

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS ÉS TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT.

EGYHÁZ ÉS NEVELÉS, TUDOMÁNY ÉS IRODALOM KÖRÉBEN.

KIADJÁK :

ERDÉLYI JÁNOS,
bölcsezet és nevelés tanára,
a m. t. társaság r. tagja.

HEGEDŰS LÁSZLÓ,
alsózempléni esperes.

SZERKESZTIK :

ANTALFI JÁNOS,
gimnáziumi tanár.

ÁRVAI JÓZSEF,
képezdei igazgató tanár.

NEGYPEDIK ÉVFOLYAM.

1860.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA JÁGER KÁROLY, A REF. FŐISKOLA BETŰIVEL.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

PROTESTÁNS EGYHÁZOS KÖNYVTÁR

EGYHÁZ ÉS NEVELÉSI TUDOMÁNYI ÉS INDOLOGIAI KÖRÖK.

Kiadás:

HEGEDŰS LÁSZLÓ,

elődoktori értekezés.

ERDÉLYI JÁNOS,

előzetes és utólagos tanulmányok.

Szerkesztette:

ÁRVAI JÓZSEF,

előzetes és utólagos tanulmányok.

ANTALFI JÁNOS,

előzetes és utólagos tanulmányok.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

1860.

SÁROSPATAK.

NYOMTATTA JÁGER KÁROLY, A HEF. FŐISKOLA BETÖLTÉSE.

SZERKESZTŐSÉGI ELŐSZÓ.

Folyóiratunk hatodik félévi folyamát, a rendes polgári esztendő határai közé bevezetve, indítjuk útra ezennel, s nem minden aggodalom nélkül. Aggodalmaink a legtermészetesebbek és igazságosabbak.

A protestáns egyház válság felé közeledik. Talán elérjük a határt, melyen túl lehet, hogy új dolgok kezdete vár. Legelsőbben is megkérdjük magunktól, volt-e részünk a mostani állapotok előhozásában; ha nem, továbbá: volt-e jogunk elmenni hagyni magunk előtt az eseményeket, s mélyebben nem avatkozni a pillanatnyi jelen kérdéseibe, és végre nem bántuk-e meg, hogy magunkat úgy és nem más- képen tartottuk, mint a hogy tartottuk.

E három kérdésre befelelni mostani feladatunk.

A jelen állapotok előhozására mi semmi befolyással nem voltunk, lenni nem akartunk, mert folyóiratunk szorosan tudományos színben és igényben lépett fel, s az egyház multját jeleneért fel nem áldozhattuk, hanem mindkettőt érintettük oly kimélettel, hogy a haladás ne legyen siettetve az előmenetel rovására. E tekintetben a fennállónak voltunk szószólói, s nagyon természetesen a második kérdésre nézve bizvást felelhetjük, hogy

Jogot a mélyebb be nem avatkozásra okaink, adataink értéke, és körülményeink mérlegbe vetése adott vagy adhat egyedül, a protestantizmus elveinek kultusa s magyarázata által, melyről, úgy hiszszük, legékeesszólóbb tanúság folyóiratunk eddigi minden lapja. Mi nem vagyunk a buzdítás, a lelkesítés mesterei, hanem a tudomány lassú hatalmának s a velejáró meggyőződésnek terjesztői. Helyzetünk, akár irodalmi akár polgári tekintetben véve, utasít bennünket ide, a miért bizvást állíthatjuk ismét a harmadik kérdésre nézve is, hogy

Nem bántuk meg eddigi magunktartását, ha ugyan nem látszik épen hihetetlennek, hogy azon értelmiség, mely a Sárospataki Füzetekben nyilatkozik, a gyakorlati életre is tudott annyi súlylyal lenni, hogy némely, szorosan protes-

táns ügyre tartozó dolgok körül jótékonyan hatottak elvei, nemcsak, hanem oly gondolatoknak is volt szószólója, melyek azóta mind szélesebb körre menvén ki, életerős meggyőződésé válva működnek a magyar protestáns életben. Mi tehát jó lélekkel mondhatjuk, hogy nem bántuk meg magunk tartását, sőt óhajtanók, hogy mennél inkább lenne biztosítva a protestáns időszak tudományos irodalom jövője ama kevés adalék által is, melylyel fenntartásához, derék munkatársaink részvételéből, mi járulhattunk.

Mert mellőzve az egyházigazgatás, az álladalom, és egyházközi viszony és hittan, az iskolaügy, és pedig úgy a tudós, mint népnevelési iskolaügy körüli elmélkedéseinket, melyekhez az egyházon kívülről, annyi történeti, bölcsészeti közlemények járultak, hogy protestáns folyóiratunkat méltán mondhatjuk egyszersmind tudományosnak is: nem mulaszthatjuk előadmatatni különösen a magyar protestáns egyháztörténeti kútfők közlésére, melyek magok annyi becsesl bírnak, hogy minden egyéb nélkül is méltó volna érték fenntartani egy folyóiratot. És e tekintetben nem a mienk az első érdem, hanem azon buzgó elődöké, kik e vidéken, ugyszólván, menhelyet alkottak a protestáns egyháznak, menhelyet a történet emlékeinek, és sok nemű küzdelmek és hányatások után a magyar protestantizmusnak egyik nevezetes gyűpontját alkották számunkra; a mi érdemünk egyedül az levén, hogy magunkat oly utódaik gyanánt törekszünk nézetni, mintha bennünk ők magok támadtak volna fel.. Végre ha van fontossága a vidékiségnak, a mi csak a történeti becs által engedhető meg; úgy e részben nálunk a zsinatpresbiteri egyházigazgatás folytonos kelete és divata nem kevésbé hat az egyház körüli meggyőzések szilárdítására; s ilyen tartalékhoz támaszkodni annál tanácsosabb, mennél válságosabbak az idők.

Ily formán mi határozott irányban és lélekkel fogadjuk az új évet s várjuk el a protestáns olvasó világgal kötendő frigyünk megújulását.

Szerkesztőség.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HEGYEDIK ÉVFOLYAM.

JANUÁR 18. 1860.

MERENGÉSEK.

Minden perc, mely egyes reppenő gondolatot feltartóztat, minden sor, mely egyes elrepülő eszmét lefoglal, bizonyos értékkel bír: ez az egymás után következő századokat s évezredek összekötő hídja a haladó időnek. Ez egy nemzedéket képviselhet, szólhat az utókorral, midőn már emberei elporlottak; a por másként a későbbi korral nem társalog. Felmaradván a lefoglalt szellem, egyik század beszél a másikkal, a letűnt évezred ismét az utóbbival. Mily sok szenvedély elviharzott! mily sok dicső képzeményszállott! mily sok gondolat elreppent! mint a virágillat, mint a fűszál sohaja, melyet az alkonyi szél ringat, hova? kitudná mily rejtélyes világba! mert a gondolatnak súlypontja nincs, jegybilincsbe kell azt verned, hogy fogjul vihesd az utókornak. Ha a hattyú a tiszta tó kékes fodrán kedvtelve mereng; ha a bűvár bukdácsol a tiszta víz nád és kakaövezte hullámin: ki tudhatná be hibául az ábrándozó szellemnek, ha megszentelt perceiben földi viszonyaitól menten most a szellemvilágban mereng, majd a csillagokkal beszél, majd a hold bádjadtt fényével társalog? Oh a szellem mélye feneketlen! Most Cejlon kincseinél drágább gyöngyök merülnek fel felületén, majd ismét a pogány mesék torzalakjai bukkannak felszínére, most csendes hullámmzással vonóznak el felette a szellemvilág lényei, majd ismét zajos örvényzással törnek felületére a szenvedélyek, és mindezen

örökös habzás, mindezen örök ringás mit bizonyít, mely mostan biztatólag felemel, majd lesülyeszt a mérhetlenségig, mint mozgékonyágát a halhatatlan léleknek, mint űr és tér határait nem tűrő reptét a szellemi erőnek? És te remény, fénysugárokból font szivárványa az emberi létnek! s te mulandóság, bús barlangja a semmisülhetésnek! mily ellentétet képeztek a kedélyek országában? Vajjon az elsőbb emele fel a szférák honába, hova egy közös pontba térnek vissza az anyagi és szellemi világok körfutásai? vagy az utolsóba taszít-e bal csillagzatunk, hol feloszlás, szellemzsibbadás és semmisülés honol? Hjú! mindezen merengések elszédítik, kábítják az eszmélő szellemet!!

Természet! rejtélyes műhelye az alkotó erőnek, pillant-hatott-e be valaha valaki titkaidba? ki leshette meg működésed törvényeit? Avagy újabb felfedezései a kutató szellemnek nem újabb rejtélyekhez vezető kulcsok-e csak? nem egy hibás tömkelegben kereng-e benned a fáradatlan szellem, a nélkül, hogy ahoz, a mi igaz, csak egy nyommal is közelebb jusson? avagy több független erők vegytani összeműködése szüli-e az ezer féle csudákat? vagy egy szellem nagy rendelkezéséből kapják-e parancsaikat a titkos erők? Szeldelhetik a kevély gőzösök hullámidat, földet övedző tenger; repíthetik szélszárnyakon a csuda mozdonyok terheidet, anyag; megvihatik a föld távol határait hireidet, ember, a kicsalt villanyszikrák: de a benső, az erők központja felfedhetetlen titok.

Sin has non possum naturae accedere partes,

Frigidus obstiterit circum praecordia sangvis,

Rura mihi placeant et rigui sub montibus amnes,

Flumina amem sylvasque inglorius,

mint Lácium páratlan költője szól.

Esmerd meg kicsinységedet minden nagyságod mellett Titánná nőtt por gyermeke; gondold meg, új teremtményeddel nem a zsarnokságnak teszesz-e szolgálatot? nem új bilincset kovácsolsz-e magadnak, melyből semmi szabadulás nincsen.

Örömet mereng az ábrándozó szellem, a föld, ezen óriási tömör test felett. Mihez is áll közelebbi viszonyban a por gyermeke, mint ezen rokontesthez, melyből eredetét vette, melybe előbb, vagy utóbb, de csakugyan visszatérend? büntetésül mintegy, hogy ettől elszakadott s egyéni létre

vergődött. Lelkesíti-e ezt öntudatos szellem, vagy a barom gömb csak szolgálilag enged a suly örök törvényeinek? Óh mily szép, óh mi lélekemelő ezen szabad lét, ha a por fia tiszta öntudattal s menten a fájdalomtól s lélekölő gondoktól figyel ennek örök törvényeire!!

Ki írhatná le a hajnal pompáját, a regg dicsőségét, midőn ez a megújult természetet viszont üdvözli! Micsoda, földnek nagyjai, öltözetetek fénye a hajnal dicsőségéhez, győzelmi menetetek pompája annak megjelenésének méltóságához képest? Felkél a nap pompájában, távozik előle az éj szomorú setétsége, felébreszti a teremtmények számnélküli seregeit s egész estvéig futja pályáját; a madarak vig énekléseikkel, az állatok ugrándaásaikkal üdvözlik az ismét visszatérőt, a mindig ifjúlt erőben megújulót; az ember megilletődve nézi a pompás tüneményt, melyet naponként csudál, melylyel bé nem telhetik, melyet szemeivel szemlélni örökre óhajtana; a hegyek feltűnnek a távol ködében; az ormokon s téreken színvegyületben virúl a természet, s lágy szellők enyelegnek a rétek vad virágaival; a folyamok méltóságosan kigyóznak a láthatáron, nem jajdúlva fel a teher alatt, mely sima tükrökön úszik, hab hab által üzeve fut fáradatlanul, míg nagy célját, a hajók útját, a hatalmas tengereket el nem éri, s vizeivel, az öröklét ama magasztos jelképével, nem egyesül. Óh mi kicsiny az ember, a por fia, e roppant mindenséghez képest! mégis ő az ur az elemek felett! meghódít földet, tengert és titkos erőket, parancsára működik a gőz, felfogatik a villanyszikra, parancsára közelít a távol, enyészik a láthatár s ujabb tűnik fel ismét. — Mióta Prométheusz meglopta az eget, lehozván a földre a mennyei szikrát, nem történt nagyobb rablás a természet tárházán, mint korunk csintalan emberei által, midőn a titkos erőkhöz nyultak szentségtelen kézzel. Forró lázzal verte meg Nemezis az első csintételt, most az önzés csilapíthatatlan lázát adta büntetésül, hogy fusson végtelenül, céltalanul messze vidékekre, váltsa fel Zizifuszt hálátlan pályáján, hogy végcélját meg ne közelítse. Ah de az idő nincsen hatalmáhan, fel nem foghatja reptét futásának, lefolynak évei, megfogyatkozik testileg és szellemileg, hogy leszálljon oda, hol a Hórák nem üdvözlik a hajnal pirjával, hol az enyészet honol, hol a mindinkább halványuló emlékezet viraszt sirja felett, hogy kialudják az is végre, ő pedig aludja

örök álmát a föld több göröngyeivel, a föld örömeitől, szenvedéseitől menten örökre.

Soles occidere et redire solent,

Nobis ut semel occidit brevis lux,

Nox est perpetuo longa dormienda.

Mily pezségés, mintha a nappal futna minden versenyt, akár az emberlények küzdelmeit, akár a természet működéseit tekintsd meg. Az ember munkáiban fáradatlan, küzd, szerez és előtör, mintha mindazt, mi a nap alatt van, sajátjává tenni szeretné, kizáró birtoka alá venni akarná, s innen az örök harc és egyenetlenség; most egyes egyének törnek egyes ellen, majd egyesülve egyesültek ellen, mindez a föld kizárólagos birtokba vételeért, s nem férhetnek meg mérhetlen területén; a tigrisek, ölyvek, sziklasasok kimélik önfajukat, csak az ember öl és gyilkol saját nemzedékén kegyetlenkedve; jöhet idő, bekövetkezhetik oly kor, midőn e nem önmagát felemészti, s mindezt miért teszi? elvekért, melyeket másokra erőszakol, tanokért, melyeket érvényesíteni kíván, önzésből, hogy kincsszomját csilapítsa.

Ha a szelid völgy ölébe leszállok, csudálom a tenyészet nagyszerűségét, s a mindenható erőt visszatükrözésében; látom a bérceket sziklaormaikkal, merengek a magasból alárohanó patak ezüsthullámain, feljutok a bérctetőre a forrás kristálytüköréhez, mely a vadakat s a lég szárnyasait itatja, a szomjas vándort bikkek árnyában frísítő nedvére várja; ezer énekesei a tavasznak zengik itt le dalaikat, a csalogány édes ömlengése, a gerlék busongó nyögése, bánatosan illetik a kebel hurjait. A fák, a növényország ezen óriásai, mult időkről szólnak, viharokról beszélnek, melyek galyaik között elrobogtak. Küzdöttek ezek a villámos éggel, fürdöttek a setét felhőkben, dacosan állnak déleceg természetekben, gúnyára mintegy a kevély embernek, ki napjait évektől, nem pedig mint ő, századoktól számítja.

Óh ha visszatértek emlékeinkbe, kik elköltöztetek! ti, kikhez szívünk üdve, földi létünk boldogsága kötve vala, kik mélyen ott lent a sir kebelében aluszzátok a halál zsi-basztó álmát!! Megjelentek ti olykor olykor álmainkban, nem ijjesztőleg, hanem mint szelid nemtők, kedves, barátságos arccal, megdicsőült alakban, mint szellemlények, üdvözülő mosolylyal ajkaitokon. Karjaink tárvák fogadástokra, melegebben dobog előtökbe a szív; könyözőnnel ölelünk

szívünkhöz rég nélkülözöttetek, ah de midőn már a rég óhajtottakat keblünkhöz szorítanók, hogy tőlök meg ne váljunk, homályosodik a kép, széleszik az árny, eltűnik a szeretett tárgy, zúzott kebellet ébredünk a rideg valóra, szívünkben csak a sajgó ür marad mérhetetlen vágyaival. Ki az, kit egy szeretett élő lény elköltözése ne szomorítana? nem zendül-e meg erre a csendes magányban az érzések hurja, mint Osszián hárfája? Az alkonyi szellő csendes szárnya túlvilági üdvözléseket zeng, a halavány hold bádjadt fényében viszonttegyesülés bádjadt reménye világít, a gerle bús nyögése, a csalogány csattogása túlvilági vágyaiddal olvad össze. Derül-e ott reánk egy észlelhetetlen jobb lét, melyet a szív óhajt, melyről bölcsseink szólnak, mely egy halvány csillag múltó fényében mosolyg felénk?

Ki gyújt fákját e habzásai között a merengő léleknek? leszólal-e a menny? megmondják e a csillagok: van-e jövő mely után szived vágya eseng? hol és mikor találандják fel egymást a leáldozott szellemek? elizeum békes térei nyílnak-e meg fogadásukra? vagy egy itt érzékeink által nem élvezhető boldogság várakozik-e reájok, melyet reményl a szív, melről a mennyei hírnök bizonyosságot tett? Álom-e, mi után az ifjúi képzelet repül? ábránd-e, hova az aggott földi vándor siet? kelet rózsás tájain nyugtatja-e meg fáradt vitorláit, vagy nyugot zefírlakta völgyeiben? Zöldel-e ott a szenvedőnek babér, virul-e az érdemnek borostyán?

Van igenis, van egy nagyszerű nyilatkozat szíveink mélyében, melynek hangja hatalmasabb, győző ereje szilárdabb mint a bölcsészet minden zofizmái; mert ez az okosság örök törvényeiben rejlik. Minden emberek, minden éghajlat alatt a nélkül, hogy valaha egymást látták volna, okosságuk ugyanazon törvényeivel bírtak, legfelébb is egymástól a szabályok alkalmazásában volt különbség; az önesméretre ébredő gyenge gyermek, a megapadt emléktehetségű öreg ezen szabályokra ügyel.

Ha okosságom ezen szabályai szerint gondolkozom: minden szép üszhangzatban fejlődik körültem; ha törvényeit mellőzöm: minden megfejthetlen zűrzavarba megy át, ellenmondásokba esem, a helyett hogy bölcselkedném, őrzöngök.

Énem törvénye készítet, hogy mindent vágy mint okot, vagy mint okozatot tekintsek. Nem lehet másként, hanem

az engem környező világnak, melynek hatását érzékeimre tapasztalom, szerző okot tulajdonítani.

Ha okosságom törvénye egy okfőt elismerni kényszerít, azt is követeli, hogy azt magamnál tökéletlenebbnek ne tartsam. Az összes teremtettség összhangzása, a természeti erők szabályszerű munkálkodása, melyek e nagy egészet forgatják, oly magasztos eszmék, melyek fenségükben illőleg egy halandó által sem fogalmaztathatnak.

Enem tehát belérzékeinél fogva tudattal bír, egy hozzám hasonló erőről, mely szabadság s öntudat tekintetében ha hozzám hasonló is, de azért mint napsugárrészecske a fénytengernél tökéletlenebb, annyival alább áll az emberi ész amannak végetlen tulajdonainál.

Úgy van, ki okossága törvényét nem semmisítheti, az a mindent rendező, éltető s igazgató erőt a semmiség honába nem száműzheti. Az öntudatnál fogva a dolog felemelt lépcsőzetén álló ember szellemi nagyságának legkiáltóbb bizonyága az, hogy okossága törvényénél fogva kényszerülve van Istent hinni; — ön beljében nyilatkozik neki Isten, s akaratlanul ekkép kell szólania a meglepott Jákóbbal: „bizony, itt vagyok e helyen az Úr, de én azt nem tudtam.“ Ki tanította a minden tájak és minben korok fiait Istent nevezni? Japán lakója úgy mint a keresztyén, a zsidó mint a kínai, a mahomedán mint a néger, mind imádva hajolnak meg azon fölény előtt, kinek képe tisztább vagy zavarosabb vonásokban él keblök belsejében.

Kivánhatja-e tehát valaki okosan tőlem, hogy kételkedjem a végetlen való lételén? — akkor követelje azt is, hogy a dolgok valóján és az azokban találtató rend szabályszerűségén is kételkedjem, s azt is elhigyjem, hogy ki a szemet alkotta, nem lát, ki a fület teremtette, nem hall. Kivánja azt is, hogy okosságom törvényét kétségbe hozzam, hogy az ellenmondást eleibe tegyem az összhangzatnak, a tébolyodást a józan észnek.

Mindaz, mit ezen magasztos lényről s a dolgok csudatjeljes viszonyairól mondhat az ember, ennyiből áll: meg nem foghatom! Ha a föld ürébe leszállasz és a természet rejtélyes műhelyébe tekintesz, hol szüli az anyatermészet a szirteket, olvasztja az érceket, folyamokat nemz, nem veszed-e észre, hogy e roppant tömegnek csak felületét repesztéd meg, belseje előtted ösméretlen? Ha távcsővel ellátott

szemeid az ég végetlen üregébe úsznak, s az égi testek futását követik, ha a végetlen távolban új világokat fedezesz fel, melyek oly óriási körben mozognak, mely minden emberi mértéken túltesz — mit láttál? óh törpe, alig szembetűnő lény! visszaborzadsz azon ür végetlenségétől, melynek közepében élsz — ihlettel telve következteted több ily nemű naprendszerek létezését.

Mily végetlen hatalom, mily roppant teremtfői erő, mily magasztos ok, mely ily roppant okozattal szükséges viszonyban áll! vedd ki a napot a teremtettségből: félelmes és szomorú lesz minden körülöd; gondold ki a főlényt a teremtettségből, ha teheted, nincs hol megnyugtasd gondolatodat, nincs mihez ködhesd reményedet. Minden, mit akármelyik kétkedő ezen fontos tárgyra nézve mondhat, ide mehet ki: meg nem foghatom! nem szólhat ennek ellene semmi okszerű erősség; legjobb elmészüleményei azoknak, kik magukkal ekként ellenkezésbe jöttek, nem egyebek, mint mesterművei az éles elméjű őrjöngésnek.

Az emberi lélek létének törvényétől kényszerítve kénytelen hinni a legfőbb valóban, jóllehet ő azt érzékeivel nem tapasztalhatja, számítanilag be nem bizonyíthatja. Ha Isten alája esnék a tapasztalatnak, pornak kellene lennie, nem Istennek. — Ezen hit okosságunkkal annyira ugyanazonos, hogy azt számítani annyi lenne, mint szétzúzni az okosságot. Érezték ezt minden népek minden korban; semmi nyelv magát ekként ki nem fejezte: tudom az Istent — hanem: hiszek Istenben.

És ezt hinni több mint tudni; mert ez az okosság lényegéből folyó természetes szükségesség, mely alapja minden magasabb értelemnek, mely nélkül az esméretnek sem egysége, sem fejthetősége nincs. Mihelyt a halandó eszmélet és következtetés útján azon öntudatra jön, hogy valóban él és létezik, következtetés útján azonnal eljut az Istent értő világosságra, és ezen isteni eszme tulajdona volt az embernek mi előtt azt az élet és gondolkodás benne világosságra deríték vala. Szóval, ez az az isteni, melyből mi is valók vagyunk. Mi, ha szabad úgy szólanunk, atomjai vagyunk az isteni lénynek, kik részüket az örök okfölből ki nem tagadhatják, el nem veszíthetik — és ezen kitörőltetetlen hitében az emberiségnek — mely tulajdonképen nem is hit, hanem több a hitnél — fekszik a léleknek elvitázha-

tatlan becse. Isten örök dicsősége szellemünk lényében világol, azért pedig, mivel isteni eredetűek vagyunk, és földi életünk öntudatával egy érzékentűli élet tiszta tudata akaratunk ellen él bennünk. Nem tudjuk, honnan ered ez; kívülről nem származhatott, hanem lelkünkben támadott fel, bizonyos kitapogathatatlan okfölből, mely mindennek, a mi létezik, alapul szolgál. Ugy vagyon „van Isten, mivel én vagyok, én vagyok, mivel Isten van“. Ez nem sejdítés, nem kívánság, nem hit, ez egy tagadhatlan létel; mert a létnek lételetét létel által bizonyítja. Van Isten, ezt kiáltja az emberlény legrégibb kijelentése, ugyanezt mondja a mai természet fia. Elmulhat-e ezen tiszta lét? semmisülhet-e az? nem; a semmi magának eszmének is képtelenség. Hát azon erők, melyek változatos tüneteményeket szülnek, semmisülhetnek-e? mily oktalanság! ekként az egész universzum semmisülő, maga isten is semmisülő lenne; a halál nem egyéb, mint a lélek feloldoztatása bizonyos természeti erőktől, melyek testeknek neveztetnek. Az Istentől eredett lélek gyanítja hazáját, azért vonza őt egy titkos érzelem egygyé lenni azzal, mely természetünkhöz közelebb áll.

Oh de az ember oly szegény szavaira, fogalmaira nézve, kifejezendő magát a fölény felől leszédül a gondolat magasáról! miként is fogalmazhatná illőleg a véges a véghetlent? Becsüljük meg tehát azon isteni nyilatkozatot, mely a keresztyénség hitében a testté lett igében nyilvánult. Oly közvetítő ez, mely nélkül a véges halandó a végtelenig el nem juthat, mely a láthatót a láthatatlannal, az erők birodalmát a nyilatkozat országával összeköti. E nélkül egy végetlén űr áll közöttünk és Isten között, melybe elmerül a gondolatok legmerészebbike is. A legbölcsebb ember fogalma sem szárnyalhat túl az Istenember eszmeképen, minthogy nekünk ezen fogalom is igen jól esik, becsüljük meg a láthatatlan erkölcsi nagyságnak ezen visszasugárzását is, míg egy tökéletesebb látásra szemünk megnyilván, megismérjük az alkotó örök erőt. Igen, mi kijelentésünknel fogva fiak vagyunk, tagjai s polgárai a halhatatlanok azon erkölcsi országának, hol az örök szeretet és hatalom a szellem és anyag roppant birodalmán uralkodik.

Nagy József.

VERMIGLI MÁRTYR PÉTER. *)

IV.

Sok viszontagságok és életveszélyes bujdoklások után, 1553. okt. 30. Mátyr Péter Straszburgba visszaérkezett. Örömtől dobogó kebelével lépett ismét a „kedves városba“, az ő „második hazájába“. A szíves fogadtatás, melyben másodszer is részesült, s a viszonttalálkozás egykori, Bucer, korabeli barátjaival, viszonttalálkozása különösen Zanchival, ki Lukkában tanítványa és benső barátja volt, igen könnyen elfelejtették vele a hányattatásokat és küzdelmeket, melyeket a közelebbi évek folytán ki kellett állania. Egyelőre Zanchi fogadta házához. Itt találkozott Ochi-móval, ki Angolországból idejekorán menekült, úgy szintén Tremellióval is.

Azonban noha kitűnő szívességgel és nagy örömmel fogadtatott, s boldognak érezte magát, mint Kálvinhoz intézett levelében írja, „kiszabadúlhatván az oroszlán torkából“, mindazáltal nem fojthatott el némi borús sejtelmeket, melyek már straszburgi elsőbb napjaiban támadtak keblében. Straszburgot nem a réGINEK találta. Más élet volt, más szellem uralkodott, mint Bucer és Capitó idejében. Straszburg akkor még közvetítő szerepet vitt a német és helvétországi hitrokonok között; és ezt dicsőségének tartotta; az iskolákban szabad vizsgálódás és tanítás folyt; a predikátorok és tanárok őszintén törekedtek a lelki egyességet sentartani. Mindez Bucer, Hedio és Sturm Jakabbal*) sirba szállt! Most immár lealázó-

*) Lásd a harmadik évfolyam 404—444. lapjait.

**) Sturm Jakab épen az nap halt meg, 1553. okt. 30. mikor Mátyr Straszburgba érkezett; egyike volt Mátyr legbensőbb barátjainak, legnagyobb tisztelőinek, ugymint a ki „Mátyrban az ujonnan fölépitendett egyház legszilárdabb oszlopát tekintette“. Midőn az augszburgi országgyűlésen 1551. megengedtetett a protestánsoknak a trienti konciliumra követeket küldhetni, és a straszburgi predikátorok a tanácshoz intézett előterjesztésekben azt véleményezték, hogy „Angolországban kísérletet kellene tenni Mátyrnak straszburgi

nak tartatott a közvetítő szerep. A szabad vizsgálódás és tanítás helyett kizárólagos irány kezdett mindinkább uralkodó lenni. Különösen mióta Dr. Marbach János egyházkonventi elnökké lőn Hedio halála után, folyvást határozottabb nyilatkozatok tétettek a lutheri vallástétel „tisztasága“ fölötti örökösnek szükséges volta iránt. Marbach egyenesen oda működött az ifjabb, heves predikátoroktól támogatva, hogy a konfesszió tetrapolitana végképen kiszoríttassék helyébe az augsburgi konfesszió emeltessék státuszvallási érvényre Straszburchban.

Ez újabb szellem Zanchi megérkezésével már jelentkezett.

Zanchi 1551. hagyta el Martinengóval Olaszországot, üldöztetvén az inkvizíció által. Mindketten Helvétországba menekültek. Martinengo a genfi olasz gyülekezet predikátorává választatott. Zanchi pedig, miután a Hedio halálával megürült tanári székre Mártyr Angolországból meghivatván a maghivást el nem fogadhatta, Sturm Jakab sürgetésére, ki minden áron Mátyrhoz hasonló egyéniséggel kívánta a tanári széket betölteni, a straszburgi iskolába theológia tanárává meghivatott. Zanchi épen útban volt Angolországba, midőn Sturm Jakab meghívó levele hozzáérkezék. Nagy örömmel fogadta a meghívást s azonnal indult Straszburg felé.

Zanchi tudományosan kiképzett nagy tehetség volt. Szigorú barátja a tudományos rendszernek: de a formáknál és külsőségekben engedékeny: kerülte a versengéseket, de ha tudomány fegyverével kellett vívnia, heves és kitartó a védelemben. Sok tekintetben hasonmása szabadelvű tanítójának Mátyrnak. Korának korlátolt nézetein és előítéletein, szintén mint az, felülemelkedve. Noha menekült

---

követül leendő megnyerhetése iránt“, Sturm Jakab vágyakozással eltelve nyilvánította: „óh bárosak a miénk lehetne még Mátyr — ő volna legalkalmasabb mindenek fölött, kit Tridentben a római-katholikusok ellen állithatnánk!“ — Midőn Hedio meghalt: Sturm Jakab vitte ki, hogy Mátyr vissza hívassék. — Közelebbről is értesülvén az-angolországi zavarok felől: forróan óhajtotta barátjának visszaérkezését... Nem érthette meg az örömet, hogy Mátyrt viszont láthassa.

volt vallásos nézetei miatt, és mint olasz közletről ismerte a pápai rendszert s az eretnek bírák túlhajtásait: mindazáltal nem tudta oly feltétlenül kárhóztatni a katholicizmust, mint a straszburgi predikátorok. Marbach halála miatt megérkezésekor mindjárt összeütközése volt. Megérkezése utáni napon ugyanis 1553. március 16. Sturm Jánoshoz ebédre hivatott. Marbach, Desypodius és Sapidus szintén hivatalosak voltak. Ebéd közben a pápa is szóba jött. Marbach úgy vélekedett, hogy mihelyt valaki pápává lesz: remélni sem lehet többé, hogy valaha őszintén fölismerje és vallja az igazságot; ugyanazért nem szükség érette könyörögni. Zanchi ellenkezőleg értett. Szerinte csak azokért nem kell könyörögni, kik szent lélek elleni bűnbe estek; ugyde a pápáról nem mondhatni előre, hogy csupán azért mert pápa, szent lélek elleni bűnbe esett volna; annál fogva míg ez felőle teljes biztonsággal meg nem bizonyított: addig érette is könyörögni keresztyéni kötelesség. Marbach megütközött e nyilatkozaton, mert előtte épen hitcikely volt: a pápát, mint kárhozat fiát, mint Antikrisztust tekinteni. Még inkább megütközött pedig Zanchi székfoglaló beszédén. Zanchi ápril. 5. tartotta székfoglaló beszédét: „a theológia tanárának tiszte s a hallgatók kötelessége fölött“. Beszéde folytán egyebek között így nyilatkozott: „minthogy a theológia tanárának hivatása Isten igéjét magyarázni: annál fogva az ő hallgatói ne várjanak tőle mást, mint Isten igéjének tiszta, lelkiismeretes és szabad vizsgálódás szerinti magyarázatát; azt értvén ez utóbbi alatt, hogy sem egyik sem másik doktor tekintélyétől sem akar függeni; mert épen az emberi tekintélytől szoros függésből származtak az egyházban a szakadások és eretnekségek szintugy az elsőbb századokban és a középkorban, mint a jelenidőkben, a midőn is egyik Zwingliének, másik Lutherének, harmadik Kálvinének mondja magát. Mindeneknek a szentírás, a hit legfőbb sínmértéke, szerint kell megpróbáltatniok. „Ha Kálvin inkább egyezik a szentírással mint Luther: akkor Luther halgasson; ha ez inkább mint Zwingli: akkor Zwinglinek kell hallgatnia“*).

*) Valóban e szavak ma is ugyancsak figyelembe véendőek, és a különböző felekezetek közötti viszonyokra nézve szabályozóul

Marbach igen érzékeny oldalán volt találva Zanchi beszéde által. Ő távol volt azon állásponttól, melyet Zanchi maga előtt kijelölt; sőt épen veszélyesnek tartotta a bibliát egyedüli normául megállapíttatni; attól félt, hogy e miatt a tiszta tudománytól, azaz augszburgi konfesszió tölelszakadás történik; attól félt, hogy a straszburgi egyházban a jó békesség felbomlik. Mindamellett még akkor semmiféle rendszabályra nem gondolt. Zanchi az egész éven keresztül szabadon folytathatta felolvasásait. Ámde Mártyr megérkezésekor, ki előtte zwingliánus hírében állott, az oxfordi szóvita óta, különösen midőn a felől értesült, hogy Mártyr straszburgban akar megtelepedni: elérkezettnek hitte a kedvező pillanatot, hogy a „lutheri igaz hitűség megvédeése tekintetéből rendszabályok tétessenek“.

Mártyr belátta, hogy az ő visszatérése Marbach előtt nem kedves dolog. Belátta annál fogva, hogy békés és nyugalmas életre Straszburgban nem számolhat többé; melyre pedig mind koránál fogva, mind az általa kiállott hányattatások után nagy szüksége vala. Ugyanazért másutt készült pályatért keresni munkásságának. Írt Bullingerhez, hogy számára valahol állomást eszközöljön. Bullinger és a zürichiek egész erővel rajta voltak, hogy Mátyrt saját körükbe vonhassák. Lavater Lajos késznek nyilatkozott házát és asztalát megosztani Mátyrral, míg állomást nyerhetend.

Ez alatt Sturm János mindent elkövetett, hogy Mátyrt a tudomány és iskolák érdekében Straszburgban megtarthassa. Az iskolalátogatókkal egyetértésben kérvényt nyújtott az iskolatanácsosok elébe, „Mátyrnak theológiai tanszékebe visszahelyezését sürgetvén“. A kérvény azonnal tárgyalás alá vétetett. Ámde a határozat reá csak

tekintendők volnának! Ezek mellett lassankint magoktól összemolnának a közbevetett falak; és csupán azon ártatlan sajátosságok maradnának fenn, melyek versengést soha nem támasztanak, s egymástóli idegenségre okot nem adnak. Vajha átaláiban onnan is inkább a keresztyénység közös és egyetlen kódeszére való hivatkozás szavát hallhatnók, honnan folyvást aggodalom szavai emlegettetnek azok miatt, kik amaz „anyai keblen kívül találtathak“. *en esto vixā* juthatunk el is az „egy pásztörhöz, az egy akolba“.

későbbben és nagy ügygyel bajjal keletkezett. Az ügynek minden oldalról megkelle vala vitattatnia. Csodálatos! hogy a kit 11 évvel az előtt tárt karokkal fogadtak, most ugyanakkor egykori állomására visszahelyezését minden oldalról megfontolandónak tartották. Ez egyébiránt az akkori időket jellemzi. — A tanakodások, melyek Mártyrnak tanárrá ismét kineveztetése felől megkezdettek; a kikeresett nehézségek, melyek ellene felhozattak; az aggodalmak és tüprengések, melyek a tanakodás folyamata alatt fölmerültek: eléggé föltűntetik azon időpontot, melyben akkor a straszbürgiak éltek: az átmeneti időpontot a reformátorok szabadabb korszakából a konfesszionális formák szűkkeblű korszakába.

Tényezők Marbach és a predikátorok voltak.

Egy időben a Sturm által benyújtott kérvénynyel aggodalmukat fejezték ki Marbach és a predikátorok az iskolatanácsosok előtt, Mártyrnak tanárrá leendő kineveztetése fölött, miután az úrvacsoráról tanra nézve Angolországban megjelent műveiben „közelebb jár a zürichiek mint a straszbürgiak értelméhez.“ Minélfogva csak azon esetben vélték az ő tanárrá kinevezését megtörténhetőnek; „ha az augszburgeri konfessziót elfogadni késznek nyilatkozik.“ Az iskolatanácsosok azon erős és határozott nyilatkozat miatt, melyben e föltételhez való ragaszkodás ismételtetett, nem merték ez ügyet magoktól eldönteni. A városi hatóság elébe terjesztették. — Vegyes küldöttség neveztetett ki 3 iskolai, 3 városi tanácsosból. A küldöttség nyilatkozatra hívta fel Mártyrt a predikátorok által megállapított föltételiránt. — Mártyr előadta: hogy „az augszburgeri konfessziót nemcsak el nem veti, sőt elfogadja; s kész védeni is, a mennyiben az úrvacsoráról szóló cikk helyesen értelmeztetik: csak hogy Krisztusnak az úrvacsorában való jelenlételének módja vita tárgyává ne tétessék. Ő mindig hív barátja volt az őszinte és becsületes békének; nem is fogja azt soha megzavarni, azonban szabad legyen neki is azon esetben, ha felolvasásának tárgya úgy kívánná, nézetét egyszerűen, nyugodtan, minden egyebek ellen intézett keserű szavak és megtámadások nélkül kifejezni. Egyébiránt pedig a végre, hogy a jó békeség fennmaradjon, szükséges, hogy azok is önmérsék-

letre intessenek, kik vele egyező értelemben nincsenek. Különben lelkiüsmérete nem fogná megengedni, hogy az igazságot védtelen hagyja.“ A küldöttség Mártyr ime nyilatkozatát közölte Marbach-hal és a predikátorokkal; egyszersmind felhívta, hogy nyilatkozzanak, ha aggodalmaik és kétségeik netalán még is volnának. Marbach emelt szót. Elmondotta, hogy Mártyr előttük kedves ember; örömet is elszenvednék magok mellett, csak az úrvacsorára nézve eltérés ne volna közöttük; de miután Mártyr a zwinglianusokhoz tért által: ők aggodnak a bekövetkezhető versengések miatt; „ha Mártyr egykori hivatalába ünnepélyesen visszaállittatik: a helvétországiak azt fogják mondani, hogy hozzájuk csatlakoztunk; a szászok, hogy tőlök elszakadtunk.“ Az ugyan tetszik nekik, hogy Mártyr az augszburgi konfessziót aláírni késznek nyilatkozik; de az úrvacsoráról szóló cikkekre vonatkozólag tett nyilatkozata: „a mennyiben helyesen értelmeztetik“, igen sokfelé magyarázható; ők pedig annak semmifele magyarázatát épen meg nem engedhetik. Szerintök annálfogva azt kellene Mártyrtól kívánni, hogy „nem csak az augszburgi konfessziót, hanem a wittenbergi egyesség formát is aláírja; vagy pedig tegye írásba az úrvacsora fölötti értelmét úgy, hogy az augszburgi konfesszióval egyezzek.“

A küldöttség Sleidant bizta meg, hogy a predikátorok által ujabbán formulázott és meg bővített feltételeket Mártyrnal közölje, egyszersmind írásbeli nyilatkozatát kikérje. Mártyr a maganyilatkozatát az iskolatanácsosokhoz intézett iratában másnap mindjárt következőleg tette föl: „Miután aggodalmak forognak fenn az úrvacsoráról tant illetőleg, és az itteni predikátorok attól félnek, hogy én a miatt versengést támasztandok: annálfogva ezennel írásba téve ismétlem, mint ez előtt néhány nappal élő szóval nyilvánítottam, t. i. hogy az augszburgi konfessziót, sőt akármit egyebet is, mely attól el nem tér „a mennyiben helyesen értelmeztetik“ örömet el fogadom; továbbá, hogy versengésre, viszálykodásra okot nem szolgáltatok. Azonban, ha a szentírás egyik vagy másik helyét kell magyaráznom, mely az úrvacsorára vonatkozik, vagy valami ok azt hozza magával, hogy ezen tan

fölötti értelmemet kifejtsem: ezt minden szerénységgel és mérséklettel teendém, a nélkül, hogy valakit keserőséggel illetnék. Egyébiránt az én értelmemet e tárgy fölött akárki is világosan kiveheti eddig megjelent műveimből; azon én ez írásbeli nyilatkozatommal legkisebbet sem változtatok mind addig, míg a szentírás, vagy a szent lélek általi megvilágosíttatás folytán másként nem tanítatom. Luthernek és hivataltársainak, Bucer Mártonnal való egyeségformáját*) azért nem írhatom alá, mert Isten ígéje és lelkemösmérete szerint soha meg nem engedhetem, hogy a sákramentomnál fogva Krisztus testében és vérében a hitetlenek is részesüljenek. Ez azonban föltűnő senki előtt sem lehet, miután maga Bucer is az itteni iskolában az én jelenlétemben az apostoli cselekedetekről írott könyvet magyarázván másként tanított, és Angolországban mint több rendbeli irataiból bebizonyíthatom máskint értett. Helyesen ítélvén, hogy miután a hit egyedüli eszköz, mely által Krisztus testében és vérében részesülhetünk: e nélkül csupán testi szájjal vennők a testnek és vérnek jegyeit, azaz a kenyeret és bort, mely a predikátortól megszenteltetett. Valamint ugyanis a felnőtt emberről, ha hit nélkül akarna keresztséghez járulni, azt mondjuk, hogy pusztán jegyben azaz vízben részesül; mert egyedül hit által részesülhetne az ujjászületés kegyelmének jegyében: épen úgy Krisztus testében és vérében sem részesülhet senki hit nélkül. Egy szóval borzadok attól, hogy a wittembergi egyességformát aláírván, kárhoztassam a zürichi, bázei, berni, genfi, nem különben az Angol, Francia és Olaszországban elszórva élő atyafiakat. Isten ígéje is tiltja ezt tennem. A mint szeretem és tisztelem a szászországi egyházakat, épen úgy tisztelem és lelkemhez ölelem az elébb említetteket. Oh adná Isten, a békességnek szerzője, hogy mindnyájan egyformán gondolkozzunk és beszéljünk! Önöknek pedig nagyon tisztelt uraim! legbensőbb hálámat nyilvánítom irántam tanúsított kegyteljes-jóságuk-

*) T. i. a wittembergi egyességformáját. 1536. közöltetvén ez a helvét országiakkal is, ezek azért nem fogadták el egyéb okokon kívül, mert az mondatik benne: „hogy Krisztus teste valósággal adatik még a méltatlanoknak is; hogy a méltatlanoknak is veszik azt, ha Jézus Krisztus szavai és intézménye megtartatnak!

ért; és mivel ezt különben nem viszonzozhatom: reménykedem Isten előtt, hogy önöket Urunk Jézus Krisztus által mindenkor kegyelmesen oltalmazza“.

Mártyr ezen nyilatkozatát, illetőleg vallástételét, a küldöttség teljesen kielégítőnek találta; ugymint a melyben oly meghatólag szól a minden evangélikusokkal való, a lehető véleménykülönbségek mellett is igazi lelki-egységnek életeleven öntudata. Még egyszer hivatta Marbachot. Elébe adta Mátyr nyilatkozatát, hozzátévéen, hogy Mátyr tanárrá kineveztetése elhatározott dolog, s reményét fejezvéen ki, hogy a predikátorok barátságos indulattal viseltetnek Mátyr iránt s minden versengést kerülni fognak. Egyébiránt fölhívta Marbachot, hogy erről az egyházkonventben jelentést tegyen s biztosítsa a felől, hogy a tanácsosok a béke és az augszburgeri konfesszió fölött éber figyelemmel fognak örködni.

Az egyházkonventnek ugyan még akkor is voltak aggodalmai; s ezeknek eloszlathatása tekintetéből óhajtságát fejezte ki a küldöttség előtt, hogy Mátyr és a predikátorok együtt idéztessenek, nézeteiket együtt kölcsönösen kifejtendők. De már minden további tanakodás fölöslegesnek tartatott. Mátyr theológia tanárává neveztetett. Dec. 30. pedig a sz. Tamás káptalanban épen megürült állomás lévén, kanonokká választatott.

Igy döntetett el az ügy, mely mint a tanakodás folyamából láthatni, folyvást nehezebben megoldhatóvá tétetett Marbach és a predikátorok folyvást megszorítóbban formulázott föltételeik miatt. Marbach célja ugyan egyelőre csak az volt, hogy az augszburgeri konfesszió megvédése tekintetéből rendszabályok tétessenek; azonban midőn a tanakodások folyamát messzebb fekvő célokra nézve is kedvezőnek találta: ime célok érdekében kezdett működni, t. i. hogy Straszburgból a helvétországi irány képviselői végkégen eltávolíttassanak. Noha ez nem sikerült ezennel a tanácsosok szilárd magoktartása miatt: mindazáltal a most kivívott eredménynel is teljesen megelégedett. Marbachot, mint naplójában följegyezve volt, egészen megnyugtatta Mátyr

nyilatkozata *). Most már ugyanez követeltetett Zanchitól is. Zanchi is aláírta az augszburgi konfessziót Mátyr szavaival: „a mennyiben helyesen értelmeztetik“. Az urvacsoráról vallástételét szintén Mátyr értelmével egyezőleg nyújtotta be.

Ekképen a béke biztosítva lenni látszott. De nem sokáig tartott; „az akkori idők árjai által mindig merevebb ellentétbe hajtottak a lutheránus theológusok a reformátusokkal“. Egy ideig mindegyik fél nyugodtan tartotta magát; mindenki megtette a magáét, hogy törésre és szakadásra ne kerüljön a dolog. Futólagos zsurlódások ugyan csakhamar történtek, például a leckék rende miatt; de kezdetben mindjárt kiegyenlítették.

Mátyr ugyanis visszahelyeztetvén tanszékébe, felolvasásait a Bucerrel együtt megállapított renddel vélte ismét megtarthatni. Zanchival abban állapodott meg, hogy hetenként egymást felváltva tartsák felolvasásaikat.

*) Mátyrnak az augszburgi konfesszióra vonatkozólag tett nyilatkozata különböző szempontból tekintetett a külföldi theológusok által; a szigorúbb lutheranusok két értelműnek nevezték. Dr. Papus János egyenesen azt állította Mátyr felől, hogy: vallástételével megcsalta az iskolatanácsosokat és predikátorokat. Mátyr jelleméhez ily aljasság nem férhetett. Mennyire méltatlan volt Papusnak és egyebeknek Mátyr felőli ítélete: a következő idők kitüntetik. Kitünteti közelebről Mátyrnak Melancthonhoz írott levelé, melyben eddigi elvei mellett teljes őszinteséggel nyilatkozik: „Én természetem szerint békére voltam eleitől fogva hajlandó, s a nyugalmas életet szerettem; úgy hiszem, minél idősebb leszek, annál kevésbbé fogok ettől eltérni. Ide érkezésemkor az irodalom és filozófia tanárai nagy szeretettel fogadtak engem; én is szerettem őket. Így vagyok a predikátorokkal is; noha látom, hogy ezek idegenek tőlem: én mindazáltal nem szűnöm meg tisztelettel viseltetni irántok, mint hivataluk szentsége igényli. A békét fentartani igyekezem, úgy azonban, hogy azon tárgy fölött, melyre nézve ezek nincsenek velem egyértelemben, azt tanítom, mit igazságnak tartok, ha úgy hozza a szükség magával. Okot erre szántszándékkal nem keresek; de ha önként előadja magát: egész mérséklettel fogom magam kifejezni a nélkül, hogy valakit megtámadjak, vagy keserű szavakkal illessek. Azt ellenben soha meg nem engedem, hogy valaki engem hallgatásra, vagy eddigi állításaim vissza hűzésára kényszerítsen; ezt legnagyobb méltatlanságnak tartom kegyes érületű emberre nézve, kinek hivatása: a szent írást közönséges helyen magyarázni“.

Zanchi akkor a prófétákat magyarázta, Mártyr tehát a történelmi részt kívánta fölvenni; legközelebbiről a Birák könyvét, Marbach és Rabus Lajos az ujszövetséget magyarázván.

Marbach értesülvén e felől, nagyon felindult a miatt, hogy a több év óta fennálló rendszerben az ő hire és tudta nélkül céloztatik változás tételni. Azonban mintha semmit sem tudott volna a Mártyr és Zanchi között történt megállapodás felől, febr. 5. mikor Mártyr első felolvasását vala tartandó, megindult a hallgató terem felé. Útközben találkozik Mártyrrel, kivel Sapidus, Hubert Konrád s több barátjai jöttek, jelen leendőek Mártyr első felolvasásán. Sapidus kérdezte Marbachtól, hogy „talán ő is Mártyr készül meghallgatni“? Marbach meglepetést színelve, viszont kérdésbe tette Sapidus előtt: „hát Péter doktor felolvasást akar most tartani“? sa nélkül hogy többet szólott volna, visszafordult. A terem zárva volt. Mártyr felolvasása elmaradt. Marbach azonnal panaszt emelt az iskolatanácsosok előtt. Az iskolatanácsosok elejét veendőek a tovább fejlődhető zsurlódásoknak, felhívták Mártyr, hogy addig ne kezdje meg felolvasásait, míg az ügy el nem intéztetik. Sturm indítványa folytán következőleg rendeztettek a felolvasások: egyik héten Marbach magyarázza az ujszövetséget; másikon Mártyr és Zanchi egymást fölolváltva az ő szöveget, délelőtt; délután Mártyr az etikát, Zanchi a fizikát.

Megállapíttatván a leckék rende, Mártyr február 7. kezdte meg theológiai felolvasásait, a theológia tanulmányozása felett tartott igen jeles székfoglaló beszéddel. Beszéde kezdetén meleg szavakban fejezte ki köszönet-sbenső ragaszkodását a straszburgiak iránt. Azután szólott a theológia méltóságáról. Ez úgy mond, nemcsak régi idejűségében áll, ugymint a mely az emberekhez intézett első isteni kijelentésekben veszi kezdetét; hanem kimondhatatlan hasznos voltában, úgy egyesekre, mint az egyházra nézve, melylyel a világi bölcsesség nem mérkőzhetik. Igaz, hogy sok nehézségekkel járegyütt; többek előtt különösen legyőzhetetlen nehézségként tűnik föl a szentírás homályos volta; azonban a szentírás megszűnik homályos lenni azokra nézve, kik azt komoly vizsgálat tárgyává teszik és Istenhez megvilágosíttatásukért könyörögnek. Az egy-

házon egyedül a theológia az az Isten igéjének tanulmányozása által leendő segítve: mert e mellett fedeztetnek fel a tévelygések a tudományban és rendtartásban; ez úton juthatni el az igaz hitre, mely által igazul meg egyedül az ember Isten előtt. „Ti annakokáért — ezek beszédének végszavai — szeretett testvéreim! jól tettétek, s eléggé felmagasztalva nem lehettek, hogy Isten igéjét mind eddig mint legdrágább kincseteket őriztétek s szívetek táblájára felírtátok. Ennek megőrzése minden keresztyénnek kötelessége ugyan, de kiválólag azoknak hivatása, kik vagy tanítás és predikálás által szolgálnak az egyháznak, vagy ezen szent hivatalra készülnek. Sokan lenézik és csekélynek tartják ezen hivatalt, kik a testnek és világnak rabjai; de valóban legnagyobb tiszteletre méltó! A régi világ bölcsői azt tartották, hogy a bírák, kik magyarázzák és alkalmaz-
 zák a törvényeket, élő és beszélő törvények; már ha ez áll: mennyivel inkább mondhatni, hogy az igazi és lelkiismeretes theológus mintegy beszélő Isten az emberek között, ha ugyan nem emberi találmányt, hanem egyedül az isteni igazságot hirdeti. Szeretett hivataltársaim! ime tiszta tudományra törekedjétek, erre intelek minden komolysággal és keresztyéni szeretettel titeket. Emlékeztetek mindnyájatokat, hogy a bölcsesség igazi iskolája a menny, és azok, kik a földhöz ragadtak, s nem úgy élnek mint mennyei polgárok, minden erőködéseik mellett is hiába vágják a levegőt. Ne feledjétek el, hogy a bölcsesség tanítója maga a szentlélek; ha a szentlélek ujjá nem szüli a ti szíveteket, bár még annyi doktoraitok, predikátoraitok, növelőitek lennének is, minden munkátok hiábavaló lészen. A szent-történelem elég világosan mutatja, hogy kik voltak elejétől fogva Isten igéjének hirdetői. Egyszerű, tanulatlan emberek, halászok, vámszedők, kézművesek. Az isteni kijelentés sem tisztaságában, sem méltóságában nem vesztett imez alacsony származású hirdetők által; mivelhogy a szentlélek által ruháztattak fel az e végre szükséges erővel. Ne arra nézzetek annakokáért, hogy kik voltak; hanem arra, hogy mit tanítottak, s hova akartak vezetni minket? Nem ígérnek nekünk földi koronát és győzelmi koszorúkat, nem márvány vagy ércszobrokat, ragyogó örömmünnepeket; hanem azt ígérik, hogy Isten fiai és Krisztusnak örökös társai leendünk. Ide nézzetek, ha az egyház, Krisztus-

nak a mi napjainkban annyira megszaggatott és széjjelszórt teste iránti szeretettel megteljesedve vagytok. Krisztus egyháza nem gazdagság, nem külső rendtartások és pompázó cerimónik által állittatik vissza; hanem egyedül Isten ígéje, az üdvszerzés imez egyetlen eszköze által. Ha volna most is csodatevő erő, mint az elsőbb időkben, talán sokan megerősítenének általa az üdvösség tudományában, ámde ez immár megszűnt; és ha mindnyájan együtt emelnők is érlette Istenhez legforróbb könyörgéseinket: mindamellett is csak annyit sem fognánk tehetni, mint Pál apostol öve egykoron. Ebből tehát nyilván kitetszik, hogy milyen nagy buzgóság fordítandó a szentírás tanulmányozására, midőn ez egyedüli védője maiglan Isten egyházának. . . . Nincsen nekünk, mint az apostol szól, Efész. 6: 12, tusa kódásunk a test és vér ellen, hanem a fejedelmek és hatalmasok ellen; t. i. e világnak urai ellen, kik a sötétségben uralkodnak. Nem könnyű harc ez, mert különbözőképen és hevesen folytattatik: ugyanazért vigyázzunk, hogy a szentírás fegyvertárának minden fegyvereivel felövedezzük magunkat. Minden oldalról felpáncélozva kell lennünk, nehogy véletlenül érjen a megtámadás és gyalázatot valljunk. . . . Mit használna azonban, ha elégnek tartanók a tiszta tudományt megvédeni, e mellett pedig felednők az életnek szentségét s az erkölcsök jobbítását?! Annakokáért álljatok fel együtt mindnyájan, és ha Istennek városa az ellenségtől megtámadtatik, vegyétek körül Isten ígéjének kőfalával, predikálván azt tudományban és éltetőkben. Ámde ideje már, hogy bezárjam beszédemet s Istenhez emeljek könyörgést, hogy adja nekem segedelmét. Valamint Mózes 40 évig lévén népének vezére, ekképen könyörgött: Csepegjen mint eső az én tudományom; folyjon mint harmat az én beszédem. 5 Mózes 32, 2: ekképen kérlek én is szentháromság egy Isten! adjad, hogy a mire tanítandom szolgálodat, ne legyen tévelygések dúló zivatarja, hanem az igazságnak epedve várt és termékenyítő esője; hogy a te ígédnek magyarázata az én szájamban ne rombolja a te egyházadat és sujtsa a lélekösmeretet; hanem legyen az harmat, mely megvigasztalja es megnyugtatta a lelkeket; adjad, hogy azok is, a kik hallgatnak engem, se a rögös, se a tövises, se a sziklás földhöz hasonlók ne legyenek, hanem legyenek a te lelked által elkészített jó föld,

melynek gyümölcsében a te igéd magvaiszázannyit teremjenek“.

Felolvasása tárgyául tehát a Birák könyvét vette föl. Itt is rövidebb és hosszabb kitéréseket tett azon tárgyak fölött, melyek a szöveggel vagy természetes összefüggésben állottak, vagy épen mesterségesen hozattak elő a polémia érdekében. Egyébiránt különös és épen közelfekvő célokra használta ime felolvasásait. Az akkori időkben ugyanis valamint általában a régi történelem tanítása jobbára csak a klasszikus történetírók magyarázatára szorítkozott: ugy a zsidó nép történelme is nem önállólag és rendszeres összefüggésben, hanem csak az ó szövetségi történelmi könyvek folytán tárgyalatott. Mártyr is ezen módszert követte; ek-szegétikai felolvasásaiban a zsidó nép történelmét adta elő praktikai építő alkalmazásokkal, „igen tanulságosnak és emelőnek tekintvén ama küzdelemteljes időkben a zsidónép történetét“. „Néha elhajoltak a zsidók az egyenes útról, de ismét visszatértek, megbánván vétkeiket s megjobbítván magokat. Mikor elestek, Isten büntetésekkel és csapásokkal látogatta meg, megtérvén pedig és segítségül híván a Jehovát, hathatósan gyámolította ellenségeik ellen. Már ha épen vakok nem akarunk lenni: láthatjuk ebben Isten jóságának életeleven képét a kegyesek, szigorúságát a bűnösök ellen. Nem csodálhatjuk többé, hogy az ő népe noha annyiszor és oly súlyosan meglátogattatott, mindazáltal el nem sülyedett; el kell ösmernünk, hogy mindez Istennek bölcs akaratjából történt. A csapások által, melyek tőle küldettek, megtisztíttatni kívánta választottait, mint a tűzben megtisztúl a nemes érc. Annál fogva a zsidó nép történetének fejtegetése szilárdítja a mi Isten ígéreteiben való bizodalmunkat, s arra indít, hogy iránta hálára, nagy nevének magasztalására buzdulván, az ő mindeneket igazgató gondviselésének aláadjuk magunkat; s szilárdul megtartsuk abbeli reménységünket, hogy az ő országa el nem vész“. Bevégezvén a Birák könyvének magyarázatát, következőleg foglalta össze elmélkedéseit: „Kötelességünk már ezen történetet mint életeleven képet szemünk előtt tartani. Látjuk ebből, hogy Isten a maga egyházát, az övéinek országát, védelmezi és igazgatja. Szigorú igazsággal bünteti a bűnt; de végetlen jóságával ismét fölemeli a gyarló és tévelygő embert. Ösmerjük fel mindezekben a mai idők képét.

Mert mi ugyanazon gyarlóságban szenvedünk, mint atyáink. A sátán és az ő szolgálai nem kevésbé üldözik ma is a kegyesek gyülekezetét, mint hajdanta. Könyöröggünk tehát Istennek, az ő szent fiának nevében, hogy mint kezdetben oltalmazta volt, oltalmazza és takargassa ma is az ő egyházát; és valaminthajdan az izráelitáknak birákat adott, hogy szabadságukat visszaszerezzhessék, s a mai időkben is nagy és dicső férfiakat támasztott az evang. igazság védelmére: Luthert, Melanchthont, Zwinglit, Oecolampadiust: úgy ezután is támaszson alkalmas időben megvilágosított tanítókat, kik által az ő választottai buzdíttassanak az egyház fenntartására és öregbítésére, hogy az minden szeplő nélkül gyűjtessék össze végre a mennyben“.

Theologiai igen érdekes felolvasásai mellett etikát is tanított. Azonban etikája alig volt egyéb, mint Arisztoteles „Ethica ad Nicomachum“ című művének magyarázata. Melanchthon ugyan, eltérve az akkori gyakorlattól, miszerint az erkölcs tan Arisztoteles etikája nyomán tárgyalatott, kísérletet tett, az erkölcs tanak tisztán keresztyéni szempontból leendő tárgyalására; de követője a megkezdett ösvényen csak későbbi időben akadt. Mártyr még az akkori általános színvonalon állott. Etikái felolvasásaiban is, ugyanazon módszert követte, melyet bibliai felolvasásainál használt. Miután egyes szavak értelmét megállapította, sorszerint fölvette Arisztoteles tételeit, bizonyságokat hozván föl mellette vagy ellene, példákat idézván a történelemből, taglalván a kommentátorok és latin fordítók nézeteit, oly kitűnő jártassággal az ő filozofiájában, hogy jobbra mindazoknak fölibe kell emelnünk, kik akkor Németországban e téren foglalkoztak. Nem állapodott meg csupán a magyarázatnál; hanem egybevetette a sztagírai bölcserkölcs tanát a Plátóéval, stoikusokéval sat. Ugy hogy az ő etikai felolvasásai, az „összes ó világ erkölcs tanának summás előterjesztései valának“. Belátván pedig, hogy Arisztoteles nem kielégítő a keresztyén államra és viszonyokra nézve, egybevetette annak alapelveit a keresztyénség alapelveivel, s kimutatta azon pontokat, melyekben egyezés van; nem különben, hogy ott, hol egyezés nincs közöttök, mennyiben illeti elsőbbség az evang. erkölcs tan, ugymint a mely adja elő mindennek fölötte a legfőbb jó, erény és boldogságróli igaz tudományt.

Néha viszont kimutatni igyekezett, hogy mennyire összhangzásba hozhatni több helyeken Arisztotelest a keresztyéniséggel, ha keresztyéni szempontból tekintetik. Magától érthetőleg ez erőtetés nélkül nem történhetett, miután egy az, hogy keresztyén erkölestan még nem volt; más az, hogy Mártyr öntudatosan érezte az ő világi és az evangyéliomnál fogva átalakult társadalom alapelvei közötti különbséget. Ennek öntudatos érzete bírta arra Mártyr-t, hogy azon bölcsnek tételeit keresztyéni értelemben magyarázza és alkalmazza, ki világos rendszerénél fogva előtte igen nagy becsben állott. Ide járul az is, hogy az ő filozofiát, noha homályos és több tévelygéssel elegyítve volt, nemcsak úgy tekintette, mint az emberben megmaradt lelki erőnek egyik bizonyosságát; hanem mint éppen előkészítő kijelentését Isten lelkének. És a mennyiben a „megromlott skholastica elleni reakcióból“ idegenség származott többeknél a protestansok közül is a filozofia iránt általában: ethikai felolvasásait a theologusra nézve ime nélkülözhetlen tan igazolásával kezdte meg. Ezen tan ellenei, ugymond, Pál apostol szavaira szoktak hivatkozni: Kolossé. 2, 8. Meglássátok, hogy valaki ne legyen oly, ki bennetek zsákmányt vessen az emberi bölcseségnek és csalárdságra rendeltetett hiába való tudománynak általa, mely emberi rendelés szerint vagyonsat. Ámde ezen szavak a nem igazi filozofiáról szólnak. Az igazi filozofia, mely a teremtmények ösméretéből származik, és a jog s méltányosság fogalmaiból von következtetést, melyeket Isten természet szerint oltott az emberi lélekbe, nem méltó arra, hogy ellene ily kárhoztató szavak emeltessenek: mivelhogy Isten munkája; és a kik ezt magokénak mondhatják, különös ajándékát birják Istennek. Mig a filozofia a maga határában marad, és csak azokról szól, miket a teremtmények ösméretéből merített okoknál fogva biztosan következtethet Istenről és a természetről, nem lehet a megtévedéstől félteni. A filozofiai tévelygések oka nem a dolgokban magokban van, hanem azon módban, melylyel az emberi lélek azokat felfogja; nem az érzéki teremtmények, hanem az ember tanította, hogy a világ öröktől fogva van; így van a dolog a stoikusok fátumával, az akadémikusok scepticismusával, az epikureusok eudé-

monizmusával. Nem mondhatni tehát előre, hogy a filozofia magában véve szükségesképen ellenkezik a kegyességgel; épen úgy nem ellenkezik, mint egyéb szabad tanok és művészetek. De miként is ellenkezhetnék a kegyességgel a logika és dialektika, a léleknek ime képző eszközei, az igazság védelmének ime fegyverei, ha helyesen használtatnak? A metafizika sem ellenkezik; mert például mily dicsően nyilatkozik Plátó Istenről? Fölösmerte, hogy Isten csak egy; végső oka a dolgoknak; hogy az emberi nyelvnek nincsenek szavai, melyekkel Isten lényegének végetlen tulajdonait kibeszélhetné; hogy ezen lény mindeneket magában foglal, úgy azonban, hogy mindeneknek fölötte áll; hogy e világon semmi, a legesekélyebb jó sem történik a nélkül, hogy Istentől ne származott volna, és oly nagyszerű nincsen, minél Isten végetlenül fölségesebb nem volna; hogy Isten mindeneket áthat, mindazáltal egyedül önmagában van, a világtól különállólág; hogy mindenek általa teremtettek, nem külső okok által indítatva, hanem saját jósága által, mely isteni természetének lényegére tartozik, és a mely a nagy mindenségben oly dicsően nyilatkozik. Végre nem ellenkezik az ethika a kegyességgel, mivelhogy ez gyakorlati filozofia; az igazságról tanít; szabályokat ad a világon levő társadalmi viszonyokra nézve; az igazságnak és jogszerűségnek lelkünkbe oltott fogalmából vezeti le azokat a józan ész útmutatása szerint, a boldogság ama fokára emelendő az embereket, melyet azok itt a nekik adott természeti erőknél fogva elérhetnek. Nem hat ugyan túl a földi életen, mert előtte csak a földi rendtartás és polgári jólét céljai ösmereteseek, a miért is nem lehet ment némi tévelygésektől. Ámde mellé áll a keresztyénység magasabb elveivel és tisztább indokaival, s így áll elő a keresztyén ethika. Ezt kelle vala Mártyrnak Krisztus és az apostolok tanítása nyomán rendszeres összefüggésben kifejteni. De mint láttuk, csak alkalmilag fűzte a keresztyéniség alapelveit Arisztoteles ethikája fölött tartott magyarázatai közé. Ez volt az erkölcs-tant illetőleg a XVI. századi tudományosság álláspontja. Csak a későbbi időkben tárgyaltatott az erkölcs-tan az ó világtól függetlenül tisztán keresztyén theologiai téren.

Mártyr ismét nyugodtan folytathatván munkásságát Straszburgban boldognak érezte magát. Azonban

e boldogságot csak rövid ideig élvezheté. Angolországból napról napra szomorúbb hírek érkeztek, melyek miatt nyugalma és boldogsága feldúlott. Egyik angolországi barátjához intézet levelének ime sorai eléggé föltüntetik feldúlt lélekállapotát: „kőből és érből kellene lennem, ha miután nekem is volt részem hazád reformációjának művében, könyeket nem hullatnék naponta testvéreim szomorú sorsára és azon veszélyekre gondolva, melyekről lelkükben testükben fenyegettetnek! Miképen mérsékelhetném fájdalomamat, elgondolva, hogy azok mily kegyetlenül nyomtattnak, mily gyalázatosan üldöztetnek, s a kisértetek minden nemeivel ostromoltatnak; elgondolva..... hogy a ti egyházatok felforgattatott s tagjai szorongattatást szenvednek?! Midőn nálatok tanár valék, kedves ifjak serege volt körültem, kikre nagy aratás várakozott, s mindezek most vagy mint menekültek ide s tova bujdokolnak, vagy ha honukban maradtak, a legsiralmasabb nyomorúság martalékai. Nagy tudományú és kegyes érzületű püspökök voltak ott; s ezek most börtönben szenvednek, szorongató érzések közt várva az órát, melyben mint rablók és gyilkosok hóhér kezébe adassanak. Gazdag vetése virult ott az evangéliomnak; a dicső egyház alapköve letétt s több évi munka után már annyira haladt az épület, hogy kevés idő múlva már épen befejeztetését remélhetők! És most!... ha Isten csodálatos úton nem segít, féltő, hogy mindezeknek nyomára sem fogunk találni. Oh! ha mindezt elgondolom, hogyan maradhatnék nyugodtan?! Reménykedem azért teljes lelkemből Isten előtt, hogy ítéletét szüntesse meg, és haragját fordítsa el rólunk Jézusért, hogy a nyomorúság sulyja alatt el ne vesszünk mindenestől fogva.“

Az angolországi történetek által teljesen indokolvák ime nagy megindulás szavai. Mária királyné addig is míg ró mávali egybekölttetését visszaállította volna, boszút lehelő fanatikus tanácsosoktól környeztetve megkezdé a protestánsok üldözését.. Igaz, hogy az üldözés nagyobb fokra hágott II. Filep spanyol királylyal 1554. július folytán történt egybekelésé után: de az úgy nevezett „egyház megtisztítása“ már jóval az előtt munkába vétett. Menekült, kinek ideje volt a menekülésre. Német és Helvétországban csakhamar népes gyülekezetek keletkeztek angol menekültekből. A tudósok jobbjára Straszburg-

ba, Zürichbe, Bázélbe és Genfbe vonultak. Már febr. 13. 14 ifjú jött Straszburbba, Mártyr tanítványai egykor Oxfordban; kevés idő múlva többen követték Oxfordból Cambridgeből, tanulmányaikat Straszburbban folytatandók. Májusban érkezett Morison lovag, John Cheke, Hugh Hillary, Thomas Lever, Edmund Grindall, Walter Haddon, John Poyntet, Sir Anton Cook. Mind magas állású hivatalnokok. Mártyr volt a központ és összetartó kapocs a straszburgi menekültek között. Szoros kapcsolatban állott a zürichi és fránkfurti menekültekkel is.

A folyvást érkező menekültekkel folyvást megrázóbb hírek érkeztek. Londonban pápai legátus jelent meg; Rómába viszont követek küldettek, a kibékülés művét végrehajtandók. Az országban máglyák állítottak fel az elszakadt lelkek gyorsabban visszatéríthetésének eszközlése végett. Három év alatt 270 protestáns lőn a lángok áldozata. Kegyetlenségek vitettek véghez, melyeknek említésére borzad a szív. Gardiner és Bonner püspökök állottak élén az inkvizíciónak. Bonner igen sokszor saját személyében teljesítette a hóhér tisztét. Az áldozatok többnyire lassú tűznél égettettek meg. Hooper, glocesteri püspök, három óránegyedig élt az efféle kínok között*). Latimer és Ridley szintén máglyán találták halálukat. Most került a sor Cranmer Tamásra is. Börtönéből irt Mátyr-nak**). „Megtanultam saját tapasztalásomból, hogy Isten kegyelmének, erejének, és vigasztalásainak sugárait soha sem árasztja gazdagabban övéinek szívökre, mint lelki testi szükségéiknek és szorongattatásaiknak idején. Mikor úgy látszik, hogy egészen elhagyattak: akkor érezteti velök különösen, hogy nekik Istenök; mikor egészen lesujtva, megálázva és elvetve vannak: akkor emeli fel, dicsőíti meg és ujonnan szüli azokat. Én is elmondhatom Pál apostollal: mint erőtlenerős vagyok; és ha dicsekednem kell: az én nyomorúlt, elvettetett állapottal dicsekedem, fogságban, gyalázatban, szükségben, üldöztetésben, szorongattatásban a

*) Rottek. Allgemeine Geschichte sat. 1844. VII. band. 184. l.

**) Ez a levél maiglan is megvan Zürichben; megható emléke a két férfiú között volt barátságos viszonynak.

Krisztusért. Óh adja Isten, hogy mind végig állhatatosan kitartani tudjak!“ Azonban Mártyr szomorúan értesült a felől, hogy szenvedő barátjának kitartása ingadozott. De csakhamar ismét értesült, egyfelől nagy vigasztalására, másfelől nagy fájdalomra, hogy 1556. márc. 21. épen a lángok előtt, melyek testét fölemésztendők valának, hőslélekkel visszavonta hitelveinek megtagadását, melyet csupán a kinzószerék bírtak előbb belőle kicsikarni, és végső perceiben megtörhetlen lélekkel tett vallást azon hitről, mely őtet megváltójához kötötte.

Mindezen hírek is megrázók valának; azonban most következtek azok, melyek épen lesújtók voltak Mártyr-ra nézve. Pole bibornok 1566. canterbury érsekké tétetvén, megkezdte a cambridgei egyetem „reformálását“. Bizottmányt küldött ugyanis Cambridgebe, melynek tagjai: Watson, Scot, Christopherson valának; igen emlékezetes nevek, méltó, hogy az utóvilág ösmerje; kiküldetésük abban állott: hogy az eretnekség végső maradványait is kiirtsák. Ámde a protestáns tanárok már régóta eltávoztak onnan; az evang. értelmű tanulók külföldön széjjelszórva bujdokoltak, azokra pedig, kik honn maradtak, az általános rémület mélységes hallgatást parancsolt. Mik valának tehát az eretnekség végső maradványai? Bucer és Fágus porló tetemeik!! az Mária, ez Mihály nevű templomban eltemetve. A templomok interdiktum alá vettettek. Az azok alatt porló két eretnek ellen formaszerűpör kezdetett. Tanúk hallgattattak ki. Közhírré tétetett, hogy a kik védelmükre készek volnának, álljanak elő. A tetemek kiássattak és megégettettek. Oxford ellen hasonló eljárás rendeltetett. Pole itt is bizottmányt nevezett ki, mely a Mártyr féle kárhozatos tan végső gyökereit is kiirtaná a tanulók szívéből. Mintha a jézsuiták és az elrendelt üldözések már minden lehető el nem követtek volna e részben! Azonban a bizottmánynak itt is volt valami nagyszerű teendője. A sz. Frideswida kolostor templomában volt Mártyr neje eltemetve. Veszélyes emlékjel volt ez az eretnek bírák előtt; ugymint a mely azon időkről szólt, mikor Oxfordban a protestantizmus uralkodék. A törvényszerű formáknak itt is megkellett tartatniok. A biztosok tehát

pört kezdettek a hulla ellen. Azonban a kiállított tanúk semmit sem tudtak sem magáról, sem hitvallásáról mondani, miután Mártyr nejjével, az angol nyelvet nem értvén, soha még csak nem is beszélhettek. Pedig a bírák szigorúan ügyeltek arra, hogy valakit igazságtalanul el ne ítéljenek. Tehát ezen körülményt Pole elébe terjesztették. Pole azonnal segítette a dolgon. Értesítette Dr. Marshallt, hogy „Mártyr neje törvénytelen házasságban élt, a mennyiben férje szerzetes volt; s az ő sírja megszenstségteleníti a szentek sírját, melyek felett a templom építve van“. Marshall tehát kivétette a sírból Mártyr nejjének hulláját, s egy félreeső helyen ásatta el.

Efféle eljárásaik voltak az eretnekbíráknak Angolországban a halottak ellen is!

Elgondolhatni, hogy ezen hírek mily hatással voltak Mártyr lelkére! — És épen Pole intézkedése folytán történtek mindezek, ki oly buzgó híve volt egykor a hitáltali megigazulásnak, és oly buzgón sürgette az egyház reformálását! Ugy látszik Pole egészen elfelejtette egykor vallott hitelveit. A pápa IV. Pál, Caraffa, jobb emlékező tehetséggel bírt. Mindazon szigorúság mellett, mit Pole Angolországban kifejtett, igen elevenen emlékezett vissza Pole egykori szabadelvű nézeteire. A honnan alig végezte be az eretnek halottak elleni eljárásait: 1557. protestantizmus iránti hajlammal vádoltatván, a követségből Rómába visszahívott, és igen nagy erőfeszítéssel került ki, hogy Morone bibornok szomorú sorsára ne jusson.

Ugyanekkor Olaszországból és épen Lukkából is szomorú hírek érkeztek Mártyrhoz. Lukkában Mártyr menekülése után is lappangott az evang. értelműek kisded gyülekezete. 1545-ig nem háborgattatott. Ezen évben fölfedeztetvén a sz. officium kémjei által, a tanács szigorú rendeletet adott ki máj. 12. „azon vakmerők ellen, kik valóságos tárgyakról szólani, bizonyos névtelen könyveket olvasni, és eretnek nézeteket terjeszteni merészelnék“; pénzbeli büntetéssel, jóságbobzással, megégettetéssel fenyegettetvén, vétkeik mivoltához képest, mely fölségsértésnek neveztetett. Különösen tiltatott Mártyr és Ochimó, im ez üsmeretes eretnekekkel levelezés s könyveiknek olvasása. Azonban ez a rendelet nem hajtatott végre; sőt egy évvel utóbb maga a tanács hívta meg a szónoklati tanszékre A o-

nio Paleariót, ki szintén a protestantizmus gyanújában állott. 1549. a nélkül, hogy különös okok forogtak volna fenn, megújított a rendelet, szigorúan meghagyatván a lakosoknak, a római istenítiszteletben résztvenni. Következő évben a lukkai püspök panaszt emel a római udvarnál, hogy „Lukkába folyvást érkeznek protestáns könyvek Németországból“, és hogy „a tanács elnézéssel van az eretnek-ek iránt“, s „erélyes intézkedésre hívja föl a pápát, különben az itt nagy számmal levő protestánsok nem fognának kiirtathatni“. Mindemellett az inkvizíció csak 1566. Caraffa pápává létekor kezdett ezen városban is dühöngeni. Sokan pusztá gyanúból tömlőre hányattak. Sokan menekültek. Ezek között Trenta Kristóf, Mártyr barátja Helvétországba, Palcario Majlandba vonúlt *). Sokan megtántorodtak hitükben a félelem miatt. Sokan azzal vigasztalták magokat, hogy a katolicizmusban való külsőleges részesülés semmi veszélylyel nem jár együtt; az igaz tudományt a mellett híven megőrizhetni. Mélyen hatottak ezen hírek Mártyr-ra. Ennek folytán írja Bullingernek: „Imádkozzál, kérlek, az én szerencsétlen Itáliáért, mert a míg Krisztushoz meg nem tér: az ő nyomorúságának vége nem szakad“. Ujra intézett a lukkaiakhoz egy iratot, a hitben való állhatatos kitartásra buzdítandó azokat. Előadja ez irat kezdetén, hogy a mit eddig hallott hitben való öregbedésük felől: nagy öröme szolgált lelkének; fölöslegesnek tartotta e végre levél által őket különösen serkenteni. Bizván kitartásukban, Isten iránti hálával eltelve azon időkre gondolt vissza, mikor ő hintegette közötök erőtlenségéhez képest az evangéliom első magvait. — Most azonban, mikor az üldözés, ama nehéz próbáltatás kezdetét vette, mit Isten bocsátott reájok, hogy oly sokan nem tudtak kitartani: mély fájdalommal tölti el keblét. „Miképen tarthatnám vissza könnyeimet és panaszomat, látván hogy az én lukkai testvéreim gyülekezete oly hirtelen és oly erős vihar által elannyira feldúlott, miszerint úgy látszik, mintha egy jó mag sem növekedett volna fel közöttetek; és mintha a szentlélek soha nem öntötte volna menyeyei harmattal a ti vetéstekeket. Óh szeretett testvéreim Krisztusban, kicsoda zavarta meg annyira kebleteket, és változ-

*) 15 évvel később Rómában megégettett.

tatta elannyira sziveteket! Oh bár köztetek lehetnék, hogy megsirathatnám veletek együtt a súlyos csapást, mely ért titeket! Most mikor az üldözések alatt kitartó harcot és dicső győzelmet váránk vala tőletek: ellenkező történt köztek. Bátorságtok elcsüggedt; legyőzve és gyalázattal elborítva vagytok. Nem használtatok a gyengék ama segédeszközét, mint némelyek nevezik, én pedig bölcs előrelátásnak tartok, hogy menekültetek volna! Annálfogva most azt kellene mondanotok: nézzétek a lukkaiakat; megvetik a menekülést, és mint Krisztusnak igaz vitézei, vérökkel készek útat nyitni az evangyéliomnak Itáliába, buzdíttatván Belgiumban, Francia és Angolországban levő testvéreiknek napról napra fölmerülő példáik által. Oh de mennyire meghiusult ez édes remény! — Az Ur gyümölcsét kívánta tőletek azon nyugalomnak, melyet oly régóta élveztek; vallástételt kívánt tőletek; ti azonban nem tettetek vallást róla: megtagadtatok, elszakadtatok tőle; ő is szégyenelni fog immár titeket, és megtagad mennyei szent atyja előtt. . . . Talán azt mondjátok, hogy a mi megtörtént, fájljátok, és szivetek szerint bánjátok eleséstöket?! Ámde mit használ a sirás töredelem, a bűnbánat megtérés nélkül?! Mit használ fájdalmatok, ha az evangyéliom megtagadása mellett tovább is megmaradtok? Keljetek föl testvéreim! ha véggépen ki nem oltotta bennetek a mennyei tüzet az üldözés! Vessétek egybe mostani és egykori helyzeteteket. Ugy látszik, elég erősek vagytok arra, hogy a keresztyén igazságért akármit is kiálljatok; de a veszély első rohamában gyáván elestek. Ha a kínzó szerek rettentései és fájdalmai kényszerítettek volna titeket, noha voltaképen akkor sem fogtátok volna magatokat kimenthetni, legalább ürügyül szolgálhat vala rátok nézve, hogy a test gyarlósága miatt tántorodtatok meg. Minthogy pedig sem kínzó szerek miatt, sem fogságot, sem száműzetést nem szenvedtetek; minthogy épen semmi kárt nem vallottatok: magatok látjátok, mit kelljen tartanunk rólatok. Én nem tudok szép szavakkal hízelegni előttetek; nekem azt kell mondanom, mi igaz, hivatalom tiszte szerint, de még sem irok így nektek, szeretett tesvéreim Krisztusban! hogy vétkeiteket terheljem. Isten az én bizonyságom, hogy nem akarok mást, mint ezen vétek életeleven öntudatát fölkelteni bennetek; hogy az örvényből felküzdjétek magatokat. Kettőt emel ki: elesésök okait, s szabadulások eszköze-

it. Elesésük okairól említi a földi javakhoz való ragaszkodást, az élet nyugalma utáni vágyakozást és a világ szerelmét. „Ámde azért, mert javaitoktól nem akartatok megválni, nem vala szükség elszakadni hitetöktől; hát nem tudatok menekülni, mint oly sokan tették ezt testvéreitek közül? Vagy talán sem időtök, sem alkalmatok nem volt a menekülésre? Épen azért engedett Isten egy ideignyugalmat, hogy próbára tegyen: mi telik tőletek, ha eljő a szorongattatás ideje? . . . Ugyanazért a ti szerencsétlenségtek onnan van, hogy bátorságban hittétek magatokat; s a próbáltatás idején nem bírtatok megállani.“ A szabadulás eszközei közül e kettőt ajánlja nekik: töredelmet és imádkozást. A választottak, ha elestek, magokba térnek, szánják bűneiket, könyörgéssel Istenhez fordulnak. Isten nem hagyja el őket; sőt az ő munkáját folytatja bennük. Az elvettettek ellenben soha nem jutnak bűneik öntudatára. A választottak tehát bűnbánatra hivattnak, mely hitből származik. A bűnbánás nem teszi ugyan meg nem történtté, a már megtörténtet; de a bűnre jobbulás, az önmegtagadásra még szilárdabb vallástétel következik. „Már bizonyágtétellel kell igazolnotok azt, mit megtagadtatok; vagy úgy, hogy retenthetetlenül föllépjetek, megvallván hogy hibáztatok, elszakadván a hittől, ehez azonban, ritka hősies lélek kívánatik, a mennyiben az legegyszerűsebb út a vértanúságra: vagy úgy, hogy a veszély kikerülhetése végett meneküljtek, másutt csatlakozandók az evangélikusok gyülekezetéhez. De így nem maradhattok; mert hogyan lehettek nyugodtan? hogyan imádkozhattok bizodalommal? mit beszélhettek magatok között? én meg nem foghatom! Gondoljatok az Urra, ki leszállott dicsőségéből, hogy érettünk gyalázatos halált szenvedjen! Gondoljatok az ő tanítványaira! a régi idők mártírjaira, és saját olasz testvéreitekre! Azok is örömet maradtak volna hazájokban, barátaikkal, hönfitársaikkal egybeköttetésben, javaiknak használatában. De Krisztus az ő kegyelme által arra indította őket, hogy mondjanak le a világról; azok önmagukat meggyőzték és követték Krisztust, csak hogy lelkökösmeretét megőrizhesék, az Urtól el ne szakasztassanak, s ekképen az ő evangéliomának igazsága mellett dicsően vallást tegyenek“.

Eljutot-e ez a levél Lukkába? nem bizonyos. De annyi bizonyos, hogy több évek folytán a legtekintélyesebb

Calandrini, Minutoli, Saladini, Diodati, Turretini, Burlamachi lukkai családok menekültek Helvéciába. Lukkában is még sok ideig voltak protestánsok. De ezen század vége felé legkisebb nyomukra sem találhatni többé.

Mártyr reformátori működése előtt újabb tér nyílt ez idő táján Lengyelországban. Miután ugyanis mind theologiai műveinél fogva, melyek a XVI. századi tudományosság legértelmesebb termékei valának, mind az angol reformáció munkájában tevékeny befolyásánál fogva; nem különben felolvasásainál fogva, melyeket Európa minden tartományabeli ifjak hallgattak, az egész európai prot. világ előtt nagy hírben állott, s „a reform. egyház legnagyobb theologusának tartatott:“ ugyanazért egy kérdés sem merült föl, s egy nehézség sem adta elő magát a tudomány terén, melynek megoldásához az ő tudományos képzettsége és tekintélye igénybe nem vétetett volna: annál fogva felhivatott a lengyelországi reform. egyház körében felmerült vitás kérdések megoldása és eldöntése érdekében is.

Azonban mi előtt e részbeni működését felmutatnók, egy kissé fölebb kell mennünk, hogy kellőleg tájékozhatssuk magunkat.

Lengyelországban igen korán viszhangra találtak a reformáció alapelvei. A nemesség egy része, sőt Zsigmond Auguszt király is, igen korán felkarolta a reformáció ügyét. Amde a vitatkozások is igen korán megindultak a theologiai kérdések fölött, minek következtében sokan szenvedélyes versengésekbe sodortatván, oly tantételek elfogadására hajlottak, melyek a reform. theológia tantételeitől eltérők voltak. A vitatkozás a megigazulás tana fölött tört ki; különösen Stancaro Ferenc*) königsbergi zsidó nyelv tanár, és Osiander András ugyancsak ottani theológia tanára között. Osiander ugyanis azt állította: hogy a megigazulás abban áll, miszerint Krisztusnak és pedig nem mint embernek, hanem mint Istennek bennünk való lakása a hitnél fogva közvetítettik. Te-

*) Stancaro mantuai fi, előbb pap volt Olaszországban, 1551. óta Königsbergben tartózkodott mint zsidó nyelv tanára, a reformációnak buzgó híve; de nyugtalan elméjű és kimondott nézeteihez konokul ragaszkodó.

hát elvetette azon értelmet, mintha mi „csupán a bünbocsá-
natnál fogva nyernénk megigazulást; sőt ezen külsőleges
felfogás ellenében a benső és misztikus elemet karolta
fel; úgy vélekedvén, hogy Krisztus az ő szenvedése és
halála által megváltott ugyan minket, azonban a mi meg-
igazulásunk nem az ő érdemének külsőképen nekünk tu-
lajdonításából történik, hanem az ő vele való egyesülésből,
oly módon, hogy Krisztus bizonyos alakot ölt magára
bennünk, és mi egyek leszünk ő vele. Minthogy pedig
Krisztus lényeges igazsága Istennek; annálfogva ha
mint olyat magunkba veszszük: megigazulunk.“ Istennek
lényeges igazságát bírjuk s általa igazságban járunk. Eb-
ből következtette, hogy Krisztus csupán isteni ter-
mészete szerint a mi igazságunk; és az a munka, melyet
mint ember vitt véghez, háttérbe szorúl s jelentőségé-
ben alább száll. Osiander felfogásában igen helyes az,
hogy ama valódi protestáns nézetből indult ki: miszerint a
hit az egész embert átalakító életelv; de hibázott,
midőn ezen nézetet misztikus értelemben kelletlenül tovább
vitte, és a megváltás történelmi tényét, mint a mult idők-
höz tartozót, háttérbe szorította; e mellett a Krisztus sze-
mélye fölötti fantasztikus szemléelkedéseiben annyira ment,
hogy emberi természetét egészen mellőzvé, Eutikhes fé-
le egyoldalúságba esett.

Osiander ellen Stancaro föllépett, azt állítván
szintugy egyoldalúlag: hogy a váltság munkája Krisztus-
nak csupán bűneinkért történt szenvedései által hajta-
tott végre, melyeket Krisztus csupán emberi termé-
szetében szenvedett. Értelme ide megyen ki: „A köz-
benjárónak másnak kell lenni, mint azok, kik között köz-
benjár; már ha azt mondjuk, hogy Krisztus isteni termé-
szeténél fogva közbenjáró: ebből az következik, hogy
vagy maga előtt volt közbenjáró, mi a közbenjáró fogalmá-
val ellenkezik; vagy az, hogy Istennek alárendeltetett, mi
áriusi tévtan volna: annálfogva csupán emberi, ám-
de bűnnélküli természeténél fogva kellett közbenjáró-
nak lennie“. Ebből látni való, hogy Stancaro nem akarta
elvitatni Krisztus Istenségét; nem zárta ki Krisztus szemé-
lyében az isteni természetet, hanem csak közbenjárói hivata-
lából, vagy a váltság munkájából; mindamellett az ő
értelme eltérő volt az egyháznak Krisztus Istensége fölötti

tanától; úgy hogy a mint Osiander Eutikhes, úgy Stancaro Nesztórius nézetét látszott ujra föleleveníteni, melyeknél fogva Krisztus személyében a két természet egysége különválasztatott. Heves vita folyt a kettő között, melybe külföldi tekintélyesebb theológusok is belesodortattak.

Melanchthon 1553. irt mind Osiander mind Stancaro ellen, a nélkül azonban, hogy egyiket is másikat is egyoldalúsága felől meggyőzte volna. — Sőt Osiander zwingliánusnak, Stancaro egyenesen eretneknek nevezte feleletében Melanchthont. Stancaro ugyanezen évben Lengyelországba jött, s vele együtt a vita is ide átszállott. Eleinte általában roszták állításait; de zavarban voltak a miatt, hogy miképen kellene megcáfolniok? Osianderhez nem akartak csatlakozni. Még kevésbbé voltak hajlandók a fennforgó kérdést a „trinitás“ megdöntésével megoldani. Azonban ezen pont felett itt ott már kértelyek támadtak. Szervét kivégeztetése nagy megindulást okozott. Nem bírtak általában magoktól eligazodni. Annál fogva az 1555. máj. 1. Pincowban összegyűlt első nemzeti zsinatban elhatározottatott, hogy a vitás kérdések iránt külföldi theológusok kerestessenek meg véleményadás és útbaigazítás végett. Megbízott tehát Vitrelin Sándor pincowi pap, hogy Lismanini Ferenc*) által hívja fel a német és helvétországi theológusokat ime hozzá küldendett vitás kérdések fölötti véleményadásra: „1. hogy Krisztus isteni természeténél fogva is szenvedett-e? 2. hogy közbenjáró emberi természeténél fogva volt-e, vagy isteni természeténél fogva is? 3. hogy mennyiben mondhatni Isten fiának s ember fiának is egyszersmind? Végre mit kell tartani Osiandernek Krisztus lényeges igazsága feletti értelme felől?“

*) Lismanini Ferenc korfui születés, ferencszerzetiek provinciális volt Lengyelországban s Zsigmond Auguszt király anyjának gyóntató papja. A reformáció iránt az anyakirálynét már több év óta hajlandóvá tette. 1553. a királytól azon titkos megbízással küldeték ki a protest. tartományokba, hogy mind a tudomány, mind az egyházzervezet körül kellő tudomást szerezzen. Genfben tartózkodván Kálvin indításából egyenesen áttért a protestantizmusra. Lismanini ezen lépését a király elsiegettnek és terveihez ütközőnek nyilvánította, s e miatt száműzetett.

Lismanini ekkor Genfben tartózkodott; itt Kálvintól, Lausanneban Bézától, Bernben Musculustól, Zürichben Bullingertől írásbeli nyilatkozatot kérván a föltett kérdésekre, Straszburgba jött. Mártyr már ez előtt is több ízben fölhívatván e tárgyban, most Lismanini újabb felhívására febr. 14. kelt, s a lengyel protestánsokhoz intézett iratában következőleg nyilatkozott.

„Az első kérdésre tagadólag; megengedhetném ugyan, hogy Isten született, szenvedett, meghalt; mivelhogy Krisztus valamint egy és megoszthatatlan személyében: ugy a két természet, noha összevegyítés nélkül, egyesülve van ő benne: tehát ugyanazon Krisztus, ki valóságos Isten és ember, szenvedett, megfeszítettet és meghalt. Azon kérdésre azonban, hogy itt melyik természetet illeti az érdem: azt kell felelnünk, hogy az emberi természetet, mert mimódon érhetne volna változás, szenvedés és halál az isteni természetet, mely a szentírás szerint is változhatatlan? Egyébiránt, ha Isten saját természetében akart volna szenvedni, nem vala szükség emberi természetet fölvennie; és ha Krisztus isteni természete szerint szenvedett volna: a bűn nem kárhoztott volna az ő testében. Róm. 8: 3“.

„A mi illeti a második kérdést: Krisztus az ő kettős természeténél fogva közbenjáró. Ha csupán ember lett volna: nem látom át, hogy akármely közönséges ember is miért ne tehetne volna ugyanazt; ámde az lehetetlen, hogy a ki ember mint egyebek, a közbenjárói hivatalt magára vehette volna. Így azt sem értenők, hogy miért kellett Krisztusban az isteni és emberi természetnek egyesülve lenni. A közbenjáróban meg kellett lenni mind a két kibékítendő fél tulajdonainak“.

„A harmadik kérdést így lehet megoldani: Krisztus Isten fia és embernek fia; mindegyik természeténél fogva. Az Istensége, ez emberisége szerint. Ez nem azt teszi, hogy Krisztus megosztatik, mert valóban egynek valljuk. Midőn azonban különböző tulajdonokat állítunk lenni benne: azon okokat nyomozzuk, melyeknél fogva azok neki tulajdoníttatnak. Ha azt mondjuk, hogy Isten fia, azt kérdezzük: mennyiben? Emberi természet szerint nem lehet, mivelhogy ennek az isteni lényeggel semmi köze nincsen. Ha tehát képtelenséget állítani nem akarunk: mindenek felett kerülni kell, hogy a két természet összezavartas-

sék. Ha ezt tesszük, nem lesz nehéz a Krisztusban lévő tulajdonok okait fölismerni“.

„Végre az Oslander által emlegetett lényeges igazság a szentírás előtt ösmertelen tudomány. A szentírásból csak az jön ki, hogy a mi igazságunk hitből származik, a mennyiben Krisztus igazsága nekünk tulajdoníttatik, beszámíttatik. Ha magunkévá tehetnők a lényeges igazságot, semmi fogyatkozásunk nem lenne a tökélyre nézve. E részben még sokat lehetne mondani, de mivel nem tudatlannaknak írok, legyen elég, mit elmondottam“.

Miután Lismanini Szervét kivégeztetése fölött is ohajtotta bírnia lengyelek nevében Mátyr nézetét, e részben így nyilatkozott: „Szervétről nem mondok egyebet, minthogy ő a sátán fia volt, és hogy az ő megvetésre méltó tana általában visszaútasítandó. A hatóságot nem lehet kárhoztatni, azért hogy megbüntette, miután semmi jelét nem adta a megjobbulásnak, és isteni káromlásai egyáltalában elűrhetlenek voltak“. Ne csudálkozzunk ime szigorú nyilatkozat fölött. Béza, Bullinger és épen Melanchthon is helyeselte a spanyol orvos elleni procedúrát. A mit a reformátorok e részben tettek és irtak, koruknak erős tévelygése volt. Mi emeltebb állásponton érezzük magunkat. De épen azért nincs okunk szigorú ítéletet mondani fölöttök. Még kevésbé van okunk eltúrní a róm. kath. egyháznak az ő inkvizícióinak iszonyatos volta mellett a reformáció ellen ebből formált szemrehányásait.

Mátyr a fölített kérdésekre adott felelete mellett némi útasítást is kívánt adni a lengyeleknek a reformáció keresztülvitele s egyházuk szervezése iránt. Szerinte Lengyelországban nem elég erélylyel fogtak a munkához. Úgy vélekedett, hogy Lengyelországban határozott előnyomulásra van szükség. Nem ösmerte az ország viszonyait, a király ingatag jellemét, a püspökök nagy hatalmát; csak annyit tudott, hogy a nemesség nagy része kedvező hangúlattal van a reformáció iránt, és hogy az 1555. nemzeti zsinaton a vallásos versengések kiegyenlítése s a visszaélések megszüntetése sürgettetett. Nem ösmerte azon eszközöket, melyeket a római udvar alkalmazásba hozott a katholicizmusnak fenttarthatása végett Lengyelországban, és a nép alsóbb osztályainak jobbra míveletlen helyzetét. Ebből lehet kimagyarázni azon erősen sürgető hangot, mely iratán

végig vonúl. Mindenek előtt intette a lengyeleket az evang. tan melletti nyílt vallástételre, az isteni végzetszerinti rendeltetést, megigazulást, jó cselekedeteket, sákramentomokat, egyházat illetőleg. „Se fejedelmek, se pápák, se püspökök, se tudósok ne legyenek tekintélyek előttük; egyedül a szentírásban higgyenek, azt illetően egyedül a legfőbb tekintély a tudomány dolgában. Előttük van a szentírás, annál fogva miért haboznak és várakoznak, akár koncilium, akár országgyűlés határozatai után? Az apostolok semmi effélére nem vártak, mikor arról volt szó, hogy Krisztusról bizonyosságot tegyenek; magokban véve nem volnának ezek elvetendő eszközök; de reájok nézve nincs vesztegetni való idő“. „Ne késsetek a babona és tevelység gyökereit szétszaggatni, tisztítsátok meg névszerint az urvacsorai tant; ne tekintések ezt üres, és pusztán szimbolum gyanánt, de ne is tulajdonítsatok neki többet, mint a mennyit Krisztus általi elrendeltetése megenged. Az istenitiszteletet lehető legnagyobb egyszerűséggel tartsátok, pápistas ceremóniák nélkül. Nem szabad a lelkeknek külformák által tévútra vezetetni, hanem Isten igéje által kell megvilágosíttatniok, és a sákramentomok által tápláltatniok. Egyszersmind azon legyetek, míg a buzgóság életeleven, hogy igazi fényíték léptessék életbe. Mert ha a buzgóság hűlni kezd, nem lesznek hajlandók az emberek az egyházi fényítéknek alávetni magokat. Jól tudom, hogy sokan ellenzik ennek életbeléptetését azon ürügy alatt, mert „felő, hogy a papok az önkény és zsarnokság gyakorlására használandják, azonban nincs is fényítékre szükség ott, hol keresztyén felsőbbtség viszi a kormányzatot“. De a kik e miatt aggódnak, nem gondolják meg, hogy ott senki sem bitorolhat uralkodást, hol a testvéri útbaigazítás evang. szabálya bír érvénynyel. Nem egyesek kezébe tétetett le a fényíték kezelése; az egész gyülekezet jóváhagyása szükséges, ha például arról van szó, hogy valaki, miután megjobbítani magát nem akarja, kirekesztessék. És a mi a felsőbbégeket illeti, igaz, hogy keresztyének, de jobbára a pápa alattvalói; míg azok, kik különváltak Rómától, csak a polgári törvény szerint ítélni lehetnek, mely igen sok bűn felett szemet hunyni kénytelen, nem érhetvén utól büntetéseikkel“.

„A végre azonban, hogy valódi keresztyén rendtartás és tudomány állapíttassék meg, szükség, hogy theologiai

iskolák állíttassanak, hol a biblia megértése végett nélkülözhetlen régi nyelvek taníttassanak, a szent könyvek magyaráztassanak, kikerülvén természetesen a szörszálhasgató kérdéseket, melyek csak hiábavaló versengésre nyujtanak okot. Az ilyen iskolákban képzett ifjakból lennének a papok választandók, kik szabadon tanítsanak, intsenek, feddjenek, vigasztaljanak, harcolván a bűn és tévelygés ellen a lélek fegyvereivel, és az embereket Istennek igazságára, s minden jó cselekedetekre vezérelvén“.

Mindezen nyilatkozatok *) 1556. a pincowi zsinaton fölvetetvén, nagy befolyással voltak az evang. tudomány megszilárdítására; s ezen időtől fogta Mártyr, Kálvin, Bullinger nagy tekintetben állottak a lengyel protestánsok előtt.

De térjünk vissza Mártyr straszburgi életéhez.

Adott szavához híven, került a vitás kérdések szükségén kívüli tárgyalását. Küzte és Marbach, általában a reformatus tanárok és lutheránus predikátorok között még mindig meglehetősen béke volt; Sturm János, az iskola rektora, folyvást azon volt, a mennyire ugyan a körülmények lehetővé tették oly városban, hol a kormányzat mind inkább a lutheránizmusnak, mint status vallásnak megállapítása felé irányult, hogy a theológiai tanszagnál a tanításbeli szabadság fentartassék. Az egyházkonvent elnöke ellenben folyvást mindent elkövetett, hogy a reform. tanra és szervezetre emlékeztető tárgyak egymásután eltávolíttassanak. Buzgósága e célból legközelebb a francia menekültek gyülekezetére volt irányozva, melyet Kálvin szervezett. Mártyr már Angolországból visszatértekor fájlalva látta, hogy az idegenek gyülekezete straszburbán „nem örömet türetik“. Sem a tudomány, mely abban predikáltatik, sem a reform. fegyrendszer, mely abban fölvetetett, nem volt kellemes jelentés Marbach előtt. Ő maga is azon volt, hogy fegyrendszer hozassék az egyházba; de hierarchiább alapra kívánta azt fektetni, mint a reform. egyház; szerinte „a censura és excommunicatio jogának a papok kezébe kelle vala tétetnie“. Kevéssel Mártyr visszatérése előtt vita támadt Marbach és a francia gyülekezet predikátora Gar-

*) Lismanini titkon tért vissza hazájába. A lengyel mágnások közbenvetésére a számüzetési parancs alól feloldoztatott.

nier János között az urvacsora fölött; mivel hogy Garnier a zürichiek értelmén volt az urvacsorai tantilletőleg. Az egyházkonvent elébe idéztetett. Azonban midőn az egyházlátogatáskor Marbach előtt ünnepélyesen megigérte, hogy Krisztusnak az urvacsorabani jelenlételének módját vita tárgyává nem teendi, hanem egyszerűen az augszburgi konfesszióhoz tartja magát: Marbachot teljesen megnyugtatta: „Most már, úgy mond, minden jól és rendében van“ a béke annál fogva helyreállott közöttök. Csak hamar ismét az egyházfenyíték miatt támadt versengés a menekültek gyülekezetében! Garnier ugyanis egész szigorral kívánta a fenyítéket gyakoroltatni: a gyülekezeti tagok e miatt többféle vádat formáltak Garnier ellen. Az ügy újra az egyházkonvent elébe került. Hosszas viták keletkeztek. Mártyr, Sturm és Kálvin is közbevetették magokat Garnier mellett. De az ügy annyira bebonyolítottatott, hogy elvégre Garniernek a tanács határozata folytán el kellett Straszburgot hagynia. Helyébe Péter Alexandre választatott predikátorrá. Egyszersmind új presbiterek választattak, de nem a gyülekezet hanem a tanács által, újabb versengések kikerülhetése tekintetéből. Mártyr is egyike leendett az új presbitereknek. Nem örömet ugyan, de azon reményben, hogy sikerülni fog a lutheránus predikátorokkal újra kitörhető versengéseket megakadályoztatni, elfogadta a presbiterséget. Nem különben Sleidan is.

Eltekintve az augszburgi konfesszió érdekében folyvást elébb vitt törekvésektől tűrhető viszony volt Marbach és Mártyr között. Mártyr becsülte Marbachot, mint tevékeny és ügyes hivatalnokot. Marbach nem birt azon gyanútól szabadulni, hogy Mártyr a tiszta tudományt megvesztegetendi. Mig Bucer élt, sem az egyházkonventen, sem az iskolában semmihez nem kezdett a nélkül, hogy Mártyr nézetét, tanácsát ki nem kérte volna; Marbach soha semmiben sem kérte fel, sőt épen kerülte, hogy tudományos tárgy szóba jöjjön közöttök. Különben külsőleg jó viszonyban voltak egymással; és sokáig így maradtak volna, ha a külföldön felgyuladt versengés tüze Straszburgra is el nem szórja vala szikráit.

A versengés tüzét Westphal Joákim, hamburgi pap, gyújtotta fel, 1552—1553 közrebocsátott irataival, me-

lyekben a sakramentariusokat az az a reformátusokat hevesen megtámadja. Ezen heves föllépésre egy részben azon előbeszéd adott okot, melyet Wolf János zürichi pap az általa kiadott oxfordi szóvitának elébe bocsátott, azt mondván abban elég vigyázatlanul és helytelenül, hogy, „Mártyr Luther tévelygését teljesen megcáfolta.“ Holott Mártyr mind Lutherről mind tanáról mindig nagy kimélettel és mérséklettel szólt. Mártyr Westphal kitöréseire egy ígét sem felelt. Kálvin 1554. föllépett a maga védelmére: *Defensio sanae et orthodoxae doctrinae de sacramentis* című művében. Mártyr ezt közölte Marbachchall, meggyőződve lévén, hogy Kálvin ebben semmit sem mond, mit „minden jóézelmű ember egészen el nem fogadhatna.“ A tanári gyűlésen sokáig folyt fölötté a vitatkozás. Marbach csak ezen észrevételt tette rá nézve „ha bár megengedhető is, hogy Krisztus teste nincs a kenyérbe bezárva: mindazáltal annak valódi jelenlétét elvitatni nem lehet; és pedig úgy, hogy abban a hitetlenek is részesülhetnek.“ Egyébiránt e miatt kedvetlen szóváltás nem történt. Straszburbgan még a béke nem zavartatott meg.

Mártyr ezen szünidőt felhasználni akarván, Kálvinnal és Bézával az urvacsorára vonatkozó némely kérdések fölötti elmélkedésekkel foglalkozott, melyekre nézve még nem volt teljes összhangzás közöttük. Ime kérdések egyike volt: hogy a hívők miképen egyesülnek Krisztussal az urvacsorában? Nem lett ugyan e titokteljes kérdés világosabbá e részben tett elmélkedéseik után is: de minden esetre érdekes látni, hogy mily elmeéllel és szent félelemmel merültek e kérdés fejtegetésébe! Mártyrnak kellett előbb a feltett kérdés fölött elmondani nézetét. Mártyr 1555. mart. 5. azt írja Kálvinnak: Azon egyességre nézve, melyben vagyunk Krisztus testével és az ő természetének szubstanciájával, nem mindenek egyformán tanítanak. Halld meg kérlek, mit tartok én e tárgyban. Nagyfotosságú dolog arra nézve, ki Krisztushoz tartozik, tudni, hogy miképen van egyesülve ő vele. Nekünk többféle egyességünk van Krisztussal. Először általános; a mennyiben mint ember, emberi testet öltött magára. Itt nem erről van szó. Másodszor a hit által való; melynél fogva az elválasztottak nem csak bűnbocsánatot

és Istennel való kibékülést nyernek s megigazúlnak; hanem a szentlélek éltető erejét is érzik magokban, mely által testünk mivolta a halhatatlanságra alkalmassá és úgy szólván Krisztus hoz hasonlóvá tétetik. Ez utóbbi nem úgy történik ugyan, hogy a mi testünk természetének szubstanciáját letevéen, mintegy Krisztus testévé átváltoztatik; hanem úgy, hogy a lelki adományok és tulajdonoknál fogva szintolyan egyességre jutunk Krisztussal, mint voltunk előbb külsőképen, a mennyiben ő ember vala. Tehát kétféle egyességünk van Krisztussal: természeti, melyre mint emberek testiképen való születés, lelki, melyre az újjászületés által juthatunk el. Úgy hiszem azonban, hogy e kettő között van még egy harmadik, mely eredete és föltétele ama magasabb és lelki hasonlatosságnak, melyet magunkévá tehetünk. Ez abban áll, hogy a hitnélfogva Krisztusnak részesei és tagjai leszünk. Krisztusról, a főről, árad alá a lélek, minden ízeken keresztül bennünk, mint igaz tagjaiban. Efez. 4, 16. Ezen egyesség korábbi, ha talán idő szerint nem is, legalább természet szerint, mint az újjászületés általi.... Az első egyesség az általános emberi; a második az, melyben vagyunk Krisztussal, a mennyiben ő fejünk, és mi az egyháznak tagjai vagyunk. Mint-hogy pedig valaki, a nélkül hogy megtért volna, tagja lehet az egyháznak: annálfogva még egy harmadik, magasabb fokát kell fölvennünk az egyességnek, t. i. ama titokszerűt, melynél fogva az elválasztottak Krisztusba oltatnak, s hozzá mindig hasonlóbbak lesznek. Ezen misztikus egyesség térbeli távolság által nem akadályoztatik; megtörténhet már a földön is, noha Krisztus teste a mennyben van, Istennek jobbján. Elég e végre, hogy mi tőle származó bizonyos lelki kötelékek és kapcsolatok által vele összefüzetünk. Ezen kötelékek: a hit, Istenigéje s a sakramentumok. Ezek által terjed széjjel a főből kiáradó lélek az egyházon keresztül, és élteti valódi összeköttetésben a tagokat. Ezekben áll a mi Krisztussal való egyességünk — az én felfogásom szerint; mert az igazat megvallva, én más-képen felfogni nem tudom. Ezt különösen azon föltevésről értem, a mint némely egyházi atyák e részben nyilatkoztak, azt állítván, hogy Krisztus testének és vérének szubstanciája a miénkkel összevegyül. Az urvacsorának sakramentoma jegye az Urral való igazi egyességünknek,

sőt több, kötelék, melylyel a szentlélek minket Krisztussal egybekapcsol a hitnél fogva; pusztán külső részesülés által ezen egybekapcsoltatás nem történik. Épen ez az, mit az egyházi atyák is az ő hiperbolikus szavaikkal kifejezni akartak; sok tévelygés származott abból, hogy ezen szavak betűszerinti értelemben vétettek, és nem fordítottatott elég gond és igyekezet a homályos helyek kellőleg kimagyarázására“. A mi Krisztussal való egyességünkről az urvacsorában továbbá határozottan így nyilatkozott: „Mind den kérdésen kivülinek tartom, hogy azon lelki táplálék, melyet Krisztus testéből magunkhoz veszünk, az ő valóságos és természeti testéből származik, mely a mi üdvösségünkért egykor keresztre feszítettetett, és most dicsőséggel körül sugározva mennyben Istennek jobbján ül. Minthogy azonban ezen táplálékot hit által vesszünk magunkhoz: azért senki sem mondhatja, hogy az valamely látszólagos és képzelt testből származik, efféle senki sem fog állíthatni, ki a hit igazságát és méltóságát kellőleg becsülni tudja. És a mennyiben Krisztus teste sem hajdan a keresztfán, sem most az égben természetét le nem vetkezte: ugyanazért úgy vesszük őtet magunkhoz hit által, természetiképen, a mint van“.

Ily értelemben irt Bézának is. Kálvin aug. 8. felelt Mártyrnak: „Nem remélhetem, hogy adott szavam, miszerint Krisztussal való titokteljes egyességünk felől irni fogok, teljes megelégedésre beválthassam. Minthogy azonban a tárgy igen fontos, jónak látom én is egy két szóval kifejezni. Nem szólok itt azon egyességről, melyben vagyunk Krisztussal, az ő emberré lételénél fogva: magára vette testünket testvérrünk kéleendő. Itt azon egyességről van szó, mely az ő isteni erejéből származik, mely által új életet gerjeszt bennünk, s önmagával egy testbe összeforraszt. Én azt mondom, hogy mihelyt Krisztust hit által elfogadjuk, miképen az evangéliomban magát nekünk adja, valósággal az ő tagjai leszünk; ennél fogva az élet róla mint fejünkről árad reánk. Nem békeltethet meg ugyanis minket Istennel az ő áldozatja által másként, hanemha úgy, hogy ő a miénk, és mi egyek vagyunk ő vele. Így értem én Pál apostol szavait, melyekben azt mondja, hogy a hívők az ő vele való egyességre hivatvák. 1. Kor. 1: 9. A pusztá

társaságnak vagy barátságnak fogalma nem fejezi ki az apostol értelmét, mert úgy tetszik nekem, ama szent egyességről szól, minél fogva Istennek fia a maga testébe beolt minket, mindenét a mivel bir velünk közlendő. Mi tehát az ő testének és vérének ételéből merítünk életet, úgy hogy ezt táplálékunknak méltán nevezhetjük. Miképen történik ez? túlhaladja az én értelmemet. Sokkal inkább sejttem ezen titkot, mintsem kimagyarázni törekedjem. Csak azt látom, hogy az élet a szentlélek ereje által árad a mennyből a földre, mivel Krisztus teste nem magától adja az életet, és mivel annak ereje nem juthatna el hozzánk a szentlélek ereje nélkül. Tehát a lélek az, mely élővé teszi Krisztust mi bennünk, mely megvilágosít és éltet minket, egy szóval mindazt teszi bennünk, mi a főnek tiszte. Következésképen elvetem a szubstanciának összevegyülésére vonatkozó anyagias kifejezéseket; mert elég nekem azt tudni, hogy míg Krisztus teste dicsőségében van a mennyben, az élet tőle árad reánk, miképen a gyökérről a nedvek kiáradnak az ágakra. Noha pedig a hívők elhivattatásukkor azonnal eljutnak ezen egyességre, mindamellett Krisztus naponta ajánlja magát nekik eledelül, a mennyiben a keresztyén élet fejlődik és öregbedik bennük. Ez az az egyesség, melynek érzete az urvacsora által öntudatossá tétetik. Míg így folytak ime titokteljes kérdés fölötti elmélkedések és levelezések Mártyr, Kálvin és Béza között: Mártyr az angol menekültek által nagyszerű feladat megoldása iránt hívatott fel. Felhivatott ugyanis, hogy készítsen cáfolatot Gardiner püspöknek, ki akkor Angolország korlátnoká volt, a protestánsok urvacsorai tana ellen kiadott terjedelmes művére. Gardiner ezen munkát akkor vállalta el és fejezte be, mikor VI. Eduárd alatt Towerben ült, barátai által minden szükséges eszköznek és adatnak birtokába juttatván. A mű 1552. megjelent Párisban ál-név alatt. De akkor figyelembe sem vétetett. Mária trónra lépte után ismét kiadta azt Gardiner saját neve alatt Löwenben. Ugy akarja ebben föltüntetni a reformátusok urvacsorai tanát, mint új és eddig soha nem hallott tudományt; másfelől tömérdek pátrisztikus idézetekkel igyekezett kimutatni, hogy a kenyér átváltozásáról kath. dogma az egyedül igaz, és ősegyháztan; a reformátusokat istentelen kapernaitáknak nevezi, ugymint a kik, mint haj-

dan K a p e r n a u m lakosai nem akartak hinni Krisztusban, dacára sok csudatételeinek; tagadják a sákramentomban naponta megújuló csudákat, és ekképen gyalázzák és szidalmazták az Urat. Cranmer, ki később szintén a Towerbe jutott, megcáfolni készült Gardinert, de ő már nem részesülhetett azon bánásmódban, melyben hatalmas ellenfele részesült. Nemcsak a szükséges könyveket, de az írószert is megtagadták tőle.

Mártyr elvállalta Gardiner megcáfolását. Theológiai szempontból tekintve nem lett volna ez nagy feladat. De a Gardiner által összehalmozott idézetek, sok utánnézés, vizsgálódást, munkát igényeltek. Mártyr csak azt fájlalta, hogy Gardiner már 1555. okt. meghalt. Mert „halottak ellen nem örömet indít tollharcot“. Ugyanazért végképen fölhagyni akart a cáfolattal; de miután az ellenfél fennhangon hirdette, hogy még nem termett Gardinerhez fogható bajnok: ime gögös kihívást nem lehetett figyelem nélkül hagynia, még kevésbé rövid cáfolattal elhárítania. Az idők szelleme kívánta, hogy a tudomány minden ereje felhasználtassék, a pátrisztika és dialektika fegyvertárából minden kigondolható fegyverek előkerestessenek; terjedelmes könyveknek terjedelmes könyvekkel kelle megcáfoltatniok. — Mártyr talán egyetlen volt az akkori reform. teológusok között, ki ezen fegyvertárban annyira othonos volt, és az e részben szükséges fegyvereket oly ügyesen tudta forgatni, hogy e féle munkát elvállalhasson. Azonban ideje nem volt a nagy munka kiviteléhez. Marbachnak egyházi teendőkkal való elfoglaltatásai, Zanchinak gyakran előfordúlt betegeskedései miatt, az egész theológiai tanszak sokszor egymagára nehezedett; e mellett körülmények jöttek közbe, melyek miatt közvetlenül érdekeltetvén, figyelme egészen igénybe vétetett.

Az urvacsora fölött újra kitört sajnos versengések ugyanis, melyeket Westphal Joákimnak Kálvin ellen intézett heves megtámadásai gyújtottak fel, folyvást terjedtek. Már Laszki és Bullinger fölléptek. Mártyr is erősen fölhíva érezte magát, a mennyiben Westphalnak heves kitöréseire ő adott volna okot, Wolfnak már említett előbeszéde folytán. Mártyr mindenkor nagy tisztelettel szólt Lutherről Oxfordban is, hol erre épen

semmi szükség nem vala; miután az ottani nézetek határozottan Zwinglihez hajlottak. Később Brenz elleni irataiban is újra felhossa, hogy „Lutherben a legdicsőbb adományokat üsmerte fel“. Nemcsak Mátyr pedig, hanem minden elvbarátai így éreztek és gondolkoztak Lutherről Straszburbban és másutt. Sturm egyik felolvasása folytán így nyilatkozott: „az ő világban egy művész sem tett túl Apellesen: úgy Luthert is, a szentírás felvilágosodott elméjű fordítóját, seki sem múlja felül“. Bullinger szintén nagy tisztelője volt Luthernek. Halála felől értesítettén, írja Melanchthonnak: „életpályáját boldogul végezte, s most Istenünk dicsőségének örül, kinek oly hív szolgája volt; mi pedig siralmas állapotban vagyunk, megfosztatván ama nagy férfiútól, ki az egyháznak még oly sokat használhatott vala“. Épen ily tisztelettel eltelve nyilatkozott Kálvin is „Krisztusnak ime nagy apostola felől, kinek munkája által állíttatott vissza főképen az evangéliom tisztasága“.

„De Luther tanítványai nem ilyen érzülettel voltak. Szenvedélyes hevésséggel pótolták azt, mi hiányzott náluk: a lelkierőt és kedélymélységet. Nem abban utánozták mesterüket, miben nagy és dicső vala, hanem az általa felállított formákhoz való szigorú ragaszkodásban, de a melyeknek mélyen fekvő érdekeit ők felfogni nem bírták. Legbuzgóbbak voltak pedig az ő reformátusok elleni hevésségének utánzásában. Minél durvábban támadták meg a reformátusokat, annál tisztább lutheránusoknak tartották magokat“. Ugy hogy Bullinger méltán mondhatá: „bizonyos, hogy mi gyűlöltebbek vagyunk előttök, mint a pápisták“. És Kálvinnak méltó oka volt felsohajtani: „Csak Luther ne halt volna meg! mert ha sokszor túlment is az urvacsora fölötti ügyben buzgósága: de valóban igen távol állott ezen emberek szenvedélyétől“. A reformáció őszinte barátait mélyen sértette az a türelmetlen s a valódi reformáció szellemével ellenkező szeretetlenség, mely ellenükben nyilatkozott. Mátyr keservesen panaszolja 1555. szept. 23. Kálvinhoz írott levelében „hogy a soha nyugodni nem tudó szászok folyvást eretnekeknek, hamis prófétáknak, farkasoknak, rajongóknak, sákramentomrontóknak kiabálják a reformátusokat“. — Ezek nem saját találmányaik; Westphal és társainak irataik telvék efféle nevekkel. Most

lépett fel Timann János hamburgi pap is amaz iratában, melyben nemcsak a reformátusokat úgy tünteti fel, mint kik egymásközt meghasonlottak, és az egyházi atyákkal s a német reformátusokkal ellenkeznek; hanem az ubikvitást, Krisztus testének mindenütt jelenvalóságát is az egyháztan sarkalatos tételének állítja lenni. Mátyr érkezettnek látta az időt, melyben minden erőnek sikra kell a reformátusok értelmének védelméért szállania. Sturm, Béza és egyebek azon reményt táplálták, hogy a kibékülés barátságos összejövetel útján megvalósítható lenne. Mátyrnak ez iránt semmi reménye nem volt. Midőn Mátyr „második védelmét“ kiadta Westphal ellen, írja Kálvinnak: „némelyek a béke kedvéért felhagyni kívánnak e tárgy vitatásával, miután azonban a versengés a mi hibákon kívül újra kitört, nem szabad az igazságot védtelen hagynunk. Valamig ez az urvacsorai tanra nézve világosan meg nem állapittatik, hiányzik az egyházban egyik főcikkelye a tudománynak, s békét nem remélhetni“. Így nyilatkozott Lavaterhez írott levelében is. Ochimótól is várta, hogy föllépjen a hevesen megtámadott reformátusok védelmére. Ochimó megelőzte Mátyrnak ebbeli ohajtását. Már föllépett: *Defensio sincerae et verae doctrinae de coena Domini, contra liberos Joachimi Westphali* című művében.

Előre gondolni lehetett, hogy a Westphal által megkezdett versengés elhat Straszburgba is. Az iskolában ugyan kerülték a vitás kérdéseket. De az ifjabb predikátorok felvitték a kathedrába, hevesen megtámadták a reformátusokat s valódi ingerültséget támasztottak a hallgatókban ellenük. Mátyradott szavához hív maradt. Elvégre azonban az iskola is színhelyévé tétetett a reformátusok elleni kifakadásoknak. „Egy tanuló iskolai gyakorlat alkalmával deklamációval lépett föl, mi nem egyebet tartalmazott, mintheges kitörést a sákramentáriusok ellen“. Sturm, Mátyr, Zanchi bámúlva hallgatták a meglepő beszédet. Az iskolatanácsosok tekintélye által még akkor visszafojtatott a versengés kitörése. A theologiai tanárok megtartották fogadásukat. Meg sem érintették a vitáskodásokat. Mindaz azonban a megindult ár terjedését nem gátolható. Mátyr helyzete folyvást nyomasztóbb lön. Megköttetve adott szava által, érezte, hogy

nem szabad többé. Lelkeösmeretétől sürgettetett: „vagy nem hallgatni tovább is, vagy másutt keresni állomást.“ Ide járult az, hogy külföldön sokan gyávaságból, sokan a lutheri nézetekhez hajlásból eredettnak tüntették föl az ő fogadástitelét. Belátta, hogy ha tovább is hallgat: erősbödni fog irányában a kétértelműség látszata. Határozott. A straszburgi levegő igen nehéz lett rá nézve. Mennie kellett. Mert noha a szószékeken mindig hevesebb megtámadások intéztettek a reformátusok ellen: adott szavát még sem volt szabad megtörnie.

Ily szorongató körülmények között, épen legjobb időben, Mártyrnak kétfelől ajánlatot állomás: Heidelbergből és Zürichből. Kálvin ugyan még elébb, 1555. jan. meghívta a genfi olasz gyülekezet nevében predikátorrá: de a meghívást Mártyr akkor el nem fogadhatta: „örömet szentelném föl elvégre az én kedves olaszaimnak szolgálatomat — ime szavakban válaszolt a meghívásra; mert valamint Pál apostol először a pogányoknak hirdette az evangéliomot: én sem ohajtok semmit forróbban, minthogy azt honfitársaimnak hirdethessen; de a tanács nem akar bocsátani: én a straszburgiak iránt sokkal mélyebb hálára vagyok kötelezve, mintsem köztök né maradjak, a francia gyülekezet is kér, hogy ne távozzam innen.“ Még akkor nem történt meg az iskolai jelenet, s Mártyr ragaszkodott Straszburchoz.

Zürichben Pellikán Konrád halála után, ki 30 évig volt a zsidó nyelv tanára, egyhangúlag Mártyr választatott meg. Bullinger értesülvén Mártyrnak Heidelbergbe történt hivatása felől, nagy aggodalommal és sietséggel küldé hozzá ime meghívó levelet: „Aligha elősorolhatók volnának az okok, melyeknél fogva neked a hozzánk jövetelre kell magad elhatározni. Egyike ezeknek a valójában Istentől elrendelt, teljesen törvényszerű, egyhangú választás. Másik az, hogy megszabadúlsz tisztársaid ellenszenvétől és vitadühétől, s egyeségbe lépsz azon férfakkal, kik téged szeretnek, s minden versengéstől idegenek. Itt találod régi barátodat és testvéredet Ochimót. E mellett olyan olasz gyülekezetet találsz itt, milyen egész Németországban nincsen. Itt Olaszország közelében leszel, közlekedésben olasz honfitársaidal, a mennyiben ez könnyebben történhetik itt, mint akárhol

másutt. Illendő, szép fizetésed lesz. Erőfeszítést senki nem kíván tőled, sőt tekintet leend hajlott korodra. Ha akár betegség, akár elerőtlenülés miatt hivatalod vitelére elégtelen lennél: életed végeig egész fizetésed megmarad. E mellett, mint hallhattad, a Zürchiek nem utolsó helyen állanak humánus érzületekben szövetséges társaik között. Nem kissé döbbsentett meg minket azon hír, hogy Heidelbergbe hívtál; de remélem, hogy komoly megfontolás után örömöstebb jössz hozzánk. Angolországban már tapasztaltad, hogy mit tesz fejedelem alatt szolgálni; pedig Eduárd király ifjú volt, a választó fejedelem *) pedig öreg ur; úgy szólván: fél lába a koporsóban. Tudod, hogy fejedelem halála mennyi változást von maga után; azt is eléggé tapasztaltad: mily nehéz az egyetemenél való szolgálat. Továbbá az is tudva van előtted, hogy a választó fejedelmek egészen a császár inásától függenek, és hogy ez utóbbinak parancsára most ilyen, majd olyan változás történik a német egyházakban. Nálunk szabad nép körében élsz, melynek semmi köze a császárral és a változó országgyűlésekkel.“ Wolf hozzátette még: hogy Zürichben teljesen élvezheti a szabadságot, mit Straszburgban nélkülöznie kell; és miután az urvacsora fölötti sajnos versengés újra kitört: nem maradhat többé azon városban, hol most a császárra, majd saját pártfeleire való tekintetből hallgatnia kell, míg a független Zürichben korlátoltatás nélkül taníthatja azt, mi felől már Angolországban nagy dicsőségre nyílt vallást tón.

Elgondolhatni, hogy a meghívó levelek mily hatással voltak a sokat hányatott s már hajlott korú Mátyrra! különösen Bullingernek igen szép és megható sorai megannyi érvet emeltek föl előtte Zürich mellett! Határozott. Straszburgi barátjai, bár igen fájlalták, hogy Mátyrtól el kell szakasztatniok, erősen támogatták Zürich mellett tett határozatában. Mindegyik tudott újabb érvet felhozni Zürich mellett. Azonban sem az iskolai, sem a városi tanács nem akarta bocsátani. Mátyr határozottan nyilvánította az iskolai tanácsosok előtt, hogy

*) Ottó Henrik, ki 1556. feb. végén lépett a kormányra, hívta meg Mátyrt egyik theológiai tanszékre a heidelbergi egyetemenél.

a meghívást elfogadja; mert a békeséget minden egyéb dolgok fölött szereti. A hála erős kötelékei által érzi ugyan magát Straszburghoz csatoltatni, de miután az urvacsora föllött nem egyezhet a predikátorokkal, senki sem veheti rósz néven, ha távozni kíván. Neki igen fáj, hogy a reformátusok értelme a szószéken oly hevesen megtámadtatik: ő pedig azt az iskolában vita tárgyává nem teheti; szabadjon neki azt nyíltan védeni, mi azon jognál fogva, mit a predikátorok magoknak vettek, igen méltányos lenne s őt fölmentené azon szemrehányás alól, hogy: „vagy nem meri véleményét kimondani, vagy megváltoztatta eddigi értelmét. Akkor örömet Straszburbban marad.“ Az iskolatanácsosok ez ügyet a városi tanács elébe terjesztették. A városi tanács egy hónap múlva ígért határozott feleletet adni, remélvén, hogy addig sikerülni fog, oly föltételeket ajánlhatni Mártyrnak, melyek mellett jó lélekösmerettel megmaradhat. Mártyr legkisebb remény nélkül ime föltételek iránt elfogadta a kitűzött határidőt. A francia gyülekezet, a tanárok, a tanács tagjai, kik még a régi straszburgi konfesszióhoz ragaszkodtak, mindent elkövettek, hogy Mártyr meggyőztessék. A predikátorok erősen dolgoztak ellene. Marbach, úgy látszott, nem vett részt a munkában. Végre a tanács írásban kérte Mártyrtól vallástételét. Mártyr azonnal benyújtotta „oly világosan, hogy kőből kellene annak lenni, ki ezt meg nem értené.“ Az eleje mindjárt nem tetszett ellenfeleinek; mert elsőben is azon tételt állította fel, hogy „Krisztus csak Istensége szerint mindenütt jelenvaló, nem emberi természete szerint; miután az ő teste nem gondolható különben, hanem meghatározott térben.“ Az urvacsora, mond folytatólag, azért szereztetett, hogy a kísérő szavaknál fogva, melyekben a hívőknek krisztussal való valóságos egyesség ígértetik; és a kenyér s bor jegyeinél fogva, melyek az urvacsorálás alatt a szentlélek munkálkodásának organumai, bennünk a hitet fölgerjeszszék, mely által valójában, nem csupán látszólag Krisztus testét és vérével lelkiképpen veszszük, miképpen halálra adatott a bűnöknek bocsánatjára. Az én felfogásom szerént sem a jegyekben, sem a kommunikálókban nincs jelen Krisztus realiter, vagy substantialiter, vagy testiképpen. Ez ugyanis lelki egyesség, lelki

eledel: következőleg a hitetlenek csak külső jegyben részesülnek . . . . Az e fölötti egész versengés onnan ered, mert sokan úgy vélekednek, hogy Krisztus testében nem részesülhetnek, ha azt nem tesszük föl, hogy valósággal és testiképen jelen legyen. Az én értelmem szerint ezek nem vetnek elég súlyt a hit erejében; nem gondolják meg, hogy a hitnél fogva az is, mi voltaképen távol van tőlünk, jelenvalóvá tétetik ránk nézve. Krisztus testével és vérével való egyességre semmi fizikai vagy testiképen való érintkezés nem kívántatik; semmi egyéb csak: hit és lélek. A mennyire én felfogni tudom, az augsburgi konfesszióban semmi sincs, mit ezen értelemmel megegyeztetni nem lehetne. Minthogy azonban mi, mindamellett is sem a szavakra, sem azok értelmére nézve megegyezni nem tudunk: világosan kifejtteni kívántam, hogy Isten ígéje után mit tartok helyes értelemnek; nehogy a miatt vádoljon valaki, miszerint kétértelmű szavakat használtam: lelkem ösmerte meg nem engedheti, hogy e tárgy fölött felolvasásaim vagy irataimban tovább is hallgassak. Annál fogva azt kérem: szabadjon Krisztusnak az urvacsorabani jelenlétéről saját értelmem szerint tanítani, írni, a mint az alkalom hozza magával. Ha pedig ez meg nem engedhető: elbocsáttatásomat kérem.“

Mártyr ezen vallástétele nyílt cáfolata volt ellenfele nézeteinek. Ugyanazért a predikátorok erősen szorongatták a tanácsot Mártyr elbocsáttatása iránt. A tanács minden kísérletet megtett; de a közbéke tekintetéből elvégre is beleegeyzését kellett adnia Mártyr távozásába. Jun. 23-án adta ki tiszteletteljes kifejezésekben e tárgybani nyilatkozatát, kijelentvén, hogy „ily férfit legnagyobb fájdalommal kénytelen nélkülözni.“ Noha bizonyítványra nem volt szüksége Mártyrnak a zürichiek előtt, mindazáltal az iskola rektora imé szép bizonyítványt írt a számára: „Doktor Mártyr Péter theológus, mind mielőtt Angliába meghivatott volna; mind onnan visszatérése után több évig élt közöttünk; mindig úgy ösmertük mint kegyes érzületű, ritka erényekkel, dicső adományokkal és rendkívüli tudományos képzettséggel bíró férfit; mindnyájan szerettük és tiszteltük, nemcsak említett tulajdonaiért, hanem barátság és békeszerető lelkületéért is, melyet irányunkban folyvást tanusított: miért is őtet mély fáj-

dalommal látjuk tőlünk elszakadni. Ezen bizonyítványt önszántunkból örömet adjuk, mint a legszeretetre méltóbb, legtudósabb, legjobb embernek.“ Aláírták: Sturm, Dasypodius, az iskola doktorai és tanárai összesen, tehát Marbach is.

Mártyr az iskolában búcsúbeszédet tartott. Nagy számú hallgatóság vala jelen. Mindenki mélyen megindulva volt. Wigand Orth márburgi tanár néhány évvel később írja Zanchinak: „Ugy tetszik, mintha most is látnám a könyeket, melyeket tanárok és tanulók az ő búcsúszavaira hullattak. Sokan rossz előjelnek tarták az iskolára nézve, hogy ily szövétneknek nem lehet többé benne világolni. Valóban, hogy egészen kimondjam, mit érzek, mindig azt tartottam, hogy igen rosszúl cselekedtek, a tudományosság és theológiai tanulmányok hanyatlását kívánták, kik okai voltak, hogy ily férfinak és theológusnak, milyen nincs jelenleg Németországban, Straszburgot el kellett hagynia“.

Mártyr mély fájdalommal vált meg Straszburgtól, hol mint menekült szíves fogadtatásban részesült, s barátjaival: Bucer, Sturm, Zanchival sat. több éveken által nagy kedvvel működött.

Pápay Imre.

ÉNEK ÚJ ÉV REGGELÉN.

Dallam: „Jövel Szentlélek ur Isten!..“

Az enyészet hullámiból
Néped, óh Isten! hozzád szól.
S benned vetett hite szerint
Rád szent reménynyel föltekint.
Kinek atyai jóvoltod
Időnkhez új időt toldott:
Hogy hozzád közeledhessünk,
S szívemelve zengedezhessünk
Dicsőséget nagy nevednek: —

És, ha ez órában talán
A jövődönék fátyolán
Keresztül nem hat is szemünk:
De hisszük, hogy te léssz velünk
Örök Isten!.. mi hajlékunk,
Hitünk, reményünk, bizalmunk!..
S éltünk sötétlő borúját,
S szívünk hervatag koszorúját
Uj örökre változtatod.

Üdvöz légy hát uj esztendő,
S te is elrejtett jövődő!
Titkaidtól mi nem félünk,
Mert az Ur kezében élünk.
Áldott hit és áldott remény!
Mely ez uj évnek reggelén
Szívünkbe szállsz, óh el ne hagyj!
Sőt akkor is csillagunk maradj
Ha tán leszáll életnapunk.

Filep Mihály.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

1791. évben Budán tartott nemzeti zsinatban
hozott egyházi Kánonok.

Ezen Kánonok fölterjesztése!

Császári Királyi Apostoli szent Felség!

Legkegyelmesebb Urunk.

Itt is megvalljuk hálával s tisztelettel, hogy azon vigaszt, melyben a legközelebbi országgyűlésen az ágostai és helv. vallástételű evangélikusok a mindenható Isten csodás gondviselése által részesültek, miszerint vágyaiknak nagy részét a vallás ügyében, megnyerték; császári Felséged jóságának és egyenességének kell köszönnünk szinte egészen; s a maradéknak is átadjuk, hogy e nagy és kitűnő jótéteményét örök emlékezetben tartsa s tisztelje. Mert ámbár a római kathólikus karok és rendek nagy része mind szóval mind tettel annyiszor megbizonyította méltányos és kész indulatát irántunk, mely méltányosság emlékezetét elménkből soha kiesni nem engedjük: még is egyedül királyi szent Felséged pártfogása eszközölhette, hogy az ország karai és rendei, a magok közötti állandó béke és egyesség megalapítása végett, köztörvény t. i. e folyó 1791. 26. törv. c. által igazságosnak ismérék, hogy Magyarország határain belül a vallás dolga az 1608. és 1647. évi törvények állapotjára visszahelyheztessek, s az mind az ágostai mind a helvét vallástételű evangélikus honpolgároknak örökre visszaállított szabad vallás gyakorlatuk alapjául vétessék; az 1608. kor. el. 1. cikkben idézett bécsi, és az 1647. 5. t. cikkben igtatott törvények táblájába beirt linczi békekötések, melyek értelme szerint mir a két vallástétel bevételét, megújittassanak.

Mivére szent Felséged jóváhagyásával a többek között, a következők is határozattak: az evangéliomi vallás gyakorlata már sehol sem magános, hanem mindenütt nyilvános lesz; mind két vallástételő evangélikusok azokban, melyek a vallásra tartoznak, egyedül a magok vallású főnökeiktől függenek; hogy pedig a vallás dolgában a maga rende szerint fokozatos felsőbbség állitassék; mind az említett felsőbbség rendezésére, mind a fegyelem többi részeire nézve fentartotta kir. Felséged magának, hogy különben a vallás szabadságát nem érintve, oly rendet állandósít, mely mind a világi, mind a papi ugyanazon vallású férfiaknak közmegegyezése által legalkalmasabbnak fog ítéltetni. Innen királyi Felséged legfőbb felügyeleti hatalmánál fogva mindkét vallású evangélikusokat bővebben kihallgatandó, s egyszersmind gondoskodandó leend, hogy e tárgyban bizonyos s hitelveikhez alkalmazott rend határozassék; azonban pedig a saját vallástételő zsinataink által maga módja szerint alkotott egyházi kánonok, melyeket jelenleg használunk, vagy azután e törvény által meghatározott módon hozandunk, sem kormányzéki intézkvények, sem királyi parancsok által meg nem változtattathatnak. E szerint nekünk nem csak mindenféle konzisztóriumoknak tartása szabad leend, hanem a zsinatoknak összehívása is, de a melyet előlegesen mind az azokra gyülekezendő személyek számára, mind az ott felveendő tárgyakra nézve apostoli kir. Felséged időről időre határoz meg, azon helyen, melyet kir. Felséged előleges megegyezésével választunk; úgy hogy ezen kir. Felségednek, mint mondánk, előre bejelentett egyik, vagy másik vallástételő evangélikus e kerületek zsinatára, ha kir. Felségednek, úgy tetszendik, királyi emberét is minden vallás különbség nélkül elfogadni köteleztessünk, nem ugyan kormányzat vagy elnöklet, hanem egyedül felügyelet végett, s az ekképen hozott kánonok és határozatok csak akkor legyenek érvényesek, minekutána a királyi legfőbb vizsgálaton átmentek, és jóváhagyást nyertek. Épségben maradván egyébiránt mindenekben az ország törvényes kormányzéki útján gyakorlandó legfőbb királyi felügyelet joga, épségben maradván minden egyéb királyi jog, mely mindkét vallástételő egyházakra nézve királyi Felségedet illetik.

Ugyanazon törvény által meghatározott az is: hogy a két vallástételő evangélikusoknak minden házassági ügyeiket, az ő magok konzisztóriumai ítéljék, és a perlekedő feltek teljes biztosságára ezen konzisztóriumok kellően szerveztessenek; de magok az elvek is, melyek szerint ezen konzisztóriumok a házassági ügyeket

ítélendik, felügyelés és megerősítés végett királyi Felségednek fölterjesztessenek.

Ekképen ezen törvény rendelete szerint, az evangélikus karok királyi Felségednek tett alázatos bejelentés mellett, s mindkét vallástételű zsinatok tartására kegyes engedelmet megnyerve, azon napon és helyen, mely kir. Felséged előleges megegyezésével választatott t. i. folyó év szeptember 12. napján, az ágostai vallástételű mind a négy e. kerület zsinata Pesten, a hely. vallástételű mind a négy egyházkerület zsinata Budán gyülekezett össze, apostoli Felségednek királyi emberei jelenlétén, az elsőben gróf Korompai Brunsvik József belső titkos tanácsos, Pest, Pilis és Sólt törvényesen egyesült megyék főispányi helytartója, a hétszemélyű tábla ülnöke, a másodikban pedig Zsadányi Almási Pál ugyancsak belső titkos tanácsos, Arad vármegye főispánya, a királyi tábla Bátorja. Minekutánna a két zsinat abban megegyezett, hogy mind a két vallástételű egyházkerületek és egyházak, melyek különben is közös jogokkal bírnak, és eleitől fogva magok között atyafi összeköttetésben vagynak, kivévén a hittani és szertartási ügyeket, melyek különben sem tárgyai a jelen zsinatoknak, az elvekre nézve ugyanazon kormányzattal és fegyelemmel élhessenek, és egyenlő felsőbbek által igazgathatassanak, ezen hely. vallástételű zsinatra összegyűlt világi és papi férfiak kölcsönös tanácsa és egyértelmű megegyezése által a hely. vstételű egyházak előjáróinak felállítására, egyházaink és iskoláink kormányzatára és fegyelmére, és a házassági ügyekre nézve a hely. vallástételű egyházkerületek és egyházak számára következő egyházi kánonok hozattak, melyeket legfőbb megvizsgálás és jóváhagyás végett királyi szent Felségednek alázatosan fölterjesztünk.

ELSŐ SZAKASZ.

Az egyházi kormányzatról, és előjárókról.

I-ső FEJEZET.

Az evangéliumi egyházról Magyarországon.

1. Kánon. Az 1608. és 1647. országos törvények és az azokban idézett 1606. bécsi, és 1645. linci békekötések ereje szerint, melyek által mind a két vallástételű evangéliumi vallás bevétellett, mely törvényeket és békekötéseket az 1791. országgyűlés 26. tör-

vénycikke is, az 1608 és 1647. évi törvényes állásra helyhezendő s örökre megállapítandó vallásgyakorlatnak s az ahoz tartozó jogoknak alapjául fölvetv és megújított; az ágostai és helvéciai vallástételő evangéliomi egyházak Magyarországon szabad és mindenütt nyilvános vallásgyakorlattal bírnak; minthogy törvényes vallásos társaságok, joguk van vallásos és egyházi kormányzatukat királyi legfőbb felügyelet és jóváhagyás mellett jobbitani, rendezni, és alkotni.

2. K á n o n. Ezen vallásos társaságok azon jogukat, miszerint kormányzatukat rendezik és megállapítják a törvényes zsinaton összegyűlt képviselőik által gyakorolják. Minthogy pedig az egyházak hallgatókból és tanítókból állanak, mindenik tagnak egyenlő jogának kell lenni az egyházi hatalomra; de maga annak gyakorlata vagy az egyházkormányzat az egyházak hasznából és meg egyezéséből a vallás szolgálaira is bizatik, és így presbiteri tartozik lenni. —

3. K á n o n. Mind a két vallástételő evangélikusok azon testvéri összeköttetést, melyben egymással eleitől fogva voltak, fentartani, sőt szilárdítani kívánván; közöttök az egyházigazgatásra nézve semmi ellenkező elvek nem lévén: mind a két zsinat megegyezett abban, hogy mind a két vallástételő egyházak az egyházi kormányzatban, és főnökeik alakításában legalább a főbbekben egy formaságra törekedjenek, épségben hagyatván mindenik vallástételnek saját hittanai és szertartásai.

II. FEJEZET,

A helybeli egyházakról, s azoknak presbitériumairól.

4. K á n o n. Minden egyes egyháznak joga és kötelessége, hogy magát az egyházi kánonok szerint maga helybeli tanácsa (presbitériuma) által igazgassa, mely áll az egyház ugyanazon választású kegyurából (patronus); lelkészéből, gondnokaiból és véneiből; ezen gondnokok és vének az eddigi módok szerint fognak választatni és fölesküdni. A kegyurak tiszte leendő az egyházakon, melyeknek dajkái, de egyszersmind tagjai is, nem uralkodni, hanem azt tanácsossal s minden módon igazgatni és oltalmazni. A nagyobb egyházakban a nagyobb iskolák tanárai is a helybeli presbitériumba választhatók.

5. K á n o n. A leányegyházak, melyek a szorosan papi foglalatosságokra nézve más bizonyos anyaegyház papjának szolgálatjával élnek, akár legyen saját templomok és lévitájok, akár nem, az

anyaegyház helybeli presbitériumában aránylagos részt vesznek. A presbitérium ülése mindég diszes helyen tartassék.

6. Kánon. A helybeli presbitérium kötelességei:

1. Gondoskodni, hogy a közönséges isteni tisztelet (melyet az egyház tagjai gyakorolni tartoznak), rendesen, és diszesen tartassék.

2. Gondoskodni és felvigyázni az iskolákra, különösen hogy azokba a fi és leány gyermekek járjanak; a szegényebbek pedig ingyen taníttassanak.

3. Minden nemű alamizsnák és szegények gondja.

4. Azon jogoknak és kiváltságoknak, melyekkel a templomok, parókhíak és iskolák javai birnak; valamint a templomok, parókhíak és iskolák épületeinek, és minden egyházi jószágok s mindennemű javak és jövedelmek gondja, azon köteleztetéssel, hogy magok közt számot vegyenek s a megyei konzisztóriumnak számot adjanak.

5. Minden a mi a ker. szelidséggel gyakorlandó egyházi feyelemre tartozik, a mennyiben az a helybeli presbitérium határán túl nem hág.

6. Fentartása és végrehajtása azoknak, melyek a felsőbb konzisztóriumok által rendeltetnek, és az azokkal levelezés.

7. A lelkész, isk. tanító és kántor dijaik beszédese, akar kész pénzben, akar természetnyben legyenek meghatározva, a díjlevél szerint tartozott minőségben és mennyiségben, még pedig úgy, hogy a hátrálékok ne gyűljenek rakásra, Hogyha pedig az egyháztagek ellenszegülnének, a felsőbbek megegyezésével polgári pártfogás is kérettessék.

8. Lelkészt hívni és elbocsátani az egyházközség joga, de a melyet a felsőbbek megegyezésével és oly móddal kell gyakorolnia, hogy a nagyobb egyházakban, melyekben az eddig is szokásban volt, nem minden családtyáktól szedetnek szavazatok az eddigi szokott móddal, hanem csak az egyház azon képviselőitől, kikre az régi szokás szerint bízva volt.

9. Az iskolatanítók s kántorok hívása s elbocsátása a felsőbbek tudtával gyakorolandó.

10. Az egyház nevében annak gondnoka vagy felügyelője perlekedik mint fel- vagy alperes; a felperességet ugyan, ha a helybeli presbitériumnak úgy tetszik a megyei gondnokra is bízhatja.

11. Ugyan csak a presbitérium készíti annak módja szerint a helybeli egyház működéseinek jegyzőkönyvét szükséges felvilágosításokkal; annak irományait gondosan s rendben tartja, s azoknak mutatótábláját vagy leltárát készíti.

12. Azok, kikre a bevétel vagy bármi egyházi jövedelmek

kezelése bizatik, és minden más alsóbb egyházi hivatalnokok, a helybeli presbitérium által kiadandó, de a megyei és kerületi konzisztórium által helybehagyandó utasításhoz tartoznak magokat szabni pontosan.

7. Kánon. Az ágostai vallástételű evangélikusok a hely. vallástételűek templomát mind együtt használhatják, mind abban saját lelkészeik által rendkívüli istenitiszteletet tarthatnak, mint szinte a hely. vallástételűek is az ágostai evangélikusokéban a helybeli konzisztórium megegyezésével, a megengedő fél tulajdoni joga sérelme nélkül; valamint azokon a helyeken, melyekben mindkét vallástételű evangélikusok laknak, mind a két fél beleegyezésével közös templomot közös erővel és költséggel építhetnek.

III. FEJEZET.

Az egyházmegyei vagy esperesi egyháztanácsról
(konzisztórium).

8. Kánon. Az egyes egyházak közötti kölcsönös, összeköttetés és igazgatás kedvéért ugyanazon legközelebbi felügyelet alá rendelt több egyházak alkotják az esperességet vagy egyházmegyét, melynek felügyelője s igazgatója a világi gondnok (felügyelő) és esperes, kikhez minden helybeli presbitériumok szavazata által a világiak és lelkészek közül egyenlő számmal választott tanácsnokai csatoltatnak az esperesi vagy egyházmegyei konzisztóriumnak; rendkívüli s az egész esperességet vagy annak nagyobb részét érdeklő esetekben azonban, de mindig az egyházkerületi közgyűlés tudtával s megegyezésével, minden egyes egyházak egy vagy két követi is meghívhatandók; ugyanazon egy követ több egyházakat is képviselhetvén. Ezen leírt egyházmegyei konzisztóriumok (e. tanács, szentszék) annyiszor a mennyiszor szükség leend, de évenként legalább kétszer tartatnak.

9. Kánon. Az esperesi vagy egyházmegyei konzisztórium foglalatosságai:

1. Felügyel a megyéjebeli egyházakra, azoknak helybeli presbitériumaira, lelkészeire, iskolatanítóira, s minden más alsóbb egyházi hivatalnokokra.

2. Az egyházak és iskolák évenkénti látogatása, melyet az esperes és gondnok vagy helyettük a megyei konzisztórium által kiküldöttek végeznek, de mindég maga a megyei gyűlés, megvizsgál, és észrevételeivel az egyházkerületi közgyűlésnek bemutat.

Ezen megyei szentszék tiszté, minden megyéjebeli az anya úgy mint leányegyházaknak, iskoláknak, lelkészeknek, iskolatanítóknak, köz és különös alapítványoknak, a megye keblében létező fekvő vagyonoknak és javadalmaknak évenként kivonatát készíteni, és az egyházkerületi konzisztóriumnak beadni.

3. Az egyházkerület rendeleteinek, ha vagynak, kihirdetése, a végrehajtandók végrehajtása.

4. Mindenekről, melyek a konzisztóriumban előterjesztetnek, feladatnak, jelentetnek, folytattatnak, határozatnak és kiadatnak, rendes jegyzőkönyvet visz, a dolgok és körülmények rövid, de eleget felvilágosításával, megtartva a tárgyalak számát és sorát, nemkülönben a jegyző által minden írományokat illő rendben tartat. Az elébbi ülések jegyzőkönyveit, és vajjon azoknak határozatai végrehajtottak e vagy nem? megvizsgálja. Mit cselekedett az esperes vagy gondnok időközben a közbejött ügyekben jegyzőkönyveikből megérti, és a mi mindezekben netalán javítandó vagy pótlendő lenne, javítja és pótolja.

5. Az egyes egyházak számadásait azoknak helybeli konzisztóriumai által megvizsgáltatja, és ha azokban az egyházlátogatók által vagy más módon valami hiányt vesz észre, azokat maga megvizsgálja, a hiányokat kiigazítja, nemkülönben a megye keblében létező köz kegyes alapítványok kezeléséről számot vesz, azt ha a dolog úgy kívánja, jobbitja, vagy az e. kerületi gyűlésnek fölterjeszti.

6. A megyei egyházaknak vagy egyes tagoknak is sérelmeit, panaszait s ügyeit, mind a lelkészek mind az iskolatanítók ellen, és ezeknek akár magok között, akár az egyház vagy egyháztagek ellen, mint első törvényszék tárgyalja, kinyomozza, s mind a két felet kihallgatván, elítéli, és ha vagy egyik vagy mind a két fél sem lenne az ítélettel megelégedve, és az egyházkerületi gyűlésre hivatkoznék, ítéletének végrehajtását az alatt felfüggesztve, minden ügyírományokat eredetiben, visszaküldés mellett, az egyházkerületi gyűlés elcibe terjeszt.

7. Minden egyházi ügyekben rövid vagy szóbeli perlekedést gyakorol, hogy hosszú perek és ügyvédek által az egyházak ne háborgattassanak, a feleknek mindazáltal megengedi az ügyek irásba foglalását s védelmét. A melyek pedig szóval folytattatnak, azok a jegyző által tollra vétessenek, jegyzőkönyvbe irassanak, és ítélethozatal előtt felolvastassanak.

8. Gyakorolja az egyházi fegyelmet, a menyiben az a megyét illeti, megintí vagy az ügy fontosságához képest feddi a köteleesség mulasz-

tókat vagy azzal visszaélőket s az ügyet ha szükséges, az e. kerületi tanácsnak bejelenti, sőt fontosabb esetekben, midőn t. i. az esderesség által valaki az uri szent vacsorától eltiltatnék, lelkész hivatalától vagy papdíjától felfüggesztetnék, elmozdítatnék, vagy letétetnék, az ügy feljebbvitelét az e. ker. szentszékre végrehajtás előtt, megengedni tartozik.

9. A házassági ügyeket nem ítélendi ugyan, de tiszte leend az egyenetlen házastársakat egyik fél vagy a helybeli presbitérium folyamodására megengesztelni; a megengesztelődés pedig nem sikerülvén, ha egyik vagy mind a két fél elválást vagy házasság-bontást kívánna, kívánságukra, vagy a házassági bíróság hivatalos megkeresésére, mind a két fél részére nyomozásokat tenni, s azokat minden általa végzetek bejelentésével a házassági bírósághoz intézni.

10. Az egyházak, lelkészek, iskolatanítók jogait, kiváltságait, jövedelmeit, jótéteményeit, sőt becsületét is a sértők ellen, alkalmas és törvényes módon védi, s azoknak sérelmét a tárgy fontosságához képest az e. ker. konzisztóriumnak is följelenti.

11. A leányegyházak összeköttetését vagy elválasztását, s vajjon kell-e új helybeli lelkészt s vallásgyakorlatot bevinni oda, hol azt egy vagy más hely lakosai kívánják, minekelőtte az iránt a törvény által meghatározott esetekben az illető törvényhatósághoz folyamodás tétetnék, a megyei konzisztórium fontolja s illetőleg határozza meg; felmaradván az ügy feljebbvitelére az e. ker. szentszékhez.

12. Midőn a megye vagy megyei szentszék vagy az az iránt folyamodó egyház nevében világi törvényszék előtt szükséges perben állni, a világi felügyelő vagy gondnok felperes lehet ugyan, de a más féllel csak a megyei konzisztórium jóváhagyása mellett egyezkedhetik.

13. A lelkészek változására nézve mind a két zsinat a következő eddig is figyelemben tartott lényeges elvekben egyezett meg:

1. Lelkészt hívni az egyházközségek joga;
2. De elbocsátani a felsőbbek tudta s beleegyezése nélkül az egyházaknak nem szabad.
3. Valamint a lelkészeknek sem az egyházat elhagyni.
4. Az engedélyt a lelkész meghívására vagy elbocsátására alapos okok nélkül egyáltalán meg nem tagadhatják a felsőbbek.
5. Helyekből a mondott módon elmozdított lelkészeket, ha felfüggesztést vagy letételt nem érdemelnek, más egyházakba kell áttenni.

Mínthogy pedig a meghívás és változás módjára és idejére

nézve mind a két vallástételű egyházakban különböző szokás volt; mind más fontos okok miatt, mind nagyobb ujitások kikerülése végett, tetszett, hogy mind a két vallástételű egyházak a magok szokását némely körülírásokkal tartsák meg. Meghatároztatik azért a helv. valíástételűek részéről, hogy a papi szolgálatot gyümölcstelenné tevő, p. o. a lelkészi foglalatosságok folytatásában nagyobb hanyagság eseteiben, azt kívánván különösen az egyház, melyet a dolog érdekel, a megyei szentszék a lelkészt, előre ugyan kihallgatva és lemarasztva, helyéből bármikor elmozdítani s az egyházat más s az egyház által meghívott alkalmas lelkésszel ellátni tartozik.

Minthogy egyrészt, akar a lelkésznek a hallgatóktól, akar a hallgatóknak a lelkésztől nyilvános szellemi elidegenülése gyakran a lelkészség hasznos folytatásának minden reményétől megfoszt: innen a meghívást, mely a lelkészségre átaljában szükséges, a meghívottnak egész életére kiterjeszteni, vagy ily föltétellel azt magoknak a lelkészeknek is elfogadni nem lehet, mind a kétfél szabadságának sérelme nélkül: más részről pedig, a meghívásnak eddig divatos évenkénti ismétléséből, ámbár az eddig is nem az egyházak magány-kénye szerint, hanem a megyei szentszék felügyelete alatt gyakoroltatott, mind két részről gyakori visszaélésekre kerestetett alkalom, innen, hogy mind az egyházaknak meghívási joga épségben maradjon, mind a visszaéléseknek, mennyire lehetséges korlátok tétessenek, a hívások jövődre csak harmadik évben ujittassanak meg, a felmondások esetei pedig többé nem magának a lelkésznek, hanem egyenesen a megyei szentszéknek jelentessenek be, ezen szentszék pedig az egyház elhagyásának, vagy a lelkész elbocsátásának földézett okait, kihallgatva mind a két félt, megvizsgálja, midőn a szívek elidegenedésén kívül más ok nem lenne, ennek bebizonyodására a szükséges szavazatok két harmad része megvan e, gondosan kitudja, megtartván azoknak összeszedésében a lelkész elbocsátását sürgető egyháznak a 6. kánon 8. szám alatt nyilvánított ősi szokását, kedvezés és részrehajlás nélkül a felett itélend; mind a két fél ügyét az e. kerületi szentszékre feljebb vihetvén.

E végből, és hogy minden elkerülhetetlen változások ugyanazon időre esvén, az érdeklett lelkészek és egyházak összejövele és könnyebbsége inkább eszközöltessék: az esperesség minden harmadik évben határozott időben különös gyűlést tartand, melyben az új lelkészek bevitelét, a régiek áttételét ugyanazon konzisztórium tagjainak közszavazatai által elhatározandja, s valamint az egyházakra akaratjuk ellenére új lelkészeket nem tol, sem tolatni

nem enged: úgy a lelkészek ok nélküli elbocsátásába avagy az egyházaknak a lelkészek általi elhagyásába bele nem egyez, ellenben ha az elbocsátásnak elegendő okai hozhatunk fel, vagy az elidegenedés a már kijelölt módon bebizonyúl, az egyházak kívánságának engedni tartozik, a meg nem elégedett félnek az egyházkerületi konzisztóriumra hivatkozhatási joga fenmaradván.

10. Kánon. A megyei konzisztórium ülnökeinek számát meghatározni a megyék terjedelme és az egyének bőségéhez képest magokra a megyékre bízatik, de úgy, hogy az esperest és világi gondnokot vagy felügyelőt beleértve ne legyenek kevesebben hatnál, sem többen tizenkettőnél a jegyzőkön kívül.

Az esperes, felügyelő vagy gondnok, világi, és egyházak lelkészeiből választandó ülnökök és a megyei jegyzők választásában ily rend fog tartatni, hogy minden egyes egyházak helybeli tanácsai, az egyház lelkészét is belefoglalva, egyes szavazatokat adnak, először ugyan a kijelölésre, azok összeszedetvén azon négy egyének, kik legtöbb szavazatokat nyertek, kijelöltekül kitűzetnek és azok közül a helybeli presbitériumok szavazatai ismét ugyanazon módon, de mindég pecsét alatt összeszedetvén, minden megüresült helyre egy választatik. A választott esperes megerősítése az egyházkerületet illetendi, de a melyet fontos ok nélkül soha meg nem tagadhat; egyebekről pedig az esperesség tudomásul tesz jelentést. Mind a kijelölésben, mind a választásban a vallás őszinte szerelme, eszélyesség és tekintély veendő figyelembe.

Ha szükség kívánandja, a papi ülnökök közül helyettes esperes, a világi ülnökök közül pedig hely. gondnok választatik, kik az esperes vagy felügyelő halála esetében azoknak tisztét folytatandják új választásig; a hol pedig helyettes esperes és hely. gondnok nem tétetik, helyöket a legidősebb papi és illetőleg világi ülnök pótolandja; betegség vagy más akadályok eseteiben is. Az elnökség a világi gondnokot és megyei esperest illeti, oly móddal, hogy a hittani és szertartási ügyekben egyenlő szavazatok esetében döntő szavazatot maga az esperes, minden más ügyekben pedig a gondnok ad. —

IV. FEJEZET.

A házassági törvényszékekről.

11. Kánon. Minden egyházkerületben az összes esperességek részére egy házassági törvényszék állíttassék, mely minden rendű ágostai és helv. vallástételűek azon egyházkerületben keletkezett

házassági ügyét megvizsgálja és elítéli. Ezen törvényszéktől a feljebbvitel megy ugyanazon egyházkerületi konzisztóriumra.

A helv. vallástételű házassági törvényszékek helyei lesznek a tiszántúli egyházkerületben Debrecen, a tiszáninneniben Miskolc, a dunáninneniben Kecskemét, a dunántúliban Veszprém.

12. K á n o n. Ezen törvényszékek állandnak egy világi elnökből, két világi és két lelkészi ülnökökből, és egy jegyzőből.

Mindezeket választják az e. kerületi közgyűlésen összegyűlt megyei küldöttek, minden harmadik évben megújítják, időközben pedig a megürült helyekre helyettesítnek.

Ezen törvényszékek is, mint az ország törvényszékei ugyanazon perfolyakomok alatt ülnék össze (kivéven a sz. mártont), míg az ügyeket be nem végzik; ha pedig a szükség kívánandja az elnök által ismét összehivatnak.

13. K á n o n. Határozott fizetésök nem leend, hanem úti költségen kívül napi díjt veendnek, ülések napjain az elnök 3, az ülnökök és jegyzők két forintot. A máshonnan jövők napdijai különben az elkezdett utazás napjától visszamenetelig számíttatnak.

14. K á n o n. A törvényszékek tagjai az egyházkerületi közgyűlésen összesereglett megyei küldöttek által választathatnak mind a két vallástételű egyénekből vallástételre való tekintet nélkül. És ezek köztörvényszékek lesznek az ügyekre nézve, úgy, hogy egyik vallástételű házastársak könnyebbségek szerint másik vallástételű törvényszék elébe vihetik ügyöket, azon kerületben, melyben laknak s a feljebbvitel azon vallástételű e. kerületi konzisztóriumra tartozván, a mely vallástételű volt a házassági törvényszék.

V. FEJEZET.

Az egyházkerületekről, s azoknak gyűléseiről s konzisztóriumairól.

15. K á n o n. Az egyházkerületek, szuperintendens, főgondnok e. kerületi jegyzők és ülnökök választása, s egyéb rendkívüli és fontosabb tárgyak végett közgyűlést tartandnak, mely szuperintendensből, főgondnokból, algondnokból, két jegyzőből egy világitól s egy papitól, a megyék világi felügyelőiből vagy gondnokaiból és espereseiből álland, kikhez járúlnak minden megye két t. i. egyik lelkész, másik világi követe, ezeken kívül mind a világiak mind a lelkészek közül egy vagy két méltósággal, komolysággal, eszélyességgel és tapasztalattal tündöklő férfiak tanácskozás végett meghívhatók.

Szuperintendens választásra a főgondnok, ennek választására pedig a szuperintendens hirdet gyűlést.

A szuperintendens, főgondnok és jegyzők választásában ugyanazon rend tartassék meg, mint a megyei konzisztórium választásában.

A szuperintendens választása, mint eddig a királyi Felsőnek a közönséges konzisztórium által felterjesztetik.

16. Kánon. Az e. kerületi konzisztóriumon elnökölnék a világi fő- vagy algondnok és szuperintendens, úgy, hogy a hittani és szertartási ügyekben szavazatok egyenlőségében a döntő szavazat magát a szuperintendenst, egyebekben pedig u. m. politikai, gazdasági, egyházi és házassági ügyekben a fő vagy algondnokot illeti.

Ülnökök a lelkészek közül négyen, a világiak közül is négyen lesznek s az ítélet érvényességére az elnökön kívül hat ülnök jelenléte leendő szükséges.

Ezen konzisztórium ülnökeit és jegyzőit választja, és minden harmadik évben megújítja vagy megerősíti az e. kerületi gyűlés, a távollévők helyébe másokat állítani magának a konzisztóriumnak joga leendő.

A tanácsnokok a választás után hittel köteleztetnek a következő formulák szerint:

A szuperintendens eskü formája.

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, ki atya, fiú és szentlélek, hogy én szuperintendensi hivatalomban, melyre ezen (tiszáninnen) egyházkerületben a helv. vallástételű evangélikusok által választattam, a királyi szent Felsőg iránt tántorithatlan hűséggel viseltetendem, az evangéliumi tudomány tisztaságára, a mint az a sz. írásból a helv. vallástételben elő van adva, felvigyázandok, és azt erőmhöz képest megőrzendém, az egyházkormányzatban az egyházi törvényes kánonokat szem előtt tartandom, s betöltendém, az egyházi és házassági ügyekben gyűlölséget, félelmet, kedvezést, kérelmet, jutalmat és minden emberi tekinteteket félretéve, igaz, és kánonokkal megegyező ítéletet hozandok; az egyház békéjét, épületét, és hasznát teljes erőmmel előmozdítandom, és törekedendém, hogy olyan legyek, milyennek egy püspöknek lennie kell. Isten engem úgy segítjen. Ámen.

Fő és algondnokok, világi és egyházi ülnökök eskü formája.

Én N. N. esküszöm atya, fiú, szentlélek egy igaz Istenre,

hogy én fő vagy algonodnoki hivatalomban, melyre a n. n. vallástételű szuperintendencia által választattam, a királyi szent felség iránt tántoríthatlan hűséggel viseltetendem, az evangéliomi tudomány tisztasága felett, a mint az a sz. írásból a helyv. vallástételben előadott, örököndem, és azt erőmhöz képest megörzendem, az egyházi és házassági ügyekben, félretéve gyűlölséget, félelmet, kedvezést, kérelmet, és jutalmat, s minden emberi tekinteteket, igaz és kánonokkal megegyező ítéletet hozandok; az egyház békéjét, épületét, hasznát teljes erőmmel előmozdítandom. Isten engemet úgy ségéljen Ámen.

17. K á n o n. Az egyházkerületi konzisztórium eleibe tartozik:

1. A felügyelet, mindazokra, melyek a megyei konzisztóriumon végeztenek, s az onnan felvitt ügyeknek s egyéb tárgyaknak megvizsgálása.

5. A könyvek bírálata, melyet az e végre megbízott, küldöttek által gyakorland.

3. Az egész egyházkerületet illető alapítványokra nézve közvetlen, egyéb alapítványokra nézve pedig felsőbb felügyelet.

4. Szeme előtt legyen minden anya és leányegyházak, iskolák, lelkészek, iskolatanítók, közönséges és különös alapítványok, jószágok és javadalmak gondosan készült összeírása.

5. A leányegyházak egyesítése vagy elválasztása az egyházkerületi szentszék által ujonnan mindig megvizsgáltatik.

6. Az esperesi és e kerületi látogatások sorozatát és az azokból valamely egyház javára teendőket és javítandókat rendezi és javítja.

7. Az esperesek és felügyelők elleni ügy hivatalok körében legelső folyamában ide tartozik.

8. A házassági bíró ítéletétől ide vitetett házassági ügyek megvizsgálása.

9. Az összeeskötendő házásokat háromszori kihirdetés alól feloldani és azt, késedelmet nem szenvedő esetekben egykori hirdetésre változtatni joga leend nemcsak a konzisztóriumnak, hanem külön és magában a szuperintendensnek, vagy főgonodknak, vagy megyei felügyelőknek és espereseknek; a mint valamelyik legközelebb lesz.

10. A lelkészek vizsgálata és fölszentelése; úgy hogy senki többé sem Isten igéjének hirdetésére, sem a sákramentumok kiszolgáltatására az esperesi konzisztóriumok által ki nem bocsáttatik, hanem egyedül a szuperintendensek által azok, kik a konzisztóriumban vagy közgyűlésen a vallásbanból s egyéb tudományokból, és keleti nyelvekből a papijelelték szigorú vizsgálatát előlégesen kiál-

lották, eddig is divatozó szokás szerint eltöltött éltokról bizonyítványt mutatnak; úgy azonban, hogy tőlök nem annyira sokféle tudományosság, hanem inkább józan ítélet, alapos vallásismeret, kegyesség és jóérköles kívántassék. Sürgetőbb esetekben ugyan ezen vizsgálatot szentszéken kívül is végrehajthatja a szuperintendens egy vagy két esperes s néhány lelkészek, egyházkerületi vagy megyei világi gondnokok és ülnökök jelenlétében. Ezen vizsgálat alá menendők minden papi hivatalt elfogadni kívánók, akár akadémiákról tértek vissza, akár iskolatanítóságot folytattak. A kik ezek közül jó lelkiismerettel és minden kedvezés nélkül a lelkészség folytatására alkalmasoknak ítéltetnek, a papjelöltek közé igttattnak, és ezek vagy más de hasonló vizsgálat alá vetendők közül az egyházak magoknak lelkészt választhatnak s kérhetnek; de egy jelölt sem fog előbb fölszenteltetni, míg valamely egyház meg nem hívja, és maga a fölszentelés nem magány házbán, hanem nyilván templomban a gyülekezet előtt hajtatik végre, s a felszenteltek anyakönyvébe beiratik, a felszentelésről az egész országban érvényes szokott formájú bizonyítvány adatik.

11. A jegyzőkönyvek az ülések végén meghiteltetnek mindég, s a következő ülés elein újra felolvastatnak.

12. Minden jegyzőkönyvi kiadások a szuperintendencia pecsété alatt, az elnök- t. i. a szerint, a mint a tárgy vegyes vagy pusztán hittani és szertartási a főfelügyelő vagy szuperintendens, és valamelyik jegyző- aláírásával történjenek.

13. Minden konzisztórium kiadatok érvénytelenek, hanemha a konzisztórium nyilvános határozatából tétettek.

14. A szentszék a békét mind maga közt, mind másokkal tisztelni, s azok között, kik felügyelete alá tartoznak, eszközölni igyekezzék. Ily célból minden beszédeiben, határozataiban s irataiban szelídséget és szerénységet gyakorland.

15. A polgári törvényszéken valamely egyházat fel- vagy alperesileg illető perről, ha szükséges leendő, rendelkezik, az egyház tulajdonának kára és sérelme nélkül.

16. Az egyházkerületben az iskolai és tudományos ügy felett legfőbb felügyeletet folytat.

17. A szuperintendens az egyházmegyei gondnok befolyásával, és a szükséghez képest, az egyházakat meglátogatandja.

18. Minthogy a megyék eddigi aránytalansága, több vármegegyékbeni terjedelme sok alkalmatlanságokkal van összekötve, mindenik egyházkerület megyéit, melyekre osztva van, közgyűlésén jobban felosztja.

18. Kánon. Mindenik egyházkerület ezentúl is régi pecsétével éljen annak cimereit megtartva, ezen körirattal: a hely. vallástételi tiszáninnen vagy túli, dunáninnen vagy túli egyházkerület pecsétje megújított 1791. évben. Az eddig használt pecsétek pedig az e. kerület levéltárában az eddig kiadott levelek jövődi biztossá-gára gondosan megtartassanak.

VI. FEJEZET.

Az egyházkerületek egyetemes gyűléséről vagy egyetemes konzisztóriumáról.

19. Kánon. Hogy az egyházkerületeken az egyházkormányzatban azokban melyek lényegesek, fenntartassék az egyformaság, fontosabb esetekben, midőn az egyházkerületek különböző értelem-ben vagynak, azoknak véleményei és szavazatai megegyeztessenek, a dolog köztanácskozás által döntessék el, hogy az e. kerületi szentszékek által megvizsgált ügyeknek legfőbb feljebbviteli törvényszékek legyen, hogy azokban, melyek az evangéliumi egyházak ügyét általában illetik, végezetre hogy az ország kormánysszékeivel közlekedés és levelezés fenntartassék, a hely. és ágostai vallástételi egyházkerületek egyetemes gyűlést vagy konzisztóriumot is tartanak.

De ezen gyűlés nem leendő valamely állandó és folytonos társulat vagy kormánysszék, hanem egyedül az egyházkerületek követeiből és képviselőiből álland.

Elnökei lesznek az egyetemes felügyelők vagy gondnokok egyike, a mint az ügy ez vagy amaz vallástételi egyházakat érdekel, a közügyekben pedig felváltva; a hittani és szertartásiakban pedig a jelenlevők közül hivatalára legidősb szuperintendens.

20. Kánon. Egyetemes gondnok vagy felügyelő, valamint akadály esetében ennek helyettese az e. kerületek által választatik, azoknak köz egyházi gyűlésekben, midőn pedig zsinat tartatik a zsinaton. Ha egyházkerületi gondnokok közül választatnék egyetemes gondnok, azon e. kerület, melyet a dolog érdekel, helyette magának más főgondnokot választ. Az egyetemes gondnok vagy felügyelő, és helyetteseiknek megválasztásában ugyanazon mód fog az egyházkerületek által megtartatni, mint a mely fentebb a 10. és 15. kánonokban az esperesek és szuperintendensek, fő és megyei gondnokok és szentszéki tagok választására nézve megíratott, t. i. most ugyan a kir. sz. felség általi megerősítése után a zsinati végzeteknek és egyetemes egyházitanácsnak ugyanazon ká-

nonok által, melyek szerint azt a zsinatok rendezni célul tűzték az egyházkerületek kölcsönös megegyezéssel a kijelletekre nézve, szavazatokat szednek; az összeszedett szavazatok pecsét alatt átküldetnek minden egyházkerületnek egyetemes gyűlésére, mely ily célból és mint kölcsönös egyezéssel felállítandó egyetemes konzisztórium tartandó; és azután ezek közül négy férfiakat, kiknek legtöbb szavazatok leend, az egyházkerületeknek kijelöltökül ismét felterjeszt, melyek összeszedvén ujolag az egyházak szavazatát, a szavazatok többségét az e végre kitűzött egyetemes gyűlésnek beadják, mely az e kerületek szavazatait megszámlolja és azt, ki a többség által elválasztatott, olyannak kijelenti.

21. K á n o n. A főgondnokok és szuperintendensek az egyházkerületeknek hivatal szerint követei leendnek, de minthogy nem lehetnek mindig jelen, s az egyházkerületeknek jogok van más képviselőket is küldeni, ugyan azért még minden e kerületből két követek választatnak egy a világiak egy a lelkészek közül, kik a közgyűlésen mindig megjelenni tartoznak; de csak egy évre választatnak minden egyházkerület közgyűlése által.

Ezen konzisztórium összeülése vagy teljes vagy különös leend: Teljes ülést tartand évenként kétszer, állandó határnapokon, melyek május 1-ső és szeptember 1-ső napján kezdődnek. Teljes ülésre megkivántatnak az elnökön kívül mindkét vallástételű 16 követek; a különösre pedig tiz követek az elnökön kívül. Titoknokok leendnek a budai mindkét vallástételű ügyvivők.

Teljes ülésben tárgyalatnak az egész honi evangyéliomi egyház igazgatását érdeklő ügyek, vagy a melyek az egyház jogainak gondját s védelmét illetik s az ezekre nézve szükséges levelezés, midőn a közönséges e tanácson egyik vagy másik e kerületi konzisztórium ügyei vizsgáltatnak, ily esetben azok, kik már bírák voltak, vagy kiket a dolog bár mimódon érdekel az ülésből azon tárgyalás alatt kimennek.

Minden, a mi az egyetemes egyháztanács nevében kiadatik, az elnök vagy helyettese aláírásával erősítessék.

Szavazatok többsége eseteiben is szabad egy vagy több tagoknak többséget nem nyert véleményöket okokkal írásba foglalva jövendő óvásúl jegyzőkönyvbe igtattatni.

Ha valaki, kinek ügye a konzisztóriumban foly, a konzisztórium tagjai között egy vagy több másod izű atyafiakat fedezne fel, vagy a kiket fontos okokból a konzisztórium biróságtól elmozdítatni kérne: azok ily esetben az ülésből távol lenni tartoznak, helyökbe más alkalmas férfiak tétetnek.

22. K á n o n. Ezen egyetemes egyháztanács a szentírást, a mint az a helv. és ágostai vallástétel által elő van adva, és a zsinati kánonokat veendi végzéseinek szabályául, és azoktól soha el nem tér.

A szuperintendensek és főgondnokok választásában, ha hiba történnék, megvizsgálja és azt a dologhoz képest alkalmasan orvosolja.

Az egyházkerületi konzisztóriumoktól feljebbvitte ügyek vizsgálását az egyetemes szentszéknek május első és szeptember első, vagy ha a szükség úgy kívánja, a közönséges felügyelők által kitűzött más határnapokon is tartandó különös ülésében tárgyalandja.

Az egyházkerületi konzisztóriumok jegyzőkönyveit csak akkor kéreti fel, midőn azoknak hiányáról vagy hibájáról előtte panasz tétetik, s ekkor a javítandókat javítja.

Ha új egyházközség alapittatik vagy az anya és leányegyházak viszonya változik és minden más hasonló esetekben az egyházkerületek ítéleteit, ha feljebbvitetnek, megvizsgálja.

Az egyházakat, iskolákat és szegény evangélikusokat illető jótétemények és minden alapítványok kezelésére felügyel, valamint mindkét vallástételű evangélikusok fő és alsóbb tanodáira, theológiai képezdéire.

Ha az egyházak köz és rendkívüli szükségei valamint az iskolák és képezdek alapítása végett önkéntes adakozásoknak közönséges összeszedésére lenne szükség, azokat megrendeli.

Az egyetemes konzisztórium tartásának helye mind a teljes, mind a különös ülésekre nézve Pest városa.

23. K á n o n. Ha minden vagy három bármelyik vallástételű e. kerület a magok vallástételű zsinat tartását kívánják, az egyetemes e. tanács engedelemért a királyi Felséghez folyamodni s ezen kívánságot a más vallástételű egyházkerületeknek előlegesen bejelenteni tartozik, hogy így, ha azok is jónak látják, mind a két vallástételű zsinat ugyanazon időben és helyen tartassék.

Igazsággal ellenkezően, hogy bármely vallástételűek ügyei egy egyházkerület által igazgattassanak, három egyházkerület nézetei ellenére: innen azon egyezés történt, hogy valahányszor az egyetemes e. tanácson három ugyan azon vallástételű egyházkerület egy értelemben lesz, a negyedik egyházkerület különbözése semmi tekintetbe nem vétetik, hanem a három ténye mind a négy e. kerület ténye gyanánt tekintetik.

Ha pedig mind a két vallástétellel közös ügyben hat egyházkerület megegyezik, az az egész vegyes egyetemes konzisztórium ténye gyanánt nézendő.

24. K á n o n. Hogy ezen egyetemes egyháztanács tekintélye

hierárkhiai zsarnokságra ne fajulhasson, következő óvásokkal korlátoztatott.

1. Semmi új egyházi törvényeket nem hozhat, hanem csak a szentírás, vallástételek, és zsinati kánonok szerint ítélhet, s igazgathat..

2. Tilos leend, az egyházak, megyék, és kerületek jogai, tulajdonai és szabadságai ellen, vagy azoknak kissebbitésére bármit is tennie vagy rendelnie.

3. Annak tagjai csak egyházi és házassági ügyekben, és más rendes tárgyakban adhatnak szavazatot saját ítéletök szerint. Minden más rendkívüli és fontosabb esetekben, s ügyekben, egyházkerületeik utasítását bevárni, nem más hanem csak azoknak szavazatát tartoznak előterjeszteni, s azokat szabad tőlök elfogadni.

4. Ezen egyetemes egyháztanács határozataira nézve a zsinatnak tartozik, ha kívánandja, számot adni, azon esetre, ha ezen intézet idővel alapos okoknál fogva hasztalannak vagy károsnak látszanék, azt a zsinat megszüntetheti vagy módosíthatja.

5. Hogyha pedig zsinatot, az egyházkerületek kérelmére, bár mi okból tartani nem lehetne, ez esetben csak az egyik vallástételű egyházkerületeknek is szabad leend, ha abban vagy összesen vagy szavazatok többsége által megegyeznek, zsinaton kívül is magok részéről ezen egyetemes egyháztanácsot megszüntetni.

VII. FEJEZET.

A zsinatokról.

25. Kánon. Vajjon kell-e, és mi tárgyak végett ez vagy amaz vagy mindkét vallástételű zsinatot összehívni? az nem az egyetemes egyháztanács tetszésétől függend, hanem ugyanazon vallástételű mind a négy vagy három egyházkerületek megegyezésétől az azon vallástételű zsinat összehívására nézve. Hogyha pedig az egyetemes egyháztanács a zsinat tartását szükségesnek vélné, előbb a zsinat tárgyait és okait közli az egyházkerületekkel, helyet és időt ajánl; ezekre nézve is előadván indokait, hogy az egyházkerületek mind ezekről, mind a zsinat egyéb lehető tárgyairól követeiknek utasítást és általuk az egyetemes egyháztanácson szavazatokat adhassanak. Követeiktől pedig nem más, hanem csak az útasításban megírt szavazatok fogadtatnak el. Ezek összeszámítván a többség határoz.

26. Kánon. Minthogy a Magyarországon létező helvét és ágostai vallástételű evangyéliomi egyházak, mint vallásos társasá-

gok, joggal bírnak egyházi kormányzatukra; a tudomány tisztaságának fentartására egyházi fegyelemre és minden más egyházakat illető dolgokra nézve, az 1791. 26. t. c. által meghatározott módon egyházi kánonokat alkotni és a melyeket azon törvény által meghatározott módon alkottak, azokat nem másképen, hanem csak zsinat által változtathatják; és minthogy a kánonok közönséges vagy nemzeti zsinatokon magoknak az egyházaknak követői és képviselői által alkottatnak: innen azok minden egyházakra s azoknak minden egyes tagjaira nézve kötelező erővel bírnak.

27. Kánon. Jövendőre a zsinat összehívásának rendjére nézve a következők alapittatnak meg:

1. Egy vallástételű zsinatra küldendő világi és papi követek száma száznál több nem lehet, valamivel ugyan lehet kevesebb de 72-nél nem.

2. Mindenik e kerületből egyenlő számú követek küldessenek.

3. Mindenik egyházkerület közgyűlésén választassanak, feljebb, a 20. kánonban megirt módon. A szuperintendens ugyan és főgondnok hivatalok szerint követekül nézendők.

4. De ha ezek zsinatra nem mehetnének, magok helyett nem magok küldenek, hanem az egyházkerületi konzisztórium.

5. Zsinatra küldethetnek nem csak nemés, hanem más bármi sorsú, de alkalmas és kegyes férfiak.

6. Minden zsinati követek elnök választás előtt törvényesítik magokat vallástételükön lévő egyetemes főgondnok vagy felügyelő előtt e kerületök pecsété alatt kiadott megbízó levelekkel.

7. Ugyanazon egyetemes gondnok vagy felügyelő nyitja meg a zsinatot.

8. Elnököt a világiak közül mindjárt a legelső ülésben maga a zsinat választ magának, valamint jegyzőket is a világiak és lelkészek közül; de a hittani és szertartási ügyekben a hivatalában legidősebb szuperintendens elnököl, egyenlő szavazatok esetében döntő szavazattal bír.

9. A zsinat az egyházak jogainak és szabadságainak fenntartására mindég vigyázand.

10. A zsinat tárgyalatai és végzetei minden jelentagok által aláírassanak, és megpecsételtessenek.

28. Kánon. Minthogy minden emberi intézetek úgy vagy-nak szereztetve, hogy gyakran oly titkos hiányokban sinlődnek, melyek az intézetek tételekor a legmélyebb belátású örkődők éberségét is kikerülik, és csak maga a tapasztalat által jönnek napfényre; minthogy tovább a legjobb törvények is időjárással, s a körülmé-

nyek változván, a javítást megengedik, sőt kívánják; minthogy végre rossz vagy hanyag vigyázat mellett, a legjobb intézetek is elgyengülhetnek és megavúlhatnak: innen hogy mind egyházunk törvényei az idő kívánata szerint jobbittassanak, mind azoknak gondos megtartása felett örködés lehessen: minden tizedik évben rendesen azon föltételekkel melyeket a hazai legujabb törvény kíván, annival inkább kell összehívni zsinatot, minthogy mindennemű társaságokban minden részről pontosan megtartatni a jó rendet magának a Fejedelemlnek és országnak is érdekében van.

Rendkívüli esetekben pedig, ha a zsinat szükségesnek ítélte, az ezen időn belől is, fentebb az országos törvény és kánonok által meghatározott módot megtartva, hívassék össze és tartassék.

MÁSODIK SZAKASZ.

Az egyházi fegyelemről.

I-ső FEJEZET.

A lelkészekről s azoknak kötelességeiről.

29. Kánon. Bármí úton és módon egyházat vadászni, magát arra tolni, vagy azt világi hatalom segítségével mintegy erőszakosan elfoglalni, vagy megtartani nem szabad. Az ez ellen vétők a dolog és körülmények fontosságához képest rövidebb vagy hosszabb időre hivataltól felfüggesztetnek vagy éppen elmozdittatnak.

30. Kánon. Ha a lelkészt valamely egyházközség saját tekintélyével hivatalától elmozdítja, helyére menni senki ne merészeljen, ha bár meghivatnék is, a felsőbbek jóváhagyása nélkül.

31. Kánon. Ki a meghívó egyháznak szolgálatát ígérte, azonban nagyobb és jóvedelmesebb meghívást nyerve ígérétét megszegi, annak ha lelkészi hivatala nincs, azon évben parókhia nem adatik. Hogyha pedig lelkézséget folytat valóban, félévi papdíjának a szolgálat nélküli lelkészek pénztárába leendő beadására büntettetik: de viszont, az egyház is az egykor törvényesen meghívott és az esperei konszisztórium engedelmével megerősített egyént elfogadni tartozik.

32. Kánon. A meghívás az egyházzolgálatra erélyét veszti, ha az átvett meghívó levél napjától egy hónapalatt el nem fogadtatik.

33. Kánon. Szükséges, hogy a szent beszédek fő célját a szentírásban kijelentett üdv tudomány, és Jézus Krisztus erkölcsi parancsolatai tegyék.

Minden úr- és ünnepnapján predikációt mondjon a lelkész.

A helv. vallástételű egyházakban urnapjain kívül következő ünnepek tartatnak: új év, nagypéntek, áldozósütőtörtök egy egy napon; husvét, pünkösd, karácson két két napon.

35. K á n o n. Hallgatóinak nem csak a béke fentartását, hanem a keresztyén szeretet gyakorlását minden lehető módon ajánlja a más vallásuak iránt.

36. K á n o n. A nép előtt ismeretlen eretnekségeket ne említsen, sem más vallás követőire ne fogjon oly tévelygéseket, melyekben nincsenek, annyival inkább gúnynyal őket ne illesse.

37. K á n o n. A szertartásokat s isteni tisztelet rendjét, melyek már bevétettek, vagy ezután az egyházkerületek kölcsönös megegyezésével bevétetnek, addig is míg zsinatilag megerősítettnek, magán tetszése szerint ne változtassa.

38. K á n o n. Sem karácsonban, sem egyébkor éjjel vagy viradta előtt isteni tiszteletet ne tartson.

39. K á n o n. A nyilvános bűnöket nyilván megfeddje ugyan, de midőn azt teszi óvakodjék megnevezni vagy bármikép kijelölni a személyeket; a magános akar valódi akar képzelt sérelmeket pedig papszékből soha meg ne bosszulja.

40. K á n o n. Bizonyos dolog lévén, hogy különösen a köznépbe a keresztyén vallás elveit sokkal sikeresebben belehet csepegtetni katekhizációk mint szakadatlan folyamú hosszú beszédék által: ez okból vasárnapi déleesti órákon a katekhizmust kell szorgalmasan magyarázni, és e célból a katekhizmusi tanításokra a heidelbergai katekhizmus használandó.

41. K á n o n. Más buzájában ne arasson, de maga se engedje, hogy bár ki is engedelme nélkül egyházában predikáljon, vagy más papi szolgálatokat tegyen, hivatalban járó szuperintendensét és más rendkívüli eseteket kivéve.

42. K á n o n. Az istenitiszteletet a helybeli egyházi tanács megegyezésével határozott órákon végezze, és azt sem kényelméből, sem magán tetszvágyból előbbre vagy későbbre ne tegye.

43. K á n o n. A csecsemőket a lelkész minél előbb megkeresztelje, kik ezen sákramentomot halaszgatnák, azok a helybeli egyháztanács intése és a dolog úgy kívánván, a felsőbbek fegyelme alá vetendők.

44. K á n o n. A kitett csecsemőt, ha nem bizonyos, hogy már megvan kereszteleve, a lelkész minden föltétel nélkül keresztelje meg.

45. K á n o n. Azon növendékek, kik még urvacsorájával nem éltek, keresztszülék nem lehetnek.

46. Kánon. Keresztszülék legalább ketten legyenek.

47. Kánon. Az urvacsorához járulni kívánó, akár saját hallgatóit akár idegeneket, és útasokat önvaktából a lelkész el ne tiltsa, hanem azokra nézve, kiket méltatlanoknak tart, az esperesi konzisztórium útását várja be, s magát ahoz alkalmazza.

48. Kánon. Az uri vacsorát senkinek, legyen egészséges vagy beteg akarata ellenére ne adja, hanem ezen sákrámentom megvetőit, más kegyes férfiak közremunkálása által is igyekezzék jobb útra téríteni.

49. Kánon. Semmi társaság sem állhatván fel fegyelem nélkül, ez pedig a társaság természetéhez és céljához tartozik illő lenni: az egyházban is szükséges a fegyelem, de az nem büntetés vagy gyalázat, hanem jobbítás, és a botrányok elhárítása végett gyakorlandó, ugyanazért szeretettel és szelidséggel mérséklendő. Minél fogva az esperességek tiszte leend a lelkészeknek és egyházak tanácsának tudtúl adni, hogy a dologban szert tartsanak, s egész eszélyességgel járjanak el, saját ítéletekből senkit az urvacsorájában részesüléstől el ne tiltsanak, mely az egyházi fegyelem legfőbb foka; hanem azokat, kik nyilván és köz botrányozásra valamely bűnben élnek, előbb a lelkész vagy más arra alkalmas, majd egy két tanácsnokok de mindig magánosan, végezetre pedig, ha így sem szálnának magokba, ha lehet a helybeli egyháztanács intse meg. Borzasztóbb vétkekbe keveredteket pedig, ha azokban nem csak lemarasztattak, hanem azokat magok is megvallják, és még is megtérni nem akarnak, jelentsék be a megyei konzisztóriumnak, ennek leend tiszte az egész dolgot megvizsgálni, vajjon el tiltassanak-e az urvacsorájában részesüléstől?

A megengesztelődés és visszavétel módja azokra nézve kik a megyei konzisztórium ítéleti által az urvacsorájában részvételtől eltiltattak, így leend, hogy a töredelmesek a helybeli egyház lelkésze előtt megjelenni, magokat bűnbánókúl kijelenteni, a lelkész pedig őket egy két tanácsnok jelenlétében visszafogadni, és legelső alkalommal, az urvacsorájában részvéthez, a mi a megengesztelődés nyilvános bizonyosága leend, eresztetni tartozik. De ha valaki az ily fegyellemmel bélyegzetek közül, lelkiismeretének még nagyobb nyugalomára, akar az egész egyháztanács, akár az egyházgyülekezet előtt is nyilvános bűnbánatot és megengesztelődést kívánna kiállani: ez annak meg nem tiltatik.

50. Kánon. A katekuménusokat (hitben erősítendőket) a keresztyén tudományra határozott időben legszorgalmasabban tanítsa a lelkész, s az urvacsorához csak azután bocsássa miután a

liturgiában megírt vagy ezután egyetemesen készítendő formula szerint előlegesen megvizsgáltattak.

51. K á n o n. A helvét vallástételű lelkészek, ha hivatnak, az ágostai vallástételű evangélikusoknak, és viszont az ágostai vallástételű lelkészek a helvét vallástételű evangélikusoknak, kik gyülekezetükben élnek, a más lelkész jogséremlé nélkül, a keresztség, házassági esketés, és temetésre nézve, valamint a raboknak is, ha szolgálatjokkal élni kívánnak szolgálni, s őket halálhoz készíteni tartoznak.

52. K á n o n. A keresztelezés nélkül meghalt kisdedeknek a tisztességes temetséget közös temetőben megtagadni nem kell.

53. K á n o n. Az öngyilkosokat, kik búskórságból vagy más valamely eszelősegből magokat megölik, tisztességesen ugyan de csenddel kell eltemetni.

54. K á n o n. A vándoroktól s idegenektől azon gyülekezet temetőjében, melynek határában meghaltak, nem kell megtagadni a temetséget. A helybeli, vagy idegen szegényebbek pedig ingyen temettessenek el.

55. K á n o n. A római katolikusoktól s mindkét szertartású görögöktől, ha a protestáns gyülekezet határán belől halnak meg, sem a temetőt, sem az eltemető paptól szokott cerimóniáival a temetőbei bemenetelt megtagadni nem kell.

56. K á n o n. A betegeket, rabokat különösen pedig a kivégzendő gonosztevőket gyakran meglátogatni, vigasztalni, és készíteni a lelkész fő hivatalos gondjának tartsa; ne is várja mindig, hogy hivattassék, hanem kötelességét hivatlanul is önként tegye. Azon szolgálatjáért pedig, hogy a gonosztevőt halálhoz készíti, a lelkész semmi jutalmat ne követeljen.

57. K á n o n. Ha a szomszéd egyházban, melynek papja távol van, vagy meghalt, a távol lévő kérésére, vagy a felsőbbek parancsára papiszolgalatot tesz, magának semmi jövedelmet meg ne tartson, mint a mely a távol lévő lelkészt, vagy a megholt özvegyét vagy örököseit illeti.

58. K á n o n. A lelkész meghatározott díjával az egész egyház tartozik, ki papszékből fizetését soha ne sűrgesse, sem a jóltevők neveit onnan ne említse, hanem az ily adományt az egyház jegyzőkönyvébe és számadásaiba irassa be.

59. K á n o n. Az anyakönyveket a parókhjáról átnézés végett még térítvény mellett is senkinek kiadni ne merészelje.

60. K á n o n. Az anyakönyvi kivonatokat, mint születés, eske-

tés és halálozás bizonyítványit, szóról szóra, minden változtatás, és hozzátétel nélkül írja le, neve aláírásával és pecsétjével erősítse.

61. Kánon. A szülés alatt megholt és így kereszteletlen, vagy tán idétlen kisdedeket, ha tudja bizonyosan, az anyakönyvbe a maga rovataiba írja be.

62. Kánon. A fattyú, különösen kitett gyermekek szüleit aggodalmasan ne fürkészsze; az ilyenek anyjának, ha az atyát nevezné, ne higgyen, sem az atya nevét, hanem ha maga vallja magát atyának, az anyakönyvbe be ne jegyezze.

63. Kánon. Azon egyház lelkésze, melynek egyháztanácsa alkalmas jegyzővel nem bír, az egyház számadásait, a felsőbbek rendeletit az egyház vagyonainak leltárát s a helybeli egyház történetét magába foglaló jegyzőkönyveket papi hittel folytatja és megőrzi, s azokat változás vagy halál esetében ő, vagy özvegye vagy örökösei késelem és kérelem nélkül a helybeli egyháztanácsnak kézbesítik.

64. Kánon. A pap szent étellel tündökölvén mások előtt, példa legyen nyájának, s emlékezzék rá szüntelen, hogy a szó csak tanít, a példa vonz, azért, ne csak a vétkektől, hanem azoknak gyanújától is őrizkedjék gondosan.

65. Kánon. Hallgatóit becsülje, irántok nyájas, szelid, és türelmes legyen mindég, rajtok ne uralkodjék, sem pénzbeli, annyi-
val inkább testi büntetéseket ne vétessen; a civakodást és perlekedést gondosan kerülje, mennyire az idő és alkalom engedi, velök tisztességesen társalkodjék, a rossz életűekre különös gondját fordítsa, őket minden alkalommal de vigyázattal és legnagyobb szelígséggel megjobbitani törekedjék. Az egyház jövedelmeinek közvetlen bevételébe és kiadásába ne egyeledjék.

66. Kánon. A szomszéd lelkészekkel, tisztvársakkal és minden paptársaival testvéri egyességben legyen, őket tiszteletben tartsa, gyengeségeiket a szeretet palástjával fedezze, a kevesebb tudományúakat vagy lelkitehetségűeket inkább tanítsa mint megvesse, a szomszéd paptársaknak, ha betegek vagy meghalnak időközben, vagy otthonról távol vagynak, kérelmekre vagy a kánonok szerint a felsőbbek parancsára készen szolgáljon.

67. Kánon. Az iskolaigazgatókat és tanítókat becsülje és szeresse, ne igyekezzék rajtok uralkodni, méltatlanságot s igaztatlanságot nekik, sem szóval, sem tettel ne okozzon, a helybeli iskolát gyakran meglátogatva és vizsgálva, mind a tanítókat mind a tanulókat a tudomány és kegyesség szeretetére ösztönözze, sem a taní-

tóktól, sem a tanulóktól oly szolgálatot ne kívánjon, melyre nem kötelesek.

68. K á n o n. Cselédei iránt legyen szelíd, nyájas, kegyes, nem civakodó, mértékletes, családját tisztességesen táplálja, gyermekeit Isten félelmében nevelje.

69. K á n o n. A tudomány és papitisztek akadályával és mulasztásával összekötött világi foglalatosságoktól tartózkodjék, sem polgári ügyekbe, mint a melyek reá nem tartoznak, ne avatkozzék, sem a földesuri jogokat meg ne támadja.

70. K á n o n. Időnkivüli s kelletinél gyakoribb utazásokat ne tegyen.

71. K á n o n. Az illedelmet, mely ker. vallás szolgájához illik, mind erkölcsében és minden foglalatosságaiban, mind öltözetében, egyébkor is, de különösen istenitisztelet és papi foglalatosságok alatt megőrizze; és az evangéliomi egyházak lelkészeinek szokott és nem más, mint feketeszínű öltönyben végezze foglalatosságait, félretéve minden rendjéhez illetlen öltönyök nemeit, fényűzést és hiúságot mutató ékességeket.

72. K á n o n. Családjának rendetlenül, fényűzéssel s botrányos társalgásban élni ne engedjen.

73. K á n o n. A zsinati határozatoknak kivétel nélkül engedelmeskedjék, főnökei, az esperesek és szuperintendensek, esperesi és egyházkerületi világi felügyelők iránt illő kegyelettel viseltessék, minden parancsolatoknak és ítéleteknek vonakodás nélkül magát alávesse, meghívatva az egyházi gyűléseken szorgalmasan jelen legyen, annyivalinkább idéztetve azokra, megjelenjen, és ott ügyét egész szerénységgel és alázattal folytassa.

74. K á n o n. Ha a lelkészek, kik mig erejük engedte, hivataljokat illő buzgalommal és kegyességgel folytatták, súlyos és tartós betegségbe esnek, vagy elvénülnek, azért nem kell az egyházból kiháborítani azonnal, hanem az esperesség által az egyházak meg-egyezésével adassanak melléjük segédek, vagy a lelkésség folytatására képes helyettesek, kiket, ha magok közt másképp nem egyeztek, az egész stóla jövedelmen kívül a rendes papi fizetésnek az esperesség által meghatározandó harmada fog illetni. A barátságos egyesség ugyanazon esperességnél bejegyzendő.

II. FEJEZET.

Az egyházi fenyítékről.

75. K á n o n. Az egyházi hatóság a lelkészre más büntetést

nem mondhat, mint a mely papi állapotát s hivatalát és az azzal összefüggőket érdeklik, t. i. gyengébb feddést, felfüggesztést díjától vagy hivatalától, és végképeni letételt.

76. K á n o n. A beszéd vagy iratok által nyilvánított értelmi tévelygések, milyenek: az istentagadás, vallástalanság, eretnokség, s a helv. vallástétellel ellenkező tudomány, a lelkészt hivatala folytatására alkalmatlanná teszik, hanemha önként vagy megintetve megigéri, hogy az ily elveket nemcsak nem hirdeti s terjeszti, hanem hibáját meg is ismeri s visszahúzza.

77. K á n o n. Egyházi bűnök minden tények, melyek az istenitiszteletet, a sákramentumok kiszolgáltatását, s Isten igéjét, és a papi szolgálatot megszenteltségtelenítik; az előjárók iránt makacs engedetlenség, (simonia) szentséggeli kereskedés, (peculatus) közpénzorzás, káromlás, részegség, botrányos és javíthatlan élet, és minden kárhozatos elmulasztása azoknak, melyek a papi hivatalra tartoznak, vagy ha másképen tétetik mint tenni kellett. Hibás elmulasztási vagy cselekvési tényhez számittatik minden a mi az egyházi hivatalban nem roszaságból ugyan, de mégis tilosan van elmulasztva vagy tétetve, továbbá a civódások, egyenetlenségek, és minden hasonló az egyházi rendhez és hivatalhoz illetlen magános tettek.

78. K á n o n. Ha a lelkész bármi hanyagsággal s kiesapongással, vagy oly egyházi bűnnel terhelte, mely vallással nem ellenkezik, sem a maga egész egyházának nem káros, sem nem közbotrányú: először ugyan magánosan és csendben az esperes és megyei gondnok által, azután a szuperintendens által, s ha ez sem használna, nyilván az esperesi konzisztóriumon intessék és komolyan feddessék meg.

79. K á n o n. Ha jobbúl ni nem akar, forma szerint idéztessék, függesztessék fel, vagy mozdíttassék el egészen.

80. K á n o n. A vallással ellenkező, a maga egész egyházának káros, vagy közbotránynyal párosult bűnt elkövetett lelkész egyenesen az esperesi konzisztóriumnak adassék fel, megidézés és illő kihallgatás után a bűnhöz képest függesztessék fel, mozdíttassék el vagy letétessék.

81. K á n o n. Súlyosabb vétkekben, melyeknek erősebb gyanúját sem lehet az adandó botrány miatt lelkészen tűrni, minekutánna azok az esperesi konzisztórium által előre bocsátott vizsgálatból bebizonyúlnak, és a vádlott által el nem háríttatnak, felfüggesztés, vagy a körülmények fontosságához képest, elmozdítás mondasék büntetésül.

82. K á n o n. Valamely véték miatt a polgári törvényszék ál-

tal halálra vagy testi küntetésre ítélt lelkész, minekelőtte büntetését kiállná, a megyei konzisztórium által Isten igéjének szolgálatától fosztassék meg és letétessék.

83. K á n o n. A felsőbbekkel előre közlendő s helybehagyandó illő okokból a lelkészek a papi szolgálatokról lemondhatnak s magán életet élhetnek. Azok pedig, kik lelkészségüket megunva, arról igaz ok nélkül lemondanak, az egyházi főnökök által minden papi szolgálatoktól tiltassanak el, s azokra képteleneknek jeleltessenek ki nyilván.

84. K á n o n. A lelkészek kivatalokat és annak foglalatosságait illető dolgokban egyedül az esperestől, szuperintendenstől és konzisztóriumoktól függenek. A polgári és büntető dolgokban pedig a világi tisztviselőségnek is alatta legyenek.

85. K á n o n. A lelkészeknek mint vallásszolgáinak az egyház minden tagjai nyilván és magánosan illő tisztelettel tartoznak, a kik pedig személyök iránt igazságtalanságot követnek el, annyival inkább őket, akkor midőn hivatalos dolgaikat folytatják, megháborítják, vagy az egyházi felsőségnek ellentállnak, vagy őket bármi módon sértik, ha nem lenne elegendő az egyházi fenyték ellenek, a polgári tisztviselőségtől is illő elégtétel kérettethetik.

86. K á n o n. Minden evangélikus, ki az anya vagy leányegyház kebelében lakik, egyháztagnak tekintetik, ugyanazért a leányegyház az anya terheit vagy kialakult mennyiségben, vagy a felsőbbek által meghatározott arányban hordozni tartozik.

87. K á n o n. Minden egyház tagjai, a konzisztóriumok, szuperintendens, főfelügyelő, esperes, megyei és helybeli gondnokok, mint törvényes egyházi felsőbbek iránt illő tisztelettel viseltessenek, azok rendelkezései iránt, melyeknek kánonokkal meg kell egyezniök, tartozó engedelmességgel legyenek. Felsőbb törvényszékekre ugyan szabadon hivatkozhatnak a fellebbvitel körül megalapított móddal.

88. K á n o n. Az egyházi fizetések vagy más rendes és rendkívüli közmegegyezéssel elismert egyházi szükségek aránylagos fedezése alól egy hallgató is magát ki ne vonja, makacsság esetében pedig polgári hatóság pártfogása kéressék.

89. K á n o n. Az egyszer meghatározott és esperesi jegyzőkönyvbe ígatott díjt sem az egyház, sem a pap, az egyházi felsőbbek tudta s megegyezése nélkül többé nem kisebbítheti. Ha ily eset az esperességnek bejelentetik, az a dolgot minél előbb igazság és méltányosság szerint elintézni tartozik. De ha valamely kegyur, vagy egyház, különös jótékonyságból, vagy a pap személye iránti egyes tekintetből a papnak valamit ajándékozik, az rendes és határo-

zott papdíjnak nem nézendő. A pap, iskolatanító és énekvezér díjainak módja és aránya körül, ha azok és az egyház között kérdések támadnának, azokat ugyanazon megyei konzisztórium, megengedvén a fellebbvitelt, méltányosság és igazság szerint elintézi, a papi fizetéseket az egyháztagek erejéhez mérséklendi.

III. FEJEZET.

Az iskolaigazgatókról, tanárokról, tanítókról.

90. Kánon. Minthogy az iskolák az egyház növeldei, s az egész társadalomnak legnagyobb hasznára van, ha azokban az ifjúság jelesen képeztetik: ugyanazért a főbb és alsóbb tanodák tanárainak, s a kisebb iskolák tanítóinak kötelessége a reájok bízott ifjúságot a tudományokra és vallásismeretére gondosan oktatni, példájokkal is jó erkölcsökben nevelni; továbbá az adandó útasításhoz magokat pontosan alkalmazni.

91. Kánon. Mindnyájan őrizkedjenek gondosan, hogy vallással és jó erkölcsökkel ellenkező elveket, a reájok bízott ifjúság között sem nyilván, sem titkon ne hintegessenek, a 76. kánon rendelete reájok is kiterjesztetvén; s nagyobb biztosságuł e végre a vallásoktatói a nagyobb iskolákban lelkészi esküvel köteleztessenek.

92. Kánon. Az ifjúság tanítására a felsőbbek által rendelt iskolai, különösen theológiai és katekhétikai könyveket, valamint a tanmódot és rendet ugyanazon felsőbbtség tudta és megegyezése nélkül ne változtassák.

93. Kánon. A pataki kollégiumba a tanárok hívása jogát a tiszáninneni egyházkerületi konzisztórium gyakorlandja oly móddal, hogy a theológiai tanárságra kijelölteket minden e kerületeknek tudtúl adja, és az egyházkerületek szavazatok többsége által választanak, a több tanárokat maga a nevezett egyházkerületi konzisztórium nevezendi, és a több egyházkerületeknek tudomására adja. A debreceni kollégiumban pedig theológiai tanáruł a négy egyházkerület négy egyéneket, más tanárokuł pedig maga a túlatiszai egyházkerület jelel ki, kik közűl a debreceni iskola és egyház helybeli gondnoksága egyet kiválaszt és azon egyházkerületnek megjelenti.

94. Kánon. Az iskolák tanítói és igazgatói tetszések szerint az iskolába semmi törvényeket nem hozhatnak, ha pedig már eddig hozattak volna, azon egyházkerületi konzisztóriumok által, melynek kebelében vagynak, előbb megvizsgáltatván, a szerint vagy megerősítettnek, vagy eltöröltetnek.

95. Kánon. Az ifjúság nyilvános tanítására kiszabott órákat, a felsőbbekkel közlendő fontos ok nélkül el ne mulasszák, a szünnapokat még kevésbé szaporítsák vagy hosszabbítsák.

96. Kánon. Egyházi főnökeiknek egész tisztelettel és engedelmességgel aláadják magokat.

97. Kánon. Az egyház által meghívott iskolatanító azon iskola tanárainak, melyből kivitetett az esperessel közlendő bizonyítványával ellátva, az esperes és megyei konzisztórium előtt megjelenni tartozik, vajjon a tanításra alkalmas-e, vizsgálatot teendő, és addig eltöltött élete bizonyítványait bemutatandó; az alkalmatlant vagy romlott erkölcsűt az esperességnék visszavetni joga van.

98. Kánon. A nyilvános istenítiszteletet az egyház szolgálja, a helybeli egyháztanács rendelete szerint az iskolatanító a maga felekezeti tanítványaival együtt gyakorolja.

99. Kánon. Végére a tanító, ha tisztét mulasztja, vagy más rúttal bűnnel bélyegeztetik, más bűnösökkel egyenlő egyházi fegyelem alá vettessék. T. i. először magánosan megintendő, azután ha jobbulni nem akar, nyilván a presbitérium előtt megfeddendő, végére ha így sem térne eszére, elmozdítandó vagy a bűnhöz képest más módon büntetendő.

HARMADIK SZAKASZ.

Az iskolákról, különösen azoknak igazgatásáról és könyvvizsgálatról.

I. FEJEZET.

Az iskolákról különösen.

100. Kánon. A nemzeti vagy legalsóbb iskolákat legközelebb a helybeli egyháztanács igazgatja, mind tudományos, mind gazdasági tárgyairól, közakarattal és segélylyel gondoskodik; magokat az iskolatanítókat is kihallgatva az iskolai ügyekről. Az iskolák különös és közvetlen felügyelete egy egyháztanácsnokra bízassék.

101. Kánon. Azon nagyobb iskolák, melyeket egyes egyházak alapítottak és tartanak fel, hasonlóan a helybeli egyháztanács igazgatása alatt legyenek. A melyek pedig nem csupán azon egyház által tartatnak fel, melyekben felállítván, az egyházkerületi tanács által kiküldendő külső pártfogók és jóltevők befolyásával helybeli gondnokok és felügyelők kormányának engedelmeskedjenek,

a hol pedig igazgatásra alkalmas személyek helyben nincsenek: ott az egyházkerületi tanács által azon iskoláknak ugynevezett helybeli igazgatása állíttassék. Egyébiránt ezen iskoláknak is különös és közvetlen felügyelete a helybeli kormányzat tagjai közül egyre bízassék; az iskolai tanácskozásokban a tanítók és tanárok is részt vegyenek.

102. K á n o n. Hogy ezen iskolák állását az egyházi előjárók a mennyire lehet ismerjék: a legalsóbb vagy nemzeti iskolák szükségait s közbejött bajait, p. o. az iskolai vagyonok vagy teendő épületekre nézve, a helybeli egyháztanács a megyei konzisztóriumnak idejébe bejelenti. Az iskolák évenkénti látogatását pedig a megyei konzisztórium által kinevezendő mindkét rendű férfiak az a végre kiadandó útasítás szerint végezzék, s azoknak egész állásáról ugyanazon konzisztóriumnak tudósítást adjanak; honnan azok azután az egyházkerületi konzisztóriumra küldendők.

103. K á n o n. Azon felsőbb iskolákról, melyekben logikán kívül filozófia is, és más felsőbb tudományok taníttatnak, az értesítések (informatio) közvetlenül az egyházkerületi konzisztóriumra, az ezeknél alsóbbak állásáról pedig a helybeli igazgatók által a megyeire küldessenek. Végezetre

104. K á n o n. A mi azon iskolákat illeti, melyek nemcsak a tanulókra, hanem a mindkét vallástételű tanítókra nézve, vagy már most vegyesek, vagy jövőben a jóltevők megegyezésével vegyesek lennének, azok kétfélék, vagy egy vallástétel tulajdonai, vagy mindkét vallástételűekkel közösök.

Az elsőbbekre nézve valamint nemcsak ohajtandó, hanem mindenik egyház és iskola gondnokainak megegyezése mellett minden igyekezettel eszközlendő, hogy a két vallástétel közötti szeretet és bizodalom szilárdítása végett, az ilyen iskolákba tanítók a más vallástételűek közül is hivassanak vagy fogadtassanak el, s a meghívottak vagy elfogadottak, hivatalok folytatásában minden jó móddal pártoltassanak s ápoltsassanak, alkalmazásokat nem akadályozván, ha a lelkeszi hivatalra felavatva nem lennének is; épen ugy igazsággal egyező, hogy az ily magánosan vegyes iskolák tisztán helybeli igazgatás alatt legyenek, azaz tanítóikkal együtt csak azoktól függjenek, kik az ily iskolákat még a más vallástételű tanítókra nézve is saját költségeikkel látják el.

105. K á n o n. Az utolsóbb vagy közösen vegyes iskolák, melyek t. i. mind a két vallástétel közkölségén állíttatnak s tartatnak fenn, vegyes egyháztanács vagy helybeli igazgatás alatt legyenek, de ugy hogy annak egyes tagjai a magok felsőbbjeiknek adjanak

azokról szükséges értesítéseket, a tanítók pedig, ha több szükséges mind a két vallástételtől oly számmal alkalmaztassanak, melyet az iskola alapítására és fentartására egyik és másik vallástételtől begyűlt tőkepénzek aránya kíván. A hol pedig csak egy tanító szükséges, ott a meghívás a nagyobb számú és arányú vallástételt illeti.

106. Kánon. Mind a tiszta két vallástételtől, mind a vegyes iskolák főkormányzata az egyetemes vegyes egyháztanácsra tartozik. Ehez lesznek felküldendők az egyházkerületek által minden iskoláról az évenkénti és más szükséges értesítések.

II. FEJEZET.

A könyvvizsgálatról.

107. Kánon. 1. Minthogy a vallástevő (symbolicus) könyvek, melyek szerint mind a két evangéliumi vallástétel Magyarországon bevétetett, vizsgálat alá többé nem tartoznak, azoknak újra nyomtatásában az leendő egyedüli tisztók a könyvvizsgálóknak, hogy minden változtatás nélkül nyomassanak.

2. Más theologiai s a kegyesség gyakorlatát illető könyvekben, valamint a becsület és illedelem szabályai magok a szerzők által szüntelen szem előtt tartandók: úgy a könyvvizsgálók legnagyobb gondot fordítsanak arra, hogy azokba soha a római katholika, vagy más az országokba bevett bármely keresztyén vallás ellen oly gyalázó vagy gúnyiratok ne igtattassanak, melyek által az boszantó megvetésre, fanyar vagy pajzán kigúnyolásra tétetnék ki. Ide értve az újabb kiadású vallástevő könyvek eleibe vagy utána bocsátandó minden előbeszédeket, jegyzeteket és más toldalékokat is.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A gazdasági ügyekről.

108. Kánon. Minden egyházak, iskolák és szegények alapítványai és javadalmai az egyházkerületek által minél előbb összeírássanak, az összeírás az egyetemes konzisztóriumnak beadassék, időről időre folytattassék. Az összeírás formulája a konzisztórium jegyzőkönyvéből kiadandó.

109. Kánon. Az egyházi, iskolai s ispotályi pénztárak keze-

lése nem más, mint oly kegyes férfiakra bízassék, kiknek házi gazdaságok is jó rendben van, minden tekintet nélkül arra, hogy ki, mi közhivatalt visel.

110. Kánon. Minden egyház tanácsa által ingó és ingatlan javainak leltárát készítse, annak egyik példányát a köz levéltárban őrizze, másikat pedig a gondnoknak hivatalba lépésekor adja át, ki az abban feljegyzett dolgokat, hogy el ne vesszenek, egyenként megvizsgálja, szorgalmasan gondját viseli, és tisztét végezve, utódának sértetlenül átadja.

111. Kánon. Minden a mi valamely egyház pénztárába, bármi név alatt befoly, akár az egyházat és iskolát, akár magának az egyháznak, vagy esperességnek, vagy egyházkerületnek, vagy a hely. vallástételű összes egyházaknak saját kegyes intézetét illesse, valamint az is, mi? kinek? mikor? ki paráncsolatából? és mi végre adatott ki a pénztárból, a számadó könyvbe a maga rovatai alá híven irattassék be. A kisebb egyházakban pedig, ha más alkalmas jegyző nem lenne, ezek maga a helybeli lelkész által iglattassanak számadó könyvbe, az egyház vénei közül egy vagy kettő jelenlétében, neveik ugyanott feliratván.

112. Kánon. Bármely egyházi és iskolai pénztárból a helybeli egyháztanácsok vagy presbitériumok tudta és engedelmével nélkül semmi pénz ki ne adassék, sem az egyháztanácsok vagy presbitériumok másoknak pénzt ne kölcsönözzenek, mint a kiknek elegendő alapjuk van, vagy biztosságot mutatnak. A betáblázás szükségét azoknak bölcs ítéletére hagyva.

113. Kánon. Az egyes egyházak pénztárnokai, a bevételről és kiadásról oly egyházi főbb tagok jelenlétében, kik a bevételbe és kiadásba be nem folytak, a helybeli egyháztanácsnak, más pénztárnokok pedig az illető konzisztóriumoknak tartoznak számot adni. A pénztárnak időközbeni megvizsgálása a helybeli egyháztanácsnak és közvetlen felügyelettel bíró konzisztóriumoknak épségben mindig felhagyatván. Általában mind azok, kik vagy saját tényökkel vagy a végrendelők meghagyásából, alapítványi tőkéket vagy hagyományokat vesznek át, vagy kezelnek, számadás terhe alatt vannak, és a jövedelem kiosztására nézve az előjáróknak a körülményekhez képest teendő rendelkezési alá, és így felelettel is, sőt a kárra nézve, ha bebizonyíttatik, hogy az a kezelés hibája miatt állott elő, elégtétellel is tartoznak.

114. Kánon. A kollégiumok, gimnáziumok és nagyobb iskolák alapítványai, tőkéi és minden, akár pénzben akár természetben veendő, jövedelmei állítandó helybeli pénztárnokok által kezel-

tessenek, oly móddal, hogy a rendes költségek a helybeli tanács, vagy kormány avagy gondnokság előtúttával, és a főoktató vagy iskolaigazgató egyetértésével, a rendkívüli költségek pedig az egyházkerületi vagy azon konzisztóriumnak, melynek közvetlen felügyelete alá tartoznak, az egyh. kerületre mindig beadandó utalványára tétessenek; az iskola tulajdoni joga épen maradván; az egyházkerületnek vagy közvetlenül, vagy kinevezendő küldöttség, avagy helybeli e. tanács által évenként számot adni tartoznak. Az egyházkerületet illeti azon felügyelet, hogy az eredeti oklevelek s alapítványok biztosan őriztessenek.

115. K á n o n. Az elgyengült lelkészek és iskolatanítók, és azok özvegyeinek és árváinak pénztárába, kik vagyontalanok, és magokat közjótéteményre méltatlanokká nem tették, minden lelkészek és iskolatanítók 100 vftot meghaladó jövedelmeikből évenként száztól 21½ ftot fizetnek, az egyházak is ugyanannyit mint lelkészeik. Az új lelkészek ezen fizetéstől két évig mentek lesznek. E pénztár önkéntes adakozásoknak is nyitva állandó. A lelkészek, iskolatanítók, egyházak, vagy önkéntes adakozások által begyűlt pénzt az esperesség egyházlátogatáskor összeszedi, az e. kerületnek beadja, ez kölesönre kiadja, és meghatározza, jövedelméből mi a kiosztandó. Minden lelkész jövedelmének mennyisége az e. kerületek által minden egyházakban összeírandó.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A házassági ügyekről.

I. FEJEZET.

Kézfogásról vagy eljegyzésről.

116. K á n o n. Az eljegyzés házasságra képes fi és nő személyeknek legalább két alkalmatos tanú előtt tett egyezése a végre, hogy házasságra lépendnek egymással. Ez bármilyen ünnepélyességek által erősíttessék, semmi kötelezéssel nem bír a házasság megkötésére s végrehajtására. A törvényes kellék nélküli eljegyzést pedig büntetlenül felbonthatni.

117. K á n o n. A törvényesen tett eljegyzést felbontó ellen pedig, az elhagyott félnek keresete van a kárra és kötvényre nézve, mely köteleztetett az illető házassági bíróság előtt.

118. K á n o n. Az eljegyzés, a lelkésznek azt követő összekötése által, házassági egyességgé alakul.

119. K á n o n. A teherbeejtés, akár az eljegyzést kövesse, akár jövődő házasság ígérete előzze meg, semmi jogot a teherbe ejtettnek nem ad, hogy a teherbe ejtőt házasságra kényszerítse.

II. FEJEZET.

A házasságról.

120. K á n o n. A házasság, egy fi és nő személynek, gyermek nemzés és nevelés, egyszersmind kölcsönös segély végett törvényes forma szerint kötött szövetsége.

121. K á n o n. Házasságra lépni mindennek joga van, ki arra alkalmas, hanemha azon jogtól különös okból, vagy általában vagy bizonyos ideig, törvény vagy bíró ítélete által megfosztatott. Házasságra képesek pedig mindenek, kik mind a nemzésre alkalmasak, mind birnak azon tehetséggel, hogy a házasságba beleegyezzenek. Innen a siketek és némák is léphetnek házasságra, kik arra beleegyezéseket kijelenthetik.

122. K á n o n. A házasság érvényességére megkívántatik az egyház lelkésze, és legalább két alkalmas tanúk előtt a jegyesek világos szavakkal kijelentett kölcsönös egyezése.

123. A jegyesek összeeskütése, és az azt megelőző három különböző urnapokon saját egyházokban ismételt kihirdetés, a törvényes házasságra szükséges. Hanemha a háromszori hirdetés alól a kerületi szuperintendens vagy a 17. 18. 19. kánonban megnevezettek, a helybeli lelkész bizonyítványa által kimutatandó sürgető szükség esetében feloldozzák; a jegyesek kihirdetése körül azonban a közönséges rendeletek megtartandók.

124. K á n o n. Ha a jegyesek különböző egyházbeliek lennének, a kihirdetés mind a két egyházban szükséges. Az esketés joga a menyasszony lelkészét illeti ugyan, de annak engedelve, és a háromszori hirdetésről szóló bizonyítvány mellett, az új házasokat a vőlegény lelkésze is összekötheti, kik rendesen a templomban kötettnek össze.

125. Sem az ugynevezett lelkiismereti házasság, sem ágyastartás nem szabados.

126. K á n o n. Az összeeskütés az év minden idejében szabad ugyan: de urnapjain és délutáni órákon csak sürgető szükségben, éjjel pedig soha sem engedtetik meg.

III. FEJEZET.

A házassági akadályokról.

127. Kánon. A) Az akadályok, melyek a házasságkötését akadályozzák ugyan, de a már megkötött házasságot fel nem bontják a következők:

1) Az özvegyekre nézve az egyházi törvény által tilos idő, kiknek a magzat miatt, melyet teherbe hordozhatnak, új házasságra hat hónap előtt lépniök nem szabad. Némely esetekben erre engedelmet nyerhetvén.

2) Az egyházi bíró tilalma, ki az elválásra hozott ítélet által egyik házastársat a házasságra lépéstől eltiltja.

3) A nőszülés hiánya, még pedig a férfiakra nézve az életkor 18. a leányokra nézve 14. év előtt.

4) Ha a gyermekekre nézve a szülék, az árvákra nézve a gyámnokok és gondnokok megtagadják egyezésöket a házasságra, hanemha azt a kerületi konzisztórium pótlandja, midőn a szülék és gyámnokok talán törvénytelen okokból akadályoznák a házasságot.

5) Az elsőbb házastárs eléggé vagy törvényesen be nem bizonyított halála, hanem ha azt közönségesen tudják azon helyben, a hol az özvegy férfi vagy nő házasságra akar lépni.

6) Az egyik házaspár előbbi házassága alatt végbevitt nőszülés a felek között, ha tudniillik az bíróilag bebizonyult.

7) Düh, esztelenség, súlyos bukórság, de a melyeknek mi foka akadályozhatja a házasságot, annak megítélése a megyei konzisztóriumra bízatik.

128. Kánon. B) Az akadályok, melyek a házasságnak nemcsak kötését ellenzik; hanem azt, ha megkötöttet is, megsemmisítik a következők:

1) A házassági kötél, melylyel valaki még élő törvényes házastársához kötve van.

2) Az atyafiság, mely az elődök és utódok egyenes vonalában végetlenül akadályozza a házasságot, oldalvonalban pedig, noha az evangyéliomi vallás elvei szerint, a második egyenlő is sem tartatik általánosan tilosnak: de minthogy a hazai legújabb törvény ezen ilt tilosnak vette, abban esketni királyi engedelem nélkül nem szabad. Atyafiság pedig nemcsak törvényes, hanem törvénytelen ág által is származik.

3) Az első és második izbeli sógorság, jöllehet polgári törvény által akadályozza a házasságot: de minthogy az az evangyéliomi vallás elveivel nem ellenkezik: a királyi felséghez engedelemért szabad folyamodni.

4) Nőrablás, hanemha az elragadott nő, és szülei beleegyeznek.

5) Azon férj vagy asszony, ki házastársa élete után le-selkedett, vagy nősparáznaságot követett el, azon büntény részesével házasságra nem léphet.

129. Kánon. Elháríttatván a felbontó akadály, azon esetekben, melyekben az előre bocsátott kánonok szerint a feloldozásnak helye van, a házasság érvényessé lesz, a mi némely esetekben feloldozás által történhetett.

130. Kánon. C) A házasságot csak azon esetben felbontó akadályok, ha az ártatlan fél jogával élni, s a házasságot felbontani kívánja, a következők:

1) Az erőszak és félelem, ha bár az állandó fél ellen es-nék is.

2) A csalás és csalárdság, melynek közbejötté nélkül a házasság nem létesült volna.

3) A személy oly állapotát érdeklő tévely, melyhez egy rész-ről a házasságba beleegyezés szoríttatott, és a mely más részről hamisan tétetett, milyen p. o. a menyasszony eltitkolt terhessége.

4) Az együtthálást akadályozó, magát a házasságot megelőző sem idő, sem orvoslás által el nem hárítható tehetetlenség, vagy szertelen erő. Ez okból ha a házastárs a lakadalom után három év múlva sem gyógyul ki, feloldoztatik a házasság, a szakértők arról esküvel erősítendő pontos vizsgálatot tévén.

131. Kánon. Ha a sértett fél házasságba egyezését akár vi-lágosan, akár titkon a házas élet önkéntes folytatása által, a csalás, tévely és megszűnt félelem észrevétele után megújítja, az el-válásra sem a tett erőszak, sem a csalás és tévely okul nem szol-gáland.

132. Kánon. A történetes esetek, betegség és tehetetlenség, melyek a megkötött házasság után állnak elő, a házasság felbon-tására nem elegendők.

133. Kánon. Maga a jog szerint érvénytelen házasságokban a bíró nem elválás, hanem semmisítés ítéletét tartozik kijelenteni.

IV. FEJEZET.

Az elválásról.

134. K á n o n. Az elválás oly törvényszéki cselekmény, melynek ereje szerint a törvényes bíró által hozott ítéletnél fogva, az élő házastársak törvényes házassága feloldoztatik, és ők elvált házastársaknak kijelentetnek nyilván.

135. K á n o n. A házastársaknak ágytól és asztaltóli bírói elválasztása nem oldozza fel a házasság kötelét, és csak ideiglenes s a házastársak kibékülésének megkísértése végett maradandó, és egy éven legfelébb két éven túl nem terjesztendő.

136. K á n o n. A házastársak magános elválása akár mind a két, akár csak egyik házastárs akaratjából történjék, nem szabados; és a saját merényletből elvált házastársak a házasság folytatására kényszerítendők.

137. K á n o n. Az elválás igaz és valódi okai a következők:

1) Nősparázñaság, vagy a házastárs együttálása más személylyel s nem maga házastársával.

138. K á n o n. Parázñaság miatt keresete az elválásra a parázna férjnek vagy nőnek egyaránt nincs. De egyházi fenyték alá tartozandnak mindketten, ha pedig a sértő félnek parázñasága elengedtetik, az elválás elkezdett keresete megszűnik.

139. K á n o n. 2) Rosz lelkű elhagyás vagy megszökés, ha azt a bűnös házastárs magános és saját merénylettel házastársa akaratja ellenére teszi, a házasságot felbontja.

140. K á n o n. A felperes bebizonyítani tartozik, hogy a megszökés a házasság hűség megrontásának szándékával történt, a mit bebizonyíthat tanúk, levelek és minden helyeselhető ok nélküli tartós távollét által.

141. K á n o n. A bűnöst a megengesztelés alkalmas eszközeinek sikertelen használata után hármias határidő adatván néki, meg kell idézni, még pedig ha tudva nincs azon hely, a hol él, országos idézés által, köz hírlapok útján, az idézést a templom ajtajára szegezve, azon városban vagy faluban melyben a bűnös lakott; és az illető törvényhatóságok által szokott módon, a házassági bírókérésére.

142. K á n o n. Két évi véghatár idő kitelvé, a meg nem jelenő bűnös ellen elválás ítélete hozatik, és az elhagyott félnek az új házasság megengedtetik; hogyha pedig a házastárs a határidő

lefolyása előtt visszajön, az elhagyott házastárs visszafogadhatja, sőt a bíró ítélete által megfontolandó körülményekhez képest elfogadni tartozik is.

143. K á n o n. c) A házastárs élte után leselkedés, midőn. t. i. a felperes bebizonyítja, hogy házastársa élte után leselkedett, a sértett félnek az új házasságot megengedni, a sértőnek pedig megtiltani szükséges.

144. K á n o n. d) Engesztelhetetlen és a házastársi kötelesség makacs megtagadásával egyesült gyűlölség, helyes okúl szolgál a sértett félnek elválás keresetre. Mely esetben a bíró egy éven át az ágytól és asztaltól a házastársakat válaszsza el, és megengesztelődésre azoknak alkalmat szolgáltatva, ha még a megengesztelődésre remény van, a különlakás mondott idejét ismételve, mely eltelvén, és minden eszközökét hijában kísértvén meg, a házasságot bontsa fel. A sértő felet azonban a házassági bíróság által meghatározandó idő alatt az új házasságtól tiltsa el.

145. K á n o n. Az elválásból származott kölcsönös követeléseit az elváltaknak, ideértve a gyermekek nevelését érdeklő kérdéseket is, a házassági bíróság a hazai törvények szerint elítélendi.

146. K á n o n. Ha a házastársak a kihirdetett elválás után ismét házasságot akarnak kötni egymással, reájok nézve is mind azokat megkell újrolag tenni, melyek bármely más házasság kötésére szükségesek.

147. K á n o n. A per költségeit a sértő fél hordozza, ki az elválásra okot adott.

148. K á n o n. Ha oly ritkább esetek jönnek elő melyek ezen kánonokban nem érintetnek, a törvényszékek a protestáns egyháznak külföldi országokban bevett, s ezen házassági törvényekkel nem ellenkező szokásához fogják magokat alkalmazni.

V. FEJEZET.

A gyermekek törvényesítéséről.

149. K á n o n. Az igaz házasságnak legfőbb gyümölcse a törvényes gyermekek, kik szüleknek is örökösiei: igen sok függ attól, hogy a törvénytelen magzatok ne örökösödjének, s ne zavarják a családot. Minthogy már a lelkészi összekötést követni tartozik a testi kötél: következik, hogy a papi összekötést megelőző elhálásból származott magzatot csupán a későbbi házasság törvényesíti; de akkor is csak azon esetben, ha t. i. mind a két fél azt magáénak ismeri, és ellenkezőt világosan bebizonyítani nem lehet.

150. K á n o n. Törvényes azon magzat, ki törvényes házasságból születik.

151. K á n o n. Tökéletes a magzat, ki törvényes és a természet által meghatározott rendes időre születik, t. i. kilenc hónapok múlva.

Minthogy pedig ezen természetes határidőt különböző okok változtathatják, azon esetekben, midőn helyes oka lehet a kétségnek, szakértőktől kell tanácsot kérni.

152. K á n o n. Ha másunnan nem tudatik, hogy az asszony házassága előtt férjén kívül mással közösködött, azon magzat törvényesnek tartatik, mely a fogantatás után legalább hetedik hónapban született, ha azt a szakértők hét hónaposnak elismerik: ugyanazért az is, mely nyolcadik hónapban született azon ovatossággal törvényesnek ítéltetik. Hogyha pedig az asszony házasság előtt, nem csak férjével, hanem mással és másokkal is hált, akkor a férj vagy vőlegény akaratjától függ, hogy a született magzatot magáénak ismerje-e vagy ne. De oly föltétellel, hogy mihelyest feleségét vagy jegyesét terhesnek tapasztalja jelentse ki azonnal, hogy az nem az ő magzata, és feleségével vagy jegyesével ne háljon. A tökéletlen és nem élni való magzat, melynek megvizsgálása a kitett esetekben az orvosokra, sebészekre és bábákra tartozik, az ötödik, vagy hatodik hónapban születve is törvényesnek ítéltetik.

153. K á n o n. A férj halála és együttthalása vagy az elválás után született magzat, ha a férj az elhálásra képes volt, ha tökéletes a tizedik hónap elein születve, még törvényesnek tartatik, és nem mástól származottnak, ha ellenkezőt bebizonyítani nem lehet, és a szülés hátramaradását a szülék természetes alkotásából orvos bizonyítvány mutatja.

IV. FEJEZET.

Az eljárás módjáról a házassági ügyekben.

154. K á n o n. 1. §. Minthogy minden törvényszékek eljárásaikban köz törvény által megalapított rendhez köttetvék: meghatároztatik, hogy a házassági ügyekben, mind a két vallástételő evangyéliomi egyházak törvényszékei előtt a perlekedők azon módot tartsák meg, melyet a hazai törvények határoztak. A ki tehát pert akar indítani.

2. §. Törvényes kellékkel készült, különben jobbitás végett visszaadandó kereset levelet adand be két példányban a házassági törvényszék elnökének, előadását próbákkal támogatja.

3. §. A törvényszék elnöke ülést nem várva, az alperesnek 30 napi határidőt oly intéssel tűz ki, vele minden beadott irományokat közölve, hogy a kitűzött napon, védezközökkel felkészülve megjelenni tartozik.

4. § Az idézést végrehajtja egy világi tanácsnok, vagy a helybelit kivéve, bármely lelkész.

5. §. Ha semmi ellent nem áll, az idézést személy szerint kell tenni, hogyha pedig nem lehetne, akkor a szokott átküldés jobbagyok vagy cselédek által eszközözendő. Az magában értetik.

6. §. Hogy az idéző az idézés rendjét írásba tartozik foglalni, mely annak, kit illet, általadandó.

7. §. Az idézettnek joga leend, ha személyes megjelenésre nem idéztetik, vagy személyesen vagy ügyvéde által megjelenni.

8. §. Hasztalan, halogató és kánonokon nem alapuló kifogásoknak hely nem adatik.

9. §. A felperes a házassági törvényszék elnökének pörfelvételét (leváta) bemutatja, keresetét csatolmányaival kézbesíti. Az alperes ellenben mind azt, mit védelmére hasznosnak látand, a perbe igtatja. Hogy pedig a per folyama alatt se az ülnökök ne időzzenek, se a felek a törvényszék helyéhez ne köttessenek,

10. §. A per biztosság okáért kétszer leirandó, a felperesnek feleletre és viszont átadandó, és a törvényes kifogások legyőzése után, a körülmények szerint mind a két félnek három feleselés készítésére időt engedve, bevégzendő.

11. §. Midőn a tanúk hiteltetése tárgyalatik, vagy az ügy állása látleletet kíván, vagy az irományok hitelessége forog kérdésben, és ha csak ezeknek eldöntése után lehetne tovább menni: ez esetben a bíró közbeszóló ítélet által elhatározza, hogy a tanúk a törvényszéken kihalgattassanak, a látlelet megtétessék, s az eredeti irományok közöltessenek.

12. §. A látleletet két szakértők hit alatt hajtják végre, és a törvényszéknek írásban beadják; a tanúk hiteltetése, ha lehet, mindig teljes ülésben történjék.

13. §. A házassági ügyekben az első határidőn makacsságból ítéletet hozni nem szabad. A honnan a makacsot háromszor ismétlendő új idézések által kell meghívni.

14. §. Ha az előre bocsátott eléggé bebizonyított idézések által a bűnös férj vagy feleség megjelenésre nem kényszeríthetett, a felperes a harmadik idézés alkalmával úgy kívánván (ha a felek összejátszásának alapos jelei nincsenek) az alperes makacssága

roszlelkű megszökésnek nézendő, és a bűnössel, mint ilylyennel kell bánni.

15. §. Az önkéntes megvallás a bebizonyítás legtökéletesebb módjának tartatik: de az elválási ügyben a házastársak pusztá valálásának hitelt adni nem kell.

16. §. Valamely bűn bevallása, egyedül a bevallónak árthat, nem pedig egy harmadiknak. A melyek pedig emberi tanútétel által bizonyúlnak be: azok minden törvényes kellékekkel felruházott tanúkat kívánnak.

17. §. A tanúkat előre minden különbség nélkül megeskette egy lelkész és egy világi személy, a világi felügyelő vagy házassági törvényszék elnökének innepélyes megbízása mellett oldalaslag kikérdik, vallomásaikat a tanúk szavaival és nyelvén leírják, s leírva a tanúk előtt felolvassák. Az ellenszegülők a maga útján megkeresendő márkális büntetés alá esnek.

18. §. Két törvényes tanúk, ha semmi ellent nem áll, egész hitelt szereznek, következésképen hit vagy tanú tételök tökéletes bebizonyítást ad. Ellenben:

19. §. Egynek vallomását valamint a törvényszéken kívüli megvallást, melynek fél próba ereje van hijányára nézve tanú vagy a bíró által minden ovatossággal ajánlandó eskü által kell kiegészíteni. —

20. §. A törvényszék által rendelt, vagy a felek által kölcsönösen ajánlott és visszaajánlott eskük körül az 1729; 27 t. cikkben megírt ovatosságok megörzendők, és így mind a pótló, mind a tisztító esküket ezen törvénycikk útmutatása szerint kell megengedni. —

21. §. A ki tanú nem lehet, az sem pótló sem tisztító esküt nem tehet, és minthogy a felek esküjének, a próbák hijányában helye van, innen

22. Azon félt, mely a bebizonyítás más módjaira akar lépni, eskütételre nem kell kényszeríteni. Minthogy továbbá az eskü valálás cselekedet,

23. §. Az eskütételt az esküvő vallásához kell alkalmazni, egyébiránt magában világos

24. §. Hogy az eskü (hol helye leend) a felek által egymásnak kölcsönösen ajánlva s letétetve, a pernek véget vet, s a feljebbvitelt sem engedi meg. Ellenben pedig

25. §. Ha a bíró által határozottatott az eskü, annak letétele előtt a feljebbvitel megengedendő egyenlő ítéletek esetében, legalább a feljebbviteli törvényszékre.

26. §. Ha hitszegés esete forog fen, a vesztő fél pert indíthat mind a büntetésre polgári, mind új ítélet nyeres végett egyházi első folyamodású törvényszék előtt. Minthogy pedig a nevezett próbálás módján kívül, írásbeli oklevelek által is lehet és szokott kifejlesztetni az igazság; oklevelek pedig vagy közönségesek vagy magánosak, mindkét nemű oklevelek természetéből érthető:

27. §. Hogy a köz oklevelek, vagy a melyek köz tekintéllyel bíró személyeknek, mint olyaknak keze által készültek, minden kifogásnál erősebbek.

28. §. A hamis levelet csináló, vagy azt a törvényszéken tudva használó, a levél hamisságáról előbb a házassági törvényszéken ítélet hozatván, büntetés végett a sértett fél keresete mellett polgári törvényszék alá vettessék. Végtére minthogy a tény szemlélete által a dolog néha bebizonyítható

29. §. A szentvizsgát a bíró a fentebb felhozott módon megrendelni, az azt végrehajtók pedig a tapasztaltakról írásbeli jelentést adni tartoznak.

30. §. A házassági bíróság ítéletet az ítélet okainak beigtatásával hoz, és azt a feleknek vagy azok ügyvédeknek felolvassa.

31. §. Az ítéletet a kihirdetés után három nap alatt kell feljebbvinni. Azonközben

32. §. Szabadon kell hagyni, hogy a feljebbvivő indokait az ítélet megváltoztatására, a feljebbvitt pedig annak védelmére, de csupán egy előadásban előterjeszthessék. Egyébiránt

33. §. A feljebbvitel házassági ügyekben végrehajtás előtt megengedtetik. De ha két törvényszék ítélete egyenlő: feljebbvinni nem lehet. A feljebbvitt per pedig a feljebbviteli törvényszékre eredetiben minél előbb átküldendő a házassági törvényszék pecsétje alatt, mely az egyházkerületi pecsétől csak körülírása által különbözik. —

34. §. A végrehajtás, mely az ítéletet követi, a hazai törvények szerint történjék.

35. §. Ha a házassági kötél ítélet által felbontatott, és új házasságra szabadság engedtetett, új pernek, csupán a járulmányokra nézve leendő helye.

46. §. Valamint általános teendőire, cselekvésének és ítéletének elveire nézve az egyházi törvényszékek a polgári alkotmányhoz szabják magokat: úgy a költségek meg vagy meg nem ítélésiben és azt veszik sinórmértékül, de oly észrevétellel, hogy a nyomozók, tanúk, és mások napdíjai, valamint minden más bírói díjak,

az idecsatolt jegyzékben kitett díjak mennyiségét tekintve ezen jegyzéken túl ne menjenek.

37. §. Díjjegyzék az egyházi törvényszékeken. A szegények semmi, az adósok fél, mások pedig mindenek egész díjt tartoznak fizetni. Még pedig

a) A pecsétől helybeli egyháztanácsnál 10 kr. megyén 30 kr. egyházkerületen 1 vft. egyetemes tanácsnál 2 vft.

b) Minden kiadandó irattól tárgy különbség nélkül, egy legalább 34 sorú laptól a polgári törvényszékeken szokott díj fizetessék. —

c) Minden egyes kihirdetés feloldozásáért 3 vft.

d) Minden házassági per díja, melynek fele része a per felvételekor, más fele része pedig az ügy végitélete után fizetendő 25 vft. —

e) Minden más ügy ítéleteért a) első osztályban 3 vft. β) második osztályban 2 vft. γ) harmadik osztályban 1 vft, ezen osztályt a bíró az ítéletre fordított munka mértéke szerint határozandja meg.

f) Az idézések, bejelentések vagy tiltások fizetéseért, a kézbesített illeti élelem nélkül naponta 2 vft, ellátva élelemmel, alkalommal naponta 1 vft.

g) Minden birói foglalatosságért, nyomozásért az esperesnek felügyelőnek, elnöknek naponként 2 vft. A házassági ügy megvizsgálásáért a feljebbviteli legfőbb törvényszéken 12 vft.

h) Más bármely hasonló ügy megvizsgálásáért első osztályban 6 vft. második osztályban 3 vft. harmadik osztályban 2 vft.

Az osztály az első bíróság előtt tett fizetés szerint fog meghatározatni.

A vesztő fél a költségeket megtéríteni tartozik, de a melytől birói ítélet által fölmentethetik. Barátságos egyezkedés esetében, minden költségek közösek, hanemha máskép történt az egyezés. A költségek fizetendők akkor is, midőn lelkész, iskolatanító vagy más bármely egyházi hivatalnok vagy szolga ellen hivatalos dolgában foly per. Ha valakinek kérésére házassági törvényszék rendkívül tartatik, az a törvényszék napdíjait maga tartozik hordozni.

38. §. A házassági ügyben minden per írott tartozik lenni, és minthogy ezen egyházi házassági törvényszékek közönségesek leendnek, vallásra való tekintet és figyelem nélkül bármi ügyvédeket vegyesen elfogad.

155. K á n o n. A házassági törvényszékekre és egyetemes e. tanácsra kiküldöttek napdíjai az e. kerületi küldöttségek pénztárából fognak fizettetni az eddigi mód szerint, ez okból is minden perbeli

és hivatalos taksák az illető pénztárakba minden hiány nélkül beadattatnak.

Esedezünk azért királyi Felségednek legmélyebb hódolattal, hogy az előadott egyházi kánonokat, melyeket az egyházi és iskolai rend megalapítására, és a házassági ügyek elítélésére egyházi tanácsaink által, szükségeseknek és hasznosaknak lenni ítélünk; királyi tekintélye által kegyelmesen jóváhagyni és megerősíteni, és a királyi kormánysszékek, törvényhatóságok és minden mások által megtartatni méltóztassék. Kedvező zsinatilag kihirdetendő rezolúcióját királyi Felségednek elvárva maradunk Budán, 1791. október 15. napján tartott zsinati ülésből

Királyi Szent Felségednek

alázatos örök hű jobbágjai

a magyarországi helv. vstételű egyházkerületeknek és egyházaknak zsinatra összegyűlt küldöttei s képviselői.

Szalai Sámuel tiszamelléki szuperintendens, Halász József túl a dunai szuperintendens, Veresmarti Végh Sámuel dunán inneni szuperint. Hunyadi Ferenc túl a tiszai szuperint., Paksi Szathmári Ábrahám tiszáninneni főjegyző keresztesi pap, Kármán József túl a dunai főjegyző losonci pap, Tormássi János dunáninneni főjegyző, halasi pap Hécei Dániel tiszántúli főjegyző, Szőnyi Bénéjámín esperes, Szőke Ferenc borsodi jegyző rimaszombati pap, Somogyi István veszprémi esperes vámosi pap, Szelesi Pál kecskeméti esperes, kőrösi pap, Göbböly Gáspár kecskeméti pap, Szikszai György debreceni ispotályi pap, Kiss Ferenc tólnai és sümegi esperes, szokolyi pap, Kapci István abauji esperes szendi pap, Tasnádi Székely István szeptsi pap, Nánási Ábrahám máramarosi esperes szigeti pap, Hunyadi Sámuel érmelléki esperes ottományi pap, Tóth Pál ácsi lelkész, Kecskeméti Zsigmond polgári pap, Odor Mihály szolnokmegyei jegyző gácsi pap, Végh Mihály hetényi pap komáromi megyei ülnök, Baka István barsi proshénior, n. sallói pap, Molnár Péter szabolesi esperes vajai pap, Márton József tótfalusi pap cserhátmegyei ülnök, Ercsey Sámuel kunmegyei küldött, m. túri pap, Kabay Ferenc szatmármegyei jegyző lázári pap. Kömley Zsigmond beregi jegyző vári pap, Szabó Kun János solti esperes dabi pap, Ercsey Dániel kun küldött túri pap, Hevesi Sámuel tatamegyei ülnök, Patai István jánosi pap, Sárkány Pál zempléni jegyző tolcsvai pap, Péceli Jó-

zsef komáromi pap, Torkos Jakab pápai pap és esperes, Szentgyörgyi István gigeji pap, sümegmegye helyettes esperese, Ötvös István tólnai küldött dunaszentgyörgyi pap, Tóth András miskolci pap, Vécsei Zsigmond szikszai pap, Szilvássi Gábor verőci pap, Vályi Márton ungi jegyző, Dobos István ó-budai pap, Rácz Mihály baranyai jegyző, karancsi pap, Török István váci pap, Pólya István harsányi pap, Eőri Fülep Gábor, theológiai tudor, a sárospataki reform. kollégium tanára.

Gróf Teleki József elnök, idősb gróf Rháday Gedeon, túl a dunai e. kerületi főgondnok, ifj. gróf Rháday Gedeon, Vajai Vay István, Vay József, N. Réti Darvas Ferenc, Rhédei Rhédey Ferenc tiszántúli e. kerület főgondnoka, L. B. Vajai Vay Dániel, L. B. Vajai Vay Miklós, Szathmári Király József, Domonkos Lajos, ifjabb Péchi Imre, Pázmándi József, Szilassi József, Fáy Sámuel, Kandó Gábor, Puki Ferenc, Vechelius János, Péli Nagy András, Gombai András, Telegdi Csanádi György, Pázmándy Pál, Szemere Ferenc, ippi Büdeskúthy Imre, Jablonczai Petes János, Ilosvay László, Bilkei Lipesev József, Jósza Gábor, Eőry János, id. Hollósi János, Pázmándi János, Tomka László, Domonkos Lőrinc, Horváth György, Kenessei Antal, Horváth Ádám, Visolyi János, Bika János, Sára Szabó Sámuel, Soos Imre, Sárközi Pál, Péter Ferenc, Gáspár Pál, Pogány Lajos, mint zsinati főjegyző, Szilassi József, mint ugyanazon zsinat aljegyzője.

Előttém Almási Pál, mint a jelen tisztelendő zsinatra kegyesen kiküldött királyi ember előtt.

(fordította)

Z.....y

KÖNYVISMERTETÉS.

Keresztyén vallástudomány. Irta SZEREMLEY GÁBOR. Sárospatak. 1859.

Ára 1 for. 35. kr.

Midőn alig egy pár tizeddel ezelőtt a protestáns dogmatika rendesen vagy supranaturalisztikus vagy racionalisztikus jelemet viselt: korunk dogmatikai produktivitásának sajátsága az, hogy a vallástudomány terén, általában szólva, az említett szempontok s fölfogásokkal fölhagyott. Új szempontok léptek az elavultak helyére, még pedig azon lényeges különbséggel, hogy e fölvetett szempont egy-szersmind úgy nézetik, mint a vallás élettenyezője.

Sárospataki Füzetek. I.

Minthogy az eddig divatozott supernaturalis, racionalis és misztikus fölfogások a vallás terén teljesen paralizáltattak (5 27—29) nem maradt egyéb hátra, mond szerző, mint vagy annak állítása hogy a keresztyénség élet, vagy egy erős bibliai realizmusnak kimutatása vagy is a szentttörténelmi álláspont.

E két sark körül forog az összes újabb protestáns theologiai produktivitás. E kettő közül hódol valamelyiknek különösebben. A keresztyénséget mint életet fogá föl az újabb egyháztörténelem nagy mestere Neander. „Das Wesen des Christenthums besteht nicht sowohl in der Mittheilung eines neuen Spekultativen Systems, oder einen neuen Sittenlehre, als vielmehr in der Mittheilung einer neuen göttlichen Lebens, welches nun allerdings die ganze menschliche Natur von ihren innersten Mittelpunkte aus in allen ihren Anlagen und Kräften durchdringen und verklären musz, und von welchen auch eine neue Richtung des menschlichen Denkens und Handelns ausgeht.“ (Vorrede Ullmans, zu der 3. Auf. der Kirchengeschichte Neanders I. XII.) Miként a kovász a tésztát, úgy teszi, Neander szerint, élővé a keresztyénség az embervilágot.

Szerző jelen munkájában, melyet mi pusztán csak ismertetiünk s mely a tulajdonképeni dogmatikára bevezetésül szolgál, az ide tartozó tételeket aként tárgyalja, hogy világosan láttassék egyszersmind az, hogyan jutott el a protestáns egyházban a vallástudomány jelen álláspontjára?

Első cikk szól a vallásról közönségesen.

Buddeus óta lett különösebben divatozóvá a vallás ezen határzata: a vallás az Isten igaz ismerete és helyes tisztelete (I. §. 3).

Azon dogmatikus, ki a vallás ezen fölfogásával megelégszik, a vallás igazságai irányában elmélkedő vagyis reflexziós állást foglal el. Ugy tárgyalja azokat, úgy elmélkedik azokról, mint ez közönségesen szokás a véges dolgok megismerésében (I. 4).

Ezen fölfogás a szívet a vallás igazságai iránt hidegen hagyván, e tekintetben oly alap kerestetett, mely mélyebb érdeket ébreszsen. Így támadt azon határzat ellenében, mely a vallás lényegét ismeretben és tiszteletben helyzé, a következő valláshatárzat: a vallás nem ismeret, nem cselekvés hanem érzelem. E határzat a vallás lényegét produktive vagy is úgy fogja föl, mint a szellemélet nyilatkozatát. Lélekben járó dolognak tartja, hogy a vallás az ember szelleméletében annyira meghonosuljon, miszerint annak valóságos kinyomata gyanánt tartassék (I. 5).

A vallás érzelmi alapon fölfogásának lényegét annak megmondolása adja, miszerint a vallás terén a közönségesen divatozott szupranaturalistikus, racionalistikus és misztikus fölfogás kívánt sikerre s eredményre juttatni nem képes. Az eddig használt tényezők megszűnván a vallásterén elismerést és méltánylást találni, úgy lőn, mond szerző, a theológiának éltető lelkévé, hogy a keresztyénség élet, s egyszersmind valláshatárzattá: a vallás nem tudat, nem cselekvés hanem érzelem.

Az érzelem, mint vallásos alap, indokolása tekintetében szerző Twesten okoskodását emeli ki (l. 12, 13). Twesten okoskodása egy azon diskurszív és szépen hangzó okoskodások közül, melyekben a tákok ellenokkal könnyen paralisálható. (l. 14, 16). Épen azért Hagenbach már némi módosítást lát szükségesnek, hogy a vallás számára az értelem, mint vallásalap, biztosíttassék. Szerinte az érzelemnek, mint vallásalapnak, egyszersmind tudatban és cselekvésben kell nyilvánulnia. Azon érzelemnek, mond Hagenbach, mely a vallásnak alapul szolgál, öntudatosnak kell lennie, továbbá szilárdnak és maradandónak vagy akaratteljesnek. Nem méltán kérhetn-e azonban: vajjon érzelem-e az már a mi öntudat és akarat. Ha a vallásnak oly érzelem tétetik alapúl, mely tudat- és akaratteljes, nem egyebet mondunk, hanem hogy a vallás az egész benső énünk dolga, a midőn aztán szó sem lehet többé arról, ha tudat, cselekvés vagy érzelem-e különösebben a vallás.

Hogy az, a mi öntudat- és akaratteljes, nem érzelem többé nyilván belátja és elismeri Schenkel, épen ezért az érzelem helyett a lelkiismeretet teszi a vallás alapjául. Szerinte a lelkiismeret a vallás alapja és kútfeje. Nem csak folytonossága ez az Isten ismeretének hanem erélye is; ezért mihelyt a világ és test az emberre elkezd befolyást gyakorolni, a lelkiismeret azonnal megdöb-benti és az istenneli összeköttetés megszakadásának keserű érzetét támasztja föl benne.

Kettős miveletben mutatja a lelkiismeret hatását. Mutatja, hogy Isten bennünk van s mutatja azt is, hogy az istenneli összeköttetés felbeszakadt, megzavarodott. Erkölcsi és vallásos tényező tehát ez egyszersmind, vagy helyesebben a vallásos és erkölcsi tényezők konkrétuma (l. 18, 19.).

A széles terjedelmű s ingatag természetű s jelentőségű érzelemnél konkrétabb alapra fektetvén Schenkel a vallást, a gondolkozni szerető fejre nézve önkényt előáll azon eset, hogy a lelkiismeret lényegét kikémlelje és megvizsgálja. Mélyebb vizsgálódás nyomán kiviláglik, hogy a lelkiismeret „az emberi szellemélet oly nyilatkozata, mely meg nem elégszik az emberi cselekvésnek legalább lelkületnek a törvényre vitetésével, hanem öntevékenységi álláspontot vesz, kívánván emelkedni egyszersmind egyetemes törvényhatóságra,“ egyetemes érvényre. Nyilvánosan igazolja ezt azon lélektani jelenség, miszerint a lelkiismeret törvényszékieleg működik még pedig úgy, hogy a lelkiismeret törvényszéke elől a vádló ügyét vesztve nem távozik.

Lelkiismereti alapon nyugszik Kant gyakorlati életszabálya nevezetesen következő elve: „tégy azon makszimák szerint, melyeket egyetemes érvényre, törvényszerűsége akarsz emelni.“ Fichte ezen életelvet a cselekvés terén ekkép fejezi ki: „tenned kell, mivel tehetsz.“ Ezen kategorikus imperativus csak úgy igazolható, ha van az ember szelleméletének oly nyilatkozata, mely meg nem elégszik meg a cselekvésnek csupán a törvényre vitetésével hanem egyszersmind öntevékenységet fejthet ki és így egyetemes törvényhatóságra emelkedhetik.

Önként támad itt azon kérdés: az ember szelleméletének ezen nyilatkozata vallástényező-e egyszersmind? Igenis, mond szerző, csak hogy oly vallástényező, mely természeti mivoltában csak a tapasztalat korlátai között vesztegel s az istennek se metafizikai se tiszta erkölcsi tökélyeire nem emelkedik föl.

Az emberi szellemélet ezen nyilatkozatából a pogány, különösen a görög vallásállapot ítélhető meg.

Szerző a görög vallás állapotot fejtegetvén (l. 21—23) mint konstatirozott tényt állítja föl, hogy az érzelem, valamint ennek konkrét kinyomata a lelkiismeret vallástényező ugyan, de olyan, mely a vallás terén könnyen két tulságra vezethet. A midőn ugyanis egy részről anthropomorfizmus, és anthropopathizmust csempészhet be a vallásba, más részről a misticizmusnak vagy az istenbe mélyedés hiedelmének nyithat utat és ajtót.

Az érzelem, mint vallásalap, ingatagsága, nem minden kifogás nélkülisége mindinkább bebizonyulván, kielégítőbb támpont keresésének s fölállításának szüksége állt elő, ez egy erős bibliai realizmusnak kimutatása (proféciai supranaturalizmus), vagy a vallásigazságokra tekintve szentttörténeti álláspont. Fölismerni kezdvén, mond szerző, (l. 71.) az újabb időben Göthe a természet profeciájának eszméjét a növényvilág átváltozásában; Schelling a teremtes profeciájának eszméjét a természeti dolgok lépcsőzetes fejletében; Ritter a műveltség profeciájának eszméjét a szárazföld csontvázának alakzatában; Hegel az emberi szellem profeciájának eszméjét a filozófia történetében: nem maradt többé a theologusok előtt kétséges, hogy sokkal méltóbb joggal lehet szó a proféciai eszméről az emberi szellemélet legfőbb fókán, a vallásban.

A szentttörténelmi nézet ontologiai tételeken alapul.

Istennek e világra való munkássága nem gondolható az ő öröklétének megfelelő munkásság nélkül. Ez az egyik tétel, a melyből önként foly: kell lennie oly térnek, a hol istennek rendes vagy világaggondviselési munkássága mellett az ő öröklétének, világ előtti mivoltának megfelelő munkásság nyilvánuljon. A szentttörténet azon tér és a szent történelmi nézet szerint ezen munkásság nem vesztegel örök idealításban hanem realitásban nyilatkozik a szentttörténet terén. „Holott ő nála neveltetem és legyek ő neki mindennapi gyönyörűsége, örvendezvén ő előtte minden időben, örvendeztettem e világon az ő földét és én gyönyörűségemmel az emberek fiait, a példabeszédes könyv ezen szavai (VIII, 30—32) a felebb kifejtett eszmét fejezik ki. (l. 26, 30).

Isten e világra való munkásságában nem substantialis hanem subsistentialis okfő. Ez a másik fő-tétel, a melyből foly: a helyett hogy közöltetnéneka végessel az isteni természet tulajdonságai, a véges, szellemi kinyomataiban, az embervilágban kapja azon kegyelmi ajándékokat (élet, ismeret, akarat), melyek által az isteninek előterjesztésére képessé tétetik a vallásban (l. 26—28).

A szentttörténelmi nézet, mond szerző, megóv egy részről istennek anthromorfisztikus és anthropopathisztikus fölfogásától, más részről az istenbe mélyedéstől, miszticizmustól.

A szentttörténelmi álláspont a szentírásról szóló cikkben adatik elő valódi jelentőségében s konkrét tartalmában. Itt az első cikkben, hol azon állást nyilván ki kell jelelni, melyet a dogmatikus saját tárgya, a vallásigazságok tárgyalásában vesz, a szentttörténelmi nézet jellemzése kissé elvontan üthetett ki.

A dogmatika, mint tudomány, most azon eszme körül forog: „a vallás terén a subsistenciára tekintet a fő tényező.” Ez hatja át a protestáns vallástudomány minden mozzanatát. De vajjon nem ez lesz-e éppen az Achilles sarka s nem fog-e ez nem sokára más nézet által kiszoríttatni. A szentttörténelmi nézet mindenestre igen széles s termékeny. Szerinte a vallás nem csak életelve, melynek rendeltetése az embervilágot áthatni, hanem ismeret, mely tudomány-nyá alakul és cselekedet, mely szerint kultusban, egyháztársadalomban és erkölcsi vallásos életben nyilvánul.

Az első cikk eddig érintett tartalmából azt láttuk át, mikép jutott el a vallástudomány jelen álláspontjára. Az első cikk hátra levő tartalmát oly tételek teszik, melyek a dogmatikai bevezetésben szoktak tárgyalatni.

Szerző legelsőben is azt fejtegeti: a politheizmus volt-e első vallása az emberi nemnek vagy a monotheizmus? Ezen kérdésnek tárgyalása szintén oly érdekes mint tanuságos. Hume nyomadékos okokkal bizonyítja, hogy a politheizmus volt első vallása az emberi nemnek. Lessing Eudworth ellenkezőt állítanak. Hogy a monotheizmus fajult el politheizmusba, szerző oly igazságnak tartja, mely szentttörténelmileg is igazolható (l. 46, 47).

Majd a deizmus, politheizmus és pantheizmus közti különbség kerülván szőnyegre, nem helyeseltetik Schenkelnek azon megkülönböztetése, miszerint a deizmus istent úgy tekint, mint a világ általános alapját vagy kielégítő okát, de azonban nem tartja e világra nézve legkitűnőbb élet- és célnak. A politheizmus istent e világ kitűnő életének tartja ugyan, de tagadja, hogy e világ kielégítő oka és legfőbb célja volna. A pantheizmus végre istent világcél gyanánt tartja, de nem veszi legáltalánosabb kielégítő oknak és e világra nézve legkitűnőbb életnek.

Az érintett tételek tárgyalása folytán az átheizmus is szóba jöven az mondatik: korunk az átheizmus alatt többé nem istentagadást ért, hanem oly filozofémákat, melyek az istenisme tulságos fölfogásán alapulnak, ilyen Isten lételének a kozmiztikus (világtagadás) fölfogása, melyet Spinoza fejtett ki legkövetkezetesebben, ilyen Isten létének a tudat és lét azonságában fölfogása. Szóval korunkban az átheizmus annyi mint nem theizmus. E tekintetben minden attól függ, micsoda eszme köttetik a theizmus fogalmához (l. 52, 53). Szerző nem tesz különbséget a deizmus és theizmus közt a melyre az ifju Fichte és utána sokan oly nagy súlyt fektetnek, kikerülendők egy részről a pantheizmus veszélyeit, a mennyiben amaz nem ismeri el istennek világban ben-létét és munkásságát, ez pedig tagadja istennek világfölötti létét és szabad munkásságát.

Bezárja e cikket a vallásnak közönségesen divatozó fölosztása. Tárgyi, minőségi, fogalmi és céli tekintetbe tehető a megkülönböztetés. Szerző szerint megvetendő minden fölosztás, mely állítólagosan fölvevett szempontok szerint történik. Az ily eljárás az egész helyett mindig csak az egészből önkényesen kikapott egyes alkatrészt ad (l. 55, 56).

A vallásnak fogalomszerű felosztása egyedül azon eszme nyomán történhetik, melyet szerző munkájának 24-ik lapján csak alkalmilag azaz más tárgynak alárendelten ad elő. A vallás természetes fejlődése adhatván a legjobb fölosztást, a 11 §-ban előadott eszmét a jelen ponton látnók a maga valódi helyén.

Második cikk a kijelentésről szól. Szerző nincs azokkal egy értelemben, kik az emberiném vallásos állapotát általában kijelentésszerűnek veszik. A vallás és kijelentés közti különbséget némelyek akkép gondolják, hogy a vallás álláspontján Isten lényegét és lételét, a kijelentésben pedig életét nyilvánítja. Mások a vallás és kijelentés különbségét abban látják, hogy a vallás közönséges, a kijelentés pedig különös isteni munkásság eredménye. A vallás mint közönséges isteni kijelentés még fejletlenül adja azon vallásigazságokat, melyek különös kijelentés segítségével kifejlésre és tökélyre jutnak. Ezen fölvetelben a vallás és kijelentés oly viszonyban vannak egymással mint a hatályosb tevékenység a kevésbé hatályosra, a teljesen kifejlett a fejletlen állapotban lévőre (l. 57—58).

E cikkben is lépcsőzetesen emelkedik a tárgyalás. A kijelentés elsőben a reflexió, majd a szelleméleti nyilatkozat (productivitás), majd végre a szenttérténi nézelem szempontjából vizsgálattik.

A kijelentés a reflexio vagy elmélkedés szempontjából vétetvén föl csupán a lehetőséget tárgyalja: hathat-e Isten tanítólag és felvilágosítólag az emberi lélekre; képes-e az ember az isteni oktatást fölfogni; észreveheti-e az ember önmagán a természet fölötti hatást? A reflexió okoskodás ez utolsó kérdést illetőleg azon nézetet fejezvé ki, hogy a kijelentésről csak azok tehetnek bizonyosságot, kikkel az közöltetett, látni való, hogy a kijelentés okoszerű mutogatásában végre is a hit biztos menhelyébe vonja be magát (l. 59—61).

A reflexió vagy elmélkedés szempontjából a kijelentés lehetősége a csodás működés lehetőségétől függvén, az újabb korban theologusok és filozofusok egyesült erővel vizsgáldtak e körül, jelesen a Schelling iskolájából Bokshammer, a Hégeli Rosenkrantz, továbbá Hahn, Olshausen és Twesten.

A kijelentést az emberi szellemélet nyilatkozatának szempontjából tekintve, ezen produktív állásponton az ember birtokában képzelet és találja magát azon terminus mediusnak, a melyen keresztül történik a végtelen és véges közti érintkezés, minnek következtében a kijelentés nyilatkozásának útját az emberi szelleméletben lényegileg megkönnyítve látja. Schenkel a végtelen és véges közti érintkezés közvetítőjeül a lelkiismeretet veszi s a kijelen-

tésnek többé nem pusztán lehetősége hanem valódisága tárgyában azt állítja, hogy „a kijelentés közlésében a szentlélek munkássága a lelkiismeret segítségével hatott a szentiró értelmére s akaratjára és hogy maga a szentiró is azt, a minék a kijelentés által birtokába jutott, csak olyanokkal közölhette, kikben a lelkiismeret erélyes volt. Az a mi istentől jő csak a lelkiismereten át hathat az embervilágra és mivel a kijelentés istennek az embervilágra irányzott tevékenysége, a lelkiismeretnek istenre irányzott mivolta a kijelentés egyedül illetékes fölfogója, megértője. Az üdv irányában közvetlen fogékonyssággal bír a lelkiismeret, minék következtében az üdvet tartalmazó kijelentést azonnal észreveszi s megtudja (l. 63).

Schenkel a kijelentés ezen alanyi tényezőjét, a lelkiismeretet, a magasabb igazság sejtelmétől akartalanul és hajtatra, tárgylagosítja. „Az ige isteni hitele, mond ő, nem egyes kitűnő egyéniség, nem is valamely nemzedék és kor sajátja; valamennyi fölvilágosult hívek, nemzedékek és életkorok lelkiismereti közremunkálására van e tekintetben szükség. Tárgyas szellemvilági tényezőt állít tehát még pedig, a melyben élet, ismeret és akarat van, midőn azt mondja: „a lelkiismeret erélyével az általa szabályozott magasb értelmiség és erkölcsi jellem áll válhatlan kapcsolatban“ vagyis: a kijelentés felőli meggyőződés csak úgy történhetik, ha a lelkiismeret elegendő erélylyel bír, hogy a lélek többi tehetségeinek is (értelem, akarat) vallásos és erkölcsi lendületet adhasson. Ezen tárgyas szellemvilági tényezőt ugyan egyelőre az ige isteni hitele felőli meggyőződés eszközlésére szorítja, de minthogy a szentírást nem oly okfőnek veszi, mely csupán szabálya és sinormértéke volna a hit és erkölcséletnek, hanem mint a melynek tartalmát a lelkiismeret átéli, önmagán megtapasztalja, mi is az által történik meg, hogy az istenige a lelkiismeretbe visszahelyeztetik, és belőle vallás és erkölcsi tekintetben kifejtetik (reprodukáltatik): innen, bár nem teljes öntudattal, a produktivitás álláspontján, már a következő nagy fontosságú szentttörténeti alaptétel szellemében működik: az ige isteni hitele felőli meggyőződés eszközlésében, épen azok a szelleméleti tényezők, melyek az igét létre hozták (l. 63—68).

A kijelentésnek mélyebb, nem pusztán elmélő (reflexió) vizsgálásának eredménye tehát egy erős bibliai realizmusnak vagyis a szentttörténeti nézelemnek életbe lépése lőn. A bibliát vesszük kezünkbe, mond Bunsen, nem azért, hogy a hívek hitét és az egyházközségek meggyőződését, őket mintegy beiskolázva és rajtok uralkodva, módosítsuk; sőtinkább hogy hitőket a multnak és jelennek nyomozásával és minden kor istenismeretével összefüggésbe hozzuk (l. 69). Azon bibliai vagy kijelentési realizmus, mely korunkban elismerést talált, azon eszmében találja támasztát, miszerint a hitélet alapjának a bibliának tudományos alakjai, az ugynevezett bibliai kulcsok, nem kívülről vezetnek be a bibliába, mint ezt a racionalizmus és szupernaturalizmus tette, hanem annak kegyelve átvizsgált tartalmából fejtetnek ki, mint a melyek a szentírás tartalmával lényeges összefüggésben állanak.

Szerző a szentírásról szóló cikkekre tartván föl annak tűzetes kimutatását, miként fejtetnek ki a vallás élettényezői (a biblia tudomá-

nyos alakjai): az élet, ismeret és akarat, a bibliának kegyelve átvizsgált tartalmából, a fokenkénti emelkedés kimutatása után, jelen cikkben is, miként a megelőzőkben, némely e tárgyra vonatkozó discursiv modorú tételeket mond el.

Elsőben a kijelentési realizmusnak nagy érdeméül tulajdonítja, hogy a szentírás értelmezésében eddig divatozott szupernaturalis, rationalis és misztikus fölfogásokat kiszorítja. Majd ezen fölfogások érdekes bírálatát adja (l. 70—82). Szerző azt mutogatja mi szerint az érintett fölfogások nem hogy jelentékeny sikerre tudtak volna felvergődni, sőt a vallástudomány előhaladását akadályozák. Több az, hogy már létalapjukban hiányosok, mivel a szentírás tartalmával nincsenek lényeges összefüggésben, hanem kívülről önkényesen vitetnek be a bibliába. A vallásban, mond szerző, máskép van a dolog, mint a véges ismeret megszerzésének akármely más nemében is. A vallásban a principium essendi és cognoscendi, a tartalom és alak válhatlan összefüggésben vannak egymással.

Majd az adatik elő, hogy a mit Schleiermacher az ige isteni hitelére nézve tény és lettdologként ad elő, csak úgy veszti el pusztán állítólagos jellemét, ha azon nézettel hozatik kapcsolatba, hogy a vallásban az, a mi alap (principium essendi) megfoghatásának kulcsát is (principium cognoscendi) magában foglalja. Ezen kulcsok az élet, ismeret és akarat. Ezek működtek, mint tényezők, úgy a szentkönyvek létre jöttében, miként azok elismerésében vagyis kánoni tekintélyre jutásában. Schleiermacher a véges ismeretre jutás modorának, a keresztyén vallásra nézve, életerét metszendő ige okoskodik: „a kanonicitás lefolyta utáni időből származott bármily nagy vallásos lelkületű munka is nem képes többé az ujszövetségi irományok érvényében bizonyosságot tenni Krisztusról; mivel nem azon kor szülöttje, melyben a keresztyén vallás fellépett. Az apostolokra, mint Jézus közvetlen tanítványaira nézve, főtényező volt „Jézus közelében létezésük,” azon tény, hogy Krisztus személyében tünt fel a valláseszmé legtökélyesebben, tévé azt, hogy tanítványai az igazságot mind tudták (ismeret), mind akarták.“

„A mi illeti az igaz kánoni produktivitásnak az álirományokból kiszemelését, különválasztását, tény az, mond Schleiermacher, hogy az apokrif produktivitás lejártával, az irányában nyilvánult tekintély és érdek is csökken, ellenben az igaz kanonicitás korának lehunytaival, annak irányában a tekintély és érdek még jobban nevededik.“ Ezen különös jelenség csak a felebb felállított nézet nyomán talál megfejtést.

A szenttörténeti nézelem sajátsága ez, hogy a véges alakban nyilvánuló istenit nem köti elválhatlanul a végeshez, ennek alakjába nem zárja be teljesen az istenit. Szerinte az isteni magáért és magában hat, a véges, a mint Zwingli is kifejezé, csak eszköze az embervilágban tevékenységének. A kijelentésnek ily szenttörténeti nézelem szerinti fölfogása adja kezünkbe, mond szerző, azon kérdés megfejtésének kulcsát is, mely a krisztológiában és kívált az elégtételről szóló tanban támadt: hogyan egyeztethető meg az Isten változhatlanságával az ige testté letelének tettdolga?

Valamint Jézus személyében az emberi természet subszistenciája teljesen fedezve van az isteni munkásság által: úgy az embernek jelen subszistenciális állapota teljesen fedezve van a Jézus elégtételi munkássága által. Az alaptétel első felében Jézus magabani élete vagy az ő személyéről szóló tan van kifejezve, az utórészében pedig a Jézus munkássága ránk való vitetésben.

Ezen értelemben mondja Schleiermacher, hogy a Jézus személyéről szóló tan az ő munkájáról szóló tantól el nem válható, mindkettő együtt áll és esik. Ezért mondja: Jézus azért jött, hogy életet adjon nekünk. Ily szenttörténelmi nézelem vezet a közelebb Hoffmant és másokat, kik az Anzelm-féle csupán számítási elégtétellel nincsenek megelégedve, mely szerint Jézus azt és annyit tett, mit nekünk kellett volna tennünk és a mennyivel tartoztunk. „Sőt inkább a mit Jézus tett, subszistenciájától (lételeitől) annyira elválhatlan, hogy mindkettő ugyanazon tartalmú s mindkettő együtt áll és esik.”

A harmadik cikk, mely a szentírásról szól, a másodikban félbenszakadt eszme kivitelét adja, jelesen a bibliának kegyelve átvizsgált tartalmából fejti ki a vallás tényezőit, az élet, ismeret és akaratot, mégpedig úgy, hogy nyilván láttassék, miszerint éppen azon tényezők működtek a szentkönyvek elismerésében (kánoni tekintélyre jutásában), melyek azokat létrehozták.

A bibliai realizmus életbe lépéseig a szentkönyvek ihletése felőli hiedelem nagyon ingatag volt. A protestantizmus ez tekintetben a szentlélek bizonyosságát léptette életbe. Azon félreértés miatt azonban, melynek a szentlélek bizonyossága ki van téve, a szocializmus mindjárt kezdetben megveté azt és a szentkönyvek tárgyában az isteni hitelesség helyett emberi hitelességnek hódolt, t. i. hogy a szentírók az igazságot szólni mind tudták mind akarták. Strauss azt mondja: az által hogy a protestantizmus a szentlélek bizonyosságának elvét állította föl egy részről mindenféle misztikus ábrándoknak nyitott utat és ajtót, más részről azon racionalisztikus nézemet léptette életbe, miként a szentkönyv isteni hitelle felett az ész ítéljen; mert azon belső bizonyosság, mely a szentlélek hatásának tulajdoníttatik, az észszel könnyen azonosítható.

A tizenkilencedik század első negyede óta a szentlélek bizonyossága helyett azon állítás lett korszerűbbé, hogy a szentkönyv ihletése felőli meggyőződésnek más bizonyossága nincs, hanem egyedül a kijelentést magában foglaló tartalom elismerése (l. 95—98). Ezen állítás indokolása végett a dogmatikában korunkig divatozott ihletés felőli nézetek elfogulatlan bírálatát adja szerző. Történelmileg kimutatván azt, hogy úgy az ő, mint ujszövetségi egyházban összhangozó egyetértés sohasem jöhetvén létre a valóban kanonikus könyvekre nézve, kérdésbe tétetik: ily körülmények közt hogyan bizonyítható be, hogy a kánonba bevett könyvek jogosan oda tartoznak-e? Ekszegezési mérlegbe vettetik azon két hely, melyekre alapítá rendesen a régibb dogmatika az összes szentírás ihletességét (2 Tim. 3, 16. és 2. Pét. 1, 21). Tekintetbe vétetnek több más egyes szentírási helyek, melyekben az írók közvetlen isteni segít-

ségről emlékeznek, a kritikai vizsgálódás eredménye az, hogy nincs a szentírásnak oly egyes helyi bizonyossága, mely nem hogy feljogosítana, hanem pusztán alkalmul is szolgálhatna annak állítására, hogy a szentkönyvek gyűjteménye minden alkatrészeiben ihletett. A külbizonyosságok vagy történeti adatok sem szerencsésebbek e tekintetben. Bármily nagy méltánylást érdemeljenek ugyanis kritika és történelmi tekintetben azon hagyományos bizonyosságok, melyek szólnak az írók ugyanazonsága, tudósításaik hitelessége, vagy a gyűjtőknek az egyes könyvek kiválasztásában tanúsított pontos és gondos eljárása felől, ezekkel még nincs bebizonyítva a szentkönyvek isteni hitele. A külerőségekhez hasonlóan a belerőség sem minden kifogás nélküli. Lett legyen bár ez vagy amaz könyv szerzője olyan, kivel valóban kijelentés közöltetett: nem következik, hogy ihletésge elannyira folytonos volt, miként nem ihletten nem is írhatott. Magára a szentkönyv tartalmára kell tehát szoroznunk annak megítélhetése végett: foglaltatik-e benne kijelentés vagy nem (l. 98—106).

Korunkban az írás ihletésge tárgyában a szentkönyv tartalmából s annak nyomán szerzett meggyőződés sürgettetvén, ez legelsőben azt akarja kifejezni, hogy a szentkönyv ihletésge nem függ a szerzőnek kétségbe vonhatlan tudásából. Az ihletésge átalában nem köttethetik személyhez, mivel így a tudományos vizsgálódás eredményét kellene egyszersmind tagadni.

Kik a tradiciót hiszik, azoknak teendőjük e tekintetben nagyon megvan könnyítve. A hol az apostoli utódság hite él, mint a római kath. egyházban, ott nincs vagy legalább nem lehetne kétség és bizonytalanság. De a tradiciót és apostoli utódságot átalában tagadó protestántizmusnak ily igénytelen hitélet nem tulajdona.

Már Eusebius ideje előtt több új szövetségi könyv apostoli eredete kétségbe vonatott. Eusebius óta pedig a szentírás-magyarázás nagy előhaladásához képest a szentkönyvnek eredete fölötti vizsgálódás tudományosan nyomozni meg nem szűnt. E tekintetben még elég mérsékelt nézelem, hogy a zsidókhoz írt levél nem Pál apostolé ugyan, de mégis az apostoli korból való; továbbá hogy nem egy és ugyanazon szerző munkája a negyedik evangéliom és a mennyei jelenésekről írt könyv. Az első evangéliom sem íratott, legalább azon alakban, melyben jelenleg birjuk Máté által. Végre a két pásztori levél (Timotheus és Titushoz), Péter 2-dik levele, Jakab és Judás levelei felől a gyanu továbbra is fenmaradt.

Epen nem ily mérsékelt és lehabzott azonban az ugynevezett tübingai iskola értelme.

A mi az ószövetségi könyveket illeti, nagyon elterjedt azon vélemény, hogy a pentateukhus kánoni alakjában a királyok korából való; a benne találtató két ókmány sem Mózsés korából való. Hogy pedig Józ sue, Birák, Sámuel, Ruth, Jóh, Salamon s több Zsoltár szerzői átalában nem tudhatók, azt az újabb szentírás-magyarázat konstatirozott ténynek tarja.

A tudományos vizsgálódás józan és okszerű eredménye, mond szerző, megállhat; mert a mint Schleiermacher mondja: „a szent-

könyv hitelessége nem függ egyáltalában a szerző nevének kétségbe nem vonható tudásától. Eredhet ez vagy amaz könyv más szerzőtől a nélkül, hogy az összes szentírás hiteles és lényeges alkatrésze megszűnnék lenni, a szentírás kánoni tekintélyében legkisebb kárt szenvedne. Sőt még azon esetben is, ha hebizonyíttatnék, hogy valamely könyv szerzője érdekből vette fel a szentíró nevét, ez a szentírás normális tekintélyének csak akkor árthatna, ha az álszerző érdeke nyilvánosan hamis tudomány terjesztésére számított: mivel az igaz tudomány terjesztésére számított árnevűség a szentírás kánoni tekintélyével megférhető (l. 107—107—109).

Az írás ihletése tárgyában a szentkönyv tartalmából és annak nyomán szerzett meggyőződés sürgettetvén, ez alatt ismét nem egyes szentírási helyekre van célzás. Valóban, mond szerző, misem volna kívánatosabb, minthogy az ember az írás egyes helyeinek tartalmából úgy meggyőződhetnék arról, hogy az kijelentést foglal magában, mint azt Schelling állítja Péld. 8, 22—23. vers tartalmára nézve: „az itt előforduló igazságot kijelentésből eredetnek tartanám, ha nem a szentkönyvben volna is.“ Azonban a tartalomból eredő ily meggyőződés nem lehetvén mindenkinek sajátja, nemis lehet egyetemes szabály, annyivalinkább; mert ez azon racionalisztikus eljárásra szolgáltat alkalmat, hogy a tartalmat vizsgálónak önkénye, szabad tetszése határozza meg, mi viseli belőle a kijelentés bélyegét és jegyét, mi nem.

Az ige isteni hitele felől a szentkönyvnek keletkezése és elismerése tesz nyilvános bizonyosságot. Az írás tartalmát tehát, melynek nyomán történhetik az ige isteni hitele felőli meggyőződés, nem szubstanciális hanem szubszisztenciális alapon kell felfogni, melynek nyomán, miután az összes gyűjteményt tevő egyes alkatrészek történetileg és kritikailag átnézettek és megvizsgáltattak (l. 127—143) a vizsgálódás eredményeül ezen tanúság emeltetik ki: a szentkönyvek elismerésében (kánoni tekintélyre jutásában) épen azon szellemvilági tényezők (élet, ismeret, akarat) nyilvánulnak, melyek azokat létre hozták, úgy mindazáltal, hogy a szentkönyvek elismerésében idői egymásutánnal nyilvánul az, a mi azok létrehozásában megoszthatlan s idői korlátoltságon felül emelkedett, más szavakkal: a szentkönyvek elismerése emberi, azoknak létrehozása isteni mű (l. 143).

A proféták, mond szerző, előre bocsátott vizsgálódások nyomán, a Mózes által vetett alapra építettek, az ő vallásos eszméit fejték ki s juttaták nagyobb tökélyre. Nyilvánossá lett az előadásból, hogy Mózes intézkedésének alapeszméje „élet.“ A mózesi korra következett tehát, vallásos tekintetben, a proféták ismeretkora. Élet, ismeret, a vallás ezen élettényezőit találjuk fel a törvényben és profétákban. Az ószövetség harmadik főbb alkatrészében, az ugynevezett szentírómányokban, a vallásos szellemélet harmadik tényezője, az akarat, az éltető lélek. A szentírómányok élén a zsoltárok állanak: ime jövök, mond a 40-ik Zsoltár 7—10. verse: ime jövök a törvénykönyvvel, szívembe irottal, akaratodat tenni uram fő gyönyörűségem. A 119-ik Zsoltár is ezen eszmétől

van áthatva. Jézus pedig a törvénykönyv alapeszméjére céloz János 5, 39, 40 és 46. verseiben.

Az ujszövetségi könyvek elismerése vagy kánoni tekintélyre jutása is így történt. Valamint az ó szövegségben a vallás szellemi életének nyilatkozata abban mutatá ki erejét, hogy elsőben az életteljes törvényt emelte kánoni tekintélyre (46. §.): úgy az ujszövetség terén elsőben az evangéliumok irányában nyilatkozott az érdek. Az evangéliumokra az apostoli irományok elismerése következett. Az apostoli irományok közül is azonban elsőben azok ismeretettek el, melyekben a Krisztusban vetett hit, mint ismeret, emeltetik ki. Legutóljára következtek az ugynevezett antilegomenák, melyek ezen alapigazságot fejezik ki: „az isten akarata szerinti eljárás teszi az istenitisztelet lényegét.” Ezeknek megoldása adja már a fentebb idézett tanuságot (l. 138—143).

Schleiermacher a keresztyénség isteni hitele leghathatósabb bizonyosságául azt emelvén ki, hogy a keresztyénség mint igaz vallás kezdetben tűnt fel legtökélyesebben, állítása nem oda vág, a hová célozni látszik, hogy t. i. a vallásigazságok nem követhetik az ismeretre jutás rendes menetét; mert így az emberi nem legfőbb kincsére nézve a kétség s bizonytalanság terére lenne szorítva. Midőn Schleiermacher azt mondja, hogy az igaz vallás eszméje kezdetben tűnt fel legtökélyesebben, a kezdeten nyilván azt érti, hogy az ige isteni hitele a szentkönyvek keletkezésében és elismerésében nyilvánul. Miként mutatá meg ezt Schleiermacher az ujszövetségi könyvekre nézve, már fenebb láttuk. Hogy mindkét szövegség e tekintetben közös alapon nyugszik, azt az ő szellemében működő theológusok tevék meg. Innen származott azon állítás, hogy szükség volt a Schleiermacher egyoldalú idealizmusát erős bibliai realizmussal pótolni, a mi azonban csak anynyiban igaz, hogy későbbi theológusok tették meg annak kimutatását, hogy az ő és ujszövetség isteni hitele mindenben egyező alapon nyugszik.

Az ige isteni hitelére nézve, mond szerző, korunk tekintélyesebb theológusai oda nyilatkoznak, hogy annak nincs más bizonyossága mint a tartalomnak úgy és másképp nem lehetése. Ezen alapigazságnak nincs ártalmára azon állítás, hogy erre egyedül tudományos uton el nem juthatni. Az ige isteni hitele felőli meggyőződésben ugyanis lényeges mozzanat az, hogy a szentkönyvek elismerését épen azon szellemi tényezők (élet, ismeret, akarat) eszközlék, melyek azokat létrehozták. A különbség a theológusok közt csak az, hogy némelyek ezen tényezők hatását folytonosan élnek és munkásnak tartják. De hogy a szentkönyvek elismerése, kánoni tekintélyre jutásának ideje is lejárt, az alaptétel igazolja. A szentkönyvek elismerését épen azon tényezők eszközlék, melyek azokat tetteleg létre hozzák, tehát valamint azok létre hozásának vagy a kánoni produktivitásnak, úgy azok elismerésének kora is lejárt (l. 145, 146).

A mondogtak nyomán világos immár, miért nevezi Bunsen az élet, ismeret, akarat vallásos tényezőket, melyeket a theológiában

eddig divatozott szupranaturálistikus, racionalisztikus és misztikus nézpontok helyébe tett, a hit tudományos alakjainak. Céлом, mond ő, a hit tudományos alakját kimutatni, nem kívülről vive a bibliába hanem annak higgadtan, és kegyelve átvizsgált tartalmából fejteni ki (l. 69).

(Folytatása következik.)

Hegedűs László.

A FÖLSZENTELENDŐ PAPOK ESKÜFORMÁJA A TISZÁNINNENI REF. EGYHÁZKERÜLETBEN. *)

„En N. N. esküszöm az egy élő igaz Istenre, ki atya, fiú, szentlélek, hogy én az egyházi szent szolgálatban, melyre benső hivatásomat követve magamat elhatároztam, és most a vének kezeinek fejemre tételével felavatandó és kibocsátandó vagyok, tehetségem szerint, lélekismeretes hűséggel járok el, Isten dicsőségének terjesztésére és az anyaszentegyháznak építésére igyekezem.

„A szentírást, melyben a próféták, apostolok és evangyelisták írásai foglaltatnak, hiven és szorgalmasan olvasom, tanulom és tiszta magyarázattal a helvét vallástétel elvei szerint tanítom, semmi emberi találmányt, mely a szentírással ellenkezik, be nem veszek és nem tanítok.

„A szent sákramentumokat, ugymint a keresztséget és az urvacsoráját Krisztus urunk szerzése és parancsolatja és Pál apostol tanítása szerint szolgáltatom ki.

„Az egyházi szent társasághoz, melynek tagja vagyok és leszek, annak mind világi, mind egyházi rendből az egyházak szavazatai által választott előljáróihoz tartozó engedelmességgel fogok viselkedni és ha valamiben akár világi, akár egyházi előljáróim vagy a szent társaság ellen vétkezném, az egyházi fenytéket alázatosan fölveszem.

„Életemet, erkölcsömet és magamviseletét apostoli szent vallással és az Isten minden törvényeivel megegyezőleg rendelem, hogy a hallgatóknak a szent élet követésében jó példájuk lehessenek.

„Lelkipásztori hivatalomat fontos ok nélkül el nem hagyom, és az általam igaznak ismert vallást, sem félelemért, sem adományért, sem világi gazdagságért, sem más egyéb tekintetért meg nem tagadom. Az igaz Isten engemet úgy segéljen. Amen“.

*) Ezen esküformát azon t. lelkész urak kívánságára közöljük, kik a szept. 1. 1859. császári pátenst szolgabírói hivatal útján el nem fogadták, s most e miatt törvénybe idéztettek.

VILÁGKRÓNICA.

München. Az első protestáns, (Weinwirth Mihály) mint tudva van, csak ezen század kezdetén kapott itt polgárjogot. Azóta a protestánsok száma jelentékenyen növekedett, s München jelenleg 12--15,000 lélek protestáns lakost számlál, kik többnyire a műveltebbekhez tartoznak. Egy második, célszerűbb és szebb templom építése már sokféleképen tervezteték, bár egy új iskola, a réginek a város középpontjátóli távolsága miatt még szükségesebb volna. — Nemcsak magában a fővárosban pedig, hanem az egész felső Bajorországban növekedik évenként a protestánsok száma, s e miatt kellett mostanában az idevaló prot. egyházak részéről egy második utazó lelkesznek választatni.

Montréal (Kanada). 1839. alapított itt egy francia térítő-társaság alsó Kanada számára, a genfi, párisi vagy belga evangélika társaság alakjára. Egyetlen céluk volt a kanadai franciáknak, kik csaknem mind római kathólikusok, az evangéliumot predikálni. Ezeknek számuk az alsó provinciákban, mintegy 800,000-re megy, s nagy részök, kik földművesek, a Szentlőrinc folyó partján levő iszapos földön telepedett meg.

Keleti Kanadában a franciák száma 60,000, kik többnyire a River tengerszoros partjain laknak s nagyon érdekes tért nyitnak a térítői tevékenységnek.

A francia kanadaiak a felső provinciában más nyelvet nem értenek, csak a franciát, mint elődjeik, mi okból a választmány kénytelennek látja térítőit Franciaországból hozatni, míg benszülöttek képeztetnek.

Midőn 1763-ban Kanada Angliához csatoltatott a római kathólikusok száma 60,000-re ment s a népesség legnagyobb részét tévék. A mint nekik az angol kormány teljesen szabad vallásgyakorlatot engedett, felhasználta ezen helyzetet a római klérus és a lelki-ösmereteni uralkodása igen nagy lón.

Nehéz lenne a szomorú következtéseket elsorolni, melyeket ezen Kanadán való uralom maga után vont, és a protestánsoknak mindig szemökre lehet lobbantani, hogy ők ezen tájékon, egy század nagyobb részében Rómát hatalomra engedék vergődni, mielőtt az első protestáns térítőt oda küldötték. Megerősödve, mint jelenleg Kanadában van, a római egyház mindenbe belé akar avatkozni, mindenütt maga akar rendelkezni, mindent vezetni az oktatásban úgy, mint a kormányzásban sat. A papság az egész tartományban iskolákat állít, zárdákat alapít, kápolnákat és székesegyházakat épít. Római kathólikus könyvek terjesztetnek, nagyobb mértékben mint valaha. Igen könnyű felfogni, hogy a dolog ily állása mellett a romanizmustól az evangéliumhozi minden áttérés üldözést von maga után.

A térítőtársaság válssztmánya, távol attól, hogy ezen heves ellenállás által magát leveretni vagy csüggedni engedné, ellenkezőleg új erőt merítve kettős csapásokkal támad ezen pápista erősség ellen; bátorság okáért, Isten világos ígéretére támaszkodik, mely a bűnök emberének megsemmisítését hirdeti.

A választmány által használt eszközök Kanada roformálására ezek:

- 1) Bibliákkal és vallásos irományokkal házálás.
- 2) Az evangéliomnak papok és evangélisták általi hirdetése.
- 3) Az arra rendelt ketekhisták és bibliaolvasók általi házi látogatás.
- 4) Az egész tartományban alapítandó evangélika iskolák és a „de la Pointe-aux-Trembles“ intézet által eszközölt oktatása az ifjaknak.

Ezen társaság utolsó évi tudósításából tudomásul vettük a következőket: a főlebb említett intézetben és térítőiskolában 280 tanuló; 600 kathólikusok, kik a vallásos gyülekezeteket látogatják; 100—150 tagjai az egyes egyházaknak; 13 térítő állomás; 30 térítő és több könyvekkel házáló működött 1858-ban. A társulat kezdetétől mintegy 2000 kathólikus térítettet a protestáns vallásra, fáradozása által. 900 tanuló látogatta a magasabb és bibliai iskolákat, s igen kevés kivétellel, protestánsok. Nehányan közülök most térítők és a theológiát tanulmányozzák.

Az utolsó számadási év bevétele 75,000 frankra megy, 12,500 Angliából, 3000 Amerika egyesült államaiból küldetett; 59,500 frank pedig Kanada protestáns egyházaiban gyűlt. Ezen utóbbi szám, mond a tudósító, mutatja, hogy ha azon római kathólikusok roformálásáról van szó, kik őket környezik, tudnak a kanadai egyházak áldozni, és épen azért bátorzkodunk mi is a más tájékbéli testvérek segélését is igénybe venni ezen szent ügy előmozdítására.

Stendal. Az Elbf. Ztg. tudósítatik innen: Hova vezet a roszul értelmezett egyházi fegyelem, megtetszik, egy ide két mér-földnyire Klädenben előfordult eseményből, mely hogy közönséges intésül szolgáljon, megérdemli hogy közzétételésk. Ha az ember egy bűnös nőt egyházi fegyelem alá akar vonni, tegye azt vele; de új szülött gyermekeivel is azt tenni a méltányosság és jog minden érzeteivel ellenkezik és bizonyosan ellenállásra talál.

Ezen eset adta elő magát Klädenben, hol egy törvénytelen születésű gyermek már szinte másfél év óta várakozik a kereszteleésre, mivel nagy atyja, egy vallásos és fedhetlen férfi, nem akarja megengedni, hogy unokája már keresztelezskor megbélyegeztetésék, a pap ellenben vonakodik úgy kereszteni meg, mint törvényes születésűt. A nagy atyával az egész helység, az előjárókkal együtt egyesült és a gyermek ügyét magáévá tette, félni lehet, hogy az egyháztól elszakad, ha hirtelen nem rendelkeznek a viszály kiegyenlítéséről. Különben ezen viszály oka a földes ur és lelkész által rég-óta követett rendszerben keresendő.

Karlsruhe. (Fr. J.) Az új agenda bevitele feletti vita az evangélikus egyházban szűnni kezd. A nagy herceg ugyanis, biztos tudósítások szerint, egészen a községekre bízta, hogy ezen agendát beakarják-e venni vagy nem. Azon község, mely nem akarja, tartozik az egyházközségi tanács által intézvényeit okokkal támogatni, midőn a főegyháztanács azt annak bevételeitől felmenteni tartozik. Egyszersmind a mint tudomásunkra esett, az evangélikus főegyháztanács utasítattat, az agenda új kiadásánál a bővített istenitiszteleket (a kath. formákat, responsoriumokat sat.) a nyomtatásban elhagyni. Ebből láthatni mily hatalmas van a közvéleménynek, és győnyörrel kell megvallanunk, hogy a „Frankf. Journ.“ nem keveset tett a győzelemre ezen fontos ügyben. De még egy új harc készül itt, mely bár kevésbé szembeötlő, de hasonlóan fontos: az egyházközségi tanács választásrendének eligazítása. Az 1855. főzsinatkor ugyanis ez visszásan intéztetett el, úgy hogy az egyházközségi tanácsosi hivatal megürülésekor az nem az egyházközség szabad választása által, mint lenni kellene, hanem a megmaradt egyházközségi tanácsosok választása által töltetik be. Ezen okosan számított módon, sohasem jöhet a keresztyén egyházi élet friss lehellete, az egyházi alkotmányyszerű szervezet ezen legalsóbb társulatába; sőt inkább az által ezen egyházi élet folytonos pangásra íteltetett és egész életnyilatkozata a lelkesztől függ. A honnan nem mulasztják el, minden világi tagokat főképen arra figyelmeztetni, hogy mindenek előtt oda működnenek, hogy az egyházközségi tanácsosok jövőre a községek által választassanak. Csak így és nem holt formák által ébresztetik fel egy község egyházas érzelme, ha őket az ő legfontosabb érdekeikben részesülni engedik.

(PKZ.)

Sárospatak. Mult év november 15-én előfizetési felhívásunkban tett ígéretünkhöz képest, örömmel s a méltóságos gróf Vay család iránt hálával jelenthetjük, hogy a multban kitűnő magyar protestáns férfiak arcképcsarnokából, folyó év július havában a nagy Vay József arcképével s életleírásával kedveskedhetünk t. c. előfizetőinknek; azon dicső férfiúval, ki milliomos alapítványával főiskolánkat a fenmaradás nyomasztó gondjától megmenté.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

FEBRUÁR 22. 1860.

RÓMA ÉS FRANCIAORSZÁG VISZONYA

A MULTBAN 752—1832.

Franciaországban a gyáva merovingek alatt a királyi udvar első hivatalnokai a „palotanagyok“ (majores domus) már darab idő óta teljhatalommal kormányoztak. Martell Károly fia kis Pipin a hatalommal meg nem elégedvén, annak küljeleire is vágott, s a trón elfoglalását vette célba.

Ismerve a kor jellemét, oly véleményben volt, hogy az elrablandó trónt csak az által fektethetendi szilárd alapra, ha merényéhez az egyház beleegyezését megnyeri. A gall egyház papjai örömet szegődtek a hatalmashoz. De mint-hogy Winfried (vagy Bonifácus, a „németek apostola“) eszközlésére épen ez időtájban (743) nemcsak a német püspökök, de a gallok közül is többen a római püspököt kezdék ismerni a keresztyén egyház fejéül: ennek, mint köztekinvénynek, jóváhagyása is szükségesnek látszott az államesinhez.

Gall követek jelentek meg Rómában. Zakariás pápa, kinek a szent várost fenyegető lombárd királyok ellen épen úgy szüksége volt Pipin kardjára, mint ennek a trónszerzés ügyében a pápai tekintélyre, jóváhagyá és megerősíté Pipin célzatát. Így a merovingház utolsója, III. Khilderik, a soissons-i országgyűlésen 752. trónvesztettnek nyilváníttatván, zárdába rekesztetett, Pipin pedig a nemzet egyetemes szavazatánál fogva trónra lépett, és a mainci érsekké lett Winfried által felkenetett.

A hála és viszontszolgálat napjai csakhamar elérkeztek. Aistulf lombárd király a keleti császárok itáliai birtokát elfoglalván, Rómát is követelte. A szorongatott pápa, II. István, személyesen keresé fel Pipint, őt újból felkente, átkot mondott a gallokra, ha fejedelmöktől vagy annak utóditól bármikor elpártolnának. E mellett Pipint római pátricius-sá nevezvén, a Róma feletti védnöki jogot és kötelezettséget reá ruházta. Mint feleltek meg a frank fejedelmek ezen kötelezettségnek, s mily viszonyban állt Róma és Franciaország ettől fogva egymás irányában, lássuk a történet folyamában.

1. Pipin kétszer táborozott Itáliában, s Aistulftól a görög birtok (exarchatus) jó részét elvevén, hálából a pápának ajándékozta.

2. Dezső lombárd király különböző okok miatt ismét fenyegette Rómát. Adorján pápa Pipin fiához és utódához, N. Károlyhoz, folyamodott segítségért, s a frank király Lombárdországot elfoglalván, a pápa birtokát nemcsak épségben hagyta, de növelte is. Így a pápa világi fejedelem lett, de a mint Károly tetteiből látszik, frank souverain felsőség alatt.

3. III. Leó pápa ellenségei által különböző vétkekkel vádoltatván, N. Károly az ügy elintézése végett 800. Rómába ment, a főpapot ártatlannak ítélte, ez pedig őt hálából a nép nevében ünnepélyesen nyugoti császárnak nyilvánította és megkoronázta. Károly pedig megengedte, hogy birodalmába némely római egyházi szertartások bevitessenek, s hogy a püspökök Rómába fölebbezhessék ügyeiket.

4. A képek tiszteletét N. Károly mind maga, mind az általa 794. tartott frankfurti, valamint később fia Lajos alatt 825. a párizsi zsinat is ellenzette, a pápák pedig (főleg II. Eugén) pártolták.

5. Midőn IV. Gergely pápa 833. jámbor Lajos császár ellenében annak fiait pártolván, a Lajos pártján lévő gall püspököket az egyházból kirekeszteni készült, ezek őt viszont kirekesztéssel fenyegették.

6. II. Adorján pápa megparancsolta Hinkmár rheimsi érseknek, hogy tar Károlyt azon esetben, ha az a maga elhalt fivére Lothár fiának Lajosnak atyai örökségét vissza nem adná, rekeszsze ki az egyházból. Hinkmár a rheimsi gyűlés nevében erélyesen felelvén, a pápa a királytól köve-

telte, hogy az érsek a pápai kegyelemhez folyamodjék; de a királyi válasz még erélyesebb volt.

7. IX. János tar Károlyt (német Lajos mellőzésével) császárnak nyilvánította, és annak „christianissimus“ címet adott 875., melyet utódai ma is viselnek. Ugyan ő vastag Károlyt is császárrá koronázta.

8. Arnulf rheimsi érsek Capet Hugó elleni összeesküvéssel vádoltatván letétetett; de XV. János és V. Gergely pápa által visszanyerte hivatalát.

9. Róbert francia királyt V. Gergely pápa kirekesztéssel kényszeríté közelrokon nőjének Bertának elbocsátására.

10. A wormsí gyűlésen 1076. melyen IV. Henrik császár VII. Gergely pápát letétette, gall püspökök is voltak, és a határozatot aláírták. Voltak a brixeni gyűlésen is 1080., hol VII. Gergely másodizben letétetett.

11. I. Filep frank király 1094—95. törvényes nője Berta helyett mást vevén, II. Orbán által kirekesztetett.

12. II. Ince VII. Lajos francia királyt, minthogy a római szék ellenében a gall egyház szabadságát védelmezte, átok alá veté.

13. II. Filep III. Kelemen fényezetésétől nem félt; de III. Ince részletes egyháztilalma által (a kereszteleés és utolsó kenet megengedetett), elbocsátott nőjének visszavételére kényszerítettetett 1201.

15. Wald felekezete Franciaországban támadt 1170. körül.

15. Midőn IX. Gergely a keresztes (vagy tán inkább II. Fridrik császár elleni) hadra Franciaországban pénzt szedetett, a francia király elvette azt a pápa követeitől.

16. Wald felekezetét a pápa kívánatára a francia királyok is üldözték.

17. IV. Sándor (1254.) Franciaországban az egyházi hivatalokat pénzért árulván, Lajos francia király a „pragmatica sanctio“ című rendelet által megtiltá a király és ország tudta és beleegyezése nélkül Franciaországból Rómába pénzt küldeni.

18. IV. Kelemen (1265—68.) Sziciliát, Konradin az utolsó hohienstaufi örökségét, IX. Lajos francia király fivérének, Károly anjoui grófnak, adományozta, mint mondá, hűbérúri jogon. Lajos király, mindamellett hogy két izben

volt kereszteshadra, erélyesen viselé magát a papuralmi igények ellenében.

19. III. Miklós pápa 1277. anjoui Károly ellen az aragoni királyt pártolta, ki Szicíliához jogot tartott. IV. Márton és IV. Honorius pedig ismét Károly részén voltak.

20. VIII. Bonifácius heves ellenkezésbe jött IV. Filep francia királylyal a miatt, hogy ez a pápai követet őrizet alá tette, s a papokat adó alá vetette sat. A pápa is sértegeté a királyt; de ez a sérelmeket tetemesen visszatörölte, a pápát aljas címekkel illette, végre pedig Nogaret által elfogatta, s ezzel az első nagy csapást tette a pápai hatalmon 1303.

21. V. Kelemen a francia király kívánatára Avignonba tette lakát 1305., s ettől fogva a pápák 70 évig, 1376-ig, folytonosan Avignonban laktak, a francia királytól függöttek, annak befolyása alatt voltak, mit az is bizonyít, hogy Kelemen, Filep kívánatára a templomosok rendét 1312. (a viennei gyűlésen) eltörlötte, oly borzasztó vádak nyomán, melyeknek nagy része csak kinzó vallatás által, és így érvénytelen módon, bizonyíttathatott be. A „pápák babiloni fogóságának“ nevezett avignoni lakás volt oka azon 40 éves szakadásnak is, mely a pápa Rómába lett visszatérése után 1378. évben támadt, s mely alatt mind a római mind a gall bibornokok más más pápát választottak, mely visszaélést a konsztanci zsinat 1414. megszüntetni alig bírta.

22. XXII. János, ki Avignonban lakott, bajor Lajos császárt nem akarta elismerni. Tettét azzal indokolta ugyan, hogy a császár a pápai beleegyezést be nem várva fogadta el a német koronát; de hogy titkon tán a francia befolyás működhetett, onnan gyanítható, mivel a pápa osztriai Frideriket sem ismeré el, hanem francia herceget ajánlott a német trónra. E versengés eredménye a választó fejedelmek rheinse gyűlése lett 1338., melynek határozmányai a második nagy csapást ejték a pápai hatalmon.

23. Oremus Miklós V. Károly francia király sürgetésére a szentírást francia nyelvre fordította a pápa ellenére.

24. VI. Orbán Franciaországgal ellenséges viszonyban volt, mivel ez az Avignonban lakó VII. Kelemen ismerte az egyház fejének. A párizsi egyetem a pápai igényeket erélyesen ostromolta. Ugyanezt tette később a tudós Gerson is.

25. Midőn IX. Bonifácius és XIII. Bence versengtek a

pápai szék felett, Franciaország mindkettőnek felmondta az engedelmességet 1398.

26. A francia trónörökös, IV. Eugén pápa által ösztönöztetve, a bási zsinatot szétrobbantani akarta, de szándékában nem boldogult.

27. II. Pius ellenkezésbe jött a francia királylyal részint a bási határozmányok miatt, részint mivel a király a pápai igényeket országában korlátozni készült.

28. VII. Károly a bási zsinat határozmányait zsinatilag megerősítette, ennél fogva megtilta, hogy a pápa francia egyházjavarokat adományozhasson, és hogy Franciaországból a római székhez fölebbezés történhessék. A párizsi egyetem is erélyesen ragaszkodott a bási pontokhoz.

29. II. Gyula a velencésekkel majd másokkal is szövetkezve, változó szerencséivel küzdött XII. Lajos francia király ellen, kit, mivel 1511. a pisai gyűlés tartását eszközlé, átok alá is vetett.

30. X. Leó 1515. I. Ferenczel egyezményt (concordatum) kötött, melyet a francia nemzet csak a király fenyegetésére fogadott el. Midőn I. Ferenc V. Károly császár ellen küzdött, a pápa a szerint a mint magára nézve üdvösebbnek találta, most egyik majd másik fejedelem pártján volt.

31. A párizsi egyetem 1517. a konstanciás bási zsinat értelmébeni egyházujítást erélyesen sürgette.

32. I. Ferenc Paviánál 1525. elfogatván, VII. Kelemen pápa felt V. Károly hatalmától, s titkon, sőt később nyíltan is a franciákkal tartott. E miatt (bár nem a császár meghagyásából) a császári vezér Rómát vandal kegyetlenséggel kiraboltatta.

Kelemen a francia királylyal és más fejedelmekkel szövetkezett az új hit elnyomására 1529. Később Marseilleben a császár ellen egyesül a francia királylyal, s rokonát Medicis Katalint Henrik, a francia trónörökös, nőül veszi.

33. A párizsi egyetem 1554. a jézusrend ellen nyilatkozik.

34. II. Henrik III. Gyula pápa ellen Párma miatt hadra kelvén, a francia püspököknek megtiltja a trienti zsinatbani részvételt, sőt maga is tiltakozik az ellen.

35. IV. Pál is a francia királylyal tartott Ausztria ellen.

36. IV. Pius hallván, hogy a franciák nemzeti zsinatot tartani készülnek, ismét összegyűjté a trienti zsinatot. De

ez ellen a francia király és nemzet tiltakozott, tekintélyét el nem ismerte, határozmányait sem fogadta el úgy, mint a római szék akarta volna.

37. V. Pius és IX. Károly a protestánsok üldözését illetőleg egy értelemben voltak.

38. XIII. Gergely a párizsi vérnász után Franciaországba követet küldött a király üdvözlésére.

39. V. Sixtus, Henrik navarrai királyt és Henrik condei herceget, mint eretnekeket, udódaikkal együtt átok alá vetette. Ezek közssinatra hivatkoztak s a navarrai király erőlyesen nyilatkozott Róma ellen.

40. Ugyancsak V. Sixtus III. Henrik francia királyt, a Guisek megöletéseért átokfenyegetés mellett Rómába idézte, maga mentése végett. A király erőlyesen felel, s navarrai Henrikkel szövetkezve fegyvert fog fellázadt alattvalói ellen; de Clemens Jakab domonkosrendi szerzetes által meggyilkoltatik 1589.

41. XIV. Gergely sereget küld IV. Henrik francia király ellen, azt átok alá veti, alattvalóit a hűségi eskü alól feloldja, s a francia papokat Henrik pártjának elhagyására fenyegetésekkel kényszeríti. A francia szenátus pedig a pápa tetteit semmiseknek, s a gall egyház jogaival ellenkezőknek nyilvánítja, a pápa intőlevelét elhamvasztja, a Rómához szíto papok ellen kemény végzést hoz, s a nemes ércek Rómába vitelét tiltja. A Henriket pártoló főpapok is kikelnek a római szék igényei ellen.

42. Henrik a római egyházba térvén királyul ismertetik még azon esetben is, ha a pápa az átok alól fel nem oldozná, és megkoronáztatik.

43. Henrik ellen merény követtetvén el, a jézusrend Franciaországból kitiltatik, és csak tiz év mulva nyer szabadságot a visszatérésre.

44. VIII. Kelemen tartván IV. Henriktől, őt az átok alól feloldozza.

45. XV. Gergely bár a hitbuzgó XIII. Lajossal és Richelieu bibornok közügyérrel jó viszonyban volt; de a francia király még sem engedé, hogy a pápa a genfiak ellen hadat kezdjen vagy eszközöljön.

46. VIII. Orbán a Weltlin bírása felett ellenkezésbe jött XIII. Lajossal, mely ellenkezés folyama alatt a francia parlament szigorún bánt a papokkal.

47. Santarell jézsuitának a pápai hatalomról irt, s a francia király egyházjogait veszélyező könyvét a párizsi egyetem szigorún megbírált, a királyi legfőbb hatóság pedig elhamvasztotta.

48. VIII. Orbán az „in coena domini“ bullát megújította; de Franciaországban nem fogadták el.

49. Midőn XIII. Lajos a protestánsoktól la Rochelle várát elvette VII. Orbán kiengesztelődött iránta.

50. Orbán a 30 éves hadban a német császár növekedő hatalmától félvén, az ellen a francia királyhoz állt.

51. A Jansenféle vita alkalmával a párizsi egyetem több tagjai és több francia püspökök ellenkezésbe jöttek Rómával, és Jansen vagyis Ágoston tanait védték. Végre XIV. Lajos király a római szék értelmében határozott ugyan; de a közvélemény ellen és önhatalommal.

52. VII. Sándor alatt a pápai és királyi jogok, továbbá a világi és szerzetes papok viszonya miatt heves vita támadt Róma és Franciaország között. A párizsi egyetem hatalmasan védte a király egyházi jogait. A párizsi főtörvényszék a pápa brevéjét is bírálat alá vette, s a pápai igényeknek erőlyesen ellenszegült.

53. A római misekönyv francia nyelvre fordíttatván, az ellen VII. Sándor pápa kikelt 1661.

54. XI. Ince a francia királyok egyházi jogai felett XIV. Lajossal meghasonlván, a „gall papság közzsínata“ 1682. Párizsban összegyűlt, s négy pontba foglalt határozatai által a harmadik nagy csapást ejtő a pápai hatalmon. E pontok a király által is megerősítették, bár Lajos annyira túlbuzgó volt, hogy a nantesi végzést is eltörölvén, a protestánsokat keményen üldöztette.

55. XV. Lajos alatt a jansenistákat kárhóztató „Unigenitus“ bullának csak erőszak és királyi önhatalom szerezhett elismerést. A közvélemény ellene volt.

56. Az 1789. évi francia forradalom nemcsak a pápa hatalmát eltörlötte, nemcsak az egyházi javakat bevonta; de rövid időre a keresztyén vallást is megszüntette.

57. Bonaparte a tolentinoi békében 1797. kényszeríté VI. Pius pápát: a római szék franciaországi birtokairól és három pápai legációról lemondani, Anconába francia őrhadat befogadni, 30 millió livert fizetni, és sok becses műremeket a győzőnek engedni.

58. Rómában köztársasági irányú néplázadás támadván, s abban Duphot francia tábornok megöletvén, a direktórium Berthier tábornokot sereggel Rómába küldötte, ki az egyházállamot 1798. köztársasággá alakította, VI. Pius pápát pedig biztonság okáért magával hurcolta, ki francia fogóságban halt meg Valenceben 1799. Negyedik nagy csapás a pápai hatalmon.

59. VII. Pius, ki 1800. Velencében választott pápává, a szövetségesek által visszanyerte birtokát, s a lunevillei békében (1801.) is megtartá a legációkon kívül. Az első konzullal 1801. egyezményt kötött; de Bonaparte ebben is a győző szerepét játszá, s még több egyházjogokat nyert, mint a mennyivel az előbbi francia királyok birtak.

60. Napóleon császár 1808. az egyházállamot különböző okok miatt megszállatta, elődének N. Károlynak ajándékát 1809. visszavette, a pápa világi hatalmát eltörölte, birtokának maradványát 1810. a francia birodalomba kebelezte, a pápát Franciaországba hurcoltatta, ki 1813. a fontainebleau-i egyezményben úgy szólván minden jogáról lemondott, és csak Napóleon bukása után tért vissza Rómába. Ötödik nagy csapás a pápai hatalmon.

61. Ancona megszállása 1832. nem a római szék, hanem inkább a francia hatalom érdekében történt, hogy általa Ausztria befolyása az olasz félszigeten ellensúlyoztassék.

Somosi István.

HUSZ JÁNOS

REFORMÁTORI MŰKÖDÉSEI ÉS VÉGÓRÁI *)

A római birodalom hanyatlásával bekövetkezett barbarizmus, a nemzetek vándorlása, s több más eféle okok, melyek a csaták és hódítások erőszakoskodásaival együtt járnak, nemcsak nemünk szellemi fejlődésének összes körére, hanem

*) Történeti adatok, leginkább Theobalds Hussiten Krieg című munkájából (1750. Brezlau) vették.

különösebben a keresztyén egyházra nézve is megtették szomorú hatásukat. Ugyanis a keresztyén egyház tanai mind jobban jobban megvesztegettetvén, 1150. előáll Lombárd Péter, a kortársai között nagy tekintélyre jutott mondatok mestere (magister sententiarum), ki mindazt, mit Lanfrank 1071. Anselm 1094. Húgó 1127. és Gratián koruk hibás vallásfogalmaiból merítettek, összeszedvén, művét oly nagy tekintélyre emelte, hogy mindaz, mit megirt, a tiszta evangyéliomi tudomány háttérbe szorításával a hit dolgában sinórmértékül kezdett vétetni, annyira, hogy később csak annak volt becse, mit a pápa mondott, vagy a magister sententiarum megirt. Lombárd Péter hiv követőkre talált Nagy Albert régensburgi püspökben, 1254. az olaszországi Aquinói Tamásban 1223, és Duns Scotusban. Kész vala ezek szerint a keresztyéni és becsempészett idegen tanoknak oly vegyülete, melyekből ítélve a keresztyén egyház minden egyéb vala, csak evangyéliomi nem.

Az emberi szellem ezen megvesztegetett kor tekintélyes gyámsága alóli menekülésére, elébb Wald Péter Franciaországban, majd Wiclef az angol-szász földön, saját belátásukat kezdék használni a hit dolgában, visszakövetelvén az okosság azon elvitázhatlan jogát, hogy csak az értelem világánál meggyőződésre érlelt hitigazságokat fogadja be szívének szentélyébe, saját észereje szerint mérlegelhesse a hit tanokat, mennyire egyeznek azok vagy ellenkeznek a nagy alapító, a mennyei követ, elveivel. Később ismét a csehek földjén, a II. Bolesláv alatt a X. század második felében keresztyén hitre térített országban nyilatkoztak az ébredő szellem ezen életjelenségei. Már 60 évvel Husznak fellépte előtt hitujítási mozgalmak színhelye volt Csehország; ezek a Wald Péter iskolájának növendékei, az ugy nevezett wáldiak, lioni szegények, albigensesek, patarónusok, rotáriusok (routiers) valának, kik, mint Lancelotus du Voisin róluk megjegyzi, tévtanaikat Franciaországból hozák által Csehországba. Felléptök, mely 1347. körül esik, általános figyelmet gerjeszt, s a pápának is értésére esvén, általa Erneszt prágai érsek bízatik meg, hogy IV. Károly császárt bírná rá, hogy az említett ujítók ellen az eretnektörvények foganatba vétetnének, s a nevezett érsek sikeres működéséiért a pápától cojudex terrae címmel és bibornoki kalappal tiszteltetett meg. Gencenstein János 1376. a fennemlítettnek az

érseki széken következője, nem kevesebb éber figyelemmel kísérte az említett szektáriusoknak lépteit, de a szabadabb gondolkodásnak egészen szárnyát szegni nem volt hatalmában a világi hatalomnak. A kor története Austrius Konrádot, Janow Mátét és Milotz Jánost jegyezte fel, mint a szabadabb vallásos eszmék bajnokait, kik közül Janow az Antikrisztusról írt munkája által, mely később hibásan Husz munkáihoz csatoltatván látott világot, lett az irodalmi téren ismeretessé.

Megegyengettetvén ezek által a szabadabb vallásos eszmék útja, több közelebbi és távolabbi okok folytak arra be, hogy Husz János és elválhatlan társa Prágai Jeromós ernyedetlen buzgósággal és alább kifejtendő erélylyel elkezdjék reformátori működéseiket. Husz fellépésére és eszméinek irányára nézve kétségen kívül Wicklef munkái adták meg az első lendületet. Sokan az ellenpártiak közül az anyaszentegyház sajnálandó meghasonlását kisszerűségekből huzzák le, önzésből, bosszúból, szenvedélyekből következtetik azt; mondják, hogy ha ez vagy amaz okok mint tényezők nem szövetkeznek, ha ilyen vagy amolyan rendszabályok vétetnek elő ellenszerül: soha a pártviszály meghasonlásba nem megyen által; nem látják vagy nem akarják hinni, hogy azon eszmék minden korokon által képviselve valának, hogy azok az emberi szellem természetes működéseiből folynak, hogy azok egészen másféle fegyverekkel, mint melyek eddig használtattak, kölcsönös méltánylás, a kor józan eszméjéhezsi simulás, nem dac és csökönös megállapodás által tétetnek ártalmatlanokká. És ha az emberi nemet kibékülés, és jóakaratú s az igazságot mindkét részről méltányló egyezkedés lengi körül, sok, oly rombolólag elviharzott szenvedélyek helyett jótékony hatású szellemmozgalmak teszik termékenyebbé a szellemvilágnak rekedt légkörét.

Mielőtt a közelebbi és távolabbi okokat előadnók, melyek erkölcsileg készíteték Huszt a római egyház megalapított tanai elleni fellépésre, illő elveivel és általa felállított hitcikkelyeivel megismerkednünk.

1. Megvetette azon visszaéléseket, melyeket a babona és farizeusi álkegyesség az egyházban meghonosított.
2. Kikelt a pápai dölýf, zsarnokság és cégéres élet ellen.
3. Wald Péter azon tanát érvényre emelendő, hogy a pápa evangyéliomszerűleg sem több sem kevesebb, mint az

egyház hasonnemű szolgáinak akármelyike, mert az evangéliumi tanok szerint, a ki első akar lenni az egyházban, legyen az az utolsó, és ki nagy akar lenni, legyen mindeknek szolgájok.

4. A tisztító tűzről tanát az egyháznak és a halottakért tartatni szokott misét, mint papi önérdék szüleményeit, félretette.

5. A sok, hasztalan, Isten ígéből nem okadatolható ünnepek mint emberi találmányok ellen kikelt.

6. A böjtöt ugyan, mennyiben az a test túlsulya ellen küzd a szellemi élet mellett, nem bántotta, de hogy általa üdvet nyerni vagy elveszteni lehessen, tagadta; nem engedte meg a jócselekedetek érdemlő tanát sem, maga mondja Jézus: ha mindeneket megcselekesztek is, haszontalan szolgák maradtok.

7. Az utolsó kenetet nem sorozta a sákramentomok közé, valamint a keresztséghez ragasztott szertartásokat is megvetette, mert szerinte mind keresztelő János, mind az apostolok csak vízzel kereszteltek.

8. Az egész természet Istennek temploma, nemcsak egyházak vagy zárdák falai között könyöröghetünk a meghallgatás reményével, hanem bármely helyen is; maga mondja Jézus: könyörögj magános kamarádban.

9. Miseültönyre, oltárookra semmi szükség, ezek csak küldiszei az egyháznak, a képek pedig mint vallásos tisztelt tárgyai épen nem tűrendők.

10. A fülbegyónás mit sem használ.

11. A cégéres élet világít úgy mint egyházit érdemetlenít, miként veheti ugyanis kezeibe Krisztus testét az, ki fajtalansággal, feslettséggel van bélyegezve.

12. Az egyházi szolgáknak jövedelmeik feleslegeit nem fényűzésre, hanem szegények gyámolítására kellene fordítaniok.

13. A szerzetesi rend ördögi s céltalan intézkedés: minnek azoknak zárdákba zárkozniok, kiknek Jézus e redeletet adta: menjetek el és tanítsatok.

14. A végvacsora nem egy hanem két szín alatt osztandó ki a láikusoknak, kikért Jézus épen úgy meghalt mint a papokért.

15. A végvacsorában a kenyér és bor átállatozás útján nem változtak által Krisztus testének és vérének lénye-

gévé; de azért természetfeletti és titkos módon Jézus valóságos testét és vérét veszzük a kenyérrel és borral, modo mystico in specie panis et vini.

Ezen tanokkal lépett ő fel Prága ó városának Betlehem nevű egyházában, mint egy előérzet által sejtve titkosan, hogy az általa az egyházban közönségessé teendő kehelyből halál italát fogná meríteni.

Megemlítendők az okok, melyek Huszt a római székheli meghasonlásra birták; — arra csupán egy esetleges véletlenség szolgáltatta az első indokot. Valamely egyetemen ifjú ugyanis, kit Hágek történész helytelenül Hieronymnak nevez, bizonyos, Wiklef tanait tartalmazó könyvet közöltt Huszszal, melyet magával Angolhonból hozott, hol tanulás végett tartózkodott, melyet Husz figyelemmel átolvasván, oly útasítással adá vissza birtokosának, hogy azt vagy megégetné vagy pedig a Moldva folyamba vetné, nehogy az új tanok után kapkodók abból egyházellenes tanokat merítenének; ez 1403. évben történt.

Majd ismét két angol jelenvén meg a prágai egyetemen, név szerint Jakab és Candelberg Konrád, s beiratván magukat 1404. az egyetemi hallgatóság közé, nemcsak szorgalommal megjelentek az azon korban szokásos theológiai tantárgyak feletti vitatkozásokon, hanem azokban tettleg részt is vettek; mivel pedig vitatkozási tételeik, például: több egyházi hatalommal bir-e érdemileg a pápa, mint más közönséges pap? miséje foganatossabb-e mint másoké? oly neműek voltak, melyek közfigyelmet gerjesztének; miután tudomásra jött, hogy Angolországból, az eretnekségek fészkeiből jöttek, Duha Leonhárd egyetemi igazgató által a IV. Károly császár által az eretnekek ellen hozott büntetésekkel fenyegettetvén, elhagyták Prágát, az ujeszmék csiráját s az egyháztanok feletti meghasonlást a prágai egyetemen végkép magok után hagyván.

Husz a fenn említett angolokkal érintkezés következtében, nem különben erős és tökélyre törő szelleme sugallatából közelebbi viszonyba lépett Wiclefnek szellemével, különben Wiklefnek De realibus universalibus című munkájából tanairól bővebb felvilágosodást, evangyéliomszerűségéről pedig magának több több meggyőződést szerzett, s hozzájárulván még az oxfordi egyetemnek egy Wiklef jámbor életét, tudományát és tanainak tisztaságát tanusító 1403.

keletkezett oklevele, oly buzgalommal tette sajátjává annak elveit, hogy azokat Prágai Jeromóssal, későbbi elvrokonával, végre a vértanúságban is rendíthetetlen társával megismértette.

De hogy a kor körülményeivel szorosabban megösmérkedjünk, nem lesz célelleni dolog, egy pár történeti adatot feljegyeznünk, melyek Husz egyházujításával nemcsak szoros viszonyban állanak, sőt nem csekély tényezőként merülnek fel egy külön vált párt alakítására, mely később a vallás reformálását feladatául tűzte ki. A reformátori hivatás Husznál úgy, mint később a protestáns egyházban, nem a keresztyén elvek felforgatásában, vagy a keresztyén tanok szentíráseellenes módosításában állott; a hitujítás feladata a szellem e nemű első jelentkezésétől kezdve a vallásos tárgyak felőli tisztább fogalomszerzésre, s a tanok tisztább felfogására szorítkozott; kötelessége ezen elv szerint mindenkinek egyénileg tisztázni vallásos fogalmait, nevelni ismereteit, mert a mely hit nem a szellem ezen működésén alapúl, vak, annak erkölcsi fogamatja nem is lehet. Midőn tehát egy részről a protestáns egyház az emberi bár mily magas tekintély gyámságát kizárja, más részről az örök igazság iránti hódolatban és az evangyéliom szerinti igaz tanok tiszteletében áll, melynek maga az evangyéliom szabályszerű si-normértéke.

Husznak reformátori pályájára történt fellépése azon válságos időszakra esik, midőn az ébredő értelmiség némi nemű önesméretre juttatta a cseh nemzetet. IV. Károly császár ugyanis kedvelt egyetemét, a prágait, felvirágoztatni akarván, hogy azt népesebbé tegye, az idegeneket, különösen a szomszéd németeket kedvezményekkel és kiváltságokkal látta el, így jelesül a beköltözött számos német elem a dékán vagy egyetemi igazgató választásában 3 szavazattal ruháztatott fel akkor, midőn a nemzeti párt csak egy szavazattal bírt. Husz látván ezen aránytalanságot, sajnálván más részről azt is, hogy a nemzeti elem önhazájában háttérbe szoríttatik, a bonni és párizsi egyetemek példájára azt követelte, hogy megfordított arányban az idegen ajkúak 1 szavazattal birjanak akkor, mikor a benszülött csehek 3 szavazattal lesznek felruházva; ezen surlódásokból már, összeköttetve Husznak egyházujítási vállalatával, nem ritkán véres jelenetek fejlődtek ki. Husz pártjára a benszülött cse-

hek, az ellenpártra pedig a németek a Husz ellen ingerlett papokkal szövetségzén, ezen surlódások oly fontosságot öltöttek magukra, hogy Wencel a cseh király által, ki változó szeszélyénél fogva hol tréfának nézé, hol komolyan vevé az országlási ügyeket, Husz közvetítő befolyására oda dől a dolog, hogy a cseh párt méltányos jogait az egyetemenél ismét visszanyeré. Ezen a csehek részére előnyös királyi határozat oly ellenszenvvel tölté be Husz és hiv társa Prágai Jeromós ellen a német elemet, hogy Prágát tömegestől odahagyván, megnépesíték az I. vagy hadakozó Fridrik által 1409. alapított lipcei egyetemet, s ennek következménye lett ismét, hogy Husz a nemzeti párt által egyetemi igazgatóvá választatott.

Minthogy a tapasztalat tanúsága szerint a politikai zavarok örömet kezdet fognak a vallásos eszmék mozgalmával, kiemelendő még egy más nevezetes történeti esemény is, mely az uj eszmék irányának határozott fordulatot adott, s általa Husz magát a római szék engesztelhetlen gyűlölségének tárgyává tette. XXIII. János pápa és László nápolyi király között, ki azt állítá, hogy még az elébbeni pápa életben volna, addig egy uj az elébbeninek helyét el nem foglalhatná, igen elkeseredett villongás ütött ki. Rómát ez okból a király ostrom alá veszi, honnan azonban visszaveretik, mi a királyt újabb ellenszegülésre késztetvén, a pápa maga részéről is tanácsosabbnak vélte, Péter kulcsát Pál szabljájával váltani fel, megfuvatá ez okból egész Olaszországban a hadi riadót, sőt a cseheknek segítségeket is, kik Wencelnek atyja lücelburgi János király alatt Majlandnál a pápai székek fontos szolgálatot tettek, igénybe veszi. Husz az egyház méltóságához illetlennek ítélvén a kereszt jelét ily önző célok kivitelére tűzni ki, a szószékről erőlyesen kikel 1412. a csehek felfegyverzése ellen, szavai a nép előtt nem téveszték hatásukat, egy kitörhető népfelkelés nem oknélküli aggodalma sokakat nyugtalanít. Sőt Husz tervezett ellenmondásának nagyobb nyilvánosságot szerzendő az egyházak és kolostorok kapuira a kor szokása szerint ily tartalmú megvitatás alá veendő tételt tűz ki: „Utrum secundum legem Jesu Christi licet et expedit pro honore Dei et salute populi christiani, et pro commodo regni bullas papae de erectione crucis contra Ladislaum regem Neapolis et suos complices Christi fidelibus approbare? melynek is megvitatásaul

jun. 7-ét tüzi ki. A nép a vitatkozás helyén tömegekben tödül össze; Márk, az egyetemi igazgató, a népjelenlétele ellen egyenesen tiltakozik. Elkezdődik mindkét részről az epével és személyeskedésekkel teljes vitatkozás. Husz elveihez híven az ily feltétel alatt osztandó bünbocsánat érvénytelensége és káros volta mellett szót emel, ellenei polgári és egyházi törvényekből védik a pápa ily körülmények közti jogát. Husznak szavai a nép között a pápai eljárást kárhoztató viszhangot költik fel. Visszatorlásul egy az ellenfél közül, Dr. Lebo, személyeskedésekbe ereszkedik Husz ellen. „Nagy botrányt idézesz elő, mondó, hogy te ifjú ember létedre oly nagy dolgokba ereszkedel, talán tudományodban fuvalkodtál fel? vannak itt, szól folytatólag, nálad tudományosabb egyének is; igaz, vakmerőségre veled senki sem mérkőzhetik, ha ő szentsége ellen akarsz disputálni, menj Rómába, mondd ott szemébe akaratomat, nem méltányos valakit gyalázni távollétében; ki vagy te? áldozár? kitől nyerted a felhatalmazást? a püspöktől, hát a püspök kitől? a szent atyától, ki néked is lelki atyád. Légy elátkozott Khámmal ki atyád szemérmét a világ előtt felfedezed“. Felzúdúl ezen szavakra a bosszús nép, s a viharzó kedélyeket csak bajjal sikerül Husznak lecsilapítani. Szóhoz jut végre Prágai Jeromás, a pápai bullát mint bünbocsátó oklevelet határozottan roszalja, s e ként bevégezdvén a bünbocsánat érvényessége feletti vitatkozás, a nép nem csekély kedélymozgalmak között széjjeloszlik.

Az általunk felebb előadott hitcikkelyeket bővebben értelmezendő Husz, tanításait az urvacsorájáról szóló tanak helyesebb értelmezésére is kiterjesztette, megcáfolandó az elbizakodott misemondó papok azon állítását, hogy Mária csak egyszer szülhette Krisztust, de a misemondó pap mindannyiszor valamennyiszor akarja, Istent teremt. Husznak közönséges fellépte előtt ugyan már drezdai Péter és különösen Jakobellus sürgetni kezdték az urvacsorájának sákramentomában a világiaknak kehelybeli részesíttetéseket is, véleményüket sz. János VI. részére alapítván, mint Aeneas Sylvius megjegyzi, „nagy örömökre az eretnekeknek, kik kaptak az alkalmon, hogy egy oly hitcikkely nyomára jöttek, melyet evangyéliomszerűnek esmérvén fel, a római székeknek vagy tudatlanságot vagy csalást lobbanthattak szemére“.

Husznak tudománya nemesak a hazájában lakó nemesek és főrendűek között kedvet találni, hanem ösmeretessé

kezde lenni Csehország határain kívül a Magyar földön is. Az első alkalmat szolgáltatta pedig arra az, hogy az akkori lengyel király az általa alapított krakkói egyetemet szervezni szándékozván, e végre tudományáról a szomszéd Csehországban annyira ismeretes Prágai Jeromóst hívta meg; Jeromás dolgát végezvén Lengyelországban, a magyarok akkori királya Zsigmond, az ékesen szólásáról és tudományáról nevezetes Jeromóst egyházi szónoklatok tartása végett királyi lakába Budára 1410. meghívta. Itt márc. 20. volt szószékre lépendő; az ujságvágy és a férfiú nevezetessége nagy számú közönséget gyűjtötte össze a király környezetében a főrendűeknek és egyházi személyeknek; mivel pedig beszéde Wiklefnek dicsőítésétől áradozott, oly nagy visszatetszést idézte elő az ott levő számos egyháziaknak, hogy azok őtet eretneknek kiálták, és ha Zsigmond titkon Bécsig nem szállíttatja, élete is veszélyben forog, de csakugyan utólérte itt őt a magyar klérus gyűlölsége, hol letartóztatván, mind addig nem menekedhetett, míg a prágai egyetem közbejárására szabadságát ismét vissza nem nyeré. (Theobalds Hussitenkrieg I. Hauptstück §. 9.)

Husznak egyházujítási szellemben tartott szónoklatai mind inkább felzaklatták a kedélyeket, különösen a bünbocsánathirdetők ellen, kik a pápa bullája érdekében az olasz had mellett szónoklottak, mind inkább készült a kitörés, s a nép készült a közelgető urnapján az eféle szónoklatoknak véget vetni. Az egyetem igazgatója tartván az előjelekből a bekövetkezhető kitöréstől, Huszt és Jeromóst, hova már az egyetem tanárai összegyűlve voltak, idéztette, s kérte őket mindenre, a mi szent, vetnének véget népizgató szónoklataiknak, gondolnának egy történhető lázadás veszteljes következményeire; felemlíték, mily hű társaik voltak Husznak és Jeromásnak, mily buzgón védték az egyetem ügyét a nemzetiség dolgában, vetnének számot magukkal, tekintenek önfiatalságukat s hivataltársaik élemedett korát, gondolnak meg, hogy a németek bosszús gyűlölete és a császár haragja végtére is utóléri őket. Husz és Jeromás ezeknek megnyugtatójukra kinyilatkoztatták, hogy bár elveiktől el nem állhatnak is, de előadásaikban a mérséklettség határát át nem lépéndik.

Bekövetkezően a rettegett urnapja, a bünbocsánathirdetők bántalmakkal illettettek, s előadásaik a nép által za-

vartattak. A polgári hatóság eleit veendő a rendetlenségeknek, a tetteseket befogatja. Husz és Jeromós a befogattak szabadon bocsáttatása miatt magokat közbe vetik; a tanács félvén a kitöréstől Husznak sok szemrehányások után elbocsáttatásukról ígéretet tesz, de a bűnösöket titkon 1412. év jun. 28. éjjelén lefejezteti, mely megtörténvén a hullák a nép által kézre kerítettnek, s mint evangyéliomi vértanúk az ó városban a betlehem-i templomban eltakaríttatnak.

Midőn ezek Prágában ekként folynának, Husz ellenségei magokban örvendettek, látván a végveszélyt, melybe magát e miatt döntendő lesz. A pápa által Rómába idéztetik, ő az engedelmességet megtagadja s tovább megy, szónoklataiban nyilván tanítja, hogy a pápa nem több mint ő, vagy bármelyik áldozár, kárhóztatja a Wiklef könyveinek megégetését, ellentmond a képek tiszteletének, bűjtnék és fülbegyónásnak mint emberi találmányoknak, melyek Isten igéjéből nem igazolhatók. A nép helyesli, a papok szitkozódnak, a rendetlenségei miatt nem igen kedvelt király Wencel Tocknik várába zárkozik, Prágába jönni, félvén a baljós latú körülményektől, nem merészel.

Megsokalván Husz a napról napra komolyabban fejlődő dolgok menetét, búcsút vesz Prágától, szülőföldjére Husinecbe vonúl, Husinec Miklósnak védszárnyai alá, s összes munkáinak rendezésével foglalkozik, melyek Mundánus Péter által 1558. évben adattak ki, segyszersmind ügyét az egész ország előtt igazolandó a Krisztus ítélő székére hivatkozik.

Husz ujításainak híre nem igen kedvező viszhangot költött Európa különböző részeiben, a korszellemfejetlensége, a tekintélyekhezi ragaszkodás sokkal erősebb vala, mintsem az az újabb eszmék folyamának szabadabb mozgást engedhetett volna. A nagy hírű Gerzon, a párisi egyetem theológiai karának dékánja, unszoló a prágai érseket Husz vallásos ujításainak elfojtására. XXIII. János a cseheket interdiktummal fenyegeti, ha 9 hónap alatt Husz Rómába nem küldetik, s eretnekségei el nem fojtatnak. A Csehországból küldött, Huszt és a cseheket igazolandó római küldöttség pedig elébb kihallgattatásban sem részesül, majd később nemzeti és vallásos ügyei melletti buzgó érdekeltsége miatt el is záratik. Végre 1413. év jun. 6. csakugyan megérkezik Rómából a rettegett interdiktum, s a szentségek kiszolgál-

tatásának megszüntetése még nagyobb zavarok és rendetlenségek alapja lön.

Mi az egyház e korszakbani állapotát illeti, a legbotrányosabb meghasonlások színhelye volt az, hol az ellenpápák vívák az elkeseredés engesztelhetlen harcát, s közülök IX. Bonifác Rómában, XIII. Benedek pedig Avennióban székelt, majd Bonifác elhalván, helyére VII. Ince, ez ismét elhalván XII. Gergely választatott meg pártja bibornokaitól, és mivel sem Gergely sem Benedek lemondásuk által az egyház csendét visszaállítani hajlandók nem valának, a pizai zsinat 1409. V. Sándort választja az egyház fejévé. Majd V. Sándor is elhalván, Gergely és Benedek még erősebben ragaszkodtak jogaikhoz, míg nem Cossa Boldizsárnak, ki XXIII. János nevet vett fel, bátorsága kerekedik pápai díszruhát öltve, hármaskorónával fején, a bibornokok kollégiumába menni, s ezen egyszerű felszólalással „ego sum vester papa“ a pápai méltóságot kezéhez ragadni. A római egyház ezen zavargásait lecsendesítendő, Zsigmond császár majd nem minden európai udvarokat feljár, őket zsinattartásra bírándó, XXIII. János pedig a császárt lekötelezendő, az egyházi főméltóságban megerősítés reményétől is élesztetve, zsinat helyéül Konstáncot tűzi ki, hová egyszersmind Husz és a csehek is a császár által meghivatnak.

Valamint Csehország rendei úgy Husz sem akarták magukat a véletlenre bízni. Husz Krakowec várából, hol bátorság kedvéért tartózkodott, előkészületeket teendő, Prágába jön, a cseh rendek pedig Huszt biztosítandók, Chlum János és Leszten Wencel főrendű embereket rendelik mellé, s számukra a császártól biztosítási okmányt kérnek. Mielőtt Husz 1414. év okt. 11. a válságos útra indul vala, vissza nem térendő tübbé, hogy hazája zöld halmait, szeretett hű társait újra üdvözelve, mintegy balsorsának sötét sejtelmétől vezettetve, okt. 10. tanait igazolandó, s nemzetét azok melletti állhatatosságra serkentendő, cseh nyelven végbucsút vesz honától.

Jánost a tiara fénye és a pápai hatalom elnyerhetésének hízogó reménye még nov. 11. vitte a zsinat színhelyére, itt várandó be Huszt, ki Nürnbergben által közelített céljához; a férfiú nevezetessége és az újságvágy sok bámész sokaságot gyűjtte útjára. Nürnbergben st. sebáldi áldozár Alberttel vallásos vitatkozásba egyveledett. Sőt itt kapta

meg a császártól a biztosító okmányt is, mely a császár parancsára 1414. év okt. 18-ról Paceszt Mihály boroszlói kanonok aláírásával volt ellátva. Konstánban Vita nevű özvegnőnél vett szállást; megérkezvén tudatja megjelenését a pápánál, ki a csehek engedelmességét méltányolván, a császári *salvus conductus* értelmében teljes szabadságba helyezé Huszt, ha mindjárt, mint magát János kifejezé, a pápa testvérét ülte volna is meg.

Nem késtek azonban ármány és gyűlölet Husz vesztét előidézni; alig érkeztek meg ugyanis Palec István és de Causis Mihály halálos ellenei, ezen jó hangulatot Husz végvesztére kezdék intézni. Kiszemeltetvén ugyanis általuk Husz munkáiból a vádpontok, és magoktól talált több koholmányokkal toldatván meg, pápát, bibornokot és főpapokat kerestek fel, engesztelhetlen ellenszenvet költendőik áldozatjuk ellen. A zsinat nov. hó 16. megnyittatik János pápának Zakariás VIII. része 16. verséből vett egyházi beszédével. Novemb. 28. a pápa az augsburgi és trienti püspököket több egyházi méltóságokkal Huszhoz küldi, hogy számot vegyenek tanairól és viseletéről. Husz kifogást tesz, hogy magát nem egyes személyek, hanem az egyház képviselői, a zsinat által kívánja kihallgattatni, titkon azonban katonai őresapatok állíttatnak fel, elfogandók Huszt és a védelmére rendelt Chlum Jánost. Megjelenvén Husz a bibornokok tanácsában, ezen kérdéssel fogadtatott: „Te Husz vagy, ki az igaz hívő egyház csendjét háborgattad, durva és egyházellenes tanok magvait hintvén el Csehországban“. „Igen, én Husz vagyok, felele ő, azért jöttem önként, hogy ha tévtanokat hirdettem vagy tanítottam, felőlük felvilágosíttatván, azokat visszahúzzam“. „Azt helyesen teszed,“ felelének az atyák. Mindamellett Huszt Chlummal együtt rögtön őrizet alá vetették.

Megtörténvén Husznak elfogatása, a bibornokok további teendőjükről tanácskozendők, ismét megjelentek a pápánál. Megjegyzendő, hogy a Huszt üldöző rosz szellemek Palec és de Causis sem maradtak el. Itt valamint Chlum elbocsáttatása, úgy Husznak erősebb őrizet alá tétele megrendeltetik. A szabad lábra állított Chlum rögtön a pápához siet, emlékezteti őt mind a császár ünnepélyes biztosítására, mind pedig a pápának Husz irányában nem rég tett jóakaratú nyilatkozatára. János pápa magát mentendő, az eljárás

felelősségét a bibornokokra hárítja, kiknek, mint mondá, maga is hatalmuk alatt áll. Husz elzáratásának híre megdöbbené a cseh rendeket, a december 24. Konstáncba érkezett császárhoz folyamodványnyal járúlnak, hogy Huszt szabadon bocsáttatná, kinek tanai tisztasága mellett tanúskodik Konrád prágai érsek bizonyítványa is. Kérik, hogy engedtetnék meg neki a szabad védelem. Husz sorsán mindez nem segített, a csehek folyamodványa engedetlenségre magyaráztatván elmérgesíté az ügyet, fogsága súlyosbúl, a szokatlan büzhödt lég egészségét megrendíti, később ismét, trágikusabb kivégeztetésre tartatván fel, egészségesebb börtönbe záratik, honnan több levelet intéz barátihoz, melyekben ezen kifejezés is előfordúl: „Fratres mementote miserae aucae“. Levelei több mint egy század mulva Wittembergben láttak világot.

E közben a csehek kedves mesterük sorsán aggódva nem nyughatnak, Meserichből kelt levelökkel a császárhoz fordulnak, elmondják álmélkodásukat, hogy Husz a császári biztosító levél ellenére a pápa által elzáratik, sanyargatnak, szorgalmaznak a császárt, hogy engedtessek meg Husznak magát a zsinat előtt igazolni, azonban a gyengébb jellemű, s papi befolyásnak egészen alá rendelt császár kérelmek teljesítésére semmi legkisebbet sem tett.

Letűnt e közben XXIII. János papának szerencsecsillaga is, s baljóslatú körülményeiből s a zsinat hangulatából vevén észre V. Márton bekövetkező elválasztatását, egy éjjel lóháton több német lovas által kísértetve, s füstbe ment reményeinek fájdalmas érzetét vivén keblében, elhagyja Konstáncot. A megdöbbené zsinat tartván az általa gerjesztendő zavaroktól, őt útközben letartóztatja, Konstáncba visszaviteti, s bajor Lajos örökösére alá bízva, kitől huzamos ideig fogva tartatván, idő multával szabadságát nagy pénzösszegegen vásárolta meg.

Ezalatt Csehországban minden nyelv Huszról és válságos körülményeiről beszélt; panaszok emelkedtek Jeromós ellen, hogy ő, ki ugyanazon elveket vallá, s hű társa vala Husznak szerencsés napjaiban, most a nyomor és próbáltatás óráiban gond nélkül hagyja őt mostoha sorsára. Ezen szemrehányásoktól s lelke nemesebb sugallatától is indítatva, 1415. év április 4. megjelenik Konstáncban, s ott 8 napot mulatván a közelfekvő Uiberfingen városkába vonúl, biz-

tosítási okmányért folyamodványt nyújt be a császárnak, hogy ő is magát a zsinat előtt igazolhassa, mit azonban meg nem nyerhet. Elhagyván Jeromóst a remény a császári biztosító okmány megnyerhetése felől, részint hátrahagyott barátja sorsán aggodva, félve egyszersmind honfiktársainak szemrehányásaitól, nehéz kebellet indul meg hona felé; balcsillagzata azonban hona határait látni, szerettei szíves üdvözléseit hallani többé nem engedé: Hirschauba érkezvén sultzbachi örgróf János által ápril. 24. letartóztatik, kemény őrizet alatt, megláncoltatva mint gonosztévő egy kísérő levél mellett szekeren Konstáncba szállíttatik, hol bajor Lajostól átvétetve a főpapoknak több megalázó körülmények között átadatik. Felolvastatván Jánosnak kísérő levele, melyben az elhírhedt eretneknek kézrekerítését magának nagy érdemül tudja be, felszólíttatik egy püspöktől: miért hagyta el Konstáncot? miért nem jelent meg a zsinat parancsára? Azért viszonozá Jeromós, mert biztosító okmányt nem nyerhettem, s mindenütt elleneimmel találkozván, nem akartam magam veszélynek oktanul kitenni, azonban mihelyest az idéztetés értésemre esik, azonnal megfogtam volna jelenni. Erre zajos lárma keletkezik, egyik egy, másik más nem igazolható vádakkal állván elő, melyeknek midőn Jeromós bebizonyítását, és ha hibázott, felvilágosíttatását kívánná, torokszakadva kiálták „tűzre vele, tűzre vele“. Ti nem kevesebbet kívántok, szóla megindulva Jeromós, mint életemet, ám legyen; közbe szól a saltzburgi püspök, „nem, nem halálát kívánjuk a bűnösnek, hanem életét“. A főpapok szétoszolván, Jeromós őrizet alá vették.

Elzáratván Jeromós a börtönőrök szigorúsága, kiknek felügyelője a szigorúságáról ismeretes rigai püspök volt, a fogság súlyosbított sanyarai csaknem szenvedhetetlenekké lettek reá nézve. Ezen állapotban töltött egy egész évet, hol jellemstilárdsága s elvei melletti állhatatossága kemény próbára tétetett ki.

Ujra megérkezett azonban a csehmorva rendeknek Brünben keletkezett sa császárhoz intézett megkereső levele, melyben érzékeny panasz emeltetik, hogy mielőtt Husz önmentségére csak egy szót is szólhat vala, kemény fogságba vették, hogy mindezek a császári tekintélyt lealázólag a Huszt biztosító császári okmánynak ellenére és gúnyára történ-

nek. Venné tekintetbe Zsigmond valamint császári méltóságát, úgy a római birodalom szentségét is, melynek Csehország kiegészítő része, cselekednék a kiadott császári biztosító okmány értelmében. Mindezen közbenjárások, valamint Husz János egyes megkereső levelei is annyit használtak, hogy a szomorú tragédia kifejlését sietteték, s ügyének 1415. jun. 5. leendő felvétele megállapíttatott.

Helyén lesz itt a szent zsinat türelmetlen szellemére egy pár futó pillanatot vetnünk. Megérkezett jun. 5. az egyházi atyák a mezitlábasok zárdájába gyűlének össze, és mi előtt Husz elővezettetnék, felolvasák a vádpontokat s elítélék őt. Látván a jelen volt csehok ezen igazolhatlan eljárást, tudaták a császárral ezen hallatlan bíraskodást. A császár megértvén panaszukat, azon utasítással küldé a zsinat színhelyére bajor Lajost és Fridrik örgrófot, hogy a vádpontok véle közöltetnének, melyeknek megvitatását ügyértő emberekre bizza; az elsőbb kérelem helyeseltetett, az utóbbi megtagadtatott. Bevezettetvén Husz, kérdés tétetett elé: könyveit sajátjainak ismeri-e? Midőn azoknak ugyanazonságát erősítené, ígéré egyszersmind a tévtanok kiigazítását, ha felvilágosíttatik: megkezdődött a vádpontok felolvasása, a vádlók nevei elhallgatásával. Husz szóhoz akarván jutni, oly vad lárma és zaj keletkezett, hogy mint szemtanú Mladowetz Péter emlékezetbe hagyá, a terem jobban hasonlított vérengező vadak gyűlhelyéhez, mint vitatkozó bölcsék higgadt tanácskozási helyéhez. Midőn Husz megemlíti, hogy tanait ily körülmények között sem a szentírásból, sem egyházi atyákból nem védelmezhetné, a jobbak látván az ingerültséget, a kihallgattatást a hó 7-re rendelték meg.

E napon a csásár a főrendűek, nemesek és tudorok kíséretében jelent meg az atyák gyülekezetében. Székfoglalás alatt Wiscellin György, törvénytudor, kit a császár nem sokkal elébb emelt nemességre, tétovázott, tudor társai vagy a nemesek között foglaljon-e helyet? mig végre a nemesek közzé üle. A császár mosolyga az eseten: te külön ember vagy, megszólítá Wiscellint, ki a nemességet a tudományok kitüntetésének elébe teszed; nem tudod-e, hogy én egy szómra 600 parasztot is megnemesíthetek, de egy embert sem vagyok képes tudorságra emelni.

E rövid intermezzo után szemére veték az elővezetett

Husznak, mint ha tanai azt tartalmaznák, hogy a kenyér a megszentelés után is csak kenyér marad. Husz magát igazolandó értelmét módosítva adá elő. Erre a camerachi bibornok őt újra azzal vádolja, hogy ő Wiklef munkáiból szedte volna ki egyházellenes ujitásait; melyre válaszoltattott, hogy ő Wiklef ujitásait sem el nem sajátítá, sem nem kárhoztatá, míg azok Isten igéjéből igazolhatóknak be nem bizonyultak. Szemére vettetett végtére, hogy ő Wiklefet szószékről magasztalta, s ön lelkének hasonló üdvet és boldogságot kívánt. Még mint néplázító is bélyegeztetett: mire azt válaszolá, hogy a népet csak arra intette, hogy a hitnek sisakjába s az igazság páncéljába öltözködjék, melyek nagyon is különböznek az anyagi fegyverektől. Vádoltattott még a prágai egyetem csendje és békéje felzavarásával is, mely ellen magát nemzeti fontos okokkal igazolta.

Mielőtt a rigai püspöknek mint fogolyörnek ismét kézbesítették, szemére veté a camerachi bibornok vádként azon mondását Husznak, hogy ha neki önkéntes megjelenési szándoka a zsinatra nincs, sem zsinat, sem császár őt arra nem kényszeríthetik vala. Igen, mondá Husz, az ő hatalmas pártolói, ha nekik úgy tetszik vala, abban akadályoztathatják; mely feleletét Chlum János cseh nemes eként egészíté ki, hogy bár ő sok főrendű cseheknél jelentéktelenebb ugyan, egymaga képes lett volna egy évig megvédeni; e nyilatkozatnak helye itt nincs, közbeszóla az említett bibornok, hanem ha te magadat Husz a zsinat akaratjának alá veted feltétlenül, mint ígéred is, az csak javadra fog szolgálni. „Fogadj szót a bibornoknak, közbe szóla a császár, bár a vádak súlyosok is ellened, szabad leszesz, hogy ha pedig nem, tudni fogja a zsinat, mit legyen teendő veled, másként ne hidd, hogy védelmezem tévelyeidet, sőt kezeimmel gyujtok alád.“ „Felség! nem azért jöttem, hogy tévtanaimat makacsul védelmezsem, hanem mihelyest jobbról győzetem meg, azonnal megadom magam.“ Chlum kezét nyújtva Husznak: légy erős, mester, áldozd fel inkább magadat mint az igazságot. Ezután ismét visszavezetteték.

Junius 8-kán a zsinat az általános vádak helyett 39 vádpontot formulázott leginkább azon munkájából, melyet De ecclesia írt contra Stanislaum et Stephanum Palec. Közülök némelyeket megismért mint saját tételeit, másokat mint elferdítetteket jelelt meg, másokat végre mint tö-

le nem származókat általában megtagadott. Leginkább bűnül tudattak be azon állításai, melyek az egyház fejről és a főpapok életéről szóló észrevételeire vonatkoztak, melyekben az egyház fejének Krisztust lenni mondá: ha Krisztus, mondák, az egyház feje, úgy nem Péter; s melyekben a pápákat, ha ők Jézusnak nem követői tudományban és szelídségben, Antikrisztusoknak nevezé; s melyekben megróttá az egyházi fegyelmet, mely a papoktól tolatott a népekre, midőn helyeselte azon fegyelmet, mely Isten igéjén alapúl. Ha a pap vagy áldozár hivatását lelkesen teljesíti, nincs mit félnie a pápai átoktól, mert az oly átok áldássá lesz az elátkozottra nézve. Még a pápa, püspök vagy pap halálos vétekben él, nem pápa, püspök vagy pap az, maga a császár sem császár Isten előtt, ha halálos vétekben van elmerülve, melyre a császár a nürnbergi örgróffali beszélgetését félbeszakítva viszonzá Husznak „Nemo sine crimine vivit.“ Te, vádlólag szóla közbe a camerachi bibornok, nemcsak a papi, hanem a világi méltóságokat is elakarod-e nyomni? Cyprián után szóltam, felele Husz, ki azt írja: egy sem igazi keresztyén, ki keresztyéni módon nem él. Ha János pápa valódi pápa volt, kérdi Husz folytatólag, miért tettétek őt ki? Bűneiért, felele a császár. Te Wiklef 45 tévtanételét is védted, közbe szóla a florenci bibornok? „Tévtanait nem védelmeztem, ha mi jót mondott, meg nem vethetém“.

Ezen tételek körül forogtak a Huszt terhelő vádpontok, melyek őt vértanuságra vivék. Gyűlés végeztével a camerachi bibornok a zsinat szóvivője körülbelőlekkép nyilatkozott. Ezek azon tévtanok, melyek az atyák szigorát fejedre idézék, Husz; nem mint bírád szólok, hanem mint tanácsadód: figyelj a módokra, melyek által magadat megmentheted. Tapasztalhatod az ellenszenvet, melyet tévtanaid ily sok magas miveltségű atyákban ébresztettek, mi tehát a birodalom császára és testvére a csehek királya ő felségeik iránti kegyeletből is három szabadúlhatási pontot terjesztünk elődbe. — Tisztelt atyák, felele Husz méltósággal, a megátalkodottság szennyét hordani nem akarom. Engedjetek részemről bővebb felvilágosítást, adjatok egyszersmind útba igazítást. „Minő ravasz“ felkiáltának többen. „Istenemre mondom, felele Husz, szivemből szóltam.“ Az elődbe adandó pontok ezek, szóla a bibornok folytatólag:

1. Az egyházi zsinatnak magadat alá veted, s bűnbánólag megismered hibáidat.

2. Hittel erősíted, hogy azokat többé sem nem teszed, sem nem tanítod.

3. Hogy a mit tettél vagy tanítottál, visszahúzkod.

Midőn ezen előterjesztett pontok elfogadására mindenünnen unszoltatnék, felindulással esdekle: Istenre kérlek titeket atyák, ne kényszerítsetek olyasmit tennem, mit nem tehetek, s általa Isten ítéletét vonom magamra. Miért ne vonhatnád vissza egyházellenes tanaidat, szóla a császár, ha mindjárt hamis tanuk terheltek is azokkal. Részemről én minden tévelygést visszavonhatnék, s mind a mellett senki azon következményt onnan nem vonhatná, hogy tévelygéseket tanítottam. Legkegyelmesebb uram, felele Husz, felséged szójátékkal él. Majd egy könnyűs világos okmány fog elődbe terjesztetni, szóla a florenci bibornok rábeszélőleg, aláírás végett, mit ha nem cselekszel, tudni fogják az atyák, mint kellessék veled bánni, — vagyis mint kellessék eretneket büntetni, szóla közbe egy lengyelországi püspök. „Bizonyítsd be, hogy eretnek vagyok, szóla Husz felgerjedve“. Mily megátalkodott! jegyzék meg sokan; ha tanait visszavonja is, csak szájjal nem pedig szívből teendi. Erre Husz elvezettetik. Szerintem, szóla Zsigmond bezárólag, ez ember, tévtanaiból ítélve, halált érdemel; ha makacsul ragaszkodik tévelygéseihez, égessétek meg őt; ha visszavonja tanait, zárrassátok kolostorba, ne bocsássátok vissza honába, nehogy több tévelygést hintegessen, s köröztessétek a tévtanokat, s büntessétek elvtársait, különösen Jeromóst. Ha a mester bűnhődik, kiáltának többen, a tanítványra is kerül a sor.

Az egyébként lovagias Zsigmond, kinek hosszas kormányán mint veres fonal vonúl által az ingadozás és elvtelenség, ez egyszer elég lovagiatlan vala az általa kiadott biztossági okmány gúnyára tűzrejkárhoztatni védencét, melyről Husz a Konstánban tartózkodó cseh nagyokhoz irt levelében fájdalmasan is emlékezik. „Es wird Ihr Majestät ein geringe Ehr sei, igy ír ő, so sie Ihr kaiserlich Wort nicht halt“. Megrendülve ekként emberek iránti hitében a szilárd jellem belmeggyőződésébe vonúl vissza. Visszaútasítván az elfogadás végett eléje terjesztett okmányt, melynek aláíratását a hostiai bibornok rábeszélő ékesen szólása sem volt képes eszközölni, elhatárzá magában életét inkább, mint

meggyőződését vinni áldozatul. Hiszem, a mai nemzedék nagy része, ez önző korban, ezen magasztos jellemet még csak mérlegelni sem képes; a mai olesó erény ábrándnak, rajoskodásnak mondhatja ezen szellemi fenséget, de a ki rendíthetlen hittel az igazság mellett elvéhez s meggyőződéséhez hiven síkra száll egy század hatalmas előitéleteivel, s készebb az összeomló világok düledékeitől szétzúzatni, mint igaznak ismert tanától s elveitől megválni, attól a szellem magasztosságát maga a nemes ellen sem fogja megtagadni.

1415. július 6-ka volt az utolsó nap, mely Huszra felviradott, melynek is reggelén két órával nap feljütte előtt megjelent a rigai püspök katonai fedezet mellett a minoriták kolostorában, s a főtemplom elébe vitte áldozatját. Napfelkelte után megérkezett a császár koronával fején, bajor Lajosnak és a nürnbergi örgrófnak kíséretében, az első a birodalmi almát, az utóbbi egy meztelen kardot vivén elől, mint a császári hatalom jelvényeit, nagy sokasága azon felül a főpapoknak és bámész közönségnek. Mise alatt az egyházon kívül tartatott Husz, nehogy az eretnek jelenléte megszenteltségtelenítse az ünnepélyes eljárást. Egy nagy asztal állott az egyház közepén, rajta egy misemondó öltöny. Majd Nandinus püspök szószékre lépven, figyelmeztette a császárt és jelenlévőket az eretnekség kiirtására. Husz az asztal előtt térdepele és halálához készülve; az előbbeni szónokot Henrik, a zsinat szóvivője, váltá fel, s felszólítja a jelenlévőket, hogy a megátalkodott eretneket büntessék meg. Ezt ismét egy püspök követé, s felolvasá a per folyamát; midőn Husz a vádpontokra felelni akart, a beszéd tőle eltiltatott. Istenre kérlek benneteket, szóla Husz megindulva, engedjetek szólást a balul értesült népért, s azután bánjatok velem, mint tetszik, s majd ismét térdre hulla, Istennek ajánlá ügyét. Megkezdődött a vádpontok olvasása a vádlók nevének elhallgatásával. Midőn a végvacsoráról tana eretnekségnek bélyegeztetett, és hogy a szentháromságban 4 személyt hinnie, hogy a pápa biráskodását mellőzze, a Jézus ítélőszékére hivatkozott; midőn e tételek és más állítólagos eretnekségek irányában magát Husz kellőleg igazolta, felállta a pápai szék birája, egy öreg olasz, Husznak tűzre lett elítéltetését felolvassa, és midőn közbevetőleg megjegyeztetett, mily makacs legyen ezen eretnek véleményében, Husz óvást tett, hogy ő még most is kész tévtanait visszavonni, csak jobbról győ-

zessék meg. Midőn mindezek figyelembe nem vétetnének, letérdepele s könyörge azokért, kik őt hamisan bevádolák és elítélik, mit a püspökök összetalálkozó gúnymosolya követett. Utóljára emlékeztették, hogy még ideje volna véleményét visszavonni, ő a néphez fordulván, sirva felelt: Istennem! mimódon tehessem azt, hogy lelkiismeretemet meg ne sértsem s hazug ne maradjak Isten előtt; mert a mely vádak gonoszul reám költettek, azokkal hallgatóim jámborságát soha nem botránkoztattam. Én biztosító okmányt nyertem az itt jelenlevő császártól, e közben Zsigmondra függesztvén átható tekintetét, hogy rajtam semmi erőszak nem történik, s tanaimat szabadon védelmezhetem, mely szavakra a császár arcát szégyenpir borítá el. Erre felviharzott a papi fejedelmek indulatos zaja, kik őt az állványról leléptetvén, kivetkeztetni kezdek. Midőn a kehely kivételék kezéből, midőn papi öltönyeiből kivetkeztették a szokásos átkok kísérete mellett, zajos versengés keletkezett a püspökök között: miként törlesztessék el fejéről a papi kenet? A császárhoz fordúla, s teljes lélekéberséggel mondá: a püspökök nem tudnak meggyaláztatásomon megegyezni. Miután fején egy nyíró eszközzel keresztvágás tételék, ezen szavakkal fosztaték meg papi jellemétől, „a konstánci szent zsinat kiteszté téged az áldozárok tisztas rendéből, általdja testedet a polgári hatóságnak, lelkedet az ördögnek“. S miután, hogy nevetségessé tétessék, papírsüveg tételék fejére, melyre ördögök valának festve, ekként gyaláztaték meg az én Idvezitóm, jegyzé meg Husz, a sokkal fájdalmasabb töviskoronával. Végre a császár parancsára bajor Lajos által átadatott a hóhérok.

Husz önmegadással és félelem nélkül ment halála elé; bátorságáról ellenei, azok között Aeneas Sylvius is tanúskodnak. — Útközben mosolylyal szemlélte könyveinek elégettetését, s égre emelt kezekkel a XXX. és L. zsoltárokat imádkozta, s több ízben felfohászkodván: Atyám! kezdedbe ajánlom lelkemet! mert megváltottál engemet idveségemnek Istene! Egy veres öltönyű elhízott főpap lovagolván a máglya körül, inté a népet, hogy az eretneket ne hallgassa, melyre észrevételek következtek, mit hitt s mit tanított, mondák többen, nem tudjuk, annyit értünk, hogy jelenleg tőle istenes beszédnél egyebet nem hallunk. A korát meghaladó felvilágosodással bíró Slick Gáspár birodalmi kan-

cellár óvást tőn, hogy ő ily igaztalan és elhamarkodott ítélet végrehajtásán jelen nem lehet. Husz most a népet emlékezteté, hogy ő nem eretnekségeért, nem is gonoszságaért bűnhődik, majd hosszas fogságának őreitől is testvéreileg búcsút vőn. Majd ismét könyörge fenn szóval: Uram Jézus, ezen gyalázatos és kínos halálnak szent tudományod igazságaért s neved dicsőségeért önként alája adom magamat; bocsásd meg elleneim igazságtalanságát. Elszántsággal közelíte a leásott oszlophoz, melyhez 6 vas láncsal kötöztetéék arccal nyugotnak fordítva. Mielőtt a máglya lábai alatt meggyújtaték, bajor Lajos és a birodalmi marsal hozzá lovaglának, megkérdezendők utoljára, vajjon tanait visszavonja s tévelyeit elismeri-e? Erre Husz éles és zengő hangon felele: Istent hívom bizonyságul, hogy a melyekben hamis tanúk által vádoltattam, azokat sem nem irtam, sem nem tanítottam s működéseim oda valának intézve, hogy az embereket bűneiktől elvonjam s Isten országa tagjaivá tegyem. Azon igazságokat pedig, melyeket én Isten ígéje szerint irtam, tanítottam, terjesztettem, nem vonom vissza, hanem halálommal pecsételtem meg; mely választ midőn az említett fejedelmek hallák, összecsapák kezeiket s gyorsan ellovaglának. Midőn alatta a tűz felgyújtaték, hallató szóval kiálta: Krisztus, Istennek fia, könyörülj rajtam! s ismételni akarván megint ezen fohászt, a felcsapó lángok elfojták szólását, s könyörgésre nyitott ajkainak folytonos mozgása között végzé életét. A még el nem égett csontváz, sziv és fő szétzúzatván a bakóktól, a magasztos lélek műszere, a porlandó test, elemeire oszla széjjel.

Hamvai a Rajna folyam hullámai közzé szóráttak szét, megtermékenyítendők Teutónia határait, hogy egy bekövetkezendő uj század vegyen számot az elébbenitől, melynek a szellemi harchoz egyéb fegyverei nem valának, mint az égő máglyák és setét börtönök.

Halála évét e kronostikon jeleli.

VitaM heV ConstantI ConstantIa Vt abstVLIt HVsso
ReLLIqVIIs VstI RhenVs VbIqVe VIget.

Jeromóst a fogság sanyarai, rábeszélés és a testi kinok, mennyiben lábai a láncok dörzsölései miatt még életében rothadni kezdenek, elvtagadásra bírák, s nyilvánosan s ünnepélyesen vallá, hogy Husz méltó és érdemlett halált szenvedett. De mivel fogságába, ha a vele bánás valamit javúlt

is, ismét visszaviteték, és mivel a cseh szerzetesek, közöttük Palec és de Causis méltán tartanak tőle, hogy szabadon bocsáttatása esetére a Husz megégettetése miatti visszatörölés fejökre szálland: új vádakkal állottak fel ellene, melyeknek következtében ismét kérdés alá vonták, pirúlva egyszersmind hűtlen elvtagadásán, ritka ékesen szólással, mely sajátja vala s bámúlatos lelki éberséggel útasította vissza a hamis vádakat, s igazolta szentíráson alapuló tanait, s megvallá egyszersmind, hogy őt az elvtagadásra gyáva félelem, s rábeszélés bírák, hogy ő kész tanait halálával is pecsételni, és midőn ezt jellemeszilárdságához illő elhatározással tevő, ezen őszintesége megérlelte őt a mártirhalálra. Ritka elszánt-sággal ment a máglya tűzére; midőn látá egy együgyű pórt fát vinni a máglya tűzére „Oh te szent együgyűség, felsohajta, mily vétekesek lehetnek, kik téged megcsaltak“. Buzgó imák között végzé életét, s egy fél negyed órányi kínok után 1416. 300 s több napi kínos fogsága után mártirkoszorút nyert, melyet a kor sötét szelleme, papi gőg és világi hatalomféltés számára elkészített.

A Husz és kortársai által megindított egyházi reform hajótörést szenvedett ekként a század elfogult szellemén. Nem is csoda, mert a nemzedékeknek érlelődniek kell, a kor fogékonyságának elő kell készíttetnie, hogy alkalmas legyen az igazság elfogadására, mely számára rendeltetett. Tagadhatatlan ugyan, hogy ezen mozgalmaknak nagy hasznuk volt a dolgok új rendének előkészítésére; mert a merre csak a huszita csehek győzelmes fegyvereiket vallásos eszméikkel vivék, ott mindenütt út egyengettetett a tisztultabb eszmék már sokáig ki nem maradható folyamárjának.

Nagy jelentőségű kérdés a bölcsész előtt, mit és mennyit köszönhet polgárisodott korunk azon szellemi törekvéseknek, melyek körül oly sok nemes erő annyi buzgósággal és oly sok szilárd állhatatossággal küzdött, melyért annyi nemes élet esett áldozatul? Vannak, kik azon körrel, melyet a hitujítás kifejezett, nincsenek megelégedve; a tulzók, kik örömezték látni volna minden pozitív hitigazságok félretételével egy csupán eszményi vallást létre jönni, kik a szellem hit által táplálkozó, annyira természetes kívánságait nem méltányolva, mindent a tudás szekrényébe kívánának felhalmozni, a reformáció eredményével nem igen

voltak megelégedve. Nem tetszik vala az nékik, hogy a reformátorok az ó szövetség minden misztériumait a paradicsom kerttől az utolsó próféta minden látásáig elfogadták; nincsenek vele megelégedve, hogy az új szövetségből a szentháromság, emberré létel, eredendő bűn, megváltás, isteni kegyelem tanait ki nem küszöbölték, hogy az urvacsorája tanára nézve nem a szellemtől, mely eleve nit, hanem a betű által hagyák magokat lenyügöztetni, mert a Zwingli e részbeni tisztább véleménye, hogy az csak lelki viszony, szellemi összeköttetés, csak később emelkedett a reformált egyházban érvényre. Azzal sem voltak kibékülve, hogy a protestánsok a 6 elsőbb koncilium theológiáját teljesen sajátjuknak vallották, és az Athanázius hitformája értelmében mindazokat eretnekséggel bélyegzik, kik ezzel ellenkezőt állítanak. De ha ezen lényeges hitcikkeket mellőzik, megrendítik alapjában a keresztyén hitet, s egy oly eszményi vallásra nyitnak utat, melynek sem apostolai sem mártirjai nem leendnek.

Nem lehet, hogy a kor fölvilágosodott szelleme, különösebben pedig a bölcsészet is hálával és tisztelettel ne hajoljon meg azon férfiak emlékére, kik a vallásos reform nevezetes művét bátrak voltak megkezdeni. Ezen szellemi forradalom nevezetes műve volt már, az elfogultság s babona kevély várának földig rontása s a visszaélések kiküszöbölése a bűnbocsánat áruláson kezdve le egészen a szentek tiszteletéig; képek és ereklyék az egyházakból eltávolíttattak, s a nép könnyenhivósége víziókkal s természetfeletti látásokkal, folytonos lázas mozgásban nem tartatott, a kolostorok zárjai felpattanván, mindkét nem számos egyénei vissza adattak az államnak és a családi élet boldogságának, a még őskorban elsajátított szertartásos istenitisztelet könyörgés, ima, kegyes elmélkedés helyévé vált, melyek a mily összhangzó a szív és értelem kívánatival, épen oly méltók az isteni felséghez is.

Továbbá a szellembilincselő tekintélyek, melyek előlték az elfogultnál az eszmét, a sklávnál a meggyőződés szavát, lerázattak, pápák, konciliumok, egyházatyák megszűntek bíraskodni gondolaton és lelkiismereten, és minden keresztyén oda útasíttatott, hogy más isteni törvényt a szentíráson kívül ne ismerjen, és más magyarázattal ne éljen, mint a mit lelkiismerete javall. A lelkiismeret szabad-

sága mint közös s elidegeníthetlen tulajdon használatba vétetett, s több szabad szellemű államok túltették magukat a fennálló törvények szűkkeblű engedélyein, s tökéletes vallásszabadságba mentek által.

Mindezek tagadhatlanul nagy nyereségei valának a fejlettebb kornak, mely a lelkiismeretszabadság addig nem értett és nem élvezett előnyeit kezdé megizlelni; mi csoda hát, ha az önerejének belérzetére jutott szellem nem ritkán áttenni igyekszik magát azon korlátokon is, melyeket az atyák örökös szelleme szükségesnek ismert emelni a hit dolgában a túlcsapongások ellen? Az okos használatról azonban a megtörténhető visszaélések miatt lemondani tanácsos nem lévén, a maga határozottságát ismerő véges értelem úgy fogja használni jogait, hogy merész reptét Ikarus példájára a feneketlenségek mélységébe aláhullás ne kövesse.

Nagy József.

TEMLOMBAN.

— Egy lelkészről. —

Miért ohajtozom beléd,
Te régi pusztá lak!
Mi jót, mi szépet adnak itt
E szürke ó falak?

E sok padon imitt amott
Kiket találok itt?
Nehány hívőt!... azokban is
Vajjon mi boldogít?

Oh egykoron a máglya ölt,
De élt a buzgalom:
Ma béke van; de a szent tűz
Hamvad, tapasztalom!

S-habár e szent helyet ma is
Ös ének hatja át:
Mit ér, ha hang beszél csak
A sziv hű lángzatát.

Mit ér, ha míg imádkozom,
Fül és ajak követ,
De szét csapong a szív, a szem
S a ferde képzelet?

Mit ér, ha míg az Ur magas
Igéit hirdetem,
Lecsüggedő fejek felett
Lebeg tekintetem?

E nép nem a bűnért busúl,
De lelke szenderég:
Az ige égi magva a
Kövekre így pereg.

Oh a kebel kopár mező;
Mi haszna mívelem,
Midőn a szív, miként e fal
Kemény, kihalt elem!

De mégis e kövült szívek
Között talán van egy,
Miben gyököt ver a jó mag,
Kihajt s kalászbba megy;

S a durva kő jó föld leszen
Hoszu idő alatt,
Föllekesül a holt anyag
Nehéz munkám miatt!

Azért ohajtozom beléd
Te régi pusztá lak!
Mert ily követ fedeznek itt
E szürke ó falak.

S óh mert úgy számüzött vagyok
Nagyok, dusak közül.
De itt lelék ki elfogad,
Habár kherubon ül.

Bűnös vagyok; de bűneim
Miatt el nem ítél,
Melyet Fiával iratott
Megóv a kegylevél.

Szegény vagyok; nem osztozom
Világi jók felett:
De itt per és irigy nélkül
Lelkemnek üdve lett.

Oh hogy ne vágyna hát szívem
Beléd, te drága lak,
Holott e kincsset őrizik
Ez ó templomfalak.

Kiss Áron.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

ADATOK

A TISZÁNTÚLI REF. EGYHÁZKERÜLET MULTJÁBÓL.

**I. Conditiók, melyek szerint az ifjakat achademiákban kell köldeni, ismét a kik hazajöttek, ecclakban és scholakban kell bo-
csátani, és a kik kibocsáttattak s suspicióban forognak, kell
megexaminálni.**

I. Az achademiákban fölmenendő iffiaknak, a promotiora való pénzt addig kezekhez nem kell adni, valamедdig meg nem esküszik azon, hogy az helvetica confessioban és az heydelbergai catechesisben befoglaltatott tudományyal ellenkező tudományt nem tanúl; nevezet szerént socinianismust, armenianismust, anabaptismust, puritanismust. Az Magyarországbán lévő eccláknak vernalis praxisa ellen, semmi ujitást ha nem teszen.

II. Ugyan azok az ifjak, alá jöven, azon hitek szerint tartozanak, a tiszántúl lévőк püspök uramhoz menni, és tudományokról számot adni, és magokat arra kötelezni, hogy az első conditioban megirt confessióval, és az heydelbergai catechesissel ellenkező tudományt nem tanítanak sem publice, sem privatim. A tiszáninnen lévőк pedig, hasonlatosképen, kiki az ő seniorához menni és azont cselekedni, hogy így eő kegyelmek, nagyobb bátorsággal mind scholákba s mind ecclákba kibocsáthassák.

III. A kik achademiákból alá jöttek és suspicióban forognak tudományukra, és az eccláknak, bevött ritusaira nézve, azok sem püspök uramtul, sem senior uramtul, sem scholakban sem ecclesiakban ki ne bocsáttassanak addig, mig magokat hittel nem köte-

lezik, a fölül megirt *conditiokban* specificált tudománynak tanítására, és a bevött ritusoknak engedelmességgel való megtartására, s azokkal ellenkezőknek eltávoztatására.

IV. Ha kik penig kibocsáttatnak akár scholakban akár ecclákban, s ezen dologra nézve *suspicióban* forognak, azok ellen senior uraink minden *diocesisben* *inquirálnak*, és ha valakik abban tállatnak az eccla itéleti legyen rajta.

V. Ha penig senior uraink közül valaki azon dologban *suspicióban* forgana: a tiszántul püspök uram *generalis* gyűlésben, avagy a hol a szükség kívánja; a tiszáninnét a *consenior* és az *notarius cum presbyterio* *inquirálnak* ellenek, ha mi bizonyos dolog tállatnak *adversus* (?) *sanctam unionem*: tartozzanak a tiszántul püspök urunknak, innen pedig az szomszéd senior urainknak érté-sére adni, et *communicatis consiliis et conjunctis viribus* a dolgot eligazítani.

VI. Ha penig a fölül megirt kötelességek ellen *publice* avagy *privatim* tentálnanak, *absque ullo remedio*, post certam *ecclesiae revisionem* deponaltassanak, és az *publicus magistratus* itéleti alá adattassanak.

Conclusae et approbatae hae conditiones, in semigenerali Tokajini sancte celebrata, tempore iniquae molitionis circa baptismum et festorum anniversariorum et aliorum rituum usualium praxim in hungaricis ecclesiis, a Joanne Tholnaeo pastore thokaiensi ejusdemque complicitibus, anno 1646. dieque mensis febr. 14.

Praesentibus veneralibus viris:

Dno superintenden. D. Michaële M. Szanthai, pastore Szattmar. D. Stephano Dormany Debreceni, seniore nyirien. Pastor. Bathor. D. Joanne Simandi, seniore Zempl. pastore. Ujheliens. D. Josepho Csengheri seniore Szilagiens. pastore Hadadiens. D. Stephano Verécsi past. sárospatakien. primario, D. Basilio Rozgoni, seniore Középszolnok. past. Erdődiens. D. Andrea Vácz seniore szabolcsien. pastore Szoboszlóv. D. Joanne Görghei seniore Unghen. pastore Kaposien. D. Michaële Maklári proseniore Borsod Hont. past. Miskolc. D. Valentino Dobrai pastore ecsedien. et legato ad ill. et cl. princip. Transylv. D. Joanne Váczy, pastore kallaien. Andrae filio. D. Andrea Szecsy pastore Nagysfalviens. in Szilágy. D. Thoma Kisfaludi pastore Hathazien. D. Paulo Kaposfalvi pastore Erdőbényeien. et legato ad Ill. P.

Et reliqui quam plurimi, quorum nomina non teneo.

D. Georgio Szempleni pastore Beszermenien. D. Francisco Mesterszállási pastore Szentmihalien

II. A feketeadói főlegyetemes kerületi zsinat végzése.

Statuta s. semigeneralis ecclesiae, anno 1680. 25. februarii Feketeardaini celebratae. Praeside substituto Cl. Dno Petro Körmen di.

I. Az bibliát, melyet T. Komáromi György uram fordított, kibocsássák, de úgy, hogy az fejedelem ő Nga parancsoljon felöle, és revisiójára mindaz két országból rendeltessenek tudós emberek, s legyen az két ország akaratiabul.

II. Akárki mindjárt, mindent ne nyomtattasson.

III. A kinek pénze, patronusa nincs, akademiában ne menjen, ne is publikálják.

IV. A tánc eltöröltessék és a muzsikák, ha mely minister szolgál azoknak, priváltassék.

V. A hosszú haját az egyházi személyek ne viseljék.

VI. Az pénzzel való poenat felvehetni.

VII. Az tarka főkötös, kalárisos papnék, ha nem corrigálják magokat, urok fosztassanak meg tiszteltül.

VIII. Hasonlatosképen, ha az predikátor megrészegeedik.

IX. Az Palatina Catechesist az mesterek megtanulják, az seniorok tőlök gyűlésekben elkerdjék.

X. Positiojok legyen és disputatiojok.

XI. Mesterségrül másuvá ne menjenek testimonialis nélkül, ne recipiáltassanak és testimonialist se adjanak, hanemha scholában mennek.

XII. Az articulusokat ujabban kell kibocsátani, az melyek usu tollaltattanak azokat kihagyván.

XIII. Senki magátul semmi ritusokban ne innováljon.

XIV. Mint máskor, generalis notarius ide legyen ha az püspök másutt.

III. A margitai egyetemes zsinat végzése.

Deliberata synodi generalis Margitaini, diebus 12. 13. januarii, anno 1681. celebratae, Praeside cl. domino Matthia Nogradi superintend.

I. Az templom kerítésében való korecsmálást, buja táncot, varáslókhöz folyamodást, hamis hitűséget, átkozódást, részegeskedést,

bor és buza dézmáknak ellopását, az igének és a sákramentomoknak megutálását, templomoknak megmocsolását erősen meg kell tiltalmazni és transgressorokat excommunicalni.

II. Az idegen nemzettel conversalkodó atyafiakat in perpetuum deponálni kell.

III. Az fekete arдай semigeneralisban tett végzéseket confirmálja a szent generalis.

IV. A mely ekklésiák az ő tanítójok mellett, a hatalmasok ellen, ki nem kelnek, tanítójoktól priváltassanak.

V. Az ecclesiasticum bonumok, melyek abalienattattanak volt, restitultassanak juxta canonem 61. in Majoribus.

IV. A csatári egyetemes zsinat végzései.

Statuta sanctae synodi generalis, habitae in oppido Csatar, anno 1713. 18. junii et sequ. Praeside syn. cl. R. et doctissimo viro Thoma Veresegyházi s. ctac theologiae doctore, ecclesiae Debrecinae pastore et ven. tractuum XIII. superattendente.

Ut abusibus repudiorum et divortiorum obviam eatur: unanimi voce conclusum est in sequentia:

I. Pro sponsalibus, mulcta pecunialis, ab hoc tempore fiat: a plebeis f. 6. a nobilibus f. 12. a supremis f. 24.

II. Pro divortio: a plebeis f. 12. a nobilibus f. 24. a supremis autem f. 50.

III. Pro absolutione a liga sponsali: f. 6. a liga conjugali f. 12. Quae statuta prima occasione publicentur a ministris ecclesiarum assumpto et tractato textu convenienti.

IV. Kúsmában közönséges helyen a predikátorok ne járjanak.

V. Szakállokat meghagyassák.

VI. Generalis és partialis gyűlésnek helyein szélyel ne járjanak; csapszékekre innya ne menjenek.

VII. Magyar oskolák a leány gyermekek tanításokra ecclesiánként erigaltassanak.

A debreceni ref. egyházmegye eredeti jegyzőkönyvéből

közlí

Révész Imre.

KIVONAT VÉGH JÁNOS CSEHORSZÁGI REF. PREDIKÁTOR EMLÉKIRATÁBÓL *).

„1781. okt. 13-ka volt a nap, melyen II. József császár „Türelmi parancsa“ az ausztriai birodalomban kihirdettetett. Örömnap volt ez az eddig oly sokat szenvedett protestánsokra nézve mindenfelé: mégis talán legnagyobb hatása volt ennek Cseh és Morvaországban; holott ámbár még 1620. II. Ferdinánd alatt tiltatott meg a protestánsoktól a nyilvános istenitisztelet tarthatása: az ősi prot. valláshoz való ragaszkodás mindazáltal még igen sok kebelben élt. S mintha lett volna a poraiban is áldott emlékü fejedelmnek szava magának az Isten szentlelkének ujjonni kiömlése: százanként, ezrenként nyilatkoztatták ki magokat sok csehek és morvák a protestáns valláshoz. Az ekként mintegy a porból támadt új gyülekezetek rendezvén magokat, papok után óhajtoztak, s csakugyan mindjárt kezdetben kaptak is néhány ágost. evang. lelkészt. Mivel azonban a csehek és morvák a Luther tudománya szerint tartani kezdett istenitiszteletekben sok nekik nem tetsző, és a római kathólikusokéhoz hasonló ceremóniákat találtak: majdnem egy szívvel lélekkel Kálvin hitéhez állottak, s minden módokat elkövettek, hogy református papokra tehessenek szert.

Már 1782-ben az ágost. evangélikusok akkori bányavárosi szuperintendense Csernánsszki János, így irt a tiszamelléki reform. egyházkerület szuperintendense Szalay Sámuelhez Miskolcra, „Mitte frater dilectissime ministros tuae confessionis in Bohemiam et Moraviam, quia mei non sunt acceptabiles“ **). Majd az akkori bécsi udvari agens Nagy Sámuel irt sürgető leveleket; sőt királyi parancsolatokban is kívántatott, hogy a hely. hitv. tiszamelléki

*) A sárospataki főiskola könyvtárában eredetiben meglévő becses kézirat címe ez: Nachricht von der Entstehung der Reformirten Gemeinden in Böhmen. Verfasset und beschrieben von Johann Wégh. d. z. Prediger der Ref. Gemeinde zu Nebuschell 1819. Eredetileg kivonta Tóthpápai Zsigmond, pár év előtt Sárospatakon elhalt egyik jeles emberünk.

**) Feltűnő, hogy míg a husziták egyenes maradékai, őshazájokban, mindjárt a lelkiismeret szabadságának első napjaiban teljes határozottsággal a reformáta egyház hiveiül mutatták be magokat a világnak: addig a magyarországi protestáns szlávok között az ó luterán legszélsőbb párthoz épen azokat lehet leginkább számítani, kik magokat a husziták maradékainak tartják.

szuperintendencia provideálja papokkal a cseh és morvaországi ekkleziákat. Magánszemélyektől is jöttek ez ügyben esdő levelek. Többi közt gróf Kinsky Fülep 1782. jan. 2-án kelt levelében, bár maga római kathólikus volt, buzgón kérte Szalay Sámuel szuperintendenst, hogy a helvét hitvallást bevett jobbágyainak egy predikátort és egy iskolatanítót küldjön.

És valóban el is követett, különösen a tiszamelléki ref. szuperintendencia mindent, hogy Cseh és Morvaországba predikátorokat küldjön; de idegen földre, nép közzé, melynek nyelvét a tiszta magyar ref. papság közt talán egy sem értette, rendes hivatalból kivált, mozdulni senki sem akart. Végre mégis ajánlkozott két ember: Kovács Ferenc kemencei, és Jessénius Jóel lasztóci predikátorok, kik magokat elszánván, Isten nevében el is mentek és hivatalt nyertek az új földön, hol bizonyára akkor sok volt az aratásra való búza, de kevés volt az arató. A két apostoli férfi megérkezése csak felfokozta a csehek és morvák törekvéseit: nem nyugodni addig, míg legalább a főbb helyek rendes papokkal betöltve nem lesznek. És jöttek ismét a levelek, sőt Morvaországból követe is érkeztek, kik magokat úgy nyilatkoztatták ki: hogy ha szintén az ő leendő predikátoraik az ő nyelvüket nem tudnák is, mégis örömmel fogadnák, elég levén szomjas lelkeknek ha csak láthatják is magok közt őket, míg időjártával nyelvüket megtanulnák“.

Új nyugtalanságba jött tehát a tiszamelléki ref. szuperintendencia, égett a szent kívánságtól itt az akkori kormányzók kebele: vajha bebizonyíthatnák igaz testvéri és szomszédi hűségöket a csehek és morvák iránt! Végre csakugyan feltalálták a célra vezető legjobb utat. Az ötlött eszébe a szent atyáknak, hogy a sárospataki kollégiumban, az akkor ugynevezett togatus theológusok között keresnének apostoli buzgóságú ifjakat, kik mint megannyi misszionáriusok vállalnák magokra a szép küldetést evangéliomi ref. szent vallásunkat terjeszteni, ápolni és meggyökereztetni ama vidéken. Ugy lett. 1782. szeptember egyik napján a kollégiumban kihirdettetett, hogy az estveli 6 órakor tartatni szokott közönséges istenitiszteletről egy theológus se maradjon el, nevezetes dolgok fogván ottan jelentetni.

Az óra ütött. A kollégium tornyában levő nagy harang meghúzatott. Az ifjúság pedig tolakodva gyűlött össze a nagy auditoriumba, holott az istenitisztelet végződésével akkori rektor professzor, a tiszteleltre méltó ősz Szentgyörgyi István állott fel a katedrába. És szólott érzékeny beszédben, előadta a tolerantiále edictum jóltevő következesit az evangéliomra nézve. Előadta,

hogy az által felindíttatván különösen a csehek és morvák, ezrenként állottak az ev. reform. valláshoz, de a kiknek még lelkipásztoraik nem lévén, csak mint széledező juhok epednek hű pásztorok után; szomjúhozzák az Isten ígét, a sákramentomok kiszolgáltatását; hogy ott a lelkiaratók bőv lenne, de aratók nélkül szűkölködnek; hogy a jó lelkek a segedelem és könyörületeség megnyerése végett e mi Magyarföldünk felé nyújtják ki esdeklő karjaikat.

Majd felolvasta a hívó leveleket, a királyi parancsolatokat, és a szuperintendencia végzéseit. És szemei könybe borúltak, s az Isten dicsőségeért lángoló buzgósággal fordult az ifjúság felé, tudtokra adván, hogy az anyaszentegyház szemei ő reájok vagynak függesztve. Édes fiam, folytatta megható beszédét: „az evangéliom terjesztéseért, a Jézusért, vegyétek rá magatokat, elmenni azon országba, ha csak darab időre is! Az Isten, ugy mond, erőt fog adni nektek fiam, a mi atyai áldásunk pedig kísérni fog benneteket. Ne rettentsen el titeket, hogy azon nemzet nyelvét nem értitek, hiszen lám az apostolok is menének idegen nép közzé. Én elfogom várni magatokat elhatározását, melyre Isten adjon nektek kegyelmet és áldást. Ámen.

Igy szólott a kegyes öreg, s nedves szemekkel jöven le a szószékből, lélekben bizonyosan örült, látván hogy az ifjúság is vele együtt megindulva könyezett. Az ur lelke munkált itt, az áldott, a reménylét siker el nem maradhatott. Ugy is lett.

Más nap legelső volt a ki jelentette magát Szalay József tolna vármegyei születésű ifjú theológus. Őt követték Végh János, Kovács András és Molnár Péter, kik 1783. március 23. nyilvános vizsgálat után lelkipásztorokká szenteltettek fel, és Csehországnak földabroszán azonnal választottak magoknak ekklesiákat, a nélkül hogy ismerték volna azoknak jóságát, s oda tüstént el is indulának *).

*) Megbocsát talán közlőnek úgy a történetek komoly muzsája, miként derék Végh Jánosunk szelleme, ha ezen-közérdekű apostoli utazás részleteiből helyet kérek itt egy kis epizódnak. Adomaként forog az nálunk a papok ajkán; avatottak előtt azonban mit sem húz le ez a dolog becséből. Hisz Losonctól Gömörig hol a közlő él, és 1783 — 1860. nem oly végtelen a távolság, hogy azt a szóhagyomány szenny nélkül meg ne lábolhatná. Tehát hajljuk.

Mikor a csehországi papságra válalkozott pataki diákok nagy újtjokra elindultak: Losoncon megbetegedett közülök Szalai József. Éppen itt feküdt ez időben vítézeivel László Pál híres kálvinista magyar s tisztos öreg kapitány, ki az ifjakkal önfeláldozását becsülte. Ez a derék katona többször meglátogatta a beteget, s így biztatgatta azt csüggedésiben: „Ne félj fiam Szalai! csak te hidj a Jézus Krisztusban, és bort igyál: Isten t . . uttse meggyógyulsz“.

Még ugyan ezen esztendőben ajánlották fel magokat, s Csehországba valósággal el is mentek a következő sárospataki theológus ifjak: név szerint:

Csider Imre, *) Gaál István, Baosa Máté, Szeremlei István, Turóczy János **), Baka László, Breznai János, Szeremlei Sámuel, Kis Beniamin, Ákos András, Bereti István, Tardy Mózes, Sallai János, Kazai János, Galambos Sámuel, Toronyai Miklós, Marton Dániel, Orosz Sámuel, Szűcs Sámuel, Szegheő András, Rimány István, Kaposi Sámuel, Szalatnai János, Csomor János, Sikora Péter, Törös István, Fazekas György.

1784-ben pedig Bari Mihály, Bodnár János, és Gál Mihály ***) kik Cseh- és Morvaországban, külön külön Ekkleziáiban megtelepedtenek.

S ezek mind a sárospataki kollégium nevéndékei voltak, kik eleinte cseh nyelven egy szót sem értettek, és egy ideig magyarul keresteltek; halgatóik nyelvét azonban később lassan lassan mind megtanulák.

Ime mily szép érdemet szerzett magának a ref. magyar publikum a cseh és morva ref. ekkleziák dolgában, midőn azoknak felállításában segítő részt vett, s azokat nemcsak lelki tanítókkal ajándékozta meg legalkalmasabb időben: hanem azon felül készpénzbeli és egyéb adományokkal is gyámolította. — Méltó különösen az örök emlékezetre két erdélyországi matrona: gróf Bethlen Györgyné és Malomvizi Kendefi Elekné nagy kegyességű asszonyok, kik a cseh és morvaországi ujonnan keletkezett reformáta ekkleziákat, úrasztalához való ezüst kelyhekkel, tányérok, arannyal gazdagon hímzett abroszokkal és summás pénzzel is gyámolították. Hát azok a lelki tanítók ne volnának-e méltók az örök emlékezetre, kik szerette honukat, szüléiket, atyjokfiat, barátjaikat elhagyván, önként áldozták fel magokat evangéliumi szent vallásunk bajnokaiúl, menván idegen népek közzé mesz-

*) Ennek fia volt Csider Antal néhány év előtt elhalt balogi derék lelkész, kit némelyek cseh eredetűnek tartottak. Az igaz hogy Csehországban született, de magyar szüléktől.

**) Turóczy Jánosról bizonyos, hogy később Csehországból visszajöven bejei pappá lett Gömörben. Közlőnek poraiban is áldott emlékü édes anyja e tisztas férfit, mint nagybátyját jól ismerte s ha szólott róla és ároni családjáról fíja előtt, mindig nagy kegyelettel emelte ki annak példás kegyességét, s egész háznépének vallásos buzgóságát és isteni félelmét.

***) E szerint összesen 36 misszionáriust adott ekkor két év alatt tiszamelléki ref. egyházkerületünk cseh és morva szomszédainknak.

sze földre, bátran menvén eleibe a bizonytalan jövőnek az evangéliom hirdetéseért.

Különben ez az időszakasz a türelmi parancsolat kiadatásától kezdve, nagyon hasonlított az apostolok idejéhez. Itt a cseh és morva földön ekkor az istenitisztelek sok helyen a szabad ég alatt, vagy csűrökben tartattak, holott a lelkitanítók és halgatók csudálatos béketűrőssel szenvedték az időnek viszontagságait és sok egyéb nehézségeket. És bőven adták magokat elő csudával határos történetek. Sokan például, kik annak előtte az evangéliomnak szelidíthetlen ellenségei voltak: egy predikáció, sőt egy szentírásbeli hely hallása vagy olvasása által megvilágosíttatván, a reform. valláshoz állottak. Más részről nem hiányzottak a méltatlanságok és üldözések sem a római kath. atyafiak durvább részétől. Községes predikációk tartattak az evangélikusok ellen, kiket huszitáknak neveztek. Papjaik, vallásuk és könyveik kimélés nélkül mocskoltattak, rólok hamis költemények terjesztettek, istenitiszteletekben háborgattattak, papjaiknak szemtől szembe illetlenségek kiabáltattak, a nép ellenök ingereltetett, halottjaik a községes temetőbe tétetni meg nem engedtetett, volt példa rá, hogy a földből kiásattak és a vízbe vettettek. Papjaik, mint nevezetesen Kaposi Sámuel és Szalai József majdnem halálra köveztettek sat. Egy szóval a nyert szabadság dacára, nem egy helyen ismét beállani látszatott a csehországi protestánsok hajdani üldöztetésének ideje. Azt azonban hálás lélekkel el kell ismerni, hogy mibelyt ez a dolog, a lelkiismeret szabadságát mindenek felett tisztelt nagy fejedelemnek tudomására jutott, azonnal igyekezett annak gátat vetni. A beadott panaszokra tudniillik haladék nélkül kemény királyi parancsolatok adattak ki, melyek szerint a zenebonáskodó nép közül sokan megbotoztattak, tömlőre hányattak, sőt a kirendelt katonai védelem által néhányan főbe is lövettek, csak ez által szünnén meg lassan lassan a méltatlanságok.

Szuperintendensek voltak Csehországban a magyar nemzetből: Kovács Ferenc, Szűcs Sámuel, Fazekas György, Bakai László. Ezek közül a három első hamar leköszönt és Magyarországra visszaköltözvén, itt ekklézsiákat nyertek; az utolsó 1820. halt meg, s cseh földben nyugszik“.

Közli

Szentpéteri S.

A BÁZELI EGYETEM ANYAKÖNYVÉBŐL.

A bázeli egyetem 1460-ban alapítottatott II. Pius pápa által, négyszáz éves jubileumát 1860. évben ünneplendi, története még eddig önálló munkában megírva nincs. Mint közlő biztos kútfőből tudja, Dr. Hagenbach tanár, ismeretes név, jelenleg foglalkozik vele, s a jubileumra világot látand. A kéziratokban különösen gazdag könyvtárban másolatban meglevő anyakönyv a tanulók névsorát 1460-tól e század elejéig tartalmazza. A hittani tankar dékánjánál levő anyakönyv 1600-tól; az egyetem rektoránál levő 1729-től. Összehasonlítottván a három teljesen meg nem egyezik, legnagyobb különbség van a könyvtárban levő másolat és dékánál levő eredeti között. Jelen sorzat a háromból egyiránt készült, hol a nevek leírásánál egyik és másik közt eltérés van, megjegyeztetett. Hitelességére másoló minden lehetőt elkövetett; ha valamit használt vele, fáradsága meg van jutalmazva.

1526. = 2—3 *) *pestis animarum.*

1527. *In die sancti Lucae evangelistae consuevit universitas novum sibi eligere rectorem. Ao 1527. electus est Dr. Sebastianus Molitor . . . . sub cujus rectoratu pestis illa animarum, de qua praecedentes conquesti, in summum evecta est, ita, ut totius christianitatis ritus simul omnes everterentur, et christiana respublica summum pateret naufragium, ut et illud sacri dominici corporis sacrificium e medio totam Basilicam ditionem tolleretur, maximo totius cleri contemptu. Atque hac nimia ratione unus saltem fuit, qui nomen suum huc scribi curaverit.*

1528. — 29—30. semmi anyakönyvi beírás.

1532. = 18. ezek közt Simon Grynaeus pr. ordinarius linguae graecae. A margón levő jegyzék szerint: vir celeberrimus.

Anno a Christi salvatoris ortu MDXLI. calendis May creatus est inelytae hujus academiae rector Simon Grynaeus, vir doctrina et judicio conspicuus, sanctissimis moribus, mira ingenii promptitudine et acrimonia, trium lingvarum peritia et eruditione eximia, sacroque sanctae ac prophanae philosophiae nemini secundus, hujus ordinarius, illius extraordinarius professor hęc publicus, qui quum

*) Az egyenlőségjel előtt álló szám az évszámot, az utánna álló pedig azt jelenti, hányan voltak nevezett évben az egyetemen. Nem kell mondanom, hogy e kivonat csak azt tartalmazza, mi a magyarhoni protestáns egyház multjára vonatkozik.

gubernacula solenter et prudentissime teneret, calend. Augusti peste, proh dolor, absumptus obdormiit in domino, ejus ergo ubique terrarum summi et principes in luctu fuerunt, ut non solum a suis domi, verum etiam foris ab exteris omnibus mors ejus diu, multumque defleta sit, sub quo, et ejus vicem gerente, propter diram pestem, quae tum crudelissime passim grassabatur, nonnisi, qui subsequuntur paucissimi *) literariae militiae nomina dederunt.

Az élte 48-ik évében Baselben meghalt Grynaeus Simon egyháztörténelmünkben is ismeretes levén, közlő emlékéért akará a magyar protestáns egyház hívei előtt megújítani, midőn a Münster templom mellett lévő „halottak csarnokában“ találató siriratát a falról leolvastva papírra tévé.

DEO OPT. MAX

ET CHRISTO

SERVATORI: S.

DN IACOBVM MEIERVM
HVIVS INCLITAE VRBIS
CONSVLEM PRVDENTIS-
SIMVM, CONSVLTISSIMVM
QVE PIETATIS SANAE
CYLTOREM AC PROMO-
TOREM PRIMARIVM
OMNIS HONESTATIS
QVOD IN IPSO FVIT
INSTAVRATOREM DILI-
GENTISSIMVM, LAPIS
SVBIECTVS CONTEGIT

D. IO. OECOLAMPADIVS
PROFESSIONE THEOLO-
GVS TRIVM LINGVARVM
PERITISSIMVS AVTHOR
EVANGELICAE DOCTRI-
NAE IN HAC VRBE PRI-
MVS ET TEMPLI HVIVS
VERVS EPVS VT DOC-
TRINA, SIC VITAE SANC-
TIMONIA POLLENTISSI-
MVS, SVB BREVE SAXVM
HOC RECONDITVS IACET

DN. SIMONI GRYNAEO
ALMAE HVIVS ACADEMIAE
RECTORI ET LAYDE ET
MEMORIA SEMPITERNA
OB LINGVARVM LATINAE
GRAECAE ET HEBREICAE
PERITIAM OMNISQVE
PHIAE AD MIRACVLVM VS
QVE COGNITIONEM OB
THEOLOGIAE VERAЕ SCI-
ENTIAM ET VSVM DIGNO
MONVMENTVM HOC DICTVM EST

A három alatt góth betűvel:

So Eer, Gut, Kunst hülfend in Nott
Wer keiner von Disen Drijen Todt.

Melyet Ember Pál egyháztörténelmének 66. lapján így ad.

So Ehr Gut, Kunst Hülfend in Noth
Wär keiner von disen dreien todtt.

Id est:

Ars et opes et honor si quiquam in morte juurent
Hos tres mors nondum diripisset ovans.

1552. = 34. Petrus Bognerus transylvanus.

1554. = 69. Joannes Franciscus Scardmus siculus.

1558. = 76. Jonas Fidemannus Pannonius nihil solvit.

1559. = 71. Anthonius Angelus Messanensis siculus.

1562. = 109. Thomas Jordanus transylvanus.

1569. = 88. Lucas Kötzer transylvanus.

1573. = 53. Georgius Henischus Vuartfoldon Pannonius.
1575. = 99. Hermannus Weinhoff transylvanus. Georgius Schirmerus transylvanus.
1578. = 134. oct. 5. Georgius Horvát de Gradecz Ungarus. Mathias Poliáni Ungarus.
1584. = 103. Febr. Stephanus Szegedinus Ungarus aux. Turcico.
1586. = 103. Aug. Jacobus Gregory Jaxovius Pannonius.
1587. = 87. Jan. Joannes Hirtolius transylvanus.
1588. = 83. Lauerentius Schuechert Neisidlensis Pannonius.
1590. = 88. M. Gallus Rhormannus (igen homályos irás) transylvanus.
1599. = 156. Dec. Mathias Basilides Malchovicus Pannonius.
1603. Sub finem decembris Caschoviae in Hungaria religio evangelica vi oppressa, reducto papismo. . . . Bellum Turcicum in Ungaria continuatum fuit.
1605. = 104. Andreas Zieglerus coronaeus transylvanus.
1609. = 132. Albertus a Limbergen Daventriensis transylvanus.
1610. = 52. Benjamin Tamoriseus Antiquavillanus, Ungarus, gratis, quia pauper fuit.
1614. = 109. Maj. Jacobus Szellezky nobilis Ungarus.
1616. = 110. Benedictus Zalnpaum Tubansis Pannonius.
1623. = 83. M. Johannes Jakobus Faber Kyrna Hunus.
1625. = 101. Junio Matthias Czanaki Ungarus. Franciscus Thesaurarius Tharazköz, Pannonius.
1624. Theol. *) Samuel Wáradi Ungarus.
1626. = 110. Octob. Benedictus Zalnpaum Tebensis Pannonius.
1627. = 97. Martius. Benedictus Bakaj Cassovius Hungarus. Octobr. Mag. Ferdinandus Heindeliuss Posoniensis.
1628. = 76. Petrus Maxai Ungarus. Franciscus Bene Szigheti Ungarus. Ladislaus Mező Szánthaj Ungarus. Joannes Budaeus Ungarus.
1629. = 69. Michael Dobraviczai Ung.
1633. Theol. Michael Fabri Dobraviczai Ung. Franciscus Boni Szigheti Ungarus nob.
1643. = 79. Michael Ausser de Pesing Ungarus.
1658. = 74. Maj. 15. Michael Rimaszombati Ungarus.
1663. = 76. Samuel Samaraeus Ungarus. Mart. 12. Johannes Andreas Reboy Mag: Varad: Ungarus n. p. p. (= nihil propter paupertatem).

*) Theol. = csupán a theológiai tankar dékánjánál levő anyakönyvben találattik.

1662. Theol. febr. 28. Petrus Adami Transilvano, Claudiopolitamus.

1664. = 78. Nov. Joannes Nadányi váradiensis. P. P. N.

1665. = 100 Aug. 10. Paulus Bethlen transylvanus. Paulus Tsernatoni transylvanus. (Kétszeresen fizettek.)

1666. = 73. d. 13. julii. Georgius Szilágyi, ungarus, ob paupertatem nihil potuit exponere, praeter votum, ex sincero animo profectum.

1669. = 27. Febr. 9. Andreas Thernatoni, trans. sylv. p. p. n.

1673. = 108. Febr. 26. Johannes Horváti de Békés; (theol. = Johan. Békés H. . .) Apr. 23. Franciscus Pariz transylvanus. Dec. 4. Johannes Copis Cállai ungarus (theol. = J. . . C. . . De Callo u. . .)

1674. = 54. Jan. 29. Thomas Veresegyházi Hungarus (theol. de Debreczen). Kétszeresen fizetett.

1677. = 40. Jun. 29. Joh. Bornagius Filca Sceghus. Hungarus. Oct. 24. Valentinus Cotsi ungarus n. o. p.

1698. = 60. Sept. 20. Thomas Kriszbaí transylv. ungarus. nihil (t. i. solvit).

1703. = 52. d. 28. aug. Michaël L. Keckskeméthy Hungar. n. o. p. (theol: de urbe patriae sic dictus.)

1704. Theol. d. 3. apr. Daniel Illés Patakino Hungarus S. S. Theologiae studiosus.

1709. = 53. d. 4. april. Stephanus Moritz Harsayi Hungarus n. o. p. (Harsányi?). Michaël P. Nadudvary ungarus n.

1714. = 55. d. 29. apr. Jo. Petrus Komáromy soproniensis Hungarus.

1716. = 37. d. 13. jul. Andreas Aitai Transylvanus Hungarus.

1717. = 64. d. 11. Mart. Stephanus P. Görgei Hungarus ex Hung. super (theol. Görgei de eadem. n. o. p.) 16. aug. Daniel Hetzei ex superiori Hungaria oriundus (theol. Gönczinus n. o. p. Samuel Tzeglédi etiam ex super. Hung. oriundus. 6 Xbr. Steph. Gellér ungarus de Révkomárom, (theol. ego Stephanus Gellér ungarus nobilis de Révkomárom adjeci nomen meum 1717. 16. Xbris).

1719. = 30. Novemb 16. Emericus Páriz Pápai transylv. Hungarus.

1720. = 50. Januarii 26. Ludovicus Janto, nobilis Hungarus ob merita N.

1721. = 44. Aug. 30. Jacobus Eizenbläser Hungarus.

1722. = 31. Theol. 1. jun. Stephanus Keckskeméthy, Madino Hung. nihil dedit ob p. Jul. 15. Andreas Ujvári Hungarus, gratis.

1723. = 38. Mart. 20. Johannes Szent Péteri Hung. ex urbe Tokaj g. o. p. Aug. 3. Michaël Donga Debrecinensis Hungarus o. p. n.

1725. = 32. Mart. 17. Paulus Szitzsovius ungarus ob p. n. Juni 6. Fridericus Gürblerus Davant. transylvan.

1726. = 41. Theol. Mart. 1. Paulus Szikszay ungarus n. o. p. Theol. Mart. 1. Johannes Tunyogi n. o. p. Theol. Sept. 2. Ego Andreas Beregi Sárospatakino Hungarus subscribo in numer. S. Theologor. committenda discretio voluntati meae. gratis ob paupertatem (Későbbi írás utánna: „Excellentissimus vir“.)

1728. = 40. 6. 7bris Michaël Dusitza, Hungarus, nihil ob paupertatem. Theol. „Michaël Dusitza Hung. ex superiori Hung. comitatu ejusd. Zemplény, oppido nativitatis insimulg. studii sui Sárospatak dat nomen suum albo anno 1728. die 20. 7bris gratis. 10. april. Michaël Mediahnai Sárospatakino Hungarus nihil. Johannes Cergőh Kocsi Debrezino Hungarus nihil.

1731. = 35 theol. Georgius Zágoni transylv. Hung. S. S. ministerii candidatus, nunc peregrinus sed deo volente iter in afflictam patriam redeundi jam suscepturus. Dabam anno salut. 1731. 17. mai. gratis.

1732. = 31 theol. Jun. 27. Johannes Szőke Kocsi Debrezino Hungarus. Oct. Georgius Maróthi Debrezino, Hungarus.

1736. = 30. Mart. 8. Michaël Tzellek Váradino ungarus St. Th. o. p. n.

1741. = 37. d. 10. jan. Andreas Marosi Hungarus, gratis (rect. * S. Sz. Peteriensis). Aug. 8. Johannes Kun Kotsiensis N. Hungarus o. p. n.

1744. = 38. Nov. 21. Gabriel Solymosi Hungarus ob paupertat. ddit o.

1745. = 36. 24. febr. Michaël Horváth, Hungarus, ob paupertatem ddit o. Theol. 16. juli. Experientiam Michaelis Szalacsy Debr. Hungari insigniter auxit perlustratio illustris academiae Basiliensis 2 Tim. 1: 12. Theol. 2. jul. Stephanus Szoboszlai de eadem Hungarus.

1746. = 38. 13. maji. Stephanus Hatvani Hungarus Losonciensis. 8. sept. Stephanus N. Diószeginus, Hungarus o. p. n. 6. nov. Georgius R. Huszti. Stephanus P. Wasváry.

1747. = 30. d. 17. jul. Johannes Komáromi Hungarus papensis, ex comitatu Veszprémiensi gratis receptus ob paupert. d. 21. jul. Johannes Sutha Hungarus, Károlyiensis, ex comitatu Szathmá-

*) Rect. = az egyetem rectoránál levő anyakönyvben.

riensi gratis ob paupertatem. d. 22. jul. Samuel Kun Szentmiklósi Hungarus ex minori Cumania oriundus. d. 27. oct. Paulus Széplaki Hungarus ex sup. Hung. comitatu Zempléniensi. g. o. p. d. 10. Xbris Martinus Mólnos Hungarus ex sup. Hungar. in comitatu Borsodiensi.

1748. = 29. d. 23. sept. Adamus Comes SZÉKELY Transylvanus.

1749. = 31. d. 24. jan. Matthias Tsepel Hungarus o. p. n. 23. 8bris Georgius Pál Kunszentmiklósiensi Hung. g. o. p. (th. Cumanio-Hungarus.)

1750. = 32. d. 25. jun. Franciscus Török Pannonio-Hungarus o. p. p. d. 7. julii Stephanus Pap Szatmárnémetiensi Hungarus. d. 3. august. Franciscus Horváth Hungarus. d. 5. octobr. Aaron Keszi Hungarus.

1751. = 35. d. 20. april. Michaël Birta S. Th. St. Hung. d. 10. maji Georgius Szelek S. Th. St. Hung. (theol. Debrecino-Hungarus.)

1752. = 28. d. 5. april. Johannes Polgári oriund. ex cottu Szathmáriensi Hungarus Tarpensis.

1753. = 22 theol. 20. nov. Michaël Biró natione Hungarus. Theol. jun. 4. Paullus Fodor Debrecino Hungar.

1754. = 33 theol. Mart. 5. Josephus Lászký Naoe Hungarus. 1. aug. Stephanus Börsothy Hungarus. Joannes Gaall Hungarus. Paulus Lisznyai ungarus.

1755. = 22. 22. april. Samuel Némethy (theol. Debrecinus.) 23. maji Georgius Dömök Hungarus ex cottu Pestiensi. d. eodem Joannes Szabó Hungarus (theol. ex cumania minori.) d. 20. oct. Josephus Witéz Hungarus ex inf. comitatu Comaromiensi et J. collegio Debrecinensi, solvit pro inscriptione.

1756. = 26. d. 29. mart. Stephanus Molnár Hungarus civis Debrecinus. d. 28. junii Franciscus Ujfalusi Hungarus N. Orosziensis. n. o. p. d. 22. 8bris Stephanus Földvári Hungarus Földváriensis.

1757. = 25. d. 29. jan. Joannes Paksi Hungarus Szathmáriensis. d. 1. junii. Joannes Lévy Mogyorósy Hungarus Komadiensis n. o. p.

1758. = 44. d. 27. octobr. Josephus Lovvasi Debrecino Hung. o. p. n. d. 23. sept. advent. 15. 9bris Samuel Keresztyén Debrecino Hung. o. p. n. 15. Xbris Franciscus László de Dálnok Transylv. Hungarus theolog. stud.

1759. = 38. d. 20. julii Josephus Csapó Jaurino Hungarus.

d. 31. aug. Josephus S. R. J. (rect. sacri romani imperii) comes Teleki de Szék. Transylvano-Hungarus 1 duc(aten). d. 18. 7bris Adamus S. R. I. (rect. Sacri Rom Imp.) comes Teleki de Szék. Transylvano Hungarus 1 ducat. Theol. 29. octob. Joannes Pászto-kai Debrecino Hungarus. d. 2. novemb. Stephanus Farkas Jaurino Hungarus o. p. n. d. 7. 9bris Matthias Pasztahai Setét Hungaro Cumanus o. p. n. Stephanus Somodi Hung. Szaladiensis o. p. n. d. 29. 9bris Franciscus Fodor Hung. Comaromiensis o. p. n. (theol. Kotsiensis).

1760. = 29. d. 17. januar. Samuel S. R. I. (rect. Sacri Rom. Imp.) Comes Teleki de Szék Transylvano Hungarus 1 ducat. Josephus Kovács Transylvano-Hungarus. d. 1. mart. Samuel Nagy Hungarus ex comitatu Comaromiensi o. p. n. d. 27. juni Michaël Tarczali Hung. ex com. Szabolcsiensi o. p. n. 2. juli Samuel Szokolay Hung. ex comit. Comaromiensi o. p. n. 6. 8bris Samuel Csontos Hung. ex comit. Pestiensi. 9. 9bris Andreas Kármán Nob. Losson-tzino Hungarus ex comitatu Neogradiensi. Josephus Kármán N. Lossoncino Hung. ex com. Neogr.

1761. = 41. d. 28. april. Daniel Héczei N. Hung. e com. Albensi. Samuel Miklós N. Hung. e com. Veszpr. Johannes Nagy N. Hung. ex comitatu Strigóniensi. Samuel Végh Veresmarti Nob. Hungarus ex com. Pesthiensi. d. 27. maj. Joseph. Kereszturi N. Hungarus e comitatu Szathmáriensi. d. 25. july. Paulus Eotthves ex comitatu Bihariensi. Nob. Hungarus. d. 12. octobr. Emericus Keszeg Transylvano Hung theol. studiosus. persona nobilis. Michael Nagy ex libera, regiaque civitate Debreczen nobilis Hung.

1762. = 29. d. 24. april. Alexander Füredi nob. Hung. ex com. Csongrad. Julii 26. Georgius Szaniszló. Nob. Hungarus ex comit. Abaujváriensi S. S. theol. studiosus. d. 26. Auguszt. Stephanus Lukácsi Nob. Hung. ex comit. Abaujváriensi S. S. th. studiosus ex colleg. Debreciensi. Michaël Villás Nob. Hung. ex comit. Bihariensi S. Th. studiosus ex schola Debrecina. Alexender Z. Vintze Nob. Hung. ex comit. Pestiensi ex colleg Debrecinensi S. S. Th. studiosus. Aug. 28. Michaël Dobrai Nob. Hung. ex comit. Pestiensi S. S. Th. Studiosus. Oct. 2. Samuel Kereszturi Nob. Hung. ex comit. Szathmáriensi S. S. Th. St. Nov. 18. Josephus Szentgyörgyi Nob. Hung. ex comitatu Hontiensi S. S. Theologiae Studiosus.

1763. = 29 theol. Febr. 19. Georgius Szikszai Hungarus Békésiensi. Georgius Kovács Szathmári ex comitatu Bihariensi Hungarus Bereg-Böszörményiensi. Stephanus Tuba Hungarus Veszpré-

miensis. Junii d. 22. Samuel Keresztes Nob. Hung. ex comit. Albensi, S. S. Theol. Stud.

1767. = 37. 9. Jan. Franciscus Vonza Biri Debrecino-Hungarus. 10. Jan. Johannes Szombati Nob. Hungarus S. S. Theologiae Studiosus ex libera regiaque civitate Debreciensi oriundus. 14. Jan. Samuel Toth Kabai Debrecino-Hungarus. 15. Jan. Ladislaus Biró Debrecino-Hungarus. 2. Sept. Stephanus Vetési Debrecino-Hungarus. Theol. Stud. 7. Sept. Martinus Szilágyi Debrecino-Hungarus. 26. Oct. Stephanus Csegei Debrecino-Hungarus. Theol. Stud. Franciscus Hunyadi Debrecino-Hungarus Theol. Stud. 10. Nov. Stephanus Pap Debrecino-Hungarus. 20. Nov. Michaël Paxi de Szathmár Patakino-Hungarus. 14. Nov. Joannes Török Budái Debrecino-Hung. 3. Decemb. Stephanus Forián. Debrecino. Hung. 5. Decemb. Michaël Cserepes Debrecino. Hung.

1768. = 37. 4. Julii. Michaël Orosz Pápay Hung. ex Hungar. inferiore de Pápa (theol. Debrecino Hung.) 15. August. Stephanus Szőke Debrecino. Hungar. Johannes Szép Debrecino Hungarus. Johannes Ecsedi Debrecino Hungarus. Stephanus Erős Debrecino Hungarus. 18. August. Ladislaus Junior Toldalagi, de Nagy Erce Transylvano Hung. 17. 7bris. Wolfgangus Comes de Bethlen Hungarus. 22. 7bris. Alexander Ujfalvi de Mező Kövesd Transylvano Hungarus. 24. Xbris. Stephan. Mark. de S. Sz. György Transylv. Hungar. gratis habitus. Franc. Imreh de Gidofalva Transylv. Hungar. gratis habitus.

1769. = 31. 14. April. Petrus d' Arkandy Hungarus. 8. Mai. Franciscus Kabai S. S. Th. Stud. Hungar. 1. Julii. Michaël Nagy Debrecino Hungarus. Stephanus Borbély Debrecino-Hungarus. 6. 7bris. Josephus Fogarasi Transylvano-Hungarus. 21. Xbris. Adamus Comes Rhedei de Kis Rhede Hungarus Transylvanus. Georgius Körösi Hungaro-Transylvanus.

1770. = 39. 29. Junii. Stephanus Nagy Debrecino-Hungarus. 31. August. Joannes Pólya Debrecino-Hungarus.

1771. = 29. 2. Apr. Franciscus Palóti Patakhino-Hungarus. Joh. Thót Bitskei, Debrecino-Hungarus. 29. Mart. Johannes Zilahi Borisza Debrecino-Hungarus. 31. August. Franciscus Saary Debrecino-Hungarus.

1772. = 29. 11. August. Emericus Bakó Debrecino-Hungarus. 4. 9bris. Josephus Csulyak alias Sulyok Hungarus e Collegio Reformatorem Debrecinensi. 3. 9bris. Adamus F. Hollósy Hungarus e Collegio Reformatorem. Debrecinensi.

1773. = 25. 9. August. Joseph. Horváth Lossontzino Hunga-

rus e Collegio Debretzinensi. 26. 9bris Sámuel Pais Transylvano-Hungar. 2. Decemb. Martinus Bereczki Hungarus e Colleg. Debrecin. eod Michaël Tege de Konkoly Hungar. e Colleg. eodem. eod. Paulus Szőnyi Hungar. e Colleg. eod. (th. vásárhelyiensis). theol. — 9. Decemb. Josephus F. Zilahi Transylvano-Hungarus.

1774. = 30. 6. Juli. Alexander Barta Hungarus, Debreciensis. 7. Juli. Michaël Komádi Debrecino-Hungarus. 11. Juli. Benjamin N. Szikszay Debrecino-Hungarus. 11. Aug. Samuel Héczey Debrecino-Hungarus. 6. Oct. Dániel Eresei Debrecino-Hungarus.

1775. = 27. 1. Maj. Joannes Pápai Száldobosino Siculus Transylvanus. 29. Aug. Stephanus Szigeti Debrecino-Hungar. 14. Juli. Michaël Benedek Dorogmo-Hungarus. 30. Xbris Moses Böjte Transylvano-Hungarus.

1776. = 24. 4. April. Josephus Galamb Debrecino-Hungarus. 2. May. Samuel Szentiványi Makadiensis Hungarus. 8. Julii. Joannes Csiki Transylvano Hungarus. 12. Aug. Samuel Bizony Hungarus. 28. Aug. Joannes Kalmár Hungarus. 29. Aug. Adamus Almási Hungarus. 18. Septemb. Michaël Toth Hungarus.

1777. = 26. 10. Martii. Stephanus Letse Debrecino-Hungarus. 3. Junii. Johannes Szabó Hungarus. 21. Junii. Johannes Szilágyi Hungarus. 23. 7bris. Stephanus Molnár Hungarus patria Megyasszoviensis. 23. Xbris. Georgius Kassay Hungarus.

1778. = 21. — 23. Jan. Adamus Nagy Putnoki. Transylvano-Hungarus. 7. Aug. Benedictus Szabó. Debrecino-Hungarus. Paulus Vadász. Debrecino-Hungar.

1779. = 15. theol. Nov. 18. Stephanus B. Nagy Natione Hungarus, Patria Berzétiensis, jam 21. Jul. adfuit nunc denuo inscriptus. theol. Nov. 22. Andreas Fodor Hungarus Patria Kardszag jam adfui d. 29. August. Samuel Gál Hungarus Patria Szoboszló, solvit.

1780. = 23. 3. Apr. Dániel Illés Patakino-Hungarus. d. 5. Jul. Stephanus Domján, Patakino-Hungarus. d. 15. Septemb. Michaël Blasek Debrecino-Hungar.

1781. = 21. theol. 26. Apr. Samuel Mindszenti Debrecino-Hungarus. 21. Sept. Samuel Tunyogi Natione Hungarus.

1782. = 23. 28. Mart. Georgius Weegh Patakino-Hungarus. Joannes Ilyés Debrecino-Hungarus. Nov. 9. Georgius Olasz. Transylv. Hungarus.

1783. = 22. Apr. 15. Michaël Budai, Debrecino-Hungarus n. ob p. (th. S. S. Theo. Stud.) Oct. 29. Nicolaus Wetsey Debrecino-Hungarus gratis.

1786. = 23. Dec. 3. Joseppus Szász, Transylv. Hung.

1790. = 17. theol. Cornelius Vitályos Trans. Hungarus.
 1792. = 20. theol. 9. Aug. Josephus Kosdi Hungarus (rect. kécskiensis).

1793. = 16. Jun. 19. Georgius Thályai Hungarus.

1797. = 16. Jun. 27. Josephus Nagy (theol. Debrecino) Hungarus.

1848. Apr. 19. Gottlieb Polster Stud. Theolog. aus Ungarn.

1852. Mart. 4. Joh. Georg Rácz v. Oberschützen Ungarn, Stud. Theol. abiit Mart. 1854. Johann Schranz Drumling in Ungarn. Stud. Theol. abiit Mart. 1854.

1854. Saamuel Gamauf v. Goberlin, Ludvig Sass v. Csenge.

1856. Mart. 8. Josef Peti v. Hoboly in Ungarn, Stud. Theol. gr. ob nim. paup. Nov. 6. Carl Misley Stud. Theol. aus Miskolc in Ungarn abiit Januar. 1857. Alexander Kirnbauer Stud. Theol. aus Ungarn. Tobias Klein Stud. Theol. aus Ungarn.

1857. Maj. 4. Fridrik Baltigh Stud. Theolog. aus Ungarn. Juni 1. Franc. Nagy Minister Theologie aus Ungarn abiit. Septemb. 1857.

Legyen szabad még néhány utó megjegyzést tennem.

1. Az egyetemi tanulók számát azért tettem föl, hogy azoknak kik azon egyetemet közelebről nem ismerik némi fogalmuk legyen annak népességéről, mely 2—3 (mint péld. 1526-ban) és 156 (mint péld. 1559-ben) mint minimum és maximum között változott. 1858. év augusztus és szeptember hóban midőn közlő ott járt, 50—60 volt, az ebből $\frac{6}{10}$ — $\frac{7}{10}$ hittant hallgató volt. A tanulók ily csekély száma, talán egyéb ok is néhány évvel ez előtt azon eszmét pendített meg, hogy jobb lenne a három, helyileg egymáshoz különben is közellevő bázeli, zürichi és berni egyetemeket egygyé olvasztani, ez akkor elhangzott, most ujabban szőnyegre került; vannak kik annak keresztülvitelét reménylik.

2. Az egyes nevek után „nihil ob paupertatem“ „nihil solvit“ „gratis“ megjegyzések olvashatók. Ezekre fő figyelmet fordítottam, mert Bázelen létem előtt oly beszédet hallék, hogy ott a beiratási és tandíjt minden magyarnak elengedik, egyiknek mert magyar másiknak mert teljeskoru. Az itt közlött névjegyzékből látható, mennyien voltak kik „ob nimiam paupertatem“ mit szegénységi bizonyítvánnyal kelle kimutatniok „gratis“ fölvétettek, a tandíj elengedése aztán az egyes tanárok nagylelkűségétől függött, mint ezt jelenleg is Hagenbach tanár ha nem mindenkiel is, de gyakran teszi. Azt pedig, mi egyesek akarától, olykor szeszélyétől is függ

mint fájdalom egy más egyetemen legközelebb történt, sohasem szabad törvény tekintélyére emelni; valamint pusztá nagylelkűség adománya még nem biztos stipendium.

3. Vajjon a régibb időben magyarok részére volt-e stipendium Bázelen, egyen kívül semmi biztos adat nem mutatja. Párizs-pápai Ferencnek ki mint a névsorból látható itt tanult s hazamete után is az egyetem előjáróival levelezésben állott, mit a könyvtárban eredeti kéziratban találtató, általam lemásolt levelei bizonyítanak, egy Enyeden 1669. 20. áprilben kelt Hoffman Jakab bázeli tanárhoz intézett levelében e szavak olvashatók: „Praeterea quod omittere non possum: Thomam nostrum tibi, et per te venerando Collegio theologico non tantum praeparandum ad sacros usus domesticos sed etiam juvandum ex Legato imprimis Horvathiano usibus theologiae studiosi hungari egentis suprema beati voluntate destinati communi nomine cupio“ ki volt e Tamás, hol vette magát, s hová lett a szóban levő Horváth-féle hagyomány tudtommal semmi nyoma.

A Merle d' Aubigné genfi tanár által kiadott, vagyis inkább csak előbeszéddel ellátott „Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn etc. Berlin 1854“ végén a magyarországi protestans theologusok részére a külföldi egyetemeken levő alapítványok soroltatván el B. II. Bázelről az mondatik, hogy ott két magyar az u. n. Erasmiánumba felvétetik, s ottiléte alatt szabad szállást és asztalt nyer. — Erről ott mit sem tudnak. Az egyetem 1858. évi n. rectora Dr. Müller szavait tolmácsolom, midőn azt mondom: Bázelen magyarok részére határozott alapítvány nincs. De mégis az önmaguk költségén itt mulatni nem képesek bizonyos segélyben részesülhetnek, ha azt kellő időben kérik. Erre is előlegesen senki nem számíthat, hanem csak ha szorgalmának és erkölcsének már tanúságát adta“.

Van itt egy 1844-ben alapított 1854-ben nem egészen a mostanivá alakult tápintézet 24 ifju részére, melyet azt hiszem legalább részben már ismernek az érdekeltek. Különben a nálam nyomtatásban meglevő alapszabályokból bárkinek szívesen szolgállok bővebb fölvilágosítással. Az ide fölvetetni ohajtó eleinte egy félévre 120 frankot (= 43 ft o. é.) fizetett, 2—3 év óta 180-at; a többi, minthogy egy ifjunak olyan a minő van, ellátása évenként 500 frankba kerül, olyanok által fedeztetik, kiknek nem tudja balkezők, mit cselekszik jobb kezök, minők itt többen vannak, mint sok másutt. Ebben két osztrák birodalombeli ifju lehet rendesen, kik ha morvák minthogy ezek részére sehol segély nincs, a különben fizetendő

összeggel nem kötelesek, mint ez épen 1858-ban történt. Mikor lesz az idő, hogy magyar juthat be, a jövő titka, mert annyi a jelentkezők száma, hogy némely részének bizonyosan nem lesz már reá szüksége. Kik nem csak én szerintem, de mint van is, jelentkezők sorrende szerint fognának következni. Most van tervben egy a meglevő tápintézetnek mellékágául tekintendő segélyzési egyelet, mely jótékonyágát mint hitelesen értesültem a magyarokra, mint régi, s jelenleg is jó emléken levő gyermekeire az egyetemnek kiválólag kifogná terjeszteni. A mi pedig ott terv, közel áll a valósuláshoz, mert mind rugó erő van, mely nagy és nemes áldozatokra buzdít, ez a vallás, melynek szelleme ott minden egyest és intézetet áthat, mind anyagi erő, értem a pénzt, mely ilyes áldozatok szükséges feltétele. Itt tehát reménységnek lehet helye; reménységnek, mely vajha meg ne szégyenüljön.

Ha valaki az itt közlötteleket egy vagy más részben hiteles adatokkal megcáfolja, vagy csak felvilágosítja is, közlött lekötelezi, s az ügynek hasznos szolgálatot teend.

Zsindely István.

VÉGSZÓ

AZ EGYHÁZI ZENE ÉRDEKÉBEN SZ. G. URHOZ.

E folyóirat harmadik évfolyamának 361—366. lapjain volt szerencsém látni és olvasni Sz. G. ur ellenbirálatát. Azon birálatban itt ott elszórt sajtószzerű kifejezéseiből Sz. G. urnak az tetszik ki, mintha szerinte hibás pont lett volna az, melyből kiindultam, vagy rossz akaratú cél vezérelte tollamat akkor, midőn a zene érdekében azon néhány őszinte szót irtam. Távol legyen. Emberi gyarlóság volna valamely tanszakban csakis azon alapot tartani jónak, melyen búvárlatunk után szerzett csekély ismeretünk egyszerű épülete áll. Kölesönös felvilágosítás s jó indulatú eszmecserek által nyeri szakavatottságunk azon zománcot, melyet a kritikának bármely kémiai vegyületű nedve sem bír egy könnyen lemosni arról.

Azt állítja Sz. G. ur, miszerint nekem az egyházi hangnemekről hibás felfogásom van. Ez alaptalan állítás, mert kimutatva, bebizonyítva soraiban ez nincs. Ha csakugyan hibásak nézeteim e

részben, mi oknál fogva nincsenek azok föltárva? A N. K. zene-művére írott bírálatomban pedig nemcsak állítottam azt, hogy a szerző műve hibás, hanem okadatoltam, sőt nagy részben ki is mutattam a hibákat. Következetesség hozza magával, hogy ha valamiről azt mondjuk: hibás, nem jó, megmondani az okot is hogy miért. Már ha az én egyházi hangnemeinkrőlí felfogásom hibás, szerettem volna tudni azt, hogy miért! Az egyházi hangnemek tanulmányozásánál, mint Sz. G. ur véli, koránt sem támaszkodtam egy zeneavatott egyoldalú elméletére, különböző tekintélyes kútfők birtokában vagyok e részben, melyek mindenkor és mindenha versenyezhetnek azokkal, melyeket Sz. G. ur cikkében főlemlít. E kútfőkből több éven keresztül búvárkodtam már, egybehasonlítva az azokban e részben létező különbséget s egyenlőséget, s azon tapasztalatra jutottam, hogy a mi egyházi khorálaink hangnemei rendszerezését Dr. Ebrárd legtisztábban s legtökéletesebben fogta fel, s e mellett maradtam és maradok is. Az ugynevezett autentikus skálák ugyanazonosságában többnyire minden zeneírók megegyeznek, a plagáloknál már különböző eltéréseket észlelhetni, mert némelyek a régi tetrakkord rendszerből indulva ki, a plagalok alaphangjául az autentikusok alsó negyed, mások annak a mai zenében uralkodó ötöd viszonyhoz alkalmazottan, épen alsó ötöd lépcsőjét is teszik; többek a régi skálarendszer hetedik fokán lévő kettős hangfokot, a kis és nagy **b** t, mely utóbbi hang a mai zenében **h** nevet nyert, figyelembe sem veszik; mások a plagál hangsorok átalakításánál ezek közt lényeges különbséget találnak. Vannak, a kik mint Sz. G. ur is az autentikusoknál csak négy, mások ellenben hat egymástól egészen különböző alapa lakú hangsort használnak.

Ime tehát közönségesen megállapított, vagy általánosan elismert gyökeres rendszer a régi egyházi hangnemekben nem létezik; egyedül az egy Dr. Ebrard az, ki ezt a legkönnyebben tanulmányozható modorban teszi közzé „Psalmen Davids“ című kisszerű ugyan, de e tekintetben nélkülözhetlen nagy becsű művében.

Sz. G. ur a fennérintett füzet 362. lapján négy hangsort közöl, s a második hangsornál zárjel közé teszi: „melyet I. S. ur ugymond a 293. lapon hibásan elsőnek tart“. Szörnyű tévedés ez Sz. G. ur, csudálkozom azon, hogy szaktudós ily bakot lő! Hiszen, kérem megnézni jobban, én ott nem az autentikus hangsorok rendsorát mutatom a nevezett lapon be; tessék csak figyelembe venni az alsó nagy betűkkel írott sort, mely aeoliai hangsor; az azon nagy betűk felett álló apró betűkkel jelzett hangokkal ama nagy betűkkel jelzettek harmoniai viszonyban

állanak, szolgálván azoknak alaphanggul. Sz. G. ur valóban azt hiszi, hogy á, h, c, d, é, f, g, á, valósággal hypodoriai skála. Már bocsásson meg Sz. G. ur, most az egyszer csalódik. Csak egyet hozok fel a sok kútfők közül, t. i. Gassnernek „Universal-Lexikon der Tonkunst“ című igen jeles, és a maga nemében páratlan munkáját; ő a 21. lapon Aeolisch című szakaszban e hangsorról azt mondja, hogy az: äolische Tonart, eine der Kirchentonarten, und zwar moll mit kleiner septe, a h c d é f g á; sat. Gusztáv Schilling pedig „Allgemeine Generalbasslehre“ című munkájában ezt mondja a 317. lapon, die äolische die Tonreihe von c zu c . Nem hypodoriai hangsor tehát az, mit Sz. G. ur annak tart; ebben a tévedésben van többek közt I. G. meister is.

Sz. G. ur a következő négy alapalaku hangsort mutatja fel ellenbírálataban:

Tonus primus: d, é, f, g, á, h, c, d, = dóriai.

„ secundus é f g á h c d é = frigiai.

„ tertius f g á h c d é f = lydiai.

„ quartus g á h c d é f g = myxolydiai.

Hát az aeoliai és jóniai hangsorokat hová tette? Mert ha már magyar dalokat mutatott fel olyanokat, melyek aeoliaiak és hyp-joniaiak, illő lett volna mind magát az aeoliai, mind pedig a hyp-joniaiak törzsét a jóniai hangsort it átírni.

E szerint az egyházi hangnemek nemcsak négyen s illetőleg nyolcan, hanem többen is lehetnek. Tulajdonképen ezek száma 6, s illetőleg 12. A hat törzs im ez:

1. joniai: c d e f g á h c;

2. doriai: d é f g á h c d;

3. frigiai: é f g á h c d é;

4. lydiai: f g á h c d é f;

5. mixolyd. g á h c d é f g;

6. aeoliai: á h c d é f g á.

Ugy de ezek közül a harmóniai rendszerbe csak az 1. 2. 5. és 6. számúak vétettek fel, a 3. és 4. számúak pedig, minthogy az egyiknek az 5-ik, másiknak a 4-ik lépcsőjén h, d, f, kisebbített harmas van, legalább a mi egyházi énekeink összhangosításánál, száműzettek; és ha a legmagasb zenekészültségű szaktudós vizsgálná is a mi Maróthyféle négy hangzatos énekeinket, azok közt egyet sem fog találni olyat, melynek akkord rendszerében csak egy kisebbített harmas is legyen.

A Sz. G. ur tónus secundus és tertius hangsorai sem hasz-

nálhatók ez oknál fogva a régi hármóniai rendszerben, a mai szerint ugyan nagyon lehet, mert a mai ellenpontozásnál ily érzéki összhangzatoknak kellemes befolyásuk van, míg a valódi egyházi zene az ilyeneket figyelmére sem méltatja.

Ezek szerint sokkal célra vezetőbb s az egyházi zene komoly természetével sokkal összhangzóbb a következő négy hangsort fenni alapalakul.

c, d, é, f, g, á, h, c, jóniai.

d, é, f, g, á, h, c, d, dóriai.

g, á, h, c, d, é, f, g, mixolydiai.

á, h, c, d, é, f, g, á, aeoliai.

Melódiai tekintetben ide vehetjük a frigiai hangsort is: é, f, g, á, h, c, d, é.

Valamennyi ének létezik a protestáns egyházban, azokat ezen 4 vagy 5 hangsor alapján mind át lehet a vonalrendszerre úgy írni, hogy előjegyre sehol sem leend szükség; hanem akkor némely melódiának az emberi hangkörrel összeegyező hangmagasságát eltalálni lehetetlen, mert vagy felette magasán, vagy igen mélyen járók lesznek. E bajon célszerűen úgy segíthetni, ha ezen 5 külön álló alapalakkal bíró hangsort, mindeniknél a h t b-nek sülyesztve és szorososan meghagyva az alapalakot öt fokkal lejjebbezzük. A lejjebbezést akár a régi alsó negyed, vagy felső ötöd, akár a mai felső negyed vagy alsó ötöd viszonyban alkalmazzuk mindegy, mert itt csak a hangsorok alapalakja a fődolog, nem pedig az alaphang. Tegyük fel tehát csak a jóniai, dóriai, mixolydiai és aeoliai hangsort, először az alsó ötöd viszony szerint. A jóniaiak alsó quintája f, lesz tehát a hypojóniai hangsor f, g, á, b, c, d, é, f; mely nem más mint a jóniai hangsor öt fokkal alantabb, vagy négygyel magasabban eső helyzetben. A dóriainak alsó quintája g, lesz tehát a hypodóriai hangsor g, á, b, c, d, é, f, g. A mixolydiai hangsor alsó quintája c, lesz tehát a hypomixolydiai hangsor c, d, é, f, g, á, b, c. Az aeoliai hangsor alsó quintája d, lesz tehát a hangsor d, é, f, g, á, b, c, d; imé így megmarad a plagáloknál is a törzshangsorok alapalakja, csak a hanghelyzet változik, mi a különböző emberi hangkörre nézve nagy előny.

Tegyük fel most enégy hangsort a Sz. G. ur alsó negyed viszonya szerint, meghagyva érintetlenül az egyes alkotó hangfokokat, lássuk össze fog-e úgy egyezni hangléptékieg egymással a törzs és áttett hangsor, mint a fentebbieknél.

A jóniai hangsor alsó negyedik foka vagy quartája g, lesz tehát a hypojóniai hangsor g, á, h, c, d, é, f, g; ez nem egyéb mint a mixolydiai hangsor. A dóriai hangsor alsó quartája á, lesz tehát a hypodóriai hangsor á, h, c, d, é, f, g, á; ez nem más mint az igazi aeoliai hangsor. A mixolydiai hangsor alsó quartája d, lesz tehát a hypomixolydiai hangsor d, é, f, g, á, h, c, d, mely nem egyéb mint a dóriai hangsor. Végre az aeoliai hangsor alsó quartája é, lesz tehát a hypoeoliai hangsor é, f, g, á, h, c, d, é, f; mely a tulajdonképeni frigiai hangsor. Látni való, hogy az ily módú lejjebbezése az autentikusoknak felette nevetséges, mert ugyancsak magok az autentikusok kerülnek vissza, csak hogy más név alatt.

De lássuk, hangfokilag hogy egyeznek meg az ily módon áttett autentikus és plagál hangsorok: pl.

jóniai:	{ c, d, é, f, g, á, h, c.
hypo-jóniai:	{ g, á, h, c, d, é, f, g.
dóriai:	{ d, é, f, g, á, h, c, d.
hypodóriai:	{ á, h, c, d, é, f, g, á.
mixolydiai:	{ g, á, h, c, d, é, f, g.
hipomixolydiai:	{ d, é, f, g, á, h, c, d.
aeoliai:	{ á, h, c, d, é, f, g, á.
hypoeoliai:	{ é, f, g, á, h, c, d, é.

Ime itt egyetlen egy hangsor sem egyezik meg egymással az autentikus és plagálok közt, már pedig ha valamely törzs hangsorot akár feljebb akár lejjebb eső lépcsőre átirunk, mindig egyezni kell hangfokozatilag az áttettnek az eredetivel, vagyis a hangsor alapalakjának mindenkor ugyanazon egynek kell lenni, bár micsoda hanghelyzetben jöjjön is az elő, mint p. o. a mai zenében a két alapalakú hangsorral van a dolog; nevezetesen G, A, vagy D, E, dur csak az a mi C dur, s viszont F, H, C, sat. mol csak az a mi Á mol, azaz, a hangfokok állása e hangsoroknál mindig egy és ugyanaz, csak a hanghelyzet különböző.

De tegyük fel még egyszer a jóniai, dóriai, mixolydiai és aeoliai hangsort Sz. G. ur szerint alsó negyed fokra, úgy azonban, hogy mint fentebb a h-t b-nek sülyesztettük, úgy itt az f-t fiszé magasítsuk minden hangsornál, ki fog világolni, hogy ez esetben mind az autentikus mind a plagál hangsorok egyenlő azaz ugyanazon hangléptekkel birandnak.

jóniai hangsor:	{ c, d, <u>é, f</u> , g, á, <u>h, c</u> .
hypojóniai:	{ g, á, h, c, d, <u>é, f</u> <u>sz g</u> .
dóriai hangs.	{ d, <u>é, f</u> , g, á, <u>h, c</u> , d.
hypodóriai:	{ á, h, c, d, <u>é, f</u> <u>sz g</u> , á.
mixolydiai hs.	{ g, á, <u>h, c</u> , d, <u>é, f</u> , g.
hypomixolidiai:	{ d, <u>é, f</u> <u>sz g</u> , á, <u>h, c</u> , d.
aeoliai hangs.	{ á, h, c, d, <u>é, f</u> , g, á.
hypoeoliai:	{ <u>é, f</u> <u>sz g</u> , á, <u>h, c</u> , d, é.

Látni való ezekből: a) Hogy ha ama négy törzs hangsort a mai ötöd viszony szerint lefelé vesszük egy **b** lesz az előjegy. b) Hogy ha ellenben öttel feljebb vagy négy fokkal lejjebb vesszük, az első jegy minden plagálnál egy kereszt lesz, tehát épen azon szabatos rendszer áll elő, a mi van p. o. C-hez mérve az F és G dur skáláknál, mert minden autentikus hangsor épen oly független alapalakkal bír, mint a mai C dur vagy Á mol; annál fogva épen úgy lehet őket felső és alsó quinta szerint átírni a vonalrendszerre mint ezeket. c) Akár alsó, akár felső ötöd viszony szerint vesszük azokat, a hangsorok alapalakja soha sem változik azon esetben, ha a kettős fokú lépcsőn a plagáloknál nem a nagy B-t vagy már jelenben H-t, hanem a kis b-t vesszük. d) Hogy ha alsó negyed viszonyra vesszük a hangsorokat, annyi, mintha a mai felső ötöd viszony szerint tennők azt, mely esetben az ily módon áttett plagál nem annyira hypo mint hyper ragot érdemel.

A Sz. G. ur bemutatott négy alapalakú hangsora tehát nem állhat meg, s nem tekinthetni azokat megállapított rendszernek az egyházi zenében.

a) Azért, mert a tonus secundus és tercius című hangsornak van oly foka, melyen tökéletes hármas hangzatot venni nem lehet.

b) Mert ha azokat mint törzs hangsorokat negyed viszony szerint áttesszük úgy, hogy abban a kettős fokú b és H lépcsőt képviselő f-fisz fokokat nem változtatjuk, az egyházi hangnemek a következő rendszeren nyugosznak: c, d, é, f, g, á, b, h, c; a törzs és áttett hangnemek hangfokai közt az ugyanazonosság föl nem található. —

c) Mert a dallamokat sem lehet azokba emberi hangkörhöz alkalmazottan áttenni; mivel az áttett hangsorok törzs alakba újra visszajönek azon esetben, ha a plagáloknál a kettős fokú léptén nem a kisebbik fok vétetik fel; más részről még ez utóbbi esetben

gyakran közbejövő változtató jegyre is volna szükség, mi a szabatos átírásnál tilalmas; így p. o. ha az oly éneket, melynek alapja a tonus primus, könnyebb kiéneklés okáért hypodóriai hangnembe írnök, azon esetben az f-t magasítani kellene a melódia folyamán, vagy kiírni azt előjegyűl, vagy ha a hypodóriai hangsorban levő éneket dóriaiba tennők át, akkor a dóriai hangsor h betűjét volna szükséges mélyíteni közbejövőleg, mivel a melódiai hangfokok állása ezt hozná magával. P. o. Sz. G. ur hypodóriai hangsora ez: $\text{á, h, c, d, é, f, g, á}$; a dóriai pedig ez: $\text{d, é, f, g, á, h, c, d}$; melyek voltaképen csak így egyeznek meg: $\text{á, h, c, d, é, f, g, á}$ vagy így: $\text{d, é, f, g, á, b, c, d}$.

Tehát miként a mai, úgy az egyházi hangnemeknél is mindig a hangfokok állása adja meg a lényeges különbséget azok alakjára nézve. A Sz. G. ur hangnemei szerint nincs oly zeneművész a világon, ki a magyar protestáns egyházi énekeket, ha csak különböző kulcsokat nem venne fel, emberi hangkörhöz alkalmazottan s minden közbejövő változatok nélkül helyesen áttudná írni.

Az itt röviden közlöttekéből talán kitetszik valamennyire, hogy egyházi hangnemeinkre nézve melyikünknek kell még többet tanulni; mint szintén az is, hogy a mi énekeink hangnemeire nézve bírok annyi tanulmányozással, hogy abból másoknak is juttathatok. Azonban mennyire szolgálnak alapul az egyházi hangnemek magyar dalainknak, arról nem szólok, csak a hangsorok alakzatára és rendsorára fordítottam figyelmemet. Talán ha időm jut rá, erről is mondhatok valamit. Mennyiben legyen pedig e részben alapos ismeretem, azt mások ítéljék meg; ha Sz. G. urnak alaposabb van, mint cikkéből igyekszik kimutatni, azon csak örülni lehet; annyit még is határozottan mondhatok, hogy a mit e részben eddigelé már közlöttem, attól el nem állok, hanem a mellett szilárdul maradok, ha csupán kritikai mártírság leend is jutalma.

Minden egyéb sorait, melyek „őszinte szó“ című cikkemmel egybefüggésben nincsenek, mellőzöm, csupán a Zionsharfe című könyvre nézve említém meg, hogy az több hasonló tartalmú könyvekkel régen birtokomban van, tehát előttem az sem újság. Egyéb-iránt nincs az életben oly szaktudós, kinél alaposabbak ne találkoznának.

Isten velünk.

Ivánka Sámuel.

KÖNYVISMERTETÉS.

Keresztyén vallástudomány. Irta SZEREMLEY GÁBOR. Sárospatak, 1859.

Ára 1 for. 35 kr.

(Folytatás.)

Az eddig mondottak tárgyas bevezetésül szolgáltak a dogmatikába, a negyedik és ötödik cikk az alaki vagy dogma-rendszerei bevezetést foglalja magában.

A negyedik cikk a dogmatika tudományos alakját tárgyalja s fejt ki. Lényeges, az egész cikket átható eszme itt az, hogy a dogmatika tudományos alakja ne kívülről vitessék be a rendszeres vallásba, hanem az istenismeret koronkénti fejlődésével összefüggésben fejtsék ki. Kiváltképen a protestantizmus lényegét és elvét illető kérdésre nézve nagy fontosságu ez; mivel mint Gass mondja, korunk a protestantizmus elvének föllállításában sokkal ovatosabb, mint régenten. Nem tarthatni például többé attól, hogy a reformáció csupán kritikai, humanisztikus és tudományos indokból huzassék le s így a pusztán frigyes társak magával a esatatéren küzdő erővel azoníttassanak (l. 184).

A dogmatika tudományos alakja az istenismeret fejlődésének nyomán akkép fejlík ki, miszerint a protestantizmus szakított ugyan a tradícióval, de nem szakított az egyháztörténettannal; azért tenni valóját ott kezdte, hol az őskeresztyén egyház végezte a négy elsőbb században.

A protestantizmus csak folytatása gyanánt tartandó a keresztyénség már elsőbb századaiban megkezdett s a középkorban félben szakadt theológiai működésnek. A dogmatika rendszeres fejlődésének meg annyi hátrahagyott nyomai ezek, oly mozzanatok, melyek egymásra következőn a dogmai rendszert teljes kifejlésre juttatták.

A dogmai rendszer főbb alkatrészei:

1. A bevezetés, a vallástudománynak mint egésznek elővezetere irányzott törekvés. A rendszeres vallástudományban a bevezetés olyan, mint a drámai mű nyitánya, mely az egészet sejtelőleg élvezteti.

2. A szorosabb értelemben vett theológia. A keresztyén vallásos nézetben az istenről szóló tannal válhatlan fogalmi

*) Lásd 97 lap.

kapcsolatban áll az ige testté lételének eszméje; azért a keresztyénség elsőbb századaiban mindkettő együtt tárgyalatott.

3. A theológiás — anthropológiás; és

4. Soteriologías. A reformációig a soteriologiat megelőző alkatrészek fejlettek ki mind tartalmilag mind alakilag. A protestántizmus tehát midőn szakított a középkor hagyományos működésével, de nem az egyháztörténettel, igen következetesen a soteriologiai téren fejthetett ki legnagyobb erőt s tevékenységet.

A dogma-rendszer érintett főbb alkatrészeinek egymásutáni fejlődése elvitázhatlanul igazolható dogmatörténetileg.

Elsőben a vallástudománynak mint egésznek előadására irányzott törekvés lépett a keresztyénség terén életbe. A kezdetben közelismerést és méltánylatot nyert hit szabályokból állott elő az ugynevezett apostoli vallástétel, mint összege azon vallásos eszméknek, melyeket a keresztyénség szült.

A kezdetben feltűnt tévelyek ezen irány negációjából ítélendők meg. A montanizmus nem akará a keresztyénségben életbe lépett igazságot bevégzett ténynek venni. Az ebioniták, nazarénusok s gnosztikusok pedig az egészből csak egyes alkatrészt emeltek ki.

Ezen első stádium után a Jánosféle theologiko-khrisztológiás eszme lépett fel az egyház terén különösebben szereplőül. Nyilvánosan mutatják ezt azon tévelyek, melyek a szentháromságot és Jézus személyében a két természet egyesülését illetőleg előállottak.

Erre következett a Pálféle theologiko-anthropológiás eszme fejlődése, mint harmadik stádium. A második stádiumon feltűnt tévelyeket ugyanis a manicheizmus és pelágiánizmus válták fel; minek következtében a Pálféle augustinizmus emelkedett egyházi tudatra.

A theologiai-anthropológiás irányra soteriologiai irány következett volna, mint ezt az Anzelmféle elégtételi nézet s a kegyelmi eszközök érvényének túlfeszített hiedelme mutatják, melyek a középkorban jöttek divatba. A középkor hagyományos és misztikus elfogultságától az eltérések soteriologiai irányban történtek, példák az albigeneszek, wiklefíták s husziták, kik egyenként és egyetemben a reformáció előhírnökei valának (l. 153—155).

Ezeknek dogmatörténeti bővebb és következetes kifejtése után (l. 155—170.) átmegy szerző azon tétel kimutatására, hogy a reformáció a rendszeres vallástan fejlesztését soteriologiai mozzanatokban fogá fel. Schweizer szerint néhány hitágazat alakjában jelenkező jelszavak valának azok, melyeket a reformáció fölléptekor ki-

tűzött. Ilyen jelszavak valának: az ember üdve nem egyházi törvényszerű cselekvéstől függ, hanem a hittől; nem saját erkölcsi érdemtől, hanem Isten idvezítő akaratától Jézus Krisztusban; nem tulajdon elégtételétől, hanem a Krisztus által véghezvitt váltságmunkától.

Íme a protestántizmus tárgyas elve: „a hitből igazulás“; méltán neveztetik a protestántizmus tárgyas elvének; mivel erre a vallástudomány tartalmának dogmatörténeti fejlődése szükségkép vezette a protestántizmust.

Schweizer kétségbe vonja ugyan, hogy a reformált egyházra nézve, mely az augusztinizmushoz hűbb maradt, mint az evangélikus egyház, elvül szolgálhatna „a hitből megigazulás“. Szerző szerint az augusztinizmus teljességgel nem sérül a hitből igazulás által mind addig, míg a kegyelem eszközei alanyi mivoltukból nyilvános tárgyilagosságba nem mennek át, mi akkor történik meg, ha azon hiedelem vesz erőt, hogy a nem hívő is részesül azon kegyelmi jóban, melyet a kegyelem külszökei eredményeznek (l. 170—173.).

A protestántizmus tárgyas elvére a vallástudomány dogmatörténeti fejlődésének nyomán juthatni. E pozitív tényező még nem meríti ki teljesen a protestántizmus elvének fogalmát, még más tényező közremunkálására is van szükség, t. i. a vallásos érzület azon nyilatkozatára, melynek erejénél fogva a protestántizmus vonakodik átalában a vallásigazságok rendébe oly hitágazatot felvenni, avagy vallásos cselekvényt egyházilag érvényesíteni, mely mint igehirdetés hitanalógiába, mint cselekvés vagy egyházi szertartás istentiszteletbe, mint egyházi közönyös dolog vallásos-erkölcsi életkinyomatba nem megy át (l. 174.).

Szerző a protestántizmus elvében tényezőként veszi fel, miszerint vonakodik:

1. A vallásos igazságok rendébe oly hitágazatot venni föl, mely mint igehirdetés hitanalógiába nem megy át. Ezen állítás igazolását a 224-ik lapon találjuk teljesen kifejtve következőleg:

„Azon tényezők, melyeken a dogmatika egészszé alakulásában átvonul következők: hitágazatok, hit- és szentírás analógiája. A theológiai működés kezdetével az egyszerű vallásos tételek hitágazattá alakultak, mint ezt az apostoli szimbolum elvitázhatatlanul bizonyítja. Ez a hitágazatos theológiai működés folyvást tartott a keresztyénség négy elsőbb századában, világos ez a négy elsőbb egyházi gyűlések eljárásából.

A skolaszticizmus abban hibázott, hogy a theológiai rendszer

alapjává s a dogmatika előadási módorává (sententiarismus) tette azt, mi csupán mozzanat s egy azon tényezők közül, melyeken a dogmatika egészszé alakulásában átvonúl.

Nagy érdeme a reformációnak, hogy a hit analógiáját életbe léptette. Nem is esett a skolaszticizmus hibájába; mivel a hit analógiáját nem tette a dogmai rendszer alapjává, hanem csak oly tényezőnek tartá, mely a dogmai tételeket áthatja, élteti és eleveníti. Az evangy. egyházban a khrisztológiának korán kifejlése s tökélyre jutása ezen szellemi működésnek tulajdonítandó.

A protestántizmus fejtette ki egyszersmind a szentírás analógiáját. A dogmatika fejlődésében a szentírás még akkor nem szellemi tényező, ha belőle pusztán egyes bizonyító helyek (locusok) szakasztnak ki ez vagy amaz dogmai tétel mellett. Áll pedig a szentírás analógiája annak elismerésében, miszerint a prófétai és apostoli álláspontok, sajátságok, jellemek, tanok bármennyire különbözzenek is egymástól, egymásnak lényeges kiegészítői s egy közígazságra vitetnek.

2. A protestántizmus vonakodik a vallásigazságok rendébe oly hitágazatot fölvenni, vagy vallásos szertartást egyházilag érvényesíteni, mely istentiszteletbe nem képes átszellemülni. E tényező a reformált egyházban öltött magára testet különösebben. Ellene van, mint Schweizer mondja, a reformált egyház vallásos érzületének mind az, mi az istenit bármi tekintetben is a véges korlátoltság határaiba vonná. Erősen ragaszkodik azon elvhez, hogy a véges nem képes a végetlen befogadására; azért nem engedheti meg a khrisztológiában, hogy az isteni természet tulajdonságai közül bármelyik is közöltetett volna Jézus emberi természetével. A szoteriológiában Isten üdvezítő akaratát különösen kiemelendőnek tartja. A kegyelem küleszközeit illetőleg tagadja, hogy a kegyelmi jó a külső látható elemekben jelen volna. A kultusban szorgosan óvakodik szertartásoktól, melyek Istennek lélekben és igazságban imádatát elvilágiasítnák.

3. A protestántizmus elvénél fogva még az egyházi közönyös dolgot is a vallásos-erkölcsi élet kinyomatává kívánja tenni. A reformált vallás e tekintetben is gyökeresebben vitte ki a reformáció feladatát, mint ez az evangy. egyház tanánál fogva történhetett.

Igy levén a dolog, nem tetszhetik különösnek, hogy épen a reformált egyház ragaszkodik annyira a presbiteri-zsinati egyház-szervezetéhez, mintha ez elvének kívánata szerint világos szavakkal foglaltatnék a szentírásban (l. 174—179.).

A protestántizmus elvének teljes fogalma több tényezők köz-

remunkálásának eredménye lévén, nagyon természetes hogy mindazon felfogások egyoldalúak, melyek egyetlen határozatban akarják a protestántizmus elvét kifejezni. Ilyenek már a Schenkel, Baur és Gass határozataik (l. 181—184.).

A protestántizmus elvének szintén egyoldalú meghatározásai azon felfogások, melyek a két protestáns felekezet közti különbséget csupán kritikai, humanisztikus és tudományos indokból származtatják. Így tőnek Baumgarten Crusius, Gaup, Ullman, Plank, Meyer Károly és Goebel Maximilián (l. 184—187.).

Semmivel sem szerencsésebb eljárás a két protestáns felekezet elvi különbségét abban keresni, hogy a reformált egyház a paganizmust tüzte ki inkább megtámadása céljául a római kath. egyházban, az evangélikus egyház pedig a judaizmust.

Bezárja e cikket annak kifejtése, mily jelentősége és érvénye van a reformált egyházban a szimbolumnak. A protestántizmus elvének fogalma szabja meg, mond szerző, az egyház szimbolizáló működésének hatáskörét. A reformált egyház szimbolumaiban nem kisebb jelentőségű az egyháztársadalmi lét biztosítása, mint a hittani érdek. E különösséget csak a protestántizmus elvéből ítélhetni. Valamint a protestántizmus elvében, a hittani érdeken kívül, lényeges tényező az egyházszervezet: szintoly lényeges az egyház szimbolizáló működésében az egyháztársadalmi lét biztosítása a hittani érdek mellett (l. 103.). A szimbolum azon vallásigazságok összegét foglalja ugyan magában, melyeket valamely vallásfelekezet hisz és vall, de a háttérben az egyháztársadalmi lét biztosítása rejlik, ugyanazért ezt is méltányolni kell az egyház szimbolizáló munkásságában.

A szimbolumnak ezen az egyház társadalmi létét biztosító jelentősége különösebben mutatja magát a reformált egyházban. Ez ugyanis különböző államokban létezvén saját szimbolumokkal látta el magát. A reformált egyház szimbolumaiban a hittani dolgokra nézve is a hasonlóság az elv, nem pedig az ugyanazonság. A különbség még a hittani dolgokban is jelentékeny, hogyha például a brandenburgi és a dordrechti zsinat határozatai összehasonlíttatnak. Így magában összedől azon vita: vajjon a dordrechti zsinat határozatai oly tekintélyre számolhatnak-e, minővel az utóbbi helvét vallástétel bír? Nincs szimbolum a reformált egyházban, mely az összes egyház kinyomataul tekintethetnék. Egy szimbolum sem dicsekedhetik itt az összes egyház elismerésével. Nem lévén itt a szimbolumnak egyetemes tekintélye, az egyes szimbolumok kisebb nagyobb érvénye feletti vita magában elenyészik.

Lényegesebb az, hogy a szimbólum most kifejtett elve megóv attól, hogy a szimbólum betűje erősebben magához kössön, mint azt a vallástudomány előbbre haladása kár nélkül megengedhetné. A reformált egyházban ugyanis a különböző országokban megjelent szimbólumok, bár egyenként és egyetemben ezen egyház lelki életének kinyomatai legyenek is és így szellemben egyek: épen nem egyeznek az ige betű értelmében elannyira egymással, hogy belőlök egy ideális szimbólum készíthetnék, mely általános sinórmértékül szolgálhatna szintugy a hittanban, mint az egyházszervezetben (l. 195.).

Ötödik cikk a reformált egyház dogmatikai literatúráját adja. Mondatik, miszerint a reformált egyháznak valamint szimbólumaiban ugy dogmatikai literatúrájában sincs meg a központiség; azért dogmatikai literatúrájának átnézése szerfelett nehezítve van. Az evangélikus egyházban a literatúrában is a németországi szolgálván központúl, a dogmatikai produktivitás egymásutánjában a dogmai rendszer fejlődése is tisztán kivethető. A mint következett egymásután Melancthon, Chemnitz, Gerhard, Hutter, netalán Calov, Baier, Quenstädt, Hollaz, akkép fejlődött a dogmai rendszer is.

A reformált egyházban a dogmatikai produktivitás viszonyban a dogmai rendszer fejlődésével következő korszakokat képez:

1. Az igénytelen hitélet korszaka, a reformációtól 1700-ig lefolyt időközt foglalja magában.
2. Az egyházi dogmáknak magát ellenökre tevő elvilágiasulttan fölvilágosult korszak 1700—1820-ig.
3. Az egyházi dogmákkal karöltve lejtő tudományos hitélet korszaka 1820-tól fogva (l. 209—212.).

Zwinglinek fő jellemvonása, hogy a protestántizmus elvét azon értelemben, melyben Baur kívánja vétetni, a legkövetkezetesebben fejté meg. Valóban ha a protestántizmus elve és lényegénél fogva nem egyéb, mint az öntudatos egyénnek azon törekvése, hogy az idvezség bizonyosságára az által jusson, miszerint szabadságának tudatában egyszersmind az istentől általános függés érzetét találja fel: ugy ezen elvnek kívánatában másképp nem lehet eljárni, hanem a mint Zwingli eljárt (l. 215—216.).

Kálvin nemesak dogmatikus, hanem reformátor is volt, mint ilyen Zwingli munkájának kiegészítője gyanánt szolgál. A protestántizmus elvéhez hiven, vonakodik oly vallásos igazság és egyházi cselekvény elismerésétől, a mely mint hitágazat a hit analogiájába, mint egyházi cselekvés istentiszteletbe át nem szellemülhet. Zwingli e két pontra nézve gyökeresen járt el, de a protestántizmus elve harmadik igényének kivitelében a körülmények által megakadályoz-

tatott. Zwingli az egyház presbiteri-zsinati szervezetére nézve mitsem tett. Ezt vitte ki Kálvin a protestántizmus elvének kívánata szerint a legkövetkezetesebben. Munkája negyedik részében, melyben a kegyelem azon külső eszközeiről értekezik, melyek által Isten Krisztus társaságába vonz és tart meg, az egyházat tárgyalja különösebben. Az egyházban a belsőt és lényegest külsőségek (egyházszervezet) által kívánván életbe léptetni, ez által elleneinek azon vádra adott alkalmat, mintha a láthatlan egyház protestáns jellemét megtagadva, a katholicizmus terére lépne át, holott Kálvinnál mindenben hű kinyomata a protestántizmus elvének, mi szerint benne és általa az egyházban közönyösnek látszó dolognak is vallásos-erkölcsi életbe kell átmennie (l. 217—218.).

A reformált egyháznak Kálvinhoz közelebb álló theológusai az ő szellemében működtek ugyan, de nem az ő kegyelmi ajándékának kettős mértéke szerint; a nagy mester mellett szellemi kiskorúságban maradtak. Aretius, marburgi és berni tanár veté meg a dogmák skolasztikus modorú tárgyalásának alapját a reformált egyházban, mely Voetius Gisbert, utrechti tanárban tetőpontját érte el. Ebrárd következő címmel illeti Voetiust: „a nagy Voetius Gisbert”; egyszersmind Schweizert akarván megcáfolni, azt mondja, hogy Voetius, ki a reformált egyház tanát teljesen kifejtve adja, az elővégzet tanát minden színezetében átalában megveti. Helyesebben, Voetius nem vetette meg az elővégzet tanát, hanem ennek Kálvinféle szigorába oly lágyítást vitt be, mely valóban mesterfogásnak nézethetik. Voetius megkülönbözteti az előrendelést az elővégzettől. Az előrendelés, melynek minden más létezővel együtt az emberi nem is alávetett, csak úgy és azon esetben lesz elővégzetté, hogy ha az isteni akarat hozzájárul. Minthogy pedig az isteni akaratban a megengedő akaratnak is helye van, ezen fölvetel szerint az elővégzet-tan túlszigorúsága felette igen meglágyulhat. (l. 222—223.).

Tekintve a kokcejianizmus vagy foederalizmus jelentőségét az mondatik, hogy a foederalizmus nagy eszmén alapszik, azonban alkalmazása (kifejezése) nem oly szerencsés mint igénye. A foederalizmusnak érdeme az, hogy a szentírás analogiáját lényeges tényezőként vette a dogmatikának, mint egésznek, rendszeres előadásában. Hiánya pedig az, hogy a dogmai rendszer alapjává tette s mint előadási modort használta azt, a mi csak mozzanat a dogmatikai működés terén. A középkori skolaszticizmusához mindenben hasonló hibás eljárást követett el (l. 224—227.).

Bámulandó azon dogmatikai termékenység, melyet a reformált

egyház 1550—1700-ig kifejtett. Ezzel ellentétben, mondhatni, hogy az egész XVIII. század lefolyása alatt a reformált egyház dogmatikáján nem volt meg az élet és eredeti elevenség jele. Minekutána Wyttenbach és Stäpfer, berni teológusok, 1749. táján a Wolf-Leibnitzféle filozófiától áthatott dogmatikájukat kiadták, pusztán száraz kivonatan adatott Stoschtól, lényegében elferdítve Mursinától, a Wolf filozófiájához ragaszkodva Beck és Endemanntól. A XVIII. század utolsó negyedétől fogva azonban ezen áldás nélküli ipar is megszűnt.

Hosszan tartó kopárság után a legközelebbi évtizedekben (1820-tól) kezdett a dogmatika fönikszerűen hamvaiból ismét fölelevenedni. Schleiermacher volt az első, ki a racionalizmus korában divatozó azon általános véleményt, hogy a két protestáns felekezet közt a hittanra nézve nincs különbség, kétségbe merte vonni s ő kezdte visszaadni a reformált egyház hittanának eredeti jellemét.

Az újabb kor Schleiermachernél nagyobb és eredménydúsabb teológust nem szült. Ő a racionalizmust és szupernaturalizmust egyiránt jobb útra térítette s a keresztyén vallásnak még azok előtt is tekintélyt szerzett, kik a vallás terén különben az ész szupremáciáját ismerik el.

Schleiermachernek főérdeme, mond szerző, hogy a dogmatikát egyöntetűvé kívánta tenni, kivévén azon következetlenségből, miszerint annak egyes alkatrészeit csak a kegyelet tartsa össze.

Látta azonban, hogy azon nézpontok, melyekből a teológusok a dogmai tételek tárgyalásában kiindulnak, legkevésbé illenek a vallásos dolgokhoz; azért a szupranaturalisztikus, racionalisztikus és misztikus nézpontok helyébe az élet, ismeret és akarat szellemi tényezőket tette. Ez által egészen új lendületet adott a vallás tárgyairól való gondolkozásnak. Szükség volt azonban az ő idealizmusát erős bibliai realizmussal egészíteni ki (l. 231—232.).

Tekintve a dogmatikai produktivitás jelenét a reformált egyházban, érdekes tárgya lehetne az értekezésnek, mond szerző, mi az oka, hogy a reformált egyházban a dogmatikai produktivitás a testvér evangélikus egyház e részbeni tevékenysége mellett számba sem jöhet, vele nem mérkőzhetik.

Schneckenburger és Zeller csak töredék értekezésekkel léptek föl, melyek főképp a reformált egyház hittanának jellemzésére vonatkoznak.

Schweizer Sándor zürichi tanár a reformált egyház hittani értelmét eredeti tisztaságában akarja felfogni és a jelenkor igényeihez idomítva előadni.

Ebrárd dogmatikájának, a reformált egyház dogmatikusaitól eltérve, anthropológiai alapot vet, s a reformált egyház hittanába miszticizmust visz be.

Lange Péter előadásának modora új és első tekintetre nagyon tetsző. Tulságos buzgólkodása azonban s kalandos észjárása korunkban tartós érdekre nem számíthat.

Schenkel dogmatikájának még eddig csak bevezetése jelent meg. Ugy látszik, hogy nála az üdv szüksége, üdv közlése és üdv elérése azon egyetemes kategóriák, a melyek alá sorzandók valamennyi dogmai tételek.

Németalföldön jelenleg a dogmatikai produktivitás három irányban jelenkezik, melyeknek székhelye Gröninga, Leiden, Utrecht.

A gröningai iskolát Wagenmann (Herzog Encyclopädiájában) túlszigorún megrója mondván: „Németország gondolkozó köreiben semmi pártolásra nem számíthatna ez a tan, mely lényegében szociniano-racionalisztikus, imitt amott Schleiermacherianizmussal kicicómázott, de dogmai határozottságban és tudományos tűzetességben nagyon szegény“.

A leideni theológiai iránynak Scholten tanár a képviselője. Állításait számos szentírási helyekkel szereti bizonyítgatni, de a melyek mind racionális szellemben fogatnak fel s alkalmaztatnak.

Az utrechti theológiai irány képviselőjének, Vinkennek dogmatikája, a felebbiekkel ellentétben, konzervatív szellemű ugyan, de a mellett, hogy az egyház tanaihoz hiven ragaszkodik, a vallástudomány korszerű fejlődését is igénybe veszi.

Annyi látható, mond szerző, hogy a németalföldi dogmatikai literatúrában élet van. Ez élet ugyan elferdült irányban is jelenkezik, de a ki a legkisebb botlástól is fél, az hagyja magát az egyházi járszalagon gondatlanul vezetetni. Ez alternatívában a protestáns ember melyik részre határozza el magát, könnyű megítélni; e szerint ítélendő meg a németalföldi dogmatikai produktivitás jele is (l. 234—240.).

Szerző a vallástudományt, a mint előszavában mondja, fejlődésének jelen fokán kívánja adni. A tárgyakat, mond, nem dogmatizálja, hanem következetesen terjeszti elő, a dogmai tételeket, mint szemlélő, hagyja maga előtt elvonulni. Nekem sem volt, mint ismertetőnek, más tisztem. Művének tartalmát úgy kívántam az olvasó előtt eléptetni, hogy megláttassék, miként jutott el a vallástudomány, szerzőként, jelen álláspontjára. S ha ez sikerült, ismertető tisztemnek megfelelttem. Birálni nem akartam, az messze vezetett volna célomtól. Most már be is végezhetném ismertetésemet,

ha még egy pár szót nem kellene mondanom a tisztelt szerzőhöz. Meg vagyok győződve, hogy szerző nem kerestön eként a tudomány azon szigorú alakját, nem azon exotérikus irmodort, mely kivált az északi német hittudósok műveit sokszor oly nehezen éldelhetővé teszi: hanem miután nálunk a hittani irodalom mezeje még igen miveletlen, szerző nem talált, nem találhatott kimivelt theológiai nyelvet, s a tudomány ezen ága német földön fejlődén ki a legteljesebben s szerző is a német hittudósok termékeit ültetvén át, nem tudá teljesen levetkezni azon nehézkes alakot, melyben ott a tudomány mozog. Ehez járul még mindenestre szerzőnek sajátos irmodora s azon szokása, hogy sokszor a tárgyakat csak főbb vonásaiban veti papírra s az olvasóra bízta, hogy a részletes vonásokat tegye meg, a következményt vonja ki, a közvetítést hajtsa végre. Ott járja ez meg csak, a hol, mint szerző mondja, a tudomány annyira kifejlett, hogy saját légköre van, melybe az ember magát beélheti: ott a közvetítést maga azon tudományos álláspont teszi meg, melyre a tudomány ki van fejlve. Nekünk nem adatott ez a szerenese. Ha szerző ezekre figyel, ismerve filozófiai és theológiai magas miveltségét, melynek jelen művében is oly kitűnő jelét adta, művei a magyar hittani irodalom terén öröndetes üzenetként fognak megjelenni. Jelen művét is üdvözeljük.

Hegedűs László.

PROTESTÁNS VILÁGKRÓNIKA.

AZ EVANGÉLIKUSOK SZÉTSZÓRTAN (DIASPORA).

Németország. Szomorú tapasztalat, de mindamellott is valódi lett dolog a történelemben, hogy az egyházujítás a XVI. században szélesebb kiterjedésű volt, mint az még jelenben áll. Az egyházujítás szükségessége a fő és tagokban, mint szinte egy ilyen szükségességnek érzete is, eleinte erősebb s hatalmasabb volt mint azután; és a többi körülmények közt, melyek ez ellen közreműködtek, hogy t. i. a reformáció később korlátoltabb s szűkebb határok közzé vonult vissza, a jezsuitarend befolyásának tulajdonítandó. Egyéb tör-

téneti tények mellett, az ujjolag olasz eredetiben s német fordításban sokfélekép napfényre hozott, 1843. Velencében megjelent nagyon érdekes irat: „Krisztus jótéteményéről“ (Del beneficio Jiesu Christo), világosan megmutatja, hogy a reformáció Olaszországban valóban szélesben gyökeret vert s hogy ezen országnak minden egyes részében kiterjeszkedék; maga a római egyházi főhatalom szemei előtt alakúltak evangélikus gyülekezetek Velencében, Nápolyban, Lukkában, Ferrarában, Sienában sat. Hasonlag előnyomúlt egész Spanyolországig, hol magok a grandok, püspökök sem féltek a börtön s máglyától, hanem szabadságukat s éltöket hozzák az új hitnek áldozatul, és Franciaországban is meghódítá az országnak csaknem negyedrészt. Cseh-, Lengyel-, Magyarország fölkelének az evangéliom mellett, s; maga Bécs középpontjává leve az evangéliomi tannak; az osztrák lovagrend többsége a tiszta hitet vallotta, sőt egy ideig úgy látszék, hogy a német császári koronát is evangélikus fő fogná viselni. Azonban még egy század sem folyt le, már Róma ujjolag megalapítá uralmát ama népek s országok legtöbb részében; fegyver, börtön, száműzetés, a reformáció ellen felállított rend mesterkedései s önkényes intézkedései által, minő az mely az említett „Krisztus jótéteményéről“ című irat ellen alkalmaztatott, melyet az inkvizició ezrével égettetett el; s azóta a római hittérítő társulat, maguk a protestáns fejedelmek eszélytelen intézkedései által támogatva s pártfogolva, folytonosan működék tüzesen, hogy győzelme határait szélesbítse s a világuralom céljának áldozatot hozzon. És egész a legújabb időkg e tekintetben igen sok sikerült neki; Róma hittérítő társulata mind Európában, mind Európán kívül virágzik. Sőt a skandinávi északi részekbe, ezen teljesen protestáns földbe, hol különben a kormány hibája miatt a prot. egyházzal nem sokat gondolnak, a katólicizmus Norvégia mindkét legészakibb tartományába befészkelé magát. Egész lutheránus tartományokat, mint a porosz szászföldet Wartburg tözsomszédságától kezdve (minő ironia) beülteti mintegy Róma kápolnáival s templomaival, és nyilvános hitszakadás, mint szinte vegyes házasságok következtében ritkulnak az evangélikusok sorai. De mégis az evangélikus országokban egy új szellem kapott lábra, kötelességeik s jogaikra jobban eszmélnek mint az előtt; és minekutána nevezetesen a Gusztáv-Adolf egyesület megalapítása óta a római hit követői közt szétszórtan élő evangélikus gyülekezetek során, melyek a hitszakadás veszélyének különösen kitétetvék, mindinkább aggódni kezdenek: épen nem hiányzottak az alkalmak sem a valódi evangéliomi diadalörömr. Így p. o. vannak a dunai fe-

jedelemségekben nemcsak Bukarestben s Jassyban, hanem több más helyen is evangélikus községek, és az evangélikusok száma mintegy 5000-re megy; hasonlólag vannak evangélikus gyülekezetek Konstantinápolyban, Smyrnában, különösen számosan pedig Algirban, és az előmenetel, melyet a valdenszesek Piemontban, az utóbbi évek alatt főleg Turinban, Nizzában és Genuában (ez utóbbi városban már 1856. négy protestáns gyülekezet állott fenn) tettek, magában véve éppen annyira öröndetes esemény, mint az onnan érkező újabb hírek után egyszersmind kezességül szolgál, hogy a reformációnak, ezen irány szerint a jövő nyitva áll. Mindenek előtt azért mindezen jelentékeny helyen kell nyugodnia az összes egyház szemeinek, s ennek feladata ott az evangéliom ügyét teljes erővel előmozdítani s gyámolítani. Lissabonban is látszik egy ilyen jelentékeny hely a már ott hosszabb időtől fennálló evangélikus gyülekezetben. Sléziából nyerünk kedvező híreket számos áttérésekről a római kathólikus egyházból az evangélikusra, és Csehországból értesülünk hogy a református egyház, mely 1849. csak mintegy 100 szegény családot számlált, 1856. leginkább áttérések következtében 1600 lélekre növekedett. S mind ezen áldások kizárólag Isten szava propagandájának gyümölcsei melyről egykor Luther éneklé, és melyet azóta a lutheri egyház folytonosan zengett s a győzelem hit bizonyosságával mindig zengeni fog: „Das Wort sie sollen lassen stahn“. Mert a valódi evangélikus egyház semmi más propagandát, semmi másnemű térítgetést, mint Isten szava által, nem ismer, és ha Isten úgy akarja, mást nem is ismerend.

(AKZ.)

Friedberg. Az itteni lelkészek s világiakból állott gyűlésen a G. N. szerint következő tételek, mint az evangélikus egyház alaptételei, állapíttattak meg: 1. Az evangélikus egyház alapföltétele a hit és kegyelem általi igazulás elve, melyből az egyetemes papságé önmagától kifejtődzik. 2. Minden megkereszteltnek van hivatása s jogosultsága, hogy ezen alapelv mértéke szerint, közösséget külső előterjesztésbe hozhassa. 3. Ez legközelebből csak az egyes gyülekezetek szervezése által történhető, majd aztán az egyes gyülekezeteknek összes gyülekezetté való szerves-összeköttetése által. 4. Következőleg az evangélikus egyházszervezet az egyházközségek alapján nyugszik és csak abból nőhet ki. 5. Azért az evangélikus egyházban sem a papi, sem állami hatalom nem bír feljogosultsággal, hanem egyedül a hívők szuverénitása a Krisztus felsősége alatt. 6. A lutheri egyház az evangéliomi egyház ügyét még teljes átalakulásra nem vitte, sőt ez inkább egyedül a refor-

mátus egyház apostoli példányképből eredő, s ezért mintául szolgálható presbyter-zsinati szervezetében keresendő; és az úniónak, mint két felekezet kölcsönös egyesülésének kötelessége, hogy a reformált egyház ezen sajátlagos kharizmáját tulajdonává tegye.

(PKZ.)

Szilézia. Egyházi községe-szervezet és lutherán törekvések. Több mint tíz év folyt le az első komoly törekvések óta, melyek az evangélikus egyházat Poroszországban saját lábaira állítani akarák. Kerületi s tartományi zsinatok tartása után 1846. ült össze a generálzsinat. Hogy az egyház önállósága elérésék, valamennyi zsinat belátta, hogy egy jól tagozott egyházközségi szervezet igen szükséges, és ez alapvonásaiban el is készítették. — 1849. 26. február jelent meg a legmagasabb kibocsátvány, miszerint az államszervezetben történt választás következtében az evangélikus egyház benső ügyeinek legfensőbb kormányzata jövődében egy a vallásügyi minisztertől független hatóságnak adandó át. 1850. évi febr. 29. jött ki a legmagasabb kibocsátvány a keleti tartományokban az evangélikus egyházak számára, az evangélikus egyházszervezet alapvonalait és az evangélikus főegyháztanács beiktatását illetőleg. Az egyházi ügyek jelenlegi minisztere bizonyosan hatalmas kézzel fog a munkához látni. Különösen az egyházi községe-szervezet foganatosítását fogja ő, a mennyiben rajta álland, sürgetni. Hogyan vagyunk ezzel Sziléziában? 1854. év végeig 253 gyülekezet, tehát mintegy harmadrész elfogadta az egyházközségi szervezetet. Pusztító ragya hullott ekkor az ifjú növényzetre különösen Sziléziában. Az országfejedelmi véduraság visszavévé engedményeit magánegyének, kegyurak, sőt lelkészek is jogaik korlátozásától féltek; egyesek által a választási rendszer tartaték népszerűnek, míg mások egyetemes zsinatot óhajtanak szabad választás szerint. A lutheri lelkészek megsejték, hogy az ajándék színe alatt gyülekezeteik vallásos álláspontjára felülről támadás várokozik, egészben véve az új alakban semmi új élet sem fejlődék ki; az egyháztanács keveset vagy éppen semmit sem tőn a gyülekezetek benső erősítésére; kerületi zsinatok sohasem hivatának össze. Innen lett az, hogy 1855—58-ig évenként tíz egyház sem fogadá el a rendeletet. Az evangélikus lutheri egyesület huszonnegyedig egyetemes tanácskozása Gnadenbergben 1859. július 12. egyhangúlag azon meggyőződésben volt, hogy az egyházközségek rendezése azon dolgok közé tartozik, melyekre azt esdjük hogy: „örizz meg minket ettől ur Isten!” A legfőbb összeütközés a véduri jog mellő-

zésében, a népi választásban, s kiváltképen pedig az unióhoz való tartozás jegyzőkönyvi nyilatkozatában áll, holott pedig az evangélikus lutherán rész vallásos helyzete az uralkodó egyház hivatalosan rendelt lutherán képviselői által az összes egyházkormányban teljesen, egyszer és mindenkorra biztosítva van. A lutheri egyesület tagjai tehát határozottan megfognak az egyházi szervezet esetleges kivételénél minden szabad közreműködést tagadni. Miként legyen most már ez? Ezen határozott tiltakozás minden provincián keresztül megy. Azon tanácskozás tisztelkedő irást is küldött dr. Hengstenberghez, melyben „az egyesület helyeslését s örömét nyilvánítja a tisztelt férfinak a fölött, hogy ő a maga „Evangelische Kirchenzeitung”-jában az igazság zászlóját folytonosan oly bátran lobogtatja, s az idők mostohasága által meg nem tántorítva; az egyházi liberálizmussal, bárhol és bármiként is mutatkozzék az, és az egyesítési törekvésekkel oly férfiasan szembe lép, s buzgalmaiban az ur és az ő szent lutheri egyházaért oly fáradhatatlan”. Éppen oly határozottan nyilatkozik a gyűlés egyhangúlag az Ur szavainak felfogása ellen a házassági elválást, mint pusztán szerfelett kiszélesíthető elvet illetőleg, és a tartományi konzisztórium iránt szilárd magatartása és azon helyeknek szentíráshoz illő s egyházszervezethez mért értelmezésének megrendíthetlen védelméért a legforróbb köszönetre érzé magát lekötelve. A lutheri lelkészek el vannak határozva, hogy az egyházi felsőség parancsának nem engedelmessé válnak, Isten szava ellenére elválasztottakat meg nem esketnek. A polgári házasság szándékolt bevitelét úgy tekintik, mint az egyháznak sérelmes megkárosítását, jogsérelmet az állam által. Hasonlag úgy nyilatkozik az a szabadék ellen is, melyben a diszsidensek részesülének, miszerint gyermekeik az evangélikus iskolákban oktatásban részesülhetnek, de a vallástanításnál visszatarthatók. Ez így hangzik: „Ha a vallásminiszternek a követek házában tett nyilatkozatai, melyek az ugynevezett szabadközségek elveit és pénzkezelését istentelennek s ártatlannak is nyilvánítják egyszersmind, minket önmagától értve csak a legkeserűbben lephetének meg; de más részről a magas állású férfi későbbi nyilatkozatai az Urnak házában némi megnyugtató befolyás nélkül éppen nem voltak, miért is magunkat hálásán lekötelve érezzük. Nevezetesen a miniszter ural azon erős meggyőződésben vagyunk, hogy a diszsidenseknél a tartós fennmaradás benső föltételei hiányzanak”; melyből azonban felszabadításuk méltányossága azért még éppen nem következne, mivel ezen állapot mind tovább tovább felszámíthatatlan szellemi nyomor előidézésére lenne elegendő. Ha pedig a mi-

niszter ur úgy véli, hogy a megkeresztelt diszszidens gyermekek kivétele a keresztyén tanítás alól, azon alapul, hogy az egyháznak azon joga, miszerint a benne megkeresztelt gyermekeket az atya akarátja ellenére nevelje és konfirmálja, be nem bizonyítható, kötelességünk ezen nézet ellen egyházi szempontból nyilatkoznunk. Határozottan kétségbe kell vonnunk, hogy az egyháznak a porosz államszerkezet szerint ilyen jogra szüksége volna, s hogy ahhoz lelki hatalma s hivatásának tudatában igényt ne formálna. Sőt igenis jogának kezelése s védelmében lelki fegyverekre van utasítva. Ezt pedig épen azért veszi gyakorlatba, hogy a fentnevezett gyermekeknek a keresztyén oktatásbóli kizáratását, az államnak, mint jogtalanságot szívére kösse, s kétségbe vont jogának változhatlan alapjára emlékeztesse. Ezen jog a kisdéd keresztelés eszméjén alapszik mint olyanon, mely még soha kétségbe nem vonatott. Az ő eszméjük szerint a kisdéd keresztelés az ujjászületés fordője és a gyermeknek a Jézus Krisztus egyházába való bekebelezése a keresztyén nevelés föltétele alatt azon időig, míg magát önkénytesen elhatározza. Csak ezen, a szülék s keresztzülék biztosította föltétel alatt kereszteli meg az egyház a kisdédeket. Joga tehát a gyermek keresztyén nevelését illetőleg, a legszentebb nemű önkénytes szövetségen alapúl. A szóban levő kitagadás tehát egyszerűen szövetségsértésen nyugszik, mely által az állam, ha ahhoz segédkezet nyújt, nemcsak keresztyéniségét, hanem jellemét is megtagadja és minden kötelezettség kötelező erejét kérdés alá helyezi. Ha most az egyház igényéről, az általa megkeresztelt gyermekek keresztyén nevelését illetőleg hallgatólag lemond, vagy azt magától, a nélkül hogy az ellen tiltakoznék, elragadtatni megengedi, olyan gyanánt tartandjuk, mint mely a tétlen békét az államtól a hűtlenség árán vásárolta meg, s ezért magára súlyos terhet s felelősséget von, melyben mi az egyház legesekélyebb szolgálának egyike, s az Istenség titkainak őre, részünkről osztályosak lenni nem akarunk. Azonban reményljük, hogy mi azt nagy sötét színben látjuk“.

(AKZ.)

Madagaskár Ha a nagyszerű összeesküvések és mézárások, melyek két évvel ez előtt a vakbuzgó muhamendánoktól az angolok, vagyis inkább a keresztyének ellen támasztattak, és melyek áprilisben Borneóban ujra sajnálatra méltó utánzásra találtak, a hittérítő társulat barátait különösen Némethonban sokképen fájdalmas részvét és aggodalommal töltötték el; úgy egy másik malaji törzs, az Indiai oceaán épen ellenkező részén Madagaskárban,

ez úttal némi vigaszt és új reményt nyújt, a mennyiben épen ezen nagy sziget 30 év óta nemcsak egyszer volt benszülött és idegen keresztyének elleni véres iszony és heves üldözés színhelye. Ott ugyanis szép remények s rendkívül kedvező kilátások látszanak nyílni egy majdani és akkor sebes léptekkel előhaladó keresztyéniesítésre és némely barátja a térítésnek Ellis angol térítőnek fogja azt köszönni, ki korábban a csendes tenger szigetein állomásozott, hogy Madagaskár az európai közönség érdekéhez közelebb jutott, miután ezen szigetbeni három útazását kiadta Londonban (Murray) ily cím alatt: „Three visits to Madagascar during the years 1853. 1854. 1856. including a journey to the capital, with notices of the natural history of the country and of the present civilisation on the people“.

Madagaskár sziget, déli Áfrikától 65 mérföldre fekszik keletre, és oly nagy mint Nagybritannia és Irland összevéve, egy csaknem áthathatlan széles erdőöv által úgy van elosztva, hogy a közép, szembetűnően magasabb rész nemcsak éghajlata és növényvilága, hanem népessége által is különbözik a nagyobbbrészt lapos tenger partvidéktől. Mig a különféle négerjellegű partlakók nyilván Áfrikából jöttek ide: addig a hóvák vagy hórák, kik a sziget belrészét lakják, úgy bőruk sárgafekete színe, arcuk alakja, vonásuk ki nyomata, mint szinte nyelvük által a nagy ausztráliai néposztályhoz tartoznak, kiknek rokonsága, ha nem épen ugyanazonság a malajokkal (Borneóban sat.), kétségenkívülinek tartatik.

Egy befolyástalan érintkezés kivételével, a XVII. század első felében, Madagaskár, ezen fontos sziget, az európaiakhoz csak azon barátságos szerződés által hozatott közelebb, melyet az angolok 1817. Radama királylal kötöttek, melynek következtében, ezen király élete alatt, igen élénk közlekedés állott elő az angolokkal. Tíz év alatt oly életerős, gazdag magva hintetett el a keresztyén igazságnak és valódi miveltségnek ezen nép között, hogy az nemcsak minden későbbi zavarokat kiállott, sőt még most is pompás virágokkal s izletes gyümölcsökkel kecsgettet.

Azon szerződésben ugyanis az angolok mindennek előtt kikötötték a tengereni rabszolgakereskedés megszüntetését (mert a szigeten rabszolgaság uralkodott szelid alakban, önmegválthatási joggal), melyért ők évenként a királynak és főnököknek vagy nemeseknek, a rabszolgák urainak, különösen fegyver és hadikészletek ajándékozása által kárpótlást adtak. De majd szükséges tanítómestereket is adának, kik a benszülötteket a fegyverek használatára, sőt az európai hadművészetre is oktassák. Legelső eredmény volt, hogy Radama, kit az angolok hibá-

san az egész sziget urának tartottak, holott csak Anchora tartomány ura volt, lassan lassan csaknem általános elismert király lőn, mivel tűzfegyverei és hadtudományi felsőbbbsége által nemcsak birtokát, hanem személyes, népére felette jóltevő befolyását is nagyobbította. Az angolok még többet tettek. Sok madagaskári ifjút felvettek tengerészetükbe, hogy a kiképzett tengerészeket később kalauzokul s kikötői hivatalnokokul használhatókká tegyék. Másokat Angliába vittek magukkal, hogy őket ott a polgárosodás művészeteiben s ismereteiben képezzék. A londoni térítőtársulat is már 1818. térítőket küldött, kiket, mihielyt a barátságos szerződés megerősítettett, számos derék, értelmes kézművesekkel együtt Radama király népe tanítómestereiül különösen kért. 1820. Antananarivo fővárosba, a belső Hóva tartomány közepébe is megengedettett bemenni. A térítők most már buzgóan működtek a tartomány nyelvének megtanulásában, alfabetet és nyelvtant teremtettek, lefordították a szentírást és néhány népies könyveket. A barátságos viszony ama tíz éve alatt, 10—15 ezer madagaskári tanult olvasni és írni, s több mint 1500 ifjú tanult mindenféle mesterséget, sokan tértek a keresztyénvallásra is.

Ez volt a mag mely harminc évvel ez előtt elhintetett. Mert már 1828. meghalt a csak 36 éves Radama király, mint a hír mondá, nejétől a mostani királynő Rana vala Manjoka-tól megmérgezve, ki, miután a trónörökös, a szeretetre méltó és értelmes Rakatabe herceg is nemsokára meggyilkoltatott, maga vette át a királyi pálcát. A térítők és iskoláik egy ideig még nyugalomban voltak. De a pogány papok és mindazok ellenpártja, kik anyagi érdekeiket az újítás által veszélyezve hitték, mindig határozottabban lépett elő, hogy a bálványimádást, babonát és régi sötétséget a világosság és igazság ösvényén hatalmas előhaladás feletti győzelemre juttassák. 1835. elszánt lépéssel nyomultak előre; a keresztyén vallás gyakorlása minden madagaskárinak megtiltatott és minden keresztyén könyveknek a kormány kezébe átadása parancsoltatott. Egy évvel később a térítők és az őket kísérő kézművesek és művészek élete veszélyben forgott, a honnan jobbnak látták a tartományt elhagyni.

Nyolc évvel később, midőn a kívándorlási tilalom vagyis az európaiak általi rabszolga kivitelről törvény kijátszatott, kényszerite Ranavala minden európaiakat, hogy magukat a tartomány törvényeinek vessék alá vagy a tartományt hagyják el. Ezen rendelet következtében a tamatavei fontos és virágzó kereskedelem csaknem teljesen megakadt. Az európai kereskedők Bourbon francia, és Mauritius angol szigeten kerestek segítséget és pártfogást. Három hadi hajó jelent meg Tamatave előtt 1845., sikertelen intések után a várost felgyújtották,

a kiszállított sereggel az erősséget megtámadták, s végre a benszülött fegyelmezett seregek által megveretve, futni s tovahajózni kényszerítettek. Az európaiak iránti bizalmatlanság most már felébresztetett, s legközelebbi következmény volt, hogy a következő nyolc év alatt az európaiakkal minden kereskedelmi összeköttetés megszakított.

A tulajdonképeni keresztyénüldözések azonban már 1836-ban elkezdődtek. Mindjárt a térítők menekülése után sokan a madagaskáriak közül, kik a keresztyénség gyanúja alá estek, az istenítélet (ordalia) bizonyos nemére kényszerítettek, ugyanis ártatlanságukat mérges ital megivása által kelle kimutatniok, mely miatt természetesen sokan elvesztek. Azután a következő panaszokra: hogy, keresztyén könyveket olvastak, és keresztyén istenitiszteletben vettek részt, részint nagy pénz vagy fogság büntetésre ítéltettek, vagy a vétkesek, mint igen nagy gonosztevők rabszolgául adattak el, kiválthatási jog nélkül, sőt egy buzgó keresztyénnő Rasalama kivégeztetett. Most már évről évre növekedett az ily elítéléseknek és kivégeztetéseknek száma, míg a hívő keresztyéneknek talán sokkal nagyobb száma menekült, és az önkéntes nyomort, szünteleni kóborlást az erdőkben és sziklaüregekben többre becsülte. A többek közt, kik sokszor Bourbonba és Isle de Franceba szerencsésen eljutottak, 16 ily menekült már már elérte a mentőpartot, hol rájuk egy hajó várakozott, midőn vezérüktől elárulva, a fővárosba visszahozattak és bevádoltattak. Kilenc közülök hitéhez hiúségeért kinos halállal lakolt.

Ezen, részint véres üldözések eredménye ezen tartományban és a mi időnkben is ugyan az volt, mint a zsidó és római keresztyénüldözés napjaiban. A nép a keresztyén vallásra most már annyival figyelmesebb lett s az iránt nem sokára annyival kedvezőbbben lőn hangolva, minél mélyebben belátta a hívők nyugodt, kegyes életét, az idevezítő iránti önmegadásukat és hűségüket a halálban, mint az életben; minél inkább kelle csodálnia a keresztyén rabszolgák egészen új, lelkiileg emelkedet életének kinyilatkoztatását, a haldokló vértanúk állhatatosságát és halálra készségét. Míg tehát a hívők épen ezen nehéz csapások, szenvedések és próbáltatások által, melyeket hitökért szenvedtek, buzgalmuk és lelkesedésökben megerősítettek és szilárdítottak; a pogányok mind inkább kezdenek ingadozni és a hiábavaló bálványok hatalmában kétkedni. Idegen térítőktől megfosztatva, csak hamar magok a benszülöttek vették át a hivatalt, hirdetni a „Krisztusban üdvöt“, melyet ők magok tudtak és ismertek. A jó következmények sem maradtak el. Sőt a királynő fiát is, ki akkor 17 éves volt, sikerült a keresztyénvalláshoz hajlandóvá tenni. Sőt 1846-ban a ke-

resztséget is felvette s ezen idő óta magát hitsorsosai iránt barátinak és segítőnek lenni mindig hiven bebizonyította.

Ezen herceg és mások közbenjárása által Romonja is, egy legfőbb rangú herceg, a királynő nővérének fia rávétetett, hogy a bibliát olvassa s tartalmának igazsága felől győződjek meg, úgy hogy még most is ez főtámasza Madagaskárban a keresztyénségnek, mivel kiváltképen befolyásának tulajdonítandó, ha aránylag kevés kivégeztetések történtek; mert ez nemcsak nem szegényli Krisztus evangyéliomát, hanem maga is sokat tett hitéért; mivel hitfeleinek ügyét a királynő előtt is határozottan védelmezi. Befolyása dacára sem vala képes ennek neheztelését a hitváltoztatás felett, különösen saját fiának (kit ő megbűvöltnek nyilvánított) hitváltoztatása felett enyhíteni. Ezen gyűlölség gyümölcse volt az 1849-iki heves üldöztetés, melyben több mint 2000 egyén vádoltatott be, sok megbüntettetett, 18 pedig kivégeztetett. Hogy ily időben sokan megtagadták urokat s tőle elállottak könnyen kimagyarázható, és bizonyosan egy keresztyén államban sem lett volna másképen, de mihelyt az üldözés megszűnt, a hívők valláshozzi hűsége és szenvedéskészsége, az új keresztyének számát annál inkább szaporította.

Azonban a keresztyén vallás elleni tilalom még eddig sem függesztetett fel, hanem vésteljesen, mint terhes felhők függenek az új üldözések a hívők feje fölött, kik ily körülmények között nem könnyen merhetnek nyilvánosan mint keresztyén község, mint egyház összegyűlni. —

Fájdalom nem vagyunk most képesek körülményesebben közölni a keresztyénvallás tanításban, életben és kultusban felfogásának s kifejlésének módját; de mindenesetre gyanítható, hogy oly kevés tanulási idő és több mint 30 évi minden úgynevezett tradicionális egyháztóli elszigeteltség után csupán a szentírás alapján egy tanítás és kultusra nézve általában sajátságos, belsőleg élő és azért szerves keresztyéntársaság képződnek a családban, községben és államban, ha isten igazgatása szerint még néhány éven keresztül, a határozó európai befolyás távolmaradna, s a mostani kormányzónőre keresztyén uralkodó következne. Vajha ezen tartomány egykor teljesen állandó nemzeti keresztyénséggel dicsekedhetnék!

És a lehetőség arra nézve egyáltalában nem hiányzik. Az ottani kovász erős és élő; a szellemi tehetségek rendkívül sokat ígérők; a tudásvágy bámulandó, elég hogy a kelés gyorsabban foganasúljon, mint talán a térítő Európa sejténé.

Ellisnek a sziget első meglátogatása semmi tényleges eredményre nem vezetett, miokból harmadik útjában szerencsés lehetett, Rana-

vala királynő előtt székvárosában Antananarivoban megjelenhetni és neki királynője Victoria barátságos érzelmét és ajándékait, valamint az akkori külügyminiszter lord Clarendon barátságos nyilatkozatait átadni, melyekben kijelenté, hogy Anglia őszintén kívánja Madagaskár virágzását és jólétét s annak királynéjávali benső barátságot, és hogy sem igényt nem formál arra, sem szándokában nincs valaha a sziget belügyeibe avatkozni.

A királyné tolmácsa által viszont tudtúl adá: hogy ő tudja, miszerint az angolok iránta nem változékony hanem barátságos érzelmekkel viseltetnek; épen úgy kívánja tehát ő is az Angliával és Victoria királynévali barátságot.

Nem mellőzhetjük el röviden megemlíteni tisztelt olvasóinknak Ellis térítő találkozását az uralkodó herceggel. Az akkor (1856) 26 éves, barátságos és nyílt herceg kérdé őt legközelebb, vajjon a franciák valóban szándékoznak-e Madagaskárt megtámadni? (egy francia telepítvény valóban szétdúlattott). Midőn Ellis őt e felől megnyugtatta, tudni akará, mit értenek Európában a „protektoratus“ nevezet alatt? Ellis felelé: Protektoratus a főuraságnak szelídebb kifejezése. Az úgynevezett védő meghagyja ugyan pártfogoltjainak uralkodóit és igazgatás formáit, de a legfőbb hatalmat magának tartja fen s kényszeríti az uralkodókat, egészen akarátja szerint cselekedni és minden más befolyást visszaútasítani. Később megtudta Ellis is ezen kérdés összefüggését és okát. A francia miniszter ugyan is Polignac X. Károly alatt a királynőhöz irt, hogy Franciaország Madagaskár bírására igen nagy fontosságot helyezett (nevezetesen mint az angol Keletindia elleni ellensulyra), Ranavalának tehát tartománya legjobb kikötőiről le kellene mondania Franciaország részére s ezért jutalmúl Francia protektorátusra számolhatna.

Később is volt szerencséje Ellisnek még egyszer, a koronaherceg tiszta értelmét s egyenes nézetét becsülni tanulni; midőn egy hosszabb beszélgetés következtében meggyőződhetett a felől, hogy az, mint uralkodó, a keresztyénségnek nemcsak ellenére nem leend, sőt maga is felveendi a keresztséget. A herceg igen nyájas modorban adta elő a nehézségeket, melyekkel azon tartományban a nép előhaladásának küzdeni kell s az európai jólét okai és forrásai felől felvilágosíttatni kívánt.

Ha a féldurva nép vallásos, erkölcsi, szellemi és anyagi jóléte iránt oly valódi komolyság és emberbaráti érzelmek honosult meg a koronaherceg szívében, úgy az ottani keresztyének reményteljes önmegadással állhatják ki a több mint 68 éves pogány királyné még hátralévő uralkodási éveit s velünk együtt annál szorosabban csatlakozhatnak ahoz, ki, mint oly sokszor tapasztaltuk, igazgatja a királyok szíveit is mint a vizek folyását.

Madagaskár egykor talán példányul szolgálhat annak megmutatására, hogy a keresztyén vallásnak egyszerű, hamisítatlan igazsága, mihelyt az mellékcélokat, névszerint hierarkhiai és politikai érdekeket mellőzve, csupán önmagáért ajánltatik a pogány népeknek, még most is mindig aránylag gyors és gazdag győzelmeket nyer. Az igazság már maga magának utat tör, és valóban most is még mint a kovász, láthatatlanul, de hathatósan. Azon felül épen a keresztyén vallás ember-szerető eleme oly vonszó, hathatós, miveltségterjesztő hatalommal bír, hogy annak később semmi sem állhat ellen, úgy hogy végre minden viszony, a még egyáltalában idegenszerű népelet is kell hogy Krisztus lelkétől legyen áthatva, megtisztulva és megszenteltetve. És az ily új-jászületés annyi- val gyorsabban halad előre, minél tovább tudja az igazságnak hirdetése magát minden más céloktól távol tartani; mint hasonlót bizonyít legujabban Levingston sikere. Hol ellenben Isten szavának a kard tör ösvényt, mint egykor a szászkeresztységben; hol, mint a jezsuita térítvényekben, a hit követői a szent ruha alatt nemcsak püspöki pálcát, hanem rabláncokat és kínzó eszközöket is rejtegetnek, hogy, mint Kínában, Japánban, Paraguayban, de különben hol nem? minden világi hatalmat maguk ellen ingereljenek; hol az evangéliom hirdetője után nemcsak békés kereskedők telepedtek le a partokon, hanem csakhamar a politikai sőt hadi ügynökök serege az egyenes, hű térítő minden nemes igyekezeteit és állításait a hitetlenek szeméi előtt gyanúsította; ott a keresztyén vallás befolyása azonnal aláásatott, szét-dúlátott, és a pogány tömegbeni forrongás, mely különben gyors, biztos és nyugodt mentelt vett volna, századokra elhalasztatik, sokszor megakadályoztatik vagy vad kitérésig űzetik, mint csak kevéssel ezelőtt Keletindiában, most Borneóban láthatni.

Mit kívánhatunk hát Madagaskárra nézve inkább, minthogy az egyengetett viszony Angliával egyáltalában barátságos maradjon, melyben minden politikai célok, legalább az ottani keresztyénségnek megszilárdulásaig távol tartassanak és legfőlebb a kereskedelmi érdekék találjanak teljes méltánylást; vagy másképen, hogy az odamenő térítők mint kereskedelmi ügynökök és politikai kémek, ne élneek vissza küldetésükkal. Ha így történik, úgy idejében az európai követek, mint 30 év előtt újra bizalomra találhatnak s az igazságnak áldását Krisztus nevében bőven segítenék széthinteni a pompás tartományban, s annyi- val becsesebb áldást visznek oda, minél bölesebben és bensőbben tudják, a nemzeti szellem teljes megértésével, az ottani keresztyén vallás létszeres történetileg előállott alakjának magukat átengedni s ahoz csatolni. — Adja Isten!

(PKZ.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MÁRCIUS 28. 1860.

ZSOLTÁROK ÉS ÉNEKÜGY.

Melyik prot. hívő nem tartaná fő dicsekvésének istentiszteletünk magasztos egyszerűségét? Annálfogva mindnyájunk érdeke ezen előnyt széptanilag is biztosítani, ha ugyan a jó izlés előtt semmi sem ajánlatosb, mint épen az egyszerűség. Teljesen igazolva van ennyiben is ama sok buzgó törekvés, jóakarató s eléggé szakértő munkásság, melylyel két három év óta az Énekes Könyv javításának nagy feladatához lát, még nem egészen hivatali tekintély útján, melyre csakis utóbb jövend a sor, de több rendbeli magán dolgozatokkal buzgóbb feleink egynemelyike.

A főiskolai hittanszakoknál külön osztályzatot nyert az egyházi ékesszólás tudománya, sőt, a mint kell vala, eléggé hatásosan működik a gyakorlati téren is. Már szinte elmaradott édes testvére után epedve néz, sohajt: fel, fel!! javítsunk az énekügyön is... Becses szolgálatot tön e részben helvétországi hitrokonaink négy hangú templomi éneklésének ismertetése; alkalmas bevezetésül szolgál jelenleg használatban levő Énekes könyvünk második részét illető, történelmi érdekes adatainak, szerzők neveinek sat. előhozása; minden jók méltányoló figyelmével találkozik az ősegyházi dallamnak szintugy érvényre emelése, mint mellőzé-

se tárgyában fejlődött nemes vetélye azon ügybarátainknak, kik bár ne feledjék, hogy mindketten jó munkában fáradoznak s ezért becsesek is a közbizodalom előtt; de hisz önmaguk sem kívánnak mást, minthogy elvégre is győzzön a jobb! Arra viszont időt is kell várnunk, míg elhatározódjék a győzelem. Ennyiben kész lenne már az alap, melyre egy sorral tovább építsünk; itt a nyomdék melyből egygyel odább lépünk. Közelebbi érdemleges tárgyalása ez ügynek már azt hozza szóba:

Miként alakítanók egy újból szerkezendő Énekeskönyv beltartalmát?

Divide et vices! Egyelőre még itt se fogjunk mindenbe; a zsoltároknak szenteljünk most különösebb figyelmet; a legbiztosabb természetszerű következetességgel fog majd így a bevezettség tökélyéhez közeledni ezen, minden kegyelettel tárgyalandó, mert hitéletünkre nézve is oly igen fontos ügy.

Kérdjük: átdolgozandó s befogadható lesz-e megválasztás nélkül mind a CL zsoltár? Mert hiszen a figyelmes vizsgáló észre fogta venni máredig is a választékosságra mindinkább hajlott irányt e tárgyú egyházi irodalmi termékeinkben. Midőn az egyházjavítás (reformáció) nyomán fellángolt vallásos buzgalom meghonosítá ezen gyöngyeit az ó szövetségi szent költészetnek, s a köz istenitiszteletre alkalmazás által elnépszerűsíté az ujkori nemzeteknél: kinek jutott volna eszébe egyiket különben tartani a másiknál? Sőtinkább ily szép atyafiságos viszonyba jöttek akkoron zsoltárok és himnuszok, mint egy régi énekeskönyvnek belső, második címlapján lelém: Psalmen David's oder Kirchliche Gesänge u. geistl. Lieder v. Dr. M. Luther u. a., s az ősidők szentélyiből napfényre hozott zsoltárok mint műremekek példánya szerint ugyancsak Luther az uri imát, apostoli hitformát és tiz parancsot is még hosszabb és rövidebb alakban énekké dolgozá vala. Mint tudjuk, Kálvin J. reformátori nagy lelke a XXV. és XLVI. zsoltárok igéiben nyugodta ki magát fáradaimaiból, s ő indítá Béza Tódort és Marót Kelement a zsoltárok könyvének versekben fordítására, míg a jó Goudimel a zene bájait ruházta felül örökbecsű kellemeiken. E közben valamely aránylagos becsértékről szó sem tétetett. Bizonyosan nem válogattak az üldözés nyomorai közt sinylet tisztetes férfaink sem a zsol-

tárokban, kikre ugy is sz. Dávid s a bűnhődése közben és után vezeklett Izráel nép keservei legtulajdonabb értelemben örökség gyanánt szállottak volt; ezen énekek balzsamolajával enyhítve lelkeik sebet, testi sérveik nehéz fájdalmait is könnyebbülni érezték a gályarabságot szenvedett Sélyei, Harsányi és társaik. Ily értelemben szerkesztvék régi énekeskönyveink. De más idők, más erkölcsök! A világon legszeszélyesebb kényur az izlés; már csak ezen mi korunkig mi nem történt a zsoltárokkal? Köztudomás szerint első eset a most használatban levő „Közönséges Istenítiszteletre rendeltetett Énekeskönyv“-nél, mely csak épen századunk szülöttje, a csillagozás, azaz mellőzhetőkké váltak, tehát közhasználaton kívül tétetnek mindazok, melyek az akkori viszonyok és egészen sajátos nemzeti vagy pusztán egyéni érzelemnyilatkozatok s történelmi élethű rajzolások színezetét viselik. E szerint jelenleg 75 csillagos zsoltárunk van, s több csillagozott versek, a nélkül, hogy az első ezen kitüntetésében részesült volna, melyek kizárólagosan használhatók. Eddig az első; de hova nem vitt a második lépés? Erdélyi hitbéli testvéreink (1837.) „Megújított Énekeskönyv“-ében már CL-ből nem több, mint harmincegy zsoltárt lelünk, s a CXIX zsoltár 88 verséből csupán tizenhatot. Itthon pedig a nevezett csillagozás értelmében az „Énekhangzatos könyv“, mely egyébiránt a százhuszonöt dallamból még nyolcvankilencet ismertet, mellőzi a XXII. zsoltárt is, melynek akár elavulhatlan belbecse, akár gyönyörű dallama jobb sorsra, több figyelemre érdemes. Még ugyan szelíd bánásmódúnak tarthatjuk a „Sz. Hajdankor Énekei“-t, mely talált a CL közt hetvenkét jóravalót.

Ki fogná s ugyan minő joga lapon merné egyenesen kárhoztatni a nemes választékosság jó szellemének ezen többé kevésbé kimélyes eljárását? Viszont kérdésbe tehetjük azonban: ki, hogyan és mikor igazolta be érdemlegesen ez eljárást a zsoltárokhoz állandó kegyelettel viseltető vallásos közérzület előtt? . . . Ama „Jelentés“ az Énekeskönyv címlapjának hátán az éneklő szent gyülekezet közrendű híveit igen is, de ám teljességgel nem képes megnyugtadni a dolog velejébe indokaival együtt vizsgálva ható s tudni vágyó magasabb érdekeltséget. Ez utóbbinak nevében teszünk óvást ezennel a könnyelmű elbánás ellen ily magasztos ügyben, minő a zsoltárok mellőzése vagy érdemesítése. Másfelől azon-

ban a jelen korviszonyokhoz simúltni vágyó tiszta izlés, ke-
netesség s ezek által feltételezett középületesség lelke indít,
sőt immár annyi mulasztás iránt feddőzve is ugyan sürget,
hogy választást tegyünk a csigahely s benne rejlő igaz
gyöngy, fővényszemek s köztük lelhető színarany termékre
nézve. Erösségül vesszük még az írásmagyarázat (exegeti-
ca) kívánalmait is, melyeknek voltaképp legelső helyen kell
megadnunk a beleszólhatási jogot. Tehát:

1. Eredeti szövegből legalkalmasabb kommentárok
után újból kidolgozás.

2. Minél jelesebb parafrázisok szerint — korszellem-
hez idomítás — készítsék elő a dolgot, hogy

3. A szent költészetnek magas ihletével jövőendő ava-
tottjaink szerencsés választékosággal dolgozhas-
sanak át a CL zsoltárból minél többet a templomi köz-
ajtatosság és magán épülés javára.

Hamár a szükség úgy kívánná, de nincs is benne kép-
telenség, hogy lehető volna a két előbbi kívánalmat egybe-
olvasztva, munkafelosztás elve szerint egy szakmába tenni;
ámde a harmadik tételben „hivatalosak“ sőt ohajtandó, hogy
egyszersmind „választottak“ keze alá nem volna tanácstalan
kész anyagot szolgáltatnunk. Szóljon hozzá a t. szerkesztő-
ség, ítéljen vezérszava után a közvélemény: mi jót eszkö-
zölhetne az előbbi kettős nagy érdekekben ez itt nyújtott
igénytelen ajánlat: „Herder Geist der ebr. Poesie“ után dol-
gozott, közelebbi időkben nyilvánosság színe elébe szándé-
kozó mű, „Kalászat az ó szövetségi szent költészet mezőin“
cim alatt?... Talán célhoz segélne még egy jól magyari-
tandó „Georgii Buchanani Scoti Paraphrasis in Librum Psal-
morum“ is; úgy azonban, hogy p. o. a XXIII. zsoltár, e gyö-
nyörű pásztori költemény, a legtisztább vallási eszméknek
oly kedvesen talált érzékitése, ne ily pogány szellemű beve-
zetéssel birna: „Quid frustra rabidi me petitis canes“? Min-
den esetre hathatósan ajánlkozik itt Némethi Mihály „Szent
Dávid Psalteriuma“nak használhatósága. Egyebek között
a „Szent Hajdankor Énekei“ben 63-dik (CXXXVII. zsoltár)
szép irányt jelöl arra nézve: mint lehet vallásilag szentesí-
teni a tiszta honszeretet dicső erényét, sőt ugyanazt ily úton
létrehozni, ápolni és tenyészteni; bár különben az egész idé-
zett műnek nem épen erős oldala az eredeti szöveghez tapa-
dó hűség, s nagyon is túlozva pragmatikó-szekularizálja a

hivatkozásba tett helyen ama kegyeletet. Segélt pedig azon eszmére jönnünk, hogy a főnebb számozott hármás indítványban munkafelosztást javaljunk.

De módunkban esik példákkal világosítanunk, megjegeyzvén, hogy csupán a két előbbi pontban kifejezett kíválmaknak nyújtható elégtételt célozzuk, Herder szerint:

VIII. zsoltár.

Jehova Istenünk! mily nagy s dicső neved
 Egész világon, mindenütt.
 Az égre fölhangzik dicséreted.
 A gyermekek s a csecsszopóknak ajkin
 Készítsz magasztalást nevednek,
 Megszégyeníteni, győzni ellenid.
 Ha nézek én a menny ivére,
 Mit ujjad alkotott remek gyanánt;
 A csillagok s a hold szemembe tűnnek,
 Miket te alkotál uram!:
 O hát ki ő, az ember, hogy reá
 Figyelj, az emberek fiára gondolj?.
 Elohimok közelrokonja ő,
 Nagysággal oly kitüntetett, jeles:
 Kezednek alkotásin ur gyanánt
 Jelölted őt, s mindent helyeztél
 Alája, bódolatra ő neki.
 Övé nagy és kis állatok seregje
 S mezőkön a vadállatok,
 A légi szárnyasok, tenger hala,
 Mely úsz a mély örvények útain.
 Urunk, Jehova! mely dicső neved
 Egész világon, mindenütt!..

XLIX. zsoltár.

Erkölcsei értéke a halhatatlanság nagy eszméjének.

Népek, figyeljetek!
 Halljátok ezt világ lakói!
 Közrendi népek és urak,
 Szegények és ti gazdagok!
 Szájam beszélni fog bölcs és igaz
 Beszédeket, s tanítani én szívem (szavam)?

Várom, hogy ihletes lantom beszéljen,
 S énekbe zengem ő talányait.
 Ha féljek-e gonosz napoktól,
 Igaztalan nyomorgatóm ha bánt?...
 Kiket saját erőjük elbizottá
 És kérkedővé nagy kincsük teszen.
 Megváltja-e közülök egy is
 Rokonja lelkét, hogy ne haljon el?
 Válságot hiten elfogadna értte?...
 Sokkal becsesb a lélek; annak
 Válsága nincs, nem is lehet.
 Talán szeretne mindörökre élni?
 Hogy sirt ne látna ő soha?
 Meglátja azt; csakugy halál fia
 A böles, miként az esztelen.
 Később avagy korán vagyonja másé...
 A sír örök hazájuk; ott leszen
 Időkön át lakásuk.
 Ha bármi nagyhirű nevök vala
 S országra szolt, nem élnek mindörökké;
 Megszünnek élni, mint az állat,
 És el velök!
 Ez sorsuk; így elesnek ők,
 És hirnevök s dicsőítő daluk...
 Mint nyáj az árnyvilágba jutnak,
 S halál legel felettük; ámde föl-
 Kelend, s helyökben élni fog
 S tenyészni jámborok világa.
 Elporla szirtjök, árnyvilág
 Fogadja mindörökre őket.
 Én lelkemet kíváltja Istenem,
 S felvérszi önmagához a halálból.
 Ne félj azért, ha elhatalmazik,
 Gazdag s kevély nyomorgató leszen
 Az önmagát elhitt gonosz.
 Semit se visz halálba el magával,
 Uralma sirba véle nem megyen.
 Mig éle, jól tett önmagával:
 Ám lásd, te is miképen éld világod!...
 Megtér azonban ő atyáihoz,
 S örökre nincs világa többé.

Az esztelen szerencsefit halál

Barom gyanánt örökre törli el.

Ily eszmekészletből mit nem alakíthat a költő! . . . Pedig lám ennek csak egyetlen verse is nem részesült a csillagozás szerencséjében. Lássunk tovább még egy csillagotlatlant!

LXVIII. zsoltár.

Izrael Istenének diadalai.

Keljen föl Istenünk!

Hadd fussanak szét elleni!

Szét futnak ők, ha csak tekint reájok.

Mózes diadalkiáltása, midőn a felhőoszlop tovalendül-
tének jelére útnak ered a pusztai vándornép. (4. Móz. 10, 35.)

Fúvd szerte őket, mint ha köd foszol!.

Viasz miként e tűz előtt megolvad,

Ugy vész ki Istenünk előtt a ros.

Köd, felhő és tűz a vándornép útazásai közben isteni
jelenlét jelvényei voltak.

S a jókra szent öröm derül!

Az Ur előtt vigadva lejtének

Magasztosult örömben.

Mert t. i. velük van (a Károli-fordítás szerint: tábor-
jár s együtt velük utaz). Itt befejeződik az ének bevezeté-
se, továbbá alkalmasint második énekkezdi:

Zengjen dicsének Istenünknek!

Elébe utat nyissatok, ki jár

A puszta térein.

Jah szent, csodás nevét megénekelve,

Előtte táncra lejtsetek! . . .

Árváknak atyja, özvegyek hatalmas

Védője, szent, dicső urunk!

A bujdosóknak Isten

Hazát adott;

A foglyokat feloldva boldogítá;

S a lázadó vad szirteken tanyáz!

Akár amálekíták, akár egyiptomiak legyenek már
ezen lázadók, Isten vezérlete alatt vándorló nép útjának ros-
akaratú akadályozói: kétségtelen, hogy az elhagyatott, buj-

dosó és fogoly, az izráelitákra vonatkozó nevek, kiket Jehova a szolgálattól mentve most vezérli, s az áldott Kanaánt célozza örökül adni nékiek. Más énekkel kezd; most már az útnban átvonulás rajzoltatik, egészen Deborah szavaival (Bir. 5.):

Isten! midőn kijőnél,
Népednek élim állva,
S előlhaladva jársz vala
A pusztaságokon:
Megreszketett a föld!
Az ég csepegve folyt előtted,
Sinai hegy is nagy Istenünk előtt,
Izrael Istenétől.
Szelid esőt csepegtetél alá,
Enyhületes, üdíteni népedet:
Meglakhatott pusztában is te nyájad,
Melyet szegény néped javára szerzél
Jó Isten! oly kegyes mi hozzánk!.

A költő emez utolsó vonásait is Deborah éneke után rajzolja. Ő behozá vala a csepegő egeket, a szétolvadó Sinait, hogy átmenetet készítsen a csepegő felhőkre, melyek áradásba hozták a Kison és Kedumim patakokat s neki győzelmet szereztek volt. Új fordulatot ad a szelid pásztorköltő a hőskölteményi képnek, a csepegő egeket és Sinait illetőleg, azon értelmezéssel, hogy ily módon a pusztaság és kietlen térföldek kertté s kies lakozás helyévé lőnek a vándor törzseknek. Tovább vonúlnak tehát, s a mennyi harc, anynyi győzelem, folyton következők egymás után.

Harc jelszavát adott az Ur!
S győzelmi hírnökül egy nősereg jő..
„Hadak királyi elfutottanak!
S a házi nők zsákmányon osztakoznak.
Miért nyugosztok ám a tűzhelyen?
Mi szép ezüst színűk galambjaink?
És szárnyaik tündökletén arany rezg!..
Midőn királyokat futamtatott
Jehova, hó esék a Sálmonon“.

Gyaníthatólag régi győzelemdal szavai, melyek aztán gúnydalok is voltak; nyilván a Deborah énekéből vétetvők. Izrael földének északi erdős részén akkoriban tavasz

virúlt, s az esőzés időszaka épen elősegélte a győzelmet, s úgy jó itt említésbe a hó. Nők szájába adatik a győzelmi öröm kihíresztelése, mert Deborah és Jael valának a győzelem eldöntői, s a szépnem utóbb sem igen hagyá kiesni emlékezetből e dicső asszonyok tetteit. Az otthon maradottakat illető gúny szintén az ő énekéből vétetett, csak hogy itt finomabb. Ő szemökre hányja az elmaradtaknak, hogy örömebb hallgaták honn a nyájak bégetéseit, mint a csatazajt; itt úgy szelidítettik, hogy szép tollazatú galambjaikban gyönyörködtek inkább, miközben egy nő, ki háziasságra és nyugalmas családi körben élni hívatott, Deborah (= méh), zsákmányosztással foglalkozik. „Harei jelszót ád az Ur“, annyi mint parancsot a hadakozásra, föl hívja a hőseket, s azonnal kész a győzelem, s annak örömhíre tovaszáll. Most következik Jehova indulása a hegyeknek. A csekély Sionra száll meg; és mennyi kiesebb, magasabb hegyek epedve ohajtoznak ez ily megtiszteltetésre! Elhaladta a dúsgazdag Básán tetőt; itt tehát az ének Izrael legnagyobb hegyéhez fordul:

Istenhegy! — ó te Básán!
 Bérces magaslátú, te Básán!..
 Mit néztek úgy, irigykedő szemekkel,
 Ti halmosan kidomborúlt hegyek,
 A hegyre, hol lakát jelölte Isten?
 Jehova itt lakozni fog már,
 És mindörökre itt!.

Együttvéve majd dicséret, majd gúny szavai ezek: Básán neveztetik, holott a jordántúli részen feküvén ott legkevésbbé lakozhatik Jehova, mert az nem tartozott az ígért földéhez. Sion csak nem régiben hódíttatott meg, s talán még itt-ott jebuzeiták is találkoztak Jeruzsálemben: tehát legyőzött ellenei közepett, oly közel hozzájuk, lakozik Jehova!.. oly körülmény, mely előkészítő kedves alkalom Isten további diadalmenetének dicső kirajzolásához, mióta tovább kelt Sinairól.

Ezernyi sok Jehova haroszekérje,
 És százezernyi, számtalan:
 S az Ur közepén ott,
 Felinduló Sinai dicső hegyéről..
 Magasra föntlebegtetéd vala

A harcsekért, foglyúl vivén sokat;
 És emberek győzelmi dijad,
 S a lázadókat is lakozni vitted
 Jehova Istenünk!
 Dicsérve légy Isten! naponta *) dicsért!
 Terhet rak ő reánk, s fel is segél;
 Védistenünk, ki üdvözít, az Ur!
 Jehova Istenünk előtt halál
 Honába, onnan is ki út vagyon.
 Megrontja ellenek fejét az Ur,
 Kitépi üstökét a rosznak;
 Ha kell, előhozom Básán hegyéről,
 Kívészem őt tengerfenékről,
 Mondá az Ur, kegyelte népemet.
 Vérük tapodja még te lábad, és
 Ebed nyalandja ellenid kiontott
 Vérért, ... az Ur megadja érned azt!

Elég, mondja Herder, sőt majdnem sok is célunkoz képest. Világosan érthető ebből, mire céloz a keménybeszédű zsoltár, telve büszke, harcias érzelmekkel, Istennek az emberek közül vett győzelmi ajándékait emlegetve, s hogy mit teendő még a nemzeti Isten az újból meghódított szent hegyen. Minket pedig azon közelebbi tanúlságra vezérel ezen mutatvány, hogy ilynemű értelmezés után könnyebb lesz a zsoltárok becsértéke felől határoznunk. A költő ilyenekben egy nemzeti ünnepélyhez irandó dicsének alapeszméit s klaszikai példányát fogja nagy örömeire feltalálni.

Végül még egy csillagozott, a LXXXIV. zsoltár, valóságos nemzeti ünnepély alkalmára Jeruzsálembe utazó zarándokcsapat éneke.

Mily szépek Istenem! te sátorid!
 Ohajt szívem, Jehova! pitvaridba;
 Vágy lelkem, úgy siet, rajong, örül
 Elődbe, élő Isten, óh Uram!...
 Miként madár, ha lakhelyére lel,
 S a fecske honn találja pelyhesít:
 Ugy áhitoz lelkem dicső lakodhoz,
 Jehova! én Királyom, Istenem!.

*) Ez a naponta annyit tesz; nappal, mint éjente = éjjel; mi koránsem naponként vagy éjjelenként. Szépműben az hiba; inkább, mint nem szépen.

Boldog, ki lakva szent helyedben, ott
 Dicsér szünetlenül, Uram!
 S boldog, ki általad nagy és erős;
 Örvendve jár te útaidban! *)
 Mert lám! haladva száraz és kietlen
 Völgyekben, ott is ő vizet talál... **)
 Áldott, ki útaikban is vezérök! ***)
 Mindig előbbre lépnek uj erővel, ****)
 A míg Sionba érnek, Istenek
 Nagy Istenét meglátni, tégedet.
 Jehova, minden Istenek felett
 Nagy Isten! óh könyörgésemre hallgass!
 Imádkozom; te halld meg Istenem!
 Fölkentedet, védistenünk tekintsd meg!
 Te udvarodban egy nap
 Jobb, mint ezernyi más egyebütt.
 Isten lakása szent helyének
 Ajtómal inkább legyenek künn,
 Mint lakva bent gonoszszal †) egy tanyán.
 Mert védpaizs, fénylő nap Istenünk,
 Kegyelmet ad s megtisztel ő nagyon,
 És hiveit megáldja teljesen.
 Boldog bizony, Jehova Istenem!
 Az ember, Istenébe bízva hűn. ††)

„Áldott“ sat. sorban a harmadik századra már folyton tökélyesbülve fejlődő írásmagyarázat követeli mellőzhetlen igényét, s elutasítanunk nem szabad. Több, itt nem jelölt helyekre nézve is találand hasonló figyelemre méltó különbségeket a szíves, tudományos érdekeltség.

Nem volna-e kíváncs, ily nemben dolgozott egész

*) Nyilván a Jeruzsálembe vezető országút, mely telve volt ájtatos vándornéppel. „Szi-
 veikben vannak az utak“, ismert szójárás, mely azt teszi: örvendve járnak azon
 úton.

**) Értelme: elfeledik a fáradságot és epesztő szomjat látván a szent várost, zárandok-
 lásuk végcélját.

***) Bizonyosan az utazó társaság (karaván) vezére, kit Karvanbasi vagy Ghafirnak ne-
 veznek a Mekkába zárandokló muzlimék.

****) Bár különben már lankadoznak, s a kopár völgyi úton át mielőbb Jeruzsálembe
 érkezhetni vágyakoznak.

†) „Gonosz“ név alatt ellenség, rossz ember, zsarnok, rabló és több efféle is értetnek.

††) Azaz, ki hozzád oly hű és igaz, mint a törvényben kívántatik. E szó a zsoltárok-
 ban Isten hívének, alattvalójának (az izraelitáknál) minden kötelességeit befoglalja,
 s ez itt annak felel meg, hogy az előbbi versekben a nemzeti védistenek jótétei
 magasztaltattak.

Psalteriummal vetnünk alapot a továbbhaladhatásnak? Véleményünk szerint: jól megalapított psalmodia egyszersmind a legbiztosabb kezesség arról, hogy dicsénekeink, az ünnepi, köz és vasárnapi, évszakok és különösebb alkalmakat tárgyazók, a közelebből tanító, vagy érzetárral ömledezők, minél jobb színvegyűlettel és igereszerű tartalommal bírók legyenek. Sőt a szent zenei alkalmazás, a dallam is egyedül így foghat jó útba igazodni; melyre nézve utólag tán nem volna kéretlen és alkalmatlan, avagy csak innét is azon tanács, hogy az eredetileg 125. „Énekhangzatos könyv“ szerint 89 külön dallam lidérc-nyomása alul minden áron fel szabadítandó lesz a zsoltárkönyv: 25—50-ig való mindenkép elég lehetne *).

Gonda László.

---

*) Tisztelt munkatársunk jó úton van. Énekügyünk felől a legalaposabban gondolkozik mindabban, mi tanulmány és munka által elérhető vagy, legjobb esetben itt, elsajátítható. Ha egyházunk férfiai, kivált a kiket alkotó képzelődéssel áldott meg az Úr, hagynák magokat ihletetni Dávid zsoltárai által, s lelkesülést az eredeti szöveg után vehetnének belőlök: a cél a legszebben volna elérhető. Dávid énekei másatlanak. Mig önutú és eredeti szentköltőink hiányzanak: forrás a zsoltárok. Azonban Luther „Ein feste Burg“-ja is azokból vétetett (Az Isten a mi reménységünk); valamint a jó öreg Sztárai Mihály és több magyar énekszerzők is, mind honn mind külföldön e forrásból merítettek. Mi annak kimutatása végett, mennyire helyesnek tartjuk az irányt, fontosnak és érdekesnek tisztelt munkatársunk e részbeni célját, munkásságát és törekvéseit, a tübingai iskola egyik első rendű tekintélyének, Meiernek, szavaira hivatkozunk. „Es ist zu bedauern, dass unsere alttestamentlichen Philologen nur selten etwas von Herders Geiste besitzen, der auch hier bahnbrechend gewirkt hat, indem er das Verständniss eines jeden fremden Dichtergeistes zuerst uns erschlossen hat und jeden in seinen eigenthümlichen Form nachzubilden wuszte. Di natürlichen hebräischen Verse haben allerdings oft etwas knittelversartiges; allein Herder und Göthe haben diese unscheinbare und verachtete Form wieder zu Ehren gebracht. Der lyrische Ton und die musikalische Seele eines Liedes bricht oft mit wunderbarer Schönheit und Wahrheit darin hervor. Allein wie wenige des Hebräischen Kundige empfinden diesen musikalischen Grundton eines alttestamentlichen Liedes und wissen ihn. . . . . viederzugeben! Zweifeln doch sehr viele noch, ob die Hebräer überhaupt nur melodischen Gesang gehabt haben! Gewisz waren ihre Sangesweisen wie die der übrigen orientalischen Völker sehr verschieden von unsern Melodien. Allein die Sache deshalb den Hebräern absprechen wollen, zeugt von wenig Urtheilskraft.“

Szerk.

A SZATMÁRI ÉS NÉMETHI REF. EGYHÁZAK ÉS ISKOLÁK TÖRTÉNETEI.

Mielőtt feladatomban tárgyalásához látnék, szükségesnek látom fölmutatni a forrásokat, melyekből a szatmári ref. egyház és iskola történeteire szükséges adatokat merítettem; a vezérfonalat, melytől csak néha távoztam el; s a módszert, melyen e nevezetes város egyházát és iskoláját, a mindig kedves, mert igaz uton egyenesen járó Sárospataki Füzetek olvasói elé kívánom állítani.

Az adatokat, melyeket városunk tudománygyazdag, feledhetlen emlékü polgármestere b. e. Nagy Mihály ur, a páratlan antiquarius, a titokban, hű hó nélkül munkálkodott tudós már rég összekeresett s megjegyezgetett, historiai pontosság kedvéért a város régi s jól őrzött leltárából a mély tudományú Bartha Mihály levéltárnok ur útásítása nyomán keresgettem fel s nézegettem újra át; nem bírom elfeledni, nem is akarom, a latin költő mindig igaz mondatát, mely szerint „dulcius ex ipso fonte bibuntur aquae.“ Ezekhez megolvastatám meggyénk halhatlan érdemekkel gazdag fiának Szirmay Antalnak „Szatmár megye leírása“ című saját becsű korrajzát, melyben sok mindenféle jó és hasznos dolgokat talál, a ki keresi. A legujabb egyházi és iskolai eseményeket részint a kortársak hiteles elbeszélései, részint saját tudomásom után jegyezgettem fel.

Viszonyító s a mennyire lehetett kronológiai, időszaki módszeren és rendben kívánám e dolgozatot kiállítani, beszöve az időbe a szereplő férfiak nevét, életrajzát, műveit és a kor jellemét, melynek napjai az eseményeket kikelték, kifejték és megérlelék.

Legfőbb érdem és dicsőség adassék e közleményért a megdicsőült Nagy Mihálynak, ki két nagy kötetben megírta (de ki nem nyomathatá) Szatmár polgári történeteit; a szatmári róm. katolikus, görög és protestans egyházak és iskolák, valamint a németi katolikus, görög szertartású és protestans egyházak és iskolák eseményeit; s én, ki ezeket, mik itt következnek, az olvasó közönség elé terjesztem, igen sok helyen csak oly másolónak kérem magamat tekintetni, ki utána jártam a dolgok valódi hogy tör-

téntének, az adatokat ismét felkutattam, a kétes és az oly helyeket, melyek valami bajt szülhetnének, vagy valakiknek igen rossz órát esínálnának, egész tisztelettel kihagytam.

1. A szatmári reform. egyház.

Ez egyház eseményei négy korszakra osztathatnak: I. korszak 1527—1650-ig megy, midőn a két lelkész fizetése a becsületes tanács által egyenlővé tétetett; a II. korszak 1650—1694-ig terjed, midőn a jézsuiták a város és egyház dolgaiba kezdtek avatkozni; — a III. korszak 1694-től elnyulik 1790-ig, midőn a szatmári anyakönyv jó rendben kezd vezettetni; a IV. korszak megindul 1790-en, 1860-on állapodik meg.

I. Korszak 1527—1650.

Hogy az 1517-ben megindult Lutherféle reformáció magyar honunkba a vallásujítás első éveiben, nevezetesen már 1523—1525 beszállásolt, azon törvények igazolják, melyeket a vallásujítók ellen az ő egyház hívei hoztak és hoztattak.

Mikor fogadta be Szatmár az új vendéget s mikor adott Németi is szívében szállást a tisztított vallásnak, arról Szirmai így ír: „Dévai Wittenbergában 1529-ben mind Luthert mind Melanchthont hallgatta; onnan visszajővén a többek közt bélteki Drágfi Gáspárt a reformációra vezette és Szatmár városát is az evangyéliomi vallásra térítette. 1535-ben Erdődről Szatmári predikátornak hozatván ott helyében Batizi András lőn predikátorrá.

Erre Nagy Mihály azt mondja: „Szatmár reformáltatásának már 1527. meg kellett történni; mert: 1. Mielőtt Dévai Wittenbergába ment, Grynaeus Simontól, ki azért mert Luther tudományát tanítá Budán 1523 fogságba tétetett, nemcsak elfogadta Luther értelmét, hanem annak tanát terjesztette is. Bizonyítja ezt a Registrum Bursae Craccoviensis című könyvecske 37. lapja, melybe a krakkói főiskolában megfordult magyar ifjak jegyezvék, s Dévai után, ki magát az 1523. év őszén írta be, ezen jegyzék találta: „Hic Mathias pestem lutheranam invexit, homo perditus et filius perditionis.“ — 2. A régi írók megegyeznek abban,

miszerint Derecskei Demeter 1527-ben a Szilágyságot, egyszersmind a vele határos Béltek és Erdőd birtokosát bélteki Drágfi Gáspárt, a főispánt, reformálta s ennek reformálásában Dévai Biró Mátyás volt segéd társa. Ehhez Timon, a tudós Jézuita, hozzáteszi, miszerint: Dévai ugyanekkor Erdődről Szatmárra is átmenvén azt is az evangéliumi vallásra vezette. Az is mondatik Dévairól, hogy 1528-ban Drágfi reformálása után hasonló célból Perényi Péterhez ment.

És így Szatmár reformációja 1527. a Luther fellépte után 10 évvel már bizonyosan megtörtént.

Szatmár, valamint Dévai is, először a Luther tanát vallotta, az óvári zsinaton 1554 is azt védte, de már 1567 a Kálvin értelmét fogadta el, midőn az akkor tartott debreceni zsinaton a szatmári egyház képviselői is aláírtak a helvéciai vallástételnek.

Oly okiratok, melyek nyomán bizton elindulhatnánk hiányozván, bár költött adatokat tolhatnánk ide. Szatmár papjairól csak 1551-ben mondhatni bizonyost. Ekkor Hevesi Mihály volt Szatmár lelkésze, ki Magyarország legelső református püspöke ül említették (mi talán nem elegendő okadatolható állítás.) Hevesi volt-e egész 1584-ig Szatmár prédikátora? azt nem állítjuk, de Szegedi Lőrincig, kiről 1584-ben van emlékezet, más senki nem említették. Ez a Szegedi L. 1562-ben Wittembergában tanult, s Szatmárt mint pap tíz évig hirdette a tisztított vallás ígét. Őt 1594 Taraczki János követte, ki szülő földéről Debreceninek is neveztetett, ki 1588 debreceni tanárrá lett, s mint olyan hozatott Szatmárra papul 1594-ben, hol 1598. esperessé választatott. Az egyházvidék jegyzőkönyve rajta kezdi az esperesek névsorát s róla 1600-ban is emlékezik. A szatmári városi jegyzőkönyv már 1616-ban árváját említi; az osztály, mely unokái közt történt, az 1645-diki emlékiratok közt meglehető.

Paulo majora canamus!!

1607-ben a tavasz hírnökeivel Gergely napján érkezett Szatmárra hazánk fia, a jeles predikátor s a magyar irodalom akkori bajnokai közt nem leghiretlenebb közvitész, Milotai Nyilas István; született Szatmár megyében Milótán, tőlünk négy mérföldnyi távolságban, hol a család, melyből származott, most is él. Tanult Debrecenben, hol az aka-

démikusok közé 1596-ban iratott; 1599 széniorságot viselt; 1600. külföldi egyetemekre utazott; a heidelbergai főtanoda anyakönyvébe 1601. irta be magát s Pareus Dávid vezérlete alatt a kor szokása szerint vitatkozott „De aeterna praedestinatione Dei“ s ez által külföldön nemzetünkre és valásunkra nem csekély fényt árasztott. Visszatérve a külföldről 1603. debreceni tanárrá; 1604. kállói, 1607. szatmári pappá lett, hol a jegyzőkönyv legelőször 1609. febr. 9. emlékezik róla. Itt lakta alatt 1611. esperessé választott; 1614. január. 19. pedig a nagykárolyi zsinaton püspök i méltósággal tiszteltetett meg. Városunk jegyzőkönyve 1616 és 1617. emlékszik róla. 1618. Bethlen Gábor fejedelem udvari papjává, utóbb erdélyi püspökké emeltetett. Meghalt 52 éves korában Gyulafehérvárott. Az utókor számára nyomtatásban fenmaradt művei: 1. Mennyei tudomány szerint való irtovány. 2. A 20 zsoltár magyarázata. 3. Agenda. 4. Szentháromság tüköre. 5. Bethlen Gáborné, Károlyi Zsuzsánna felett mondott három halotti beszéd (l. Exequiae Principales = halotti pompa 1624).

Szatmár városa eleitől fogva azon eszélyes útát követte, mi szerint belső embereit közpénztárából fizette, és ez útról csak az erőszak fegyverei téríték le olykor; ismerte s fájlalta ennek becsületes és mivelt népe a zsurlódás utónyomait és fájdalmas sebeit, melyek akkor fakadnak, midőn az Ur szolgálait saját szegénységökből kell a hiveknek fizetni. A város jegyzőkönyvébe 1614. december 30-dikán a papi fizetés ekkép van bejegyezve: „Milotai István püspök uram fizetése: készpénzben 150 ft.; búza asztalára cubuli 40; bor cubul. 25; szekérfa 24; terminusa püspök uramnak szent Gergely napja.“ János uramé 15. július (János hihetőleg segédlelkész vagy második pap volt). Milotai idejében szabta ki a tanács a vásárvám mennyiségét, melynek jövedelmét a reformált egyház védelme alatt álló kórház számára fordította; s mint a számadások tanúsítják még 1743. is a ref. egyház szedte e vámot, mely a kórházról gondoskodott. Volt ezen kívül a városnak egy bokor vizi malma Németi felől, melynek jövedelme nagy részben a papok és kórház közt osztatott meg. E hasznosan jövedelmező malomcsoportot a várbeli német katonák elfoglalták, de Bocskai ismét visszaadta azt tulajdonosainak. II. Mátyás alatt ismét elvették azt a német katonák, de

Thurzó a nádor, 1610-ben visszarendelte a városnak, oly föltét és követelés kíséretében, hogy a malmok jövedelméből a várbeli katonaságnak évenként 60 köböl búza adassék. E mennyiség 1615-ben 75 köbölre emeltetett. A német katonák számára követelt ezen adót rozsályi Kun László, mint a Bethlen Gábor fejedelem biztosa s várkapitánya, megszüntette.

Decsi István, ki 1599. Wittembergben tanult, mint debreceni tanár az 1609. év tavaszán hozatott Szatmárra, mikor is a városi jegyzőkönyv 42. lapja szerint: számára házában tanuló asztalt, könyves thékákat, székeket és egy kis asztalt, melyről a tüzelő előtt ehessék, csináltatott a város, melyeket tartozik ott hagyni, ha bontakozódása történnék. Hogy valósággal ez évben jött Szatmárra, mutatja az, hogy tanári székébe ez évben más egyén állíttatott Debrecenben. 1612. kikeletkor Nagyváradra vitetett, hol 1614. esperessé emeltetett; onnan Bethlen Gábor Erdélybe magához hívatta. Mind Decsi Istvánt, mind Milotait, ki vele egy időben hivatalkodott Szatmárt, mind a várost jóakarói közzé számítja a híres Szenczi Molnár Albert. Ez időben tehát a szatmári ref. egyháznak két rendes lelkipásztor hirdette az igét. Decsinek azon beszéde, melyet Bethlen Gáborné felett mondott, ki van nyomva a Fehérvárott 1624-ben megjelent Exequiae principales című gyászbeszédgyűjteményben.

Mező Megyeri János 1612. Erdődről hozatott Szatmárra, ki Milotaival együtt hallgatta ki 1617. jan. 6. Becsei Gergely bíró végrendeletét. Ennek idejében hagyta 1615. lokácsi Prépostvári Zsigmond darócvárosi három kövű malma jövedelmének tizedrészét a szatmári kórházra.

Batizi János vagy 1717. vagy, ha Megyeri még ez évre is megmaradt, 1618. jöhetett Szatmárra; okleveleinkből annyibizton mondható, hogy ő Megyerit váltotta fel.

Szepsi Láni Mihály 1618. jött Szatmárra; Wittembergben tanult, hol társai közzé 1607. iratott be. 1610. s. pataki tanár, azután gönci pap volt; miután Milotai erdélyi püspökké emeltetett, Szatmárra hozatott, esperessé is elválasztott. Innen 1620. Tarcalra ment, hol 1634. meghalt. Beszéde, melyet Bethlen Gáborné felett mondott, a Halotti pompa = Exequiae principales című gyűjteményben 1624. jött ki nyomtatásban.

Szepsi helyére 1620. Margitai Péter jött, ki 1596. Wittembergben tanult; onnan haza jöven kállói, 1616. debreceni pap, 1617. esperes lett. Mint esperes rangját megtartotta, de szatmári esperessé csak 1621. választatott el. 1628. Husztra vitetett, hol esperesi hivatalában meghagyatott. A tasnádi zsinaton 1629. febr. 18. püspökké választatván Szatmárra visszahivatott, de még ez évben megszűnt élni a munkás és lelki kincsekkel gazdag főpap, kinek sajtó alól kikerült s nagyobbára ma is saját becsű művei e következők: 1. Az uri imádságra irt praedicationók. Debrecen 1616. 2. A tiz parancsolatra való praedicationók. Debrecen 1617. 3. Jónás proféta könyvének a szent írás szerint való magyarázata. Debrecen 1621. 4. Az apostoli Credonak a szent írás szerint való magyarázata 40 praedicationoba foglalva. Debrecen 1624. 5. Temetési alkalmakra való praedicationók, melyeket a szerző halála után Keresztszegi István adott ki Debrecenben 1632—1644.

Szatmár 1606. az erdélyi fejedelemséghez csatoltatván, benne és várában mind a fő, mind az alkapitányok reformátusok lévén s reformatus magyar katonák lakván, ezek számára Szatmárt új ref. egyház alapíttatott, mely új egyházban, a mennyire kinyomozhatni, a papok e következők voltak:

1. G. (ömör) Megyei Mihály 1613. lett szatmárvári prédikátor, ki azon könyv elé, melyet Visartus Donát „Jézus vallása,” cím alatt latin nyelven irt, s melyet Kecskeméti C. János tokaji második pap magyarra fordított s 1613. kinyomatott, következő verseket bocsátotta:

Sub specie sancti Latio gens iuncta Baáli

Christicolae quam sit gente remota procul,

Alterius fido praescriptum corde sequendo

Clare vir hunniaco dat tua cura stilo.

Utile consilium, fuerant quae incognita multis,

Cognita nunc studio cuilibet esse cupis.

Exiguo non te spatio concludere virtus

Ista pio sivit religionis amans.

Auribus ast multis proponens non peritum

Scripto salvificam corroborare fidem.

Lectores gratos per saecula longa laboris

Huius opus laudent, qui tui facta dabit.

Mich. G. Megyei, pastor arcis Szatmár.

2. Kárásztelki Mihály 1624. hivatalkodott mint lelkész a szatmárvári ref. ekkleziában; ki 1612. debreceni tanár, 1621. szatmári, 162²/₃ nagybányai pap volt, mint azt az ottani egyházvidék jegyzőkönyve bizonyítja; 1624. szatmárvári pap lett, hol 1629 végén halt meg. Helyébe

3. Károlyi Benedek vitetett 1630. ki 1631. mult ki. A szatmári iskola jegyzőkönyvében némely ott feljegyzett könyvek után 1632. a 131. lapon ez van írva: „hi libri emti sunt ex libris R(everendi) ac C(larissimi) viri Benedicti Károlyi pastoris arcensis in Christo pie defuncti Flor. 58.

4. Sági Mihály 1631. a városból vitetett fel a vári egyházba papul. A szatmár városi politikai jegyzőkönyv 360. lapján 1632. emlékezetben hagyatott róla, miszerint 600 ftos. házat vett. 1640. az egyházvidék jegyzőkönyvében sárközujlaki papnak iratik. Őt követte

5. Laskai György, ki május 8. 1638. foglalta el hivatalát a várbeli ekkleziában s két év mulva 1640-ben

6. Szikszai Györgynek engedett helyt, ki parókhíját három év multával elhagyván, helyére

7. Nagyidai Pál lépett 1644. ki 1641 óta Sárközujlakon legelteté az Ur nyáját.

8. Gönczi Mátyás a városból 1647. ment ki mint pap a hostátba, kiről Lampe a 616. lapon így ír: „hic primus ex urbe in ecclesiam suburbanam pro pastore est egressus“, az 1646. évet tehát a városban tölté el, mely évben emlékezet van róla azok közt, kik a németi nemzeti zsinaton jelen voltak.

I. Rákóczi György 1645. birtokába vevén Szatmárt, a várbeli régi templomot lerontatta s helyén Keczei János udvarbírája felügyelete alatt újat építtetett, mint ezt 1721. a pesti commissio által kihallgatott tanúk közt a Keczei 76 éves fia is bizonyította. Ezen építés okozhatta azt, hogy a várban istenitisztelet nem tartathatván Gönczi Mátyás 1646. belvárosi papságra tétetett át. Az új templom 1655. készült el, mert akkor vitetett fel a várbeli egyházba a városból Tarczali Bogdán Péter, ki Csengerbe változván

9. 1656. Szalóczi Mihálynak adott helyett, ki a

várból Sajószentpéterre költözött s 1656. esperessé lett. A várbán helyét

10. Csegöldi Demeter foglalta el 1658. ki a szatmári polgári jegyzőkönyv II. darabja szerint az iskola zugában házat vett s 1661. költözött ki a hostátba.

11. Tarcali Bogdán Péter, ki 1654. belvárosi pap volt, Csengerből; hol esperessé választatott, visszahozatott s 1661. a várba vitetett. Hogy ez időben itt hivatalkodott, bizonyítja azt a Mihók Ilona végrendelete (Acta testamentorum 1661. volumen 125.) melyben részére egy arany hagyatik, 1662. pedig neve az Uray Zsigmond végrendeletében említetik, melyet paptársával ő hallgatott ki. Említetik neve Mikó Tamás csengeri lakos végrendeletében is 1669. ki neki s Várallyai Lőrinc társának, ha temetésére kimennek, egy egy aranyat hagyott.

Tarcali B. Péter volt utolsó várbeli pap. A jézsuiták az ottani templomot elfoglalták s ő a városba lett kénytelen költözködni, hol 1674. meghalt, mely év szeptembere 24. tett végrendeletében könyveit az iskolának, pénzét, ingóit a tanuló ifjúságnak s az oktatónak hagyta (lásd isk. jegyzőkönyv 130. 131. és 146. lap.).

Mint esperes az egyházvidék jegyzőkönyvét ő kezdte rendszeresen szerkeszteni 1670. mely jegyzőkönyv ma is Tarcali jegyzőkönyvnek mondatik.

Arról, hogy a várbeli templom mikor vétetett el a reformátusoktól, adatunk nincs. Ragályi Ferenc, ki a pesti commissio alatt Szatmár ügyét védte, 1721. kelt levelében, 1663. történtnek véli azt; de Tarcali még 1669. is ott szolgált: ennél fogva hihetőbb, hogy a dolog 1672. esett meg; s ennek következése lehetett az, mit Szirmay is említ, hogy ez évben a tanuló ifjúság a kurucokhoz állott.

A szatmári protestánsok az 1705. Szécsényen tartott gyűlés elé ily tartalmú felterjesztvényt vittek: „Szatmárban alig levén 10 kathólikus, másként is Bethlen Gábor helvét konfesszión való nagy emlékezetű erdélyi fejedelem építetvén (vagy igazíttatván ki) a várbeli templomot, méltán restitucióját kívánják ex integro a helvét konfesszión lévők“. Ez azonban nem hozott ohajtott sikert.

Bethlen Gábor fejedelem 1622. valóban átadta a reformátusoknak a várbeli templomot s ott külön iskolát és könyv-

nyomdát állított; szatmári jövedelméből a kórháznak évenként 25 köböl búzát rendelt, mit I. Rákóczi György is megerősített.

A Szatmár városi lelkészek időrendi előadásában Margitai Péter en állapodtunk meg s tőle tértünk át a várbeli ekklézsiára, hol tizenegy lelkes hitszónok mívelte az Ur szőlőjét és legeltette reformált nyáját az Urnak: most időrendszerint a belvárosi papok közül következik

Szepsi András, ki 1620 táján hozatott Szatmárra; kiről a nagybányai egyházvidék jegyzőkönyve 1622. már úgy emlékezik, mint misztótfalusi papról. Utána 1621. Kárárszteleki Mihály jött, ki 1622. Nagybányára költözött s ugyanazon évben Váradi Farkas Gergelynek engedte át Szatmár kathedráját. Erről a tanács jegyzőkönyvében ez van feljegyezve: „Gergely pap feljött közinkbe oktob. 22. 1622.

P. Thornai Ferenc is 1622. választatott Szatmár papjává, ki mint szatmári professzor 1620. október 14. ment akadémiákra, hol egy évet töltött; papi hivatalt is csak egy évig viselt itt, mert már 1623. huszti pap, 1627. máramarosi esperes, 1628. pedig debreceni pap volt.

Pataki Fűsüs János, ki Sárospatakon született, Patakon és Debrecenben tanult, Heydelbergben és Márpurgban tevén meg pályájához a nagyszerű előkészületet ungvári, pataki s 1627. szatmári pappá lett, hol 1629. még Margitai életében meghalt, mit hitelesen bizonyít a tanács jegyzőkönyve, mely 1630. ápril. 20. szerkesztetett; melynek ide vonatkozó cikke ezt tartalmazza: „a papi szőlő, a miatt hogy Fűsüs János és Margitai Péter egymás után hamar megholtak, elomlott s eladatott“. P. Fűsüs Jánostól következő nyomtatott ívek maradtak. 1. *Positiones physicae de elementis in genere. Heydelbergae 1617.* 2. *Disputatio metaphysica sub praesidio Rod. Goclenii habita. Marpurgi 1617.* 3. *Királyok tüköre, Bártfa. 1617.*

Boros Jenői Mihály, ki a debreceni nagyobb tanulók közzé 1619. irta nevét, a P. Fűsüs J. halálát követett évben szatmári pappá, 1633. esperessé lett. A tanács jegyzőkönyve 1636. és 1637. főprédikátornak mondja. 1639. március 18. néhainak írja. Könyveit az iskolának hagy-

ta. Ennek idejében üntette a város a most is zengő derék nagy harangot 1633-ban*); ugyancsak az ő hivatalkodása alatt 1634. aug. 8. a tanács jegyzőkönyvébe ez iratott: „Mivel három prédikátorok rendelődtek tartatni: a jó rendre nézve, a mostani prédikátorokkal, Jenei Mihály, Sági Mihály és debreceni Póka Istvánnal a tanács így végezett: 1. A stóla közönséges legyen. 2. A testamentomi hagyomány kié kié. 3. A kit a városon kívül hivnak szolgálni: magának keres. 4. A halotti, kereszteleési, esketésbeli szolgálatért gyűlendő pénz közös legyen. 5. A papi gyűlésre menendők alá közös pénzen fogadódik szekeres, és az itthon maradó, a mit az alatt keres, közosztályra bocsátja“.

Sági Mihály 1626. aranyosmeggyesi pap volt, onnan hozatott Szatmárra, s 1630-ig itt szolgált; 1631. felment a várba. Helyébe jött 1631. Szalkai Bálint, kinek neve a város jegyzőkönyvében több helyütt úgy fordul elő, mint házakat vevő és eladóé. Szolgált később mint lelkész Apában, Mogyoróson vagy Felsőmisztótfaluban is; a németi nemzeti zsinaton 1646. mint misztótfalusi pap jelent meg.

Debreceni Póka István az 1633. év tavaszán jött Szalkai helyébe. Halála 1635. történhetett, mert Kecske méti Mihály már 1636. itt volt, ki 1637. meghalván Vásárhelyi Istvánnak nyitott utat 1638-ban.

Ugyanazon évben valamivel később hozatott Jenei helyébe Szatmári Lázár Miklós, ki a Jenei halálával megürült esperesi hivatalra is azonnal elválasztatott s egész 1641-ig Szatmárt lakott, akkor ecsedi pappá lett. Lampe következőket jegyzé fel róla: „Ecsedino migravit Szepsinum, unde ob furorem martis anno 1644. venit Viskinum in Maramaros. Inde reductus Szatmarinum primarius pastor et

---

*) E nagy harangot megnéztem 1860. év január 13. s rajta következő föliratokat találtam:

1. Fölül a korona alatt körben: Civitatis Zatzmár in honorem et laudem perpetuae sacro sanctae et individuae trinitatis et verissimae unitatis me fieri fecit, anno Domini MDCXXXIII.

2. Középén koszorúban: Georg. Wierd in Epperies gasse mich.

3. Alul: Servite Domino in veritate; et inquirete ut faciat quae placita sunt illi: et filiis vestris mandate ut faciant iustitias et elemosynam, ut sint memores ei, et benedicant eum in omni tempore in veritate et in tota virtute sua. Keleti oldalára Szatmár város címere van ünte.

B. G.

anno 1650. superintendens factus est“. 1646. hozatott vissza Szatmárra; mert ez év június havában, midőn a németi nemzeti zsinaton megjelent, mint viski pap úgy említették; október 22. pedig, midőn Bethlen Péter felett mondott három beszéde közül az elsőt tartotta, szatmári papnak iratik. Hogy itt Szatmárt született, mutatják az 1652. polgári jegyzőkönyv következő szavai: „Rever. ac. cl. vir dominus Nicolaus Lázár Szatmáriensis, pro nunc praedicator patrius nec non superintendens cis et ultra tibiscanarum partium adeoque ecclesiarum vicinatarum senior dignissimus“. 1654-ben is „patrius concionator“-nak nevezetik. Meghalt 1656.; helyére más püspök 1657. évben tétetett. Nyomtatásban következő művei jelentek meg: 1. Disputatio de Deo Patre et Deo Filio Leydae 1634. 2. Bethlen Péter fölött mondott három beszéde 1646. Ennek idejében készítettetett és szerkesztetett a városi tanács legelőször fizetése s könyvet, melybe évenként úgy a városi, mint az egyházi hivatalnokok illetősége beiratott, melyben a papokról következők irvák: „1640. decemb. 22. Szatmári főpapnak esztendeig való fizetése a város rendelése szerint h. f. 200, búzája 36 köböl, bora 40 köböl. A második pap fizetése kész pénz h. f. 100, búza 32 köböl, bor 32 köböl, tűzifára f. 16.

Rimaszécsi grófnő Szécsi Mária, báró Wesselényi Ferencné 1647. felét a szakácsi, szentkirályi, ákosi dézmáinak, melyeket 1640. nov. 1. Rákóczi Györgytől 14 évre nyert, Füleken május 14. aláírásával kelt levelében a szatmári kórháznak ajándékozta.

Mező Szegedi János, Szécsei János és Németi Gál János 1641—1646-ig paposkodtak Szatmárt.

Szántai Molnár Mihály az 1645. év elején már itt volt; smidőna puritánizmust terjeszteni vágyó Tólnai Dali János ellen 1645. febr. 14. zsinat tartatott: ő mint püspök és szatmári pap elnökölt; a németi nemzeti zsinatot is ő hívatta össze épen e tárgyban 1646.; de előbb meghalt, mint a gyűlés megkezdethetett.

Güncezi Máttyás 1646. belvárosi pap volt, innen vitetett ki a hostáti egyházba. A hostátiaknak bajos levén a Szamoson átjárniok magoknak külön papot kívántak; e kívánságukat a belvárosiak teljesíteni vonakodván a tanács 1629. következő határozatot hozta: „Minden vasárnap kétszer, minden szerdán és pénteken egyszer legyen prédikáció-

tétel, mint szinte itt bent, ott künn is közöttük hasonlóképen. Egy héten egyik, más héten másik prédikátor járjon ki; és így egyenlőképen valamennyi lelkipásztorunk nekünk léssen és prédikációnk hetedszaka, ő nekiek is azon lekipásztorok és annyi prédikációjuk léssen“. Ezen engedélyre, úgy látszik, Bethlen Gábor fejedelem birta a tanácsot. Hogy a tárgy előtte is megfordult, onnan tetszik ki, hogy utóbb, midőn némely hostáti lakosok ügyüket megnyerték, a hozzáküldött követek számára összeadott pénzt visszakövetelték 1631. (polg. jegyz. könyv 355. l.). A béke tartós így sem lehetett. A hostátiak 1646. I. Rákóczi György fejedelemhez folyamodtak s tőle külön paptarthatásra jogot is nyertek. Így lett aztán Gönczi Mátyás 1647. belvárosi papból hostátivá; más esztendőben Aranyosmeggyesre ment; onnan 1650. Felsőbányára, hol esperessé emeltetett; 1661. Alsómisztótfaluba ment, hol 1663. meghalt.

Zsarolyányi Pál hivatalkodása itt 1648. évben kezdődik; ennek P. Ürményi Mátyás Franecquerából 1649. ily című könyvet küldött: „Systema concionum M. Schotani“; s a könyvben őt hostáti papnak címezi.

Dobrai Sámuel 1660. volt itt; utána Csegöldi Demeter jött, ki a várban paposkodott; ezt Vári János követte; mikor jött Vári, mikor végezte be itt hivatalát, arra adatunk nincs; s itt a szatmári egyház történelme megszakad egész 1678-ig; ez évben Szalacsi Demeter említettik, mikor Gyöngyösi Jóó Mihály az iskola professzora vitetett ki a hostátba, ott szolgált 1680-ig, midőn az Apafi Mihály hada a hostátot elpusztítván, Jóó M. Avasujvárosba vitetett papul. Többé az egyház helyre nem állhatott, bár temploma építésére néhány lelkes és tehetős protestáns nevezetes ajánlatot tett. Például 1686. Posztós János végrendeltesében 200 frtot hagyományozott.

II. korszak 1650—1691.

Beregszászi Lőrincnek Szatmárra, minthogy itt csakugyan hivatalkodott, 1647. évben kelle jönnie. Ez évben az első papállomás Szatmári Lázár Miklós által volt betöltve; a második pap pedig, Gönczi Mátyás, ez évben költözökdvén el innen ennek helyére Beregszászi lépett. Őt követte 1650. Meggyesi István, ki németii lelkész s

1641. óta esperes volt. A tanács attól tartván, hogy esperes rangú új papja, azért, hogy fizetése az első papéval a Sz. Lázár Miklóiséval nem egyenlő, el talál kedvetlenedni, mindkettőjökét egyenlővé tette, ily határozatot iktatván fizeteskönyvébe: „*Deliberatio rectificatoria seu equiparantia salarii R. D. pastorum Zathmár intra moenia vel in insula eiusdem habitatorum et in futurum habitandorum per amplissimum et consultum senatum Zattmár facta 1650. 20. martii.*”

„A becsületes zakmári tanács istenes consideratioba vévén az zakmári belső városbeli praedicatorok és lelkipásztorok között lévő inconvenientiat salariumoknak nem egyenlő állapotjából, mivel eleitől fogva az iniuriosus rancor eő kgymek közt praedominalt, hogy mind a szolgálatjokban, mind a fizetésekben az aequalitas observaltassék, bona conscientia e képen complanalták:

A belső praedicatorok fizetése így következik:

Az egyik praedicatornak fizetése kész pénz h. f. 200.

Búzája Zatmar cubul . . . . . 36.

Bora Zatmar cubul . . . . . 40.

Tűzre való fájok, a mennyivel beérik, elégséges lesz.

A másik praedicatornak fizetése megannyi leszen.

Observatio. Az szent szolgálatban is aequalitas; egyik héten az egyik praedicator szolgál, másikon meg a másik praedicator szolgáljon. Az accidentiák is mindenben aequalitasra menjenek és osztassanak.

Ex commissione principalium jur(atus) notarius

Benedictus literatus reipubl. Zatmar apposuit“.

A szatmári levéltár 1650. úgy említi Meggyesit, mint ki 500 ftos. házat vett s 1661. is itt lakott. Meddig szolgált itt, nem bizonyos; hanem az utána következett lelkészek ideje azt mutatja, hogy 1650. évben vásárolt házába ment s esperesi méltóságát is letéve csendes nyugalomban éldegélt. Ez annyival hihetőbb, mert Beregszászi Lőrinc volt a Sz. Lázár M. társa s vele szinte egy időben szolgált Decsi Gáspár, ki itt elébb professzor volt s még 1653. is itt hirdeté az Ur beszédét, midőn az év áprilise 10-én sógorával törvény előtt forgott. Őt hivatalában felváltotta

Tarczali Bogdán Péter. Hogy 1654. itt volt, kitűnik azon eredetiben meglevő egyességlevélből, melyet a város Debreczeni Györggyel 1654. kötött, melyben az ira-

ték, hogy azt Tiszán túl való becsületes püspök Szatmári Miklós ur városunk egyik lelkipásztora Tarczali Péter ur és Nagybánya városa lelkitanítója Ürményi Mátyás készítették. Más évben:

1655. Ér-Szentkirályi Sámuel hozatott papúl a szatmári egyházba, kit a város jegyzőkönyve világosan szatmári papnak mond, s róla emlékezetben hagyta, miszerint 1658. meghalálozván, gyermekei 300 ftos. házat vettek, hogy legyen hová költözködniük a parókhíaról.

Dobos Mihály 1658. hozatott Sz. Lázár M. helyére ki az 1656. év végén halt el. Dobos e héber szótól Tof = dob, magát Tofeusnak nevezte. A szatmári esizmadia céh jegyzőkönyvében fel van jegyezve, miszerint Diószegről 1658. év ápril 28. hozatott el s legelőszőr Luk. 24: 13, 14, 15. verseiről papolt. Született Székelyhidon, megjárta a hollandiai akadémiákat s Leydában 1649. írásmagyarázó tudor címet nyert; 1650. nagyváradi, 1651. sárospataki tanár lett, honnan Kereszturba vitetett lelkészül; onnan Diószegre ment s 1658. onnan hozatott Szatmárra. A város levéltárában 1662. s 1663. két végrendelet emlékezik róla; amabban Uray Zsigmond, kinek adósa volt, tartozása elengedésén felül két aranyat; ebben Tarhos Mihály neki s Kaposi Pál paptársának 16 tallért hagy. Szatmárról 1663. Erdélybe költözött s Apafi Mihály udvarában hirdette a tisztított ígét; 1679. június 4. erdélyi püspökségre emeltetett. Halála 1684. történt. Cserei, kéziratban levő munkájában így ír róla: „A hires Tofeus Mihály sok esztendeig volt a fejedelem udvari papja, azután püspök is lón, de kevély és negédes ember vala; noha azután betegségbe esvén igen megalázta magát és Istenhez tért vala. Ennek is, igaz, szép munkái vannak, kivált a zsoltárok magyarázatai, melyeket midőn predikállott, a fejedelem asszony egynehány gyors írókat állítván a templomba, titkon úgy iratta le, azután maga revideálván kinyomattak. Ez jövendőlte meg a magyarországi rebellió tragédiáját“.

Nyomtatásban fennmaradt munkái: 1. De perseverantia sanctorum 1650. 2. Szent zsoltárok resolútiója. Kolozsvár 1683.

A szatmári kollégium professzora Kaposi G. Pál 1658. választatott Tofeus mellé Ér-Szentkirályi helyére. Az Uray Zsigmond végrendeletét Tarczali Péterrel 1662. együtt hall-

gatta ki. Jelen volt Várallyai Lőrinczel Berencén 1667. midőn a szatmári iskola beiktattatott ott azon telekbe, melyet rá Rhédei Ferenc hagyományozott. Még 1669. január 19. is itt szolgált, midőn egy, nála zálogban volt, darab szőlőt birtokosának visszaeresztett.

Várallyai Lőrinc 1665. hozatott papul Szatmárra, elébb II. Rákóczi György udvari papja volt, s midőn ezen fejedelem 1658. Chinán (Sinán) budai basát megverte Lipánál, estve a térdre borult tábor előtt ő mondá a hálaimát. Erdélyből Ecsedre vitetett, hol 1661. esperessé lett. Az ecsedi papság jövedelme iránt, melyet a Rákóczi György özvegye, a róm. kath. Báthori Zsófia, nagyon leapasztott, 1662. a megyéhez folyamodott, e merészségeért a fejedelemasszony még azon évben kihajtotta Ecsedről. Lampe Várallyait így magasztajta: „immortali memoria dignus instaurator ecclesiae Szatmáriensis“; de arról, mikép instauralta az egyházat, épen nem emlékezik. Annyi áll, hogy eszélyes és gondos ember volt, mert a várbeli papok névsorát ő adta át az utókornak. 1617. Husztra járt gróf Bethlen Drusinnához, hogy azon javakat, melyeket néhai férje gróf Rhédei Ferenc a szatmári iskolának hagyott, adná ki; ez év augusztus hónapjában meghalt.

Pályi Mihály, Kaposit 1669. váltotta fel. Várallyai Lőrinczel 1671. adtak el egy darab szőlőt, mely az egyháznak hagyományoztatott. Annak is nyoma van, hogy nejével Turi Erzsébettel szőlőt adott el 1673. de akkor már nem itt lakott.

Szepsi Koro cz András, ki két ízben volt a szatmári tanodában tanár, 1671. hozatott Várallyai helyébe, 1663. Németiben lakott, hol 1655. nőül vette Eszéki Annát, a híres Eszéki István testvérét, kivel együtt ajándékozott a géberjéni egyháznak egy ezüst poharat, mely még most is használtatik az urasztalán. Új nejével az 1655. év tavaszán Viskre ment lakni. Szatmárt laktának nyoma van a város levéltárában 1674. midőn Gyulai Boldizsárné neki s paptársának Váradi Mihálynak egy egy aranyos ezüstkannalat s egy egy aranyat hagyott; emlékezet van róla 1675. is, midőn egy végrendelkező bizonyos tárgyban a tanácshoz ellenmondását nyújtá be, ki javainak negyedrésztét a város két ref. papjának hagyta. Nagybánján keresztül útaztá-

ban hirtelen halt meg 1684. nov. 24. Végrendeletében a szatmári nagyobb tanulóknak 20. ftot. hagyott.

P. Váradi Mihály Pályi M. helyére 1672. jött. 1684. esperessé lett. A papi hivatal terheiről 1685. lemondott; esperesi címét megtartva 1689-ig nyugalomban élt Szatmárt, akkor megnyugodott az Urban. Tarczali Péterrel együtt ő is megidéztetett 1674. azon perbe, mely a pozsonyi rendkívüli ítélőszék előtt minden magyarhoni evangélikus papok ellen idített, hol egyikök sem jelent meg.

Debreceni Kozma János 1685. hozatott Korocz helyébe Németiből, s itt Szatmárt halt meg 1690.

Körmendi Péter Váradi helyére szinte 1685. jött. Szatmárt e jeles férfiú két ízben volt professzor; 1667. eesedi lelkész és szatmári egyházmegyei esperes; 1671. Erdődre ment, onnan jött Szatmárra, s itt 1686. püspöki méltóságra emeltetett; 1691. március 23. fizette le utolsó adóját a természetnek. Akadémiákra jártában Gröningában értekezést adott ki „De providentia Dei“ 1663. Azon versezetéből, melyet a „via salutis“ című munka elé írt, kitűnik, miszerint értette elméletét a kötött beszéd szerkesztése módjának, s hogy a Múzsák ő reá is nyájasan mosolygának. Lisznyai K. Pál Professiones theologiae című könyvét, mely 1690. Debrecenben jelent meg, Körmendinek ajánlotta.

Füsi Lőrinc 1690. váltotta fel Kozmát a szatmári szószéken; 1693. Felsőbányára ment, hol a „Honor posthumus“-ba latin verseket írt; 1704. nagybányai, 1714. alsó-misztótfalusi pappá s eperessé lett; meghalt 1715. június 25. Bagaméri Kálnoki Szabó István, nagygéci szabad telkét 12 jobbágygyal az ő idejében 1691. hagyta a szatmári ref. egyháznak. Birtokába vette-e az egyház e kegyadományt, arról adatokat nem találhatánk.

III. korszak. 1691—1790.

Szomorú borúlatok tornyosúlnak e korszakban a szatmári ref. egyház fölé, melynek híveire eddig a háborítlan béke napja ragyogtatta tenyészto sugárait. Idegen, hideg, mérev kezek nyúlának kül s belbirtokaihoz; harangját, mely szinte harmadfél száz (227.) év óta hívogatja a szatmári protestánsokat az Ur hajlékába, készülnek leszállítani erős tornyából; virágzó iskolájától kegyajándokul nyert birtokát,

Berence falut, eltépik, s másfél százados életfája gyökerére fejszét irányoznak. Nézzük, halljuk Cliót, mikép rajzolja hű ecsettel az eseményeket!

Almás Mihály 1691. jött Erdődről Körmen di helyére, hol 1690. esperessé választatott. Itt szolgált Szatmárt halála napjáig, mely 1698. októberben történt. Ennek idejében kezdtek a helybeli jézsuiták a ref. egyház s a városi tanács dolgaiba avatkozni, mely tanács személyzetét tisztán református hívek alkották. Nevezetesen 1694. a szepesi kamaránál egy eddig hallatlan dolgot eszközöltek ki, hogy t. i. a tisztujítás kamarai biztos közbejöttével és annak kénye kedve szerint tartassék. A biztos Sárpataki János a várbeli udvarbíró volt, ki az új évben tartatni szokott tisztujító gyűléseket eltörlötte; a tiltakozása ellenére megtartott gyűlésben választott ref. bírót s két ref. tanácsnokot hivatalukból elmozdította s helyükre róm. kathólikus egyéneket ültetett.

Ugyancsak a loyoliták a dézmanegyedet, mely az erdélyi fejedelmek kegyadományából a ref. papokat illette, magoknak foglalták el, mit anynyival könnyebben tehettek, mert a dézmát Sárpataki szedte be.

1695. régi szabad jogukat óhajtván gyakorolni kamarai biztost nem vártak, a tanács tisztujítást tartott, s bíróul ref. egyént választottak; e tényt Güde Péter superior, ki magát város parochusának címezte, a szepesi kamarának feljelentette, s az onnan rendelt biztos által az új ref. bíró helyett róm. kathólikus tétetett. Ugyanez alkalommal a jézsuiták Erős Gábor királyi biztos által azt is követeltették, hogy az evangélikusok kórházát illető piaci vám fele része a kathólikusok kórházának adassék át; az evangélikus papok (szombati malom) vámja velük is megosztassék, a nagy harang, minthogy azt a kathólikusok öntették (pedig 1633. mikor öntetett, csak tíz kathólikus volt Szatmárt! ezek öntették ??), nekik adassék vissza.

Erre a tanács következőkép válaszolt. A piaci jövedelem egy kórházat is alig tarthatván fel, azt meg nem osztja. A malomvámot sem. Elégedjenek meg, ugymond, a külső dézma elvett negyedével, az (iskolától) elvett Berence helységgel, annak malmával, melyeket pedig nekünk evangélikus atyánkfiai adományoztak; a harangot reformátusok ön-

tették 1633. sokan azt is tudják, mikor hozták (Eperjesről); azért semmiképen nem adják.

Mindezek dacára 1697. a jézsuiták a malom egyik követ német katonaság segítségével elfoglalták, de azt békével nem birhatván, egyesség után azt a joggal bíró ref. egyház birtokába visszabocsátották.

Füsi után 1693. tavaszától a Váradi Mihály fia P. Váradi Sámuel szolgált szinte két évig; 1695. Hosszúmezőre vitetett, hol 18 évig viselte a papi hivatalt, mint ez a máramarosi egyházvidék jegyzőkönyvében fel van jegyezve.

Makódi János, ki itt előbb tanító volt, később papul Tasnádra vitetett, 1694. lett szatmári pappá; innen 1696. Avasujvárosba vitetett, hol 1703. a Rákóczi zendülés alkalmával valami kuruc által halálosan megsebesített; özvegye Szatmárra menekült, s itt elásott pénze elorzójával sokáig perlekedett.

Kecskeméti Kincses István 1696. jött Makódi helyére s egész 1709-ig itt paposkodott, akkor meg is halt. Szilágyi Tönkö Márton halálára irt latin versei 1700. a Honor posthumusban nyomattak ki.

Karmaci Vári Mihály 1699. Dereglyéről jött Almási helyére; 1701. debreceni tanárrá lett, honnan 1708. visszahozatott; itt 1710. febr. 11. esperessé lett, s 1712. tavaszáig lelkészkedett, akkor némi erkölcsi gyengeségei miatt nem marasztatván, esperesi hivatalát megtartva, 1717-ig magányban élt. Ez év tavaszán a másuvá költözött Szenczi Pál helyére kérezkedvén s azt igérvén, hogy hibáit, u. m. hivatalbeli hanyagságát, a közös papi jövedelem eltitkolását s tartozásai eltagadását el fogja hagyni, egy évre próbára első papul felvétellett; és bár az egyházvidékkel folytonos zsurlódás és visszázkodásban élt, mely miatt 1719. esperesi hivatalától megkellett válnia, az 1722. év tavaszáig megtartatott; ekkor pedig 100 arany eltagadása, paptársai méltatlan bánása kivilágosodván: elbocsáttatott. Midőn dolgai így állottak, ősszel felment Pozsonyba, hol épen ekkor országgyűlés tartatott; ott gróf Károlyi Sándor, Szatmár megyei főispán s több főrangú egyének előtt, akkép adta elő panaszát, mintha az esperességtől és papi hivataltól azért mozdíttatott volna el, mert a római kath. ünnepek megtartását rendelő királyi parancsot elfogadta; azért is esedezett, miszerint eszközöltessék ki az, hogy ő hivata-

laiba királyi leirat által helyeztessék vissza. A főispán Vári több rendbeli sürgetéseire azt válaszolta, hogy ha a ref. uraktól jó bizonyítványt s ajánló levelet mutatand, sor-sán segíteni fog; de oly igazságokat nem nyerhetvén azzal utasítottatott el, hogy ez vallásos tárgy, Pesten kelle vala sürgetni elintézését, de már ott a commissio munkálata befejeztetett: ő (a gróf) ez ügybe nem avatkozhatik. Így aztán vigasztalás nélkül tért Kőrösre, hol 1723. bevégezte viszontagságos és dicstelen életét. Szatmáron laktában 1713. július 2. iszonyú szerencsétlenség érte: leánya éltét a villám kioltá! . . . Szilágyi Tönkö Márton halálára irt versei olvashatók a Honor posthumusban 1700.

Le a kalapokkal!!

Debreczeni Ember Pál lépeget 1701. a szatmári egyház kathedrájára. E nagy magyar ember életét megírták: Bód Péter a magyar Athenásban, Horányi, Szatmári Pap István és Budai Ézsaiás . . . Ezek után csak tisztázzuk ide a következőket: Született és tanult Ember Pál Debrecenben, hol a kis filozofusok közzé 1678. írta be magát Mártonfi György igazgató idejében, kinek leányát Margitot később nejéül vette. 1683. Sárospatakra vitetett papnak, s ott (mivel a főiskolát 1672. a jézsuiták elfoglalták) apróbb gyermekek tanításával is foglalatoskodott. De Tököli Imre még azon évben elfoglalta Patakot, s a jézsuitákat Szatmárra üldözte; a pataki várbeli templomot és a főiskolát visszaadta elébbi tulajdonosainak, s Ember Pált, kinek magas szellemét nagyra becsülte, a franequerai és leydai akadémiákra küldte s pénzzel segítette. Ezen egyetemekből Patakra ment vissza papi pályáját folytatandó; de a visszaköltözött jézsuiták 1686. december 6. a templomot, 1687. ápr. 24. az iskolát újra elvévén őt patakról elhajtották; ekkor Hotykára, Patak szomszédjába, vonúlt; onnan 1695. Losoncra, onnan Szatmárra ment papnak.

Midőn Szatmárt 1703. szept. 28. a kurucok felégették, hiveivel s Kincses István paptársával Ember Pál a szatmári szőlőhegyre szaladt; könyveit a jézsuiták elfoglalták, de Rákóczi fejedelem azokat neki később visszaadta; de meg-sirathatlan kárt okoztak az utókornak, a mennyiben jegyzeteit, melyek a történelemre s az akkori idők jellemzésére nagy érdekű adatokat foglalhattak magokban, vagy elszórták vagy elrejtették. Jóslói tehetségének kitűnő jelét mu-

tatta a szatmári hegyen a Rákóczi táborában, midőn Gyulafi nevű főtiszt felet szónokolván a kurucok hallattára, azoknak bekövetkezendő s valósággal be is következett veszedelmét előre megmondta, mi felett a fejedelem érzékeny könyeket hullatott.

1704. debreceni pappá lett, mely város lakói 1705. a kurucokat üldöző németektől féltőkben szétfutván ő is futott s Liskára ment, ott 1710. mint kedves emlékü lelkész meghalt. Halála előtt ott írta meg nagybecsű művét, mely Erdélyország reformációját tartalmazza, melyet 1728. Lampe Adolf ultrajecti tanár adott ki. Ezen kívül sajtó útján következő művei adattak át az utókornak. 1. Innepi aján-dékul az Isten sátorába felvitt szent siklus. Kolozsvár 1700; 2. Garizim és Ébál. Kolozsvár 1702; 3. Köleséri Sámuel tiszteelő versei az Applausus votivusban. Debrecen 1682; 4. Szilágyi Tünkő Márton halálára írt latin versei a Honor posthumusban. Debrecen 1700.

A szatmári lakosok 1705. nyár elején a hegyről haza költözködven arra kérték Rákóczit, engedné át nekik templomul a várbeli üres élésházat. Kérelmükre Hadadról elébb tagadó választ küldött, utóbb megengedte, hogy 1707. az isteni tisztelet ott tartassék; e mellett a lakosok torony és templom építésben foglalkoztak. Meg is építették a magas tornyot kitűnő nagyságú fákból 1711. s a patiosos oldalzatú templomot 1712. E templom 1744. megigazítottatott s falára következő versek irattak:

Quas quondam pietas nostrorum struxit avorum
Aedes, heredes vastarunt more luporum,
Septembris bis quarta dies super adde viginti
Lugubres inter fastos aevum memoranda
Gnatis natorum nigro signanda lapillo.
Hocce die, si quidem Mars et Vulcanus atroci
Nobile Szatmarium rabie destruxit et ussit.
Excidat illa dies aevo, ne postera credant
Secula barbariem tantam in sua viscera gentis
Hunniacae, quam nos taceamus et obruta multa
Nocte tegi propriae patiamur crimina gentis.

A két első sort Ecsedi Csapó István pap, a többit még 1704. táján Ember Pál készítette. Egyéb a templomban feljegyzett mondatok a bibliából vétettek.

Szönyi Nagy István 1709. jött K. Kincses István helyébe. Sz. Nagy István 1671. tornai pap volt, hol pater Hirkó főispáni engedelem mellett katonai erővel minden vagyonát elvette, maga is alig menekülhetett meg halmából. Lakott később Zilahon, Udvarhelyen, Fehérvárott s 1681. Debrecenben; 1686. Balmazújvárosban, utóbb Szoboszlón, Kolozsvárt, végre Szatmáron, hol 1709. meghalt, s hivatalát iskolatanító Veszprémi Gergely folytatta. Művei közül nyomtatásban vannak: 1. Mártírok koronája 1675. s 1727. melyet a helytartó tanács 1756. eltiltott; 2. Kegyes lélek vezéresillaga 1681. s 1714.; 3. Felvinczi Sándor debreceni pap felett mondott halotti beszéd 1686.; 4. Magyar iskola 1689.; Paradicsomi mulatság 1690. Kéziratban vannak: Örök élet koronája, és Tizenkét csillagok koronája.

Szenczi Pál 1710. hozatott Szönyi helyett, s itt volt az 1717. év tavaszáig.

Helmecezi K. István 1712. jött Vári helyébe, mint a Szatmár városi számadás bizonyítja, mely szerint 1712. ápr. 12. mentek érte a szekerek, sez év végén már fizetését nyugtatványozta. 1713. egyházvidéki jegyzővé, 1719. január hóban pedig esperessé választatott. 1723. elment a kecskeméti egyházkerületbe, hol körösi pappá lett s 1740. püspökké emeltetett. Nyomtatásban fennmaradt művei: 1. Dissertatio theologica de miraculis Christi prout ea fuerunt hypodeichmata rerum spiritualium. Francquerae 1700.; 2. Igazság paizsa, Miaburgban (Trajectumban) 1743. melyet a helytartó tanács eltiltott. Bód Péter azt mondja, mikép Helmecezi a szent Pál Kolosséba küldött levelére 100 ivnyi magyarázatot irt latin nyelven, de az kéziratban maradt. Ennek idejében vettetett legelőszőr papbér 1716. a népre, mit az kezdetben nehezen szívelt, de miután megbiztattatott a tanács által, hogy az adó e neme meg fog szüntetni, vallása iránti kegyeletből e kötelességet is híven teljesítette. Helmecei itt volt, midőn

1721. a pesti commissio a protestánsok sérelmeinek megvizsgálása és orvoslása végett összeült. Szatmár panaszait Ragályi Ferenc így adta elő. 1. A várbeli templomot, paplakot és iskolát a jézsuiták elfoglalták. 2. Az iskolától Berence helységét ugyanazok elvették. 3. A refermátusok a római kathólikusok ünnepeinek megtartására kényszerített-

nek. Ezek igazolására Ragályi Ferenchez több rendű bizonyítványok küldettek, melyekből kitűnt, miszerint a jézuita superior 1718 óta az ünnepek meg nem tartóit pénzre, viaszkadásra büntette; borral, búzával, fával terhelt szeke-reiket elfoglalta ellenük hadi erőt használván.

Ugyanekkor Szatmár ellen egy alaptalan, de mégis tömérdek horderejű feladás történt. Mert 1703. a reformátusok temploma elégvén a helyett 1712. más építtetett; a jézuiták a commissio előtt azt nyilváníták, miszerint Szatmárt 1681. a reformátusoknak sem temploma sem paplaka nem volt (???! pedig 1633. már három papja, három paplaka volt; ugyanazon évben hozatott Eperjessről oly harangot, melynél nagyobb az egész megyében nem volt mind addig, míg a kathólikusok nagy harangja a múlt évtizedben a kettős torony egyikébe fel nem vonatott), hanem csak 1712-től fogva alakítottak ekkleziát, csak azóta tartanak közönséges istenitiszteleteket (igen, 1527 óta), ennél fogva a válásról szóló törvényeket értelmező királyi rendeletek (explanationes regiae) szerint templomot nem birhatván egyedül magán vallásgyakorlathoz lehet joguk.

E nagyhirű commissio, mely a kir. biztosokon kívül 10 róm. kathólikus, 5 református, 5 lutheránus tagból állott s országos költségen dolgozott (Szatmár 93 ftot. fizetett) munkáját külön véleményekben felterjesztvén, arra következett 1730. a Carolina resolutio, melyben az egyes panaszok hallgatással mellőztetvén, Szatmár nem is nyert nem is vesztett.

Solymosi Nagy Mihály és Hanvai Igó György Erdélyből 1723. egyszerre hozattak Szatmárra. E két egyént az egyház esperesi beegyezés nélkül hozá be; ezért az egyházvidék megneheztelt az önállást követelő szatmáriakra s neheztelését csípős kifejezésekkel adá tudtokra az illetőknek. Vádolá t. i. Cégényen tartott egyházvidéki gyűlésében az előljárókat, mikép érdemes prédikátoraikat (Várit és Helmecit, kiket nem marasztottak), a nép ellenére fosztották meg hivataluktól; papjaikat az egyházi törvények mellőzésével s ellenére válogatják, most is alattomos úton járnak. Vári nejét a paplaktól hajdúkkal hányatták ki. Ezekhez képest azt végzé az egyházkerület, hogy azon papoknak a traktusbai behozását, kik az elébbi prédikátorok sérelmével hozatnak be, meg nem engedi; ha valamelyik bejönne, azt tagjául el nem ismeri, hivatalra fel nem veszi, vele nem tár-

salkodik; sőt mindent elkövet, hogy békéjét háborgassa, nyugalmit zavarja; ha bajba keveredik, nem segíti... magára hagyja; ha Szatmárról változnék, sem bizonyáglevellet, sem hivatalt nem ad számára;... s ezeket a meghívottaknak ily hozzáadással küldte meg: „Hocce deliberatum sanctae nostrae societatis Cl. D. Solymosi et Igó adversus se positum esse noverint. E határozatot a választottak megküldék a szatmári előjáróknak, kérve azok további pártfogását; csodálkozásukat nyilvánítva egyszersmind a felett, mi módon és joga hozhatott a magyarhoni papság végzést az erdélyiek fejére? hogy kétkedhetik abban, hogy szabad királyi város előjáróságának joga van papjait bárhonnan szabadon hívhatni?

Az előjárók az egyházvidéknek azt válaszolák, hogy papjaikat ők a nép ellenére nem elbocsátani, hanem marasztani szokták; például esperes Helmezt a nép ellenére öt hat évig tartották itt becsületből; mert bár tudós ember volt, de paptársaival s másokkal folytonosan viszálykodott, házsártoskodott; tanítása sikertelen, könnyölgése buzgóságnélküli volt; a szószerkekre illetlen s valótlan tárgyakat szokott felvinni. Kértek ők beegyezést három ízben is esperes Helmeztől de nem nyerhettek. Vári nejének kiköltöztetésére csak segítséget adtak; nem marasztatásának Pozsonyban tett lépései, fondorlatai voltak okai. Egyébiránt szabad paphozásra donációjuk van; a reformáció óta e jogukat folytonosan gyakorolták; ki állhat ellenök?? (Itt II. Endre Király 1230-diki oklevelére céloz az előjáróság, melyben jog adatik a városnak: papjait esperesi beegyezés nélkül bárhonnan hozhatnia; ugyanazért Szatmár az egyházvidék kebeléből soha papot nem hozott, kivéve azt, hogy Tarczalit Csengerből hozatta vissza, s a két testvéregyház, Szatmár és Németi, egymással papot cserélt).

Az egyházvidék ezeknél fogva végzését érvényen kívül tevén az Erdélyből meghívott lelkészek hivatalukat bizton bátran elfoglalhatták. Eljött tehát a fent kitett évben Solymosi Nagy Mihály, kit Szatmár örökös papjául hívott meg, ki Vizaknáról hozatott, ott esperességet viselt, s meghívásakor a szebeni káptalannak is tagja volt. A szatmári egyházvidék őt 1724. szeptember hónapban esperessé emelte; (Lám!! Sapientes consilium mutarunt in melius!) mint esperes halt meg 1729. febr. 9. Ő kezdett egy-

házvidéki rendes jegyzőkönyveket vezetni; egyik 1724. az ügyes bajos tárgyakról, másikat 1725. az egyházak vizsgálásáról, melyek róla neveztetnek.

Közkézen forgott munkái: 1. *Dissertatio theologico practica de tentationibus Jesu, salvatoris hominum*, Lugduni Batavorum 1699; 2. *Disputatio theologica de creatione*, ibidem; 3. *Disputatio theologica de hominis nomine, ejusque creatione*, ibidem; 4. gróf Teleki Istvánné, Kun Borbála felett mondott halotti tanítás, 1720.

Hanvai Igó György lejövén a hollandi akadémiákról, Erdélyben gróf Losonci Bánfi György udvari papjává, azután Székelyföldön széki pappá lett; Szatmár-ra jöttével egyházvidéki ülnökké, 1729. febr. 13. pedig a meghalt Solymosi helyett esperessé választatott, s mint esperes lépett le az élet szinteréről 1735. Esperessége alatt 1731. panasz emeltetett ellenében, mikép ő nehéz természetű, simoniát űz, csak az erdélyi diákokat mozdítja elő: ekkor az egyházvidék ládája is elvétetett tőle. Később kedvezőleg ítelt felette a világ (*mundus decipitur*). A gróf Bánfi György neje, Toroczka Agnes felett mondott gyászbeszéde kinyomatott Kolozsvárt 1734.

Wecsei P. István, ki előbb bihari pap volt, 1730. március 21. jött Szatmár-ra; eljöttével egyházi ülnökké neveztetett ki. 1733. azzal vádoltatván hogy feslett, fajtalan életet folytat s nejét megfojtotta, püspök Zoványi által hivatalától megfosztatott; mielőtt világi törvényhatóság elé állíttathatott volna, alattomban kocsi-ba fogatott s elszökött, és (mint Széles András egy D. Wecsei István nevű öreg papnak, ki P. Wecseit ismerte, szava után írja) a Hortobágyon kocsi-jától megszökvén cselédjét, kit hihető megvesztegetett azon hirrel bocsátotta vissza, hogy az ördög előttük emberalakban megjelenvén s magát az Ádám felesége Éva megcsalójának vallván Wecseit a kocsi-ból elragadta. Eltávoztva után mentő levelet küldött a tanács-hoz, mintha t. i. attól tartott volna, hogy az egri jézsuitáktól fensőbb helyen bevádoltatva ártatlansága kiderülendése mellett is tömlöc-be fogott volna tétetni; de a levél keltét oly homályosan írta, hogy az által nem lehetett nyomára akadni.

A város azért, mert a Wecsei szökését nem gátolta, a szepesi kamara által azzal fenyegettetett, hogy vér-bírói hatalmát elvesztendi, s mint vigyázatlan testület a kir. tábla

elé idéztetett; hol, miután bebizonyította azt, hogy papja akkor szökött meg, mielőtt a bűntény köztudomásra juthatott, a kereset alól felmentetett.

Wecsei Hassziába ment, ott munkáit kinyomatta s azokkal 1737. tavaszán visszatért. Siklóson a gróf Batthyáni korbátnok jószágán elfogatott s fenyítő perbe idéztetett, melynek kimeneteléről emlékezetünk nincs.

Kassai János Wecsei helyére 1733. időközben hozatott. Fizetése az 1733. évi országos összeírás szerint 150 fr., 20 köböl búza, 100 akó bor volt. 1736. az egyház által nem marasztatván lett endrédi, érsemlyényi, végre a Szilágyban sámsoni pappá, hol szemvilágát vesztve vakon hat évig szolgált s ugyanott meg is halt.

Földesi Mihály és Váradi János az 1736. év tavaszán egyszerre jöttek. Földesi a bihari egyházvidékből jött; itt tisztársával együtt 1737. egyházvidéki ülnökül választatott; 1740. bajomi pap volt. Váradi is a bihari egyházvidékből, Zsadányból jött. 1741. Eszlárra hivatott; itt nem marasztatván elment.

Szoboszlai József 1741. hozatott Szatmárra Szamosujlakról, hol akadémiákról haza térte óta (nincs megírva melyik) báró udvarában tartózkodott. 1748. marasztatott, de a marasztást nem fogadta el.

Ecsedi Csapó István 1742. apr. 24. hozatott Szoboszlai mellé; itt szolgált 1749-ig.. Valódi tudományos műveltségét tanúsítják a szatmári egyház levéltárában olvasható számos iratai. Nyomtatásban fenmaradt munkája: Oratio valedictoria epidictico-panegyrica de veniae Moysis exoratione a Jehovah socero suo Exod 4, 18 impetrata, Bernae 1740. Itt magát Szatmarino hungarusnak mondja. Ennek idejében látván a tanács azt, hogy a város és egyház közös kormányja sokáig együtt nem maradhat, 1747. küldöttséget nevezett ki, mely egyházszervezetet készítsen, mely munkálat január 22. megerősített s az egyháztanács elnökül az első, akadály esetében a második pap nevezetett ki.

Kévi András Szoboszlai helyett Konyárról 1748. évben hozatott; de 1754. az itt következő okok miatt elbocsátatott:

1. A szatmári s németi egyházak és iskolák 1749. közös egyházszervezés által egyesítettek. Ezen egyesülés az

akkori viszontagságok miatt csak 1751. július 29-ig tartott és Szatmár 1761. már külön egyháztanácsot alakított.

2. A jézsuiták fondorkodása miatt egyik papság felső parancs következtében eltöröltetett, mit a következő, egymást felváltott események fognak bővebben felvilágosítani.

Még 1719. megkezdték a jézsuiták az italméretést polgári telkükön, de ezen korcsmároskodás, mint melylyel a város jogát sértették, a tanács felfolyamodására nekik megtiltatott. Fasching Ferenc superior 1735. ismét kiütötte polgári telkükön a borcéget; de azt a tanács letépette s elhatározta, hogy ezután csak oly feltét alatt engedi meg a jézsuitáknak külhelyeken termett boraikat behozatniok, ha írásban kötelezik magokat arra, mikép bort magánszükségökre, nem pedig kiméretés végett szállíttatnak. E határozat nagyon sérté a loyolitákat, mert tisztán református tagokból álló tanácstól jött, s az egri püspökség támogatása mellett panaszt vittek fensőbb helyre a ref. tanács ellen, mely saját papjaival sokkal szelídebben bánik. E feladás következése lett amaz 1749. január 2. kelt legfensőbb leirat, melyben a királyné különösen a felett nyilvánítá kedvetlenségét, hogy midőn a ref. belső személyeknek évenként 800 ft. körül fizet a városi pénztár, a jézsuitáknak tulajdon boruk behozása is megtiltatik; ennél fogva meghagyatik, hogy a jézsuiták ne háborgattassanak, a ref. belső személyek a városi pénztárból ne fizetessenek.

A ref. belső személyzet fizetése e tiltó rendelet után papbér cím alatt felrovás útján szedtetett be a néptől. De a fizetés ily módját is az egyház ellen tudták a jézsuiták fordítani azt hirdetvén a nép között, hogy ezt a tanács nem fensőbb rendelet nyomán, hanem önkényénél fogva cselekszi!... Következése az lőn, hogy a nép a papbér ellen zúgolódni kezdett (Grave omne insvetis onus. Accesserunt etiam consiliatores malefici). A jézsuiták 1752. fensőbb helyre felterjesztvényt küldtek, melyben hivatlanul siralmasan panaszlák be a nép terheltetését, kiktől a papbér csak erőszakkal vétethetik be. A dolgok megvizsgálására ugyanazon évben kamarai tanácsos Melzer Pál jött ki, ki elé a római katolikusok nevében újabb panaszok is terjesztettek, hogy t. i. nekik, ha reformátusokkal perlekednek, igazság nem szolgáltatik; őket a reformátusok büntetlenül mondogatják ördögöknek; ellenben a zsidót pogány-

nak nevező valláskülönség nélkül megfenyítettik, a papbér rájuk is kivettetik.

Ezeket a reformátusok kereken tagadták, s papjaikat ezután is a városi pénztárból kívánták fizetni, mert a várost reformátusok váltották meg, s e teherben római kathólikus egy sem, görög is csak három vett részt.

Terhes vagy tűrhető-e a papbér, ezt Merzel akkép igyekezett kipuhatolni, hogy minden ref. lakostól megkérdezte: mennyit ajánl önként, jó szántából papjai fizetésére? De mielőtt a kérdezősködéshez fogott, oly hirt terjesztettek el a nem reform. atyafiak, hogy miután az ajánlatokból a ref. papok kielégítettnek, a felesleg a más felekezetű keresztyének papjainak fizetésére lesz fordítandó; egyszersmind hadiadója kinek kinek önként ajánlandó papbérehez fog arányosíttatni. Ily rémítések után nagyon természetes, miszerint annyit senki nem ígért, mint mennyi rá kivetve volt, bár a különbség így sem nagy lön; mert 463 gazda összesen 354 frt. 41 krt., 49³/₈ köből búzát, 28 köből s hat itce bort ajánlott. Melzer mindazáltal a papbérhajstromokat elszedte, s a fensőbbség nevében megparancsolta, hogy papbért ezután beszédni nem szabad; a papok az önkéntes kegyajánlatokkal elégedjenek meg. Jelentését felküldé az illető magas helyre; onnan 1763. szept. 3. rendelet érkezett, mely szerint: Melzer és az egri püspök által kinevezendő biztos vizsgálják meg a szatmárnémetii ref. egyházak fundusait s tudják meg, van-e a két helyen három papra szükség? Mi előtt e kérdésre a küldöttek befeleltek, fensőbb helyről megparancsoltatott, hogy a papoknak kész pénznél egyéb ne fizettessék és a néptől önkéntes ajánlásnál egyéb ne kívántassék. Melzer s a püspöki biztos (a szatmári plebános) felterjesztvényökben elmondák, mikép Szatmárt mindenik ref. pap fizetése: 125 frt., 20 köből búza, 40 köből bor; mely fizetés 1759-ig a város pénztárából, szőlője terméséből, földjei, malmai jövedelméből, attól fogva pedig a papbérből telt és telik ki. Ezeken kívül a papnak halottak feletti szónoklásért és esketésért 51 kr., keresztelésért 6 kr. az egyháznak harangozásért nagy harangtól 51 kr., kisebbtől 12 kr. jár. Kiküldetésök második részét a biztosok hűségesen elhalgatták; de a tanács teljesítette azt, mit ők kifeleltek: nyilvánította t. i. egy okada-

tolt felterjesztvényben, miszerint a három pap Szatmárt és Németiben nagyon is szükséges; Szatmárra két papot kíván a nép nagy száma s a nagy templom, melyben egy ember egészsége veszélyeztetése nélkül nem szolgálhat folyvást; Németiben is szükségessé tesz egy papot a távolság s a két város közt előmlő gyakori vizáradás. Volt az egyháznak tőkepénze is, mint a küldöttség jelenti, s annak kamatai felől akkép nyilatkozott, hogy azokat lehetne a belső személyzet fizetésére fordítani; de minthogy ezen tőkékről oly jelentés tétetett a szepesi kamarához, mintha azok nagy uzsorára volnának kiadva, s azt sem lehet bebizonyítani, hogy kik tartoznak azon összegekkel az egyháznak: a kamara azok bevételeit betiltá; ezen tőkéket a küldöttség is semmiknek tekinté mindaddig, míg a felmutatott kötelezvények után a feljelentés alaptalansága felől teljesen meggyőződött, s a pénzalap valóságát kénytelen kelletlen elismerte.

Az említett biztosság jelentésére 1754. július 8. felsőbb rendelet érkezett, mely szerint három pap tartása a népet szerfelett terhelvén, a két városban csak két pap tarthatása engedtetethetik meg, kik szükségesetében egymáson segíthetnek; fizetésük, valamint a két kántoré, egyházfiaké s harangozóké felvettethetik ugyan a ref. lakosokra, de a nép e dolog felett elébb a tanács előtt egyezkedjék. E parancs júl. 25. a tanács, papok és plebános jelenlétében felolvastott s a papokkali egyezkedés megrendeltetett. De Hajdu István főesküdt (tribunus) folyamodást nyújtott aug. 1. a tanácshoz, melynek az összes protestáns lakosság irt alá; melyben arra kéri a tanácsot, miszerint a rendeletet fogadhatba addig ne vétesse, míg a fels. királynéhoz intézett folyamodásra válasz nem érkezik. A tanács határozat nélkül oszlott szét; a csoportosan egybegyűlt nép pedig oly ingerültséget mutatott, hogy a bíró attól tartván a parancsot végrehajtani nem bátorzkodott. E felírásra a helytartó tanács szept. 16. kemény tartalmú parancsot küldött, mely midőn október 13. közzététetett, az egyház gondnokai nyilvánították, miszerint egyik papjokat, Kabai Andrást, már eleresztették.

A megmarasztott Kevi fizetése 1755. april. 22. 220 ftra. szabattott, melyet az egyház előljárói a hallgatókra hadi adójokhoz mérve róvtak, minden forint után 10 krt.

Kevi nehéz természete miatt 1756. tavaszán elbocsáttatott Konyárra. Nyomtatásban fenmaradt művei. 1. Dissertatio de variis sacris. Praeside Vogetio. Andreas Kevi Debrecino Hungarus. Trajecti ad Rhenum 1741. 2. Dissertatio theologica de creatura gemente, ejusque apokaradokia in Rom. VIII. 19—23. Trajecti ad Rhenum 1742.

Viski Pál, viski fi, 1756. hozatott Kevi helyére Kémerről, s 1761. meghalván az egyház költségén temettetett el.—

Kapolyi Gergely 1761. szept. 13. ideiglenes papnak hozatott Debrecenből, hol szolgálaton kívül tartózkodott; más évben Batizra ment. Vetési pap korában Szatmárról haza fele gyalogolván útközben megfagyott. Javai felett az egyház és királyi udvar perre keltek.

Egy szép dolgot hoz elő az én szívem! Egy jeles papról lesz emlékezőm! Szilágyi Sámuel, fia a hirneves debreceni tanárnak, piskárosi Szilágyi Mártonnak 1762. március 13. hozatott Szatmárra. Született 1719. febr. 19. Schultetus öt természet remekének nevezte. Debrecenben 12 éves korában a nagyobb tanulóknak a görög, élte 14. évében pedig a zsidó nyelvben adott közleckéket; ezek mellett bámúlatos előmenetelt tüntetett ki a tudományok minden nemében. 1735. a helvéciai s hollandi akadémiákra ment, hol a nagy tudományú Werenfels halálára irta azon görög verseket, melyeket Budai Ézsaiás „Régi tudós világ historiájában“ kinyomatott. Tudományos utazása közben a latin, görög, zsidó s arab nyelveken kívül az olaszt, franciát s németet is annyira magáévá tette, hogy azokon folyvást beszélt. Visszajövén 1742. Debrecenbe történet és mértan s latin irodalom tanárává lön, s tanszakaiból tanítványai számára jeles kézi könyveket készített. Atyja halála után a theológia tanításával bízott meg, mely hivatala mellett 1758. az egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyveit is ő szerkesztette.

1759. diószegi pappá lett; onnan 1762. Szatmárra hozatott; itt 1765. püspöki méltóságra emeltetett; 1766. papul, szülő honába Debrecenbe vitetett. 1779. a gutaütés meggyengítette s mint hivatalaira képtelen jóságába, Kovácsiba költözött, hol 1785. július 16. elszenderedett s hatvanöt pap jelenlétében eltemettetett.

Fenemlített munkáin kívül magyar versekbe öltöztette

s kinyomatta Voltaire Henriását. A Maróthi Ferenc felett mondott gyászbeszéde a Museum helveticumban jelent meg. Jelesebb verseit pedig Tóth Ferenc adta ki a püspökök emlékiratában, hol szép tulajdonairól bővebben olvashatni.

Szatmáron laktakor a jésuiták tovább folytatták tulbuzgóságukat. Itt 1762. az egyház új paplakot kezdett építtetni. A superior ez épületről oly feljelentést tett, mint ha ezt igen pompássá akarnák építeni; a hozzá szükséges költségek a népet szerfelett terhelné. Erre a helytartó tanács 1762. szept. 3. az építkezést rögtön letiltotta s a feladás valósága megvizsgálását az egri püspökre bizta, ki a vizsgát a feladó superior, Andrási Ferencz, jelenlétében s utasításai mellett tartotta meg. Mind a mellett a feladás igazságtalannak s alaptalannak találtatván, az egyház folyamodványára, mely Domokos Márton által szerkesztetett 1763. aug. 8. az építkezésre engedély adatott. Azért is szorongatta a superior a ref. lakosokat, hogy a római katolikusok ünnepeit meg nem tartják; ünnepek alkalmával házankint vizsgáltatta az atyafiakat, ki mit mivel? s hetenként a tanács elé terjesztette hosszú névsorát azoknak, kiket küldöttei munkán kaptak, kik rendesen pénzre büntetettek.

Szatmári István 1766. jött Szilágyi helyére.

IV. korszak 1790—1860.

Marcsa Mózes, a nagy tudományú férfiú, 1768. hozatott Szatmárra. Debrecenben tanult. 1760. böszörményi tanító volt, onnan akadémiákra ment s kismarjai pap-pá lett; onnan hozatott Szatmárra. Itt 1769. egyházvidéki ülnökké, 1777. jegyzővé, 1778. esperessé emeltetett; 1794. elgyengültsége miatt 100 frttal. nyugalmaztatott; esperességét megtartotta 1795-ig, mikor meghalt. Ő kezdte az anyakönyvet jó renddel vezetni; az iskola könyveit ő szedte össze s azok közül sokra bírálatot írt. A cehek az ő idejében vallásuk elvével és szabadságával ellenkező tartalmú oklevelek váltására kényszerítették; mit a ref. kádárok tenni nem akarván 1778. mesterségük gyakorlásától mindnyájan eltiltattak. A római katolikusok ünnepeinek meg nem tartásáért 1779. sok mester pénzre büntetett; s mivel az ekzekúciónak csoportosan állottak ellent, okle-

veleket sem akartak váltani: a tanács őket 1780-ban 4, 8 20 frtjával. 800 frtra. büntette; ezen kívül 100 csizmadia mestert, mint ellenszegülőt, 20 frtjával. 2000 frtig. marasztalt el. Ezek fizetni nem akarván megyei küldöttség jött vizsgálatra, mely magát számos hajdúkkal biztosítván az ellenállók főbjeit tömlőcre hányatta; 12 csizmadia mestert céhmesterükkel együtt vason a megye tömlőcébe kísértetett, kiknek fogság idejét a helytartó tanács egy hónappal toldotta meg; csak akkor bocsáttattak szabadon, midőn a türelmi parancs (edictum tolerantiale) megjelent.

Igy visszatérván az egyház erőszakosan felzaklatott s jó darab időre száműzött békéje a ref. egyház 1786-ban elhatározta új templom s toronyépítéshez fognia. Nagyszerű temploma alapját 1788. szept. 11. tette le, s az akkori körülményeket óntáblába metszve az alapkőbe helyhette. Az építés 1807. végeztetett be s a templom szeptemb. 27. szenteltetett fel, tanítást tartván abban Diószegi Sámuel debreceni pap. Az építési költség, mivel marhas és gyalog munkát a nép ingyen teljesített, összesen 21239 frt. 5½ krba. került.

Törvény által lévén biztosítva 1792. a vallásszabadság az előjáróság tüstént második papról kezdett gondoskodni, s miután önkéntes ajánlatokat a cehek is tettek, Tarczali József meghívatott második papúl, ki akkor Bécsben tartózkodott. Őt 1795. a németi egyház meghívta: a meghívást elfogadta; mint pap Nánáson, Bagoson, Diószegen is hivatalkodott, hol egyházvidéki jegyzői hivatalt is vitt. 1815. meghalt.

Sárközi Zsigmond 1794. nov. 12. hozatott Marcsa mellé hivatalsegédnek, ez 1795. Ökörítóra vitetett. Látván az előjárók 1795. hogy két rendes papnak rendes laka nem lévén az egyházi személyek közt sok kedvetlenség merül fel, elhatározták csak egy papot tartani, s így hívták meg Németi Istvánt, ki Debrecenben született, ott széniorságot is viselt. Akadémiákról visszatérván lett tordai, azután nánási pap, onnan Szatmárra hozatott. Itt 1798. egyházvidéki ülnökké, 1803. jegyzővé emeltetett; 1808. Szoboszlóra vitetett, hol kedvetlen házi körülményei miatt hivatalát elhagyta s magánosságban halt meg. Szatmárra jöttével fizetése 300 frtra. emeltetett, és számára a város majorhelyet méretett.

Ezer nyolc száz ötben s 1809. az egyházi és iskolai személyzet fizetése a városi pénztárból felsőbb helyen megengedtetvén részére (a Némethi Istvánéra) 300 frt. (melyhez az egyház 100 frtot. toldott), 16 öl tűzi fa, fordulóként hat köblös föld, hat boglyás rét; az egyházfinak 40 frt. a harangozónak 60 frt. rendeltetett.

Laki Sándor, mint iskolatanító, 1797. második papnak is kineveztetett; ez világi hivatalra lépett. Utána

Széles András jött 1798. ki Matóleson született, Debrecenben tanult; onnan hozatott professzornak s második papnak Szatmárra. 1800. Németibe ment át, honnan esztendő múlva akadémiákra indult; de Bécsnél tovább nem mehetvén visszajött Kisarba, hol 1805 egyházvidéki ülnökké lett, 1808. Gacsályba, két év elteltével Egribe vitetett; e lakását három hét múlva Csekével cserélte fel; onnan Váriba, onnan Kerecsenbe s végre Barkasóra költözött, hol 1842. meghalt a jeles pap, ki a törvénytudományban is nagy jártasságot s a törvénykezésben nagyszerű hivatottságot és ügyességet tüntetett fel élte utolsó éveiben, s hozzá a fiatal (ő szerinte előhasú) ügyvédek mint édes apjukhoz zarándokoltak jó tanácsért, melyért aztán az öreg paternek sok kalácsot vittek. Ily sok helyváltoztatás és költözködés tömérdek viszontagsággal és kárral járt, (mint a magyar ember mondja: három költözködés egy elégs). Annál nagyobb tehát érdeme, hogy ennyi viszontagság között az egyházvidék javára többet tett, mint, Ember Pált kivéve, előtte és utána sok mások. Ugyan is 1808. a szatmári egyházvidék levéltárát rendbe hozta. Évi közvizsgák, látogatások alkalmával minden helység irományait megsejmelte, az azokból tett jegyzeteiből az egyházvidék történetét helységenként kidolgozta. A belső személyek fizetése mennyiségét és módját gondosan kitudakozta s írásba tette, egyszersmind az egyházi javak összeírására s nyilvántartására útasítást adott.

Inczédi József 1805. hozatott káplánnak tavaszkor, december hónapban pedig fizetése az első papéval egyenlővé emeltetvén második papnak marasztatott meg. Külországi akadémiákról jött Szatmárra, honnan 1812. Krassóra, onnan Porcslamára, onnan Tiszabecsre, végre Szamosujlakra költözött, ott meghalt.

Gáti István 1808. jött Némethi István helyére. Szü-

letett 1749. ápril. 8. Mándon, hol atyja lelkész volt. 1759. ment Sárospatakra tanulni, onnan 1763. Losoncra, hol utóbb elemi iskolát tanított. A debreceni főiskolába 1769. ment; onnan 1772. apróbb gyermekek tanítójának, akkori nevezet szerint coadjutornak, jött Szatmárra. Innen 1774. akadémiákra indult, de a tamásváralljai atyafiak Ugocsa megyében papnak meghíván hozzájuk Bécsből visszatért. Onnan 1778. átment Dabólera, onnan 1779. Husztra; onnan 1787. aug. 29. Szigetre költözött, hol papi hivatala mellett négy évig a nagyobb tanulókat, vulgo diákokat, is oktatta; ugyanott 1798. egyházvidéki jegyzővé, 1800. esperessé, 1801. megyei táblabíróvá emeltetett. 1803. papságát letette, esperességét megtartva nyugalomban élt mind addig, míg Szatmárra hozatott. 1831. elgyengült aggkora miatt 200 pft. fizetéssel nyugalmaztatott, 1843. megszűnt munkálkodni... meghalt.

Egész élete az igénytelen öregnek, kinek arcképe kép-tárunkban a Kazinczy gipsz és Szécsényi bronz mellszobra közt szerénykedik, kezében Locke filozófiáját tartva, szakadatlanul a magyar irodalomnak és tudománynak volt szentelve. Írása utánoszthatlan rossz, betűi éktelenek, de a gondolatok, a kifejezések, melyek rongymezbe burkolvák, saját, örök becsűek. Több könyvet írt, mint mások elolvastak; könyvtárunkban több mint 20 nagy, de igen nagy kézírata hever, melyek olvasása igazi urdolga!

Nyomatásban megjelentek: 1. A máramarosi éhség leírása, versekben. (Kár, hogy versekben! Még akkor, mikor e mű iratott, 1792. nagyon dűcögött s botorkázott Pegazus a magyar Múza alatt, az is megesett, hogy Pegazus hasra, a muzsa sárba bukott). 2. Hazafiúi elmélkedés a magyar nyelv dolgában 1791. jutalmat nyert. 3. Természet históriája 1795. mely, mint e téren első magyar mű, több tanodákban tankönyvül használtatott. 4. Fattyú megvilágosodás. 5. Tachygraphia vagy gyorsírás módtana 1820. 6. A magyar nyelv természetét tárgyazó kérdések fejtegetése; jutalmat nyert. 7. Oratoria, Fontos beszéd tudomány, Sárospatak 1828. Kéziratban hagyta Aelianus taktikája magyar fordítását; továbbá Pasigraphiáját, melyen Szatmárra jötte óta szinte halálalig dolgozott, de el nem készíthette!! Ott működött s izzadt az igénytelen öreg magyar ember a nemzet napszamosai között, kiknek fizetése azon

időben guny és kinevettetés vala!.. A nemzet géniusza vi-raszszon fáradt tetemeiből szétomlott áldott porai felett!!

Kassai János, a fent 1733. említett Kassai fia, 1812. jött Szatmárra; innen 1817. Tiszaföldvárra ment, s ott igen elgyengülvén hivatalát letette s meghalt 1845-ben.

Gáti András, ki Dobrán született, akadémiai útazásából megtérvén, Kassai János elmentével 1817. tanítóból itt pappá választatott, 1829-ben halt meg; helyére

Mészáros István 1830. hozatott, ki 1788. aug. 7. Zsarolyánban született, honnan 1801. Sárospatakra vitetett; tanulóí pályáját a szép hirű, mindig humanus szellemű kollégiumban folytatta és végezte; mint primárius deák könyvtárnok volt s három éven át publicus preceptorí hivatalban javítottta a magyar vért növendékeiben, kik róla, emberhez legillőbb humanus bánásmódjáról, kedélyes társalgásáról mind addig megfognak emlékezni, míg közölök egy élni fog. Patakról 1819. Mikolára, onnan 1821. Csengerre s 1830. febr. 12. Szatmárra hozatott lelkészül; itt 1833. egyházvidéki ülnökké, 1836. főjegyzővé választatott; 1852. szept. 22. esperesi hivatalra emeltetett; azóta folytonos figyelemmel kísérve az idők jeleit, a körülményeket komolyan fontolgatva, ügyesen és eszélyesen közölgeti a vágást, melybe sok vigyázatlanok nyakig hulladoztak ez évek alatt. Él és ügyesen társalog most is a 73 éves férfiú (nem aggastyán) azokkal, kik a kedélyes beszélgetést érdeklél hallgatják.

Fésűs András, a nyugdíjazott Gáti István káplánja, 1831. marasztatott szatmári rendes papúl. Született Hiripen, hol atyja pap volt. Tanulását Szatmárt, Debrecenben s Göttingában kezdte, folytatta és végezte? nem végezte, holtig tanúlt! Szatmárról 1841. Debrecenbe vitetett, s ott egyházkerületi jegyzővé választatott. 184³/₄ mint országgyűlési hitszónok Pozsonyban hivatalkodott s érdemei méltánylásául a követi kar által több darab ezüst művekkel tiszteltetett meg. Egyházi beszédei, melyeket I. Ferenc magyar király halálakor, továbbá a melyet Szatmárról Debrecenbe költözte alkalmával és melyet Budai Ézsaiás felett tartott, kinyomattak.

Lugossi József, ki Debrecenben végzett tanulóí pályája s akadémiai útja után felsőbányai pap s esperes Lugossi József édes atyja házához tért vissza, 1841. nagy pompával hozatott Szatmárra. A minden okosoktól méltán ma-

gasztalt, közösen szeretett, széles és mély tudományú férfiú nem sokaig táplálhatta itt beszéde tejével és mézével a vele dicsekvő reformált híveket; gyengélkedő egészsége miatt a papi pályáról lelépett s még ugyanazon évben Szigeten hit-tan tanára lett; onnan Debrecenbe vitetett tanáru, hol most is él és munkálkodik ernyedetlen szorgalommal, napoként izmosodó, mondhatni óriásodó lélekerővel, tisztogatva édes anyanyelvünket, ismertetni kívánván annak szellemét s ki-merithetlen drága kincseit mindazokkal, kik magokat a magyar névre érdemesíteni kívánják. Méltó s kitűnő tagja a Magyar Tudományos Akadémiának, melynek kebelében a legnehezebb és leggyönyörűsegebb pályán üdvös tevé-kenységet fejt ki.

Berki István komáromi fi, hol 1810. január 10. szü-letett. Alsóbb iskolai pályáját a komáromi hajdan virág-zott ref. gimnáziumban végezván felsőbb tudományokért Debrecenbe ment, hol a bölcséleti, jogi és hittani pályát 1826. november 1-től 1832. szept. 1-ig végezte be. Mint esküdt diák a debreceni gimnáziumban 183²/₃-ban a gram-matikai I. 183³/₄. a II. humanitatis vagy veter. orátori osz-tályt vezette. 1836. és 1837. contrascribai es széniori hi-vatalokat viselt. 1838. a bécsi, jénai, lipcsei, hálai és ber-lini egyetemeket látogatta meg; tudományos útazása után békési, 1841. debreceni segédlelkész volt a jeles püspök Bu-dai Ézsaiás mellett. 1842. hozatott szatmárra, hol 18 év óta hirdeti az ígét. Mint kathedrai beszédei, ugy rendes beszéde, mondatai is művésziileg szerkezetek, költői virágok-kal gazdagok, kivált gyászbeszédi. Oly magyar családapa, oly eszélyes gazda, oly bölcs gyermeknevelő kevés van a mai férfiak, apák, gazdák és nevelők közt mint Berki István, ki a társas körökben is minden alkalommal kitünteti azt: mi az a „practicum populare“. Minthogy hasznosan él, so-káig éljen!!

Bartók Gábor.

(Folytatatik.)

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÜTFÖK.

Eszterházy Miklós nádornak 1640. nov. 24. az iránt kelt bizonyítványa, hogy Sopron városa a kebelbeli sz. János javadalomnak jézsuiták általi birtokba vétele s iskoláiknak oda áttétele ellen előtte tiltakozott.

Nos Comes Nicolaus Eszterházi de Galanta, regni Hungariae Palatinus et judex Cumanorum, aurei velleris eques, perpetuus de Frakno, ac comitatum Soproniensis, Zoliensis, et de Beregh supremus comes, nec non sacratissimi principis et domini domini Ferdinandi Tertii, Dei gratia electi romanorum imperatoris, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, archiducis Austriae, ducis Burgundiae etc. Intimus consiliarius camerarius, et per Hungariam locumtenens. Damus pro memoria. Quod nobiles ac circumspecti Matthias Lövey, Wilhelmus Artner, et Stephanus Wyttmiedi notarius, jurati ex senatu civitatis liberae Soproniensis, item Joannes Schuller, Gottardus Radl et Joannes Staner ex communitate annotatae civitatis Soproniensis, nostram personaliter venientes in praesentiam, nominibus et in personis, prudentium ac circumsectorum magistri civium, judicis caeterorumque juratorum civium, ac totius communitatis praetaetae liberae ac regiae civitatis Soproniensis, per modum solemnissimae protestationis, contradictionis, inhibitionis, reclamationis et gravis querelae proposuerunt. Qualiter superioribus non ita pridem evolutis temporibus et annis, in anno videlicet domini millesimo sexcentesimo trigesimo sexto transacto praeterito, dum videlicet iidem protestantes ex iterata sacratissimi olim principis et domini Ferdinandi Secundi, alias Dei gratia electi romanorum imperatoris semper Augusti ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regis, beatissimae reminiscendae, ac nostra etiam commissione reverendos patres jesuitas, praeter voluntatem ipsorum, in eandem civitatem Soproniensem intromittere, eisdemque locum sibi qualificatum assignare coacti fuissent. Inter reliqua conditionum puncta, subsequens quoque de

verbo ad verbum hoc modo per expressum insertum existisset: nimirum quod videlicet dicti patres societatis Jesu, hisce solummodo duabus aedibus cum pertinentiis earum et vinea contenti, nullas deinceps domos seu fundos, intra vel extra moenia et sub jurisdictione praelibatae civitatis existentes, in hunc usum ement, seu sub alio quovis titulo seu praetextu sine consensu senatus sibi applicare intendent. Quibus conditionum punctis inter ambas partes praevio modo subsecutis, superindeque emanatis literis authenticis transactionalibus, conditionibusque et punctis in iisdem expressatis, ad tempus inviolabiliter quidem per eosdem patres jesuitas observatis; jam nescitur unde moti, quibusve considerationibus vel vero cujus consensu in praejudicium semel partes inter easdem initae transactionis, conditionumque in literis iisdem transactionalibus contentarum, ad id impulsu, beneficium S. Joannis Baptistae cognominatum, omnino intra moenia ejusdem civitatis Soproniensis, plateaque Windmillgassen vocitata, qua videlicet ex eadem civitate Soproniense Viennam proficiscitur, aliquo sub exquisito, eisdemque protestantibus incognito colore et praetextu sibi applicassent, ac priores ipsorum scholas deserentes, in idem beneficium transtulissent, ibidemque jam per aliquot dies docerent, campanulamque ex designato eisdem priori loco in idem beneficium transtulissent, et templo eidem beneficio annexo affixissent, in maximum praejudicium praecursorum literarum transactionalium, conditionumque ibidem expressarum non exiguum vilipendium et manifestissimam violationem. Unde iidem protestantes volentes juribus ipsorum consulere annotatasque literas transactionales juxta tenorem et continentiam earum, in omnibus suis punctis, clausulis et articulis, per eos quos interest observare, observarique facere, annotatos patres jesuitas ab apprehensione praetacti beneficii S. Joannis Baptistae, sibi applicatione et appropriatione quovis modo, et sub quocunque exquisito, et incognito, sive elocationis, sive impignorationis sive perpetuitatis titulo et praetextu, translationeque scholarum in idem beneficium fienda, ibidemque introductione juventutis, tanquam contraria suprafatae transactionis iteratae conditionumque ibidem denotatarum, solemniter inhibuissent contradicendo, et contradixissent prohibendo publice et manifeste. Asserentes et hoc, quod si iidem patres jesuitae sese tenori et continentiae saepefatarum literarum transactionalium accommodarent, conditionesque ibidem expressatas inviolabiliter observare volentes, praemissam apprehensionem beneficii suprafati, ibidemque juxta praeconceptam opinionem ipsarum scholarum translationem et instructionem juventutis exercere diutius attentarent, et eandem

exercerent, juxta tenorem et continentiam literarum transactionalium praemissa universa, tanquam eisdem literis et conditionibus contraria, etiam cum moderamine inculpatae tutelae impedirent, prouti nulloatenus eandem admitterent, verum uti praemissum est, etiam cum moderamine inculpatae tutelae, in locum ipsis destinatum, et per eosdem acceptatum relegarent, campanulamque ibidem affixam dejiicerent et in destinatum eisdem priorem locum transportare curarent, unde iterato protestarentur sollemniter, imo protestati sunt, et contradixerunt, inhibueruntque coram nobis publice et manifeste. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediantium. Datum in arce nostra Frakno, die vigesima quarta mensis novembris anno domini millesimo sexcentesimo quadragesimo. Comes N. Ezerhazi m. pr. Steph. Aszalaj mpr. (Eredetie a sopronvárosi levéltárban III. lád. C. I. füz. 21. sz. a)

Ugyanazon tárgyan Sopronmegye előtt 1642. jan. 14. tett tiltakozvány.

Nos Sigismundus Eörsi, vice comes, judlium et jurati assessores comitatus Soproniensis, Sedriae possessionis Uykér, damus pro memoria: Quod nobis una cum nobilibus Francisco Lepouitth, Judlium et Georgio Horvatth, jurato assessore nostris, feria secunda, proxima post dominicam primam Epiphaniarum domini, proxime praeterlapsa (13. jan.), in dicta possessione Uykér, die nimirum et loco celebrationis sedis nostrae judicariae, alias quoque consveto, pro faciendo moderativo judicio causarum, in dicta sede nostra judicaria pro tribunali sedentibus et constitutis, idem judlium et juratus assessor noster, nostrum de medio nostri personaliter judicarium exurgentes in conspectum, nobis sub juramento ipsorum in generali Regni decreto superinde conscripto contento, pariformiter retulerint in hunc modum: Quomodo ipsi ad instantiam et legitimam petitionem prudentum ac circumspectorum Erhardi Artner, magistri civium, judicis ac ceterorum juratorum civium liberae ac regiae civitatis Soproniensis, de sede hac nostra judicaria, ex nostra scilicet judicaria deliberatione et commissione per nos exmissi, erga reverendos patrem Franciscum Pacol, collegii societatis Jesu in dicta libera ac regia civitate Soproniensi habitum superiorem, ac reliquos etiam patres ejusdem collegii, die et loco inferius denotatis accedendo, pro parte ejusdem communitatis liberae ac regiae civitatis Soproniensis, talem quae sequitur peregrissent protestationem, admonitionem, contradictionem et perhibiti-

onem, ac tandem hujusmodi peractae protestationis, admonitionis, contradictionis et prohibitionis seriem, in simplici papyro, hungarico idioma conscriptam exhibuerunt et praesentarunt nobis, hunc tenorem continentem: My Lepouitth Ferenc, Sopron vármegyének egyik főszolgabirája, és Horváth György, azon vármegyének eskütye, jöttünk az nemes vármegyének exmissiójából házár és koronás királj urunk előlésege Soprony szabad királj városában, és azon Soprony városa n. polgármestere, birája, tanácsza, és az egész kösség instántiájára. Mentünk azon városban lévő jesuiták collegiumában, és ott pater Paczol Ferencz uramat, ugymint azon collegiumnak rectorát, és előkegyelme által az ott való societást, az megirt Soprony uraimok instántiájokra admonealtuk. Mivel hogy bemenetelek korán az soprony uraimokkal contraháltanak palatinus urunk elő nagysága előtt, s az teőb conditiók között, expressissime ez vagyon írva: Quod videlicet praedicti patres societatis Jesu hisce solummodo duabus aedibus, cum praescriptis pertinentiis earum, et vinea, contenti, nullas deinceps domos seu fundos intra vel extra maenia, et sub jurisdictione praelibatae civitatis existentes, in hunc (így: suum helyett) usument, seu sub alio quovis titulo seu praetextu, sine consensu senatus sibi applicare intendent. Az melj ilj conditióra nézve, köllött volna pater uraimoknak az két hazal contentusoknak leny, de azokkal megh nem elegendvén, az conditiókat megh nem gondolván, az keresztséghez tartozó házat, melj az Windmil uczában vagyon alattomban magoknak elfoglaltak, és scholájokat oda transferálták, praedictumjára azon Soprony uraimoknak az patresekkel való contractusának. Az meljrül Palatinus urunk elő nagysága előtt solemniter contradicalván protestaltanak, hogy mivel respectu initae cum iisdem transactionis, azon keresztséghez való házat violenter et clandestine occupáltak, elő országunk törvénye szerent etiam cum moderamine inculpatae tutelae, scholájokat azon hazbul eleőbbi ugymint az contractusban specificált helekre visszaköltöztetnek és redesztálnak. Melj meghnevezet pater Paczol uramat és az egész societást előkegyelme által azon Soprony uraimok instántiájára iterato admonealtunk hogy, hogy (így) eleőbbi helekre vizsamenyennek, ha pedigh nem mennenek, kenszerettetnek előkegyelmek palatinus urunk elő nagysága előtt tet protestatiókat executióban véven redesztálna őket előbbi scholaiokban és helekre, meljül solenissime admonealván iterato protestáltuk az tovább dominium pacificum magoknak való vendicalasatul. Melj pater Paczol Ferencz uram felelete, hogy az az ház szabad ház, és olj ki az város jurisdictionója alatt ninesen, nem leven az városnak semmi közü hoza, nem remit-

taljak, ki nem mennek belőle, nem adhatják s nem is agyak. Melj recognitionkat azon resolutionul agyuk az nemes városnak kezünk irása és pöchetünk alatt. Datum Sopronii die vigesima quarta mensis septembris anno domini millesimi sexcentesimali quadragesimi primi. Qua fideli praenominatorum iudicis nobilium et jurati assessoris nostrorum relatione coram nobis praevio modo peracta, mox nobilis Joannes Tholnaj, pro praefatis protestantibus cum procuratoribus literis nostris, nostram veniens in praesentiam, literas super praemissis omnibus testimoniales, per nos dictis principalibus suis dari et concedi postulavit. Cuius nos petitione tanquam justa et juri consona moti, praesentes literas nostras super praemissa, dictae communitatis liberae ac regiae civitatis Soproniensis protestatione, admonitione, contradictione et prohibitione testimoniales, iurium eorum futura pro cautela necessarias, sub sigillo huius comitatus nostri authentico dandas duximus et concedendas communi svadente iustitia. Datum in praecallegata possessione Uykér feria tertia proxima post dominicam primam Epiphaniarum domini, loco nempe ac die celebrationis sedis nostrae iudiciariae, anno domini millesimo sexcentesimo, quadragesimo secundo. Coram me Sigis. Eorsi, vice comitis comitatus Sopron mpr. Coram me Joanne Binterher, iudlium comitat. Soproniensis mpr. Coram me Francisco Lepowith, iudlium comit. Sopron. mpr. Coram me Nicolao Chernel, jurato sedis mpr. Coram me Andrea Ságghj, jurato sedis mpr. Coram me Benedicto Nagj, jurato sedis mpr. Coram me Andrea Török, juratus assessor mpr. Coram me Petro Horraj, jur. assessor comit. Sopron. mpr.

Lecta, publicata et extradata de sedria comitatus Sopron. per me magistrum Stephanum Daras, Notarium sedis mpr. (Eredetie a sopronvárosi levéltárban III. lád. és C. 1. füz. 25. sz. a.).

Gamauf gyűjteményéből

közli: **Garády.**

A szatmár-németii zsinat végzése, eddig ösmeretlen eredeti szerkezetökben.

Acta synodi nationalis ad diem 11. iulii, A. D. 1646. in nomine domini nostri Jesu Christi congregatae.

I. Sessio die 11. julii horis antemeridainis. Unio inter ecclesias transylvanicas et ungaricas cis et ultra tibiscum (quae videbatur esse interrupta) renovatur et sancitur hoc modo, ut in rebus arduis, necessitate sic postulante, sibi invicem opem ferre, consilio profieri atque adesse teneantur, iisdemque articulis utantur.

II. Sessio promeridiana. Liturgia communis, ex communi consilio Dominorum Transylvanorum et Hungaricorum Ministrorum est praescribenda, quae communi dominorum ministrorum censurae subjicienda; hoc fieri (sine?), ut quae fuerint mutanda mutantur; quae addenda, addantur; demenda vero demantur; unica formula sit ubique administrationis sacramentorum reliquarumque caerimoniarum. Liturgia vero ista doctioribus sit pro exemplari, imbeciliores vero eandem pro praescripta forma habeant.

III. Die 14. julii, hora matutina. Michael Köleséri, p. primarius ecclesiae szantaiensis officio suo (quo in synodo patakiensi erat privatus) a synodo nationali restituitur, ita tamen, ut si in dioecesi abaujvariensi, in ecclesia szantaiensi voluerit persistere: in gratiam et favorem R. D. Ministrorum ejusdem dioeceseos se insinuet.

IV. Rectores scholarum immediate dependentiam debent habere ab ordinariis ministris ecclesiae istius, cui scholarchae inserviunt, deinde a seniore dioeceseos, totaque partiali synodo, et denique a superintendente in moribus haberi admonitionibus paternis humiliter recipiendis aliisque similibus rebus. (?) Classici autem auctores, ut Virgilius, Horatius, Cicero et reliqui, praelegantur studiosis et pueris; lingua hebraica, graeca simul doceantur. Rectores scholarum in vestitu usitato et ministrorum conformi incedant; qui secus fecerint, poenam condignam non effugient. Studiosi autem habitu decenti et usitato incedant. Juxta can. 7. in min. et 26. articul. in Transylvanicis, in Major. vero cano. 43.

V. Jacobo Harsani conceditur ut in scholis, vocatus, doceat, hoc modo tamen, ut chirographo suo seu reversali obliget se, deinceps pastoribus ecclesiarum et senioribus, in omnibus honestis rebus obtemperaturum et obtrectionibus valedicturum, neque ququam innovaturum contra disciplinam ecclesiasticam et ritus ecclesiae antiquitus receptas; si vero aliquid attentaverit ab ecclesia abscindatur.

VI. Nemo propria auctoritate festa anniversaria, nimirum nativitatis, circumcisionis, passionis, resurrectionis, ascensionis et missionis s. sancti in posterum ausit vellicare, multo minus mutare; quamvis enim non sint divinae institutionis, divinorum beneficiorum

memoriae destinata. Qui vero contra, aliquid attentaret, privabitur a partiali ad generalem, is enim ecclesiasticum ordinem videtur convellere. Conciones et cantiones festis convenientes instituantur et canantur.

VII. De generali nemo quippiam per contemptum loquatur, qui enim hoc attentaverit, gravi ecclesiae censurae subiacebit.

VIII. Pompa funebris recepto ac solito more celebretur, canticionibus et canticionibus piis et consolatoriis, pulsationibusque campanarum: rhythmus vero inutiles non declamentur; in laudandis autem demortuis, minister ecclesiae parcus sit.

IX. Typographus nihil emittat sine censura ministrorum ecclesiae.

X. Johannes Szepseus, minister ecclesiae, quae est in arce varadiensis, ejicitur ex fratrum consortio, juxta articulum 38. in majoribus.

XI. Unam eandemque confessionem habeant. Catechesim heydelbergensem sive Syderii, latine scilicet et hungarice.

XII. Lectio capitulum bibliorum ejusque rei confirmatio rejicitur ad futuram generalem synodum.

XIII. Seniores invitis auditoribus ecclesiae alicui ministrum obtrudere ne praesumant; sed ministros vocatos (si idoneos esse judicaverint) auditoribus concedant, eorumque voto satisfaciant.

XIV. Johannes Tholneus in eadem depositione manet, eadem tamen spe, si vitam et mores melioraverit, a calumniisque superiorum in dictis et factis abstinerit, rursus officio restituitur, sin minus, omnis spes ab ipso rescinditur, ac solemni depositione afficitur, magistratuique ad severe puniendum traditur.

XV. Causa: Stephani Kereszturi, Stephani Györi, Joannis Porcsalmi, Martini Tolesvai, Petri Kovasznai ejusque decisio transfertur et rejicitur ad futuram synodum generalem, a Rvdo domino Episcopo cistibiscano celebrandam, ita tamen si mores mutaverint et correxerint, alioquin spes resumptionis rescinditur, si duobus vel tribus testibus fide condignis comprobatum fuerint, quo verbis vel scriptis, vel privatim, vel publice. (?)

XVI. Nomen puritani, nemo sibi amplius ausit usurpare, quia est scandalosum; secundo periculosum, quia innovationes sunt; qui enim hoc fecerit, privabitur.

Adfuerunt in hac nationali synodo venerabiles, clarissimi ac doctissimi viri:

E Transylvania V. Vir Dominusque Stephanus Ghelei, superintendens ecclesiarum orthodoxarum ungaricarum, cum professore gymnasii alba-juliensis domino Bisterfeldio, et omnibus senioribus in

Transylvania existentibus. Adfuere etiam pastores aulici III. Principis Transsylvaniae D. D. Georgii Rákóczy, scl. C. D. Geor. Csulai, N. Paulus Kereszturi, et Paulus Medgyesi. Transtibiscani: D. Johannes Ghönczi Ungvari. D. Johannes Simandi Liszkaeni. Adfuerunt et Abaujvarienses et Thornenses.

Adfuit etiam Venerandus Dominus Episcopus cistibiscanus, Dominus Michael Dioszeghi cum suis senioribus, Dmno Steph. Dormany P. Bathorien. D. Basilio Rozgoni P. Erdődien. D. Gregorio Debreceni P. Poczaeni. D. Josepho Csengheri P. Hadadien. D. Stephano Medgyesi P. Nemethien. D. Nicolao Hodászi P. Rivulien. D. Andrea Vaczi P. Szoboszlai. D. Stephano Debreceni. P. Jeneien. D. Daniel Kolosi P. Beregszász. D. Michael Szilaghi P. Vanyaeni. D. Michael Losonczy S Körösmarosközien. D. Steph. Séllyei P. Husztien. et senior Maramarosien.

A debreceni ref. egyházmegye legrégibb jegyzőkönyvében lévő egykorú másolattól *)

közlí: Révész Imre,

Kecskeméti anyakönyvi följegyzések.

IV.

A kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzések negyedik szállítmányát melléklém. *) Ez ujlag Veresmarti L. Péter munkája s folytatása a Selymesének. Terjed 1734-ig, hol a Veresmarti letételével egyszerre végeszakad. Fontossá leginkább azon rendszabályok tesszik, melyek a közerkölesiség előmozdítását célozták s azon kor egyházi beléletéhez, puritán szigorúságához nevezetes adatokat nyújtanak s a felhozott példák tanúskodnak, hogy a törvények nemcsak meghozattak, hanem megtartásukra is ügyeltek.

„Itt van vége azon bold. emlékezetű jó hazafiának s hazája lelki atyjának tiszt. Selymes Kecskeméti János uramnak ecclesiái dolgokról való följegyezgetésinek. Már következnek azok, melyeket Veresmarti L. Péter Isten méltóztatásából a ref. ecclesiának predikátora observált, szemével látott, hallott az ecclesiái dolgok és állapotok körül ilyen renddel:

Kinek is szolgálatjának elsőbb esztendeiben az ecclesiái szol-

*) A tiszáninnen és tiszántul elnevezés megfordítva használtatik ez okmányban.

**) Lásd I. évfolyam 652. II. évfolyam 63. lapjait.

gálatnak jutalma kezdett elébbi száz német forintokból száz magyar forintokra contraháltatni és minden culinarek dimidiáltatni, noha igen sok ellenkezések között, mivelhogy az ecclesiái világos canonunknak ellene van canon: 33. eleget protestálván ellene, sőt provocálván szent synodusra, mely akkor legközelebb Vecsén lőtt a Duna mellett 1714. esztendőben 23. martz.

Az holott is maga tiszt. b. eml. Selymes Kecskeméti János első predikátor és b. eml. Bagó Mihály uram az ecclesia részéről innét jelen levén a szent synodus előtt concludáltatott úgy a mint ma is van. Terheltetett azonban azon elsőbb esztendőkben a sz. ecclesia és a szegény város számtalan és sokszori rajta fel s alá általmenő ausztriai német és egyéb hadakkal, lévén obsidióban megszállásban török kezénél Tömösvár elébb s azután annak megvétele után menten Nándorfehérvár 1716. és 1717. esztendőkben, mig anno 1718. Posorovicánál frigy kötöttetett 24 esztendőkig a napnyugoti és napkeleti hatalmas ellenkező monarchák között. Az holott való jeles győzelemből megtérvén s rajtunk által menvén Eugenius felséges és diadalmas herceget köszöntöttük 1718. 7. august. a franciscanus barátokkal együtt. A mint az előtt 1716. 9. nov. alá mentében rajtunk azon felséges herceget a város házánál köszöntöttük t. collega urammal Kecskeméti Selymes Péter urammal s békéségesen meghallgatott azon méltóság és megfelelt csendességgel.

Az hadakozások még fen lévén a mi ref. sz. ecclesiánk Isten segítségével fundálta a piaczi téglá boltokat és pincét és kezdette építtetni 1714. esztendőben idősbik Bíró István uram gondviselőségében Komáromi János egyházfíságában és Mányoki János harangozóságában a mint a város birái is azután 1720. vagy 21-ben a téglá mészárszéket. A catholica ecclesia penig az ő részekre való téglá boltokat és pincét mi példánkra de a magok hasznára fundálta és építette 1723. esztendőben.

1715. esztendőt penig nekünk és a posteritásnak a többi között a térsi emlékezetessé, hogy abban 6. febr. napján hozatott bé, e városban fundáltatott és instelláltatott az piaristáknak szerzete, méltóságos kegyelmes földesur Kohári István országbirája patrociniuma által, az instellatiót penig procurálta tek. Bajtai István az említett méltóságos urnak akkori tisztartója e jószágban, mely instellatiót nagy és gazdag vendégség követett eodem die az holott mi is több szerzetek között jelen voltunk békéségesen. Első superiora penig az említett szerzetnek e várasban volt Majtini nevű Az után Pater Péter békességes és csendes emberek.

Mikor pedig az Isten az ő csudálatos megtartásban való hatalmát sz. kegyelmét rajtunk dicsőségessé tenné ennyi lelki és testi gonoszságok között is. A mint e gonoszban helyheztetett világnak szokása szaporodni kezdetek ref. ecclesiánkban a botránytartó bűnök és bűnösök. A mineműk között nem utolsó Séra Mihály vőférséget viselt ember, ki 1714. találtatott házasságtörésben, és 40 forintokon életét megváltván, felesége is kéntelen hozzá állott és egy hétig való fen állást tartván a poenitentia tartásban szabadon bocsáttatott.

1715. Pápa Jancsi házasságtörésben találtatott catholica asszonygyal, kinek is 40 rhen. forintokban megengedetett élete a külső forumon és felesége váltotta magához első férjétől való árvái pénzéből és egy heti poenitentian fen állás után elbocsáttatott.

1716. esztendőben Moré Istvánné jó és kegyes férje gyalázatjára és belső hivatalban lévő szülei gyalázatjára, házasságtörésben találtatott házasság kívül való személylyel Walkai Jánossal, mindeniket 40, 40 rhen. forintokkal birságolták a külső forumon és egy egy hétig való fenállás után a poenitentia tartó kövön mindenik szabadon bocsáttatott, a férje is feleségét reversionalis alatt magához vette.

1716. Hasonló gonoszság történt más házas asszonygyal Szivos Istók szabad házasság kívül való személy paráználkodván 40, 40 rhen. forintokra büntettettek és hason poenitentia tartás által elbocsáttattak, az házas személy pedig elébbi férjével azon napon öszveesküttetett ufolag privatim sicut et praecedentes (ita enim practisabat in aenum piae memoriae beate defunctus clarissime dnus collega).

1716. Csaba Mátyásné házasságrontó Csernaton Istókkal férje közel való atyafiával, büntettetik 40, 40 rhen. forintokkal. Az asszony két hetekig tartó poenitentia után absolváltatik, férje is magához vötte, lévén ekkor is terhes bizontalan öszvefekvésből és öszveesküttettek a házasság continuatiójára privatim.

Mikor pedig az ilyen többire példa nélkül való bűnösök elhatalmaznának, támadott nagy controversia, a szt. ecclesiában az egyházi fenytéknek megnehezítése aránt és az ilyen nők paráznáknak elébbeni társokhoz visszaadattatások aránt annak eddig gyakorlott módja aránt és igyekeztek az egyházi fenytéket nehezíteni. Noha mindenkor ellent állott e dologban ez ecclesiában a veszély, hogy a bűnösök mikor az ecclesiái fenytékre kénszerítettek, mentést valások cserélésével fenyegetöztek, hogy pápistává lesznek.

Imo tamen non obstante tetszett az akkori becsületes presby-

teriumnak ecclesia előljáró öregeinek a lelkipásztorok ingatásából s megegyezéséből im ilyen törvényeket rendelni az aránt és publicáltatni közönséges helyen a templomban tanítás elvégeződése után a község jelenlétében:

I. A duplás bűnösök annál inkább a triplások etc. ez időtől fogva megduplázott és szaporított s nehezített egyházi fenytéket viseljenek, nevezet szerint két vagy több heteket töltsenek a poenitentia tartó helyen való fenállásban. A melyre az is tartozik, hogy az ecel. becs. gondviselője fekete vászonból poenitentia tartáshoz illendő gyász ruhát, palástot vagy köpönyeget csináltasson, és a poenitentia tartó bűnös abban álljon a szégyen kövön fen mind egész poenitentiájára rendeltetett idejének végéig. Mely fekete gyász köpönyeg meg is csináltatott akkori sz. ecel. becsületes gondviselője Bekő András uram által Teleki János egyházfiságában az Mányoki János harangozóságában.

II. Az házass. paráznának a házassági életében való házastársa, mely ártatlan félnek mondatik, ha mellé akarja venni, elébbeni házasságára, paráznává lött házastársát akar férfi, akar asszony minékutánna azt Isten törvénye ellen meggratiázta s életében megmaradott. Az olyan felől azt rendeli a szt. presbyterium, hogy az olyan kedvező fél (indulgens pars) mikor az ő bűnös társa a poenitentia tartó helyen utolszor fen áll s elbocsáttatik, álljon mellette a kedvező társa is az egész istenitisztelet idején, és minékutánna bűnös társa absolváltatik ugyanazon helyen, azon nyomba az egész gyülekezet jelenlétében az egyházi szolga még fen állván a praedikáló székben mind a két személyt az törvényes házassági élet esküvések formája szerint (és ha mi azon felül kívántatnék mint: szemére nem hányod; többé abban nem lélekzel etc. etc) esküttesse öszve s ugy menjenek öszve a házassági életben együtt lakásra, mert elébbi házasságoknak frigye s esküvése a paráznaság által botráncokztatóképen felbomlott, egybekelések is az ilyeknek közönséges botráncokztató tisztességtelen és bűnös, Isten törvénye ellen van; azért szükség azt példáson, a mint lehet, orvosolni másoknak félelmekre a tanúságokra. Mely törvény sok jó lelkek fájdalmára nem kezdett practizáltatni. Et deliberatum mansit sicut campana sine pistillo.

III. Az idegen vallásuakkal paráználkodók, ugymint görögökkel, pápistákkal etc. akar nők, akar nőtelen, szabad személyek legyenek, két hetekig tartsanak poenitentiát a szégyen kövön. A felemás igában házasulókat, szóval, intéssel, minden módon meggátolni kell s attól elméjeket idegeníteni, de ha különben nem lehet,

öszevebocsássák az egyházi szolgák, hogy vallásbeli veszedelmet ne szenvedjen egyik vagy másik fél, NB. Az ilyeneknek esküttetések 1718. esztendőől fogva Althán méltóságos váci püspök kényszerítő parancsolatja által lészen, van s mégyen végbe a catholica plebanian akár férfi legyen pópista akár az asszony vagy leány, nem úgy mint addig, hogy ha a férfi református volt, református predicator esküttette etc. NB. Az ilyen házasságból származó gyermekek, ha a férfi református leendő, férfi gyermekét ref. predicator kereszteltet contra a régi szokás szerint. Annál inkább ha valamelyik fél az házassági életben deficiált a cath. vallásra (mely kivált házasságtörés miatt szokott megadni), az állhatatos fél, kivált ha férfi, fiait, ha asszony leányait az reform. predicatorokkal keresztelteteti eddig szabadoson.

A kárvallottak kárát ne az egyházi szolgák hirdessék az Isten székiöl, hanem az egyházfi és harangozó tartóztassák meg a férfiakat a czinteremben s azok hirdessék meg a kárvallást. Vagy penig a harangozó a deákok karjának szegletin fen kiáltsa meg, mikor az Isten szolgája lefelé indul a praedicáló székiöl, minckelötte az utolsó éneklést a kántor elkezdén. NB. Ez utolsó mód kezdett vala practizáltatni egy darabig. De az harangozók nem mindenkor illendő beszédekkel hirdették ki a kárt, kaczagások s nevetések indultak a templomban miatta, azért ismét visszazállott azoknak hirdetése a praedicatorok terheltetésekre.

Mivel a karból az ifjúság kivált téli rövid napokon estve sététben többire egyvelesleg takarog ki azon torony alatt való ajtón a fehér néppel, sokszor szemtelen enyelgések is ect. és egyéb botráncok is lehetnek, ezért a praedicator leakarván szállani a praedicált székiöl szolgálatjának végén a harangozó zárva tartsa a karnak pléhes ajtaját valaméddig a fehér nép ki nem takarodik ad tollendum hoc scandla.

Az eccl. becs. előjárói az becsületes esküttek az ő becsületeseket és elsősegeket illető első székekben üljenek a praedicáló székiöl körül, és annak előtte levő hosszú festett székiölben a szerint a mint magok tudják a magok rendit, hogy az idegenek is megtudhassák kik az előjárók, és így ebben is szép rend tartassék az ecclesiában a mint irt. a sz. Apl. Ide tartozik, hogy az előjárók külön együtt nem egyvelesleg elől menjenek ki az Isten házából. NB. Ez practizáltatott az időől fogva Isten kegyelméből. Mely deliberatumok közönséges helyen meghirdettettek a ref. templomban az isteni szolgálat elvégezödvén. 1717. esztendőben 30. january reggeli cultuson Weresmarti L. Péter által, akkori rendes második ecclésia belső szolga által.

A szaporodó bűnök gonoszit büntetéseknek szaporodó gonoszi szokták követni, mely rajtunk is történek. Ugyanis

1718. esztendőben 9. január esve részeg quartélyos németje általlövi és szörnyű halállal hal jó várostartó Vitéz gazdaember. Imet azon hólnapnak estvéjén városunkban egy szegény sorsú Gyulai Márton nevű ref. ember házában esve levetkezvén nadrágát foltoztatja, az ágya előtt sir nagyobbik fia, kihez nadrágával hozzáüt s azon ütésben nadrágáról leszakad az aczéla és bölcsebeli két holnapi fiacskáját, melyet édes anyja előtte rengetett, úgy talál feje lágyán ütni, hogy feje veleje az aczél után kijő s más nap temettetik.

Azon esztendőben martiusnak 19. napján szörnyű tűz támad rettenetes szélvészben az homokon Csepliez János nevű szegény ember házában reggel hét és nyolc óra között, mely hamuvá tölt kétszáz házaknál többet, azok között a város közönséges malma is etc.

Az után öt napokkal 24. márt. tűz támad hasonló szélvészben 11 órakor délben, Szivos Gergelyné esztergáján, mely megolthatik kár nélkül, de másutt ugyanazon órában Laczi Mihály nevű ember házában a budai kapunál ismét új tűz támad, mely szörnyű pusztítást télesen végig a városon a csongrádi kapuig, valameddig magának eledelt talált. Megemésztett többet 300 házaknál, malokkal együtt oly rémitőséggel, hogy egy Méhes István nevű ref. középszer ember két ökreit a tűz elől kiakarván hajtani a mezőre a körösi kapun, midőn látta a tűznek mindenfelé elhatalmazását, ijedtében ledobban és szörnyű halált hal s eltemettetik 3. maj. tizedik gyuladása lőtt a városnak. 5. maj. tizenegyedik, 6. maj. Tizenkettődik.

Azon esztendőben júliusnak 27. napján Szalay Mihály nevű ifjú a piacon búzát akarván tölteni a verembe alászállt, hogy megtisztítsa, de mivel jól meg nem szellőzött vala a verem, belé ful az ifjú s meghal. Más férfi társa utána ugrik, hogy kötelet kössön derekára s kivonja és szabadítsa az veremből, az is belefúl, holt elevenen vonják ki.

Azon esztendőben 14. novemb. Balog János fiacskája atyjának a szőlőbe ételt vivén nád darabot forgat szájában, megbotlik, orrára esik, a nád megsérti a torkát belől s eltemettetik nem sokára. NB. Ejusdem Csikai Pál egyháziúnk a mezőn megdühödik s itthon meghal.

Azon esztendőben november 16. napján méltóságos váci püspök Michael Fridericus, három órakor délután városunkba jő püspöki pompával s öltözettel minden harangoknak zengése között mind két tornyokban. Kinek eleibe búcsúval, zászlókkal, éneklésekkel

és a csongrádi kapu előtt az akkori Gargyán köszönti diákul, holott mi praedicatorok is iskola mester és cantorral együtt jelen voltunk; és osztán bejövén száll a clastromba, estve holott minket is admittal a köszöntésre. Az után negyed nappal 20. novembr. estve szövétnekekkel egynehányad magával bemegyén a ref. templomába, holott megjelenünk mi is, és a sz. ecclesiának egynehány előljárói és egyéb tagjai több elegy belegy néppel, és elővétet íródeákjával valamely régi passust, mely emanált vala a felséges udvartól 1714. esztendőben. És azt mint királyi parancsolatot elolvastatván annak erejénél a Decretale Festumokat innepeket parancsolja megülni avagy csak in foro, a mint ő szólott és magyarázta, hogy a munkától megszűnéssel csaknem bucsú járással etc. Azon passus erejével azon helyen kezd tudakozódni az ecclesié praedicatorainak számok felől, kettős és többségekről, az ellen kezd erősen fenyegetőzni s nevezet szerint a második ellen, azt nem ismervén rendes praedicatornak így szólván néki: Taceat tua dominatio, non em. est minister hujus ecclesiae sed ille alter solus. Mikor penig a jelenlevő felkiáltott volna a templomban ilyen képen: Hactenus fuit felelt az m. püspök, fuit hactenus, sed amplius non erit. Kijövén azután a templomból haraggal más nap hasonló harangozások között ment Kőrösre és kísértük mi is koosikon az határból. NB. Léven ez mintegy forma visitationis episcopalis, a templomban mi tőlünk is és mindenütt kérdéseket támasztott de authore baptismi, de mat. de forma, quam dixit esse intentionem sacerdotis et. és az hol elene mondtak, neheztelt etc. És eképen elmenvén a collegatus Isten kegyelméből mind eddig fen állott közöttünk az ő fenyegetései ellen, egyébaránt ő sem cselekedett egyebet, hanem csak tudakozódott Vácson, ha helybe van-e még a második praedicator Kecskeméten etc. NB. Sajnálkodott azon is megértvén, hogy iskolánkban philosophiát és theológiát is tanítanak etc.

Azon esztendőnek Karácsony havában Kovács Gergely nevű házas ifjú édes atyja ugyan Kovács Gergely ellen utálatosan káromkodván és verekedvén, törvényesen büntettetik és jobb kezének hüvelyke elvágattatván a pesti akasztófára szegeztetik, meggyógyulván az ecclesiá követésre nagy nehezen előbocsáttatik, de a városból mind atyjostul etc. kiküldetik a mélt. földes ur parancsolatja által etc. Ugyan ezen 1718. esztendőben 29. nov. a kis mészárszékbeli mészáros legényt a quartélyos német általlövi etc.

1719. esztendőben 25. jan. Pápa Jancsit hozzá hasonló rossz részeges társai agyon ütik éjszaka, de feléled, társai penig bujdosókká lesznek.

24. febr. reggel predicálván a templombeli cathedraban eccl. 12. 2. teli lévén városunk táboruk eloszló németekkel egynehány a templomnak felnyitva való ajtaján a ezintermen kívül keresztül menvén az utolsó posájához fogta muskotélyát és ezélba vett a cathedrában, de nem lött, melyet kikerestetvén tisztí által a birák 50 pálcákat vött bñtetésben vagy ütéseket.

7. apr. Horvát János felesége házasságtörő életben marad ecclesiát követ, magához veszi törvénytelenül. 15 három feleségű férfinak feje vétetik a több lopó tolvajok elszakadnak a tömlöcöt megásván.

30. aprl. Major Péterné némettel házasságtörő mesterséges álnoksággal kerül el a törvényes halált, ecclesiát követ. Jámbor férjéhez azon kényszerítő álnokság által visszamégyen.

Pünköst után ezen 1719. esztendőben, a kisfalui, veresegyházi, kisszentmiklósi, szadai, mogyoródi templomok elfoglaltatnak mint az előtt 1715-ben a kisváczy és az után 1720 ban 19. jan. az alsónémedi és üllei 1717. vagy 1718-ban a hartyáni és szentmártonkátai sok veszekedések között, melyek igen sok költséget, sok kárt, tömlöczözéseket okoztak haszontalan, mert semmi lett képpen ez ideig sem templomok vissza nem adódott, sem isteni tisztelet sehol sem engedődött meg, sőt a plebániának esztendőnként befizetésére, fenyegetésekkel, fogságokkal, árestálásokkal erőltetnek s kényszerítetnek a szegény lakosok.

Anno 1720. 15. febr. a kecskeméti ref. predicatorok Vácra citáltatnak az ott való consistórium ítélőszékire először, holott mikor nem comparealtunk volna az első citatióra, ismét másodszor is citáltatunk 27. febr. terminusra, de akkor sem jelennek.

Közlí: Szilágyi Sándor.

HIVATALOS ELŐTERJESZTÉS

A miskolci helv. hitv. szentegyház felügyelése alatt álló tanintézetek 185⁸/₉ tanévi állásáról.

Jelen hivatalos előterjesztés folytatása a mult 1858. évben ugyancsak a tiszáninneri helv. hitv. egyházkerületi közgyűléshez adott hivatalos előterjesztésnek, újabb bizonyúsága azon benső von-

zódásnak, melylyel szentegyházunk mint kiegészítő tag az egyházkerülethez mint édes anyához ragaszkodik. Ezen gyöngéd ragaszkodás tudatában, örömezt tárjuk fel ismét tanintézeteink életfolyamának egy rövid évi eseményét, hogy legyen az mutató tüköre tudomány és művészet iránti buzgóságunknak, vallás és erkölcsiség iránti szeretetünknek, s belőle tisztán tündökljék a nemzetiség és protestantizmus-hozzi tántoríthatlan ragaszkodásunk. Ama hivatalos előterjesztésünkben kiviláglék szinte hogy tanintézeteink élete fenntartásában a múlt és jövő összeölelkezve állott lelkünk előtt s ez nyújtott oktatást, hogy a múlt és jelen nyilatkozatainak öszvetetéséből a származat frissességében csak úgy találhatunk a teendőkre nézve biztos kiindulási pontot, az átmeneti időszakok föl-fölmerülő örvényein keresztül csak úgy juthatunk minden bizonynyal az ígért földre, ha önmagunkat meg nem tagadjuk, életünk történetét s biztosító jogait lábbal nem tapodjuk. Ez tanított meg különösen arra, mikép minden újítási eszme, habár életrevalóság jeleivel lép is színre oly időszakokat ér, hol a föllépés csak a történeti jogok tekintetbe vételével lehető s az ujakkali találkozás rendesen erős és módosító visszahatást idéz elő, míg a fenálló formák közzé illesztethetik.

Ily okulást nyerve tette intézkedéseit szentegyházunk féltékenyen ápolt tanintézeteire nézve, ily intézkedések eredménye lőn hogy egy talpalatnyi tért sem engedett azokból, miket a bécsi és linci békekötések az 1790/1 26. alaptörvény, folytonos gyakorlat s azon törvények által épségben tartott kánonok a protestánsok számára biztosítottak. Sőt ennek láncolatos következménye lőn az is, hogy szentegyházunk több tanintézetei közt különösen főgimnáziumát illetőleg éppen azon időben midőn az Organisations Entwurf kiadása után csaknem minden igaz protestáns beláthatta, melyszerint a mérfokhoz képest alig lesz magyar hazánkban protestáns iskola, mely így magát kiállíthassa s fenmaradhasson. Megértve az idő szózatát, magáévá téve azon tant, mely a kort bizni tanítja erejében, mely kikölti a mi benne megfoganzott, melynek indulás pontja a képesség, határa a képesség, legszélsőbb határa ismét a képesség önerejében találta fel üdvét s lett ujrateremtője tanintézetének, sőt jövőre is hasonló irányban rendezve és kormányozva veteményes kertjévé teheti a protestantizmusnak a tudomány s erkölcsi felvilágosultságnak.

Hogy ily törekvéssel örködött szentegyházunk a lefolyt tanévben is tanintézetei felett, ily szellemben munkálkodtak a nevelés és oktatással megbízott egyének, legyen mutatója az alább előadandó rövid korrajz.

A. A tanév megnyitása s előleges intézkedések.

Az 1858/9. tanév szeptember hó 5-én a szentlélek segítségül hívásával ünnepélyesen nyitattott meg. Ez alkalommal igazgató tanár Pásztor Dániel az iskolai tanács s összegyűlt tanuló ifjak jelenlétében alkalmi beszédet tartott az önismeret szükségességéről, melyben a tanuló ifjúság felfogásához mérve eleven színekkel rajzoló mily sok szép és nemes tulajdonokkal van megáldva az ifju, melyek csak kifejtés s tökélyesítésre várnak, kiváló birtoka nevezetesen az értelem, sajátja a szív, jellemző tulajdona az akarat, ezeket kell különösen képeznie, nemesítenie s tökélyesítenie, e hármasság tehetség párhuzamos tökélyesítésével törekednie az ismeretek mezején több több szellemkincseket gyűjteni s azokkal egy másik szép tulajdont jó erkölcsöt párosítani, mert a tudományos pálya egyszersmind az erkölcsi pálya. Az ily képzés teremheti csak az erény szellemvirágait, melyek a valódi embernek legszebb s maradandóbb ékességei. Azonban túl esnék hivatalos előterjesztésünk körén ezen intő s oktató beszéd egyes részleteit előadni, legyen szabad csak zárszavait főlemlíteni, mely ekként hangzék „Műveltséged koronája legyen oh ifju a kegyesség és vallásosság, mely nemcsak abban áll, hogy kebledben vallásos érzelmeket ápolsz, hanem hogy az alázatosság, önralkodás, lemondás és önmegszorításnak is példányképe légy; tiszteld a vallás tárgyait s vallásos érzelmeid kinyilatkoztatása végett a külső isteni tiszteleteket gyakorold, szóval légy erényes s utáld a bűnt.“

Nagy boldogsága is lenne az az iskolának, ha mindenki önmagát ismerve teljesítené a mit teljesítenie kell. De fájdalom, valamint a polgári társaságban sokan az erkölcsi szigorú követeléseit nem veszik tekintetbe, megfélemlenek önmaguk, hivatásuk, rendeltetésükről, rabúl adják magokat az indulatok hatalmának, métejeivé lesznek a társaságnak, átkaivá az emberiségnek; úgy a tanulók között is találkoznak olyanok, kik önmagokról könnyelműen megfélemlenek, a törvényesség, rend, pontosság, illem és szerénység útjáról a nem szabados dolgok tevésére hajolnak, s miként amaz, erkölcsi intézmények, törvények tiltó és parancsoló ereje nélkül fenn nem állhat, sőt épen ez arra hathatós kapocs, mely megmaradásának s virágzásának legbizonyosabb talpkövét teszi: úgy a kisebb emberi társulatok, tudományos intézetek, okszerű intézkedés, üdvös törvények nélkül fenn nem állhatnak, célt soha nem érhetnek. Épenazért tudományos intézetünkben is kezdete óta

voltak ily intézkedések, törvények, vannak jelenben is. Azonban minthogy a törvénynek az idő és kor lelkével kell és szükséges összhangzásban lennie, az idő, vagy kor szelleme pedig a benne élőkől függ, kell tehát, hogy a törvények időszakonként vizsgálat alá vészenek s a hiányok kipótoltassanak. Így tön a tanintézeteink fölött örködő bel- és kül igazgatóság, vizsgálat alá vette irott és nyomtatott törvényeinket s azoknak pótlására a tanintézet újra szervezése által szükségessé vált módosításokat elkészítette s törvényes erejűekké szentesítette, melyek ez ünnepélyes alkalommal ki is hirdettek, azon komoly kijelentés mellett: „miként a törvény betűi szentegyházunk előljárói előtt szentek s a törvények iránti tiszteletlenséget legnagyobb hazafiúi s polgári bűnnek tartják, úgy másrésről a törvényesség szeretetét, a törvények iránti engedelmességet legszebb polgári erénynek hiszik s egyesekre s az egészre hiható üdvös következményeit csak a végrehajtás szigorú teljesítésében látják fölvirágozni.“

Ily komoly kijelentés mellett hirdettettek ki a vizsgálat alá vett törvények s módosított fegyelmi szabályok, melyeknek egyedüli célok, hogy általuk a növendékekben jó szellem, engedelmisség, igazságszeretet, vallásos erkölcsiség ébresztessék, gyarapitassák, sikeres tanulói élet, rend, tisztaság kedvellés, kimélet minden iránt, pontosság mindenben, szorgalom a munkához eszközöltessék, általában hogy a nevelési és oktatási célok foganatosíttassanak. Ily irányban és szellemenben terjednek ki ezen fegyelmi szabályok a vallásos-erkölcsiség terjesztésére, az iskolai bel és kül életre az érdemesek méltánylása a vétkesek megbüntetésére. Mely utóbbi esetre nézve fő szempontul tétetik, hogy, csak ha a nemesebb motivumok nem használtak, vétetnek elő kényszerítő eszközök s ezeknek alkalmazásában pedig szinte vezérelni gyanánt legyen nem az elijesztés, hanem a javítás, a midőn a büntetés mindig személyhez alkalmazott de nem személyválogató, igazságos, de nem kemény, inkább atyai de komoly. S ezen nem annyira a hideg fontolgtató ész, mint az atyáskodó szív hurjain szóló fegyelmi szabályok meg is termék üdvös gyümölesüket, mert e tanév lefolyása alatt is, miként alább olvasható, tanuló ifjaink megmutatták szóval s tettel, hogy a tisztességes tudományok körül forgolódnak s az erkölcsiség pályáján haladnak. Így közeledett gimnáziumunk e részben is a lefolyt tanévben azon magas cél felé, melyre minden jól rendezett s kormányzott tanintézetnek kell törekednie.

B. A tanintézetek külső állása.

I. Gimnáziumot illetőleg.

1. Tanári személyzet. Gimnáziumunk életének egyik fő tényező-

je, a tanári testület ugyanaz volt a lefolyt tanévben is, mely az 1857⁸/₈ évben működött. Névszerint: a) igazgató: Pásztor Dániel. b) Rendes tanárok: Kovács Gábor, Kun Ábrahám, Kun Pál, Lévai József, Orbán József, Solymosi Sámuel, Vágó József. c) Segéd-tanítók: Finkei József, tanított rajzot és szépírást, Péter Dániel tanított énekművészetet, Singler György tanított közönséges egyházi éneklést.

2. *Tanítványok létszáma.* A tanintézetek belterji növekedéséről bizton lehet következtetni azoknak kormányzata s vezetése célszerűségére, ennek bizonyosságul mutathatjuk föl a Budapest kerületi es. kir. helytartósági osztály alelnökségnek folyó év május hó 28. napján 16,082. sz. alatt kelt magas leiratát, melyben teljes megelégedését fejezi ki a felett, hogy a miskolci helv. hitv. tanintézet népessége évről évre növekedik s azt elismerő bizonyosságul veszi a tanintézet ügyei bölcs és célszerű vezetésének. Növendékeink létszáma ugyanis a mult évekhez képest növekedésben volt. Az 1857⁸/₈ évi létszám, mely a megelőzőtt évit 14-el haladta meg, tett összesen 191-et, az 1858⁹/₉ létszám pedig fölment 225-re, és így a növekedés tesz 34-et, kik közül helv. hitvallású 207, ágostai hitv. 15, izráelita 3. A gimnáziumi összes tanulók között pedig tandíjmentes volt 29.

3. *Taneshközök.* 1. A mi a könyvtárt illeti, az e célra szolgáló alapérték erejéig a mult évben is számos irodalmi becsű könyvek rendeltettek s hozattak meg. Ugyancsak a lefolyt tanévben vettük m. b. emlékeztető Jakabfalvy András ur becses könyvhagyatékának második szállítmányát összesen 150 darabot, ugy ezek mint a már előbb átvett s az utóbbi időben szerzett és részint kegyes adományozás útján nyert könyvek az ujonnan szerelt könyvtárban az illető könytárnok s tisztársai segélyével elrendeztettek. Reményünk van, hogy a megboldogult vallásos férfiú néhai Jakabfalvy András élő testvére tek. Jakabfalvy Ferenc ur azon nemes ajánlata teljesítésével, miszerint testvére példáját követve értékes könyvtárát az általa alapított „Jakabfalvy Könyvtár“ számára adományozta, egyházi tanácsunkat rövid időn megörvendezteti, melyért előre is hálás köszönetünket fejezzük ki. A tanügy s tanintézetünk iránti érdekeltség s meleg részvétel jeléül szintén hálás köszönet nyilvánítása mellett adjuk át a nyilvánosságnak Szalay Zsigmond törvényszéki tanácsos, Bede János, Gonda László máramaroszigeti hely. hitv. s. lelkes, Solymosi Sámuel, Orbán József tanár uraknak neveit, kik hasonlólag a mult év folytán könyvtárunkat becses könyvadományokkal gazdagíták.

2. A mi a fizikum múzeumot nevezetesen természet- vegy és

mértani készleteket illeti, a lefolyt évben szembetűnő növekedést nem nyert ugyan, mindamellett egyes kegyes ajándékokból növekedett. Annál nagyobb mértékben szaporodtak a növénytan, természeti dolgok s állatok ismertetése, úgy szintén a történet és földrajzi előadásokhoz megkívántató készletek és taneszközök. Különösen az ásványgyűjtemény számára 12 pfrt. értékig 121 darab különféle nemű ásvány rendeltetett meg, megjegyeztetvén, hogy az említett ásványdarabok közül csak 73 esik a fent kitett összegért, a többiek Méhes Rudolf selmeci tanár ur adományából jutottak birtokunkba. Ezekhez járult még Lévai József tanár ur adománya 4 darab értékes ásványdarab. Ugy szintén a pénzgyűjtemény Solymosi Sámuel tanár ur becses adományából 62 darab régi pénzzel növekedett.

A kitömött madarak gyűjteménye Szabó Gábor miskolci volt segédlelkész adománya által növekedett.

II. Elemi fitanodát illetőleg.

a) *Annak köre.* A miskolci ref. szentegyház nagyobb tanintézete mellett eleitől fogva tartott oly rendezett elemi fiiskolát, melyben a növendékek mindazon ismereteket megszerezheték, melyek a közélet folytatására szükségeseképen megkívántattak. Azonban a népnevelés az újabb időben mindinkább előtérbe hozatván, kormány és kormányzottak egyiránt belátván annak mindinkább tökélyesítését, szentegyházunk is legfőbb kötelességének tartá elemi fitanodáját úgy rendezni és szervezni, hogy az a kor kívánatának s a javított nevelésügynek kellőleg megfelelhessen s az egyházkerület által megállapított tanrendszert akadály nélkül keresztülvihesse. E végre három osztályú elemi iskolát, 3 rendes tanítói állomást állított fel, úgy osztván be a tantárgyakat, hogy a három év bevégeztével a tudományos pályán maradni kívánók alapos ismeretekkel felkészülve léphessenek a gimnáziumba, a közélet pályájára lépők pedig bírják a birni legszükségesebb ismereteket. E tanintézet egy fedél alatt egyenlő ápolásban és gondoskodásban részesül a felsőbb tanintézetekkel.

b) *Tanítói testület.* Finkei József, tanítja az elemi III. osztályt, egyszersmind rajz és szépírástanító a gimnáziumban. Tréki Török József tanítja az elemi II. osztályt. Tóbiás József az elemi I. osztályban működik. Közöséges egyházi énektanításban oktatást ad Singler György.

c) *Taneszközök.* Az elemi osztályok taneszközein kívül a gimnáziumi taneszközök mind a három elemi osztályban szabadon használtathatnak.

d) *Tanítványok létszáma.* Az elemi három osztályban volt összesen a lefolyt tanévben 206 növendék. Ezek közül az I. osztályra esett 95, a II-ra 48, a III-ra 63.

III. Vasárnapi iskolát illetőleg.

a) *Célja és köre.* A vasárnapi iskolát szentegyházunk az ágostai hitvallásúakkal egyesülten alapítá meg 1855. év. május 18-án. Életbe léptetésével célja volt, hogy az oktatás jótéteményeit nem élvezett, avagy azokban csak kevésbé részesült növendékek módot és alkalmat találjanak magokat a hasznos és szükséges ismeretekben tökéletesíteni s a vallásos erkölcsiségben nagyobb nagyobb előmenetelt nyerni. Négy év lefolyása azonban azon tapasztalatot nyújtá az alapító egyházaknak, hogy még most is találkoznak olyanok, kik e jótékony intézet szükségességét vagy nem bírják vagy nem akarják felfogni. Vajha mielőbb megértenék ezt s örömet ragadnák meg az alkalmat megszerezni a szükséges ismereteket, melyek őket a boldogság felé bizton vezérelnék. Egyébiránt e tanintézet köre négy osztályra terjed, az első osztályban gyakoroltatnak azok, kik legkisebb oktatásban sem részesültek, a többiekben a fokként haladtak.

b) *Tanítói testület.* Tréki Török József tanítja a III. osztálybelieket. Tóbiás József oktatást ad a II. osztálybelieknek. Dorosnyák Dániel ágost. hitv. tanítja az I. osztályt. Hetei József a kezdő osztálylyal foglalkozik.

c) *Tanesszközök.* Tanterem, fűtés s tanesszközökkel a két egyház tanintézetei látják el.

d) *Tanítványok létszáma.* Az említett négy tanító vezetése alatt 4 osztályban a lefolyt tanév végével volt 181 növendék. Nevezetesen: a kezdő osztályban 40, az I. osztályban 67, a II. osztályban 52, a III. osztályban 23.

Megjegyzendő, hogy a tanév folyama alatt 45 láttatott el bizonyítvánnyal.

IV. Felsőbb leánynöveldeit illetőleg.

Ezen tanintézet jelenlegi állása a főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés előtt tudva van, sőt egész ügye s jövődjé immár kezében van letéve. Szentegyházunk nyugodt öntudattal tekint ezen általa alapított tanintézet 14 éves pályájára, ereje s tehetsége szerint áldozván a nevelés és oktatásügy ezen ágában a nőnem kiképzése s erkölcsi műveltsége előmozdítására nézve. Ezen annyi gondal ápoltt intézetétöli megválás után is legszentebb ohajtásaként

fejezi ki, hogy azon intézet felett jövőre is az isteni gondviselés hatalmas karjai őrködjének s a nyert nagyobb erkölcsi erő védelme és ápolása alatt nyerjen oly szilárd alapot, melyen századokon keresztül rendületlenül megállhasson s emelkedjék oly magas fokra, mint a milyenre kell emelkednie egy hazai protestáns nőket képző és nevelő példányintézetnek. Ezen felsőbb leánynevelében a legközelebb lefolyt évben Karacs Teréz vezér oktatónő mellett a rendes és rendkívüli tantárgyakat előadta 6 egyén. Kézi munkákban oktatást adott 3 tanítónő.

Megjegyezzük itt, hogy ezen évben a miskolci helv. hitv. szentegyház egyik lelkésze tiszt. Misley Károly ur foglalkozott a vallás tanításával, éneklésben szinte a nevezett egyház egyik énekvezére Singler György oktatta a növendékeket.

Ezen leánynevelde 3 osztályra oszlott, mindenik osztályban meghatározott és kiszabott tudományok taníttatván. A népességi létszám a mult évben következőleg állott: Az I. osztályban volt 29 növendék, a II. osztályban 17, a III. osztályban 10, s így összesen 56.

V. Kisebb leányiskolákat illetőleg.

Miskolc városa különböző részeiben, egyházunk ápolása, védelme és felügyelése alatt létezik 3 kisebb leányiskola. Ezekben rendes és állandó tanítók: Juhász Mihály, Morvai József és Hetei József. A tanítványok száma a lefolyt tanévben volt 188. Névszerint Juhász Mihály vezetése és oktatása alatt 94. Morvai József keze alatt 49. Hetei József iskolájában oktatásban részesült 45.

Tanesszközökkel mindenik iskola maga látja el magát.

VI. Általános létszám.

1. A gimnáziumban	225.
2. Elemi osztályokban	206.
3. Vasárnapi iskolában	181.
4. Felsőbb leánynevelében	56.
5. Kisebb leánynevelében	188.

Összesen. 856.

C. A tanintézetek belállása.

1. *Nevelés és oktatási állapot.* Mint az előtt, úgy a legközelebb lefolyt tanévben is a tanárikar lélekismeretes köteletségének tartá a tanintézetek ügyeit általában, de különösen a gimnáziumi tantárgyakat úgy kezelni és vinni keresztül, a mint azt a nevelés és ok-

tatásügy magasztos céljai kívánják. Nevezetesen főszempont volt előtte, hogy a növendékek alapos ismeretet szerezzenek, a tárgyak lényegét és lelkét fogják fel s tegyék sajátjukká, mire nézve, hogy annál könnyebben célt érhessenek, az előadásban a tudományok természet- és sajátságához mért tanmódszert alkalmazott s ennek alkalmazásában az együttes és fokozatos menetet tartotta szem előtt. A klasszikus nyelvek előadására az 1857⁸. évben tett módosítás a lefolyt tanévben az előbbinél sikerdúsabbnak tapasztaltatott s az ehezi alkalmazkodás jövőre is fenntartandó leszen. A megállapított tanrendszer, mely szokott úton az illető felsőhatóság elé terjesztetik s melyből míg egy részről a miniszteri tantervhez ragaszkodás is kivüláglik, úgy más részről benne a protestáns önrendelkezési szabadságnak kellő tér van engedve, a lefolyt tanévben nagyobb változáson nem ment keresztül. Egyedül az egyházi közönséges énektanításra nézve tétetett rendszeresebb módosítás, de a mely a kivitelben nehézségekre találván, a tanári kar újabb javaslat készítésére kéretett fel, hogy annak nyomán a beállandó új tanévben a célszerűbb közénektanítás életbe léptethessék. Noha meg kell itt jegyeznünk, hogy tanintézeteinkben, azon lényeges szempontból indulva ki, hogy istenitiszteletünk egyik lényeges részét teszi az éneklés, s ebben jártasnak lenni a legkevésbé mivel protestánsnak is legszebb tulajdona, úgy a közönséges egyházi énektanítás, mint az énekművészet legnagyobb gonddal taníttatott, sőt tanintézetünket bátran állíthatjuk a hazai több protestáns tanintézetekkel e tekintetben is versenytérre, mire nézve legyen szabad felemlítenünk a közvizsgálatot megelőző közönséges egyházi és énekművészetből adott próbatétről szóló értesítését az e végre megbízott iskolai tanácsnak, mely ekként hangzik:

„Főlemlítettén miszerint Péter Dániel orgonista ur az összhangzatos éneklésben az ifjúság körül a mult év folytán oly megfeszített szorgalommal és lelkiismeretességgel működött, melyet a nyilvános próbatét alkalmával legszebb eredmény koszorúzott, célszerűnek látszanék tehát, hogy neki e szorgalmáért az iskolai tanács is elismerését fejezné ki, sőt jutalomban is részesítse.

Az iskolai tanács szíves elismerését s köszönetét nyilvánítja nevezett énektanár urnak az év folytán valóban feltűnő sikerű igyekezeteért s kikerestetvén több az e tárgyra vonatkozó egyháztanácsai határozatok, ezek értelmében illő megjutalmaztatását a t. t. egyháztanácsnak ajánlani is fogja, remélve, hogy nevezett énektanár ur énektanítás körüli kötelességét azután is hasonló buzgalommal folytatandja“.

Általában a tanári kar úgy a fiú mint leányiskolákban vállvetve munkálkodik a nevelés és oktatásügy körül, különösen a főgimnázium s elemi fitanodában a B. pont I. és II. szám alatt olvasható egyénekből álló tanerő működött egyesült erővel. Ezek kezelék a nevezett tanintézetekben a nevelés és oktatás ügyeit, kik mint gondos kertészek hiven örködnék, hogy abban mint szent-egyházunk veteményes kertében a serdülő erkölcsi erőket a tudomány, vallás és erkölcsiség tápláló nedvével öntözzessék, kik hivatásuk szeretetétől áthatva mindent elkövetének, hogy e szép birtok tulajdonosa birtokában örömet és dicsekedést találjon, s az ápolás alá vett erkölcsi erők mindig nagyobb nagyobb gyarapodást és tökélyesedést nyerjenek, kik gondos orvosként kitapogatva az ápolandó növények természetét, tulajdonait s lehető bajait, rendesen oly gyógyszereket használnak, miket a nevelés és oktatás a tudomány jelen állása, a vallásos erkölcsiség, főleg a tiszta humanitás ajánlanak, kik általában minden egyéni érdekeket félretevéen, egyedül csak a közügyet tekintik, s tanintézetünk életére tartozó minden intézkedésekben a felsőbbbséggel karöltve munkálkodtak.

A tanerő ily összevágó munkálkodásának lehet tulajdonítani ama kedvező sükert, melyet a tanév folyama alatt az egyházi tanács által kinevezett vizsgáló választmány látogatása alkalmával tapasztalt s arról az egyházi tanácsgyűlést annyszor a mennyiszor írásban tudósította, ennek eredménye lőn különösen azon szép előhaladás, melyet tanuló ifjaink a tanévet berekesztő szigorlatok alkalmával az érdekelt szülék és nagy számú ügybarátok előtt fölmutattak s a vizsgáló 4 küldöttség írásban foglalt előterjesztései fényesen igazolnak. Mi teljes bizodalommal hiszszük, hogy ily összevágó tanerő s ügyszeretet és kormányzat mellett tanintézetünk jövőre is áldást terjesztő temploma leend a tudomány, művészet, vallás és erkölcsiség örökké hirdetendő igéinek.

2. *Szépművészeti törekvés különösen.* A növendékeket jellemző szép tulajdonok egyike, ha a növendék megértve nemes hivatását már az iskola kebelében szembetűnő jeleit mutatja a szépművészetek iránti vonzódásnak. Ennek szép jeléül tárhatjuk föl, hogy tanintézetünk növendékei közül számosan kiváló szeretettel vesznek részt azon nemes élvezetben, melyet számukra nyújt:

a. A tanintézetünkben már régen fennálló magyar olvasó könyvtári társulat. Ennek célja a külföldi irodalmi műveken kívül különösen a hazai irodalmi termékek közül a befizetendő mérsékelt belépti díj alapján mindazokat megszerezni, melyek a gimnáziumi növendékek érettségi felfogásuk körébe esnek s kiválólag a

hazafiúi vallásos és erkölcsi érzelmek ápolására jótékony befolyással vannak. Ily részvevők száma a lefolyt tanévben 61 volt s az olvasó könyvtár 716 darabból állott.

b. A rajzművészet és szépirászat szinte számos kedvellőkre talált s noha az elsőbb nem kötelezett tantárgy, a lefolyt tanévben a művészet ezen ágabani oktatás jótékonyosságát nyolevan egyén élvezé, kik közül a gimnáziumra esik 69, az elemi osztályokra 12. A szépirásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy kötelezett tantárgy s minden osztályban az illető osztályvezérek felügyelése és vezérlése alatt gyakoroltatik. Átalában mindkettőre nézve jótékony hatás és buzdítással van, miszerint szentegyházunk előljárósága a tanévet berekesztő szigorlatok alkalmával rajz és szépirászati műkiállítást rendezend, a mi mult évben is miként alább látható a legszerencsésebb sikernek örvendezett.

c. A szépművészetek szoló ágát az ékesszólást tekintve legnagyobb örömeinkre szolgál kifejezni, miként a mult év e tekintetben a legsikerdúsabbak egyike volt, az illető magyar irodalmi tanár Lé-vay József oktatása s utmutatása mellett 25 ifjú mutatta fel szónoki ügyességét s jártasságát. Öröm volt látni s hallani az átértett s felfogott részint saját részint idegen műveknek lelkesült előadását, különösen kitűnőnek mondhatjuk Pásztor Miklós és Zsutai János VII. osztálybeli ifjak szónoklatát, amaz az „Élő szobor“, emez a „Vén cigány“ című művekben Vörösmartytól. Mindketten egy egy ezüst tallér jutalomban részesítettek. Többen pedig dícsérettel említettek meg s különösen Antalfy László 6. osztálybeli növendék.

d. A közönséges egyházi éneklés s énekművészetben miként fentebb már említve volt s jegyzőkönyvileg is méltányoltatott a lefolyt tanév Kovács Gábor tanár ur felügyelete alatt a leggazdagabb eredményűek egyike volt s jó emléket hagyott a közvizsgálaton megjelent nagyszámú közönség keblében.

e. A lefolyt tanévben irodalmi művek s illetőleg fogalmazások jutalmazására nem voltak különös jutalmak téve, mindamelllett a tanuló ifjúság egész évi s szigorlatok alkalmával felmutatott részint kötött, részint kötetlen dolgozataik teljes szorgalmat s igyekezetet tanúsítottak, sőt többen az iskolailag kiszabott dolgozatokon kívül számos magándolgozatokkal örvendetesen lepték meg a vizsgáló küldöttséget.

3. *Jutalom és ösztöndíj.* A lefolyt tanévben is történt jutalom és ösztöndíj kiosztás, nevezetesen a Rajz és szépirásért egyes jólté-
vők kegyes adományából kiosztatott 23 frt. 72 kr. o. é. azonkívül

egy darab császári arany s harmadfél ezüst tallér. Hálás köszönet az ifjú szorgalom s művészet kegyes pártolónak.

b. Ösztöndíjban részesített 20 kitűnő szorgalmú s erkölcsi jó magaviseletű tanuló. A kiosztott ösztöndíjak összege tett 167 frt. 7 kr. oszt. értékben. Névszerint 1-ször az Óváryféle jutalomra 25 frt. 20 kr. o. é. három növendék érdemesített. 2. Az alumnialis jutalomban 8 frt. 21 kr. o. é. részesült 8 ifju. 3. 2 frt. 52 kr. o. é. jutalmat kapott 6 növendék 4. A Debreczeni Gábor-féle 6 frt. 30 kr. jutalmat nyerte 1 növendék. 5. A bodgányi Farkas Károlynéféle 2 frt. 52 kr. jutalomra 2 tanuló érdemesített.

4. *Fegyelem s vallásos erkölcsiség.* Fegyelmet illetleg, miként az idevonatkozó szabályok említése mellett főszempont s vezérelv gyanánt hozaték föl, főtörekvése volt a tanári karnak, hogy az ifjúság a tudományos ismeretekhez erkölcsi és vallásos érzelmeket igyekezzék szerezni s úgy intézze életfolyását hogy benne szív és értelem párhuzamosan fejlődjék, nemesüljön és tökéletesedjék. E tekintetben a tanárikar fáradozását s a tanuló ifjúság felett benn az iskolában s azonkívüli örökődését nagyon megkönnyítette szentegyházunk azon célszerűnek ismert gyakorlata, miszerint tanintézteit általában s különösen gimnáziumát is időszakonként megvizsgáltatja, e végre a lelkészek s egyházi tanácsosok lévén megbízva, kik látogatásuk alkalmával vizsgálatot tartanak, a föl fölmerülhető bajokat s fogyatkozásokat atyai intelemmel feddik, dorgálják s ekként az erkölcsiség előmozdítását hathatósan eszközlik s egyzersmind hivatalos eljárásukról az egyházi tanácsgyűlést rendszeren írásban tudósítják.

Ezen kettős örökődés és felvigyázásnak köszönhető, hogy a lefolyt tanévben is erkölcsi halál esete elő nem adta magát, sőt még oly eset sem fordult elő, mely az iskolai tanács s illetőleg egyházi tanácsgyűlés figyelmét s eljárását vette volna igénybe. A gyermeki könnyelműség s leginkább hazugságból eredt hibák, a tanári testület körében szelid és humanus bánásmóddal orvosoltattak.

A vallásos erkölcsiség előmozdítására nézve pedig miként az előtt, úgy a lefolyt évben is oda törekedett a tanári testület, hogy a belső vallásos érzelmek külső cselekedetekben is nyilatkozzanak, megadják Istennek, a felsőségnek, embertársaiknak, maguknak azt, a mivel tartoznak. Különösen fő figyelem fordított arra, hogy a tanítások mindennap éneklés és imával kezdessenek meg s zárassanak be, az istenitiszteleten tanáraik vezetése mellett minden vasárnap dél előtt megjelenjenek s ott magukat a hely szentségéhez képest viseljék. Ugyan ilyen gond for-

dittatott arra is, hogy a növendékek a tanév folyama alatt uri szentvacsorával éljenek s kik még nem éltek arra illőleg elkészítenek s felavattassanak. Az ily növendékek száma a lefolyt évben a gimnázium és elemi főiskolák létszámában tett: 85.

5. *A tanerő tudományos működése.* Az 1857^s évi hivatalos előterjesztés folytán az ott megemlített kéziratok közül világot látott Orbán József ily című munkája „Népszerű természetrajz Krüger után“. A kéziratok száma növekedett Kun Pál ily című művével „Vezérfonal a történelmi s földrajzi legelső oktatásban“. Kapp után, mely mű illetékes bíráló véleménye szerint is tankönyv irodalmunkban örvendetes nyereség leendő.

D. Kormányzati kör.

a. *A legfőbb hatóság.* A miskolci helv. hitv. szentegyház tanintézetei, mint minden hazai protestáns tanintézetek az államfőnség fő felügyeleti jogkörébe esnek s e jogot szentegyházunk a protestáns autonomikus jogok épségben tartásával a legnagyobb tiszteletben tartja s elismeri.

b. *Egyházkerületi hatóság.* A legujabb időben történt mindkét részről közeledést összekötőbb viszony és ragaszkodás tanújelül mutatjuk fel, hogy szentegyházunk tanintézeteit s azok közt főgimnáziumát is legszívesebb készséggel helyezi az egyházkerületi főfelügyelet alá s egyszersmind hálás köszönetünket fejezzük ki, miszerint tanintézeteink közt különösen főgimnáziumunkat a főtiszteletű egyházkerület kinyilatkoztatott határozata szerint jövőre nem csak erkölcsi erejének mérlegbe vetésével, hanem anyagi segélyezésével is gyámolítandja, sőt hogy a fentebb említett összeköttetés még szilárdabb legyen „óhajtaná szentegyházunk, hogy a főtiszteletű egyházkerület részéről tanévek folyama alatt, legalább vizsgálatok alkalmával, ezen felügyeleti joggyakorlás képviselők által fogantatba is vétessék.

c. *Egyházi főfelügyelet.* Az egyház kebelében létező mindenemű tanintézetek az egyházi közönség s illetőleg konzisztórium közvetlen védelme s pártfogása alatt állanak. Ezen igazgatásnak kifolyása.

d. *Az iskolai tanács.* Ezen hatóság alakul az egyházi tanács kebeléből, rendesen képviselve, sőt tevételes részt véve abban a lelkeszi hivatal. Ezen hatóság jog és működési körébe esnek minden oly intézkedések, melyek vagy a tanári testület által indítva-

nyoztattak mint az iskolai beléltre mulhatatlanul szükségesek, vagy saját indításából erednek s a tanintézet kül és beléltére vonatkoznak, melyek közzül a saját jogkörében esőket azonnal érvényesíti, az azonkívül esőket az egyházi tanácsgyűlés elé terjeszti.

e. Tanári hatóság. Ezen hatóság közvetlen jogkörébe s intézkedése alá tartoznak minden oly tárgyak, melyek az iskola beléltét különösen tanügy s fegyelem tekintetében illetik. Kikötetvén azonban az, hogy ezen hatóság elnöke minden oly tárgyakat s felsőbb rendeleteket, melyek az iskola beléltét s annak alapul szolgáló törvényeket lényegükben érintik, mielőtt fogamatba venné, avagy végrehajtaná, mindenkor az iskolai tanács s illetőleg az egyházi tanácsgyűlés elé terjeszse. Egyébiránt megjegyeztetik itt az is, hogy gimnáziumunk igazgatósága által a felsőbb helyre szükségelt fölterjesztések mint lecketerv s más efélék a lefolyt tanévben is, miként a tanintézet szervezése óta folyvást magyar nyelven tétettek.

f. Kormányzati személyzet. A lefolyt tanévben egyházunk lelkészeinek közremunkálkodása s társelnöksöködése mellett a kormányzati személyzet következőleg állott: Főgondnok mélt. gr. Vay Dániel. Segéd főgondnok Kun István. Iskolai világi kormányzó Kolosi Sándor. Pénzügy választmányi elnök Lácza Szabó József. Pénztárnok Bakos Antal. Részletes fizetés s tandíj beszedő Herke Sándor. Ügyész Piskolty János. Jegyző Orbán József.

Az iskolai s egyházi tanácsgyűlésnek rendes tagjai a gimnáziumi s elemi tanárok. Az iskolai tanács jegyzője rendszeren az iskolai tanári tanács gyűléseinek hivatali idősbség szerint választott jegyzője.

Jegyzet. Az egyesült protestáns vasárnapi iskola kormányzatát a helybeli testvér egyház-felekezet konzisztóriumja gyakorolja, a közvetlen felügyeletet egy mind a két részről választott rendes küldöttség teljesíti. A felsőbb és kisebb leányiskolák feletti felvigyázást szinte az egyházi tanács kebléből e végre kiválasztott felügyelők, tagok s főgondnok s lelkészek együtt gyakorolják.

E. Tanév berekesztése.

A közvizsgálatok rendét a nagyobb és kisebb leányiskolák növendékeinek vizsgálata nyitotta meg, ahoz alkalmazott beszéd és összhangzatos énekléssel az avasi és új templomban. Ezután pedig főgimnáziumunk s elemi fiúiskoláinkban a lefolyt 185⁸/₉ iskolai év-

ben a közvizsgálat, miként azt egy előre kinyomatott értesítvény tudatta, következőleg történt meg.

A vizsgálat 4 küldöttség előtt tartatott, kezdetét vette Jul. 3. s tartott 8-ig. Nevezetesen:

Julius 3. délutáni 3 órakor a tanintézeti nagy hallgató teremben ünnepélyhez alkalmazott beszéd tartása után, templomi közönséges és összhangzatos éneklés s kardalokból történt vizsgálat s ugyanakkor volt a rajzműi kiállítás. Még pedig megnyitott az ünnepély. 1. Egyházi énekkel phisharmónika kíséretében. 2. Tudományos értekezést tartott Vágó József természettanára, értekezvén: földünk alakulásáról, ezt követé. 3. Kardal. 4. Szavalás. 5. Ének phisharmónika kísérettel. 6. Rajz és szépirás. Jutalmak kiosztása. 7. Ének és kardallali berekesztés.

Az első vizsgáló küldöttség előtt vizsgáltattak. Jul. 4-kén a VIII. és VII. 5-kén a VII. és VI. 6-kán a VI. és V. 7-kén az V. osztálybeliek. A második küldöttség előtt. Jul. 4. és 5-kén a IV. 6. és 7-kén a III. osztálybeliek. A harmadik küldöttség előtt. Jul. 4. és 5-kén a II. 6. és 7-kén a I. osztálybeliek.

A negyedik küldöttség előtt. Jul. 4-kén az elemi I. 5-kén az elemi II. 6-kán az elemi III. osztálybeliek.

Julius 8. iskolai tanács tartatott, melyben az egész tanuló ifjúságnak tudomány s erkölcsben tett előmeneti osztályzása, ugy-szintén a kitűnőbb tanulók közt az ösztöndíjak kiosztása történt meg.

A kiadott értesítvény szerint az 185⁹/₆₀ tanév beáll folyó évi szeptember hó 1-ső, a fölvételi idő terjed ugyanazon hó 4-kéig, a midőn az egész tanuló ifjúság délelőtti 8 órakor a gimnáziumi nagy hallgató teremben összegyűlvén, onnan istenházába megy s a szentlélek segítségül hívása után a tanítási előadások megkezdetnek.

Ezen ünnepélyre nézve meg kell jegyeznünk, hogy az előre kijelelt helyiség t. i. a gimnáziumi nagy hallgató terem nem fogadhatta be a nagyszámú hallgató közönséget, hanem az avasi nagy templomban tartatott, mely jelenet szinte a tanügy s tanintézetünk iránti érdekeltség legfényesebb tanúbizonysága.

A vizsgálatok rendjét és sorzatát a vasárnapi iskolások ünnepélyes megvizsgálatása rekesztette be.

F. Anyagi intézkedés.

Szentegyházunk főgondoskodása tárgyát tette s teszi jelenleg is tanintézeteinek anyagilag is lehető jókarban tartása. Ennek ta-

núbizonyságául szolgálhat: 1. Hogy minden tanintézetei, tanárok és tanítók lakjai tűzkár ellen biztosítvák. 2. Tanintézeteit kívül és belől kitisztíttatja, lehető legtisztábban tartja. Minden évben a gimnáziumban bennlakó tanulókat tűzi fával s világítással ellátja, ugyasintén a tantermeket. 3. A legközelebb lefolyt évben az iskolai könyvtár egy részét teljesen fölszerelte s abban a könyvkészletek be is rendeztettek s a tantermekben, hol hiány vétetett észre kijavíttatott. 4. A tanárok fizetését ereje s tehetsége szerint növeli, így a legközelebb lefolyt tanévben is tetemes nem reménylett kiadásai mellett az elemi fi és leánytanítók fizetéseit öregbítette. Szóval minden rendelkezhető filléreit örömet és buzgó áldozatkészséggel hozta a tan és nevelés ügy oltárára.

G. Függelékül.

A tanári nyugdíjintézet ismertetése mult évi előterjesztésünkben meg volt említve rövideden, miszerint gimnáziumi s elemi fitanodánk tanárai jövőjük biztosítására s a miskolci tanintézeti tanárok állásának s közvetve az egyház tekintélyének emelésére tanári nyugdíjintézetet alapítottak. Azon előterjesztésben csak a kezdeményezés jeleit mutattuk föl, kérőleg intézve szavainkat egyszersmind a protestáns áldozat kész honfiakhoz, hogy ezen jótékony célú intézethez tetteleges adakozással is járuljanak. Azonban a mult év lefolyása alatt tapasztalni kénytelenítettünk, hogy míg a kérdéses nyugdíjintézet teljes megnyitásnak örvendene s alapszabályait a köznyilvánosságnak által adhatná, felső hatósági figyelmeztetés után az alapszabályok fölterjesztése követeltetett. Ezek az illető hatóság útján föl is terjesztettek s onnan folyó évi jul. 23. az alapító tanárok s egyház megnyugtatóására gimnáziumi igazgatóságunkhoz a miskolci cs. k. szolgabírói hivatal útján következő tartalmú cs. k. helytartósági leirat érkezett.

„A cs. k. helytartósági osztálynak mult hó 20. 17295. sz. alatti kibocsátványa folytán a cs. k. szolgabírói hivatalnak 17/1 10, 233. sz. alatti jelentésére vonatkozólag tudtúl adatik, hogy a miskolci h. h. főgimnázium s hozzá kapcsolt elemi fitanodák tanárai által alapítandó özvegyek és árvákra is kiterjedő nyugdíjintézet nem tartozik azon egyletek osztályába, melyekre az 1852. nov. 26. kibocsátott egyleti törvény a. fejezet 1 §-a szerint az államkormány különös engedélye s jóváhagyása szükséges, a mennyiben a kérdéses intézet nem akarja tagjai közzé felvenni mindazokat, kik az alapszabályokat aláírni hajlandók lennének, hanem ennek célja,

hatásköre csak az említett tanintézet körére szorítkozik“.

„Egyébiránt az alapszabályok végleges megalapítása s a tanári testület és egyházi felügyelet jogkörének meghatározása az alapítók intézkedésére hagyatik föl, azon egy eset köttetvén ki, hogy a mennyiben minden ily intézet állambiztossági főfelügyelet alatt áll, az alapszabályok egy példányban oda is fölterjesztendők.“

Ezen megnyugtató leírat vételével tanintézeteink mult évi élettörténetéhez örömet csatoljuk a nevezett nyugdíjintézet alapszabályait *) az azokhoz mellékelt függelék s jelenállásáról szóló pénztárnoki kimutatással részint azért, hogy azon kegyes jöltévők, kik ezen intézet gyámolításához áldozat készséggel járultak, kegyes adományaik hová lett fordításáról megnyugtattassanak, részint fölvilágosításukra azoknak kik iránta érdeklél viseltetnek s e tárgyban tudakozódásokat is tettek s végre részvét ébresztésül azokra nézve, kik előtt fő dolog a nevelés és oktatásügy minél magasbb fokra emelése s azzal foglalkozó egyének jövőndő sorsának biztosítása.

Ime ezek azon érdekesb adatok, melyeket szentegyházunk tanintézeteinek mult évi élettörténetéhez följegyzésre méltóknak tartottunk s nyugodt öntudattal a főtiszteletű egyházkerületi közgyűlés s nyilvánosság ítélő széke eléterjesztünk. **)

Kelt Miskolczon 1859. év szeptemb. 4. A tiszáninneneni helvét hitvallásu egyházkerületi közgyűlésnek

alázatos szolgái

a miskolci h. h. szent egyház tanácsgyűlése.

*) Közlését a legközelebb megjelenendő számra halasztjuk.

Szerk.

**) Örömmel tesszük közzé a miskolci egyháztanács tudósítását. Ohajtjuk egyszersmind, hogy régibb nyilvánításunk szerint mennél több prot. gimnáziumainkról hozhatnánk szabatos tényekhez ragaszkodó hivatalos vagy magán tollból került hiteles közléseket, felvilágosításokat, vehetnők egyuttal, mit annyira fájdalmasan nélkülözünk, az illetők észrevételeit, megjegyzéseit a tanügy fejlesztése, elévitele körül. Vajha mielőbb láthatnók a tudomány és nevelés ügyének tudományos fejtegetését, birálatos magyarázatát, javítgatását.

Szerk.

NÉPISKOLAI RENDTARTÁS, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NÉPISKOLAI TÖRVÉNYEKRE *)

A népiskola feladata.

A népiskola feladata a gyermeket szellemileg tevékeny, a polgári életben hasznos, jó erkölcsű, vallásos érzelmű s gondolkodású emberré nevelni. Népiskoláink feladata közelebbről, hogy azokban a gyermekek mint az egyház tagjai Isten ösmeretében és félelmében, emberi méltóságuk érzete mellett valódi keresztyéni alázatosságban, benső felebaráti szeretetben, buzgó egyháziasságban, szóval igaz keresztyénségben neveltessenek a helv. hitvallásu egyház szellemében, továbbá mint az állam tagjai hazaszeretetre, a törvényes felsőség iránti engedelmességre, a közjó iránti részvétre, lelkesedésre, mint a család tagjai a szülék, azok helyettesei a tanítók iránti tiszteletre, hálára, engedelmességre, általában házi erényekre vezettessenek, taníttassanak s azokban gyakoroltassanak. E végre a népiskolában mi egyes tantárgyak, minő terjedelemben és modorban fognak előadatni a népiskolai szervezetben van kifejtve és előadva.

Az egyházközség viszonya az iskolához.

A felebb kitűzött célok végett köteles minden egyházközség népiskoláról, e végre alkalmas helyiségről, annak kellő felszereléséről, iskolakertről, népiskolai könyvtárról, a tanító számára alkalmas lakhelyről, annak jókarban tartásáról, tisztességes fizetésről, annak időnkénti javításáról s a népesebb egyházak a tanítványok számához képest segédtanítói állomásokról is gondoskodni.

A gyermekek iskoláztatása. Az egyházközséghez tartozó minden szüle köteles gyermekét 5, illetőleg 6 éven át iskoláztatni. Iskolaképes minden gyermek, ki a 7-dik, iskolaköteles, ki a 8-dik életévet már elérte. Tandíj minden iskolaköteles gyermektől félvétenként előlegesen fizettetik, akár feladatott iskolába akár nem.

*) Ezen Népiskolai rendtartás című javaslat az egyetemes népiskolai választmány által mult év november 30 s következő napokon Sárospatakon tartott értekezleten elfogadtatott, most várja az egyes egyházkerületi közgyűlések jóváhagyását s illetőleg megerősítését.

Szegény gyermek iskoláztatásáról az egyházközség gondoskodik. Új tanítványok évenként csak egyszer vétetnek be az iskolába az iskolai év kezdetén. Ha azon növendékek, kik később adatnak iskolába, ezen okból kellő előmenetelt nem tehetnek, a szülék egyedül magoknak tulajdonítsák.

Az egyházközség viszonya a tanítóhoz. Szülék, gyámok, felügyelők sat. a tanítót hivatalábani eljárása miatt személyesen sem az iskolában, sem az iskolán kívül meg nem támadhatják, hanem ellene jogosan csak az egyházközségi felügyelőség, vagy ha a vádak súlyosabbak, az egyházmegye előtt léphetnek fel panaszaikkal, hol a felek kihallgattatnak s a sérelmek megorvosoltatnak.

Jegyzőkönyvek, táblás jegyzetek. Az egyházközség gondoskodik az iskolai ügyek különböző ágaira vonatkozó jegyzőkönyvekről, melyenek:

1. Az iskolai anyakönyv. Ez két részből áll: az első részben az iskolára vonatkozó történeti adatok, mint régibb alapítványok, újabb adományozások, a jöltevők, felügyelők, tanítók nevei, a tanító díjlevele, az iskolára fontosabb események, a másodikba a tanítványok és szülék nevei sat. jegyeztetnek be. (A. táblázat.)

2. Leltár azaz az iskola ingó és ingatlan javainak, könyveinek, taneszközeinek pontos összeírása. (B. táblázat.)

3. Mulasztási táblák. (C. táblázat.)

4. Vizsgálati táblák. (A fentebbiekkel együtt nyomtatásban megjelenendő D. táblázat.)

Iskolai pénztár. Iskolai pénztár alapítása is az egyházközség gondjai közé tartozik. Annak jövedelméből szereztetnek be: 1. Az iskolában használandó közös taneszközök, mint földteke, térképek, táblák, a tanító önképzésére szolgáló munkák, vezérkönyvek, egy kisdud népiskolai könyvtár. 2. A szegény iskolások számára különféle könyvek és készletek, mint ABC, olvasó könyv, biblia, palatáblák, s több az íráshoz tartozó készletek, melyek állandóan az iskola sajátai maradnak.

Ezen pénztár jövedelmét tehetik például a többek között: 1. A konfirmálás és közvizsga alkalmával nyújtandó segedelmezés az egyházban. 2. A mulasztásokért fizetendő pénzbírság. 3. Az egyház pénztárából nyújtandó segély. 4. Ajándékok, hagyományozások. 5. Minden iskolába lépő gyermektől fizetendő 10 uj kr. A pénztár az egyházközségi népiskolai választmány felügyelete alatt áll, a számadások évenként az egyházmegye elébe terjesztvén fel az egyházlátogatás útján.

Felügyelet.

A helybeli felügyelőség. A népiskola a helybeli népiskolai választmány folytonos és közvetlen felügyelete alatt áll. A helybeli népiskolai felügyelőséget illeti a felsőbb egyházi hatóság által tett intézkedések nyomán az iskola ügyek összes vezetése, külső és belső elrendezése. Ezen felügyelőség 1. A reá ruházott felügyeleti jognál fogva az iskolákat illető törvények és rendeletek pontos végrehajtása felett őrködik. 2. Éber figyelemmel kíséri az iskolai ügyek körül működő személyek eljárását. E végre a tagok nemcsak a közvizsgákon jelennek meg, hanem időnként s minél gyakrabban meglátogatják az iskolát. 3. Kötelessége oda működni, hogy az iskolaköteles gyermekek mindnyájan szorgalmasan gyakorolják az iskolát. E végre az iskolaköteles gyermekeket minden iskolai év kezdetén számba veszi, azok pontos összeírását a tanító-nak párban kiadja. 4. Kezeli az iskolai pénztárnak és annak gyarapítására kútőkről gondoskodik. 5. Gondoskodik arról, hogy a tanítás, nevelés és fegyelmezés a maga céljának megfelelően, a mutatkozó hiányok orvoslásáról szelid komolysággal intézkedik, s ha az általa tett, megfontolt és kiméletes lépések célhoz nem vezetnek, az egyházmegyére tesz jelentést. 6. A tanító tekintélyét védelmezi; fizetése pontos kiszolgáltatásáról s időnkénti javításáról gondoskodik. 7. Őrködik a felett, hogy az iskola minden vagyona, épületei, a tanszoba, taneszközök jó karban tartassanak, javíttassanak, szaporíttassanak, célszerűen rendeztessenek és kezeltessenek. 8. Szabályszerűleg félévenként, szükség esetén bármikor a presbitériumhoz tesz jelentést.

A helybeli felügyelőség szakértő tagjai leginkább az iskola beléletére ügyelnek: keresztül van-e vive a tanterv? Mit és hogyan tanít a tanító? mi elvek és mi elrendezéssel (lecketerv) jár el a tanításban? Miképen gyakorolja a fegyelmet? jó akarattal utasítják őt a szükség esetén s eszközlik tökéletesítését s lépéseket tesznek a szükséges és célszerű munkák, taneszközök beszerzése végett. A választmány többi tagjai inkább a külsőkkel foglalkoznak: p. o. hogy az épületek jó karban tartassanak, a tanteremben rend, pontosság és tisztaság uralkodjék, a szükséges készletek: székek, táblák sat. tisztán tartassanak, azokban sem gondatlanságból, sem szándékosan senki kárt ne tegyen, a gyermekek szorgalmasan látogassák az iskolát.

A választmány jegyzőkönyvet vezet üléseiről; az elnök jelen nem léttében hozott határozatai érvénytelenek.

A lelkész által gyakorlandó különös felügyelet ezen intézkedés által nincs megszüntetve.

b. **Körlátogató.** A körlátogató feladata a felett őrködni, hogy a törvényes egyházi felsőség által kiadott s népiskolákra vonatkozó rendeletek a tanító és helybeli iskola felügyelőség által szem előtt tartassanak s pontosan végrehajtsanak.

A körlátogató a tanító felett nem csak felügyeletet gyakorol a tanítás tartalmát, menetét, módját, továbbá a fegyelmi eljárást illetőleg, hanem egyszersmind utasítással látja őt el mindezekben, a lecketerv készítésében, általában a tanterv keresztülvitelében, az önképzésben. Eljárásában főkellék, hogy ne csak részrehajlatlan felügyelő, hanem egyszersmind jóakarátú vezető legyen, hogy hozzá a tanító tiszteletteljes bizalommal közeledjék.

Az iskola egész állásáról, külsejéről és belsejéről részletes és kimerítő tudósítást szerkeszt, az egyházmegyei népiskolai választmány által kiadandó minta szerint, táblákban s az azokban nem foglalt pontokat illetőleg jegyzőkönyvileg. Jelentése az esperesi hivatal útján a népiskolai választmányhoz tétetik át.

A körlátogató a következőkről tesz kimerítő jelentést: 1. Az iskola külseje, helyiség és felszerelés, az iskola szoba elrendezése, minő karban tartása, taneszközök. 2. Tanítványok, azok száma, az iskolakötelesek és rendes iskolások, idegenek, a közelebb lefolyt két év alatti növekedés vagy fogyás és annak okai. Az áthelyezés, mely kétes esetekben mindig a körlátogató ellenőrködése mellett gyakoroltatik. Szegény iskolások. 3. A tanítást illetőleg előadatnak-e minden kötelező tantárgyak s kellő terjedelemben s alapossággal-e? Vajjon a törvényes egyházi előljáróság által kijelelt kézikönyvek vannak-e használatban? a tanulás mellett gyakoroltatnak-e a tanítványok önmunkásságban? 4. A fegyelemre nézve, annak használatban levő eszközei, netaláni visszaélések a fegyelmezésben, panaszok, a gyermekek külső maguk tartása, illedelem, rend, pontosság, erkölcsi magaviselet. 5. A tanító neve, kora, készsége, szorgalma, hivatalábani eljárása, erkölcsi magaviselete, tanítói értekezletek vezetése. 6. Helybeli felügyelőség, a tagok nevei, változás a személyzetben, a mulasztások ellenében követett eljárás, érdekesebb határozatok, a tanító fizetésének pontos, vagy pontatlan kiszolgáltatása, az iskola jövedelme, újabb adományok, a leltár megtekintése. 7. Javaslatok.

c. **Egyházmegyei népiskolai választmány.** Az

egyházmegyei népiskolai választmány gondoskodik az egyházkerület által kiadott határozatok és rendeletek közzétételéről, útasítással látja el a körlátogatókat hivatalos eljárásukban, ide értve a vizsgákat, tanítói értekezleteket, példányiskolák rendezését is. Eljárásáról az esperesi hivatal útján időnként az egyházkerületi népiskolai választmányhoz adja be jelentését.

Mulasztások. Annak eszközlése, hogy a gyermekek rendszeren járjanak iskolába, kötelessége az egész gyülekezetnek, különösen pedig azoknak, kik az iskolai ügyek vezetésével megbízattak. Ennek legelsőben használandó eszközei a buzdítás, felhívás, megintés. Ez uton hatnak a szülékre az iskola felügyelők, a lelkész, az iskola jóltevői és a tanító s ha a szelidebb eszközök célhoz nem vezetnek, a polgári hatóság segélye fog az esperesi hivatal útján igénybe vétetni.

A tanítónak kötelessége a mulasztásokról jegyzőkönyvet vezetni s a mulasztók névjegyzékét a szükséges észrevételekkel kísérvé a lelkésznek minden héten, a helybeli iskola felügyelőségnek minden hónap végén benyújtani. Feltétlenül igazolják a mulasztást: a gyermek betegsége, beteg szülék melletti szolgálás, haláleset a családban az eltemetésig, viharos idő, minden más lehető okok a helybeli felügyelők által megvizsgálatnak s a körülményekhez képest elfogadtatnak vagy elvettetnek. Minden mulasztást kivétel nélkül igazolni kell. Ha oly esetek fordulnak elő, melyeket a szülék előlegesen be nem jelenthetnek, kötelesek utólagosan legfeljebb három nap múlva kieszközölni a szükséges engedélyt, különben a mulasztás mint nem igazolt fog beszámítatni. Sürgetős körülmények közt engedélyt adhat a tanító két három fél napi mulasztásra, egy hónap alatt, azontúl a lelkész vagy az iskola felügyelőség. Iskolás gyermek azzal, hogy mulasztásra engedélyt kérjen, meg nem bízathatik, az a szüle vagy helyette más megbízott felnőtt személy által eszközöltethetik. Ragályos nyavalyában levő gyermeket iskolába bocsátani tilos.

Fegyelmezés. A fegyelem gyakorlás célja az iskolában a rend fentartása, engedelmességhez és pontossághoz szoktatás, az erkölcsök szeplőtlen megőrzése. Az iskolában a rend fentartásának engedelmesség és pontossághoz a büntetés nem első, hanem utolsó eszköze, a tanítót terheli minden kihágás, melyet éber figyelem és pontos eljárás által megelőzhetett volna.

Jutalmak. A tanítónak szeretetén kívül nincs semmi elajándékozni valója; ennek legteljesebb mértékében a leggyengébb tanítványok részesülnek, mint a kik türelmét a legnagyobb mér-

tékben igénybe veszik. A tanító által osztogatandó jutalmak: méltányló elismerés, helyeslő szavak, előléptetés a pályatársak között, megbízás a felügyelettel vagy a gyengébbek vezetésével. E pusztán erkölcsi jutalmazásban is ovatos legyen a tanító az elismerés olynemű nyilvánításától, mely egyik vagy másik növendéket a többiek felett tulságosan kiemelvén, a gyermeket elragadná, benne önhittséget keltene.

Büntetések. A kihágások és vétségek ellenében alkalmazandó büntetések: szelíd figyelmeztetés, komoly tekintet, megintés, feddés, dorgálás, az ülőhely elvesztése, lejjebb sorozás és rendkívüli esetekben a vessző. Ezek alkalmazásában főszabály az elkövetett hiba fékezésére elegendő büntetés lehető legkisebb mértékét alkalmazni. Ha egy komoly tekintet elegendő a megzavart rendet helyre állítani, ujját se emelje fenyegetésre a tanító, hogy a kezei közt levő fegyelmi eszközöket el ne vesztesse, azokból idő előtt ki ne fogyjon. A fegyelem gyakorlásában vegye figyelembe a tanító egy részről a gyermek testi, más részről szellemi és erkölcsi fejlődését; oly alakban soha se hajtja végre a büntetést, mely a gyermekre akár egyikre, akár másokra nézve veszélyes következtetéseket vonhatna maga után, mint betegség, bénaság; vagy elfásultságot, levertséget idézne elő, vagy a növendéket saját erkölcsi fejlődése mértékén alul állítaná. Testi büntetés végett tilos más eszközt használni, mint egy vékony vesszőt, melyet a tanító mindig zárva tart, csak szükség esetén veszen elő, szándékolva és ismételve elkövetett nagyobb vétségek ellen használ, a büntetést legfeljebb hat vessző ütéssel a tanító személyesen hajtja végre. Tiltott büntetések: indulatos kitörés a gyermek ellen, káromló szavak, a fej, előtest és végtagok erőszakos bántalmazása, ütlegetése, gúnynevek, a szülőkre vonatkozó megjegyzések, valamint mindennemű jutalmazások és büntetések, melyek a becsületérzést nagyon felizgatnák vagy eltompítanák.

Fokozat a büntetésekben. Ki a figyelmeztetés, megintés és dorgálás iránt közönyös, ülőhelyét elhagyva a szék vagy fal mellé állíttatik, vagy elkülönözött ülőhelyet kap, neve mint rendetlené táblára iratik. Ki a tanítónak nem engedelmeskedik, másokat bántalmaz, szemérmét sértő dolgokat beszél vagy cselekszik: helyét egy időre elveszti, alább soroztatik, vagy mérsékelt testi büntetéssel fenýttetik. A ki makacs ellenszegűlő, hazug, tolvaj s ezekhez hasonló nagyobb hibát követ el, kora, neme és testalkata figyelembe vételével érzékenyen megfenýttetik. Súlyosabb vétségeket a büntetés végrehajtása előtt, vagy ha nem tudná ma-

gát a tanító a célszerű eljárásra nézve biztosan tájékozni, tartozik a lelkésznek tudtára adni s útását a fegyelmi eljárásra nézve kikérni. A szünetek alatt az iskolán kívül elkövetett vétségek megbüntetése a szülék és nem a tanító kötelessége. Ki több izbeni kemény büntetés és a lelkésztől vett oktatás dacára is, miről a szülék is értesítendők, meg nem javul, s erkölcstelen tettei és beszédei által a gyermekeket, kiknek az iskolában csak szépet és jót kell tanulniok, bűnre tanítaná, annyival inkább azokat szándékosan vétkes cimboraságra édesgetné, minden általa elkövetett vétségek figyelembe vétele mellett, az egyházmegyére teendő bejelentés után a helybeli felügyelőség és presbitérium által egy évre, ismétlés esetében pedig végképen kitiltatik az iskolából.

Túlszigorú fegyelmi eljárás miatt a tanító ellen a helybeli felügyelőség előtt emelhetnek panaszt a szülék, egyeseknek nem állván jogában ellene személyesen kikelni, őt megtámadni. Ha a tanító átlépte azon határokat, melyeken belől a fegyelmet jogosan gyakorolhatja, a helybeli felügyelőség s ha ellene súlyosabb vádak emeltettek és bizonyítottak be, az egyházmegye által rendre útasítatik; ha pedig eljárása durvaságra vagy épen kegyetlenségre mutat, az általa bántalmazottra betegséget, bénaságot annyival inkább halált hoz, az egyházmegyei előjáróság által hivatalától elmozdítván, az illetők által a polgári hatóság elé idéztethetik. Ha a tanító a fegyelmezésben a felebb kijelölt korlátok közt maradt, a helybeli felügyelőség a vádat megszünteti, a tanítót törvényes eljárásában minden további nyugtalanítás ellen védelmezi.

A tanító. Az iskola közvetlen vezetésével a tanító bízatik meg, kinek feddhetlen erkölesű magaviselet mellett a népiskolában előadandó tantárgyakban alapos és kimerítő ismerettel kell bírnia legalább oly mértékben, mint azt a tantárgyak okszerű előadása megkívánja. A tanító köteles egészen hivatalának élni, a népiskola céljának megközelítését lelkiösmeretes hűséggel munkálni, a felügyelettel megbízott hivatalok és személyek iránt tisztelettel viselkedni, azok tekintélyét védelmezni, az istenitisztelet általa teljesíthető minden ágaiban szükség esetén a lelkésznek segítségére lenni, külviseletben, kedvtöltésben, magán foglalkozásban kerülni mind azt, mi hivatalának komolyságával, fontosságával, annak serény pontos teljesítésével össze nem fér; a tanítást a gyermekre nézve a testi fejlődés kára nélkül okszerű és jól átgondolt eljárás által könnyen felfoghatóvá tenni, az által a szivre és lélekre egyiránt üdvösen hatni, öntökéletesítését folytonosan munkálni, éber figyelem által a hibát inkább megelőzni, mint büntetésekkel sujtani, a

fegyelmezésben a legnagyobb megfontolással és mérséklettséggel járni el.

A tanító különös kötelességei: 1. Az iskolában hetenként 30 órai oktatást ad. 2. A tanítványok megérkezése előtt néhány perccel a tanterembe megy, a tanítási órák alatt folytonosan a tanítványok közt van. 3. Az iskolában a növendékeket engedelmességre, egyenes testtartásra, illedelmes magaviseletre, tisztaságra, figyelemre, önmunkásságra szoktatja, bennök kegyes keresztyéni érzelmeket ébreszt és ápol. 4. A tanítást minden nap énekléssel és imádkozással kezdi meg és rekeszti be. 5. Kimenetel alkalmával a tantermet el nem hagyja, míg a legutolsó tanítvány is el nem távozott. 6. Az előadásokhoz előre szorgalmasan készül. 7. A tanítás ideje alatt a tanítványokat mellékes foglalkozásra nem alkalmazhatja, azon kívül is csak olyanokra és oly mértékben, mint a szülék által jóváhagyatik. 8. Ott hol iskolakert van, a nagyobb gyermekeket a konyhakertészetben, a fiúkat különösen a gyümölcsfa nemesítésben és ápolásban gyakorlatilag oktatja. 9. Kötelessége a tanterem tisztán tartásáról, gyakori szellőztéséről gondokodni, e célra a tanítási időn kívül a nagyobb iskolás gyermekeket is alkalmazhatván. 10. Az egyházat félnapra még szünidő alatt sem hagyhatja el a lelkész tudta és jóváhagyása nélkül. 11. Általában kötelessége az egyházi hatóság által kiadott rendeleteknek feltétlenül engedelmeskedni. 12. Kérelmekkel, javaslatokkal, előterjesztésekkel a helybeli iskolafelügyelőséget keresi meg mindenek előtt, ha annak intézkedéseivel meg nem elégszik, joga van az egyházmegyére jelentést tenni. 13. Csak a törvényes egyházi előjáróság által kijelölt kézikönyveket használhatja. 14. A tantermet mellékes célokra semmi szín alatt sem használhatja.

A HEIDELBERGI KATEKHIZMUS

ÁTDOLGOZÁSA.

A népiskolai egyetemes választmány a heidelbergi kátét, a hozzá szükséges magyarázatokat tartalmazó vezérkönyvvvel együtt nem pályázás, de egyenes megbízás útján kívánja elkészíttetni. A kidolgozásnál szem előtt tartandó utasítás következő:

A heidelbergi katekhizmus népiskolai tanulók és tanítók számára leendő s magyarázattal ellátandó kiadására vonatkozólag.

A végre, hogy a reformált keresztyén egyház tiszta tudománya, az azt magába foglaló s Magyar és Erdélyországban szimbo-

likus tekintélylyel is bíró heidelbergi katekhizmus alapján iskoláinkban minél célszerűbben és sikerebben taníttathassék mulhatlan szükségés:

1. A nevezett katekhizmust a legjobb s leghitelesebb kritikai kiadású eredeti német szövegből, a tartalomnak minden legkisebb sérelme nélkül világos, de a tartalomnak s az eredetinek megfelelő ünnepélyes nyelvezettel magyar nyelvre tökéletesen általtnni.

2. A katekhizmus szövegéhez tétessenek oda a döntő vagy világosító szentírásbeli bizonyságok, melyekre nézve ha az okszerűség ugy kívánja, el lehet a magyar kiadásokban eddig használt szentírásbeli helyek sorozatától térni, s azoknál célszerűbb és döntőbb ujakat sorozni be, mulhatatlanul megkivántatván, hogy az idézett szentírásbeli helyek, a józan ekszegesis szerint is, valóban azon értelemmel birjanak, melyben bizonyságul idéztetnek.

3. Minden kérdéshez tétessék célszerű rövid magyarázat gyermekek számára, mely a kérdés tartalmát világosítsa, érthetőbbé tegye; a nagyobb fontosságú hittani pontoknál mind a más felekezetek s különösen a római kathólikusok értelmétli különbözést, mind a hitágazat történeti fejlődésének főbb pontjait röviden elő kell adni, végre minden kérdéshez a katekhehis alapelvei szerint oly kérdéseket kell tenni, a melyeknek megoldása az illető cikk egész tartalmának tiszta átérthetését célszerűen elősegíti, mely kérdésekre azonban maga a gyermek felelend meg, a szerint a mint a tárgyat megértette.

Ezen kézikönyv, mely a gyermekek számára készül, nem lehet nagyobb nyole nyomott ivnél közép 8-ad rétbén.

Készíttessék vezérkönyv is, mely a tanítókat képesítse.

1. Arra, hogy a katekhizmus tartalmát kellő terjedelemben és mélységben felfoghassák, megérthessék; e vezérkönyvben tehát már a katekhizmus pontjai nemcsak a szentírásból, de a theológiai tudományok egész tárházából, s a józan bölcsészetből erősítettnek és világosítottanak, a más felekezetek értelmétli való eltérés bővebben előadatik s nemcsak a magunké védelmeztetik, de az azzal ellenkező meg is döntetik s a történeti pontok is bővebben előadatnak. E mellett e vezérkönyv adjon útast a tanítónak arra is, hogy midőn a katekhizmus egyes pontjait magyarázza, az illető katekhizmusi éneket is ünnepélyesen elolvassa vagy olvastassa fel és magyarázza meg, hogy így a tanító és tanítvány is a katekhizmus tartalmát ne csak értse, de érezze is.

2. Képesítse e vezérkönyv a tanítót arra, hogy a katekhiz-

must, melynek tartalmát már kellőleg megértette, megtanítani is képes legyen a gyermekeknek; e célból tehát a katekhizmus minden pontjára vonatkozólag kimerítő didaktikai és methodikai útastásokat adjon.

Ezek mellett a vezérkönyv, mind magukra a heidelbergi katekhizmus célszerűbb kiadásaira, mind a tartalom főbb pontjaira nézve adjon kellő irodalmi tájékozást, a legjelesebb magyar és más nyelvű műveket ösmertesse, vagy nevezze meg.

A kézikönyv rövidebben, a vezérkönyv pedig bővebben közölje mindjárt elől a heidelbergi katekhizmus keletkeztének s elterjedésének, a magyar ref. egyház általi bevételestének történetét. A vezérkönyv terjedelme legfőlebb tíz nyomtatott iv.

E munka megírására két avatott szakférfiút vélvén a választmány felszólítandónak, titkos szavazat útján átalános szótöbbséget Zsarnay Lajos egyházkerületi főjegyző és Filó Lajos pesti hittanár nyertek. A munka elkészítésének határideje pedig 1861. március 30-dik napjára határozottatott.

A LELKÉSZI VIZSGÁK EGYENLŐSÍTÉSE.

Mult év május havában a tiszáninneri egyházkerületi közgyűlés igen ohajtandónak találván azt, hogy a lelkészi vizsgák mind a négy egyházkerületben egyenlővé tétessenek; e tárgyban az egyetemes választmány következő javaslatot terjeszt az egyes egyházkerületi közgyűlések eleibe átnézés, elfogadás, illetőleg tetsző használat végett:

1. Minden, ki a rendes lelkészi hivatalbà belépni kíván, két vizsgát tartozik tenni, mind a kettőt az illető egyházkerületek vizsgáló bizottmánya előtt, melynek elnöke mindig az illető szuperintendens, tagjai az egyházmegyék világi és egyházi e végre választott képviselői, a bizottmányban az illető főiskolák theológiai tanári kara is szükségesen képviseltetvén.

2. A lelkészi hivatalhoz vezető első vizsgát, a segédlelkészi képesség megnyerhetése végett, csak azok tehetik le, kik a nyolc éves teljes gimnáziumi pálya bevégezése után, a böseleti, a paedagógiát is ide értve, és theológiai tanfolyamot négy év alatt valamelyik magyarországi reformált főiskolában nyilvánosan bevégezték, és erről kielégítő osztályzattal szabályszerű nyilvános bizonyítványt mutatnak. Ezen első vizsgára azok is boesáttathatnak, ha ugyan a fentebb említett négy évi akadémiai tanfolyamot bevégezték, kik valamely egyházközségben iskolatanítói vagy nevelői állomáson van-

nak. Azonban senki ekszmissziót a szent sákramentumok kiszolgáltatására nem nyerhet mind addig, míg rendes és állandó segédlelkészi állomása nincs. E szerint a kápláni évek az ekszmisszió keltétől számítandók. Kik magyarhoni theológiai pályájok dieséretes bevégezése után külföldi akadémiákra mennek, s akadémiai bizonyítványokkal igazolják, hogy ott a theológiai vagy filozófiai felolvasásokat szorgalmasan hallgatták: azoknak akadémián töltött éveik kápláni évekbe betudandók.

3. Kik az első szigorú vizsgát kielégítőleg kiállották, és segédlelkészséget, mint ekszmisszusok egy évig folytattak: azok egy év múlva, ugyancsak a fentebb körülírt egyházkerületi vizsgáló bizottmány előtt a másik vizsga letételére is kötelesek, ha valamely egyházközség általi meghívásra magokat képesíteni akarják; ellenesetben ezen vizsga letételét továbbra is halaszthatják, jól megjegyezvén, hogy senki sem ordináltathatik, kinek külső hivatása nincs, valamint senki rendes lelkészi állomásra semmi esetben sem alkalmazható, ki még élte huszonnégy azaz 24 évét be nem tölté. A kik ezen második vizsgát is kellő sikerrel kiállották: több vizsgára nem köteleztetnek, rendes lelkészi állomásra meghivattathatnak, s állandó lelkészi hivatalokba lépések utáni ünnepélyes felavattatásuk a szokott egyházi rendtartások szerint történik.

4. A ki valamelyik vizsgán ismételve megbukik: többé vizsgát nem ismétélhet.

5. Mind a két vizsga kiterjed erkölcsre s tudományra.

a) Az erkölcsi jellem és tisztaság különösen Isten ígéje sáfáriban főbb és szükségesebb kellék levén, mint minden tudomány és ügyesség: minden tudományos vizsgát az erkölcsi vizsga előz meg, úgy hogy az olyan egyén, ki felől az egyházkerületi vizsgáló bizottmány kétkedhetik, vajjon az erkölcsi magaviseletre nézve lehet-e jó példa az ur nyája előtt, a tudományos vizsgálatról is egyszerűen eltiltatik. E végre szükséges, hogy a megvizsgálandó erkölcsi jellemére s magaviseletére nézve az illető előjáróitól ajánló jó bizonyítványokat mutasson elő, a mire különösen az es-perességek szükség, hogy kiváló gondot, figyelmet fordítsanak.

b) A tudományos vizsga írásbeli és szóbeli.

a) Az írásbeli. Az első vizsgán a vizsgálandók a kiadott szövegről predikációt irnak dél előtt zárt ajtó mellett. Segédkönyvül csak bibliát és konkordanciát használhatnak. Délután pedig diszsertáció dolgozására magyar nyelven, szinte zárt szobában minden segédkönyv nélkül adatik fel theológiai tudományos tárgy, melyet a ki latin nyelven dolgozandik, különösen fogja ajánlani magát. A

második vizsgán előlegesen adatik ki predikációra textus és katekhizációra katekhizmusi kérdés s ezen munkákat a bizottmány előtt előszóval is fölmondani köteleztetnek, hogy előadási képességök is kitűnjék.

β) A szóbeli vizsga a következő tantárgyakra terjed ki. Az első vizsgán: 1. Ó és új testamentomi eksegezis. 2. Az ó szövetségi és keresztyén egyházi történelem. 3. Theológiai enciklopédia. 4. Apologétika. 5. Hittan. 6. Keresztyén erkölestan. 7. Keresztyén felekezetek tanrendszere. A második vizsgán: 1. Homilétika, katekhétika, liturgika, papi gond. 2. Egyházjog. 3. Magyar protestáns egyháztörténelem. 4. Gyakorlati bibliai magyarázat. —

Megjegyzendő, hogy a vizsgálandónak nagy dicséretére s méltó kitüntetésére szolgáland, ha kápláni éve alatt készített saját művét, mint tanulmányozásának s tudományos foglalkozásának biztos jelét s gyümölcsét mutatja be.

A szóbeli vizsga módorára nézve általános elvül tűzetik ki, hogy a vizsgálandó elé ne szaggatott apróbb kérdések tétessenek, hanem tárgy tűzessék ki, melyről a vizsgálandó minden közbeszólás nélkül saját erejéből kimerítőleg szabadon értekezhessék.

Végre az értekezlet a főtiszteletű egyházkerületeknek figyelmébe ajánlja, hogy examinatoriumok vagy vizsgálati kézikönyvek készítéséről gondoskodnának.

Valamint arra is fölkéri figyelmét az egyházkerületeknek, hogy az ifjak magasabb protestáns tudományos műveltség eszközlése tekintetéből, a filozófiai tanszékek erősbítettessenek főiskoláinkban, s a világi pályára készülő ifjaknak is alkalom nyitassék a protestáns tudományos műveltség megszerezhetésére.

ÉNEK ÉS ZENEÜGY.

SZINTÉN VÉGSZÓ I. S. URHOZ A ZENE TERÉN ÁTALÁBAN.

Midőn I. S. úr őszinte szavára őszinte válaszat tettem közzé e becses folyóirat hasábjain, nem bírálási, nem polemizálási viszketegből tevém azt, hanem, mint ott is mondám, egyedül kölcsönös felvilágosítás okáért. Azonban a kölcsönös felvilágosítás nem csak I. S. urra vonatkozik, miután

azt magánlevél útján is elvégezhettem volna, hanem vonatkozik az főleg azon olvasókra, kik talán a zene terén nem annyira jártasak lévén s kívált, a régi egyházi hangnemeket illetőleg, hogy hadd halljanak már egyszer olyan véleményt is, mely eltér az I. S. úrtól, s mely vélemény nem egy dr. Ebrard urtól, hanem több, általam névszerint fölemlített szaktudósoktól származik. Én föl tettem azt I. S. urról, hogy tudja a különbséget, a hyper (felül, túl) és hypo (alul, al) szók közt s hogy tudja azt, miszerint volt s ha kell, van még most is például hyperdori és hypodori hangnem, noha I. S. úr ilyesmiről soha sem tett említést: I. S. úr azonban még azt sem teszi föl rólam, hogy tudom azt, miszerint létezik a mai zenerendszer alapjául szolgáló joni és aeoli hangnem, mert ezeket számonkéri tőlem a „Végszó“-ban. Megvallom, hogy nem akartam I. S. úr módjára az effélék fölhordásával e becses lap terét szűkíteni s olvasóinak legnagyobb részét ezáltal untatni. Én ugyan nem vagyok s nem is leszek már szaktudós, minek I. S. úr tán tréfából címez engemet, hanem annyit, még is csak föltehetett volna szerény tudományomról.

Miután azonban I. S. úr a zene elméleti s gyakorlati terén hírneves s válaszsomban névszerint fölemlített szaktudósok ellenében azt állítja, hogy különböző tekintélyes kútfők birtokában van, s még sem idéz azokból egyetlen egyet sem, kivéve kedves dr. Ebrardját; továbbá, miután I. S. úr maga itéli meg, hogy kinek van a régi egyházi hangnemeket illetőleg igazsága, az általam névszerint idézett világszerte elősmert szaktudósoknak-e (péld. egy Marx-nak!), vagy a birtokában levő, de azért még sem idézett „tekintélyes kútfőknek“, s úgy találja, hogy bizony csak dr. Ebrard (megint csak Ebrard) ur az igazi proféta e részben; s végre, miután azt fogadja fel I. S. ur, hogy „a mit e részben (t. i. a régi egyházi hangnemek körül) eddigelé már közölt, attól el nem áll, hanem a mellett szilárdul megmarad, ha csupán kritikai mártírság leend is jutalma,“ tehát akár igazat szolt, akár nem: jaj! kérem, már akkor vége van párbeszédünknek azonnal, mert akkor engednem kell, föl sem említve I. S. ur többi állításait, a végszó-ban, melyek mind dr. Ebrard ur híres tanának gyönyörűséges következményei. —

Engedek, hátrálok s felfogadom, hogy írjon jövőben bár mit is I. S. ur a zenéről általában s különösen, s illesse bár mind

az akár közvetve, akár közvetlenül csekély személyemet is, soha, de soha még egy árva szóból álló megjegyzést sem teendek rá ebben az életben.

És most én mondom, hogy Isten velünk!

Szénfy Gusztáv.

VILÁGKRÓNKA.

Jassy. A papi javak világiasítása előlegesen csak a barátok és apácák zárdáira vonatkozik. A jelentékeny tőkéknek, melyek az által nyeretnek, a minisztérium értesítője szerint, gimnáziumok és népiskolák alapítványául kell fordítatniok a kultus és oktatás előmozdítására. A nagy vagyonöszeletek, melyek a görög papsághoz tartoznak és csupán Moldvában évenként 400,000 aranyat jövedelmeznek, Oroszhon protectorátusa alatt állanak, miért is sikerült ezen jövedelmeket a Jeruzsálemben és az Athos és Sinai hegyen levő zárdák részére fordítani. De most, midőn a tartomány önkormányzata biztosítottatott, várhatni, hogy az orosz védelem azokra többé nem fog kiterjedni. A hercegnek majdani megérkezése után Jassyba a követkamara tagjainak össze kell hívatniok, de azután el fognak bocsáttatni, mivel a herceg erősen el van határozva a szándékozott reformokat keresztülvinni, és oldalánál oly követeket akar tartani, kik az ügghöz inkább ragaszkodnak, mint a mostaniak.

(O. Bl.)

Máltában rövid idő óta egy általános egyházellenes mozgalom a kathólikus papságnak legkomolyabb aggályát ébreszti fel. A klérus és dogma számos iratokban támadtatik meg, mióta az Archimede Napoleonista irat példát adott. A máltai érsek visszatörő intézvényei, papi cenzúra, ijesztő egyházi fenyegetések és pásztori levelek hatás nélkül maradnak.

(PKZ.)

Boroszló. Ha ön olvasta nyilvános lapjainkban a boroszlói egyházmegye kathólikusaihoz intézett lelkesült felszólalásokat, az itt is elterjedt Hálafeliratnak aláírása végett, a mely a kathólika egyház szorongatott főnökét illeti: úgy ön közel a XV. század idejébe fogja magát áttételezni érezni, midőn az akkor még egészen kathólikus Boroszló, a Csehországban levő huszszitai eretnkségek elleni

buzgalma által dieséretből a pápai széktől a „legkeresztyénebb város“ nevet öröklé. Valóban megható, ha a mostani herceg Henrik püspök is a tulajdon kihelyről az oly mélyen sértett pápának szenvedését még Krisztus szenvedése fölé helyezi, midőn ő 1859. nov. 28-án kelt pásztori levelében szórúl szóra így panaszkodik: „Több mint Judás árulta őt el, több mint Annás és Kajefás ítélte őt el“, egészen a ferencrendiek főkáptalanától jóváhagyatott és az 1510. évben Majlandban megjelent könyvnek liber conformitatum vitae beati ac seraphici patris Francisci ad vitam Jesu Christi etc. szellemében, melyben kimutattatik, hogy szent Ferenc 40 hasonlatosságokban még felülmuta a Krisztust! És mindazt az egyház a jó pápára róttá bajos gondoskodásai miatt, hogy a lelkek üdvére való sok egyéb gondjai mellett szükség esetében még világi államhatósággal foglalkodjék! Kérdezi ön, vajjon Boroszló népének evangélikus része hozzá áll-e kathólikus lakostársaik felfegyverzéséhez? Egészen csendesen viseli az magát, nem azért mintha félne Lic. Wick és Dr. Gitzler tanár uraknak egyházi átkaiktól mindazok ellenében, kik a pápa világi uralmának jogszerűsége fölől kétségeskednek; nem is azért, mintha félni látszanék „a kathólikus érületű nyilkozattól“ az emberek külső címeitől mint minő a Wick uré, ki a sziléziai ujságban az ellen kétszer igazolta magát, hogy ő az „ostobákhoz“ nem számíttatik, ezen félelem „igen kedvezőtlen“ volna. Oh nem, sőt ellenkezőleg. Az evangélikusok előtt igen kedves dolog az, mivel reménylik, hogy az által épen világ gyújtatik némely közönyös protestánsoknak és jó indulatú kathólikusoknak, mi által szemeik felnyílnak és megismerik, hogy a min a protestánsok és kathólikusok minden üdvé és minden boldogsága épül, az nem a Péter ingadozó kösziklása, de a Krisztusnak rendíthetlen kösziklása. Ezt emlékezetbe hozni volt célja egy az evangélikus keresztyénekre vonatkozó felszólalásnak, a mely a protestáns öntudat ébresztéséhez, az itteni evangélikus egylet tagjaihoz az előljárátság meghagyásából a napi eseményekre vonatkozók közzé röviden intéztetett.

Detmold, nov. 28. 1859. Dr. Zimmermann főpap köztünk léte alkalmával általa elhintett jó mag kezd már sarjzani és gyümölcsöt hozni. Nálunk egy Gusztáv-Adolf-egylet alakult, mely már 119 tagot számlál és még naponta növekszik. Az egylet a legszebb kilátások közt kezdi el működését. Engedje az ur kegyelmesen teljesedésbe hozni az ahoz kapcsolt reményeket!

A sokszor vitatott sajtóügy által az utolsó időben szélesebb körben is ismeretessé lett Ritternek Gusztáv-Adolf-naptára ma

nagyszerű terjesztésre talál. Ezen tüneményre figyelmet kérünk: Az itt tett tapasztalatok után a Gusztáv-Adolf-naptár egykor igen fontos eszköz leendő, hogy általa ügyünket a nép közzé vigyük, és hogy mindenütt érdeket ébresztünk és tartóssá tegyük azt. Mert a család közzé ha egyszer bejutott egy ily naptár, ott az, különösen falun és a hosszú téli estéken, nem egyszer de ismételve olvasgatni fog, tartalma megmarad, azonfelül a házi élvek közzé számíttatik. És különösen a mai időben, midőn minden ház elláttatik naptárral, a Gusztáv-Adolf-naptár az, mely tökéletes a házi szükségre, s azonfelül díszes kiállítása, olcsósága által a rendes házinaptárakat felülmúlja, bizonyára mindenkinél kétszeresen óhajtott s kedves vendég.

Württembergből. Egyes egyházkerületi gyűlések az egyházfőhatóságnál vasárnapi rendeletet indítványoztak a gyárri népséget illetőleg, s ugyanis azt kérték, hogy az összes gyártulajdonosok törvény szerint köteleztessenek munkásaik számára takarékos és segélypénztárt állítani, milyenek már külföldön is léteznek és a munkások erkölcsi és gazdasági jólétére szükségeseknek ösmertettek el.

Baden. Freiburg. Miként észrevehetni, a konkordátum ellen óvakodás készül az egyetemből, mennyire az a tanárok szabad tevékenységét illeti. Ezek ugyanis feleletre vonathatnak, ha ők előadásaikban valami olyat tanítanak, mi a katolikus hit és erkölcs-tanokkal nem összhangzók.

Bécs. (V. Z.) Mindkét evangélikus gyülekezetek, az ágostai és helvét hitvallásúak az egyházügy újszervezése végett Bécsben egyesültek, hogy a presbiteri és szinodusi szerkezet, mint az evangéliumi egyházak tulajdona, a német örökostartományokban is a protestánsoknak multhatlan szükséges. Ezen szerkezet közönséges alapvonásain kívül, még egyéb kívánalmakat is terjesztettek elő, a katolikusokkal hasonló helyzetre, a házasság és vegyesházasságból gyermekekre nézve. (PKZ.)

Sárospatak. Ref. főiskolánk növendékei részére a tápintézet ez iskolai év elején megnyílván, az erre rendelt kegyes alapítványok kamataiból, a protestáns hívek adakozásából, a fél és egész dijas tápintézeti ifjak fizetéséből már kezdetben is 11 ingyenes, 10 féldijas és 15 egész dijas ifjú láttatik el ebéddel, vacsorával, hetenként mindenik két kenyérrel, lakszobákkal, bútorokkal és mosással. Nagy a reménységünk, hogy jövő iskolai évre egyházkerületünk két ennyi ifjú felvételését is megengedheti.

Kik jövőre ezen tápintézet jótéteményében ohajtának részesülni, azok kérvényöket a tápintézet közvetlen felügyelőjének, jelenleg Antalfi János tanárnak, folyó év június első napjain beadni tartoznak. A kinevezés s megerősítés az egyházkerületi küldöttséget illeti.

A folyamodó ifjak, kérvényök mellé csatolják szegénységi bizonyítványukat, melyben a szülék neve, kora, állása, évenkénti adója, gyermekeinek száma, a lelkész és községi előljáró aláírásával világosan kitéve legyen.

Az egész díjas ifjak jelenleg egy évre 30 pengő forintot és két köből gabonát fizetnek, a féldíjasok ennek felét. Reményljük azonban, hogy az egyes egyházak természetnybeni adakozási készsége által ezen fizetés kevesbítése is eszközölhető leend.

GYÁSZHÍREK.

Mély szomorúsággal jelenti a miskolci helv. hitv. szentegyház, örökre felejthetlen, buzgó lelkipásztorának s a tiszáninneri helv. hitvallású egyházkerület szuperintendensének, főtisztelendő **Apostol Pál** urnak, folyó hó 14-kén reggeli 7 órakor, agyszélhűdésben történt gyászos kimultát. Élte 73 évre terjedt s ebből papi hivatalában 46, miskolci lelkipásztorságában 33, egyházkerülete vezérletében 12, s boldog házasságában 40 évet számlált. Ha a megdicsőültek neve önmaga alkot legszebb síroszlopot a kiharmvadt élet porai fölött: akkor elég az ő nevét egyszerűen említnünk, hogy maradandó fény ragyogjon reánk, a körülte fűzött érdemek koszorújából. Ajkának mézzel folyó beszéde, melylyel a hívők seregét örökéletre táplálgatá; lelkének ellenállhatlanul vonzó szelídsége; főpapi hivatalában tanúsított buzgósága s bölcsesége mély tiszteletre ragadta még azokat is, a kik őt csak távolról ismerék. Hív és csüggedetlen volt mind halálig. Viharok és szélvészkek között kormányzá a reá bízott szent hajót; s midőn már ellankadának megaggodt karjai: dicsőséggel omla össze annak evezője mellett. A szent egyház méltó fájdalomához olvad a megdicsőült családjának mély keserve is. Özvegye Szatmári Borbála, gyermekei József, Pál, Emilia tiszt. Hézszer Endréné, Borbála tiszt. Futó Sámuelmé sírnak koporsója fölött. Az ünnepélyes gyász-szertartás folyó hó 18-án délelőtti 9 órakor, a reform. új egyházban kezdődvén, az avasi nagy templomban végeztetett.

Ki a vészről zaklatott hajóra sötét éjben is őrszemekkel vigyáz: ki az elsírt könyeket hiven megszámlálja, nem veendi el a hitet és reményt, a vesztesek szívéből.

Ismét egy szilárd oszlopát veszté el a magyarhoni protestáns egyház; — előkelő férfiút a magyar nemzetiség szent ügye.

Nagyságos **Pálóczi Horváth Simon** cs. kir. tanácsos; az ungi helvét hitvallású egyházmegyének 31. évek során segédgondnoka; Ungmegyének 1827—1831-kig másod, — majd 1831—1841-dik évig első alispánya s 1843⁴-dikben országgyűlési követe; — a haza közméltánylását méltán kiérdemlett ó conservatívek egyik tekintélyes tagja, — nincs többé!!

A jobb létre szenderült született 1792-ki febr. 6-án; meghalt, hosszas és súlyos szenvedések után f. é. március 6-án. Hideg tete-meit folyó hó 8-án mélyen érzett fájdalommal kísértük örök nyugalomra, a családnak bátfai sírboltjába. Mély fájdalommal mondjuk: mert az elhunyt azon szilárd jellemek egyike volt, ki szélesen kiterjedett birtokai s dús jövedelme mellett, a büszkeséget csak hírből látszott ismerni s a legkisebbek irányában is nyájas és leereszkedő s az ő magyar szokás szerint a szó teljes értelmében vendégszerető volt; — ki ellenei irányában tetteleg követé azon nehéz, de fenséges tant „a ki téged követ, te azt kenyerrel;“ — ki mint bíró, minden körülmények között igazságos; — mint országgyűlési követ, hideg megfontolás s a fenállott körülmények között az idővel számot vetett tiszta meggyőződéssel munkált a haza boldogságán. — Végre, mint egyházmegyei segédgondnok, tiszteletre keltő tekintéllyel, vallásos buzgalomtól áthatott erélylyel, hajthatlan tisztalelkűséggel, valamint szakavatott alapos értelemmel teljesíté kötelességét.

A megboldogult egyedüli örököse, kegyeletos jótékonyágairól már eddig is vidékszerte tiszteletteljesen ismert testvére: nagyságos Pálóczi Horváth Mária kisasszony.

Az elhunyt feletti ünnepélyes istenitisztelet f. é. május 13-án délelőtt fog Ungmegyében Pinkócon megtartatni. — Béke hamvain!!!

(A Prot. E. és Isk. Lap után.)

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

MÁJUS 2. 1860.

KÖZLEMÉNYEK

A VALLÁSBÖLCSÉSZET MEZEJÉRŐL.

Igazolás és tájékozás.

Nem minden aggodalom nélkül indítom útnak e közleményeket, melyek a főlvett cím nyílt bevallása szerint bölcselmileg, észtani modorban és formában ígérkeznek tárgyalni a vallásra tartozó igazságokat.

Egészen töretlen út, teljesen miveletlen és kopár mezővel állani szemben: maga ez egy körülmény elegendő arra, hogy komoly gondolkozásba ejtsen; sőt szükségessé teszi, most mindjárt tisztába jöni s tájékozni magunkat az iránt: lehetséges-e általában, minő feltételek alatt, s mely határig lehetséges ilynemű közléseknek sikerét reményleni?

Azonban ez előleges tájékozás jelen esetben nem csupán az említett körülmény miatt, és nemcsak az arra való tekintetből mutatkozik szükségesnek. Nemcsak azért, mivel a vallásbölcsészetnek hazai irodalmunkban csak egy arasznyi mezeje sincs; sőt a külföldi litteraturából merített ismerete is minél soványabb és minél szűkebb körre van szorítva: hanem ezenkívül főleg még azért is, mert a német bölcselkedésnek rossz hirbe jött, s Hegel ótai veszteglése miatt

egyszersmind a vallásbölcseészet is, és pedig mindenütt, magában az ősi fészekben, a német tudományos világban is, mindinkább kezdett háttérbe szoríttatni, s különösen a theológiai tudás köréből kiküszöböltetni. Schleiermachernek ama híressé vált s még maig is sokat emlegetett tétele következtében: hogy „a vallás nem tudás, nem cselekvés, hanem érzelem“, sokan a túlbuzgó, de a mestert túlszárnyalni, avagy csak elég tisztán is fölfogni képtelen tanítványok, még többen pedig az úgy nevezett „bibliai theológia“ hívei közül egész addig engedték magukat az igaz hitű keresztyénség palástja alatt ragadtatni, hol a szóban forgó vallásbölcseészetnek, mint a vallás igazságait minden szabályozó tekintélytől függetlenül, a tiszta észlelés, elmélkedés álláspontjáról tárgyaló, önálló tudományágnak és formának, tudományos jogosultságát a kijelentésen alapult keresztyén vallás irányába már csak megtagadni lehetett. Ennek híre eljutott azután hozzánk is; sőt eljutott némelyekhez maga az a tulhajtott positiv keresztyénség is, mely a kijelentést annak betűivel egyazonítván, a keresztyén vallás bölcseelmi tárgyalását helyben nem hagyhatja, sem jó szemmel nem nézheti.

Igy állván azért a dolog, célba vett vallásbölcseészeti közléseinket erre való tekintettel is igazolnunk kell. Mert úgy vagyunk meggyőződve, hogy az igazságra való eljutásnak érdekében a mennyire szükséges a tudományos fölfogások s nézetek szabad nyilváníthatása: úgy más részről nemcsak szabados, hanem valóságos kellék s követelmény legyen, hogy a tudomány emberei elfoglalt álláspontjaikat igazolni, indokolni, a tudomány komoly méltóságához illő fegyverekkel megvédeni, az ellenkezőkkel pedig meg is küzdeni képesek legyenek. Ugyanazért jelen tárgyalásunkban mi ezen szempontra is kiterjesztjük figyelmünket; s e közben, hol szükségesnek látszik, a tudományos polémia jogával is élni fogunk.

Legelsőben is tehát megkísérljük igazolni a vallásbölcseészetet, vagyis más szóval azt, hogy a vallás igazságai bölcselemileg tárgyalathatnak.

Ha e nem kis fontosságú kérdés alapos megoldása tekintetéből mindenek előtt a történelemhez, e legjobb mesterhez, fordulunk: nem lehet tagadni, hogy eleitől óta a legú-

jabb időig folytonosan megoszlott a keresztyén tudósok véleménye a filozófiának használata iránt; sőt ha az igazat akarjuk megvallani, eleinte nemcsak hogy több volt a filozófia ellenzőinek száma, hanem általában el lehet mondani, miszerint a keresztyénség úgy lépett föl, mint a mely egészen „más“ és pedig „több“ akar lenni a filozófiánál. „Eltörlöm a bölcséknek bölcseségeket, és az értelmeseeknek értelmöket elvészem. Hol vagyon a bölcs? hol vagyon az írástudó? hol vagyon e világnak bölcs és mélységes dolgainak tudakozója? Nemde nem bolondsággá tette-e az Isten e világnak bölcseségét? sat. E prófétai beszédre hivatkozik az apostol Pál, midőn a versengő Korinthusiaknak a megfeszített Krisztusról való evangéliumot predikálja (1 Kor. 1: 19—20.) „Az én beszédem és predikálásom nem volt emberi bölcseségnek hitető beszédiben; hanem inkább a lelki erőnek megmutatásában. Hogy a ti hitetek ne állana emberi bölcseségből, hanem isteni erőből sat. (1 Kor. 2: 4—5.).

Az egyházi atyák is, s azok közül különösen Tertullián és Irenäus határozottan és teljességgel visszautasítanak minden filozófiát; az elsőnek „De testimonio animae naturaliter christianae“ című munkája épen a körül forog, hogy az Isten létele és eszméjéről nem a tudomány mesterséges bizonyítványai szülnek meggyőződést, hanem maga a naturaliter christiana anima, vagy a mint azt a mai kor nyelvére áttéve mondhatni, a közvetlen vallásos tudat (istentudat), ezen köztudatnak (sensus publicus) megszólamlásai (eruptiones animae natur. christ.)

Az alexandriai iskola s annak nagy tudományú vezetői nem vetették meg a filozófiát; sőt ők köztudomás szerint a szó szoros értelmében tudományos, mégpedig mély szemlélődésen alapuló iskolát képeztek. Mindamellett azonban ők sem mulasztották el megjegyezni és kifejezni, hogy a keresztyén vallás főbb igazságaira nézve, mineműek Isten létele, Isten eszméje, s ennek megismerése sat. mivel azok a közönséges emberi értelmet meghaladják, különös kijelentés volt szükség Isten részéről. Alexandriai Kelemen „Stromata“ című munkájának IV. 25. p. 635 így szól:

Ὁ μὲν οὖν θεὸς ἀναπόδεικτος ὢν, οὐκ ἐστὶν ἐπιστημονικός. ὁ δὲ βίος

σοφία τε ἐστὶ καὶ ἐπιστήμη, sat. ismét V. 12. p. 696. *οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ αὐτῇ γὰρ ἐκ προτέρων καὶ γνωριμωτέρων συνίσταται τοῦ δὲ ἀγεννήτου οὐδὲν προὔπαρχει*, sat. Origenes is hason értelemben nyilatkozik a Celsus elleni iratában, midőn a Plátó tételére vonatkozólag mondja, hogy valóban nehéz Istent megtalálni VII. 42: *Ἡμεῖς δὲ ἀποφαινόμεθα, ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ὅπως ποτανοὺν ζητῆσαι τὸν θεόν, καὶ εὐρεῖν αὐτὸν καθαρως* sat. *).

A gnosticizmust úgy lehet tekinteni, mint nagyszerű kísérletet, melynek feladata leendett a keresztyénséget annak igazságait a bölcseleti tudás formáiba beilleszteni. A kísérlet azonban nem, vagy legalább rosszul sikerült. Mivelhogy a keresztyénség tartalma egy helyütt megcsontkíttatott, más helyütt a tulesapongó képzet szüleményivel toldatott meg a forma miatt: sorsa a herezis nevével való megbélyegeztetés lön.

A középkori skolaszticizmusnak, különösen pedig egyes kitűnő vezéreinek sikerült egy ideig elismerés s tekintélyre vergődni. Így p. o. a többek közt a skót Erigena János rendszere, melyben Istent a világgal, a hitet az észszel kísérle meg dialektice kibékíltetni, sokáig uralkodó befolyást gyakorolt az egyházban. **) A részletekben többé ke-

*) Hagenbach. Lehrbuch der Dogmengeschichte. 4-te Auflage. Leipzig 1857. p. 76.

**) „De divisione naturarum“ című munkájában megkülönbözteti azért ő is a hit és ész álláspontját (fides et ratio). Idő szerint első a hit, melyből fejlődik az embernek vallásos élete. Eszmeileg első (felsőbb) az ész, mivel ennek álláspontjáról látni be a dolgok lényegébe s azok szükségességébe. Any nyiban tehát egyet ért Augusztinussal, hogy ő is a hitet teszi az ismeret alapjává; különbözik azonban az által, hogy ő ez utóbbit amannak fölébe emeli, s nemcsak formai, hanem való ságos materialis különbséget tesz közöttük. Más oldalról megint azt mondja, hogy azért a vallás és bölcsezet alapjában egy: emez a theoria, amaz a praxis. „Quid est aliud de philosophia tractare, nisi verae religionis, qua summa et principalis omnium rerum causa Deus, et humiliter colitur, et rationabiliter investigatur, regulas exponere? Conficitur inde veram esse philosophiam veram religionem; conversimque veram religionem esse veram philosophiam. (De praedestinatione) Szerinte a vallás, továbbá, Istennek szimbolikus kijelentésére támaszkodik; ellenben a bölc-

vésbbé eltértek ugyan tőle, de lényegileg egy nyomdokon jártak vele más, részintelőtte, részint utána élt skholasztikusok is: Anselm, Albertus Magnus, a ki különbséget tett „*attingere Deum intellectu, et comprehendere*“ között, tanítván, hogy a teremtmények csak az elsőre képesek (*Summa theol. I. tract. IV. membr. 3. p. 67.*). Aquinói Tamás, ki azt mondá, hogy az ember Istennek miségét nem ismerheti meg, hanem csak a teremtményekhez való viszonyát: „*non habet cognitionem quidditativam, modo habitudinem ipsius ad creaturas*“; Halesi Sándor: „*Dicendum, apprehendi quidem posse Deum, comprehendere nequaquam*“ (*Hagenbach. p. 364—365.*). sat.

Elvégre is azonban a skholasztika sem juthatott kívánt eredményhez. Mert noha ez nem azon igyekezett (mint a gnosticizmus) hogy a keresztyénség igazságait bizonyos, már meglevő filozófiai elvekre s formákra vigye vissza, hanem hogy a keresztyén tudomány alapján új keresztyén bölcseszetet alapítson: de mivelhogy önálló tudomány formát teremteni nem bírt, kénytelen volt ő is az antik filozófiához fordulni segélyért; a miből aztán ép oly természetellenes összeegyeztetés lőn az Arisztótelesféle bölcseszettel, mint előbb a Platóéval. Ehez járult, hogy e kornak bölcsekedése inkább formai, mint tárgyi kérdésekkel foglalkozott; a honnét itt nem a képzelem tulcsapongásaitól kellett tartani, hanem inkább a kicsiségekkel való bibelődéstől. S valóban az értelemnek szörszálhasogatásig menő fontoskodása lőn oka a skholasztika hanyatlásának; a gondolat szabadsága, mely ez iránynak alapjául szolgál vala, utoljára a száraz formák s betű szolgálatával, a hit biztonsága pedig veszedelmes skepszissel végződött.

Ugyanazért épen a skholasztika ellenküzdőjeül, annak

---

cselet a magában a teljesen tiszta igazság ismeretéhez emelkedik; amaz vegyítve van bizonyos emberi, anthropopathikus, képzetekkel; emez mindenektől megszabadítja az igazságot. Ezért szerinte amaz az alanyi s ez utóbbi a tárgylagos igazság. Minden létezésnek élére állítja az abszolút „*őv*“-t: de megkülönbözteti Istennek magában létét a minden létezőbeni kijelentetésétől; amattól minden határozott tulajdonságot távol tart. Azt mégis megvallja, hogy nemcsak az egyszerű hívő, hanem mi magunk is visszaborzadunk, midőn mondanunk kell, hogy ama legfőbb állásponton még a szeretetet sem lehet Istennek tulajdonítani. sat. sat.

száraz dialektikáját a kedély élő hitével helyettesíteni lépett föl a miszticizmus; valamint ama tudományos mozgalom is, mely a klasszikai tanulmányok, s az emberi szellem erői öszhangzó kifejtésének, a tudomány izletesb kezelésének megindításával a reformáció előkészítőjévé vált.

Maga a reformáció is, mivelhogy nem pusztá dogma-korrekción volt, nem valami tudós rendszerbe kereste és vélte föltalálni a visszaállítandó igaz, ős keresztyénséget; hanem az evangyéliomi hit alapján fölébredő vallásos szellem erőnyilatkozata volt, s az egyházi élet minden viszonyaira egyaránt kiterjedt: épen nem hódolt valami kiváló módon az észnek s filozófiának; sőt Luther az észről mint „alte Frau Wettermacherin“ról emlékezik.

Egyébiránt fölösleges volna tovább is folytatni s mind végiglen lehozni e tárgy történeti mibenlétét. Elégnek tartjuk csak egyszerűen hivatkozni rá, mint a dogmák s a bölcsezet történetéből megismerhetőre; mivelhogy különben is a reformáció után szintűgy mint előtte, le egészen napjainkig mindenütt csak azt találunk: mikép a vallástudomány s bölcsekedés nemcsak össze nem olvadt, de a legtöbb esetben harcban állt egymással. S így a történeti vizsgálódásból szinte csak nehézség, nem pedig igazolás támad föltett szándékunk iránt.

Nosza azért nézzünk szemébe már mindezen nehézségeknek; próbáljuk meg ezeket valamikép elhárítani s szándékunknak legalább lehetőségét megalapítani.

Lássuk legelőször is röviden s csak a főbb vonásokban, a mennyire célunkhoz képest szükséges, a bölcseلمي tudás fogalmát. És ezt annyival is inkább, minél bizonyosabb, hogy annak csak azért ellenei legtöbben a theológusok közül, mivel arról vagy épen semmi, vagy ferde fogalmuk van; különösen pedig valami megemészthetetlen dolognak, nehéz fejtörő munkának képzelik.

Az emberi tudás általában véve három kérdésre felel: 1. milyenek, 2. miként, 3. miért vannak a dolgok? (ugy a lelki, mint testi dolgok).

Ki az első kérdésre akar megfelelni: leírja a dolgok külsejét, lerajzolja azok formáját, ugy a mint föltűnnek. Előszámlálja azon tulajdonságokat, különféleségeket, melyek rajtok léteznek, s melyek által egyéb dolgoktól megkülönböztethetők. Ekkép tehát a tudás ez első lépcsőjének

célja az, hogy a dolgokat meg avagy föl ismerjük. Ide tartoznak az ugynevezett rajz vagy deskriptiva tudományok. p. o. ásvány-, növény-, állatrajz, embertan (tán helyesebb volna itt is emberrajz) sat.

A második kérdésre is felelni akaró tovább megyen; nem elégedve meg a dolgok külső formájának ismeretével, a mi különben is változhatik, keres azokban bizonyos állandót, a mi soha nem változik; keresi, hogy miként vannak azon dolgok bensőleg is összeszerkesztve, miként folynak le a tünetmények? miként fejlődnek az életmozgással is bíró lények? szóval, mi azoknak törvényük? Ide tartoznak a kimagyarázó, tehát megértésre s megértetésre törekvő tudományok p. o. természettan, állat-, növény-, emberélettan. sat.

Azonban ha már tudjuk a dolgok törvényeit is, hátra van még egy kérdés: miért van mindaz úgy? miért a dolgok és azoknak törvényeik? miért van minden úgy, a miként van? E kérdésre akar már megfelelni a bölcsezet; az okát adni mindennek; a mi természetesen csak úgy történhetik, ha kimutatja, hogy úgy van okosan, észszerűen. Ezért a bölcsezet eleme az okosság vagy is az ész; a miért észtannak is mondatik. De ez nem azt teszi, mintha az ész kizárólag csak magának igénylené a bölcsezet, egyéb tudományoktól pedig megtagadná azt. Ez csak azon roszakaratú ráfogások egyike, melyek mindenkép szeretnék népszerűtleníteni a bölcsezetet. Az csak annyit tesz, hogy ez a tudomány a dolgok tiszta okosságát, miértjét ohajtja előadni, a mi tehát azokban tisztán okos, észszerű. Hogy pedig egyéb tudományokat éppen nem néz le, az csak azzal is eléggé megbizonyítható, miszerint azokat föltételezi, mint alapokat. Mert ki a dolgoknak milyenségét s törvényeit nem ismeri, hogy beszélhetne az azok okosságáról?! azoknak önmagokkali s egymással egyiségéről?!

Természetes egyébiránt, hogy a dolgok tiszta ok- vagy észszerűségét, azt a mi azokban tiszta okosság, tiszta lényeg, szintén csak a tiszta ész, a tiszta okosság foghatja fel; s így e téren a tárgy, mit megismerni kell, és az alany, mely ismerni akar, egyaránt a tiszta okosság; a különbség csak a létezési formában van: egyik az ismerő, másik az ismerendő; egyik alanya, másik tárgya az ismeretnek. Ez éppen az igazság; s ezért szokás a bölcsezetet katekszokhen

az igazság tudományának nevezni; mivelhogy a miértre azzal felel, hogy az okosság kimutatja a dolgok okosságát.

Ily értelemben levén a bölcészet felől, látnivaló, hogy a bölcselkedő észnek, ha bárminemű ismeret akar létre jöni, bizonyos tárgyra van szüksége. De szintoly világos más-résről az is, hogy minden, a mi csak észszerű tartalmat zár magában, vagy más szóval, a mi méltó, hogy kérdezzük róla: miért van? tárgyaúl szolgálhat a bölcselkedésnek. Az emberiség pedig, mint a mely nemcsak magában tekintve bir öntudattal s okossággal, hanem általában a világnak öntudata és okossága: e helyzete által hivatva van, fölkeresni s kimutatni igyekezni mindenben az ok-szerűséget; ez által mintegy visszatükrözni s újra teremteni a tudatban mind a természeti, mind a lelki világot. Ilyen módon tárgyul teheti az ember, sőt azzá kell tennie önmagát is önmagának, mint bölcselkedőnek; nevezetesen pedig lelki életének világát, annak különféle határozottságait; sőt tárgyaúl teheti ismeretének magát az ismerő tehetségét. Következésképp a mennyiben a vallás is egyik határozottsága a lélek életének: nemcsak lehet de szükség azzal is tisztába jöni, a fölött is bölcselkedni.

Ugy nagyon! maga a keresztyén vallás is, noha isteni kijelentésen alapúlt, de mivel csakugyan kijelentetett, közöltetett az emberiséggel; noha az, az apostol mondásaként, nem emberi bölcseségnek hitető beszéde, hanem inkább lelki erőnek megmutatása, de mivel csakugyan lelki erő, melyet megmutatni kell; mivel szóval a keresztyén vallás isteni erőn alapúl ugyan, de az emberi nem számára adatott és pedig adatott a végre, hogy annak lelki életét átformálja, áthassa, átszellemesítse: ebből természetesen s szükségesképen következik, hogy igenis a keresztyén vallás is, mint az emberiség lelki életének egyik legjelentékenyebb tényezője, következőleg benső tapasztalat alá eső életmozgás, tárgya lehet a bölcészeti vizsgálódásnak.

Sőt mivel a keresztyénség, annak elvei és igazságai, mint érintettük, arra vannak hivatva, hogy az összes emberiség összes lelki életét vezessék és irányozzák; következésképp arra is, hogy magát a gondolkozást, bölcselkedést, általában az ismerő, tudó képességet, mint a lelki élet egyik szinte igen nevezetes tényezőjét keresztyénivé átformálják, ezokáért oly értelemben is lehető, sőt szükségké-

peni a keresztyénség filozófiája, hogy a keresztyénség a bölcsészetnek nem tárgyát, hanem alanyát képezze; azaz oly nemű bölcselkedés, melyben nem épen a keresztyénség igazságai fölött, hanem bármi fölött keresztyénileg, keresztyéni elvek, keresztyéni gondolkozásmód szerint elmélkedünk.

A keresztyén bölcsészet mind a két, legközelebb vázolt értelemben egyelőre csak fogalmi s lélektani szükségesség is; ugyanazért oly feladat, melyet a keresztyénségnek meg kell oldania. Igaz ugyan, hogy sem első fellépésében, sem későbbi fejletében sokáig nem találjuk nyomait e feladat tiszta tudatának; annyival kevésbbé pedig annak sikeres megoldását. Sőt főlebb adott vázlatunkban ép az ellenkezőt ismertük meg s adtuk elő rövideden. De ép erről akarunk most visszatérőleg szólni; hogy nevezetesen a keresztyénségnek miért nem lehetett még eddig megoldania e lényegére tartozó feladatát; egyszersmind azonban kimutatván azt is, hogy a szóban forgó kérdés mélyebb elemzése mellett akár úgy vesszük a keresztyénséget mint alanyát, akár pedig úgy mint tárgyát a bölcselkedésnek: bizonyos tekintetben mondanunk kell, miszerint a keresztyénség filozófiája mind a két értelemben oly régi, mint maga a keresztyénség; valahol csak keresztyénséggel találkozunk, ott mindenütt s mindenkor létezett bizonyos értelemben keresztyén filozófia is.

Ugy vagy on! mindjárt első föllépésekor az evangyéliom első hirdetői közül némelyeket s az ezeket követő atyák közül többeket, a kik t. i. a keresztyén vallás tartalmát tudományosan is kifejezni, kifejteni s igazolni akarták, *) úgy tekinthetjük, mint első keresztyén bölcselőket, kezdőit, sőt atyjait a keresztyén bölcsészetnek; noha ők magok a filozófia nevét nemcsak hogy nem használták, de valóssággal megvetették. Nevezetesen János és Pál kijelen-

---

*) Ez értelemben mondja Hegel is: „Ging in der Periode der alten Kirche die geistige Thätigkeit auf das Produciren des Stoffes, oder auf die Exposition dessen, was der Inhalt des christlichen Dogma's noch in der einfachsten und unmittelbarsten Gestalt in sich begriff, um ihn in bestimmten Lehrsätzen und Formeln auseinander zu legen, für das religiöse Bewusstsein herauszustellen, und zur allgemeinen öffentlichen Anerkennung zu bringen. Geschichte der. Philos. Bd. III. p. 138.

tésből irták ugyan s adták elő az evangyéliomi igazságokat, és az utóbbi, mint láttuk, különös hangnyomattal szólt az evangyéliom s emberi bölcselkedés közötti különbségről: csak hogy ez azt teszi, hogy a keresztyén vallás tartalma, igazságai, nem a pusztá, száraz ész okoskodásain, nem pusztá vélekedéseken (hypothesis), hanem isteni közlésen alapúlnak; nem pedig azt, hogy azokról bölcselkedni nem lehetne. Mert a kijelentés nem egy az írással; s nem az a kijelentés, a mit a szentírók leírtak, hanem azon lelküket érintő isteni aktus, melynek alapján, melyből irtak. *) Valóban a János evangyélioma és a Pál levelei fölött egyiránt mély és magas bölcsészet, de nem a pogány, hanem a keresztyén bölcsészet szelleme leng.

Más részről is pedig, a midőn a keresztyénség létrejött, tudjuk, hogy már kész és pedig magában tekintve meglehetősen kifejlett bölcselmi képzettséget és tudományt talált; s akkor mindjárt is, valamint később is, mind saját (a keresztyénség) mind általában a tudomány érdekében azon bölcsélet vizsgálódásainak is tárgyává vált, a mint azt az atyáknak a pogány filozófusokkal való polémiája bizonyítja. **)

És ez másként nem is lehetett. Mert noha a keresztyénség, mint már megjegyeztük, lényegileg nem bölcsélet, hanem más, jelesül több annál: mindamellett nem mellőzhette azt; nem mulaszthatá el tartalmának, igazságainak tudományos igazolását, kifejtését, ismeretét. Mégpedig azért nem, mivel a keresztyénség a mennyire történelmi tény (historico-reale), ép annyira eszménység is; s ez oldalról csak az ismeret és tudás elemében tüntetheti ki magát tökéletesen.

Más oldalról ismét, mivelhogy ön tartalmát, világtörténeti jelentőségét nem a filozófiai iskolákból nyerte, következőképp nem is pusztá filozófiai spekulációból állott: éppen e miatt kellett neki is mintegy önálló, fontos jelenségnek, a bölcselmi ismeret egyik tárgyául szolgálni; mivel a böl-

*) A kijelentés fogalmát tudományosan megalapítani egyik, legközelebbi feladata lesz e közléseknek. Azért abba ez uttal bővebben nem is bocsátkozunk.

**) Segíté azonban e polémia azt is kimagyarázni, hogy az egyházi atyák miért harcoltak oly nagy hevvel a bölcsészet ellen. Nem is annyira maga a bölcsélet, mint a bölcsék miatt.

csészet egyetemességre levén hivatva, az ismertnek minden nemű tárgyait fel kell magába ölelnie.

De bár ekkép első tekintetre úgy látszik is, hogy a keresztyén bölcsekedésnek mindkét lehetősége és formája ugyanazon alapokon nyugszik, egyaránt szükséges, s egyaránt foly a keresztyénség eredeti lényegéből s világtörténeti jelentőségéből: történetileg azonban még sem egyformán képződött ki mindegyik forma; nem járt egészen együtt a megvalósulásban is. Azonban ezt ismét kimagyarázhatónak, a dolog természetében alapúlónak fogjuk találni, mihelyt meggondoljuk, hogy az a keresztyénség, mely az emberi nem összes szellemi élete felett való uralomra volt hivatva, nem türhetett el maga mellett nyugodtan oly bölcsezzetet, a mely tőle függetlenül egészen más szellem szerint képezetett; legkevesbbé türhetne pedig azt, hogy ez mondjon felőle és tartalma felől ítéletet. A honnét bármily kiképzett s virágzó volt is a pogány filozófia a keresztyén vallás terjedésekor, s bár mint igyekvők is ez utóbbinak tudományos vizsgálatába ereszkedni: e vállalatnak igazi sikere nem lehetett; tárgyi értelemben való keresztyén bölcsezzetet létesíteni s megalkotni nem bírt. Sőt a keresztyénségnek, a keresztyén tudatnak, most említett uralkodói hivatásánál fogva vagy le kellett küzdenie minden készen talált idegen filozófiát, vagy pedig saját életének körébe bevonni, asszimilálni, mielőtt annak a tudományos megítélés jogát oda engedte volna. Maga a pogány bölcsezzet is pedig vagy kénytelen lett volna észrevétlenül s mintegy öntudatlanul keresztyénné lenni, vagy pedig egészen felbomlani, mielőtt a keresztyénség elfogúlatlan s tiszta felfogásáig juthatna.

Épen ez oknál fogva történt, hogy a keresztyénség eddigi fejletében keresztyén filozófiával csak szubjektív értelemben találkozhatunk; más szavakkal: a keresztyénség tartalmának oly nemű tudományos kiképzésével, mely a közvetlen hitnek alapján történt. S ez voltakép nem más, mint az egyház hittudománya; és ez oldalról már meglehetősen megoldotta a keresztyénség feladatát. Hogy azonban ama másik, a filozófia irányábani vagyis azzal közös feladata is megoldassék, hogy t. i. létesítsen keblében oly igaz keresztyéni, de igaz tárgyilagossal jellemezhető bölcsekedést, a mely mindent elfogúlatlanul, teljesen objektív szempontból tekintsen, így magát a keresztyénséget is: ez még a jö-

vendő feladata; oly feladat azonban, melyet meg kell oldani, mivelhogy addig amaz elsőbb iránybani működés is teljes, tökéletes nem lehetend. Ily értelemben nyilatkozik körülünk egyik legmélyebb gondolkozású theológusa, Weisse Ch. H. is, a kinek „Philosophische Dogmatik oder Philosophie des Christenthums“ *) című műve előszavából, illetőleg bevezetéséből szabadjon a következőket ide iktatnom: 8. §. Eine Philosophie des Christenthums in der eigentlichen Strenge bis auf die jüngste Zeit herab noch nicht bestanden hat, und nicht hat bestehen können. Denn bis auf die jüngste Zeit herab war das Christenthum in dem Processe seiner Ausbildung noch nicht dahin gelangt, neben sich eine selbstständige, voraussetzungslose Philosophie in dem weiten Umfange des Erkenntnisstrebens zu dulden, der in dem Begriffe einer solchen liegt, und es sich gefallen zu lassen, in der Fülle seines von ihm selbst im Glauben, nicht unmittelbar im eigentlichen Wissen, erfassten Inhalts durch sie zu einem Gegenstande dieses Erkenntnisstrebens gemacht zu werden. Eben daran hing abar zugleich für das Christenthum das Unvermögen, aus sich selbst heraus zur Philosophie, zur philosophischen Erkenntniss oder Wissenschaft seines Glaubensinhalts im eigentlichen Wortsinn zu gelangen“.

Az eddig mondottak után tájékozhatja már magát a gondolkodni szerető olvasó a vallásbölcészet köre s jelentősége felől. Azt hisszük, hogy sikerült kimutatnunk, mikép az fogalmilag nemcsak lehető, hanem szükséges; s ha az eddigi kísérletek és törekvések e részben nem sikerülhettek: az egy részről nem ok nélkül történt; más részről azonban annál nagyobb ösztönül kell szolgálnia a jövőre nézve. Nem mulaszthatjuk el azonban még minden félreértés elkerülése végett különösen kiemelőleg megjegyezni: hogy midőn mi a vallásbölcészet szükségéről szólunk, nem azt értjük alatta, hogy tán a nélkül a vallásos kegyesség gyakorlása, a jó keresztyénség kimutatása is lehetetlen; sőt igen mi is valljuk s több alkalommal hivatkoztunk arra, a mit az apostol szólt, hogy az evangéliom nem áll emberi bölcseiségnek hitető beszédiben, hanem inkább a lelki erőnek megmutatásában. Hanem azt értjük,

*) Leipzig 1855.

miszerint a keresztyénség lelki erejének a bölcselekedésben is ki kell magát mutatnia, hogy ez ne álljon emberi hitető beszédekben, hanem álljon igaz ismeretben. Ezért tehát az egyetemes keresztyénség s a tudomány szempontjából szükséges: hogy a vallás igazságai bölcselemileg is igazoltassanak.

S midőn ekkép a vallásbölcsepszet is igazolva van, mégpedig nemcsak a bölcsepszet, hanem ép úgy az egyházi tudományosság mezején: ezzel tájékozó bevezetésünknek s ezen első közlésünknek végére jutottunk. A mi azon kérdést illeti, hogy célba vett közléseinknek lehet-e általában sikerét reménylenünk akkor, midőn töretlen úton kell megindulni: erre nézve kifejeztük már, hogy a nehézséget érezzük. De valamint ez ránk nézve ösztönül fog szolgálni: úgy az olvasó közönség részéről némi elnézésre ígér kilátást. Egyébiránt úgy vagyunk meggyőződve, hogy mind egyházi tudatunk, mind nyelvünk bir annyi képzettséggel, hogy ezek a szóban forgó dolgot nem akadályozzák. Mert hogy megjegyezzük, nem valami légben járó, szavakkal játszó mesterséges, hanem a józan értelmiséghez mért, nem mondom népszerű, de nem is tudóskodó bölcselekedést akarunk. Más részről pedig szükség is van egyházi tudományosságunk mezején különösen némely igen csak hagyományos minőségben birt fogalmak s nézetek megrostálására. Ez úton véljük kimutathatni, hogy nem mind igazhitűség, orthodoxia az, a mi annak látszik.

Jövő közlésünkben már valamely egyes kiválóbb eszmét, fogalmat, avagy egész tételt veendünk tárgyalás alá.

Peti József.

A SZATMÁRI ÉS NÉMETHI REF. EGYHÁZAK ÉS ISKOLÁK TÖRTÉNETEL.

II. A szatmári ref. iskola.

Nem léphetek addig mezejére a szatmári iskola történeteinek, míg ki nem mondom, miszerint némely szatmári pap és tanár keresztnévét Szirmay és Lampe ellenében azért cseréltem meg, mert minden kétséget kizáró emlékiratinkban úgy találom azokat, a mint én irtam. Így mélyen tisztelt Fáyunk drótosával magamon körülhadarva: tekintsünk be iskolánk régi, újabb és legujabb történeteibe!

A tudományok fákláját a XIV. és XV. században Szatmárt a Domonkos és Minorita szerzetbeli atyák lobogtatták; itt találta őket a XVI. században a reformáció is, melynek fénye az áldott emlékezetű atyák működését, mint a feljövő nap ragyogó fénye a szerény csillagok pislogó meseit, elborította, s az őс egyház hitsáfárait a térről, mely a reformátorokat küzdhomokára várta, másfélszáz évre leszorította; és ha a nagy eszű Pázmán Péter nagy tehetségű jézsuitait ide nem utasítja: városunkban talán e napig is folytonosan és egyedül csak protestáns tanárok hintegetik a tudományok magvait s ápolják az egészséges magvagról nőtt, a gondos ápolás közt felizmosodott és tiszta ízű gyümölcsökkel gazdag növényeket. Ámde az erőnek, hogy fokoztassék és csodás hatalmát kitüntethesse, akadályok kelletének!... és az akadályok időszakonként színtérre tolattak;... a fiatal pályázónak versenytársakra lőn szüksége, kik mellett és kik felett életrevalóságát kitüntesse!... és a versenytársak időszakonként néha éles, néha tompa, sokszor nemes, néha nemtelen fegyverekkel, néha lesből irányzott mérges nyilakkal és sötétben elrobbantott parittyákkal dolgozának és orkodának, hogy megelőzzék vagy megejtsék a küzdelmek közt haladót; és egy pár ízben az enyészet tengere partjára, a meredek lejtőre szoríták az eszélyes hátrálót;... de soha be nem buktathaták, sem a számára megásott sirba be nem fektetheték.

Hogy szatmári ref. tanodánk régmúltját, pályázásának kezdő idejét pontosan meghatározhassuk: arra, szomorúan valljuk be, tehetségünk nincs! De hogy itt a Luther reformációja után csakhamar főiskola alakult, azt két, bárkinek is fölmutatható okirattal igazolhatjuk: egyik emlékirat az egyház, másik a város levéltárában őriztetik.

Az egyik így hangzik: „Schola Szatmarina ab immemoriali tempore suos habuit rectores et studiosos togatos plus minus 10. Anno 1610. schola haec in celebrem gymnasii formam mutata est“.

A másik a tanács jegyzőkönyve elején így szól: 1607. szeptemberis:

„1. A scholához való segítség. A scholabeli deákoknak az város az régi szokás szerint főzet, nem coacte, hanem kiki jó akaratjából, a miként Isten sáfárrá tette, ha ezen megelégednek, ez mellé segítségekre adnak 20 köből búzát. Ez mellé vegyék a város jó akaratját.

2. Ha ez mellé nem akarnak állani, a város azt rendelte, hogy egyik malomnak szombati jövedelmét nekik adja, és abból táplálják magokat. Az főzés maradjon hátra, mivel hogy az féle nehéz beszédek, ellenkező szók ne találtassanak, kiből mind mi, mind a tanuló ifjaknak serege megbotránkozván felháborodjék. Ha ez mellé állnak, maradjanak vesztegséggel, tanuljanak. A város ugyan nem áll bosszút ő rajtok, hanem minden emberséggel leszen hozzájuk“.

Hogy szatmári tanodánk történeteinek előadásában is némi rendszert kövessünk: azzal olvasóink könnyen unatkozó s kifáradható figyelmének tartozunk. Értekezzünk tehát:

A. Tanodánkról, mint kollégiumról. B. Az iskola igazgatásáról. C. A deákok élelmezéséről s jövedelmük forrásairól. D. A deákok kötelességeiről. E. A könyvtárról. F. A tanárokról s az eseményekről, melyek hivatalkodásuk ideje alatt kifejtettek és lefolytak.

A. A szatmári tanoda, mint kollégium.

A szatmári egyház történelmét komolyan vizsgáló olvasó alapos meggyőződést szerezhetett arról, mikép annak, hogy a szatmári iskola jobb rendbe hozatott, megnagyob-

bíttatotts kollégiumi rangra emeltetett, főeszközlője a nagy nevű hazafi Milotai Nyilas István lelkész vala, ki itt 1607-től 1618-ig hivatalkodott. Ő az iskola hasznára és megalapítására a következőket tette:

a. 1607. a felbőszült s oszlani kezdett tanuló ifjúságot lecsendesítette s annak élelmezésére a várost rábirta.

b. 1608. a tanácsot, mely 1694-ig tisztán református tagokból állott, rábeszélte, hogy a régi iskolatelket, mely a lelkészi lak mellett volt, 60 r. forinton adja el, s a helyett a mostani tágas és kitűnő helyen lévő telket 500 frton. vásárolja meg.

c. A tanárok fizetését biztos alapra kívánván fektetni 1610. január 1. következő jegyzőkönyvi cikk szerkesztéséről gondoskodott:

„Memoriale“

„Minthogy az ur Isten városunkban az ő plántás kertét, scholánkat, oly helyen mutatta, melyben a tanuló ifjakknak tágas helyök lehet, annak okáért a jelenvaló és jövőendő időknek állapotjokhoz képest a becsületes tanács úgy rendelte, hogy a mikor alkalmatosság adatik, wittenbergus scholamestert tartson, a mikor pedig abban foglalkozás lenne, hon hazánkban tanult deákot. Hogy pedig valami innovatio se a fizetésben se az didactrumban ne lenne: tetszett a becsületes tanácsnak, hogy mind az két rendbeli scholamesternek fizetését megjegyezne.“

„Németországban tanult scholamesternek esztendeig való fizetése ez: kész pénz 80 frt. 20 köből bor, 17 véka búza, didactrum, halott pénz.“

„Hon hazánkban tanult scholamesternek fizetése ilyen: készpénz 56 frt. 6 véka búza, didactrum, halott pénz, bor 12 köből.“

„Ezen végzést irtam be a város könyvébe az becsületes tanács akaratjából: Milotai István a szatmári ecclesia lelki pásztora. Jan. ao. Domini 1610.“

(Hogy e fizetés a hajdani szűk pénz és szerfölötti olcsóság mellett nem volt csekély, kitetszik e következőkből: Erdélyországban, a szomszédban, mint Buday Polgári Lexiconából olvasható, 1583-ban 5 nagy köből búza egy frton. 45 veder bor szinte egy forinton kelt; Szatmáron pedig 1593-ban egy font hus ára másfél pénz, egy itce bor egy pénz volt, mint Szirmay írja).

d. Az oktatóknak és deákoknak járó pénz 1610. a tanács által meghatározottatta, s 1616. következőkép szabályoztatta: „Reminiscentia seu recognoscentia pro amplissima D. Sanctorum universitate cittis huius Zatmár ac r. dominis rectoribus scholae huius Zatmarinae, nec non pro alumnis eiusdem facta et introscripta in anno domini 1616.

Nos Michael de Debreczen. Judex primarius ceterique jurati assessores et senatores istius cittis Zatmár, damus pro memoria, quibus expedit universis et singulis harum notitiam habituris: hogy mivel Istennek gondviseléséből a tanuló ifjakat városunkban és scholánkban megszámosította, ahoz képest tetszett minékünk a scholabeli ifjúságnak instantiájára, hogy az 1610. esztendőben 1. január az halottak fizetése felől való végzésünket reformálnók a scholabeli ifjúságnak előmenetelére, melyet mi eképen rendeltünk és reformáltunk.

A generale funustól fizetünk dr. 48; ennek a 16 pénze legyen a mesteré és a többi közönségesen a coetusé. Két classistól tartozunk fizetni dr. 32; ennek is az 16 pénze mester uramé. Egy classistól tartozunk fizetni dr. 16; ennek is az 8 pénze mester uramé, és aképen kell procurálni a halottak után való munkásságnak jutalmát és így osztassék el egymás közt.

Végezetre, mivel a szatmári vár és a szomszéd németi város más és külön harang és bírák alá helyezettettek, az felől ellenkezőképen rendeltünk; ha az deákságot a halott temetésére hivatják avagy generáliter avagy pedig bizonyos calassist: annak az fizetéséhez mester uramnak nincs is közi, sőt másszor is semmi is ne lehessen. Ha ő kigyelmét personaliter hívják: szabad vele, ha megyen fizetés mellett avagy nem. Eképen kell érteni minden idegen helyek, városok és faluk felől is“.

Az iskola virágzóbb állapotra lett emelkedésének ideje tehát 1610. évre esik. Itt kezdődik a tanoda jegyzőkönyve, melybe a tanárok és tanítványok neve s az volt beírva: hová költöztek ezek időszakonként Szatmárról. E biztos okirat nyomán tudhatjuk azt, mikép itt elébb egy, azután két rendes tanár adta elő a latin, görög és zsidó nyelvet; hit, bölcsészet, mér- és történettant; és hogy az alsó osztályokban deákok tanítottak. Felsőbb vagy akadémiai tudományokat hallgatók, vulgó deákok, 1610 ben 34-en voltak,

kiknek száma évenként annyira szaporodott, hogy az iskola könyve 1724. 90-et mutat fel. Ezek miután itt pályájukat bevégezték, részint tudományuk gyarapítása végett Debrecenbe, Sárospatakra, Kolozsvárra, Enyedre, részint tanítókul mentek a vidéki helységekbe s a főrendek és nemesek udvaraiba.

A szatmári kollégium 1754-ig virágzott; akkor fensőbb hatalom parancsszavára megoszlott, csupán két elemi tanító tartása engedtetvén meg a gyermekek itt csak a grammatikai osztályig tanulhattak. De e szomorú állapot, mint később látni fogjuk, jobbra fordult. Ekkor állott tanodánk másod ízben sirja szélén, először pedig 1703-ban, midőn a a kurucok földig égették a várost.

A főiskolán kívül a boldogabb időkben, a XVII. században két melléiskola is állíttatott itt fel, egyik a városban, másik a hostátban. Bethlen Gábor ugyanis 1622. birtokába vevén Szatmár várát, abban a várörkatonák gyermekeinek oktatása végett iskolát állított; ez iskola épületét 1672-ben a jézsuiták foglalták el. 1647-ben pedig a hostáti megszorodott lakosok külön egyházat alakítván iskolát is építettek, melybe évenként a főiskola küldött tanítókat. Ez iskolában 1680-ig tanultak a hostáti gyermekek; akkor a hostátot az erdélyi és török hadak végkép elpusztították.

B. Az iskola igazgatása hajdan, később és most.

Az iskola épületében bennlakó ifjak száma 1610. 34-re szaporodván a jó rend kedvéért számukra és ellenükben rendőri törvények irattak s iskolai szék (sedes scholastica) alakíttatott. E szék elnöke az oktató volt; tanácskozó tagjai: a szenior (főgazda), kontraskriba (jegyző), velük négy s hat esküdt deák. Oktatókat a városi tanács hívott; szeniort, kontraskribát szabad szavazattal és szavazattöbbséggel az iskolai ifjúság választott; az esküdt deákokat és alsóbb tanítókat (praeceptores) az iskolai szék nevezte ki. Az apróbb kihágásokat e szék ítélte el. A büntetés pénzfizetésben, éjjeli örködésben, a hibának közönséges helyen a tanuló ifjúság előtti megvallásában (deprecatio), ekeonomusság (konyhára ügyelés) teljesítésében, hátrább soroztatásban állott. (Börtönről szó sincs a boldog és szent hajdanban szerkesztett emlékiratokban! Humanus kor lehetett az a hajdan kor!)

Midőn pedig a bűntény tanodából kizáratást vont maga után, azt a tanítói szék maga el nem ítélhette, hanem a papokat s két három tanácsnokot is meg kelle hívni a vegyes gyűlésbe, meg akarák kimélni az előljárók a tanítói kartily nagy felelősséggel járó ügyektől; szabadakká kívánák tenni az esendő fiatal embereket a tanítók önkényétől. Így ment ez a XVIII. század végeig s a XIX. elejéig. Akkor örökös igazgatók választottak, kik a hat osztályú gimnáziumok rangjára emelkedett iskolában a vegyes iskolai szék közvetlen felügyelete alatt és ellenőrködése mellett az altanítók véleményét is kihallgatva intézgette a szép hírű iskola ügyeit, mely az újabb időkben Debrecennek és Pataknak jeles tanítványokat s az elsőnek tudós tanárokat is nevelt. A minap, 1852-ben a magas kormány által leküldött Organisations Entwurf szabályai és paragrafusai szerint kezdett szerveztetni, mely szervezésre a túlatiszai egyházkerület szuperintendense Szoboszlai Pap István szólította fel a pártfogóságot! de a valódi szervezeten csak 1855-ben ment át, midőn a hat osztályú tanoda négy osztályú, és így algimnáziummá degradáltatva direktor címmel és névvel igazgató hívatott kebelébe, ki a szatmárnémetii tanügyi bizottmány közvetlen felügyelete alatt tanár társaival egyetértve, havonként tanári konferenciákat tartva, szép reményektől lelkesítette lesegeti, mikép izmosodik a viszontagságok szelei között az intézet, melynek hajóját a szatmári ref. egyház és a városi tanács mai napig képes volt, és hitünk szerint mindenha képes leend, megmenteni az elsüllyedéstől, azon szatmári egyházi és városi tanács, mely mindenkor figyelemmel kísérte az idők jeleit s mindig megértette az idők intését, és soha nem kimélé, ma sem kiméli, áldozatait 300 éves édes gyermekétől a szatmár-németii (most már, és még most) nyilvános algimnáziumától.

C. A deákok élelmezése s jövedelmök forrásai hajdan, az iskola pénzereje most.

Alapítványi tőkée a szatmári iskolának 1607-ig nem levén, a lakosok önjóakaratukból sorban főztek a deákoknak. Akkor rajtok állván a választás a sorban főzött étkeket enniök, vagy a város malma szombati vámjövedelmét elfogadniok, ez utóbbit választották s külön felügyelet alatt

magok főzettek. A konyha költségeit következő jövedelmekből fedezték.

a) Azon kamatokból, melyeket a tanoda pártfogói, kivált a kiseded, életerős Erdély főurai az őket évenként megkeresett szénior kezébe adtak.

b) Ünneppjárásból, kéregetésből (supplicatio) gyűjtött pénz, búza és gabona gyűjtelekből.

c) Végrendeleti hagyományokból, melyek hajdan, míg a protestáns hivek buzgóságuk belhevét ki nem izzadták, igen gyakoriak voltak.

d) Az iskolából tanítóul bárhová vitt deákért az illető egyház követi három, négy forintot fizettek, mely összege fele az iskolát, fele az új tanítót illette. De később a sorban főzés, részint mert a deákok igen megszorodtak, részint mert a tapasztalatlan s avatatlan fiatal gazdák nem viszonyítván a kiadást a jövedelemmel a társulat, melynek a mozgékony ifjú kor természeténél fogva folytonosan jó étvágya szokott lenni, gyakran hiányt látott és szenvedett,... ismét előállott a szükség, sorban főzésért esedezniök; a sorban főzésre a város mindig meleg keblű női ismét szívesen ígérkeztek.

A deákok jövedelmei, melyek személyökhöz valának kötve, a következők voltak:

a) A templombani sorban éneklésért, kántorságért különös fizetés.

b) Magános és köztanításért szintén fizetést húztak a jelesebbek. A köztanítók (praeceptorok) fizetése 1700. évben így van feljegyezve: orátorok tanítójáé esztendőnként 30 ft.; poétáké 25; syntaxistáké 25; grammatistáké 20; parvisták első tanítójáé 16; a másodiké 16 fr.

c) Halottra járásért.

d) Ünneppjárásért.

e) A büntetéspénzek, külön a deákok számára végrendelet hagyományok, a várostól küldetni szokott ajándékok összegei az év végével közösen osztattak meg a fensőbb tudományok hallgatói közt.

f) Élelmükről az iskolai küligazgatóság gondoskodott.

A XVIII. század végén részint a szép összegeket behozott didaktrumból részint a hivektől évenként szedett segélypénzből fizettettek az oktatók és tanítók, minthogy fensőbb tanpályát járó növendékek nem voltak, azoknak többé se-

gélyre szükségük nem lön. Ezer nyolcszáz ötben I. Ferenc király megengedte, mikép ugy az egyház, mint az iskola hivatalnokai a város köz pénztárából fiztessenek.

Midőn a mostan intézkedő magas kormány ugy az állam jövedelméből ápolt, mint az egyes jóltevők kegyadományaiából egybegyült özvegek alapján nyugvó gimnáziumokat ugyanazon vágásba parancsolá igazíttatni s ugyanazon módszeren vezettetni; midőn meghatározá a tanárok számát, kik az al és felgimnáziumokban működjenek; a szatmári iskola pénzereje nem lett elegendő hat tanárt a réginel emeltebb fizetéssel ellátni, minthogy ez előtt egy vezér professzor és két preceptor mérsékeltbb fizetés mellett vezette a hat osztályú iskolát. Ennekokáért a szatmári és németi buzgó protestáns nép és a vidék tehetős lakói 1852. megnyiták szívek és erszényüket és tanári fizetések alapjául nagy hirtelenséggel 20,000 pft. gyűlt össze, melyhez a város pénztára évenként 1350 pftot adván, annak biztos és örök alapon nyugvó kamataiból fizeti az igazgatóság az igazgatót, a négy rendes tanárt és egy kateketát. A nagy Kazinczy a legdicőbb szegény magyarok egyike az 1859. november havában 150 osztrák ftot végrendelt tanítványink közül annak, ki a magyar nyelvben évenként legkitünőbb haladást tanúsít, vagyis: a Kazinczy ünnepélyt követett lakoma alkalmával 300 uj ftot rakott össze a nemesen művelt lelkű s nemzetileg hangolt közönség, mely özveg fele a r. kath. fele a ref. gimnázium igazgatóságának adatott át oly föltét alatt, hogy annak kamatját évenként a legkitünőbb magyar művet készítő növendékeknek adja át.

D. A deákok köteleességei.

A beöltözött deákok a rendes tanulás és tanítás mellett pályájuk különféle szakáiban különféle köteleességeket tartoztak teljesíteni:

a) Az uj deákok (novitii) éjjel az iskolában tartoztak örködni s a kiszökötteket s künn maradni óhajtókat, vagy haza későn térőket feljelenteni. A malomban az iskola búzája örlése alkalmával és szombati vámszedéskor felvigyázni s a konyha körül hat, nyolc hétig felügyelni.

b) Az idősebbek, kik a tanpálya vége felé jártak, vagy

már azt be is végezték nyolcan tanítottak a logikaig; s 1623. tájáig a kántorságot egy egy három hónapig vitte négy forintért.

c) A kontraskriba és esküdt deákok a rendre vigyáztak. Tagjai voltak az iskolai széknek. Könyvtárnok is közülük választatott.

d) Az egész tanodára a szénior ügyelt fel. Kezébe folytak mindazon jövedelmek, melyek az ifjúság élelmezése és díjazása alapjául szolgáltak; s joga sőt kötelessége volt zálogra kölcsönözni az ifjaknak.

e) Ünnepre járni és segedelemért a távol helyeket megkeresni, mindnyájan kivétel nélkül tartoztak. Az egyházi levéltárban 1740. a 2. szám alatt álló jegyzék szerint, melynél e tekintetben régibb adatunk nincs, pünköszt ünnepre következő helyekre mentek deákok Szatmárról következők: Csomaköz, Cseke, Milota, Domahida, Dob, Menyő, Mikola, Batiz, Megygyes, Ujlak, Györtelek, Szőlösardó, Rápol, Péterfalva, Szekeres, Krassó, Istvándi, Császló, Mánd, Kisnamény, Porcsalma, Csenger, Zsarolyán, Másikszekeres, Gacsály, Óvári. Ezeken kívül gróf Teleki Mihály, gr. Bethlen József, gr. Teleki Ádám, Teleki László, Kemény Anna, báró Wesselényi Ferenc udvaraiba két, két; végre Ajtai Sámuel, Böszörményi József, Szintainé s Forrai Györgyhez egy egy ifjú.

E. A könyvtár hajdan és most.

A szatmári főtanoda könyvtára alapját Bethlen Gábor erdélyi fejedelem vetette meg, kinek a könyvtárra tett hagyományából legelőbb 1632. a várban meghalt pap Károlyi Benedek, 1633. pedig Vári P. Bálint volt oktató könyvei vásároltattak meg; e könyveket szaporította végrendeletében 1674. Tarczali Bogdán Péter és Szenczi A. Pál oktató is, mint az akkori isk. jegyzőkönyv 131—137. lapjai tanúsítják.

A város 1703. szeptember hónapban fölégettetvén a könyvtár is elpusztított, miről az isk. jegyzőkönyv 53. lapján ez olvasható: „Bibliotheca in his partibus vix ulli secunda damno irreparabili igni et rapinae data“. Maradványai 1720. összeirattak s 247 darabnak találtattak, melyek, mint a még meglevők mutatják 1754-ig ismét szaporítottat-

tak; akkor az iskola kollégiumi rangjáról felsőbb parancs következtében leszállítatván annyira elaljasodott, mikép benne csak két elemi tanító nyomoroghatott; orkezektől megmaradt könyvei a thékának a papi lakba vitettek, s a lélkészek felelősség terhétől menten adák a becses kincset kézről kézre, mind addig, míg három évtizeddel ezelőtt számukra az iskola épületében külön terem és felügyelő rendeltetett.

1855-ben egy régi könyv-lajstromban az iskola könyveinek száma 2400 darab vala; de midőn én, ki ezeket írom, 1856-ban a könyvtár gondját átvettem, s a saját becsű és hibátlan könyveket összeválogattam és rendbe szedtem, a költött nagy szám 770-re olvadt le!! Szükséges azt is megemlítenem, miszerint itt Szatmárt 1842-ben olvasó társulat alakult, mely egyesület a gimnázium tanácsterében gyűlt össze napon- és estvéként, olvasás és eszmecsere végett. Hir- és divatlapok mellett e gyűlde jeles, többnyire protestáns tagjai a magyar irodalom minden jelesebb termékeit megszerezték; a vett és ajándékban adott könyvekből szép könyvtáracska gyűlt össze, mely 1852-ben negyedfélszáz darab tudományos és szépirodalmi művet tartalmazott; de a könyvkihordók feledékenysége és más okok miatt annyira megfogyatkozott, hogy 1855-ben, midőn az olvasó kör megszűnt, alig hagyhatott 200 darab könyvnél többet a gimnáziumnak; így 1855-ben volt a gimnázium könyvtárában 970 db. igen becses és ritka könyv, melyek a tudományok minden ágában használhatók, melyek közt a latin klasszika irodalom kitűnőleg van képviselve.

1858-ban, midőn már városunk buzgóbb s áldozatra készebb férfiai megismerhettem, egy eszme ragadta meg lelkemet: Szatmáron egy új könyvtár alapját tennem le s útat nyitnom a lelkeseknek, hogy intézetünk iránt sokszor fényesen nyilvánított hajlandóságukat ez úton is szólaltathassák, testesíthessék meg. Az egyház erélyes főgondnokát t. Kíss Gedeon urat fölkérém, használná fel ismert népszerűségét a helybeli cehek buzgó tagjainak lelkesítésére. A tette mindenkor kész férfiú felhívásunkat minden céhhez megküldte s két hónap alatt együtt volt 60 pft. s négy hónap multán emelvényekkel lön bútorozva a terem, mely 3000 db. könyvnek ideiglenesen szállást adhat. Alig kelt szárnyra a hir, mely megvívé a valót a lelkes párt-

fogókhoz, mely szerint az új üres könyvtár külön teremben várja a jóltevő kezeket, melyek az áldozattételre mindenkoron készek. Előtermett legelőször is Vajai Károly, kit én igen szíves örömet és méltán nevezek a szatmári gimnáziumi új könyvtár édes atyjának, s elhoza 340 db. becses tartalmú könyvet, melyek számát a tudományok buzgó barátja havon- és hetenként újabb szállítmányokkal szaporítja. Őt követték, nem követték!! vele együtt egy akaratall jöttek Lányi Dániel 52, Gyene Károly 90 (igen becses és drága), Kiss Gedeon 5, Hartmann János 8, Mándy Péter 8, György Lajos lelkész 283, Boros Bálint polgármester 121, Ilyés István f. gyarmati lelkész 60, Szabó József ügyvéd F. Gyarmatról 40, a nagyváradkerületi helytartóság 24 db. könyvet ajándékozni ujdonat új bibliothékánknak; ezekhez járult b. e. Darvay Ferenc ur hagyatékából 503 db. s azon 60 db. iskolai könyv, melyeket a gimnázium igazgatósága szerzett egyszermásszor használatul a gimnázialis tanároknak. Így azon új könyvtárban, mely az 1858. június 1. még egészen üres vala, ezen 1860. év február hava 15-én 1595 ezeröttszázkilencvenöt db. könyv áll egymás mellet teljes és szükséges rendben; ezekhez adatván a régi könyvtár 970 darabnyi tartalma: használható könyveink száma jelenben 2565; mely szám hogy naponként szaporodik, mondani is felesleges. Földabroszaink száma kötetekben 10; fali földabroszaink közt ott van a Scheda féle félnéma térképcsoport is; ég és földgolyóink száma négy. Képtárunkban ott áll a gr. Szécsényi István bronz szobra (Koos Lajos ur ajándéka), a nagy Kazinczy gipsz mellszobra, a munkás szatmári lelkész Gáti István arcképe, a két gályás pap aranyozott keretű arcképe (Nagyiday Menyhért ur ajándoka), Magyarország megyéinek színezett címerai, mely becses adományért, valamint a Kazinczy mellszobraért és a bronz Kazinczy érméért t. Gyene Károly urnak mond intézetünk szíves köszönetet, bár a bronz érmet Vajai Károly ur jóval előbb meghozta pénz és éremgyűjteményünknek, mely gyűjteményben most már több mint 100 részint értéke, részint régiségénél fogva igen becses db. várakozik a többiekre, melyek több lelkeseiktől ígértettek pénz és éremgyűjteményünknek. Növény-, ásvány- s állatgyűjtemé-

nyünk, valamint természettani készleteink is türhető mennyiségben állanak készen számára a természettan tanárának.

F. A tanárok nevei s az események, melyek hivatalkodásuk alatt folytak le.

Sokszor hivatkozánk az iskola régi jegyzőkönyvére mind a szatmári egyház, mind az iskola eseményeinek előadása alkalmával; de sehol oly folytonosan nem használhatók azt, mint épen most, midőn a tanoda professzorait kell kiállítanunk; mert benne ott fekszenek nagy szép renddel az áldott porú férfiak nevei, a mint egymást fölváltották 1610-től 1737-ig. Szinte csodás gondviselés örködött e kimondhatlan becsű emlékirat felett, hogy az az 1703-ban történt kurucdúlásnak és tűznek martalékul nem esett; mert akkor igen közel állotta megsemmisüléshez. Veszprémi György akkori oktató ragadá azt ki egy dúló katona kezéből, mint a bele irt következő sorok bizonyítják: „Album hoc, post miseram et totalem illustris scholae huius deletionem 1703. factam e manu militis rapacis ao 1709. vindicatum est per G. W. p. s. S. P.“. E könyvben az oly tanárok, kik külföldi egyetemeken voltak, folytonosan clarissimusoknak címezvék, mi is Cl. betűkkel különböztetjük meg az itthon képzett tanároktól.

Fogtövi Mihály kezdi meg 1610. azon szatmári tanárok névsorát, kikről adatokat bírunk; 34 tanítványa közül Udvarhelyi Balázs tábornokságra emeltetett.

Tótfalusi Márton 1611. K. Tasnádi Imre 1612. szolgált itt mint musagetés; ennek halála után az 1613. év második felében hozatott Mihály fi Kecskeméti János, ki valamint eldődei és utódai igen rövid ideig kormányozta a tanodát; mert már 1614. Cl. Sz. Túri János volt itt vezértanár, ki 1595-ben irta magát a witttembergi tanulók közé, kit Lampe 1617. az ugocsai esperesek közt említ. Utána 1615. P. Szántai István; azután 1616. Cl. Viski Márton jött, ki Viskén született, s a tanári pályáról leszállva 1620. ardói pap s ugocsai esperes; 1635. viski lelkész, 1636. máramarosi esperes lett. Mint tanár itt csak egy évig szolgált; mert 1617-ben már Szatmár Németi István ült itt a tanítók közt az elnöki széket, ki egy rövid év elmul-

tával 1618. Cl. Putnoki Jánosnak engedte helyét, ki utóbb debreceni pap, később 1623. esperes lett.

P. Thornai Ferenc (kit Lampe hibásan Csornainak ír) 1619. volt szatmári főtanár; később ugyanitt lelkészi hivatallal cserélte fel állomását; innen Husztra, 1628. pedig Debrecenbe hivatott papul, hol a régi nagy templomban, mely 64 évig állott pusztán és használatlanul, s mely 1628. megépítettett, következő versei maradtak felírva:

„Lustra iacet duodena annos et quatuor ista
Muleiberi quondam lapsa furore domus,
Quae nunc contiguus exsurgit candida tignis
Tegmine collucens eminus ipsa novo. etc.

1620. Cl. Lázár. E. Gáspár; 1621. Szepsi Korocz Gáspár; 1622. Baranyai Kölgyesi Miklós volt a szatmári iskola professzora, ki itt 1623. febr. 12. temettetett el. Ennek idejében adá ki Bethlen Gábor fejedelem a megyének a parancsot, mely szerint azon 1200 m. frtot, melyet Kádár Péterné, Császár Anna, a szatmári iskolának hagyott, Bagi Benedeken vegye meg.

Kecskeméti Máté 1623; Cl. Szepsi Korocz Gáspár 1624. már másod ízben működött itt professzori minőségben. E hivataláról végkép lemondván Matólesra ment 1634. ő hagyott az ottani egyháznak egy most is meglévő ezüst poharat; később onnan Tokajba vitetett.

Cl. Jánki T. János 1625. lakott itt; utóbb varanói pap lett Zemplén vármegyében.

Szikszai Gergely 1627. „humanissimusnak“ iratik az iskolai jegyzőkönyv 14. lapján; a 15. lapon pedig ez áll: „Rev. ac. Clar. D. Gregorius Szikszai ad regimen scholae Szatmar iterum conductus ao. 1632 d. 28. febr. Ekkor tért vissza a külföld valamelyik egyeteméből; de hogy távolléte alatt ki helyettesítette, arról emlék-iratinkban nincs emlékezet; úgy látszik, hogy a jegyzőkönyvből egy vagy több levél ki van szakadva; pedig azokra nevezetes dolgok lehettek följegyezve.

Cl. Vári. P. Bálint 1633. igazgatta itt a tanodát; ennek rektorsága alatt volt szénior Eöri K. Gergely, ki széniori hivatalából egyenesen papságra alkalmaztatott, anélkül, hogy vagy Debrecenben vagy Patakon vagy bár hol másutt képezte volna magát hivatalához; a széniori hivatalt

utána Szatmári Lázár Miklós foglalta el, ki idővel szatmári pap és püspök volt.

Cl. Vári M. Miklós 1635. volt itt oktató; ennek versei, melyeket Megyesi Pál tiszteletére írt, olvashatók a „Praxis pietatis“ című könyv elején; 1637. Szinérvár-alljai pappá lett.

Ugy látszik, mikép ez időben a szatmári igazgatói hivatal oly állóhely volt, melyről a fiatal tanárok papi hivatalra lestek. Csuda, hogy az ily, minden évben változó igazgatóság alatt a tanügy meg nem bukott, az iskola el nem gyengült; mindig avatlan s tapasztalatlan ujoncok állítatván a tanügy élére! Csak annyi időt sem töltött még senki e jelentőségteljes és nagyhatású állomáson mint Cl. Vásárhelyi István, ki 1636-tól 1641-ig kormányozta az intézet hajóját. Ennek idejében 1640. az oktató fizetéséről ekép rendelkezett fizetési könyvében a város:

„Conventio Cl. ac doctissimi viri rectoris academici celeberrimae scholae Zatmár: kész pénz fizetés ft. 80; búzája const: cub: cassov. 12. Bora cubul zatmar. 20.“

A hazában tanult oktatóét ugyanakkor így állapította meg: „készpénz frt. 60; búza 12 kassai köböl; bor 12 szatmári köböl; didactrum, usus szerint“.

Ugyancsak ez évben eltiltotta a tanács a diákokat a kéregetéstől, s azon összeg helyett, melyhez ily illetlen módon jutottak, azok számára évenként 25 forintot rendelt.

Cl. Büsházi B. Márton 1641; Cl. Csomai F. Bálint 1643; Patai Ürményi Mátyás 1646; Decsi Gáspár 1647. vezérlék tanodánk népét; ez utóbbi itt pappá s esperessé lett.

Cl. Patai Ürményi Mátyás 1649-ben ismét visszajött, kinek a franequerai akadémiákban jártát tanúsítja azon systema concionum című könyvben lévő irata, melyet onnan a hostáti papnak Zsarolyáni Pálnak küldött.

Szepsi Korocz András, kit Lampe hibásan tesz Decsi elébe, 1650. Kaposi G. Pál 1652; Cl. Szepsi Korocz András másod ízben 1655; Cl. Azari V. Zsigmond 1655 végén; Csedregi Péter 1656; Cl. Kaposi G. Pál másod ízben 1657-ben kormányozták Szatmár kollegiumát. Ez utóbbit Ember Pál iskolánk nagy reformátorának nevezi; ez 1658. szatmári pappá választatott. Ez évben a lengyelek a II. Rákóci György jószágaira ki-

ütvén Szatmárt 2600 tallérig sarcolták s garázdálkodásuk közben Fejérvári Péter diákot megölték.

Körмени Péter 1658. júl. 7. jött tanodánkba vezértanárul s egy évi hivatalkodás után 1659. a leydai és gröningai akadémiákra ment, s helyére 1660. Szécsi István jött; ennek idejében jegyeztetett fel az iskolai jegyzőkönyvbe az utókor számára, miszerint 1610-től 1662-ig és így 52 év alatt a szatmári főtanodában 1278 diák tanult.

Veszprémi István, kinek a város fizetéses könyvében 1663-ban didaktrum helyett 30 frt. rendeltetett, 1662-ben kezdé itt meg mint vezértanár hivatalát. Ennek idejében a várbeli udvarbíró, Pap Dániel, az iskola szombati malomvámját erőhatalommal elfoglalta, mely malom ugyan már akkor a várhoz tartozott. Az 1662. országgyűlésen ez önkénykedést az evangélikusok következőkép panaszolták fel: „Dániel Pap provisor szatmáriensis, proven-tum sabbathalem ex molendino super fluvium Szamos ex-structo, ad arcem spectante, scholae eiusdem loci alumnis a magistratu collatum ademit.“ Ugyanezt fölpanaszláak a szatmáriak az 1669. országgyűlésen is; de panaszuk meg nem hallgattatott, kérelmükre válasz nem adatott.

Cl. Körмени Péter 1664. másodszor jött Szatmár-ra tanárul; e hivatalát félbeszakasztotta s ecsedi, később szatmári pappá választatott; utóljára püspökké emeltetett.

Cl. Szécsi István ismét fölvetetett 1665. az iskola igazgatására. De pályáját egy év elmultával végképp elhagyta, s Nagybányára vitetett papúl, ott 1681. esperes lett; onnan Madára ment, hol 1691. szintén esperessé választatott, s 1706. meghalt. Roxáshoz irt feleletét láthatni Lámpenál az 512. lapon.

Cl. Veszprémi István 1666. jött másod izben s jó ideig egész 1671-ig igazgatta tanodánkat; ekkor gróf Kemény Jánosné vitte el udvari papjául; az udvarból Udvarhelyre változott, hol esperessé, 1691. erdélyi püspökké emeltetett, s 1713. meghalt. Bód Péter őt biográfiájában általában minden tudományban, de főképp a bölcészeti, mérés és hittani szakokban igen jártas tudósnek írja.

Az ő idejében gróf Rhédei Ferenc 1667. ápr. 29. tett végrendeletében, melynek töredéke a szatmári egyház levéltárában 2. sz.-a. olvasható, az iskoláról ekkép emlékezik:

„A szatmári iskolának hagyok 1000 m. frtot. ismét Szatmár megyében Berence nevű falumat, ott a Szamoson lévő malmommal együtt az én szerelmes feleségem holtá után“.

De hogy többet is hagyott, megtetszik Tölczéki János huszti rendtartónak 1670. jun. 30. a gróf halála után kelt s a városhoz intézett bizonyítványából, mely szóról szóra így van: „Néhai nagyságos gróf Rhédei Ferenc legálta a szatmári skholához Berencét, minden hozzátartozó jókkal s jövedelmekkel, azon kívül 50 gyra ezüstöt ugyanazon skholához; ezeken kívül egyik skhola mesternek esztendőnként rendelt volt ő nagysága 100 frtot. míg Isten ő nagyságokat élteti és ugyanazon kegyes indulatját én általam írásban deklaráltatta kegyelmeteknek, mely, úgy hiszem, most is kegyelmetek kezénél vagyon“.

Meghalván a gróf 1667. aug. hónapban, Várallyai Lőrincz pap elküldetett özvegyéhez a hagyományok iránt s oly választ hozott, miszerint nem sokára eleget tesz; addig is Berencén egy telket ad, következő utasítást adván Rayki János udvarmesterének: „Szerelmes édes uram conferálván a szatmári orthodoxa skholához Berenceze nevű falunkat a mi holtunk után; ott a Szamoson lévő malmunkkal együtt, ígérte volt is ő kegyelme még életében ugyanazon falunkban pro successione egy telkét Szatmár városának; mely szerelmes édes uram ígérését én is roborálni akarván megadtam és engedtem. Kegyelmed azért maga mellé vévén azon vármegyének egyik szolgabiráját hűtös asessoraival együtt, a successiora nézendő egy telket a megirt faluban resignálja Szatmár városa kezébe 17. aug. 1667. Bethlen Drusinna m. k.“

Daróczi Sámuel szolgabíró, Gömböcz Tamás és Szűcs Péter esküdtek e levél nyomán kimentek a helyszínére, a telkeket összeírták; 56-nak találták; egyet kiválasztottak, abban az iskola képviselőit: u. m. Várallyai Lőrincz és Kaposi Pál lelkészeket, Veszprémi István egyik oktatót, Gyarmati András szénior, Szentpéteri János kontraskribát beiktatták, mint azon bizonyítvány igazolja, mely a megye régi négyes pecsétje alatt a jánki gyűlésből december 7. kelt, mely az egyház levéltárában őriztetik.

A grófné, Rhédei Ferencné Bethlen Drusinna 1670. meghalván az iskola birtokába vette Berencét. Bizonyítja ezt mind az 1721. e tárgyban történt tanúvallatás, mind Vá-

nyai János huszti lakos azon évben tett vallomása, mely így hangzik: „gróf Rhédei Ferenc uram ő nagysága, halálához közel lévén, testamentaria dispositiója szerint legálta volt Berence nevű faluját a szatmári keresztyén orthodoxa ekkleziához, melyet ő kegyelmök a szegény ur halála után el is foglaltak s jó darabig pacificum dominiumjában voltak.“

Otrokocsi Fórizs Ferenc, rimaszécsi fi, 1659. hozatott Szatmárra, második oktatóul Veszprémi István mellé; innen akadémiákra, különösen Ultrajektumba, ment. Onnan visszatérte után rimaszécsi, később gyöngyösi, majd kassai pappá lett. 1674. több paptársaival együtt a pozsonyi rendkívüli ítélő szék elé idéztetvén s elítéltetvén ő is Nápolyba vitetett gályarabságra; honnan a hollandi rendek közbejárására megszabadult. Bejárta Angolországot s hazatérve Kassán papi állomását ismét elfoglalta. Lelkét 1694. a hiú nagyravagyás szállta meg, vagy talán a kiállott viszontagságok gyengíték el, mint pap a rom. kath. hitre tért, s mint r. katholikus Nagyszombatban professzorrá és a káptalani levéltár rendezőjévé tétetett. Halála némelyek szerint 1717. mások szerint 1718. történt.

Sok műveket bocsátott világ elé. Ilyenek.

Kereszt alatt nyögő magyar Izraélnek háláadó és künyörgő imádságai 1682. 2. Idvességes beszélgetések. 3. Apokalyptica tuba quinta, ortum, progressum et interitum locustarum pandens 1690. 4. Sententia media ac pacificatoria de remissione peccatorum veteris et novi testamenti fidelium 1690. 5. Irenicum seu pacis consilium, pro unione et concordia ad fratres protestantes, Franequerae 1692. 6. Quaestio decantata, ubi fuerit ecclesia reformatata ante Lutherum, Zwinglium et Calvinum? 1693. 7. Origines hungaricae 1693. 8. Veritatis antiquae apologia, Pater Kis ellen, ki a szentírás nyomtatását ellenezte, 1693. 9. Theatrum antiquitatis et novitatis ecclesiasticae 1693. 10. A tévelygő juhról való praedicatio, 1693. 11. A jó lelkiismeretnek maga mentő tanúbizonysága, 1694. 12. Laetum ad lugens Sion nuncium, quo instare tempus conversionis turcarum refert 1696. 13. Examen reformationis Lutheri et sociorum eius iustum et modestum 1696. 14. Róma Isten szent városa, 1698. 15. Az Istennel járók tökéletessége, 1699. 16. Breve specimen introductionis in iuris prudentiam metho-

dicam 1699. 17. Theologia prophetica, 1705. 18. Antiqua hungarorum religio vere christiana et catholica temporibus seti Stephani I. eorum regis suscepta, 1706. 19. Princeps Nadib Christus in suis principibus, Tyrnaviae 1716. 20. Restitutio Izraël futura 1712. 21. Bellum sacrum etc. Tyrnaviae 1717.

Kéziratban van a tigurumi könyvtárban: Furor bestiae contra testes Jesu Christi. A reformációról irt műve Nagyszombatban van.

Cl. Szenczi A. Pál 1671. jött s 1675-ig igazgatta Szatmár tanodáját; akkor Németibe, 1680. Viskre, 1683. Debrecenbe vitetett papul, hol 1686. esperessé emeltetett. Nyomtatásban megjelent művei: Medulla theologica illustrata Gvil. Arnesii, quam defendet Paulus A. Szenczi, Fra-nequerae 1670. 2. Hatvanhárom vallásos tárgyat illető értekezései, melyekből egy példányt, mint benne lévő kézirása mutatja, a szatmári egyháznak ajándékozott.

Az ő tanítványai közzül adták magokat 1672. néhányan a vár ellen törő kurucokhoz, kikkel együtt azok a német katonák által egy lábíg levágattak.

Cl. Gyöngyösi Jóó Mihály 1675-től 1678-ig folytatta itt mint professzor hivatalát; akkor a hostátba vitetett papul; ott csak két évig lakhatott, mert a hóstátot az erdélyi hadak 1680. elpusztították. Mig Gy. Jóó M. Szatmárt lakott, Nagy Sámuel, kassai lakos, nevezetes adományokkal gazdagította a szatmári iskolát: adott nevezetesen annak Udvariban, Zsarolyánban és Németiben egy egy telket és a nevezett helyeken szép mennyiségű földbirtokokat. Hová lettek ezek?! Nem tudhatni!!!

Cl. Csergő Kocsi János 1678—1684-ig vezette az intézetet; akkor Váriba ment papnak; 1694. Debrecenbe vitetett professzornak; 1703. püspökké emeltetett. 1711. meghalt. Azon üdvözlő levele, melyet 1708. Ember Pálnak irt, megvan Lampénál. A Szilágyi Tönkö Márton halálára készített versei a Honor posthumusban jöttek ki 1700. Debrecenben. Van egy értekezése is ily cím alatt: De cognitione Dei naturalis 1703. Mondják, ő irta a „Malleus 15 Dilemmatum“ című hajdan becses könyvecskét is.

A szatmári várban lakott jézsuiták a Cs. Kocsi J. idejében 1678. Berencét erővel magoknak foglalták el, kik ellen 1681. a soproni országgyűlésen így panaszkodtak a

szatmáriak: „Non sine animi dolore exponit civitas szatmáriensis, quod portionem possessionariam Berence vocatam, cum certo molendino in comitatu szatmariensi habitam, pia legatione per illustrem condam D. Franciscum Rhedei de Kis Rhede pro subsidio juventutis scholasticae szatmáriensis collatam et aliquot annis pacifice tentam atque possessam, sub his motuum decursibus, ante videlicet quadriennium, via facti, violenter occuparunt“.

Az 1687. országgyűlésre ismét fölvetetett az iskola panasza Berence iránt a jezsuiták ellenében; de foganat nélkül. Később egyenesen a felséghez folyamodott Szatmár. E folyamodás következése az lett, hogy a pozsonyi kamara megparancsolta a szepesi kamarának, hogy Berencét adassa vissza. . . De a parancsok következés nélkül hangzottak el.

Szerencsésebb volt azon küldöttség, mely az iskola sérelmét épen akkor vitte 1704. II. Rákóci Ferenchez, midőn ő a várat megszállotta, s abba a német őrseget és jezsuitákat beszorította; mert a fejedelem a visszaadást azonnal megrendelte. Innen érthető, mit Szirmay említ, miszerint „Berencét, az iskola faluját, a vármegye 1707-ben a közszekekezés alól kivette, fölmentette azért, hogy az iskola épüljön“; mely t. i. a várossal együtt földig égett 1703-ban. Az iskola még 1710-ben is birta Berencét és a mellette forgott vízi malmot.

Rákóci szerencséje 1711. változván, ismét elvették Berencét a jezsuiták a reformátusok iskolájától, s birták 1773-ig, midőn megoszlattak. Ekkor a tudományok alapítványához (fundus studiorum) csatoltatott s Járdánházi Kovács vezetéű közbirtokos urnak adatott el, kinek Sándor és László fiai reá királyi adományt nyertek s a birtokba 1618. be is iktattattak.

Szenczi A. János, ki a szatmári iskolában 1671. lett deákká s innen vitetett 1677. Técsőre tanítónak, honnan fél év múlva a fehérvári iskolába ment; onnan Gyöngyösre vitetett, s 1684. hivatott Szatmárra oktatóul. Két évi tanárkodása után 1686. feketeadói, utóbb péterfalvi pappá lett, s ott 1690. esperessé választatott. A Honor posthumusban latin versei olvashatók.

Cl. Szöllősi Pál 1686. jött; 1688. szept. 11. megholt. Halála felett 60 tanítványa kesergett; az évben, melyben megholt, hozatott Cl. Makódi János, ki utóbb tasnádi,

1694. szatmári, 1696. avasujvárosi pap lett, ott a kurocok által halálig veretett. Cl. Kecskeméti Kincses István 1694. hozatott, 1696. helybeli pappá választatott. Cl. Tatai Mihály 1696. s. mellé 1702. második októnak Cl. Szatmári S. István jött. E két tanár vezérelte akkor az ifjuságot, mikor 1703. szept. 28. Szatmár városunkat a kurucok felgyújtották. Ekkor égett földig virágzó iskolánkl.. Szétraboltatott fényes könyvtárunk. A lakosok és oktatók szőlőhegyekre futottak s ott tartózkodtak az 1705. év közepéig. Akkor kezdtek lassanként visszaköltözködni és építkezni. Az iskola a megye buzgó és tevékeny pártfogása mellett már 1707-ben lakható és használhatóvá tétetett s abba októnak már

1707-ben Cl. Kővári Veszprémi Gergely elhozatott, kiről az isk. jegyzőkönyvben következő emléksorok olvashatók: „Posteaquam princeps Franciscus II. Rákóczi ex partibus Poloniae circum vicinis cum sibi adhaerentibus in Hungariam irrepisset, mox eam ferro ignique vastasset omnibus bonis exuisset, etiam civitas Szatmárina per nefarios ac paene barbaros ejusdem milites omnibus aliquot retro aetatum (a mult korok? vagy mult idők?) bonis expilata, direpta ac tota in cineres et favillas redacta, in ea florens literarum sedes celebre gymnasium, igni deletum, eius bibliotheca, in his partibus vix ulli secunda, damno irreparabili igni et rapinae data, nobilis juvenus studiosa juxta cum professoribus D. Michaële Tatai et D. Stephano Szatmári viris clarissimis die 28. mensis septembris 1703. dissipati sunt. Tandem per miserationes Dei, in eadem civitate, ex cineribus novum, bono patriae, pullulat gymnasium anno 1707. cujus aedificationi, regimini et institutioni Cl. ac celeberrimus vir Gregorius Veszprémi, anni ejusdem die 24. mensis martii praeficitur“.

Mivel pedig a tanári szállás el nem készíttethetett, II. Rákóci Ferenc Veszpréminek átengedett egyet a várban üresen hevert épületek közül, s bár Szárhelyi Mátyás jezsuita szupérieur ellenezte, Károlyi Sándor fővezér annak az ott lakást mind addig megengedte, míg számára lakható szállás épült; és minthogy 1711-ben a tanári lak az iskola közelében készen állott, a császlói zsinat 1711. március 25. azt rendelte, hogy a várból költözzék le s a zsinaton jelen meg. 1713. Veszprémi Kőrösre vitetett papul. A Ho-

nor posthumusban kijött versei után tett jegyzeteiből kitűnik, miszerint ő 1700-ban a Szilágyi Tönkö Márton gyermekeit tanította.

1713. a helybeli lelkész Cl. Helmeci István pótolta az oktató helyét egész 1714. december 20-ig; a mikor a bölcsészeti és hittan tudora Cl. Naszályi János foglalta el az igazgató tanár székét, ki 1719-ben Németibe vitetett papul, honnan négy hónap múlva Kolozsvárra ment oktatónak. Tabajdi Saska János 1719. jött Dadáról; itt tanított 1723-ig, innen Debrecenbe vitetett, hol még 1748. is professzorkodott. Helyére Szatmárra Cl. Szoboszlai L. György hozatott Erdélyből, ki itt 1724. febr. 29. eltemtetett; . . . 1724. november 3-ig az egyik pap Hanvai Igó György teljesítette a vezérokutató kötelességeit s akkor hozatott el Erdélyből Cl. Rimaszombati Sámuel s tanított négy évig.

Cl. Németi Sámuel 1729. jött, akkor kismarjai pap volt. A szatmári egyházvidék ülnökeül megjötté évében rögtön elválasztatott; 1737. lelkészül Kabára vitetett. Midőn tanítványai közül egy kéregető deákot a komáromi várparancsnok a nála volt 60 forinttal letartóztatott, a Németi S. közbenjárására a fogoly szupplikánszt a helytartó tanács szabad lábra állította, s haza bocsátotta. Az ifjúsággal igen durván bánt; ezért ellene 1735. az ifjúság közakarattal föllázadt s hivatalátóli elmozdittatását kívánta; az őszi vizsgálatra, bár arra az előjáróság által több ízben felszólítottatott, ki nem állott; s mind addig hódíthatlan maradt daca a fiatal seregnek, míg oktatójuk arra nem kötelezte magát, hogy mindenki vel illendően bánandik, s a multakat feledendi. Így sem csendesedvén le egészen az ifjak, közülök a tanács négy főzenditőt elfogatott, megpálcáztatott s az iskolából kihajtatott. Az ifjúság Zoványi György püspök elé terjesztette panaszát, s ő 1735. novemb. 12. kelt levelében azok panaszát alaposnak nyilvánítá. Hasonló értelemben volt a főgondnok gróf Bethlen József is. Erre az ifjúság vérszemet kapott, ismét felzúdult s nagyobb része Németibe s máshová költözött. A tanács az eltávozottak helyét rögtön betöltötte; nevezetesen Debrecenből helyettök 12 deákot hozatott, a Németibe átmenteket is visszaédesgette.

Cl. Fogarasi Pap Máté, a gróf Barcsai Gergely udvari papja 1737. jött Erdélyből, Piskiből; 1742-ig vezér-

lette Szatmár muzsáit, akkor visszament Erdélybe, lett szász-városi pap s ott 1745. meghalt. Hogy kegyes, szorgalmas és tudós tanár volt, az egyházvidéki vizsgálat több ízben bizonyította. Ő alatta iratta össze a felsőség 1738. a magok vagy szülők emberségéből megélhető, pályájokat idegen segély nélkül is folytatható s az idegen vagy közsegélyre szorult deákokat. Amazok 34-en, emezek 11-en találtattak. A jánki zsinat, mely 1741. március 17. tartatott, az általa megvizsgált, papságra menendő deákokról, jegyzőkönyve 65. lapjain így szól: „Censores et opposcentes fuerunt ex fratribus, et studiosi seu togati ex illustri gymnasio szatmariensi. Hi (fratres) docta argumenta proposuerunt vel apposuerunt; respondentes docti responderunt“. Fogarasi 1742-ben elmenvén, helyét két hónapig a helybeli lelkész, Ecsedi Csapó István, pótolta; akkor jött Bervéből

Cl. Bardoc Pál, ki midőn Szatmárra oktatóul hivatott, a gróf Bethlen Mária gyermekét tanította. Ide jöttével 1742-ben új tanrendszert és tantervet terjesztett a tanács elé, s behozta az iskolába a hármóniás éneklést, mely addig e tanodában ismeretlen vala. Dicsérettel emlékezik róla a jeremiási jegyzőkönyv 1744-ben a 151. lapon, azon kivétellel, hogy tanítványai a ruházathoz nem ügyelnek az illendőségre, egy deák például: a vizsgáló bizottmány előtt nyakkenősen jelent meg. 1745. ősszel Szászvárosba vitetett papul; helyette is Ecsedi Csapó István töltötte ki az évet.

Kevi András, debreceni fi, 1746. hozatott Balmazújvárosból, hol lelkész volt; 1748. Szatmár választotta papjául, de lelkészi hivatalkodása mellett, egy évig az oktató terheit is vitte. Ennek idejében, 1747. január 1. állott fel az egyházi tanács, melynek jegyzősége az oktatásához köttetett.

Szigeti Sámuel, a tépei pap, 1749. hozatott Szatmárra vezértanárul. Ennek elnöklete alatt szerkesztetett egy jegyzőkönyv május 13., melyben az akkori preceptorok és hivatalnokok megválasztásáról van szó. Ha tér engedné, sok különösségeket lehetne e jegyzőkönyvből jelen korunk mulattatásaul kiböngészni; mert e könyvben, elég rendtelenségben, találhatjuk a kihágásokat, melyeket a szatmári deákok elkövettek, s a büntetések neveit, melyekkel a törvényrontó muzsák fenýítették; a büntetések többnyire pénz-

beliek voltak, p. o. 8-a caussa: D. Budai, Szodorai, Debreczeni, Urai in funere deducendo non decenti ordine prodeuntes puniti sunt denar 25. 9-a caussa: D. Bányai, Győri, Szendrei, Őri, Orbán, Budai, Debreceni propter tabac. fumum denar 13. E gyűlés, melyben ez ügyek tárgyalattak, tartatott 1748-ban. Kár, hogy az elnök-tanár e könyvben csak egyetlen egyszer említettik; pedig magában foglalja ez az intézet kebelében lejárt eseményeket 1744—1751-ig. A Szigeti Sámuel elnöklete alatt tartott szesszió jegyzőkönyve, melyben ugyan az elnökről emlékezet nincs, itt következik:

An. 1749. die 13. maj.

Praeceptores constituti publici:

Rhetorices, oratoriae et poëseos P. D. Franciscus Barátosi, senior. Logices, gr. ling. et lat. auctorum Samuel Óvári Csba. Syntaxeos Stephanus Batári. Grammatistarum Josephus Szenci. Conjugistarum Johannes Genesi. Comparistarum et declinistarum Johannes Orbán. Lectorum etc. Paulus Kővári. Curator servientium constitutus Michaël Henter. Praebitor Michaël Halmágyi.

Egyetlen helyen még is megtaláltam hosszas kutatás után e jegyzőkönyvben az igazgató nevét; hadd álljon itt emlékül az egész ülés munkálkodása.

Anno 1749. in professoratu cl. d. Samuelis Szigeti provocatione, sessione prima (talán provocata) die 30 junii prima caussa: dni. Kállai, Zoltán, Szilágyi, sine tunica eschola egressi sunt. Admoniti sunt.

2-a saussa: dnus Ozsvát post tertiam non vigilavit, hodie portam non aperuit. Declamatione publica mulctatus est.

3-a caussa: dnus Debreczeni in auctoritate Curatoris incurre ausus est et mendicantes verberibus affecit. Admonitus est.

4-a caussa: dni Bányai, Jos. Nagy, Szalontai funus neglexerunt. Mulctati sunt denar 3.

5-a caussa: dni. Sállyi, Vitéz, Debreceni templum neglexerunt. Mulctati quilibet denar 3-bus.

6.-a dni Szendrei, Tordulus, Debreceni fumarunt. Declamatione multetati sunt.

7-a dnus Tordulus non vigilavit, est altercator, inobediens, in templo risit et non honeste sedit, ligneo sclopeto post

nonam homines turbavit. Sex personis loco detrusus est, item publica oratione mulctatus.

E gyűlés jegyzőkönyve alá igen gyakorlott tollal hihető az igazgató két statutumot irt, melyek szinte említést érdemelnek.

Deliberatum Senatus scholastici:

1. Exitus e schola sine tunica absolute interdicatur, contrarium factum poenam lege latam feret.

2. Mensae accubitori primum benedicant, etquidem primario (vel eo absente, qui primus erit) preces recitante voce clara.

A szatmári és németi két fő iskola 1749. egyesült, s az egyesült iskola ügyei közös erővel intézgetése végett közös egyháztanács szerveztetett s állítottatott fel. A németi deákok Szatmárra jöttek; oktatójuk Komlósi András elbocsátatott. Bár a szatmári tanoda ez alkalommal tetemes erősítést nyert, még sem gyűjthete elegendő erőt, hogy a végzet, vagy ármány hatalmával tovább dacolhasson. Az enyészet sirja szélére a hajdan nevezetes intézetet a jézsuiták állították. Nem nyílt sisakkal, nem fedetlen homlokkal léptek ugyan ki ellene, nem villogtaták a fjszét melylyel gyökerére irányoztak a több százados élőfának! a városi pénztár terheltetése, tetemes kiadásai, a nép sarcoltatása volt az ürügy, melyre a fenség, mint igaz okra, építette határozatát, mely által iskolánk a filozófiai pályatérrel az elemi iskolák szűk szögletébe szorítottatott; s a celebre gimnázium két tanára és hat preceptora helyén két elemi iskolatanító kinlódott.

A végzetszerű 1749. évben a jézsuiták fölfolyamodása következtében a papok és oktatók közpénztárbóli fizetése legfelsőbb helyről eltiltatott; mert a vád tartalma szerint, a római kathólikusok tanítói közül a város egyet sem fizet; a ref. oktatókra ellenben igen sokat költ. Ennek megvizsgálására küldetett ki 1752. Melcer Pál kamarai biztos.

Ez időben a város már csak a malom és vásárvám jóvelmét adta vagy is engedte át a reformátusoknak; egyéb segélylyel nem járult az egyház és iskola támogatásához; a papok fizetését papbér cím alatt a nép osztotta ki maga közt, s adta be időszakonként az egyház pénztárába. A biztos 1753. megvitte vizsgálódásai eredményét az illető helyre, honnan október 30. válasz érkezett, mely szerint

a malomra római kathólikus, nem pedig ref. bíró ügyelend. A vásárvám haszonbérbe adassék, s ugy ez, mint a malom jövedelme a városi pénztárba folyjon be; deáktartás címe alatt adó senkire ne vettessék; az önkénytes adományozás még most elnézessék. Más részről meghagyatott a kir. biztosnak, hogy az egri püspök embere közbejöttével az oktatók s deákok állapotját és fizetésök forrásait vizsgálja meg.

Melcer Pál 1754. febr. 14. gyűlést tartott, hol Almási Rafaél jézsuita, ugy szintén Fáy József németii, Kevi András szatmári papok és Szigeti Sámuel oktató az egyház gondnokaival megjelentek s az iskoláról ezek ily jelentést tettek: —

„Van a kollégiumnak egy professzora, kinek fizetése 125 forint, 12 köböl búza, 20 köböl bor; van egy széniora egy kontraskribája, négy primariusa vagy esküdt deákja; togatusok hol többen, hol kevesebben szoktak benne leni, rendesen negyvennek kellene lenni benne, most is 40-en vannak, ezek mellett ugyanannyi szolgálk; a togatusok közt von őt publikus preceptor, kik a rhetorikáig tanítanak. A filozófiát, theológiát, mathezist, görög, zsidó nyelvet és históriát pedig Bethlen Gábor fejedelem idejétől fogva a professzor tanítja. Az orátorok s poéták preceptorának fizetése 25 frt. a szintakszistáké 20 frt. 100 pénz. A többinek 16 frt. 40 kr adatik. A professzor fizetése 1749-ig a város kasszájából, azóta a ref. lakosokra vetett mérsékelt adóból s önkénytes ajánlatokból telt ki. A deákoknak és azok szolgálinak a város népe főzetett, mely főzés 10 napon keresztül kerül elő egy esztendőben. Kenyeret számukra, a szomszéd jóltevők eleget szolgáltatnak. A kollégium épülete fentartására szükséges költségekben 1749-ig a város kasszája is segedelemmel volt; azóta a kurátorok keze alatt lévő pénzből és a jóltevők adományából telik ki“.

E vizsgálatot követte július 8. azon helytartó tanácsi rendelet, mely szerint: az iskola két tanító alatt csak a grammatikáig engedtetvén meg azon felül eltörlendő. Oktató, deákok eloszlatandók; a tanítók pedig a nép terhelése nélkül egyedül a hagyatékok jövedelméből fizetendőek. A leirat szavai itt következnek: „quantum vero ad ipsas scholas, cum praedenotata Carolina resolutio acatholicis, in locis articularibus, scholas usque ad grammaticam duntaxat inclusive, tamquam ad publicum exercitium spectantes: al-

tiores vero, prout acatholicis ita et catholicis absque regio indultu nullatenus tradi admittat; hinc benigne pariter resolvit Altesfata sua Mattas, ut scholae acatholicae in memorata civitate usque grammaticam inclusive reducantur, et hoc fine tradendarum quippe scholarum, duo praeceptores ex fundo piorum legatorum intertenendi servantur; residui vero ministri, togati et servientes, veluti non necessarii cassentur et intertentio eorum a contribuentibus suppeditanda penitus inhibeatur“.

E parancs júl. 25. a tanács és egyházi személyek előtt felolvastatott, s ott a gondnokok nyilvánították, miszerint az oktató kész letenni tiszttét, s ezután mint rektor csak grammatistákat tanítani; az első osztálynak pedig Győri József lesz tanítója.

E rendelet aug. 1. a nép előtt is felolvastatott. A nép a tanácshoz intézett nyilatkozatában határozottan megmondá, miszerint neki az ifjúság segítése terhére soha nem volt; a gondnokok pedig akkép nyilatkoztak, hogy ők csak a fizetést vonhatják el; az iskola nem az ő, hanem a főúrak s nemesség pártfogása, kormánya s hatalma alatt áll. a gyűlésben a vidéki nemesség követei is megjelenvén bemutatták az iskola főgondnoka, báró Wesselényi Ferenc, ellentmondó levelét s kérék a tanácsot, miszerint a végrehajtást a felküldendő folyamodásra nyerendő válasz idejéig halaszsa el. A tanácsgyűlés végzés nélkül oszlott el. Délután Gáspár Sándor, Sulyok János, Csanádi János, Komáromi Sámuel, Mikolai Sámuel, Domahidi Ferenc, Szőke Zsigmond, Szinfalvi András, Szilágyi Ferenc, Kállai Ábrahám és még 30 nemes a vidékből s több előkelő lakosok a városból tanácsot tartottak. Ezt látva Zanathi János bíró magához hívatta Hedri András jézsuitát a szuperiort s a városon szállásoló Kalkreith vasas ezred kormányzóját, gróf Sain-tignont, s azzal egyetértve felszólítá a nemeseket: menének széjel; különben katonaság menend ellenök. Üzenetét, melyre a nemesség nem ügyelt, két tanácsnok által ismételtette. Az ügy igazságában bizó szilárd keblű férfiak a birónak azt üzenték: „Minthogy vallásbeli sérelmök orvoslása végett Bécsbe indulandó követeiket már megválasztották, s azok számára a meghatalmazó levelet és útasítást már ki is adták; eloszlanak“. Ezeket a bíró aug. 5. a helytartó tanácsnak híven feljelentette; onnan október 13. oly

kemény parancs érkezett, melynek következtében a tanács a deákságot kénytelen lett szétoszlatni.

Ezt Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs nemessége meghallván az iskola visszaállítására ügyében Csanádi Jánost és Gáspár Sándort követeliül választotta, s meghatalmazó levelet adott kezökbe, melyet mindnyájan aláírtak, s pecsétjökkel hitelesítettek. A szatmári közönség pedig Szatmári Sámuelnek nevezte ki követeliül hozzájuk kebeléből. A meghatalmazó levél egyházunk levéltárában most is olvasható.

A követek 1755 elején mentek fel Bécsbe, több főurat megkerestek, de azoktól kitérő válaszokat kaptak. Egyedül gróf Károlyi Ferenc, Szatmármegye főispánja nyujtot nekik némi reményszálát, így nyilatkozván: „A contribuens népnek onusa forog fent, ezen kívül még más is egy, melyet kegyelmeteknek nem világosíthatok; de bizonyosak lehetnek benne, hogy elégséges konzolációt fognak nyerni. Azt ugyan még előre megmondhatom, hogy ad pristinam integritatem scholae kegytek nem fog egészen reponáltatni, de etiam quoad studia majora tradenda contentáltathatik kegytelmek; mert csak magam is nagy helyeken megmondottam, hogy ha azon iskola mostani restrictiojában fog maradni, vármegyénkben csak esküdtöt sem fogok kapni“.

Ezután kérelmüket a kancelláriához nyujtották be, mely azt véleményre a helytartótanácsához küldötte ugyancsak a követek által, kik a folyamodást felvitték; a helytartó tanács az ügyet azon tanügyi bizotmányának adta ki, mely Sbískó püspök elnöklete alatt ott működött; mely bizotmány, véleményét a szerint mint Nedecki referendarius írásban tette, gróf Nádasdi, a korrátnok, oly hozzáadással terjesztette a császárné elé, melyszerint e folyamodványban semmi újabb ok nem találtatik, annál fogva a kérelem ismét megtagadtatik. Már pedig az ok az vala, hogy a főiskola a szatmári nép segélye nélkül is fenállhat abból, mit részint valósággal, részint ajánlatban bír, s azon adományokból, melyekkel ahhoz járulni a vidékiek készek. Ezeket a követek föl is említék a kancellár előtt; de attól ily választ vettek: „nem kell a szabónak, vargának theológia, elég neki ha jó gazda lehet; nyugodjék meg kegytek ő felsége akaratján“.

Hogy a szatmáriak az ügyet annál biztosabban meg-

nyerhessék, elegendő alapot igyekeztek az iskolának gyűjteni. Az erdélyi főnemesekhez követet küldöttek; azok az iskola ügyét nagyszerű alapítványokkal siettek diadalhoz segíteni. Gróf Teleki Sámuel és báró Wesselényi Ferenc közbenjárására Erdély mágnásai 5960 frtot adtak. A tiszántúli egyházkerület gyűjtőkül Domokos Mártont és Doboz Mihályt rendelte ki, kik 2000 frt. készpénzt s ígéletben 2364 frtot. gyűjtöttek. Az egyháznak volt 5762 frt. 22 dr. alaptőkéje. A kötelezvényeket, melyek ez összegekről szólottak, Maróti Sándor és Jenei György 1757. Bécsbe vitték. Folyamodványuk a helytartó tanácshoz, onnan véleményre az egri püspökhöz utasított. A püspök akkép nyilatkozott, hogy a kimutatott alap csak költemény; és Szatmárt a protestánsoknak, mint véghelyen lakóknak, a várőrző sereg kedvéért engedtetvén meg vallásuk közönséges gyakorlása és köziskola tartása, most, miután a vár megszűnt, meg kell szűnni az annak tekintetéből engedett vallásgyakorlatnak is. Melcer Pál pedig, a kir. biztos, abból, hogy a két város egygyé lett, azt következtette, hogy a németi iskola eltűrlendő. Csanádi János és Endrédi László, kik 1758. küldettek Bécsbe követekül, igyekeztek megcáfolni a püspök zofizmáját, álakoskodását; de kérévelök visszavetettetett,... kancelláriai parancs erejével Bécsből magok is kiutasítottak!

Szigeti Sámuel itt maradt, hogy az intézetben, melynek legveszélyesb betegségét meg kellett érnie, de orvosolnia nem lehetett, a lelket megtartsa; itt volt egész 1756-ig mint professzor, ez éven túl még egy évig mint preceptor.

Ezentul primarius és sekundarius preceptor említettik emlékiratinkban; az összezsugorodott, hajdan celebre gymnasiumnak, hihető, a primarius volt vezére. Mocsy István 1757. már ily primarius volt, volt mellette secundarius is, kinek az emlékiratok közt nevére akadni nem lehetett: de az már okadatalható, mikép a két preceptor alatt még két tanító is képezte a kezdő és olvasó gyermekeket: ez évben Kis József és Nagy István, kik fizetésüket kérik meghatároztatni; mért, mint igen naiv folyamodványukban írják, a gyermekek által hozatni szokott jövedelmök mellett csizmájok és testi ruhájok is leszakad rólok.

1762. Conventio annua praeceptoris primarii et secundarii, coadjutoris, és domus professoralisról van emlékezet s mint preceptor primarius Pap János említették. Szigeti Sámuelről 1764-ben van legutólszor emlékezet, midőn fizetetlen maradt bérét letisztáztatni kéri.

Rendezett, vagy illően összeállított okiratok hiányában 1763-tól 1812-ig csupán időszaki rendben adhatjuk elő iskolánk múltját, s a tanítókról csak úgy fogunk emlékezni, közülök egész Gáti Andrásig csak azokról, a kik s a mint az egymást követő eseményekbe odaszövődnek.

1763. tehát az altanítók megmarasztatnak, Kocsis István pedig és Fodor János preceptorokul vétetnek fel a szatmári egyházi előljáróság által.

1765. Barca György kiszolgált preceptor publikáltatik segélyezés végett; ugyanazon évben Gyarmati János koadjutorul megmarasztatik.

1767. Kálmán Zsigmond leendő primárius preceptornak meghívó levél küldetik.

1768. Azzal vádoltatik az iskolai igazgatóság, hogy tilalom ellenére a szintakszison túl poézist is taníttat. Megjegyzendő, mikép a tanítók fizetésének főalapja, ez időben a szatmári protestáns hívek kivált a jeles és népes céhek buzgósága s áldozatkészsége vala, mely mindannyiszor tetterre melegült, valahányszor hajdan híres kollégiumukat az inség napjának verő fénye perzselé; a városi tanács jóltevő s pártfogó kezei ez időben fensőbb parancsok által le valának kötözve!

1772. olvastattak fel Gáti István mint prim. preceptor bizonyítványai.

1775. Szabó István kiszolgált preceptor kér bizonyítványt hivatalkodásáról.

1784. az árva protestáns gyermekekről gondoskodás a prim. preceptor teendői között említették; az ünnepi köszöntések a preceptoroknak kötelességökül tétetnek.

1786. a szüreti és lakadalmi koldulások a preceptoroknak megtiltatnak, s ezekért kárpótlásul nekik 30 frt. ajánltatik. Ugyanazon évben megrendeli az egyházi előljáróság, hogy Ottományról hozzák el azt a mestert, ki németül ír és beszél s azon nyelv tanítására teljesen képes.

1787. deputáció neveztetett ki az egyházi gyűlésből, meghatározni az órákat, melyeken a német nyelv fog taníttatni. Ugyanazon évben Kovács János preceptor helyett, ki maradni óhajt, Debrecenből másat hozatott az egyház; a nem marasztott tanító bizonyítványt kér; kérelme megtagadtatik. Marcsa Sándor ünnepélyesen felszólíttatik, jöjjön ide normalis professzornak. Tormásinak, a volt preceptornak, fizetése javításaért esdő kérelme visszautasíttatik. Az iskola hetenkénti vizitálása elhatároztatik.

Jákó Mihály 1788-tól 1800-ig volt preceptor; 1811-ben magyar nyelv tanítójául ismét meghivatott. Nagy Pálnak, a német nyelv tanítójának, 1788-ban fizetés rendeltetik, mely évben a trivialis iskolák beléletéről szerkezett táblázatok felküldése a viceispánoknak sürgetőleg parancsoltatik; különösen azon növendékeket parancsolá kijelölni a fensőség, kik a német nyelvben kitűnő előhaladást tanusítanak.

1789. Berecki János preceptor szent György napig megmarasztatik.

1790. az imaterem az elemiskolások tantermévé alakíttatik. Berekszászi János német nyelvtanító elbocsátatik; Gyenge János a preceptorságról lemond, ki 1792-ben ismét prim. preceptornak hivatik meg, de különféle kifogásai mentegeltődzéseinél fogva 1794-ben elbocsátatik és számára 1795. jó bizonyítvány adatik. Ugyancsak 1790. a preceptorok számára sorban főzésre ajánlkoznak a hivek; de meg nem egyezhetvén a főzés helyett nekik pénzösszeg ajánlatik.

1791. Füsüs András prim. preceptorra bizatik az iskolárai közvetlen felügyelés, kinek e megbízatásért minden további következtetés nélkül két arany határoztatik sáláriumul 1792-ben. Hajdu Balázs preceptornak bizonyítvány és ajánló levél adatik, 1792-ben pedig ellene kibonyított kihágásaiért megdorgáltatik; ezért 1793-ban fizetése hátralékát kéri, mi neki megadatik s elbocsátatik. Ugyancsak 1791. Kunsch Sámuel secundarius preceptor cégéres élete miatt elhajtatott; s bár magát minden jóra ígérte, vissza nem fogadtatott, Markus Péter preceptor bizonyítványai pedig visszatartóztatnak.

1792. Markus Péter preceptornak egész évi fizetése

előlegeztetik. Rác István újonnan választott preceptor bemutatott bizonyítványai megvizsgáltatván elfogadhatóknak találtattak. Vince János is ez évben hivatott meg preceptornak.

1793. határoztatott el, hogy a kis leányok iskolája és a fitanoda közt kút ásassék. Most is együtt isznak. Harmadik preceptor hívása is ez évben rendeltetett el véglegesen.

1795. Laki Sándor újonnan választott rektor kérdi: kinek irjon ő arról, mikor foglalhatja el hivatalát, melyre meghívást vett? az átszállítás iránt tett ajánlatát az egyháznak hálás szívvvel fogadja; az igazgatói teendőket örömet elvállalja; az iskolai törvények átdolgozására vele együtt küldöttség neveztetik ki; az iskolai előjáróság neki az iskolák fűtésére s konyhája füstjére 50 öl tűzifát ajánl, a többi tanítóknak meghagyja, hogy őt mint igazgatójukat tiszteljék; fizetése 60 frttal, és egy gönci hordó borral javítatik; 1797-ben professzori címet nyert,

1797. a templomi éneklés a növendékeknek ismét megparancsoltatik. Az órák felosztása a tanítók közt elrendeltetik; a tanórarendet a konzisztórium állapította meg.

1798. negyedik preceptor rendeltetik hozatni Debrecenből. Szabó János a neki ajánlott preceptori hivatalt elvállalja. Széles András is ez évben hivatott meg Szatmárra vezérprofesszornak; meg is ígérkezett, de több évi alkudozás után más választatott.

1799-ben arra hozott határozatot az iskolai küligazgatóság: meddig kötelesek az iskolai növendékek kísérni a halottakat? Ez évben mondá ki azt is a presbitérium, hogy az ó szövetség történelmét a gyermekeknek taníttatni kívánja, de a kézikönyvet előbbátvizsgálja. A professzori lakot szinte ez évben kezdték építeni.

1800. Bottyán János elemi professzorrá választatik. Ugyanezen évben olvastattak fel a Pósfai János rektor professzor bizonyítványai, kit nem filozófia, hanem csak rhetorika professzorául hivatott meg Szatmár, Pósfai-nak és utódjának Szilágyi Dánielnek az isk. pénztárából 154 frt. rendeltetett.

1801. Pósfai leküszöntével Szilágyi Dániel lett rektor professzor, kinek fő kérelme az egyháztanács előtt az vala: mentse fel őt a kathedrai prédikálás terhe alól! de föl nem mentetett; itt szolgált 1812-ig. Vajai Imre is ez

évben hozatott Szatmárra rektor cím alatt, kinek az idejövétel költségeit az egyház megtérítette. Negyvenévi lelkiismeretes és hasznos hivatalkodása után városi képviselővé lett a család apa, kinek gyermekei a művészet és tudományok iránti buzgóságokért tiszteltetnek és szerettetnek.

1802. neveztetett ki Gáspár Pál lelkes protestáns férfiú, ki az iskola ügyében Bécsset is fölkereste, a szatmári iskola inspektorául, kinek tiszte vala: elnökölni a tanítók tanácskozó gyűlésében; de e diszes hivataláról 1803. önkényt lemondott.

1803. jelöltetett ki az iskola helyisége.

1804. a preceptoroknak lakbért rendelt az előljáróság.

1805. Bottyán János preceptor azon növendékek névsorát mutatja be az igazgatóságnak, kik didaktrummal tartoznak. Ugyanazon évben az igazgatóság lecketervet írt a tanítóknak, mely szerint tanítani kötelesek. Ez volt a nevezetes év, mely királyunk I. Ferenc azon rendeletét hozá meg, mely szerint a protestáns belső személyek mint hajdan a városi pénztárból fizetessenek; most is onnan fizettetnek. Zádori Józsefről is ez évben tétetik, mint elemi tanítóról, legelőször említés. Ugyanekkor Vince János preceptornak lakbérül 20 ft. határoztatik.

1807-ben Vajai Imre lemond a rektorságról, de lemondását visszavonja, hogy akkori lelkész Incédi József a lemondás felett ne örvendhessen.

1809. hozatott Gál István Debrecenből grammatika preceptorául, kinek jövedelme két köből búzával javíttatott; 1812. fa fizetést kért.

1810. hozatik Váradí Imre rektornak, de hirtelen eltávozik s helyette az időt Vajai töltötte ki és szolgálatát tovább is folytatta.

1811. a preceptorok élelmezésére búza, gabona és aszszú gyümölcs szedtetett a hivektől; ugyanezen évben választatik meg Incédi József professzornak, ki tantervet terjeszt az előljáróság elé s 1812-ben lemond. Ország Pál is ekkor hívatott meg elemi professzornak; ezt ügyességeért és kedves alkalmazkodásaért ma is élő tanítványai magasztalva dicsérik, minthogy az orgonázáshoz is értett, 1814. az orgonistaságot is ráruházták s e működéseért fizetését az egyház 100 frttal nevelte. Ez évben halt meg Szilágyi Dániel igazgató tanár.

1812. igazgató professzor dolgában az isk. küligazgatóság nagyon fenakadt: meghívta Széles Andrást, ennek követeléseit nem teljesíthette; Tunyogi Márton a hívást el nem fogadhatta; idősb Lugossi József Nagybányára ígérkezett papnak; Szilágyi János Szigetről nem jöhetett. Gáti András lett ez évben igazgató professzor. Ez évben öt tanító működött egy professzor vezérlete alatt a gimnáziumban és elemi iskolákban: t. i. Gáti András igazgató, Vajai Imre rektor, Vince János, Rác János gimnáziumi, Ország Pál, Gál István elemi tanítók. Gáti A. még 1814. is itt volt, akkor lemondása elfogadtatott. Az is emlékezetben van Gáti Andrásról hagyva, miszerint lakodalmára az egyház bort, búzát és húst adott, ugyancsak hivatala kezdő évében istálót kér csináltatni, az egyház teljesítette kérelmét. Mikor pedig sokféle kérégetését az előjáróság megunt, határozatot hozott 1813-ban, mely szerint „olyakat, melyeket az egyház nem teljesíthet, ne kérjen“. Ez évben neveztetett ki a Pázmándi alapítványra egy szatmári növendék a debreceni főiskolában. Gáti István is ekkor jelöltetett ki inspektorul a szatmári gimnáziumban; de e hivatala súlyát senkivel nem érezte a szerény, igénytelen, tudományos férfiú.

1813-ban van Rác János preceptorról emlékezet, mint gyermekkinzó, gyilkos tanítóról, kinek utoljára megtiltatott testi büntetéssel illetnie növendékeit; s ha oly iskolai hiba vagy vétség követtetett el, mely nagyobb példás büntetést vont maga után, egy presbiter jelenlétében veretett három pálcaütést a gyermekre; de magának ütni többé nem lön szabad.

1814. rendeltetett ki Nagy Mihály, kiről e közlemények elején nagy tisztelettel emlékeztünk, ki inkább antikvarius volt mint statiszta, az egyház és iskola arkhivuma rendbeszedésére. Ugyanez évben oly rendeletet hozott az egyházi gyűlés, miszerint temetések alkalmával mind az énekvezér, mind a gyermekek levegyék fővegüket.

Legujabb események.

Ha a szatmári tanoda történetének első lapjain arról kelltek panaszkodnunk, mikép iskolánk igazgatói minden évben idehagyták állomásukat s másoknak engedének helyt,

melyet aztán azok a mások, mihelyt egy ürült ekkleziát megpillantottak, ismét üresen hagytak. 1812 óta a felett örvendhetünk, azzal dicsekedhetünk, miszerint évtizedek áldoztak le az enyészet tengerébe, míg egyik igazgató ki, vagy letért a másik elől; . . . . hogy az intézet e kedvező ellentétben sokat nyert, azt csak az tagadhatja, kinek az igazság nem kedvesen látott vendége.

Vajai, mint rektor, 1801—1841-ig könnyíté az igazgatók hivatalát. 1812-től az 1816. év végeig egy igazgató professzor működött.

1817-ben hozatott el Sárospatakról a testben lélekben fiatal humaniorum professzor, az ültözködésében halála napjáig elegáns ember, a klasszika literaturában elismert képzettségű s a matematikai tudományokban szenvedélylyel buvárkodó szatmári igazgató tanár Cseresnyés Felső-eöri Sámuel. Sokan sok furesát beszélnek a tudományok felkentjéről, ki 1854-ben halt meg, és így szinte felszázadig emelé vállain ez intézet alkotmányát; de annyit minden tréfa mellett bevallanak mindenk, miszerint iskolánk, míg ennek életerét a tapasztalt s tudományos orvos tapogatta, ki, ha a szükség parancsolta, az érvágástól sem irtódzott, folytonosan egészségnek örvendett, nagy beteg soha nem volt; csak akkor látszott rajta némi bágyadság, midőn orvosában az erő fogyatékán volt s rendszeren nem prezerválhatta féltett óvoncát; akkor látszottak a derék művész által szerkesztett egyszerű gép kerekei akadni, midőn annak alaprugóját idegen kezek érinték; akkor tántorogtak az intézetben pályázó növendékek, midőn a rendes úton eszélyesen haladó vezért szokott kimért lépéseiből a változó idők kizavarák, s az ismert térről a körülmények letéríték. Hiven küzdve halt meg 1854-ben, nyárban kolerában. Nyomtatásban kevés műve jelent meg. Írott dolgozataiból a józan bíráló meggyőződhetik arról, miszerint a 70 évet túl élt ember élete folytonos elmélkedésben, éjjeli nappali buvárkodásban tölt el.

Bartók Gábor, ki még az 1854. évben a Cseresnyés halála évében novemberben hivatott meg Szigetről, de csak 1855. március 9. foglalhatta el hivatalát, született 1813. évben; iskolai pályáját Sárospatakon kezdette 1823-ban; gimnáziumi tanuló volt ugyanott 1831-ig; a filozófiai, jogi, theologiai s a népszerű orvostani pályához szükséges tudo-

mányokat 1838-ig tanulta mindig Sárospatakon, akkor egyenesen Szigetre hivatott s vitetett elemi iskolások oktatójául. 1841. Szigeten költészet és szónoklat professzorává, 1850. bölcsészettan rendes tanárává választatott. Midőn pár év alatt a máramaros-szigeti régi jó hírű liceum előbb fő, később algimnáziummá zsugorodott, egy ideig benne latin irodalmat és görög nyelvet s magyar szépészettant magyarázott és tanítgatott; s midőn a szülék és növendékek által in-sége közepette magára hagyott gimnáziumnak ott csak 18 növendéke vala, midőn a IV. osztályban csak négy gyermeknek magyarázgatná Caesar commentariusait: eljőve érte Szatmár követe 1855-ben s megjőve a már akkor félig szervezett gimnáziumba; az óta itt munkálkodik, s mint hogy „nihil habenti nihil deest“ nincs oka panaszkodnia a sors ellen, mely hozzá e napig mostoha még nem volt.

Midőn székfoglaló beszédét 1855. márc. 9. elmondá, az összes egyházi gyűlés közakarattal szatmári egyházi ülnökké, 1858. tavaszán egyházmegyei ülnökké, 1859-ben a szatmári választó közönség szatmárvárosi képviselővé választotta el és nevezte ki.

Nyomtatásban megjelent művei: 1. Életeszélytan I. és II. rész, Pest 1855.; a III. rész várja az időt, melyben kinyomathassék. 2. Székfoglaló beszéd, Szatmárt 1855. 3. Kis Áronné, a hajdani jeles magyar pap jeles neje felett elmondott gyászbeszédének magva a Vasárnapi Ujság 1856. évi folyamában. 4. 1838. óta több beszélyei, novellái, táj- és népismertetései, humorisztikus dolgozatai s levelei jelentek meg a Regélőben, Életképekben, Honderűben, Pesti Naplóban, Prot. Egyh. s Isk. Lapban, Tanodi Lapokban, Vasárnapi Ujságban, Magyar Néplapban és Üstökösben.

Tanodánk iránti köteletségemet teljesítem, midőn az utókor számára ide jegyzem a szatmári gimnáziumban e jelen 1860. évben hivatalkodó tanárok neveit. Rendes tanárok: Figura (Ábrai) Károly, ki a Napkeletben és Hölgyfutárban megjelent beszélyeit összeszedvén s azokat ujjakkal is szaporítván 1859-ben két kötet történeti beszélyekkel gazdagítá belle-triste irodalmunkat; Kanizsay Zsigmond, Nagy Áron Geiza, Orosz István és Bartók Gábor igazgató. Az elemi és polgári osztályok vezérei: Kovács István igazgató, Dobrai Mihály, Kondor Pál és Fórizs Áron. Énekvezérek: Jóó Imre és Kolozsvári Mihály. Rajzmester: Forstner Jakab.

Ha valami veszély nem áll közel hozzánk, gimnáziumunk közel van az időhöz, melyben főgimnáziummá alakúland.

Népessége az elemi osztályokéval együtt közel áll a 400-hoz.

Tanárai rendesen fizettetnek.

És hogy hisztóriám a szatmári tanodáról olyan legyen, mint a szentjános bogár (bocsánat a hasonlatért!) melynek végrésze legfényesebb, mély tisztelettel jegyzem ide azon férfiak neveit, kik tanügyünk körül ernyedetlen munkássággal s fogyhatlan türelemmel fáradoznak és felügyelnek: „ne quid detrimenti respublica nostra literaria capiat“. A szatmárnémetii tanügyi bizottmány elnöke: Boros Bálint polgármester, alelnöke Jóó Zsigmond, tanácskozó tagjai: esperes Mészáros István, lelkész Berki István és György Lajos, dr. Munkácsi Mihály, orvos Váczy Károly, szatmári főgondnok Kiss Gedeon, németii gondnok Győri Sándor, Madarassi János, Kis Gábor, Szatmári Károly, Szegedy Imre, Makai Károly, Sóos János, Gyulai Mihály, Vajai Károly jegyző, Filep Mihály pénztárnok, a gimnáziumi tanárok és az elemi iskola igazgatója.

Mig e testület együtt, egy akarattal működendik, addig a szatmári ref. iskola élete teljesen biztosítva van.

Örömmel s az igazságnak hódolva közleményemet azon őszinte vallomással zárom be jelenleg, miszerint fő kútforrásom írója, Nagy Mihály, tömérdek és szintén nélkülözhetlen segítyt nyert, különösen a literariumok tekintetében, debreceni tanár Lugossy József urtól, mit említett Nagy M. Lugossy ur rövid életrajza végén következőkben ismer el: „1846. Szatmármegye táblabírájának kineveztetett. Egyházi beszéde, melyet Szatmáron hivatala megkezdése alkalmával tartott, közkölségen kinyomatott. Figyelmeért, melylyel történeti buvárkodása közben a Szatmárra vonatkozó régi adatokat kísérni s közleni szives vala, ezek szerzője (N. K.) halálját nyilvánítani kedves kötelességének ismeri“.

A németii egyház és iskola történelmét más alkalommal.

Bartók Gábor.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

KECSKEMÉTI ANYAKÖNYVI FÖLJEGYZÉSEK.

IV.

(Folytatás.)

Anno 1720. 15. febr. a kecskeméti ref. predikátorok Vácza citáltatnak az ott való consistórium ítélőszékire először, holott mikor nem comparealtunk volna az első citatióra, ismét másodszor is citáltatunk 27. febr. terminusra, de akkor sem jelennek meg magok személyében, hanem az ecclesiai előjárói közül kettő által, beadják magok ártatlanságoknak megbizonyosodását törvényes revisio és vármegye tiszteli által.

Oka penig citáltatásoknak e költemény volt: Egy kathólika leány megszeretvén egy ref. legényt, ígerte neki önkényt, hogyha elveszi, reformátává lesz. És hogy közelebb jusson s férjen igyekezeteihez a Gárgyán előtt, mikor kérdeztetnék, azt mondotta, hogy ő egyáltalában reformátává lesz, már urvacsorájával is élt, azt gondolván a leány, hogy így csak felhadnak ő rajta. Kapott azon a Gárgyán s menten megírta Vácza, hogy mi a catholicát reformátává tölttük. Ben lévén azért a vád, sem értettek sem hallottak egyebet, csak mentést jött a citatio. Mi város házához bírák elibe idéztetvén, a leányt idejéből, helyéből, módjából etc. urvacsorájával való élésének kitanultuk, hogy nem igaz és nem való volt, hogy ő urvacsorájával élt, mert nem tudta megmondani, ki székiben ült akkor a templomban, ki ment előtte s utána az urasztalához, melyik napján élt azzal karácsonynak, mert akkor administraltatott a communio etc. és végre ugyan maga is megvallotta a leány, hogy ő nem

*) Lásd IV. évfolyam 247—254. lapjait.

communicalt, hanem azt csak azért mondotta, hogy talám felhadnak rajta, s ő könnyebben férjhez mehet. Melyeket mi vármegyei tisztei és városunk két részből álló tanácsink előtt próbáltunk meg, megirattuk, megpecsételtettük s Vácra elküldöttük, de bé sem vöttek, hanem csakugyan citáltak másodszor is, de lévén ily nyilvánvaló igazságunk és látván, hogy csalárdság van s erőszakra való igyekezet a citatióban, csak nem compareáltunk. Desistalt s elállott ugyan rólunk végre a citatio, de haragutt a vicarius mélt. Berkes András uram, s mint egy panaszt is tött ellenünk a vármegyén, de látván mindenek igazságunknak nyilván létét, senkivel és semmivel nem árthatott. A leányt pedig vasban felvitették Vácra s ott elvötte jutalmát igyekezetinek nyavalyás.

Anno 1721. 16. junii tiszteletes Selymes Kecskeméti János uram hazája hasznos lelkipásztora és atyja 20 esztendőktul fogva Istenben boldogul kimúlik ez árnyék világból 17 ejusdem eltemetetik. A sz. ecclesia megszomorodásában is igyekezik a collegatust megtartani a környékbeli praedicatorok által míg rendszerént valóra szert tehetnek, mely úgy is lött, míg osztán 14. julii tisz. Mogyorósi Márton öreg jámbor vacantiában lévén Pandon béhozattott az ecclesiába első praedikátornak és köszöntötte a sz. ecclesiát és rendszerént szolgált.

Ezen esztendőben két disputatiók löttek a franciscanusoknál egyik a templomban dob, síp, hegedű, orgonálások között, a másik a refectoriumokban, mindenütt rendes opponensek voltunk a schola mesterrel és minden becsülettel s tisztességgel vöttek oppositionkat s gazdag vendégséggel tiszteltek.

Anno 1721. 19. dec. tiszteletes Ölvédi András uram megérkezvén Belgiumból (hova a kecskeméti ref. iskolából ment vala két esztendeig való hasznos iskola mesterségéből) becsülettel marasztaltik második praedikatorságra a sz. ecclesiában és fel is vállalja Isten kegyelméből s rendeléséből.

Anno 1722. Kőrösön tiszteletes Kecskeméti Szabó János ur és tiszteletes Veszprémi Gergely uram hasznos és kegyes lelkipásztorok meghalnak s boldogulnak hamar egymás után, az első 26. febr. a másik pedig 10. martii.

7. Apr. Elbucsúzik a sz. ecclesiától tisz. Mogyorósi Márton uram is visszamégyen vacantiájára.

26. Aprl. tisz. Ölvédi András uram ecclesia második praedicatora a rendben kilencedik köszönti a sz. ecclát és sz. hivatalát ékesgeti s Isten kegyelméből elkezd.

Anno 1721-ben sindelyeztetik a templom és épül a scholában

az az épület, melyben négy classisok foglaltatnak, melyet fundáltak vala deákok házainak, de az után classisokra fordítottak N. Hege-dűs János uram gondviselésében, Pápa György egyházfiségában.

Anno 1722. 20. juli. Szabó Panna kocsisával paráználkodván tömlőre vettetik.

Octoberben annak 11-ik napjától fogva 16-ig sűrű gyuladások támadnak és sokaknak sok károkat téznek.

Anno 1723. kétszáz korbácsokkal büntetteték Szabó Panna. 28. aug. rettenetes nagy szélvész támad 7 és 8 óra között hirtelen a homoki kapu és puszta felől, mely a mi templomunknak napnyugot felől való részéről a tetejét egészen megmozdítja és egy araszszal felénél tovább a kőfalak egyenességéről kiebb nyomja, ben a templomban öt erős kőoszlopokat megingat s rongál, nagy darabját a sindelyezésnek napkelet felől leveti, szélyel hányja, oly kárt tézen a templomban, mely kétszáz rhen. forintoknál többet orvosoltatott meg s építettett fel. A temető színt is lerontotta, egyébaránt a városban nem sok kárt tött sövény düjtögetesen kívül, és egy tyuk mony sült alatt hirtelenséggel elmult kevés esőzést hagyván utána.

Octoberben töviseltetik a temető ismét. 24. octobris a kalocsai felséges érsek és fejedelem Csáki Imre rajtunk által megyen Várad felé három hintókkal, kinek eleibe kimenvén kocsikon, rövideden köszöntöttük magyarul és bejött harangozás és egyéb pompa nélkül, de 25. más nap elmenvén Körös felé, ismét elkísértük s a mezőn elbucsuztunk tőle. Harangozásokkal tiszteltetett, megintetvén bartságosan felőle, mellette lévő káplánjától.

31. octobr. Szabó Panna az ecclesiái fenytéket nagy bajjal felvállalván s elviselvén absolváltatik, férje esküvés nélkül visszafogadja. Hasonlóképen Berze István is házasságtörő feleségét, melyet 40 rhen. forintokon megváltott. Kikben kezdődött tapasztalhatóképen az esküvés nélkül való összekelések az illetén személyeknek sok jó lelkek szívek fájdalmára és a földnek megfertéztetésére Jerem. IV. v. 1. és reszketésére, a minthogy 31. octobris azon napon estve 8 és 9 óra között nagy és tapasztalható földindulás és rengés is lött két izben egymás után (Prov. XXX. 21. 22.).

1724. Varga Jánosné özvegy Tóth Anna parázna s poenitens absolváltatik.

1724. Szivos Istók catholicával paráználkodván szabad személy lévén is két heti poenitentiát tart s absolváltatik.

1724. Ugyanazon catholicával paráználkodván Toth Istók két heti poenitentiát tart szabad személy lévén s absolváltatik.

1724. 25. septembris et subsequentibus a parochialis kőház

oldalában a kert felől a tanuló kőházacska épülni kezd s el is végződik nem sokára n. ifjabbik Kis János uram gondviselőségében, Kürti Szabó Ferenc egyházfíságában és Harsányi Ferenc harangozóságában.

1724. tisz. Ölvedi András ur, második ecclesia predicátora kezdi birni mint parochialis szőlőjét a szent ecclesiának Moka János kegyes testatiojából.

1724. épül a parochialis kőház oldalában a kert felől az oldal tanuló kis ház a sz. ecclesia költségével N. ifjabbik Kis János uram gondviselőségében, Kürti Szabó Ferencz egyházfíságában és Harsányi Ferencz deák harangozóságában. Ugyanakkor épül a pinceszegádor is téglából záros ajtajával egybe. Ugyanakkor sindelyezettett meg is azon említett parochialis ház.

1725. 29. apr. Szappanos István nőtelen és Takács Mihály nőtelen catholica asszonyokkal paráználkodnak, ecclesiát követnek, az első két heteket tölt a poenitentia tartásban, a második sok alkatlan istantiája miatt egy hetet.

1723. 11. nov. Szabó János nevű ember összevész Vékony Jánossal Demeter napi vendégségben s a késivel általüti s meghal, mentést Szabó János sokat raboskodik, de életben megmarad, két hétig poenitentiát tart s elbocsáttatik.

1725. a torony erősítették Hegedűs János ur gondviselőségében Komáromi János egyházfíságában sat.

1726. esztendőben egész nyáron és őszön készül a temető kertben levő szín. Nemz. Kalocsa István uram gondviselőségében és Csikal Pál uram egyházfíságában. Ugyanakkor az praedicalló szék is, melyet a becs. nemes szabó czéh maga költségéből Isten dicsőségére jó szántából készíttetett. 1727-ben készülnek benne a székek More István uram gondviselőségében és Aranyi János egyházfíságában.

1726-dik esztendőt ez is emlékezetessé tőtte, hogy 22. nov. a méltóságos váci püspök vicárius Berkes András uram érkezett s jött bé a városba az ecelák visitatioja harangozások között két és három délyesti órák között, kit is köszöntvén a elastromban becsülettel fogadta 25, 26. nov. elment Szentes és Vásárhely visitiójára, mellette levő királyi parancsolat, melynek párját Kőrösön ki is adta. Megtért hozzánk 30 nov. ugyan harangozások között s azok alatt lőtt processiók között, melyekben mi nem voltunk jelen, hanem hogy harangjaink egyaránt kongottak az atyafiakéval. 5 Dec. visitalta templomunkat. Intéseket tött az innepek megtartásáról, a keresztelesekről és az esküttetésekről, s megparancsolta hogy

akar melyik fél legyen catholicus de csak a plebánián a barátoknál eskügyék, ha szinte a református parochia veszi fel a stolaret, az ő részéről lévén a házassuló férfi, mindazáltal az esküttetés ugyancsak plebanus által legyen. Mely visitatiohoz járult az is, hogy az ecclesiának jövedelmét kívánta specificáltatni s írásban magához venni, melyről egynehány rendbeli követek által becsülettel megkövetvén ő nagyságát ecelánk akkori előljárói annak épen nem annuáltak 7. decembris. A városházánál ő nagyságával ebéden voltunk lévén főbíró akkor nemz. Deák István uram c. a cath. ecelának penig minden jövedelmét számba vevén elvitte magával, reánk penig megneheztelt és fenyegetőző intésekkel ment Kőrösre 8. dec. hol is minden visitatit pro voto véghez vitt, az ecclesia minden jövedelmét, sacramentumokhoz való edényeket conserváltatott s magával elvitte etc. a mi ecelánknek szép discretioját el nem vötte, ugy a cath. részről valót sem.

1727. esztendőnek elsőbb napjaiban az ecclesia becs. előljárói kezdték ismét bolytogatni a parochiális proventusát a praedicátoroknak mint az előtt is 1714-ben, és szállítani akartak 100 magyar forintokra, vonás forintokból. A konyhai fát meghatározni 25 vagy 30 szekér fákra, az 25 pénzes halotti temetést felállítani a praedicálásért, de nem vállalták a predicatorok, hanem az addig levő s fentartó praxis mellé állottak s a mellett szolgáltak. Hanem hogy a parochiális szőlők dolgoztatásáról, melynek haszna a praedicátoroké vala, az ecclesia teljességgel lemondott s a praedicátorok magok költségén kezdték dolgoztatni, minthogy a jövedelem is azoké lett.

E szomorú villongásokat az Isten megbúsult haragjának az a megemésztő tüze követte, mely 1727. esztendőnek 17. mart. támadott rettenetes és irtóztató szélvész között, a piacon egy két óra között dél után Tóth Jánosné házán, mely véletlen otthon sem léteben meggyúladván, kapott Kerekes István házába, azután Varga Jánoséba. Azután a szomszéd parochiális házba, és elseprett, porrá hamuvá tölt sok házakat, épületeket, mig ki nem ment az árkon is a csongrádi kapunak napkelet felől való részére, hol a materia elfogyván előtte megalutt, felette igen sok kártételek után, mind az által ember kárt Isten jó voltából nem tölt. Megszünvén az ítélet a szt. ecelának szent buzgóságából és serény forgolódásából mentést kezd épülni az elégett parochiális ház. N Kalocsa István gondviselő és Csikai Pál egyházi uramék hűségek között, mely veres fenyő sindelylyel sindelyeztetik, romladozási kívül szépen helyre állanak. A fundusa bekerítettik azon circulusban, a melyen az előtt

volt. Semmiképen meg nem engedvén a méltóságos földes ur Kohári István ő excellentiája, hogy az bővítették egyik szomszéd házak fundusából is ezerarany bírság alatt, hanem a felől adott kegyelmes parancsolatot, hogy a legközelebb a parochiális házhoz lévő házak meg ne építtessenek, mivel azok okozták most is nagy részint az égés miatt való kárvallást az ecclának. *Primis diebus mensis maji ejusdem anni megújittatik a parochiális eselédháznak bőthajtása romladozásából, melyek rajta estek az égésben. Mely bótozás ugyan a tüzet megállotta, le nem szakadott, azon házban belül semmi kár a tűz miatt nem esett, de megerőtelenültek a bótozások annyira, hogy azokat megkellett újítani, mely meg is lőtt rész szerint primis maji Móre István uram gondviselőségében és Aranyi János uram egyházfiségában, Harsányi Ferencz jó harangozóságában.*

1732 és 1733. esztendőkből az eccl. b. előljárói Biró Mihály gondviselőségében ismét a parochiale saláriumot kezdik mesterséges álnoksággal bontogatni, s el is vonták abból Isten boszúságára Jac. 5. v. 4. és az akkori egyházi szolgák megszomorodására a tizen három akó bort, mely valóságos része vala a parochiale saláriumnak ab omni hominum memoria két esztendőben obveniálendő 26 (hat) akó bor kárvallással szorítván őket csak az ecclésiái szőlők proventusára.

1734. esztendőben szegény Veresmarti L. Péter a kecskeméti ref. ecclában huszonkettő fél esztendő forgása alatt fáradozó egyházi szolga testében a Jézus bélyegei erőszakos munkái miatt megszorodván azokkal együtt megvettetik, az ecclesiái szolgálatra tovább nem marasztatik, jámbor és hűséges szolgálatját senki még csak meg se köszöni, 27. april. az ecclésiától elbucsúzik, maga költségével készült világi nyugodalmának bárkájában 15. maj. kísértetnek özvívzei előtt nyolcad magával bétakarodik. Helyébe az első praedicátorságban tisz. Ölvedi András uram következik 1 primarius praedicátor, melléje penig a collegatusban IX. secundarius praedicátor tisz. Molnár Mihály uram állittatik anno 1734. 2. maji.

V.

Adalékul a kecskeméti ref. anyakönyvi följegyzésekhez közlöm a *Jajhalom* című költeményt a 38. versszakon kezdve, *) mint melynek egy példánya hasonlóan őriztetik a ref. egyház levéltárában s melyre Veresmarti is hivatkozik (lásd második folyam

*) Az az előttekértetlen s viszonyaink közt nem is közölhető bevezetés.

1 f. 78 l.) Szerzője Székudvari János iskolamester s az esemény szemtanúja. Az egész 144 négysoros versszakból álló költemény énekelhető alakban van írva s hihetőleg énekeltetett is, mire mutatni látszik a fölibe irt „ad notam meggyászolhatatlan siralmas állapot.“ A versszakok mind végig hasonló szerkezetűek, két alexandrin sorra következik két 10 szótagú sor, a negyedik szótag után metszettel; s a metszetnél minden harmadik sor középrimes, úgy hogy az egész versszak öt egyforma rimet ad. E rim hajhászat s a metszetek pontos megtartása sok helyen erőltetésbe kerül, mely azonban a magyar szórendet nem önkényesen forgatja össze, hanem a XVI. és XVII. századbéli költőknél szokott inversiókat (minő a kötszó hátrább vetése sat.) alkalmazza. Költői szólama szinte megegyez régebbi krónikás verselőink dictiójával: nyelvben, képekben, rhythmusban a Gradual énekeire emlékeztet. Az elbeszélés többnyire krónikai rendet tüntet fel; a rácz mészárlás alkalmával leölt vagy elfogott kecskeméti lakosokat, névről névre s elég egyhangúlag siratja, s e helyen a halotti bucsuztató versekhez hasonló modorban jár el; a vége felé némi emelkedést vesz.

De térjünk át magára a költeményre.

38. Kecskemét várassa, alföld édes anyja,
Szörnyű romlásodat egész ország szánja
Megsiratja, s ellenség is bánja
Hogy gaz népnek lőn ragadományja

39. Ez oly nép, kit magad segítettél sokban,
Hogyha megkeresett akármely dologban
Pénzt markukban, ruhát a nyakukban
Sokszor adtál gabonát sákjokban.

40. Csuda bizony a kik voltanak faktorid,
Barom legeltető pusztai pásztorid,
Esmerőd, voltak czimboráid
Azok lettek megölő hóhérid.

41. Sajnálván mint kígyó vágását farkának
Nyereségét minap magyarok hadának,
Mert adának hogy Rácot vágnának
Szabad prédát ők is kiáltanak.

42. Kész lőn e rút gaz nép s hamar felkészüle
Száva Dráva közti nép Bácskában gyüle,
Had épüle; kétezer felüle
Ezer pedig gyalog felkerüle.

43. E népnek ő szíve forral boszankodást
Nyelve magyar népre szóll sok átkozódást,
Hogy vérontást, országbántást bontást,
Elvégezte, miként tegyen rontást.
44. Mérges halált hozó némelynek fegyvere
Pallos, s puska kikkel szakad a test ere,
De ez földre némely jönni mere
Fejszét s kaszát bot végibe vere.
45. Érkeztén hát nincsen előtte ellenség
Hanem a két fél közt nyomorgó szegénység,
Kit nagy szükség fogyatott nagy inség
Éh torkának a Lészen elégség.
46. Tudakozik valyon mint van most Keeskeméth,
Az előtt valónak beküldötte kémét,
Tehát szívét a nép zárta szemét
Oh Keeskeméth holnap Lőn por s szemét.
47. Vasárnapja első hogy lőn György havának,
Ezer hétszáz hétben mikoron írának,
Fiak s atyák bétakarodának,
Hogy az úrnak híven szolgálának.
48. Az égig felható szörnyű ordítással
Hát reggel a pogány jó nagy kiáltással,
Ropogással sok ón megjárással
Fut a népre szablya villámlással.
49. Reszket ég föld azon mit mivel a pogány,
Nem használ előtte ígéret, adomány,
Szava sárkány, szíve belől márvány,
Öreg s ifjú előtte mind sákmány.
50. Ocsmány nép a templom kerítést megszállja,
Kivül a kapukat mindenütt elállja,
Ha szablyája a futót találja,
Hallatlanul s rutul felkonczolja.
51. Sok szép hírrel s Névvel fénlő Szivos János
Becsülettel vala sok Népnél vagyonos
Nagy tanácsos, városunkban hasznos,
Nála nélkül tanácsunk héjános.
52. Szaporán hogy mene az úr templomához,
Hát a pogány zászlót, pallost s puskát rához,

- Fog szavához ha kedves kincset hoz
Meg sem hallá szegezé a falhoz.
53. Ott edgyik hegyes tört vét édes testének
Másik golyóhissal sebet ad melyének
Igy tevének véget, életének
Végekben is kit megkesergének.
54. Ki lett legyen; tiszt volt egy rácz odaindúl
Megesmervén testét lovárúl lefordúl
Hozzá járúl s ilyen szókra mozdúl
Édes gazdám szívem érted búsul.
55. Idestova hová hír s posta érkezik
Él-e Szivos János; mindgyárt azt kérdezik,
Nem fedezik, érdemét tetézik
Az Alföldnek szeme hunt nevezik.
56. Azzal is megromlott e szép familia
Ifjú Szivos János öregnek szép fia
Ki lesz vala jó attyának párja
Rácz puskája jaj végére jára.
57. Jóllehet lelt vala maga menedéket
De vélta a háznép nem talál rejteket,
Látni őket, kedves cselédgyeket
Haza ment s vett halálos sebeket.
58. Termetiben jeles dolgában serény s Gyors,
Természet frisselte mint jó étket a bors,
Oh te gyászos, nagy boldogtalan sors
Rácz fegyverre rendelted volt ez sors.
59. Első jó Fő Biránk Nemes Böde János
Ki jó felei közt vala igen hasznos,
Mert bölcs, okos, volt Tanácsa számos
Nála nélkül egész község káros.
60. Szép kegyes élete volt soknál kellemes
Felső, közép, alsó rendeknél szerelmes,
Engedelmes, szava hiedelmes,
Méltóságok előtt is érdemes.
61. Bánatos Laetare napja felvirada
Hogy az egész vidék reggel megriada,
Rut Rácz hada neki véget ada,
Halálos seb mert testen marada.

62. Ártatlan szép ősz, vén haranczos Nagy János
Ki is tűz által Lett akkor haloványos
Ily vén koros hogy lehetne pártos
Nem volt senki ellen is hásártos.
63. Jézusnak lett vala ért Gabonájává
Szent angyal lesz vala bár aratójává,
Salakjára; Lőn tűz darab akrakjává
Testének Lőn, mert Láng sarlójává.
64. Tisztességre őszült öreg Balog István
Felkelt ágyából a zendülést halván,
A Rácز jutván s az ajtót bezárván
Ben égeté, házát reágyujtván.
65. Szomorú halálra Máté Kovács teste
Ment; mert piros vérrel ő is földet feste,
Ki nem vélte, hogy így Lesz eleste
Mert Fegyverrel soha nem kereste,
66. Zará rút halálban a pogány e szép vént
Ki mondá, a Rácزra soha nem vont kard fént,
De vén, nagy ként, melyben Lővé szegént
Jehova! tégy érte igaz törvént.
67. Oh hát Bőde Lukáts már fejr mondola,
Utolsó gyermekség, kin vala zabola,
Szép vén vala, azzal nem gondola,
Mellyén a Rácз mert tűzzel Lángola.
68. Legnagyobb, hogy magát házában égeté,
Tűz által a testét hamuvá téteté,
Ezt követé, gyalázatra veté
Tsontyait is kéz alig lelheté.
69. Lám Kamarás János méltó becsülletű,
Majd egész városban régibb eredetű,
Nagy nemzetű, s híres nevezetű,
De Rácз előtt alsó tekintetű.
70. Ott kin zengést, bongást városban hogy hallja,
Kinéz, szomszéd házát hát Rácз környül állja,
Nagy bánattya, mindgyárt szívét állja,
Térdre esvén Istent hívja s vallja.
71. Mindgyárt a sok pogány házára tódula,
Agyarkodik, pénzt kér, Ládákat feldula,

- A jó Gazda, ő kincséhez nyúla,
Hogy ne bántsák, nagy summát számlála ;
72. Ezzel nem használá megköték karjait,
Ló mellett hurezolák útzákon tagjait,
Társa, férjét követé útait,
Jaj, ne bántsa, Fogá Rác Lábait,
73. Rabúl elvitték kedvese Láttára,
Leánya s Fia kelének prédára,
Másnap maga, jutván egy pusztára,
Rác fegyverrel vágatott halálra.
74. Tekintetre méltó, jó Gulátsi Tamás,
A kinek helyében ritkán születik más,
Mert Látomás Frisselte hallomás,
Vala szép fa melly termet és álmás
75. Tekintetes vármegyék, Pest, Pilis és Solt,
Fő-Nótáriustok, a ki eddigien volt,
Bölcs, okos volt, ügyetek mellett szólt,
Rác fegyvere miatt oh jaj megholt.
76. Ez reggel hogy hallá a pogány Lövését,
Futa, hogy bézárná a sáncz kerítését,
Érkezését, ellenség jövését,
Akkor Látá, hogy már fogják testét,
77. Két ló közt kin álló táborra viteték,
A kalugyerektől ott arczul vereték,
Vetkezteték, a torka vágaték,
Három vágás homlokán téteték.
78. Ah vizzel keresztelt dühödött pogány pap,
Hogy még a te szád is ember húst rág s harap,
Jő még olly nap, hogy téged is elkap,
Fegyverével sátán pokolra tsap.
79. Régi Sáfár Pétert élemedett jámbort,
Kínozák, s rá hozák a halálos ostort,
A puskaport, mellyén s fülén sok sort,
Meggyújták, s így tőnek szomorú tort.
80. Okos s jeles gazda város egy hű tagja,
Tsaba Mátyás régi jó emberek párja,
Reggelt várja hát jő Rác Lovagja,
Fegyvert fogván forgódék két karja,

81. Szegény, Lakosokkal összeverekedett,
Gyilkos ellenséggel soká ellenkedett,
Verekedett, de rá felesedett,
Végre tőlük nem is menekedett.
82. Valának két százan, s együtt szorúlának,
Gyalog, zászlós Ráczok rájuk tódúlának,
Indúlának, mind ki nyomúlának,
Kapun kívül majd mind elhullának.
83. Az hol Tsaba Mátyást csak magát szoríták,
Hátán, mellyén s Fején Sebet szaporíták,
Nem tágiták, kezét tántoríták,
Egy árokban halálra boríták.
84. Gyászos méltán Lehecz Behi familia,
Házban égettetik a szép tisztos attya,
Rácz kargyára mene két szép Fia
Jézust vérek a boszszúra hívja.
85. Igen élemedett édes attyok volt már,
Sok esztendeje mult hogy erő nélkül jár,
Koporsót már régulta szegény vár,
Olly szép ősznek tűzben égni volt kár.
86. Melly régen szolgálta Istennek s Embernek,
Öreg Kari András, de Lőn a fegyvernek,
Gonosz bérnek prédája rossz szernek
Rácz hozá el végét életének,
87. Ennek mind vőstül Lőtt véresen halála,
Csauz Mihály neve hasznos lakos vala,
Ki hogy futa, sok Ráczra talála,
A kik miatt Lövéssel meghala.
88. Lakó helyünk tagja Szána Szabó István,
Reggel a pogány szót a városban halván,
Illy szót szólván: meghalok ma nyilván,
Menten Lövés Lőn rajta szaporán.
89. Levén szép fiával az imádkozásban,
Ur Jézushoz való felfohászkodásban,
Nagy romlásban ketten egy órában
Beesének vérnek halálában.
90. Illyen halála lett Kaszap Istvánnak is,
Huszonkét Esztendő s jeles fíjának is,

- Várasnak is, s magok házának is,
Kikben esett kára másoknak is.
91. Várasunk hasznára termett Bozó István,
Egész váras népe kit említ sohajtván,
Sirat méltán, Familia Nyilván,
Olly oszlopot sok szív és száj kíván.
92. A ki jövendőlte tegnap maga felől,
Nem soká elvész az Ur társa mellől,
Reggel belől, hát Rácز utól s elől,
Jő Ló, és vág valakit talál öl,
93. Lépvén tselédgyével a kerítés felé,
Zászlós Rácز serege őt az útzán lelé,
Hogy felfelé szaladna szemlélé,
Egy udvarban sok Rácز felmetélé.
94. A mostani nyomú emberek nem érték
Olly szörnyű dolgokat, mellyeket miveltek,
Öszveszedtek fejszéket hol leltek,
Sok fejeket kikkel szélyyelverték.
95. Lőtt Természet felett ezeknek fegyverek,
Házonként fejszékkal ontották szép vérek,
Nem volt bérek, irtóztató mivek
Oroszlánnál volt kegyetleneb szivek.
96. Ám Szalai János lesz emlékezetben,
Ki nem lehet nálunk elfelejtkezetben,
Lát hirtelen pogányt érkezetben,
De nem indul vélek ütközetben.
97. Rettent háznépével pinczében rejtezik,
Fejszével ajtóra de sok Rácز érkezik,
Ottan edgyik, mint van értekezik,
Adgyon enni s inni mert éhezik,
98. Ott őket mind renddel nagy szépen kinálá,
De rabjának ötet edgyik elfoglalá,
E biztatá; de másik találá
S megölé, Fejszével felkonczolá.
99. Siró hites társát másik kinzá s veré,
Mellyét, fejét vérben fejszével keveré,
Mellyért végre halálát is éré,
Az Ur Jézust végső szóban kéré.

100. Ékes szép elméjű jó Balassa István,
Igaz Nemességgel Nemzetivel birván,
Ő nem várván ingyen sem álitván,
Rácز fegyverre, mint juta meghalván.
101. Szán s bán, búsong érte Nemes Familia,
Véletlen mert jöve a fegyver reája,
Vég órája, éltének hibája
Pogány miatt lön utolsó jajja.
102. Rémitő fegyverrel a Rácз moslák nemzet,
Mihelt Széles Györgyre felessen érkezett,
Nem kedvezett emelt mérges kezét,
Öldökléssel sok árvákat szerzett.
103. Igen hasznos gazda jó Garaczi Gábor,
Szappanos Ferenc is kegyes lakos s jámbor
Véres ostor és a sok jaj szó s tor
Rájok jöve Rácз miatt végső sor.
104. Vérszopó pogányok nagy kegyetlensége,
Midőn a várason kívül s belől ége,
Ölő férge, rút halálos mérge,
Thót Andrásnak lön szomorú vége.
105. Ohajtással s sirván emlegetni méltó
Ifjú Balog János jó reménység nyújtó,
Hasznot hajtó, attya s váras tartó,
A pogány Rácз lön ezt is elrontó.
106. A szeretsen képű lángot fuvó sivák,
Sok testet felkonezolt, löttek sokan árvák,
Mint viperák véreket megivák,
Nadály módra mérgesen kiszivák.
107. Rút, kínos halálra Szőke Gergelyt vonták,
Temérdek fúruval fejét által fúrták,
Kihordattak s agyveleit túrták,
Leszegezván földben halva hadták.
108. Ah miként viteték éltének revére,
Sárközi István is rút halál nemére,
Rácз kezére, hallatlan művére,
Vonattaték mint egy mészár székre,
109. Cserfa nagy dorongra üstökét kötötték,
Húzták, vonták, nyakát a küszöbre tették,

Törték s verték, fejszével ütötték,
 Illy nagy kínnal életét elvették.

110. Zápor follya szemét s jajjal zeng ajaka,
 Annak az háznépnek, mert ledült dereka,
 Borúlt Gyászra kettős maradéka,
 Sirlalmoknak méltán vagyon oka.
111. Más szép Familia Szivós néven való,
 Rácز keze lőn neked halált hozó háló,
 Mert használó; férfi renden álló,
 Hármaz személy lőn közüled műlő.
112. Jeles Öreg Mihály kisebbeknek bátyja,
 Kivel kisebbeknek testvér vala attya,
 Jaj hogy romla; minden feje csontya,
 Fejsze miatt lőtt öszvetört hártya.
113. Ágy fenekét János régen nyomja vala,
 Kilenecz esztendőben kis fia jár vala,
 Fiát attya, űlly mellém, szöllittyá,
 Talán érted életem megtartya.
114. Tigris fenétűl lőtt dolog, hally magyar fűl,
 Öszve vágja őket, fia attyához dűl,
 Ki meszsziről hallya, vére meghűl,
 Senki ilyent nem tett pogány közzűl.
115. Tecző s kellő személy Ifjú péter jános,
 Nálád nélkül kegyes jó atyád magános,
 Érted Gyászos, minden nap bánatos,
 Egy szemfénye elhunt kívánatos,
116. Lész vala nagy Gyámol ez a kegyes személy,
 Sok virtussa fénlett már mint arany rostély,
 Gonosz fortély, de jöve rá veszély,
 Rácز kard neki lőn halálos fekély.
117. Őrzői sok izben az ur szent Házának,
 Varga Mátyás és Bötös István valának,
 De pogánynak kardjára jutának,
 Mellyet életekben nem várának.
118. Testvér atyafiak Kovács István, János,
 Az életben vala vérségtek rokonos,
 Most is páros halálotok kínos,
 Egyűtt lőtt már a Gyász sem magános,

119. Teli lenne nagy könyv azoknak nevekkal,
Terjedne sok írás drága érdemekkel,
Kik testekkel, rakták elestekkel
Az útzákat s festették vérekkkel.
120. Ért, koros és ifjú jeles személyeket,
Elmulatom, nem mind tészem fel neveket,
Mert nem lehet felvenni Rendeiket,
Már ötszáznál nevezék többeket.
121. Léven a várasban pogány Török Nemzet,
A kitül származék a Rácز felekezet,
De kedvezet, semmi szövetezet,
Arántok is nem volt Emlékezet.
122. Reájok rohanván őket felmészárlák,
Drága árújokat pénz nélkül vásárlák,
Kisáfárlák, s kintsektül kizárlák,
Ötvenötre, kik veszték számlálák.
123. Oh! drága béren vett szép keresztyéni vér,
A pogány vértől itt senki sem esmér,
Tsak egyet ér, mert ugyan folyást vér,
Vér a vérre, mint hab habra ugy tér.
124. Megrakván halmozva sok drága ruhákkal,
Nagy sok szekereket, partékás málhákkal,
Jóságokkal, s nagy kincses Ládákkal,
Elvontatták várasí marhákkal.
125. Majd a szép egekig a sirás hallatott,
Sok panaszkodás útzákon mondatott,
Meszsze hatott, s jaj szó kiáltatott,
Föld az Éggel küszködni Láttatott.
126. Lakos és jövevény halottját sirattya,
Ki attyát s ki anyyát, ki férjét jajgatja,
Ez azt mondgya: Megholt ötse és Báttya,
Amaz Fiát s Leányát óhajttya.
127. Lehajták a sok szép Ifjakat s véneket,
Elvivék rabságra a kegyes szűzeket,
Szép rendeket, s kellő személyeket,
Oskolában járó Gyermekeket.
128. Oh! Ur Templomának kettős környékei,
Sok megöletteknek temető kertjei,

- Sír vermei, s boltos rejtekei,
Mint Löttetek nyugoto helyei.
129. Tetettek egy sirban harminczan s negyvenen,
Az Itélő Birót kik ott várják készen,
Mert meg Lészen, hogy ő törvényt tészen,
És ő testek állanak jobb részen.
130. Ur Jézus a ki vagy mindennek bírāja,
Ki visgálod, kinek miként van munkája,
A boszszúra Felségedet hívja
A méltatlan öletteknek szája.
131. Álly boszszút érettek a Földnek Lakosin,
Tégy ítéletet már véreknek ontóin,
De hallóin s igédnek szóllóin,
Szánakozzál nevednek vallóin.
132. Rendelvén szentidnek állandó helyeket,
De ellenségekre botsás veszélyeket,
Törd fejeket s fülöket s szemeket,
Parittyából hajítsd el lelkeket.
133. Oh kik megmaradtunk, minden javainktul,
Kivül s belől való drága marháinktul,
Ruháinktul és Gabonáinktul,
Meg Fosztattunk édes házainktul.
134. Szörnyű rontást s rablást pogány hogy követe,
Malmoknak s házaknak végre tüzet vete,
Felégeté, tűzzel megéteté,
Egész utzát hamuvá téteté.
135. Igaz számban vévén kilenczven házakat,
És élettápláló hét derék malmokat,
Jó hasznokat, sok árva tartókat,
Megégeté azokban valókat.
136. Gyászos özvegyeknek sokasúlt serege,
Kétszáz és két személy számoknak bővsége,
Kiknek jöve bús s bánatos ege,
Egy órában Lött férjeknek vége.
137. Igy az árváknak is siró sürűsége,
Szaporodott s feljött fekete fellege,
Kik már rendre számláltatván végre,
Rátöltének ötszáznegyvennégyre.

138. Illy keserves sorsban várasunk mit tégyen,
Jószág és öltözet nélkül hová mégyen,
Mivel éllyen, kiált hová Légyen,
Földön remént vallyon honnan végyen.

139. Régi magyaroknak hűséges vezére,
Jehova! ne engedgy a pogány kezére,
Veszélyére, életünk végére,
Ne járjon szüntelen e fegyvere.

140. Te is Magyar Nemzet Lágyítsd meg szívedet,
Keresd megtéréssel búsult Istenedet,
Illy igyedet, szörnyű veszélyedet,
Megtekinti, s felhossa fényedet.

141. Amaz irtóztató czégeres vétkeket,
Ne szórd Istenedre a sűrű köveket,
Sok féléket, ördög s eb neveket,
Mert ezek bezárják az egeket.

142. Letevén a régi szokott gonoszságot,
Borban bemerülő veszett társaságot,
Bujaságot s tisztálanságot,
Igy éred el a szabad világot.

143. E romlásbul az ur még végre felvészen,
Kivánt békességnek várt napjára téssen,
Minden részen, veled edjűtt Lészen,
Jó s bő áldást szállít reád készen.

144. Sűrű záporokkal és könyves versekkel,
Dolgom vettem akkor rendben illyenekkel,
Intésekkel, ám nagy, s oly szépekkel,
Nevem zártam végső beszédekkel.

Székudvari János.

p. t. rector scholae Kecskemét.

Közli

Szilágyi Sándor.

AZ LALKAI HEGY DÉZMÁJÁRÓL.

1648. FEBRUÁR 18.

A Beregi ref. egyházmegyében, hajdan az Iványi ref. ekklézsia predikátora Létai István 1-ső Rákóci György fejedelemtől az iványi ref. ekklézsiának a lalkai hegy dézmáját, mely az előtt is oda járt, kinyerte, hogy a nemesek is dézmát adjanak.

Georgius Rákóczy dei gratia princeps Transilvaniae partium regni hungariae dominus et siculorum comes etc. Fidelibus nostris generoso Thomae Debreczeni de Király darocza bonorum in hungaria existentium praefecto, egregio Georgio Makai, bonorum provisorii ac aliis officialibus arcis nostrae Munkácsiensis modernis et futuris quoque pro tempore constituendis nobis dilectis salutem et gratiam nostram. Itt való jószágunkban Ivániban lakó predikátor Létai István találta meg bennünket alázatos könyörgési által jelentvén, hogy noha az Lalkai hegynék kilencedgye mi számunkra jár, s a tizedgye az régi szent királyok collatiojából az Iváni ekklézsiához járt, a mint hogy most is megadgyák ugyan az szegény emberek, de az ott lakó nemesek között némelyek nem akarván meg adni erővel rajtok semmit nem vehet, egyedül való erőtlen tanító ember lévén. Instála azon méltóztatnánk parantzolni felőle és abbeli régi immunitásába megtartatni. Kinek alázatos instantiájára kegyelmes tekintünk lévén, ha ab antiquo oda járt, s megadta az nemes rend is, így lévén megengedtük, hogy ezután is oda is megadgyák, minek okáért felyül megirt tisztviselő hiveinknek kegyelmesen és serio paranczoljuk ennekutánna megadni mindenkor a jövedelmet is propriálni, s ha kik a nemesek között meg nem akarnák adni, avagy valami fenyegetéssel gyalázattal illetnék, légyenek óltalommal mindenekbe és segítséggel secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutus. Datum in arce nostra Munkácsiensi die decima octava februar. anno domini millesimo sexcentesimo quadragésimo octavo. G. Rakocz mp. (p. h.) NB. a nagy pecsét ostyára van nyomva.

Jegyzés. A Létai család, Bereg megyében, mind ezideig nemességben él. Iványi a gróf Schönborn család birtokában lévő egyesült óhitű egyház. Az eredeti oklevél magyarúl, nagy részben német betűkkel van írva.

Közlő Á. D.

A PAROKHIÁNAK IVÁNYIBUL RÁKOSRA

TRANSLOCALTATÁSÁRUL VALÓ

D. FEJEDELMI LEVÉLNEK PÁRJA.

1648. 4. AGUST.

NB. Eddig az Iványi ekklesia volt mater, a honnan ki járt a pap Rákosra és Kajdanóba. De mivel két három magyar már, (1648-ban) alig van Iványiba: Rákosra menjen által lakni a pap, és oda fizessenek néki.

Georgius Rákóczi dei gratia princeps Transilvaniae, partium regni hungariae dominus, et sicularum comes. etc. etc. fidelibus nostris generosis egregiis et nobilibus, etc. etc. salutem et gratiam nostram. Munkácsi jóságunkban lévő Rákosi és Kajdani falunkbeli jobbagyink találának meg bennünköt, jelentik alázatosan, hogy mivel ennekelőtte Iványi nevű falunkba felesebben voltak magyar jobbagyink, azért három falujúl Iványiba tartottak magyar predikátort, kijárván mind a három faluba predikálni nékiek, eleitül fogva néki jární szokott proventust is Iványiba administráltak neki, de minthogy már az magyar hallgatók, Iványiba annyira elfogytanak ketten hárman ha lehetnek, kívánták azért alázatosan méltóztatnánk Rákosra az pap lakást cum solitis proventibus transferalni, mint az három falu között köz helyre, melre kegyelmesen tekintünk lévén, azért is hogy Rákoson felesebben vadnak magyar hallgatók, annuáltunk, hogy ott lakhassék, és házat is építvén egy fundusra neki, az Iványi parochiális ház paraszt számba maradgyonk, s minden amoda jární szokott proventust is, nem obstálván az helynek változtatása, mindenféle dézmát, és egyéb fizetést is, valamit ab antiquo percipiálni szokott azon hivatallya után Rákosra percipiálllya. Hűségteknek azért kegyelmesen parancsoljuk, abbeli kegyelmes annuatiókat így értve adgyon ház helyet néki ott lakásra, és az előtti Iványiba percipiálni szokott proventust is engedgye Rákosra percipiálni és annak usussába, percipialásába megháborítani károsítani megh ne mérészellye, se ez mostanit se utánna következő tanítókot, hanem minden mindenbe tarcsa az parancsolatunkhoz magát, secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentium restitutis. Datum in arce nostra Munkács die quarta

Augusti. Anno domini millesimo sexcentesimo quadragesimo octavo // et sigillo principali.

Et nomen, cum chyrografija celsissimi principis adest. etc.

NB. a chirographia az eredeti okiraton a leirt betűkkel áll.

Jegyzés. Rákos Beregmegyében ma is virágzó ref. egyház. Ezen magyar oklevél is német betűkkel van írva.

Közli Á. D.

A BODROG-KERESZTURI HELV. HITV. EGYHÁZ LEVÉLTÁRÁBÓL.

I.

Pósa-házi István *) zempléni esperes sajátkezűleg írott levele a bodrogkeresztúri egyházhoz. 1714. jun. 25.

Címirat: Az b. keresztúri ref. ecclesia nemes és közrenden lévő tagjainak, ... **) becsülettel való jó akaró uraimnak ő klmeknek adassék.

„Adgya Isten a kglmetekre elkövetkezendő kisírtetnek jó kiemetelét“.

„Mi az impetitió általmenénk: Látván az impetitorok, hogy felséges császár kegyelmes királyunk parancsolattya mellett igen keveset, vagy semmit sem nyernek tőlünk, (noha tagadták a papok, hogy ante motus cseugetyűnk lett volna, és kívánták sublaoját, ***) mi pedig contrariumot docealhatunk), az földes urak jussával inhi-beálták közöttünk az liber exercitiumot, melyre mi scriptotenus feleletünket commissarius uramnak oda adtuk, és hogy annak parját vidimalvan és subscribalvan s peesetelven ki adgya, kivantuk: melyet igirt is hogj megeselekeszik, de ugj hiszem nem külömben hanem 1 aranyért, az minthogj Patakon az collegium feleletet ugj adta ki.

Summája az földes urak jussával való inhibitióra tett feleletünknek ez:

*) 1702—1709. bodrog-keresztúri, attól fogva 1729-ig tolesvai pap s esperes.

**) Olvashatlan cífraság, tán ezen szónak összehúzása: nekem.

**) sublatióját.

1. Ő felsége parancsolattyá szerént omnia in eo statu, in quo ante et usq. motus fuerunt, manere aut reduci debent, sub voce omnia annakokaért az olyan ecclesiák is, melyek földes urak jószágában vannak, befoglaltatnak. Ergo minthogj az mi ecclesiáinknak ante et usq. motus szabados exercitiuma volt, most is azon statusban kell maradni.

2. Jóllehet in artic, Sopr. 25. A. 1681. ilyen clausula vagjon (salvo jure dominor. terrestrium) mindazáltal minthogj eo non obstante, ugyanazon articulusban parancsoltatik, hogj deinceps nullus regnicolar. in libero religionis suae exercitio quoquo modo turbetur: innét kijő az, hogj az földes urak jussa nem abban áll, hogj az religio exercitiumát turbálhassák.

3. Minthogj ezen clausulának sensusáruul mindkét részrül controversia vagjon: és annak genuina interpretaőját ő felsége az következő diaetanak continuatiojára halasztotta, annakokaért mig az, miképen kellessék érteni, nem definiáltatik, addig az földes urak jussának az religio ellen ereje nem lehet.

Nem találván miben köthessenek belénk, és mivel vadolhasanak, az fogtak reánk, hogj az aszszony emberek kövekkel, botokkal armaltak magokat ő ellenek; de ez nem igasság *). Isten kglket is sz. lelke által tanítsa meg miképpen oltalmazza az Isten ügyét, es mikepp maraszsa meg maga között dicsősöseget. Sietve **) Tolcsvan A. 1714. 25. juny. Kltk igaz jó akarója

Póсахázi István.

II.

Almási Péter levele.

Az ur Istennek vigasztalása legyen klden, és a keldéin!

Tiszteletes ***) komám uram kívántam kgldek értésére adnom, most estve hivatott magamot magához egri praepost uram, szintén Vadászi uramhoz tértem volt be tiszteletes Bogáti urammal együtt, és oda jött érettem szolgálja, én hivatalára elmentem, de

*) Három sort itt maga az író kitörölt.

**) Ezt látszik igazolni a sok contractio.

***) Ezután következik: Póсах, de az író kihúzta, miből azt vélem következtethetni, hogy a t. koma Póсахázi István zempléni esperes.

Vadászi uramat is magammal elhívtam, ott létemben kérte Vadászi uramat, hogy mikor jött vissza? és említette az ő felséghe parancsolatját? melyre ő klme mondotta, hogy említette, de talán nem is sonal az ide, én pedig mondottam: egyáltalában az ide semmiképen nem sonal, mivel ez mind *articularis* hely, mind pedig az 1711-ik esztendőbeli kegyelmes parancsolat szerint *reducaltatott ad illum statum*, minden itt való dolog, *prout erat ante motum*. De ezt tagadta mind *articularis* helynek lenni, mind pedig hogy *ad illum statum reducaltatott* volna. Ezeket félbenszakasztotta, jelentvén, hogy máskor fog erről beszélni, a mikor *commissarius* uram érkezik, hanem ezek után kérte Vadászi uramat, hogy forduljon ki, mivel én velem magános beszéde vagyok, melyre én felállottam, és mondottam, hogy nem itelem hogy én velem olyan beszédje volna, a mely Vadászi uram *praesentiájában* meg nem lehetne; és én ő kglme nélkül nem is akarok semmit szólni. Melyre bennünket leültetvén, vette *instructioj*át, és kívánt *visitalni*. Melyre én azt feleltem: tudom édes *praepost* ur! hogy a *reformata religio cum omni suo regimine* a nemes ország *articulusi* szerint *recepta religio*; énnékem azért lévén *esperestem*, az engem már *visitált*, kegyelmed pedig nem engem hanem *plebanus* uramat *visitálja*, mivel énnékem a magam *esperestemtől* legyen *dependentiam*, és a mint *plebanus* uram nem köteles arra, nem is felelne semmit, ha az én *esperestemtől* *visitáltatna*; úgy én is nem vagyok arra köteles, hogy kegyelmedtől *visitaltassam*, és a klmd kérdéseire ebben a dologban feleljek.

Legelső ága is a *visitationak* lett volna a keresztségről, mely miképen menjen végbe minálunk, *igazitottam* a *helvetica confessionia*. Mikor azért annak a *visitationak* nem *obtemperaltam* volna, *protestalt*, hogy oly véggel *küldetett* *mlgos egri püspök* uramtól, és *cardinalis* uramtól, hogy az *augustanai* és *helveticai confessionis predikatorokat* is *visitálja*, és *attestaot* *téte*tett itt való *plebanus* és magával való *canonicus* uramékkal *arról* *mindjárt* *előttünk*, *feliratván* *nevemet*, hogy én a *visitatiót* nem *admittáltam*, és noha egynehányszor *iterálta*, hogy *megbánom* én azt, *mindazonáltal* *megállottam* *előbbeni* *resolútiómban*, *hozá* *adván* *azt* is, hogy ő Felsége semmit sem *parancsolt* *arról*, és ezen a földön *emlékezeti* sem volt annak, azért én nem *felelek* *arra*. Adta volna a *kezembe* is, hogy *olvassam* *meg*, de én el nem *vettem*, hanem Vadászi uram *elvette*, és *mig* ő *kelménél* volt, *alkalmasint* *kitanúltam*, hogy annak ezek az *articulusi*: 1. *Quomodo administremus baptismum*? 2. *An festa decretalia observemus*? 3. *An blasphemi, fures, adulteri puniantur*?

4. An pro sua majestate, et virtutibus armis oremus? 5. An concordiam cum plebanis catholicis colamus? 6. An servos et ancillas catholicae religionis quoquo modo non studeamus avocare et avertere ab illa religione? 7. An ubi decima non solvitur, pretium praestetur? Most egyéb eszembe nem jut. Azokra én ugyan Vádászi ur olvasván, az utolsón kívül a beszéd között igen megfeleltem. Említette hogy bizonyos napja vagyon, a melyen bejön commissarius uram, de melyik nap? azt nem mondotta, kitanulták hogy akkorra fog haladni, a mikor a militia ezen letakarodik, hogy annál nagyobb metust incitaljanak, a mely péntek tályán lesz. Ugyan kérte Bogáti uramat is hivatni, de eő klme már nem is meri, hanem csak azt fogja mondani, hogy a mely beszéde lenne eő klmével, arra már én megfeleltem.

Magam is mondtam praepost urnak, hogy ha arra hivatott engemet, miért dividált ugy a collegámtúl? a melyre ugy láttatott szóllani, mintha nem is tudta volna, hogy ketten vagyunk, azután penigh ugy szólott, hogy eng met hivatott, tudván engemet seniornak vagy priornak lenni, noha illicite, mert ott két pap nem volt, és azzal bocsátott el, hiszi Istent, hogy bizony egy se lesz, sokszor iterálván, hogy most a minori kezdi a dolgokat.

Isten marasszon meg minket is, klteket is! Kldnek jó akaró komja

Almási Péter *).

*) Nagy kár hogy ezen érdekes levél kelet (datum) és címrát nélküli. Tasnádi Nagy József a bodrog-keresztúri egyház történetének írója, nem említi ezen egyház predikátorai között Almási Pétert, ki, a mint ez emlékiratból látható, Bogáti Balázssal lakott itt, s bizonyos, hogy 1706. sárospataki szénior volt. Azonban T. Nagy József szerint Bogáti Balázs 1710. Sátoralja-Ujhelybe vitetett innen, e levél pedig 1711 után íratván, mint kollegáról emlékezik róla.

Közli

Barna József.

Jegyz. Almási Péter 1712-ben avattatott fel lelkésznek a csernahói közsinsatban s rendeltetett Sátoralja-Ujhelybe, a hol akkor első pap volt Bogáti Balázs, ki Pósházy balála után 1792. november 28. esperessé választatott mint még akkor is ujhelyi lelkész. Itt volt tehát kollegája Bogátinak. (l. matr. tract. Zempl. Tom. IV. l. 151 és 166.)

Hegedűs László.

GRÓF TELEKI JÓZSEF VÉLEMÉNYE

A BUDAI KÁNONOKRÓL.

Néhai széki gróf Teleki Józsefnek gróf Reviczky Ádám kancellárnak adott véleménye a budai kánonokról.

Latinból hiven fordította Zs....y.

Nagyméltóságú gróf ur! Királyi kancellár! kegyelmes uram!

Folyó év (1827?) márc. 30-ról hozzám küldött becses prezidiálisánál fogva méltóztatott Excellenciád nékem legkegyelmesebb királyi parancsból meghagyni, hogy a mindkét vallástételű evangélikusok ezelőtt több mint 30 esztendővel a legmagasabb jóváhagyás alá fölterjesztett zsinati munkálatokról saját, még pedig őszinte véleményemet terjeszszem elő, fontolóra vévén a dolgoknak bővebb s azon kortól fogva öregbült ismérteit, az evangélikus konzisztóriumoknak külföldön, az újabb korban, különböző, igen hasznos rendszeres szervezéseit, magában az országban is a mindkét hitvallású evangélikusok állásának s helybeli körülményeinek változásait, mindezek magoknak az evangélikusoknak is talán ezen zsinati munkálatban némely változtatást tesznek kívánatossá: minthogy a kir. Felség arra nézve adandó végzése által ezen ügyet teljesen és oly módon kívánja kegyelmesen elintézni, hogy többé semmi későbbi felterjesztvényekre ne legyen alkalom és szükség.

Nem titkolhatom kegyelmes uram! hogy ezen kegyelmesen rám bízott hivatal a legnagyobb s alig legyőzhető nehézségekkel van összeköttetve, és véteknek látszik, ha annyi és oly nagy hitsorsos, azon tényre közbizalom által választott férfiaknak, erejük minden megfeszítése által, a honi törvények paizsa alatt tartott köz üléseikben bevégzett munkálatát, egyes személy hitsorsosai között, a kinek azon tényre semmi kellő hivatása nincs, s a maga gyengeségét érzi, újabb vizsgálat alá veszi: de mégis azon szeplőtlen hűség, melylyel a legjobb fejedelem iránt viseltetem, azon hódoló engedelmesség, melylyel legmagasabb parancsait tisztelem, mulasztatlan kötelességemmé teszik, hogy a bennem helyezett legmagasabb bizalomnak megfelelni igyekezzem, s magán észrevételeimet ezen tárgyban, azon őszinteséggel terjeszszem elő, melyet a kir. Felség

evangéliomi vallástételű polgártársaim üdvére intézett szándoka, és a tárgy fontossága megkívánnak.

Tagadhatlan ugyan, hogy több mint 30 évek leforgása alatt a konzisztóriumok szervezése tekintetében, mint minden más dolgokban nagy növekedést nyertek az emberi ismértek. A mindkét vallástételű evangélikusok pedig az 1791. 26. cikk által azon törvényes állapotra visszahelyheztetvén, melyet nekik a békekötések szerzetek, azon időtől fogva lassanként észrevétlenül állások változott, az egyházi ügyek igazgatása, mely az azon t. cikk alkotását megelőző nyomorúságos időkben, egészen el volt nyomva, még 1791. évben is, midőn a zsinat tartatott, régi zavarából alig emelkedhetett ki, azon időtől fogva kellő nyilvánosságot nyert, és a legfelsőbb resolúciók által is szentesített gyakorlatnál fogva az egyházi kormányzat több ágai jobban vannak szervezve, mint a mint a zsinati munkálatokban elő vannak adva. Innen világosan következik, hogy ezen zsinati munkálatok, úgy a mint 1791. évben kidolgozva voltak, a dolgok jelen körülményeihez nem minden részben illők, és némely pontok megváltoztatását magok a mindkét hitvallású evangélikusok is kívánják. Minthogy azonban a most említett 1791. 26. t. cikk 4. §-a világosan mondja, hogy az evangélikusok egyházi igazgatásának rendezésében oly rend állandósítandó, mely az azon vallású világi férfiaknak és vallás szolgáinak közmegegyezéséhez legillendőbbnek fog tartatni, ezen közmegegyezést pedig zsinaton kívül alig vagy épen nem lehet kitudni: a közkívánságot oda látom irányulva lenni, hogy minden változtatások, melyeket ezen zsinati végzéscken tenni kellene, az e végre ujonnan tartandó zsinaton vitattassanak meg, és terjesztessenek a királyi Felség jóváhagyása alá. Ezen meghányás s vetés módjára nézve az evangélikusoknak új erősségeik keletkeznek, mind az 1791. 26. 4. §-ának azon rendeletéből, melynek ereje szerint a zsinatok tartása a kir. Felség beleegyezésével megengedtetik, mind a zsinat által a 28. kánonban tervezett azon határozathból, hogy ily zsinat minden tizedik évben tartassék.

Ezekből Excellenciád méltóztatik kegyesen átlátni, vajjon elérettethetik-e és mennyiben ő Felsége azon célja, hogy az ez ügyben kiadandó legmagasb Resolútió által minden további fölterjesztvényeknek alkalmá és szüksége elzárattassék, akár a zsinati munkálatok egyszerű megerősítése, akár azoknak szükséges és részint ohajtott módosítása által is! Különben előrelátom, hogy ezen ügy egész folytatása könnyebbülne, az evangélikusok kedélye esendesülne, ha ő kir. Felsége veleszületett kegyelmessége szerint már 30

évtől fogva fölterjesztett és gyakran megújított sérelmeinket, minket kihallgatva, legforróbb vágyaink szerint kegyelmesen orvosolni méltóztatnék, ekképen az evangélikusok szívei, a hála érzelme által felemeltetve és vidíttatva, készítetténék a zsinat tartására, maga a legmagasb királyi resolucio a zsinati munkálatokra magába foglalván azon módosításokat, melyeket a dolgok változott körülményei szükségessé tettek, a zsinaton összegyűlt atyák azon kívánsága szerint, melyet 1791. okt. 13-iki fölterjesztvényökben nyilvánítottak, melynek kíséretében a zsinati munkálatokat a legmagasb megerősítés alá fölterjesztették, melyben e végre új zsinat összegyűjtését kérik, melyen a mindkét hitvallású evangélikusok törvényes képviselői törvényesen összegyűlve, vagy megnyugvásukat abban hálás lélekkel nyilváníthatnák, vagy a netalán arra teendő alázatos észrevételeiket ő Felsége legmagasb tekintete elibe hódoló tisztelettel terjeszthetnék.

Ezek azok kegyelmes uram, melyek nekem az ezen ügyben kiadandó Resolució módjára nézve tekintetbe veendőknék látszottak. A mi magát a zsinati munkálatoknak érdemét illeti, midőn legalázatosb véleményimet szinte oly nyíltsággal kívánom előterjeszteni, némely közészrevételeket kell előre bocsátanom, melyek ezen kánonokat általában, különösen az egyházigazgatásnak azon zsinati munkálatok első szakaszában előadott szervezését illetik; ezekhez csatolom annakutána észrevételeimet némely kánonok saját tartalmára nézve.

Tudva van Excellenciád előtt, hogy az egyházigazgatás formája a mindkét hitvallású evangélikusoknál presbiteri; ugyanazért abban a világi rendnek az egyházzal egyenlő része van. Azonban ezen forma Magyarországon az ország különös viszonyai miatt is tekintetbe veendő. Mert a mindkét hitvallású evangélikusok, ámbár törvény által bevéve, és törvényes állással ellátva vannak, az állam részéről az egyházi s az azzal összefüggő iskolai ügy igazgatására s fentartására semmi segedelmet nem kapnak, minden e célra kelő költségek, kevés s figyelmet alig érdemlő állandó, de magán alapítványokon kívül, a hívőknek időnkénti ismételt és jóakarató adakozásaiból állnak elő. Az ekképen közerővel, és gyakran nagy erőfeszítéssel fentartott ügy, közös ügynek tekintetik, a melyet mindeneknek, kik a terhekben részt vesznek, köz tanácsával kell igazgatni vagy személy szerint, vagy képviselők által. Innen az egyházi és iskolai ügyek igazgatásának nyilvánossága lelke a mi egyházi kormányzatunknak; ez szerez a mi egyházi előljáróink iránt közbizodalmat, ez lelkesíti hűveinket, hogy a közterhek viselésé-

bén részt vegyenek; ez teheti végre magát az állam kormányát is mindenkor biztossá egyházi ügyeink helyes és illendő igazgatása felől. 1608. évtől fogva, midőn a mindkét hitvallású evangélikusok állása hazánkban törvényesen megállapított, egyházi igazgatásunk élvezte ezen nyilvánosságot. Változván azután eldődinknek állása, és mind a fejedelemnek, mind a törvényeknek közoltalmát elvesztvén, maga az igazgatás kegyelembeli és összefüggetlen lett, s minden nyilvánosságot kerülni tartozott; de 1791. évtől fogva, dicsőült II. Leopoldnak a mi egyházi ügyeink legkegyesebb megalapítójának, és a most szerencsésen uralkodó, említett atya nyomdokait követő s a hála örök érzelmivel tisztelendő fejedelem kormányá alatt, törvényes létezésünk helyreállításával együtt ezen nyilvánosság is régi erejébe visszahelyeztetett, és mind e mai napig a legjobb sikerrel használtatik. Ez különben is a magyar nemzet szelleméhez illő, s a polgári közügyek tárgyalásában is szokásban van, mely a századok gyakorlata által megerősített jelen állapot nyilvános szétszaggatása, a lelkek elkeseredése, a bizalomnak és azon épülő pénzügynek veszélye nélkül alig vagy épen nem szüntethetnék meg.

Ezeket előre bocsátván, Excellenciád kegyelmes ítéletire hagyom: mennyiben alkalmaztathatnak Magyarországra az evangélikus konzisztóriumok újabb szervezései külföldön? Azon országokban, (ide nem értve azokat, melyekben az evangélikusok csak eltűnnek, hol törvényes létezésük nincs, ennél fogva a kormányzat formájáról nem is tanácskozhatnak) a kegyuri jog az azt illető kötelességekkel együtt a fejedelem személyében központosúlva, nagy részint ugyanazon hitvallású hatóságok által gyakoroltatik, a hívek az igazgatás fentartására egyenesen be nem folynak, s abban részök soha nem is volt, és magától az egyházi igazgatás presbiteri formájától bizonyos részben el is tértek.

Az 1791. zsinat ezeket megfontolva, s nem figyelve a hajdani német birodalom különbféle tartományaiban már az előtt általánosított szervezésére a konzisztóriumoknak, munkálataiban bizonyos alapul a kormányzat presbiteri formáját vette fel, és azt a nemzet szelleméhez, a sok évi szokáshoz és a helybeli viszonyokhoz igyekezett idomítani, s következményeiben csodásan megegyezik azon szervezéssel, mely az egyházi igazgatásra nézve Skóciában a reformációtól fogva érvényben van, s jelenleg is gyakoroltatik.

Alázatos véleményem azért, hogy a zsinati munkálatok lényegben általában helybenhagyhatók, és csak közönségesen a gyűlésekre és illetőleg konzisztóriumokra utasított tárgyakra, és a házassági

ügyek első folyamodványu törvényszékeire nézve lennének nagyobb szabotossággal kifejezendők, s illetőleg változtatandók.

Bármilyen rendű minden jól rendezett igazgatásban, az igazságügy a tisztán kormányzati ügytől jól megkülönböztetendő, s a menyire a körülmények engedik, külön testületekre bízandó, úgy hogy azt a mennyire lehet állandó és független bírák igazgassák, erre pedig a kormányzat természete szerint vagy egyes felelős személyek, vagy illendő határok közt a lehető legnagyobb nyilvánossággal nagyobb gyűlések ügyeljenek. Ugy látszik, hogy ezt a mi egyházi igazgatásunk szervezésében is meg kell tenni tartani. Mi végre az igazságnak kiszolgáltatása vagy az egyházi pereknek végzése az említett kánonokban érintett megyei vagy esperesi, egyházkerületi és közönséges konzisztóriumokra, magát az egyházak kormányzatát illető ügyeknek tárgyalása pedig az ott körülírt gyűlésekre bízandó.

A mi illeti a házassági ügyeknek első folyamodványu törvényszékeit: a zsinati munkálatokban a helvét hitv. evangélikusok számára Debrecenben, Miskolcon, Kecskeméten, Veszprémben négy különös törvényszék felállítása terveztetik. Tekintve már az ország terjedelmét, s megfontolva, hogy az ily első folyamodványu törvényszéken, a pereket kellőleg fölszerelni, a feleknek a megengesztelődés megkísértése végett személyesen megjelenni, a tanúkat kihallgatni s hitelesíteni, s látteleket megrendelni szükséges: ezen törvényszékek alig látszanak elegendőeknek, s ez által a felek kényelméről teljességgel nincs gondoskodva. De nem is látom elegendő okát, miért ne lehetne ezeket az esperesi vagy megyei konzisztóriumokra bízni, holott ugyanazon konzisztóriumok az ezelőtti időkben, tudniillik a közelebbi múlt század közepeig, ezen teendőket egész dicsérettel végezték, a zsinati terv szerint rendes törvényszéket alkotnak, és más egyházi ügyekben különben is bírói képességgel vannak felruházva. Ugy vélem azért, hogy a felek könnyebbségének tekintetéből, ezen a zsinat által tervezett intézkedéstől elállani, és a megyei vagy esperesi konzisztóriumokat a házassági ügyekben is első folyamodványu törvényszékekül megállapítani szükséges.

Ezeknek előadása után alázatos észrevételeim következnek az egyes kánonokra, azon renddel, mint a melyet a zsinat követett.

A 6. Kánon 13-ik pontjára. Azon rendelkezés, hogy a vallás ügyében a megyei s illetőleg egyházkerületi konzisztóriumok tudta és helybehagyása nélkül, sem az ország törvényes hatóságaihoz és kormányzókéihez, sem Ő cs. k. Felségéhez folyamodványok ne tétethessenek, könnyen a magánosok szabadságának veszélyes korlátozásává fajúlhat. Ezen pont azért alázatos véleményem szerint egy-

szerűen kihagyandó, s inkább annak helyébe egy új pontban az egyházközségek helybeli presbitériumainak azt kell tenni kötelességgül, hogy az egyenetlen házásokra az egyházban komolyan felvigyázzanak, s azoknak kiengesztelődésére, minekelőtte még elváló perre vetemednének, igyekezzenek. A mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy ez az ország legtöbb részében legkivántabb sikerrel gyakorlatban van.

A 8-ik Kánonra. Azon a megyék s esperességek régi gyakorlat által fentartott képességével ellenkező záradék kihagyandó, hogy csak az egyházkerület engedelmével tarthatnak megyei gyűlést.

A 9-ik Kánonra. Közvizsgálódásimban megállapított elvek szerint a megyei konzisztóriumok 13 pontban előadott foglalatosságai közül csak a szorosán biróiak lennének a konzisztóriumoknál meghagyandók, a többiek a megyei gyűlésekre bízandók.

A 9. Kánon 9-ik pontjára. Azokkal egyezőleg, melyek már fölebb mondattak, kijelentendő lenne, hogy a megyei konzisztóriumok a házassági ügyekben általában első folyamodványú törvényszékek. Az ítélet egészségére ezeken, valamint más ügyekben is legalább 5 bírák kívántatnak, a föllebbezés (appellata) az egyházkerületi konzisztóriumra történik. Az ágostai és helvét hitvallású evangélikusok vegyes házasságaik elváló ügyeiben pedig a felperes kövesse az alperes törvényszékét, hanemha a felek magok között máskép egyezkedtek.

A 11-ik Kánontól a 14-ig, melyek a házassági törvényszékekről szólnak, a mint már fentebb előadtuk, kihagyandók lennének.

A 15. és 17-ik Kánonra ugyanazon észrevételem van, mely a 9-ik Kánonra, tudniillik, minthogy a törvényes ügyek a kormányzati ügyektől elválasztandók, ezek a most fenálló gyakorlat szerint az egyházkerületi gyűlésre, amazok pedig az egyházkerületi konzisztóriumra bízandók.

A 19. Kánonra. Az egyházkerületek köz konventje felállításának azon okát ki kellene hagyni, hogy az ország kormánysszékeivel a közlekedést és levelezést fel kell tartani, mert az egyházkerületek most is közlekednek és leveleznek az ország kormánysszékeivel.

A 19-ik Kánon utolján állítatik, hogy a hittani és szertartási ügyekben a hivatalnál fogva legidősebb jelenlevő szuperintendens tartozik elnökölni, az egyházkerületek köz konventjén. Minden kétség elhárítása végett, mely ezen általános kifejezésből származhatnék, világosan meg kellene jegyezni, hogy a hittaniakban és szertartásiakban azon hitvallású hivatalánál fogva legidősebb jelen-

levő szuperintendest illeti az elnökség, a mely vallástételnek ügye tárgyalatik.

A 21-ik Kánonra. Azon elnevezést és megkülönböztetést, mely fentebb a megyéket és egyházkerületeket illetőleg a gyűlésekre és konzisztóriumokra nézve elfogadtatott és megtartatott, itt is el kellene fogadni a teljes és részletes összeülés helyébe, egyszersmind megállapítani, hogy a köz konzisztóriumra, mint legfőbb vizsgálati törvényszékre az egyházkerületek által küldendő egyének, nem egy hanem legalább három évre választatnak, mert attól sok függ, hogy ha kivált a legfőbb törvényszéken ülő bírák nagyobb állandósággal bírnak.

A 24. Kánonra a 4-ik pont mint felesleges, az 5-ik pont mint össze nem illő kihagyandó lenne, mert magában értetik, hogy a Felség beleegyezésével törvényesen összehívott zsinat a Kánonokat megváltoztathatja, az egyházkerületeknek pedig megengedni nem lehet, hogy zsinat által megállapított intézkedést zsinaton kívül eltörölhessenek.

Az 53-ik Kánonra. Az öngyilkosság esetében nehéz meghatározni, hogy a megholt miért gyilkolta meg magát, nem is egyezik meg a mai kor gondolkozása módjával, hogy az öngyilkosoknak bármi okból megtagadtassék a temetség, általában azért ki kellene jelenteni, hogy az öngyilkosokat tisztességesen ugyan, de csendességben kell eltemetni.

A 62-ik Kánonra. A köz jó tekintete tilt minden fürkészést a törvénytelen és kitett gyermekek szülei iránt, ezt általánosan kellene kifejezni a kivált és szorgosan szavak kihagyásával.

Ezen kívül ide igtatandó különös Kánonban ki kellene mondani, az újabb törvény t. i. az 1827. 23. t. cikk azon rendeletét, hogy a keresztségi, házassági s megholtak anyakönyvei két példányban készíttessenek, melyek közül egyik az illető polgári hatóság levéltárába beteendő.

A 144-ik Kánonra. Azon időt, melyben az engesztelhetetlen gyűlölségből indított elváló perben a megkísértendő kienkesztelődés céljából az ágytól és asztaltól különválást tartozik rendelni a bíró, előlegesen meghatározni nem lehet, mert az különös körülményektől függ, azért e részben az 57-ik paragrafusban kifejezett házassági rendelet határozata továbbra is megállapítandó lenne.

A 151. Kánon 9. §-ára. Minthogy attól sok függ, hogy a házasságok elegendő ok nélkül fel ne bontassanak, és az elválást kívánó házastársaknak minden összejátszását szükséges eltávoztatni: minden elváló ügyben konzisztórium ügyvédet kellene felállítani a házasság védjévé.

A 25. és 33. §-okra. Az elválási ügyek bizonyos értelemben közügyek, ugyanazért azokban a főlebbezést a vég vagy perdöntő ítéletektől nemcsak semmi esetben meg nem lehet tagadni, sőt inkább a házasság védője azt hivatalánál fogva mindig teljesíteni tartozik.

Ezekben határozódnak Kegyelmes Uram azok, melyeket a zsinati munkálatokra nézve felhivatva följegyezni, és Excellentiádnak alázatosan fölmutatni szoros kötelességemnek ismerek, azoknak megítélését Excellentiád ösmeretes igazlelkűsége elibe terjesztve.

Többire Excellentiád becses jóindulataiba ajánlott sat. maradok
Gróf Teleki József.

ÉNEKÜGYI LEVELEK.

Kedves barátomnak Sárospatakon.

I.

A „Protestáns Egyházi és Iskolai Lap“ mult évi folyama 46. számában énekügyünkre vonatkozólag szaktudós Bartalus urnak jelent meg egy közleménye a „Könyvismertetés“ című rovatban.

Minden legkisebb jóindulatu mozzanatot, mely elhanyagolt énekügyünk érdekében történik, figyelemmel kísérvén, e sorok is magukra vonták bizonyos tekintetben figyelmemet. Minthogy pedig a szerkesztőség e közlemény közzétételénél mintegy bevezetésül fömlíté, miszerint a N. K. zeneműveire pro et contra írott észrevételeket is fölveendi, de a melyek közzül nem tudni mi okoknál fogva egy sem jelent meg, holott ezek énekügyünkre nézve sok részben előnyösek és érdekesek lettek volna, nem siettem nevezett szaktudósunk közleményére vonatkozó egyéni nézeteim fölmutatásával; most azonban a beküldött észrevételek közlése iránti reményem is megszűnvén, elmondom önnek, mint a ki énekügyünk iránt nagy érdekekkel és apostoli buzgósággal viseltetik, a mit e részben mondani akarok.

Azon zenészi levelek, melyek a B. H. hasábjain egész terjedelemben megjelentek, s melyeknek kiegészítő részét teszi a Prot. lapban olvasható közlemény is, B. urnak nem megvetendő szakavatottságáról tesznek tanúbizonyságot, bárha azokban itt ott elejtett

szúrós élecekkel találkozunk; melyek ugyan a mű becséből mitsem vonnak le, de mégis sok tekintetben gyakorlat emberei előtt jellemzők.

Valamely tanfaj tökélyesítésére én nem gondolok jobb eszközt a bírálatnál, különösen ha az a tudomány iránti nemes vonzalomból, gyöngéd szeretetből, s nem épen személyeskedésből vagy önmutogatásból történik. Ez a tér az, hol a szerző és bíráló, mint két küzdőtárs, a tudomány fegyverével egymás ellenében vihatja az igazság szent harcát.

Más részről nem gondolok visszataszítóbb modort, mint mikor az ily küzdőtársak közzé valaki szekundánsul lép föl, s ügyes vívói készséggel fogja fel a bíráló kimért csapásait, s fölmenti a szerzőt az önvédelemtől. Harcoljon mindenki magáért, védje kiki önmagát, ez az igazság.

B. ur azon véleményben volt, mint közleménye bizonyos pontjából kiviláglik, mintha a bírálat írásakor szenvedély vezérlette volna tollamat, s békéltető bíróul áll elő az énekügy érdekében; a bírálatot túlszigorúnak vallja, sőt az egész dolgot gáncoskodásnak, kákán bogot keresésnek tekinti; sajátyszerű misztikus egyéni nézet; vajjon szükséges-e ott fát keresni, a hol erdő, s követ ott, hol elég szikla van?

Ha B. ur oly öntudattal, s az énekügy iránt oly lángoló érzettel nézte volna át a N. K. műveit; ős dallamaink eredeti tisztaságát úgy ösmerné, s azok tanítása körül egyszer másszor annyit és úgy forgolódott volna, továbbá énekvezéreink zeneavatottságát kevesek kivételével úgy tudná mint én, bírálatomat más szempontból ítélte volna meg, s azon veszedelmes szemüveget, melyet annak átolvasásakor fölvettem, eldobta volna önmagától.

Ön kedves barátom, ki e téren szerény működésemet éber figyelemmel kíséré, jól emlékezik, mi célt tűztem ki énekügyünk jövőjére nézve N. K. mind az énekhangzatos könyvére, mind legközelebbi műveire írott bírálatim fölmutatásával. Korántsem azt, mit B. ur fölhoz, hogy t. i. „én az iskolákból mindent kizárnék, mi nem az egyházi zenéhez tartozik“. Ez alaptalan, s be nem bizonyítható állítás; mert ha B. ur olvasta volna azon ön által is jól ismert tantervet, mit a „magyar ref. énektanárról“ című cikkben közöltem, tökéletesen átlátta volna csalódását e tekintetben. Azon tantervben mind az egyházi, mind a világi zenészet alaptanát kívánom fölvetetni; nem azért, mintha ez által a zenetan előadását nehezíteném meg, mert szakértőnél ez minden baj bokrosodás nélkül s épen úgy megesik, mint pl. ugyanazon egy osztályban két

különböző nyelvtané; hanem azért, mert a tanulmányozó így leend képes a kettő közötti különbséget átlátni, így fogja tudni a zene multját, így fog meggyőződni arról, hogy vajjon a mi egyházi zenénk megérdemli-e, hogy újra fölélesztessék, vagy mint némelyek szerint magát túlélte tanfaj a feledékenység tengerébe dobassék.

Viszszahozom ön emlékezetébe még egyszer, mi célom van énekügyünkre nézve, semmi más, mint vissza vinni khorálainkat mind elméletileg, mind gyakorlatilag a maguk eredeti állapotjára; a harmoniai rendszerben pedig vissza kívánom adni azoknak azon tisztességes egyházi öltönyt, mit az újabb dolgozatok azokról céltalanul és háládatlanul letéptek, körülbelől tehát, ha szabad e hasonlatossággal élni, a khorálokra nézve azt akarom kivinni, mit a reformátorok cselekedtek annak idejében a vallással.

„Nagy merészség“ mondják egy némelyek; „hasztalan munka,“ suttogják mások; „céltalan feltolakodás,“ beszéli gúnyosan az ellenfél; „ily időben, midőn a zeneművészet óriási léptekkel tör a tökélyesbülés tetőpontja felé, a protestans szellemmel ellenies irányban viszsztatartóztatni egyházi énekeinkre nézve az előhaladást, valóságos botrány“ szónokolják a dilettansok. Jelentéktelen szólás formák a gyakorlati életben, melyekkel még senki sem használt egy nemes ügynek se. Rohanva haladni szerető uraim! nem mondom én, hogy ne haladjunk, igen haladjunk, de ott és úgy, a hol és miként haladni kell. Ugy de a haladás énekügyünkre nézve ne látszólagos legyen, hanem legyen valódi, öntudatos és célravezető. Még az nem haladás, mikor ős khorálainkat, melyekkel századok hoszú során át teljesen meg voltunk elégedve, az átdolgozó vagy újítani szerető szakértők tetszés szerint módosítják, elferdítik s azokra jellemtelen alakot öltenek. Mi magyar reformátusok voltaképen khorálaink eredeti tisztaságával sem vagyunk tisztában; igen csalódik, ki azon véleményben van, hogy több khorálunk mai alakzata volna azon tiszta őskép, mely egykor szerzőjük zeneideálja volt! mert azok nagyrészt szintugy elferdítve használatnak a gyakorlati életben, mint a mily hibás áttételűek a különböző kiadású énekeskönyvekben. Jelen viszonyaink és helyzetünk közepett énekügyünkre nézve haladás volna tehát az, ha fölkeresnők és kimutatnók mind dallami, mind hangegyezményi tekintetben khorálaink azon valódi tiszta alakzatait, melyeket azoknak a régiebb századok vallásos ihletségű művészei adtak, ha alkalmas kézi könyvek kiadásával vezetnők a zenetan előcsarnokába énekvezéreinket, s megkedveltetvén velők az ismeretlen tudományt, fokozatosan vezetnők őket annak belsejébe; továbbá ha az így minden

idegen elemtől megtisztított khorálok gyakorlati előadását mind az iskolák mind az egyházakban a zeneesztétikai ízlés szabályai szerint tökéletesíteni; és ha ily állapotban sem nyernék meg s vinnák ki khorálaink a köztetszést, akkor haladás volna korszerűbbeket készíteni és gyakorlatba venni. De kérdem, hol azon szent áhitat hevétől fölmelegült lángkeblű művész, ki még ekkor is merészebb szárnyalású, meglepőbb változatossággal bíró szabad mozgású khorálokat tudna teremteni a Goudimél-féléknél?

Ősegyházi zenemunkálatoknál tehát mint emlitem nem abban áll a korszerű előhaladás, hogy az autentizált melodiákat természetes egyházi öltönyükből kifordítva a mai zene selyem foszlányai-ba burkoljuk. Vajjon a festészetben mutatna-e az tökélesbülésre, ha pl. az ujone művész valamely őskép korrajzát a kopirozásnál önkényesen, saját ideálja után változtatná meg, s az azon uralgó határozott nemes jellemet itt ott egy két vonással elferdíténé, s egyszerűen fönséges öltözetét a mai érzékies viselet némely nevet-séges példányaival cserélné föl? Épen nem. Így áll a dolog egyházi énekeinkre nézve is. Ezek közt minden melódiát egyenként úgy tekinthetünk, mint egy egy dicső képet a zene multjából; ezek mindegyike sajátos alakkal, eredeti jelleggel, s öltözetrel bír; ha ezeket tetszés szerint átváltoztatjuk, megszűnik lenni az, a mi volt. —

Hasonlítson csak össze bármelyik dilettans a N. K. könyvéből egy bizonyos khorál hangegyezményi áttételt pl. a Maróthi-éval, különös festői eljárásról fog meggyőződni, mert több khorál alaki korrajza meg van hamisítva, a hangegyezményesítésnél pedig sok helyen dur és septakkordok állanak ott, hol a Maróthi dolgozatában mol hármások vannak, és mol hármások ott, hol itt dur akkordok vétettek. Hol van ily átdolgozatban az eredeti őstípus? Nem a tömött harmonia volt tehát az, mibe én B. ur szerint gáncsoltam, és sem szenvedély nem vezérlé tollamat, sem kákán bogot kereső nem voltam akkor, mikor az énekügy érdekében közlöttem e dolgozat feletti észrevételeimet.

Ha valamely tanszakban megjelent munka írója az átdolgozásnál megfelejtkezik a helyzetről, körülményről, elég hiba; de sokkal nagyobb az, ha a bíráló nem őszintén igazságos a hibák földerítésében, s ha lelketlen, tudva elnézni, elhallgatni, vagy még inkább túldicsérni azt, mi abban valósággal káros eredményű mind magára a tudományra, mind pedig a közügyre nézve.

B. ur kérdésbe teszi levele egyik pontjában: miért írnak ujjabb meg ujjabb imakönyveket, s miért nem használják az öreg

Graduált úgy mint akkor használták. Ne cseréljük föl a célt az eszközzel! Egyházi irodalmunkban az ima és vallásos ének, miként liturgiánkban az imádkozás és éneklés, rokontestvér; s mindeniknek egy ugyanazon magasztos célja van, t. i. a halandó kebelt fölemelni az örökkévaló trónja felé sat. az ima és ének tehát csak eszközök e fenséges cél elérésére, ugyde az eszközök közt is van lényeges különbség, mert egyik minden mesterséges szerkezete mellett is könnyebben terjeszthető, mint a másik a maga egyszerűségében. Az éneklés tökélyesbítését, vagy a réghasználatban lévő khorálok korszerű módosítását épen nem lehet párvonalos hasonlatosságba hozni az újabb meg újabb imakönyvek átalakulásával; mert az imát csak olvasni vagy után mondani kell, minden előleges tanulás nélkül; de az éneket nem lehet; imát és imádságos könyvet többnyire minden lelkész szerkeszthet, de khorált és khorálkönyvet nem minden zeneavatott állithat elő; az imakönyvek használatára semmi előkészület nem kívántatik, de a módosított vagy új khorálkönyvek tanulást igényelnek: az imák gyakorlatba vétele semmi, a khoráloké ellenben sok nehézséggel jár, és sok akadályt s nem kevés előítéletet kell leküzdeni a gyülekezetekben csak egy szokatlannak tetsző khorál újra élesztésénél is.

Nem minden eszközt lehet tehát tetszés szerint terjeszteni és módosítani valamely cél elérésére; s balgatagság volna meggondolatlanul eldobni a valódi jót, szépet, a látszólagos jobbért, s különleg gyönyörködtetőbbért. De kérdem: mit használ protestáns szellemiségnek hódoltan újabb meg újabb imakönyveket is szerkeszteni? gyenge és csillogó fegyverek azok a köz erkölcsiség és vallásosság megvédésére különösen egyszerű népnél, s kérdem: mióta újabb irmodorú imakönyvek közhasználatra divik, haladt-e elő az öntudatos, buzgóság és áhitatosság azon és oly mérvben, mint míg a régi egyszerű, természetes, s a nép által is könnyen fölfogható és megérthető, nem pedig szóvirágokból mesterségesen egybefűzött tartalmu imakönyvek léteztek? s következik-e, hogy a legmagasbb irmodorú imák döntőbb befolyást gyakoroljanak a különben is buzgó kebelre a régi természetes menetelűeknél? Egyszerűség és természetesség legyen szerintem főbélyege minden egyházi dolgozatnak mely a nép számára készítettett, s ne csak a hideg észhez, hanem a szívhez is szóljon azok beltartalma, s ne csak érzékeket izgasson, hanem be is hasson az a velők megoszlásaig!

A mi pedig B. urnak a másik argumentumát, t. i. az öreg graduált illeti, tagadhatatlan hogy azt már in corpore nem használjuk, de in facto bizonyos mérvben ezt nem mondhatni; mert

több khorált átvettünk abból csak hogy módosított alakban; de ez a módosítás nem egyesek önkényéből, hanem általános ohajtásból és közbeleegyezésből történt; más részről megszűnván a magán és váltó éneklés mód, szükségtelenné vált annak in corpore való használata. Ez által azonban a magyar ref. éneklés mód lényegileg csak kevesítettetett, de gyakorlatilag nem tökéleysült. Ily módon jelenleg is tökéletesednék éneklésmódunk, ha t. i. khorálaink számát megkevesbítetnők, s a meghagyottakat négy hangzat szerént hoznók gyakorlatba, de erre úgy látszik még nem értünk meg, pedig itt volna már az ideje.

Ezen ősmelódiai és harmóniai rendszerhez való erős ragaszkodásom azonban legkevesbé sem bizonyítja a jövő zenéje iránti ellenszenvemet; én annak is barátja vagyok, s ismerve rendeltetését, épen azért kívánom oda utasítani a hová tartozik, t. i. a földiek határába, és az érzéki világba, de onnan, hol a buzgó sziv s ihletetten áhítatos kebel a magasságban lakozó felé közeledni kíván, hol a hívő lelkek egyesítetten zengik hálaimájukat, száműzetni ohajtom. Hogy N. K. khorálainkat átdolgozta, dicséretet érdemel; helyzetében és körülményei között talán mások is megtették volna ezt. Az tehát, hogy munkálkodott nem baj, csak az, hogy munkálatát nem ott és úgy kezdte és végezte, hol és miként kellett volna.

A protestáns szellemű zenetani előretörésnek, különösen oly időpontban, a mikor énekvezéreink közt alapos zenekészültségűek gyéren találtnak, semmi helye; más részről, híjába adunk a tanulmányozó kezébe addig olvasó könyvet, míg a betűrendszert tökéletesen nem ismeri, s a szóragozásban gyakorlata nincs. Nagy hiba volt tehát énekvezéreinket megrohanni vezérkönyvek nélkül oly dolgozatokkal, melyeknek öntudatosan nagy részben alig vehetik hasznát, a jobb izlés így előre eleszmörlik az elibe dúrt tudomány tömegétől. N. K. a helyett, hogy az illetőket a zenetan különböző diszitményekkel ellátott csarnokába az ajtón vezette volna be, az ablakon ugratta be; ő pedig nemcsak erős kántor és organista, mint B. urnak tetszett engemet nevezni, hanem művész is volna, s az ő hatáskörében, az egyházi éneklés gyakorlatilag ott áll, hol ez előtt két évtizeddel volt. A művésziességgel tehát az éneklésmódon nem sokat javítunk, sem a halmaz könyvek kiadásával; tetteleges szorgalom, ügyesség, képesség és lelkesültség; helyes megkezdés, fokozatos módszer, s döntői eljárás sat. azok, melyek sikert hoznának az éneklés tökélyesítésére, ezeket ugyan külföldön tanulmányozni nem lehet, erre teremni, születni kell. Az emberi gyarlóság túlsúlyt helyez abban, mikor valakiről

tudja azt, hogy külföldön képezte magát. Van pedig arra elég példa, hogy sok külföldön tanulmányozó nem hoz fejében annyit érő hasznos ismeretet, mint a mennyi költséget áldozott fel *); N. K-ról azonban ezt nem teszem fel, de mégis bizton állítom, hogy ha az énekügy érdekében Svájcban tanulmányozott volna, alkalmasint más szempontból indul vala ki khorálaink áttételekor.

Jól tudom, hogy ön szintugy mint én, birtokában van a zürichi legujabb kiadású négy hangzatos könyvnek. Ez a reformáció ős fészkeben készült, hol föltehetjük, hogy az egyházi élet mezején minden tekintetben a protestáns szellem kívánalmai szerint történik az előhaladás; és nyílt csudálkozásomra a Goudimélféle dallamok mégis meghagyattak abban az egyházi hangegyezmény szerint. Vajjon ott miért ragaszkodtak szolgailag a régi hangrendszerhez, miért nem dobták félre azt, mikor már az újabb zene ott is kifejtettebb állapotban van? Szeretném, ha e kérdésre az újabb zene hősei okosan meg tudnának felelni.

Én tehát azt tanácsolnám, ha ugyan volna ki figyelembe véné ezen igénytelen őszinte szót, hogy addig, míg ősmelódiánkat gyakorlatban tartjuk, használjuk azokat ugy, mint szerzőjüktől átvettük; s előbb tanuljuk, és tanítsuk meg gyakorlatilag, izléstaniilag előadni; ha pedig különb protestánsok kívánunk e részben pl. a zürichieknél lenni, mondjunk le határozottan ezen ősi kincseinkről, s készítsünk azok helyett korszerűbbeket, t. i. melyek a halló műszerveket inkább fölizgatják; mert a régi egyszerű ösképeket hijába illesztgetjük divatosan cifra aranyos rámakba, csak ősi képek maradnak azok.

Az eddigiekből láthatja ön kedves barátom, hogy ugyanazon egy tárgy felett mily eltérők a vélemények és egyéni nézetek. Itélje meg van-e vagy nincs, és mennyiben lehet igazam.

*) Ha pedig hoz, ritkán ügyes azt az idő és körülmények szerint okosan fölhasználni, hanem véka alá rejtí azt.

Ivánka Sámuel.

A MISKOLCI HELVÉT HITV. FŐGIMNÁZIUM ÉS A VELE KAPCSOLATBAN ÁLLÓ ELEMİ TANODÁK TANÁRAI ÁLTAL ALAPÍTOTT „NYUGDIJINTÉZET“ SZABÁLYAI.

Előzmény. Mi a miskolci helvét hitvallásu főgimnázium s az azzal öszvekapcsolt elemi tanodák tanárai, névszerint: Pásztor Dániel, Vágó József, Kovács Gábor, Solymosi Sámuel, Orbán József, Lévai József, Kun Ábrahám, Kun Pál gimnáziumi, Finkey József, Török József, Tóbiás József elemi osztálybeli tanárok, meglevén győződve egy nyugdíjintézet magunk közti felállításának szükségéről, annak életbe léptetését komolyan, egyesült akarattal, viszszavonhatlanul elhatároztuk s magunkat az itt következő szabályoknak kötelezőleg aláírtuk.

Cél. Fő célja ezen általunk alapított nyugdíjintézetnek az önhibájuk nélkül bármı módon munkatehetlenné vált vagy elaggott tanárok, illetőleg alapítók, vagy részvényesek segélyezése, a hátramaradt özvegyek és árvák sorsának enyhítése. Szemünk előtt lebeggett továbbá azon mellékes de magasztos cél is, hogy a miskolci helvét hitvallásu szentegyház pártfogása alatt álló főgimnázium s elemi iskolák oly realis értékű alaptőkét nyerjenek idővel ezen nyugdíjintézet által, mely mind a tanári állomás tekintélyének, mind a tanintézet hitele, erkölcsi méltóságának emelésére jótékony hatást gyakoroljon, a dolog természetéből következően, hogy a bár csekélyebb fizetéssel ellátott, de nyugdíjintézet által is biztosított tanári állomások, mindig elibe teendők a jövedelmesebb, de jövőre semmi biztosítást nem nyújtó tanári állomásoknak.

A nyugdíjintézeti szabályok köre. A nyugdíjintézeti szabályok kiterjednek I. A tagokra. II. Az alapérték és jövedelemre. III. A nyugdíjazásra. IV. A kormányzatra.

I. A tagok. 1. Az intézet tagjai a miskolci helvét hitvallásu főgimnázium és az azzal kapcsolatban álló elemi iskolák tanárai, kötelezett tagokul tekintetvén, mihelyt tanári hivatalukba lépnek, s az arra való köteleztetés tanári meghívó levelökben is tudtokra adatván. 2. Ezen tanári nyugdíjintézetnek a miskolci helv. hitv. tanintézetek tanárain kívül senki tagja nem lehet. 3. Ha a miskolci helvét hitvallásu főgimnázium s elemi iskolák tanárai közül

valaki más tanintézetbe lép által: tagja marad a nyugdíjintézetnek ha a 100 pengő forint alaptőkét kamatjaival együtt befizette, vagy részleteit pontosan fizeti.

II. Alapérték és jövedelem. Az intézet alapértékét és jövedelmét teszik: 1. A belépti alaptőke, vagyis azon összeg, mely a nyugdíj egyenes alapértékeül szolgál. E belépti alaptőke egyszer mindenkorra 100 pengő forint. Ez összeg pedig: a) Vagy egyszerre a belépéskor fizetendő, b) vagy öt év lefolyása alatt, előleges 6% kamat fizetés és évenkénti 20 pengő forint törlesztés mellett. A befizetés mindenkor évnegyedenként az évnegyedi fizetési határidő előtt legalább három nappal előlegesen történik. 2. Az évenként fizetendő 4 pengő forint tagdíjt minden tag az alaptőke teljes bevételeitől számítandó tizenöt egymásután következő évig, az új év előtt harmad nappal pontosan befizetni köteles, nem vétetvén ki azok sem, kik más tanintézetbe vagy más pályára léptek. A nyugdíjban részesülők tagdíjt nem fizetnek. 3. Nagy lelkű pártfogók által évenként fizetendő vagy tőkében biztosítandó ajánlatok, kegyes alapítványok s hagyományok.

III. Nyugdíjazás. 1. Nyugdíjazás alapjául szolgáland a teljesen befizetett s gyümölesőzés alá jött tőkék kamatainak $\frac{9}{10}$ része, $\frac{1}{10}$ mindig az alaptőkéhez fogván kapcsoltatni. Nyugdíjt mindenki és bármely esetben csupán az alaptőke teljes befizetése után húzhat. 2. A nyugdíjazás általános és részletes. Az általános nyugdíj alapja az 1. pont alatt meghatározott $\frac{9}{10}$ részből $\frac{8}{10}$. A főlmaradt $\frac{1}{10}$ rész a részletes nyugdíjazandók közt osztandó fel, ha t. i. vannak ilyenek; ellen esetben ezen $\frac{1}{10}$ rész is az általános nyugdíjban részesülők közt leszzen kiosztandó. 3. Általános nyugdíjazásban részesülnek: a) A hivatal viselésre képtelenné vált tagok. b) Az elhunyt tagok özvegyei vagy árvái. Itt megjegyzendő: a) Ha az alapítók közzül valaki az alaptőke teljes befizetése előtt elhal, az özvegy vagy árva csak úgy számíthat a nyugdíjra ha a 100 pengő forint alaptőke hátralevő részletét kamataival együtt befizeti. b) Az általános nyugdíjazásnál következő fokozat alapíttatik meg: ha csak egy nyugdíjazott tanár özvegye vagy árvája van, az egész alaptőke kamatjának $\frac{8}{10}$ -ét egy maga húzza, ha pedig többen vannak a $\frac{8}{10}$ közöttük egyenlően osztatik fel. *) 4. Részletes nyugdíjban részesülnek azon tagok, kik a belépéstől számítandó 20 évig folytonosan tagdíjt fizettek s ez idő alatt a miskolci helvét hitvál-

*) A nyugdíj a hivatalnok volt rendes fizetését sehol sem szokta meghaladni, itt az ellenkezőre is lehet kilátás.

lásu tanintézetben hivatalukat hűséggel, s becsületességgel viselték, habár hivataluk folytatására még képességgel bírnának is. Ha csak egy van e sorozat alá eső a II. pontban említett $\frac{1}{10}$ részt egymaga húzza, ha többen vannak közöttük egyenlően osztatik fel. Ha pedig ily részletesen nyugdíjazandó nincs, az $\frac{1}{10}$ rész is az általános nyugdíjban részesülők közt osztandó fel. 5. A nyugdíjazás kiszolgáltatása megszűnik: a) A hivatalviselésre képtelenné lett tagra nézve, ha előbbeni erejét, egészségét visszakapja és tanári jövedelmével fölerő hivaltal nyer. b) Az özvegyre nézve ha férjhez megy, határidő levén az összekelés napja. c) Az árvákra nézve, ha a férfi nemem levők éltök 24. évét betöltötték, sőt előbb is ha rendes keresetmódhoz jutottak. A leányokra nézve a férjhez menetelők idejekor, vagy ha éltök 24 évét betöltötték, s tisztességes életmódhoz jutottak. Nyomorék és keresetmódra alkalmatlan nyugdíjas árvák, mind addig részesülnek a nyugdíjban, míg egészségüket visszanyerve valamely életmód folytatására képesekké nem lesznek, vagy bármikép biztosított állapotba nem jutnak. d) Az özvegy bár kihez megy is nőül, az intézeti tag árvái minden esetben részesülnek nyugdíjban. 6. A nyugdíjak kiosztásának határidejéül a miskolci takarékpénztárnál szokásos félévi számadási határidő tűzetik ki, és így a nyugdíj kiosztás félévenként történik. 7. Az egyszer tőkésített összeg soha, és semmi esetben nyugpénzzé nem fordítható s a befizetett bármely összeg vissza nem követelhető. 8. A nyugdíjazás az 1858. év január 1. napjától számított, öt év elteltével kezdődik. 9. Az intézeti tagság másra át nem ruházható.

IV. K o r m á n y z a t. 1. A nyugdíj intézet minden ügyeit közvetve az összes tanári testület, mint tanácskozmány, közvetlenül az iskolai tanárok által magok közül választandó igazgató, pénztárnok, jegyző és egy választmányi tag, mint bizottmány kezeli. Az igazgató, jegyző, választmányi tag és pénztárnok egy évre választatnak. 2. Az összes tanácskozmányban az előforduló ügyek feletti szavazás titkon történik, általános többség határoz, s szavazat egyenlőség esetében a tanácskozmányi elnök szavazata döntő. 3. A nyugdíjintézetet a teljes tanácskozmányban titkos szavazat útján általános többséggel hozott határozatok szabályozzák s kötelezik. 4. Az igazgató választmány főteendője a belépéskor, valamint az évenként fizetendő részletek s tagdíjak pontos beszédése, vagy nem fizetés esetében törvényes úton behajtása. Az fogja eszközölni az évenként kiosztandó nyugdíjak kivetését s meghatározását; de foganatba vételét a tanári testület rendeli el. A bizottmány tartozik a pénztár állását minden három hónapban legalább egyszer megvizsgálni, s

erről a tanári testületnek, annyszor mennyiszer jelentést tenni, a nyugdíjintézet alaptőkéjének gyarapítására minden lehető módot elkövetni, s működésének eredményét, annyszor mennyiszer a tanári testület tudomására juttatni. 5. A pénztárnokra nézve megkívánatik hogy erkölcsi biztosítékon kívül, fekvő vagyont, vagy más biztos alapértéket is képes legyen kimutatni. Ő veszi kezébe az adósságokat, kamatokat, ajánlatokat, felmondott tőkepénzeket; fizeti illető nyugtatványok mellett a nyugdíjra képesített egyéneket s mind-ezekről valamint a pénztárt illető mindennemű okiratok és pénzekről a nyugdíjintézeti igazgató által félevenként összehívandó tanári testület előtt számolni köteles, a pénztár állapotát pedig a bizottmány kívánatára bármikor kimutatni tartozik. 6. A tanári testület által megvizsgált pénztárnoki számadás évenként egyszer az új év első vasárnapján, tudomás végett a miskolci helvét hitvallásu egyház tanácsgyűlése (consistoriuma) eleibe terjesztendő. 7. A tanári testület ezen alapszabályokat tudomás és illetőleg megerősítés végett az iskolai tanács útján a miskolci helvét hitvallásu szentegyháztanács elé terjeszti, s az intézetet pártfogásába s főfelügyelete alá ajánlja. 8. A nyugdíjintézetet egy harmadik személy vagy hatóság irányában időnként képviseli a miskolci tanintézet főgondnoka, ki jelenleg mélt. gr. Vay Dániel. 9. A nyugdíjintézeti viszonyokból eredhető peres ügyek elintézése a miskolci helvét hitvallásu egyház egyháztanácsa által történik. 10. A tanintézet feloszlása esetében, mely körülmény azonban az illető politikai hatóságnak előlegesen tudomására juttatandó, a részvényesek, vagy utódai az általuk befizetett alaptőkéhez s kamataihoz jogait fentartják. Kelt Miskolcon február hó 27. 1858. évben. (Következnek a már ismert tanárok aláírásai.)

Függelék. A tanári kar által alapított nyugdíjintézet szabályai az iskolai tanácsnak e tárgyat illető, jegyzőkönyvi véleményes határozatával 1858. april. 17. tartott egyházi tanácsgyűlésében felolvastatván, a jegyzőkönyv szavai szerint következő határozat hozatott: „belátván az egyházi tanács ezen nyugdíjintézetnek, mind a tanárok jövődjére, mind az iskola jólétére nézve üdvös és jótékony voltát: az iskolai tanács azon véleményét, miszerint a tanári kar által összetett 1166 pengő forint erejéig ezen nyugdíjintézetet, a beírásból eddig begyűlt és ezután begyűjtendő összegből, az egyház által segélyeztetni elhatározta, azon hozzáadással azonban, hogy azon nem reménylett esetre, ha ezen intézet feloszlának, valamint a tanárok az általuk bevett összeghez, úgy az egyház is az általa ajánlott 1166 pengő forinthez jogát fentartja.

Az egyháznak a nyugdíjintézet feletti felügyelési jogát illetőleg pedig, miután ezen felügyelési jog-körének meghatározására az intézet szabályai ki nem terjednek, a végett adattak vissza, hogy a tanári kar saját körében határozza el, mennyire s mi terjedelemben kívánja ez egyháznak ezen felügyelési jogát az intézetre kiterjesztetni.

Melynek folytán az említett felügyelési jogot a tanári kar a következők alapelveiben állapítja meg, melyek az egyházi tanácsgyűlés elé terjesztetvén helyben hagyattak s az alapszabályokkal egyetemben megerősítettek, nevezetesen: 1. hogy az egyházi tanács felügyeleti tényleges jogát abban látja sarkallani, miszerint ez tekintélyénél és befolyásánál fogva felügyel, hogy a nyugdíjintézet azon célnak, melyre alapítva lőn teljesen megfeleljen, erősödést nyerjen, és virágzásra jusson. 2. Nemleges jogához tartozik elhárítani akár a tanári kar köréből akár máshonnan erednének, mindazon gátló körülményeket és intézkedéseket, melyek az intézetet gyarapodásában megakasztanák, virágzását akadályoznák.

Ezek és az alapszabályok szerint tehát az egyházi tanács felügyeleti joga részletezve kiterjed arra: a) Hogy az egyházi tanács a jövőendőben megüresülendő tanári székre meghívandó tanárt, tisztleveleiben kötelezze a nyugdíjintézetbe való belépésre. b) A tőke kikölesönzése fontos levén, ennek hova és mikénti kiadása, időről időre az egyházi tanács elébe terjesztendő. Megjegyezvén, hogy míg fennáll a miskolci takarékpénztár, és az intézeti tőkétől 6°/_o biztosítván, minden tőke ide tétetik le. c) A hivatalra képtelenné lett vagy elerőtlenedett tagok mily összegek és mi indokbóli díjazása esetről esetre utólagosan az egyházi tanács elébe fog terjesztetni. d) Midőn az elerőtlenedett tag ereje visszanyerésével, vagy tanári hivatala folytatására képes lesz, vagy a tanári fizetéssel egyenlően díjazott hivatalt nyer, a nyugdíjnak ránézve bekövetkezett megszűnését a tanári tanácskozmány indokolva szinte eleibe fogja terjesztetni az egyházi tanácsnak. e) A nyugdíjintézeti választmány tagjainak névsoráról az egyházi tanács tudomást nyer. f) Az alapszabályok kormányzatról szóló 4. pontja szerint az átvizsgált és helybenhagyott pénztári számadás új év első vasárnapján az egyházi tanács elé fog terjesztetni. Joga lévén az egyházi tanácsnak a számadást és pénztár állását időközben, bármikor is megvizsgálni vagy arról felvilágosítást kérni. g) Az egyházi tanács által az intézeti tőke növelésére kegyesen megajánlott 1166 pengő forint tőkéről számadási könyv vezetvén, felosztás esetében a tőkéhez és annak kamataihoz az egyházi tanácsnak visszakövetelési jogát

a tanári testület tiszteletben és érvényben fogja tartani. Magában értetvén hogy ha a megnyílás után oszlanék fel az intézet, mint-hogy a kamatoknak 90% díjazásul osztatik és a kamatoknak csak 10% tőkésítettik, a megnyitáskor levő az egyházat illető tőke kamatainak csak $\frac{1}{10}$ fog a tőkéhez számíthatni.

IRODALMI SZEMLE.

Néptanítók Könyve, protestáns növelészeti közlöny. Az új folyam 1. kötetének I. és II. füzeté.

Szeberényi Lajos egy nemes eszme által lelkesítettve ez előtt mintegy öt évvel prot. növelészeti közlöny szerkesztésére határozta magát. Mi volt az eredmény? A csecsemő, melynek úgy látszott, legalább az ítézet mindig úgy nyilatkozott dajkája, illetőleg dajkái minden erejüket megfeszíték, hogy ápoltjuk hosszú időt s egészségben érjen. Egészsége meg is maradt, de . . mi még különösebb . . mint egészségesnek kelle három éves korában egyszerre meghalnia. Mégis az ápolók nem esének kétségbe. „Nem halt meg, mondák, csak aluszik. Kora előtti szülött volt. Kora nem értette meg, azért jobb jövőre vár.“ Elmúlt két év; az emberek belátták, hogy az idő halad, ki vesztegel vagy eltapostatik, vagy elsodortatik. „Az egységben van az erő, mondák az egyházkerületek, egyesüljünk, hassunk, alkossunk“. A lelkesedés pünkösti fuvalma meghatá Sz. L. t is; az egység elérhetése végett élére állt a pihenő ügynek, az alvó csecsemőt felkelté, annak eddigi dajkait maga köré gyűjté, megnyert többeket is. Így jött létre a „Néptanítók könyve új folyam“. Ismét csak három éves életre? Azoktól függ, kiknek neve annak címlapján áll. Néptanítók! De a vagy talán csak a hivataluknál fogva ilyeneket illeti e név? Teljességgel nem; mindenkit, ki a néppel, mint annak vezetője, tanácsadója érintkezésben áll, ilyenek legközelebb a lelkészek. Amazok, mint ezek egy mezőben az ur szőlőjébeni munkások. A várnarendszer, mely lelkészt és tanítót eddigelé elszigetelt, a kor szelleme által ledöntetett: most mindnyájan egy ügynek szolgálunk, azért egyesülten igyekezzünk, hogy a növelés és oktatás irodalmának parlag mezeje közvetve, vagy közvetlenül általunk is műveltessék. A legkorszerűbb vállalat ez, mind bel, mind kül minőségére nézve bármely idegen irodalom hason terményeivel kiállja a versenyt.

Tartalma a megjelent első füzetnek: „Irányunk,” tájékozásul a szerkesztőktől (Szeberényi Lajos és Vince Sándor). „A néptanítói értekezletekről” Imre Sándortól. „Magyar tanférfiak csarnoka. 1. Stöckel Lénard.” G—y. „Olvasás tanmódom” Tyukodi Gedeontól. „A h. h. négy egyházkerület népiskolai egyetemes választmánya által kimunkált, s a négy egyházkerület jóváhagyásával az 1858. évi sept. 28. 29. s 30. napján megállapított népiskolai szervezet, s pár igénytelen szó a felett”. V. S. Könyvismertetések. p. „Schule der Physik, auf einfache Experimente gegründet und in populärer Darstellung für Schule und Haus etc. von F. C. I. Crüger.” Zs. I. Legújabb szerkezetű falitáblák. Összeállította Szeberényi Lajos I. II. nagy iv”. A tárcában növelési és oktatási ügyeket illetőleg több bel és külföldi tudósítások.

A II. füzet tartalmát teszik: „Egyezményes növelés” Zs. I. „Tantermek szellőztetése”. Rákosi. „A tanítók anyagi állásáról” Költő László. Könyvismertetések s bírálatok. Ilyenek: a soproni evang. iskolatanítói képezde által kiadott könyvek”. 34. „Az új pénzzeli számvetés. Népiskolai vagy magán használatra. Irta egy karcagi ref. tanító.” A tárcában bel és külföldi tanügyi szemle.

Azok kívánságának kik jelen sorokban egyszerű megemlítés helyett részletes bírálatot várnak, akkor teendünk eleget midőn az egész első kötet kezünkben leend. Legyen elég ez uttal az olvasó közönséghez a vállalat legőszintébb ajánlását intéznünk. Ne hiányozzanak e füzetek a mindenhol felállítandó népiskolai könyvtárakból. Legyenek ezek minden tanítóra nézve oly szükségesek, mint az énekes könyv és biblia. Hat két havi közönként megjelenendő füzet (egy kötet) ára 2 frt. mely bérmentve a szerkesztőséghez Makóra küldendő, vagy az bármely könyvtár által megrendelhető. A szerkesztőkhöz pedig azon barátságos szót intézzük: A h. h. egyházkerületek által megállapított népiskolai szervezet felett ne csak egy pár igénytelen szót közöljenek, de adjanak arról részletes bírálatot is. Hiszszük a testület, mely azt jóvá hagyta és megállapította, nem tartja magát hibázhatlannak, különben is az idő halad, az emberek fejlenek s tökéletesednek az időben. Továbbá, nem csak osztjuk, hanem teljesíteni is kérjük a szerkesztőség azon ohaját (l. 49) „Bár azon helyzetbe jutnának, hogy az ujabban megjelenendő szakkönyvekről véleményt is mondhatnának;” kérjük, mert tudjuk, hogy részrehajlatlan bírálat a legjobb tanító.

VILÁGKRÓNICA.

Róma. A társaság bizonyos osztályaiból mindig több több panaszt lehet hallani a becsületesség és erkölcsiség gyengülése és részbeni elenyészése felől, kiknek kötelességül tétetett és lelkiismeretökre bízott, hogy a betörő romlottság részéről akadályozva ellenálljanak. Mennyire azonban egy ily érzéki népben mint ez, egy tíz éves idegen katonai foglaltványnak befolyása vészhozólag vétetik, melyre ugyan statisztikai kimutatást nem fektet, annál inkább a mily feltűnő, épen olyan tényleges az eredmény. A bibornok-helytartónak egy ünnepélyes rendelete szerint a hit elaludt, az Istennek háza megszenstegtelenítették. És valóban ha figyelmez az ember az egyházi ünnepélyeknél, mily pillantások váltatnak innen és tul, mily egészen külsőleges legtöbb jelenlévők részvétele, bizonyosan szomorúan ítél mindenki magok az ünneplők felől. E végett ezután megtiltatnak a templomokbani légyottok a szó és tett általi szentségtelenítések. A nőknek fejük befedése nélkül nem szabad megjelenni, sem oly ruhákban milyenekben estélyekre mennek. Különösen gúnyos kisebbitéssel időz a rendelet a dámák pipereasztalánál, és oda utalja a gyónónőt, hogy az olyanoktól megvonatik a szentség, kik az imádkozás házáat a társalgóteremmel feleserélik. A rendeletet a szószekből és három különféle ünnepnapokon fel kell olvasni.

(A. Z.)

Darmstadt. (F. J.) Egy idő óta utcáinkban az itt egészen szokatlan irgalmas apácák tekintetével találkozhatni. Ezek itt, számra nézve talán heten, csendességben letelepedtek, egy saját házacskát szereztek, és most mint betegápolónők, ha kell házukon kívül szolgálatot teljesítenek, sőt nemcsak a r. kathólikusoknál hanem a protestánsoknál is. Ha itt dicséretre méltó vallástürelmet szeretne az ember látni (városunkban a kathólikusok és protestánsok valóban utánozásraméltó egyességben élnek), úgy a főlebbi jelenet protestáns lakostársaink jelentékeny tulnyomó száma mellett (az arány itt körülbelől olyan, mint 1: 7-re) mindenkor feltűnő, és azt kell mondani ha a tényre tekintünk, hogy a kath. betegápolónők csak igen csekély, gyakran semmi pénzfizetést nem vesznek, mellékcélokból a létezőre szorítkoznak. A mostani diakonisták házának hasonló tevékenységére való tekintetben (a mely első évi tudósítását röviden kiadta) úgy látszik, hogy a kathólika egyház mint min-

denütt, úgy itt is azon igyekszik, hogy egy hasonló rendszabály által a neki talán alkalmatlan befolyást egyensúlyozza.

Bernből iratik a Fr. J-nak: A látszólagos nyugalom dacára kis köztársaságunkban folytonosan viaskodnak a legdurvább, ellenkezések. A harc azonban a törvényes korlátokon belől mozog, és legfelebb jótékony szellemi mozgalmat szerez, megóv a tespedéstől és az összes népeletet egészségesen tartja. De érdekes jelenetet nyújtanak a hitfelekezeti harcok, mialatt St. Gallen kántonban az ultramontanoknak az alkotmányi tisztválasztáson a vallásos fanatizmus által erőszakolt győzelmet sajnáljuk, ugyanazon pillanatban örülünk azon diadalon, melyet Aarau kormánya készül a vallástürelem elveire készíteni. A legközelebb St. Gallenben összeülő alkotmánytanács új alaptörvényben fogja a legszigorúbb hitvallású elválasztást végrehajtani, Aarau kormánya alatt egy határozatot akar a nagy tanács elibe terjeszteni, miszerint a „Pestallozzi alapítványt“ az államtól Alsbergbe átvéven s abban a kántonnak erkölcsileg elhanyagolt gyermekeit, mindkét hitvallású és neműeket, jó és haszonvethető emberekké neveltethessék ki. A rendeletben határozottan az áll, hogy a házi atya és segédtanító különbféle hitfelekezetekhez tartozzanak. Mindegyik a maga hitvallásának adja elő iskolai vallásos nevelését. Ha r. katolikus és protestáns gyermekek ezen módon neveltetnek közösen egy házban a szeretetre és egymással megegyezni tanulnak, akkor azok, ha felnőttek is ezt fogják tenni. Csak egy valóban keresztyéni és igaz szeretettől áthatott nevelés által lehet nyerni tartós vallásos szövetséget. Meg kell jegyezni, hogy a protestáns konszervatívek és a r. katolikus ultramontanisták hitfelekezetei elválasztást, a szabadelvűek mindkét felekezetnél a kormány elvét pártolják. A berni kormány is Jura iskoláiban a hitfelekezeti egységnek lerontott elvét ismét vissza fogja állítani, és a r. katolikus és református gyermekeknek a magasabb intézetekbei belépést meg fogja engedni. Aarau kormánya a nagy tanács elé rendeletet adott egy saját papnövelde felállításá végett, akkor Aargau nincs alávetve a bádeni egyházkerület rendeleteinek.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYESDIK ÉVFOLYAM.

JUNIUS 6. 1860.

ROUSSEAU NEVELÉSTANA, EMILJÉBEN KIFEJTVE.

I.

Azon nevelő, ki Rousseau Emiljéről semmit sem hallott, hasonlít az utazóhoz, ki Rómában volt és a pápát nem látta. Magyar nyelvre ez annyira magasztalt és annyira gyalázott bölcsésznek e műve nincs fordítva, és talán nélkülözhetjük is, dacára annak, hogy ő volt egyike azon férfiaknak, kik a józanabb nevelészeti eszméket, habár roppant tévedésekkel, irodalmilag először szóba hozták. Minden esetre kíváncsi tehát, hogy kik növeléssel foglalatoskodnak, rendszerét legalább főbb vonásaiban megismerjék. És épen ez tárgya jelen soraimnak. Nehogy azonban félreértésem, kijelentem, hogy ez egész itészeti ismertetésben és előadásban Pleiszner német eredetiét követem, ki Rousseau Emiljét szorgalmasan tanulmányozta.

A mű, mely 1762-ben jelent meg, (Rousseau, mint tudjuk, 1712-ben született Genfben), öt könyvre oszlik. A tulajdonképpeni felosztási elv az életkor és a nem.

A négy első könyv kizárólag Emil nevelésének van

szentelve, az ötödikben Zófia a főszemély. E két névvel jeleli ugyanis Rousseau az ő monnó (mindkét) képzelt nevendékét, kiken nevelészetét gyakorolja. Látható, hogy nála a felosztási alap külső érzékek alá eső; gyakorlatiatlannak nem nevezhető, de tudományosnak sem. Az ebből származó hiányok az egész művön végig észrevehetőek. Én tehát Rousseau oktatásait más összefüggésben adom elő, midőn belső felosztási alapot veszek fel, t. i. az anyagot rokonsága szerint rendezem a nélkül, hogy tekintetbe venném, melyik helyet foglalja el Emilben. Rousseau egyéni álláspontja: a testi, értelmi, erkölcsi, vallási, szépművészeti, gyakorlati nevelés; ez észleletünk tárgya. Ezen rend és elosztás által Rousseau gondolköre összefüggésben fog feltűnni, s egyszersmind megleszünk óva előadásunkban a terjedelmességtől, rendetlenségtől és unalmasságtól. Rousseau két főszempontja bir ugyan nevelészeti alappal; de bármilyen fontos is a gyakorlatban, és bármennyire szükséges jelentőségének elismerése: még sem szolgálhat tudományos nevelés-tan alappaul. Az életkor tekintetbe vétele ugyanis csupán csak a módszerre vonatkozik, és a nemkülönbség nem fajkülönbség, nem kíván tehát alapjában eltérő nevelésmódot, hanem csak az alapelvek módosítását.

Rousseau célja Emilben és Zófiában két példány-vagy mintáembert nevelni. Azonban korának műveltségi és társadalmi viszonyait oly romlottaknak tartja, hogy a gyermeket, különösen a fiút, tőle egészen elkülöníteni, természet állapotha helyezni s eredeti tehetségei, szükségégei és hajlamai alapján akarja nevelni. „Minden jó, midőn a teremtető kezéből származik; minden az ember kezei közt fájul el. Ő kényszeríti a földet, hogy más föld terméseit szülje, a fát, hogy más fa gyümölcseit teremje; összezavarja és vegyíti az éghajlatokat, az elemeket, az évszakokat; megcsonkítja ebét, lovát, rabszolgáját; mindent felforgat, mindent kivesz alakjából; szereti a szörnyeket; semmit sem akar olyannak, mint a természet alkotta, magát az embert sem; ezt is maga számára idomítja, mint az iskolázott lovat, saját divatja szerint forgatja, mint kertje fáját. Rousseau, mint tudjuk, kora műveltsége elleni ellenszenvében annyira ment, hogy egy külön művében azt bizonyította, hogy a tudományok és művészetek kárára vannak az emberi nemnek; hogy boldogság csak ártatlanság és egy-

szerű természeti élet állapotában lehető; hogy az ipar, a vagyon, az államélet, általában a létező műveltségi viszonyok erkölcsi veszedelemnek, viszálynak, nyugtalanságnak, szerencsétlenségnek forrásai, hogy tehát sokkal jobb az embereket természeti ösztönük után menni engedni. E túlságtól azonban visszalépett, midőn érettebb férfi korában Emiljét írta. De ellenszenve korának szelleme iránt még mindig nagyon erős, és ennek ellenében gyakran állítja fel példányul a vadembereket. Különösen haragszik az orvosokra és bölcsészekre, kik semmit sem ítélnek meg helyesen, kiknek tehát általában nem szabad Emiljére befolyást gyakorolniok, de egyszerűen elűzendők. „Egész bölcseségünk nem egyéb rabszolgai előítéleteknél; szokásaink nem egyebek, mint alávetés, kényszer és elnyomás. A vadember józanabbul ítél meg bennünket, mint egy filozófus. Nincs bizonyosabb, mint hogy Európa tudós társaságai nem egyebek hazugságok iskoláinál. A karaibok sokkal boldogabbak, mint mi.“ Ily romlás ellenében kívánja Rousseau kortársainak a természetszerű nevelés tökéletes példányát felmutatni a meglevőre, az érvényes véleményekre való tekintet nélkül. „Elhatároztam tehát magamban egy képzelt növendéket felvenni és nevelését születése pillanatától mind addig vezetni, míg tökéletes férfiúvá fejlődven magát kivéve más vezetőre nincs szüksége. E növendéket R. mérséklett égalj alatt, p. o. Franciaországban választja, és ez árva, ki nem tartozik senki másnak engedelmeskedni, mint nevelőjének, ettől el nem vétethetik, valamint a nevelő sem hagyhatja el; továbbá Emil jó módú, vagyonnal bír, jól alkotott, erős és egészséges. Szóval, oly növendéket akar, milyenen elveit valóban gyakorolhatja; az akadályokat, melyek által azok módosíthatnának vagy korlátozhatnának, előre elhárítja. „Minden különös esetek szabály alóli kivételek.“ E feltételek által korán sem mondja, hogy a többi gyermekeket nem kell nevelni; csupán kijeleli feladata körét, és óvást tesz, hogy könyvétől többet ne követeljenek, mint a mit ígért. Ha e szerint R. kiindulási pontja mintagyermek, melyet természeti tehetségei teljes emberiségre képesítenek, és melynek viszonyai kifejlődését nem gátolják: kitűzött célul a tökéletes embert tekint; mit ért ő ez alatt, az pontosan csak akkor lesz felfogható, ha nevelészetű oktatásait részletekben követve tapasztaljuk: mit kíván ő kora mű-

veltsége helyébe állítani. Azonban R. mindjárt kedetben kijelenti, hogy általában sokoldalulag művelt embert tart szeme előtt, és egyes különös célokra való nevelés nem volt célja. „Vajjon növendékemet hadi, egyházi vagy törvényszéki szolgálatra szánják-e, azzal keveset gondolok. Élni, ez azon mesterség, melyre tanítani akarom. Midőn kezemből kikerül, sem bíró, sem katona, sem pap nem lesz; hanem csak ember. A természeti nevelés, kell, hogy az embert minden viszonyokra alkalmassá képezze.“ Rangkülönbséget sem fogad el R. a nevelésben. Mert, u. m. „a természet sem hercegeket, sem gazdagokat, sem nagy urakat nem alkot. Ha a növendéket egy meghatározott állásra képezitek, akkor valamennyi többire alkalmatlanná teszitek“. Különös viszonyokkal R. nem gondol. Tehát az ember, az általános ember R. tárgya; mikép alkalmazhatók gyakorlatban az ő tanításai, azt az olvasóra bízza; használjon az annyt, mennyit helyesnek tart, és mennyit viszonyai közt használhat. De nélkülözhetlen a növelőnek az ember ismerete; a mondottak után nem csodálkozhatni, hogy R. erre nagy súlyt helyez. „A nevelők nem ismerik a gyermeki természetet; azon hibás felfogás után, melylyel róla bírnak, annál inkább eltévednek, minél tovább haladnak. A legeszesebbek is ahoz ragaszkodnak, mi a tudomány férfainak használ, meg nem fontolván, mit képesek a gyermekek felfogni. Mindig a férfit keresik a gyermekben, meg nem gondolván, mi ő addig, mielőtt férfiúvá lenne. Ez azon tanulmány, melyet legszorgalmasabban űztem..... Kezdjétek tehát azzal, hogy növendékeiteket jobban tanulmányozzátok.“

Ennyit R. álláspontjáról általában; lássuk már most, mikép tartja ezt meg nevelészeti oktatásai közben.

II.

A testi nevelés Rousseau Emiljében kitűnő helyet foglal el. Az ép, erős, ügyes és hajlékony test valamint magában is nagy fontosságu, ugy az értelmi és erkölcsi fejlesztés tekintetében is az. Ez alapszint Rousseauban tökéletes öntudattá fejlődött. Ehez képest nevelészeti műve minden részeiben részletesen kiterjeszkedik a testi nevelésre. Korának elpuhultsága és elgyengülése ellenében különös súlyt

helyez az edzésre és erősítésre. Emiljének hozzá kell szoknia, hogy ha kellene, „Izland hómezein szinte úgy élhessen, mint Málta forró szikláin“; meg kell tanulnia az éhséget, szomjúságot, fáradságot, évszakokat, éghajlatokat, elemeket tűrni minden változásaiban. Hogy a test erre képes legyen, természetszerűen kell táplálni. Rendszeresen az anyának kell gyermekét szoptatni; de hol erre alkalmatlan, mely esetnek gyakorisága felett R. keserűen panaszkodik, dajkáról szükség gondoskodni. Emilnek, mint árvának, szinte dajkája van, miért R. ennek tulajdonságait a legrészletesebben adja elő. Azonban e fejtegetések a mostani nevelészetben, valamint a többi eledelekre vonatkozók is, már nem újak. A húsételek Rousseau-nak nem tetszenek, miután ezeknek azt tulajdonítja, hogy az embert vérszomjúzóvá és kegyetlenné teszik. E mellett feltűnő, hogy később, midőn Emil már ifjúvá lett, vadászatra bocsátja őt, részint hogy teste még inkább edződjék, részint hogy nemi tévedésektől visszatartóztassa. Vajjon nem kegyetlenség-e az erdő vadait meglőni, vagy hogy az elejtett vadat meg kell-e sütni, erről R. semmit sem mond. A legfőbb kellék, hogy az ételek és italok egyszerűek legyenek, mint azokat a természet nyújtja s a romlatlan izlés kívánja; megvettettek azok, melyek eleinte visszatetszenek, melyekhez tehát előbb szokni kell, következőleg a művelt népek legtöbb eledele. A mértékletességet ajánlja ugyan, úgy az egészség kedvéért, mint azért, hogy a szellem felett érzéki vágyak és gondok ne uralkodjanak. De R. kicsinyes aggodalomnak nézi, ha attól tartanak, hogy a valamire való gyermekben a falánkság meggyökerezik, sőt a korai vágyat annyira pártolja, hogy az erőszakot és nyers erőt is helyesli, ha valódi szükségek kielégítésének szolgál, minél fogva azt is igen természetesnek találta, hogy az ifjú spártaiak loptak. Nagy nyomatékkal követeli R. a testmozgást. Megveti ennélfogva egészen a pólýázást. „Azon országok, hol a gyermekeket pólýázzák, telvék púpos hátú, sánta, béna, köszvényes, fájós hátgerincű, hibás testalkatú emberekkel“. Épen úgy az öltözetnek nem szabad a testet szorítani, nehogy a mozgásban, lélekzésben, természeti növésben akadályozza. Jární tanulásnál semmi gépezetet, általában semmi felesleges gyámolítást nem kell használni. Emil első tizenkét éve csaknem kizárólag testi fejlesztésnek van szánva; minden nemű testgyakorlatok:

gyaloglás, versenyfutás, ugrás, kúszás, úszás sat. csaknem minden időt igénybe vesznek. E gyakorlatok szabadban való tartózkodást kívánnak, egészséges levegőt, anyagi természettel való folytonos érintkezést nyujtanak, meleghez és hideghez, időváltozáshoz, fáradsághoz és nélkülözéshez szoktatnak. A hideg víz italul, mosdásra és fürdésre ajánltatik. Emil éjjel sem kényeztetik el költséges ágy által; megtanul a szabad természetben is kemény fekhelyen aludni, és olykor felköltetik, hogy képes legyen bármely időben készen lenni és a szükséges nyugalmat is nélkülözni. Mindennél emlékezni kell, hogy R. növendékénél teljesen eredeti egészséget feltételez nevelési módszerében. Természetes, hogy az akkori műveltség és elpuhultság iránti ellenszenve, egyszerű természeti életszeretete, a vad népek dicsőítése éppen a testi nevelés mezején talál kellő tért.

Ezzel az erkölcsi nevelés igen sok tekintetben szorosán összefügg; sőt ama két cél: testi egészség és erő egy felől, és jellemsszilárdság más felől gyakorlatban el sem különíthető. E kapcsolat R. Emiljében különösen kitűnik. A gyermekek u. m. bepólyázás és összeszorítás által nemcsak testileg sértetnek, de hangulatuk is zavartatik, kedélyök elkeserítettik, gonoszságuk tápláltatik, mit iszonyú kiáltozásuk tanúsít. Ne csodálkozzanak ezen a nevelők; mert azt mondja R., „ha benneteket úgy összeszorogatnának, még inkább ordítanátok“. A gyermekeket erősekké kell tenni és erőik használatára kell vezetni, ebben nem szabad őket fontos okok nélkül akadályozni, hogy magokon segíteni tudjanak, bajaik okait elhárítani képesek legyenek, nehogy ez által haragra ingereltessenek. „A gyermekek első érzései tisztán indulatiak. Mást nem vesznek észre, mint kéjt és fájdalmat. Minden gonoszság gyengeségből származik; a gyermek csak azért gonosz, mert gyenge; tegyétek erőssé, és jó lesz. Valamennyi nép, mely két fő lényt állított fel, a rosszat a jónak alárendelte, e nélkül képtelenséget fogadott volna el“. E nézet alapján R. azt mondja Emiljéről: „Ha elesik, ha betöri fejét, ha orra vérzik, ha ujját megvágja, a helyett hogy nyugtalanul forgolódnám körül, nyugodtan tartom magamat; mert ő is úgy fog bajáról itélni, mint engem lát itélni. Nemcsak hogy szorgalmasan nem óvom, hogy magát meg ne sértse, bánkódnám, ha soha meg nem sértené magát, és ha felnőne a nélkül, hogy a fájdalmat is-

merné. Essék el egy nap akár százszor, annál jobb, annál könnyebben tanul felkelni. Tehát: erők gyakorlása az elviselhetők és el nem kerülhetők elviselésében, valamint a meggyőzhető bajok elhárításában, soha saját erejének lomha nyugalma és idegen segély rest várása, és még kevésbbé ezek nyugtalan követelése! A nevelő részéről tehát sem szolgaság, sem barbar elnyomás! „A gyermekek sirása előbb kérés, de he erre bölcsen nem ügyelnek, nem sokára parancsra lesz. Azzal kezdik, hogy előbb segélyt kívánnak, később szolgálatot követelnek. Tehát saját gyengeségükből, melyből elébb függésük érzete ered, utóbb uralkodásuk képzelete származik. Mihelyt a gyermekek környezetüket eszköznek tekinthetik, melyet tetszésük szerint hozhatnak működésbe, azt azonnal hajlamaik kielégítésére és gyengeségük gyámolítására használják. Innen van aztán, hogy terhesekké, zsarnokiakká, követelőkké, gonoszokká, rakoncátlanokká lesznek“. Egyes alkalmazásnál például R. azon érdekes észtevételet teszi, hogy „ha a gyermek valamely tárgyat kíván, azt oda akarjuk neki adni, jobb a gyermeket azon tárgyhoz vinni, mint azt neki elhozni“.

A gyermekeknek már korán nyilatkozó hibáit R. nem az ő természetükből, hanem a fonák nevelésből származtatja, mint világosan mondja: „Vagy azt tesszük, mi a gyermeknek tetszik, vagy tőle követeljük azt, mi nekünk tetszik. E szerint első képzelet: uraság és szolgálat. Mielőtt beszélni tudna, parancsol; mielőtt cselekedni tudna, engedelmeskedik. Így történik, hogy jókor azon szenvedélyek öntetnek a fiatal szívébe, melyek aztán a természetnek tulajdonítatnak, és hogy miután abban fáradoztunk, hogy rosszá tegyük, aztán panaszkodunk, hogy olyan. A gyengeségnek az uralkodással való kapcsolatából nem származhatik más, mint oktalanság és veszély. Ne legyetek pazarok a kérés megtagadásában; de a megtagadást vissza ne vonjátok. Óvakodjatok mindenek felett a gyermeket hiú udvariassági formákra tanítani, melyeket a szükséghez képest valóságos bűvszavakul felhasználhatna, hogy egész környezetét önkényének alárendelje és rögtön elérje, mit megkíván. Bánjatok növendékekkel korához képest. Mutassátok ki helyét előbb, s ezen úgy tartsátok, hogy ne merjen azon túl lépni. Így mielőtt tudná, mi a bölcsesség, fogja annak legfontosabb tanítását követni (az elutasíthatlannak vagy elkerülhetlen-

nek való alárendelés). A gyermeknek soha sem kell azért valamit kapnia, mert azt kéri, hanem mivel szüksége van rá. A gyermek soha se cselekedjék valamit engedelmességből, hanem szükségből. Ne parancsoljatok neki semmit, általában semmit. Ne is engedjétek annak gyanítására jutni, hogy felette való tekintélyeteket igénybe veszitek. Csupán azt kell tudnia, hogy ő gyenge, ti pedig erősek vagytok; hogy az ő állásához és a tettekhez képest szükségképen hatalmatokban áll. Azt, mitől óvakodnia kell, ne tiltsátok meg neki, hanem akadályozzátok meg a cselekvést minden fejtegetés, okoskodás nélkül. A gyermek féke legyen a hatalom, nem a tekintély. E szavak: „engedelmeskedni“ és „parancsolni“ legyenek száműzve az ő szótárából, és még inkább a „kötelesség“ és „tartozás“. De kitűnő helyet foglaljanak el az „erő, szükség, elérhetlenség, kényszer“.

Ez idézések elengedők az erkölcsi nevelésnek R. szellemében megjelelésére. A vezető törvény itt a fizikai erő. Az erőknek mértékük szerint kell helyzetüket elfoglalniuk. A növendék gyakorolja és vegye használatba saját erejét, hogy eszközölje, hárítsa el, tűrje azt, mire képes; legyen körülötte bizonyos kör vonva, melyen belül szabadságának helyes használatát megtanúlja. De valamint nevelőjének akarata és ereje, úgy a növendéket körülvevő természeti tárgyak tulajdonságai és viszonyai korlátokat alkotnak, melyeken keresztül nem törhet, melyekbe ütközik, melyeken gyengeségét megismeri s akaratossága és szabadságával való visszaélése következéseit érzi. Ezek ellenében megtanúlja a kényszerűséget ismerni. A nevelő feladata az itt tekintetbe jövő erőket (a magáéit, növendékeéit és a természetét) kellő arányba helyezni, az engedésben és megtagadásban bölcsen eljárni s tántoríthatatlan komolyságot gyakorolni. Gyermekkel kötelességeik felőli viták, intések, okok, oktatások itt nincsenek magok helyén. „Gyermekeknél erőt, férfiaknál észet használatok; ez a természet rendje“. Miután a nevelőnek növendéke irányában oly erős hatalom tulajdonítottatik, R. emennek elfajulását általában amannak tulajdonítja; a hiba aztán ott keresendő, hogy az erők nem voltak kellő összhangba és egyensúlyba helyezve, nem tartották meg természeti rangjokat és hatáskörüket. Ez aránytalanság közvetlen következményei már felebb érintettek. Elvei további következéseit R. következőkép fejti ki: „A gyerme-

kek hazugságai mind a nevelők művei. Nem ígértetünk velük semmit, minek meg nem tartására kísértetbe jöhetnének; és ha Emil távollétében valami rosztat követett el, óvakodni fogok őt vádolni“. Meg kell fosztani a növendéket a hazugság alkalmától és lehetőségétől. A nevelő birja őt egészen hatalmában, ismerje minden szükségait, óhajtásait, hajlamait, s uralkodjék azokon a nélkül, hogy ellenmondást, hizelgést sat. megengedne. Az oktalan cselekedetek következményei természeti kényszerűségből jönnek létre, tehát semmi szavak által el nem háríthatók. A jogi fogalmak a tetteges viszonyokból szinte kényszerűleg fejlődnek ki. A növendék megtanúlja megtartani, mi övé, és visszautasítatik, ha más jogaiba akar vágni. Ha jogtalanságot akar elkövetni, mire hatalommal bír, péld. valakit gúnyolni, gyengébb gyermekeket megverni, alárendeltekén zsarnokoskodni, ebben a nevelő tetteg akadályozza; erősebbeken akaratja hatalom által önkényt megtörik. R. kezdettől fogva azon elvet sürgeti s egész művében ragaszkodik hozzá, hogy a gyermekben az érzések, szemléletek, hajlamok, fogalmak, elvek tényleges viszonyok által genetice, benső élet szerint megszülemljenek. „Éreztessétek vele, különben soha nem tanulja meg“. A csupán külső szoktatást társadalmi szokások szerint megveti; erősen kiemeli az erkölcsi szabályok tehetetlenségét, miután ezek által a növendék becsületes akarás helyett csak üres szavakhoz jut. „A legfényesebb gondolatok eshetnek a gyermekek agyába, vagyis inkább a legjobb szavak szájokba a nélkül, hogy e gondolatok sajátjaikká lennének“. E mellett R. a gyermekekben erkölcsi dolgokra nézve nagyon keveset bízik. Az ő véleménye ez: a kisdetek még nem képesek az erkölcsileg jót magokból előidézni; erre tanítani szinte nem szabad őket, minél fogva a dolog nagyon lassan halad. E szerint az első stádium, hol a hatalom szolgál fősinórmértékül, a 10. vagy 12. évi életkorig tart. Ezután egy képet nyújt, milyen ekkor az ő nevendéke, hol többi közt mondja: „Beszéljetelek előtte kötelességről, engedelmességről: és nem fogja tudni, mit akartok. Parancsoljatok neki valamit: nem fog benneteket hallani. De mondjátok neki: ha e szivességet megteszed, adandó alkalmammal megszolgálok: azon pillanatban fog sietni, hogy kívánságtoknak eleget tegyen. Szemében még valamennyi

ember egyenlő“ (természetesen azon különbséggel, hogy egyik erősebb, mint másik.).

Mintegy 12 éves korától kezdve Emil törekvéseiben a hatalom helyébe más szabályozó erő lép, t. i. az önhaszon. Természetesen ez eddig is működött, de inkább öntudatlanul. Ezentul azonban egész öntudattal vezérlő törvénynyé emeltetik. E maximát R. következő tételekben alapítja: „Érzési képességgel születünk, és születésunktől kezdve a bennünket környező tárgyak által különféleképen érintetünk. Mihelyt érzéseink öntudatára jutunk, elkezdjük, azon tárgyakat, melyek érzéseinket okozzák, felkeresni, vagy tőlük távozni, előbb a szerint a mint azok kellemesek vagy kellemetlenek, aztán természetünk és azon tárgyak öszhangja vagy ellenszenve, végre az észnek szerencse és tökéletesség felőli ítélete szerint. E becslés véleményeink által majd inkább, majd kevésbbé meghamisíttatik; e meghamisítás előtt az, mit én bennünk természetnek nevezek“. Azt már tudjuk, hogy R. az ő növendékét 12 éves koráig tisztán érzéki lénynek tekinti, melynél az ész még uralomra nem vergődhetik; ebben egyelőre még változtatásnak nem kell történni. „Emil mind eddig magát kivéve semmi emberi lényt nem ismer; sőt még attól is nagyon távol van, hogy magát ismerje. Ő nem tudja, mi a mások állása, de érzi magát és abban fenntartja magát. Társadalmi törvények helyett, melyeket fel nem foghat, a kényszerűség köteleivel kötöttük őt meg. Ő még csaknem egészen természeti lény; bánjunk még most is vele mint olyannal. Minden természeti testeket s az emberek minden munkáit ezeknek azon észrevehető vonatkozása szerint kell becslőnie, mint azok hasznára, biztosságára, jólétére szolgálhatnak. Az eredmények viszonyát az okokhoz, az előnyt és bajt, szükségéit ismerni kell tanulnia. Hiába helyesel vagy ócsárol valamit a higgadt ész; csupán a hajlam ösztönöz cselekvésre“. Miután Emil mértéke mostanra egyedül az anyagi, a világos haszon, „rá nézve a vas becsesebb az aragnál, az üveg a gyémántnál. Épen ugy sokkal többre becsül egy szabót vagy kőművest, mint másokat, kiknek foglalatosságai nem gyakorlatilag szükségesek és hasznosak. A mézeskalácsos az ő szemében nagyon fontos férfi, s az egész tudományos akadémiát cserébe adná a legsilányabb cukrászért. Az aranyművesek, rézmetszők, aranyozók az ő nézete szerint nem egyebek naplopóknál, kik egé-

szen haszontalan játékokban gyönyörködnek; az órássággal sem sokat gondol. Mi tenni való marad még, miután mindent észleltünk, mi körülvesz bennünket? Mindent, mit sajátunkká tehetünk, előnyünkre fordítani és kíváncsiságunkból hasznot húzni jólétünkre. Emil csupán természeti, tisztán érzéki ismeretekkel bír; az embernek ember iránti erkölcsi viszonyáról mit sem tud (vallásról épen még szó sincs). Egyedül áll az emberi társaságban. Csupán azt ismeri, mi ő rá vonatkozik; társadalmi erényeknek semmi nyoma. Mire való? és miért? ezek azon kérdések, melyekre magának (saját módja szerint) minden dolgokra nézve meg tud felelni. Mert meg kell tanulnia, létét biztosítani és az embereket, kik közt egykor élni fog, hasznosítani. Eddig, tizenöt éves koráig, tőlök elkülönítve él; ha véletlenül találkozik is velök, de nem képezi társaságuk tagját, nincs társadalmi erények, kötelességek, szellemi kötelékek által szerves egységgé kapcsolva. velök összeformálva. R. e menetet tartja egyetlennek, mely a növendék tehetségeinek és természetének megfelel, mely őt megóvjá, oly erények színét felvenni, melyeknek lényegét el nem érheti, ezen kívül pozitív hibáktól mentesíti, nemcsak minden nemű csábításoktól, hanem valóságos tévedésektől is, melyek saját magának másokkal való összehasonlításából származhatnának. „Soha sem szabad magát más gyermekekhez hasonlítani, soha versenytársakkal bírnia! Jobban szeretem, ha Emil inkább kevesebbet tanul, minthogy féltékenységből tanuljon (t. i. versenyezve). Csupán az ő előmenetelére fogok ügyelni minden évben, s ezt a jövő évvel hasonlítom össze (nagyság, emelés, ugrás, futás sat.) Ekkép ösztönözöm őt a nélkül, hogy másra nézve féltékenynyé tenném. Igyekezni fog magát felülmúlni, és ezt fogja is tenni“.

Tizenöt éves korától Emil erkölcsi fejlődése más fordulatot vesz. Társaságba lép, társas emberré lesz. Az emberiség (humanitas) lesz most akaratának és cselekvésének fontos indoka; nem pusztá hatalomnak, nem érzéki haszonlesésnek, hanem nemesebb érzéseknek és hajlamoknak kell őt vezetni. R. kísérletet tesz ugyan az önszeretetet valamennyi életszabály kiapadhatatlan forrása gyanánt feltüntetni, később azonban a nélkül, hogy elismerné, az akarat nemesebb és önállóbb indokaira tér át. „Hajlamaink forrása, minden hajlamok eredete és alapja, az egyetlen, mely

az emberrel veleszületik, és őt soha sem hagyja el, míg csak él, a maga iránti szeretet, ez eredeti, velünk született, mindeneket megelőző hajlam, melynek a többiek, bizonyos értelemben, csak módosításai; mi hasznos, azt keressük, mi nekünk használni akar, azt szeretjük. A mi árt, azt kerüljük, mi ártani akar, azt gyűlöljük. Emilnek, ki eddig csak magát tartotta szem előtt, az első pillantás által, melyet magához hasonlókra vet, alkalma lesz, magát velök összehasonlítani, meg kell tanulnia, melyik hely illeti őt az emberek közt. Minthogy az álca nem maga az ember, ezt le kell rajzolni előtte olyannak, a milyen valóban. Tudja meg, hogy az ember természeténél fogva jó (e kedvező ítéletet, mint romlatlan gyermekről, magáról kell elvonnia); de lássa azt is, mikép rontja el az embert a társaság, mikép származnak minden bűnök az előítéletekből. Tanúlja meg az egyént becsülni, a tömeget megvetni. Tapasztalnia kell, hogy vannak rútabb és szebb arcok, mint azon álcák, melyek azokat fedik. Azon korban, melyen keresztül eddig vezettem, sem bensőleg nem érzett, sem nem hazudott, mielőtt tudta volna, mit jelent szeretni, nem is mondta senkinek: „szeretem önt.“ Soha sem tette magát, mintha valakinek halálát siratná. Magát kivéve minden iránt közönyös levén, senki iránt részvétet nem tanúsított. Hogy a gyermek bensőleg érezhessen és részvevő legyen, tudnia kell előbb, hogy vannak lények, melyek hozzá hasonlóak, melyek szenvedik azt, mit ő szenvedett. Részvétre indíttatunk, midőn magunkból mintegy kilépven, magunkat a szenvedő lény helyzetébe teszszük (tehát tisztán ellenkezője az önzésnek). A szenvedő iránti részvét mértékét nem a szenvedés nagysága szabja meg, hanem azon érzés, melyet a szenvedőnek tulajdonítunk“. Midőn R. terjedelmesen értekezik az emberszeretetről, örömben és szenvedésben való részvétről, tetteleges segítségről, valamint ezek ellenkezőiről, a gyűlöletről, irigységről, kárörömről, gonoszságról: nemcsak mély emberismeretet, hanem egyszersmind nemes, emberbaráti érzületet tanúsít. A szeretet mellett ajánlja a felebarát becsülését is, ekkép szólván a nevelőkhöz: „Tiszteljétek nemeteket! Tanítsátok növendékeiteket minden embert szeretni; igyekezzetek, hogy egy osztályba se sorozza, de valamennyiben feltalálja magát. Az emberi nemről mindig

gyöngéden beszéljetelek előtte, de soha megvetéssel. Ember meg ne becselenítsd az embert!“ Most szükségesnek tartja R. növendékében az igazságot és jóságot teljes öntudattá, önállólag működő erőkké fejleszteni. Az eredeti érzések határozott öntudattá, észszerűséggé fejlődnek, mely a lelket megvilágosítja és kormányozza, növendéke most már oly ember, ki a világba beleillik, s azokhoz, kikkel él, nemes érzülettel csatlakozik. A hazaszeretetet nagyra becsüli, s ezért a rómaiakat és spártaiakat magasztalja. „Az a lényeges, hogy jók legyünk azon emberek számára, kikkel élünk. Legyetek bizalmatlanok azon világpolgárok iránt, kik távolban keresik azon kötelességeket, melyeknek teljesítését környezetükön elmulasztják. Szeretik a tatárokat, hogy felmentessenek szomszédjaik szeretetétől. Minthogy pedig Emil utazni készül, R. most már az illemről, jó életmódról és nemi viszonyokról is értekezik. Ez utóbbiak eddig szóba sem jöttek, mivel az ő nevelési rendszere nyomán a szóban forgó ösztön a gyermek- és fiúkorban fel sem ébredhet, tehát zabolázására sincs szükség. Rousseau sokra becsüli az ártatlanságot, ezt minél tovább megkívánja őriztetni, és reményli, hogy egyszerűleg természeti nevelésmódja mellett a nemi ösztönt húsz éves korig tétlenségben tarthatja. De ehez a legnagyobb örökös kívántatik, minélfogva az ifjak (15—20 évesek) nevelése legalább is ugyanazon gondot igényli, mint az előbbi. De a nevelő és növendék ekkor sokkal közelebbi, bizalmasabb viszonyba lép; kölcsönös nyíltságnak, korlátlan bizalommal, nevelészeti bölcseségnek és gondosságnak kell e szoros viszonyt fentartania és áldásdússá tennie. Övni, ez R. fő gondja. „Olvasmány, magány, henyeség, elpuhult és ülő életmód, a két nem találkozása: ezek a veszedelmes szirtek.“ Minélfogva az ifjúra való lelkiismeretes ügyelet, és e veszedelmek elhárítása okvetlenül megkívántatik. Új foglalatosságot kell neki nyújtani, mely éppen azért, mert új, kell, hogy érdekelje, mely vonzerővel bír s a testet kellőleg edzi; R. mint már említve volt, a vadászatot ajánlja. Ha azonban a nemi ösztön felébred, R. mindenütt kíséri növendékét, nehogy bűn örvényébe süllyedjen. Most nyílt oktatást ad neki, lerajzolja a nemi kicsapongások következményeinek szörnyű képét, hogy megtanítsa a veszélyt öntudatosan és saját belátása után kerülni.

Tehát: kényszerűség, haszon, erkölcsiség, ezek azon törvények, melyek közzé Rousseau az ő növendékét fejlődése különböző fokai szerint helyezi.

Szeberényi Lajos.

A SKÓT SZABAD EGYHÁZ ÉS A KARDROSZI ESET*).

A skót szabad egyházat jelenleg élénk izgatottságba hozta egy eset, hasonló ahoz, mely 1843-ban ezen egyháznak az államtól és az államegyháztól való elszakadását idézte elő. Az egyházi biráskodás határai felett, mit az egyház a mennyország kulcsainak az ő feje a Krisztus által reá ruházott hatalmánál fogva kizáró jogának tekint, újra vita támadt a legfelső egyházi hatóság és az országos polgári főtörvényszék között. A tárgy és az ezt eldöntő jogi elvek fontosságánál fogva szabad sőt kíváncsatos lesz részletesen előadni az esetet.

Mac Millan, a kardroszi szabad egyház lelkésze, 1858-ban több erkölestelen tettei miatt a dumbartoni presbitérium (szerintük megyei szinodus) által számadásra vonatott. A presbitérium a vádpontok közül többeket bebizonyúltaknak nyilvánított. Mr Millan ügyét a glasgowi és airi szinodus elé felebbezte; ez őt teljesen felmentette. Ezen ítélet ellen a presbitérium a közgyűlésre hivatkozott, hol a szinodus kevesebbségben maradt tagjai is panaszt emeltek. A közgyűlés a tárgy teljes megvizsgálása után a presbitérium által megalapított vádpontokat bebizonyúltaknak nyilvánította s a vádlottat hivatalától bizonytalan időre felfüggesztette.

Ezen ítélet végrehajtása ellen Millan máj. 28. 1858. a skótországi legfőbb törvényszéknél, Court of Session, keresett oltalmat, de a kiküldött (lord ordinary) által mint nem illetékhelelyről elutasított. Ugyanazon nap azonban beidézte őt a közgyűlés s azon kategórikus kérdést intézte hozzá, folyamadott-e a polgári törvényszékhez vagy nem, s igenlő feleletére hivatalából kitette.

*) Protest. Kirchenzeitung für evang. Deutschland. 1860. nr. 10.

Erre következőleg Millan a court of session előtt két keresetet indított meg, melyek röviden megsemmisítési panaszoknak és egyszersmind kártalanítási követeléseknek neveztethetnek. Az első a közgyűlés ellen van intézve maga a felfüggesztési ítélet megsemmisítése és illő kárpótlás végett; azon alapra van fektetve, hogy a közgyűlés a szinodus ítéletének megvizsgálásánál az eljárás formásgait megsértette. A második keresetben az elmozdítási ítélet miatt a közgyűlés moderátora és némely más tagoktól, mint a kik az ügyben személyes ellenszenvvel és rossz akarattal jártak el, kártalanításul 3000 lst. követel, továbbá pedig megsemmisítését ezen ítéletnek is, minthogy a vádló kihallgatás nélkül ítéltetett el, és mivel ő, midőn az egyházi birói ítélet ellen a polgári törvényszék oltalmát kéri, akkor bármely egyes alattvaló kétségbe vonhatatlan jogával él, s ennél fogva hivatalától jogosan el nem mozdíttathatott.

A vádlottak ennek ellenében megtámadták egy részről az első kereset alapjául felvett megsértését a formáknak s tagadják, hogy az, ha megtörtént volna is, a polgári törvényszék közbelépését megalapíthatná, „minthogy egyházi ügyekben a formák felett is illetékesen egyes egyedül az egyház legfelső törvényszéke hozhat ítéletet,” más részről a második keresetben kimondott jogsérelmet is tagadják. Előmutattatván az 1842. Jogkérelem, Nyilatkozat és Ellenmondás (Claim of Right, Declaration and Protest), mely által az akkori közgyűlés a világi törvényszékek túlhajtásai ellen a törvényhozó hatalomhoz folyamodott, továbbá az 1843. Ellenmondás (Protest), melyet ugyanazon gyűlés ezen oltalom megtagadása miatt emelt, végre az 1843. Demissio-irat, mely által a szabad egyház tagjai az addigi államegyháztól elszakadtak, s az államtól az ideig vett minden nemű jövedelmekről és hasznokról lemondanak: ezek előmutatása mellett még maga Millan által is részint helybehagyott, részint aláírt bizonyítékokkal igyekezett a közgyűlés megmutatni, hogy korlátlan és kizáró ítéletethozás az egyházi ügyekben a szabad egyház alapelve és megkülönböztető jellege, s hogy ezen egyház világos törvénye megalapítja „hogy mindenki ellen, ki a közgyűlésről valamely polgári hatóságra hivatkozással akarja az egyházi kormányserkezet és ítélethozás útján gyakorlandó fegyelmet és rendtartást, mely Isten igé-

jénél fogva a hivatalviselőket illeti az egyházban, megakadályozni, rövid úton minden perbefogás és megintés nélkül kell eljárni“.

Ezen jogelvek elismerése mellett, melyhez maga a vádló is hozzájárult, lord Benholme magát illetéktelennek nyilvánította, s az 1859. febr. 11. rendeletnél fogva mindkét keresetet visszaútasította.

A kiküldöttől most Millan magához a törvényszékhez fordult. Az első szenátus (first division) lordjai mindkét féltől az ügyre vonatkozó ítéletek előterjesztését követelték, s a múlt év dec. 23. hozott határozatban kimondották, miután a vádlottak a magok illető egyházi törvényszékeire történt hivatkozás mellett megtagadták a közgyűlés két rendbeli ítéletét a törvényszék elé terjeszteni, „hogy a vádlottak kötelesek az okmányokat előmutatni.“ *) E mellett a bírák határozottan úgy nyilatkoztak, különösen lord Deas, „hogy a kereset alá vett egyházi társulatot sem mi nemű törvényhatóság nem illeti, sem egyházi, sem világi, mert mindenféle törvényhatóság a legfőbb államhatalom kifolyása, s a vádlottak, midőn az államegyháztól elszakadtak, minden hatósági jogaikat elvesztették.“ Így utasították a lordok, a végítéletet fentartva, mindkét keresetet egy kiküldöthöz tárgyalás végett.

Ennek következtében a közgyűlés bizottmánya a dolog fontos volta miatt az ügy vezetésével megbízott nagy választmányt hívta össze. A gyűlés Edinburgban tartatott jan. 18. dr. Cunningham moderator elnöklete alatt a szabad egyház nagy számú tekintélyes egyházi és nem egyházi tagjai, a többek közt az edinburgi lordprovost, Mr. Dunlop parlamenti tag s más kitűnő személyek jelen létében, s hosszas megfontolás után abban állapodott meg, mit a bizottmány is javaslatba hozott, hogy a közgyűlés mindkét rendbeli ítélete a court of session elé terjesztessék.

Az ügy kimenetelét a szabad egyház tagjai feszült figyelemmel várják, s mint a nevezett gyűlésen tett nyilatkozatokból következtetni lehet, Skótország más dissenter egyházaihoz tartozó tagok is nem kevés számmal osztoznak ez érdekeltségben sat.

---

*) T. i. törvényszéki felülvizsgálat végett.

Ezen eset referense által itt előadottakra a következő tételekbe foglalva adja elő nézeteit Krause H.

1. Az előttünk lévő skót kérdést nem lehet elvből kiindulva egyszerűen eldönteni; annak eldöntése szükségkép a fenálló jogtól függ azaz azon jogviszonyoktól, melyekben áll a skót egyház az államhoz. Én részemről azon viszonyokat nem ismerem annyira, hogy azokra alapíthatnám ítéletemet; de kétlem, hogy a szabad egyház jogi állása és hatósági köre az állam részéről törvényes határozatok által kellően meg volna alapítva.

2. E mellett még legközelebb mindig az jönne kérdésbe, vajjon világos törvényes egyezkedés nélkül is a szabad egyház nyílt vagy hallgatag elismerése, minden rendelveinyeiben s intézkedéseiben, az állam részéről helyes, és különösen angol jogfogalom szerint nem pótolná-e eléggé a bizonyos törvény helyét? S ha nem ez volna is az eset, nem kellene-e mindenek előtt a szokást és az analógiát figyelembe venni? Azon kérdés állana elő: mily állást vett az állam más dissidens felekezetek irányában, vajjon az állami törvényszékek a methodisták, baptisták, irvingiánusok s mások ellenében a hivatoltóli megfosztás vagy kirekesztés eseteiben felső törvényhatóságiilletéket tulajdonítottak-e magoknak vagy nem?

3. Ha ez a kérdés ez ideig sem törvény, sem a szokás és analógia útján az angol jogtudalomban nincs bizonyosan meghatározva, a jelen eset kedvező alkalmat szolgáltathat, hogy azon bizonyos jogelvek tisztán kiképződjenek; s a skótok hatalmas, ép egyházi öntudata lehet legkedvezőbb mező, mely legtöbb kezességet nyújt, hogy ezen jogelvek nem lesznek egy oldaluak. Mi ennél fogva feszülten és nem remény nélkül tekintünk ezen eseményre.

Ha pedig a dolognak minden jogi alap s történeti előzmények nélkül csupán elvileg kellene eldöntetnie és rendeztetnie: azon rendezést kellene igazságosnak tartanom, mely az egyház és állam viszonyának megfelel, mint én azt röviden egy cikksorozatban értelmezni megkísértettem *).

5. Két tévúttól kell mindenütt őrizkedni: ezek a középkori abszolút egyház és a tizennyolcadik századbéli ab-

*) Die Selbständigkeit der preussischen evang. Landes Kirche. Prot. Kzg. nr. 4, 5, 6, 1860.

szolut állam. A mostani államabszolutizmus, mely az egyházat magába szívja fel, nem kevésbbé fonák, mint a római egyház abszolutizmusa, mely az államot csak mint az egyház szolgáját tekinti. A mit Lord Deas mondott, hogy az egyház mindenféle bírói illetőséget az államtól vesz, nem egyéb, mint divatszerű ellentéte annak, a mit VII. Gergely mondott, hogy minden világi hatalom az egyház isteni hatalmának kifolyása, épen úgy mint a hold fénye a nap fényétől származik: és ezen mostan divatozó állítás nem észszerűbb, mint ama közép korbéli volt.

6. E két tulság közt a lehetőségek egész sorzata van, melyek többé kevesbbé közelednek a helyes elvhez, s mindkét félt saját jogaihoz többé kevésbbé jutni engedik. Mindenütt hol a római egyház az uralkodó, tulsággal találkozunk az egyházi részen, s az államnak még sok teendője van, míg a maga illetékes jogainak birtokába jut. Protosztáns területen az egyház mindenütt hátrányba van, s még sehol sem nyerte meg a jogok azon mértékét, mely azt isteni joggal illeti. Jelenleg világtörténeti fejlődés korszakát éljük, melyben az állam abszolutizmusa még tulnyomólag uralkodik a kedélyeken, s ennél fogva a jelen küzdelmek eredménye tulnyomólag oda fog kiütni, hogy az egyház nem jut egész jogához, és az állam nem fog mindazon jogokról lemondani, melyekről az egyház javára le kellene mondania. Az egyház jogára nézve, úgy látszik, Skótságban legkedvezőbbek a feltételek; azonban a fejlődés céljának, a küzdés törekvésének oda kell jutnia, hogy az igaz elv érvényre emelkedjék.

7. Hol a viszony elvileg rendeztetnék, úgy kellene rendeztetnie, hogy ott megnyerje úgy az állam, mint az egyház a maga önállását, a maga területén saját ügyeit mindenik maga rendezvén, kezelvén és határozván el. E szerint az egyház minden cselekvése és működése, a mennyiben a polgári és állami jogot érinti, az állam bíraskodása alá esik, de csak is ennyiben. Az állam betekint az egyház minden rendeletébe és intézkedésébe, jóvá hagyja azt, vagy megtiltja, de csak azon esetben tiltja meg, ha abban valami a fenálló joggal és országos törvényekkel ellenkezik. Az állam minden jogkörébe eső egyházi cselekvényt polgári törvényszék elé állíthat, s ebben semmi által sem hagyja magát tévutra vezetetni; de épen oly határo-

zottan az egyháznak kellene átengednie mindent, mi tisztán egyházi természetű, s minden ily nemű panaszt birói illeték hiánya miatt visszautasítania.

8. Azon felfogás, mely az államénak vallja minden egyházi ügyben a felső bíráskodás tekintélyét, nagyon közel áll a mostani államabszolútizmushoz; és a viszonynak e nézet szerinti rendezése igen alkalmas lenne az egyház önállását pusztá illúzióvá tenni. Ha egy egyház a tant illetőleg valami változtatást határoz el; ha elhatározza egy bizonyos, kötelező erővel bíró vallástétel bevételét, vagy megfordítva, a vallástételen alapuló kötelezettségeket megszünteti, vagy a katekhizmus, énekeskönyv, liturgia tárgyában változtatást hoz be, s ha most ezen egyháznak vagy közösségnek valamely hivatalnoka államtörvényszékhez folyamodnék s panaszt emelne ezen változás ellen: az államtörvényszéknek a vallástétel és annak kötelezettsége vagy talán épen a tan és a katekhizmus tárgyában bíróilag össze kell-e ülnie? És ha az egyház vagy annak rendezett bírósága tisztán egyházi jogot megvonna valakitől, vagy őt közösségéből kirekesztené: a bevádolás esetében jogában állna-e az államtörvényszéknek a felett bíráskodni, igazságosan ítélte-e az egyház lelkiismerete, midőn az illető jogokat és tagközösséget megvonta? s ha az ítélet ellenkezőleg ütne ki, köteles legyen az egyház a kirekesztettet közösségébe ismét felvenni? s midőn saját lelkiismerete szerint a konfirmálást valakitől meg kell tagadnia, a polgári törvényszék ellenkező ítéletére kénytelen legyen azt megadni? Ha így rendezetnék az ügy, semmis volna az egyház önállása. Minden önálló rendelkezés és kormányzás megsemmisülne, ha azt minden egyes esetben elronthatná az állam felső törvényszéki ítélete, és csak a véletlentől vagy a kegyelemtől függne, hogy az meg ne történjék. Hogy az egyház önállása ne pusztá illúzió legyen, ahoz megkívántatik, hogy tisztán egyházi ügyei saját körén belül véglegesen elintéztessenek, s hogy ily nemű ügyek az állam törvényszéke elé ne felebbeztethessenek.

9. Ha ez meg lehetős átalánosságban el van is ismerve, lehet az ember azon véleményben, hogy az államot főtörvényszéki bíráskodás illeti a jogi formák vagy is a felett, hogy az egyház eljárása egyes esetekben az egyházi rendtartásban megalapított s az állam által jóváhagyott jogi

formák szerint történt-e vagy nem? E szerint az államot az egyház minden eljárására nézve oly állás illetné, a minővel bir nálunk minden birói ítéletekre nézve a főtörvénytörvény-széki eljárás tisztán formás megvizsgálása. Ezen állást még szükségből el lehetne fogadni, ha ugyan teljes lehetetlen mást kieszközölni, azonban ezt az igazi és az egyházhoz méltó állásnak nem tekinthetjük. Én teljes szívemből egyet értek a skótokkal, midőn azt mondják: az egyház egyedül az illetékes biró saját formái felett, és pedig az egyház isteni jogánál fogva, s a szabad skót egyháznak annál több oka van ezen joghoz állhatatosan ragaszkodni, mert soha sem vonogatta magát, polgári jogügyeit polgári törvényszék elé vinni.

10. Kiaz önálló egyházi bíraskodásba becsúszható visszaélésektől fél, s e végett történeti tényeket hoz fel, s az egyházi törvényszékek gyanus természetére utal: lenne szíves el nem feledni, hogy mindazt épen úgy el lehet a polgári törvényszékekről is mondani és tényekkel bebizonyítani. A törvényszékek csalhatatlanságára és megvesztegethetetlenségére nézve nincs elegendő kezesség e földön. Mostanában a polgári törvényszékek csalhatatlanságának és megvesztegethetetlenségének ép oly kevés biztosítéka van, mint volt a közép korban az egyházi törvényszékeknel. Nincs ok azt mondhatni, hogy az egyházi törvényszéket nem lehetne épen oly megfontolással és biztossággal rendezni, mint ez a polgáriakról áll, és bizonyos körülmények közt, a hol p. o. illetékbíróságok vannak, nem is áll. Hanem azt minden elfogadható okokkal lehet támogatni, hogy az egyházi törvényszékek a magok egyházi ügyeiben, a melyek végett összehívtak és felállítottak, jobban és igazságosabban fognak ítélni, mint a polgári törvényszékek, melyek épen nem ez ügyek végett hívtak össze.

11. Mindenek előtt az egyház isteni joggal bir, hogy saját ügyeiben mint legfelső bíróság maga ítéljen, vagy mint a skótok mondják, joga és kötelessége saját minden nemű ügyei felett Jézus Krisztus parancsa szerint rendelkezni és ítélni. A hol az egyház szellemének tudatával bir, nem fogja túrni, hogy az állam e jogot tőle elvegye, ha vértanúságot kellene is a miatt szenvednie. S hol isteni természetének és jogosúltságának ismét tudatára jut, e jogot vissza kell szereznie, szükség esetén még sok szenvedés ál-

tal is. Az egyháznak a mellett kell maradnia, hogy a maga területén ép úgy isteni jogú intézmény, mint az állam a magáén.

12 S ezért jelentékeny történeti eseménynek tartanám, ha a skótok egyházi öntudatuk egész erejével, nemzeti jellemök szivósságával megtartanák a helyzetet, és az államtól tisztán egyházi ügyekben minden felső bíraskodási tekintélyt megtagadnának. A felső bíraskodás tekintélyének elismerése azon előfeltételen nyugszik, mintha az állam felső bíróságot képezne az egyház irányában, mely előfeltétel hamis.

EGY MAGYAR PROTESTÁS EGYETEM

MINT ÉLETSZÜKSÉG. *)

Legközelebb midőn Erdélyi János akadémiai székfoglaló beszédét olvastam, melyben Apácai pirít ránk magyarokra, kiknek mindenre van pénzünk, csak magyar egyetemre nincs: felzajlott lelkem azon szégyen és szükségérzet miatt, mely e gondolatnál megrohant; mint rémképek húzódtak el lelki szemeim előtt azon szomorú tapasztalatok, melyek e hiányt vallják szülő anyjuknak, s melyek most már bennünket elnyeléssel fegyvetnek.

Kell, hogy bár erőtlen tolmácsolója én is legyek azon szükségérzetnek, mely igen sokunké; kell, hogy gyenge szómat én is egyesítsem a segítségkiáltással, mely így mindig erősödve végtére eljut azon fülekhez, melyek hatalmas erőnek hallérzékei, annál inkább mert úgy látszik, hogy az ügy oda érett, miszerint csak hivatott kezdeményezőre, zászlóvivőre lesz szükség: hadd legyen ez minél gyakrabban sürgetve az előlépésre!

*) Közöljük e cikket, nem mintha minden szavát aláírnók, hanem mert a tárgy igen fontos, és mert füzeteink iskolai ügyek tudományos tárgyalása előtt nyitva állanak.

Némi tüzetességgel akarok szólni azon következményekről, melyeket a tapasztalás úgy mutat fel, mint a magyar prot. egyetem hiányából származottakat. Legelsőben is tehát igyekezem felmutatni azon kárt, melyet az egyetem hiánya a prot. lelkészeknek a) tudományosságuk, b) öntudatos hazafiságuk, c) életrevalóságukra gyakorol.

Midőn ítéletet akarunk mondani lelkészeink tudományossága felett, előbb a forrásokat kell szorosan megvizsgálnunk, melyekből tudományukat meríthetik. Itt minden esetre első helyen állnak az irányadó iskolák.

Mik a mi lelkészképző intézeteink?

Mindenik szuperintendenciának meg van saját kollégiuma, melyben 2—6 (hála Istennek, már nagy részben külön álló tanszékeken működő) tanár adja elő a theologiai tanokat. Ezen néhány tanár (kik közül még jó rész csak ex professo, vagy ideiglenesen theológus) németből fordít, vagy kompilál, vagy tán önmaga alkot egy rövid kis stúdiumot, melyet a 20—50 theológus az első félévben leír, a másodikban könyvnélkül megtanul. Még szerencse, ha a tanár valahogyan kijöhet fizetésével, akkor jobban is utána nézhet, s magyarázataiban haladhat az előre törő tudománygyal. De a legszebb magyarázat sem igen vergődhetik túl a kollégium szűk falain; mert a fiatal ember nem lát egymás ellen küzdő több irányt, mert a terem ajtai csak az iskola növendékei előtt nyílnak meg; mert nincs, mi a tanárnak minden nap új ösztönt adjon; mert sat. sat.

Még eddig lelkészképző intézeteink erősebb, jobb oldalát festettem, a mint van s lehet az t. i. a reformátusoknál, az ág. hitv. testvérek itt még a reformátusoknál is szegényebbek. Itt a theológia nagyobb részben csak mint mellékes kezeltetik. Nincsenek különálló tanszékeik, hanem a lelkészképezdével kapcsolatban álló gimnázium most ez, majd amaz tanára által adatik elő a magasztos tan egyik és másik ágacska, s mikor itthon két év alatt néhány tekhnikus terminussal megismerkedett a papnövendék, akkor, ha lelkész akar lenni, ki kell mennie nagy Németországba, hogy ott kedve szerint eltöltsön egy esztendőt.

Hogy lelkészeink tudományosságának másik forrása a magyar theologiai irodalom nem jobb, de rosszabb lábon áll, annak is okát itt megtalálhatjuk.

Ily körülmények között képződnek lelkészeink; nagy rész az iskolából mindjárt a gyakorló lelkészetre lép. Az iskola adhatott neki tant, irányt, de a tudománynak küzdő életét nem; ismerheti a rendszereket, de csak elfogadhatott közülök egyet, míg erős meggyőződéssel egyikbe sem élte be magát. Ismeri az ellenvéleményt, de csak a menyinyiben tanára azt megcáfolta. Hát ha még csak azt tanulta, mit kell hinni, tudni, tanítani, hogy az ember papságból megélhessen?!

Kilép azután a fiatal ember az életre, az ismert prot. papi szegénységbe, hol, ha még el nem vesztette a leverő példák láttára, a kecsegtető, majd fenyegető materializmus incselkedéseire tudományszomját, megvesz egy pár német munkát, s azzal bevonúl tanuló szobájába (a legjobb esetet mondom el), olvas, tanul, elmélkedik, gyötri magát, s lesz belőle pedáns szobatudós, de életreható tudományosságot ezen forrásból sem merít, mindjárt elmondandó vagyok miért.

De ki is mennek növendékeink külegyetemekre, s az ág. hitv. lelkészjelölteknek mind ki kell menniök.

Nézzük hogyan mennek ki?!

Mindkét felekezet jeleltjei a szükséges alapfeltétel nélkül, még pedig (átalánosságban beszélék) a helv. hitűek a nyelv kellő ismerete, az ág. hitűek a tudomány kellő átnézete nélkül.

Mit tanulnak ottkinn?

Választanak maguknak egyes tantárgyakat, s eljárnak a megfizetett órákra (mindig a legjobb esetet vegyük fel) s midőn az év végén a kálvinista deák kiveszi a „szorgalmasan eljárt“ bizonyítványt, azzal vigasztalja lelkiismerete, mennyi idegen szót hallott s tanult ezért; a lutheránus deák meg midőn azt a sok szép anyagot, mit ottkinn felszedett, épületté akarja rakni, akkor veszi észre, hogy nem bírja meg az az alap, melyet itthon vetett, vagy hogy falat ugyan rakhatna, de tető nincs, vagy a tetőből szedett fel, akkor még nem tudván, hogy fal is kell sat. sat.

És mit látnak ottkinn?!

Forrongó, pezsgő tudományéletet, mit ők nem ismernek, s mert nem az ő életök, tehát nem értenek, s vagy hideg nézők maradnak, vagy az ifjú lélek mozgásösztönét követve rohannak, nem tudva honnan és hova.

Mit hoznak haza?!

Itt van még a bökkenő! Ha az előbbiek nyomán még csak azt mondhatnók, hogy lehetőleg keveset, nem volna igen nagy baj. Hanem az a baj, hogy igenis hoznak, hozniok kell valamit. Nincs veszedelmesebb, mintha az embernek oly valami tétetik kötelességévé, mihez vagy szükség-eszközei, vagy s leginkább tehetsége, hivatása nincs. Ritka lélek az, ki magát annyira megbirja tagadni, hogy kimondja, miszerint e téren hasznavehetetlen ember. Így járunk mi nagy részben akadémikusainkkal. Érzik ugyan, hogy a külföldi egyetemeken azon célt nem érték el, melyért kimentek, igen, de hát miért mentek ki? miért várja őket az egyház nagy reménységgel? Ha bevallják, hogy nem sokra mentek, kevesebbre becsülik, mint a mennyit valóban érnek: ezt nem tehetik; azt próbálják tehát elhitetni a világgal, hogy alig bírnak a sok tudománnyal, s a mit az ember igen akar, s nagyon gyakran kell elhitetni másokkal, utóljára elhiszi maga is, s ha ide jutottak, nincs szükség tovább kísérnem a következményeket!

De tegyük fel, hogy minden kálvinista deák eléggé jártas a német, vagy francia, vagy angol nyelvekben; tegyük fel, hogy minden lutheránus theológus kellő előkészülettel indult meg a nagy nevű s tudományú tanárok tudós előadásaira; még akkor is azon eszme, melyet Hálában vagy Jénában ragadott meg, azon gondolatmenet, melyet bázeli tanárától tanult, ép azon alakban, melyben az Svájcban vagy a szász földön hatott, nálunk mindig vendég marad, mert minden külön nemzet lelkének, ép úgy mint testének, meg van sajátlagos külön organizmusa, és semmi léleknek más tápláléka nem lehet, mint a mely szervezete szükségének megfelel. A Kárpátok szikláin szép egyenes fényők kapaszkodnak meg, de a tiszta búza a porhanyó bánáti földet szereti.

Az elébb említett sajátsága a léleknek egész odáig terjed, hogy törekvésekről, vágyakról, melyeknek megfelelő kép (akárhogyan nevezzük azt) nincs a lélek tárházában, magának fogalmat sem szerezhet.

És itt mellékesen eszembe jut egy kérdés, melyet már sokan feltettek: hogyan lehet az rossz akarat nélkül, hogy német hitrokonaink törekvéseinket egyházunk autonómiájának fentartására nemcsak nem méltányolják, sőt gúnynyal, gyanúsítással s mit én tudom mivel, fogadják?

Meglehet, hogy egy kevés nem evangyéliomi érdek is szerepel ez ügyben, de én azt is igen elhiszem, hogy valósággal nem értik, fel nem foghatják a mi törekvéseinket, mert nincs meg lelkükben a szabadság féltékenysége képe, nincsen a küzdő függetlenségnek legkissebb sziporkája. Egy tekintet a nagy német nemzetre meggyőző tapasztalat helyes voltáról. Mit tesz, mennyi jelentőséggel bír a 40 millió német?! Erre feleljen III. Napóleon. De mit tesz a 20 millió protestáns? A reformáció óta az egyház függetlenségéről is bizonyosan összeírtak egy kazal tudós theoriát, s mutasson nekem valaki nagy Németországban csak egy szabad protestáns egyházat, mely szabadon lélel, melyet vagy a fejedelmi kegy, vagy a konzisztórium, vagy a konkordátum nem fojtogat! Tudom én, hogy a német nemzet mind politikai, mind egyházi ziláltságát szánandó szétszaggatottságából szokták kimagyarázni, de kétlem, hogy egészben ez legyen oka; ezek az én felfogásom előtt egészen hihetővé tenné egy, bármily szivós életű, de szabadságra termett nép elveszését, de azt, mit a német nemzetnél tapasztalunk egyedül, nem.

No de ez nem tartozik tárgyunkhoz. Ott hagytuk el, hogy akadémikusaink a külföldi egyetemeknek nem sok hasznát vehetik, mert a tudományt, mi a német tanár előadása után német, az angolé után angol külalakot nyert, nincsenek képesítve előbb magyarrá tenni, hogy az a mi lelkünk által egészben felhasználható táplálék lehessen. Ez pedig ránk magyarokra nézve annál nagyobb baj, mert mi gyakorlati irányú nemzet vagyunk, így csak azon elméletnek vehetjük hasznát, mely előbb vérünkbe ment által.

Mindezen bajokon pedig egyszerre és egyedül egy magyar protestáns egyetem segíthet; lesz a magyar tudománynak is mozgalmas, küzdő, kiható élete; lesznek tanáraink, kiknek tudománya s előadása (a magyar mennyivel szónokibb nemzet is a németnél) kifogják állani a versenyt a külegyetemek tudósaival; lesz magyar teológiánk, s akkor ez nem is verhető annyira békóba, hogy saját irodalmat ne teremtsen, s részben nélkülözhetővé, részben inkább élvezhetővé teszi a külföldi egyetemek látogatását, mert a szükséges alap, és előismereteken kívül ad önálló, a kiható életű tudomány által edzett meggyőződést

s értéket, mely a hallott és felfogott újabb eszméket elsa-játítja s itthon gyümölcsözővé tegye.

A ki ezt tagadni akarja, az vagy egyszersmind tagadja az egyetemeknek ily életrehatását általában, s annak az egyetemekkel bíró külföldre mutatunk, vagy tagadja a magyarnak a külföldével összehasonlítható tudományos életre hivatását különösen, s ezzel, ha tetszik, szívesen találkozunk.

Nem marad el az egyetemhiány káros hatása még lelkészeink öntudatos hazafiságát illetőleg sem.

Többen olvasóim közül talán már e pont elolvasása után Tamásként rázzák fejüket, mert az jut eszükbe, hogy a prot. lelkészek hazafiságát honunkban tán még senki sem vonta kétségbe.

Hála Istennek, hogy így van. Én sem akarom azt tenni, csak annyit szándékom bizonyítani, hogy ezen különben is erős oldalunkat még erősebbé tehetnők.

Azért az olvasó türelméért kell esedeznem. . .

Azon öntudatos hazafiságról szólok, mely a szívben gyökerező gondolat, érzés, és cselekvéserőnk minden szálaira tekergődő, erényeink és bűneinknek saját jellemet kölcsönző mély vonzalom mellett nem nélkülözi önerőnknek teljes méltánylását s gyengeségeinknek erényekké ápolására célzó állhatatos törekvést. Ezen hazafiságra hat kártékonyan az egyetemhiány.

Midőn ezen hatást itt csak kissé is részletezni akarom, meg kell különböztetnem a következményeket, melyeket ezek a helv. hitvalláson lévőknél, azoktól, melyeket az ág. hitv. evangélikusoknál szül.

A reformátusok hazánkban köztudomás szerint a magyar nemzetiséghez tartoznak, s lelkészeik általában a hazai intézetekből egyenesen a gyakorlat mezejére lépnek. A ref. lelkészek tehát bölcsőjüktől sirokig magyar levegőben élnek, s magyarok is szívvel, lélekkel. De alig kerülheti el csak egy nap a prot. lelkész, kinek elül kell fényleni, hogy mások ne járjanak sötétben, mondom, alig lehet, hogy minden nap ne kelljen a tudomány újabb vívmányaival, újabb korunk szellemhőseivel találkozni, s midőn őt leginkább bölcsészet és theológia érdekli legközelebről, épen e téren hazai irodalmunkban roppant űrt talál, és ha hivatásának

meg akar felelni, mindig s mindenben csak a külföldi segítséghez folyamodhatik, vagy ha kétségét eloszlatni, ez vagy amaz eszme körül biztos meggyőződésre akarna jutni, kit kérdezzen meg? A kerület főiskolájának tanárai, meglehet, igen tudományos, hivatásuknak élő férfiak, de az ellenkező is meglehet. Ők megválasztattak az illető hatóság által, annyira betöltik tisztöket, hogy elmozdításukra szükség nincs; a többiről ki nyújt a nagy közönségnek biztosítékot? E tudósok bizonyosan legnagyobb részben nem okai, hogy csak oly kis körben hathatnak, s hogy nevüket leginkább csak az egyházi névtárból ismerjük. Mig a most haza érkezett kándidátus lelkesülten beszél a kis Göttinga, vagy Utrecht hírneves embereiről. Ki aztán az oka, ha ide haza nem szokván meg szemünk a tudomány élő mértékét, a távol eső kicsit is nagynak tekintjük, minden fénylőt arany-nak veszünk, és csodálva bámúljuk meg, a mit itthon fel sem veszünk.

Így hat kártékonyan az egyetemhiány lelkeszeink öntudatos hazafiságára. Midőn szellemi hódítmányokról, midőn az ember jobb részének munkásságáról van szó, nem fogja ugyan megtagadni, hogy magyar, de nem is tudva, mennyit bír valósággal a nemzet ereje, mennyire nőttek felettünk csodanagyokká a szerencsésebb nemzetek, mennyire vagyunk mi valóban törpék mellettük, vagy kétségbe esik, vagy legalább is ingadozik nemzetünk lelki erejének méltánylásánál, de semmi esetre nem mer versenyre szállni.

Állhat elő még némelyeknél azon baj is, hogy minden önismeret nélkül alkalmazván mindenre az extra Hungariam-ot, nem ismeri bajunkat, s így nem fog rajta segíteni.

Hát ha még megfordult német földön, vagy keresztülfutott Hollandon, Francia és Angolországban, dacára annak, hogy soha nem fogja megtagadhatni a magyar ref. pap nemzetiségét, de látva ott a tudomány körében olyan életet, mit itthon hiába keres, tehát csodadolgokat, nem fog-e egyik vagy másik nagy nemzetnek vak imádója, utánzója lenni?! Fájdalom, a tapasztalás igennel felel rá, s azon különben csekélynek látszó körülmény, hogy ép azon időkben, midőn tudomány tekintetében annyira elmaradtunk a külföldtől, a külsőségekben a legapróbb részletig majmoltuk a tudós világot. Valamikor csaknem kánon elleni vétség volt azon

magyar alföldön, hova nyomtatásban is ritkán jutott be egy pár idegen szó, bűn volt, mondom, nem olyan szabású s hosszúságú kabátban járni, mint a híres göttingai tudor, nem olyan állású francia kalapot viselni, mint a hogy azt azon nagy nép illemizlése megszabta; nem olyan színű nyakkendőt, nem olyan szabású mellényt viselni, mint az orthodox holland tanárok, nem úgy beretválkozni, mint Oxfordban sat. Valóban, uraim, nevezetes, hogy egykor a jó magyar kálvinista papok csaknem fanatizmussal üldöztek maguk közül minden olyan külsőt, mi őket nemzetiségükre emlékeztette!

De menjünk tovább! az ág. hitv. evangélikusok már csak részben tartoznak a magyar nemzetiséghez, nagy részben pedig a némethez és szlávhoz. Ép ezen arány van nemzetiséget illetőleg lelkészjelölteik között is. Tudjuk, hogy míg a magyarhoni, eredetileg más nemzetiségből származott míveltebb osztályúak lélekben magyarok, addig a nép igen lassan tér el a testi természettől, igen lassan nyerhető meg minden lelki, tehát magosabb érdeknek s így a nemzetiségnek is. Pedig ép ez osztály szolgáltat legtöbb egyént a szegény prot. papság kebelébe, A szülői háznál más minden napi szükséggel küzdő fajéleletet, az iskolában nyelv s gondolkodásrokonit találván, nagy szerencse, ha nyelvünket megtanúlja, e nélkül azonban ellehet.

A ki elgondolja, mennyire eltérő egy magyar, egy német s egy szláv embernek észjárása, mennyire különböző érdeke, az tudni fogja, hogy a nemzetiségnek megnyert német és szláv öntudatos magyar lehet ugyan, ha a nemzet minden erényeit megismerni hatalmában van; de azon, az utolsó lépésig vissza tükröző nemzeti jellem (mint a hogy az angolról mondatik, hogy eszmatalpához ragadt hona, az a soha le nem vetkezett típusz, mi egyik főforrása e nemzet nagyságának), az nincs meg, azaz nemzetiségünknek megnyert ily egyéneknek csak az utódok vérébe megy át a magyarság.

Mily veszélyes már ép ezen embereket átalakulásuk délpontján, lángoló ifjúságuk közepette kilökní a honnak kebeléből idegen földre, hol minket nem ismernek, hol a nemzetiség csak ábránd, mely kozmopolitizmussá foly szét, kilökní a honnak, hogy keserűen éreztesse az új nemzet-

taggal, hogy ép azon nemzethez kell folyamodnia lelki táplálékért, melytől elszakadt.

Csoda-e, ha e vizsás dolog megtermi gyümölcseit? csoda-e, ha még azon magyar ifjú is, ki a hon határainál zokogva esőkolja a határrüget, s a német földön sorvasztó kór rá-gódik életfáján, melyet azon ország tudósai nem ismernek, orvosai nem gyógyíthatnak, csoda-e, mondom, hogy még az ily ifjú is, kit nyomorúlt kenyér adó tudományért is a szomszédba küldünk, lesz haza jövet, midőn a távollét fájdalmai megszűntek, kozmopolita (ezt a szót akartam kikerülni: sem mi)?!

Fájdalom, ez gyakori eset; nézzünk csak szét, hány kérkedő kozmopolitát találunk lelkészeink között!

Hát ha még a magyar nemzetiség által meg sem nyert, a haza iránt tartozó hála által le nem kötelezett lelkészjelöltek mennek külföldre, kik már ott a helyett, hogy kiesve addigi nemzeti életökből zavarba jönnének, csak folytatják azt s bele erősödnek; haza jövet szolgálnak oly népnél, melynek lelki érdekei a mienktől eltérők, s csak a kenyér-érdeknél jut eszükbe a haza és a nemzet, mely őket áldásaiban részelteti, mi lesz ezen lelkészekből?!

Ismerünk e fajból, kik nem ismerve multunkat, történetünket, tagadják nemzetiségünk életrevalóságát, sőt létezését, gyűlölik nevünket s e név érdekeit; de fordúljunk el a sötét képtől, s ha eszünkbe jut követ hajítani az ilyenek fejére, kik a legundokabb vétekbe, a hálátlanság vétkébe esnek, a jót, mit a hontól s nemzettől nyernek gonosz-szal fizetvén vissza: akkor és főleg akkor jusson eszünkbe elmondani, mellünkkel vervén, a mea culpa-t, midőn e szerencsétlen honfi társaink lelkeinek megmentésére nem használjuk fel a hatalmunkban álló eszközöket, midőn annyi érdeknek sem emelünk egy magyar egyetemet.

Az eddigiek nyomán is megítélheti a t. olvasó, mennyire igazam van, midőn az egyetemhiány káros következményeit lelkészeink életrevalóságára nézve is állítottam. Ipar-kodom hát minél kevésbbé viszaélni az olvasó türelmével. Legelőbb azonban némileg meghatározom, mit értek itt az életrevalóság alatt, nehogy félre értessem.

Korántsem akarok én az akkommodációnak tágas kaput nyitni; mert igenis azt hiszem, hogy az eszélyes prot.

lelkész tekintetbe veszi a hely, idő, egyéniség sat. által reánk szabott körülményeket: de csak addig, míg magasztos hivatása, küldetésének méltósága azt megengedi. Soha sem fog pedig egy hivatott, öntudatos prot. lelkész sem a kor divatmorálja sem a finis sanctificat media-féle principium által a keresztyén méltóságból egy hajszálnyt is engedni.

Ezen negatív meghatározás jóformán megmondja, mennyit értek az életrevalóság alatt, t. i. azon eszméknek, elveknek, melyeket lelkünk jóknak, igazaknak megismert s meggyőződéssel átölelt, sorsváltozatok, korszellem, az emberek érdekei s ezer árnyalatú jellemkülönféleségei között (a felebb kijelelt határokon belül) érvényesíteni, az életre alkalmazni tudását.

E fogalom kifejezésére a magyar életrevalóság hasonlíthatlanul jó szó, mely egyszersmind azt is megfejtí, hogy e tulajdont az élet adja meg.

Épen azért az egyetemtől és iskoláink ellenében nem mint tanintézettől, hanem mint a tudományos élet gyűpontjától várom ezen tulajdonságot, s azok után miket lelkészeink tudományossága felől felebb elmondottam, kevés szóra is van itt szükségem.

Csak egy pár rövid megjegyzést. A dolog természetéből folyólag itthon képzett lelkészeink inkább a néppel bántani tudásban, a kiutazottak inkább az élet sok oldalúsága iránti magatartásban otthonosabbak vagy mesterek. Csak-hogy az elsőbbekre nézve az a tulság gyakori, hogy népszerű név alatt pórióssá, az utóbbiakra nézve pedig az, hogy udvarias név alatt tág lelkiismeretű akkomodánssá válik a lelkész. Az itthon növekedettek (mind-ezek a már elmondottakból folynak) zavarba hozhatók kevesebb készség, kisebb tehetség által, a kinnutazottak úgy tudják rendezni a mijök van, hogy legtöbbször a kirakat egész értékök: amazok szögletesebbek, emezek önhittebbek sat.

Hacsak az itt előszámlált hiányokra figyelünk is, nagyon könnyű kimutatni, melyiknek mennyiben oka az egyetemhiány.

És itt bezárnám rövid értekezésemet, ha a t. olvasó

iránti tekintetből s ön érdekemben is nem tartoznám még némi utólagos felvilágosítással.

Távol vagyok attól, hogy a felebb kimutatott hiányokért valakit vádolni eszembe jutna, ha még is vádolható, az nem lehet más, mint kedvezőtlen helyzetünk, s mi, kik a két magyarhoni prot. felekezethez tartozunk mind közönségesen. Távol vagyok attól itt, hogy talán egyházi férfaink tudományosságát, tanáraink alapos képzettségét kétségbe hozzam, sőt mondhatom, hogy kedvezőtlen helyzetünkben ennyi s oly alapos képzettségű lelkészeink a legkiáltóbb bizonyosság fajunk komoly tudományosságra hívatottsága mellett. A mi tanárainkat illeti, sokan vagynak, kiket büszke önérzettel számítgatunk, mint fogná azok közül egyik és másik is a magyar egyetemet látogatottá tenni. Azt sem hiszem, hogy az egyetem már mindenre elégséges, kell biz a mellé még főleg buzgóság, élő hit is, s a magyar embernek is van alkalmja megítélni, mi annak az ijesztő dr. betűnek valódi értéke; csak egyetemre vágyó szükségéretemnek oly meggyőződéssel kölcsönöztem szavakat, miszerint semmi kór teljesen nem gyógyítható, ha jelenségeit eltagadjuk, elágazásait fel nem kutattuk.

Nem lehetek oly tévhitben sem, hogy a külföldre utazás roppant hasznait tagadjam, csak kérem megjegyezni, hogy 1. csak oly egyéniség, ki elébb itthon már életelveket önerővel sajátít el, szóval, saját egyéni lelki életre emelkedett, a kellő előismeretek mellett teheti másokra is gyümölcsözővé kiutazását; 2. a reformáció korában s az azt legközelebb követett időkben, mikor még általános válásezmék foglalkodtatták a lelkeket, mikor még a latin nyelv is a különböző fajészjárások egy közös konduktora volt, a külegyetemek látogatása is sokkal általánosabb hatást gyakorolt.

Végül egyet. Vajjon azon lelkészeink szellemi életére sok és különféle kép ártalmas következmények, melyek az egyetem nem létéből származnak, nem nagy s tán legtöbb akadály-e a két magyarhoni prot. felekezet egyesülésére nézve ?!

Homokalföldi.

A SZATMÁRI ÉS NÉMETII REF. EGYHÁZAK ÉS ISKOLÁK TÖRTÉNETEI.

III.

A németii egyház története.

Épen száz évvel későbbi időről indíthatjuk meg a németii egyház történeteit, mint a szatmáriét; nem azért, mintha Németi később alakult volna ref. egyházzá, hanem mert ok- és emlékiratai nem mentethettek meg oly szerencsével az 1703. tűzvész elől, és mert nem vala talán itt oly örgönd az események feljegyzésére mint az agg Szatmárban. Akármilyen az ok: Németi papjairól csak 1610-ben emlékezhetünk.

Hogy Szatmárral egy időben s ugyanazon apostol, Dévai Bíró Mátyás, által reformáltatott Németi, arról Szatmár eseményei közt már emlékeztünk; s hogy Németi Szatmárnál nem volt tekintélytelenebb egyház, azt a kebelében tartott több rendbeli egyházvidéki összejövetelek, például az 1607-. 1699-. 1621-. 1641-ben együttműködött egyházkerületi ülések és az 1646-ban itt tartott nemzeti zsinat tanúsítják, mely zsinat I. Rákóczi György akaratójából ült össze, melyen 110 magyar- s erdélyhoni pap volt jelen, s azon egyházvidékek követői tanácskoztak, melyek a tiszán inneni s túli püspökségekhez tartoznak. E zsinat elnöke Gelei Katona István szuperintendens volt, kire a zsinat azon kánonos könyv készítését bizta, mely „Gelei Katona kánonok“ név alatt ismeretes. E nemzeti zsinat Tolnai Dali János ellen tartatott, ki az esperesi és püspöki egyházkormányzás helyett az angol puritánizmust akarta a magyarhoni egyházakba átplantálni.

Németi papjai a talált vagy fenmaradt töredékek nyomán e következők: B. Szöllősi János, 1611. lépett legelőször a németii kathedrára; ez lehetett az a Szöllősi Bedő János, kiről mondatik a magyar Athenás 284. lapján, miszerint: Parcusnak kedves tanítványa volt, s ki azért, hogy Wittembergában a Formula Concordiaenek aláírni

nem akart, a városból kimenni kényszerítettet. Utána Óvári Mihály 1616-ban következett. Ez vagy igen sokáig volt Németi papja, vagy hézag maradt közte okmányok hiányában és Hodászi S. Miklós közt, ki 1639-ben hozatott Németibe, mert odáig másról krónikáink nem emlékeznek. Ez Debrecenben tanult; onnan akadémiákra ment; utazásából visszajöven, a tasnádi zsinaton püspök Keresztszegi által pappá szenteltetett 1630. A mely évben Németibe jött, ugyanabban ment el Nagybányára papnak, hol 1642. esperessé választatott s mint nagybányai pap jelent meg a németi nemzeti zsinaton 1646. 1649-ben pedig püspöki méltóságra emeltetett; 1651-ben halt meg Sárközön, mi azon egyház anyakönyvében olvasható. Azon gyászbeszéde, melyet 1649. nov. 29. Jankafalván Daróczi Zsófia, Albisi Zólyominé felett mondott, nyomtatásban is megjelent.

Megyesi István, ki Debrecenben tanult s 1634. ott tanárrá lett, honnan Jenőre vitetett, hol 1637. esperessé választatott, Németibe 1641. hozatott, itt is esperessé emeltetett azon évben, melyen elhozatott; 1650. Szatmárra ment át lelkészül. Korocz András 1663-ban szatmárnémeti prédikátornak iratik a Szatmár városi politikai jegyzőkönyv 2. darabjában, március 20. Szenczi A. Pál 1675. jött át Németibe Szatmárról, hol oktató volt. Hogy Korocz és Szenczi közt ismét hézag van, tüstént észre veszi az, ki Szatmár egyházi és iskolai történelmét viszonyítva olvasta.

Debreceni Kozma János 1679. jött, innen 1685. Szatmárra ment s ott 1690. meghalt. Bányai F. Péter 1693. kezdte meg Németiben hivatalkodását. Erről a nagybányai egyház jegyzőkönyvében az olvasható, mikép 1699-ben esperessé és sárosberkeszi, 1707-ben alsómisztótfalusi pappá lett, s ott 1708-ban meghalt.

Bélteki János 1694-ben jött, s ez év márciusa 24-dikén esperessé lett. Itt volt 1703. évben, Szatmár és Németi leggyászosb éveinek egyikében, midőn a kurucok által felgyújtatott várossal együtt a templom és torony is porrá égett, hiveivel együtt a hegyre menekült; a félelem és a költözködéssel együttjáró sanyarú élet miatt elbetegesedvén szolgálatra képtelenné lőn s 1708-ban megszűnt élni. Mint esperes 1704-ben az egyházvidéknek pecsétnyomót készítettet, halála előtt egy évvel jegyzőkönyvet szerkesz-

tett, melybe a belső személyek fizetését, sok helyütt hibásan, összeírta, mely Bélteki-féle jegyzőkönyvnek neveztetett el, most is az a neve. Hivatalkodása idejében egy rác katoná, ki a kurucokat kergette, martalékrablás végett a németii parokhiára is felrontott s az ő dolgozó szobájába is behatott, s ott az egyházvidék jegyzőkönyvét törével keresztül döfte, a szúrás a könyvben ma is szemlélhető. A Honor posthumusban azon latin versei, melyeket a Szilágyi Tönkö Márton halálára írt, fenmaradtak, mely gyűjteményben Vári Nagy István is szatmárnémetii prédikátornak íratik, bár emlékiratink közt róla emlékezet épen nincs.

Budai Mihály, még a Bélteki betegeskedése alatt és élteben hozatott Németibe 1706, ki 1710. egyházvidéki főjegyző volt, s úgy vethetni ki, mikép ez évben az örökkévalóság jegyzőkönyvébe is beiratott, minthogy ezen 1710. évben Németi papjául Muzsnai Márton említettik; arról pedig, hogy ő (Budai) innen hová költözködött, szó nincs, bár a halottak névsorán sincs róla emlékezet.

Szigeti Gyula István, ki Szigeten született, hol atyja, Szigeti György, lelkész volt, tanulását Szatmáron kezdte, 1693-ban Enyeden folytatta, honnan 1704-ben Nagybányára vitetett tanítónak, ki 1705-ben a németországi és hollandi akadémiákra ment, onnan 1708-ban Nagybányára tért vissza deákokat tanítani: 1711. évben hozatott papul Németibe; innen egy évi hivatalkodása után a belészerelmesedett Nagybánya vitte el papjául; 1714-ben Enyedre választatott tanáru, s mint tanár egyházkerületi jegyzői hivatallal is megtiszteltetett, 1737-ben püspökké emeltetett. 1738-ban csupán gyanúra több erdélyországi jelesekkel együtt katonaság által fogságba vétetett; de 1739-ben ártatlansága kiderülvén szabadon bocsáttatott, s január 15. ártatlansága országszerte kihirdettetett. Gutaütésben halt meg 1740-ben. Művei, melyek kinyomattak, a következők: 1. De operatione spirituum. Franequerae; mely a lipcsei tudósok műgyűjteményébe is felvétellett. 2. Gróf Teleki József gyermekei és Toróczkai Péter felett mondott beszédei. Kolozsvár 1724. 3. Bonyhai Simon György erdélyi püspök felett 1737. szept. 29. tartott gyászbeszéde. Kolozsvár 1738. (Itt ismét nyilatkozattal tartozom m. t. olvasóimnak, miszerint: Szirmaynak és másoknak a németii

egyház leírásában kénytelen vagyok több helyen ellentmondani. Szirmay ugyanis Szigeti Gy. Istvánról, az őt hivatalában felváltott Viski Jánosról és Némédi Mihályról emlékirataink ellenére mint szatmári papokról úgy emlékezik).

Viski János 1712-től 1719-ig papskodott Némétiben; innen a nevezett évben Szigetre vitetett, hol esperes lett. Naszályi János, ki szatmári tanár volt, 1719-ben hozatott át Némétibe; itt egy évi lelkészkedése után 1720. Kolozsvárra vitetett professzornak. Némédi Mihály Nagykárolyból hozatott 1721; őt 1731-ben Jerémiás István követte, ki 1721. szigeti tanár volt, onnan Erdélybe ment, honnan Técsőre vitetett; Técsőről jött Némétibe; itt lakott az 1738. év tavaszáig, akkor Fejérgyarmatra vitetett. A szatmári egyházmegyében 1736. évben főjegyzővé választatott, más évben esperessé emeltetett s e hivatalt 1762-ig folytatta, mikor meghalt. Jegyző korában ő kezdte azon egyházvidéki jegyzőkönyvet vezetni, mely nevére Jerémiásnak nevezetik.

Bajoki János 1738. mozdíttatott elő, mint a némethi főiskola vezértanára, ugyanazon egyházban a papi hivatalra: de e hivatalcserébe az egyházvidék be nem egyezett s őt rendes papul el nem ismerte; mindezek dacára papi hivatalát erőlyesen folytatta; az összemátkásodott egyéneket egymástól könnyedén választgatta el. E tekintetben esperes Jerémiás István a bírót felkérte, miszerint az egyházi törvényeket kénye kedve szerint gázoló qu a papot a bitorkodástól tiltsa el. Az egyházvidéki vizsgálat 1741. január 3. így ír róla: „Cl. D. Joh: Bajoki, tamquam minister extraordinarius et contemtor nostrae societatis, visitari noluit; quid eveniat suae Claritati, in deliberato constat“. A deliberatum az volt, hogy az egyházvidék által a papi hivataltól elmozdíttatott s többé fizetést nem is húzott, annyival inkább, mivel kitudatott, hogy azon folyamodványok, melyek ügye támogatása végett a közönség nevében a tanácshoz, espereshez és püspökhöz intéztettek, nem a közönség kérelme, hanem néhány lázasztó művei voltak.

Danka András, a némethi vezérprofesszor, ki akadémiákon is járt, 1741-ben választatott segédül Bajoki mellé. Az egyenes lelkű férfiú hivatalkodása második évének elején mindkét tisztéről lemondott; látta mily ellenszeny-

vel viseltetik az egyházvidék Bajoki miatt ő ellenében is, s nem akarván tovább tanúja lenni a visszázkodásnak, melybe főnöke magát bonyolítja, eltávozott. Vásárhelyi György, mint rendes és Vajasdi Mihály, ki Zilahról jött, mint segédpap, ketten szolgáltak Németiben 1742-ben; ez utolsó az oktató teendőit is végezte; mindketten csak egy évig maradtak állomásukon. Már 1743-ban Szigeti János hozatott helyükre, ki papi hivatala mellett az igazgató terheit is viselte; kettős hivatala legfelebb szeptemberig tartott; szeptember után Vajasdi és Polgári Mihály ketten professzoroskodtak a németi főiskolában. A pap ide nem írható hibával vádoltatván két év múlva elbocsátatott, s helyére.

1745-ben Fáy József hozatott, ki Erdélyben született Fejérmegyében, Nagylakon, 1707. március hónapban. Apja pap volt, ki Nagylakról Miriszlóra költözött; onnan ment József 1714-ben az enyedi főiskolába, hol 20 évig tanult, széniorságot is viselt. 1734. augusztus hónapban indult a hollandi akadémiákra. Leydában az 1737. év őszeig hallgatta Schultens Albert felügyelete alatt Van der Honert, Fabriciust, Vesseliust s közönségesen oltalmazta „De fovea sine aqua“ készített értekezését. A törvényt Vitriarius Vessenberg alatt, a bölcseisést Gravesandától tanulta. Október hónapban haza érven Marosszentkirályon báró Losonci Bánfi Zsigmond udvari papjává lett; onnan 1738. Nagybányára, 1743. Misztótfaluba, 1745. Szatmárnémetibe jött, itt 1749. egyházvidéki jegyzővé választatott, 1762. esperessé emeltetett; e tisztes hivatalát folytonos erőlylyel viselte 1771-ig, mikor földi pályáját, melyen hátra egyet se lépett, becsülettel végezte be. Mig ő élt, addig a németi főiskola külön nevelt tudományos férfiakat a honnak; halála után beleolvadt a szatmári tanodába; az igazgató tanács is egy terembe gyűlt a közös iskola ügyei felett tanácskozni.

Fazekas György 1771-től 1776-ig volt németi lelkész. A kedvetlenségeket itt megunva Nagybányára, később Nagykállóba ment, hol meghalt. Ezt 1776. Burján Sámuel váltotta fel, ki ide Máramarosból Taracközről hozatott; ott az egyházvizsgálati jegyzőkönyvben 1771. róla következők maradtak emlékezetben: „R. D. Samuel Burján delegati judicii superintendentialis ordinationibus satis fa-

cit, praeterquam, quod memoriter precatur, liturgiam habet propriam, in hac superintendentia non usitatam, nec canonicis sese testimonialibus coram R. seniore legitimavit.“ Meghalt 1778. az egyházi év közepette s helyette Petróczi Ferenc töltötte ki az esztendő.

Szini Szegő István 1779. jött Tokajból; ide jötté évében egyházvidéki ülnökül is elválasztatott. Szemei elhomályosodván 1795. hivatalát letette, 1799. meghalt. Javait a németii egyházra hagyta végrendeletileg. Tarczali József az 1795. év tavaszán hozatott át Szatmárról; esztendő mulva másuvá költözött. Remetei Dohi Sámuel, ki miután kolozsvári deákpályáját s akadémiái utazását bevégezte, 1792. Szinerváralljai papá választatott, onnan 1796. Németibe hozatott; innen 1800. Apába, onnan Kiskolcsra változott, hol 1806. meghalt.

Széles András 1800-ban jött; egy év mulva akadémiákra indúlt. Utána 1801-ben Herepei Sámuel jött, a nagy eszű, szép nyelvű szónok, ki hibás erkölce miatt Kolozsvárról elbocsáttatott, s minthogy bizonyítványt nem mutathatott: a németii papságba sem az egyházmegye, sem az egyházkerület meg nem erősíthette: ugyanazért, még azon évben Meleg Dániel pótolta helyét, ki az év letelte után Szárazberekre vitetett lelkészül. Gál Sámuel 1802-ben hozatott Szentkirályról, hol pap volt; itt 1809-ben egyházi ülnökké is elválasztatott. Meghalt 1814-ben okt. 1. Itteni hivatalkodása első évében szenteltetett fel a németii, műizléssel és gazdagon szerelt templom és a csinos, bádogfedelű torony. Ugyancsak ennek idejében 1805. engedte meg a felsőség azt, miszerint a németii papnak a város évenként 300 frtot. 16 öl fát; a káplánnak, ki egyszersmind tanítani is köteles, 200 frtot. és 8 öl fát; az egyházfinak 30 frtot., a harangozónak szinte 30 frtot. fizessen. Ezen felül a papnak minden fordulóban 8—8 köblös föld és 8 boglyás kaszáló adatott. Okt. 1. napjátóla megholt Gál Sámuel helyett tavaszig Tóth Bénéjám in teljesítette a lelkész teendőit.

György József az 1815. év tavaszán jött Németibe, ki született s tanúlt Sárospatakon; onnan 1809. akadémiákra indúlt, de a háború vészei közt Bécsnél tovább nem mehetvén onnan Narbonne Ferenc hadvezértől nyert útlevelével hazatért; a zempléni felkelt nemesség közt tábori

káplánságot vállalt; később sátoraljaujhelyi lelkész lett; onnan hozatott Németibe. A szatmári egyházmegyében előbb főjegyzővé választatott, később esperessé emeltetett, s mint egyházmegyei főpásztor halt meg 1852-ben szept. 21. Kategórikusabb beszédű magyar papot keveset mutathat fel a kor, melyben élt. A jó s ép humort, az eleven élceket, a modort, melyben az igazat ki szokta mondani, sokáig megemlegetik mindazok, kik ellen és kiknek gyönyörködtetésére használta a jó öreg lelkének ama nemes szikráit. Kathedróját Németiben

1853-ban fia György Lajos a lángeszű, tevékeny protestáns lelkész foglalta el, midőn akadémiai tudományos utazásából megérkezett. Nem kenyerem a dicsérgetés; kivált élő embereket nem örömezt dicsérgetek, félvén hogy a szerénység gyönyörű virágát elperzselem és lehervasztom a meleg szavakkal; de e mellett azt is megvallom, hogy midőn a valódi érdemnek a kiérdemlett koszorút megvisszem, akár eleven, akár halott legyen az érdemek fia: akkor édes meglegeedés üli ünnepét lelkemben. György Lajos azon hitszónokok és lelkészek egyike, kik magasztos hivatásuknak a legkisebb részletben is megszoktak felelni. Ő egyháza hiveinek atyja, testvére, barátja, a szónokszékben úgy, mint hivatalszobájában és hivei hajlékában. Ő tanácsadója, szószólója és bírása hittestvéreinek; közvetlen felügyelője, útmutató vezére, igazán direktora a gondja alatt pályázó három osztályú fi és két osztályú leányiskolának. A tanítókkal együtt tanácskozik, együtt tanít; tudja, mindenik osztályban mely tanok, mily módszeren taníttatnak, mindenik tanágban mely részleteken járnak a növendékek a jó szellemű iskolában, honnan igen jeles készültsgű gyermekek jönnek pályázni évenként a szatmári gimnáziumban. Ha egy üstökös csillag ereszti szét kölesönözött fényét a csillagos éjben, Gy. L. előadja tanításában annak eredetét s megmagyarázza kültulajdonait, s határozottan kimondja, hogy az épen úgy nem jelent semmit, mint az a légtünemény, mely a tavaszi és őszi hónapokban futkározik a nagy űrben legnagyobb mennyiségben, melyet csillaghullásnak mond a mező embere. Ő szavával teremt: egy predikációt mond; és már a következő napokon, a takarékmagtár alapja le van téve Németiben. Ha kormányrendelet jó, melynek tartalmától hivei idegenkedni látszanak:

ő kathedrai beszédébe szövi annak magvát, s ihletett ajkai közt annak keserű ize megédesedik, s nem hat többé bántólag a nép kedélyére; ő lelkesít és oktat mindeneket, kik szája beszédét szeretik, és ha popularitását valaki becsmérli, ócsárolja, vagy éppen megmosolyogja: azzal éppen nem gondol; könnyebb a napot helyéről kivetni, sugárkoronájától megfosztani, mint őt, utjáról, melyen mindig eszélyesen jár, letéríteni. Népe által szeretettebb pap nincs magyar honban három is, mint Gy. L., kinek mivelte lelkű neje a németii növendékleányoknak a varrásban és kötésben ingyen leckéket ad s hetenként kétszer velük együtt köt, varr. Sok ily papot és papnét a hazának! akkor észrevétel nélkül megépül Istenországa a protestáns egyházak hívei közt; úgy legyen! Amen!

A németii reformált iskolák.

Midőn a hajdan híres iskolát az olvasó közönség elé állítjuk, fáj szivünk és lelkünk a bánatnak miatta, bú borúl el lelkünkön azért, hogy a kollégiumi rangban virágzott iskola multjából néhány neven kívül mindent elseprett az idők vihara, mindent elperzselt és hamvasztott az inség verőfénye! A néhány emlékiratból, mely ez intézet multját az örök feledéstől és enyészet hatalmától megmenté, annyit következtethetünk, hogy Németiben szinte azon időben alakult nagyobb tanoda, midőn Szatmárt. Legrégibb okiratot mindazáltal csak 1665-ből mutathatunk a város politikai jegyzőkönyvében, midőn Török Judit végrendeletében a németii deákokról emlékezik.

1665-ben tehát Németiben már főiskola volt, melynek tanárai közül a következők nevei maradtak meg a történelem számára:

Orosz Péter, kiről a debreceni iskola főnévtárában fel van jegyezve, miszerint 1670-ben volt ott deák. Patai Mihály 1679. évben kezdé meg tanári hivatalát Németiben, ki innen akadémiákra ment, s utazási költségei fedezésére az itteni szabócéh egy aranyat ajándékozott. Erdősi János 1690-ben jött, 1692-ben szatmári aljegyzővé lett s

utána 1692-ben Zólyomi Zsigmond hozatott, kit, nincs megírva mikor, Ladányi Ferenc követett.

Tacsi H. Izsák 1699, Ecsedi Márton 1702, Debreceni B. Pál 1706. tanítottak a németii tanodában. Ezen kezdődik az iskola régi könyve, melybe utódai beírvák.

E könyv szerint Németi András 1707-ben, Búcsi István 1708-ban, Szentpéteri János 1709-ben jött ide, s 1710-ben meghalt. Utána Viski Márton hozatott 1711; kit 1712. Körtvélyesi Sámuel követett; ez 1714. Kabai Istvánnak engedé helyét, ezután 1715. Becske-reki István és Vári Imre jöttek.

Virág Szatmári János 1717-ben kezdé meg tanári pályáját a németii főiskolában; helyére 1720. Nánási István jött, kinek 20 beöltözött, deák, tanítványa volt. Hagymási Pál 1723, Aszalai B. János 1725, Ujfalusi Gergely 1727, Perselyi István 1728, Harsányi István és A. Szalai János 1729-ben vezérelték Németiben a tanuló ifjúságot.

Ferenczi János 1731, Gerzsényi István 1733, Danka András 1734-ben jött ide Kolozsvárról, mint az egyházvidék emlékiratai közt lelhető bizonyítványa mutatja. Ez 1737. Németiből elment, de 1741-ben visszajött, s mind a lelkész, mind az oktató hivatalát viselte. Bajoki János, ki 1737. jött, szinte mind a két hivatalt vitte 1741-ig, mikor más egyházba költözött. A Bajoki idejében megsza-porodott deákság tartására 1737. gróf Teleki Anna a bő-kényi dézmát egészben oda ajándékozta.

Vajasdi Mihály 1742. mind a papi, mind a tanári hivatal terheit emelte, más esztendőben Zilahra költözött. Polgári Mihály, ki mielőtt akadémiákra ment, várii tanító volt, 1743. jött Németibe professzornak. Azt követelte, hogy fizetése 1646. a lelkészével egyenlővé emeltessék; kívánsá-ga nem teljesítettén Hadháza ment lelkipásztornak.

Komlói András idejében 1746. egyesült a szat-mári és németii iskola a felsőbb tudományok taníttatása végett; midőn Komlósira többé Németiben szükség nem volt, Szatmárt pedig a vezértanári szék alkalmas egyénnel volt betöltve, lelkipásztorúl Csengerbe, onnan 1773. Sá-lyiba vitetett.

1749 óta Németiben csak elemi iskolák vezettetvén egy ideig azokban két tanító alkalmaztatott.

1805-ben I. Ferenc osztrák császár és magyar király megengedvén azt, mikép a belső személyek mind a két városban a városi közpénztárból fizettenessnek, a káplántanító számára 200 frt. 8 öl fa, a második tanítónak 200 frt. 16 öl fa, a harmadiknak ugyanannyi rendeltetett. A leányokat a kántor és orgonista tanítá és nevelé hajdan; azok tanítják jelenben is.

Jelen 1860. évben a némétii három osztályú, teljesen szervezett elemi iskolában és két leánynövelében, következő érdemes egyének hintegetik a tudományok magvait a fi és leánynövendékek kebelébe: Ágoston Sámuel (segédlelkész), Sallai Mihály, Beke József (a fiskokolában); Viski Sámuel, a szatmári és némétii tanítók nesztora, és Nagy György (a leányiskolában).

Mindennemű némétii iskolák igazgatója György Lajos, lelkész.

A tanítványok összes száma megközelíti a 400-at.

Bartók Gábor.

FORDÍTÁSI KÍSÉRLET OVID „ÁTALAKULÁSAIBÓL.“

I.

A fehér szedér sötét színt ölt.

IV. K. 55—166. v.

Píramusz és Thisbé, ifjak legszebbike eggyik,
Másik legkitünőbb szépségű szűze keletnek
Tőszomszédban laktak, hol mint a rege tartja,
Nagy várost övezett Nínus neje téglafalakkal.
Ismeret és hajlam lett a szomszédi viszonyból.
Ezt az idő nevelé. Tartottak volna menyekzöt;

Megtilták a szülék; mit tiltani nem vala módjok :
 Keblöket a viszonos szerelemnek lángja hevíté.
 Nines tanu, intéssel s jelek által szólnak egygyütt.
 Annál izzóbb lesz, ha befetted, az elfedezett tűz.
 A két lakhely közti falon vékony repedés volt,
 S ezt még akkor kapta, midőn hajdanta felépült.
 Sok század folya el, s a hibát még észre se vették.
 Mit nem sejt a szerelm? Szeretők! ti vevétek először
 Észre, s a szó útjává tettétek, s kicsi zajjal
 És bízton haladának a nyájas igék azon által.
 Gyakran Píram ezen, Thishé más oldalon állván,
 S kölesünösen szíván egymásnak szájleheletjét,
 Mondák „írigy fal! hogy gátolod a szeretőket?
 Sokba kerülne-e, egygyé minket lemni ha hagynál?
 Vagyha sok ez, legalább megnyílnál csókotadásra?
 Hála csatol hozzád, és valljuk is érdemedül azt,
 Hogy szavaink a baráti fülekhez bízton elérnek.“
 S hasztalan ily szavakat szólván a külön helyen éjre
 „Isten hozzádat“ mondtak, s kiki a maga részén
 Csókot adott a falnak, bár az nem hata által.
 Szétűzé a jövő hajnal szikráit az éjnek,
 S a fű harmatját felívá a nap sugarával,
 Összejövé a szokott helyen, és csendes susogás közt
 Telve panaszszal előbb, végzik : hogy a hallgatag éjben
 Őreiket megcsalván a házból kiosonni,
 S onnan távozván a várost is tova hagyni
 Kísérljék, s hogy a tág rónán tévelygni ne kelljen,
 Egymással Nínus sírjánál jöjjenek össze,
 És fának rejtezenek árnya alá. Vala ott hűs
 Forrásnál hőszin szedrekkel rakva derék fa.
 Szerződtek, s a nap, mely most oly késlekedőnek
 Látszék, habba merült, s a sötét éj kelt ki a habból.
 Ekkor az ármányos lány ajtót nyitva sötétben,
 Fátyolozott arccal kimegy, és rászedve övét
 A sírhoz meg is érkezik és a jelölt fa alá ül.
 A szerelem bátorrá tette. De ím egy oroszlán,
 Tajtékzó száján barmok frís vére tapadva,

Jő, a közel forrás nedvével eloltani szomját.
 Ezt holdfényénél még távolban látta meg a lány,
 Ez remegő lábbal barlang éjébe vonúla,
 Válláról lecsuszott fátylát futtában elejtván.
 A fenevad, miután szomját sok vízzel eloltá,
 S erdőnek tartott, véletlen a mezre talála
 Lány nélkül, s véres szájjal megtépte a leplet.
 Píramusz, a ki kevésbé késett, a porózónben
 A vadnak bizonyos nyomait meglátva halálszint
 Ölt, s a véres fátylat is meglelve imígy szól:
 „Egy rövid éjszaka két szeretőt fog döntení sírba,
 Kik közül ő hosszabb életre az érdemesebb volt.
 Én vagyok a bűnös, ó te szegény! én vettem el élted,
 Mert e borzasztó tájakra idéztelek éjjel,
 És nem jöttem előbb; engem szaggassatok ízre,
 S bűnös testem emésszék fel bösz harapással
 Ó ti vadak! melyek e kőszálnak alatta tanyáztok.
 Úgy de halált félénk óhajt.“ Thisbéje ruháját
 Felveszi és vele a kijelölt fa alá megy az ifjú,
 S áztatván könnyel, halmozván csókkal az ismert
 Öltönyt, „hulljon rád kiomolt envérem is“ úgymond,
 Kardját, mely derekán függött, testébe meríti,
 Hirtelen a vérző sebből félhalva kirántja,
 És háttal földön fekszik; magasan szökik a vér,
 Mint ha az elromlott ónesőn repedés esik olykor,
 Sisztergő keskeny nyílásán messzire szórja
 A vizet, és a léget hangoztatja lökése.
 A fa gyümölcsei vérrel meghintetve sötét színt
 Öltenek, a vértől nedvessé lett fagyökér is
 A függő szedret festette biborcsiga színre.
 Bár még most is fél, megcsalni hívét nem akarván,
 A lány visszajön, és szeme, lelke nyomozza az ifjat,
 És mily nagy vészből menekült, elmondani vágyik
 S ámbár a helyet és gyakran látott fa alakját
 Ismeri, mégis kételyt kelt a gyümölcs színe benne,
 Kétli, ha vajjon az-é? Mialatt kételkedik, ímé
 A tagokat véres földön fetrengeni látja,
 Reszket, visszariad, puszpangnál arcszíne sárgább,

S megborzad, mint a zúgó tenger, ha csekély szél
 Felborzolja színét. De midőn vártatva hivére
 Ismert, méltatlan kezeit tördelve zokog fel,
 Tépi haját, és a szeretet hullát megölelvén,
 Könnyel tölti el a sebet, és a vérbe vegyíti
 A könnyet, és a jégarcot csókolva kiáltja:
 „Píramusz! ó mi szerencsétlenség foszta meg engem
 Tőled! szólj, szeretett Thisbéd szólít neveden meg,
 Halld meg hát szavait, s béhunyt szemed újra emeld fel.”
 Píramusz a „Thisbé” névnel fölemelte haláltól
 Megnehezült szemeit, s látván őt, újra lezárta.
 A lány ráismert fátylára, s látva a hüvelyt
 Kard nélkül, mondá „szerelem s tenjobbkarod ölt meg
 Tégedet ó te szegény! nekem is van erős karom erre,
 Van szerelem kebelemben, erőt ad ez a sebezésre.
 Sírba követlek, szánandó oka, társa leendek
 Hunytodnak, s kit csak sír téphete el kebelemről,
 Többé a sír sem lesz képes tépni el onnan.
 Erre azonban mindketten kérünk titeket fel,
 Szánandó szüleink! ne szegüljetek ellene annak,
 Hogy kiket a szerelem s végóra is összekötött már,
 Majd hullájokat is legalább egy sírba temessék.
 És te fa! mely most egynek gyász testét fedezed be
 Ágaddal, később majd kettőét fedezended,
 Tartsd meg a vér színét, gyászhoz mért barna gyümölcsöt
 Hozz mindég, emlékeül a kettős temetésnek.”
 Szólt és keble alá illesztve hegyével a gyilkot,
 Kardba rohant, mely még most is nedves vala vértől.
 Kérelmükre hajoltak az istenek és a szülék is,
 Mert a gyümölcs, ha nagy érettségre jut, éjszínüvé lesz,
 S egy hamvtartóban pihen a két máglyamaradvány.

Somossi István.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

AZ UNGVÁRI HELV. HITV. EGYHÁZ

TÖRTÉNETI TÖREDÉKE.

Mihelyt felpirult Németországban a reformáció napja, mely a szellemvilágban fényt terjesztett el, átsugárolt a Kárpátokon édes magyar hazánkba; itt szellemvilágossága hatályosan terjedt városokon, falvakon, egyik helyiségből a másikba lobbanván át gyorsasággal. Munkácsen buzgólkodott Kálmáncsehi Márton. Hittisztító igéje átzengett Ungvárra is, és varázs-ereje teremte Ungmegyében a legelső ungvári prot. egyházat. Ezen világosság, mint vonz-erőt talált villany, hamar terjedt; úgy hogy már 1546. évben egyházi gyülekezet alakult Ungvárt. 1556-ban pedig gróf Homonnai Drugeth Ferenc által pártoltatott. Ennek utóda Homonnai Gáspár megyei főispán H. I. papot, kit a barátok üldöztek, kedvelvén, keblére fogott, és ezúton az egyház jövődjé megalapult. (Igy puhatható a Drugeth családról szóló iromány régiségekből a megyei leveltárban). A szomszéd falvak is nagy többségben reformálódván, mint leányegyházak Ungvárhoz szövetkeztek s a vár urától tett dotációhoz ők is fizetéssel járulva, fényes egyházzá növekedett. 1589-ben már Miskolci Pál predikátor alatt következő az egyház lelkészének s tanítójának fizetése.

I. A várból 1) A mezei malomból a három kőnek egyike predikátor uram számára jár. 2) Buza száz kepe azaz kétszáz kereszt. 3) Tíz sing fainlandi posztó. 4) Huszonöt köből búza a Diós-malomból. 5) Tíz szekér széna a majorból. 6) Két verő disznó. 7)

Nyole bárány. A kegyelet így mutatta akkor magát, méltán nevezettek kegyuraknak.

II. A városból: 1) Késpénz kétszáz azaz 200 forint, melyeket kántoronként tartoznak letenni négyszer. 2) Búza 12 köből. 3) Fa 12 szekerral. 4) Bor négy hordóval. 5) Halotti predikációtól 5 dr, esketéstől egy forint, keresztelestől 12 pénz.

III. 1) Vannak bizonyos dézma adó szőlők, melyekből a predikátornak ötöde járt, ezen szőlők szám szerint 22.

2) Vannak szántóföldek mind a két mezőre 12 darab.

3) Mind borból mind búzából királyi dézma egészen.

IV. A filialisokból, melyek ezek: Alsó- Domonya, Felső- Domonya, Nyevice, Árok, Huszák, Kemence, Petróc Radván, Minaj. (Mind népes leány egyházak voltak, később elszélesztettek, Radván és Minaj maradt meg egyedül).

1) Domonyáról proventus, egy gyümölcsöskert, vulgó papkert; három darab szántó föld. Búza fizetés minden egész helyes 52 kéve búzát, félhelyes 26-ot, keresztelestől tyuk, vagy 6 pénz. Esketéstől minden vendég egy garast. Halott temetéstől 16 pénz. Királydézma mind borból mind búzából oktáva. Minden kedden kijár a predikátor ide, egyéb napokon pedig s innepeken Ungvárra járnak be.

2) Proventus ex Radván pari modo. A többi filialisták a káplán filialisai részére fizetnek.

Proventus rectoris scholae Ungvariensis.

A városból. Száz forint kész pénz és két köből búza.

Gyermekek tanításától 1) A mely gyermek Filippust tanul 2 frt. 50 pénz. 2) A ki grammatikát tanul memoriter 1 frt. 50 pénz. 3) A ki Donátot tanul memoriter 1 frt. 25 pénz. 4) A ki Donátot tanul olvasva 1 frt. 5) A ki a Donátot tanulja silabizálva 25 pénz. 6) A ki Alfabetarius, 32 pénz. 7) A vidéki gyermekekkel a mint megalkudhat a scholamester.

Halott temetés felett való énekléstől: Rendszerint 32 pénz fele a scholamesteré, fele a deákoké, ha pedig valaki jó akaratjából többet ad in communi, annak is fele a mesteré, fele a deákoké, ha pedig valaki külön fizet a mesternek a deákoktól, érje be kiki a magáéval; Minaj filia a mesteré.

Harangozástól. 1) Rendszerint való harangozástól a deákoknak egy búza kévét, és a kinek szőlője vagyon két két itce bort ad minden ember, a kinek bora nincs az árát currenti pretio. (Dézmáláskor ezen borszedés ma is gyakoroltatik eme jogon a r. kath. harangozó és kántor által). 2) Halotthoz való harangozástól valamennyiszer meghuzzák, amnyi három poltra, ez is a deákoké.

Appendix. Mivel sokszor megesik, hogy falukon levő halottak temetésinek pompájukra néha mind a deákokat, mind a mestert, néha csak a deákokat hívják, ez iránt való fizetésre nézve rendeltük: Ha a scholamestert deákjaival együtt hívják temetésre, a mit nekik egy summában fizetnek. fele a mesteré, fele a deákoké. Ha pedig csak a deákokat magukat hívják, a mit nekik adnak, az övék lesz és a mesternek épen semmi közi nincs hozzá. (Ezen kárta az egyház levelei közt van).

Ezen fizetés 1613-ig volt meg, de ez idő alatt is mig ily virágzó volt a lelkész anyagi állása, igen sok háborgatást szenvedtek a lelkészek, mert az országot elárasztott török háborgások elfoglalva tartván a vár urait, kiknek oltalma alatt voltak, a szomszéd nyevickei várban felkelt jézsuiták féktelenül háborgaták, még világi törvényszék elé is hurcoltattak, miről egy 1602-ben kelt panaszos levél ad tudomást az egyház levelei között; kár, hogy némely ide vonatkozó törvényszéki perek a megye levéltárából kivétetvén, elhamvasztattak bizonyos egyéniségek által.

1511-ben György grófot felkeresék panaszukkal az egyház és lelkész Balog János, ki akkor ungi esperes vala; de úgy látszik, hogy benne nem igen erős védőre számíthattak, mert nagyon világias és szeszélyes ember volt; mi be is bizonyult az által, hogy 1613-ban virágos kertének nagyobbítása miatt a vár körül a tervébe esett parokhiát, iskolát és templomot leromboltatta, elhányatta, s a lelkész és tanító hét hónapig egy kegyes nő, Kereszturi Klára Pankotai Jánosné, házában sanyarogtak. A mezei malom is elhányatott általa s miatta nagy fogyatkozás lett a lelkész fizetésében, másból nem kártalaníttatván. De minden világiassága mellett sem halt ki benne a hit szelleme, mert templomot mihamar építtetett az úgy nevezett Soutcában (a jelenlegi r. kath. templom) és hét hónap múltán paplakot is adományozott iskolával együtt a templom mellett. Mely paplak és iskolaházról szóló öröklevelet a megye rendeihez nyújtott sok kérelem után, Homonnai Zsigmond 1685. évben hozzá ment küldöttség Csicseri Orosz János alispán által adott át az egyháznak. (Egyházi levéltár.)

Nyugalom szállt be az egyházba, midőn a Boeskay által kötött békeség a magyar prot. egyháznak vallásszabadságát megalapította. Több egyházmegyei gyűlések tartattak itt ez időszakban. Nevezetes az 1634-iki, hol házassági ügyek presbiterialiter intéztettek s igen népes volt. A tiszta hit szellemereje mind inkább öregbíté az egyházat, hatalmas védkarján tartva 1604—26-ig a szilárd Homonnai Bálint, mignem a Bethlen által vallás szabadságunk uj-

bóli megerősítését cikkelyezett nikolsburgi béke után mihamar eltűnt. Eltűntével igen korán fonnyadni kezdett az egyház virágzása, mert utódai lazultak az egyház iránt s világi érdek miatt hátat fordítottak. 1636-ban Homonnai János alatt már erőszakoskodni kezdett a dézma elfoglalásán egy Sámuel Páter jézsuita; s 1640-ben el is foglaltatott. (Egyházi levéltár.)

A dézma elerőszakolásán feljajdulva az egyház, Görgei János espereshez, kit méltán lehet a legerélyesebbek közzé sorolni, járul panaszával, és miután azon időszakban templomok, földek erőszakoltattak el a reformátusoktól e megyében, az egyházak sorsát szíven hordozó esperes, hatalmas kérelmet nyújtott be Ungmegye rendeihez a dézma ügyeiben, panaszt pedig a templomok s földek miatt Rákóci György fejedelemhez 1644-ben, ki már ekkor Kassán Magyarország fejedelmévé kiáltatott: Rákócitól jött is, mihamar eme rendelet:

„Georgius Rákóci dei gratia Princeps Tranniae, partium Regni Hungar. Dnus et sicular. Comes etc.

Reverendo fideli nobis dilecto salutem et gratiam nostram.

A keged seniorsága alatt templomokat parochiákat és azokhoz tartozó reditusokat, pertinentiákat, hol és micsoda helyekben foglaltak volna el ez elmúlt időkben az ekklesiától, akarnám bizonyosan megh tudni. Parancsoljuk keglsen kegdnek, ez levelünk megadatván tudósítson kegd valósággal felőle, restituálhassunk mindeket, a mik ezelőtt az orthodoxa ekklesiához tartozandók voltak. Datum in arce Sárospatak dje 3. mensis Aprilis, anno dni 1644. G. Rákoc“ (Ezen levelet eredetiben egy magán könyvtárból volt szerencsém nyerni, az egyház részére átadatott, levelei közzé tetetett.).

Ezen rendelet nyomán felküldettek az előterjesztések a fejedelemhez, de egyszersmind a megye rendeit is újabban sürgeté Görgei az ungvári és gerenyi egyházak dézma ügyébeni intézkedésre, mely sürgetéseknek engedve 1646. márc. 28. Pongrác Gábor alispán elnöklete alatt küldöttség jelent meg s nyomozás történt a szőlődezma iránt. Napfényre jött, hogy az erőszakkal vétetett el a ref. lelkésztől (a nyomozás eredetiben megvan az egyház levelei közt), de visszaadott-e akkor, semmi biztos tudomás; hihetőbb az ellenkező, mert később e tárgyban ismét megújult a panasz s küldöttségi vizsgálat.

Elvesztvén már a vár uraibani főtámaszát az egyház, kettős buzgalmat fejtett ki, hogy a már Ungvárt bent lakozó hatalmaskodó jézsuiták ingerkedései s ellentőrekvései rajtuk erőt ne vehes-

senek; új gyámjaik keletkeztek a megye főbb uraiban. Horváth, Pongrác, Ubrisi, Mokcsai emlékezetes nevek az egyházra nézve, kik mint megyei tisztviselők a Homonnai György özvegye Eszterházy Mária urnő alatt is feltarták ellenében virágzásban az egyházat, mint védfalát az ungmegyei protestántizmusnak. Ez időben hívák meg, hogy kösziklája legyen a ref. hitnek a jézsuiták ellen, Tarpai Szilágyi Andrást 1659-ben Sárospatakról lelkészül, ki nemcsak megőrzötte az egyházat, erős presbiteriumot alakítva az itt hivatalnokolt megyei főbb protestánsokból, hanem becsülést is vívott ki. Esperessé lett Görgei halála után s folytatta a Görgei által megkezdett 1648-iki egyházmegyei matrikula összeállítását.

1680 körül Homonnai Bálint, Györgynek fiára, ki róm. kath. abbás volt, szállt az ungvári uradalom, kinek szelid lelke a keresztyén hit szellemét birta, s inkább boldogítani mint háborgatni tartotta illőnek az ősei által egykor hön kegyelt ungvári ref. egyházat, mit kimutatott, a midőn Patay István lelkész kérvényt adott hozzá a kath. papok által elfoglalt dézma és szőlők ügyében; mert azonnal meghatalmazta a gróf Mokcsay Jánost, hogy a megye általi küldöttséggel, melynek elnöke volt Orosz Zsigmond alispán, megvizsgálva az ügyet, ha Patay István lelkész okmány és tanúk által kibizonnyítja a szőlődézma őt illetését, igazságot szolgáltatva adják vissza, mi 1686-ban történt nyomozás alapján vissza is ítéltetett s adatott a ref. lelkésznek (az okmányok az egyház levelei közt vannak). De eme visszanyert javakat csak három évig használhatá az egyház, három év múlva ugyancsak uzsorás kamattal vétetett ismét el; mert a Homonnai Krisztinát nőül vett Beresényi Miklós gróf örökölvén Ungvárt, indulatos jelleme s túlbuzgó felekezetessége elvevé mindazokat a ref. lelkész Vári Mihálytól s ezen kezdé meg az üldözést, mignem áldozatul ejté az egyházat.

1695-ben elvön templomot, iskolát, paplakot, szőlőket, földet s mindent, s a szegény kihányatott lelkész P. Horváth György Ungvár városában volt házának egy részibe vontá meg magát, ide gyűlt mint egykor az apostolokhoz az üldözött keresztyénség körébe keserű könyek között imára a nép; mignem az irigység és hatalom szövetkezve, ezen menhelyből is kiszakasztva elhurcolá. April 15-dikének dele azon keserű idő, melyen leküldé gróf Beresényi főispán udvarbiráját Kúszögi Györgyöt, ispánját János Deákot, porkolábját Váci Mátyást 12 hajdúval, ezek feldúlták a házat, s az asztalnál megragadván mint valami gonosztevőt Vári Mihály lelkészt nejével, gyermekeivel kivoncolták a városból. E zsarnoki tetten felingerülve az egyház, Horváth György urral a gróf-

hoz mennek és protestálnak ezen eljárás ellen, sőt mint főispánt, kinek kötelessége a jogokat tiszteletben tartani, tisztire, az ország törvényeire, a diplomákra figyelmeztetik. De ezekre csak azt felelte a gróf „Parancsolatja van Kolonics uramtúl, meg kell cselekedni“ (egyház levelei között).

A politikai világban ekkor már folyamban volt a II. Rákóczi Ferenc mozgalom, s az üldözött egyház Upori Lénárd István espereshez jelentvén az esetet, panaszával óltalom eszközzésére kéré fel. Hogy ezen panasz felterjesztetett a fejedelemez, abból lesz biztossá, mert 1705-ben a mikor már Beresényi is a fejedelemez oldalánál vitézkedett, a szécsényi várból 6. Októberben kelt fejedelmi rendelet, Ungh, Bereg, Ugocsa, Szatmár és Szabolcs megyékbe kiküldött Orosz Ádám, Kazinczy András és Rác János biztosokhoz, az ungvári egyházra nézve így szól „Most a Catholicusnál levő templom Ungvárt az ispitály mellett resignáltatik cum parochia et universis redditibus az evangelikusoknak“ (egyh. megyei matric. 1625 évt. lap 343).

A sokat szenvedett Vári Mihályt nem éré már eme vigasztaló intézkedés Ungvárt, mert 1705. év február havában a szelmenci egyházba vonult, szenvedései után ott várva be az örök megnyugvást. Elköltözvén Vári Mihály, az egyház pap hívásával vont lábra állt az egyházmegyével. Ujhelyi Istvánt, ki Sátoralja-Ujhelyben elkövetett egyház ellenes tettei miatt az egyházmegye kebeléből kirekesztetett, önhatalommal az egyházmegye rendelete ellenére, lelkészül hozta. E tetteért az egyház is kirekesztetett. Üterén találta az egyházat ezen büntetés, mert az elhabzott idők szenvedései s zajlása között megtapasztalta többször, mi jó az egyházmegye anyai kebele, nem késett hát töredelmesen megalázódva folyamodni az ugyanazon 1705. nov 17. Nagy Ráskán tartatott gyűléshez, honnét e határozattal bocsáttatott el. *Causa ungvariensium differtur ad alteram congregationem, quae furit tempore resignationis templi et parochiae ungvariensis; qua ratione hic et nunc non datur:* (egyházmegyei matric. 1625. lap 258).

Megtartatván még azon év dec. 2-án Ungvárt a templom és parochia rezignálása végetti gyűlés, ez ide iktatott hódolati okmány világosítja fel, mint tért vissza az engedetlen gyermek az anya véd karjai alá: „Mi nemes Ungvármegyében ugyan Ungvár városában lakozó helvética confesszió levő reformáta ecclesiának alább specificált tagjai recognoscáljuk per praesentes hogy az elmúlt 1705. esztendőben magunkat az Ungvármegyei szent fraternitásunk jó szokott rendtartásának temere opponálnván akaratjuk ellen mint kö-

zülök excludaltatott és excommunicált személyt nevezet szerint Ujhelyi Istvánt Kapos városából magunk városába ekklesiánkba behoztunk. Melyhez képest mi is megemlített sz. fraternitástul érdemünk szerint excommunicáltatván magunknak hagyattunk. De mi is megismervén fogyatkozásunkat, megemlített sz. fraternitásunkhoz ismét recurraltunk mint atyánkhoz, nagy alázatosan megkövettük, igérvén magunkat arra semel pro semper hogy a nunc in posterum soha többé az szent fraternitásnak canoni és végzési rendelési ellen nem refractariuskodunk, sőt in omnibus justis et licitis mindenkor ő kegyelmeknek vallásunkhoz való hűségünkől religiose engedelmeskedünk; melynek nagyobb erősségére adtuk ezen recognitionális levelünket. Ezen megegyezésünk lett praesentibus nobis Stephano L. Upori seniore trac. ungen. et notario trac. ejusdem Samuele Györkei caeteris fratribus in grli congregatione in Ungvar celebrata, nec non conmembris ecclesiae ungvariensis iudice primario Johan Szathmári, Perillustri ac generoso dom. Georgio Horvath. G. nob. Dom. Steph. Tóthfalusi, Stephano Ladanyi caeterisque assessor. Ungens. ecc. (Liber ecclesiae dioeces. ungensis 1648. lap 114).

Az egyház visszanyervén ismét templomát, parokhiáját, örömkönyvek között lépték át a szentház küszöbét s sziv rezgéssel élnekelheték a XXX. és CXXXVIII. zsoltárokat. De ezen öröm csak reggeli harmat volt, mi meg sem nedvíthetvén a földet, az égető nap felsüti, alig merül le öt év az idő tengerébe, midőn meghúzatik a halál harang, készül a sir s az 1710. év eltemeti a fokonként süjjesztett egyházat, hiveinek nem maradván egyéb örökség a bánat árva könyei s az erős hit adta feltámadás reménye. Sirásói voltak az egyháznak egyrésről az elgyengült hívek tehetlenségéből fejlődött kötelesség mulasztás, t. i. az 1707-től 1710-ig közöttük lelkészkedett Váci Istvánt utolsó évben midőn innét mozdulni akart, az egyház látogatásig teljesen ki nem fizeték: másrésről a tiszt. lelkész, ki fel nem akará ismerni, bár benne uszott, azon idők nyommasztását s várni a fizetésrésztlet után: harmadik résről az egyházmegyei gyűlés, mely bár jól tudta azt, hogy II. Rákóczi Ferenc szerencsecsillagának 1709. évbeni elhalványultával a jézuiták emelték fejüket s az ungvári prot. néptől egyházi adót erőszakoltak, s így két részre egyházi, harmadik részre a harcos idők nyomasztó világi adóját is fizetni kellett, természetyszerű volt, ha háttérbe azt helyezték, melyért erőszakot nem szenvedtek, mind ezeket szem elől tévesztve az egyházmegye Dobóruszkan tartatott ülésében így határozott: „Eccle ungvariensium suspenditur

donec R. D. St. Váci satisfaciendum fuerit ratione restantiar (e. m. matr. 1625. lap 308.) s az elköltözött lelkész helyét más nem foglalá el. Mi könnyű lett ezen intézkedés után a pásztor nélkül hagyott nyájjal elbánni, az ige hirdetésétől megürült templomot, s paplakot, melyeken különben is ólálkodó szemeik függtek a jezsuitáknak elfoglalni s így az egyházat a kész sirba betemetni. —

Miután Bercsényi az 1710. Vadkertnél történt vesztett csata után nejével s elvihetett javaival kiillant az országból, beültek a jezsuiták az ungvári uralomba; egymásután fogdostattak el az egyházhivek. Nem levén többé semmi összetartó kapocs, nagyon meggyérültek. Minden oldalról kisírtettek a családok is hogy eltereltesse nek hitökből. De ők várták mint tengeren lebegő hajósnép, ha fekete felleg fekszik a tengerre, az ég tisztulását a kedvező látör feltüntét. Ámde hasztalan, egyházuk rájuk nézve Ungvárt elveszett. Busongásaik között küldé hozzájuk a gondviselés p. Horváth Ádám urat, ki hallván panaszukat, látván elhagyatottságukat, lelke mélyében protestáns könyekkel megsíratva, hogy önvétkök nélkül kényszerülve ne legyenek imádott felekezetöktől elszakadni, egybe hívá öket tanácskozásra jövendőjük felett. Miután reményök többé nem lehet újra visszanyerhetni elvett templomukat, arra bírá hogy vonják el magukat a radvánci leányegyházba addig, míg útát módot mutat Isten, hogy az itt elvett Sionuk még egyszer ujba felépül, s ide kérjenek lelkészt. De ezer volt az akadály, mert Radváncon sem templom sem parókhia nem volt. Segít ezen a nagy-lelkü férfi, Radváncon levő kuriáját küljárulékaival együtt pap jövedelmeül ajándékozza, úgy hogy a belfundusoni házacska egyik részibe istenitiszteletre gyűlnek, a másokban a lelkész vesz lakást. Hálás köszönettel fogadták a hivek e tanácsot s ajánlatot és 1715. lelki vigaszukra Tasnády István lelkészül közzéjük küldetett, ki 1724-ig nem nagy előnyére volt az irigység s önkény sujtotta szegényült egyháznak, felette kiesapongó életü levén, mi okból később hivatalát veszté.

1724—1742-ig a sok papváltozást csapta az egyház fejéhez elmostohult szerencséje, úgy annyira, hogy 18 év alatt hat papja volt, kikről fájdalom az egyh. m. mátrikák több rosszat mint jót tartnak feljegyezve s nem is volt csoda, ha ilyen pásztorok alatt merészkedtek a jezsuiták deákjai még ide is kijárni istenitiszteletök zavarására; mert hogy ezt tevék, igazolja azon siralmas panasz, melyet az egyház Balla János lelkészükkel benyújtott a megye ren-

deihez, előadván, hogy a jézsuiták diákjaitól istenitiszteleükben már több ízben megháborítottak. „Legkülönösebben sz. háromság vásárnapján annyira vetemedtek aljas lármájok, csufolódásokkal a haranglábra ülvén, hogy az istenitiszteleket félbe kell vala hagynunk, mi már requiráltuk Szabó Ferenc jésuita rector uramat de satisfactiot nem nyertünk. Melyre való nézve nehogy többször ily illetlen dolgok essenek, nehogy majd valamely siralmas dologra fakadni kén-teleníttessünk, alázatosan folyamodunk a tek. vármegyéhez, méltóztassanak ennyi sok szenvedésünket szívökre venni és interponalni magokat mellettünk. Mely hozzánk megmutatandó kegyességeért a tet. vármegyének éjjeli nappali könyörgésünkkel áldást kérni a t. n. vármegyének meg nem szűnünk“. (Vármegye lev. tár.) A megye ezen kérvényt áttette a jésuita rektorhoz azon határozattal, hogy a tényesek megbüntettessenek. Ez oldalról esendesen is maradtak ezentúl; hanem továbbá is pangásban kellett vesztegleniük a gyakori papváltozások miatt, mert mindig igaz volt az, hogy a lelkész egyházát boldogítani törekvése nélkül, mit pedig csak hossz-szab ott maradás közt ismerhetve fel a módokat, körülményeket, hívei lelkületét, tehet, az egyház ritkán lendít valamit; s ezt én természetesen is látom. Miért? kiki befelelhet magának.

1745. Mihályfalvi jött lelkészül, ki részeges kicsapongásai miatt 1746. elmozdított, s helyette a sárospataki iskolából Onika László hozatott, kiben épen a másikhöz hasonlót nyert az egyház, 1747. hivatalától meg is fosztatott. Ezután lett 1748—1749. Diószeghy Dániel, ily pásztorok alatt valóban kopáron legelt a nyáj. 1749. jött a jeles Benyéki György, ki tíz évi apostolkodása alatt erélyes buzgalmat fejtett ki s készítő alapját az új életre ébredni indult egyháznak. Sokat fáradozott a szomszéd gerenyi egyház templom, parókhia, mezei földek ügyében, melyeket 1754. B. Sztáray Imre főispán az oroszok részire erőszakkal elfoglalt, miatta per-be is idéztetett. (megye lev. tár.) 1759—1764-ig Vályi Márton, 1767-ig Literáti András. Ekkor jött Győri Imre jeles észtehetségű, bátor; panaszkodván előtte Ungvárt lakó hívei, hogy a kathólikusok isteni tisztelete gyakorlására erőszakoltatnak, kényszeríttetnek, nem szűnt meg kérelmével s személyes járásaival addig ostromlani a megye rendeit, míg 1767. kelt megyei rendelet által ez alól fel nem oldoztattak (megye lev. tár.).

Égett lelke a vágytól ez egyháza boldogulásán munkáló igaz pászturnak visszahelyezni az egyházat régi fényes helyébe Ungvár-ra. Miért is 1778. folyamodott a néppel együtt II. József császár-hoz, felfejtve alapokait s ehhez eszközölve a megye rendei által adott

relációt, melyeken kéri az ungvári anya egyházat visszahelyezni. Leírás lett: az egyháznak visszahelyezése; hanem a miként iránt újból nyilatkozatra szólíttatott fel a megye. Ez idő folyás alatt a hivek nagy keservére elhagyá Győri az egyházat, 1783. jöve helyébe Márton János, ki, miután Győri a visszahelyezési leirat után legazonnal áttette lakását Ungvárra, három évig Both Mihály buzgó református házában önfelajánlása után lakott, és ott tartotta az istenitiszteletet.

1786. a megye prot. urai közelebb vették magukhoz az ungvári egyház ügyét, belátva mi hatással lenne az egész megyére, ha a székes városban egyházuk van, együtt az egyház hivek közakaráásával s az egyház megye belenyugvásával Sárospatakról az iskolából lelkészül hozzák az ügyes tapintatú, tetterre kész ifjat Gödör Györgyöt, ő lett Nehémiása az ungvári egyháznak, ő szedte fel a sirhantokat, s feltámasztá, bár a feltámadás után az egykor erős, dús egyház csak váz lett sok időkig. Beléptével azonnal a Győri által megragadt eszme nyomán küld újított kérelmet legfelsőbb helyre. Mire a konziliumról azon rendelés érkezik: „a római cath. által lefoglalt templomba járhassanak a reformátusok, ezt létesíteni egy róm. cat. és reformátusból alakuló vegyes küldöttség kísérténé meg egyesség mellett“, 1788. jan. 7. Benes István esperes, Vályi Márton jegyző, Nazdravecky György ungvári róm. kath. parokhus és arkhidiakonus több róm. kath. és ref. előkelő hivek egybegyűtével előterjeszték a leiratot; sőt maga a róm. kath. lelkész kérte a hiveket az egyezésre, mitől a nép, minthogy eleitől olta egymással mind e mai napig csendben éltek, nem lett volna idegen, hanem az egyesség mind e mellett sem jöhetett létre, mert okul adá a nép: „hogy nagy innepeken midőn a reform. is hosszadalmasan végzik istenitiszteletüket, miként foghatnák bevárni egyik vagy a másik fél nyugalomban az istenitisztelet végét, s nem keletkezhetnék-e könnyen ebből kellemetlenség“ (egyh. m. prot. 1713. lap 233.).

Rózenfeld András kir. biztos itt járván ekkor hozzá intézett kérelmet az egyház, előadva, hogy bár bebizonyult s elismertetett az ungvári templom, paplak sat. tőlük való elerőszakolása, ezt vissza nem nyerheték; eszközöljön engedélyt és helyt új templomnak építhetésére s Radvánról áttehetésére, nem kérnek ők többé vissza semmit elvett javaikból, sőt hogy a rezolucio sem sérül meg, kimutatnak 3000 forintot templomépítési alapúl. A megye rendei is felkarolván e kérelmet, hozzá kedvező csatolmányt téve, föl-

terjesztetik. Mely fölterjesztésre 1789. 27. jan. a templomépíthetési engedély leérkezett, helyről hallgatva. Hol vegyenek hát helyet. Nem késik a fáradhatatlan tudós lelkész azonnal megindult hiveivel amaz alapon zörgessestek megnyittatik helyiségért nyujtani a kamarához esedezést. Le is küldetett dec. 14. a válasz, megrendelve az uradalmi tisztartónak „a Só utcában 18 öl hosszú, 12 öl széles fundus kimutatását, de azon kikötés mellett, hogy az egyház fizetend évenként 4 rf. censust, és ezen censznak postahordozásaért a sós tisztnek 3 frt. 16 kr. e mellett a hely ott legyen, hol sem a közönségnek alkalmatlanságot, sem a dominiumnak kárt, de még a szomszédságban levő sóháznak és oda sót hordó szeke-
reknek is akadályt ne okozzon“. Ezen engedély közlése keservesen lehangolta az egyházat, a mikor nemcsak ősi fészket vissza nem nyerheté, de még a városból is majdnem egész kiszorított hely jeleltetett ki *). Nem fogadván el ezen helyet az egyház, újból felterjesztést tett kérelemmel alkalmas fundusért; a mit azonban a dominialis tisztnek rossz akarata miatt sokáig siker nem kísért, míg nem végre az 1790/-iki vallástörvény létesültével, az egyház a megye rendeihez nyujtott be egy lélekhez szóló, igazságot nem titkoló kérelmet, hogy közbenjárásukkal, ha másként nem, az országgyűlésre küldendő követek által is eszközöljék az egyház kesergetett s végletig zaklatott hiveinek megvigasztaltatását. A megye rendei felindulva, megsokalva a kecségtetéseket, utasításba adák követeknek e tárgyat a táblára terjeszteni. Nem lett siker nélkül e lépés, mert 1792. jun. 12. megjött a resolucio, melynek erejénél a jelenlegi két fundus, melyen a templom és paplak áll, átadatott: de eme csomókkal: „az egyház a funduson levő épületekért fizessen 386 vft. 44 krt. és évenként 8 frt. censust“. Ámbár nem kedvezőn hangzott ezen utópontja a resolucionak mint záradék azon hivek füleibe, kik oly szép sajáttól fosztattak meg az előtt ingyen, mindazáltal sietett az egyház teljesíteni s 16. juniushan ki is fizeté a 386 forintot, csak hogy már valahára célt érhessen; a censzust pedig folytonosan fizeté 1840-ig, a mikor ezen teher alól feloldoztatott, sok közbevetések mellett.

Égi átszelemülés sugárzott az összesereglett gyülekezeten, midőn Nehémiása, a benne bizókat el nem hagyó de megsegítő Istenhez velök egybe imát nyujtott fel, s lelkesíté őket az építés meg-

*) Megjegyzendő, hogy ezen itt említett Só útca, nem ugyanazon az 1613. évbani Só utcával, hol akkor Homonnai György az új templomot, mit a kathólikusok elvettek, épített, azóta egész megváltozott a város alaka, terjedése, utcái: ez a jelenlegi sóház útca, mely még akkor a város kül szélén esett, most már legszebb vásártér.

kezdésére, melyhez legazonnal hozzá is láttak, 1793. máj 16. a nép hálakönyei s szivrepesése között letétetett az alapkö. Ugyde a kicsinyre olvadt gyülekezet erszénye mihamar kimerült, tehetős kegyurai nem voltak, s az építés fenakadását féltették. De ott állt az ügy szentségétől ihletett lelkész, kinek jó akarata tudott segélyt teremteni. Szólt az Ungvárt lakó ágostai hitv. testvér protestáns híveknek, kik szintén pásztor és akol nélkül valának; ők a szót megérték s egyességre léptek 1793. a templom használhatása iránt kötelezve magukat az építkezésbei részvétre és jövőendőben is az egyház templomszükségleteinek fedezéséhez járulásukat felajánlva *). Ehez felajánlva a lelkész a radvánci papi jövedelmezésül használt telket úgy elzálogosítani 24 évre, ha a hívek a lelkész életteléi fizetését a telek átadásából származandó hiány némi pótlására magukra veszik, mit 800 vfrtokért tettek is. Ily módon épült gyorsasággal a templom s torony falazata. De már itt minden erőködés mellett is fenakadt; végkép kimerülve az egyház. Mit tesz hát az egyház. A haza protestánsainak vallásukért melegülő szívöket keresi fel érzékeny kérelemlevéllel, melyben viszontagságos sorsa élénken ecseteltetik. A lelkész pedig személyesen bekopogtat egyes áldozatra kész jóltevőkhöz segélyért. Ily átmenetek közt felépül 1796. évben a templom és 86 évi siralmas üldözések, nélkülözések után belép az Isten oltalma alatt hitét megtartott nép új templomába, ujult szívörömmel és hálát adva dicséri Istent a sokat szenvedett, de nyomora tüzeiben el nem égett egyház. A lelkész lakása lett a fundussal szerzett rozszant faházacska, melyben élt, mint ki nagy munkát végzett, nyugodt önérzettel Gödör György 1797. évig, a mikor fáradságait kipihenendő, a csicseri egyházba ment.

1797-ben meghívá lelkészül az egyház Pócs Andrást, ki nem hogy megvigasztalta volna a kedves pásztoruk után kesergő egyházat, sőt inkább elkedvetlenítette rút élete által, miből sok kellemtelenségek fejlődtek az egyházban, míg az egyházmegye innét el nem rendelé, végre is kathólizált. 1803—1817. Szarka József lelkészete alatt kevés előhaladást vett az egyház. Mignem 1817-ben az emberek szíve kulcsát bíró Nagy József belépvn, 12 évi lelkészkedése alatt nagy előmenetelre vezette az egyházat. Mindjárt bejöttével gondjába vette a zálogba vetett radvánci telek kiváltását,

*) Ezen testvéri szeretettel kötött egyesség ma is épségben van, sőt azzal bővítve, hogy 1855. évtől a lelkésznek felajánlottak pénztárukából évenként fizetendő 30 pftokat.

hogy a lelkész anyagi állása jobbúljon: e célra tek. Pongrác Ferenc ajándékoza 1000 rfrtot, de még 510 ft. kellett, hogy kiváltathassék, minthogy rajta épületek tétettek, ezen öszveg is meglett segélykérés útján, s már 1817. april. 24. kiváltatott, s a lelkész használata alá adatott. A célszerű lakhely egy fő jó. Érzette ennek hiányát Nagy József a rozszant épületben, felkeresi hát a megye birtokos urait vallásfelekezeti különbség nélkül, s kegyöket birván, adományozásaik s az egyházkerülettől kölcsönzött pénzen fölépíttetett a jelen alkalmas paplak, inkább az ő erélye mint az egyház által. Elhagyá az egyházat 1829. évben Zemplénmegye cigándi egyházába költözvén. Utána Kádoss András lett választott lelkész az egyházban. Lelkészsége alatt öntetett a nagyobb harang 7 mázsás 10 fontos 1832-ben. Az egyház építkezései miatt bonyolult adósságaiból kellemesen bontakoztatott ki 1834-ben Mokesay Borbála asszony 1000 frtos hagyománya által; kifizetvén ezzel az egyházkerületet. De más oldalról ismét visszafelé hanyatlott, mert sok tekintetben a rend lelke kiszállt az egyházból, a felügyelet lágy volt, s napi rendű a gondnoki szűk lelkűség, melyből évekre át folyt s meg megújult kellemetlenségek fejlettek ki, így nem levén okos gazdálkodás, 1834. a radvánci nem rég kiváltott telek belfundusa, minthogy épületei pusztulásnak indultak, 20 évre haszonbérbe adatott azon kötéssel, hogy rajta 600 vftot érő ház építtessék, mely a kitelendő húsz évkor becs szerint fizetendő az egyház által; azon 20 pfrt-nak fele részéből alakult tőkéből, mely évenként haszonbérül adatik, s melynek másik fele a lelkész jövedelme volt. 1844-ben Lang József buzgó ágost. hitv. protestáns hagyományozott 600 v. forintot, de ez alig nyomozhatólag elporlott, mint szintén gróf Butler János által adatott 100 frt. is.

Az egyház sanyarú időszakain keresztül igen kevés gond fordítottatott az iskolára, bár voltak énekvezéreik, de ezek gyengén vezérlék az iskolákat. 1830-tól pedig énekvezér sem volt, hanem az egyház saját kebeléből ajánlkozott mesterember énekelgetett. 1839. elmosolyogni való fizetésre hozott Sárospatakról tanítót az egyház, kinek részire lakul s iskolául házat bérlett, addig míg a paplak egy szobáskával bővítettvén, abban kinlódott együtt gyermek és tanító 1845-ig; a mikor jenkei lelkész Valentko András Ungvárt birt egyszerű házat végrendeletileg az egyháznak iskolául hagyta. 1848-ban hagyá el Kádoss András az egyházat meg lehetős zilált helyzetben, mit kitűkröznek mind az egyházi mind az egyh. megyei jegyzőkönnyvek. A megürült helyet elfoglalá egyházmegyei

gyűlés határozata nyomán a tűz lelkű szép reményű Kassai Endre, de életét még azon évben a pusztított kolera kioltá.

1849-től mint áll az egyház? 1850. elrongyolott tornya újból fedeztetett; az 1834-ben zálogított radvánci belfundus minden fizetés nélkül a lelkész használata alá kibocsáttatott, sőt alaptőkéje maradt a háznak. 1851-ben a templom belseje kiújztatott. 1852. orgonát állíttatott nagyságos Horváth Mária újévi kegyes ajándokul. 1854. az építése óta külsőleg még vakolatlan paplak és templomkerítések rendbe szedettek, s egy célszerű istálló építtetett. A tanítói fizetés jobbítottatott. 1857. nagyságos Horváth Mária kegyes ajándokul a régi radvánci kuria, mit egykor egyik őse Horváth Ádám adott, szomszédjábani kuriát járulékaival együtt megvette az egyház részére, pap, tanító fizetések javítására s az orgona feltartására. Állítson a gondviselés több ily kegyeletben dús egyéniségeket az egyháznak, hogy itt mint székhelyen, környeztetve virágzó más hitfelekezetű egyházakkal, díszesen állhasson meg. 1858. folyamatba indult az egyháztagok önkészségéből kiáradó havonkénti pengő garas ajánlat családonként. Ez jogosít bennünket viruló jövő reményeire. Adja Isten hogy reményünk meg ne szégyenüljön, hanem a porból hova tiportatott felemelkedvén, mint egykor úgy ismét legyen szemefénye Ung protestáns egyházainak.

Makay Dániel.

A BODROG-KERESZTURI HELV. HITV. EGYHÁZ

LEVÉLTÁRÁBÓL.

„A bodrog-kereszturi mater és a kislaludi most filialis, de hajdan hasonlóképen mater ekláiban a reformatiotól fogva szolgált tiszteletes tudós predikátor uraknak neveik, és a menyire a régi írásokból kilehett tapogatni azoknak munkáik, jeles cselekedeteik, és idejekben ezen eklában emlékezetet érdemlő fontosabb változások.

Ezekhez járul:

Mind a két eklában szolgált oskolarektoroknak is neveik, és a mennyire utána lehetett járni: hová lettek, és jeles cselekedeteik. Rendbeszedte, és ide ezen könyvebe oly célból, hogy azt az ezután következő tiszt. praedicator urak is a magok életék rövid historiájának rövid lei-

rádsával és itt lakások ideje alatt ezen ekklámban történendő fontosabb változásoknak feljegyzésével folytassák; beirta Tasnádi Nagy József bodrog-kereszturi pred. MDCCCVI. esztendőben“.)

A tiszt. tudós predikátor uraknak kik ezen b. kereszturi sz. ekk-lában a reformációtól fogva szolgáltak neveik, biographice.

Ki és mikor reformálta legyen ezen ekkléziát nem bizonyos elöttem. Meglehet, hogy Siklósi Mihály, a ki Sátoralja-Ujhelyt reformálta 1522. eszt. vagy Kopácsi István pataki legelső pap, vagy pedig az ő barátja, amaz ujhelyi volt híres barát Sztárai Mihály, minthogy ők voltak Dévai Mátyással, Dobai Andrással, Székely Istvánval és Batizi Andrással (ki t. tokaji predikátor volt) a hegyaljai nevezetesebb reformátorok.

Kik voltak itt eleinte 47 esztendők alatt a praedikátorok? azt sem tudhatom, hanem...

1569. eszt. hogy Nagylaki Gergely lakott legyen itt, megtetszik onnan, hogy ő mint b. keresztúri pap úgy volt jelen a váradi synodusban, mely tartatott a Dávid Ferenc és Blandrata György dolgában. 1569. vid. Lampe hist. ecel. hung. pag. 249. Meddig lakott itt ez a praedikátor és ki következett utána, azt sem tanulhattam ki a régi írásokból. 40 esztendő múlva lakott itt

1610. Ujfalvi Katona Imre, a ki született Baranya vármegyében, tanult Sárospatakon, onnan ment a szépsi iskolába rektornak, onnan akadémiákra Vittembergába és Heidelbergába, visszajövéen, 1599. lett pataki professorrá, azután Rákóczy Zsigmond udvari papja, azután szépsi második vagy kispap, majd gönci fő vagy nagy pap, végre 1610. b. keresztúri főpredikátor, és itt 5 hónapi szolgálatja után meghalt 1610. octob. 22. életének 38-dik esztendejében. Hogy tanult ember volt, megtetszik azon mukájából, melynek titulusa ez: „Tractatus de patrum, conciliorum, et traditionum auctoritate, circa fidei dogmata, cultus item, moresque vivendi. Authore Emerico K. Ujfalvino. Baronio Ungaro. Frankofurti 1611. 8. Az ő idejében kis pap vagy collega volt Szikszai András, a kit Pareus ezen ekkla diakonusának nevez, ekképen: „Oppidum Keresztur, quod latinis crux domini est, ut Andreas Szikszai ejus ecclae diaconus ad me scripsit. et Lampe. h. e. h. p. 345.

Itt 19 esztendőkről nem tudok számolni, hanem

1629. hogy Kassai János nevű praed. lakott legyen itt, meg-

*) Irt még a püspökökről, esperesekről és ezen egyházban szolgált preceptorokról is.

tetszik onnan, hogy az e. bényei synodusban panaszolkodtak ellene a b. kereszturiak 1. azért, hogy a karban levő ifjakat a predikálószékből ördögfiaknak, kerekre valóknak, és akasztófára valóknak kiáltotta. De a gyűlés e vádra azt felelte, hogy a szentírással szólott azoknak a fajtalan ifjaknak, kik a becsületes asszonyiállatoknak fejökre pökdöstek, poroztak, kövel és sarutalppal hajigálták őket, sat. a kik azt nem cselekedték, semmi kemény és dorgáló szó azokra nem esett, bátor közönségesen szólott is, quod omnibus dicitur, nemini dicitur. 2. azzal is vádolták, hogy elbúcsuzott az ekklától azért, mivel az első papságból degradálták, és második pappá tették, melyre azt felelte a gyűlés, hogy ő ezzel nem vétett az ekklacánoni ellen, mivel azt azért cselekedte, hogy jobb indulattal legyenek iránta az auditorok, és elébbeni statiojában megmaradna, nem pedig azért, hogy bucsút adjanak neki, és megparancsolta a gyűlés a nemeseknek, hogy meg ne engedjék a községnek azt, hogy az ő praerogativajok ellen papot válasszon, és hozzon, meggondolván azt, hogy a dominium terrestre, a jus patronatus változandó, és ha a községnek pápista földesura leend: a községnek is pápista praedikátort vet, vagy ha lutheránus leend a patrónus: lutheránus papot viszen be, és a nemességnek a kelletlen praedikátor alatt csak nyögnie kell.

Jegyzés. 1. Második pap volt ekkor Dobrai István, a kit néha diakónusnak, néha collegának hívtak, iskola-rector volt Ruszkai András. 2. Ugy tetszik ki a régi írásokból, hogy ez idő tájban a nemesek külön ekklát formáltak a contribuensektől, és sokszor nagy láрма támadt a két fél között a papon; nevezetesen fentemlített Kassai János iránt felette sokáig veszekedtek, és végre is csakugyan oda vitték ki a dolgot a contribuensek, hogy ki kellett a praedikátornak menni az ekklából, és abban az esztendőben nem volt papjok a kereszturiaknak, s kérték a liskai esperest Miskolci P. Istvánt, hogy adjon papot nekik, a ki pünköstre communiót adminisztráljon, de nem adott az esperes, mert nem volt vacantiában senki is. Azután 5. juni ismét elmentek az espereshez concessaért, a kassai mester Gönczi Bálint meghívhatására; de nem adott, mivel azt hallotta a mester felől, hogy azt beszélte másoknak, hogy ha ő pap volna, dióbélből is kiszolgáltatná az úrvacsoráját. Azonban a volt predikátor Kassai János azon kérte az esperest, hogy sok adóssága lévén kinn Keresztúrban, ne adjon nekik addig más papot, míg restantiáját be nem adják. Azután július 2. ismét instálták, és recomendálta nekik Szegedi Benedeket, de nem acceptálták a kereszturiak, mivel azt hallották felőle, hogy nehéz termé-

szetű, hanem kettő közül egyet kértek magoknak, t. i. vagy a miskolci papot Sámsoni Mártont, vagy a nánásit Putnoki Jánost, melyet meg is engedett az esperes, és hogy ez utóbbit hozták el, megtetszik abból, hogy az espereshez menvén a keresztsuriak levelért, nem adott nekik, elégnek itélvén, ha eskütt emberek mennek érte a város pecsétetes levelével, és így ide való pap volt

1633. Putnoki János, így szokta magát írni: Joannes Putnoki Tályainus. Tanult Heidelbergában 1616—1618-ig a mikor visszajövetén, a szatmári szépen virágzó iskolában professor lett még azon évben, 1620. Debrecenbe vitetett predikátornak, a hol 1623. azon tractusbeli ekklák seniorává tétetett, és lakott ott mintegy hat esztendeig. Azután Nánásra, onnan Bodrog-Keresztúrba, majd Váradra, legalább Lampe h. e. h. p. 637. azon évre teszi. Kijött nyomtatásban ezen munkája: Joannis Putnoki Tályaini theses theologiae, de invocatione, deque imaginibus Dei et sanctorum. Heidelberg 1618. 4-o Megvan a sárospataki bibliothecában: „Album memoriale“ja mely Heidelbergában készült 1618. 8. s benne a heidelbergi akkori professoroknak, tanuló magyaroknak, és egyebeknek írásaik vagynak.

Collegája volt itt B. Kereszturban: Csétey György, ki a gálzszeési generális synodusban, consecraltatott 1633. és a holott már akkor lakott Kassai János keresztsúri volt predikátor.

Kisfaludi praedikátor volt:

1635. Szenci Mihály, kinek idejében, ugyan ezen 1635. eszt. oct. 10. négy esperesek, magokkal hozott predikátorokkal tartottak itt gyűlést, melyben praeses volt a lizskai esperes Miskolczy P. István, és azt végezték magok között: 1. Hogy még egyszer megkérjék gróf Homonnai Jánost az iránt, hogy adja vissza az általa elvétetett terebesi templomot, különben panaszkodni fognak ellene a patronus urak előtt. 2. Megegyeztek a négy esperesek magok között az iránt is, hogy ezután minden esztendőben legalább egyszer egy közönséges gyűlést fognak magok közt tartani, és alternatim püspöki hatalommal birjon az, a kinek dioecesisében lesz a gyűlés, canonokat irjanak, és legyen egy agendájok, azaz egyformán tanítsanak, kereszteljenek, és szolgáltassák ki az urvacsoráját.

Lampe azt mondja, hogy nem Kisfaludon, hanem itt B. Keresztúrban tartatott ezen gyűlés, és így teszi ki röviden a dolgot: „celebrata est syn. grlis, in qua unio quatuor dioecesium ultra tibiscanarum, regimen superintendentiale in hunc usque diem non agnoscuntur arctior facta et confirmata est. Jelen voltak ezen gyűlésben: Benedictus P. Szegedi, s. szentpéteriensis pastor, et Borsod et

Hont senior. Emericus Kovásznai, pastor szépsiensis, et senior Abaujvár et Torna, Daniel Varsányi, Andreas Prágai collega, Joannes Görgei, pastor kaposiensis, et senior ungensis. Joannes Kobori, Stephanus Tolnai, Joannes Simándi, Mathias Komjáthi, Geor. Zemléni, Urbanus Kisfaludi, et Georgius Csétei collegae ecclesiae B. Keresztur.

1636. b. keresztúri első pap volt Kisfaludi Orbán, kis pap Csétei György. Kisfaludi Orbán sárospataki deákká lett 1618. azután tanult Franeckerában 1624. visszajöven, lett b. keresztúri pappá, itt halt meg 1645. pestisben. Kijött nyomtatásban ezen munkája: „Urbani Kisfaludi disputatio de Antichristo, sub praesid. Joannis Maccovii. Franeckera 1624. 4-o, megvan a sárospataki bibliothecában. Ennek idejében consecrationalis gyűlés volt itt, melynek alkalmatosságával papolt a felszenteltetendő zsadányi új prdr. Ujfalusi György Rom. 7: 14. ad finem capitis, de libero arbitrio. Az elvégezödvén, egy igen hosszú és kidolgozott oratiót mondott el az esperes de vestitu pastorali, ezt követte a disputatio, de libero arbitrio, respondens volt a feljebb említett candidatus csak maga, mert csak maga volt akkor consecrandus, azután volt a róla való ítéllettétel, végezetre a manuum impositio, melyet végbevitt maga az esperes a proseniorral Simándi Jánossal, a ki sátoralja-ujhelyi első pap volt.

(Folytatjuk)

Közli Barna József.

A BÁSELI REFORMÁLT EGYHÁZSZERVEZET.

Az 1837-diki államszervezet 16. §-a szerint a tartományegyház az evangyéliomi reformált; minden más keresztyén hitfelekezeteknek megengedtetik vallásgyakorlatuk a törvény meghatározott módja és felügyelete alatt.

A. Egyházi hatóságok.

Egyháztanács (Kirchenrath). Az egyháztanács legfelsőbb egyházi hatóság. *) Áll ez négy főpap, a theológiának rendes ta-

*) 1844-ben a nagy tanács nagy többséggel elvetette a De Wette által sürgetett rendes zsinatozás indítványát. A legutolsó zsinat volt 1814-ben, a legelső tartotta Oecolampadius 1530. minthogy azonban jegyzőkönyv csak 1586-tól fogva vezetett

nárai, két kormánytag, és a polgárságnak két tagjából, kik a kis tanács által választatnak. Az elnökséget viszi a legfőbb pap, az Antistes, a jegyzőkönyvet az Arkhidiakonus szavazatjog nélkül.

Az egyháztanács hatásköre, a mennyiben inkább szokáson nyugszik, különös törvény által nincs meghatározva. Ehezképest az egyháztanács részint jóváhagyó, részint véglegesen határozó hatóság, több esetekben az első. A kultus és más egyházi intézmények felett véleményt ad a kis tanácsnak; ezenkívül működik mint egyházi felügyelő hatóság a papok felett, a kik felett ideiglenes felüggesztési jog is van kezében. Kevésbé fontos ügyekben magától is rendelkezik.

Az egyháztanácsnak egyházi tagjai (papok és tanárok) képezik a konventet. Ennek dolga legfőképen megvizsgálni és ordinálni a kandidatusokat, s meghatározni az erre vonatkozó szabályokat felsőbb hatósági jóváhagyás nélkül is.

Minden iskolai fél évnek kezdetén rendel a konvent egy generalekszament a theológiát tanuló ifjak részére. Ezen ekszamenre köteleztetvék minden Baselben született theológusok, s az idegenek közül kik stipendiumot vagy más jótéteményt élveznek, valamint azok is kik a candidaticum exament Bâselben akarják letenni. 14 nappal a generalekszamen előtt minden bási, a ki két év óta beiratott, valamint minden idegen a ki a theológiából magát Bâselben akarja megvizsgáltatni: köteleztetik magán szorgalmát írásbeli dolgozatokban bemutatni, melyek részint feladott kérdések feletti rövid tételek és feleletekben, részint excerpákban állhatnak. A Bâselben tanuló idegenektől szinte megváratik, hogy szorgalmuknak hasonló jeleit mutassák. A theológiai fakultás dékánja könyörgéssel nyitja meg és rekeszti be az ekszament, s ha az idő engedi, intő s buzdító beszédet tart a tanulóknak, mindkettőt régi szokás szerint latin nyelven. Ezen vizsgának tárgyai az eksegetika és historika theológiának azon ágai, melyek a bevégződött iskolai félévben előadottak. Azon tanulóktól kik az illető tanórákat nem látogatták, megváratik, hogy az előadott tudományokbani jártasságukról számot tudjanak adni.

Papjelölti vizsgára rendszerint csak azok bocsátatnak,

---

ték, ennek munkásságáról semmi bizonyost nem mondhatni. 1529-ki felsőbb rendelkezések szerint évenként kétszer kelle ezeknek tartatni, de az egybehívás nem történt meg rendszeren. Az Antistes elnöklele alatt s néhány tanácsstagok jelenlétében tárgyai voltak 1. értekezések az egyház tana felett, Kérdésbe tételek nincsen é valakinek nehézsége vagy kétsége a hitvallás hitágazatok, és formula consensus ellen sat. 2. vizsga 3. a felhozott vádak elintézése.

kik a teljes négy évi theológiai tanfolyamot bevégezték. Idegeneknek, bizonyos körülmények között, egy esztendő elengedtetetik. Ezen vizsga rendesen májusban, különös esetben pedig novemberben történik. A folyamodni akaró január első hétfőjén, vagy július első hétfőjén az Antistesnél jelenti magát, s beadja a) életleírását, számot adván hivatása és a választásról, továbbá keresztyéni és tudományos képzettsége egész fejlődési folyamáról; b) bizonyítványait a pedagogium vagy más ehhez hasonállású iskolától, melyben tanult; c) bizonyítványait egész akadémiai tanuló életében hallgatott felolvasásokról, azoknak fél évenkénti táblás kimutatásával együtt; d) két általa tartott predikációt és egy katekhizációt. e) Erkölesi magaviseletéről bizonyítványait.

Az Antistes az általa felvett folyamodónak ad egy teksztust egy predikációi rajzolatához, s útasicja a theologiai fakultás dékánjához, a ki feladja a témákat egy latin ekszegetikai, s német dogmatikai dolgozathoz. A bejelentési hétnek végén a feladatok a folyamodó kezében vannak. A dolgozatok március vagy september 2-dik hetében beadandók, hogy a konvent tagjai közt köröztethessenek. —

Ezután a folyamodó generalekszament tesz, mely után a konvent meghatározza, vajjon ez ekszamenen felmutatott képessége után további vizsgálatra általbocsáttathatik-e. Ezen további vizsgálatok a. az eddig szokásos *tentamina privata* minden konvent tagoknál; melynél a theologia fakultás tanárai a bibliai es patristikai filológiát (Philót és Josephust) a bevezető tudományokat egyháztörténelmet, a papok pedig különösen a szentirásbani jártasságot, és praktika theológiát választják tárgyúl b. *szubitanea*, melyek német vagy inkább latin nyelven a dékánál fogalmaztatnak; rövid írásbeli feleletek hat theologiai kérdésekre, melyhez a biblián, és a szükséges szótárakon kívül semmi segédkönyv nem engedtetik használatra. c. Kidolgozása a már beadott predikációi rajzolatnak egy teljes egyházi beszéddé, mely aztán mint próba predikáció el is mondatik 14 napi határidő alatt. Ha a konvent, egy erre tartandó ülésben, melyben a próbatételek megítéltetnek, és a köröztetett szubitaneák feletti megjegyzések összegyűjtetnek, elégnek találja azt mit a kandidatus felmutatott, akkor megrendeltetik d. az ekszamen finale, mely két theologiai tanár által a ker. hit és erkölestanból tartatik az egész konvent jelenlétében. Az egyháztanácsnak világi tagjai régi szokás szerint csak a született bácseliek vizsgálatára hivatnak meg, s megkérdeztetnek: nincsen-e va-

lami kifogásuk azoknak erkölcsi viseletük ellen, egyébiránt az egész vizsgán csak mint hallgatók vannak jelen.

Ha az ekszamen finale kielégítő, meghatároztatik: micsoda osztályzat (nota) adassék a folyamodónak felavatási bizonyítványába (Ordinationszeugnisz); és az idő, mikor a próbapapolást kellend tartania, a mikorra ez az egyháztanácsot és egész előljáróságot meghívja. A próbabeszédet egy nappal az elmondás előtt az antisztesnek be kell adni.

A nyilvánosan tartott próbapapolás után történik az ordináció a konvent tagjainak jelenlétében, az antisztes által a kéznek fejre való tétele, köteleztetés által a szentírásra, és az abból húzott bási hitvallásra (a fogadás formulázása az antistesre van bízva). Az elvégződött istenitisztelet után a próbapapolás és beszéd a konvent által megítéltetik, s a folyamodónak adandó végleges osztályzat meghatároztatik.

Az olyan bási, a ki másutt vizsgáltatott és ordináltatott, ha azt akarja, hogy a bási papság közzé felvétessék, az antisztes által jelentetni tartozik magát a konvent előtt, mely bizonyítványait megvizsgálja, s ha a vizsgát nem is, de a kolloquiumot minden esetben megrendeli. Más kantonbeli ref. schweizi polgárok fölvételnek a bási egyházi szolgálatba, ha vagy Básielben ekszamináltatnak és ordináltatnak, vagy másutt kiállott vizsgájuk és ordinációjukról a konvent előtt elegendő bizonyítványait adták képességüknek. Idegen papok, a kik kívül nyert ordinációjuk folytán Básielben polgárjogot nyertek, szinte tartoznak magokat a konvent előtt jelenteni, megvizsgáltatásuk és ordinációjukról kellő bizonyítványt mutatni, s ha kívántatik, még vizsgát is állani. Ha ilyen módon fölvételtek, szinte kötelezik magokat a bási hitvallás megtartására.

A papi tanács (Kapitel). A papi tanácsnak tagjai Básielben egyházi szolgálatban levő minden papok, s a theológiának rendes tanárai. Hivatalosan behelyezett segédek, addig mig segédkedésök tart, fölvételnek tagokul tanácsoló szavazattal. Elnöke az antisztes. *)

A papi tanács tagjai kézfogás által szorgalmas látogatását

*) Básiel város 21,875 reform. lakosaival, négy lelkészetre oszlik, ugyanannyi főegyházzal s főpappal, u. m. Münster, St. Péter, St. Leonhard és St. Theodor. A müsteri lelkészeti főpapja egyszersmind az egésznek is főpapja, antisztése. Minden lelkészethen a főtemplomon kívül több templomok is vannak; öszvesen 11 templom, 28 egyházi szolgálával. A legfőbb pap az antisztes, a kinek oldala mellett egy arkhidiakonus van.

fogadják az üléseknek, hallgatagságot és engedelmességet a hozott határozatok iránt.

A papi tanácsnak feladata tanácskozni különösen a kultusra tartozó dolgok felett, s minden felett, a mit az egyháznak java kíván. Némely esetekben mint előtanácskozmány tanácskozik az egyháztanács előtt, javaslatokat terjeszt az egyháztanács vagy más hatóság elé; kevésbé fontos tárgyak felett maga is határoz. A papi tanács a város négy lelkészeteiből összehívott bizottmány által a bűjti és bűnbánat-heti teksztusokra évenként schémát terjesztet maga eleibe és azt meghatározza, hasonlóképen a vasárnapesti teksztusokat is. A schweizi nemzeti és vallásos ünnepi teksztust (Bettagstext) is a papi tanács határozza meg.

Házassági törvényszékek. A házassági ügyek első fokúlag házassági törvényszék által tárgyaltnak. Ez áll a nagy tanács által a kis tanácsnak háromszoros ajánlata után választott 11 bíróból, kik között kettőnek papnak kell lenni. A házassági törvényszék először komoly kísérletet tesz a felek kibékítésére. Az ítéletet, mely itt a házasság elválasztását illetőleg kimondatott, a felebbviteli törvényszékre lehet felebbezni.

Egyházi előljáróságok. Mind a négy lelkésznek van egy egyházi fegyelmi hatósága (Kirchenbann). Ezen fegyelmi hatóságnak tagjai a papokon kívül a városi tanács által választott férfiak hatan, a kik között egynek városi tanácstagnak kell lenni. Elnöke mindig az illető lelkésznek első papja. Összegyül annyiszor, a mennyiszor az ügyek kívánják. Ezen fegyelmi hatóságnak feladata a) felvigyázni a gyülekezetre erkölcsi és vallásos tekintetben, a tévelygőket jó útra igazítani midőn azt szükségesnek látja, vagy ha az illetők birói hatóság által e végre hozzáutasítottak. Az ekszkommunikáció mint legfőbb büntetés ritkán jön elő, de törvényesen még most sines eltörölve; b) ennek körébe tartozik továbbá örködni minden felett a mi a kultus előmozdítására tartozik, az istenitisztelet alatt a csendességre felügyeltetni, egyház, orgona sat. építtetés dolgában kezdeményezni, alsóbb rendű egyházi szolgálkat, egyházfiakat, organistákat, kántorokat sat. választani; c) felvigyáztatni a temetőkre, a városi tanács főfelügyelete alatt; d) a papok által kezelt szegény-zsacskókra felügyelni, a gyülekezet szegényeinek folyamodását megvizsgálni, s azokat az illető helyekre ajánlani, a szegény gyermekeket a tandíj alól felmenteni, a kikért aztán a tandíj részben vagy egészben a szegények pénztárából fizettetik. *)

*) Ezen fegyelmi hatóság alapjául lehet tekinteni egy 1529. ápril. 1. megjelent refor-

B. A papok helyzete.

Papválasztás. A fősegéd, diakónus vagy segédek s a közpapok helyére, az összes papságnak szolgálatban levő és szolgálaton kívüli minden tagjai választhatók; a szent Péter, szent Leonárd, a szent Teodor gyülekezeti főpapságokra csak azok, kik Bâselban vagy Bâsel kantonban már mint papok vagy theológiai tanárok szolgáltak. Ezen helyek megüresedése nem hirdettetik ki, hanem az egyháztanács azonnal beadja a kis tanácsnak a választhatók névsorát. A kis tanács meghatározza a választás napját, mely minden

mationsmandatumot, melyben a hitpontok főbb vonásaikban magyarázatnak, záradékul nénelvű erkölcsi rendszabályokkal, melyek eléggé bizonyítják, hogy a reformációnak célja nem pusztán egyházi ceremóniák eltörlése, dogmák változtatása, hanem erkölcsi visszaélések megszüntetése, s az erkölcsök javítása is. Ezen mandatumnak nyomatókat eszközölni állítottatott fel, Oecolampadius s több papok és reform. világiak közremunkálásával, a fegyelmi hatóság (Bann), mely szerint minden lelkészbe három kegyes jó erkölcsű férfiak rendeltettek (kettő a tanácsból s egy a gyülekezetből) a kik a papokkal és diakonusokkal együtt híven és komolyan felvigyáznának paptársaikra s a gyülekezetre.

Legyen bár, hogy ezen fegyelmi hatalom oly kiterjedést vett, mely szerint az az újabb politikai s egyházi rendszerekkel össze nem egyeztethető, a mennyiben egyházi felfüggesztés polgári büntetéseket is vont maga után, és hogy az állam és egyház közti viszony-kérdés ezen ponton is meg nem oldottnak tűnik fel: m. a. az egyh. fegyelem eszméje olyan, a melyet tiszta keresztyén elvekre visszavezethetni, és bizonyos módosításokkal új prot. egyház szervezetünkre is átalvinni lehet. Az egyház fegyelmi hatalom eddig a pápák és püspökök kezében volt; tőlök tehát ezen hatalomnak, melyet kizárólag magoknak tulajdonítottak, s melylyel gyakorta visszaéltek, el kellett vételni. Méltó kérdés volt tehát: az egyh. fegyelem eszméjét fel kell-e adni? a kötés és oldási hatalom elvételék-e általában az egyháztól? E felelt magok a reformátorok sem voltak egy véleményben, s a tudósok és nem tudósok véleményei még ma is különbözők. Egyes rendszerekre kiterjeszkedés nélkül csak arra kell emlékeznünk, miszerint a jog, méltatlanokat a gyülekezetből kikeresztetni, s bizonyos egyh. fegyelmet gyakorolni, mindenesetre ő apostoli jog. Ezen jogra hivatkozott Oecolampadius midőn az egyh. fegyelem mellett harcolt.

Ha véleményemet ki kell mondanom, úgy tetszik nekem, hogy az egyházi fegyelemnél általában nem annyira a büntetési jog a fődolog, mint inkább a felvigyázási és intési jog, a melyben mégis áll utoljára a keresztyén püspökség. Kíváncsnak tetszik bár a szigorú keresztyén előtt, hogy mindazok p. o. az urvacsorájától kizárattassanak, a kik botrányozására szolgálnak a gyülekezetnek, mindazáltal meggondolásra méltó, hogy vajjon ily ekszkommunikáció korunkban szigorúan keresztelvihihető-e, és itt is nem kell-e a konkolyt a búzával érni hagyni az aratás napjáig. Csak ritka esetekben gyakorolhatná biztosan a fegyelmi hatóság ezen fegyelmet, a melynek egyébiránt, hol ez gyakoroltatik, jogosan nemcsak a papok kezében, hanem egyes keresztyén hatóságnál kell lennie. Hagenbach. Vorlesungen über Wesen und Geschichte der Reformation. I. 468.

választónak a választhatók kinyomtatott névsorával tudtul adatik. A választás a betöltendő papság egyházában történik. A választásban részt vesznek a) a kis tanács, b) az egyháztanács, c) minden a választó céhnél szavazattal bírók, s az illető lelkészetben lakó helyét hitvallású polgárok. A választásnál a főpolgármester, vagy e helyében a második polgármester viszi az elnökséget. A választás kezdődik egy a gyülekezetbe rendelt pap egyházi szónoklatával. Ezután felolvastatik a szavazattal bírók névsora, s az antistes egy alkalmi imádságot mondván, a választó közönség következő esküformát tesz: „Én esküszöm a mindenható Istenre, hogy e most következő választásra való tekintetből, sem nekem, sem hozzám tartozóimnak semmi sem adaték, nem is ígértetek, hogy én valakit adott ígéretem vagy más atyafiságos érdeknél fogva mellőznék, hanem szavazatomat olyan férfiúra adandom, a kit legjobb tudatom, lelkiismeretem és saját meggyőződése szerint a megürült helyre alkalmasnak és méltónak gondolok“. Az összes választhatók közül aztán titkos általános szavazattöbbség szerint a hely betöltetik. A választó gyűlés jegyzőkönyve a kormánynak beküldetik. A Münster gyülekezet főpapságára, mely egyszersmind az antisticium is, a többi három főpapságra választhatók közül lehet választani. Ezen hely következő módon töltetik be: Az egyháztanács és az egész Bázel kantonbeli papság általános többséggel jelölnek négyet a választhatókból. Ezen négy közül választ aztán a kis tanács az egyháztanácsal s a Münster gyülekezet szavazati joggal bíró polgáraival, általános szavazattöbbséggel kettőt, a kik közül aztán a nagy tanács választja az antistest.

Beiktatás a hivatalba. Minden főpap az antisztes által iktattatik be hivatalába, a segéd illető főpapja által. A beiktatásnál jelen van az egyháztanács. A beiktatási beszéd után tartja az új lelkész a beköszönő beszédet, s a kéznek fejrevaló tétele által azonnal megerősittetik hivatalában. Minden egyes lelkésznek meg van saját rendtartása, melyre a hivatalába lépő lelkész meg esküszik; ezt szerkeszti az egyháztanács, a kistanács pedig megerősíti.

Hivatalos kötelelességek. A főpapra tartozik különösen a papi gond; a segédekre pedig az ifjúságnak vallásos nevelése. Az idősebb segéd a nő, az ifjabb pedig a finemen levő gyermekeket tanítja. A gyermekek mihelyt olvasni tudnak, eljárnak a hetenkint tartatni szokott gyermektanításra. Ezen gyermektanítások többfélék: bibliai történetek, katekizmus, vagy a szentírásból bizonyos részeknek magyarázata, bevezető tudomány a szentírás értésére sat. A fi-

gyermekek 16 éves korukban, a leányok gyakran korábban is konfirmáltak; többnyire karácsony és húsvét, de néha pünkösd előtt is. A főpap a papigondon kívül, a mely még most is meglehetősen mértékben gyakoroltatik, vezeti a párosultak anyakönyvét; a segédek közül egyik a keresztelési, másik a megholtakról szóló anyakönyvet; egyik a konfirmandusok, másik az egyházi fegyelmi hatóság jegyzőkönyvét.

Helyettesesség és papváltozás. Van egy közönséges segéd, szükség esetében helyettesiségekre ez alkalmaztatik. A hivatalban megholt lelkészek özvegyei és árvái 4 hónapig maradhatnak a paplakon; s huzzák az egész fizetést, a nélkül hogy segédről vagy helyettesről kellene gondolkodniok.

Hivataltölti elmozdítás. A kis tanácsnak áll jogában a vétkes lelkészt hivatalától elmozdítani, az egyháztanácsnak indokolt előterjesztésére, miután ez utóbbi a lelkésznek illető egyházfegyelmi hatóságát (Kirchenbann) kihallgatta.

Díjazás és nyugdíjazás. Egy főpapnak van 1750, egy segédnek 1460, az antisztesnek 2340 frank fizetése; szabad lakás, 6 mérő bor, 10 zsák gabona mindenkinek. A fizetések az állam által az egyház és iskola javaiból fedeztetnek. Elaggott és tehetetlen lelkészek nyugdíjazása most van munkában, mely nyugdíjak a körülmények szerint az egész évi fizetéssel is felérhetnek.

C. Kultus és egyházi intézmények.

Bázelben kizárólag Luther bibliafordítása használtatik. A régi, azaz Wolleb antisztes által a heidelbergai katekhizmus formája után 1662 készítettett „Nachtmahlbüchlein“ s 1686 Werenfels által bővített katekhizmus helyébe 1832 óta „Lehrbuch des christ. Religionsunterrichtes für die Kirche des Kanton Basel zum Gebrauche für die Kinderlehren und den Konfirmationsunterricht“ című kézikönyv van bevéve, de a melyhez már ma nem igen szigorúan ragaszkodnak. Tartalma egy a vallásitanítás jelentőségéről szóló bevezetésen kívül 1. Keresztyén hittan, melynek alapjául szolgál az apostoli hitforma. 2. Keresztyén erkölcstan. 3. Az idvesség eszközeiről szóló tudomány; 139 kérdések által világosítva. Legtöbb lelkészek által Kündig bibliai története használtatik, sokan használják Linders Spruchbuck, mások ismét a Kündig által kiadott „Confirmationsunterricht“ című könyvet. A liturgiának egy része még a reformáció idejéből, de leginkább a XVIII. századból való;

megjelent először bővítve Gernler antisztes alatt 1666; ujonnan dolgoztaték 1826, midőn egyszersmind innepi imádságok és reggeli egyházi beszédek előtti könyörgésekkel is bővítették.

A régibb énekes könyv 1809-ből való. Az új énekes könyv 1854. husvét és pünköst közt vétetett be; tartalmaz négy hangzatú melodiákat mindenféle alkalmakra különböző szerzőktől. Orgona kevés kivétellel csaknem minden egyházban van.

Sátoros ünnepek: karácsony, husvét, pünköst, csak egy napon ünnepeltetnek. Nagyesütörtök megünnepeltetik. Husvét hétfőjén u. n. Emmaus predikáció tartatik; nagy pénteken a mely nem ünnep, a mennyiben nincs munka szünet, dél előtt a Münsterben tartatik egyházi szónoklat, a többi templomokban gyermek tanítások; délután mind a 4 fő templomban szinte predikációk, melyek különösen látogatottak. A reformáció ünnepét szentháromság vasárnapján tartják meg.

A konfirmandusok megvizsgáltatása rendesen a konfirmációt megelőző napon részint a paplakon történik, hová a szülék, közelo konok s keresztszülék meghivatnak; részint a templomban, vagy a templom melletti ugynevezett téli kápolnáknban, hol a köznapi predikációk tartatnak. Az ünnepély rendét a pap határozza meg; s a fogadástételt ő fogadja el.

Az isteni tisztelet rendje a következő: az isteni tisztelet énekkel kezdetik, mely a templom minden ajtajain függesztett tábláskákon jelöltetik ki, két három versszak éneklés után felmegy a lelkész a szószékbe, s az előírott könyörgést elolvastván, kihirdeti a házassúlandókat, a megholtakat, proklamációkat, alamizsnálkodást sat. azután a teksztust elolvassa, s utána elmondja a predikációt. Ezután ismét könyörgés, utóének s megáldás. Az alamizsnát predikáció kezdetén csengős zsacskóban szedik. A francia isteni tiszteletnél nem egészen így. Az első ének után következik a bűnvallás, azután ismét ének, előima, predikáció, éneklés, ima, felhívás az alamizsnálkodásra, megáldás és hirdetések. Köznapi isteni tisztelet (egyházi beszéddel) a 4 fő egyházakban minden kedden tartatik, ezen kívül csütörtök délután egy templomban. Szombaton azon egyházban, hol más napra a kommunió következik, előkészítő beszéd tartatik.

A házasságok egyszeri hirdetés után a templomban áldatnak meg, legalább két tanú jelenlétében. Csak kényszerítő szükség esetekben van hatalmában a házassági törvényszék elnökének megengedni, hogy az egybekelés a jegyesek egyikének házánál megtörténhessék. Ha az összekelés egy harmadik helyen történik, az

összekeelés előtti vasárnapon a jegyeseknek az ottani egyházban is ki kell hirdettetni.

Forma szerénti halotti beszédek búcsúztatással a templomban és csak felnőtt személyek felett tartatnak. Síri beszédek ifjak és gyermekek felett egy e célra a temetőben épített kápolnában tartatnak; ilyeneknek tarthatása az újabb időben a kis tanács által még az öngyilkosokra is kiterjesztetett.

A keresztség vagy köznapi isteni tisztelet alkalmával vagy vasárnap délután szolgáltatik ki a templomban, és pedig mindjárt a predikáció után az egész gyülekezet jelenlétében. Keresztelési kövek nincsenek, hanem a keresztségnél egy vízzel megtöltött ezüst tányérka tétetik az urasztalára, a pap balkarjára veszi a keresztelendő gyermeket, s úját a vízzel megtöltött tányérba mártván háromszor vonja a keresztelendő homloka körül. Háznál keresztelések gyakoriak kivált az előbbkelőknél. Házasságon kívüli gyermekek az ispotály lelkésze által, az ispotályban vagy háznál kereszteltetnek. A keresztség két tanú jelenlétében történik.

Az uri szent vacsora kiszolgáltatik a 4 fő egyházban, karácsony előtti vasárnapon, karácsony, virágvasárnap, nagycsütörtök, husvét, pünköst s a schveizi nemzeti és vallásos ünnep az úgynevezett B ettag előtti vasárnapon. Ezeken kívül, a négy fő egyházak között felváltva minden vasárnapon, kivéven a sátoros innepek után következő vasárnapokat. A kommunió formája mint nálunk, a hivek szép renddel mennek a paphoz, a ki az uri szent asztal előtt áll, a kenyér minden hívőnek töretik; a használatban levő templomi edények ezüstből vannak aranyozással.

Betegek, elaggott öregek háznál is részesíttetnek a lelkész által az uri szent vacsorában.

A lelkészek viselete: többféle kalapot, szakált viselnek, de bajuszt nem; öltözetük hosszú Kálmán-köpenyeg.

A vásár- és ünnepnapok csendességben megtartatására a legszigorúbb rendőri törvények szigorúan gyakoroltatnak.

Finsler után közli Mislei Károly.

IRODALMI SZEMLE.

KERESZTYÉN DOGMATIKA a lelkiismeret álláspontján előadva Dr. Schenkel Dánieltől. Két kötetben. Második kötet: Tankivitel. Wiesbaden. Kreidel és Riedner kiadó könyvkereskedésében, 1859. 1260. lap.

Érdekes lesz ezen könyv és lelkes szerzője barátaira nézve tudomásul venni, hogy ez már teljesen befejeztetett. A lapszám és külső kiállítás is mutatja, hogy ennek bevégezése, a tisztelt szerzőnek sok más foglalatosságai mellett nem kevés erejébe került. Az egész mű három derék kötetből áll, mivel a második kötet két szakaszban adatott, melyek terjedeleme nézve nem épen egyenlők. De a sajátképeni mű a tartalomban rejlik, és pedig az ezen művön keresztül vonuló alapeszmékben kiváltképen. E mű nem valamely régi hittani tantételeknek új tudományos átdolgozása, nem új előadása annak, a mit mások előadtak, némi új pótlékkal, hanem egy új hittani teremtmény. Új és sajátos a szerző álláspontja. Előtte még egy dogmatikus sem kísértette meg a vallást a lelkiismeret álláspontjából értelmezni, és nem fogta fel azt mint ezen létszer főmunkásságát; még egy sem bizonyította, hogy a keresztyén vallás a lelkiismeret vallása. De mivel az ezen műben már megtörtént, egyszersmind új ösvény is törtetett a vallásnak úgy tudományos mint gyakorlati kezelésére. Ha a keresztyén vallás úgy fogatik fel mint a lelkiismeret vallása és bebizonyíttatik, hogy egészen az, úgy ez az emberi szellem alaptényezőivel hozatik valódi összefüggésbe, és az egyházi iskolák dogmatikusai által soha be nem töltött, természeti és kijelentett vallás közötti hézag bezárul, de vele egyszersmind az ellenmondás is, melybe a keresztyén vallástán minél tovább annál inkább az idő műveltségi szükségletéhez jutott. Akkor ismét megtanulják tudományosan ismerni az Urat, mint e világ világosságát, mint minden bölcsesség és ismeret kiapadhatlan forrását. Nem fogják többé merészeltetni a keresztyéniséget csak mint a visszahatás eszközét, mint a lelki visszalépés politikájának műszerét, mint csupán gyenge lelkekre tartozó ügyet tekinteni. Sőtinkább a keresztyénségben mint minden valódi szellemi előhaladás rendíthetlen talpkövének és a szentírásban az emberiség elidegeníthetetlen jogainak örök okmányát ismerik fel épen ellenkezőleg a visszalépés politikájával, és a legerősebb lelkeknek, a legmerészebb gondolkodóknak sem lesz okuk többé pirulni Krisztus evangélioma miatt, mihelyt csak az igazságért kell valamit tenniök.

De épen a jelen körülmények közt mennyire szükséges egy ily álláspont! Keresztyéniesség nélküli előhaladás, valóban esztelenné lett roham, s végnélküli tagadás egyház és vallásterén, ép oly sajnálandó mint veszélylyel fenyegető tévelygés mutatkozott gondolkodó kortársaink jobb részében. De ép oly bensőleg üresen és gyámtalanul áll előttünk a visszahatás is. Az emberiség szelleme, a szabad gondolkodás, a nyílt szó sokkal nagyobb tért, sokkal több eszközt és utat nyert már a világbani kimondatás és tovább képztetésre nézve, minthogy a papoknak és theológoknak még későbbben is sikerülhetne régi rendszerök mérőjét újra ráborítani. A pápai tan talpkövében van megrázkodtatva. Minthogy szerinte a világnak csak egy országa van egyházi fény és pompa közt, úgy annak össze kell omolnia, mihelyt tőle a föld göröngye, mely neki az európai fejedelmek által földi fensősége székhelyéül adatott, elvételik. De a régi protestáns egyháztan régiséghezi visszatörekvési igyekezete is kivihetlenné bizonyult. Az ember egy megholt testbe mesterséges eszközök által legfőlebb csak látszatát hozhatja újra vissza az életnek, de a felbomlás folyamát nem szünteti meg, hanem legfőlebb egy időre a körülállók szemei elől elfüdi. Egy egészen nem tudományos és hamis konfesszionálizmus megtámadása, az azzal összefüggő római modor utánzása, végre a khiliasztikus rajongásokbani tévelygés, melyek a régi rendszerbeni saját hitetlenséget a legkétségtelenebbül elárulják, a protestáns régiséghez ragaszkodó theológiának hitelét a községek gondolkodó tagjainál lerontották. És mi a protestáns egyház a községek nélkül; ki tartja a protestáns lelkiességet, ha a községek erkölesi bizalma rájuk nézve elveszett? Ujra vissza kell annak nyeretni, ha nem, egyházunkra is nagy rázkódásoknak kell jönni. De ahoz semmi más út nem lehetséges, mint theológiánknak és theológusainknak oly újjá teremtése, mely által mindketten elkülönözöttségükből újra belépnek a községekbe, mint magasabb szellemi élet képviselői.

Az előttünk fekvő dogmatikát úgy üdvözöljük, mint a jobbra fordulás jelét és mint theológiánkba szellemi előhaladást hozó eszközt, melyre annak jelenben mulhatlan szüksége van. Tudományos behizonyítása által annak, hogy a keresztyén vallás valódi lelkiismeret vallása, felforgat alapjában minden törekvéseket, hogy azzal csak úgy lehetne bánni mint a politikának tárgyával, és segít a a theológiát és reménylhetőleg lassanként a theológusokat is a világi hatalmak és időfolyamok függésétől megszabadítani, melyek azokat eddig, nagy kárukra, lebilincselték. Mert egy valódi tudományos elvekből folyó, igaz tudomány szellemében és azért szemé-

lyes meggyőződéssel is kivitt dogmatikai tanépület ép oly felvilágosítólag hat az értelemre, mint legmélyebb alaphan éltetőleg a vallásos meggyőződésre. De abban neki más senki segélyül nem lehet, mint ki azzal maga is bír. Ennek tudományos megmutatása a dogmatika.

Az előttünk fekvő könyv ajánlására eddig mondottakat nem erősíthetjük jobban, minthā tartalmán végig pillantunk, lássunk tehát a dologhoz, adjuk azt a mennyire lehet röviden.

Miután az első részben a keresztyén üdvnek ismeforrásai adattak, a második résznek, mely épen ismertetésül előttünk fekszik, feladata az üdv mozzanait előadni. Ezen mozzanatok: 1) Az embernek istenellenes önkéntessége vagy a bűnök; 2) a Krisztus által véghezvitt váltság munkája; 3) az ember istenbeni közösségének visszaállítása. Ezen három mozzanat három főrészben tárgyalatik és bennök az egész hittan. Érdekes lesz megtudni, mint tette ezt lehetővé a szerző.

Az első fő rész a bűnről kezdődik az üdv eredetével, Istennel, mint az összellemmel, az átalános szeretettel és jóssággal. Tapasztalati tény, hogy Isten nem maradt egyedül, hanem a világ mint a véges lét összege kivüle még megvan. Ez idői és üdvtörténelmi megvalósulása az Isten lényében örökké alapuló üdvnek. A világteremtésének oka maga Istennek lénye, célja ezen lény kiábrázoló nyilatkozata, egyedüli eszköze Isten maga nyilatkozatszerű öntanús-kodásában. E szerint a világ Istentől, általa és érette teremtett, Istennel épen úgy lényegileg egyenlő, mint istenneli hasonlóságra rendelt képmása Istennek. Az anyagiság a világrendnek csak előleges föltétele; csak a szellem a leendő világnak valódi elve. Abban fekszik a világ istenhezi hasonlósága. Az ember virága és célja a világteremtésnek, kis világ, melyben a nagy világ tökéletességre jut. Egyedül ő teremtett Isten képmására. A lelkiismeretnek épen oly kívánata, mint az isteni ige által bizonyíttatik, hogy az első ember jól lett légyen teremtve és fogalmának életnyilatkozatában is megfelelt, vagyis képességre nézve kell, hogy tökéletes lett legyen. Az első ember, mint az emberiség képviselője, vagy mint fajlény, a személyes egységhez kötött szellemi és szerves létezés életalakjára teremtett és pedig oly módon, hogy a szellem élete, bár mint olyan Istentől eredett, a lélekkel felruházott testi szervezet élete és annak nyilatkozata által közvetítették. Ezen közvetítésnek van helye a nemi tovaszármazás következtében is. A szerves élet nemi jellemet tesz fel, a szellemi egyéni jellemet. Létének amaz oldala után minden ember az emberi összes életnek tagja,

emez után az isteni teremtető-tevékenységnek közvetlen produktuma. Ezen értelemben pártolja szerző a kreacionizmust. Az emberi nem egytől származása épen oly kívánata a lelkiismeretnek, mint előfeltétele az isteni szónak. Az ember bűnbeesése tapasztalati tény, melynek szükségképen vissza kellett tetetni az emberi nem előtörténeti kezdetére. A történetileg meglevő bűn mindamellett lényé szerint hasonló még mindig az első bűnhöz és azért sem az ember fogalmához nem tartozó, sem ezen fogalmat nem zavaró. Alaki oldalára nézve a bűn az emberi személyes életnek öntudatos és az isteni általános személyiség ellenébeni önakaratszerinti ellentévése; reális oldalára nézve az emberi személyes életnek a természetre és világrai azon nemű viszonyítása, istenrei helyett, hogy az alany a természet és világ által személyi működésében tulnyomólag engedi magát határozni, tehát részint Isten iránti engedetlenség, részint világtórság által. A bűn eredete sem az isteni mindenhatóakarat indokaiból, sem a sátáni csábításból meg nem fogható. Származásának nem kezdetén leve sátáni, hanem csak kifejlésének végpontján lesz az. A föld feletti személyes rossz lények létébeni hit sem a lelkiismeret, sem az isteni ige által nem bizonyított be eléggé dogmatikailag, bár a démoni és sátáni rossz mint összes személyiség alakjában rossz, a pusztán alanyi rossztól, mint egy személyiség alakjában rossztól egészen megkülönböztetendő. A bűn eredete csupán az emberi szabadságból magyarázható ki, mely szerint az ember, személyes életének legbensőbb pontjában istenellenesnek határozódik. Az magának az embernek produktuma. A mellett azonban nem megvetendő, hogy, ha azt Isten egyenesen nem akarta volna, nem is lett volna a világban; hogy tehát Isten a bűnt nem mint rosszat, hanem bizonyos értelemben a jóért, azaz mint melynek a jó által újra meg kell szüntettetni, minden esetre akarja is. Bár a bűn az emberi szabadságnak produktuma, mégis az minden egyénben egyszersmind természeti tulajdon által is föltételeztetik; azaz minden emberben van hajlam, önmagát istenellenesen határozni el, a mely vele született, úgy hogy minden bűntények egy céllellenes természeti irányból származnak. Ez a minden egyesnek az összeseli természetes összefüggésén alapuló hajlam mindamellett nem valódi, azaz személyes bűn, hanem az öröklött hibának fajról fajrai tova plántáltatása, azért semmi tartozáson nem alapúl, hanem csupán fogatkozás. A személyes bűnössé létel csak a valódi bűnnel kezdődik. Minden valódi bűn a lelkiismeret működésének elnyomását, valamint az érzéki tényezőnek a szellemi feletti tulsúlyát foglalja magában. A bűnök vagy érzéki bűnök vagy szellemi bűnök.

Legnagyobb bűn a szentlélek elleni, azaz a lelkiismeret munkásságának az üdvigazság előre tisztán tudott felvétele utáni gonosz elnyomása. A bűn elkerülhetlen következménye a büntetés a rossz alakjában, a halálra tekintettel, melynek főpontja a kárhozat. Mégis míg egy személyéletben az üdv szüksége ki nem oltatott, addig a felett még semmi kárhoztató ítélet nincs mondva, hogy az ilyen ez életben Istentől még ugyan nem is hajtatik végre, hanem csak fenyegetésül ígértetik.

Ezek ezen főrészt legfontosabb tanítételei. Mint sajátosságosság ötlük azonnal szembe, hogy az istenről tan nem magáért tárgyalatik, hanem azzal organikus összefüggésben az ember- és bűnről tan is. De ezen alapnál fogva ezen főrésztben még nem is adathatik elő az egész istenről tan, hanem csak a mennyiben Isten a világteremtés fogalmából megismertethetik. Ez által már azon nagy előny nyertetik, hogy a szerző nem metafizikai tételekkel kezd, melyek alaphoz minden filozófiai megmutatást nélkülöznek. Isten lény, a mint van, tehát mint általános szellem, ránk nézve nem ismerhető, részint erkölcsi fogyatkozásaink, részint értelmünk természeti korlátoltsága miatt, mely a végetlent nem képes másként élni állítani, mint a végesnek hasonlatossága után, korlátolt s azért össze nem vágó szemléletben. Istentől fogalmunk tehát mindig különmemű marad az ő lényétől. Ha ezen tételeknek meg kell engedtetniök, akkor úgy tekinthetők azt, mint szinte a dogmatikában lényeges előhaladást, hogy a szerző az Isten lényéről metafizikai határozmányokat, mint azok rendesen előterjesztetnek, elmellőzte és Isten fogalmát mintegy csak az ő dogmatikai fejtegetéseiből folyót, azért levőt és élettelt tárgyalja. Ezen főrésztben az egész hittannak ezen alapfogalma annyira felvilágosítottatik, mennyire az a világteremtésből felismerhető; a következő részekben lényegesen más mozzanatok jönnek hozzá. De ezen főrésztből kiviláglik egyszerűsmind a keresztyén életre oly rendkívül fontosságteljes igazság is, hogy minden ismeret önismeret által föltételezett. Az ember a világteremtés célja. Az emberben lett a világ Isten képmása. Azért kell az útnak, melyen az ember teremtőjének megismeréséhez juthat, szükségképen saját lényének megismerésénél kezdődni. Az által pedig a dogmatikai gondolkodás a csupán skholasztikus tanítételek felállításától is szükségképen elvonatik és az élet valódi szükségleteire igazítottatik. Ezen végpontnál Isten ismeretét nyerjük, mint mely az életre, melyben tapasztalat szerint létezzünk, a lelkiismeretnek elutasíthatlan kívánatai szerint szükséges; vagy az élő

Istennek és nem egy holt, emberek által kigondolt Isten képmásának ismerete.

Két pont van ezen főrészben, mely eretnkség gyanánt háríthatatik szerzőre, nevezetesen egy személyileg létező ördögnek megtagadása és az eredendő bűnnek mint pusztá hiánynak felfogása. A helyett azonban hogy kárhoztassuk, jobb lesz ha előbb kihallgatjuk.

A sátánnak személyi létezéséről kérdés, mondja szerző, nem a lelkiismeret kérdése, hanem a tudaté, és egyáltalában gonosz személyi szellemlénynek fogalma tudományosan nem foganatosítható, mint azt az újabb theológia legjelesebb képviselőiben csaknem egyhangúlag elismeri (Schleiermacher, Lücke, Nitzsch sat.). Ezért egyszersmind az ördögről egyházilag megalapított tan is abbahagyatott; mert ha az ördög nem egészen gonosz, akkor Istennek nem is általános ellentétje az, akkor még gondolhatók jó és erkölesi gerjelmek is lelki életében. Egyszersmind így ok sincs rá, hogy egyedül ő zárassék ki a váltság következményeiből, így egyáltalában nem lehet tárgya az isteni ítéletnek és emberi borzalomnak, hanem az isteni könyörület és emberi szájalom tárgyául kell szolgálnia. Az a kérdés, miért nem foganatosítható egyáltalában gonosz személyiségnek fogalma? Azt feleli erre szerző 258. l.: Ha az ördögöt Isten jóvá teremttette, és ha elesése által lényét oly kevésbé vészttette el, hogy még mindig beláthat Isten országa menetelébe és céljába, úgy nem lehetett sem általános, sem lényegileg rossz, úgy az a rossz, bármennyire kifejlett is benne, nem ő maga az, hanem csak rajta lett győzedelmessé és csak lehető módon. Mirenézve Lücke jól jegyezi meg, hogy az egyházilag rendelt fogalom csak manikheusi föltételek alatt gondolható valóban. Tudva van, hogy a jelenlegi orthodoxia által (Sartorius, Sander sat.) az ördögnek személyi létéről szóló hit keresztyéni alapeikké tétetett, és a mostani világ erkölesi féktelensége ezen hittétel tagadásából származtatott, és hogy Vilmár lettdolgokról theológiájában csak azt akarja valódi theológusnak megismerni, a ki „az ördög fogcsikorgatásait a mélységből látta és gúnykacáját a pokolból hallotta“. Erre válaszolja szerző, hogy minden esetről, hol az ördög testileg megláttatni vagy épen testileg megtapintatni akartatott, lelkiismereti tapasztalatról szó nem lehetett. Érzék és képzelet lát, hall és tapint, a lelkiismeret ellenben inkább közvetlenül veszi, köre a benső vallásos erkölesi észrevételek köre, és minél inkább való volna az, hogy az ördög általában történeti személy (Ebrard), annál kevésbé tartozik az a lelkiismeretre, ellenben annál inkább a világra

s az annak történeti jeleneteit vizsgáló észre, hogy végleges ítéletet hozzon lényi mivolta felett. Az ördögnek vastag felfogása után, mint szerző helyesen megjegyzi, a boszorkánydolgoknak következniök kell.

A mi pedig az írás tanítását illeti, melyet szerző szinte körülményesen tárgyal, ezen pontot illetőleg, az a meggyőződése, hogy az írás a helyett, hogy valahol az ördög és országára vonatkozólag tantételt állítna fel, előre említi, hogy ő a közönségesen elterjedt népszerű előadási körre szorítkozik. Alkalmazkodik tehát és az ide vonatkozó bibliai előterjesztéseket szokott emberi felfogással adja elő, azt állítja, hogy annak az észbirálatára kell bízania. Eretnekségről e szerint annál kevésbé lehet szó szerzőnél, mint-hogy ő a sátán fogalmát egyáltalában nem veti meg, sőtinkább észszerűleg akarja felfogni. Eretnekileg akkor tanítana, ha az ördög személyiségét kétségbevonta volna, hogy megtagadja egyszersmind a véteknek valódiságát és büntethetőségét is, mint az a pantheistai filozófia által történt. Inkább célja szerzőnek előadásában, hogy a bűn valóságát és személyi büntethetőségét világos fényben állítsa elő; és azt felfoghatólag és tapasztalatilag nem nehéz megmutatni, hogy a vastag materiális előadás „az ördög történeti személyéről“ nemcsak hogy nagy erkölcsi tévelyre vezethet és fog vezetni, hanem babonás képzetekbeni lelki elfogultság által bizonyos véteknek szükségkép előjönni és az ember jó erkölcsi kiképzésének akadályozva kell lenni. Reményljük azért, hogy szerző ezen ügylátszó eretneksége lassanként a protestáns keresztyénség gyülekezeti hitéhez és az orthodoxiához vététkel fel.

Szerzőnek másik különhitű tanpontja az eredendő bűnre vonatkozik, mely a dolog szigorú megvizsgálása után valóban mint egészen bibliai és filozófiai mutatkozik. A bűn csak anak tulajdoníthatatik vétkül, ki azzal személyileg közremunkál s azt a lelkiismereti ellenhatás dacára is értelemmel és akarattal tehát meggondolva és föltéve viszi véghez. Így az egész személy vétkes, és a vétek mindig is a személyi élet központjában a lelkiismeretben nyilvánul. Melanchthon megjegyzését, hogy azon tétel: nihil est peccatum, nisi sit voluntarium, csak a jog körére, nem pedig a hit körére tartozik, szerző a keresztyénség erkölcsi jellemének félreértésére magyarázza. Pál apostol tanfogalmát szorosabban megvizsgálván, eredményül adja elő, hogy ezen apostol csak annyit tud a bűnről és büntetésről, mennyiben az mint személyi törvényáthágás vitetett véghez, ő tehát lehetetlennek tartotta, hogy az eredendő bűn vétség, a halál pedig az eredendő bűn büntetése. A honnan nem marad hátra semmi egyéb,

mint azon föltétel, hogy a természeti hajlam a bűnre még nem valóságos ok, hanem az emberi személyéletben lévő hiányt tanúsítja. Ezen megmutatás, melyre bizonyosan nem lehet elmondani, hogy a hitetlenségtől volna érdekelt, nagyon jótékony felvilágosító befollyást gyakorol a gyermek keresztelési tanra, mely ezen dogmatikában jelesen megmutattatik. Egyszersmind különösen a pädagogikának legnagyobb gyakorlati értelmezése is.

A második főrészt a Krisztus által végrehajtott váltságról mint a lelkiismeret második lettdolgáról értekezik. Mint az előbbi, theológiával kezdődik. Mivel a váltság úgy fogatik fel, mint Istennek a lelkiismerettel megismertetett cselekvénye, mely önmagának mint örökkévaló üdvalapnak közlésén nyugszik, tehát elsőben ezen önközlés lehetőségének kell bebizonyíttatni. Ezen lehetőség csak az isteni tulajdonságok által föltételesíthető; vagy viszont, ezen tulajdonságok tartalmazzák egyedül kinyilatkozását Isten önfeláldozásának a világhoz viszonyban. Ezek: 1. alaptulajdonságok; mennyiben a földgömb és világrendszer minden pillanatban Isten által föltételeztetik (mindenhatóság és szentség); 2. élettulajdonságok, mennyiben a természeti öszhang és a világtörténet, vagy a lélek élete minden pillanatban Isten által vitetik véghez (mindenüttjelenvalóság és mindentudóság); és 3. céli tulajdonságok, mennyiben a bűnnek birodalma egyáltalában Istentől töröltetik el és Isten országa vagy a jónak következménye egyáltalában Isten által vezéreltetik célhoz (igazságosság és bölcsesség).

Mivel háromféleképen ismertetik általunk a világraható isteni tulajdonságú önközlés, mennyiben Isten a világnak föltétlen okfeje, föltétlen élete és föltétlen célja, úgy ezen istenről hármas tudatnak üdvtörténetileg is háromféleképen kell tükröződni. Ezen előtételtől szerző a szentháromság tanára jut, mely azáltal ugyan épen nem természetfeletti, de annál inkább vallásos és erkölcsi jellemet nyer. Istennek mint a világ okfejének úgy kell nyilvánulnia az öntudatban mint a világban, Istennek mint a világ céljának pedig mint a világért lévőnek. Az tulajdonképeni értelme az Istenről az atyáról, a fiúról és szentlélekről szóló keresztyéni tannak. Az ide vonatkozó egyházi szentháromságtant szerző hibásnak tünteti fel, mivel az valami olyat tagad a benső isteni lény felől, mely embernek lehetetlen, és mivel az Istennek a három személyiségbeni örökkévaló egy személyiségét szétszaggatja. Igazsága abban áll, hogy az ember istenről hármas tudatának magának az Istennek világhoz viszonyabani hármas tudatának kell megfelelnie, úgy hogy az egy Isten, mennyiben ő lényegileg vagy

világfelettileg gondoltatik, mint atya, mennyiben ő lényegileg ki, és a világba behatónak gondoltatik, mint fiú, mennyiben ő a világot örökkévaló lényének tökéletes nyilvánítási helyéül megnyerve gondoltatik, mint szentlélek nyilatkozik. Mint atya föltétlenül végetlen, mint fiú végetlen életéből részesíti a véges világot, mint szentlélek képi a véges világot végetlen életének egy mindig helyettesíthető organummá.

Világhozzi örökkévaló szentháromsági viszonyánál fogva Isten az embereket öröktől fogva üdvre választotta. Ez az oka is, hogy a bűnnek el kell töröltetni a váltság által. Az időszerinti váltság csak nyilvánítása a világ örökkévaló elválasztásának. Isten világ-megtartó és világigazgató munkássága szükséges következménye elválasztó, valamint szükséges föltétele megváltó munkásságának. Itt azért szerző a gondviselés és angyalokróli tant tárgyalja. Erre nézve erősen állítja, hogy azok a hit tárgyai nem lehetnek, hanem a teremtési közbeneső okok rovatába tartoznak, mely körülmény felől nem a hit, hanem a tudományos vizsgálódás határoz. Ha ezek egyrésről üdvtörténeti nyilatkozatok organumául szolgálnak, mindazáltal másrésről nincsenek meghatározva, hogy az emberekre üdvesszöklő befolyást gyakorolnak. Helyesen jegyzi meg szerző, hogy a szentírás az angyalokról nem tanít semmit, hanem azokat föltételelesen említi. Fölteszi, hogy a személyi öntudatos teremtmény az emberre nézve nincs kirekesztve, és hogy emberfeletti teremtményi hatalmak az isteni világigazgatás s különösen az isteni megváltóműködés szolgálatában munkások. De, mint szerző ördögróli tanából is kihagyatik, nem szükséges, hogy a bibliának angyalai alatt tulajdonképeni szellemi személyiségeket képzeljünk emberi mód szerint. Az angyal lényére nem tartozik, hogy személyi legyen, még inkább azon nyilatkozat, hogy Istentől követséget teljesít az emberre nézve, mely által angyallá lehet. Mindazáltal nem merészli szerző az angyalok lényét szabatosabban meghatározni. Valóban, mondja ő, személy és személyesítés között lebegnek egy meghatározatlan középben. Mondja továbbá: lehetetlen, ha a rossz angyalokat az istenellenes erők és irányok minőségében gondoljuk, úgy a jókat sem lehet másként, mint az istenes erők és hatályok minőségében gondolni. E szerint az angyalokróli előterjesztés a dogmatikában valódilag azon tételig megy, hogy a természet és világ minden erőinek a Krisztus személyében meghatározott üdvöclra kell szolgálnok s azért magukban nem érnek semmit.

Az üdvre elválasztásról következetesen megy szerző oda, hogy Isten az emberiséget elválasztotta. Tulajdonképeni üdvtörténeti mcl-

tósága Krisztusnak abból áll, hogy az isteni öntudat annyira vonatkozott az emberiségre öröktől fogva, benne az ő tökéletes emberi önnnyilatkoztatát megtalálta, úgy hogy a Jézus Krisztus személyében az emberiség eredeti képe s az istenség képmása történetileg valódi, erkölcsileg tökéletes megjelenésre jutott. Öntudatának s egyszersmind személyéletének osztatlan egységén belől kettős tudatalakja van, szellemélete részéről az atyávali örök egységének közvetlen tudatát, szerves élete részéről az emberi nemmel való természeti egység közvetlen tudatát vette fel magára. Minekokaért ő sem nem Isten, sem nem ember a szó szokott értelmében, hanem, mint maga kinyilatkoztatta, emberfia és istenfia egy és ugyanazon személyben. Mégpedig, minthogy személyképző tényező benne a lélek, a mely emberi öntudatos, úgy ő valóságos és tökéletes ember. Minthogy mint ember örökké Istenre viszonylik, Istennel egy, Istenben vitetett véghez, úgy ő valóságos és tökéletes istenember. Minthogy ő az emberiséget Isten ellenében, Istent az emberiség ellenében tökéletesen képviselte, úgy ő tökéletes és örökkévaló közbenjáró. Szerző khrisztológiájának összege abból áll tehát, hogy Isten maga Krisztusban emberi személyéletet él, vagy Krisztus valódi és örök istensége valóban személyi emberiség alakjában mutatkozik. Hogy ezen és az egyházilag bevett khrisztológia között, legalább tudományos kivitelre nézve, nagy a különbség, az bizonyos; minthogy pedig, kivált bibliai okokkal való bizonyításait a bírálatban figyelembe kel venni; úgy ezen különbség nem zavarhat meg, hogy lelkiismeretes figyelemmel ne legyünk iránta; kivált Krisztus személyéről bibliai állításait az épen nem erőltetni vagy ferdíteni el, hanem ezeket tudományos összhangba akarja hozni. Mi itt csak annyit mondunk, hogy legteljesebb meggyőződésünk az, hogy azon az úton melyen szerző jár, kettős akadályt lehet kikerülni: vagy Krisztus emberiségét tudományosan fogni fel, mint az egyháztannál történik, ha az végső következményeiben átgondoltatik; vagy Istenségét egészen elenyésztetni, mint azt a racionálizmus teszi. Rejtelemnek mindig kell maradni, és theológia, mely ezt eltávolítani kíséri meg, istenellenes, kivált midőn a legszigorúbb orthodoxzia képleteivel működik, mivel a szentséget, mely ama magasabb személyéletben van, megtapodni akarja, hogy azzal önkény szerint bánjék. Mint Istenről úgy Krisztusról is áll, hogy transcendentális lényre ember előtt ismeretlen, és csak azon benyomásból fogathatik fel, mit személyisége mások lelkiismeretére tett. Ez előbb vallásos és reflexzió által tudományossá lesz.

Következik most a dogmatikai tárgyalás Jézus személyleté-

nek időszerinti kifejlése és végrehajtása felett. Ez összefüggésben Isten örök, teremtfői, ez által önmagát közlő öntudatával emberileg teljesen szabályszerűen fejlett, azaz vétek nélkül, lelki tisztaságban és teljes hatálylyal. Emberi személyiségének és ennek örök isteni rendeltetésének elválhatlan összefüggése szakadatlan bebizonyúlása mellett szenvedésének legszélsőbb határpontján, teljesen ártatlan kínos halálában magát tökéletesen bevégezte, és miután égi dicsőséget nyert, mint az emberi nem felmagasztalt feje, már most a szentlélek ereje által abban valósággal és lényegileg jelen van s a visszanyert üdvnek kimeríthetlen forrása. Fontos itt azon kérdés, miként tanít szerző Krisztus feltámadásáról és mennybemeneteléről? Azt kell felelnünk, hogy bibliailag tanít egyáltalában. Épen nem merészli, hogy az apostoloktól világosan megbizonyított lettdolgokat kétségbehozza. Nem vállalja el azt sem, hogy ő a kíváncsiság kérdéseit kielégíti. Mindenestre, mondja, Krisztus feltámadását mint történeti lettdolgot felfogni igen nehéz. Mégsem oly megfoghatatlan az, mint kívált az ember eredete. Minden eredetileg személyi dolgok megfoghatatlanok, mivel rájuk nézve a közvetlen isteni teremtmények ismeretlenek, és mivel azért ki sem magyaráztathatnak a természeti összefüggésből. A lelkiismereti álláspont tehát itt is mint a hit álláspontja mutatkozik. Jeles megjegyzések következnek Sartorius és Thomasius uraknak a Krisztus felmagasztalt testének mindenüttjelenlétéről képzelmi elméleteik ellen. A lelkiismeret és csakis a lelkiismeret oly alapja a keresztyénségnek, azaz a keresztyéni isteneszmének, mely az előadásban kifejtett képzelemnek határozott megállapodást szab. Mert ugyanis a lelkiismeret Istenre mindig mint egy és ugyanazonra eszmél, habár az isteni háromsági öntudat álláspontján különböző viszonyban a világhoz és így Istentől eleve elhárít minden oly képzetet, mely szerint az ő abszolút munkássága a világra nézve megosztottnak látszanék és a melynek szükséges következménye lenne a lelkiismeret működésének kettős függése két isteni személyiségtől vagyis oly nemű dyotheizmus, a minőt Thomasius állita fel. A lelkiismeret szerint minden üdv csupán az egy személyi Istentől származik, melyen kívül más nincs, s melylyel Krisztus épen nem hasonlítható egybe egyetlennemű lényének általánosságára nézve, ha tőle elválasztatik. Ennyiben jön tehát Krisztustól az üdv, és igenis ő az atyának tökéletes személyi üdvnyilatkozása, azaz ember ő, kiből Isten magát kinyilatkoztatta és ki azért Istennel nem cserélhető fel.

Krisztus műve a megengesztelés műve. Ő benne Isten az emberiséggel kiengeszteltetett, mint örökkévaló, az idő teljességében történetivé lett isteni képmásban, Isten és ember között egyetlen

közbenjáróban. A vétek által istenneli közösségben megzavart emberiséget, Jézus ezen közösségbe ismét felvette, s egyszersmind a véteknek, bűnnek és büntetésnek következményeit eltörölte. Ez az emberiség lényének végrehajtott erkölcsi visszaállítása és az ő szenvedése és halála által lett lehetővé, mi által a vétek erőtlenné tétetett és a szeretet dicsően kinyilatkoztatott. Azonban Isten ezen erkölcsileg végrehajtott áldozatot nem csupán egyedi esetnek, hanem az összes esetének, a Jézus Krisztus által megszabadított emberiség közös tétének tekinti, ítéli és veszi, az emberiséget általában úgy tekinti, ítéli és veszi, mintha a Jézus által benne elkezdett normális kifejlés már végrehajtatott volna. Annál alaposabb ezen kötelezettség, minthogy a Krisztus által végrehajtott megengesztelés nemcsak emberi történet, hanem magának Istennek örök műve. —

A minden emberekért véghezvitt megengesztelést hit által sajátítja el az egyes ember. Egyedül hit által igazul meg a bűnös, azaz a bűnös az ember istenneli közös életének Krisztus által visszaállított közösségét ezen föltétel alatt ismeri meg elsőben, s személyére nézve azon föltétel alatt vesz abból részt, hogy tulajdon lelkiismereti tett (hit) szerint, Krisztus személyétét mint kezdő életét az ő megújult istenneli közösségének személyisége központjába veszi fel. Isten ezen hitbeni kezdetet mint végrehajtást fogadja el; és Krisztus folytatja tovább személyi életét profétai és királyi hivatala által, azaz igéje és lelke által az emberiségben félbeszakadás nélkül, és épen abban áll megváltói működése. Ez az emberiségre nézve megengesztelő munkássága alapján, igéjének és lelkének közlése által eszközöltetik. Erre különösen a hit fogalma jön vizsgálat alá, mely felett jeles dogmatörténeti kitérés tétetik. Ezen tancikkal bezárul a második főrész.

Szabad legyen még egyes közönséges megjegyzéseket tennünk ezen váltáságtan felett. Mindenek előtt kétségtelenül erősen áll, hogy szerző a megengesztelés és megváltás munkáját Isten művével fogja fel és semmi esetre sem engedi racionalizmusserűleg, hogy az ember maga váltja meg magát, miáltal neki Krisztus csak tana és képmása által tesz hasznos szolgálatot. Az volt Isten akarata öröktől fogva, hogy az ember boldog legyen, és egyszersmind minden, mi a bűnös emberi nem megváltásául kezdettől óta történt, Istennek rendelése, különösen pedig Krisztus küldetése. De Istennek ezen műve nem vitetik véghez az emberen ennek szabad közremunkálása nélkül. Egy teljes, az emberi szabadsággal megegyezhetlen, az ész és lelkiismeret törvényeinek ellenmondó szenvedőlegességet, mely

által az egyháztan megerőltetésének kellene történni, nem állít szerző a megváltóra nézve. Sokkalinkább olyan az ő hitről fogalma, hogy az a lelkiismeret és az egész személy legbensőbb munkássága nélkül épen nem valósíthatatik. Ugy nézzük mi szerzőt, mint közvetítőt azon két ellentét között, mely épen az egyházban leghevesebb csatában van, ezt oly módon teszi, hogy az, a ki az üdv tárgylagos alapján erősen akar tartatni minden feltételek közt, épen oly csekély oka van, hogy őt mint ezen alap szétronthatóját kerülje, mint a ki okosságának szabad használatáért buzgólkodik, hogy a tankifejlésben valami oktanra vagy kevésbé jó alapra és az okos gondolkodást korlátozóra találhat. Minthogy pedig ezen megváltásról tanban a tárgy és alany a legélethűbben köttetik egybe, alkalmas is az egyszersmind, hogy az őt követő szellemet vallásosan ragadja meg és erkölcsileg emelje fel. A ki szíven viseli annak szükségességét mire a szupranaturálizmus és racionalizmus vagy az egyházi objektivitás és emberi szubjektivitás harca által az egyház és mindinkább inkább az egész keresztyénség kényszerült és kinek az igaz egyház építése és Isten országára való vágyódás miatt erre gondja van, az reménylhetőleg szándékosan és elhamarkodva nem fog soha lenézni „a közbenjárásról szóló theológiára“, ha ezen dogmatikát, különösen ezen megváltásról szóló tant lelkiismeretes vizsgálatra méltatta. Jobbra és balra mutatnak elő felekezeti theológusoktól művet, mely épen úgy valódi vallásos érzület mint igazi tudományos kivitel miatt félretétethetnék! Mi inkább reményljük, hogy ezen közbenjárásról szóló theológia, mely felől az újabb időkben oly sok könnyelmű és eldobandó ítéleteket kelle hallani, jelen időnkben mennél később annál jobban fog mint valódi áldásos jelenség bebizonyulni.

Még egy pillantást vetünk a harmadik főrészre, mely az emberi közösségnek Istenhez visszaállításáról értekezik. Az egyház tanával kezdi. Az egyház az új, istenesen fejlődő emberi társasélet, a Jézus Krisztusban hit által képződik. Az minden hívők egyesülete, melybe tudatos önvalósuláshoz jutott, ámbár csiraszerűleg Krisztus személyelete, igéje és lelke által. Az szent, közönséges, az apostoli alapítvány történeti alapján nyugvó és abból végrehajtandó. Ezen láthatlan egyházból az értelem, akarat és érzet jelvi munkássága által állottak elő a látható egyes egyházak. Minden látható egyházigazgatás csak emberi rendezés. A keresztyén gyülekezet a nyilvános, keresztyéni munkásság forráspontja. Benne a felszolgálók magoknak szolgálják, az egyház pedig a Krisztusé, kihez hit által van kötve, mire hivatva van. Azon mértékben pedig, melyben az

igaz egyház emberi kiterjedtségben növekszik, elenyész a különbség a külső keresztyéni ismeretközösségben. Mennél több gyülekezete lesz Krisztusnak, annál kevesebb felszolgálók fogják abban keresni gyülekezet általi állásukat. Az állammal szemben az egyház teljes benső önállóságra jut. A külső felekezeti gyülekezetek azon arányban fognak lassanként elenyészni, a mint a láthatlan egyház létezése az emberiség előtt tökéletesebben jelenik meg.

Ezen valódi reformátori egyházfogalom, mely a kifejtésben minden oldalról jelesen megbizonyíttatik, kifejtetik és igazoltatik, egyik legfontosabb fénypontja ezen dogmatikának. Az egyházfogalom, mely jelenleg a legrútabb eretnkségek által valóban elferdítetik; s ha mi egészséges kifejlés és reformátori előhaladás pályájára akarunk ismét jutni, úgy különösen itt kell tisztogatni és az egyház lényéről régi reformátori nézeteket ismét tiszteltbe kell visszahozni. Ez történt itt igen jelesen.

A következő tancikk a megtérésről értekezik, mely szerint helyt talált az egyházbai felvételre. Ez lényében mint a hitnek személyi önmunkássága, kettős lelkiismereti dologképen hajtatik végre, tudniillik a kebel erkölcsi és az újjászületés vallásos mértéke szerint. A keresztség azon Krisztustól rendelt jelképes cselekvény, mely által a látható egyház a megtérőnek a megtéréssel összekötött belső üdvajándékot szóvali ígéret és vizzeli megmosás által nyilvánosan és ünnepélyesen megpecsételi és biztosítja, és mint teljesen feljogosított tagot maga közzé felveszi. Közönséges célja, hogy azt, mit a láthatlan egyház birására nézve már véghezvitt, a látható birására nézve megbizonyítsa, megpecsételje. A gyermekkeresztség ennél fogva nem annyira szükséges mint célirányos, különösen azon föltétel alatt igazolható szokás, hogy a megtérés a gyermekre nézve hitbeni nevelés által lehetőleg biztosíttassék. A mellett szükséges, hogy elválasztassék tőle az idő folyamában hozzá kötött mágikus hatás képzelete. Hogy a gyermekkeresztség nem lehet tökéletes, már fogalmában benne van, mivel az nem keresztség hittel, hanem hitre.

A megtérés által bensőleg eszközlött, a keresztség által külsőleg biztosított és a keresztyéni társaságba beültetett új üdvélet mindig magasabb fejlődésre szorítkozik, egész az ő leghetőbb teljeseiséig, azaz megszentelésre; úgy hogy a szentéletre való megtérés, mely lénye szerint nem más, mint a mindinkább teljesülő életközösség Krisztussal, tovább halad és teljeseedik.

A szent életben foglalkozónak a szent vacsora az örök üdvajándéknak nyilvános és ünnepélyes ígérete. De nem a külső je-

gyeknek mint ilyennek használata által történik az örök üdvajándékban ezen részesülés, hanem az alapító szava szerint, egyszerre történendő hitbeli elfogadása által a test és vérnek, azaz a Krisztus személyi életének személyi elsajátítása által. Minthogy a szent életbeni előhaladáson más nem gondoltathatik, mint a gyülekezetteli öszhangzatban lévő előhaladás, úgy az urvacsora lénye szerint épen oly gyülekezeti, mint a mily egyedi szent dolog a keresztség. Az urvacsorávali élés ünnepe tehát gyülekezeti ünnep. Mivel a leginkább elérendő cél a keresztyéni gyülekezeti életben, nemcsak bizonyossá tétetik az üdvnek jövődjé teljesevé a gyülekezeten belől, hanem elősegítették is; épenugy méltó, azaz személyi megszenteltetésre a gyülekezeten belől irányzott érületet kíván, és azért méltatlanul használása, itéletére szolgál a veleélőnek. Ezen tancikk részletekben tárgyalja az urvacsora szereztetését, a középkori urvacsora dogmát, a miseáldozatot, a reformátorok urvacsoráról tanát, az egyházi urvacsoratan hiányait és az urvacsora ünnepély igaz jelentőségét. Reményljük, hogy minden protestáns, ki az evangéliomot feljebb becsüli az egyházi skolasztikánál, szerzővel szíve szerint egyet ért, midőn mondja 1159. lapon: Mély fájdalommal tekinthet csak az elfogulatlan dogmatikus az urvacsora feletti harc kimenetelére. A protestáns urvacsoratan a helyett hogy a középkori miseáldozati tanhoz ragadt skolasztikusi és mágiai elemektől megtisztíttatnék, megfosztatott legbensőbb magvától, mely is Krisztus személyi életének az urvacsorában hit által történő, szellemi elsajátítása s a testvéri szeretet kapcsa a tan feletti versengés viszály almája lett. A lutheri urvacsoratan bibliai igazság helyett skolasztikai elveken alapszik. A konkordiaműnek urvacsoratan lényegileg a római átváltozási tan szerencsétlen vizsgálata. Bár mint képzeljük Krisztus testének és vérének közöltetését az urvacsorában, annyi a lelkiismeret és szentírás álláspontjáról bizonyos, hogy semmi anyagi test mint olyan, durvább vagy finomabb legyen is, boldogságra nem segíthet, hogy mit nekünk Krisztus az urvacsorában testével és vérével megszerzett, az más nem lehet, mint mit ő igéjében is megszerzett, „lélek és élet“; hogy végre, ki testét és vérével valóssággal kapja enni, az által nem ételt, hanem örök életet kap. (Ján. 6: 54).

Az utolsó 22. tancikk az egyház végrehajtásáról értekezik. A még tökéletességre nem ment gyülekezete a hívőknek csak a tul világban lesz tökéletessé s különösen oly módon, hogy az egyes individuumra nézve szükséges átmenetelt a halál képezi ezen még hiányos életből a túl életben tökéletessé leendő állapotra, mi ál-

tal az ezen életben be nem végzett emberi fejlődés a túl életben előhalad. Azért a hívők túléleti közösségének általános tökéletessége, az inneni földi pálya tökéletes bevégezésével következik csak. Ez előáll, ha Krisztus személyelete megnyerte az emberi összeséletben tökéletesen megfelelő alakját és az emberiség ennek segítségével lehetőleg organumává lett a szentléleknek. Az inneni földi pályának bevégezése végrehajtatik egyrészt az utolsó ítéletben, másrészt a megdicsőítésben. Az isteni világcél az emberiség földi kifejlődésére nézve a világegyetemen belől eléretik, a gonosz megszűnik, Isten az emberiségben megdicsőül. Itt azért vizsgálat alá jönek: az inneni és túli élet; a halál utáni közép állapot, a paruzia, a halottakbóli feltámadás, az utolsó ítélet, a tökéletesség állapota.

Miként a keresztyén hit reményét úgy a tudomány kívánságát kielégítőleg tárgyalatik a jelen korban oly sokat vitatott ezer éves ország tana. Szerző egyezik Schleiermacher apokalypszi proféciájával, a ki előadásának alakját nem tanítónak hanem költőinek nyilvánítja. De, mondja ő, az üdv történeti fejlődés alapvonásai mindazáltal bennfoglaltatnak abban. Az urnak végítéletre visszajövelete lényegileg nem más, mint mi a kezdetbeli ítéletet követi; és ha bizonyos, hogy az Ur Jeruzsálem romlásánál nem testi alakban jelent meg, úgy az is bizonyos, hogy utolsó eljövetele is mint az első, igéjének és lelkének erejében fog történni. Igazán mondja szerző: hogyha mi Krisztust külső testi alakban gondoljuk visszajönni, nem vesz-e el akkor visszajövetelének valódi célja, 'dicsőségének az egész emberiségre való kinyilatkozása? Képzeltünk-e másként testi kinyilatkozást, mint helyileg meghatározottan, és azért csak keveseknek közölve magát. Ha a jelenlét sajátágának éppen abban kell állni, hogy egyszerre jusson mindenki tudomására, akkor ez csak azon esetben lehetséges, ha Krisztusnak az emberiségben befejezett önnilylatkoztának első pillanata a hívőkkel szellemileg közöltetik, ha belsejökben mindenek egy időben lesznek áthatva azon tudattól, hogy már a keresztyénellenes hatalmakon vett győzelem végre van hajtva és ezentúl egyedül Jézus Krisztus az ur.

Nem tagadhatjuk meg, hogy ezen mű zárszavát még ide ne tegyük, mivel az világot vet a lélekre, melyből született. A régi elenyész, minden megújul. Reményben élünk könyek között. Hogy mi mint hívők ezen időszerinti élet éjében a jövő tökéletesség hajnalára bizodalommal várakozni, ahoz sietni, annak ellenébe harcolni tartozunk: ez az utolsó szava a keresztyén dogmatikának. Az emberi önfejlődés nem mekhanikai törvények szerint lefolyó termé-

szeti processus nem magába visszatérő végetlen körforgás, hanem végnélküli előmenetel a tévelyből igazságra, szolgaságból szabadságra, bűnből üdvre, a személyiségnek az örökélet kútfejébe mindinkább beljebb növése, hogy Isten lénye szerint az erkölcsi szellemek nyilatkozataiban mentől dicsőbben legyen nyilvánossá, és az ő életnapjával, a Jézus Krisztussal „földi teremtményeinek munkássági helyét, a szentek gyülekezetét, annál tökéletesebben besugározza. Az idő végnélküli; azért Isten gyermekeinek dicsősége is véget nem érő. Az idő folyama pedig az örökkévalóság tengeréből ömledez. Csak Isten örökkévaló; csak ki Istenben van, az részes az örökkévalóságban az idő hullámának közepette“.

Mi ezen ismertetésben átpillantottuk ezen dogmatika alapgondolatait. Mivel egy elvont tudományos mű birálatának mindig abból kell kiindulni, hogy összes hatást nyerjen és kisértsen meg, vajjon benső igazsággal bír-e álláspontja, és a kivitel szervesen nőtt-e ki álláspontjából. Reményljük, hogy ez ismertetésünk által megtétetett. Hogy ezen mű gazdag tudományos anyagába mélyebben ereszkedtünk volna, még most a hely szűke nem engedte. Azonban azon újmutatások és közlések, melyeket e célból tettünk, úgy hisszük, elegendők lesznek visszautasítani azon nézetet, mintha szerző csak az alanyiség földén állana s mintha szerző egész érdeme csak önkényes ötletekben határozódna. Ezen dogmatikában egy épenoly mély élő vallásos, mint gazdag és tudományos szellemnek birjuk termékét, és reményljük, hogy ezen munka minden műértő és igazságszerető embernél figyelmet ébreszt.

Szerzőnek már gyakran szemére vetették, hogy nála főképp protestálásban áll a dolog és hogy igyekezete túlnyomólag polémiai. Ezen dogmatika megcáfolhatlan bizonyosságot szolgáltat, hogy szerzőnél az evangéliomi állás fődolog. De ha mégis, a mi ám-bár ezen dogmatikában a tudományos objektivitás sérelme nélkül sokképen megtörténik is, különösen észrevételekben polemizál is Thomasius, Delitzsch, Hengstenberg és mások ellenében, akkor sem tőle függ ez, hanem egyházunk és a theológia jelen helyzete miatt szükségesképen föltételezve van. Egészséges, a dolgot szemlélő, és az evangéliom igazságaért, a lelkiismeret szabadságaért a hit és életbeni őszinteségre törekvő polémia, protestáns egyházunkban valami nélkülözhetlen. A nélkül azon veszedelmes helyzetbe jöhetnénk, hogy békeséget hirdetne az ember ott, hol nincs béke; a római egyház pályájára lépnénk, melyben fenhangú édes szavakkal, simogató hizelgésekkel kiáltó ellentéteket fedeznek el, és mely az igazság hangját elnyomni akarja. Tömegesen talál-

koznak már nálunk is ilyen szellemek. Ellenökben bizonyosan csak üdvös az, ha nemes protestáns őszinteséggel kitárul az igazság, hogy az által a világ a tulajdonképeni alakot felismerhesse. Mennél komolyabbá lesz az idő, s mennél nagyobbak a követelések, melyek azok az ítélet ezen komoly idejében egyenesen az evangyéliumi egyházra hárítanak minden kórányagot az államban és egyházban, annál nyomasztóbb a szükség, hogy az evangyéliumi theológiában egészséges elvek jöjjenek létre s valódi tudományos szellem vegyen erőt. Ezen értelemben ezen dogmatikát valóban sokan szemügyre vehetik, és valóban elfogadandó tanulmányul méltathatják.

Külső elrendezése és elintézése semmi kívánni valót nem hagy fenn és rendkívül megkönnyíti a theológiai tanulmányozásnál hasznavehetőségét. Különösen lekötelezett köszönetünket nyerte Holtzmann tudor ur Heidelbergben „Kanon und Tradition“ című jeles mű szerzője könyvjegyzéke által, melyet ő ezen könyvhöz készített, és szigorú kijavításáról gondoskodott, valamint a kiadó ur is kitünően méltó kiállítása által.

(Allg. Kzeit).

F.

LEGFFLSŐBB KÉZIRAT A PROTESTÁNS ÜGYBEN.

Ő cs. kir. Apostoli Felsége a következő legfflsőbb kéziratot méltóztatott kibocsátani:

„Kedves lovag Benedek táborszernagy! A multévi szeptember 1-i Nyiltparancs, mely által Én a Magyarország-, Szerb-Vajdaság és Temesi Bánság-, valamint Horvát-Tótország és katonai határszélbeli ágostai és helvét hitvallásu evangelikus alattvalóim egyházi viszonyaiban egy határozott rend helyreállítása végett sok évek óta függő tárgyalásokat, uj jogok és kedvezmények nyújtása mellett törvényes alapon üdvös befejezésre juttatni igyekeztem, valamint az ezen nyiltparancs keresztülvitelére kibocsátott rendeletek, e hitsorsosok egy része által köszönettel fogadtattak és örömteljes

készséggel foganatosítottak, a másik rész ellenben lelkiismeretére és vallási meggyőződésére hivatkozva, azokhoz járulni vonakodott.

„Ez aggodalmak következtében ama rendeletek a nép kedélyének növekedő nyugtalanítására használtattak alkalmúl.

„Azonban az Én, az evangélikus egyházügyek kielégítő szabályozására intézett szándékkal ellenkezik, hogy a leghibzotában célhoz vezető ut fölötti szétágazó nézetek miatt, maga e cél, tudniillik egy üdvös egyházműszerv messzetávolba szorítottassék. Hogy tehát evangélikus alattvalóim alaptalan aggodalmaktól elfogult részének is teljes megnyugtatót nyujtsak az iránt, hogy lelkiismereti aggodalmaikon a legkisebb erőszak tétele sem szándékoltatik, megengedendőnek találom, hogy a Nyiltparancsom értelmében még nem rendezett községek, esperességek és szuperintendenciák is konventekben összegyűlhessenek, a megkívántató intézkedések megtétele végett képviselők küldése iránt azon országos egyháztanácskozmányokra, melyek az 1791-ki XXVI-dik törvény-cikk 4-ik §-a értelmében a zsinat tartására vonatkozó indítványait kultus- és oktatásügyi miniszterem által Elém terjesztendőek lesznek. Következésképen az országos egyháztanácskozmányok, valamint az egyházkerületi felügyelők, illetőleg gondnokok és szuperintendensek választása végetti előkészületek semmikép sem akadályozandók.

„Egyébiránt azon esetben, ha az orsz. egyháztanácskozmányok tárgyalásairól a zsinatok összealkotását szabályozó egyes határozmányokra nézve alapos ohajtások jutnának érvényre, Én az ily kérelmek kegyes meghallgatására hajlandó leszek.

„Továbbá rendelem: 1) hogy azon egyházközségek, esperességek s szuperintendenciák, melyek a törvénynek megfelelő rendezkedést már bevégezték, vagy azok megtételét már előkészítik, jelen főnnállásukban vagy ezen szándékuk kivitelében semmikép se háborgattassanak vagy gátoltassanak.

„Ennélfogva parancsolom, hogy a pozsonyi s uj-verbászi ágostai hitvallásu evangélikus szuperintendenciák főnnállásukban ne háborgattassanak s a szervezett községek, járások és azok hivatalnokai, valamint mindazon személyek, kik a szervezést előkészíték és előmozdíták, semmikép se nyugtalaníttassanak.

„2) a szarvasi szuperintendencia esperességeinek szabadságukra hagyatik előbbi kötelékük szerint, a pesti-, s illetőleg az eperjesihez csatlakozni; ehhezképest a soproni, eperjesi s pesti szuperintendenciák egyelőre az előbb főnnállott dunántuli, tiszai s bányavidéki szuperintendenciák határait vehetik föl, a mennyiben ez

utóbbiak határai a pozsonyi s verbaszi szuperintendenciák megalkotása által nem módosítottak.

A helvét hitvallásu hitsorsosoknak megengedettetik, hogy előbbi szuperintendenciai felosztásukhoz tartsák magukat.

„Ezen határozat mindkét hitvallásu evangelikus alattvalóim előtt, mint egyházuk legfelsőbb védura honatyai kegyének újabb bizonyítványa, kihirdetendő.

„Egyszersmind pedig kegyesen indittatva érzem magamat, mindazon személyeket Magyarországon, kik az 1858. szeptember 1-jén kelt Nyiltparancs behozatala alkalmából eddig előfordult sajnos eseményekben oly módon vettek részt, mikép a büntetőhatóságok ellenük e miatt föllépni törvényileg kötelezve voltak, teljes bocsánatomban részesíteni. Ennélfogva azoknak, kik már jogerejűleg elítéltettek, nemcsak ez ítélet törvényes következtetéseit, hanem a még ki nem állott büntetést is egészen elengedem, és egyszersmind rendelem, hogy minden ily esetek miatt már megindított vizsgálatok megszüntessenek, s azok miatt büntetőhatósági hivatalos eljárás ne indíttassék.

„Egyszersmind kultus- és oktatásügyi miniszteremhez megfelelő utasításokat bocsátok, hogy e határozataim végrehajtása végett Önnel egyetértőleg a szükségeseket elrendelje.

„Bécs, május 15. 1860.

Ferencz József s. k.“

S Z Ó Z A T

**a protestánsokhoz Németországban és Németországon kívül
Melanchthon Fülöpnek állítandó emlék iránt.**

Midőn 1817. nov. 1. Luther Márton emlékének alapját tévék le városunkban, a szívek még mind hálaérzettel voltak eltelve, hogy Isten a drága hazát megszabadította, még pedig kétszeresen megszabadította: mert nem csak a német apák földje lett függetlenné, de az apák régi hite is visszatért; szerte az egész országban köszönetet és imádságot rebegének a királyok királyához és urak urához, kiről sokan oly sokáig megfélemlendeztek volt. Valamennyi protestáns elevenebben és hőbben emlékezék ama hatalmas reformációi korszak tetteire: még egyszer átélék azon Isten választottjaival az örömmiadást, melyben az ezer meg ezer kereső lélek ki-tört, midőn Luther az oly sokáig elrejtett evangéliomot ismét napfényre hozá s az egyedül igazoló hitről szónokolván a kiátko-

zás alól és bilincsekből való felszabadulásra mondá ki a jelszót; még egyszer átélék az ellenség dühöngését, de a hosszú küzdés után Istentől ajándokul kapott győzelmi napokat is.

Azután megünnepelők az öröm és a gyász nagy emléknapjait: az ágostai hitvallás háromszázados évnapját s a sok győzelem után is még korán elhunyt reformátor halála napját. A lelki szem pedig, csak akarjon látni, könnyen észreveheti, mily áldásteljesek voltak mindez ünnep, és tiszteletnapok egyházunknak beléletére is.

Most azonban gyors léptekkel azon halálozási nap emlékünepéhez közeledünk, mely ama vallásbeli virágzás egész korát berekesztette; és sokan fakadnak a kérdésre: micsoda ünneplés, minő alapítvány, mily emlék által ülhetjük meg 1860-ban Melancthon Fülöp halála napját legméltóbban?

A wittenbergi vásártéren Luther éreszobra mutatja a nyitott szentírást mindenkinek, ki mellette elhalad; Wormsban is szobrot állítanak neki; a Luther-alapítvány, Luther-tanoda, Luther-kút, Luther-tölgyfa közöttünk, a Márton-intézet Erfurtban, a Luther-ház Eislebenben hirdetik nevét, Mansfeldről, Wartburg váráról és más városokról nem is szólván. Hát Melancthon nevét? Egy vas emléklap a házon, melyet mint városunk polgára birt, egy régóta nem méltónak ítélt porcellán mellszobor szülővárosa templomában, s még egy szobor a nürnbergi tudósiskola előtt, ezek mindössze (ha számba nem vesszük a festvényeket) a csekély küljelek, melyek eddigelé a vándort Németország legnagyobb oktatójára emlékeztetik.

Ő maga igaz hogy saját érdemeiről tudni sem akart. „Egyet mást világosabbá tettem, mint azelőtt volt“, többet sohasem engedett meg a kérdezőknek és magasztalóknak. De halljuk csak, Márton doktor maga hogyan ítél szerény bajtársáról. A „magas“ férfinak nevezi őt egy bizalmas levelében, a „nélkülözhetlen“-nek, a „tisztá, ártatlan“-nak, kiből szinte semmi sínes, a mi emberinél több nem volna. A legbőszültebb ellenek pedig azt irták, hogy „nem Luther, de a sima s ügyes mester vakította és csábította el a nemzetet.“ Ugy van, a híres fegyverkovács Schwarzerd igazi fia, Fülöp segítette a bányász fiát, Luthert a legnemesb érc kiaknázásában, ő kovácsolt neki belőle mind oltalmazásra mind megtámasztásra való derék fegyvereket, ő fejtegette tanát a császár és nép előtt világosan és meggyőző erővel, ő védelmezte gyakran mindkettőt, a barátot és tanát, a gyalázások ellenében, melyek a különben bátrakat is elnémitották. Az evangéliom föl vételét s elterjedését a tudósok osztályánál főképen Melancthonnak köszönték,

ki tudománybeli tekintély s dicsőség dolgában Erasmus örököse. különös értelemben ő volt a reformáció tolmácsa s ügyésze, azon hittudós, ki tudományos alakban adta elő azt, mit Luther alkotó lelke napfényre hozott.

Luther és Melanchthon együvé valók, s az igaz hála nem engedi, hogy az előbbi mellett az utóbbiról megfeledkezzünk. Nem lehet pedig tagadni sem azt, hogy emléke mindeddig nincs méltóképen megtisztelve, sem azt, hogy a protestáns egyházban itt amott elhomályosodni engedték azon férfi képét, ki minden harcában és bajában, kivált a mióta egyedül állott, semmit sem áhított és keresett úgy, mint a protestáns egyház egyességét, s ki még halálos ágyán is többször sohajtott fel: „Legyenek egyek mibennünk, valamint mi is egyek vagyunk!” Igenis, a protestáns Németország halálával és tisztelettel tartozik a hit ezen sokat szenvedett hősenek; a hol pedig Luther messze látható emlék által lett megtisztelve, a hála Melanchthon számára is kíván külső jelt, mely a jövő nemzedékek előtt tanúskodjék s őket hasonló érület tanúsítására szólítsa.

Kibocsátjuk tehát kérelmünket minden országokba, hol a tiszta evangéliomot hallgatják: legelőbb is az ige szolgálóihoz, a tudós iskolákhoz, melyeknek alkotójául még most is világszerte őt hirdetik, tanítóikhoz és tanulóikhoz, végre pedig mindazokhoz, kik az egyháznak az evangéliom általi felelevenítése, valamint általában a tudomány és műveltség felébresztése iránt hálás szívvel viseltetnek. És nem csak a hazánkhoz, de határain kívül tihozzátok is fordúlunk, németek és nem-németek a világtengeren innen és túl, hozzátok svajciak és hollandiak, brittek és skandinávok, hozzátok magyarok, és mindnyájotokhoz, kiknek ősei a hit és tudás ujon megnyitott kincseiből innen vitték haza osztályrészeket honi földjük üdvére. Különösen pedig hozzátok fordúlunk ma, a négy folyó országának lakói: magyarok voltak, a kiknek Melanchthon húsz éven át vasárnaponként latinul papolt s a kiket különös előszeretettel méltatott oly tanulságos társalkodására; kiváltképp magyar diákok is voltak ennélfogva, kik, míg itt egyetem volt, az ő még most is fennálló házában szállásoltak. Segítetek nekünk éreszobrot állítanunk Melanchthonnak e városban, hol ő ifjúságától kezdve negyven évnél tovább élt, tanított és szenvedett, hogy ezentúl ugyanazon falak környezzék mind a szelídség és béke mind a vitézség és harc emberét, az éjszaki Németországból szakadt hit-szónokot szintúgy mint a délszaki határok elől jött hitoktatót, az élethez külön nem vált reformátori párt.

Mig az 1817-diki emlék az apáknak ujon föléledt jámborságáról tanúskodik, az 1860-diki ápril 19. napján hadd megvessük alapkövét oly szobornak, melyet a gyermekek és unokák halája állított.

Kelt Wittembergben (januárban 1857).

Franke, igazgató. *Gerischer*, városi képviselők elnöke. *Helldorff* báró, ezredes és parancsnok. *Jagow*, országos tanácsos. *Lehmann*, oktató. *Dr. Lommatzsch*, a papnővelde igazgatója. *Manteuffel* báró, ker. törvénytudományi igazgató. *Dr. Niedner*, tanár. *Praedikow*, tanácsos. *Dr. Sander*, szuperintendens és papnőveldei igazgató. *Dr. Schmidt*, gimnáziumi igazgató. *Dr. Schmieder*, papnőveldei főigazgató. *M. Seetfisch*, esperes. *Steinbach*, polgármester. *Stier* Teofil, gimnáziumi oktató. *Wensch*, aligazgató és tanár.

Ezen fölhíváshoz hozzájárulnak s magok is adakozások átvételére készek.

Magyarországon: *Ballagi* Móricz, *Greguss* Agost, *Heckenast* Gusztáv, *Székhács* József, Pesten; *Révész* Bálint Debrecenben; *Hegedüs* László Sárospatakon; *Pálffy* József Sopronban; *Kemény* Mihály Békéscsabán.

VALAMI AZ ÉNEKLÉS-DANOLÁSBANI TANÍTÁSRÓL.

A tanítóképezdek létrejöttének egyik oka bizonyára azon igazság is volt, hogy a modor majd nem oly fontos, mint maga a lényeg. E képezdekben tehát a tanítási, oktatási modor egyike a legfőbb tantárgyaknak. Talán tévedek, (s bár úgy volna!) ha azt állítom, miszerint tanítóképezdeinkben az éneklés-danolásbani oktatás nem tartozik a tantárgyak közé, s így ez úgy vétetik, mintha a leendő tanítónak ezen jártasságra nem is volna szüksége. A tapasztalás azonban azt bizonyítja, miszerint az éneklés-danolásbani tanítást a működő tanítónak egyik főfoglalatossága, vagy legalább annak kellene lennie. Ha ez így van, akkor méltán kívánhatjuk képezdeinktől, hogy azokban a leendő tanító arra is oktattassék, hogy miképen kelljen énekelni-danolni tanítani? Ez pedig sokkal fontosabb tárgy, mint a minőnek első tekintetre látszik. A kinek alkalmá volt ide vágó idegen nyelvű utasítást olvasni, az fogja csak tudni, hogy mit

kell a tanítónak tudnia, ha célt akar érni s a tanítvány testi szervezetében kárt nem akar okozni, tudatlanságból. Nálunk, tudtommal, ilyes utasítás még eddigelé nem létezik, ha csak kéziratban nem egyeseknél, azonban szükséges volna, hogy ez nyomtatva legyen meg s általában használtassék mindegyik tanodában, sőt kisdédóvókban is. Külföldön, kivált a németeknél, jobbnál jobb ilyes utasítások léteznek nagy számmal; nekünk van reményünk egyet ma holnap a sajtó alul kikerülni láthatni „Elméleti s gyakorlati magyar zenekönyv“-em egyik részében.

Sokat lehet e fontos tárgyról beszélni, de én csak valamit akarok mondani. Ugyanis tanodáinkban az a rendes gyakorlat, hogy mellőzve a testtartás, szájnyílás, lélekzés, hangtámadás, sat. felőli nélkülözhetlen fölvilágosítást, a tanító énekel és a gyermekek utánénekelnek. Ez így volt az előtt a szépirással is; a tanító a felső sort beírta, a többiek pedig a gyermek utánírta, a tanító vonásait utánózván. Ezen modorral azonban valamire való tanodákban már felhagytak, mert belátták, hogy a tanító sem lehet ezermester, a ki a többek közt még szépiró is legyen, s most máskép történik a szépirásbani oktatás. Az éneklés-danolásbani tanításnál is hasonlólag tesznek a külföldön, s lehet, hogy egyesek már nálunk is. Azt teszik t. i. hogy a tanító nem énekel elő, hanem hegedűl. És ez már cél, s okszerű, azért, —

a) mert a gyermeknek, melynek hangterjedelme eleintén a felhangban (soprano) fekszik, felette bajos a férfi vezér (tenore), vagy épen gordon (basso) hangot utánózni;

b) mert nem mindegyik tanítót áldott meg az Isten szép, kellemes hanggal, hanem van köztük sok rezgő, rikácsoló, mekegő sat. hangú is, melyet a gyermek megtanul utánózni;

c) mert a hegedű legjobban közelíti meg a gyermekhang magassági fokát, s ha e hangszert utánózza, bizonyára szép, kellemes hangra tesz szert:

d) mert a tanító, kinek egyéb tantárgyaknál s hivatalos teendőinél különben is meglehetősen igénybe van véve tüdeje, megkiméli egészségét, s nem sietteti halálát

Legyen e néhány ok egyelőre elegendő arra, miszerint tanítóképezdeinkben a hegedű-kezelést elsajátítsák a leendő tanítók, a mondott célra. Valami különös tehcnicitás itt különben sem kívántatik; hanem hogy a képezdei növendék a C-től G-ig terjedő néhány hangot hegedűn húzni megtanulja; többre nincsen szüksége az iskolában.

Jelen önzéstelen észrevételem nem szól azon intézeteknek, melyekben az éneklés-danolásbani tanítás ily módon kezeletik. —

Szénfy Gusztáv.

Óvástétel: Többek nevében „Névtelen“ óvást tesz ezen kifejezés ellen: „Mig a protestáns hívek buzgóságuk belhevét ki nem izzadták“ (SPF. IV. évf. 308. l.). Igaz, a mit Névtelen mond, hogy a szerkesztő használhatta volna kalamusát ezen kifejezés ellen, de az is igaz, hogy többek nevében Névtelen nagyon hegyesre vágta tollát: tehát maradjunk a középen s ismerjük el, hogy nem izzadták biz a protestáns hívek még ki buzgóságuk belhevét, sőt Istennek hála, naponként nyilatkozik az s nyilatkozzék is jótékonyan. S ezzel béke velünk.

Szerkesztő.

A magyarországi ref. négy egyházkerület egyetemes népiskolai választmánya folyó év ápril 13—15-dik napjain Pápán tartott értekezletben, az 1858. október 9-én kitűzött pályakérdésekre készült munkákat nagy részben nem kielégítőeknek ítélvén; ugyanazon pályakérdésekre, melyeket a Sárospataki Füzetek második évfolyamának 507, 508. lapjain közlénk, új pályázat hirdettetik. A Beszéd- és értelemgyakorlatok, ABC-könyv, az ABC-könyvhöz tanítók számára vezérkönyv című pályamunkák beküldésének határideje 1861. március 31. Az ó és új szövetségi szentttörténekre készítendő olvasókönyv beküldése ideje 1861. szeptember 30-dik napjára halasztatott.

Folyóiratunk negyedik évfolyamának első felét az ígért, kötelezett harminc ívet t. e. előfizetőink jelen szállítmányunkkal veszik. Tisztelettel fordulunk azért a t. e. közönséghez: **méltóztassék intézkedni a jövő félévi előfizetések megtétele iránt.**

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

JULIUS 11. 1860.

UNIÓVITÁLY

A HAZAI R. KATH. ÉS PROTESTÁNSOK KÖZT

1822—27.

(Első közlés).

„Rien n'est plus triste comme une dispute de théologiens“
Gasparin.

I.

E vitály mélyebb okalapja.

Mintegy négy évtizeddel ezelőtt élénk s figyelmet érdeklő vitály folyt hazánkban a r. katolikusok és a protestánsok közt létesíteni célzott vallási unió kérdések felett. E vitály nem áll minden nagyobb fontosságú koreseménytől elszigetelten. Hiszen a történet mezején a legmulékonnyabbnak látszó s legszűkebb térre szorítókozó események is a mozgóató alaperők szétsugárzó szálainál fogva rendesen távolabbi, egyetemesebb érdekű eseményekkel részint mint okokkal, részint mint előzményekkel összefüggenek. S csak ha ezen összefüggést helyesen felismertük, leszünk képesek a kisebb fontosságú eseményeket is kellő történelmi szempontból méltányolni s a történetek közös tárházában saját

illetékes helyökre állítani, vagy is a nagy egész részei közé szervileg beilleszteni.

Ha már a kérdéses unióvitály mélyebben rejlő okai után nyomozódunk: figyelmünk különösen két eseményen állapodhatik meg, egyik a r. hierárkhiának 1814-ben történt restaurációja, másik pedig a reformáció háromszázados évnapijának ünnepélyesített megtartása. E két eseménynek nem csekély tényező v. legalább előkészítő része volt az unió feletti irodalmi harcnak a hazai r. katolikusok és protestánsok közti előidézésében.

A r. hierárkhia, miként tudjuk, 1814-ben régi theokráciai jogigényeibe visszaállítatott; ugyanakkor a jézuita szerzet hamvaiból föllevenített s az elnyomva volt ultramontán párt is ismét szabadon kezde lélekzeni, sőt a diadalmas fél bosszuérzetével eltelve, kijavított vitorláit újra kifeszítette. Most már a hierárkhia ekként megifjult erejének érzetében, de az 1789—1814-ig szenvedett megaláztatások miatti keserűségében is, hatalmát nem csak a r. kath. egyházon belül, hanem azon kívül is minden irányon kifejteni s érvényesíteni oly buzgalmas hévvel indult meg, minőt csak a Hildebrandok kora mutathat fel. A hierárkhia argustekintetét a r. kath. egyházon kívül különösen a protestáns egyházra függeszté; annak minden életnyilvánulásait éles, sőt ellenséges figyelemmel kezdé kísérni s támadó állásba helyezkedve csak kedvező alkalomra várt, hogy megifjult erejét s hatalmának teljességét a prot. egyház irányában is igazolhassa.

Ily előzmény után, mindjárt még a restaurációt követett izgalmas években, midőn a római hierárkhia a prot. egyház részéről jövő legcsekélyebb benyomások iránt is oly túlfokozott érzékenységgel birt, következett be 1817. év okt. 31. napja. A reformáció háromszázados évenléke egyebütt is, de főleg Németországban jelentősegteljesen megtartatott s a III. Frigyes Vilmos porosz király által tett lelkes felhívás következtében nem sokára a prot. unióval mintegy megkoronáztatott.

Ezen ünnepélyben a r. hierárkhia megbotráncozott, úgy tekintvén azt, mint a r. kat. egyház ellen intézett sérítő kihívást, a mint hogy arról Hille Ágoston alább tüzetesen említendő munkájának előbeszédében a többek közt eze-

ket mondja: „ez a jeles ünneplés sokkal inkább a r. kath. anyaszentegyház iránt való gyűlölségnek, mint Krisztus evangéliomának fentartására célozik.“ S így történt, hogy a reformáció jubileuma a r. hierárkhia által a prot. egyház elleni egyetemes támadás riadó jeleül használtatott fel; minek következtében egy részről polemiai munkák adtak ki a reformáció ellen, más részről a térítgetés (proselytenmacherei, gyűlöletes alakjában is megindítottatott a harc a protestántizmus ellen, hogy így az ezen kettős úton kivívandó diadaljelek legyenek a reformáció jubileumára adandó legcáfolóbb feleletek.

Az ekként támadt hadjárat setét hulláma azon szoros összeköttetésnél fogva, melyben a r. kath. világnak minden egyes részei a pápai egységes kormányban egymáshoz állanak, hazánk békés határai közé is csakhamar átsapódtak és úgy az irodalom, mint a gyakorlati élet terén erős rázkódásokat idéztek elő a r. katolikusok és a protestánsok között.

A r. katolikus félnek e mozgalom lefolyása alatt épen olyan ultramontán szellemű törekvése vala, mint más p. o. Német v. Franciaországban. Azonban a nemzet sajátságos jelleménél s államviszonyainál fogva e törekvések nálunk nyílt meztelenségökben előlépni nem bátorzkodtak; hanem a leirt v. nyomtatott sorok betűi között akként bujkáltak, mint sáppadt holdvilág havas fellegek között.

Hazánkban ugyan a r. hierárkhia, hatalmának legfénylőbb korszakában sem birt oly befolyással és uralommal, minőt az sok kiterjedésre és népességre nézve nagyobb országok irányában is érvényesített s épen ezért az ultramontán párt sem birt nálunk a r. katolika egyházban túlnyomó többségre vergődni. A nemzet alkotmányos jogéletében, valamint vallási rajongástól és türelmetlenségtől egyiránt ment jellemében mindenkor erős gátakra talált az ultramontanizmus, s a nemzeti jellem és közérzület nálunk mindenkor oly erős és átható vala, hogy az a maga letörölhetlen bélyegét még a klérus irányára és szellemére is átnyomta. A hazai klérus nemcsak nemzeti érzelmű, de egyzsersmind szabad gondolkodású is vala, minek elég bizony-sága a tridenti zsinat, melyen a magyar klérus képviselői mindig a baloldalon küzdöttek.

De más tekintetből az ultramontán törekvések annál

fogva is szűk térre voltak hazánkba szorítva, hogy a protestáns egyház szabadsága az állam közjogai közé vétetvén fel, ennél fogva annak háborgatása másként nem eshetett meg, mint az állam közjogainak megtámadásával, a mitől pedig a klérusnak is elég oka volt v. legalább lehetett óvakodnia.

Már miután a protestánsoknak hazánkban ily államjogilag is biztosított törvényes állásuk volt, azokat nyíltan s hogy így tegyem ki, oly nyersen megtámadni nem lehetett, mint más országokban, annyival inkább, mivel a hazai protestánsok is a r. kath. egyház államjogai iránt még a rájuk nézve győzelemmel végződött harcok viharai között is tisztelettel viseltettek, s a r. kath. vallás mocskolásában soha sem próbálgatták erejüket annyira, mint tán más országok prot. lakói.

Ezekből látni való, hogy a katholicizmusnak a protestantizmus elleni harcában nálunk sok tekintetben más taktikát kelle követnie, mint egyebütt; de a harcot itt is megkelle kezdenie; mert a hazai protestáns egyház komoly és férfias maga tartásával a lappangó ultramontanizmust még jobban ösztönözte a támadásra, mintha talán ingerlő kihívásokra vesztegette volna az a maga erejét.

A protestánsok nyers eretnekitésével nálunk a harcot nem lehetett megkezdeni. Ily jelszavú harctól még maga a hazai kathólikusok többsége is idegenséggel fordult volna el; a protestánsok pedig bizonyosan szóra sem méltatták volna az ily ellen kihívó szózatát. Olyan alakban kelle tehát a harcot megkezdeni, mely legalább első feltűnésében nemes jelleműnek mutatkozzék s a közfigyelmet mintegy eleve megnyerje a maga részére.

A r. kathólikus tábor a hazai protestánsokhoz a nemzetiség és hazafiúság meleg szavaival kívánt közeledni, és e hang visszazengett kathólikusnak és protestánsnak keblében egyiránt. A kiinduló pont tehát jó tapintattal való választva. A kathólikusok a nemzeti egység érdekében ajánlották a protestánsoknak, mint hazafiúi kötelességet, az úniálódást. És több protestánsok gondolkodni kezdtek, s a vallási únió, mint csaknem nemzeti közóhajtás, mindkét részről irodalmi vitatás tárgyává lett.

A jó hizemű protestánsok csak később ócsudtak fel édes ízű álmodozásaikból, akkor midőn az ellennek ügyesen

vezetett taktikája homályából végre napfényre jött az eddig gondosan rejtegetett jámbor cél! A kathólikusok ugyan is az általuk sürgetett s a hazafiúság nevében is oly szívesen ajánlott vallási únió alatt nem kevesebbet kívántak érteni és elérni, mint azt, hogy a protestánsok legyenek kathólikusokká s a kathólikusok tanai és hierárkiája továbbra is a tridenti zsinaton megszabott alakjukban álljanak fen.

S ezzel a vallási únió eszméje legalább a protestánsokra nézve elveszté minden népszerűségét és eddigi varázseréjét; megszűnt a harc s maradt a status quo. De mint a zivatart az elvonuló fellegekből többnyire még némi elkészített utódörgések szokták kísérni, a melyek azonban a felhőket már útból vissza nem térítik s esőt és záport előidézni nem képesek: úgy kísérte e zajos únióvitály viharos rázkódásait egy nyomtalanul elenyészett s mintegy az egész mozgalom végbefejezése gyanánt tekinthető bölcsészeti vitatkozás utódörgése.

Már ehhez képest ezen únióvitály egész történeti lefolyását három szakaszban fogjuk előadni. Az elsőben annak előkészítő előzményeiről, a másodikban annak sajátképeni folyamáról, a harmadikban pedig befejeztetéséről fogunk szólni.

II.

Az únióvitály előkészítő előzményei.

(Hille munkája és a tolerancia-predikációk).

A rajzolatunk alá vett únióvitálynak sajátképeni előkészítő előzményeit a Hille munkája és a tolerancia predikációk képezik. Ezekről fogunk ezen szakaszban tüzetesen szólni.

Hille Ágoston slukkenauai káplán (Csehországban) a reformáció jubileumára szolgálendő feleletül mindjárt még 1818-ban kiadott német nyelven egy munkát (Soll die Scheidewand unter Katholiken und Protestanten noch länger fortbestehen? cím alatt), melyet Rác András esztergomi plebániái káplán magyarra lefordított s e cím alatt: „Fennmaradgyon-e még továbbra is a közfal, mely a katólikusoktól a protestánsokat elvá-

lasztja?“ 1822-ben érseki protekció mellett Esztergomban világ elibe bocsátott.

Ugy látszik, e munka a 19. század hodegosa akart volna lenni; de az eredmény megmutatta, hogy a magyar prot. világot a 19. században már kissé bajosabb Róma felé kalauzolni, mint volt Pázmán Péter idejében a 17. században.

A szerző, mint előbeszédében írja, nem akarja vitatni, „hogy illetlen dolog a felett örömet ülleni, hogy a pártos fiak az ő régi annyoktól elszakadtak;“ de még is kijelenti, miszerint az, „hogy az evangyéliom után való buzgólkodásnak színe alatt a kathólíka anyaszentegyház épen oly időben megtámadtatik, ostromoltatik és gyaláztatik, mikor a kik evangélikusoknak nevezik magokat, az ő új szabású filozofizmusokkal alul megássák az evangyéliomot és ennek talpigazságait: ez türhetetlen dolog.“

Szerzővel tüzetes polemiába bocsátkozni nem célunk; de kérdésbe kell tennünk, hogy a prot. egyház a ker. vallás talpigazságait mikor, mely időben célozta volna aláásni?! Egyes theológusainknak alanyi nézeteit a prot. „egyház“ hitvallásos tanai gyanánt kiadni épen úgy nem lehet, mint nem volna méltányos dolog Jusztinusz Febroniusz, Izenbil, Stájbüler, Vesszenberg, Rajkhlin- Meldegg, Hirser és Hermes sat. nézeteikről azt mondani: ezek a r. kath. egyház tanai! —

Kijelenti továbbá szerző, hogy miután „a kath. anyaszentegyháznak gyalázása magából a jubileumnak ideájából önkényt folyik, kötelességének tartja, anyaszentegyházának becsületvédelmére gondolatjait kinyilatkoztatni, melyek szerint meg lehessen határozni, nem volna-e tanácsosabb, az elmederülés (Aufklärung) idejéhez nem volna-e illendőbb, a protestánsoknak is nem válna-e nagyobb dicsőségére, a reformációnak v. megjobbításnak ünnepe helyett reuniónak v. egyesülésnek ünnepét tartani?“

És úgy már ezen munka a kathólikusok és protestánsok közti únió kérdését szőnyegre hozza. Tárgyával terjedelmesen 371 lapon öt részben foglalkozik.

Az I. részben vizsgálja v. inkább ócsárolja a reformáció becsét és a reformátorok személyét, azt igyekezvén

megmutatni, hogy a reformáció nem méltó tárgya a jubileumi örömnök.

A 2. 3. és 4. részben azt mutogatja, hogy a különböző vallásfelekezetek egyesülése nemcsak szükséges, de lehetséges is a r. kath. egyház kebelében. Hisz ugymond, több jeles protestánsok mint Lajbnic „systema theologicum“ munkájában, sőt a szigorú Marhajnekke is dicsérőleg nyilatkoztak a kath. vallásról. Csakhogy ne feledjük el, hogy Lajbnic a nevezett munkát akkor írván, mikor ő Bosszűével a mói püspökkel a kathólikusok és protestánsok vallási egyesítésében munkálkodott s oly célból készítvén azt, hogy mind magát, mind hitfeleit meggyőzze annak lehetsége felől: ennélfogva írói érdekében állott a r. kath. egyháznak akár tanaiban, akár szertartásaiban rejlő legcsekélyebb megtartható pontját is minél fényesebben kiemelni. A mi dicsérni valót pedig Marhajnekke említ, azt részint csak a „keresztyén“ s nem a „római“ kathólicizmusról, részint pedig a r. kath. egyháznak történeti fontosságáról s nem dogmai álláspontjáról mondja.

Az 5. részben pedig ajánlja a protestánsoknak, fogadják el a tridenti zsinat határozatait, meggyőződven a felől, hogy a pápa, mint a kath. egyház feje és az egyesülés központja, Istentől rendeltetett, és hogy a r. kath. egyház püspökeinek a hit meghatározásában egyező nézete isteni tekintélyű.

E munkában is jobbára csak a régi r. kath. polemiának elhasznált fegyvereivel találkozunk, még azon tekintetben is, hogy az a ker. szeretetnek palástjába öltözködve jelenik meg, de a mely palást alól az eretnekíteni szerető türelmetlenségnek s a történeti tényeket célzatosan elferdítő lelkiismeretlenségnek kétségtelen jelei majd mindenik lapon elő-elővillannak.

Midőn még a polemiái theológia a 16 és 17. században oly szenvedélyes hévvel művelt irodalmi ág vala a prot. egyházban, oly munkára, minő a Hilleé, bizonyosan sok Khemnicek és Gerhardok adtak volna cáfoló feleleteket: de már a 19. században Hille támadásai által a prot. theológia sem béketűréséből, sem dogmai biztosságából felettébb felriasztva nem lett. S itt kell keresni fő okát annak, hogy Hille magyar fordítmányára egyetlen tüzetes cáfirat sem jelent meg. Egyébiránt a magyar prot. polemiái theológia

szenvedőleges magatartásának okát lehet még másutt is keresnünk. Nem a tudománybeli indolenciát értem az alatt, hanem inkább a cenzúrának félelmes szirtjeit, melyeken bármely bátrabb prot. polemiai vállalat igen könnyen hajótörést szenvedhet. Ha reformátorok erkölestelen embereknek kiáltatnak ki; ha a reformáció úgy mutattatik fel, mint a politikai lázongásnak keresztülvitt veszedelmes elve; ha a prot. theológia a hitetlenkedő filozófizmussal ugyanazonittatik: ezek s ezekhez hasonló irodalmi kifakadások mind szerencsésen napvilágot láthatnak a nyomtatott papíroson, mint ezt legközelebb Hoványi „fensőbb kathólicizmus” is bizonyítja. De ha a prot. polemia kissé szabadabban kívánna mozogni; s ha például valamely tekintélyesebb theológusunk a „fensőbb kathólicizmus”-nak egy „fensőbb protestantizmus” munkát kívánna ellenébe szegezni: alig hihető, hogy ekkor a cenzura scillái és kharibdiszei kikerülhetők lennének!

Hogy Hille munkáján kívül a r. kathólikusok részéről több polemiai feleletek is történtek a reformáció jubileumára, azt ezen című 175 lapnyi védírat is eléggé mutatja: „Felelet azon elmélkedésekre, melyek érdeklették a protestánsoknak közelebb mult 3 évszázados inepléseket sat. Készült a szelídség országában. Nyomatott az alázatosság betűivel 1818,” melynek első részében azon vád háríttatik el, mintha a reformátorok a lelkiismereti szabadság alatt az erkölcsi törvényeket s hitigazságokat fel sem vevő zabolatlanságot értették volna; második részében pedig a létrejött prot. únió becsülete védelmeztetik, azon szempontból, hogy bár az únió felteszi az úniálódott prot. testvéregyházak mindenikénél a tévedés lehetőségét, de ez még sem magának a protestántizmusnak, sem az úniónak gyalázatjára nem szolgál, annyival inkább, mivel bár a r. kath. egyház magára nézve a tökéletesülést nem engedi meg, ebből még nem következik, hogy az mindenenkben tökéletes is legyen.

Azonban a r. kathólikusok nem maradtak csupán a polemizálás elméleti terén. A protestántizmus elleni harcot az irodalom terétől átvitték a gyakorlati élet mezejére is. Megkezdett a lélekhalászat gyűlöletes mestersége, a térítgetés is, a mi már természetesen a protestánsoknál nagyobb visszahatást szült, mint az irodalmi polemizálások.

Hogy a térítgetés nem közönséges mérvben üzethetett, mutatja azon adat, hogy 1821-ben Rudnyai Sándor esztergomi érsek és primás a helytartó tanácshoz benyújtott tudósításában különös fontossággal s örvendezéssel emelte ki, hogy egy év alatt 992 prot. lélek tért az „egyedül üdvezítő anyaszentegyházba;“ és hogy a hírlapok egész elragadtatással hirdették a kalocsai érsekségre éppen akkor kinevezett Klobusicki Péternek azon „apostoli érdemét,“ hogy csupán ő egymaga szatmári püspök korában 452 protestánszal vétette fel a kath. religiót.

Midőn a nyájat veszély fenyegeti, a jó pásztor ébren van s ha a szükség úgy kívánja életét is adja a juhokért.

Ezen evangyéliomi kötelesség érzetétől áthatva, akkori prot. lelkészeink közül Bátor Gábor pesti ref. lelkész és szuperintendens a nyájat napról napra jobban fenyegető, sőt rongáló veszély láttára arra indíttatott, hogy a hitterjesztés körül üzött mesterséges és erőszakos lélekhalászat ellen két rendbeli beszédével a pesti ref. templomban tüzetesen felszólalt.

A beszédek rendkívüli köztetszéssel fogadtattak s Szilassy József akkori udvari tanácsos és hétszemélynök felszólítására és költségén mindjárt 1822. jan. havában nyomtatásban kiadattak ily cím alatt:

„Az evangyéliomi ker. Tolerancia. Két predikációkban előadva, melyek közül az elsőben az mutattatik meg, hogy a keresztyéneknek a vallás dolgában egy értelemre való jutások lehetetlen. A másodikban, hogy a vallások közt levő különbségek ellent nem állván, a hazafijak tsendesesen és boldogúl élhetnek együtt. Pesten Petróczai Trattner János Tamás betűivel 1822“ 40 lap.

A nyomtatvány példányai, minthogy nem csak a protestánsok, hanem a kathólikusok által is nagy hévvel olvastattak, néhány napok alatt mind elfogytak; minek következtében a munka mindjárt a következő hónapban ismét kiadatott; sőt a minő szerencsével tán még egy magyar munka sem dicsekedhetik, az első megjelenés utáni harmadik hónapban már harmadik kiadásban lett az az olvasó közönség kezeibe átadva.

A két hazának vidékeiből egymást érték a szerzőhöz

intézett üdvözlő levelek. Mert bár a szerző neve egyik kiadásnál sem tétegetett ki, még is ex ungue leonem az olvasó közönség legnagyobb része bizton tudta magát az iránt tájékozni; a kik pedig ez iránt bizonytalanságban voltak, nem mulasztották el tudakozódó leveleik által nyomozni a csodálva tisztelt ismeretlen szerző nevét.

A szerzőhöz intézett e tárgybani számos levelek közül érdekesnek tartjuk egy r. kath. papnak 1822. apr. 8-ikáról kelt levelét ide iktatni:

„Reverendissime Dmne! Nudius tertius eram in circulo sex virorum ex ordine nostro, quorum duo Professores sunt Theologiae in universitate Pestiensi. Caetera inter mentio facta est operis de Tolerantia Christiana evangelica. Unus ex considentibus: utinam, inquit, quispiam reperiretur, qui scriptum hoc refutaret. Tum alter professorum dixit, se operi huic accinxisse, sed principia tam naturalia reperisse, ut iis nemo refragari possit. Unus e reliquis: Ego, inquit, opus illud uno die ter perlegi, neque inveni, quod refutari aut possit, aut debeat. Ego (t. i. a levélíró) denique, satius me putare, rem hanc silentio praeterire, quam auctorem, quam novimus, lacescendo ad ea, quae praeteriit, ulterius propalanda provocare“.

Mind a két beszéd ugyanazon szentirati szöveg (Máté XXIII: 15.) alapján van készítve s mind a kettő az evangéliumi ker. türelmet tárgyalja.

Az első beszéd foglalata: A bölcsészek soha oly sok ágakra nem osztak, mint a mennyi szakadások vannak vallásra nézve az emberek között. És még is a vallásban kívánnak sokan egyértelműséget s e célra nem ritkán erőszakos térítési eszközöket is készek használni, holott pedig

1. rész: az embereknek vallás dolgában egy értelemre jutása lehetetlen; mert

a) az emberek különböző érzésekkel, ismeretekkel bírnak, s már neveltetésüknél fogva is egymástól annyira különböznek, hogy míg „ez nem akarja hinni, a mit nem ért, amaz érteni nem kívánja, a mit hisz“ (8. l.).

b) mert a fiakban az apák vallásához igen erős a ragaszkodás;

c) mert mindenki a maga vallását tartván legjobbnak, arra szeretne másokat úniálni;

d) mert a vallási unió nem is oly szükséges, mint sokan állítják.

2. rész: ennél fogva a térítők mind Istennel, mind a természettel dacolnak; mert azon felül, hogy lehetetlenségre igyekeznek

a) felzavarják az egyes embereknek régi vallásukban talált békeségét és boldogságát. „Térítő, így szól szerző a 14. lapon, talán örülsz, hogy te egy tévelygő vallásban volt embert megtérítettél, azzal régi vallását elhagyatván, a te vallásodra által vitted. Szomorkodnod kell, hogy ezt a nyomorult embert boldogtalanná titted. Ez a te prozelitustusod a maga régi szokott vallása mellett boldog lehetett volna: te a te idétlen térítésed által ennek boldogságát megháborítottad, felforgattad. Azt mondod talán, hogy te ennek világi boldogságát elvetted ugyan; de örök boldogságot szerzettél neki. En pedig azt mondom, hogy mi lesz a koporsón túl én velem v. mással, neked arra semmi gondod; bízd az Istenre; hogy senkinek világi boldogságát meg ne zavarod, az a te szoros kötelességed. Ne azon örülj te, hogy az ördögök is engednek neked, hogy a te ítéleted szerint tévelygett embereket megtérítvén, azokat a te ekklesiád matrikulájába beirtad; hanem azon mesterkedj, hogy a te neved fel legyen irattatva mennyben“.

b) Az álladalom csendességét és jólétét is megháborítják a) a használni szokott erőszakos térítési eszközök által, b) az által, hogy a prozelitusokból rendes hipokritákat s vallástalan embereket csinálnak.

A zárbeszédben ajánltatik, hogy tehát nem hit-, hanem szeretetbeli egyesülésen kell törekedni s így szól nevezetesen a szerző: „Keresztyének! a kiket a hit egybe nem köthet, kötlessetek össze elválhatlanul a szeretet által, mely egyesség idvességesebb lesz a hit által való egybeköttetésnél. Erőltet csakugyan a térítés? Téríts, nem bánom, sőt akarom. Van a térítésnek egy neme, mely nem csak szabad, hanem mindnyájunknak szoros köteltségünk. Ez az, hogy a bűnösöket térítsük meg; tegyük azokat nem más értelmű, vallású, hanem szent és kegyes emberekké!“ 19—20 l.

A második beszéd, mely az elsőnek mint egy folytatása s gyakorlati alkalmazása, azon tapasztalati tényből indulván ki, hogy míg az egy valláson levők is sokszor gyűlölködnek egymással, az alatt látunk sok különböző

vallásu házastársakat, barátokat, lakosokat csendes békében boldogul élni egymással, tételül azt állítja fel: a vallásbeli különbség mellett is nyugalmasan és boldogul élhetünk egymással,

1. ha teljesítjük a polgári társaság iránti tartozásainkat s a közjót munkáljuk. „Akármit higyjünk, ugymond a 26. lapon, akármennyire különbözzünk a vallás dolgában, az a status boldogságát legkevésbé sem akadályoztatja, csak abban egyezünk meg, a mit kell cselekednünk. Te azt mondod, hogy egy szín alatt kell venni az úrvacsorát. Cselekedd azt, de a mellett a hited mellett megfizeted az adót. Te azt állítod, hogy két szín alatt kell élni a szent sákramentommal. Élj úgy, de a mellett a tudományod mellett megadod, a kinek mivel tartozol, a kinek adóval adót, a kinek vámmal vámot. Látjátok mily szépen megegyeztek abban, a mitől függ a státus boldogsága, abban különböztek, a mi arra épen nem tartozik. Te egy templomba mégy, te másba, jó; egy templomba úgy sem férünk meg mindnyájan: de mindegyikben könyörgések vannak a királyokért, a méltóságba helyezetttekért, a hazáért. Tehát a hazára mindegy akármelyik templomba mentek, akármit hisztek“.

2. Ha egymás iránti kölcsönös kötelességeink teljesítéséről sem feledkezük meg;

3. Ha meg lesz bennünk a valódi ker. tolerancia. „A tolerancián, úgy mond a 30. l., közönségesen értik azt az engedelmet, mely valamely vallásbeli felekezetnek adatik, hogy az Istent a maga vallása, rendtartása szerint imádhassa. Rémitő engedelem. Mert micsoda hatalom tilthatja azt meg nekem, hogy az Istent tiszteljem, imádjam lelkem ismerete meggyőződése szerint? Mikor a természet emberre tett, az Isten tiszteletét kötelességemmé tette; mikor születtem, magammal hoztam ki azt a just, hogy akárhol imádhassam. Úgy de a ki nekem valamit megenged, az azt mutatja, hogy ha akarná, megtilthatná azt. Ilyen értelemben a tolerancia azonkívül hogy képtelen, örökké való zürzavarban tartja az emberi társaságot. Mert a ki az engedelmet adta, úgy nézi a tolerátust, mint láncon levő rabját, a kinek csak arra és addig szabad menni, a merre és a meddig a rajta levő lánc engedi; e pedig érezvén megsértett emberi jussait, azon van szüntelen, hogy az őtet rabságban tartón bosszúját állja. Az ily tolerancia csak azt teszi; hogy nem

bátnak, nem háborgatnak valakit vallásaért addig, míg nem lehet; de mihelyt lehet, már akkor szabad és kell háborgatni“. A valódi ker tolerancia abban áll, hogy

a) felebarátink lelkiismereti szabadságát, következőleg a mieinktől eltérő hitbeli meggyőződéseiket is tartsuk tiszteletben;

b) vegyük tekintetbe, hogy a vallás lényegére nézve, mely a szeretetben áll, nincs is köztünk különbség s ennél fogva legtöbbször oly tárgyak felett van az egyenetlenkedés, melyek nélkül a vallás el lehetne;

c) vallásunkat senkire erőszakkal ne kössük, mert ez azon felül, hogy a lelkiismereti szabadságot sérti, a prozelitust leginkább közönyössé, vallástalanná és erkölcstelenné teszi. „Azt mondd, mond a 37. l., Krisztustól vetted ezt a parancsolatot: compelle intrare. Elhallgatom most azt, a mit minden felekezeti tudósok megvallanak, hogy ez a jelen való dologra (t. i. a hitelesítésre) nem tartozik, csak azt mondom, tehát engem kényszerítesz bemenni. Ha argumentummal kényszerítesz, megyek; de ha erővel, meggyőztetésem ellen kényszerítesz, beviszed, behurcolod ugyan oda testemet, de lelkemet a templomon kívül hagyod, és így azt a részem, a mi én vagyok. Kényszeríthetsz engem arra, hogy mikor te meghajtod térdedet, én is meghajtsam az enyimet, ha mind kénytelen kelletlen is. De nem látod-e, hogy én velem nem az Istent lélekben imádóknak, hanem a képmutatóknak számokat szaporítottad. Jaj nekem! ha képmutatóvá téttem; de nagyobb jaj neked, a ki engem azzá tettél!“

d) végre a más vallásnak tanait, szertartásait ne gúnyoljuk, a templomi szónékeket disputációra, gyűlölségébresztésre ne használjuk fel; hanem

Zár szó: Legyünk a szeretet evangéliomának predikálói, mert, úgy mond, „jó és gyönyörűség dolog az atyafiaknak békességben való együtt lakásuk; ott parancsolja az Ur, hogy legyen áldás és élet örökké Amen“.

Ha már e két rendbeli beszédet elfogulatlan vizsgálat alá vesszük, meg kell vallani, hogy azoknak mindenik során fel lehet ismerni a szerzőben az alapos tudományosságú, egyszerűen, de még is ékesen szóló, erős dialektikájú szónokot: de úgy látszik, hogy szerzőnek bár logikája erős, szenvedélye még erősebb s a benső hev erős lobogásai közt

alig ér rá kitűzött tárgyát minden oldalról kellőleg fedezni a lehető megtámadások ellen. Az, a mit a szónoki műdarabokban svavitas és affabilitas néven neveznek s a minnek a tükélyre vitt szónoki dolgozatokból egészen soha sem szabad hiányoznia, szerző beszédeiből nagy részben hiányzik, a helyett azokon a szónoki erőnek bizonyos csipős nyerseége ömlik el.

Az első beszéd bár orátori tekintetben semmivel sem áll hátrább a másodiknál, mégis logikai tekintetben sokkal gyengébb emennél, a mennyiben abban a szerző gyakran beleesik a *nimum probat* hibájába állításainak merész tulhajtásai által mintegy maga szolgáltat maga ellen fegyvert a szemes ellenség kezeibe. A második beszédben több bensőség és hév, több szelídség és felemelkedettség tapasztalható s a megtámadásra sem hagy fenn annyi méztelen oldalakat. Szerző a vallást általában kevés jánosi bensőséggel s mélységgel adja vissza; abban tulnyomólag az erkölcsi mozzanatokra fektet súlyt, s nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy épen a vallásróli száraz, racionalizáló felfogása ad a fejtegetés egyes részleteiben sok előnyt elleneinek a komolyabb támadhatásra.

Miután a tolerancia-predikációkat ekként fény- és árnyoldalaikban feltüntetve megismertettük, még e szakaszban a szerzőt azok miatt ért némi kellemetlenségről kell említést tennünk.

Kevés idő múlva a munka megjelenése után azon hír terjedt el, mint azt egy gömör megyei kath. ur írta a szerzőnek, hogy a rosnyói püspök gr. Eszterházi László panaszt emelt a helytartótanácsnál a tolerancia-predikációk miatt, mintha azok a r. kath. vallást sértő és a közbékét zavaró beszédek volnának. Erről szerző, mint saját jegyzékeiből kitűnik, még 1822. ápril. 22-ig semmi bizonyost nem tudott s az egész hirt csupa vak lármának tekinté, annyival inkább, mivel a munka mindjárt első kiadatásakor a cs. kir. főherceg nádornak, és a helytartóság több tanácsosainak benyújtott, a nélkül, hogy miatta egész akkoráig bár mi felszólalás tétetett volna. De hogy a feladásról szállongott hírnek némi tényalapja mégis lehetett, a következmény megmutatta. Mert a szerző a helytartótanács által nem sokára feleletre csakugyan felszólított, azonban, mint előre is lehetett vélni, oly alapos feleletet nyújtott be, hogy a val-

lássértési vád alól azonnal fölmentetett. Hogy a törvényes vizsgálatnak szerzőre nézve ily kedvezőleg kiűtött eredményt a fentebb említett Szilassi József hétszemélynök és udvari tanácsos nagy befolyású közbenjárásának is lehet és kell tulajdonítani, alig szükséges említenünk.

A tolerancia-predikációk nyomtalanul nem enyésztek el. Az irodalom terén, mint azt látni fogjuk, egész viharos mozgalmat támasztottak azok. Szerző ugyan az „egyedül idvezítő egyházzról“ kiadott beszédében a r. katholicizmus ellen még egyszer felvette a keztyűt; de aztán, bár ellene több rendbeli cáfolatok adtak ki, e tárgyban soha többé fel nem szólalt; azt tartván, hogy kiadott beszédeiben elégé meg van feelve a cáfolatokra is. Ugyanazért a harcok viadalát, melyek aztán egyenesen s tüzetesen az únió kérdése felett folytak, hagyta más bajnokokra.

Filó Lajos.

MILTON.

MACAULAY ÁLTAL JELLEMEZVE.

Miltont úgy ismerik legtöbbször mint költőt, ennél fogva költészetéről szólunk előbb, s azután köz- és magánéletéről.

A művelt világ általános szavazata Miltont a költészet legnagyobb mesterei közé helyezte. Ócsárlói azonban, noha leszavaztattak, el nem hallgatának. Vannak bírálók, s pedig néhányan nagy nevűek, kiknek törekvésük, egy szusszal a költeményeket felmagasztalni s a költőt lekiabálni. A művekről elismerik, hogy ezek magukban tekintve az emberi elme legnemesb terményei közé sorozhatók; de nem akarják megengedni, hogy a szerző együve állíttassék azon nagy emberekkel, kik a műveltség csecsemői korszakában születvén, saját erejükkel pótolták a tanítás hiányát, s még is, bár előttük semmi mintakép sem volt, örökségül az utókornak oly példányokat hagytak, melyek minden utánzá-

son felülállnak. Milton, így szólnak, örökölte már, miket elődei teremtének; ő felvilágosodott korszakban éle s teljes nevelésben részesült; ha tehát méltányosok s igazságosok akarunk lenni tehetségeinek becslésében, ezen előnyök tekintetbe vételével nagy leszámítolást kell tennünk.

Mi ellenkezőleg azt bátorkodunk mondani, bármily különösnek lássék is észrevételünk, hogy soha egy költőnek sem kellett kedvezőtlenebb körülményekkel küzdenie mint Miltonnak. Ő, mint önmaga vallá, kétkedett, vajjon nem született-e „késői korszakban“. Ez eszmeért Johnson jónak látta szegény Miltont sok durva tréfának céltáblájává tenni. A költő, mi így hiszszük, jobban értette művészetének természetét mint a bíráló. Ő tudta, hogy költői szelleme semmi előnyt sem nyer az őt körülvevő polgárosodottságtól, vagy az általa szerzett tudományoktól; és némi búslakodáshoz hasonló fájdalommal tekintett vissza az egyszerű szavak s élénk érzetek műveletlenebb korszakára.

Mi úgy véljük, hogy a műveltség előhaladásával a költészet csaknem szükségesképen hanyatlik. Ezért, bár buzgóan becsüljük a képzelődes azon nagy műveit, melyek sötét századokban jelentek meg, csak azért mert épen sötét századokban születtek, jobban nem becsüljük. Ellenkezőleg azzal tartunk, hogy a lángész legbámúlandóbb s legragyogóbb bizonyítéka egy, művelt korszakban teremtett, egyszerű költemény. Mi nem értjük, miképen csudálkozhatnak e szabályon mint valami kivételen épen azok, kik hisznek a tudományos hit ezen legorthodoxabb cikkelyébe, mi szerint a legkorábbi költők átalában legjobbak; a tünemények egyformasága az ezeknek megfelelő okok egyformaságát jelenti.

A dolog így áll. A közönséges szemlélődők a tapasztalati tudományok előhaladásából okoskodnak az utánzó művészetekére. Amazok gyarapodása fokenkénti és lassú. Korszakok telnek el anyagok gyűjtése, még több korszakok a gyűjtött anyagok szétválogatása s egymáshoz illesztése alatt. Még akkor is, midőn már alakot nyert a rendszer, mindig van, mit vagy hozzáadni vagy elvenni vagy változtatni kell. Mindenik nemzedék gyönyörködik azon roppant készlet felhasználásában, melyet rá az előkor hagyott, s ezen készletet új szerzeményekkel szaporítva adja át az utóknak. Ily működéseknél tehát az első vizsgálódóknak nagy

hátrányuk van, s még ha hibáznak is, jogosítvák a dicséretre. Növendékeik sokkal csekélyebb értelmi erővel csakhamar túlhaladják őket a valódi nyeresémet tekintve. Egy leányka is adhatna, ha olvasta Marcet asszonyságnak „Ország-gazdászatról” irt beszélgetéseit, sok pénzügyleti leckéket Montagne vagy Walpole-nak. Minden értelmes ember többet tanulhat most, ha néhány évig komolyan ráadja magát a mathezisre, mint mennyit Newton fél század alatti elmélkedés és tanulmányozás után tudott.

De nem így van a dolog zenét, festészetet vagy szobrászatot tekintve. És még sokkal kevésbé van így a költészetre nézve. A finomításbani előhaladás ritkán szolgáltat az utánzásra tökélyesb tárgyakat. A zenész, szobrász, festész nyerhetnek ugyan műszereik tökélyesbülése által, de a nyelv, a költészet műszere, a költő céljához képest legalkalmasabb, midőn még nincs kimívelve. Nemzetek épen úgy mint az egyének előbb tapasztalnak s azután készítenek tapasztalataikból elvont fogalmakat. Részletes képekről mennek általános kifejezésekre. Innen a felvilágosodott társadalom szótára bölcsészeti, a félműveltségű népeké költészeti.

Ezen változás az emberek nyelvében részint oka részint eredménye az ő értelmi működésük természetében történt megfelelő változásnak, azon változásnak, miszerint a tudomány nyer, a költemény vesz. Az általánosítás szükségkép együtt jár az ismeretekbeni előhaladással; a képzelet teremtményeihez pedig okvetlenül részletesség kívántatik. Azon arányban a mint az emberek többet tudnak, többet gondolkoznak, kevesebbet néznek egyénekre, többet osztályokra. Ennélfogva jobb elméleteket s rosszabb költeményeket készítenek. Határozatlan mondatokat adnak képek helyett, személyesített tulajdonságokat emberek helyett. De elemezni nem a költő dolga. Az ő tiszte hű képmást adni, nem pedig boncolni. Hihet valami erkölcsi érzékbe mint Shaftesbury; viheti az emberi cselekvényeket önérdekre mint Helvetius; vagy eszébe sem jut ilyen tárgy felett gondolkodni. Ilyes tárgyakrólí hitének tulajdonkép úgy nevezett költőiségére, semmivel sem lesz több befolyása, mint mennyi lehet egy festész ismereteinek a szem lencsájéről s a vér forgásáról, az ő Niobéjának könyeire s Aurorájának pirosságára. Ha Shakespeare könyvet irt volna az emberi cselekedetek indo-

kairól, egyáltalában nem bizonyos, hogy az jó könyv leendett. Igen nagyon valószínű, hogy e tárgyat illetőleg felényi eltalált okoskodás nem lett volna abban, mint mennyi a méhek ről irt mesében van. De tudott volna-e Mandeville teremteni egy tagot? Bármily jól tudta legyen is a jellemeket elemeikre felfejteni, lett volna-e képes ez elemeket úgy összeállítani, hogy azokból egy ember, valódi, élő, egyéni ember teremjen?

Talán senki sem lehet költő, sőt nem is gyönyörködhetik költeményben az elme bizonyos egészségtelensége nélkül, ha ugyan egészségtelenségnek szabad neveznünk azt, mi annyi gyönyört ad. Költemény nevezet alatt nem értünk minden verset, sőt minden jó verset sem. Értelmezésünk kizár sok mértékes és rímes darabot, más szempontból különben a legnagyobb dícséretre méltókat. Költészet alatt értjük a szavaknak oly művészi felhasználását, minek következtében a képzelet el van áztatva csalódásában (illúsióban van); értjük azt a mesterséget, mely szavak által az eszközli, mit a festő eszközöl színek által. Így írta azt le a költők legnagyobbika néhány sorban, melyeket már az erőteljes és szerencsésen talált kifejezésnél fogva is csudálni lehet, de melyek sokkal becsesbökké válnak az által, mert tökéletes fogalmat adnak azon művészetről, melyben ő kitündöklött.

„As imagination borkés forth

The forms of things unknown, the poet's pen

Turns them to (hapes and gives to airy nothing

A local habitation and a name“

„A mint a képzelődés egymásután testesíti az ismeretlen tárgyak képleteit, a költő tolla alakokká változtatja azokat, s a levegői semmiknek helyszerű lakot és nevet ad.“

Ezek a szüleményei ama „szép hagymáznak“, melyet ő a költőnek tulajdonít, szép hagymáz kétségtelenül, de azonban csak hagymáz. Igazság ugyan lényeges alkatrésze a költeménynek, de ez igazság örjögésszerű. Az okoskodások mind következetesek, de az előzmények hamisak. Miután az első alaptételek megvannak, minden egyéb a dologhoz tartozó tárgyaknak, ez alaptételekhez kell illesztetniök; ámde ezek a hiszékenység oly fokozatát igénylik, mely szinte az értelem ideiglenes és részletes megzavarodásáig emelkedik. Ezért minden nép között gyermekek a leg-

képzeldőbbek. Ezek egészen, minden tartalék nélkül, átengedik magukat minden áttatásnak. Minden képlet, mely erőteljesen terjesztetik eszök szemei elé, azon hatást idézi elő rájuk nézve, minőt a valóság. Egy ember sem volt, bármily nagy érzékenység mellett is, annyira áthatva Hamlet vagy Lear által, mennyire áthat egy kis lánykát a szegény Red Riding-Hood története. (pirós nő-csukja). Tudja, hogy az egész csak mese, hogy a farkasok nem tudnak beszélni, hogy Angolországban nincsen is farkas: s mégis dacára minden tudásának hiszen, sír, reszket, nem merészel bemenni a sötét szobába, hogy torkán ne érezze a szörnyeteg fogait. Ilyen a képzeldési önkényes hatalma a műveletlen elmék felett.

A társadalom műveletlen állapotában ily gyermekeknek az embereket nézhetjük, csak hogy eszméik különfélesége már nagyobb: ennél fogva a társadalom ily korszakában lehet a költői szellem a tökély legmagasb fokán. Felvilágosodott korszakban lehet s van is sok értelmiség, sok tudomány, sok bölcsészet, okszerű osztályozás és éles fejtegetés, elméncség és ékesszólás, vers és pedig jó vers bővséggel: de kevés költészet. Az emberek ítélnek és hasonlítgatnak, de nem teremtenek. Beszélnek a régi költőkről, elmélkednek munkáik felett, s bizonyos mértékben élvezik is azok gyönyöreit. De alig lehetnek képesek csak megfogni is azon hatást, azon lelki nyugalanságot, magukon kivülről, s a hitnek egész teljességét, melyet a költészet gyakorolt elődeiken. A görög rhapszodista, Plátó szerint, alig tudta felolvasni Homért a nélkül, hogy rángatódzásba ne essék. A Mohawk alig érzi a nyúzó kést, midőn halálénekét zengi. Azon hatás, melyet Wales és Germania táltosai gyakoroltak hallgatóikon, a mai olvasók előtt csaknem csudásnak látszik. Ily érzelmek igen ritkák művelt társadalomban, s még ritkábbak azok között, kik az előhaladásban legnagyobb részt vőnek. Legtovább megmaradnak az ily érzelmek a köznép között.

A költészet olynemű csaljátékot űz az ész szemei előtt, minőt a boszorkánylámpa a test szemei előtt; s miként a boszorkánylámpa legjobban működik sötét szobában, úgy a költészet legteljesebben célját éri sötét korszakban. A mint az ismeret világossága rá süt a költő képeire, a mint a bizonyosság határvonalai mindinkább inkább meghúzódnak,

s a valószínűség árnyékai tisztábban felismerhetőkké válnak, a költő által előidézett ábrándalakok színe és vonalai is mindinkább inkább elenyésznek. Nem tudjuk egyesíteni a valóság és csalódás összeférhetlen előnyeit, az igazság tiszta elválasztását, s a költemény különösen saját élvezetét.

Ki felvilágosodott és tudományos társadalomban nagy költő: annak, mielőtt költeményéhez fogna, kis gyermekké kell lennie. Szálakra kell szétfejtegetnie elméje egész szövődékét. Ki kell mintegy tanulni azon ismeretekből, melyek különben kortársai közötti fensőbbiségre jogosítják. Magok a szellemi erősb tehetségek is akadályul szolgálnak; s nehézségei azon arányban nőnek, a minőben ő előhaladt, a kortársakkal együtt futott tudományos pályán; ez előadás pedig rendesen a szellemtehetségek erélyessége s tevékenységétől függ. És mindennyierőfeszítés és áldozat után nagy szerencse, ha műve nem hasonlít valami suttogó emberhez vagy egy új omladékhoz. Mi láttunk a mai korban nagy tehetségeket, megfeszített igyekezettel s hosszas elmélkedéssel küzdeni a század szelleme ellen, s küzdelmök, nem mondjuk hogy teljesen hiábavaló, de bizon kétes sikerű volt, és igen gyér tapsot aratott.

Ha ez okoskodások igazak: egy költő sem diadalmaskodott nagyobb nehézségek felett mint Milton. Ő tudományos nevelést kapott; ő mély és kitűnő klasszikus tudós volt; ő tanulmányozta a rabbi irodalom minden titkait; a legalaposban s benső szelleméig ismert minden európai újabb nyelvet, melyből akkori időben akár gyönyört akár tudományt merithetett. Talán egyedül volt a későbbi kor nagy költői között, ki magát remek latin versek által tüntette ki, Petrarca szelleme nem igen volt az első nagyságúak között, s költeményei az ő kor nyelvén, bár azok, kik soha sem olvasták nagyon dicsérik, nyomorúttelmeszülemények. Cowleynek minden bámúlatos tudománya s elméssége mellett is, kicsiny képzelődése volt; de a nyelve classicitását sem tartjuk összehasonlíthatónak a Miltonéval. Johnson tekintélye ellenünk van e pontra nézve. De Johnson a középkori rossz írókat addig tanulmányozta, míg egyszer egészen elvesztette izlését az Augusztusi korszak eleganciája iránt, s épen úgy nem volt képes itélni két latin írmodor között, mint a megrögzött iszákos nem lehet jó borkóstoló.

Holt nyelven verselés, külhoni, távolról hozott, költ-

séges, beteges utánzása annak, mit másutt igen egészséges és természetes tökélyben lehet találni. Azon föld, hol az eféle ritkaság virágzik, rendesen épen úgy nem való erőteljes s természetes költészetnek, mint fűtött üvegházi virágcserepek a tölgyfáknak. Hogy az „Elvesztett paradicsom” szerzője tudta a Mansóhozi levelet írni, valóban csuda. Soha sem volt együtt oly jeles eredetiség s oly teljes utánzás. Valóban Milton minden latin költeményében bámúlatra méltólag megvan az a mesterséges modor, mely az ily műveknél lényeges, de egyszersmind oly sajátságos bájt, oly nemes és szabad dallamot ad lángesze azoknak, melyeknél fogva ezek minden más ilyenfajta iratoknak felibe emelkednek. Eszünkbe juttatják azon angyal daliák multságát, kik Gábor angyal csapatjához tartoztak.

„About him exercissed heroic games
The unarmed yonth of heaven. But o'er their heads
Celestial armoury, shield, helm, and Spear,
Hung high, with diamond flaming and with gold“.

„Kürülte az ég fegyvertelen ifjúsága hősi játékokat gyakorlott. De fejök felett mennyei fegyverzet, paizs, sisak és dárda függött magasan, gyémánt s aranytól ragyogva.

Nem nézhetjük e játékgyakorlatokat, melyek kedveért Milton lángesze levetkezik, a nélkül, hogy rá ne vetődjék pillanatunk azon pompás és rettenetes fegyverkészületre, melyet viselni szokott. Képzeldésének hatalma győzött minden akadályon. Oly terjengő és lángzó volt elméjének tüze, hogy nemcsak meg nem fuladt a ráakott anyag terhe alatt, de sőt ezt is keresztülhatotta egészen lelkének ragyogó s égető erejével.

Koránt sem szándékunk Milton költészetét teljes vizsgálat alá venni. A közönség régóta egy értelmű a legkitűnőbb helyek becsére, a mértékek hasonlíthatlan összehangzátára, s azon remek irmodorra nézve, melylyel egy vetélytárs sem mérközhetett, melyet egy gúnyolódó sem tudott lealázni, mely a legmagasb tökélyében mutatja ki az angol nyelv sajátzerű kifejezési hatalmát, s melyhez minden régiebb s újabb nyelv adott némi erélyt, kellemet s dallamot. A bírálat temérdek mezején, melyre lépendők vagyunk, számtalan aratók használták már sarlójokat; de az aratás

oly gazdag, hogy leghanyagabb kalász-tarlózónak is kéve a jutalma.

Milton költészetének legfeltűnőbb jellege azon rendkívüli távolsága az eszmetársulatoknak, melyek által az olvasóra hat. Hatást nem annyira az okoz, a mit mond, mint az, a mit ébreszt; nem annyira a felhozott eszmék, mint az ezzel kapcsolatban levő más eszmék működnek. Az elmét egészen villanyozza villanyvezetők által. A legsivárabb képzelőmű ember is kénytelen megérteni az Iliast. Homér nem enged neki semi választást, nem kíván tőle semmi erőfeszítést, magára veszi az egész dolgot, s oly tiszta világosságban állítja elő képleteit, hogy a vak is látja. Milton műveit nem lehet felfogni s élvezni, hacsak az olvasó együtt nem működik az íróval. Ő nem fest bevégezett képet, nem játszik pusztán tétlenül hallgató számára. Ő rajzol, s másokra hagyja a vázlat kiegészítését. Ő megüti a hangkulcsot, s hallgatójától várja, hogy a dallamot eltalálja.

Gyakran hallunk a költészet varázs befolyásáról. E kifejezés általában véve semmit sem jelent; de Milton irataira alkalmazva tulajdon értelemben vehető. Költészete úgy hat mint a megigézés; ereje nem az előttünk álló értelemben, hanem a rejtett hatalomban fekszik. Először úgy látszhatnék, hogy szavaiban nincs több mint más szavakban. De azok bűbáj igéi. Mihelyt kimondattak, a mult jelenné válik, s a távollévő közel van. A szépség új alakjai teremnek egyszerre elő s élve, az emlékező tehetség minden temetői kiadják halottjaikat. Változtasd meg a mondat összerakását, tégy valami szinonimot a másik helyébe, s az egész hatásnak vége. A bűbáj elveszti erejét, s ki azt reménylené, hogy így is tud igézni vele, épen úgy csalatkoznék mint Cassim az arab mesében, midőn megállott kiáltozva „nyilj meg búza“, „nyilj meg árpa“ az ajtó előtt, mely csak ezen hangra engedelmeskedett „nyilj meg sesame“ (egyiptomi olajmag). Nevezetes példa erre Driden nyomorúlt célvesztése, midőn az Elvesztett Paradicsom néhány helyeit átkarta változtatni az ő maga modora szerint.

Ez észrevételeink támogatására megjegyezhetjük, hogy Milton költészművéből általában azon helyeket ismerik s ismétlik legtöbbször, melyek kevésbé többek mint névjegyzékek; és e nevek még csak nem is jobban illők nem is zengzetesbek mint más nevek; csak hogy e nevek

bűbájosok. Mindenik társított eszmék hosszú láncolatának első szeme. Mint férfikorunkban meglátogatott gyermek-kori lakhelyünk, mint idegen földön hallott hazai dall, oly hatást fejtenek ki, mely egészen független azoknak benső értékétől. Az egyik visszarágad bennünket a történelem messzetávol korszakába. A másik messzetávol tartomány mai jelenetei és szokásai közzé helyez. A harmadik előidézi a gyermekkor minden kedves iskolai emlékezeit, a tanteremet, a konyafülű Horácot, a szünidőt, s a jutalmat. A negyedik elibünk állítja a lovagkori regék pompás ábrányképeit, a győzelmek sorozatát, a himzett palotákat s tündéries kerteket, a szerelmes lovagok tetteit, a megszabadított fejedelmhölgyek mosolyát.

Milton egyik művében sincs az ő sajátlagos modora oly szerencsésen kifejtve, mint az Allegróban s a Penserosóban. Lehetlen képzelni a nyelv mekhanizmusának a tökély fensőbb fokárai vihetését. Ezen költemények elannyira különböznek más költeményektől mint a rózsao-laj (vagy attar) a rózsaviztől, mint az esszencia azon híg vegyítéktől melybe egy két cseppje feleresztetett. Nem is annyira költemények ezek, mint inkább gyűjteményei oly fajta célzásoknak, melyeknek mindegyikéből egy egy költeményt teremthet magának az olvasó. Minden epitheton anyagúl szolgál egy egy stanzára.

A „Comus“ és „Samson“ oly művek, melyek noha egészen különböző foglalatúak, néhány feltűnő hasonlatosságú pontokat mutatnak. Mindkettő lírai költemény színjátéki alakban. Az elmeszüleménynek talán nincs is egymástól oly lényegesen különböző két neme mint a dráma és az óda. A drámairó feladata, soha sem mutatni meg önmagát, és csupán csak a festett jellemeket tüntetni elő hű életben. Mihelyest rá lehet ismerni egyéniségének érzeménysére, a csalódás tüstént elenyészik. A hatás épen oly rosszúl esik, mint mikor a sugó hangja nagyon erős, vagy mikor a színpadokat toszigáló egyén a színpadig kilép. Innen van, hogy Byron minden művei közt legkevésbé sikerültek a tragédiái. Hasonlítanak azon kemény papírosból készült festményhez, mit a derék gyermekbarát Newbery ur talált felt, s melyen egyetlen, de mozogható fő alkalmaztatik tizenkét különböző testhez, úgy hogy mindig ugyanazon egy kép néz reánk a huszár egyenruhából, a bíró rókatorkos nentéjéből, s a kol-

dús rongyaiból. Minden előforduló jellemben, hazafiban, zsarnokban, szerelmesben, gyűlölőben egyszerre felismerszik a Harold homlokráncá és gúnyora. De ez írói önzés, mely a drámát megöli, lelket önt az ódába s mintegy átiteli azt. A lírai költő tulajdona ez, átengedi magát egészen, minden tartalék nélkül saját indulatainak.

E két ellenséges elemet több nagy emberek igyekeztek egygyé vegyíteni, de egynek sem sikerült. Azon görög dráma, melynek mintája szerint Sámson készült, ódából született. A párbeszéd kardalnokok szájába adatott, s természetesen ily jellemet öltött magára. Az athenei dramatisták legnagyobbikának lángesze együtt működött azon körülményekkel, melyek között a tragédia először megjelent. Aeschylus szívvel lélekkel lírai költő volt. Az ő idejében a görögök sokkal több érülködésben voltak kelettel mint Homér korában; és még nem jutottak hadviselés, tudomány, művészet szempontjából oly roppant fensőbbiségre, minélfogva már a következő nemzedék megvetéssel bánt az ázsiaiakkal. Herodot elbeszéléséből úgy látszik, hogy még mindig tanítványhoz illő tisztelettel tekintettek fel Egyiptom és Assziriára. Ezen korszakban, e szerint a görögországi irodalmon meg kellett látszani a keleti stil színének; s ezen stil, véleményünk szerint felismerhető Pindar és Aeschylus műveiben. Az utóbbi gyakran eszünkbe juttatja a zsidó írókat. Valóban a Jób könyve, mind előadást, mind kivitelt tekintve, igen sokban hasonlít némely drámához. Művei, mint színjátékok képtelenek; mint kardalok minden dicséretet felülmulnak. Ha például a Clytemnestra beszédét Agamemnonhoz midőn e visszatér, vagy a hét argosi főnök leírását vizsgáljuk drámai szabályelvek szerint, tüstént eltörjük az említett helyek felett a pálcát; de ha elfelejtjük a személyek állását, és csupán a költészetet vesszük gondolóra: meg kell engednünk, miképezt még nem múlta felül erélyben s pompában egy költemény sem. Sophocles a görög drámát oly drámává tette, a mint csak össze lehet egyeztetni eredeti alakjával. Az ő embereinek arcképei bizonyos hasonlóságot viselnek magokon, de e hasonlóság nem olyan, minő a festményeken látható, inkább olyan mint a féldombor műveké: érezteti az emberrel, hogy van valami a mi hasonlít egymáshoz, de nem idéz elő semmi csalódást vagy áltatást. Euripides már tovább vinni próbálta a reformot. De

e munka túl volt az ő erején, talán bárki más erején is. A helyett, hogy kiigazította volna a rosztat, tönkre tette a dícsőt; mankót adott faláb helyett, s rossz beszédet jó ódák helyett.

Milton tudjuk, nagyon becsülte Euripidest, sokkal nagyobbban mint, véleményünk szerint, érdemelte; és ezen tisztelet, akár lett légyen igazságos akár sem, kártékonyan hat a „Sámson Agonistes“-re. Ha Milton Aeschylust vette volna példányúl: átengedendette magát a lírai ihletettségeknek s gazdagon öntötte volna elméje kincseit, a nélkül, hogy csak egy gondolatot vetett volna is azon drámai kellékekre, melyeknek megtartását e műnek természete lehetlenné tette. Azon kísérletben, hogy két természetileg össze nem illő tárgyat összeegyeztessen, megbukott ő is, mint meg kell akárki másnak is buknia. Mi nem ugyanazoníthatjuk magunkat a jellemekekkel, mint egy jó szindarabban; s nem ugyanazoníthatjuk magunkat a költővel sem, mint egy jó ódában. Az összeütköző alkatrészek, mint az együvé töltött acidum és alkali, egymást neutralizálják. Mi egyáltalában nem vagyunk érzéketlenek e híres darab érdemei, stíljének komoly méltósága, a megnyitó beszéd kellemdús és lelkesítő ünnepegyessége, vagy azon szilaj és barbar dallam iránt, mely oly meglepő hatást ad a karénekeknek. — De megvalljuk, mi e darabot Milton lángeszének legkevésbé sikerült szüleményeül tartjuk.

Comus az olasz Masque, Sámson pedig a görög tragédia mintája szerint készült. Bizonyosan legkülönb minden ilyen fajta, s bármely nyelven létező darabok között. Anynyival felülmulja a Húséges juhásznőt, mennyivel a Húséges juhásznő Amintást, vagy Amintás a Fidó pásztort. Jól járt Milton, hogy nem volt itten félrevezető Euripidese. Ő értette és szerette Itália azon korbéli irodalmát. De nem érzett az iránt oly tiszteletet, minőt táplált az athenei és római költészet maradványai iránt, melyeket oly magasztos és drága emlékezetek szentelének meg. Ezen felül olasz elődeinek hibái oly neműek valának, melyekkel az ő elméje halálos ellenszenvben volt. Ő le tudott ereszkedni egyszerű irányra, sőt néha egészen száraz s kopasz volt előadása: de az álcisillogást szörnyen utálta. Musája nem vonakodott a parasztos öltözetből; de undorral fordult el a Guarini-féle pipe-rétől, mely olyan pillangós és inséges mint egy felcifrázott

kéményseprő május elsőjén. A mi ékszereket ő visel, azok mint valódi aranyok, nemcsak a szemnek ragyogók, de kiállják a tégely legerősb próbatüzét is.

Milton vigyázotta a *Comus* ban azon megkülönböztetésre, melyet később el mellőzött *Sámsón* ában. Olyanná tette *Masque* ját, minővé kellett, lényegesen *liraivá*, s *drámaivá* csak színleg. Nem kísérlött sikertelen küzdést az ily fajta szerzeményeknek természetében fekvő fogyatkozása ellen; ennél fogva sikert is aratott, valahol csak lehetlen nem volt a siker. A beszédek úgy kell olvasni mint méltóságos egyedül-beszéléseket, s az, ki ezeket így olvassa, elragadtatik azok ékesszólása, fellengőssége és zenéje által. A párbeszéd felbeszakasztásai azonban megszorítják az író, s megzavarják az olvasó csalódását. A legszebb helyek azok, melyeknek mind alakja mind szelleme *lirai*. „Nagyon megdicsérném, így ír a derék *Sir Henry Wotton* *Milton* hozi levelében, a tragikai részt, ha a *lirai* el nem ragadott volna, az ön dalaiban s énekeiben levő bizonyos *dóriai gyöngéd bájok* által, melyeknek, nyíltan be kell ön előtt vallanom, nyelvünkön még nincs párja“. Az ítézet igaz volt. Midőn *Milton* kibontakozott a párbeszéd nyügei közzül, midőn megszabadult két nem egyfajtájú beszéd mód összekötésének munkájától, midőn tartalék nélkül neki eresztethi magát kardallami elragadtatásainak: akkor *Milton* maga-magát felülmúlja; akkor láthatni őt mennyei szépségében s szabadságában, s mintha örvendezve kiáltaná:

„Now my task is smoothly done

I can fly or I can run“

„most már oly édes-jól van dolgom“ futhatok vagy repülhetek, elsuhanhatok a föld színe felett, fellebeghetek a felhőkön túl, fürödhetem a szivárvány elizeumi harmatában, szívhatom a nárdus és kázsia balsamos illatát, melyet pézsmás szárnyú zefírek lengedeztetnek a *Hesperidák* cédrusfái között.

Milton nak több apró költeményei vannak, melyekre örömet tennék néhány észrevételt. Még örömebb beleereszkdénnék részletes vizsgálásába ama dicső költeménynek, a *Visszanyert Paradicsom* nak, mely elég csudálatosan, alig említettik meg másképp, csak mint példája azon szülei szeretet vakságának, melylyel tudós emberek

szoktak viseltetni elmeszüleményeik iránt. Hogy Milton, midőn e művét, noha igen dicsőt, az Elvesztett Paradicsomnál többre becsülte, hibázott: szívesen megengedjük. De azt merjük állítani, hogy az Elvesztett Paradicsomnak a Visszanyert feletti elsőége nincs erősebben eldöntve, mint a Visszanyert Paradicsom elsőége minden azóta megjelent költemények felett. Itt azonban e tárgy hosszas megvitatásába nem bocsátkozhatunk; és sietünk ama rendkívüli dicső műre, melyet az ítészek általános szavazata az emberi elmeszülemények legmagasb osztályába sorozott.

Az egyetlen költemény az újabb időkbeli, mely az Elvesztett Paradicsommal összehasonlítható a Divina Comedia. Milton tárgya némi tekintetben hasonlított a Dantééhoz; de ő egészen különböző modorban bánt azzal. Aligha tudnók nagy költőnk róli véleményünket tisztábban kitétetni, mint ha ellentétbe állítjuk a Toskán irodalom atyjával.

Milton költészete úgy különbözik a Dantéétól, mint az egyiptomi hieroglifák a mexikói képes írástól. A Danté által használt képletek önmaguk helyett beszélnek, egyszerűleg úgy állanak elő, a minők valósággal. A Miltonéinak oly jelentések van, melyet gyakran csak avatottak tudnak felismerni. Értékek nem annyira attól függ, a mit épen előmutatnak, mint inkább attól, a mit emlékezetünkbe előidéznek. Bármily rendkívüli, bármily odorjas (grotesque) legyen is valami jelenet, melynek leírására Danté vállalkozik: vissza nem hőkken annak leírása közben. Elibünk adja az alakot, a színt, a hangot, a szagot, az ízt; megszámlálja a számot, megméri a termetet. Hasonlatosságai olyanok mint egy utazó felvilágosításai. Különbözőleg más költők s kivált Milton modorától, a hasonlatosságok mintegy szolgáltatott tevőleg hozatnak elő; nem azon szépségnél fogva, mely a hasonlatosságot kölcsönző tárgyakban van; nem is azon ékességért, melyet a költeménynek adnak: de egyszerűleg csak azért, hogy az olvasó előtt oly világossá tegyék az író gondolatát, a minő az, magának az írónak szemé előtt. Azon meredekség omladéka, mely a pokol hatodik kerületéből a hetedikbe visz, olyanok mint az a szikla, mely az Adigebe szakad. A Phlegethon vízesése olyan, mint a sz. benedeki monostorban az Aqua Chetaé. Azon hely, hol az eretnekek égő sírokba szórattvák, hasonlít az Arlesi roppant temetőhöz. Most hasonlítsuk össze Danté pontos részletességeivel

Milton homályos célzásait. Idézünk egy két példát. Az angol költő soha sem gondolt arra, hogy meg kellene mérni a sátánt. Csak határozatlan eszmét ad roppant nagyságáról. Egy helyen az ellenség egész roppant nagyságában elnyúlva fekszik, több mérföldeket elfogva, oly temérdek mint a Jupiter földszülte ellenségei, vagy azon tengeri szörnyeteg, melyet a hajós egy szigetnek gondol. Midőn az őrző angyal ellen ütközetre száll, úgy áll mint a Teneriffa vagy az Atlás; termete az eget éri. Állítsuk szemközt ezen leírással Dante sorait, melyekben Nimród gigászi tündér alakját festette“.

Ábrázata o'ly hosszúnak és szélesnek látszott mint „Rómában a sz. Péter tornyának gombja: s többi tagjai ezzel valónak arányban; úgy hogy a halom mellől, mely derekától fogva lefelé elfedte, még annyi látszott ki, hogy három hosszú német hijába kapaszkodott volna haja után“. Érezzük, mikép nem adhatjuk egész erővel a florenci költő gyönyörű nyelvét; célunkra nézve azonban, miszerint véleményünket világosítsuk, elégséges ezen, kissé darabos fordítás is.

Továbbá hasonlítsuk össze az Elvesztett Paradicsom tizennegyedik könyvének lázár-házát, a Dante Malebolgejének utolsó teremével. Milton kikerüli az undorító részleteket, s meg nem különböztethető de ünnepélyes és borzasztó képletek közé vonúl. A kétségbeesés egyik ágyról a másik ágyra futkos egész kíséretével, s gúnyt űz az inség nyomorúlt fiaiból. A halál felettök reszketteti nyilait, s mégis minden esedezésökre sem sujtja azokat rájuk. Mit mond Dante? „Olyan nyögés volt ott, mintha a valdichiani kórházaknak, a toskáni mocsároknak és Szárdiniának minden betegek együtt egy üregben volnának; s oly bűz áradt onnan ki, minő a rothadt testekből szokott kigőzölni“.

Nem akarjuk magunkra venni azon kellemetlen sőt gyűlölséges tiszteletet, hogy mi mondjuk ki az elsőséget ily két író között. Mindenik hasonlíthatlan a maga körében, s mindenik bölcsen vagy szerencsésen választott tárgyat, mely a legnagyobb előnnyel tünteti ki mindeniknek sajátlagos talentumát. A Divina Comedia személyes elbeszélés. Dante szem- és fültanúja azoknak, miket elbeszél. Ő maga hallotta a kinzott szellemeket sirva ríva esenkedni egy második halál után; maga olvasta a sötét betűket azon kapu felett, melyen belől nincs reménység; maga fedte el ábrázatját a

a gorgonok ijesztései elől; maga futott a Barbariccia és Draghignazzo tüzes fogójától s forró szurokjától. Saját kezeivel ragaszkodott bele a Lucifer bozontos oldalába. Saját lábai-val mászott fel a kiengesztelődés hegyére. Saját homloka jelettetett meg a megtisztító angyal által. Az olvasó boszankodva vetne félre ily bihetlen mesét, ha csak az igazmondóság legerősb hangján, még a borzasztó körülmények között is józan éberséggel, s minden részleteknél a legnagyobb szabotossággal nem volna mondva. Milton elbeszélése e tekintetben úgy különbözik a Danteétől, mint az Amadis kalandjai a Gullivereitől. Az Amadis szerzője nevetségessé tennedette könyvét, ha olyan aprólékos részletességeket vitt volna abba belé, minők a Swift munkájának annyi bájt adnak, holmi hajózási észrevételeket, nevek körüli negélyes finnyas-ságot, egész terjelemben leírt hivatalosokmányokat, s mind azon apró-cseprő mende-mondákat s udvari botrányokat, melyeknek semmi forrásuk, semmi irányuk sincs. Meg nem botránkozunk, ha azt mondják, hogy egy ember, ki hol volt hol nem volt, egyszer valamikor, sok csudálatos dolgokat látott vala, s könnyen átengedjük magunkat a rege áltatásának. De ha Lemuel Gulliver, a sebész, ki Rotherhitheban lakik, beszél előttünk óriásokról s törpékről, repülő szigetekről és filozofáló lovakról, csupán csak a legkörülményesebb részletesség idézhet elő percnyi csalódást a képzelődésben.

Minden költők között, kik műveikben természetfeletti lényeket szerepeltettek, legtöbb szerencsével és sikerrel dolgozott Milton. Itt Dante kétségkívül hátrább áll; s a meny nyiben ezen pont felett igen sok elhirtelenkedett és rossz felfogású ítéletek mondatnak, hajlandóknak érezzük magunkat ezen egy kissé időzni. A leveszélyesb hiba, mit egy költő elkövethet a gépezet alkalmazása körül, abban áll, ha nagyon erőlködik filozofálni. Miltont gyakran megróvták azért, hogy a szellemeknek sok olyan tetteket tulajdonít, melyekre a szellemek nem képesek. De az efféle ellenvetések, noha kitűnő egyének által mintegy szentesítették, bátran merjük mondani, a költői művészetről mélységes tudatlanságból származnak.

Mi az a szellem? Micsoda a mi tulajdon lelkünk, e szellemrész, melylyel legismeretesbek vagyunk? Mi veszünk észre bizonyos tüneményeket. Ezeket nem tudjuk anyagi

okokra fejtegetni. Innen azt következtetjük, hogy van valami a mi nem anyagi. De ezen valamiről aztán nincsen semmi eszménk. Csak semlegesen tudjuk azt értelmezni. Csak jelképekben tudunk a felől okoskodni. Használunk kijelentésére valami szót; de a dologról nincs előttünk semmi kép, ámde a költő foglalkozása a képekkel van, nem a szókkal. Igaz, hogy használ a költő is szókat, de ezek csak műszerei az ő mesterségének, nem pedig tárgyai. Oly nemű anyagok neki a szók, melyeket úgy kell rendeznie, hogy az ész szeme elibe egy képet állítsanak; és ha nem így vannak rakva, épen úgy nem lehet őket jogosan költeménynek nevezni, mint egy csomag vásznat s egy festékes katulyát nem nevezhetünk festménynek.

A logikusok okoskodhatnak elvont tárgyak körül. De az emberek nagy tömegének kép kell. A nagy sokaságnak, minden korszakban s mindenféle nemzeteknél, bálványozásrai erős hajlamát nem lehet más elvből kimagyarázni. Görögország első lakosai, van okunk hinni, egy láthatlan Istent imádtak. De azon szükség, hogy legyen valami határozottabb a mit imádjának, kevés század múlva az Istenek és Istennők megszámlálhatlan sokaságát szülte. Hasonlókép a régi persák istentelenségnek tartották a teremtető emberi alakban ábrázolni. Azonban ők is átvitték a napra azt az imádást, melyről elméletileg azt tartották, hogy az csak a legfőbb szellemet illeti meg. A zsidók históriája nem egyéb mint azon folytonos küzdelem elbeszélése, mely volt a tiszta theizmus között, melyet a legretteneteseb büntetések támogattak, s azon csudálatos ígézésű vágyalom között, hogy legyen az imádásnak valami látható s kézzelfogható tárgya. Talán azon másodrendű okok közül, melyeknek tulajdonítja Gibbon ama gyorsaságot, melylyel a keresztyén vallás elterjedt a világon, míg a zsidó vallás alig tudott egy prozelitát szerezni, egyik sem működött hatalmasabban mint épen ez érzemény. Az öröktől fogva s örökkévaló, megfoghatatlan láthatlan Isten kevés imádotkat vonzott magához. Egy filozof csudálhatott ily nemes fogalmat, de a néptömeg fanyalogva fordult el oly szavaktól, melyek az ő elméje elibe semmi képet sem állítottak. Az emberi testbe öltözött, az emberek között járt kelt, ezek gyarlóságaiban részt vett, keblökön pihent, sirhalmaikon sirt, jászolban szendergett, kereszten elvérzett Isten Jézus Krisztus volt az, ki előtt porba

omlottak a zsinagógák előítéletei, az akadémia kétségei, a portikus kérdései, a liktorok vesszőcsomagai, s a harminc légio fegyverei. Csakhamar, miután bevégezte győzelmét a keresztyénség, ugyanazon elv, mely előbb segítette, kezdte megvesztegetni. A keresztyénség új pogánysággá lön. Pártfogó szentek léptek az istenek házi tisztségeibe. Sz. György foglalta el a Márs helyét; Sz. Elmó vigasztalta a hajóst, miután nem volt Castor és Pollux. A szűz anya és Cecilia léptek a Vénus és a Muzsák helyébe. A nőnemi és szerelmi varázsbájak ismét összekapcsolattak a mennyei méltósággal; s a lovagias hódolat belevegyítettett a vallásba. Reformátorok gyakran ellene állottak ezen érzeményeknek, de mindig csak látszólagos és részletes sikerrel. Azok, kik lerombolták a képeket a székesegyházakban, nem voltak mindig képesek lerombolni azon képeket, melyek elméikben lakozának. Nem volna nehéz megmutatni, hogy a politikában is ugyanezen szabály áll. A tanokat, bizony sajnálattal mondjuk, általában meg kell testesíteni előbb, és csak azután ébreszthetnek e tanok erős közérzületet. A tömeg sokkal könnyebben gerjed érdekre, a legsemmit sem mondóbb jelek s legjelentéktelenebb nevek, mint a legnagyobb fontoságú elvek iránt.

Ezen nézeteink nyomán mi azt következtetjük, hogy a keserves megbukást ki nem kerülné egy oly költő is, ki azon metafizikai pontosságban négedkednék, melynek hiánya miatt Milton ocsároltatott. Azonban volt itt még egy másik tulság is, noha nem oly veszélyes, melyet szintugy el kellett kerülnie. Az emberek képzelődései nagy mértékben véleményeik ellenőrsége alatt állanak. A költészet legművészebb s legválasztottabb színezése sem idéz elő csalódást, ha oly tárgyat terjeszt elő, melynek képtelenségét s egyezménytelenségét tüstént észre veszi az ember. Milton a filozófok s theológok korszakában irt. Szükségkép őrizkednie kellett tehát, hogy ezek értelme elibe oly botránykövet ne vessen, mely összetörné azt a varázst, melyet képzelődéseikre akart borítani. Ez a valódi megfejtése azon határozatlanságnak s következtetlenségnek, melyet gyakran szoktak szemére hányni. Dr Johnson elismeri, hogy a szellemeket szükségkép anyagi alakká kellett öltöztetni „De, ezt mondja, a költőnek biztosítania kellendett rendszere összefüggő következetességét az által, hogy az anyagtalan-

ságot távol tartotta volna a megpillanthatástól, s olvasóit elcsábította volna, hogy azt ejtsék ki mintegy gondolataik közül“. Ezt könnyű mondani: de hát aztán ha Milton nem csábíthatta volna el olvasóit annyira, hogy ejtsék ki gondolataik közül az anyagtalanságát? Hát ha az ellenkező vélemény annyira erőt vett az emberek elméjén, hogy semmi helyet sem hagyott csak felényi hiszékenységnek is megnyit a költészet igényel? Mi úgy gyanítjuk, hogy épen ez eset leendett itt. A költőre nézve lehetlen volt elfogadni általában akár az anyagi akár az anyagtalan rendszert. Ő tehát kérdéses téren von álláspontot. Az egészet kétségben hagyta. Bizonyos, hogy így cselekedvén, kitette magát nyilván a következtelenségi vádnak: azonban, noha filozófiailag nem is, de költőileg, a mi véleményünk szerint, minden bizonynyal igazsága volt. E munka, melyet más író ki nem tudott volna vinni, neki könnyen ment. Azon különös ügyessége, melylyel bírt véleményét körülírás által és társított eszmék hosszú sorozatán keresztül közleni, nemkülönben többet tudtúl adni mint mennyit nyilván kimondott, képessé tette őt beburkolni azon következtelenségeket, miket kikerülnie lehetlen volt.

Oly költeménynek, mely egy más világ lényeire vonatkozik, rejtményesnek és festményesnek kell egyszersmind lennie. A Miltoné ilyen. A Dantéé festményes, és pedig minden valaha készült ily műveket túlhaladólag; hatása megközelíti az ecset vagy véső által előidézett hatást: de e festmény mellől aztán ki van zárva minden rejtmény. Ez hiba a jobb oldalon; elkerülhetlen hiba a Dante költeményének tervéhez képest, mely is, mint már megjegyzők, a lehető legrészletesebb s legpontosabb leírást szükségképen valóvá tette; azonban utoljára is csak hiba. A természetfeletti szereplők költenek érdeket; de ez érdek nem olyan, minő a természetfeletti lényekhez valódiilag illik. Érezzük, mikép a lelkekkel és szellemlényekkel tudnánk beszélni a nélkül, hogy valami nem földi borzadály gerjedne bennünk. Meghívhatnók őket, mint Don Juan, ebédelni s vigan ennénk társaságunkban. Dante angyalai, jó emberek szárnyakkal. Ördögei, undok és gonosz hóhérok. Holt emberei épen olyanok, mintha most is élnének, csak hogy helyzetök más, ismeretlen és szokatlan. Azon jelenet, mely a költő és Farnata között történik, méltán magasztaltatik. Azonban Fa-

rinata az égő sirban épen olyan, minő leendett Farinata egy aüto da fén. Semmi sem lehet érzékenyítőbb mint Danténak Beatricejéveli első találkozása. Azonban ez sem egyéb, mint egy kellemdús hölgy, ki édes-fanyar komolysággal feddődzik szerelmesére, kihez vonzalmáiért hálateljes, de kit vétkeiért megdorgál. Azon érzelmek, melyek varázsbájt adnak e jelenetnek, épen úgy illenének Florenc útcáiba, mint a purgatorium hegyének csúcsára.

Milton szellemlényei különböznek minden más írókéitől. Az ő ellenségei különösen csudálatos teremtmények. Nem metafizikai elvontságok ezek. Nem bűnös emberek. Nem undok fenevadak. Nincs sem szarvok, sem farkuk, sem kecskelábuk. Az emberi természetből épen csak annyi van bennük, hogy emberi lények előtt érthetőkkelé váljanak. Jellemök is, mint alakjuk, az emberekéihez húzó bizonyos homályos hasonlatosság által vonalaztatik, csak hogy gigászi arányban fokoztatik a nagyítás, és rejtményes homálylyal fátyoloztatnak el.

Talán az Aeschylus istenei és szellemlényei leginkább kiállják a hasonlítást a Milton angyalaival s ördögeivel. Az Atheninek irányán, mint már említők, van valami keleti jelleg; s ugyanezen sajátságot lehet találni mithológiájában is. Semmi sincs benne azon választékos kellemből, melyet általában tapasztalunk Görögország babonás hitén. Egészen sziklás és kolosszális. Aeschylus legendái kevésbbé harmonizálnak azon illatos berkekkel s díszes csarnokokkal, melyekben honfiai fizették le fogadalmaikat a Világosság istennének s az Ohajtatok istennőjének, mint azon östermésű gránitból készült temérdek és odorjas labirinthusokkal, melyekbe az egyiptomiak fülkérték be titokteljes Osirisukat, vagy a melyekben Hindostán maiglan is földre borúl hétfejű bálványa előtt. Az ő kedvenc istenei a régibb nemzedék korából valának, az égnek és földnek fiai, kikhez képest maga Jupiter is csak suhanclegény és uj sütetű isten volt, a gigászi Titánok és az engesztelhetlen Fúriák. Ez osztályú teremtményei között legelől áll Prometheus, félig ellenség, félig megváltó, az emberek jóakarója, az égnek engesztelhetlen sötét ellensége. Prometheus kétségtelenül nagyon hasonlít Milton Sátánjához. Mindkettőben ugyanazon türelmetlen ellenzést, ugyanazon ádáztságot, ugyanazon legyőzhetlen kevélységet látjuk. Mindkét jellembe vannak vegyít-

ve, noha különböző aránynyal, némi szives és nemes érzelmek is. Prometheus azonban aligha eléggé emberfeletti. Sokat beszél nagyon láncairól és keserves fekvéséről: kelleltinél erősen le van verődve, s nyugtalan hánykolódása is szerfeletti. Elszántsága azon ismeretétől látszik függeni, miszerént tudja, hogy kinzójának sorsát kezében tartja, s hogy szabadulásának órája bizonyosan megjő. De a sátán más világi valóság. Szellemi természetének hatalma diadalmaskodik a minden kínoknak kínján s szenvedéseknek szenvedésén is, vonagló küzdelmei között is, melyeket lehetlen iszony nélkül képzelni, tusakodik, határoz, sőt tombol. Ellenére Mihály arkangyal dárdájának, ellenére Jehova mennydörgésének, ellenére a parázs-szén-földnek s lánggal égő tónak, ellenére a végetlen kínok örökkévalósága előrelátásának, szelleme megtörhetetlenül áll, saját lényével együtt élő erélyére támaszkodva, s nem kérve vagy várva segílyt semmi kultárgytól, még magától a reménytől sem.

Visszatérve még egy percre azon párvonalra, melyet Milton és Dante között próbáltunk húzni, ezt kívánjuk még felemlíteni, hogy e két nagy ember költeményének jelleme nagy mértékben erkölcsi tulajdonaikból folyt. Ők nem egotisták (mint például Byron). Ők ritkán tukmálják érzelmeiket az olvasóra. Egyáltalában nincs semmi közük azon divatos hírkoldúsokkal, kik legalább egy parányi részvétet kicsikarnak a tapasztalatlanoktól, kitérítve lelki meztelenségüket s szegénységüket azok előtt. És mégis nehéz volna nevezni két író, kiknek műveit teljesebben, bár nem szándékosan, saját személyes érzeményeik színeznék.

Milton jellemében különösen feltűnő volt a lélek magasztossága, Danteében az érzelem belterje. A Divina Comedia minden sorában felismerhető az a megkeményedés, mely a nyomorral küzdő büszkeségből ered. Talán a világon egy munka sincs oly mélyen s oly egyaránt szomorú. Dante búskomolysága nem képzelgési szeszély volt; nem is külkörülmények eredménye. Belülről fakadt az. Sem szerelem, sem dicsőség, sem földi viszontagság, sem égi remény nem tudta azt eloszlatni. Minden vigaszt, minden gyönyört ez a búskomolyság átváltoztatott olyanná, minő maga volt természetileg. Hasonlított ez azon szárdinai földhöz, melyben elannyira benne van a keserűség, hogy még a mézén is érzik. Az ő lelke a héber költő választott nyelve szerint

„a sötétség országa volt, maga a sötétség volt, melyben még a világosság is sötétséggé lön“. Jellemének sötétsége kivetkezettette színéből az emberek minden szenvedélyeit, a természet egész ábrázatát, és saját feketesárga színével festette be a paradicsom országait s az örökkévaló trónjának dicsőségét is. Minden arcképei különösen jellemzők. Senki sem pillanthat az ő arcvonásaira, orcája mély barázdáira, szelídíthetlen fájdalommal merően néző szemekre, mogorván és megvetőleg pittyesztett ajkaira azon meggyőződés nélkül, mikép ez arckép oly emberé, ki büszkébb s érzelékenyebb, hogy sem boldog tudna lenni.

Milton, mint Dante, státusférfi és szerelmes volt; s mint Dante, szerencsétlen ő is nagyravágyásában és szerelmében. Túlélte egészségét, szeme világát, házi kényelmeit s politikai pártjának szerencsés állását. Azon nagy emberek közül, kik őt kitüntették az életbe lépéskor, némelyek elvették a jövőndő gonoszok elől; némelyek idegen éghajlat alá vitték magokkal a zsarnokság iránti legyőzhetlen gyűlöletet; némelyek börtönben epedtek; némelyek vesztőhelyen vérzettek el. Olesó és féktelen irkafirkálók, kiknek annyi tehetségök volt, hogy egy kéjenc gondolatait feltudták öltöztetni nem botrányos irányba, valának a fejedelemnek és a közönségnek kedvenc írói. Egy fertelmes csoport volt ez, melyet semmivel sem lehet illőbben összehasonlítani, mint a Comus beli csöcselékkal, azon odorjas szörnyetegekkel, kik félig barmok, félig emberek voltak, s a dorbézolástól felfúvódva, bortól elázva, buja táncok közt tántorogtak; s Milton égi Musája, mely mint a Masque beli szűz delnő, magasztos, szeplőtlen és sugárzólag derült vala, ezek közé helyeztetett, hogy a szatirusok és denevérek egész nyája arra mutogasson, arra csatoráljon, arra viczorogjon. Ha volt ember, kiben az elesüggedés és megkeményedés menthető, Miltonban igazán menthető lett volna. De lelkének ereje felül-emelkedett minden csapáson. Sem vakság, sem szélütés, sem öregség, sem szűkölködés, sem házi bajok, sem politikai csalódások, sem méltatlan bánás, sem száműzetés, sem megvetés nem birt elég hatálylyal megzavarni csendes és méltóságos türelmét. Kedélye nem volt valami vidám soha, de mindig egyenlő. Véralkata komoly s talán komor is; de mogorvává vagy zsémbelődővé semmi szenvedés sem tette. A minő volt akkor, midőn a nagy események előestéjén

visszatért útazásából, az egészség és férfiúi szépség tavaszkorában, halmozva tudományos kitüntetésekkel, lángolva hazafias reményekkel: olyan maradt az mind végig, midőn keresztülmenve minden csapáson, mely e gyarló életet érheti, előregedve, elszegényedve, megvakúlva, meggyaláztatva, kisdéd hajlékába vonult meghalni.

Innen van az, hogy noha ő az Elvesztett Paradicsomot az élet oly korában írta, midőn a szépség és gyöngédség képei általában már halványulni kezdenek még oly elméknél is, melyekben azokat nem gondok, nem csalódások fonnyasztották el: mégis felékesítette azt mindennel, valami kellemes és gyönyörködtető csak lehet a természeti és erkölcsi világban. Sem Theokrit sem Ariostó nem érezte élenkben s egészségesben a kultárgyak kellemeit, s nem szerette egyik is jobban élvezni a jó leves nyári gyümölcsöket s hűvös forrás körüli árnyakat, a napsugárok, virágok s csalogánydalok között mint Milton. A szerelemről fogalma egyesíti a keleti hárem minden kéjeit, a harcias lovagkor minden nyájasságait s az angol háztűz tiszta és csendes örömeit. Költeménye alpesi jelenetek csudáira emlékeztetnek bennünket. Bérczek és völgyek, szépek mint egy tündérvilág, el vannak abba rejtve, legszirtesb s legóriásibb nagyságukban is. Rózsák és mirtuszok meg nem fagyva virágoznak a hótömegek ormain.

Milton sajátlagos jellemének nyomait lehet ugyan találni minden műveiben: de legerősebben kitűnik az zónettjeiből. Ezen jeles költeményeket nem méltányolták kellőleg az ítések, nem tudván azt, mikép születtek azok, s így nem értvén azok természetét. Nincs azoknak epigrammai éle. A gondolatokban sincs az a nemesség, minő Filicajaé, sem az irályon nincs az a merész és ragyogó zománc, minő a Petrarachaén. Egyszerű de méltóságos emlékei azok a költő érzeményeinek; melyek épen úgy nem valának a közönség előtti megjelenésre kicsinosítva, mint naplója nem. Egy győzelem, egy váratlan roham a városra, a leveretésnek vagy örvendezésnek egy perenyi kitörése, egy tréfa, mely valamelyik könyve ellen intéztetett, egy álom, mely rövid percekre visszahozta azt a szép ábrázatát a világnak, melyre a lezáró sír örökre ráborúlt, oly gondolatokra vezérlik, melyek minden erőtetés nélkül versekké alakultak.

E zonetek többé vagy kevésbbé meglepők, ahhoz képest

a mint az alkalmak, melyek azokat szülték, többé vagy kevésbé érdekesek. Azonban mind, kivétel nélkül, a lélek nagysága és józanságánál fogva, annyira méltóságosak, hogy én nem tudom, hol keressük párjokat. Igaz, hogy nem igen volna biztos határozott következtetést húzni valamely írónak jellemére, egyenesen egotista műveiből. De Miltonnak általunk említett tulajdonai, noha talán legerősebben kitűnők műveinek azon részeiből, melyek egyenesen saját érzeményeit tárgyalják, nyilván megkülönböztethetők minden lapon, s minden íratainak, prózának, versnek, akár angol, akár latin, akár olasz nyelven írt legyen, erős családi hasonlatosságot adnak.

Közélete olyan volt, minőt várni lehetett egy ily magas lelkű s erős észtehetségű férfitől. Ő az emberiség történetének egyik legnevezetesebb korszakában, az Ormuzd és Ariman, szabadság és önkény, ész és előítélet közötti harc üggyöntő ütközetének korszakában élt. E nagy ütközet nem egy nemzedék, nem egyes ország ügyeért vívatott. Az emberiség sorsa s az angol nemzet szabadsága ugyanazon egy kockára volt feltéve. Ekkor kiáltattak ki ama hatalmas elvek, melyek azóta útát törtek az amerikai erdőség rengetegeibe, melyek feltámasztották Görögországot kétezer éves szolgaságából s elsüllyedéséből, s melyek Európa egyik végétől a másikig megolthatlan tüzet gyúlasztottak az elnyomottak szívében, és megreszkettették szokatlan félelemmel a zsarnokok térdeit.

Ez elveknek, melyek akkor csak csecsemői életükért küzdöttek még, Milton volt a legbuzgóbb s legékeesszólóbb tudós bajnoka. Nem szükség mondanunk, mily nagyon tiszteljük mi az ő közéletét. De nem lehet elpalástolnunk magunk előtt, hogy hazafiainak egy nagy része maiglan is menthetlennek tartja azt. Valóban a polgárháborút többször megvítatták s kevesebbé értik mint akármely más eseményét az angol történetnek. A szabadság barátai azon védtelen helyzetben szenvedtek, minőről a mesebeli oroszlán panaszkodott oly keserve sen. Noha ők győztek: mégis ellenségeik voltak a tárgy lefestői. A Roundhead-ek egész testülete minden tőle kitelhetőt elkövetett, hogy lekiabálja s tönkre tegye az irodalmat, s az irodalom úgy bánt velök,

mint szokott bánni mindig ellenségeivel. Az ő részökről kétségtelenül legjobb könyv a Mrs Hutchinsoné. Ma y históriája a parlamentről jó; de a küzdelem legérdekesebb válpontjánál szakad meg. Ludlow munkája ostoba és dühös; s az ugyanez ügyet későbbben felfogott írók közül is a legtöbb, például Oldmixon és Macaulay Katalin, legkevesbet mondva, inkább buzgalmánál, mint ügyessége s őszinteségénél fogva kitünő. A második részről a legtekintélyesb s legnépszerűbb históriai művek vannak: a Clarendoné és Humeé. Az első nemcsak ügyesen és becses tudósításokkal gazdagon van írva, de egyszersmind oly méltósággal és őszinteséggel, mely tiszteletet kelt még azon előítéletek s hibák iránt is, melyekkel bővölködik. Hume, kinek leigéző elbeszéléséből szereti az olvasó közönség nagy tömege meríteni maig is véleményét, annyira gyűlölte a vallást, hogy a szabadságot is, azért mert a vallással szövetkezett, megvetette, s míg részrehajlatlan bíró szerepét negédelte, ügyvédi képzett ügyességgel védte a zsarnokság ügyét.

Milton közéletét a szerint kell kárhoztatni vagy jóváhagyni, a mint igazolható vagy bűnös a népnek I. Károly elleni fölkelése. Nem mentegetődzünk tehát, hogy néhány lapot szentelendünk ez igen érdekes és nagy fontosságú kérdés meghányása vetése végett. Nem fogjuk ezt általános téren vitatni. Nem megyünk vissza azon első elvekre, melyekből kell származtatni minden kormánynak az alattvalók engedelmissége iránti igényeit. Volna jogunk ezen előnyös téren állani; de mi elhagyjuk azt. E tárgyra nézve, oly bizonyosak vagyunk tulnyomó fensőbbségünkben, miszerint kedvünk van utánozni büszke nagylelkűségét azon hajdankori lovagoknak, kik sisak és paizs nélkül léptek ki a harcérre bajtársuk ellenében, s ellenfeleiknek önkényt átengedtek a nap és szél szemközt működő hatásának előnyét. Mi pusztán az alkotmányos kérdést vesszük fel, s egész biztossággal állítjuk, mikép minden ok, a mit fel lehet hozni az 1688-ki forradalom mellett, legalább is egyenlő súlyerővel felhozható azon forradalom mellett is, melyet nagy pártütésnek neveznek.

Véleményünk szerint, Károly legbuzgóbb tisztelői is, csak egy szempotból bátorzkodnak azt mondani, hogy jobb fejedelem volt fiánál. Nem volt név és vallomás szerinti pápista; név és vallomásszerinti, mondjuk, mert mind maga

Károly mind teremtménye Laud érsek, míg megtagadták a pápistaság ártalmatlan jelveit, megtartották annak legrosszszabb vétkei, ugymint az észnek teljesen a tekintély alá vetését, a külmeségnek a lényeg feletti gyarló becsülését, az álarccáskodás gyermekes szenvedélyét, a papi jelleg iránti bálványozó tiszteletet, s mindenek felett az irgalmatlan türelmetlenséget, Ezt azonban mi szélnek eresztjük. Megengedjük, hogy Károly jó protestáns volt; de azt mondjuk, hogy ezen protestánsság legkisebb különbséget sem teszen az ő és a Jakab esete között.

A forradalom elveit igen gorombákká ferdítve adták elő gyakran, soha sem nagyobb mértékben mint korunk folyama alatt. Van bizonyos osztály, mely míg azt vallja, hogy ő a hajdankor nagy neveit s nagy tetteit tiszteletben tartja, soha sem tekint azokra más célból, csak hogy azokban találjon némi mentséget a létező visszaélésekre vonatkozólag. Minden tiszteletre méltó mult eseményben elmellőzik azt, a mi lényeges, s veszik egyedül azt, a mi csak járulékos; eltakarják szem elől azt, a mi jótékony, s azt tűzik ki közönséges utánzásra, a mi fogyatkozásos. Ha valami nagy példának bármelyik részében is van valami nem egészséges: ezt azon döglegyek egyenesen odahúzó ösztönüknél fogva tüstént meglelik s falánk kéjjel lepik meg. Ha mindezek dacára is lőn valami jó eredmény: ők hasonlólag prototíponjokhoz, a sátánhoz, érzik, mikép:

Their labour must be to pervert hat end.

And out of good still to find means of evil.

(Nekik oda kell munkálkodniok, hogy azon jó eredményt elrontsák; s hogy találjanak módot még a jóból is gonoszt származtatni).

A forradalomból Angliára hárámlott áldásokat ezen fajta emberek számba sem veszik. Előttök csak semmi egy zsarnok kiűzetése, a népjogok ünnepélyes elismerése, a szabadság, biztosság s türelem. Volt egy párt, melyet szerencsétlen korszerű okokhoz képest, szoros korlátok között tartani szükségesnek látszott. Volt a birodalomnak egy része oly gyászos körülmények közzé sodródva, hogy akkor annak nyomora szükségképen való volt Angolország boldogulására, valamint annak szolgasága is ennek szabadságára. Ezek a forradalomnak azon részei, melyeket a szóban forgó

politikusok vizsgálgatni szeretnek, s melyek ő szerintök koránt sem arra szolgálnak, hogy érvényesítsék, hanem hogy némileg palástolják el azt a jó eredményt, melyet a forradalom kivívott. Beszélj nekik Nápoly, Spanyolország vagy Délamerikáról: tüstént heves buzgoncai lesznek az isteni jogróli tannak, mely mint egy tolvaj a deportációnális helyről közénk viasszaszökött a legitimitás uj alakjában. De beszélj Irland nyomoráról: akkor Wilmos egy hős, akkor Somers és Shrewsbury nagy emberek, akkor a forradalom dicsőséges korszak. Ugyanazon egyének, kik Angliában soha sem mellőznek el egy alkalmat is feléleszthetni minden nyomorúlt Jakab-pártbelinek meggyalázását, célozva ama korszak Whigjeire: mihelyest túl vannak a Szent-György csatornán, tüstént tele poharakkal üdvözik azok dicsőséges és halhatlan emlékezetét. Ők igazán kérkedhetnek, hogy ők nem nézik az embereket, hanem az intézkedési szabályokat. Csakhogy valami gonosz vitessék ki, azzal, hogy ki vitte azt ki, nem gondolnak; nem bánják, akár az önkényes Károly, akár a szabadelvű Wilmos, akár a katolikus Ferdinánd, akár a protestáns Fridrik. Ily esetekben leghalálosb ellenzékjük is bátran számolhat őszinte csatlakozásukra. Ezen emberek vakmerő állításai mostanában beleverték a közönség nagy részének fejébe azt a véleményt, hogy II. Jakab csupán azért üzetett ki, mert katolikus volt, s hogy a forradalom lényegesen protestáns forradalom volt. (Ugyanezt erősíti az 1848/9 évi magyar forradalomról az 1853-ki Religió című pápista folyóirat).

De bizonyynyal nem így volt a dolog; s nem is hiszi el egy ember is, noha ne legyen több ismerete azon korszakról, csak a mennyi Goldsmith rövid históriájában foglaltatik, nem hiszi el, hogy Orániai Wilmos valaha meghívatott volna a beütésre, ha Jakab saját vallásos nézeteihez prozelita csinálási düh nélkül ragaszkodandott, vagy ha már prozelitákat törekedett is csinálni, e célra alkotmányos befolyásának erejével megelégedendett. Eldődeink, úgy hiszszük, tudták, mit cselekesznek, és ha hiszünk nekik, az ő ellenségeskedésük főoka nem a pápistaság volt, hanem a zsarnokság. Ők nem azért üzték ki a zsarnokot, mert pápista volt: de a pápistákat azért zárták ki a királyi székéből, mert ítéletük szerint a pápisták hitelveik nyomán könnyen válhatnak zsarnokokká. Az alap-ok, minél fogva híres határozatukban

a trónt üresnek nyilváníták, ez volt: „mert Jakab megszegte a királyság sarkalatos törvényeit“. Mindazok tehát, valakik helyeslik az 1688-ki forradalmat, azt kénytelenek állítani, hogy a sarkalatos törvényeknek a fejedelem általi megszegése igazolja s jogossá teszi az ellentállást. A kérdés e szerint ez: „Első Károly megszegte-e Anglia sarkalatos törvényeit“?

Tagadólag seki sem válaszolhat, ha csak meg nem tagadja a hitelességet, a Károly ellen nemcsak ellenségei által felhozott vádaktól, de egyszersmind a legbuzgóbb royalisták elbeszélésétől, sőt magának Károlynak vallomásától is. Ha az uralkodásáról irt, bármely párthoz tartozó, történetseknek lehet valami hitelt adni: Károlynak egész magavi-selete trónra léptétől kezdve a hosszú parlamentig folytonos sanyargatás és hitszegés volt. Említsenek azok, kik dicsőítik a revolúciót s kárhoztatják a rebelliót, említsenek II. Jakabnak csak egy tettét, melynek párját nem lehetne találni apja történetében. Mutassanak ki, a két Ház által Wilmos és Mária elibe terjesztett „Declaration of Right“ okmányoknak csak egyetlen cikkét, melynek Károly általi erőszakos megsértése elismert tény nem volna. Ő tulajdon barátainak bizonyítása szerint bitorlotta a törvényhozási tisztet, felemelte az adót a parlament beleegyezése nélkül, és seregeket szállásztatott a népre a legtörvénytelenebb és boszantóbb modorban. A parlamentnek egyetlen ülése sem volt, melyben valami alkotmányellenes megtámadás nem intéztetett volna a szabad tanácskozás ellen; a kérelmezési jog durván megsértetett; önkényes elítéltetések, túlságos pénzbüntetések, jogtalan bebörtönzések, mindennap előforduló sérelmek valának. Ha ezen okok nem igazolják az ellentállást, a katekhszokhen úgy nevezett revolúció felségárulás volt; ha pedig igazolják: akkor az úgy nevezett rebellió is dicséretet érdemel.

De ezt mondják: „miért nem nyúltak szelídebb eszközkhöz“? Miután a király annyi sok reformba beleegyezett, s annyi sok sanyargatási előnyökről lemondott már: miért szállt a parliament mindig fentebb fentebb követeléseiben, polgárháború támasztásának veszélyével is. A hajó-pénz megszüntetett. A csillagkamara eltöröltetett. Előintézkedés tétetett a parlamentek gyakoribb összehívása és biztos tanácskozhatása iránt. Miért nem békés és rendes

eszközök által igyekeztek elérni a nyilván bevallott jó célt? Ismét a revolúció hasonlatosságához folyamodunk. Miért üzetett el Jakab a trónról? Miért nem tartották meg feltételek alatt? Hiszen ő is ajánlotta, hogy hí össze szabad parlamentet, s annak határozata alá bocsát minden vita alatti tárgyat. És mégis dicsőíteni szoktuk eldődeinket, kik inkább elfogadták a forradalmat, kérdéses trónöröklést, idegen dinasztíát, húsz évi kül s belháborút, állandó katonaságot, nemzeti adósságot, mint egy már tapasztalatból ismert s bebizonyosodott zsarnoknak bármennyire megszorított uralkodását. A hosszú parlament épen azon elvek szerint cselekedett, következképp ugyanazon dicséretet érdemli. Ők nem bízhattak a királyba. Ez, igaz, hogy hozott üdvös törvényeket; de mi biztosíték volt, hogy meg nem fogja szegni azokat? Lemondott a sanyargató előjogokról; de ki állott jót, hogy ismét elő nem veszi azokat? A nemzetnek oly emberrel volt ügye, ki semmi kötelezésre sem adott semmit, oly emberrel, ki a mily könnyen tette, ép oly könnyen törte meg ígétét, oly emberrel, ki becsületszavát százszor is lekötötte, és soha sem váltotta be.

Itt bizonynyal sokkal erősb alapon áll a hosszú parlament, mint az 1688-ki konvenció. Jakabnak egy tettét sem lehet hasonlítani is Károlynak a Petition of Rightra vonatkozó eljárásához. A lordok és képviselők háza elibe terjesztenek egy billt, melyben hatalmának alkotmányos határai jelöltetnek ki. Ő haboz; kisíklík előle; végre alkuba ereszkedik, s rá áll öt szubzidiumért. Ünnepeýlesen megerősíti a billt. A szubzidiumok megszavaztatnak. De a zsarnok, mi helyt kiemelték a sárból, tüstént visszatér azon önkényes eljárásra, melynek elhagyására megát lekötelezte, s egyről egyig megsérti minden cikkelyeit az általa megerősített törvényes okmánynak.

Tovább nézte tíz esztendőnél a nép, mikép tördeli össze kétszeresen is, minden emlékezetet túlhaladó öröködés, mind ujabban s legközelebb kialkudott vásárlás által sajátjává lett jogait, oly hitszegő király, ki azokat elismerte. Végre a körülmények kényszerítették Károlyt másik parlament összehívására: atyáink uj alkalmat nyertek; s ugy kellendett-e használatlanúl elvetniük ezt is, mint elveték vala az előbbit? Most is ismét a le roi le vent által kellendett-e magokat rászedetni hagyniok? Ismét ki kellendett-e előre

dobniok pénzüket oly fogadástételekre, melyek újra meg újra hazudozások valának? Ismét egy második *Petition of Right*ot kellendett-e a trón zsámolyához letenniük, ismét új segélyösszeget pazarúl megadniok, cserébe új hiábavaló ceremóniáért, s ekkor hazatérniük, míg ismért tíz évi család és sanyargatás után fejedelmök ismét újabb segélyösszeget kíván, hogy ezt is hitszegéssel fizesse vissza? Kénytelenek voltak ők e kettő között választani „vagy bízni a zsarnokba, vagy legyőzni azt“. Véleményünk szerint bölcsen és nemesen is választottak.

Károly ügyvédei, mint minden ügyvédek, kik oly gonosztevők mellett léptek fel, a kiknek ellenében napfénynél világosb bizonyítványok hozattak elő, általában kikerülnek minden vitát, mely a tény körül forog, s elégnek tartják csak jellemére vonatkozó bizonyítványokra hivatkozni. Oly sok magán erényei valának!!! Hát II. Jakabnak nem voltak magán erényei? Cronwell Olivérnek, legelkeseredettebb ellenségei ítélete szerint is, nem voltak magán erényei? . . . És elvégre is, hát mik voltak azok a Károlynak tulajdonított erények? A vallásos buzgalom, mely semmivel sem volt őszintébb mint a fiáé, s épen oly gyarló és szűkkeblű; aztán azon néhány családi illem, melyeket Anglia sirköveinek legalább is fele igénybe veszen azok számára, kiknek nyughelyét jelölik. . . . Jó apa!! . . . Jó férj!! . . . Bizony nagyszerű mentségek tizenöt évi üldözés, zsarnokoskodás és csalárdkodásért!!

Mi azzal vádoljuk, hogy megszegte koronázási esküjét: s válaszul ezt kapjuk, „megtartotta házastársi fogadástételét“! Mi azzal vádoljuk, hogy martalékul adta népét a legdühösebb s legszívtelenebb főpapok irgalmatlan sanyargatásainak: s válaszul ezt kapjuk, „kis fiát a térdére vette és csókolgatta“. Mi vádoljuk, hogy megsértette a *Petition of Right* cikkelyeit, melyeknek megtartását okos és érett megfontolás után felfogadta: s válaszul ezt kapjuk, „hat órákor minden reggel rendszeren könyörgést szokott hallgatni“. . . . Ilynemű okoknak, s ezenkívül vagy ezekkel egyetemben Vandyke-i öltözetének, szép ábrázatának, hegyes szakállának köszönheti, mi igazán hiszszük, a jelen nemzedék előtti népszerűségnek legnagyobb részét.

A mi minket illet: mi megválljuk, hogy mi nem értjük ezt a közönséges frázist „jó ember, de rossz király“. Semmi-

vel sem kerül több erőnkbe képzelni egy jó embert de természetellenes apát, vagy egy másik jó embert de álnok barátot. Mi valamely egyén jellemének megítélésénél nem tudjuk kihagyni a mérőserpenyőből azt az eljárást, a mely szerint magát az emberi viszonyok legfontosbikában viseli; s ha ezen viszonyaiban önzőnek, kegyetlennek, csalárdnak tapasztaljuk: szabadságot veszünk őt rossz embernek nevezni, mindamellett is, hogy ételében italában igen mértékletes, s jó templombajáró.

Nem tartóztathatjuk vissza magunkat, hogy néhány szót ne említsünk azon tárgyról is, melybe Károly védői oly nagyon szeretik lábukat vetni. Ha, így szólnak, rosszúl kormányozta is népét, legalább elődeinek példája szerint kormányozta. Ha túlment előjogain, azért történt, mert azok nem voltak pontosan meghatározva. Elnyomási tettei között egy sem volt, melyhez a Tudorok évkönyveiben hasonlót nem találunk. E pontot Hume oly fortélyos ügyességgel dolgozta ki, mely a historiai műben épen oly megvetésre méltó, mint a mily csudálatra méltó volna egy törvényszéki beszédben. A válasz rá rövid, világos és döntő. Károly beleegyezett a *Petition of Right*-ba. Lemondott azon elnyomási hatalomról, melyről mondatik, hogy elődei által gyakoroltatott, s lemondott pedig pénzért. Nem volt joga feleleveníteni megszüntetett igényeit, ellenére ujabban kötött saját szerződvényének.

Ez érvek oly kézzelfoghatók, hogy ezekkel tovább is tölteni az időt feleslegesnek látszhatik. De azok, kik figyelemmel kísérték, mennyire el vannak fordítva s mennyire rosszúl értik ezen kor eseményeit, nem fognak bennünket megrovni, ha az esetet egyszerűleg előállítjuk. Ez egyike azon eseteknek, melyekre nézve az egyszerű összeállítás a legerősebb.

A parlament ellenségeinek ritkán tetszik a kérdés nagy pontjából indulni ki. Megelégesznek néhány vétek s bolondság felhozásával, melyeket a nyilvános háborgások szükségkép szülnek. Jajveszékelnék Strafford méltatlan kivégeztetésén. Átkozzák a sereg törvénytelen erőszakoskodásait. Kinevetik a predikátorok bibliai nevüket. Kerületeik zsirját kiszívó főnökök; tönkre juttatott földnéptől rablott zsákmányokból dorbézoló katonák; régi nemesség vendégszerető lakbázait s családfáit elfoglaló köz-zsákmányból felgazdago-

dott uracsok ; templomok ablakait beverő suhancok ; vásár-helyen keresztül nyereg nélkül lovagló quakerek ; Jézust királynak kiabáló ötödik monarkhisták ; hordók tetejéről Agag sorsa felett olvasásokat tartó agitátorok : ezek, ezek valának, ezt mondják, a nagy rebellió termékei.

Am legyen. Nem törődünk e tárgyakrai felelettel. E vádak, ha még mondhatlanúl fontosbak volnának is, nem változtatnák meg véleményünket azon eseményről, mely egyedül vett rá, hogy különálljunk azon rabszolgáktól, kik meghunnyáskodnak a zsarnokság királyi pálcája alatt. Kétségkívül sok rosztat szült a polgárháború. Ezek tették szabadságunk váltságárát. Méltó volt-e a szerzemény ily áldozatra? Természete a zsarnokság ördögeinek szétrúgni, szét tépni a testet, melyet el kell hagyni. Kevésbbé retteneteseke a folytonos ördögösség kínai, mint a szörnyű ekszorcizmus küzdései?

Ha lehetséges volna, hogy egy türelmetlen s önkényes kormányrendszer alatt nőtt nép, ezen rendszert kegyetlen-ség s bolondság tettei nélkül tudná felforgatni: az önkényes zsarnokság ellen tett ellenvetéseknek fele el volna háritva. Ez esetben kényteleníttetnénk bevallani ennyit, hogy a felforgatás legalább veszélyes eredményeket nem hoz a nemzet értelmi és erkücsi jellemére. Mi fájlaljuk a forradalommal együttjárni szokott erőszakoskodásokat. Azonban minél dúlóbbak ez erőszakoskodások, annál inkább meg vagyunk győződve, hogy a forradalom kitörése szükséges volt. A dúló erőszakoskodások mindig arányban állanak a nép vadsága s tudatlanságával; a nép vadsága s tudatlansága pedig azon nyomással és lealázással van arányban, melyhez szoktattott egész életében. Így történt a mi polgárháborúnkban. Az egyház és állam fejei csak azt aratták, a mit vetettek. A kormány megtiltotta a szabad vitatkozást: ez bőven megtermette a maga gyümölcsét, miszerint a nép tudatlanságban tartassék kötelességei s jogai felöl. A visszafizetés igazságos és természetes volt. Ha kormányzóink szenvedtek a népnek tudatlansága miatt, ennek oka az volt, mert ők maguk zárták el az ismeretek kulcsát. Ha vak dühvel támadtattak meg: ennek oka az volt, mert ők is szintugy vak engedelmességet követeltek.

Az ilyen forradalmaknak természetében fekszik, hogy először mindig azt látjuk, a mi benne legroszabb. Mig az

emberek bizonyos ideig szabadok nem valának: nem tudják mikép éljenek a szabadsággal. A bortermő vidékek lakosai általában véve józan életűek. Ott, hol a bor ritkaság, a mértékletlenség nagyobb. Egy csak most felszabadult népet, a Rhénus vagy Xeres vidékére szállásozott északi sereghez lehet hasonlítani. Azt mondják, hogy midőn, ily helyzetben látja a katonaság, mikép korlátlanul neki adhatja magát ily ritka és drága kéjélvezetnek, vége hossza nincs a dözsölésnek. A bővség azonban hamar megtanítja őket okos használatra; s miután néhány hónapig a bor mindennapi lakmározásul szolgált, mértékletesbökké lesznek mint valaha otthon valának. Hasonlóképen a szabadság utolsó és maradandó gyümölcsei a bölcsesség, mérséklettség és könnyörületesség. Közvetlen eredményei gyakran szörnyű bűnök, összeütköző tévelyek, a legvilágosb tárgyak felett is kételkedés, s a legrejtélyesbek felett is döntő határozat. És épen e zavaros körülményei között szerettek rá mutogatni ellenségei. Ledöntik az állást a félig épült ház mellől, s mutogatják a repülő porfelleget, a zuhanó gerendákat, a lakhatlan szobákat, s az egésznek még ki sem vehető, de szabálytalannak kiabált alakját. Ha ily nyomorúlt okoskodások jutnának erőre: ugy soha sem lenne a világon sem ház sem kormány csak egyetlen is jó.

Ariostó beszél egy furesa mesét valami tünderről, ki az ő rejtélyes természeténél fogva arra volt kárhóztatva, hogy bizonyos időkben egy utálatos mérges kigyó alakjában jelenjen meg. Azok, kik ezen ál-alak viselése korszakában megsértették, kizárattak az általa osztogatgatni szokott áldásból. Azoknak pedig, kik undok kinézése dacára is, könnyörültek rajta s oltalmazták, későbbben megjelent ama bájos mennyei alakjában, mely igazi alakja volt, s ekkor kísérte lépteiket, megadta kívánságaikat, betöltötte házaikat gazdagsággal, szerencsésé tette őket a szerelemben, győzelmessé a háborúban. Ily tündérlény a szabadság. Néha utálatos alakot veszen fel, földön csúszik, sziszeg, csíp. De jaj azoknak, kik undorodva taposni bátorkodnak; s boldogok azok, kik mérészelvén őt lealázott és borzasztó alakjában is befogadni, elvégre az időnek teljességében a szépségessé és dicsőségessé vált angyalnak áldásaival jutalmaztatnak.

Csak egyetlen orvosság van azon roszak ellen, miket az ujonnan szerzett szabadság okoz: és ez egyetlen orvosság

maga a szabadság. Midőn a sötét tömlőc rabja elhagyja cel-láját, nem bírja el a világosság fényét, nem tudja megkülönböztetni a színeket, még ábrázatokra sem ismer rá káprádzó szeme. De az orvosság nem az, hogy lökjük vissza tömlőcbe, de az, hogy szokjék hozzá s használja folytonosan a nap sugárait. Az igazság és szabadság ragyogása, szemfényt veszthet s neki vadíthat eleinte oly népeket, melyek vakuló félben voltak már a szolgálatnak házában. De engedjétek, hogy folytonosan, s mikor tetszik, nézhessen a nép rá, csakhamar elviseli azt. Kevés évek alatt megtanulnak az emberek okosan cselekedni. A vélemények tulságos erőszakoskodása lecsilapodik. Ellenséges elméletek egymást kiigazítják. Az igazság szértszórt elemei megszűnnek egymással viaskodni, s kezdenek együvé olvadni. Így elvégre az igazság és rend szervezete jő ki a zürzavarból.

Sok korunkbeli politikusok, mint önmagában világos tételt szokták felállítani, hogy egy népet sem kell felszabadítani addig, míg az nem alkalmatos a szabadság kellőleg használására. E szabály csak az aféle mesebeli nagy észhez illő, ki elhatározta nem menni vízbe addig, míg úszni meg nem tanul. Ha addig kellene a szegény népnek várakoznia a szabadság után, míg bölcsesé és jóvá válik a rabszolgaság alatt: úgy bizony várhat az időknek végéiglen.

Ezeknél fogva mi határozottan jóváhagyjuk Miltonnak s a többi jó és bölcs férfiaknak eljárását, kik, dacára annak, hogy igen sok neveltséges és gyűlöletes volt társaik magaviselésében, szilárdan állottak a köz-szabadság ügye mellett. Mi semmit sem tudunk arról, hogy Milton terheltetett volna bármely azon korbéli gyalázatos kihágásbani személyes részvétellel. Ellenségeinek kedvenc tárgya azon eljárás, melyet a király kivégeztetésére vonatkozólag követett. Ezt az elhírhedt perfolýamot mi egyáltalában nem helyesljük. Azonban azt meg kell mondanunk, mind az abba befolyt kitűnő, mind az azt védelmező szinte derék egyéneknek igazolására, hogy semmi sem lehet képtelenebb, mint azon beszámítás, melyet az utóbbi százhatvan év alatt divat volt a királyölők nyakába vetni. Mi teljesen tartózkodunk a legelső elvekrei hivatkozástól. Most sem akarunk azokra hivatkozni. Ismét csak a revolúció párhúzasos esetére térünk vissza.

Mi lényeges különbséget lehet húzni az apa kivégezte-

tése s a fiú trónusbóli letételése között? Minő alkotmányos szabályelv van, mely az elsőre szintugy nem volna illeszt-hető, mint a másodikra? A király nem tehet semmi ro-szat. Ha így van: Jakab épen oly ártatlan volt, minő Ká-roly lehetett volna. Csak a miniszternek kell felelősnek len-nie a király tetteiért. Ha így van: miért nem idéztetett tör-vénybe Jeffery, s miért nem hagyatott meg a trónon Jakab? A király személye szent. Szentnek tekintetett-e Jakab sze-mélye Boyneban? Ágyúzni oly sereg ellen, melyben a ki-rály ott van, s ezt bizonyosan tudják, nagyon közel jár a királyöléshez. És Károly, mindig figyelembe kell venni, soha sem szabad elfelejteni, oly emberek által íteltetett ha-lálra, kik több évi ellenségeskedés által neki valának mér-gesítve, s kiket hozzá semmi más kötelék nem kapcsolt, csak az, mely minden polgártársukkal közös volt. Azok, kik Ja-kabot a trónról elkergették, kik seregét elcsábították, bará-tait elidegenítették, kik először tették fogolylyá palotájában, azután onnan kiűzték, kik parancsoló izenetekkel törtek rá alvása közben, kik őt tüzzel, vassal zaklatták a birodalom egyik végétől a másikig, kik párthíveit akasztatták, nyú-zatták, négyeltették, ártatlan örökösét gyalázattal illették, azok, az ő unokatestvérei és két leánya valának. Ha mind-ezeket gondolóra vesszszük, valóban lehetlen megfognunk, hogy ugyanazon egyének, kik november 5-én hálát szok-tak adni Istennek, ki csudálatosan vezérelte az ő szolgáját Wilmost, s minden ellenzékét megsemmisítettelőtte, míg ki-rályunkká s kormányzónkká nem lön, mikép törődhetnek január 30-án a miatti aggodalmukban, hogy a királyi vér-tanúnak vére ő rájok és gyermekeikre száll.

Mi nem helyeseljük, ismételve mondjuk, Károly kivé-geztetését; nem azért, mert az alkotmány kiveszi Károlyt a felelősség alól, mivel mi jól tudjuk, hogy az eféle szabá-lyok alól, bármily dicsők legyenek is, vannak kivételek; nem is azért, mert különös érdekekkel viseltetünk jelleme irá-nyában, mivel mi ugy hiszszük, hogy a rá kimondott ítélet teljes igazsággal írja őt, „zsarnoknak, hitszegő-álnoknak, gyilkosnak s közellenségnek“: de azért, mert megvagyunk győződve, mikép ez eljárás igen nagy sérelmet ejtett a sza-badság ügyén.

Azonban, bár kárhoztatjuk a királyölők eljárását: a Milton magaviselete egészen különböző fényben tűnik fel

előttünk. A tett végre volt hajtva. A megtörténtet meg nem történtté tenni nem lehetett. A bajba beleestek; s a fődolog most már ebben állott, „minél kisebbé tenni a bajt“. Mi megróvjuk a sereg főnökeit, a miért nem engedtek a népszerű véleménynek: de nem róvhatjuk meg Miltont, a miért e véleményt megváltoztatni ohajtotta. Ugyanazon érzemény, mely visszatartóztatott volna bennünket a tett elkövetésétől, miután már elkövetett az, egyszersmind felhívott volna annak védelmezésére a szolgáltság és babonás-ság eszelős fogalmai ellen. A közszabadság érdekében ohaj-tjuk, hogy a dolog meg ne történt legyen, mivelhogy azt a nép nem helyeselte. Viszont a közszabadság érdekében ohaj-tandottuk azt is, hogy a nép helyeselje, ha már csakugyan megtörtént.

Még néhány szót kívánunk szólani egy másik tárgyról, Miltonnak a protektor kormányzása alatti magaviseletéről, min Milton ellenségei nagyon szeretnek rágódni. Hogy a szabadság entuziázsza bajnoka hivatalt vállaltjon egy kato-nai zsarnok bitorló alatt, ez első pillanatra rendkívüli do-lognak látszik. De hiszen akkor a hon minden körülmé-nyei is rendkívüliek valának. Oliver nagyravágyása nem ama mindennapi volt. Önkényes hatalom után, úgy látszik, sovár törekvéssel soha sem iparkodott. Először lelkiismeretesen és férfiasan a parlamentért harcolt, s nem is pártolt el tőle, míg ez el nem pártolt kötelességeitől. Ha erőszakosan oszlatta is szét: ezt csak akkor tette már, midőn látta, hogy azon néhány tag, kik még megmaradtak annyi sok halál, elszakadás és kiűzetés után, sajátjává akarta eltulaj-donítani a bizományképen átruházott hatalmat, s Angliára a velencei oligárkhia átkát vala sujtandó. De még ekkor sem vett magának korlátlan hatalmat, midőn erőszak emelte a dolgok élére. A világon ez időben ismert minden alkot-mányoknál sokkal tökélyesbet adott az országnak. A kép-viseleti rendszeren oly javítást tett, mely még Lord Claren-don dicséretét is kiesikarta. Igaz, hogy a köztársasági első helyet magának követelte, de alig oly kiterjedésű hatalom-mal, minő egy hollandi kormányzóé, vagy egy amerikai el-nöké. A parlamentnek szavazatot adott a miniszterek ki-nevezésében, s egészen ráhagyta a törvényhozási hatáskört, még csak veto-i jogot sem tartta fel a határozatok irányá-ban; s azt sem kívánta, hogy a főtisztviselőség családjára

örökség szerint átszálljon. Eddig, ha az idő körülményeit s azon kedvező alkalmakat, melyek hatalmának terjesztése végett előtte állottak, méltányosan figyelembe vesszük: véleményünk szerint Cronwell nem fog veszteni a Washington vagy Bolíviávali összehasonlítás által. Ha az ő mérséklettsége megfelelő mérséklettséggel találkozandott, nincs okunk gyanítani is, hogy az önmaga által kijelelt vonalt valaha túllépte volna. De midőn tapasztalta, hogy a parlament kérdésbe teszi azt a hatalmat, mely épen összehívta, sőt veszélyben forog azon, különben megszorított, hatalomköre is, mely feltétlenül szükséges személyes biztonságra: ekkor, meg kell vallanunk, ő is önkényesb kormányrendszerhez fogott.

Azonban bár hiszszük, hogy Cronwell szándékai először becsületesek valának; bár hiszszük, hogy az önmaga által kijelelt pályaterről a körülmények csaknem ellenállhatlan ereje által térítettet le; bár csudáljuk közösen mindenféle párt embereivel dicső kormányzásának ügyességét s erélyét: az önkényes és törvénytelen hatalmat azért nem védelmezzük, nem, még az ő kezei között sem. Mi tudjuk, mikép egy jó alkotmány végetlenül jobb a legjobb kényurnál is. De úgy gyanítjuk, mikép a szóban forgó korszakban a választásos és polgárzati ellenségeskedések torzsalkodásai szinte lehetlenné tették valami állandó és jótékony alkotmány szervezését. A választás nem Cronwell és a szabadság, de Cronwell és a Stuartok között vala. Hogy Milton jól választott, senki sem fogja kétségbe hozni, a ki méltányosan összehasonlítja a protektorátus eseményeit az utána következett harminc évnek, Anglia történetében legsütétebb és leggyalázatosb éveeknek, eseményeivel. Cronwell, noha szabályellenes modorban, de minden bizonnyal egy csudálandó rendszer alapjait tette le. Soha ezelőtt vallás és közügyi vitatkozás szabadsága ily mértékben nem volt; sem nemzeti becsület nem tartatott fen jobban kívül, sem az igazságszolgáltatás széke nem töltetett be jobban belül. És igen ritkán történt, hogy valami ellenzék, noha kevés híján nyílt pártütésre hajlott, felgerjesztette volna a nemes és nagylelkű bitorló bosszúját. Az általa szervezett intézmények, a mint az „Instrument of Government“ és „Humble Petition and Advice“-ban előadatnak, felségesek voltak. Igaz, hogy gyakorlatilag többször eltávozott ezen intézke-

dések elméletétől. Élt volna azonban még néhány évvel tovább, valószínűleg életben maradandottak halála után is intézményei, önkényes gyakorlata pedig vele együtt megszűnendett. Az ő hatalmát nem szentesítették óságos előítéletek. Egyedül személyes nagyszerű tulajdonai tartották azt fen. Ennélfogva nagyon keveset lehetett félni egy második protektortól, ha csak ez másik Cronwell Oliver is nem leendett egyszersmind. A halála után következett események legteljesebb igazolásul szolgálnak azoknak, kik minden erejüket megfeszítették, hogy a cronwelli tekintélyt fentartassák. Az ő halálával megbomlott a társadalom egész alkat. A hadsereg felkelt a parlament ellen; a különböző hadtestek egymást támadták meg. Felekezet dühöngött felekezet, párt cselszövösködött párt ellenében. A prezsbiteriánusok vágyva vágyván megbosszulni az independenseket, feláldozták saját szabadságukat, s elhagyták régi elveiket. A nélkül, hogy visszatekintettek volna a múltba, vagy biztosítékot kívántak volna a jövőre, oda dobták szabadságukat a zsarnokok leghitványabbikának s legszivtelenebbikének lábaihoz.

Akkor jövének ama napok, szégyenpirulás nélkül soha sem említhetők, napjai a szolgálásnak hűség, és az érzékségnek szeretet nélkül, napjai a törpe tehetségeknek és óriási vétkeknek, napjai a hideg szívek és szűk keblek paradicsomának, napjai a gyávák, vakbuzgók s rabszolgák aranykorának. A király térden csúszott a francia király előtt, hogy saját népén taposhasson; helytartójává süllyedt a büszke kényurnak, és tetszelgős beestelenséggel rakta zsebre annak úgy lealázó gúnyait, mint lealázóbb aranyait. Buja naplopók hízeltégei s udvari bohócok tréfaüzései szabályozták az állam kormányzását. A kormánynak volt annyi ügyessége, mennyi a csalásra, s annyi vallása, mennyi az üldözésre elég volt. A szabadság elvei váltak a vigyorgó udvaroncok gúnytárgyaivá, s a maranatha anathémák a farkesóváló dékánokéivá. Minden magas körben bálványozták Károlyt és Jakabot, e Béliált és Molokot, s Anglia e két fertelmes és kegyetlen bálványnak nyújtotta engesztelő áldozatul legjobb s legdicsebb fiainak vérért. Vétkek követte a vétket, gyalázat a gyalázatot, miglen e faj, megátkoztatva Istentől és emberektől, másodízben üzetett ki, hogy bujdosson a földnek szí-

nén s legyen példabeszéddé és főnek csóválásává minden nemzetségek előtt.

Milton közéletének jellemére eddig tett vonásaink olyanok, melyeket rá mint a nagy test egyik tagjára alkalmazunk. Most oly sajátosságait fogjuk ismertetni, melyek őt kortársaitól és között megkülönböztetik. Ily célból szükséges rövid szemlét tartanunk azon pártok felett, melyekre akkor a politikai világ oszolva volt. Előre bocsátjuk, mikép észrevételeink csupán azokra vannak számítva s alkalmazva, kik őszinte meggyőződés s becsülés nyomán ragaszkodtak egyik vagy másik párthoz. A közförrongás napjaiban minden pártot, mint egy keleti hadsereget, témérdek tábori kíséret veszen körül, haszontalan és félénk csócselék, mely a sereg odább odább vonulása körében oly reménynyel szédeleg s ácsorog, hogy annak védelme alatt valamit harácsolhasson, de megszökik mellőle az ütközet idején, sőt ha csatáját elvesztette, irtó harccal üldözőihez csatlakozik. Anglia a szóban forgó korszakban ugyancsak bővében volt a köpenyforogató és önző politikusoknak, kik mindenféle kormánynak, mihelyt hatalomra lépett, felajánlották szolgálatukat és támogatásukat, kik csóskolták a király kezeit 1640-ben, szeme közé köpdöstek 1649-ben; kik épen oly örvendezve rivalgottak, midőn Cronwell a Westminster Hallban hivatalába igttatott, mint midőn akasztófára kiszemeltetve Tyburnba záratott; kik borjufőn lakomáztak, vagy tölgyágot tűztek fel, a változó körülményekhez képest, minden szemérem vagy tartózkodás nélkül. Ezeket kihagyjuk a számításból. Mi a pártokat azokhoz képest s azok szerint ítéljük meg, kik valódiilag megérdemlik, hogy pártemberének neveztessenek.

Először a puritánusokról szólunk, ama nevezetes testületről, mely egyike talán a legszembetűnőbbeknek, melyek valaha a világon léteztek. Jellemük gyűlöletes és nevetséges tulajdonait külsőjükön is megláthatni ugyan, és csak úgy futtában is leolvashatni róluk. De nem hiányoztak figyelmes és rossz lelkű vizsgálódók sem, kik azokat kimutogatták. A restauráció után sok éven át határtalan csúfolkodás és kinevetés tárgyai valának. Ki voltak téve a sajtó és szinpad legtulzóbb féktelenségeinek oly időben, mikor a sajtó és szinpad a legféktelenebb volt. Nem voltak tudományos emberek, s egész testületüket véve fel, népszerűek sem voltak. Önmaguk nem tudták védni magukat: a közönség pe-

dig nem akarta őket oltalma alá fogadni. Ennélfogva a szatirikusok és drámatikusok kény s kedv szerénti irgalmára voltak egészen hagyva. Öltözetük kérkedékeny egyszerűsége, fanyar tekintetök, orrból hangzó beszéd módjuk, merev testtartásuk, hosszú imádságaik, zsidó neveik, a szentírásból minduntalan s minden alkalommal idézett szójárásaik s mondataik, az emberi tudományok iránti megvetésük, s minden műveltebb mulatságot és alkalmazkodást utálattal kerülő maguk viselete valóban temérdek gúnyos tréfaüzési tárgyat adott a nevető publikum számára. De a hisztória filozófiáját nemcsak a nevető publikumtól kell tanulni. És az, ki e tárgyhoz nyúl, szorgalmasan őrizkedjék a nevetséges-sé tevő hajlam hatalmas befolyásától, mely már igen sok, különben nagyon derék, írófélrevezetett vagy eltántorított.

„Ecco il fonte del riso, ed ecco il rio

Che mortali perigli in se contiene;

Hor qui tener a fren nostro desio,

Ed esser cauti molto a noi conviene.“

Azok, kik a népet felköltötték az ellentállásra, kik eseménydús évek hosszú során keresztül irányt adtak az intézkedéseknek, kik a semmit sem ígérő csekély anyagokból a legszebb sereget alakították, minőt valaha Európa látott, kik letiportak királyt, egyházat, arisztokraciát, kik a belföldi lázadások és pártütések közötti rövid idők folyama alatt Anglia névét rettenetessé tévék a földszínen lakozó minden nemzetek előtt, azok nem mindennapi fanatikusok voltak. Különcödő fonákaságaik legnagyobb részint külső jelek valának, minők a szabadkőművesek jelvei, vagy a szerzetesek csuklyái. Mi sajnáljuk, hogy e jelek nem voltak vonzóbbak. Mi fájlaljuk, hogy azon testület, melynek rendíthetetlen bátorsága és roppant talentuma az emberiségnek áramegadhatlan kincsét vívott ki, nem birt azon magasztos eleganciával vagy külesinnal, melyről I. Károly párthívei, sem azon sima neveltséggel, melyről II. Károly udvaroncái elhíresedtek. Azonban választás esetében, mi Bassanióval tartunk, s eldobván a ragyogó ékszer-katulyákat, melyekben csak holtak s pedig bolondok fejei vannak, azon ónládácskát vesszük fel, mely kincsesel van megrakva.

A puritánok oly emberek voltak, kiknek szellemök a fensőbb lények és örökkévaló érdekek naponkénti szemlélé-

séből kiválólág saját jellemet szívott be. Nem elégedvén meg azzal, hogy átalános értelemben vett „megtartó és kormányzó isteni gondviselést“ hittek, ők minden eseményt ama fővalóságnak tulajdonítottak, kinek végetlen hatalma előtt semmi sem volt nagy, kinek felvigyázása előtt semmi sem volt kicsiny. Ezt a fővalóságot ismerni, őt szolgálni, ő benne örvendezni, volt nézetük szerint a létel nagy célja. Megvetéssel vetették félre azon szertartásos hódolatot, melyet más felekezetek a „lélekben és igazságban imádás“ helyett gyakorlottak. A helyett, hogy homályos fátyolon keresztül tekintették volna a teremtet dolgokban tündöklő Isteniséget, arra áhítoztak, hogy bele nézzenek az elviselhetlen napfényözönbe, és színről színre érülközhessenek vele. Innen eredt megvetésük minden földi kitüntetés és ragyogás iránt. A legeslegelső és legeslegutolsó ember közötti különbség mint az árnyék elenyészett, összehasonlítva azon határtalan és véghetetlen távolsággal, mely elválasztá az egész embernemet Őtöle a Fenségestől, kire valának szemeik minduntalan függesztve. Nem ismertek semmit is fenségesbet mint az ő kegyelmét és jótetszését, s ezen kegyelemben és jótetszésbe bízakodva, lenézték, megvetették a világnak minden dicsőségét és egész teljességét. Ha nem ismerték a filozófok s költők műveit, mély olvasottsággal birtak Isten szent és kijelentett beszédeiben. Ha nem volt is nevük megemlítve a hír jegyzőkönyvében: fel volt az jegyezve az életnek könyvében. Ha nem kísérték is lépteiket szolgák fényes csapatai: örködtek felettük az angyalok légiói. Palotáik nem kézzel csinált épületek voltak, koronájok pedig hervadhatlan dicsőségből készült. Gazdagokra, szónokokra, nemesekre, papokra megvetéssel tekintettek alá: mert ők magokat gazdagoknak tartották sokkal drágább kincsnek, ékes szólóknak sokkal fenségesb nyelvnek, nemeseknek sokkal dicsőbb elsősülöttségi jognak, s papoknak sokkal hatalmasb kezek rájuk tevésének birtokában. Közölők a legparányabbi is oly lény volt, kinek sorsához titokteljes és rettenetes nagy fontosság van kötve, kinek legcsekélyebb tettét is szorongó érdekekkel nézik a világosságnak és setétségnek szellemei, ki eleve elválasztatott, mikor még sem ég sem föld nem volt formálva, amaz örökkévaló boldogságra, mely mindenha tartand akkor is, midőn már ég és föld elmúltak. Események, miket rövidlátású politikusok földi okoknak tulajdo-

nítottak, ő érette rendeltettek. Ő érette támadtak, virágzottak s omlottak le a birodalmak. Ő érette nyilatkoztatta ki akarát a mindenható a Mennyei Jelenéseknek könyve s a prófétának hárfája által. Őtet nem közönséges szabadító mentette ki nem közönséges ellenségnek töréből. Ő nem mindennapi halálos tusakodásnak verejtekén s nem földi áldozatnak vérén váltattott meg. Ő érette történt, hogy a nap elsötétült, a kősziklák meghasadoztak, a halottak az ő koporsóikból kijöttek, s az egész természet megborzadt lelkét kibocsátó Istenének kinjain.

E szerint a puritán két különböző emberből alakult: az egyik a földnek poráig megalázódó, bűnbánó, háládatos és szenvedélyesen buzgó; a másik kevély, nyugodt, hajthatlan, s óvatosan előrenéző. Porba borúlt teremőjének előtte, de lábát vetette királyának nyakára. Áhítatos félrevonultságában reszketés, rángatódzás, fohászkodás s könnyhullatások között könyörgött. Fél-örjögővé vált a dicsőséges vagy rettenetes elámulások miatt. Rábámult az üdvezítő fényes látásokra, vagy sívalkodva ébredt fel az örök tűzről álmodozásaiból. Hallotta az angyalok zengedezéseit, vagy a sátn csábító susogásait. Mint Vane azt hitte, hogy a khilíázmus királyi pálcájával ő van megbízva. Mint Fleetwood siránkozott az ő lelkének keserűségében, hogy Isten elrejtette tőle orcájának fényességét. De ha a tanácsgyűlésben helyet foglalt, vagy felövedzte derekát kardjával a harcra: a lélek ezen zivatáros működése semmi észrevehető nyomokat sem hagyott maga után. Azok, kik az istenfelőn nem láttak mást, csak zordon tekintetét, s nem hallottak tőle egyebet, csak fohászait és vinnyogó énekléseit: nevethettek rajta eleget. De nem igen volt módjuk nevethetni azoknak, kikkel a vitakozás teremében vagy az ütközet mezején összezsaptak. Ezen fanatikusok a polgári és katonai kötelességeket az ítélőtehetség oly hidegségével, az elszánt akarat s kitűzött cél oly változhatlanságával teljesítették, melyet némely írók összeférhetlennek tartottak az ő vallásos buzgalmukkal, de a mely tényleg szükségesképeni eredménye volt annak. Az érzemény feszültsége, melylyel valami tárgyat felfogtak, minden más tárgy iránt nyugodtakká tette őket. Egy túlnyomó érzemény meghódította s alávetette a többit mind, szánalmat, gyűlöletet, nagyravagyást, félelmet. A halál elvesztette az ő rettentését, s a gyönyör az ő csábjait. Meg-

voltak nekik a maguk mosolyaik és könyeik, elragadtatásaik s tépelődéseik; de ezek nem a világnak tárgyaiért valának. Az entuziazmus stoikusokká tette őket; megtisztította elméjüket minden közönséges szenvedélyek s előítéletektől, és felülemelte őket a veszély és megvesztegethetés hatalmán. Ez vezethette őket néha nem épen bölcs célok felé is, de nem bölcs eszközök választására soha sem engedte őket eltántorodni. Ugy mentek keresztül a világon mint Sir Artegal vasembere Talus, ki cséplőjével levert s összetaposott minden elnyomót; ki emberi lények közé vegyült a nélkül, hogy az emberi gyarlóságokban részt kellett volna vennie; ki nem érzett semmi fáradságot, gyönyört, kint; kit semmi fegyver sem járt, és semmi akadály sem tartóztathatott fel.

Ilyennek tartjuk mi a puritánok jellemét. Látjuk magukviseletének fonákságait. Nem szeretjük házi szokásaik mogorva sötétségét. Elismerjük, hogy elméjük ruganyossága gyakran megsérült, midőn halandó emberek által elérhetlen magas tárgyak után erőködtek. Tudjuk azt is, hogy dacára a pápaság elleni gyűlötségüknek, gyakran beleestek e gonosz rendszernek a papizmusnak leggonoszabb vétkeibe, a türelmetlenségbe és túlzott sanyarúskodásba; hogy nekik is voltak anakhorétáik, keresztes harcaik, Dunstanjaik, De Montfortjaik, Dominikjaik, s E-kobarjaik. De, ha minden körülményeket összesen fontolóra veszünk: egy percig sem habzunk kimondani, hogy a puritánok testülete derék, eszes, becsületes és hasznos testület volt.

A puritánok magokévvá tették s védték férfiasan a polgári szabadság ügyét, mert az a vallás ügye volt. Volt egy másik part, nem számos tagokból álló ugyan, de tudományosságánál s ügyességénél fogva kitűnő, mely a puritánokkal együtt működött, de egészen különböző elvekből indulva ki. Azokról szólunk, kiket Cronwell pogányoknak szokott nevezni, ama férfiakról, kik a vallásos tárgyakra nézve azon kor beszédmódja szerint kétkedő Tamások s boldogtalan galileabeliek valának, de szenvedélyesen imádták a szabadságot. Az ó kor irodalmán feltűzelődvén, hazájokat bálványukká magasztalták, s követendő példányokul Plutárkh hőseit tűzték ki. De nem könnyű meghúzni az elválasztó vonalt ezek és rajongva buzgó társaik között, kiknek han-

gúlatát s modorát felvenni néha szükségesnek találták, néha pedig valószínűleg észrevétlenül elsajátították.

Most már a royalisták következnek. Törekszünk oly tükélyes nyíltszívűséggel szólni ezekről is, minővel ellentétes vetélytársaikról szólánk. Nem fogjuk az egész pártot terhelni azon betyárok, játékosok s orgyilkosok fajtalansága és aljasságával, kiket a féktelenség és rablás reménye a fehér barátok minden bűnbarlangjaiból Károly zászlója alá csődített; s kik gyalázatot hoztak a pártra, melyhez szegődtek, kihágásaik által, minőket a parlamenti sereg szigorú fegyelme soha sem tűrt el. Kedvesebb példányokat választunk ki. Noha mi azon meggyőződésben élünk, hogy a király ügye a vakbuzgóság és zsarnokság ügye volt: még sem tekinthetünk a becsületes hajdankori (lovagok) cavalierok jellemére, bizonyos gyönyör és tetszés nélkül. Nemzeti büszkeség száll meg bennünket, ha összehasonlítjuk őket azon merő eszközökkel, minőket más országok kényurái használnak fel, azon néma fajankókkal, minőkkel előcsarnokaik zsúfolvák, s azon jancsárfélékkel, minők kapuikon őrt állanak. A mi hazánk royalistái nem gyáva s dróton rángatható udvaroncok voltak, kik minden lépten nyomon hajbókoltak, s minden szó kiejtésénél kegykereső mosolylyal vigyorogtak volna. Ők nem voltak csupa romboló gépek egyenruhába öltöztetve, kikbe az ügyességet bottal verték, a vitézséget részegítő itallal töltötték, kik szeretet nélkül védtek, s gyűlölet nélkül romboltak. Volt némi szabadság még szolgáltságukban, valami nemesség még lesülyedésükben is. Az egyéni függetlenség érzete erős volt bennök. Igaz, hogy tévúton jártak, de nem aljas, nem önző indokból. A száanalom és regényes becsület, e gyermekkori előítéletek, a Duessáéhoz hasonló varázserővel birt rájok, s ők, mint a veres-keresztes-lovag, azt vélték, hogy egy megsértett szép angyal érdekében vívnak, pedig egy hamis és undok boszorkányt védelmeztek. Igazán szólva ők bele sem bocsátkoztak a politikai kérdések érdemébe. Ők nem a hitszegő királyért, nem a türelmetlen egyházért harcoltak; de azon őskori zászlóért, mely annyi dicső harcokban lengett atyáik feje felett, s azon oltárokért, melyek előtt menyasszonyaik kezét elfogadák. Bár nem lehet tévelygőbb tant képzelni is az ő politikai véleményüknél: azt meg kell adni, hogy a magán élet kellemeit alkotó tulajdonok, sokkal nagyobb

mértékben megvoltak bennök, mint ellenfeleikben. A ke-rekasztal számos vétkei mellett megvoltak bennök ugyanennek erényei is: az udvariasság, nagylelkűség, becsületszó szentsége, gyöngédség és nők irányábani tisztelet. Tudományosságuk mind mélyebb mind műveltebb volt a puritánokénál; maguk viselete lekütelezőbb, alkalmazkodásuk szeretetre méltóbb, izléseik választékosbak, háztartásuk nyá-jasabb.

Milton az eddig jellemzett pártok közül, szorosan véve, egyikhez sem tartozott. Ő nem volt puritán. Nem volt ugy-nevezett szabad-fő. Nem volt royalista. Jellemében mindenik párt legnemesb tulajdonai üszhangzólag egyesültek. A parlamenti és az udvari magaviseletből, a gyűlékből és a góth kolostorokból, a Roundhead-ek sütét és síri köréből, a vendégszerető cavalierok karácsoni lakomájából, az ő természetete kiválogatta s magáévá tette mindazt, valami csak nagyszerű és jó volt, azt pedig a mialjas és kártékony volt, a mi ama szebb elemeket megfertéztette, magától eltávolította, elvetette. Mint a puritánok, úgy ő is akkép élt,

„As ever lived in his great task-masters eye“

mintha mindig nagy mesterének szemei előtt élne. Mint a a puritánok, úgy ő is folytonosan a mindenhatóra s az örök jutalomra függeszté elméjét. Ennek következtében szerzette meg a külkörülmények puritánszerű megvetését, a puritán bátorságot, nyugalmat és rendíthetlen szilárdságot. De a leghidegebb sceptikus, a legvilágibb gúnyolódó sem volt mentebb a puritánok őrzöngös ámulásainak, nyers modorának, nevetséges jargon-nyelvének, tudományok iránti utálatának s gyönyörtöli undorodásának ragályától. Gyűlölte, mint csak lehetséges gyűlölni, a zsarnokságot; de azért magáévá tette mindazon becses és ékes tulajdonokat, melyekkel azon korban a zsarnoki párt csaknem kizárólag egyed-árúskodott. Senki sem érezte erősebben a tudományosság becsét, senkinek sem volt szebb izlése az elegáns mulatságo-kat tekintve, sem lovagiasb gyöngédsége a becsület és szerelem irányában. Noha véleményei demokratikusok valának, izlése és társalgási modora arisztokratikus és monar-khikus zamatú vala. Ő alatta volt mindazon érzemények befolyásának, melyek a művelt cavalierokat tévútra vezet-ték; de ez érzeményeknek ő ura és nem rabszolgája volt.

Mint Homér hőse, úgy ő is élvezte az igézés minden gyönyöreit, de maga leigézve nem volt. Hallgatta a szírenek dalait; de úgy suhant el, hogy vészteljes partjaikra el nem csábíttatott. Ivott a Circe kelyhéből; de nála volt a lebűvölő édesség hatása elleni antidotum. A csalódások, melyek fogva tartották képzelő tehetségét, soha sem gyengítették okossága erejét. Az államférfi meg volt edzve a ragyogás, ünnepélyesség és regényesség ellen, mely a költőt levarázsolta. Minden, valaki csak összeállítja a főpapságróli értekezésében kifejezett érzeményeit azon felséges sorokkal, melyekben az akkor tájon közlött *Penseroso* lapjain az egyházi építészet és zenészetéről nyilatkozik, érteni fogja, mit mi mondani akarunk. És ezen úgy nevezhető összeférhetlenség vagy következetlenség az, a mi előttünk különösen felmagasztalja az ő jellemét; mert ez mutatja azt, mennyi magánérzeményt s ízlést áldozott ő fel, hogy azt cselekedhesse, mit cselekednie emberiség iránti kötelességeül tekintett. Ez igazi othelloi nemes küzdelem. Szíve olvadoz; de keze erős. Semmit sem teszen gyűlöletből, mindent csak becsületérzethől. Megcsókolja a szépséges csalfát, mielőtt megsemmisítené.

Azonban még hátra van, kiemelve felemlítenünk azt, mi a Milton közéletének nagy és kiválólag saját fényt ad. Ha erélyesen működött a hitszegő királyt s az üldözö egyházat megbuktatni, másokkal egyetemben működött. De a dicsőség azon ütközetért, melynek előharcosa ő volt, ama nemeért a szabadságnak, mely a legdrágább, de a melyet akkor legkevésbé értettek s méltányoltak, az embrei lélek szabadságaért, egészen és egyedül őt illeti. Kortársai közül ezrek és tizezrek emelték fel szavukat a hajópénz és csillag-kamara ellen. De vajmi kevesen valának, a kik belátták volna az értelmi és erkölcsi rabszolgaság sokkal rettentőbb kártékonyságát, s azon jótéteményeket, melyek a magánvélemény bilincs nélküli fejlődéséből s a sajtó szabadságából erednek. Ezen tárgyak valának, miket Milton méltán tekintett igen nagy fontosságúaknak. Ő azt ohajtott, hogy a nép önmaga gondolkozzék önmagáról, mint önmaga veti ki az adót önmagára; s az előitéletek uralma alól épen úgy felszabaduljon, mint a Károly uralma alól. Ő tudta, hogy azok, kik a legjobb szándék mellett is túlnéztek a reform ez egyik főcélján, s megelégedtek a király

lenyakazásával, s a gonoszok bebörtönzésével, hasonlók az ő egyik költeményében festett gondolatlan testvérekhez, kik a boszorkánysereg szétverésében szertelen heveskedésük közben elhanyagolták az eszközökről gondoskodást, melyek által a foglyot kiszabadíthatnák. Csak a győzelmen járt az eszük, pedig a visszaigézésről is kellett volna gondoskodniok.

„Oh! ye mistook! Ye should have snatched his wand
And bound him fast. Without the rod reversed,
And bakward mutters of dissevering power,
We cannot free the lady that sits here
Bound in strong fessers fixed and motionless.“

„Óh! hibáztatok. El kellett volna venni tőle varázsvesszejét, s magát megkötni erősen. A visszafordított pálea nélkül, s a feloldozó hatalom visszafelé mormogása nélkül nem szabadíthatjuk meg a hölgyet, ki itt mozdulatlanul s erős láncokkal lekötözve ül“.

Megfordítani a varázsvesszőt, visszafelé betűzni az igéző szavakat, széttépni a bilineseket, melyek az elbutított népet a bűbájos széken lekötve tartják, volt Milton nemes célja. Erre volt irányozva minden eljárása közügyre szentelt életének. Ezért csatlakozott a prezsbiteriánusokhoz. Ezért hagyta őket el. Együtt küzdött velük a vésteljes ütközetekben: de undorral fordult el vérszemet kapott győzelmöktől. Láta, hogy ezek is, épen mint az általuk legyőzöttek, ellenségei a gondolat s vélemény szabadságnak. Ezért csatlakozott az independensekhez, s hívta fel Cronwellt, hogy törje össze a világi láncokat, s mentse meg a lelkiismeret szabadságát a prezsbiteriánus farkasok körmei közül. Megtámadásait általában nem annyira részletes visszaélések, mint inkább azon mélyen gyökeredzett tévelyek ellen intézte, melyeken csaknem minden visszaélés alapúlnak, minő a kitűnő emberek bálványozása s az újítástól oktalan félelem.

Hogy ezen lealjasító érzület alapjait annál sikeresben megrengethesse s repedeztethesse, mindig a legmerészebb irodalmi szolgálatokat választotta magának. Ő soha sem fordult vissza a hátulsó csapathoz, ha az előmunkálatokat kivitte s a tört résen bemehetett. Mindig oda sietett, hol a remény elveszettnek látszott. A változások kezdetén hasonlíthatlan erélyvel és ékességgel irt a püspökök ellen. De

mihelyt véleménye erőre kapott, más tárgyakra ment által, s ott hagyta a főpapságot az írók csoportjának, kik tódultak packázni a bukott püspökök pártján. Nincs vakmerőbb vállalat, mint az igazság fáklyáját elül vinni azon sötét és megromlott légű barlangokba, hol világosság soha sem fénylett. De Milton azt szerette, abban gyönyörködött, ha behathatott a dögleletes gözbe, s dacolhatott a fellobbanás rettenetes ekszploziójával. Vallásos és politikai hitének népszerű részeit másokra hagyta a dicsőséggel egyetemben, mely ezek fejtegetése s védelmezéséből eredett. Ő maga azon pontok védelmére állott ki, melyeket hazafiainak nagy része vagy kriminális vagy paradoksz állításoknak ítélt. Ő az elválást és a király törvényes kivégzését tárgyazó ügyben állott elő. Megtámadta a nevelés uralkodó rendszerét. Az ő sugárzó s jótékony pályája hasonlított a világosságot és termékenységet adó Napisten pályájához:

„Nitor in adversum: nec me, qui caetera, vincit
Impetus, et rapido contrarius evehor orbi.“

Feltette sajnós, hogy Milton prózai iratait ma nem igen olvassák. Mint elmeszülemények, méltók azok mindenki figyelmére, a ki az angol nyelv teljes hatalmával megismerkedni vágyakozik. Számtalan helyek vannak azonban, melyekhez mérve, Burkénak legszebb deklamációi is jelentéktelenségbe süllyednek. Egész arányszövetből s pompás himzésekkel készült művek azok.

Örömet vennők szorosb vizsgálat alá e műveket, szeretnénk kiterjeszkedni az areopagitika fellengős bölcsességére, az ikonoklaszta erős retorikájára, vágnánk feltüntetni azon nagyszerű helyeket, mik a reformációról i értekezésben s a remonstránsokra tett észrevételekben előfordúlnak: de már is hosszúra nyultak jegyzeteink.

Be kell rekesztenünk. És bizony alig tudunk megválni e kedves, e fenséges tárgyaktól. Midőn könyvét olvassuk, kortársaivá válunk, s százötven évvel visszarágadtatunk. Ugy tetszik, mintha meglátogatnók kisded hajlékában; mintha látnók öreg orgonája mellett ülni a színhagyott zöld függönyök alatt; mintha néznők, és fájlaljuk világosságot hasztalanúl kereső szemeinek forgását; mintha olvasnók nemes ábrázatának vonásaiban dicsőségének és inségének büszke és siralmas hisztóriáját. Képzeljük magunknak azon lé-

lekzetvétele nélküli csendet, melylyel hallgatnók minden szavát; azon szenvedélyes tiszteletet, melylyel térdelnék le kezeit megcsókolni s könyeinkkel megszentelni; azt az édes törekvést, melylyel igyekeznék vigasztalni, ha ugyan ily szellemnek kellene a vigasz, az ő talentumaihoz s erényeihez méltatlan kornak mellőző szivtelenségeért; azt a buzgó vágyat, melylyel vetélkednénk leányaival vagy quaker barátja Elwooddal, hogy mi olvashassuk előtte Homért, vagy mi irhassuk utána a halhatatlan ígéket, melyek ajkairól lezengenek.

Ez érzelmek talán eszelősek is. De mi nem szégyeneljük. Bálványozni nem szokásunk sem élő sem holt embereket. Ily gyarló s rendezetlen értelmi tehetségünk nincs. De nagyon kevés az olyan jellem, mely a legszorosabb vizsgálatot s legszigorúbb próbát kiállja, mely tűzbe vettetik s tisztának bizonyúl be, mérőserpenyőbe vettetik s hiánynélkülinek találtatik. Az ily nagy jellemeket kellőleg tudjuk becsülni; s ilyen volt Milton. Könyveinek látása, nevének hallása is kedves előttünk. És nem irigyeljük azt az embert, ki e nagy költőnek s nagy hazafinak életét vagy iratait a nélkül olvashatja, hogy vágyakozzék utánozni, nem mondjuk lángeszének páratlan teremtményeit, de ama hő buzgalmat, melylyel küzdött a közügy érdekében, ama szilárdságát, melylyel tűrt minden csapást, ama magasztos megvetést, melylyel tekintett alá a kisértésekre és veszélyekre, ama halálos gyűlöletet, melylyel viseltetett bigotok és zsarnokok iránt, s amaz erős hitet, melylyel tekintett hön szeretett hazájának s önbecsülete tiszta hirnévének jövődjébe.

(angol eredeti után)

Könyves Tóth Mihály.

VAY JÓZSEF.

A közhaza és tudományosság, de különösen a magyar protestáns egyházi és iskolaügy körül annyi érdemmel diszlő Vay család egyik tagja, a saját hitfelei nyelvén már is nagyinak nevezett **VAY JÓZSEF** arcképét veszik a „Sárospataki Füzetek“ olvasói. Az ajándék méltó mind az üggyhöz, melyre vonatkozik, mind az időhöz, melyben adatik. Mert éppen most szentel háromszázados fenlétének örömére ünnepet a sárospataki főiskola, s éppen ezen főiskolának volt **Vay József** nagy eszmélkedésű főgondnoka, s örök időre kiterjedő (ha ugyan emberi műről így szólhatni) gondoskodása által minden korbeli pártolónak egyik legnagyobbika. Ha régen Perényiek iskolájának mondhatnók a pataki „scholát“, valamint később „schola Rákóczyana“ vagy Rákóczyanum Collegium“-nak bizonyynyal nevezték: úgy a jelenkor igen hajlandó Vayak iskoláját látni a sárospatakiban. Mert több mint egy egész század óta tulnyomó a Vayak neve jóltevői s

gondnokai között. Azonban minden elődeit, még saját atyját is, ki nagy híré főgondnoka volt a főiskolának, elhomályosítja **József**, fia Ábrahámnak, cs. kir. tanácsosnak és czegei gróf Vas Annának, kitől sok vagyont, még több nemzeti és egyházi buzgalmat örökle.

Született **Vay József** Vaján, Szabolcs megyében, a család ősi házában 1750. Mihelyt annyire erősödött, hogy ki lehetett adatnia szüléi köréből, legott vitették a sárospataki főiskola illető osztályába. Itt végzé iskolai pályáját a jogig, melyre tanszék nem vala még Patakon, s gyöngé korban már valamennyi társa fölött kitűnt elmei fensősége, melyet az országnagyok között is kormány- vagy törvényszéken, egyházi és polgári alkotmányozásban megtartott halálaig oly biztosan, mint ha vér szerint háramlott volna reá a fajtaisággal. Ha igaz, hogy fajra jár az ész: ugy erre ő a példa.

Rendkívüli tehetségű fiát az egyházi kenetű főgondnok atya rendkívüli nevelésben részesíté. Tudjuk, hogy a múlt század egész a végső tizedig, hazánkra nézve is a hiú bölcsészet és kétértelmű erkölcsiség kora volt, virágozván a voltaire-i szellem, mely diadalt üte haladásából, hogy tulteheté magát a hiten, a lelkisméret töprengésein. Annyira szerették a természetet, hogy nem találták benne Istent, mert kézzel nem foghaták. Vay Ábrahám, a buzgó protestáns, az üldözési korban egyik oszlopember (lásd a jelen szállítmány Tárcájában), fiát minden theologiai tudományokba beavattatá, és Józsefnél csak a hittudori

VAJAI VAY JÓZSEF.

Cs. k. udvari tanácsos, hétszemélyes ítélőszéki
bíró, a tiszáninneni reformált egyházkerület és
a sárospataki anyaiskola főgondnoka.

Szül. 1750. meghalt 1821.

Pest 1860 Werfer Károly Műintézetéből.

kalap hiányzott, s ez, Tacitus után szólva, annál inkább feltűnt, mert hiányzott. A hittan, ez a kor szerinti tisztességes melléklet, mit jó tudni a papnak, nem szükség birni a nempapnak, ártatlan dolog nélkülözni a tömegnek, benne lélekszerű biralommal erősödött és elhatározá szelleme irányát.

Midőn Vay József, Sárospatakot elhagyván, a jogi pályát másutt végeze, törvénygyakorlatra Szathmári Király György, szintén főgondnok, mellé adatott böles atyja által, s ha vannak a jövődönnek a jelenben mutatkozó előnyomai, úgy Vay József mintegy tükörben láthatá önmagát és feladatát ugyanazon díszre törekedni, mely atyja és főnöke arca körül sugározott; minthogy ez a példa hatásának története.

Szathmári Király György háza nevelé Józsefben a lehető művelt magyar élet és egyháziasság iránti hajlamot. Oldalánál erősödve lépett azután Pestre a perek tudományának tökéletesítése és életcélokra fordítása végett.

Huszonnégy éves korában, 1774. házasodott, nőül vevén Mocsáry Erzsébetet Nògrádból, kit, mint kedves feleségét, dicsőségének, melyet híres végrendelete által a sárospataki főiskola jövőjének biztosítására nézve tett, osztályosává emelt, hogy mint az életben, úgy ragyogjanak együtt hírben.

1784-ben a miskolci ref. egyház főgondnoki hivatalát vállalá, s vivé 1786. april 2. napjaig, midőn az akkori rendszer kívánalmai szerint Szabolcs megye rendes alispánává neveztetett. Három év mulva, 1789. a helytartósági kormányshoz vitetett s királyi ta-

nácsossá emeltetett, hol csak nagyobb tér nyílt nagy látkörű elméjének. 1791-ben a budai zsinaton a tiszáninneri egyházkerület egyik képviselője, s egyuttal a tanácskozás egyik esze és lelke volt. 1796. okt. 30-án ugyanazon egyházkerület tarcali gyűlésén főgondnokká választatott, s mind a kerületnek mind a kerület felügyelése alatti sárospataki főiskolának új korszakot nyitott, a mint azonnal meglátjuk. A mi az egyházi és iskolaügyben ez idő után jó történt, az ő tanácsából történt, a mit irtak, nagyobb részt az ő tollából folyt, a mit nem ő irt, az ő helybenhagyásával állott meg. Nevezetesen

Az ő kormányzó intézkedései alatt osztatott hét egyházmegyére a tiszáninneri egyházkerület; melynek és melyeknek szervezése ő általa hajtatott végre. Az igazgatás és igazságszolgáltatás ez úton könnyebbé lett és biztosabbá. Egyes egyházak is érezték főgondnokságát. Alapítványokat tett bennök vagy tétetett; sőt az özvegy lelkésznők s egyéb szűkösök (deficientes) számára is pénztárt alapított. A reformált egyház új énekeskönyve 1806-ban az ő emelkedett buzgalmának köszöni egyiknek létrejöttét.

De még nagyobbak érdemei az iskolaügy körül. A mai kor sincs teljesen megérve ama nagy eszmének, hogy a két protestáns felekezet Magyarországon lehetőleg összetartassék, egyesíttessék. Egy Pesten felállítandó egyetemszerű főtanintézet az ő kedvenc eszméi egyike. Nem valósíthatván ezt nagyban, mint akarta, valósította kicsinben, mint lehet. Innen van, hogy Sárospatakon egy ágostai felekezetű tanár számá-

ra, kivel ő a műtan (technologia), gazdaság, német nyelv tanítását és a régi latin klasszikusok magyarázatát végezteté, alapítvány keletkezett. De Patakra nézve nagyobb fontosságú az, hogy főgondnoki hivatalának fölvétele után mindjárt lényegesen megváltoztatá a tanítás módját, szaporítá a tanítók számát, s új törvényeket eszközölt vagy ajánlott az iskolának, melyek szept. 11. 1797. olvastattak fel nyilvánosan. A természettan és mathesis tanítását két külön tanítóra bízta, rajziskolát, miről Patakon nem tudtak azelőtt, állíttatott. Hasonlóul saját külön tanárral adta elő az erkölcsi hittant s állomását úgy biztosítá, hogy hivatala összekötetett a városi papsággal. Az ujszövetségi szentírás magyarázására és keresztyén egyháztörténetre új tanszéket saját költségén alapított. A főiskola tőkéjének öregbítésére másoktól is alapítványokat eszközölt s annál szebben, mert maga ment elé jó példával. Így lett az iskolának nyomdája, mely a fejedelmi korszak óta, hová kitűnőleg I. Rákóczy György és Lorántfy Zsuzsána ideje számítatik, nem volt Patakon; s ez által a kézi és tudományos könyvek eléállítását, illetőleg az irodalmi munkásságot végetlenül könnyebbítette, előmozdította, mi azonban ma is messze áll még a lehető cél elérésétől.

De legmaradandóbb emléket építe magának és, mint említve volt, nejének az ugynevezett Vay-nagy-alapítvány által. Ez úgy van kiszámítva, hogy az idővel ériék, tulajdonképen száz, de rendkívüli eset közbejöttével, hatvan év múlva legyen hozzányulha-

tó; első esetben millióra fogna növekedni, utolsóban oly mennyiségre, hogy tetemes gyámolítást adjon ugy is az anyagi állás biztonságának. Föltétel egyetlen, t. i. hogy addig legyen az iskoláé, míg kormányzása az egyházkerület alatt autonomikus alapon fennmarad. E nélkül visszamegy a családra.

Legyen még itt megemlítve, hogy a főiskola mostani laka, illetőleg új épülete is csak ily lelkes és mindenre kiterjedő bölcsességű főgondnok alatt vala megkezdhető. Szept. 23. 1806. tétetett le alapkőve, július 13-án 1808. az északi sark szögletköve alá az alap letételére vonatkozó emlékirat, melynek kezdete: Deo, musisque sacrum.

Legyen megemlítve, hogy párhuzamban a klaszszikussal a nemzeti reál nevelésnek is ő volt legkorábbi eszmélője és bajnoka, társfőgondnok Lónyay és a tanári kar ellen. Hogy ez értelemben is hasson, ifjúsági pályázatokra szintén alapítványt tőn, s midőn az ifjak az évi pályakérdések megoldásaért díjt nyernek, az is az ő nevének emlékezetét dicsőíti.

Hogy Vay József első volt, mint közigazda az anyagi érdekek különösen a tagosítás ügyében, s köztudomás szerint, és a közemberek kicsinlő bámúlata ellenére, már 1786-ban kezdte azt meg; 1807-ben a hétszemélyű főtörvényszék bírāja lett; hogy mint törvényhozó számos országgyűlésen (Szabolcsból 1790—1. 1802. 1805. 1807. és 1811-ben) volt első rendű követ, s az országgyűléseket megelőző „kis diéta“ az ő házában tartatott; hogy általában rendkívüli belátással, élettapasztaltsággal, szakismerettel birt, olyannal, mely

szinte páratlan volt, és senkinek sem engede elsőségét, hagyományosan tudjuk. József császár meglepetéssel mondá róla: én nem tudom hol veszi ez ember azt a sok ész; akár azt kérdejem tőle: hány lat nemes érc kerül ki a birodalmi bányákból, akár azt: hány katonacipő egy mázsa lisztből, mindenre határozottan, biztosan felel. Azonban mi részletes, a valóban nagy férfiúhoz méltó életírásra ki nem bocsátkozhatunk; egy ilyet még vár az irodalom. Nekünk e tekintetben is a kiszabott kör határai közt maradni látszott legtanácsosabbnak. Folyóiratunk e részben is láttassa szerénységét.

Az a kép, mely után az ajándék másolat készült, a főiskolai könyvtárban látható. Mi bírunk egy más eredetit is mélt. Sz. K. József urtól. A család tagjai a pataki eredetit ohajták metszteni: úgy lőn. Hogy ajándékunk hiven adá az eredetit, a legkevésbé gyakorlott szem is, ha pillantást vet egyikre a másik mellett, azonnal észreveheti.

Meghalt **Vay József** dec. 30. 1821. élete 71. esztendejében, saját pestmegyei jószágán Bugyiban. Teste Alsózsolcára hozatott Borsodba, ősei sirboltjába. Temetése minden pompa nélkül (ugy akará), egyszerűen, de tisztességesen hajtatott végre. Az összes haza érzé a nagy férfiú kidőltét. A protestáns egyház nem kevésbé. Sárospatakon a tanári székek fekete posztóval vonattak be. Halotti emlékünnepegy tartott felette Miskolcon 1822. május 12. az egyházkerület, és Sárospatakon július 14. napján a főiskola, részéről. Beszélt első helyen Szathmári József társ-

püspök és Lónyay Gábor társfőgondnok az egyház-tanács ülésében; a templomban ugyancsak Szathmári József és Nyusztai István odavaló egyik lelkész; második helyen Lácza Szabó József, főiskolai városi lelkész és a papi és erkölcsi theológia tanára; és Rozgonyi József a bölcsészeti professzora. A beszédek ugyanazon évben kinyomattak Sárospatakon, s mi különösen a legutolsót használtuk forrásul közelebbi adatok nemlétében.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÖK.

BETHLEN GÁBOR LEVELEI

ALVINCZI PÉTERHEZ.

Négy levelet mutatok be, melyeket Erdélynek fejedelme irt a kassai lelkésznek. Tudva levő dolog, hogy e kis országnak reformált uralkodói vallásukhoz mily meggyőződéssel ragaszkodtak. Palotáikban az udvari pap, a püspök, tekintélyes állást foglalt el, s ha a politikában nem játszhattak is vezérszerepet, de azzal annyira össze volt forrva a vallás, hogy nem egy kérdésben emelhettek nyomatékos szót. E levelek azt mutatják, hogy Bethlen Gábor nemcsak az udvarában levő lelkészeket méltatta bizalmára, és a férfiúval, kihez intéztettek s ki alattvalója volt (mert akkor Kassa, mint tudjuk, Erdélyhez tartozott), épenugy politikai mint tudományos összeköttetésben állt.

S Alvinczi Péter ezt megérdemelte. Mint hitvitázó a Pázmán ellenfelei közt korában az első helyet vívta ki. A válasz, melyet ennek öt levelére irt, továbbá Itinerarium catholicum-ja éles észszel és éles tollal írott munkák, míg Postillái magas egyházi képzettségéről tanúskodnak. De nemcsak e tulajdonai, hanem rendületlensége, mocsoktalan jelleme tévék őt ura előtt kedvessé.

De lássuk a leveleket, melyek közzül az elsőt eredetiéből közlöm; a II. III. és IV-et tudós barátom dr. Ötvös Ágoston ur másolata nyomán mutatom be. Ezeknek eredetieit a károlyfehérvári

káptalanban őrzik s említett hazánkfia innen másolta le. Megjegyzendő még, hogy mind a négy Bethlen Gábor saját írása.

I.

Reverende nobis sincere dilecte.

Kegyelmed levelét az múlt vasárnap vettük, együtt a több levelekkel, kik között a mi rectorunk levelét megolvassván, tudósít császárnak sincera oblationis effectum s eventus felől, melyeket vissza éresen *) kegyelmed, mert kétszer volt immár nagy ur ember követe az electornál, modis omnibus igyekeznek elbontani ott való fávörunkat, az szerént a lengyel király, mindazáltal az herceg in priori propositione sincere perseverálni írja, mely eddig megvált az ur Isten mire vezérlette őket. Irja az persona **) felől formalia ***) verba. Persona seritti vrae nota, futura sponsa religionem orthodoxam iam publice professa est ad panis fractionem accedet cum proxime celebrabitur. A fejedelem felől ezt írja: Srms Elector tamen priori affectu favet negotio, personamque illam de qua agitur ejusdem monitis (expresse ponit) non fore immorigeram asserit, dilationem vel morulam aliquam (expectando nonnullorum coeptorum eventum) negotio injectam optasset. Kegyelmed nehéz betegségét szomorú füllel hallottuk, de hogy az ur Isten életét egésségre fordította szüüből ör . . . . ****).

Külcím: Reverendo Petro Alvinczi Liberae ac Regiae civitatis nrae Cassoviensis primario concionatori fideli nobis sincere dilecto.

Pecsét a fejedelem uralkodói pecsége.

II.

Bethlen Gábor levele Alvinczi Péterhez kassai főlelkészhez 1626.

május 31-éről.

Reverende fidelis sincere dilecte.

Hogy kegyelmed gondot viselt az reá bizott dolgoknak expeditionjára, igen kedvesen olvastuk maga leveléből. Reményljük az Internuntiusok is addig Kassára érkeztenek, kiknek békes-

*) „erezyen“ így van az eredetiben írva. Vissza értsen = ellenkezőleg értsen.

**) Kit ért alatta? Mária Annát? kivel Ferdinánd két ízben hitetgette: Bethlen Gábort? vagy Brandenburgi Katalint? ki 1626-ban nejevé lett.

***) formalja van írva. Olvasd formalia = ilyen.

****) Többi része hiányzik. De hihetőleg nem egyéb mint a berekesztés.

séges általmeneteleket szüből kívánjuk az ur Istentől. Vigyázzon igen kegyelmed, és valami bizonyost érthet, minket tudósítani el ne mulassa. Az tisztviselőknék paranesoltunk, az göncei controversiának juridico ordine hogy el igazítsák. Feliciter valeat. Alba 31-a may. 1626.

Gabriel mp.

Külcím: Reverendo Petro Alvinczi Civitatis Cassoviensis Concionatori Primario et Fideli nobis dilecto.

III.

**Bethlen Gábor levele Alvinczi Péter kassai főlelkészhez. 1629.
september 20-ról.**

Gabriel Dei Gratia Romani imperii, et Tranniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, ac Opuliae et Ratiboriae Dux etc.

Reverende fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram. Előttünk álló bizonyos és szükséges dolgok kívánván hűségnek jelenlétét, intjük azért sőt kegyelmesen paranesoljuk, hogy minden maga dolgait hátra hagyván, az jövődő Mindszent havának 4-ik napjára váradi városunkban minden okvetetlen személye szerént hozzánk jüni el ne mulassa, a hol kegyelmes akaratunkat megértvén sokaig nem késleljük, hanem házához visszabocsátjuk. Secus nequaquam factur. Cui de coetero benigne propensi manemus. Datum in arce nra Varadiensi die 20-a septemb. 1629.

Gabriel mp.

Külcím: Reverendo Petro Alvinczi Regiae et Liberae Civitatis nostrae Cassoviensis verbi Dei ministro Primario etc. Fideli nobis dilecto. „Exhibet: 24-a septemb. a. 1629“. (Alvinczi Péter jegyzete.)

IV.

S. amicitia commendat: Vagyon kegyelmednek egy könyv több könyvei között, melyet régi fejedelmek követségéről és egymáshoz való legatiók felől irtak. Tormai János karkai praedicator olvasta kegyelmednél; görögül is vagyon jó része az könyvnek mixtim. Kegyelmedet kérem, küldje ide azt az köny-

vet én hozzám, hogy ha megérthetném, én is örömet olvasnám, kegyelmednek megint megküldöm.

Dom. Vrae benevolus.

G. Bethlen mp.

Ezen levélnél hiányzik a kelés helye és ideje, hiányzik a külcím is. Ugy látszik egy más levélnek utóírata volt, és ahhoz volt ragasztva is. Hihető azonban, hogy Alvinczi Péterhez kassai főlelkészhez intéztetett.

Közli: Szilágyi Sándor.

ABSTEMIUS PÉTER SZUPERINTENDENSNEK

A SOPRONI TANÁCSHOZ 1574. APRIL. 24. IRT S
BEYTHE ISTVÁNT PAPNAK AJÁNLÓ LEVELE.

Gratiam et pacem a Deo Patre, per Jesum Christum ex animo precamur.

Non parum piis mentibus adfert solatii, Amplissimi Viri, scire, sese esse cives ecclesiae ac domesticos Dei, superstructos super fundamentum Apostolorum et Prophetarum, summo angulari lapide ipso Jesu Christo. Quando vero aliter regi non potest ecclesia, quam verbo, gaudeo, quod complures Christi servos tenetis, et quod inter vos fovetis purum Dei cultum, fidelemque operam datis, ut se vestri cives inter Christi septa contineant. Hacc vestra sanctissima pietas, Dominum Stephanum Beythe de Kii, quasi sanctiore vinculo vobis devinxit. Quem a multis annis ecclesiae Dei bene praefuisse, eique ut semper prodesset, fidelem operam dedisse, non solum ego profiteor, verum etiam anteaeta vita pulchris elogiis commendat. Quapropter licet jam ecclesiae Christi cum summa autoritate inservierit, tum in promulgando verbo divino, tum vero in administrandis sacramentis, unde quasi habito axamine constet, esse idoneum Christi Jesu ministrum. Nihilominus quia ita expe-tebat, imo oravit, ut eidem testimoniales nostras literas daremus, eundemque legitime confirmatum pronunciaremus. Et nos pro ratione nostri muneris praedictum Dominum Stephanum Beythe pie hucusque functum munere ecclesiastico, elegimus in

verum filii Dei ministrum ovicularumque ejus legitimum pastorem eundemque tanquam legitime ordinatum confirmavimus. Hoc scripto et aliis literis testimonialibus simul attestantes, eum sanae doctrinae scientia esse instructum, sperantes etiam constantem in ea asserenda se gessurum. Labor autem ejus ne inanis sit in Domino, vos una mecum orate. Et virum, quem nacti estis, agnosceite et diligite. Cui si qui proterve maledixerint, defendite innocentem. Non dubito, quin ita se coram vobis gerat, ut summa ejus in doctrina et moribus pietas, quasi longe spectanda in sublimē efferatur, ut inde ad imitandi studium multi excitentur. Valete clarissimi domini. Christus suo spiritu vos gubernet semper. Amen. Actum Semptaviae 24. Aprilis Anno Domini 1574. Petrus Abstemius Superintendens et servus Jesu Christi, cujus non est dignus, ut solvat corrigiam calceamenti.

Kivúl: Clarissimis et praestantissimis Viris, Dominis Consuli et Judicií Senatuique inclytæ Civitatis Sopronien. etc. dominis et amicis suis summa observantia colendis.

Gamauf gyűjteményéből közli **Garády**.

A BODROG-KERESZTÚRI HELV. HITV. EGYHÁZ

LEVÉLTÁRÁBÓL.

(Folytatás *).

1638. Első pap volt Kisfaludi Orbán, második Sári György (1633 táján ide való rector volt); oskolarector: Szentpéteri István, főbíró: Békési János.

Ezeknek idejekben ilyen jegyzést tettek a visitorok: Auditores de pastore quidem omnia bona fassi sunt, at de collega: quod non nunquam justo plus bibat.

Pastor de auditoribus: a könyörgésre való feljövételben restek. Vasa sacra judex curat, mely miatt tavaly adventre coenae distributio, a bírónak gondviseletlensége miatt, magno cum auditorum scandalo elmúlt. Aedilis diligentissimam habeat rationem, nequid tale alias accidat. Convitia per animum frequentia.

A rector exactorát a dézmán tanácsbeli ember megszidogatta, a kerülő diáknak azt mondotta, hogy a mester a kurvájához ment, mivel a keresztúri diákok két ízben armata manu kirohantak a schoolából, és utólszor ugyan vért is ontottak, egy kerülőt megvagdál-

.) Lásd IV. évf. 442—446. lapjait.

ván. Patai Pál tokaji pópista udvarbíró, mind a mestert, mind a deákokat törvénybe kérte. Termináltam 14. diem decemb.

Az tetszik ki ezen protocollatióból, hogy itt B. Keresztúrban particula volt, melyben a Szentpéteri István rectoriséga alatt deákok laktak és tanultak. De megtetszik ez az esperesnek azon leveléből is, melyet az abauji és borsodi esperesekhez irt eképen: „Clarissimis et reverendis dnis Danieli Varsányi, Abaujvár, et Caspero Gelei borsodiensis dioeceseos senioribus. Salutem cum benedictione dna precatur“.

„Reverende in dno Frater, et vicine honorande! Duabus de causis mihi cum meis B. Kereszturini comparendum erit 14-a decembris, utrisque difficillimis. Una concernit scholasticos b. kereszturienses, qui quoniam armata manu schola tempore nocturno excursionem fecerant, circuitoremque quemdam secundum caput vulnerarunt, a provisore arcis Tokaj in jus postulati sunt, grave facinus fateor sed altera priori non minor, cujus rei gratia Debrecinum conflueramus. Scintilla tunc adhuc a longo inspecta fere in flammam surgere satagit. Cui restringendo omnibus opus est viribus. Quare clar. D. vram velim oratam, si per occupationem lieuerit illi, nostro conventui adesse, consilioque tuo nos juvare, non praetermittat. Vale Frater dne vicine etc. Stephanus P. Miskolczy, Fratrum senior“.

Ugyanazon esztendőben visitaltatván a kiskaludi ekkla, ilyen jegyzést tettek a visitátorok: Visitata est eccla kiskaludiensis 1638. die 24. nov. pastor: Michael Szenczi, rector: Steph. Solczai, iudex: Réz Mih. Pastor de auditoribus: preces, et conciones raro frequentant, convitiatores puniant nec non, et qualiter? ignorat. A tanácsbeliek is elmondják a lelket, ita et notarius. Gyilkosság és paráznaság is van köztök, a borház tapasztás nélkül szűkölködik, és fedel nélkül, a borára esik az eső.

Az auditorok azzal vádolják a pásztort, hogy nem kapáltatja a szőlőket, de meg nem bizonyíthatták, mert a pásztor kiküldi a munkásokat és megfizet nekik, ő nem tudja, jól kapálnak-e vagy nem? Ezután a bíró meglátogassa a kapásokat.

1640. B. keresztúri kis pap volt Salánki Miklós, a ki az előtti esztendőben itt oskolamester volt. A terebesi synodusban szenteltetett fel, sept. 19. és azután jelen volt 1646. mint deputátus a szathmárnémetii gyűlésben. Ennek idejében irt az esperes az idevaló papoknak ily foglalatú levelet: Reverendo dno Urbano Kiskaludi primario kereszturiensis ecclae ministro, gratiam dni precatus, me, meaque commendo. Reverende dne Urbane! Frater honorande!

Paulus Szécsény, vir nobilis conquestus est apud me de injuria sibi et conjugi immerenter illata, primum a collega, postmodum a reverentia tua, quod ad sinistram unius personulae accusationem ab ecclesia vestra exclusus est. Negat a se et sua consorte dictam istam blasphemiam „Ördög adta teremtetten“ et adstruit rationibus probabilibus, puta: quod nunquam usus sit illo convicii genere, et quod non meminerit a se dictum, puta: qui ab ebrietate tunc alienus fuerit. Si ita se res habeat, prout mihi retulit, est quod in vobis desiderem; sin vero aliter, volo per vos in rei veritate doceri, ne insons luat, sons vero indemnus fiat. Petit, ne ita rigorose a vobis tractetur. Vir iste nobilis, ad unius et quidem sinistram delationem, hoc enim indecorum esse quis nesciat. Pollicetur nihilominus, etiamsi sit criminis expers, ne a communione tamdiu excludatur, in parochia vestra praesentibus aliquot honorabilibus viris vos deprecaturus. Facite itaque, quod sine laesione conscientiae vestrae facere potestis, ne et iste, et vos longius fatigemini. Vale feliciter! Liscac 23. maj. 1642. Stephanus P. Miskolczy. Fratrum senior.

Ugyan ennek idejében tartatott particularis gyűlés, melyben három dolgot végeztek a papok, 1-o hogy a váranai templom és parochia elvétetvén, Homonnai János felesége által, instáljanak viszszaadatásáért Homonnai generális előtt, és a vármegyét instálni kell; hogy az is instáljon. 2-o. Meg kell az iránt is inteni a generálist, hogy a terebesi reformátusokat ne kényszerítse a pápista innepek megtartására. 3-o Tolnai János pataki mester ellen levelet kell a fejedelemhez küldeni.

Ugyanezen esztendőben collectálván az esperes az Ónodi templomra; Bodrogkeresztúr adott 3 frtot. és 75 pénzt, azután a gagyi predikátornak Monaki Mártonnak a török fogságból való kiváltására adott 6 frtot, és 50 pénzt.

Ezen eszt. halt meg a kiskaludi pap, Szenczi Mihály; a kinek idejében ez a fizetése volt az odavaló o. rectornek: egy darab szőlője van a Kőczánfőn, melynek napnyugot felőli szomszédja Zólyomi György, a feli az erdő, az alja a völgyi, napkeletről keresztúri ember palánt szőlője. Az itt lakos ad dr. 20, és cub. vini 1, azonképen tartozik a vidéki is cub. 1. Minden házas ember egy tál étellel, és egy kenyérrel tartozik. Halott temetéstől adnak dr. 12, és egy kenyeret. Gyermektanítástól cub. vini 1. Ha nem adhat bort, a miben megegyezhet a gyermek apjával, vagy anyjával, azt fizesse.

1641. A visitorok ily jegyzést tettek: Visitata est ecclesia B. Keresztúr. 26. Februar. die Martis, mane ante solis ortum. pastor Urbanus Kiskaludi, collega: Nicolaus Salánki; rector: Joannes Fo-

nyi; judex Csoma Gergely, aedilis Szabó Ferencz; Szögghi non comparuit. —

A temető kertnek egy része kerítetlen, a schola is azonképen, a collega házának héjazatját ha meg nem építik, és a sindelét meg nem foldozzák: a szél elfogja vetni.

A sajgó hegyen Szöcs Mihály hagyott 1639. a fő papsághoz egy szőlőt, köszönő szőlőnek hívják; mindenfelől út a szomszédja. Pálfi Zsigmond hagyott 1640. egy házat ispotálynak, melynek szomszédja egyfelől Bogdányi István, másfelől Ibrányi Mihály háza. Hatvani Mihály is ispotályhoz hagyott 1639. egy szőlőt a Kecskekő alatt. A káplánsághoz Szöcs Mihályné a várhegyen 1639; Csirke Izsák az alsó lapisi szőlőből a maga részét szintén a káplánsághoz hagyta, azonképen Nagy Tályai István deák a káplánsághoz két földet, egyik a Hangácson, másik a Kéthyenye közt. Harmadik szőlő a templomhoz való, a Kővágón, a felső renden.

Auditores de pastore: néha olyan deákot állítanak fel könyörgést tenni, a ki a miatyánkot se tudja elmondani, a hetedszaki könyörgést hol egyik, hol másik elmulatja. A deákok nagy kárt tesznek a hegyen a gyümölcsben, a Bodrogon általmennek egész coetustól a szolga legényekre, éjszaka fegyverrel járnak a városon.

Anno et die eodem visitata est eccla Kisfaludiensis, hora circiter 10. pastor Georgius Sári, rector: Valentinus Ory, judex: Tóth Mihály. Catechisationem hactenus neglexit, at promisit se docturum. Caeter. bona omnia de pastore et rectore dixerunt.

1643. Azok voltak a predikátorok itt B. Keresztúrbán, a kik 1641-ben voltak. Rector: Joannes Técsi, Judex Georgius Fejes. A visitátorok protocollátioja. A temetőkert mind ez ideig kerítetlen lévén, egyfelől úgy rendeltük, hogy kiki a maga részét húsz húsz karóra megcsinálja sz. Mihály napig, a ki meg nem csinálja, halottja felett ne predikáljanak. A schola is sindelezés nélkül lévén, és az auditoriumba kemenceze nem lévén, sz. Mihály napig, a mint Isten reá segéli, ígérték megcsinálását. Csiszár Pálné hagyott egy szőlőt a Sajgón a káplánsághoz. A deákokat mester uram intse meg, hogy a szőlő hegyen ne járjanak, a gyümölcsöt el ne hordják, hanem a magok szőlőjével legyenek contentusok.

Anno eodem visitata est eccla Kisfaludiensis. Pastor Stephanus Kálnai, rector Georg. Kapossi, judex Pap György. A pincének botos torka még is csinálatlan; a szőlvész a borház fedelét megszakgatta, a temető kerten közel az ajtóhoz rés vagyon, pincetörök vagynak, de már törvénybe idéztettek.

NB. 1. A keresztúri primarius pap Kisfaludi Orbán meghalt

itt 1645. 16. januar, eltemettetett 19. január. 2. Ezen eszt. aug. 29. tartatott Tolcsván egy gyűlés, melynek actái közt ilyen jegyzés olvasható: B. keresztúri lakos Kónya György a sógorát megölte, fogságot szenvedett, fizetett a nénjének, senki nem perel vele, eccla követést kívánna, kész azután is törvényt állni, ha valaki perelni akar vele. Deliberatum: Ha a keresztúri ekkla admittálja in communionem ecclae; Salánki uram bocsássa elő az ekkla követésre.

1647. Salánki Miklós csak maga volt itt praedikátor, rector: Érsekújvári Mihály, főbíró: Fejes György, egyházi: Keczel János. Protocolum visitationis 28-a januar. A rétet megszorították a pap számára. Békési János hagyott az ekkla számára egy szőlőt a Lapison 1644. Gombkötő János egy kis leánykát jegyzett el. Deliberatum: Meghagyatik Salánki uramnak, hogy meg ne eskesse, mert láttuk a leánykát, de igen gyenge.

Anno eodem kiskfaludi pap volt Gönczi István, két év mulva átjött Keresztúrba kis papnak. Ezen évben september 18-án synodus volt B. Keresztúrban, melyben ide való papságra felszenteltett Porcsalmi György, az előtti évben itt o. rector volt. Ezen gyűlés actái közt ilyen jegyzést olvashatni az a. zempléni ven. tractus régi protocollumában: A szöghiek Kiskfaludhoz állanak, a keresztúriak ellenkeznek benne. Az ekkla megengedi hogy Kiskfaludhoz álljanak, de sem a keresztúri schola szőlőjében semmi akadályt ne szerezzenek, sem a határban valamely villongás ne legyen jövőben; a szolgálat rendi felől egymással egyezzenek meg, a keresztúri káplán szölejét kapálja meg ez esztb. szüret után.

Szöghii Kovács Jánosnénak az ura a keresztúri tanácstól úti levelet extrahált csalárdul, más asszonynyal ment el, de a menyecske is megbüntettetett Szathmáron, diákokkal fogták el. Deliberatum: Az urának latorsága restál, attól absolváltatik, de Szathmárról hozzon bizonyoságot, mint volt ott dolga, és mint büntettetett, kövessen ott ekklát, írjon a kiskfaludi minister oda. Solvit. fl. 1 dr. 50.

Bodrog-Keresztúri Szepsi Mátyás impotens dicitur, divortium petunt. Delib. consentiant, si possunt.

Bélteki Mihályné asszonyom kívánja, hogy a búza- tavasz és borbéli jövedelemből az ekkla részesítse. Delib.: Nem volna ugyan de jure semmi része, mindazáltal ex misericordia, ha mit tehet az ekkla, várjon ő klme. Mikor predikátort visznek, proportionálni kell az időt, és a jövedelmet is, az mi illendő leszen a jövődi predikátornak kell szakasztani, a más részét meglátja az ekkla mikorra kell sáfárlani, és mit szakasszon Béltekiné asszonyomnak.

1649. B. Keresztúri prim. predikátor Szentpéteri S. János, collega Gönczi István, o. rector sebesi Gönczi János. Szentpéteri S. János pataki deákká lett 1637. lizskai rectorrá 1642. Franeckerában és Leidában volt 1643—44., pataki professor lett 1646. B. keresztúri predikátorrá lett 1649. június hóban, innen ment a vinnai, majd a zempléni és vámos-ujfalusi egyházakba, végre a zempléni ven. tractus esperese lett 1669. De 1671-ben elkezdődvén a hegyalján, kivált a Rákóczi birtokaiban mindenütt Bátori Zsófia és I. Rákóczi Ferenc által az üldöztetés, ő is ekklesiájától megfosztatott, és 1672 vagy 73-ban Erdélybe bujdosott, hol Apafi Mihály a fejedelem lett gondviselője és táplálója. Ugyancsak Erdélyben halt meg 1680. 64 éves korában körülbelől.

Protocoll. visitationis 1649. 10-a junii Pusztai Boris fatyat vett, megkalodázták, már ment ember, szolgálónak akarják fogadni, egyébképen nem akarják büntetni. A kis kádas hegyen a paroch. szőlő felett levő cserés parlagot Kádas István elfoglalta, Bornemisza Ferenc, praefectus auctoritásával, a tanács is a praefectustól való féltében odá engedte, (noha nem engedhetőköt). Sindelyt adott ugyan a templom szükségére, de nem tartozik nekik az ekkla sindellel.

Defectus in ecclesia b. keresztúriensi: 1. A templom és ceterium környéke pusztás, de ígéri jó igyekezeteket, ha az ur dolgának sulyossága engedendi, nevezetesen a toronynak, és a kerítés porticusában lévő toronynak megépítését igéri jóakarattjából Keresztúri Miklós uram. 2. Mivel a nemesek és polgári rend között nagy villongás van a jóra való dologban, svasorie commendalta az ekkla, hogy a nemes rend közül válaszsának egy közönséges egyházfit, vagy hadnagyot, a kinek limitált auctoritást adván, a köz ekklai jóban attól függjenek. 3. A predikátornak mind nemes, mind paraszt egy napi számmal, vagy szőlőmunkával tartozik, a melyre az ekkla könyvében 14. dr. van határozva, de most arra ígéri magokat, mivel a napi munkás béri megnevekedett, hogy vagy egy munkást adjon minden ember, vagy a szerint fizessen, a mint a nap-számbér nevekedik. 4. A parochialis szőlők felette igen elpusztultak; svasorie kívánta az ekkla ő klmektől, hogy a nemes rend egyik kapás szőlőt, a polgári a másikat a Sajgót építtesse fel, melyre a jelenlévők jó akarattjokat ígéri, de magoktól a többi hire nélkül plenarie nem consentiálhatják, ígéri azonban közönségesen is arra való jó igyekezeteket. 5. Pálfi Zsigmond, az ifjú Pálfi Zsigmond bátyja hagyott az ispotály számára egy házat és 40 frtot, és elköltötték, a ház is gondviseletlenség miatt elpusztult; melyről

inquirálni kell; ispotályra szőlőcske is van, melynek hasznát ezen ispotályra kell költeni és fordítani. 6. Kassán lakó Kádas István a minémű darab paroch. földet occupált, azért igézte, hogy az ő kis kakas szőlője alján lévő földet hagyja beültetni, azért ökemét nomine ecclesiae requirálni kell. 7. Csiszár Pálné hagyott a káplánsághoz egy szőlőt a felső sajgón, melyet a matriculában consignálni kell. 8. A káplánsághoz van két föld, mely nincs beírva: immatrikulálni kell. 9. Mester asztala tartása felől való conclusiónk volt a matriculának continuatiója szerint az, hogy legyen az a predikátor libertásában, ha tartani akarja jó; ha pedig nem: alkudjon meg vele, vagy pedig a quartának tertiáját engedje oda. 10. A pulsator tartozik a predikátorhoz menni, és annak hírével harangozni. —

NB. A lizskai esperes Miskolci P. István meghalt 1645. és lett helyette esperessé Simándi János sátoralja-ujhelyi első predikátor.

1653—1656. Bodrog-keresztúri pap volt Tofeus Mihály, collega Beregszászi Lőrinc, o. rector Keresztúri András, főbíró Eördögh Mátyás, egyházi Szabó István. Lásd M. Athenas 294 l. Beregszászi Lőrinc volt szathmári predikátor is, Lampe h. e. hp. 640. de mikor? nem tudom.

Ezen évben ily jegyzés van a vis. protocollumban: Auditores de pastoribus examinati, vitae integritatem, doctrinam, et industriam eorum laudant. Pastores parimodo de auditoribus examinati; quosdam eorum negligentiae accusant, lelkeződs bőven vagyon kötöttük, de azonban a kikben elérik a bírák, megplágálják a kalodázás után. A collega háza igen megszakadozott fedéllel vagyon, aligha más ember házára nem szorúl, ha megesszik az idő. A borbéli szállariumot a vidékiek közül némelyek elviszik gyakran, az itt valók közül is némelyek még ma sem fizették meg. Más valláson lévő egy bodnár ember megházasodván, hogy a predikátorok testi-moniálist kívántak élte felől: Komlóskára ment a Batykóhoz esküdni Delib politice büntetődjék meg mindegyik, mind másik.

Ecclesia Kisfaludiensis visitata est anno eodem die 11-a May. Pastor: Stephanus C. Pataki, rector Georgius Pávai, aedilem non habent, iudex Kisfaludiensis Andreas Vass, Szöghiensis Joann. Balogh. Pastor de auditoribus: Nagy János szöghii lakos a papot ördög adta teremtetle lelkű papnak mondotta. Auditores de pastore: Boros László Szöghiben ekklát követett a tanács hire nélkül. Csillag Gáspár azonképen ekklát követett paráznaságáért, hogy már melyet mind tagad, mind megvall. Mindezek oly exorbitálásával

lettek a predikátornak, melyért juxta deliberatum partialis, expensis expendendis, et quidem judicio acri, et maturo priváltatott tisztitól. Interim res priusquam ad syn. grlem deferatur; ujobban restituitur ad instantiam auditorum. NB. 1. 5 esztendeig volt ezen predikátor letétetett állapotban, 1659. 20-a febr. a toronyai synodusban felvétetett és Kenézlőre rendeltetett, de alig fogott hivatala folytatásához, meghalt ott 1660. 2. Kisfaludra pedig ezen predikátor helyett rendeltetett a redmeci predikátor Fegyverneki Mátyás 1657. 3. Simándi János sátoralja-ujhelyi pap 7 évig viselvén az esperesi hivatalt, meghalt 1653. s lett ugyanazon esztendőben az ó liskai pap Tarcali Pál.

1657. Tofeus három eszt. itt lakása után lett pred. Demeter András, 1651. itt rector volt, de a ki hamar meghalván, jött helyébe Decsi Márton, ez is kitöltvén itt a fél esztendőt, ment innen Szerdahelyre.

Ennek idejében febr. 22. volt itt synodus, melyben ily végzést tettek a papok: 1. A mely 500 ftot b. e. Keresztúri Pál uram a b. keresztúri scholához hagyott, annak interese két esztendeig tesz 60 vftot. flor. 60, melyet egy summában comportálván, gondviselését bíztuk Decsi Márton uramra ezen város praed. Privigyei János, Bulyi János és főbíró uramékra, ilyen okkal: Eő kegyelmök communi consensu minden hétfőn a senior és contra kezébe adjanak egy tallért érő pénzt tápláltatásokra, excindálván mindazáltal az esztendőből azt az időt, melyben a város gazdálkodik, u. m. kis karácsonytól fogva sz. Mátyás napig, a három sátoros üdnepi három heteket, úgy mint az innepeseket, és az aratási és szüreti caniculára nyole heteket, mely 18 heteket mivel nem tanulásban töltik el, nem ítéljük, hogy a pénzből akkor portiót vehessenek, a thesaurarius pedig Bulyi István uram leszen. 2. A b. keresztúri predikátorsághoz tartozó köblös bor jövedelem felől beszélvén, végeztük: hogy Decsi Márton uram a b. e. Demeter András uram özvegyének adjon vissza egy hordó bort. 3. Róka Ilona b. keresztúri lakos, mivel az urától hitetlenül elhagyatott, a ki a megnevezett személy anyját agyonlőtte, és úgy ment el: ettől a gyilkos és elszaladott urától absolváltatik. Az absolutióért 3 ft. kellekik, melyért kezes lett Pataki István uram a kisfaludi predikátor.

1658. Debretei *) Márton Ónodról jött ide, collega: Rápóti Mihály, rector: Margitai János, cantor: Porcsalmi Péter.

1659. Kisfaludon predik. Fegyverneki Mátyás, rector Szent-

*) Rápóti Dobriczinak, Porcsalmi Pétert pedig Jánosnak mondja. Nánási emlékirat SPF. II. folyam VII. sz. 689 lap.

péteri Márton. Visit. protoc. auditores de ministro examinati, bona conscientia testimonium perhibuerunt, doctrinam ministri sanam esse, sacramenta juxta receptam consuetudinem administrare, mores, et conversationem laudabilem esse. Minister de auditoribus examinatus, accusat eos negligentiae in audiendo verbo Dei, et usu sacramentorum, de caeteris obsequiosi sunt. Postea conclusum est: Quia aedilis in hac ecclesia desideratur, ut in hac quoque eccla hic defectus corrigatur. De conductione ministri auditores indirecte respondent, alieno tamen videntur esse animo.

Anno eodem b. keresztúri belső személyek voltak azok, kik 1658-ban, mikor a visitationale protocolumban ily jegyzést találók: Auditores de pastoribus examinati, bona conscientia de doctrina, moribus et conversatione dignum laude perhibuerunt testimonium. Ministri examinati de audit. diligentia, tum in verbo Dei audiendo, tum sacramentorum usu bonum praebent testimonium. In salarii exactione negligentiae accusantur, item de salarii persolutione iniqua conqueruntur. A catechisátiót mind ketten közönségesen vigyék véghez.

Causae bodrog-kereszturienses: 1. Kövesdi Andrásné instált urától való elválása végett, de a mint a keresztúri nemesek testálnak, az asszony oka ura elmenésének, eddig is megtalálhatta volna, azért is a causat derekasabb consideratioba kell venni, mely a következő zsinatra halasztatott.

2. Hárthai Istvánné urát inpotentiával vádolja, és szabadságot kívánna, de mivel az ura jelen nem volt, a jövő zsinatra halasztatott causája.

3. Porosalmi Péter keresztúri cantor szolgáját jegyzette volt el Csizmadia Ferenc, ki sat. hic desunt reliqua.

4. Parló András, ki a templomba nem jár, a tanácsba se tartassék.

5. A parochiát bekerítsék, a scholát megesinálják, sat.

6. A keresztúri diákok Zákány Jánost karddal megverték, melynek eligazítása bízott a ministerekre a város előljáróival együtt.

Acta synodi grisi Sárospatakin 1660. 25. febr. celebr.

Nro 5. Rápóti Mihály b. keresztúri collega vádoltatott, hogy minden előre való tudakozódás nélkül házasságra köteleztetett asszonyi állatot contra articulum copulált, melyről convincaltatván juxta articulum sextum in appendice pronuncialtunk volna, de mivel más causája is van, az elsőben disseráltassék, azután pronuncialunk.

Debretei uram azért proponálta a dolgot, mely a keresztúri visita-
tiókor lett írásból declaráltatott és confirmáltatott, sőt azután is
elébbeni excessusait, mind Debretei uram ellen való tanításával,
mind pedig rosz példaadásával tetézte; annakokáért tetszett ő ke-
gyelmeknek, hogy Rápóti uram ebből a fraternitásból kimenjen,
de tisztitól nem priváltatik. Debretei uramat pedig a priváta inju-
riákról kövesse meg, mely meg is lett. Rápóti uram tovább Ke-
resztúrbán nem fungálhat, hanem mást keressenek helyébe.

Nro. 9. Kaposi Mihály uram kisleludi predikátor proponálta
feleségével való causáját, tisztátalan étellel vádolván azt, melyről
a szolgabíró által peragaltatott inquisitiót is beadta. Delib. Mivel
a causa intricata és a tanúk homályosak, differáltatott más gyűlésre,
avagy csak partialisra.

Nro. 16. Keresztúri Hárthai Istvánné absolutiót kíván impo-
tens és hitetlen urától, mely miatt sokszor búsította már az ecclát.
Delib. Mivel Hárthai István már háromszor citáltatott a synodusra,
és nem comparealt, az asszonyember pedig világos tanúk által com-
probálta impotentiáját, s magát tőle tisztának lenni, és hogy elme-
netelére okot nem adott, absoluta est. Solvit flor. 3.

Nro. 17. Keresztúri Bánóczy Kata absolutiót kíván hitetlen
urától, melyről a hangácsi predikátortól és tanácstól bizonyóságot ho-
zott, hogy megházasodott. Delib. Absolvatur, de úgy, hogy ha tör-
vénynyel hozzáfér, in foro politico persequálja. Solvit flor. 2 dr. 98.

Jegyzés. 1. Ezen 1660. insurrectió levén, regement papok-
nak rendeltettek ezen Zemplén vármegyei nemesekhez az ujhelyi pr.
Kaszonyi János, és a gálszécsi pap Técsi János az ujhelyi synodus-
ban 30 aug. 2. kisleludi pred, Kaposi Mihály.

1662. Debretei Márton, collega: Nemeti György, rector: End-
rédi Dániel, főbíró: Kóta András, egyházfi Bodókházi Lázár.

Julius 7. Visit. protoc. 1. A mi nézi a predikátorok dolgát,
az Isten ígéje mindkettő által tisztán predikáltatik. 2. Quantum ad
rect. scholae. Ez előtt nem a karban a gyermekek és diákok kö-
zött ült, magunknak is nem tetszik, hogy a predikátorok székebe
járjon ülni, hanem a karba. 3. Debretei uram a schalamestert se-
honnainak, és fatyú kurvaíúnak szidalmazta, asztaltartását említvén
a scholamester. 4. A diákok nem akarják építeni a szőlőt, huszonöt
ftot. hagytak a kulturára, hova tették? nem tudhatni. 5. A második
predikátornak jövedelméhez tartozó egyik szőlőt eladták 60 frtért,
azon pénznek ususa a több szőlőknek építésektől ne abalienáltassék.
6. A mester elparlagodott szőlőjét ha 12 esztendeig eladhatják va-

lakinek hasznából oda kell adni. 7. A parochia és schola építést kívánna, restek ezek építésében.

(Folytatjuk).

Közli Barna József.

VAY ÁBRAHÁM LEVELE 1743.

Vaja 6-ta Xbris 1743.

Bizodalmas kedves sógor uramnak kegyelmednek ajánlom igaz köteles szolgálatomat!

Templomainkat edgyüt másut a papista atyafiak minden igaság s minden ok nélkül szedik, veszik tetszéseik szerint, vallásunk exercitiumát sok helljekken, világos törvényünk ellen, impedialják s turbálják, ki is alig gondolható minden utakon s módokon, hol edgjütt s hol másut az Hazában kegyes lelkeket által járó keserűségekkel illetnek ottan ottan bennünket; de avagy csak a szentekre való esküvésre kényszerítissell (hollott minékünk dicsőséges sz. hitünk s igaz valásunk azt tartja, hogy a kegyessen tött hit, egyes egyedül, a Teremtő Istent illető igaz Isteni tisztelet, melly semminemű csupa teremtet álatott nem illet,) a szentekre való esküvésre kényszerítéssel mondom mennyire és melly gyakran kesergetnek kimondani sem lehet, kivált miolta processusokbann is, t. királyi táblán, olly móddal kezdették causansoknak imponálni az hitet, hogy azzal meg nem akarnak elégedni, hogy az edgy élő Atya, Fiú és Szentlélek Istenre esküdjenek az evangelicusok, hanem azt praetandallyák, hogy hitek s lelkek ismereti ellen az evangelicusok is a szentekre is esküdjenek, szemesen előre gondolkodáshoz szokott ember, sőt csak gyenge elméjű akar melly ember is, ha elméjét reá fügeszti, könnyen és világossonn észre veheti azon utolsó veszedelmet, melly szentekre való esküvésre kényszerítéssel az evangelicusoknak elkészitetett, mert csak találhat pápista könnyen praetextust juramentum kívánásra; de kivált pápista atyafi vagy leveleket repetaltathat (ha szinte szüksége nem volna is reá.) ki propter vexam, ki ez lucri cupiditte, némelley penig szükségből is, vagy penig in paribus kívánnya magának kiadatni az leveleket, naturaliter ez juramentum nélkül nem lehet, consequenter, a mint immár tettes Királyi Tábla gyakorlani akarni láttatott ugy imponaltatna; sőt (ha nem orvosoltatik) ugy is imponaltatik minden bizonynyal, hogy az evangelicusok is szentekre esküdjenek, szentekre penig evange-

licus nem esküdhetik, ellenkezvén igaz hitével s valásával, honnan az következik, hogj le nem tehetvén az hitet, akár mely ártatlan légyen, convinkaltatik, juramenti enim impositi promissio est caae amissio, a mint is már egy néhány példákban az convictio meggeset, noha még effectusba nem ment, az illyennek az levelek dolgában büntetése toties quoties ött öt száz forint, öt öt száz forintónként alkalmas embert; sőt talám sensim akár kit is minden jószágtól megfosztani s mindenéből kiforgatni, s koldussá is tenni lehet; sőt még ezen kívül rosz lelkieśmeretű ember reá is költheti valakire az evangélicusok közzül ártatlanul, hogy ennyi vagy amanyyi ezereket adott neki, az evangelicus megpróbáltatni akarván a papista praetendens szaporán reá költheti, hogy res inter duos in occulto tractata est; offeret et deferet ipsi evangelico juramentum, ezt a birónak de lege et aequitate helyben kel hadni, kivált ha csak valami vékony circumstantiak is mutattathatnak, mely casusban a szegény evangelicus, tudván maga ártatlanságát, minden irtózás nélkül, jó lelki esmerettel Atya Fiú és Szentlélek, tellyes sz. Háromság egy bizony örök Ur Istenre letenni az hitet kész volna; de fogják kívánni a szentekre, arra evangelicus, hanem ha lelke vesztével nem gondol, különbenn tellyességgel meg nem esküdhetik amanak offeralt juramentumát sem acceptalhatja, mert azt azon ártatlan evangelicus bizonyosonn tudhatja, hogy ha amaz in re evindenter falsa juramentumát offerálta, csak acceptaltassék, kétség nélkül hitetlenül s hamissan is az haszonért elmondani semminek fogja tartani, és így ártatlanul is néki veszni kel, és így minket nemcsak ingatlan javainkból akár mely igasságunk lenne kipusztíthatnának olyan pápisták, a kiknek lelkekhez férne; de ha abból kipusztíttatván csupán kereskedésre adnók is magunkat, melly Sídóknak, Görögöknek, sőt Törököknek is szabad, még is ebben sem lenne nekünk hazafiainak csak annyi securitásunk is, mint nevezett igaz hiten kívül valóknak, mert ha allattombann contraháltatni praetendált adósság dolgában offeráltatnék s deferaltatnék nekik az hit, senki töllök olly hitet nem kívánná, melly az eő professiójokkal (ámbar az tévelygő legyen is) ellenkezne; de az evangelicusokról mindenkor ollyat kívánnának, melyet salva conscientia el nem mondhatna, és így még a kereskedésben sem lenne semmi securitássa annyira; hogy el merem mondani: hogy ha ez a Királlyi táblán elkezdett mód talpra kaphatna, evangelici patriae cives minus essent in propria patria, quam peregrini, quia absque omni prorsus securitate viverent, et peregrinis quae solet justitia administrari, evangelicis vero sub specie administraonis justitiae jugulum petere-

tur. Hova lehet ennél veszedelmesebb dolog, s hova lehet templomink ottan ottan való foglaltatásánál, Religiónk exercitiumának szerte szélyel az országban, hol egy, hol más helyeken való háborgattatásának meggátoltatásánál, sőt sok helyeken sublacionál is késervesebb, még is jó darabb időktől fogva mind a két füleinkre csendesenn aluni látatunk, mint ha ugyan csak jól volna dolgunk. Felséges Asszonyunknál instantiánkat se nem continuállyuk, se nem renovállyuk, hollott lehetetlennek hiszem, hogy Felséges Asszonyunk természeti kegyelmessége azt megengedhesse, hogy azon veszedelmek rajtunk megessenek, mellyeket némelylek (az mint a nyilvánóságos circumstantiaknak connexioiból elképezhetetyük) ellenünk elintéztetennek, csak alázatos instantiánk által eő Felsége kegyelmes színe előtt hozatassék bizonyos világosságra nagy sérelmünk, és immár csak az ajtó előtt levő s immináló veszedelmünk. Mellyre is kötelez bennünket mind a természettől magunk javának szabados utakon s módokon való munkálkodására, mind pedig az eleve ellátott gonoszoknak rendes és törvényes eszközök által való elhárítására belénk oltatott kötelesség. Kötelez az Isten dicsősségének a tehetség szerint lehető manutentiojára és augmentatiojára való szoros obligationk. Mellyet is ha elmulatunk, félő, hogy Isten cő sz. Felsége szoros számadásra ne vonnyon bennünket, mind pedig ha az mi vétkes hallgatásunk miatt hitünk sorosain olyann sérelmes esetek történni fognak, mellyekben való képtelenséget és az ártatlanoknak is bünösökké tétetését a Felséges Udvar is nagyon sajnállani fogja, méltán fog bennünket azoknak előre kívántatott alázatos repraesentiojának szembe tűnő henye elmulatásáért úgy benyújtott instantiáinknak a dolgoknak természeti-vel járó minden engedelmisséggel való okos szorgalmaztatásának, félben hagyásábann való puhaságunkért culpálni; mellyre nézve a kik mostan mult szüireten edgyütt lehattunk, szükségesnek itéltük, hogy ez szinte bélépendő esztendőnek kezdetibenn, mennél felessebb számmal lehet, majd mindenik ttes ns Vármegyékből, úgy városokból is az honnan telhetik mennének fel deputatusaink, kik is ottann körül törvény sérelmeinknek nemcsak egybe szedegetésével, hanem azoknak lehető elégséges próbáival is elkészítetvén mind azokat mellyek recenter történtek, mind az mellyek már ugyan repraesentaltattak, de nem orvosoltattanak homagialis alázatossággal s engedelmisséggel repraesentaltassanak, s ujra szorgalmaztassanak. Ezeknek designatioja iránt per cōtus minēiū rejectumot tettünk (salva attamen ubi ubi visum fuerit vel necessitas depostulaverit; praesertim ubi projectatum subiectum se resolvere vel non potuerit vel

nolluerit cottensium fidei nostrae consortium in gremio sui alteraone) tudom az ur sogor Patai ur kegyelmekek közibe is megküldötte, minthogy penig csak nem minden ns Vármegyéből deputátusnak kell menni, annak bécsi utra kívántató költsége hogy az mely ns Vármegyebeliectől deputaltattak, specialiter ugyanazon tts ns Vármegyébenn lévő uri és akármelly sorsú nemességtől tellyen ki, ugy intéztetett; nagy bizodalommal kérem azért kegyelmedet, vegye szívére ezen mi nagy nyomorúságunkat, de mindenek felett az Isten dicsősségét és mind maga munkáját s költségét ne szánnya ezen sz. igyekezettől s munkától mind másokat hathatós ratioival illendő zelusra, s ezen szükséges és megmaradhatásunkra czélozó feltett szándéknak előmozdításábann, pro raone exigentar. mind serény s buzgó munkálkodásra, s mind szives adakozásra disponalni méltóztassék, had lenne kegyelmekek deputatussa, in initio novi anni késsen minden képpen, mert ugy képzem hogy 25-ta januarii anni... mensis 1744. (ha csak lehetne) Beesbenn lenni deputatusainknak igen jó szükséges és alkalmas is lenne, a mint is ha a deputatusok akkoronn elkészülhetnek, mindenfelől akkorra azon terminus is projectaltatott alkalmasnak, a hova illet s kellett megíratatott; de ezenn terminusnak, azt tartom, csak azoknak kellene tudtára lenni, a kiknek szükséges tudni, hogy mindeneket a kívánt végre és projectált időre tempestive elkészíthessenek. Istentől veszi kegyelmekek jutalmát buzgó fáradozásának, el is hitettem magammal, hogy csak valóságos igaz buzgósággal esedezzünk Felséges Asszonyunknál, az Isten háza és dicsőssége mellett, tiszta szível s tellyes igyekezettel munkálkodjuk instantiánk által szent háza javát, nem vonnya meg Isten eő sz. Felsége tőllünk áldását s kegyelmét, hozzánk hajtya irgalmasságra Felséges Asszonyunk szívét, s már valaha megvigasztallya a sz. Ur Isten kegyelmessen maga örökségét, s régtől fogva nyögő s a sok szenvedések alatt szinte csüggedező elalélt szegény népét, melyet is cselekedjen meg a sz. Ur Isten maga szent nevéért s dicsőségeért. Ezzel elvárván kegyelmed tudósítását, magamat atyafiságos jóakarajábann ajánlom és maradok

Bizodalmas kedves sogor uramnak kegyelmednek

igaz köteles szolgája

Vay Ábrahám mk.

ÉNEKÜGYI LEVELEK.

Kedves barátomnak. Sárospatakon.

II.

Önhöz intézett előbbi igénytelen soraimban kétségemet fejeztem ki a N. K. műveire beküldött bírálatok fölvétele iránt; de szerencsére csalódtam; mert a szerkesztőség, talán az énekügy iránti részvételnél fogva, a Prot. Lap 8. és 9. számában valahára azok közül egyet fölmutatott. Ha énekügyünkre nézve komolyan s az egyházi zene érdekében emel valaki nyílt és őszinte, érdek nélküli s tiszta vallásos nem pedig egyéni egyoldalú meggyőződésen alapuló szót, és pedig úgy, hogy azzal döntőleg s öntudatosan kíván hatni annak szomorú jelenére, nemcsak én fogadom el készséggel, de minden az énekügy jövőjéről nemesen gondolkozó elv és ügybarát szíves örömmel hallgatja meg azt; sőt hála köszönettel vesszük tanúsított részvétét. Tudom, hogy önnek sem került ki becses figyelmét az „Egyházi énekeink“ című s hiszem jó akarattól vezéreltetett tollból folyt cikk. Azonban nem tudom, mennyiben lehetnek e cikk bizonyos pontjai fölött az ön és a szerző nézetei összhangzók, de én részemről bizton mondhatom, hogy azon sorokat általában véve igen kevés, sőt mondhatni talán éppen semmi protestáns egyházas szellem sem lengi át. Ha nem mondom is, az ön e tekintetben is igen gyakorlott szemei egy pillanatra átlátják az egész cikk folyamából, hogy a szerző egy azon egyéniségek közül, kiket N. K. toborzott énekügyi zászlója alá; kiknek tetteik rugója nem annyira a tiszta vallásos meggyőződés, mint inkább a körülményeket figyelembe nem vett rohanva haladás; s kik a mi elhagyatott, századok óta sinlődő betegünk vérző sebeit, a helyett hogy előbb annak a vérmérséklet, tekintetbe vételével egész vérendszerét okosan egybeválasztott gyógyító fűvek kivonatával megtisztítanák, a divatorvosok bal szokása szerint mesterséges keverékekkel akarják behegeszteni, mitsem gondolva, mitsem törődve azoknak lehető kiújulásával.

Ama cikk szerzője a bírálatoknak egy ismeretlen fajtát tüntet elő dolgozatában; hosszas értekezés után, a nélkül, hogy előbb okadatolva kimutatta volna a mű különbség nélkül minden egyházaikbani célszerű és használható voltát, vagy zenetanilag föltárta

volna legalább a melódiák átírásánál azon óriási hibákat, melyekkel azok szembeszökően zsúfolva vannak, kimondja arra helyeslő és tetsző véleményét; s nyilvánítja, hogy meggyőződésemet tiszteli, de velem egy értelemben nincs; mert ugymond: nem hiszi, hogy a XVI. század a zeneképességnek sat. magasb fokán állott volna, mint áll századunkban sat.

Hosszszú értekezletet tartani oly tárgy felett, melynek multját alig, jelenét csak felületesen ismerjük; kimondani egyéni véleményünket oly ügyre nézve, miben gyakorlatilag kevés jártassággal birunk, s valamely tant, melyet még alaposan nem tanulmányoztunk, azért nem tartani jónak, mert régi, elavult, a mit pedig buvárlatunk után ismerünk, azért dicsérni, mert korszerű, igen nevetséges dolog; és szakértőnek az egyházi és világi zenészet, vallásos és világi ének közt lényeges különbséget nem tudni tenni, s feledni azt, hogy mind a két nemű zenészetnek meg van a maga határa s iránypontja, hogy mind a vallásos mind a világi éneknek meg van a maga szokott helye s illő rendeltetése, nagy hiba. Nem azt kell fürkészní, hogy a XVI. században milyen volt a zeneképesség, hanem azt kell kimutatni, hogy az akkori vallásos zene mi okoknál fogva nem állhat meg a mai korban? s nálánál miért és mennyiben előnyösebb, célirányosabb vallásos tekintetben a világi zene? azt kell világosan földeríteni, mi haszna van abban a magyar ref. egyházaknak, az énekügynek, ha az egyházi zenészetet a világgal cseréljük föl? azt kell elmondani, melyik önt több vallásos ihlettséget a keblekbe a két zenészet közül? melyiknek tanulmányozása igényel több vagy kevesebb időt, fáradságot, zeneképességet?

A XVI. század zenéje a tökélyesbülést nem abból a szempontból vette föl, mint a melyikből tekintjük mi századunk zenéje mivelődését. Még azon korban a vallásos érzelmek túlnyomólag uralkodtak az érzéki indulatok felett, s a nép, ha nem oly ál és érzéki miveltségű mint a mai, de vallásosabb, buzgóbb, egyszerűbb és nemesebb érzelmű volt: ugyanczen jellem tükrözi ki magát zenéjéből is, melyből kihagyott, mintegy kidobott mindent, mi által ihlettségét megzavartatni vélte vagy hitte; nem volt ábrándozó, nem rajongó, de tudta tűrni békével az üldözés és kintás minden nemeit, és tudta áthatottan énekelni Goudimélnak jelenleg lenézett és elferdített dallamait a tűzhalmok lángja és izzó tüze közt épen úgy, mint a dohos börtönök büszhödő alján, egyházban úgy, mint magán lakában, foglalatosságai közt úgy, mint nyugvó óráiban, szerencsés és kedvező körülményei közt úgy, mint a veszély tornyosulásai közt.

Vajjon a világi zene, minden mesterkéeltsége mellett is, tudna-e, képes volna-e a mai nagy részben elfásult s öntudatos ihlettség nélküli szívek számára oly egyházi énekeket szerkeszteni, melyek által elő lehetne mintegy varázsolni azokban a XVI. század vértanúinak megtörhetetlen vallásos érzelmét! Az ős egyházi zene egykor a hitújítás előhaladásának úttörője volt, a mostani: az érzéki világ lakóinak útát egyenget az ábrándok honába; az ős egyházi zene egykor csak erősíté a hívő lelkeket a velők született vallásos érzelemben, a mostani: mint ingerlő eszköz használtatik fel a kéjekben merengő lelkek fölsarkantyúzására. *O tempora, o mores!*

Nem tetszenek a Goudimél dallamok őshangegyezményei a mai nem Molnár-féle hallszervezeteknek, mert nem a kül érzékekhez szólnak; de lángolna csak azon mély vallásos érzelem a keblekben, mely a XVI. század gyermekeit hevíté; s ne volnának csak a föld rögeihez annyira leláncolva a megmérgezett szívek; ne enyészett volna csak el ama tiszta természetes egyszerűség, ama szent áhítat, s hitérti kész önfeláldozás, melyeket mi többnyire csak neveikről ismerünk már, de ama gúnyolt század fiainak tulajdonai voltak, bizony akkor kellémesen hatnának azok reánk most is csak úgy mint a XVI. században; de a korrallal együtt változott az izlés is, most egyházainkban érzékies zene kell, hogy ha volna is, a huzgó kebelt, ha az az égi hit karjaiba pihenni dőlne le, fölingerelje és fölzaklassa; most divat költői magas ész szülte énekszöveg kell, hogy ne értse az éneklő azt, mit szája mond; s magas hullámzású dallam, hogy a hívő lelket, ha az szebb valók fölé akarna törni, viszsza riaszsza útjából. *O tempora, o mores!*

A XVI. század zenéje, mely akkor merően egyházi volt, nem kívánta önmagát kimivelni, kiszélesbíteni, erre szüksége nem volt, mivel épen oly magaslatán állott az a tökélynek, mint a mai kedvenc zene a maga nemében áll most; hanem rendeltetésének csak a vallásos keblek buzdítását ismerte, minek azon időben tökéletesen megfelelt; és ha korunkban is viszsza lehetne a hallgatók közzé állítani ama tiszta vallásos érzelmet, boldog egyszerűséget, gög és fesz nélkülies egymás iránti nemes indulatot és vonzalmat, s nem az álszenteskedés, álkegyesség, képmutatás bélyegezné vallásos életünket, akkor, óh akkor kegyeletesben s tiszteletteljesben hajolnánk meg valódi egyházi zenénk előtt, nem ócsárolnók hangegyezményeit, hanem mint vallásunkkal egykorú, s történelmi nevezetességgel bíró, vérrel szentesített ősi kincseket az utó ivadék számára örökségül hagynók meg; most

azonban ferde fogalmak és nézetek miatt büszkébbek vagyunk, mintsem tanulmányozva figyelemre méltatnók azok szív és lélekhez szóló nemes jellemét!

A XVI. században, a vallásos és erkölcsi nemes érzelmbeni tökélesbülés után vágyott minden buzgó kebel, és azt nem az egyszerű magasztos zene módosítgatásával vagy éppen megsemmisítésével, hanem annak folytonos használata által kívánta előmozdítani, a zene tehát csak másod rendű dolog volt, s fő figyelem a tiszta vallásos élet terjesztésére, nem pedig a zene céltalan átalakítására fordított. És ha emlékezetünkkel végig tekintünk a közelebbi századon, sok részben azon meggyőződésre jutunk, hogy mióta a templomi zene egyházas jellemétől megfosztatott, s mintegy világi színt öltött magára, azóta a hallgatókból is mind inkább fokozatosan kihalt a vallási érzelem és lelkesültség; úgy hogy, a mit egykor a szív belső sugallata után a mennyei Atya iránti mély tiszteletből és hálából cselekedtek, később és most azt leginkább szokásból, szórakozásból, s bizonyos tekintetben önmutogatásból tették és teszik. Én a mai átalakulni akaró egyházi zenét úgy nézem mint eszközt a hívők külérzéki de lelki buzgalom nélküli mívelésére; tehát ellenkező eredményt mutat fel annak használata, mint az ősz egyházi zene tüntetett fel a maga virágzó korában.

Vannak, kik megütköznek azon nyilatkozatomban, mely szerint egyházi éneklés módunkat úgy lehetne újjá teremteni, ha azt az eredeti állapotjára, azaz a XVI. századba visszük vissza.

Ez azonban nem azt teszi, mintha a hellen hangrendszer gyakorlatba vételét akarnám, mert ez már a reformációkor egyháziá alakult át: azon hellenies nevezet, mit az egyházi hangnemek viselnek, később ruháztatott azokra; és azon hangnemek, melyeknek nevétől hideg borzogatja ki a mai zene hőseit, a maguk nemében melódiai anyagra sokkal többet értek a szövevényes kromatikai skálánál, mert azok mindegyike külön alapalakkal birt, míg ez csak alaphanggal látja el a mai kétnemű skálákat, de lényegesen feltűnő különös hangfokot egyiknek sem ad. Hogy Mozart, Hayden s más egyebek az ősz hellen rendszert nem követték, az nem csuda, mert már az ő idejökben az levolt szorítva az egyházi hangrendszer által. Különböztessük meg tehát a hellen hangrendszertől az egyházi hangrendszert, mert amaz névben él csak, többé nincs jelen, de áll még ez rendületlenül mint a Sion hegye. Mozart és kortársai nem is az egyházi, hanem a világi s illetőleg az operai zene tökéletesedését tűzték ki célul, s míg ezt egyesült erővel fejlesztették, addig az egyházi zene, nem lévén több Gou-

dimél és Borgua, háttérbe szorult; és mégis, mily különös dolog! minden elhagyatottsága mellett épen úgy megfelel ez most is rendeltetésének, mint amaz folytonos művelés mellett kitűzött céljának.

Én tehát nem tartom észszerűnek, s nem is helyeslem, valóságos meggyőződésből ítélve meg az egyházi zenét, mikor az oly khorálokat, melyek különösen önálló hangrendszer alapján jöttek létre, akár N. K. akár Egressi s mások, egy, az egyházi hangrendszertől egészen eltérő, más célú, más irányú, más rendeltetésű hangrendszer ráadására feszítik ki; mivel ez által az éneklésmód legkevésbé sem tökéletesül, a cél pedig az, hogy az alakittatnék át gyökeresen; de ezen átalakítás mint említém nem a melódiák elferdítése, érzékies hangegyezményesítése által jó létre, hanem úgy, ha a dallamokat, mind melodailag, mind hangegyezményileg és hangidomilag vissza viszzük a XVI. századi állapotjára; továbbá, ha azoknak ama században uralkodó mély vallásos érzelmeli szabályos előadása által önmagunkat renoválva elébb, szellemi és vallásos tekintetben oda törekszünk, hogy mind egyházi mind iskolai éneklésünk átszellemült, buzgó és öntudatos legyen, ekkor tüstént tökéletesedni fog belsőleg, azaz valódiilag úgy a mint kell és szükséges, éneklésmódunk.

Valóban művészeink, kik az éneklés tökélesbülését csak a különböző khorál könyvek kiadása által vélik tökéletesíteni, igen csalódnak; nem mindig ad lökést biztosan a külső és látszólagos eszközök módosítása bármelyik egyházi éneklés javulásának is; s ennél fogva khorálainknak a világi zenerendszer alapjáni módosítása sem fog tenni a mi egyházi éneklésünk ujja születésére nézve semmit. Nem épen a régi khorál könyvek hijánosságában, hanem önmagunkban és egyházi rendszerünkben kell az okot keresni, minél fogva éneklésmódunk átalakításra vár. Egymásra halmozott célelles és nem a körülmények figyelembe vételével írott könyvek soha sem fognak egyedül önmagukban mint élettelen eszközök hatni az éneklés jövőjére; a rendszeren, s eddigi tanulmányozásunk tárgyain kell hát bizonyos mérvben változtatni, s az akadályok torlasza, mely eddig mintegy kötve és zárva tartá énekügyünk továbbfejlődésének nyitját, tüstént leomlik. Ha az itt elmondottak igazsága kétségbe vonatnék, úgy világias szellemű egyházi művészeink hadd nyirogassák körül minden évben khorálainkat a szerint a mint a szüntelen fejlődő jövő zene szabálya kívánja, s vezessék az egyszerű s magas zenéhez legkevésbé sem értő nép előtt oly érzékficamító hangegyezményekkel, melyeknek hallására mintegy fölriad

a szerény hallgató; továbbá, a hangjegyeket is olvasni alig tudó vidéki orgonistáink részire készítsenek minél több oly könyveket, melyekben a hangjegyek mintegy hátalják egymást, akár tudják azt, akár sem, hogy a látott kóta fűzértömeg az összhangzatok melyik fajához tartozik; szerkeszszsenek a néptanítók számára még egy vagy két oly énektan könyvet, mi nem a gyakorlati tanítás alapján, hanem eszme után szövetett egybe, s melyben némely melodiák úgy legyenek előjegyezve, hogy közbejövőleg minél több változtató jegyek legyenek láthatók; azzal mit se gondoljanak aztán, hogy az illetők veszik-e gyakorlatba azokat vagy nem, s helyesen adják-e elő a melodiákat, vagy nem: majd meglátjuk tökéletesedni fog-e éneklésünk!

Ne feledjük: hogy miként a társadalmi élet embereinek, úgy a zenének is a részletesb osztályozást mellőzvé, különösen csak két, t. i. egyházi és világi osztálya lehet; s miként mind a két osztály embereinek, úgy a két nemű zenének is, rendeltetésénél fogva, ki van mutatva egy bizonyos kör, melyet be kell tölteniök amott cselekvés, itt hatás által. Mivé lenne akkor a társadalmi élet, ha a két külön osztály tagjai közt a választó fal, t. i. a hívatási különbség megsemmisülne, s egyik osztályú a másiknak teendői közzé tetszés szerint beavatkoznék? minden bizonynyal a bomlott óra sorsára jutna az! Mi lesz a zenéből, ha azt mind egyházi mind világi tekintetben egymástól el nem különözzük? egy hangvilág, de a mely a kaosz állapotába fog vissza esni! Legyen tehát egyházi és világi zene, ne csak név szerint, de tetteleg is; és pedig legyen egymástól független és önálló, tökélyesítessék mindenik a maga határai közt! Mindenik bir elég földolgozandó anyaggal; mert ha a világi zene összhangzatokban gazdag is, de különböző alapalakkal bíró hangnemekben szegény; az egyházi zenénél ez megfordítva áll, ugyan is, míg az újabb zene két, eddig az egyházi hat alapalakú hangnemmél bír; s míg amaz a kromatikai áttétel után 24, addig ez ily módon 70 áttett hangnemmél dicsekedhetik; mennyivel gazdagabb tehát az egyházi zene a világinál csak forma anyagokra nézve is! mennyivel szabadabb tér nyílik itt a fonszárnyaló zene költői léleknek a fölhasználendő anyagokra nézve, mint a bár szövevényes de hangnemi anyagban nem annyira dús világi zenében! Azért hogy hangegyezményekben bővülködőbb a világi zene az egyházinál: de épen ott és úgy tetszik ki a művészi lángész, ha a kevésből sokat, meglepőt és szépet, változtatást és gyönyörködtetést tud teremteni elő.

Az „Egyházi énekeink“ című cikk írója főlemlíti sorában a többek közt azt is, hogy ő az éneklés tökélyesítését egy, az iskolákban is használandó, s a mai zene alapján áttett vagy szerkesztett khoráltan könyv kiadása által véli előmozdítani! egy oldalú nézet ez is; mit tett tehát a N. K. énekhangzatos könyve e magas cél elérésére? hiszen ez éppen a cikk író kívánsága szerint van készítve! mi az oka még is, hogy a cikk író ismét másik énektan könyv kiadását óhajtja? éppen így fognak nyilatkozni többek majd a khorál könyvre nézve is! Nincs az a művész széles e világon, ki a mi khorálainkat a maga eredeti szépségében, tisztán és helyesen, képes volna áttenni a mai kétnemű hangmódszer szerint; és nem is lesz; mert jegyezzük meg, azért hogy valaki a régi kórták helyett a mait használja az átírásnál, mi nagyon lehetséges, de nem következik, hogy a hangnem rendszert, vagy is a forma anyagokat is ép oly könnyen áteserélhesse; itt nem annyira a hangbetűk, mint az alapanyagok alaki különbsége a fő dolog! nem kell tehát összezavarni a hangbetű és hangnemrendszert egymással, lényeges különbség van e két rendszer közt. A francia és némely német könyvekben a gondolatok leírásánál fölvetett nyelvetűk csak olyanok, mint a mi magyar nyelvetűink, de nem következik azért, hogy a francia, német és magyar nyelvtanok, rendszerben lényegesen összhangzók volnának, mert bír mindegyik külön sajátzerű alapalakkal.

Ha khorálaink az egyházi hangnemek alapján taníttatnak is iskoláinkban, azért a nemzeti dalok tanítása csak úgy lehetséges leendő; mert az alapanyag forma szerint, (t. i. a mai két hangsor, melyből a dalok készítettnek) benne van az egyházi hangnem rendszerben; s nincs oly nép vagy nemzeti dal még eddig, mit melodiatlanul a népiskolák részire át ne lehetne írni az egyházi hangnemekben; megmutatta ezt igen helyesen és dicséretesen szaktudósunk Széni Gusztáv ur is (Lásd: Sárospataki Füzetek 3. évfolyam 363 lap).

Nem azért harcolok én, mint sok elfoglalt véli, az egyházi zene mellett, hogy az által az ujat, vagy is a világi zenét ócsárolni, vagy az iskolákból véglegesen száműzni akarnám. Távolságon, tudom azt, hogy a tanulmányozásra mindenik zene mennyi időt kíván; azt is tudom, hogy egyházi és iskolai rendszerünknel fogva, mind képzőink, mind organistáink, mind képezdei tanulóink, mi időt képesek tanóráikból az önképzésre a legjobb tankönyv, s legszorgalmasabb tanár vezetése mellett is fordítani, ugyanazért vallásos szempontból mindig elsőséget adok az egyházi zenének

a világi felett. Sőt körülményeink is kézzel foghatólag meggyőznek e felől bennünket. Ugyan is említettem, hogy az újabb zenetan gazdagabb hangegyezményekben az egyházinál; tehát az oly khorálok, melyek bőven elvannak látva válogatott öszhangzatokkal, megkívánnák azt is, hogy az orgona, melyen azok előadtnak, szintén gazdag volna változatokban, hangterjedelemben s hangnagyságban is. De ha általánosan vesszük magyarhoni gyülekezeteink e nemű hangszerét, százra alig esik öt olyan, melyen a mai hangegyezmény tekintélyéhez képest kifejezhetőnek magunkat. Nem kell azt gondolni, hogy minden helyeken úgy lehetne válogatni a változatok közt, mint p. o. Debrecenben, Kőrösön vagy Komáromban; és nem kell azt hinni, hogy mindenütt annyi művelt hallgató, és műértő volna, mint az említett helyeken; de ha úgy volna is a dolog, soha sem kell nekünk magyar reformátusoknak szem előtt tévesztetni, hogy mi az orgonával, vagy az azon való játszás móddal nem azon sajátzerű érzelmeket akarjuk a hallgatókban fölélesztetni, mit a képek és festmények szoktak előidezni. Maradjon az ilynemű cél a világi művészet hivatása, a mi egyházunkban vallásos érzelemnek, természetes egyszerűségnek van helye, ha ezek nincsenek, megszüntünk lenni erkölcsben és tettben reformátusok.

Láthatja ön kedves barátom ezekből, hogy „Egyházi énekeink” című cikk írója énekgyűnkre nézve, nem oly oldalról vette fel a dolgot, mint voltaképen kellett vala; mert ő az egyházi és újabb vagy világi zenészettel úgy tesz, mint azon utazó, ki a Kárpátok közt átvonul a nélkül, hogy ott a nagy természet alkotott változatosságot komolyan s észtanilag figyelembe vette volna, egy mesterséges díszkertben pedig nem győzi eléggé csudálni és dicsérni a kertészi tan tökéletesedését; holott az anyagot, melyen ez kifejté magát, magából a nagy természetből vette által, és semmi meglepő újat önmagától nem alkotott, hanem egyéni izlés és tetszés szerint a meglévőket csak átmódosítá.

Talán hosszúra nyújtott levelem terhére is lesz önnek; de meg vagyok győződve a felől, hogy ön is egy azok közül, kik az énekgyűnek hű barátjai, s mint igaz lelkű bíró ítéletét csak akkor mondja ki, mikor mind a két felet kihallgatta.

Isten önnel a távolban, s legyen továbbra is énekgyűnk hű bajnoka.

Ivánka Sámuel.

HÍVATALOS TUDÓSÍTÁS

A SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLA 1859/60. ÉVI ÁLLAPOTÁRÓL.

Felolvasta **Zsarnay Lajos** ez évi közigazgató.

1860. július 1-ső napján.

Nagytekintetű s tiszteletű gyülekezet!

Midőn avégre állottam fel, hogy a lefolyt 1859/60. iskolai év képét jellemző vonásaiban rajzoljam előttükbe; s mint jelenévi közigazgató hivatalosan tudósítsalak benneteket azon kedves vagy netalán kedvetlen eseményekről, melyek ez év folytában főiskolánkra nézve történtek: nem lehet hogy, legelőbb is örvendező szívvél lélekkel ki ne emeljem főiskolánk kormányzatának azon nevezetes forduló pontját, miszerint a főtiszteletű egyházkerület főiskolánk világi fő és algondnoki hivatalait, önkormányzati jogánál, a vallásos alapos törvények erejénél fogva hazánkban, a közbizalom szava útján 10 sulyos év leforgása után e folyó év május 1-ső napján tartott közgyűlésében ujra törvényesen betölté. Még pedig oly tapasztalt erényű és megpróbált hűségű férfiakkal, kiknek tisztos halantékait már eddig is nem csak a polgári, hanem az egyházi és iskolai ügyekre nézve is a legszebb érdem és dicsőség koszorúja övezi, így lőn pótolva azon veszteség, melyet egyházi főgondnokunk főtiszteletű Apostol Pál szuperintendens véletlen halála által főiskolánk szenvedett. Illő kiáltanunk szívörömmel, hogy báró Vay Miklós fő és Ragályi Károly algondnokunk főiskolánk díszére sokáig éljenek.

E szerencsés választás, és az azt váratlanul követő legfelsőbb kegyelmes rendelet máj 15. napjáról vetett véget, azon terhes 8 havi küzdés és kedvetlen aggodalom szakának, melynek főiskolánk is mint leánya az édesanyának az egyházkerületnek, mely azt anyai emlőin táplálja, szomorú sorsa miatt, midőn testületi jogaitól megfosztatott, ki volt tétetve. Hála legyen az isteni gondviselésnek, mely küzdésünkben velünk volt, erőt és bátorságot adott, hogy megálljunk az igazságban, a melyet megismertünk, és segedelmünkre jött előbb, mint sem azt magunk várhattuk s remélhattük. Így szokta a természetben a borút derü követni, így teszik a félelmes villamlások s dörgések tisztábbá az egész légkört, tenyészőbbé a növények országát, így váltja a hív küzdelem jutalom.

De meg kell említenem még ezen év azon ritka nevezetességét is, hogy minekelőtte ezt bevégeznők teljesen, a főtiszteletű egyházkerület határozata nyomán, ha az ur akarandja és élünk, mához egy hétre jul. 8. napján fogja, mint reméljük közrészvétellel s örömmel főiskolánk háromszázados ünnepét megtartani. Ezen ritka alkalommal, a melyet közülünk nem ünneplett, és többször nem is fog ünnepelni senki, főiskolánk multja s jelene a leghívebb és legvilágosabb képben fog a tisztelt gyülekezettel közöltetni. Ezen alkalom is módosítja beszédem; s arra indít, hogy ez évi iskolai életünknek csak azon főbb pontjait közöljem, melyek ezen évre nézve jellemzők, méltók, hogy emlékezetben maradjanak.

Tudjátok mélyen tisztelt gyülekezet! hogy minden intézet azon erő által áll fen biztosan s állandóan, a mely azt létrehozta: a vallásos lelkesedés alapította anyaiskolánkat, a kegyes hívek vallásos buzgalma s áldozatkészsége rakta annak falait, gazdagította szellemi erőkkkel termeit s tanszékeit, emelte főiskolánkat jelen virágzására. Iskolánk erejének s gazdagságának ezen láthatatlan, de biztos és kiapadhatlan kútfeje bátorította főiskolánk böles előjáróit azon korszerű művelődés s különösen a népnevelés előmozdítása végett tett intézkedésre, hogy már a megelőzőtt határozatok nyomán a képezdében a 2-dik rendes tanári állomás mult sept. 1. napján Zsindely István ur személyében örömünkre betöltetett, ki nem csak elméleti, hanem gyakorlati tekintetben is legbiztosabb zálogokat nyújtott a felől, hogy ezen intézetnek tapasztalt türelme, ügyessége, gazdag ismeretei által javát és virágzását szerencsésen fogja eszközölni. Vajha még az ezen intézet felvirágzására nélkülözhetlen több tanerő is állandóvá tétethetnék biztos alapon mi elébb. Szinte a népnevelés szent ügyének előmozdítása kívánta, hogy a főtiszteletű egyházkerület a helybeli ref. gyülekezet előjáróival egyetértve a városi ref. népiskola példányiskolává alakíttatván, abban közös erővel egy új tanítói állomás alapíttatott, mely ugyancsak ez iskolai évben töltetett be legegélyebb. Ki kétkednék felőle, hogy a nyelvek a tudományok kulcsai, az érzelmek és gondolatok kifejezésének s közlésének legbiztosb és legtisztább eszközei: az idegen nemzetek szellemi kincseinek szépségét nem ismerheti az teljesen, ki azokat azon eredeti nyelven, a melyen szereztettek, olvasni nem képes; az erkölcsi összeköttetést az emberek közt az mozditja elő hathatósan, ha szívők érzelmeit s lelkők gondolatait a nyelv segedelmével egymással közölhetik. Az ujabbar európai művelt, különösen francia és német nyelv könnyebb elsajátítása és bővebb terjesztése végett tanuló ifjaink közt állíttatott fel főiskolánkban a nyelvmesteri álló-

más, melyet Bürry György lozáni születésű nyelvmester ez iskolai év elején el is foglalt, de a magyar nyelvben teljesen járatlan lévén, sikeresen be nem tölthetett, s azt ez előtt néhány héttel egy más kedvezőbb állomással cserélte fel.

Fájdalom ez év folytatában a halálnak is kellett adóznunk, Krisch Ferenc ideiglenes ének és zenetanító f. év apr. 3. bevégezte rövid élete pályáját. Kiről mind zenetanítói ügyességére, szorgalmára nézve, mind erkölcsi tekintetben dicsérettel kell emlékeznem.

Az egyházkerület intézkedéséből azonban az állandó és rendes ének és zenetanárság, mely főleg templomi éneklésünk s ez által köz isteni tiszteletünk diszítése tekintetében nagyon fontos, Ivánka Sámuel ur által fog legközelebb betölteni, ki biztos jeleit adta, hogy e téren hasznosan fog működni közöttünk. Így nevedett e lefolyt iskolai évben nevelő intézetünkben a tanerő, mely nem lehet, hogy az intézet virágzására is jótékony befolyással ne legyen.

E mellett ha a tanítványok számának növekedése is némi bizonyosságul szolgálhat valamely intézet virágzó állapotjára nézve: úgy e részben a lefolyt iskolai évet főiskolánk egyik legvirágzóbb évének kell tartanunk. Midőn a múlt évben a főiskola növendékeinek összes száma 805 volt: ez iskolai évben ez 893-ra növekedett; és így szinte százal többre, mint a mennyi a múlt évben volt.

Mint a gazdag kiapadhatlan kútforrásból szüntelenül és több forrásokból szokott kibuzogni a friss víz, mely sok ezrek szomját eloltja s a lankadt tagokat megújítja: így vett főiskolánk ez évben is a hivek jótékonyágának kimeríthetetlen tárházából több csatornákon anyagi segédelmet. Nem említem az aratási, szüreti és szent ünnepi jótéteményeket, melyekben iskolánk, számos növendékeink ez évben is részesültek: hanem az emlékezetre méltó, hogy a mit főiskolánk előjárói már régebben ohajtottak, s a közkívánság sürgetett, sok szülék epedve vártak, ez iskolai év kezdetén, más hazai és külföldi iskolák példájára, főiskolánkban is a tápintézet megnyílt, s azzal együtt felállított az egyes hivek önkéntes adakozásából az ezen intézetnek egyik alapul szolgáló magtár is. Ezeknek életbeléptetése s rendbehozatalára nézve nem lehet a kelő méltánylást s köszönetet nem nyilvánítani Antalfi János felügyelő tanár ritka ügyességű, hív és terhes fáradozásaiért. A tápintézet jótékonyágában az első kezdő évben 36 ifjú részesült. Ohajtható, hogy ezen intézet erősödjék alapban, évről évre számosabb tagoknak adjon helyet keblében. A mihez reményünk is van, mert úgy látszik, hogy ezen jótékony intézet iránt a részvét és áldozat-

készség hitsorsosaink között nem fogy, hanem öregbül; a minék több tekintetben számos becses bizonyságait hozhatnám fel. Nem említem azon 50 ujforint adományt (Szathmáry K. György urtól), melyen ezen intézet cinedényei vásároltattak nagy részben; nem közlöm azon egyes jöltevők neveinek hosszú sorozatát, kik ezen intézetet adományaikkal segíték, a melyek jegyzőkönyveinkben örök emlékül fel vannak jegyezve hiven. Vajha gazdagabb egyházközségeink követnék a vajkói és györkei szegényebb egyházak példáját, a melyek az evangyéliomi szegény özvegy példájaként két fillért vetének ugyan a szegények ládájába, de még is többet vetettek, mint sokan, kik abból vetének a mivel bővülködnek. Tisztelettel és köszönettel kell továbbá megemlítenem számos jöltevőink közt tek. Dapsi Vilmos ur tisztelt nevét, kinek áldozatkészségéből a rima-murányvölgyi vasgyári egyesület által készítettett és emelkedett főiskolánk érekapuja ez évben. Valamint tek. Stenzel Dániel ur azon 180 uj forint kegyes alapítványát, melyet a főiskola szabad rendelkezése alá bocsátott. A leidai Gusztáv-Adolf fiók-egylett ez évben is küldé evangyéliomi tanintézetünk gyámolítására nem gazdag ugyan, de szíves segedelmét 94 forintot. Vajha adná az ég hogy azon üdvös célt, a filozófiai szakosztályok erősítését főiskolánkban, a melyre külföldi hitsorsosink segedelmöket küldék, minél előbb el lehetne érniünk. Egyházaink s iskoláink autonom kormányzata nem csak kötelez, hanem buzdít is, hogy hiveink örömet hozzák meg azon áldozatot, a mi tanintézeteink felvirágoztatására, s azokban a komolyabb tudományosság előmozdítására nélkülözhetlenül szükséges. Tettek is több halhatatlan emlékü hiveink alapítványokat, melyek rendeltetésök szerint ezen célban segedelmünkre lesznek. Ilyenek a Teleki, Szeremley, Rhédei alapítványok. És a mit mindenekfelett hálás örömmel kell említenünk, a Vay száz éves alapítvány, mely a böles előrelátó alapító akarátja szerint főiskolánk nélkülözhetlen szükségének fedezésére, már nem sok évek mulva elkezdhet gyümölcsözni, s bizonyos részben kútforrásul szolgálhat. A Rhédey magasztos szellemű végrendelet több közbejött kellemetlen körülmény miatt, nem engedi a nagylelkű alapító akarátját egyszerre oly mérvben létesíteni, mint azt kijelenté, de annak életbeléptetésére a tőkésítendő kamatok, ha bár néhány év leforgása után is, biztos alapul fognak szolgálhatni.

A mennyivel nemesebb a lélek a testnél: annyiival több és nagyobb gond fordítandó, az igaz, a szellemi erők fejlesztésére a

nevelésben, mely az iskolák főfeladata; de azért a külső tehetségeket is szükséges pallérozni, hogy a test alkalmas műszere legyen a léleknek. E végre állíttatott a hivek buzgalmából főiskolánkban a gimnásztika; a melynek téli helyiségeül ez év folytán költséges épület emeltetett a Paradicsom sor keleti végén.

Szinte ezen célból a felállítandó uszodára is több részvények keltek el, az összegek tőkésítetvén, addig, míg a felállítására kellő költséget fedezhetik.

A mi főiskolánk természetmenny és pénz bevételeit s kiadásait illeti: azokról a számadást a nagytiszteletű számvevőszék szokott idejében pontosan megvizsgálta, azon szerencsés eredménnyel, hogy még eddig iskolánk jövedelmei az ez évben felállított új tanszékek, s a tanári felemelt díjak által megszorodott kiadásokat is fedezhették.

Tudományos intézetnek a könyvtár fődísz, nélkülözhetlen segédeszköze. Könyvtárunk nemcsak a külföld több tudományos műveivel szaporodott, melyek tanszakainkra szükségesek, hanem ajándékból is több becses példányokkal. A magas kormány kegyéből ez évben is vettük a birodalmi kormánylapokat, és a birodalmi geológia társulat nagybecsű évkönyvét. Azon tisztelt egyének közzül, kik ajándékaikkal könyvtárunkat gazdagíták, tisztelettel említendők: főtiszteletű Bodola Sámuel erdélyi szuperintendens, nt. Révész Imre, Fodor Pál vilmányi lelkész, tek. magyar Kossa Sámuel. Szép és ritka egy könyv, megtekintésre méltó azon vizsolyi biblia 1590. évből, melyet tek. Olesvári György ur és neje tek. Boronkay Anna asszony ez évben ajándékul küldenék könyvtárunkba. Nevezetessé teszi ezen példányt az is, hogy annak birtokosa 1641-ben Széchi Mária volt, így olvasható azon felirat, mely a könyv fekete tábláján egy ezüst lapon domború betűkben van kinyomva.

De ha könyvtárunkba bementek, tisztelt hallgatók! ott a szobrászati művészet újabb mesterművére is találtok, ott áll Berzsényi Dániel jeles költőnk, a nemzetiség és édes nyelvünk bajnokának hű mellszobra. Ez is ifjabb báró Vay Miklós ő nagyságának művészi darabja, és becses ajándéka, valamint iskolánk legnagyobb jóttevőjének Lórántfi Zsuzsánának a 3 százados ünnepély alkalmával leleplezendő művészileg öntött mellszobra is. Mély tisztelet és forró köszönet a nemes keblű bárónak. Adja Isten, hogy sokáig tartó virágzó életében példája, művészi tökélye, iskolánk falai között is szemlélhető remekművei által ébreszsze és terjeszsze közöttünk a művészet szerelmét, áraszszon ez által is fényt és díszet hazánkra s nemzetünkre.

Könyvtárunk mellett a természetrajzi gyűjtemények is méltók a szemléletre. Azok az év folytában dr. Soltész János szakértő felügyelete és éber buzgalma által szép növekedést vettek.

A mi főiskolánk ez évi tudományos és erkölcsi előmenetelét illeti, annak nem igen lehet oly biztos és látható jeleit adni, mint a műkiállításban a beküldött műdarabok mutatják az ipar vagy mesterség fejlődési fokozatát. Azt biztosan állíthatjuk, hogy tanítványaink átalában, ha bár nem mind egyenlő mértékben is, tudományban s erkölcsben öregbültek. Örömet szeretjük hinni, hogy tanintézetünk szelleme hasonló a tavasz éltető lehelletéhez, melynek nyomain ezer magvak s virágok kelnek titkosan. Valamint az ember, ki valamely drága szagos fűszerekkel megrakodt boltba lép be és ott darab ideig mulat, habár nagy vásárlást ott a drága fűszerekből nem tesz is, mégis kedves illatot visz ki magával onnan, a mi által mások is észreveszik, hogy ő azon boltban volt. Iskolánk növendékein is, ha tantermeinkben a tanítók száján függének hiven, megtetszik a szellemi s erkölcsi művelődés, az értelem fejlődése, a szív nemesbülése, a vallásos és erkölcsi igazságok és elvek ismerete: habár a tudományok minden ágaiban oly haladást nem tanúsítanak is egyenlően, a minőt minden kitűnő tanulótlól méltán kell várni s követelni. Az erkölcsi magaviseletre nézve a tanári kar köteletségének ismerte a hibákat s bűnöket megfeddeni, hol kellett szigorúbban is büntetni. A tudományos előmenetelnek a szigorlatok némi bizonyosságai. Ti lesztek azért főiskolánk mélyen tisztelt előljárói nagy tiszteletű s tekintetű egyh. ker. küldöttség az ezenel elkezdődő vizsgákon növendékeink tudományos előmenetelének tanúi és bírái.

A szellemi termékeket a nyomdák terjesztik szokszorozva szerete szét, mint a melyek leghatalmasabb műszerei a szellemi közlekedésnek a tér és idő korlátaín áttörve. Nyomdánk ez évben 50,000 különböző tartalmú példányt termesztett; melyeknek nem kis része magának Sárospatak szellemi működésének gyümölcse. Ezek közül megemlítendő a Sárospataki Füzetek, melyek előbbi belbecsöket az újabb ikerszerkesztőség alatt is fentartják, megérdemlik, hogy különösen egyházi életünk ezen válságos korszakában, minél buzgóbb pártfogásban vegyenek részt, minél szélesb körben olvastassanak. Szeremlei Gábor folytatólag kiadta keresztyén vallástudományának

2-ik darabját, mely tudományos tekintetben egyházi irodalmunk főkincese, a theológiát, mint tudományt közöttünk a külföld theológiai műveltségének színvonalára emeli. Finkei József irodalmi érdemét tetéző, Szofoklesz Elektra című művét kiadva, mely fáradszorgalmát a görög klasszikus művek klasszikus magyarosításában újabban tanúsítja. Vajha méltányolná és pártolná nemzetünk illően magyar Szofokleszünket, minden művelt európai nemzet, ha azt saját nyelvén így bírhatná, mint mi bírjuk, méltó dícselkedésének tartaná. Szombati János, mint szerző, arcképével ez évben jött ki a sajtó alól főiskolánk harmadfél százados története, mely sok részben nemcsak egyházi és iskolai, hanem nemzeti életünkre nézve maradandó becű kútforrás gyanánt szolgálhat. Soltész János gimnáziumi tankönyveinket két jeles művel t. i. Német olvasó könyvvél és Természetrajzzal gazdagítja. A Sárospataki Naptár Antalfi János ügyes szerkesztése s kezelése alatt ez évben is megjelent, mely mind beltartalma, mind külalakja, mind jótékony célja miatt megérdemli a pártolást.

Ugy vélem tisztelt hallgatóim, ez évi iskolai életünk képének egy jeles vonását mellőzném, ha meg nem említeném ez alkalommal, hogy főiskolánk is érzékenyen osztozott nemzetünk ez évi közörmében és gyászában, mint mult december 3-án Kazinczy születése évszázados emlékére örömmünnepet tartott, épen úgy szentelt gyászünnepelet a legnagyobb magyar gróf Széchenyi István titokszerű halálán, mult május 17-én imatermében alkalmoszerű énekek harmóniás zengése, beszédek s költemények elszavalása által. Kazinczy Ferenc évszázados örömmünnepe, valamint gyászünnepeünk is nyomdánk által közre van bocsátva.

Mi magyarok vagyunk mindnyájan, magyarok voltak elődjeink, magyarok azon egyházközségek, a melyekben iskolánk növendékei egykor mint tanítók vagy előjárók az ur félelmét, a vallásos és erkölcsi tökéletesedést előmozdítani fogják. Az hitünk s meggyőződésünk, hogy hálátlanok lennénk az isteni gondviselés ellen, Isten céljait kívánnók felforgatni, s erkölcsi öngyilkosságot kellene magunkon elkövetni, ha mi a magyar nemzeti érzelmet magunkban elfojtani vagy épen kiirtani akarnók. Isten határozta el a különböző nemzetségek lakását e földön Csel. 17: 26, Lelkének munkálatja, akarátja, hogy szólják a mi nyelvünkön is Istennek nagyságos dolgait Csel. 2: 11. Iskolánk ezen hitét a legerősebb kísértések és ostromok között is megőrzé. Ugy vélem nemzetünknek e részben nem lehet panasza ellenünk. Vajha nemzeti érzelmünk legerősebb ösztönül szolgálna minden szépre és jóra, a tudomány és

tiszta erkölcs igaz szeretetére, az idegen nyelvek elsajátítására, a végett, hogy azok által saját nyelvünket szépítsük, gazdagítsuk.

A mi theológus ifjaink magán szorgalmát illeti, annak némi bizonyosságai a pályaművek, melyeknek jutalmazására néhai Vay József és Péczeli József halhatatlan emlékü jóltevőink által kegyes alapítványok tétettek. Ezen díjakra pályázásul az akadémiai tanári kar ez évben a következő feladatokat tűzte ki: egy részről predikáció készítésre Zsid. 1: 1, 2, 3. verseit, más részről theológiai értekezésre a következő tárgyat: A racionalizmus története, befolyása a theológiára s egyházi életre a protestáns egyházban, mi okok folytak be arra, hogy az különösen Németországon darabig a szupranaturalizmuson szinte diadalmat vett?

Az első feladatra négy, a másodikra egy pályamunka adatott be.

A négy beadott egyházi beszéd közül, a tanári kar a 2-ik Vay díjra érdemesíté ezen jeligés munkát: Ugy szerette Isten e világot, hogy az ő egy szülött fiát adná.

A harmadik díjra érdemesített munka jeligéje így hangzik: *ὁὐκ ἐστὶν ἐν ἀλλοτρίῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία.*

Itt vannak a szerzők neveit rejtő lepecsételt levelkék, méltóztassék az algondnoki hivatal azokat felnyitva a tisztelt gyülekezet előtt kijelenteni az érdemes szerzőket. A kik is Nik házi László és Zabó Tamás theológus tanulók.

Az értekezésre beadott pályamű szerzőjének nevét, ki az 1-ső Vay díjra érdemesítettett, e pecsétes levél rejtí, mely feltöretvén kitünt, hogy a pályázó Tóth pápai Sámuel theológus. Szolgáljon e pályadíj ösztönül, hogy az irodalom terén is szerezzenek a pályázók több több érdemet magoknak.

Mélyen tisztelt gyülekezet! bevégeztem igazgatói jelentésemet, ezzel együtt bevégeztem igazgatói hivatalom, melynek terheit a lefolyt iskolai évben hordoztam, de bevégeztem egyszersmind, úgy vélem, tanári pályámat is, melyet már 29 év hosszú során folytatam ezen főiskola kebelében. Midőn azért bucsút veszek az elválás ez ünnepélyes percében, buzgó hálára indul szívem, dicsőítem és áldom Istent a minden kegyelemnek kútfejét, ki ily hosszú évek során erőtlenségemben erőm volt, megtartotta életemet, megsegített, hogy végezhessem terhes hivatalom tiszteit, áldással koronázta munkámat, s a közbizodalom szava által egyházkerületünk és ezen főiskola kormányára szólított.

Midőn érzékenyen veszek bucsút a nagyérdemű tanári kartól, közönségesen és egyenként szeretett tisztársaimtól, a tanuló ifjak-

tól, a haza, szülék és egyház legszebb reményeitől, ünnepélyesen ígérem és fogadom, hogy mint püspöki hivatalom is kívánja, ezen főiskola virágzása, tanárainak békéje és jóléte, tanítványainak tudományos és erkölcsi előmenetele, egyik legbuzgóbb imádságom, legfőbb gondom, legkedvesebb örömem, legszebb dicsőkedésem leend. Igen! az buzgó imádságom, hogy fedezze a Mindenható ez iskolát jótékony gondviselésének védő szárnyaival szüntelen, áldja meg ebben a tanítók hűségét, s a tanítványok szorgalmát, hogy legyen ez a nemzeti művelődés legerősebb támasza és műhelye, az evangy. egyház legszebben virágzó veteményes kertje, a tudomány és tiszta erkölcs leggazdagabb forrása, oly tündöklő szövétnek, mely jóltevő világosságot áraszson a hazára és egyházra.

Legyen Isten áldása ezen főiskola egyházi és világi előljáróin, kik ezen intézetnek szellemi és anyagi jóléte felett éber figyelemmel őrködnek.

Áldja meg ennek minden jóakaróit, s barátit. Áldásomat hagyom a helybeli evangyéliomi egyházra, annak belső és külső előljáróira, tanítóira, és minden híveire, lakozzék közöttök gazdagon az ur félelme, legyenek erősek a hitben és szeretetben, legyen az ur oltalmok, segedelmők, áraszson rájok minden testi és lelki áldásokat bőséggel.

Legyen az ur áldása ez egész városon, annak minden lakosán, minden lelkészein, előljáróin. Lakozzék ennek polgárai közt az igazság, a keresztyén türelem és szeretet, a béke és egyetértés.

Hogy virágozzék békében ezen város kebelében a tudományok ezen szent hajléka, nemcsak evangyéliom egyházunk, hanem földi hazánk, nemzetünk, s az emberiség diszére s öröme mind az idők végeig.

Segéljen Isten minket még ez évi hátralevő munkánkban. Elmondám.

SÁROSPATAK ÜNNEPE.

Folyó hó 8-án főiskolánk háromszázados ünnepélye, mely néhai főt. Apostol Pál szuperintendens ur emlékünnepevel volt összekötve, nagyszerű nemzeti ünnep vala. Már szombaton július 7-én a két testvér haza minden részéből gyültek vendégeink, és számuk más nap délig, biztos adatok nyomán, 25 ezerre növekedett. Kis városunk polgárai valláskülönbség nélkül, ez ünnepély nagyszerűségét szíves magyar vendégszeretettel igyekeztek emelni, vendé-

geink ellátásáról gondoskodtak, házaikat nemzeti zászlókkal díszíték.

Egyházkerületi közgyűlésünk határozatából a főiskolai igazgatóság **Emlékkönyv** készítésével bízván meg Erdélyi János tanár urat, ki ezt már nyomatja is: háromszázados ünnepélyünk részletes leírásába nem bocsátkozunk, hanem felhívjuk t. e. olvasó közönségünket e mesterileg összeállított **Emlékkönyv** megszerzésére, melynek jövedelme a sárospataki tanári nyugintézet tökéjének szaporítására fordíttatik. Kötelességünk azonban közleni 'any-nyit, mennyit tudományos folyóiratunk köre megenged:

A főiskolai előljáróság vasárnap reggeli nyolc órakor a főiskola téres udvarán ünnepélyesen fogadá a testvér egyházkerületek, iskolák, különböző intézetek, városok, egyházak, felekezetek küldötteit. Ennek programm szerint az elég téres főiskolai imateremben kellett volna megtörténni, de ide a roppant embertömeg miatt még a küldöttségek nagy része sem juthatván be, részint ezért, részint pedig azért, hogy a megható látványban minél többen részesülhessenek: a főiskola udvarán báró Vay Miklós főgondnok és Zsarnay Lajos szuperintendens körül tágas kör alakult, megkezdődött harminchét már jelen volt küldöttség ünnepélyes elfogadása. A mindkét részről szívből jövő szónoklatokat mindannyiszor roppant tetszés, harsány éljenzés követé.

A városi templomba a nők nyolc órakor már kezdtek elfoglalni a számukra kijelölt helyeket, tizenegy óra felé oly tömve volt a tágas templom, hogy az előljáróság, küldöttségek alig juthattak székeikhez, mégis a hallgatóságnak legalább is kétharmada a templom előtti téren, szomszéd utcákon vala kénytelen a be nem juthatás miatt maradni.

Zsarnay Lajos szuperintendens a köz és harmóniás ének-lés után buzgó fohászszal nyitá meg a kettős ünnepélyt, Isten áldását esdve arra. Majd a gyászünnepély alkalmára térvén át, há-lát adott Istennek a jókért, melyeket Apostol Pál szuperintendens-sel, és ő általa közlött sokakkal.

A halotti elmélkedés alapjául szolgált Máté 20: 25, 26, 27 verse, melyet érdekesnek látunk rövid kivonatban közölni.

A kezdő beszéd tartalma az alkalomból vétetett. A kettős ünnepély oka, célja. Apostol Pál halála, mely folyó év március 14. a legválságosabb korszakban történt. Isten segedelmével azolta egyházi éltünk egéről a vészes sötét fellegek elenyésztek, béke s nyugalom napja derült reánk. Most már szabadon hirdethetjük azon elveket az egyházkormányzatra s igazgatásra nézve, a melyek mellett küzdöttünk. Midőn ez alkalommal felejthetlen főpásztorunk

emlékét újítjuk meg, főiskolánk s egyházkerületünk részéről kívánjuk lefizetni a végtisztelet adóját: azért választá szónok a felolvasott igéket elmélkedése alapjául, mert azokban maga a Megváltó mond tanítványainak elvet és igazságot az egyházigazgatásra nézve. Apostol Pál szuperintendens is csak akkor érdemli tiszteletünket, hálánkat, diesérő beszédünket, ha szuperintendensi hivatalában szeme előtt tartotta azon igéket. Minekelőtte munkás élete rövid rajzát közölné a szónok, lássuk azért mint tartotta szemei előtt dicsőült főpásztorunk a szent lecke szavait:

1. Az egyház külügyeire vagy állammali viszonyára nézve a szent lecke ezen szavai szerint: ti köztetek nem úgy lesz, mint a mikép a népek fejedelmek uralkodnak a népeken, és a hatalmasok hatalmaskodnak azokon.

2. Az egyház belügyeire vagy a szolgálatra nézve az egyház kebelében; ezen igék szerint: „a ki első akar lenni köztetek, az legyen a ti szolgátok“.

Az első részben a szónok előadá, hogy Jézus maga kész alkotmányt a keresztyén szentegyháznak nem adott, sőt a látható egyházat nem is maga, hanem az apostolok mennybemenetele után alapíták, noha akarattjával megegyezőleg. De azért, hogy a szentleckében az egyházigazgatásra s egyházi előjárókra nézve mond vezérelvet s igazságot: mutatja az alkalom, melylyel azon igéket mondotta. János és Jakab anyja térdre esve kéré Jézustól, hogy parancsolná, hogy az ő két fia üljön az ő országában, egyik jobb keze, másik bal keze felől. Ekkor mondá Jézus a szent lecke szavait.

Ezen igékből világos, hogy a keresztyén egyházban, Jézus tanítványain nem lehet úgy uralkodni, mikép a fejedelmek uralkodnak a népeken; az egyház különbözik az államtól, annak igazgatása is az állam igazgatásától. Mint az állam, úgy az egyház is önálló a maga saját ügyeire nézve; a maga hite, meggyőződése s vallásos élete szerint határozza szervezését, állítja hivatalait, rendezi a köz isteni tiszteletet, maga kezeli vagyonát, segédeszközeit, s gyakorolja az egyházi fegyelmet.

Ezen öntörvényhozás s önkormányzat az egyház természetéből foly, annak éltető lelke, a nélkül nem fejlődhetik szabadon, nem érheti el erkölcsi módon magas rendeltetését. Ezen önállóságra minden erkölcsi lény, minden erkölcsi testület törekszik. Az állam is isteni eredetű mint az egyház, mindkettő örök eszmén nyugoszik, nélkülözhetetlen az emberiség anyagi és szellemi szükségének kielégítésére. De az állam a jogeszméjén külviszonyokon

az egyház a vallás eszméjén istenneli viszonyunkon alapszik, mindkettő más törvények szerint fejlődik, más eszközöket használ célja elérésére. Azt hozza a dolog természete, hogy mind a két társaság együtt s egymással békében s önállólag álljon, mindenik tegye a magáét. Az egyház szentelje meg az államot, az állam védelmezze az egyházat. Ha a különböző körök összezavartatnak, az állam az egyházat, vagy az egyház az államot akarná képviselni s pótolni: a legsajnosabb összeütközések állnak elő: a vallás terén a hatalom szó ellenébe, a vallás az egyház híveit a hit ereje által minden szenvedésre s halálra fellelkesíti, hogy megadják a császárnak a mi a császáré, és Istennek azt, a mi Istené. A lelkiismeret szabadságát fentartsák.

Ezen hit s meggyőződés adta azon egyenlő értelmet, akaratot és hűséget, melyet evangyéliomi egyházunk, abban egyházkerületünk is közelebb főpásztorunk vezérlete alatt tanúsított.

Főpásztorunk 12 évi hivataloskodása alatt, egyházi önkormányzatunk több ostromoknak volt kitétetve: de ő azt, a mennyire az ellennállhatatlan körülmények engedék híven igyekezett fentartani. A szónok e végre több adatokat hozott fel a dicsőült főpásztor életéből, melyekből kitetszik, hogy híven igazgatta egyházkerületünk vérsztől hányatott hajóját, híven vezérelt bennünket, mint Mózes az izráelitákat az ígért földére, a nélkül hogy beléphetett volna az egyház azon törvényes és nyugodt állapotába, mely után az egyház minden igaz híveivel együtt epedett. Meg kell ismernünk érdemeit s hirdetnünk hűségét. Ő igyekezett fentartani az egyház önállóságát, önkormányzati, öntörvényhozási jogait.

II. rész. A mi a szolgálatot az egyház kebelében illeti, a szent lecke azon szavai szerint: A ki első akar lenni ti közöttetek, az legyen a ti szolgáток.

A ki püspökséget kíván jó munkát kíván, de az, noha a legszentebb ügyben, a leghívebb, legbuzgóbb szolgálatra szólít. Mint Jézus nem azért jött, hogy néki szolgáljanak, hanem hogy ő szolgáljon és adja életét sokakért. A vallás becsét, szükségét, a püspöki szolgálat nevezetesebb ágait megemlítve kifejté a szónok, hogy a főpásztor gondja s felügyelete alá tartoznak, különösen a templomok s iskolák, azokban az evangyéliomi tudomány, isteni tisztelt, s a nevelés szent ügye.

Egyházkerületünk lelkészeinek egy harmadát Apostol Pál bocását ki a lelkészi hivatalra, kiket az ő szelleme, szent buzgalma lelkesít. Az ő hivataloskodása alatt a vallásos buzgóság nem fogyott, hanem öregbült.

Hivatalát nevezetessé teszi az is, hogy már tíz év óta a főgondnoki díszes hivatal meg volt szüntetve közöttünk. Hazánkban pedig az egyházigazgatás úgy fejlődött, hogy az egyházi hatalom mind a híveket mind a lelkészeket egyenlően illetvén, az egyház-kormányzatba mind a lelkészek, mind a hívek az egyetemes papság alapján egyenlően folynak be. A főgondnoki hivatal a püspöki hivatalt könnyíti s gyámolítja.

A szuperintendensi hivatal fontos tárgya továbbá az iskolák, a jövőndő nemzedék vallásos tudományos s erkölcsi nevelése. Le-rajzolta a szónok a tudományok becsét, a nevelés és oktatás fontosságát. Az adja a vallásos és erkölcsi jellemet, az ébresztheti vagy ronthatja le leghathatósabban a nemzeti érzelmet. Mondhatni kié az iskola és nevelés azé a jövőndő, a milyen a nevelés olyan lesz a jövőndő.

Apostol Pál szolgálata e részben is üdvös volt, ő alatta létesült a képezde, szerkesztettek célszerűbb népiskolai könyvek, állítatott a felsőbb nőnevelde.

De legfőbb gondja a sárospataki főiskolára terjedt ki, mely egyházkerületünk szeme fénye, legféltőbb kincse, fődísz. Ez habár nyilvánosságát veszté is: azért a részvét és pártfogás iránta, mint nemzeti művelődésünk már háromszázados intézete iránt öregbült. Ezt mutatja díszes jelenléte is.

Tiszteljük azért dicsőült főpásztorunk áldott emlékezetét; az ő szolgálata egyházaink belügyeire nézve is áldott volt.

A mi munkás élte rajzát illeti: Sárospatakon kitűnő előmenetellel végezvén tanulói pályáját, a széniori hivatalt; tudományos ismereteit Göttingában bővíté. Onnan visszatérve Losoncon lett a hittan és történelem tanára. Onnan Berzétére, majd Jánosiba, Misbolera ment lelkésznek, hol 33 éven át folytatta a legnagyobb közkedvességgel a lelkészi hivatalt. E mellett egyházkerületi al- és főjegyzői hivatala is legszebb érdemkoszorút fűzött homlokára. Így választatott 1848-ban ősz elején Ungváron szuperintendenssé. Csüggedetlenül tartotta örök viharok között egyházkerületünk kormányát, míg el nem lankadtak karjai; midőn 73 éves korában, mint hív kormányos a kormányon ülve dült nyugodtan a halál karjai közzé.

Végre a dicsőült bucsú szavai röviden. A szónok fogadástele, hogy ő is, mint a kire nehezettek a dicsőült egyházi szolgáltatának terhei, a szent lecke szavait szeme előtt fogja tartani, és követni a dicsőült hűségét, buzgalmát s erényeit. Így reméli, hogy az ő szuperintendensi szolgálata is áldott, és halála boldog lesz, a siron túl őt feltalálja, hol zavartalan boldogságban fognak örvendeni. —

Ezután a karének szólalt meg, mintegy tíz pernyi szünet a gyászünnepélyt berekeszté.

Kezdődött az örömnép ismét a karének szép éneklésével, majd főgondnok báró **Vay Miklós** lépett az úrasztala előtti emelvényre, következő nagy hatású beszéddel az ünnepélyt megnyitottnak nyilvánítá:

„Igen tisztelt gyülekezet!

„Egy csak kevéssel ezelőtt örök nyugalomra költözött kedves elhunytunk gyászravatala fölött elhangozván immár a halotti beszédek, imák s énekek, legyen szabad a tisztelt gyülekezet becses figyelmét kevés időre még azon reánk váró másik és derültebb ünnepélyre kérnem föl, melyet a multak iránti kegyelet szenteltet velünk evangéliomi megújult valláséletünk egyik, e honban azzal majdnem egykorú, szellemi tényezőjének; s ha e háromezrzedes ünnepélynek, mint kifejteti az utánam szónoklandóknak leszen feladata, az célja s értelme, hogy e lefolyt évek hosszú során végig tekintve, helybeli főiskolánknak hitfelekezeti nyilvános létünkkel s nemzetiségünkkel folytonosan szoros kapcsolatban volt eseményeiről, boldog s boldogtalan napjairól, időnkénti működéseiről, s annak alapítóiról, jóltevőiről, szellemi sáfárjairól s kebléből időnként kikerült növendékeiről, és eként honunk művelődésére és sorsára is mennyiben volt hatásáról emlékezzünk meg: úgy érdekes bizonyára, miként igénytelen ünnepélyünk háborítlan megtartása, épen e jelen napokra, melyek valláséletünkben, egy viharos évtizedre, azon válságos nyolc havi időszakra következének, mely inkább mint valaha tevő valláséletünket, evangéliomi összetartásunkat, a gondviselésbe vetett bizalmunkat, bátorságunkat, elszántságunkat, szóval mindazon keresztyén s polgári erényeket bennünk tűzpróbára, melyeknek iskoláink bölcsői, tanítóink ápolói, megérlelői pedig a gyakorlati téren soha eléggé nem félthető önkormányzati egyházszervezetünk.

„Ily emlékezetes, ily jelentékeny időszak közvetlen közelében, mondom, kétszeresen érdekes ez ünnepély egyházkerületünkre s evangéliomi életünk fölött mindig anyai gonddal virasztott, sikertanúsító szellemi működéseinek sokszor már s most közelebbről is méltán örvendhetett főiskolánkra nézve; sőt bátran állitható, miként azt a létező körülmények között, hitfeleinknek s annyi más tisztelt vendégeinknek ily nagy számú, hálával üdvözlött részvétanúsító jelenlétök összes reform. egyházunk s így imádott köz édes anyánk, minden hű fiát egyiránt szerető kedves szép hazánk örömnépévé sziveskedett fölavatni.

„Miután pedig ez ünnepélynek megnyitása, mint egyházkerületi s főiskolai világi főgondnoknak, nekem áll kedves tisztemben, legyen szabad azt azon buzgó óhajtással tehetnem, hogy vajha ennek szellemi köréből merülne föl ez órában, ha csak egy éltető újabb, meleg szikrája is háromszázadon keresztül szakadatlanul ápolt s magát legközelebb is fényesen igazolt vallás-értelmünknek; fejlődnek ki abból, ha csak egy kis sugára is az öszszes Magyarország s ebben egyházunk által is kegyelettel ápolt reményteljes azon hitének, miként nemzeti öröklétünk históriai alapját megrázkódtathatják ugyan mulólag az események, de a vallástól ihletett nemzetiség minden magyar szívet egyiránt s egyenlően boldogító s lelkesítő isteni érzetét, e népfaj, minden szépre, nemesre és jóra egyiránt hevülő kebléből ugyan kiolthatni soha, de soha nem fogják. S vajha e pár órányi együttlétünk alkalmával is az erős meggyőződés nyere mindnyájunkban új táplálékot, hogy nem létezhet oly óriási akadály az erkölcsi világban, melyet a jóbani ernyedetlen kitartás végre is hatalmába ne keritené ott, hol erős és józan akarat tűzé ki az egyetértés paizsa alatt, varázserejű zászlóját; s úgy hiszem, hogy miután ily lobogó körül sereglénk mi is e jelen percben szellemileg össze, ünnepélyünket, a sárospataki főiskola háromszázados ünnepét, bizvást megnyitottnak nyilváníthatom.“

Utána **Árvai József** képezdei igazgató tanár a protestantizmus szellemét, küzdelmeit fejtegeté, a főiskola történetét rajzolja. A kitűnő munka kivonatja következő:

Mélyen tisztelt gyülekezet!

A hálás kegyelet munkájában voltunk foglalatosok, midőn ünnepélyes díszben állottuk körül az elhunyt főpásztor ravatalát a távolban. Illő volt megemlékezni a hű sáfárról, kinek szíve, mindnyájunk ügye, a közügy aggasztó sorsa felett idő előtt megtört, kinek szemei csaknem előttünk záródtak örök álmra, kinek ajkai előttünk halványultak el. Illő, hogy a közügy hű munkása ne legyen könyezetlen halott.

De lefizetvén e szent tartozást, töröljük le a könyeket, öltük le a gyászt s örömtől sugárzó arccal közeledjünk a dicsőség templomához, mely főiskolánk háromszázad óta elhunyt nagyjainak sirja felett emelkedik. Igen, a sárospataki főiskola háromszázados multját ünnepeljük öröm és méltó lelkesedés közt. Kevéssel ez előtt elhatott a hír a haza minden vidékeire a magyar köz és tudományos élet organumai útján, hogy Patak főiskolája háromszázados ünnepet fog ülni, s ime örömet, mondhatni, magáévá tette a nemzet s vele szívből és lélekben együtt ünnepel. És mi az, mi

e szokatlan lelkesedést előidézte, mi ily élénk mozgalomba hozta a haza minden rendű lakóit? A szellem az, mely hódít, s ha itt vonzalomról van szó, a szellem az, mely azt kívívta, az ősokról nem pusztá hagyománykép reánk szállott, de szívünk és lelkünk életével egygyé lett, őszinte és megingathatatlan hazai irány; mert Sárospatak idegen istenek oltárain soha nem áldozott, nem a szerencse napjaiban, nem a háborúságok közt; és ez nem betanult gondolkodás, mely az idő és körülmények szerint változik, hanem szellem, melybe mélyen beélte magát, őszön, melynek ellenére nem tehet, nem, ha az élet és halál közt kellene is választást tennie.

E szellem fejtette ki a sárospataki főiskola kebelében a tudományt, egyházi és polgári életet megható tevékenységet.

A sárospataki főiskola a reformáció szülötte, egy idős az értelmi és erkölesi szellem emancipációjával. Az egyház, melynek a reformáció lételt adott, ama szegletköre, a Megváltóra épült, s szentélyébe, hogy meg ne romoljon, az evangéliom élő és éltető, ujuló és ujitó szellemét helyezte be, s a zászlóra, mely alatt küzdött, ez volt felírva: Az ember megigazul hit által. Igen, a reformációnak ez ama Pál apostol szellemében kihirdetett alapelve, mely, hogy úgy szóljunk, a népeket szíven találta. S ezzel kivan mondvá az ember közvetlensége Istenhez; a reformáció kimondotta, hogy a gondolkodás-szabadság sérthetetlen, az ész vizsgáló s bíráló joga szent. S mi más ez mint az emberi nem nagykorúságának kihirdetése.

A katolicizmus és protestantizmus állottak szemben egymással, s már a küzdelmek által nagy szolgálatot tettek az emberiségnek. A két munkás harcra kelt egymás ellen, de a csatában megismerék egymást, s mint Homér hősei a csata végeztével kicserélték fegyveröket, s bár közöttök a küzdelem folyvást tart, mérgét elvesztette, ez verseny, s most úgy állnak egymás mellett, mint egy tőnek két erőteljes hajtása, akarván egymást nem erőszakosan kidönteni, hanem mennél gyorsabb és teljesebb életfejlődéssel beárnyékolni, a növényország tenyészítő őszönének példájaként.

A reformáció nem német, a reformáció olasz földön kezdődött, ama világra szóló hatalom és tekintély közelében, melyet szűkebb korlátok közzé szorítani volt nehéz feladata, hogy kiebb terjedjenek az emberiség jogai. A reformáció előhírnökei olasz dalnokok voltak. Nem első eset, hogy a költészet adott emelkedést a civilizációnak. Az olasz költők azonban csak az élc és gúny fegyverével vívtak, nem foglalkodtak közelebbről a reformáció mint vallásújítás nagy gondolatával. Ők nem fogták fel alapjában a rendszert, nem száll-

tak annak mélyére, nem gondoltak egy ujabbra, melylyel amazt kicseréljék, nem formulázták nézeteiket, nem volt meg nálok kellő tisztaságban sem az eszme, sem a lelkesedés, mely egy gondolatért mindent kockára tesz, vagyont, szabadságot, életet. De fellépésöket mégis reformátori küzdelmek előjátékául lehet tekinteni, a mennyiben az irodalom útján sajátságos irányban hatottak a közvéleményre, a fenálló és sérthetetlennek tartott rendszer külső hiányait mérészen megtámadták, s magot hintettek el az elmékbe, a szabadabb gondolkodás magvait.

A komoly tárgyat a német roformátorok fogták fel ahoz illő mélységgel, tudománynyal, lelkesedéssel és elszántsággal. Ők alapjában támadták meg a fenálló rendszert, helyébe azonnal új rendszert léptettek, s az emberi elme bámúlato mélységével keresték fel a pontokat, melyek körül az egészet összeállítsák, képezvén annak központját a hit és lelkiismeret, a szentírás elvei szerint.

A nagyszerű szellemi mozgalmak iránt, melyek Németország és Helvécia gondolkodását hullámmásba hozták, mindjárt kezdetben különös fogékonyság mutatkozott az elmékben e haza minden vidékein. Ehez járult, hogy a reformáció vallás és lelkiismeretszabadságot lehellő elvei azon időben kezdettek közöttünk ismertté lenni, midőn a mohácsi vész napjaiban a sir és enyészet szélén állott a haza, egy része elveszett, a polgári szabadság, a nemzet függetlensége és az alkotmány fenyegetve volt, s tudjuk, hogy az elnyomottak birtak minden időben legtöbb fogékonysággal a szabadság iránt. A reformáció szabad elvei jótékonyan és vigasztalólag hatottak a lesújtott nemzetre, enyhítgeték majdnem elviselhetetlen szenvedéseit, felemelték levertségéből, reményt és bizalmat keltettek szívében, kebléből ki nem halt a szabadság érzete, a protestantizmus ébren tartotta azt, meg volt annak kitéphetetlen magva a hit szabadságában, s oly nagy fogékonyság mutatkozott keblében az új tudomány, a reformáció megtisztult elvei iránt, miszerint egy századdal az után hogy zászlója kitűzetett, felvették a haza legelső rangú családai.

Legelső volt a haza nagyjai közt, ki lelke nyugalma e hitben találta, Perényi Péter, a nádor fia, s 1526 után, elesvén Pálóczy Antal a mohácsi harcban, Sárospatak és más nagy birtokok ura. Ő nemcsak követője volt az új tudománynak, hanem terjesztője is, nemcsak reformált, hanem reformátor is, nemcsak szívében hordozta a megújított vallást, hanem kezébe vevén annak égő szövétnekét, megvilágosítja azzal a Dráva és Bodrog partjait s a Mátravölgyét.

Azonban a reformációnak biztosítékra volt szüksége: a hitet tanulmányozni kellett, a megnyugvás elmélkedéshez köttetett, végre a gyermekekben kellett magát megdicsőíteni a nagy munkának: szükséggé váltak az iskolák. Pataknak már 1530-ban protestáns iskolája volt, Perényi Péter alapította azt. Ő épített a várban templomot, melyre később a kereszt tűzetett fel. Hol jelenleg a főiskola épületei emelkednek, ott a reformáció korában a Ferenc szerzetesek kolostora állt; Kopácsi István volt a rend főnöke, s lett a Perényi oltalma alatt Patak reformátora, a gyülekezet legelső papja, az iskolának legelső tanítója.

Midőn Perényi Péter, a türelmetlen Zápolyához nem csatlakozhatván, I. Ferdinándhoz állott, szolgálataért a legnemesebb és legnagyobb értékű díjt kötötte ki: a vallás és lelkiismeret szabadságát. A király a polgáriak felett volt ur, a lelkiek felett Perényi őrködött, s mint nemes keblű férfiú nem elégedett meg azzal, hogy maga élvezze a léleknek azon nyugalját, melyet neki a hit szabadsága adott, terjesztője volt annak a meg nem szállott helyeken, sőt szíven hordozta a török iga alatt nyögő hitsorsosok ügyét is, hogy vallásukat szabadon gyakorolhassák, védő levelet eszközölven ki számukra, mely a Budán székelő ozman parancsnok által évenként megújított. A török dúlt és rabolt, de nem volt türelmetlen a vallás iránt, a mint Simándi dunántúli szuperintendens írja: „Nekem sok leveleim vannak a hatalmas vezérektől török és magyar nyelven megírva és megpecsételve . . . s a vitézlő török uraktól is minden becsületünk és oltalmunk megvagyon panasz nélkül . . . leveleink vannak, hogy minket senki ne háborgasson, sem török, sem jobbagy, hanem tisztünkben eljárassunk“.

A török e szerint vallásukban nem háborgatta a protestánsokat, védelmezte intézkedéseiket, s a nemzet nyelvén szólott a nemzethez, melyet saját erejével hódított meg. Perényinek gondja volt a hazára, a szenvedőkre, az egyházra, az iskolákra.

Az apa halhatatlan érdemeit az egyház és iskola irányában újabb érdemekkel tetézte a hozzá oly igen méltó fiú Perényi Gábor. Mit atyja a pataki iskolára nézve megkezdett, ő tovább vitte: lelkes védelme és pártolása s a Nagybányáról visszahívott Kopácsy István vezetése alatt Pataknak már 1550-ben főiskolája volt, s azt a Perényi Gábor kifogyhatatlan kegyessége tartotta fenn, ki az iskolának fekvő vagyont, biztos és állandó jövedelmet, évi folytonos segélyezést rendelt, s ez adományozásaira királyi jóváhagyást és szentesítést eszközölt.

De a Perényiek nemcsak az egyháznak és iskolának éltek:

maga a nemzet hálával tartozik emléköknek. Ha e szűk átkelőn, hol a Bodrog a Hegyalja lábait mossa, a Perényiek gondoskodása a pataki főiskolában áttörhetlen erősségét nem állítja fel a nemzetiségnek, talán azóta észak felől egy idegen elem a Tiszáig nyomul, s az ős magyar, ki az Alföld térein szántogat, most nem értené e vidék lakóit. Valóban az iskola megalapításában a Perényiek áldozatkészsége e tekintetben is örökös emlékezetre méltó.

A fényes Perényi család ezen ága kihalt, de emléke él és örökké élni fog; emlék szebb és maradandóbb protestáns ember sirja felett nem emelkedik e hazában: e nagyszerű emlék a sárospataki főiskola.

A Perényi Gábor halálával birtokai a koronára szállottak, s II. Miksa király lett Sárospatak ura, az iskola bőkezű jöltevője, igazi mecénása. Az iskola minden jogait s illetőleg fenállását királyi jóváhagyással szentesítette, részére állandó segélyt rendelt oly mértékben, mint maga Perényi Gábor meghagyta. Ez iskola a koronás fők között iránta van legtöbb hálára kötelezve.

Majd az Eger vára ostrománál halhatatlanná lett Dobó István neje Sulyok Sára és fiok Dobó Ferenc, mint Sárospatak tulajdonosa, vették ápoló gondoskodásuk alá a főiskolát, s nagy lelkűleg gondoskodtak az építkezések mellett a fizetésekről, az ifjak segélyezéséről. Az ég úgy akarta, hogy oly sok lelkes és a haza előtt fényes érdemekkel koszorúzott család jöjjön összeköttetésbe a főiskolával, talán hogy multjához annál több kegyeletos emlék csatlakozzék, s mily természetes láncolata a képzeteknek: Patak, Dobó, Eger, a haza!

A lelkes Dobók után a Rákócziak és Lorántfy Zsuzsána jönnek. Külső és belső élete az iskolának e korban indult egész erővel fejlődésnek.

E kort I. Rákóczy György nyitja meg; 1626-ban a felsőbb tudományok előadásával a sárospataki főiskolában három tanító foglalkodott, kiket ő maga fizetett saját pénztárából, s e mellett több rendbeli építkezéseket tett. A Tarczali Pál esperes előadása szerint: „A schola tíz esztendők forgása alatt szépen nevedék, hasznos szép épületek lőnek, typographia erigáltaték, az idvezült Lorántfy Zsuzsána Comenius Jánost idegen országból sok költséggel aláhozata, négy classicus praeceptoroknak szép fizetést rendele és a classisok azokhoz illendő szép auditoriumokkal erigáltatának, melyekben mind nagyok, aprók dicséretesen épültenek“. Ez időben már Sárospatakon az alsó és felső tudományos osztályok vezetésével ösz-

szesen hét egyén foglalkodott s az iskolában egy nyomda működött bizonyoságaul annak, hogy az iskola kebelében a szenvedőleges fogékonyságon felül a cselekvő munkásság ösztöne is érezhető volt.

Hogy e kegyes fejedelem, világtörténeti nevezetesség a linci béke által, a sárospataki iskolát egykor szerette, ápolta, e kedves viszony kegyeletes emlékét ki nem fogják törölni az intézet lelkéből sem a századok, sem az ezredek; ez iskolának mindig dicsekvése lesz, hogy egykor a Rákóczyak iskolája volt.

Halála után, mely 1648-ban történt, özvegye, a lelkes Lorántfy Zsuzsána, a sárospataki főiskola ápoló dajkája, bőkezű kegyasszonya, fiával Zsigmonddal Sárospatakra költözött s életét, mondhatni, az iskola felvirágoztatásának szentelte.

Az ó kor mai napig bámult klasszikus írói azon uralkodókat, kik a tudományok ápolói voltak, az istenek közé helyezték; félelem vagy hizelgés okozta, mindegy, de megtörtént. S ha érdem a szellemnek imez emelkedése férfiakban, kik birodalmak kormányára voltak elhíva, a mi mélyreható bölcseséget feltételez, lehetünk-e elég elismeréssel azon nő iránt, ki oly meleg szeretettel, részvétellel, mondhatni nyugtalansággal ápolja a tudományokat, mintha az iskola egy bölcső volna, melyben első szülötte felett viraszt? És ő e magasútság által nem vetkezett ki a nőiségből, hanem felülemelkedett azon ama magasságig, hol a jellemeket már csak bámúlni lehet.

Szóljanak tettei.

1650-ben Comenius Jánost, a tudományos intézetek organizálásának, az okszerű tanításnak nagy mesterét, mint pedagógiárkhat, külföldről nagy költséggel Sárospatakra hozatta, akarván ez intézetet az európai tudományos miveltség színvonalára emelni. Lorántfy Zsuzsána ez által az iskolának érezhető szellemi emelkedést adott; nevelte a tanszékek számát; az iskolának gazdagon jövedelmező fekvő javakat ajándékozott, mint azokat, ugy a mások által ajándékozottakat a terhek alól felmentette; az ifjakat a várból kiszolgáltatót jótéteménynyel bőkezűleg ellátta, többeket kiküldött a külföldi egyetemekre, valamint férje is az előtt, hogy a tanári hivatalra folyvást alkalmas egyének képeztesse; s hogy az iskolához vonzó szeretete a földi élet határain is tulterjedjen, végrendeletében, azon esetre, ha fiai örökösök nélkül halnának el, javainak jelentékeny részét az iskolára hagyta.

És e kegyes lelket mélyen sebzették élte alkonyán az iskolai zavargások. Vessünk egy futó pillanatot a történetekre, melyek halálát megelőzték, hisz egy részben az ő halálának kétszázados em-

lékét ünnepeljük: ő 1660-ban halt meg, valamint fia a derék II. Rákóczy György is.

1621-ben I. Rákóczy György gondoskodott iskolai törvényekről s új tanrendszerről, akarván reformokat hozni be a tanításba. Ez ellen élesen nyilatkozott az ifjúság, ragaszkodván a régi eljáráshoz. A zavarok 1648-ban megújultak. A fejedelemnő Medgyesy Pált, kedves udvari pápját bízta meg, hogy készítene törvényeket, melyek által a csend az iskolában kellőleg biztosíttassék. A törvények kihirdetettek, az ifjúság gúnnyal válaszolt s csipős megjegyzéseket irt azokra. Az ügy a zavargások lecsendesítése végett zsinat elé vitetett, de siker nélkül, a felhabzó kedélyek le nem csendesedtek: az összes tanuló ifjúság, mint hajdan a római nép, midőn a szent hegyre költözött, a várost, elhagyta az iskolát, de harmad napra ismét visszatért. A kegyes fejedelemnő még azon évben meghalt, s mily nehezen szívelte a történeteket Tarcali Pál esperes és főiskolai egyházi gondnok következőleg adja elő . . . . „elközelgetvén idvözült Loránty Zsuzsánának . . életének végső napja, kimúlék ez világból szent György nap táján. Kinek meghidegedett részeit midőn az koporsóba betették, fedelet az koporsóra maga kezeivel fedezett idvözült Zákány András urunk, sűrű könyhullatási orcáján és vén szakállán aláfolyván keserves zokogással az körülállóknek hallattokra ezt mondotta. Ah átkozott diákok, ti öltétek ezt meg. Ti fosztottátok meg az szegény magyar nemzetet ez drága kincstől. Nem is ok nélkül való szók voltak, mert engemet seniort halálra való betegülése előtt mintegy hatod nappal felhívatván magához méltóságos Lorántfy Zsuzsána és házában csak magammal beszélgetvén mintegy két óráig, beszéde közt ottan ottan sirásra fakadván ki, ilyen szókat is szólott: Idvözült urammal ifjúságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak, sem kedves fiamnak Rákóczy Zsigmondnak halálán annyit nem sirtam keseregtem, mint az ifjúságnak ez rajtam tött méltatlan cselekedetén. Te látod Isten, mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat ime mivel fizetik!“ Nehány nappal azután hogy e hattyuénekét elmondotta, megszűnt dobogni a nemes szív. Hamvai Sárospatakon nyugosznak.

Egy, hatásában át nem gondolt fellépés a legjobb szívben minő fájdalmat keltett! talán hogy emléken annál szentebb pietással függjön az utókor.

A derék szülékhez méltó fiak II. Rákóczy György és Zsigmond első rendű jöltevői közé tartoznak a főiskolának. Ez utóbbi,

különös kedvellője a tudományoknak, volt főkép a Tolnai János ajánlatára eszközölje, hogy Lorántfy Zsuzsána Comenius Jánost Sárospatakra hozassa, s Comenius őt, a tudományok barátját, ki a sárospataki iskola növendéke volt, s az iskolában lakott, nem egyszer a nemzet szeme fényének nevezte. A könyvtárt drága munkákkal ajándékozta meg, s egész könyvtára az iskolára szállván, azon időben Magyarországon és Erdélyben a sárospataki főiskola könyvtára volt a leggazdagabb.

Az iskola még nagyrészt mindig egyesek iskolája volt, arany napokat élt, ha a kegyelem mosolygott reá, máskor száműzöttek s bujdosók voltak ifjak és tanárok, a mint a kegy és szeszély változott. Ez nem lehet egy protestáns tanintézet sorsa és rendeltetése, nem lehet az pusztán kegyúri intézmény, nem kevesebb az, mint a felekezet élő gondolkodása: a felekezet öntudatából kellett annak kifejlődnie, életszálainak a felekezet szívében kell gyökereznie. Legelőbb egy szálaeskának mindnyájunk életfonalából az iskola életébe kell beszövédnie, hadd mutassa meg magát mindnyájunk arcán annak életteljessége, hadd érezzük, ha volnának, aggodalmait; a mit mindenki szeret, mindenki félti azt, s védelmezni fogja.

A sárospataki főiskolát századok óta fűzik az áldozat és közrészvét elszaggathatatlan kötelékei nagyjaink szívéhez. És e benső viszony az iskola történeti fejlődésével van kapcsolatban. Letűntek a boldog idők a Lorántfy Zsuzsána és fia II. Rákóczy György halálával, kinek özvegye Báthory Zsófia fiával I. Rákóczy Ferenczel együtt a következő évben elhagyván a hitet, mely az apákat boldogította, az iskola és egyházak jóvedelmét bevonta, a két Rákóczy és Lorántfy Zsuzsána által nyújtott segílyt végkép megtagadta. Mi volt hátra, minthogy azonnal fel kell oszolnia az iskolának? De a fenyegető veszélytől megmenték azt a felekezet nagyjai.

Az 1663-ban Sárospatakon tartott részssinat ekként intézkedett: minthogy ennek előtte a Magyarországon lévő református főrendekkel a sárospataki iskolához bizonyos jóltevők választottak és rendeltettek, azok a most kinevezendő küldöttek által levelben kéressenek fel, hogy irassa be kiki, mennyi és minemű segedelmezéssel akar lenni a sárospataki iskolához. A helyett tehát hogy feloszlott volna az intézet, jóvedelme és fenállása rendszerezve és nagy részt biztosítva volt.

Hogy az iskola e viszontagságos időkben magára nem hagyott, nagy részben az egyháziak buzgóságának lehet köszönni. Eljárásukat így adja elő esperes Tarczali Pál.

„Midőttől fogva az sárospataki ref. schola istenes, kegyes gondviselő dajkáitúl megválasztaték és mintegy magának hagyattaték, minden gondunkat, elmélkedésünket arra fordítottuk, hogy a scholát pusztulástól oltalmazhatnók, költségünket, fáradságunkat nem szántuk, sőt az természettől belénk oltott szemérmetességet félretéve, magunkat mintegy szemtelenekké tettük, írásaink s kibocsátott követeink által sőt magunk személyében is az nagy rendűeknek ajtajokon, fülökön zörgettünk, s úgy kúdtunk, hogy a scholában tanítómestereket és praeceptorokat tarthatnánk“.

Ez intézkedés a mily üdvös, ép oly szükséges volt; a leggyászosabb idők következtek be az iskolára: hogy multja annál nagyobb legyen, el kellett jöni a háborúságok napjainak.

Báthory Zsófia és fia I. Rákóczy Ferenc tíz éven át a legmostohab indulattal viseltettek az iskola iránt. Báthory Zsófia a tanuló ifjakat a várbeli templomból, a Perényiek templomából, kiltattatta, a várat német katonaságnak adta át, a templomot és az iskolát, az iskolát, mely azon időben a nemzet szeme fényének tartatott, fegyveres erővel elfoglaltatta. E gyászos és az iskola történetében örökre felejthetetlen nap 1671. október 20-ka volt. Ostromágúkkal ellátott ezredek vezettettek a fegyvertelen ifjúság ellen, melynek a kettő között kellett választást tennie, vagy az iskola omladékai alá temetkezni minden védelem nélkül, vagy felvenni a száműzöttek keresztjét s hordozni keblében majdnem elviselhetetlen fájdalmat a reménységért, hogy a visszatérők megépítendik az új Jeruzsálemet.

A lelkes csapat elhagyta a várost Buzinkai és Pósa-házi tanárok vezetése alatt. A száműzötteket a távolban Debrecen fogadta szívességgel, mely a bujdosókkal kevés időre elfelejteté, hogy szerencsétlenek, s melylyel a jobb lelkek szokták azok szenvedéseit enyhítgetni, kik egy szent ügynek nemes áldozatai.

Azonban nem kényelem volt az, a mit ők kerestek; az iskola nevét kelle fentartaniok, a hol ők voltak, ott kellett lenni a pataki főiskolának, ők voltak a mag, melyből annak ismét ki kellett hajtania. A Rákóczy Ferenc pusztításai Erdélyben készítettek nekik helyet: ott várta őket az üresen maradt gyulafejevári iskola s később Marosvásárhely. A sokat szenvedett Erdély tartotta meg s adta vissza Magyarországnak a sárospataki főiskolát. A derék fejedelem, ki nevét e kegyességben megdicsőítette, I. Apafy Mihály volt.

Tíz évet töltött száműzetésben a sárospataki főiskola, míg végre Tököli Imre birtokába vévén Sárospatakot, megszűntek egy

időre a bajok. 1682. dec. 22-kén Sallai Pál szénior vezetése alatt visszatért a száműzött ifjúság egy része. Az elaggott tanárok, Buzinkai és Pósházi, Erdélyben maradtak: a sülyedező élethajókkal nem lehetett újabb zivatárok elé indulni. Erdély fogadta keblére a száműzötteket s adott földében hamvaiknak örök pihenést. Buzinkai úgy is csak meghalni jött volna Sárospatakra: 1683-ban sírba szállt; három év múlva Pósházi is azon határokhöz költözött, hol megszűnnek minden földi háborúságok.

Az iskolának, mely a Sallai visszatérésevel új életre ébredt, három és fél éven át egy tanára sem volt; nem volt tanár s még is volt iskola: egymást oktatták az ifjak, a gyengébbeket igaz testvériséggel vezették az erősebbek. E mellett kezelték az iskola vagyónát, sőt figyelmüket a vidéken lévő iskolákra is kiterjesztették, tanítással foglalkodtak azokban Rozgonyi Mihály egyházi és Klobusiczky Pál világi gondnokok felügyelete alatt.

Alig pihenték ki magukat a hazatért száműzöttek, 1687. ápr. 24-én ismét fegyveres német csapatok rohanták meg az iskolát. Az ifjak az egy évvel az előtt elválasztott tanár Csécsi János vezetése alatt Vizsolyba, onnan Göncre vonultak. Azonban Gönc a jézsuíta atyáknak zálogosított el s a sárospataki iskolának onnan ki kellett költöznie. A tanulók számszerint 350-en elszéledtek, de a felsőbb tudományokat hallgató ifjak az iskola jöltevőinél találtak menedéket, míg 1595-ben Kassán a Csécsi igazgatása alatt ujabban megnyitott a sárospataki iskola; azonban Kassán ismét háborúságot szenved, a külvárosba vonúl, majd a Rákóczy hadai alatt a város ostroma alatt feldúlátván, Csécsi kevés övéivel a belvárosba megy, az ostromot férfiasan kiállja, veszélyeztetvén inkább életét, mint a kevés számra leolvadt tanuló ifjúságot elszéledni engedje. A nagyobb vész elől maga a császári had vezére Nigrelli javaslatára 1703-ban Sárospatakra visszatért az ifjúság a pusztulásnak indult falak közé.

A szécsényi gyűlés 1705-ben a pataki iskola minden előbbeni jogait megerősítette, jövedelmeit visszaadta s birtokaiba 1706-ban egy bizottmány által visszahelyeztetett. A pataki főiskola sorsa nem egyszer vala a nemzet figyelmének tárgya. Sőt volt idő, midőn ez európai diplomácia foglalkodott ügyeivel. VI. Károly alatt 1714-ben egy újabb támadás intéztetett az iskola ellen. Az erőszakos foglalást megakadályozták a tanuló ifjak és a város lakói, kik tömegesen keltek fel az iskola védelmére. A nagyok mindent megtettek az udvarnál, hogy az iskola jogait nyilvánvalóvá tegyék s érvényesítsék, sőt közbevetették magukat a helvét köztársaság és

egyház felhívására I. György angol és Frigyes Vilmos porosz király, valamint a szövetséges Belgium kormánya, s felléptek a pataki főiskola, mint az ő Magyarországon létező közös tanintézetök mellett.

A szenvedések előtt, midőn a Rákócyak kegye megfogyatkozott, tetemesen megnevekedett az ápoló kegyelet érzete a szívekben: a felekezet nagyjai csaknem mindnyájan jöltevői lettek a sárospataki főiskolának.

Majd a lelkes egyházi férfiak által, kik a zsinatok alkalmával gyűjtöttek segílyt, buzgón ajánlották hiveiknek a főiskolát szívökre kötven annak sorsát, lejjebb szövődtek a kegyelet szálai, lefutottak a néposztályok legalsó rétegéig s ott az anyagi segílynék folyvást megújuló, s mondhatni, kiapadhatlan forrása nyílt meg, s lett az iskola a nagy közönség tulajdonává.

Az iskola virágzása és szerencsés fejlődése legszebb bizonyossága a böles kormányzatnak, s érdekes tudni, minő alakban gyakoroltatott a felügyelet a főiskolában. Egyházi és világi felügyelők voltak a legrégibb idő óta; elsőben a pataki egyház lelkésze s különösen a zempléni esperes és négy egyházmegye Ung, Zemplén, Abauj és Borsod közgyűlése vagy zsinata. Megerősítette ezen jogot I. Rákóczy György 1621-ben. Ő volt a pátrónus, a közvetlen felügyelet egy részről a zempléni esperesre bízott. A Perényiek és Rákóczyak, mint az iskola tulajdonosai saját személyükben gyakorolták a főfelügyeletet, képviselőik lévén az általok kinevezett világi gondnokok, így Lorántfy Zsuzsána alatt Zákány András. Hivatalból első főgondnoka volt az iskolának Bocskay István, zempléni főispán. Azon időből veszi kezdetét ez intézkedés, midőn a pátronátus joga és kötelessége megoszlott a jöltevők közt s több egyesekre ment át; ez idő óta világi fő és algondnokok az egyházi gondnokkal közösen gyakorolták a felügyeletet. Ime, az iskola küszöbén látjuk az egyházi és világi elem legelső szerencsés találkozását a közügyek vezetésében, s ez annyira a protestántizmus természetéből van véve, hogy minden elméletet megelőzve, annak életszükségéből egyenesen, mint egy ösztönszerűleg fejelett ki és valósult meg.

Midőn az egyház közigazgatási rendszere lassanként megalakult, egy közös egyházi felügyelőség alá helyezkedtek a megyék, a szuperintendens a pataki anyaiskola egyházi főgondnokává lett. Ekkép egészíti ki és ellensúlyozza egymást ezen a fokon is pro-

testáns közigazgatási rendszerünkben legnagyobb szerencsével az egyházi és világi elem közös egysége.

Az egyházkerület legelső szuperintendense Szentgyörgyi Sámuel (1735) nem volt főgondnoka az iskolának, hanem az utána következő Csáji Márton 1745-ben. Ő vele együtt 1860-ig, tehát 115 év lefolyása alatt összesen hat főpásztor viselte a díszes főgondnoki hivatalt, míg az egyházi algondnokság folyvást az alsózempléni esperesnél volt, első világi algondnokul 1652-ben Klobusiczky András rendeltetvén, e hivatal a Comenius javaslatára állítatott fel, mi a tudós férfiú gyakorlati életbölcseiségére mutat.

E hivatalok folyvást működésben voltak a főiskola üdvére az 1848. eseményekig, midőn a világi fő és algondnokság felfüggesztetvén, egy főiskolai bizottmány neveztetett ki az ügyek vezetésére, melynek világi elnökségében egyesítettett mindkét hivatal, míg e folyó év tavaszán az egyházkerület tetteleg visszahelyezkedett az 1848 előtti törvényes állapotra, betöltvén az egyházak szabad választása után a szuperintendensi, valamint a világi fő és algondnoki hivatalokat.

A mi a szellemieket illeti: Sárospataknak kevéssel a mohácsi vész után 1530 körül alsóbb rendű protestáns iskolája volt, mely 1550-ben már főiskolává lett. Gyors fejlődésének nyilvános bizonyossága, hogy már 1543-ban tanulás végett külföldi ifjak is meglatogatták, elsőben egy, két, majd a Lorántfy Zsuzsána idejében hét tanítóval s ugyanannyi osztálylyal; 1549-ben már hittan, latin és görög irodalom taníttatott Sárospatakon. Főgond az egyháziakra fordíttatott, úgy mindazáltal, hogy azokat a világi nagyok is kitűnő szorgalommal tanulmányozták. Célul tűzetett ki az elméleti alaposság, klasszikus műveltség, formai tökély és a gyakorlat. Őseink nem kívántak szobatudósokat nevelni: a szöszékre és a kor szelleménél fogva divatos hittani vitatkozásokra nevelték az ifjakat. És e vitatkozások komolyak voltak. Zsámbár egy alkalommal csak azon feltétel alatt boesátkozott vitatkozásba, hogy a ki legyőzetik, fejét veszítse.

A Luther értelme korán a Kálvin nézeteivel cseréltetett ki. Az iskola csak hamar virágzó állapotra emelkedett s folyvást magába vette a fejlődés és haladás azon elemeit, melyek a külföld szellemi mozgalmainak irányt és emelkedést adtak; nem lehet más-ként, midőn nagyjaink gondolkodásából és segélye által a főiskola régibb tanárai közül többen tíz évet töltöttek a külföld tudományos intézeteiben. Az európai műveltség és tudományos élet minden sziv dobbanása a sárospataki iskola munkássága által korán

visszhangzott a magyar protestáns keblekből. Pataknak már főiskolája volt, midőn Brandenburgban még vándortanítók jártak faluról falura, tanítván az embereket könyörgésekre, és pusztítván a határokat.

Korán képeztettek itt tanítók és lelkészek, Sárospatak ez uton szoros összeköttetésbe jött, szolidáris viszonyba lépett a haza minden vidékeivel. Az első időben Melancthon volt nemcsak a német, hanem egyszersmind a magyar protestáns egyház és iskolák nagy mestere. Azonban nem voltak eldődeink gépies emberek s vak utánzás rabjai. Önálló szellemi törekvéseit nyomait találjuk, mielőtt egy századot élt volna a főiskola.

A férfiú, kinek lelkében az iskolai gyökeres reformok szüksége korán megérett, Tolnai János volt. Ő oly gondolatokkal foglalkodott, melyek korát a kivitelben századokkal megelőzték; ő későbbi idők szükségének érzetét s üdvét hordozta keblében. Szakasztott az uralkodóvá lett skolászticizmussal, mely klasszikus műveltségét nyelvével együtt nemcsak haszonvehető eszközévé, hanem egyszersmind szerencsétlen céljává tette az iskolai tudományosságnak.

Ő érezte, mily nagy dolog az, midőn egy nemzet nem saját nyelvén beszél iskoláiban, s hogy a nemzeti nyelv elidegeníthetetlen jogai mellett szót emelt, vétkül tulajdoníttaték neki még azok által is, a kik különben elvbarátai voltak. Tolnai a tudományosság-
nak újabb irányt s magasabb emelkedést akart adni, s tudjuk, hogy azoknak, kik reformátori munkásságra vannak elhíva, le kell mondaniok a földi élet nyugalmáról.

Örök érdeme, hogy bár elvei évtizedek sőt századok múlva győzedelmeskedtek, ő a gyakorlati hit és paptan megalapítója a főiskolában. E mellett elhatározott barátja volt a prezsbiteri igazgatásnak, a kik elveit leverték, egyházi és világi tekintélyek, később összevetett vállakkal vivék keresztül a bodrogkeresztúri gyűlésen, s összeállították és életbe léptették az egyházi közigazgatás annyira kedvelt s tisztán protestáns öntetű rendszerét.

Tolnai eszközölte azt, hogy Comenius Sárospatakra jöjjön; ő a sárospataki főiskola s egész egyházi életünk fejlődésének örök emlékü munkása volt. S ez elismerés annál alkalomszerűbb, mert épen kétszáz éve annak, hogy ő 1660-ban a közmunkásság színteréről lelépett.

Valóban szerencse az iskolára, hogy keblében egy tized alatt, sőt épen egy időben két oly férfiú működött, mint Tolnai és Come-

nus, s annál nagyobb szerencse, mert nem volt közöttük meghasonlás, elvbarátok voltak.

Comenius korszakot alkotó prot. pedagóg volt; nem azért mert dolgozatai csaknem kétszáz éven át használtattak kézikönyvekül, vagy hogy a kivitel körül kifejtett nézetei oly tiszták, hogy az újabb idő nevelészeteti mozgalmai annyiban szerencsések, a mennyiben alapelveivel összhangzásban vannak: hanem korszakot alkotó egyéniség, mert rendszerébe három nagy pedagógiai elvet tudott felvenni s azok viszonyos becsét érdemileg meghatározta: ezek a humánizmus, réalizmus és a keresztyénység.

Ő a nevelészetnek nemcsak művészetével birt, nemcsak a kivitelben volt szerencsés: mélyreható elmével jelezte ki az irányt, s összhangzó egészszé egyesítette az ugy látszó ellentéteket.

Megérkezével hiányul tekintette az iskolában uralkodó meddő latinságot, s hogy az orvosi tudomány és jogtan, felsőbb hittan és bölcsészet nem taníttatott. A lelkes Rákóczy Zsigmond komolyan foglalkodott azon nagy gondolattal, hogy a sárospataki főiskola egyetemmé alakíttassék; kora halálával a nagy tervek halomba dőltek.

Majd a nemesen kiállott szenvedések után az iskola gyors fejlődéssel ismét virágzásnak indult. Csécsi, kinek hét éven át nem volt rendes fizetése, a bujdosás idején is tanította a hittani és bölcséleti tudományokat.

Azonban a főiskola még kizárólag az egyház szolgálatában állott, hiányzott koszorújából egy ágacska: nem voltak a haza előtt polgári érdemei. A mult század végén már ezeknek sem volt híjával: felállíttatott a jogi tanszék, megnyílt az iskola aranykora, s még az egyháznak lelkes hivatalnokokat nevelt, adott a nemzet előtt tiszteletben álló Kövy idejében és azután a hazának jogtudósokat, államférfiakat, szónokokat; adott ezek mellett bölcsészeket és költőket. A jelesek és nagyok közül, kik e főiskolából kerültek ki, s később a nemzet gondolkodására eldöntő befolyással voltak, elég lesz Kazinczy Ferencet megemlíteni.

Ily körülmények közt találták a főiskolát az 1848. szerencsétlen események. Munkában találtak azok egy elébb kinevezett tudós egyházkerületi küldöttséget, melynek feladata lett volna a tanrendszerben a humánizmus és réalizmus elvét sulyegyenbe hozni. E két elv a század elején a nagy Vay József alatt egymás ellenébe állíttatott, közepe felé nem elég szerencsével egyesítettett. A küldöttség munkáját be nem végezheté. Ama vihar, mely a haza egét elborította, kioltogatta azon szövétnekeket, melyeknél a köz-

ügyek munkásai dolgoztak: csak hallgatni kellett és nem munkálkodni, mindent az államegység elve szabályozott, ha lehetett volna, még a gondolkodást is.

Egy tanterv jelent meg 1849-ben, mely protestáns műveltségünk derekát szorította be, a gimnáziumi rendszert szabályozta, birván kötelező erővel az egész birodalomban. E tantervet a böles egyházi előjáróság, mint kívántatott, feltétlenül el nem fogadhatta, mert magasabb érdekei is vannak az ifjú nemzedékre nézve mint az államhivatalokra juthatás reménye: ez okból e főiskola háromszázados nyilvánosságát elvesztette. S talán üresen maradtak tantermeink? talán tömegestől tolúltak ifjaink a nyilvános iskolákba? sőtinkább, napról napra nevedett a tanítványok száma a főiskolában, nevedett az intézet iránt a bizalom nemcsak hitsorsosink, de a nemzet szívében.

Azonban a tárgy nagyon komoly: a sárospataki főiskola elvesztette a nyilvánosságot! Talán a történetek miatt a lefolyt évtized munkásait felelősségre vonja az utókor, ne hagyjuk az eljárást érintetlenül.

A protestáns egyház és iskola a legszorosabb viszonyban van egymással: egyik fenállása a másiknak életfeltétele. Mig a hitcikkelyeket nem a polgári törvényhozás fogja megszabni; mig azok tisztasága felett az egyház őrökdi, mely isteni intézmény: addig a prot. egyháztól nem lehet elszakasztani az iskolákat, hol azon hitcikkelyek taníttatnak, s melynek ápolása mellett juthat konfesszionális öntudatra a serdülő nemzedék. A prot. iskolákat a prot. egyház kebeléről leszakasztani annyit tenne, mint az egyház életerét szaggatni fel. Ha a nevezett tanterv következetesen keresztülvitetik, megszűnt a kölcsönös viszony egyház és iskola közt. Ha az államhatóságtól függő iskolai igazgatóság rendeleteket vesz és hajt végre, melyek felől az egyházi előjáróságnak, az iskola egyedül törvényes urának, nincs tudomása, mondhatja-e a tulajdonos, hogy iskolája van, az egyen kívül, hogy fentartására évenként ezeket áldoz. Vagy megmarad-e azon túl is a tiszta protestáns szellem az iskolákban? ha igen, ugy nincs semmi szükség azokat elszakasztani az egyháztól; ha nem, ugy a prot. egyház keblén fiaikat nevelne, kik idővel ellene támadjanak.

Ehez járultak még a hazai érdekek: jött a nemzeti nyelv kérdése. Ha a nevezett tanterv keresztül van víve, ugy most nem öröm, hanem gyászünnepet kelle tartanunk: el kellett jönnünk, hogy megsirassuk a nemzeti nyelvet, melynek a birodalmi egység érdekében a gimnáziumok ajkán épen e folyó 1860. évben végkép

elkellett némúlnia. Röviden szölok, részletezés nélkül mondom el, miként érzett e kérdésben a főiskola előljárósága: kockára tette az iskola lételét, hogy ne veszélyeztette a nemzet érdekeit. Volt idő a lefolyt évtized alatt, midőn e részben a haza figyelme Sáros-patakra volt irányozva; volt idő, midőn a nemzet sorsa egy részben a sárospataki főiskola sorsához is köttetett. Minden a hazafiúi keblek ohajtása szerint ütött ki: a prot. egyház megvédelmezte törvényes jogait s állását a bécsi, niklászburgi és linci békekötések alapján, melyeket apáink Erdélyben lakó testvéreinkkel közösen vívtak ki, s melyeket a mult század utolsó tizedében a magyar törvényhozó gyűlés örök időkre megpecsételt; a prot. egyház megvédelmezte a lelkiismeret szabadságát, megtartotta az iskolákat maga és a nemzet számára.

A prot. egyház és iskolák békekötéseken s országos törvényeken alapuló önkormányzata egyetlen élő vonása a haza nyolczszázados önkormányzatának, s avagy kihalt-e a multak emléke és vágya a keblekből? Oh nem; az öt év óta annyit zaklatott protestáns egyházi ügyben velünk érzett, velünk tartott a nemzet: mikor hangzott el kebléből csak egy támadó szózat ügyüök ellenében? de igen is, emelkedett győzelméért millió nem protestáns kebel fohásza a kegyelem Istenéhez, a kitől jó az erő és a kitartás. Valóban mi azon dicső ősök emelkedett szellemű utódai közt élünk, kik az 1791. vallástörvényeket alkoták. A nemes lelkű törvényhozók iránt csak úgy mutathatók meg hálánkat, hogy hívek és állhatatosak voltunk az ügy mellett, melynek győzelmét ohajtották unokáik. Lesz még idő, midőn a haza a prot. tanintézeteket a jogok tiszteletben tartása mellett kedves övéi gyanánt fogja ápolni, azok közt az ünnepelt főiskolát is; addig azonban még sok áldozatra van szükség, de a nagy közönség tudni fogja, hogy a szellem felette van mindennek, a mi földi.

És most ünnepelt főiskola, míg a remény láttat velünk felett megnyilatkozott egeket, s ezredekre terjedő pályát előtted, tudjuk, hogy lesznek küzdelmeid is, mint voltak a multakban és a jelenben, és mégsem aggódunk sorsodon: az ég, mely annyi viszontagságok közt megőrzött, jövőben sem vonja meg tőled áldó kegyelmét, ad neked, mint adott minden időben, lelkes jöltevőket, böles előljárókat, hű vezetőit és tanítóit az újabb nemzedéknek; ifjaidat koronként ugyanazon szellem fogja áthatni, mely az ősoket lelkesítette. Igen, e főiskolával minden történhetik, csak egy ne történhessék: hogy szelleméhez következetlen legyen, hogy multját megtagadja. Sárospatak főiskolája minden időben a közmíveltség,

tudomány, vallás és lelkiismeret-szabadság s a haza szent ügyének fog élni.

Utána a főiskola világi algondnoka **Ragályi Károly** következőleg szólott:

Tisztelt Gyülekezet!

Öröm és hála dagasztja keblemet főiskolánk háromszázados ünnepén. Hála a gondviselésnek, hogy annyi vizsály s balszerencse között, fentartá Magyarország legrégibb protestáns főiskoláját; megőrzé a tudatlanság sötét századában, szenvedés és üldöztetéseknek közepette; midőn az ármány s roszakarat a szenvedélyek égő szikráit szórván ellene, száműzték: de ezen száműzetésében is folytonosan atyailag őrködött felette, sőt Isten a magasban, végetlen jó-ságával kegyelmébe vette és megerősítette annyira, miként nemcsak nőtt, nevededett és felvirágzott: hanem jelenleg az egész birodalomban egyik legnépesebb iskola. És ezért az ifjú művész első sikerült munkája feletti örömevel, a lángheví költőnek hirt, nevet szerzett, pályadíjt nyert költeménye feletti lelkesedésével üdvözlöm önöket, kik becses jelenlétükkel e háromszázados ünnepélyt ily dícső, ily lelketemelő nagyszerűvé varázsolták át. Nagyságát nem a külpompa és fény, nem a robogó diszkocsik, nem az arany és gyöngy halmaza teszi: hanem azon általános lelkesedés, melylyel ez eszmét felkarolták, s a jelenlevők keblében élő részvét gyöngyei, kiket büszkén mondhatunk nagy részben a két testvérhonban az értelmiség képviselőinek. Ily jeles és nagy férfiak diszkoszorújában látom én fölvirulni főiskolánk jövőjét. Tinektek pedig lelkes és magasztos érzetű hölgyek, már magában megjelenéstök is nemes biztosíték áldozatkészségtökről.

Fogadják érette hálás köszönetünket, s azon ünnepélyes nyilatkozatot, miként becses neveiket kedves emlék zálogául vesszük, s mint drága ereklét hűn megőrizzük főiskolánkban.

Kevés az, mit én bezárólag az ünnepélyen előadhatok, mert hinni nem bírom, hogy a már elmondott jeles szónoklatok után, mélyebb s általánosabbá tehetném azon benyomást, melyet a visszatekintés főiskolánk tanúságos multjára, viszonyítva hazánk főbb mozzanataira, melynek éltével úgy is rég egybeforrt, lelkünk elé állítván, szükségesképen tőn, minden e hazáért és jobb jövőjeért, melegen dobogó kebelre. Nem ismétlem tehát a már elősoroltakat; szabad legyen nekem egy pár vonással érintenem főiskolánk jelenét s kitűzött irányát. De hogy ezt kellően tehessek, nem szabad megfeledkeznünk azokról, mikkel pályáján az újabb időben is találkozott.

Midőn e hon felett átviharzott nehéz időkben, a rettegtetés első korszakában, csaknem mindenektől elhagyatva, önerejére támaszkodva állotta ki a nehéz próbát: hűn és tisztán megőrzé a protestántizmus és nemzetiség elvét. Mert jól tudá, hogy mint egyes emberek beese jellemétől; úgy a nemzet léte azon szilárdságtól függ, melylyel ragaszkodik nemzetiségéhez; sőt ereje, hatalma is azon irányban nő, miként pártolja nemzetiségét és anyai nyelvét, mint amannak legnemesebb szellemi kifolyását.

Mi tartá fön hazánkat örökös véres harcaiban az enyészettől annyi idegen hatalmaknak közepette, csaknem elszigetelten? Egyedül az, hogy a magyarnak szívébe, lelkébe kitörölhetlenül be van vésve a hon s nemzetiség iránti lángoló szeretet; ez eszme nála századokon át egy volt a vallással, egy volt a szabadsággal, s féltő kincs gyanánt őrzé, mert birtokában oly gyakran keserűn háborgattatott. Szenvedélyes ragaszkodással él, hal a magyar a nemzetiségért, beszötte ezt minden intézményeibe, sőt dicső alkotmányának is egyik talpköve ez vala; és ha a polgárosodás századában egyet vagy mást általvett is a szomszéd idegentől: először mindég átidomítá nemzeti szelleméhez. Így emelkedett fokozatosan kebelében azon öntudat, hogy a nemzetiség és anyai nyelv istentől adott oly elidegeníthetlen adomány, melyet emberi hatalom el nem vehet, melyet csak az összes nemzet elvéréssel lehetne megsemmisíteni, és míg egy magyar élni fog, élni kell e magyar nemzetiségnek is.

Igen, főiskolánk egyik főfeladata mindenkor az vala, jelenleg is az: Hazánknak nemcsak tudós és hasznos, és ismeretekben gazdag: hanem egyszersmind lelkes, munkás és becsületes honpolgárokat nevelni, kiknek már gyermekkorukban szívökbe csepegtetik a hon és nemzetiség szent szeretetét, kik polgártársaikat a felvilágosodás századában, nem külső hitformákért, hanem kit-kit benső belbecse, és érdeme szerint tisztelnek és szeretnek. Kegyelet a kor, tisztelet a törvény iránt, részrehajthatlan igazság az eljárásban, rend és pontosság a fõntartásban, ezek főiskolánk jelszavai.

Büszkeségem föltárhatni, mert vele az igazságnak tartozom, miként ez intézet jeles és tudós tanárai, nemcsak az iskolai üdvös reform minden ágaiban, de az irodalom terén is egymással a legnemesebb versenyzés között, ez iskolának jelenben csaknem új életet adának; ifjaink pedig mintha összebeszéltek volna, megértvén az idő felhívó lelkét, száműzték körükből mindazt, mit neveletlen durvaságnak, avagy erkölcsi romlottságnak lehetne mondani, helyébe a humanitás és szelídség, a művészet és tudomány iránti elő-

szeretetet foglalt helyet. S ezek azok mik főiskolánknak a nemzet előtt becsülést, hitfeleinknél pártfogást, az egész hazában pedig jó hirt és nevet szerzenek. De nem folytatom e részbeni előadásomat, mert azon végetlen ragaszkodás és szeretet, melylyel főiskolánk iránt gyermekkorom óta viseltetem, könnyen túlmagasztalásokra ragadna, pedig épen azon előnye van a testületek ünnepélyének, az egyesek hála és tisztelet ünnepélyei felett, hogy míg ott a magas és nagyrangú férfiak iránt a nagy tisztelet gyakran akaratlanul is bókokban tör ki, itt egyedül a történelem szigorú birálatán átment gazdag események részrehajlatlanul soroltatnak elő.

Főiskolánknak két elsőbb századát hallgatással mellőzőm, nehogy a benne átélt szenvedések elvérzett és elhurcolt jelesbjeink kinos fájdalmai sötét árnyként lelkünkre nehezülvén, bánatos érzéssel töltsék el keblünket. Félre e gyász képekkel, ne bolygassuk fel a bemo hosodott sírköveket, hadd nyugodjanak csendesen ama nagy szellemek nemes és jótetteik édes öntudatában.

Tekintsünk inkább vissza a harmadik századjára, hol mint megannyi ragyogó csillagok a tudomány egén, tűnnek fel Sárospatakon jelesebb tanáraink. A történelem nagy bűvája Szombati, a jeles bölcész Rozgonyi, a tekintély és becsületesség személyesítője Szathmáry, a magyar törvényben csaknem új korszakot alkotó híres Kövy, a mélységben és humanitásban páratlan Nyíri, s a félszázadon át fáradhatlan lelkesedéssel tanító, s korában hazájának legnagyobb protestáns theológusa a tudós Somosy. Büszkén nevezhetjük ezeket főiskolánk növendékeinek, s majd később országhírű jeles és tudós tanárainak, kik e honnak a legközelebbi időkben, úgy a világi, mint az egyházi pályán egyiránt számos és kitűnő, derék és lelkes honpolgárokat neveltek, kik a szószékből és tanácsteremben, a békében és hadban, törhetlen szilárdsággal, mint megannyi drága kincsei a honnak, védék a nemzetiséget. És e szellemi kincset tekintsék kérem Erdély derék és lelkes fiai némi kárpótlásul azon kincsekért, melyeket egykoron, mint mondják Sárospatak elmosott Erdélyből.

Pataknak már a neve is érdekes; hű képe ez az életnek, gyakran ismeretlen forrásból fakad, s a mint útjában göröngy vagy fatörzsbe ütközve irányt ad folyásának, míg nem erőre kapván rendes medret ás, hol kristály kavicsain vigan csörgedezve csókolják habjait a part lehajló virágai. Majd szomjat olt, és a nap hevétől tikkadt növényzetnek új életet ad, mignem a folyóba beolvad. Így sok jelesbjeink születése gyakran szegény kunyhóból eredett, gyermekkorában a gyötrő nélkülözés akadályt gördített elébe, lebilin-

cselvén a keblében rejlő isteni szikrákat, mignem a véletlen Sárospatakra hozta, hol önszorgalma által pályát és szebb jövőt teremte magának, s magas szellemétől oly igen sokan üdvét nyerének, mignem a közös sír dicső küzdelmeit megszünteté.

Sárospataknak vidéke kies, vize jó, levegője egészséges, kisebb város, minthogy lármás multságai elvonnák ifjainkat a tanulástól, de mégis elég nagy ily számos tanulónak lakot és élelmezést nyújtani. S ezek mind oly szükséges kellékek egy főiskolának alkalmas helyiségénél. Sárospatak fénykorának most tartja legnagyobb napját.

Legyen tehát e nap a hála és kegyelet ünnepe, melynek egy mozzanatát sem szabad elfelednünk. Legyen ez főiskolánk ujjászületésének nagy napja, a testvériség szent érzetében megújított egysülés; mert ha voltak 1848 előtt a reform kérdések felfogása körül különböző pártok és nézetek, de azon nagyszerű átalakulás következtében, melyet hazánk szenvedett, elenyésztek azok, s jelenleg minden nemzeti fontosságú közkérdések körül lényegileg teljes egyértelműség uralkodik, annyira, hogy ha alárendelt részletekben eltérnénk is, de a legfőbbben, a nemzetiség hűn megőrzésében meghasonlanunk nem szabad, mert százados tapasztalat bizonyítja, hogy a nemzetiség érzetének enyészte vagy csökkenése, bizonyos sülyedése volt azon nemzetnek, és hogy ha nemzetiségét, melynek életével egybe kellett olvadni, fentartani nem bírta; egy, vagy más nagy egészbe veszett el, és e hitnek a honfi kebelből kihalni nem szabad, mert jobb jövőnk iránti reményünk egyedüli horgonya.

Legyen e nap emlék, mely a múltba élethűn visszatükrözze az elősorolt, több mint háromszázados eseménygazdag iskolai történetet, hol a folytonos szenvedések hosszú sorozata, az egyenetlen erők küzdelme, az értelmiség és szilárd kitartás győzelme nagyszerűségétől van áthatva; legyen tanúságunk belőle, azon útnak és iránynak kimutatására, melyet jövőben követnünk kellünk; emlékezzünk vissza főiskolánk elhunyt nagy férfiaira, s keblünket ugyanazon nemes vágy és küzdelem hevítse; megkezdett lelkes törekvéseinket erőlyesen folytassuk, mert csak ez által tarthatjuk fel dicsőségünk emlékét.

Legyen e nap a jelenben egy nagyszerű és ünnepélyes fogadás, fogadjuk fel hitfeleink, még pedig a magyart oly szépen jellemző becsületszavunkra, Isten és ember előtt, hogy ezen főiskolát szeretni, pártolni, s ha kell áldozattal is felsegélleni soha meg nem szűnünk, hogy közülünk kiki ereje s tehetsége szerint hű napszámosa leend, hogy főiskolánknak önkormányzatát, mint legféltőbb

kincsét, soha és semmi szín alatt feladni nem fogjuk. Legyünk mindnyájan rendíthetlen szilárdak a kitartásban, egyetértők a haza és nemzetiség szent ügyében, valódi testvérek a jézusi keresztyén szeretetben.

Legyen e nap a jövőben magasztos és nagyszerű reményeink megvalósulásának ohajtva várt napja; legyen azon erős hit és meggyőződés biztosítéka, miként többé nem jöhet már oly nehéz és nyomasztó körülmény, mely a részvétlenség hideg, dermesztő fagyával birná ismét a honfiak kebelét bevonni. És hogyha minden iskolákban ily irány és nevelés adatik ifjainknak: akkor a haza jövője örökre biztosítva van, mert mint Anglia legujabb példája mutatja, hol a nemzet minden fiaiban a honszeretet lángja kiolthatlanul lobog, ott nincs mit félni bármí veszélytől is, ott minden egyes polgár, mint meg annyi erős védvár.

Legyen e nap főiskolánk arany napja; és hogy valóban azzá lehessen: esdve kérünk mindenkit, hogy az e végre készített dísz-aranykönyvbe becses nevét írja be.

Igen, a hála és kegyelet örökíteni szereti kedveseit, még pedig nemcsak pusztán szavakban és írásban, hanem az idő viharjaival ezredeken át dacoló emlékszobrokkal. Így ajándékozta meg jelenleg főiskolánkat hazánk egyik nagyreményű jeles művésze, ifjú b. Vay Miklós ur, kinek magas röptű szelleme, legyőzvé a kába előítéleteket, benső legszentebb hivatásának, a művészetnek él. Látni kell őt, a különben szelíd és nyájas férfit, mi büszkén áll művész társai között önerejére támaszkodva, s teremtmő lelke mily meglepődés örömezzetével tekint végig sikerült munkái felett. Ilyet adott nekünk Lorántfy Zsuzsána egyik alapítója személyét örökítve szoborban. Siessünk leleplezni ez ohajtva várt kedves ajándékot, hol nemes keblű jóltevőnk magas szelleme elérzékenyülve tekint le, midőn, habár későn és kis részben is, de több ezren rójuk le tartozott halánk édes adóját. Mielőtt azonban távoznánk: hivatalos állásomnál fogva egy nagy kérésem van a tisztelt gyülekezethez: főiskolánk jövőjét sok részben biztosító, de még csak kezdetben levő tápintézetet magas pártfogó kegyeikbe ajánlom. Nemes adakozásaikért az öntudat legszebb jutalmán felül, nyomor és szükség-gel küzködő szegény szülék és gyermekek, összetett kezekkel buzgó imáikban kérnek reájok áldást a mindenhatótól.

Isten, kegyelem és irgalom atyja! áld meg ezen főiskolát, áraszd reá s növendékeire végetlen jóságú kegyelmedet, s engedd, ily százados ünnepélyeit mindaddig megtarthassa, míg a világ népei között a felekezeti és nemzeti különbsége el nem enyészik.

Áldás és béke legyen mindnyájunkkal!

Következett a Lorántfy Zsuzsána mellszobrának, melyet ifjabb báró Vay Miklós a nemzeti múzeum képtárában látható hiteles kép után főiskolánk könyvtárának készített, leleplezése, megkoszorúzása. A program szerint ennek is a főiskolai új épület csarnokában kellett volna megtörténni, de nehéz lévén a menet ünnepélyes odavonulása, a szobor a templomba hozatott, a szónoki emelvény mellé az urasztalára helyeztetett. Kölesey Hymnusának elzengése után **Tompa Mihály** nagy hatással szavalta el következő költeményét:

Lorántfi Zsuzsána emlékezete.

Irta s a sárospataki anyaiskolának július 8-án 1860-ban tartott háromszázados emlékünnepeén, Lorántfi Zsuzsána mellszobrának leleplezésekor, felolvasta **Tompa Mihály**.

Nincsen hála,—nem szól enyészet
A sir hideg göröngyiről;
Csak por, mit porrá lenni késztet,
Csak az alak mit széttöről,
Hatalmában ez sincs egészen. . .
S milyen volt az eredeti?
Véső, ecset, művészi kézben:
A késő kornak hirdeti.

S mig a márvány a holt alakját
Mutatja némán, hidegen:
A kegyelet, forró szózatját.
Érdemeiről hallatja fenn;
A hála, azt diszesarnokokba,
Ezt a szivekbe helyezé,
Könnyű romlás amannak sorsa,
Örök tartósság emezé.

Im, e dicső fejedelmi asszony
Két századév hogy sirba szált;
De volt, ki sirjánál viraszszon,
S hallassa fenn-csengő szavát:
Emlékezet! az érdem édes,
Az érdem méltó magzata,
Attól e perc oly ünnepélyes,
Érzelminknek szót az ada.

Fejdelmi nő, az volt bizonynyal,
 Világ szerént, lélek szerént!
 Több díszet nem nyert bársony-biborral,
 De ő hintett ezekre fényt!
 Korát előzte, mint az égen
 A tündérhajnal a napot,
 Hogy akkor is ragyogjon, éljen:
 Midőn a nap lenyugodott.

Holófernes vérző fejével,
 Vagy a zászlót lengetve fent:
 Ragyoghat a nő hirnevével,
 Lehet bámult és ünnevelt;
 De más, igaz becsét mi adja:
 Lélekfőnség, sziv és kedély....
 Kicsiny, gyöngéd a menny harmatja,
 De benne áldást szült az éj.

Ilyen volt ő; — s mint címerében
 Fatörzsön zöld ág kanyarúl:
 Családja mellett, nagy tervében,
 Állott szelíd őrangyalúl.
 S fedé, ha gyult a harcok üszke,
 Szerencsében s ármány között:
 E szép, erős nemére büszke
 De végzet-teljes törzsösköt.

Mint nő s anya: hordott keresztet,
 Fogyatta kétség, siralom:
 Szeretteit féltetni kellett — — —
 Majd látni a ravatalon:
 És a búban, mit sorsa ráért:
 Sógár töré át a könyűt:
 Hőn buzgott a közügy javáért,
 Nagy lelke még termékenyült.

S mig földi tisztét vitte hiven:
 Lelkét a vallás emelé;
 Igy fut a földről fényes ivben
 A szivárvány az ég felé.
 Szomjuhozá a bölcseséget
 Mint Dél királyné asszonya;

S a tudományok mécese égett:
Olajat rá bőven hozza.

Nagy neve a történeté már,
Megőrzi emlékét a hon;
De rá nálunk legszebb repkény vár,
Mit hosszú éltű hála fon.
Ő a mienk! — Bölcsője álmát
E habmoraj s lég hozta itt;
Patak látta élte nagyságát,
Patak őrzi hült porait

Nagy mindenütt, lélekre, pólcra,
De legnagyobb, dicsőbb e helytt:
Nemes lelke itt gyűle gócba,
Hevet sugárt ide lövelt!
A közműveltség szent ügyének
Terhét hordá a női váll. —
Hála a jóknak, a kik éltek!
De ő nagyobb mindannyinál.

Gazdaggyá tett ő sok javában;
S mely most is áldást csepeget:
A meddő szirtek oldalában
Nytott buzgalmas kutfejet,
S édesgetvén: jött a tudós, bölcs,
Elhagyta értünk dus honát;
És tudomány, rend, szellem, erkölcs
Hozták meg Tempénk fénykorát.

Itt róla szól minden nyom és jel,
Reá utal a hagyomány;
Suttog a szellő is nevével
Lombok között napalkonyán.
S ha ajkunkon szó nem zendülne,
Ha volna keblünk fás, rideg:
Élte-s haltáról, megrendülve
Kiáltanának a kövek!

S mily élet ez! szent munka nélkül
Nem lenni bár egy percre sem!
És mily halál! mondhatni végül:

Te látod jól én Istenem!
 Hogy a mint kedves az anyának
 A kised, kit dajkál, emet:
 Oly kedves volt neked s hazámnak
 Szentelni éltem- s szívemet.

S midőn elhunyt: gyorsan jövének
 Az üldözés gyász napjai;
 Fejét a muzsák emberének
 Alig volt hol lehajtani;
 Az órjasok művét a törpék
 Vítették, tépték vakon s bután...
 De örvendjünk! szét még se törték...
 S derü jött a boru után...

S most, — a dicsőnek képmásáról
 Hulljon le a rejtő lepel!
 — Mintha jőne a más világról
 Alakja megdőbbent, emel; —
 A perc büvé, hatalmas fénye
 Rá életet játszodjanak. —
 Mintha homlok s kép szint cserélne,
 Mintha mozdulna az ajak!

Le a fátyolt! és homlokára
 Tegyük illatos koszorút!
 A mirtus-ág s a föld virága
 Méltóbb homlokra nem borul!
 S mint összekötve van szilárdan
 Mi lételünk s ő élete:
 E ritka ünnep hymnusában
 Hangozzék fent az ő neve!

És hangozzék fent, és fentebben
 Az urnak hála-énekünk!
 Mert nagy csudás történetekben
 Az ő kezére ismerünk!
 Vihar s örvény a gyenge bárkán
 Sokszor már már megosztzott;
 De ő a szélvészt megdorgálván:
 Parthoz vivé az árbocot.

Adott, míg elfolyt három század,
 Hiv őrállót, pásztort, vezért;
 S bizunk: hogy ilyen mindig támad
 A vallásért, az Istenért!
 Bizunk, bizunk: hogy mint erős vár,
 Mely az ő nevén nyugoszik:
 Fennáll iskolánk, — vihar jó bár —
 Fenn a késő századokig!

Adott: ki fákyaként világolt,
 S oszlott, foszlott, az éji rém...
 Ki szakgatá a sűrű fátyolt...
 Mely függe milliók szemén;
 Adott: kik a lélekszabadság
 Súlyos békóit tördelék,
 Kiknek, hogy hitők megtagadják:
 A máglya s bárd nem volt elég!

Sokszor gyermek- vagy gyöngé nővel
 Eszközle nagy történetet;
 A kis Dávid parittyá-kövel
 Végzé, a mért kiküldetett.
 Az urnak utain titok van...
 Óh ember, ezt szivedbe véd!
 És kicsinyekben és nagyokban:
 Imádd a bölcs gondviselést.

Végül hat, egészen egyenlően magyarosan öltözött városi kis leány közül egyik az emelvényről az ünnepély selyem zászlóját rövid beszéddel nyujtá át idősb báró Vay Miklósnak, mire megzendült a Szózat, a közönség oszlani kezdett.

A közebed három óra után kezdődött a főiskola kertében, az e célra készült deszkaszínpén 600 teríték vala. Az örökbecsű pohárköszöntések esti hét óráig tartottak; a mikor ugyanezen helyiség táncteremmé alakíttatván, tíz órakor elkezdődött a táncvigalom, melyben minden rangú és sorsú vendégeink egyenlően magyar öltözetben díszesen jelenvén meg, a különböző osztályok teljes összeolvadása által bálunk fényes, valóban sikerült vala. Elkelt 1245 beléptijegy.

NÉHAI FŐTISZTELETŰ

APOSTOL PÁL

SZUPERINTENDENS

GYÁSZÜNNEPÉLYE,

S EZZ KÖVETŐLEG

**A SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLA
HÁROMSZÁZADOS ÜNNEPE**

ÁLKALMÁVAL ELÉNEKELT DARABOK.

I.

KÖZÉNEK.

Jövel szent lélek ur Isten!

Töltsd bé sziveinket épen sat. sat.

(Ebből két vers énekeltetett).

KARÉNEKEK.**EGYHÁZI BESZÉD ELŐTT.**

Dall. Te benned bízunk eleitől fogva.

Isten! ki e nap magasztos örömet

A gyásznak árnyalád be fátyolával,

Emlékező szív csendes bánatával

Borúlunk íme elsőben is eléd.

Nyerjen ez nálad oly tetszést, atyánk,

Mint ha majd örvendőn száll föl imánk.

Figyelj kegygyel, ha egy már sirban nyugvó

Böles és erényes férfiről emlékszünk,

Ki hű szolgád volt s nekünk hű vezérünk,

Mikor hányaték is az egyházhajó.

Ah! ő a révet, bár volt már közel,

Te úgy akarván, nem érhette el.

De hiszszük: örvend e főpásztor, égi

Lakában is, nyájának biztonságán,

S te istenünk túl az élet csatáján

Oly békés kikötőt tárál föl neki,

Hol nyugszik a szél, csend van szüntelen,

Hol lelke boldogsága végtelen.

EGYHÁZI BESZÉD KÖZBEN.

Dall. Mért oly borús, oly néma esereg?
 Ki hosszú élte minden perceit
 Hon és egyház javára szentelé,
 Bátran, nyugodt lélekkel közelít
 A végső órakondulás elé;
 Tudván hogy mint fellelgebörűn a nap,
 Érdemsugári átszillámlanak
 A sirjában borongó éjszakán;
 S ne álljon bár márványszobor halmán:
     Őrzeni hálás nemzedék
     Ereklyeként emléketét.

EGYHÁZI BESZÉD UTÁN.

Dall. Itt nyugszik a nagy költő.
 Pihenj urnak felkente,
 Egyházunk volt hű őre!
 A hely, hol nyugszik tiszta, jó szíved,
 Szent lesz nekünk örökké,
 S hálás érzelmeink repülendnek felé.
 Nyugodj nemes bölcs férfi;
 Mig lesz csak egy kebel,
 Mely tud erényt méltatni,
 Nem lésszsz feledve el.
     Sirod felett
     Lengjen béke s csend.
     Békén nyugodj, óh nyugodj!
     Békén nyugodj, óh nyugodj!
     Békén nyugodj!

II.

ELŐÉNEK.

Üljetek örömnünnepet
 Üljetek, keresztyének!
 Ájtatosság s háláérzet
 Foglalja el szívetek.
 Isten, szerető atyánk
 Élhi hagyá iskolánk
 Háromszáz éven keresztül.
 Buzdúlj fel dicső szív, s örülj!

SZÓNOKLAT ELŐTT.

Dall. Erős várunk nekünk az Isten.

Áldott legyen az örök Isten!

Nem hagyja magát dicsőítlen,

Övéinek gondját viselvén.

Nagysága zeng a hála nyelvén.

Halandó nem árthat nekünk,

Mert ő mi velünk;

A ki ellenálljon,

Nincs a föld színen.

„Erős várunk nekünk az Isten“!

A nagy Istenben a mi hitünk,

Mi e hit szikláján építünk.

És bár le nem porlik is rólunk

Nyomorúságos véges voltunk:

Mégis vívunk emelt fővel,

Minden erővel;

Hitlenek országa

Dől gyászos éjbe.

„Megáll az Istennek igéje“.

Mi az, mit emberek beszélnek?

Kevés valónak, sok reménynek.

Mi e világnak java, rosza,

Ha eltörik a hit árboca?

Elváltozik az ég és föld

Az idő előtt.

Isten lelke marad

Örök akarat.

„Az ő országa mindenelőtt“!

SZÓNOKLAT UTÁN.

Dall. Örök Isten, égi dicső fenségben.

Elporlik, a mit embernek keze rak,

Nyomára sem lel majd az utókor.

Innen is elmúlhatnak e szent falak,

De csillagok jelzik helyét akkor.

Hol annyi elme nyert hitet, világot,

Nem hallgathat többé homály, némaság ott.

Virágozzék köztök erkölcs, tudomány,

Ifjú népét szállja ég kegyelme;

Boldogítsa bék, nehogy saját nyomán

Tévedezzen bujdosásra kelve.

Gyászidőkre keresztyén szív ne sirjon,

Rendületlen álljon fel e magyar Sion!

Sárospatak. Főiskolánkban az utó félévi vizsgák július 1—7 napjain tartattak, szokás szerint az egyházkerületi küldöttség előtt. Az igazgatóság által május havában szétküldözött „Vizsgák rendjéről” csak azon eltérés volt, hogy most, mint szokásban van, nem három, hanem egyszerre négy különböző osztályban és helyiségben vizsgáltattak az ifjak; e böcs intézkedés által főiskolánk növendékeit a háromszázados ünnepély napján már semmi teher és gond nem nyugtalanítja, szabadon élvezék az általános öröm és lelkesedés perceit. Egyedül azon szülék öröme vala némileg megzavarva, kiknek gyermekei osztályuk ismétlésére valának vizsga után ítélve. A tanárok nagy része indítványozá, hogy ily örök- emlékü iskolai évben, kegyelem útján bocsássa át a visszamaradt ifjakat osztályukba az előljáróság. Lesz-e sikere ezen indítványnak, vagy nem, az még kérdés.

A tiszáninneni reformált egyházkerület aratási közgyűlése július 9 s következő napjain tartatott Sárospatakon. Több megvitatott tárgyak között, egyházkerületünk a május 15-diki cs. k. legmagasb kéziratra, legmélyebb tisztelettel, de határozottan kimondá, hogy törvényes s autonómikus körében szabad működését nem fejedelmi engedmény s kegyadományként tekinti, hanem azt, mint eddig, ugy ezután is csak országos törvények, örök érvényű s fejedelmi eskük által is szentesített bekektések által szerzett jog alapon fogja gyakorolni. Minden egyházi és iskolai hatóságoknak felelősség terhe alatt meghagyta, hogy magukat minden eljárásaikra nézve az 1848 év előtti gyakorlathoz és szabályokhoz alkalmazzák.

Határoztatott továbbá, hogy a főiskola egyházi és világi gondnokai az oktatás és nevelés ügyét, az önkormányzat kívánal-

maihoz képest folytonosan éber figyelemmel kísérhessek: minden tanár különbség nélkül, tanítványainak tudományos és erkölcsi előmeneteléről a szorgalmi időszakok végeztével teljesen kimerítő iskolai tudósítást készítsen és pedig négy párban, s azokat az iskolai igazgatóság útján az egyházi, világi fő és aligondnok urakhoz felelet terhe alatt megküldje.

Mint hogy én egy testületet hibázhatatlannak nem tartok, szabadságot veszek magamnak e határozat gyakorlati oldaláról néhány szót mondani: A cs. k. helytartóság ilyforma tudósítást hónaponként tíz évig csak egy párban kért, mégis legtöbb tanintézetben a buzgó tanárra ez terhes vala, nem örömet tévé, mert általa a tudomány előbbrevitele s a gyermek szorgalma nem nevedett; többen pedig célszerűtlenségét átlátva, az egész következő sőt több évi relációt aratási szünetidő alatt elkészíték, ezután jó lélekkel azon édes álomban szendergének, hogy kötelességeiket híven teljesíték, mert a relációt mindig pontosan beadták. Egyházkerületi közgyűlésünk ily tudósítást nem egy, hanem négy párban követel ezentúl. Bizony nem lesz általa a kívánt cél elérve! Eddigi szokás szerint egyházi előjáróságunk félévi tudósítást kívánt és csak egy párban. Ha ez nem elég, talán célszerű lenne e részben némely helyvét, német, vagy francia iskolák példáját követni, mely is következő: Az egész évi tanterv, a tudományok szakaszainak megnevezésével, minden osztályok számára ki van nyomtatva; a tanár a tanterv keresztülvitelére köteleztetik; a cenzorok félévi vizsgakor nem azt kérdik tőle, hogy mit tanított, hanem azt vizsgálják, hogy a kötelezett tudományok szakaszait bevégezték-e tanítványai? A tanárok feletti ellenőrködésnek csak így és nem másként lehet sikere. Más nemzetek ezt találták célhoz vezető biztos útnak; ebben nekünk is lehetne őket követni.

Egyházkerületi közgyűlésünk az alakulandó generál-konvent tagjaivá választá: id. báró Vay Miklós főigondnok, Zsarnay Lajos szuperintendens, Hegedűs László, Edes Albert esperes, Ragályi Károly főiskolai aligondnok, és Bernát Zsigmond urakat.

Egyházkerületi főjegyzővé, 306 beadott szavazat közül 242 szavazattal egyházkerületi aljegyző Kun Bertalan miskolci lelkész ur választatott.

A sárospataki főiskolai papi állomásra, az erkölces tan s ehhez kapcsolt tudományok tanszékére általános s egyhangú felkiáltással, Könyves Tóth Mihály volt debreceni lelkész ur hivatott meg.

IRODALMI SZEMLE.

DICS-ÉNEKEK (Hymnuszok) folyó beszédben gyermekek számára, Angol nyelven szerzette Barbauld nő, franciára fordította Coquerel Athanáz, a francia 6. kiadásból magyar gyermekek számára fordította Baló Bénéjámín. Kapható Aradon Bettelheim testvéreknél. Ára 20 kr. uj pénzben. 125 lap.

E könyvecske Angolhonban családkönyv. Baló ur, mint az előszóban mondja, magyar nyelvre fordította azért, hogy birhassák a magyar apák és édes anyák is e ritka és drága irodalmi gyöngyöt, melynek kevés lapjain több valódi költészet vagy on, mint egy némely nagy verskötetben. És milyen költészet? Feleletül álljon itt a nagytudományú francia fordító előszavának egy része:

„Ezen dics-énekekben a vallásnak magasztos volta, fonséges igazságai, nagy ígéretei, és a természetnek sok és nagyszerű csodái oly felséges egyszerűséggel és világosan adatnak elő, hogy a gyermek is könnyen megérthesse és benne gyönyörködhessek. A mit a gyermek naponként járva, kelve és játéka közben lát, azzal fog itt vallásos szempontból viszonttalálkozni, a nélkül hogy kiragadtatnék gyermeteg gondolkodása és szokásaiból, megtanúlja a kegyeletnek bizonyos ünnepi érzelmét kapcsolni azokhoz. Az Isten mindenütt jelenléte, a gondviselés, a halál, a halhatlanság, az öröklét, mind ezen magas eszmék, melyeket egyszerűen előadni oly nehéz mint mélységökre behatni, kellemes, érthető, egyszerű pásztorias beszédben vagynak itt leírva. A családkör, a kunyhók jámbor életü és szorgalmas népéről vett rajzolatok, bájoló könnyűséggel vezetik itt a gyermeket az emberiség magasabb eszméjére, és annak köz atyja az Istenre. Ezen egyszerű s egyszersmind értelmes költői elmeművek a kellemnek és érdekességnek oly varázsával birnak, mely a gyermekkor multával is állandóan a szivben marad, és a gyermek lelkének bizonyos emelkedettséget, fonséget ad egész életére. Egy könyv ez, melyre az emlékezet édesdeden vissza-visszaszál.“

„Ezen dics-énekek, mint olvasás és szavalat-gyakorlatok is biztos sikerrel használhatók, sokkal inkább mint a versek, melyekkel a gyermek csupán emléktehetségét gyakorolja, s melyeknek rímei lelkét annyira igénybe veszik, hogy az eszmék merőben elvesznek. Ha valaki ezen énekekben itt ott a gyermekkor értelmét felülmulni látszó képeket, gondolatokat találna, gondolja meg: ezek arra számítvák, hogy a gyermek tudvágyát ébreszszék és alkalmat adjanak neki mindenféle tanulságos kérdésekre. Bölcsen ki kell választani azonban, mikor adhatjuk e könyvet a gyermek kezébe, s

inkább értelmi fejlődése fokát, mint évszámát kell tekinteni. Lényeges dolog nem feledni, hogy ezen mű rendszeres modorban fonként emelkedik egyik dics-énekről a másikra, a legegyszerűbb nézetek és gondolatokról a legfenségesebbekre.

A XV. Dics-ének eszmetartalma következő. I. Isten dicsőítése. II. Hálaadás minmagunkért és Isten magasztalása érző teremtményiért. III. Isten mindeneknek őriző pásztora. IV. Isten maga a tökéletesség. V. Isten gondviselése. VI. Isten mindenütt jelen van. VII. Szeretjük Istent, mert ő teremtett minden dolgokat, szeretjük Isten minden teremtményeit, mert azok is tőle származtak. VIII. A háznép vagy család, falu, város, ország, vagyis együtt véve földi világ igazgatása és kormányzása Isten által. IX. Isten jósága. X. Az ember lelke örök életre van rendelve. XI. A Vénus csillag, Fiastyúk, Güncöl, Sarkcsillag, Orion, Sirius, Tejút mind az örökévaló birodalmában van, azért imádni kell őt, mint a roppant világ nagy teremtőjét. XIII. Új életrei feltámadás. XII. Mulandóság. XIV. Jézus Krisztus meggyőzte a halált. XV. Örök élet.

Jó lélekkel ajánljuk e könyvecskét, mely nyelvünkre gyönyörű szép folyóssággal, nagyon értelmesen van áttéve, a szülék, nevelők, tanítók figyelmébe, megóvja ez a gyermeket az erkölcsi veszély mérge ellen; hitfelekezeti különbség nélkül lehet ezt használni a kisdedóvó intézetekben is, a sok rimes versek és mesék helyett. Köszönetet szavazunk a tisztelt fordítónak, hogy a nevelés s oktatás kezdetét e becses könyvecske kiadásával egyenesen a szülékre, különösen az édes anyákra ruházza. És igen bölcsen, mert a tanítók fáradozásának csak akkor lesz kívánt sikere, ha a szülék gyermekek erkölcsi nevelését annak idejében helyesen bevégezik.

PROTESTÁNS UJ ZSINATI TÖRVÉNYEK. A legközelebbi zsinatra megvitatási mintául készítette Blázy Lajos. Pest, 1860. Kiadja Osterlamm Károly.

A Protestáns egyházi és iskolai lap szerkesztőjének!

Nt. szerkesztő ur! A sajtó alól most kikerült „Prot uj zsinati törvények“ című újabb munkámról, illetőleg annak elve s tartalmáról: vajjon a zsinati gyűlés rende, az egyes papi s hivatalnokok utasítása; a tisztujítás sat. bent foglaltatik-e? továbbá, felhasználtam-e a patenst, s régibb zsinati törvényeket? sat. folyvást érkezvén hozzám tudakozódások nemcsak az ágostai, hanem helyét atyánkfiai részéről is: legcélszerűbbnek véltem, ha egyszer minden-

korra, s mindenkinek a szívesen olvasott Prot. egyh. s isk. Lap útján megfélelek, munkám tartalmának közlésével. Azért is bátor vagyok felkérni a t. szerkesztő urat, lenne szíves e soraimat, becses lapjában a legközelebbi alkalommal fölvenni.

Fentcímzett munkámat a prot. szabadelvűség, de a magyar prot. egyház igényeihez, s korszellemhez alkalmaztatva, — ám azért más nemzetiségek sértése nélkül, — dolgoztam ki, mind a két prot. felekezet használatára: továbbá felhasználtam úgy a patens, mint régi zsinati törvényekből mind azt, mi a jelenkor igényével megegyez, hasznos és szükséges; végre kiterjeszkedtem nemcsak a gyűlések s tisztujítás, hanem a hivatalnokok, egyes papok s követek utasításira, egyház- és iskolára, zsinat és ítélőszékekre, szóval mindenre mi a jelen közegyházat igénybe veszi, nem csupán okoskodással, hanem kész törvények formulázásával, azon célból; hogy ezen munka, ha ennél jobb, vagy más nem létezend, az egyes egyházaknak, mintegy megvitatási mintául kézbesíttessék, s ezt törölve, bővítve, javítva, alólról a legfelsőbb helyre, a zsinatra juttassák szinte közelvi mintául. Tartalma következő:

„Első rész.“ Egyházi törvények.

„Első fejezet.“ A gyűlésekről (conventus). Első szakasz: Helybeli egyházi gyűléseket (conventus localis) illető törvények.

I. A nagy közgyűlésről.

II. Az egyháztanács, presbitérium. Második szakasz: Az egyházmegyei vagy esperességi gyűlést, t. i. conv. senioralis. Harmadik szak.: Az egyházkerületi vagy püspöki gyűlést t. i. c. superintendenciális. — Negyedik szak.: Az egyetemes gyűlést t. i. c. generalis. — Ötödik szak.: A zsinatról, Synodus, mint törvényhozó gyűlésről. A legközelebbi zsinat teendői s előkészület.

„Második fejezet.“ Az egyházi ítélőszékeket (consistoria) illető törvények. — Első szakasz: Az egyházmegyei, vagyis első folyamodású székről. Forum, vel consist. seniorale. — Második szak.: Az egyházkerületi vagyis feljebbviteli székről. F. vel c. superintendenciale. — Harmadik szak.: Az egyetemes, vagyis felvizsgálati szék: F. v. c. generale. — Negyedik szak.: Az egyházi fegyről. — Ötödik szak.: A házassági ügyről.

„Harmadik fejezet.“ Egyes hivatalokat s ezek tisztviselőit illető törvények. — Első szak.: Felügyelők, mint nem papi elnökök. — Inspectores. — Második szak.: Fő- s alesperesek. Harmadik szak.: Püspökök s helyetteseik. — Negyedik szak.: az egyházi jegyzők. Ötödik szak. A pénztárakat il. törv. — Hatodik szak.: Özvegy-árvai gyám- s nyugintézet. — Hetedik sz. A pénztárnokokat i. t. —

Nyolcadik szak.: Körlelkészek. Decani. — Kilencedik szak.: Papsegédek vagy káplánok.

„Negyedik fejezet.“ Az egyes papok jogaik s köteleiokről. Első szak. A meghívásról. — Második szak.: A tanításról. — Harmadik szak.: A közistenitiszteletről. — Negyedik szak.: Az ünnepekről. — Ötödik sz. A szentségekről. — Hatodik sz. Más szertartásokról. I. Házasságról. II. Temetkezésről. III. Foglyokról. IV. Avatásról. V. Áttérésről.

Hetedik szak. Az anyakönyvekről. — Nyolcadik sz. A katonaságról. — Kilencedik sz. Az idegenekről. — Tizedik sz. Az iskola s tanító irányában. — Tizenegyedik sz. Az egyház és hallgatók iránt i. t.

„Második rész.“ Iskolai törvények. Első szakasz. Bölcsődék, kisdóvodák. — Második sz. Elemiiskolák. — Harmadik sz. Vasárnapiiskola. — Negyedik sz. Műtanodák. — Ötödik sz. Magasb tudományú tanodákról. Hatodik sz. Az iskolák kormányzásáról s fenntartásáról. — Hetedik sz. Az iskolatanítók jogairól s köteleiokről. — Nyolcadik sz. A legfőbb egyházi tanács, vagyis az uralkodó Felség, mint főfelügyelő, és a prot. egyház közti közbesítő — csak is ennyiben — egyházi osztályról. Blázy.

Jelen szállítmányunkkal küldjük, ígéretünk szerint t. c. előfizetőink részére mellékletül, a multban kitűnő magyar protestáns férfiak arcképcsarnokából néhai VAY JÓZSEF arcképét.

Szerk.

A SÁROSPATAKI FÜZETEK negyedik évfolyamának (1860. jan.—dec.) ára, hatvan nagy iven, tíz szállítmányban, egész évre postai szétküldéssel 6 uj forint, tőlünk elhordva 5 forint; félévre postán 3 for. posta nélkül 2 for. 50 kr. Kapható még a **Sárospataki Füzetek** első folyamának második fele helyben 2 for. 50 kr. Második folyam 5 fr. A harmadik évfolyam egészen 2 fr. 50 kr. uj pénzben.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

HELVETIAE SVETICA

HELVETIAE SVETICA

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

AUGUSZTUS 15. 1860.

BENEKE EDUÁRD FRIGYES ÉLETRAJZA.

A következő rövid életrajznak célja megismertetni az olvasóval egy férfit, a ki a német bölcsészeti és nevelészeti irodalom terén halhatatlan érdemeket vívott ki, és a kinek lélektani elveit mindenki, a ki az oktatás és nevelés szent ügyében fáradozván, józan és célhoz vezető elvek vezéresilágát keresi, magáévá tenni kénytelen. Beneke Eduárd Frigyes ezen nagy férfi neve. Ő az „új lélektan“ alapítója, az eredeti, szellemdús bölcsész, a ki a nevelők sorában is oly kitűnő helyt foglal el, megérdemli, hogy számára rövid időre igénybe vegyük az olvasó figyelmét.

Született Berlinben 1798. febr. 17-én. Atyja törvényszéki biztos volt és udvari fiskális. Első kiképzését nyere Hartung tanár intézetében, míg 12 éves korában a Bernhardi alatt igen virágzó Friedrich-Werderi gimnáziumba lépett. A régi nyelvekben akkor B. már annyira haladott volt, hogy mindjárt a főtanoda 3-ik osztályába tehették. Gyors kifejlődésére igen jótékonyan hatott azon körülmény, hogy csak 12 volt ezen osztály akkori revendékeinek száma. Bernhardi maga pedig az ifjú Beneke szellemi kiképzését hathatósan előmozdítá az által, hogy fejtegetvén Szofoklest és Horácius szatiráit, szellemdús előadásaiiban nemcsak egyáltalában gondolkodásra, hanem névszerint bölcselkedő, filozófiai gondolkodásra erőlyesen serkenté tanítványait.

Kitűnő sikerrel bevégezvén tanulmányait ezen intézetben, B. az 1815-iki hadjáratban részt vett mint tagja egy önkénytes vadászcapatnak. Aztán 1816. husvétkor beíratta magát a hálai egyetemen, theológiai pályára szánván magát. Csak egy évet töltött itt, melyben különféle és igen szorgalmas tanulmányok foglalatostkodtának. Az ó testamentom alapnyelvét a hébert tökéletesen magáévá tenni szándékozván, megkezdé e tanulmányt, és magánórákban Gesenius alatt az arab nyelvet gyakorlá. A mellett szorgalmasan hallgatá a többi szakjához tartozó előadásokat és buzgó tagja volt a Gesenius által vezetett ekszegetikai társaságnak és Knapp tanár theológiai szemináriumának. Szorgalma és kitűnő tehetsége nem sokára fényes elismerésre talált. Egy munkálatja, mely a sz. írás használatát tárgyalá, és egy második „Jób könyvének koráról“ már az első fél évben pályadíjt nyert. Ezen sikerdús theológiai törekvések mellett el nem hanyagolá a bölcsészeti munkák mélyebb tanulmányozását, melyre benső vonzalma s hajlama serkenté.

Husvétkor 1817-ben Hálát Berlinnel cserélé fel, hol Schleiermacher szellemdús előadásai új indokul szolgáltak neki, nagyobb mérvben fordítani szorgalmát a bölcsészetre. Már közel volt B. ahoz, megkezdeni egy theológus gyakorlati pályáját, mert már több ízben szónokolt és hatalmas előkészületeket tett volt a konzisztórium előtti vizsgálat letételére. Ekkor történt, hogy egy vasárnap templomba menvén ücsöcsével az úton a bölcsészetről kezdenek beszélgetni. E főtudománynak szánakozásra méltó elhanyagolt állapota, a temérdek tévedések és ábrándozások, melyekben bővölködött, annak szükséges volta, hogy más és célhoz vezetőbb úton oldassanak meg e tudomány nagy feladatai, valamint az ezekből eredő kötelességünk nekie szentelni magunkat, ha erre hivatást és erőt érzünk magunkban, ezek voltak azon gondolatok, melyek főkép foglalatostkodtának a két testvért, és Beneke oly igen elmerült e tárgyba, hogy a templomba érkezvén a jeles szónoklatból egy szót sem hallott. A templomból kilépván szilárdul el volt határozva, egész erejét a filozófiának szentelni e pillanattól fogva. E célból már a következő napon bejelentvén magát a bölcsészeti tanárkar dékánjánál, két hónap alatt (1820. aug. 9-én) mint egyetemi magántanító lépett fel. Nem lett volna lehetséges e gyors siker, ha magát már be nem mu-

tatta volna a tudós közönségnek két dolgozata által mint egy férfit, a ki szaktudományát tökéletesen sajátjává tette. E két munkálatban azon új irány, melyet B. mint bölcseész követett, immár észrevehető alapvonásaiban.

De Benekén is csakhamar megvalósult azon tapasztalás, hogy új igazságok sokáig nem maradhatnak bántatlanul, s hogy terjesztőjüknek mindig több kevesebb viszonytagságokkal kell megküzdenie. Az 1821-iki télben már tetemes hallgatóság gyűlt volt tanárunk körül, midőn egyszerre a következő nyári félév elején a minisztérium betiltá előadásait.

Annál szembetűnőbb volt ezen intézkedés, melynek indokait egyébiránt még máig is valami titkos homály fedi, mivel erre B. maga politikai magatartása által koránt sem adott vala alkalmat. Sőt a porosz minisztérium igen jól tudta, hogy B. soha politikai szövetségekben részt nem vett, hanem mindig és kiválólag buzgó tanítványa volt a tudományoknak.

Hat ízben folyamodott B. a hatósághoz, kérvén, adnák elő azon okokat, melyeknél fogva betiltattak előadásai, vagy engednék meg, hogy védelmezhesse magát. Felelet nélkül maradt, noha a hatodik folyamodvány maga a király személyéhez vala intézve. Egy más kérelemlevél, melyet B. részére az egyetemi tanárkar intézett a hatósághoz, nem méltatott figyelemre. Mindezeknek következményei sajnosak voltak Benekére nézve. A weimari konzisztóriumnak szándéka volt őt Fries helyébe rendes tanárnak meghívni Jenába. De mivel politikai indokokból eredettnak hitték a minisztériumnak említett tilalmát, B meghívásával késedelmeztek. Így tehát a félreismeret férfi egy külföldi egyetemhez kénytelenül folyamodni, miután csaknem 2 évig hiába várt ama tilalom megszüntetésére. Az 1824-ik év január havában Göttingába ment mint magántanító. Itt nemcsak a bölcsezeti kar hanem a kormány részéről is nyájas fogadtatásnak örülhetett. Ugyanitt irta azon munkát, melyet mint bölcsezeti buvárkodásai alapját és minden valódi nevelészet sarkkövét tekinthetjük. Értjük e két összetartozó munkáját: „Lélektani vázlatok“ (Psychologische Skizzen) és „A lélek és test közötti viszonyról“.

Azalatt Berlinben mindinkább meggyőződhettek arról, hogy méltatlanul bántak vele. E volt oka, hogy midőn őt

1827. husvét ünnepén családi viszonyok visszahívák Berlinbe, ő az egyetemen tartandó előadásaira újra megnyeré az engedelmet. De mily lényeges változás történt minden viszonyokban, midőn ekkép 5 év lefolyta után régi állásába helyeztetett. A bölcsészeti profeszorok száma tetemesen szaporodott vala. Mindnyájan Hegelnek voltak tanítványai, tehát férfiak, a kiknek filozófiájához tökéletes ellentétben állanak B. vizsgálatai. Mindazonáltal előadásaira mindig számosabb hallgatók gyülekeztek, míg végre Hegel halála után 1832-ben profeszornak neveztetett ki. Ezentúl még 22 évig, t. i. az 1854-ik év március elsejéig szüntelen folytatta előadásait, egyszersmind munkákat szerkesztvén, melyek méltán vonták az „új filozófiára“ a közfigyelmet.

Beneke életmódja rendes volt és nagyon egyszerű. Keveset bibelődött avval, hogy mi jött az asztalára. Ha igen kedvetlen idő nem akadályozta, mindennap kísétált a szabadba. Azon örömet, melyet talált a természet szépségeinek élvezetében, bárki irányában szerette nyilatkoztatni, a ki őt az ily séták alkalmával kíséré.

A nyári szünnapokat többnyire a Hare hegy kellem-dűs tájékán, Suderode helységében tölté, a honnan olykor gyalog kirándulásokban találta örömet hegyen, völgyön át. Valamint a természet, úgy a zene szépségeiben is gyönyörködött, ámbár maga soha sem gyakorlotta e szép művészetet.

Mikép érzett és élt a keresztyén vallás szellemében, ki-világlik abból, hogy ellenségeinek megbocsátott, mentegette ellenfeleit, és gyors vigaszt és segílyt nyujtott ott, a hol szükségét látott.

A családi élet mély vonzerővel birt Benekére nézve. És mégis nőtlen maradt; mert csekély jövedelme nem engedé, hogy önálló háztartást alapítson. Hasonlókép nőtlen ücscsének, (a ki mintszentszéki tanácsos és segédpap most is él Berlinben), köszönheté Beneke, hogy külső viszonyait és helyzetét utolsó órájáig igen kellemesnek nevezheté. A két együtt lakó testvér közti viszony oly forma volt, hogy ritkán érzé B. saját tűzhelye nélkülözését. A ki szerencsés lehetett saját szemeivel kísérhetni e testvéri együttélést, az valóban szívéből örülhetett azon: mily közvetlen és szívélyesen vett részt az egyik testvér mindenben, a mi a másikat illette, mily gyöngéd volt a kölcsönös figyelem és odaadás. Ter-

mészetes, hogy gyakorlati dolgokban a tulsuly az ifjabbik részére hajlott, míg bölcsészünk időt nyert tudományos kutatásait folytathatni és e buvárkodás eredményeit számos munkákban közzé tehetni.

Ha olykor felkereste rokonai és barátinak családi körét, szíves örömmel fogadtatott. Örömet beszélgetett vele ily körökben mindenki arról, a mit az alatt tapasztalt; mert B. legtisztább rokonérzéséről kiki meg lehetett győződve. E családokban felvidítésának főtárgyai voltak a gyermekek, kiknek kifejlődésében élénk részt vett.

Élete utolsó éveiben került az estveli társaságokat. Igen felizgatók, a mint mondá. Ugyanazon okból a kedvelt teát estve egy tányér levessel cserélé fel. Mindazáltal és noha igen mértékletesen élt és folytonos tekintettel volt már gyengült egészségére, álmotalausága az 1854-iki télben növekedett. Tetemes fogyatkozását érezvén erejének, végre Mittler könyvárusnak kijelenteni kényszerült, miszerint testileg gyöngébbnek érzi magát, mintsem folytathatná negyedévi folyóiratát: „Archiv für die pragmatische Psychologie“, mely a lélektant az életre való alkalmazásban tárgyalja.

E folyóirat 3 éves folyamában jelesen kidolgozott cikkeknek hosszú sorát tartalmazza. A különféle tárgyak szerencsés választása és az irmodor rendkívüli elevensége és elméssége erős bizonyságul szolgálnak azon balvélemény ellen; mi szerint B. betegsége lelkében vette legyen eredetét. Sőt ellenkezőleg: itten szelleme úgy szólván megifjúltnak mutatkozott.

Betegségének fészke okvetlen testében rejlett. De ezt felfedezni nem sikerült az orvosok hű fáradságának. Mindazáltal és ámbár csak nagy nehézséggel folytathatá fölolvásait, ezeket még sem szüntette meg az 1853³/₄-iki téli félévben. Hallgatói, kik közé e sorok írója is tartozni szerencsés volt, csak sejtették mélyebb szenvedéseit. Mert több ízben kérdezé az előadások közt B., hogy elég világosak-e fejtegetései?

Szokott életmódját folytatva 1854. febr. 28-án egy rokon családot meglátogató szerencsét kívánt a házi asszonynak születése napjára. Noha egészségi állapotjára nézve panasza volt, mégis beszédes, résztvevő, eleven és korántsem oly hangulatban volt, mely az előbbitől észrevehetőleg kü-

lönbözött volna. A következő napon március 1-én előadása volt délutáni 4 és 5 óra közt. 4 órakor magam voltam nála Neigeboren barátommal együtt, s ő oly fogulatlan szíves-séggel fogadott, mint mindenkor az előtt. Elbúcsuzván tőle kíséretünket ajánlók. De ő még valami kis dolgot végezni akart, s különben úgy nyilatkozott, miként igen jól érzi magát. Öt óra felé az egyetemi épületbe menendő, felülté ücsse tanácsára prémes öltönyét, magához vette füzeteit, szóval olyannak mutatkozott mint máskor. Elment hazul-ról és e pillanat óta eltűnt az élők sorából. Másnap jó reggel bekopogott szobánkba, a hol N. barátommal laktam, egy ismeretlen ur, és bemutatván magát mint B. ücsesét, kérde-zé: nem tudnók-e hová lett legyen bátyja, a ki tegnap óta nem jött haza. Rémülésünk leirhatlan volt, gyászérzelmünk tartós és mély e szörnyű veszteségen. Minden nyomozások a berlini rendőrség részéről hasztalanoknak mutatkoztak. Né-melyek Benekét hat óra felé ama végzettelmes napon a zoolo-giai kert közelében látták; később kalapja, kabátja és kez-tyűi két charlottenburgi kézművesnél találtattak, a kik is, noha siker nélkül, kérdőre vonattak. Sok körülményt, név-szerint Beneke halálának nemét, máig is homály fedí.

A fáradhatlan buvárt és tanítót, a félreismert nemes lelkű szenvedőt, a becsületes férfit, a ki ily titokteljes módon vált el mitőlünk, rövid vonásokkal imigy jellemzi Schmidt: Egyesülve találtatott Benekében az önálló, eredeti bölcsész szelleme, a tiszta, áldozatra kész szeretettől áthatott, minden csalfaság nélküli kedély, és a szilárd akarat, mely nem külső haszon vagy kár, hanem csak benső meggyőződés ál-tal vezettetett. *)

Kórodi Lajos.

---

*) Szívesen megnyitnók ismertető előtt Füzeteinket, ha Beneke böl-csészeti és növeléstani elveit is közlené.

Szerk.

ÚNIÓVITÁLY

A HAZAI R. KATH. ÉS PROTESTÁNSOK KÖZT

1822—27.

(Második közlés).

III.

Az únióvitály sajátképeni folyama.

(Guzmics Izidor, Papp István, Szikszai Bénéámin' és többek munkái).

A tolerancia-beszédekre még ugyanazon 1822-ik évben felelt a r. kathólikusok részéről Guzmics Izidor ily című munkával: „A keresztényeknek vallásbeli egyesülésekről irt levelek az evangyéliomi ker. toleranciának védelmezőjéhez. Pesten Petrózai Trattner János Tamás betűivel és költségével 1822“ 98 lapon.

Már maga azon körülmény, hogy a magyar tudományosságnak s a r. kath. hitbuzgalomnak egyik legtekintélyesebb bajnoka, az irodalmi nevérol is eléggé ismert és tisztelt pannonhegyi szerzetes lépett ki síkra a tolerancia-beszédek ellen, mutatja azoknak a r. kathólikusok irányában gyakorolt rázkódtató hatását.

Guzmics 12 levelekben rostálja a tolerancia-beszédeket. Leveleit ily megszólítással: „Krisztusban és hazámban szerettem barátom“! a tolerancia-beszédek szerzőjéhez intézi, kit bár meg nem nevez, de úgy látszik jól ismer.

Az 1-ső levél mintegy bevezető része a többinek. Kijelenti ebben G. I. miszerint hiszi, hogy a tolerancia szerzőjében is a haza boldogságaérti jó igyekezet dolgozik; de egymástól e célra vezető módokban különböznek, a mennyiben ő a vallási egyesülést lehetőnek, hasznosnak, sőt a nemzet és haza érdekében szükségesnek is véli s nem is csupán a szereteten, hanem a közös hiten alapítandónak tartja.

A 2-ik levélben azt mutogatja, hogy bár sok a vallásbeli különbség s bár a bölcészek soha sem fognak egymás-

sal megegyezni: de azért a vallási unió főleg hazánkban, hol a hitetlen filozófusoknak soha sem volt valami gazdag aratásuk, és a hol egy törvényttest, egy nemzeti lélek fűz össze mindnyájunkat, megtörténhetik s az erre vezető eszköz az apostoli, azaz buzgó, de erőszakoskodás nélküli térítés.

A 3, 4 és 5-ik levélben sorra cáfolja az első tolerancia-beszéd első részében tett állításokat, azt igyekeztván megmutatni, hogy sem érzéseink, ismereteink és ítéllettételeink különbözősége (minthogy azok nem magukra a tárgyakra, hanem csak azoknak alakjára különböznek egymástól); sem a nevelés, műveltség, uralkodó erkölcsök és az éghajlat különböző volta; sem pedig az őseink vallásához ragaszkodás nem tehetik lehetetlenné a vallási uniót. Vannak a helyes vallásnak kritériumai, melyekből kitűnik, hogy a r. kath. vallás a leghelyesebb vallás, és így arra kell uniólódunk. A r. kath. egyház fog valamit a fenyíték és külső rendtartások dolgában engedhetni. S hogy csakugyan a r. kath. vallás a leghelyesebb vallás, erről tanúskodik a tanítói rendnek az apostolok idejétől szakadatlanul lehuzódó láncolata. Jézus nem az írást rendelte religiója forrásaul, mert hiszen mint Verenfélz is mondja a bibliáról: „hic liber est in quo quaerit sua dogmata quisque; invenit et pariter dogmata quisque sua“; hanem rendelte a tanítói rendet vagy tanító egyházat, mely az apostoloiktól kezdve híven adja át, mint szent hagyományt a religió igazi értelmét. Ezen tanítói rend pedig, mely apostoli leszármazással bír, egyedül a r. kath. egyházban létezik, következöleg a r. kath. egyházban lehet és kell egyesülni. Mihelyt az írást megvan a közegyetértés, hogy ezen tanítóegyház különös gondviselés befolyása alatt állván, a vallási tanításokban csalódhatlan: akkor a vallás bármely pontjaira nézve az egyértelemre juthatás végett elég csupán annyit tudni, hogy azok a tanítóegyház tanítmányai-e?

A 6 — 9. levél az első tolerancia-beszéd 2-ik részére felel, védelmére kelvén a térítőknek. Különbséget kell, úgy mond G. I., tenni a szabados és nem szabados térítés között; mert hiszen Krisztus maga is térítő volt, sőt a tolerancia szerzője is, midőn beszédeit kiadván, másokat a maga részére kíván vonni, tulajdonképen térítói szerepbe lép. „Ha már a többi felekezetbeli térítőknek nem kegyelmeztél, így szól G. I. a

49-ik lapon B. G.-hoz méltány lett volna kegyelmezned a kath. térítőknak, ha különben ártatlan úton teszik a megtérítésnek munkáját. Mert a kathólikus hitének igazságáról tökéletesen meg van győződve, nincs pedig a nem kathólikus, mint tennen tanúbizonyságod mutatja, melyből kitetszik, hogy a hit eránt egész részvétlenséggel viseltetel. A kathólikus tehát lelkiismerete szerint cselekszik, mikor térít. De még azért is igazságos ez a kivétel, hogy mikor a kathólikus egy más felekezetből térít meg valakit, nem egyebet cselekszik, hanem anyaszentegyházának kebeléből kiragadt juhot téríti abba ismét vissza, a más felekezetbeli ellenben minden térítésével új igazságtalan rablást követ el. Merész eszmeugrással B. G.-nak azon állításából, hogy a térítő megfosztja a prozelitust előbbi hitétől, boldogságától, azt akarja kihozni, hogy tehát a királynak sem kellene alattvalói boldogságáról gondoskodnia, sem az alattvalóknak nem kellene a király irányában engedelmeskedniök. Továbbá, ha u. m. az áttért csak hipokritává lesz s még gyermekei is azok lesznek; úgy mint volt Luther, Kálvin, és mik vagyunk mi is, hanemha hipokriták? Az sem következik, hogy a gyermekségben beszívott nézetekhez az ember még öregségében is mindenkor konokul ragaszkodnék. Megtörténhetik tehát a vallásváltoztatás, meg az únió; és ez a polgári társaság közboldogsága tekintetéből felette ohajtandó is, különösen édes magyar hazánkban, hogy a vallási egység köteléke által még szorosabban legyünk egymáshoz fűzve. A vallási egyesülésre nézve pedig nemcsak szeretetben, de hitbeni közösség is kívántatik, sőt hitbeli egység nélkül a szeretetbeli sem létezhetik.

Ezek G. I. okoskodásai s cáfolatai a toleranciáról mondott első beszédre.

A 10—12-ik levélben a második tolerancia-beszédre válaszol, de már nem oly tűzetesen és pontonként, mint az elsőre, hanem inkább csak egyes állításokra szorítkozólag. B. G. felől itt némi elismeréssel kíván szólni, azt mondván: „ha már egyszer közünkbe vettetett az egyenetlenség almája, iparkodjunk annak keserűségét enyhíteni. Ezt cselekedtet te jelen predikációdnak folyamában; a miért vedd minden jóknak szíves köszöneteket“. (77 l.) B. G. ellen azt állítja, hogy valódi csendességre és boldogságra hitbeli egyesülés nélkül el nem juthatunk; mert a hit boldogságunknak

alapfeltétele. Ugyde az igazi jézusi hit csak egy; ez pedig a r. kath. vallásban van meg: ennél fogva ezen vallásra kell minden vallásfelekezetűeknek úniálódniok. Az állam a vallási és egyházi állapotok iránt merőben közönyös nem lehet; a kath. vallásra és egyházra ugyan semmi tényleges befolyást sincs joga annak gyakorolnia; de azt kötelessége eszközölni, hogy egyéb vallásfelekezetek a katholika egyházba beolvasztassanak. A ker. toleranciát nem lehet úgy értelmezni, hogy az egyház az evangéliommal ellenkező nézeteket is tolerálja; hiszen ekkor közönyössé válnék az igazság iránt. Az egyháznak a tévelygő megtérítésén folytonosan kell munkálkodnia, azonban csak a tanítás szabados fegyverével. Végül felhívja B. G-t vele együtt imádkozni a vallásbeli egyesülésért „a magyarok dicső Istenéhez“.

Egy utójegyzékben javasolja a vallási egyesülés létesíthetésére, hogy hazánkban annyi különös katedrát kellene felállítani, a hány féle a ker. vallás, s ezek közül mindenikben elő kellene adni a fenálló váltanokat, de oly célból, hogy azon iskolai tanítás által az egyesülés útja egyengettetnék meg. Az ily intézet tanítói nyílt eszű és szívű férfiak, tanulóí pedig az ifjúságnak és a népnek leendő oktatóí lennének.

Guzmics Izidor munkáját lehető rövidséggel s jellemzőbb vonásaiban kimerítőleg felmutattuk. Fölösleges itt nekünk az ő állításait nyomról nyomra kísérnünk cáfolatainkkal; munkájáról tehát inkább csak általánosságban kívánjuk észtevételeinket elmondani.

G. I. irodalmi könnyűséggel, tudományos alapossággal s polémiai rafineriával harcol ellenfele ellen. A tolerancia-beszédek gyenge oldalait gondosan felkeresi s ügyesen felhasználja annak bebizonyítására, hogy a vallási únió nemcsak lehetséges, hanem szükséges is. Azonban munkája már alapjában is hibás, a mennyiben kizárólagos r. kath. célzatok által vezettetik mindenütt s így a vallási únió felől sincsenek őszinte és elfogúlatlan nézetei. Ő a vallási únió alatt a protestánsoknak r. kathólizálását sürgeti s a mily jogosan ő azt teheti, ugyanazon, sőt tán még több jögon sürgethetnék a protestánsok is a r. kathólikusoknak protestantizálását. Ilyen igény mellett nem únió, hanem abszorpció jöhetne csak létre. G. I. ugy szeretné magát feltüntetni, mint a ki merőben szabadelvű gondolkodással bír, holott

pedig ő oly erősen kíván megvédeni minden pontot a r. kath. religióban, mint akármely elfogúlt minorita szerzetes. De nem lehet győző hatású G. I. munkája protestánsra nézve azért sem, mert az a tanítóegyházról felállított azon r. kath. nézet alapjára van fektetve, melyre a reformáció mindjárt kezdetben eléggé megfelelt. Átalában a r. kath. polémikusoknak legbelsőbb bástyájuk és menedékük mindenkor a tanítói rend apostoli származatáról és csalódhatlanságáról szóló egyházi tan; ezt szokták ők vitatni, valahányszor a protestánsok ellen komolyabb harcot kezdenek; de e tant a prot. egyház elvetette. S míg ily elvi ellentét forog fen a r. kath. és prot. vallások között, nagyon bajos azoknak úniálásáról még csak álmodozni is, kivévén ha olyan értelemben vétetik az únió, mint azt G. I. előadta. Hogy G. I. a vallási úniót, azaz szerinte a kathólizálást, annál fontosabbá tegye a protestánsok előtt s azt azoknak rokonszenvébe mintegy belopja, összeköti azt a magyar nemzetiség és hazafiúság kérdésével, jól tudván, hogy a magyar emberre épen e ponton lehet legnagyobb hatást gyakorolni. A nemzeti egység, a hazafiúi összetartás, nem az egy vallás, hanem a nemzeti s hazai közérdekekbeni kölesönös találkozás által föltételeztetik. A szentimentáliskodásban, mely azon kor íróinak átalában divatmodora vala, tetszeleg G. I. önmagának; de nála a szentimentáliskodás bárányszőre alól is nagyon kitűnik az élesen gúnyolódó s ellenfelét nevetségessé tenni akaró igyekezet farkasa. Igyekszik látszólag a legjobb s legszelídebb keresztyéni hangulatot s méltányosságot tanusítani ellenfele iránt, hogy a jó hiszemű olvasó előtt még a nagy lelkűség szerepében is tűnhessék fel; holott pedig nála is megvan azon legtöbb polémikusok közös gyarlósága, hogy ellenfelének állításait, ha lehet, készakarva el is ferdíti s így épen az által, hogy ellenfelét minden ponton visszaverni igyekszik, vesztí el legbizonyosabban a csatát.

Nem ugyan egyenesen Guzmics munkájára cáfolatúl, de mégis a r. kath. térítgetés és a vallási únió ellen szolgáló feleletül adott ki Báthori Gábor szuperintendens egy újabb predikációt ily cím alatt: „Lehet-e, van-e egyedülidvezítő ekklezsia? ha lehets van, hol van, melyik az? Pesten Petrózai Tratner J. T. betűivel 1822“ 26 l. E beszédnek, melynek alapigéje Csel. X:

34, 35, célja kimutatni, mily helytelen dolog a térítgetés igazolásaul azt hozni fel, hogy egy az üdvezítő ekklézsia, és az r. kathólíka. Hiszen, ugymond, mindenik ekklézsiában, a rómaít sem véve ki, el lehet kárhozni; míg ellenben mindenik ekklézsiában lehet üdvezülni, csak jót cselekedjék. Ne szorítsuk Isten országát, az üdvezítő ekklézsiát Rómához, Genevához vagy Augsburghoz; nem neked kell az üdvezítő egyházban lenned, hanem annak te benned. Miért mennénk ki tehát üdvességkeresés végett abból az egyházból, melynek tagjai vagyunk? Ha a jó cselekedetekben való állhatatossággal keressük azt, a mi egyházunkban bizonyosan üdvezülnünk, a nélkül pedig semmi egyház boldogokká nem tehet. Sőt még a pogányok is, ha jót cselekedtek, üdvezülhetnek. Mert ha felteszszük is, hogy azokban nines hit, mit árt az nekik, ha azok Jakab apostollal így szólhatnak: „te neked hited van, nekem cselekedeteim vannak. Mutasd meg te nekem a te hitedet cselekedeteidből; én megmutatom a hit helyett az én cselekedeteimet“.

Ezen beszédre sem késett a r. kathólikusok részérőli cáfoló felelet ily cím alatt: „Vizsgálata azon predikációnak: Lehet-e, van-e egyedül üdvezítő ekklézsia? Pesten Eggenberger József költségén 1822. Irta Á. J. (Ágoston János) 24 l.“ jelent meg egy szenvedélyes és minden kimélyt s illedelmet félretevő cáfirat, melyben B. G. racionalista bőrébe öltözött latitudináriusnak, majd gúnyosan kedves predikátor urnak neveztetik, sőt kenyere megfőszásával is fenyegettetik, szerző védi a térítést s elég nyíltsággal kijelenti, hogy bizony ők azzal nem is hagynak fel; azután azt mutogatja, hogy lehet és van egyedül üdvezítő egyház, és ezen egyedül üdvezítő egyház „privilegyiomának“ kizárólagos birtokában a r. kath. egyház van.

E röpirat szerzője nem sokára adott kiegy már sokkal szelídebb modorú s egészen Guzmics munkája szellemében készült másröpiratot is ily cím alatt: „Megbővített mágnes vagy is kifejtése azon tiszta igazságoknak, melyek indító okúl szolgálhatnak minden kerfelekezetbeli magyaroknak arra, hogy az igaz, nemzeti, római ker. kath. religióban, anyaszentegyházban egyesüljenek. Irta Ágoston János phil. doktor s a magy. kir. universitástagja. Pes-

ten Eggenberger József költségén 1823. 51 lap“. Szerző előadja előbeszédében, hogy őt e munka írására azon református férfiú példája indította, ki „Mágnés“ című munkájában hitfeleit a nemzeti magyar ker. kath. anyaszentegyházzal egyesülésre szólította fel. Mint filozófia doktora filozófiát veszi fel tárgyát, abból indulván ki, hogy az egység mind az igazság ismeretének, mind az erkölcsi tökéletességnek feltétele. Mindenütt, ugymond a szerző, a természeti világban, a társasági életben egységet, egységre törekvést látunk; hát csak a religióban maradjuk-e egyesülés nélkül, holott pedig maga a sz. írat is elismeri, sőt követeli a religiobani egységnek szükségét? Mi gátolhat e szerint bennünket magyarokat, kiknek egy királyunk, egy nemzetünk, egy konstitúciónk, egy törvénytestünk van s kik ugyanazon egy nemes familiának tagjai vagyunk, hogy egyesüljünk a r. kath. religióban, abban a religióban mely nemzeti, konstitucionális, azaz, a konstitúcióval egy időben származott, azzal összeforrott religiója a magyarnak! Csodálkozik azon, hogy oly két rendkívül indúlatos ember, idegen föld szülöttjei (Luther, Kálvin) a mi vallási egységünket megháboríthatták. Végül a r. kath. vallás és egyház egyedül igaz voltának bebizonyítására felhossa ő is mint Guzmics, a tanítói rendnek apostoli leszármazását s csalódhatlanságát.

Ugyanekkor jelent meg egy sok tekintetben figyelmet ébresztett, sőt mondhatni zajt ütött röpirat, mely a vitályos úniókérdést melegen ugyan, de egy oly meglepő, csaknem megdöbbenő szempontból karolta fel, hogy annak ugy a r. kathólikusok, mint különösen a protestánsok részéről szembevető visszataszítás lett kísérője. Címe e röpiratnak: „A vallási egyesülés ideája ezen idea realizáltatásának eszközei. Készítette s maga költségén kiadta egy a vallási egyesülést mind vallási, mind polgári tekintetben szívesen ohajtó református predikátor. Veszprémben Szammer Klára betűivel. 1823. 49 lap“.

E röpirat szerzője volt a még most is élő s szorgalmas és hasznos irodalmi munkásságáról eléggé ismert és tisztelt vámosi ref. lelkész Pap István. Azon férfiak közül, kik ez únióvitályban részt vettek, már csak ő van egyedül élet-

ben; de sem ezen körülmény, sem pedig azon tisztelet, melylyel egyházi irodalmunknak ezen őszbajnoka iránt viseltetünk, nem fognak bennünket akadályoztatni, fentebb említett munkájának részrehajlatlan ismertetésében és szigorú megbirálásában.

Szerző legelsőben is röviden felel a toleranciáról s az idvezítő egyházzól irt predikációkra, úgy szinte az azok ellen megjelent recenziókra. Megróvja A. J-t embertelen és tudatlan recenziója miatt; Guzmicsot dicséri szelidségeért, csak azt nem helyesli benne, hogy a r. kathólíka vallásnak nagyon pártját látszik fogni. Báthori Gáborral kezét fog annyiban, hogy hit dolgában az egyértelemre jutás lehetetlen; de el is tér tőle, azt állítván, hogy a keresztyéneknek az értelem minden különbsége mellett is egy ekklezsiában egyesülése nemcsak nem lehetetlen, sőt szükséges. Ezután szerző áttér azon alapkérdés fejtegetésébe: miben áll a vallási egyesülés ideája? Se kérdést következőleg oldja meg.

Minden konfessziót és szimbolikus könyveket meg kellene szüntetni; mert a konfessziók által a tanítók csak privilégizált korhelyekké tétetnek s az igazság keresése alól feloldoztatnak. Legyen teljes lelkiismereti szabadság a biblia alapján s ne állíttassanak fel vélekedések (dogmata) kötelező parancs gyanánt; higgye kiki azt, a mit akar s a miről meg van győződve. A külső ceremóniák és rendtartások azok, a melyekben lehetne és kellene egyesülnünk. Ezen egyesülés alapjául szolgáló ceremóniák és rendtartások pedig olyanok tartoznának lenni, melyeknek az értelmi és erkölcsi tökéletesedésre befolyásuk van. Ehez képest megengedhető volna az égő gyertyák és képek templomi használása, h. t. i. a gyülekezeteknek módjuk van rá. A szenteknek tiszteletére is lehetne, de csak vasárnapokon ünnepet szentelni. A misét nemzeti nyelven kellene tartani; a búcsujárást eltörölni; a klastromi életet pedig szegény vagy elnyomorodott tanítók s lelkészek nyugintézetévé változtatni. E szerint a létrehozandó unió nem vallási, hanem sajátképen egyházi egyesülés lenne, melyben aztán a szupranaturálizmus és racionalizmus, a kathólicizmus és protestantizmus közt eddig folyt keserű harc is megszűnnék. S hogy az egyesülésnek még a névkülönbség se lenne akadályoztatására, el kellene törölni mind a kathólikus, mind a pro-

testáns nevezetet, hanem a helyett csupán a „keresztyén“ nevezetet használni. Ne tartsunk attól, hogy ha hitvallási tanok nem állapíttatnak meg, indifferentizmus áll elő, vagy pedig, hogy az okosság lesz minden mindenkben. A lelkiismereti szabadsággal mindig csak a vallásosság nyer; az okosság ellen pedig akár mint küzdjünk, még sem lehet tagadni, hogy csakugyan az minden mindenkben. Ezen egyesülés ideája pedig úgy realizáltatnék, ha egy vegyes (kath. és prot. tagokból álló) bizottmány neveztetnék ki az únió-javaslatok összeszerzésére s azok nyomán egy közös terv készítésére, mely aztán egy vegyes közzsínat eleibe nyujtatnék be. Azonban ezzel sietni nem kellene; hanem előbb az iskolai ifjúságot, aztán a templomi beszédek által a népet is lassanként érlelni kellene az únióra. Az únió létrehozásánál pedig őszintén kellene mindkét részről eljárni; mert ha a pápista egyebeket csak pápistává, a kálvinista pedig csak kálvinistává akarna az úniálás által tenni: úgy az únió ügye előre megbuknék.

Most már előttünk áll szerző vallási egyesülésről i ideája minden egyes szálainak összefüggő egészében; de hogy túlszigorú ítéletet felette ne ejtsünk, szükség magunkat azon kor szellemi irányának s egyszersmind szerző akkori képzettségének álláspontjára helyezni.

Jelen századunk első negyedében a bölcsészeti képzettség elmék átalában a kantféle racionalizmus irányadó befolyása alatt állván, a vallás körében is túlnyomólag csak az erkölcsi mozzanatok iránt viseltettek kellő figyelemmel; ellenben a hitnek első rendű fontosságát többnyire mellőzték s a vallás tárgyai körül az okosság jogait épen azon szigorú ítészettel kívánták érvényesíteni, mint a minővel eljárt Kant a „reine Vernunft“ vizsgálata körül.

Szerzőnk ezen bölcsészeti irány melegebb keblű pártolói közé tartozván, innen van, hogy még a gyülekezeti élet körében sem akar semmiféle objektívá religiót megtűrni; hanem minden konfessziót, minden szimbolikus könyvet úgy tekintvén, mint a lelkiismereti szabadság nyűgét, csak bizonyos racionalizáló szubjektívá religiót tart megengedhetőnek.

Szerző munkájában szép bölcsészeti képzettséget és észjárást tanusít; azonban munkája kiadásakor még közel lehetett azon életidejéhez, melyben, mint maga megvallá,

elég hibásan úgy tartotta, hogy „el kellene minden vallást törölni s még a ki említi is, meg kellene büntetni“ (39 l.). Ifjú és merész lelke röptiben semmi korlátot nem ismervé, csaknem azon pontig emelkedett, hol már a pozitív vallás határa végződik.

Szerzőnek nemes buzgalmát s jó igyekezetét senki sem vonhatja kétségbe. Ő telve levén a rideg konfesszionálizmus iránti méltó idegenséggel; telve a theológusok dogmagyártó skolaszticizmusa iránti boszankodással, legcélravezetőbbnek vélte az objektív religió feláldozását s az úniónak, melynek morális fontossága iránt egész önodaadással lelkesülve volt, létesítésére egy oly módot ajánlani, mely a szubjektív religiónak minden sérelmét teljesen kizárná.

Szerző úniojavaslata körülbelől olyanforma, minő a Bóforté, ki Napóleon által felszólíttatva, a vallási egyesítés tárgyában azt tanácsolta, tartsa meg mindenik fél saját tanait és gondolkodását, de legyen egy közös nyilvános istentisztelet. Szerző is az istentiszteleti szertartások között véli az egyesülést létrehozhatónak. Azonban ha, mint szerző is a 48-ik lapon mondja: „az istentiszteletbeli ceremóniák nem teszik a vallást“, mit érne azon egyesülés, mely csak ily valószínűleg fontosság nélküli tárgyak alapján jőne létre? De még ily külső egyesülés is volna-e eszközölhető, ha szerző megengedi, hogy a mely gyülekezettől telik, ha akar egészen gyertyát, tartson képeket a templomban sat. vagy pedig ha nem akar, mellőzze azokat. Kérdjük, ily elv alkalmazása mellett nem lenne-e az istentisztelet egyformasága is lehetetlenné téve? Azonban a szertartásokról s a nyilvános istentisztelet alakjáról is lényegileg eltérő a mi nézetünk a szerzőétől. A szertartásokat mi úgy nézzük, mint a vallás elvont igazságainak mintegy összes (concret) alakjait és szemléletes kifejezéseit, melyek azokat az ész hideg fényű világából a szív meleg szférájához közelebb hozzák le. Ennélfogva a szertartások rendezése helyesen fölfogott liturgiai elvek szerint nem lehet merő közönyös külsőség; annak mindig a vallás tanainak s igazságainak mintegy lelkéből kell kinőnie. Innen van, hogy minden vallásfelekezetnek saját vallásos szelleme és irányához képest más és más kultusalakja van s a kathólikus kultus túlnyomólag érzékítő iránya mindaddig megmarad, míg az annak alapúl szolgáló dogmák létezni fognak; és viszont a protestáns kul-

tus is jellemző sajátosságát mindaddig megtartja, míg elvei és szellemi iránya iránt közönyössé nem válik. S ha a szertartások csakugyan a vallási felfogásoknak mintegy látható ki- és lenyomatai: lehet-e képzelni is a szertartások egyöntetűségét a vallás tanai iránt ezerfelé szétágazható és szétágazandó különbségek mellett? Hisz még ott is, hol ugyanazon dogmák, ugyanazon szimbolikus könyvek vannak: a szertartások egy vagy más tekintetben sokszor eltérők, miután ugyanazon egy igazságnak is külső kifejezésére többféle módosulatú alakokat lehet használni; hát ha még a vallás tanaira nézve legkisebb egység, összhangzás sem léteznék; ha a vallás igazságaira nézve már nem is csupán annyi különbségek forognának fenn, mint a mennyi hitfelekezet jelenleg létezik, hanem minden gyülekezetnek, minden egyes embernek más és más konfessziója lenne: vajjon lehetne-e az elveknek ily bábeli zavarában kultusegységet létrehozni?! De épen megfordítva, mi úgy vélekedünk, hogy a külsőségekbeni egységre, egyformaságra törekvés nem is oly szükséges és hasznos, mint sokak előtt látszik; ha a belső összhangzat megvan, akkor még célszerű is a külsőségekbeni szabadabb mozgást megengedni; ha pedig az nincs meg, úgy hijába akarnók azt a külsőkbeni rideg egyformaság által pótolni. Még maga Luther is, midőn „die deutsche Messe“ munkáját az istentisztelet rendezése tárgyában kiadta, az előbeszédben világosan kijelenté, hogy ő ez által az egyes gyülekezeteket kultus tekintetében valami rideg egyformaság kötelező szabálya alá vetni nem kívánja; hanem a reformáció által kijelelt határvonalak között mindenik gyülekezet rendezze kultusát saját belátása és tetszése szerint. S ez helyes felfogás. Egy bizonyos pontig mindenik gyülekezet élhet a kultusrendezési joggal, t. i. azon pontig, a meddig a felekezet tansajátságának határvonala kiterjed; mert azontul a behozandó szertartások okvetlenül sok idegen tanelemek belopakodását is vonnák magok után; a liturgiafejlődésnek pedig a tanfejlést soha sem szabad anticiálnia, amannak mindig emez irányadó vezetése alatt kell állania. Már e szerint az égő gyertyák és képek, füstölgő oltárok behozatala, a szentek tiszteletének megünneplése, a misének habár nemzeti nyelven végzendő felállítása nem eshetnék meg a reformált egyházban másként, mint sok tekintetben a dogmáknak is így vagy amúgy bekövetkezendő

módosulásával, sőt hogy nyiltabban szóljunk, romanizálásával. És ha ezen felfogás a szertartásokról nem alaptalan, akkor a vallási úciónak a kultusegyformaságán létesíteni akarása merőben eltévesztett s céltalan dolog. Szerzőnek a szimbolikus könyvekről kijelentett nézete is tulfeszített. Mert hiszen azok protestáns szempontból soha sem zárják ki a subjectiva religio-nak a maga körébeni jugosultságát; de a csupa subjectiva religio ingadozó alapján, még a szertartások egyformaságának szurrogátumával sem lehetne létrehozni biztos és egységes gyülekezeti közösséget. Még azon szekták is, melyek a szimbolikus könyveket elvetették, mint a svenkfeldianusok, kvekkerek és herrnhútiak sat. az egység lehető fentartása végett maguk között bizonyos közös hittani nézetekben megállapodtak, és így sajátképen szimbolumokat alkottak. A szinkretisták és latitudinariussok is, kik a különböző vallásfelekezetek közti különbséget mellőzni, s az üdvesség útját lehető tágassá tenni kívánják, legalább annyit kijelentenek, hogy mik legyenek a keresztyénség lényeges tanai, és így a gyülekezeti közösséget szinte bizonyos objectiva religio-ra fektetik, s nem utasítják azt a subjectiva religio bizonytalan régiójába. Szerző azonban semmi, de semmi közös tant sem jelel ki; pedig ha a keresztyénség alapigazságaira nézve sem tehető fel az egy értelemmre juthatás: úgy hálátlan munka az únió eszméjével még csak foglalkozni is. De tegyük fel, hogy lehetséges volna a szertartásokban, a nyilvános istentisztelet alakjában való egyesülés, mi módon lehetne ezt közös és egységes egyházi kormányzat nélkül fentartani? Szerző ugyan a közös egyházi kormányról sehol sem szól, a pápa főnökségének elismerését nem említi ugyan: de midőn kijelenti, hogy ő nem vallási, hanem egyházi úniót ohajt, akkor implicite kijelenti az egyházi kormány egysége iránti ohajtását is. De azt hiszem, a tárgyat ezen a ponton nem látta tanácsosnak fejtegetni, nehogy olyan gyanúsításoknak tegye ki magát, melyek miatt hivatalábani megmaradása is kétségessé vált volna. A közös egyházi kormányzatbani egyesülésnek már igen is van jelentősége, van, hogy úgy tegyük ki, teste, s ha ezt értette az egyesülés alatt a szerző, akkor kár is volt a ceremóniák egyöntetűvé tenni akarásában fáradoznia. A herrnhútiak megengedik, hogy legyenek köztük dogmai felfogásra nézve különböző u. m. lutheri, kálvini, atyafi sat.

trópusok; ők az egység kapcsát a közös egyházi kormányzatban keresik és bírják, úgy azonban, hogy azért bizonyos hitelvek minimumára nézve egymás közt megegyeznek. Már ilyen forma conservativa unio-t lehetne ugyan a protestánsok és kathólikusok közt is létesíteni a közös kormányzat alapján; de vajjon képzelhető-e azok között saját elveiknek megtagadhatása nélkül ily közös kormányzat felállítása? A római pápa egyházfőnökségét elismernünk annyi volna, mint egyházunkat a XVI. század előtti állapotra visszaszülyeszteni; ha pedig a r. kathólikus a római pápa főnökségét feladná, akkor a tridenti zsinat végzésein ejtene halálos sebet s megszűnnék r. kathólikus lenni. Ime tehát az úniót a közös egyházi kormányzat felállítása által is épen oly nehéz létesíteni, mint a ceremóniák egy rá-mára húzása által.

Szerző munkája nem annyira racionalizáló, mint inkább romanizáló iránya miatt idézett elő saját hitfelelnél komoly visszatetszést. Titokban a szerző neve nem maradt, s a dunántúli egyházkerület a megtámadottnak vélt egyházfelekezeti igazhitőség megvédése tekintetéből kiadta szerző munkáját Márton István és Sebestyén István akkori pápai tanároknak megcáfolás végett. Ezeknek cáfiratai a közgyűlésen felolvastatván s helyeseknek találtatván, a vallási egyesülés ideájának ifjú szerzője keményen megfenyegettetett és elhallgattatott. Ez az oka annak, hogy szerző többé az úniókérdéshez nem szólt, mindamellett hogy munkájára a kathólikusok részéről is több cáfolatok jelentek meg, melyekre pedig bizonyosan más körülmények között a felelettel aligha maradt volna adós.

Meglehet, az egyházkerületnek eljárását sokan első tekintettel keménynek itélik; holott pedig az ügynek kissé figyelmesebb megtekintése mellett azt annak nevezni nem lehet. Az egyházkerületnek ugyanis nemcsak az erkölcsökre, de a tudományra is kötelessége lévén feügyelnie, miután az Idea szerzője, jól vagy rosszúl, most azt ne nézzük, csakugyan saját egyházfelekezete ellen fordítá tüzeléseit: kötelessége vala a dolgottudományos férfiak által közelebbiről megvizsgáltatni, és a konstátírozott tévedés felismerése után az Idea szerzőjének hallgatást parancsolni. Az Idea szerzője nem volt köteles hallgatni. Ha nézeteinek benső igazságáról ellenállhatlanúl meg vala győződve, nemcsak lehetett,

de kellett volna is szólnia. Igaz, hogy hasonló szellemű s irányú újabb felszólalása által tán hivatalos állását is kockáztatta volna; mert hiszen az egyházfelekezettől oly önmegtartóztatást méltányosan mégis csak nem lehet kivánni, hogy azt is, ki vele nyiltan szembeszállna, ki az ő szentnek hitt elveit deszavuirozni akarná, hivatalnok a gyanánt megszívelje: de ha az ember valami igazságról egész reformátori áthatottsággal meg van győződve, akkor annak hirdetésével még állása kockáztatása mellett sem hagy fel, és ha valamely társulat tévirányáról meg van győződve, akkor bizonyosan annak szolgálatában jobb meggyőződése ellenére maga sem kívánna megmaradni. Tán szigorúnak látszik nézetünk; de e tárgyban szelídebb formulázással szólni ugyan igen, de kevesebbet mondani az igazság sérelme nélkül alig lehetne. Miután szerző maga is alávetette magát az egyházkerület hallgatást parancsoló végzésének, ez által rajta semmi lelkiismereti erőszak nem követtetett el, s bár a t. szerzőnek únió iránti nemes ohajtásai most is élhetnek, de nézetei már kétségkívül több pontokban módosúlhattak. Akkor ifjú korában benne az únióvágy és a vallási szabadelműség még a ki nem forrott filozófáló észnek sok világiaskodó elemeivel lehetett vegyülve, most pedig az már a keresztyénileg kegyes és hívó lélek érzéseivel van egyesülve.

Hetényi is a „Pesten felállítandó prot. főiskola“ pályanyertes munkájában az únióról szóló fejezetben a 189-ik lapon egy alátett jegyzésben említést tesz szerzőnek vallási egyesülésről ideájáról, azt mondván, hogy az realizáltatása esetében csak kétkedőket és közönyöseket szaporítana, s nagyon megdicséri annak bírálóját, Kovács Mátyást, az akkor (1843.) már erdélyi püspököt, ily című munkájaért: „Barátságos értekezés a vallási egyesülés ideájának szerzőjével. Pesten, Trattner Ján. Tam. betűivel 1823“. 96 l.

Hogy e munka, mint komoly és alapos bírálat, valami nagy dicséretet érdemelhetne, arról meggyőződést magunknak nem birtunk szerezni. A bíráló abban tanúsít némi ügyességet, hogy az Idea szerzőjének szavait kibányászsza a r. kath. vallás előnyére. Hosszadalmasan és áradozólag beszél, s gyakran beleesik az ismétlés hibájába. Felhívja az Idea szerzőjét, hogy ha valamiben fenakadása lesz, forduljon ő hozzá, s ő kész szívvel felfogja őt világosítani. Örül

azon, hogy az Idea szerzője saját egyházának konfesszióját és szimbolikus könyveit elveti, és a kath. szertartások közül többeket kész elfogadni. Hogy a kathólikusok is, úgy mond, lemondjanak saját konfessziójukról, ezt kívánni sem lehet; mert azok az ő tanaiknak helyes és igaz voltáról megvannak győződve. A vallási egyesülésre nem csupán a szertartásokban, hanem a hit tárgyaiban egyesülés is megkívánatik. S minthogy a r. kath. vallás a maga tanainak csálhatatlan s igaz voltát kitudja mutatni, tehát legyenek a protestánsok kathólikusokká.

Ez Kovács Máttyás munkájának tartalma és menete. A tudományosságnak teljességgel nem áll azon színvonalán, mint az Idea szerzőjének munkája; benne a mi a velőt illeti, alig van több azon locus communis-eknél, melyeket a kathólikus polémikusok már százszor meg százszor elcsépelve elmondtak; sépen azért csudálkoznunk kell Hetényinek ezen munka felett ejtett nagyon kedvező ítéletén.

Pap Istvánnak akadt még egy más recenzense is. Cse h László, Tolna megyei alispán és konziliárius, előbb magán levélben kereste fel Pap Istvánt, melyben írta neki a többek között, hogy veszélyben forgó lelkéért imádkozni fog; majd azután egy kis röpiratot is adott ki ily cím alatt: „A vallási egyesülés ideájának írójához, mint T. T. református predikátorhoz és magyar hazafihoz barátságos indulattal, 2-ik levél. Írta egy kathólikus nemes magyar hazafi. Pesten Engenber g J. 1823“ 15 l.

Figyelmet érdemlő sok tekintetben e röpirat szerzőjének eredetisége és nemes őszintesége. Ha, ugymond, a prot. papok a ruházatra nézve már egyesültek a pápista papokkal, egyesüljenek azokkal a hit tárgyaiban is. A kathólikusok némely szertartásokban engedhetnek. Mert bár ő 1764 óta sodalis marianus, azért mégis megvallja, hogy a köntösökbe öltöztetett faragott képeket nem kellene megszívnelni. Mindenek felett az oltári szentséget kellene a protestánsoknak elfogadniok, ez lenne az únió kezdő pontja. S ezzel a protestánsok semmit sem vesztenének. Mert ha igaz a tránsszubstanciáció, s hiszed és jót cselekszel: üdvezülsz; ha nem igaz s még is hiszed, de jót cselekszel: akkor is üdvezülsz; mert a más világon mentségül azt mondhatod: Uram Jézus! te mondtad „ez az én testem“ s én hittem sza-

vaidnak; ne büntess meg, és nem büntet. Különben ő, ugymond, nem kíván a papi s vallási dolgokba beavatkozni, mert hiszen ő csak laikus; de szeretné ha mindnyájan az első magyar királynak, sz. Istvánnak hitében egyesülnének, mi által a magyar szívekben is nagyobb lenne az egymás iránti szeretet s nagyobb virágzásra emelkednék a nemzet. Ha P. I., mond szerző, kevésli ezt a feleletet, majd megfelelőnek neki a papok, csak forduljon Veszprémbe vagy Pannonhalmára, őt ott Saulusból Paulussá fogják tenni.

Hogy a protestánsok még szerelmesebbekké tétessenek az únió iránt, egy sárospataki togátusból lett pápista konvertita Balog Péter is adott ki egy röpiratot ily cím alatt: „Reggeli gondolatok a ker. vallások egyesülhetésekről. Egy ifjú hazafi Pesten Szubuly György könyvtárusnál 1823.“ 14 l.

Ebben ajánlatik, hogy előbb a két prot. félnek kellene egymással egyesülnie, és úgy tovább menni: orgonát, oltárt, képeket behozni a templomba. Azután a papság az oltári áldozást is lassanként átvehetné. Végül a római pápa egyházfőnökségét kellene elismerni, s ezzel meglenne az únió.

Mig a vallási únió ügyében hivatottak és hivatlanok ekként fáradoztak, s mig az egyik fél a vallási úniót lehetőknek, a másik lehetetlennek állította s vítatta: az alatt a Maros partján egy csendes parókhia múzeumában egy különös kis munka készült el ily cím alatt: A r. kath. és protestáns keresztyének közt fenálló únió. Szikszai Beniamin makói predikátor által. Szegeden. Nyom. Grün Orbán 1814“. 85 l.

Ebben a szerző azt mondja, hogy felesleges dolog az únió kérdése felett vitatkozni; mert a r. kathólikusok és protestánsok a vallás lényegére nézve egymással teljesen meg egyezvén, egymást úgy tekinthetik, mint egyesült vallásos felekezeteket: tehát ne az únió lehetséges, hasznos és szükséges voltának, hanem a valósággal létező úniónak legyünk barátai. S hogy e paradoxzon állítást bebizonyítsa, párbeszédet sző egy protestáns és egy kathólikus közt. Amaz felel emennek kérdéseire s ellenvetéseire, és azután csakugyan meggyőzi, hogy nincs semmi különbség a r. kath. és prot. vallás között. Mert úgy mond a protestáns

1. Mindnyájan keresztyéneknek neveztetünk s a kathólikus névezet is csak úgy rá illik a protestánsra mint a kathólikusra.

2. Mert a protestánsok és a kathólikusok tudományukra nézve is egyek. Ezt bizonyítja a vegyes házasságnak szabados volta; úgy szinte az is, hogy a szentírás mind a két félnél a vallás kútfeje gyanánt tekintetik. A hagyományokat is, a mennyiben apostoli származatúak és a szentírat tal egyeznek, a protestánsok is tekintetbe veszik. A mi az egyes tanokat és rendtartásokat illeti: csak a lényegtelenekben p. o. büjtölés, mise sat. különböznek, ellenben a lényegesekre nézve p. o. a tanítói rend isteni eredetére, a megigazulásról tanra, sz. Mária és a szentek tiszteletére, úgy szinte a szentségekre nézve sat., csak azokban a fő dolgokat tekintsük, a két vallás közt semmi különbség sem létezik.

Ezen ügyesen szőtt párbeszéd s így az egész munka alig egyéb vidor elmefuttatásnál, melyben a szerző mesterseges ekszegezise magának Calixtusnak szinkretisztai ügyességét is megszegyeníti a vallásfelekezetek közt tátongó mélységek, völgyek és hegyek kiegyengetésében. Kevéssel több fáradsággal Szikszai B. azt is megtudhatta volna mutatni, hogy a keresztyén, zsidó, mahumedán, sőt a pogány vallások közt is a dolog valódi lénényegére nézve különbség nem létezik.

Szikszainak célja bizonyosan nem volt más, mint megmutatni, hogy a különböző vallásfelekezetek közti különbségek nem olyanok, hogy azok miatt egymást szeretettel testvérek gyanánt ne tekinthetnők; csak hogy e szép igazságot Szikszai egy az ekszegezist egészen kigúnyoló, s a tudomány komoly férfiai előtt méltán nevetséges alakban feltűnő módon kívánta bebizonyítani. Hamis okokkal argumentálni valamely igazságot annyi, mint az igazság ellen beszélni. Sajnálni lehet, hogy Szikszai szép képzettségét, tudományos ismereteit és ügyes tollát az únió tárgyában háládatosabb módon nem használta fel.

Pap István és Szikszai Beniamin röpiratai arra indíták a pannonhalmi híres szerzetest, Guzmics Izidort, hogy ez egy újabb munkát adott ki ily cím alatt: „A vallási egyesülés ideájának, és a r. kath. és prot. ke-

resztyének között fenálló úciónak vizsgálata. Nyomt. Streibig Leop. Győrött 1824. 124 l.

Guzmics Izidor ezen munkájában is a r. kath. tábornak az únióvitályban részt vett valamennyi harcosai között mondhatni egy fejjel magasabban tűnik ki, s nyomos észjárása, finom dialektikája és kedves irmodorával itt is nem kisebb írói érdemet aratott, mint előbbi munkájával. Csak az kár, hogy az úniót ez uttal is abszorbtívus értelemben fogta fel, azaz úgy, hogy a protestánsok legyenek r. kathólikusokká.

Előbeszédében örömét fejezi ki előbbi munkájának kedvesen fogadtatásán, különösen pedig azon, hogy a vallási únió eszméje még a protestánsok között is hovatovább népszerűvé kezd lenni. Ezt ő azon nemzeti s vallási lélek munkájának tekinti, mely a magyart eleitől fogva bélyegezte, s meg van győződve a felől, hogy a magyar akkor lenne boldog, mikor egy törvény, egy nyelv és egy religió által egyesíttetnék. Igéri, hogy egykor elő fogja adni, hogy a ker. egyházban annak egyetemessége mellett is helyet lehet és kell foglalnia a nemzeti jellem külön külön kifejezésének; most azonban a vallási egyesülés ideája és az únió íróinak kíván felelni, minthogy ezek egymásnak csodálatosan ellent mondanak, az első azt állítván, hogy lehetetlen a hitbeli egyesülés, hanem a külrendtartásokban és ceremóniákban kell egyesülni; a másik pedig azt mondván, hogy a külrendtartásokbani egyesülés szükségtelen, a hitbeli únió pedig már megvan.

Munkájának első részében vizsgálja a vallási egyesülés ideáját s következőkben rostálja meg azt:

Az Idea szerzője azt állítja, hogy ugyanazon ekkleziának leszünk tagjai, mihelyt a külrendtartásokban és ceremóniákban egyesülünk; holott pedig az egyház lénye akár Kantnak nézete, akár a történet tanúbizonysága, akár a Krisztus és az apostolok tanítása szerint a hit igazságaiban, az erkölcsi törvényekben és a kormányzatban áll: következőleg ha egy ekkleziának tagjai akarunk lenni, ezekben kell egyesülnünk. Az Idea szerzője nem jól vélekedik a dogmákról sem. Mert az egyház soha új dogmát nem csinál, hanem csak a kijelentésben meglevőt hozza napfényre s ezt mindenki hinni tartozik; de miként terjeszti azt elő önmagának, s miként indokolja, az kinek kinek egyéni tiszte. Hibázik az Idea szerzője abban is, midőn azt mondja, hogy

az igazság csak a szubjektumban s nem egyszersmind az objektumban is van, s így lehetetlen a hitbeli egyesülés. Csak azt kell kinyomozni, hogy ez vagy amaz religió, ez vagy amaz dolog isteni kijelentésből származott-e? Erre nézve pedig egy értelemre el lehet jutni. Ugyanis ha az igaz egyház kellékeit vizsgáljuk, kitűnik, hogy egyedül a római az igazi egyház, és így az únió csak abban lehetséges. A protestantizmus ma holnap csak falak közé záratott filozofizmus lesz. A közös konfesszió nem gátolja a tökéletesedést. A reformáció csak a fenytékre nézve lehetséges. Kiemeli az Idea szerzőjének azon érdemét, hogy felszólalt az únió ügyében s kész a külsőkben egyesülni, a mi a hitbeli úniónak ügyeengetésére szolgálhat.

Munkájának második részében felel Szikszainak, s esdálkozását fejezvé ki a felett, hogy Szikszai terra incognitát fedezett fel, a mennyiben szerinte már megvan az únió, bevezetőleg megjegyzi, 1) hogy Szikszai párbeszédében egy tudatlan kathólikust állított össze egy tudós protestánszal, 2) hogy Szikszai protestánsa sok dolgokat úgy mond, hogy kathólikus sem mondhatná kathólikusabban; de vajjon úgy vélekednek-e a többi protestánsok is, ez bizonytalan; mert a protestáns nem szűnik meg protestáns lenni akkor sem, ha saját felekezete ellen protestál, sőt tulajdonképen akkor igazi protestáns *). Ez után Szikszai ellenében azt mutatja meg:

*) Jegyz. Minthogy Guzmics a protestantizmus valódi értelmét elferdíti, jónak látjuk azt Röhr (Grund- und Glaubenssätze der evang. prot. Kirche 1834. 51—53) szavaival közelebbről meghatározni: „Isten igéje vagy az evangéliom, azaz, az eredetileg magától Jézus Krisztustól közlött, és az evangyelisták és apostolok irataiban okmányilag megőrzött isteni vallástan a keresztyén hitnek és életnek egyedüli, biztos és elégséges sinórmértéke. Minden más hittételek, melyek szóhagyomány v. írásbeli egyházi tan neve alatt ezen Istenigéhez v. az evangéliomhoz csatoltattak s azzal többé s kevésbbé ellenkeznek, mint önkényes, bízatalan és emberi tekintély szüleményei visszautasítandók. Már az ezen elvhez ragaszkodó egyház a) azon elv állító részéhez viszonyulásában evangéliomi, b) azon elv tagadó részéhez viszonyulásában pedig protestáns. Mind a két viszonyulás csak együtt fejezi ki ezen egyház jellemének teljességét azon sajátágában, melylyel az történelmi előállításánál fogva bír. Evangéliomi az minden más nem keresztyén hitközösséggel, protestáns pedig a római kath. egyházzal ellentétében.

1. hogy ámbár a keresztyén közös nevezetet használjuk, ebből nem következik, mintha a kathólikusok és protestánsok közt semmi különbség sem léteznék ;

2. hogy a szentírásnak isteni csalhatatlan könyv gyanánti közös elfogadásából sem következik a két vallás teljes egyenlősége ; mert a kathólikusoknál ott van a hagyomány és tanítóegyház, sőt náluk sajátképen ez utóbbi a fődolog ;

3. hogy a két vallás váltanai is különbséget emelnek. A ceremóniák és rendtartások bár nem a vallás lényegét teszik ki, de mivel a tanítóegyház tekintélyén alapúlnak, azokat elvetni nem lehet. A mise, bűjt és pápa pedig egyenesen szükségesek. Majd azután a tanítóegyház csalhatatlanságáról beszél és arról, hogy ily tanítóegyház vagy tanítórend csak a kathólikusoknál létezik.

Munkáját ezen szavakkal zárja be : „Szikszai urnak igen nagy az érdeme, nagyobb valóban mint akár melyikünknek, kik eddig az egyesülésről irtunk. Az ő békesség és egyességszerető lelke több prot. hazafit ragadhat maga után, hogy a kijelentett hitben nagyobb egyességre törekedjenek. Most ugyan a prot. ekklézsiáknak vallási könyveik ellenkeznek Szikszai ur állításaival ; de majd ha a protestánsok mindnyájan, vagy legalább a tanítókarnak nagyobb és jelesebb része így gondolkodik, így tanít ; idővel hasonló értelmű katekizmusok, konfessziók, theológiai könyvek fognak megjelenni ; s midőn a tanításban egységet látunk, nem fogunk vonakodni egy anyaszentegyházban is egyesülni“.

És Guzmics Izidornak ezen szavaival be lett fejezve az únióvitály sajátképeni drámája *). Mind a két fél azon önelégültséggel tette hüvelyébe szablyáját, hogy ő győzött. Legyen úgy ; de annyi igaz, hogy ezen egész vitály sem hitben sem szeretetben közelebb nem hozta egymáshoz a harcoló feleket. E drámának utójátéka volt azon bölcsészeti

*) Mint Toldi Ferenc magy. akad. titoknok urnak jegyzékéből láttam K. M. (Klanicsa Márton ev. pred) is irt „a ker. toleranciáról Pest 1824“ munkát ; sőt Guzmics Izidor is felszólalt még ujra ily című munkájával : „A rom. kath. és prot. keresztyének között fennálló uniónak másodszeri vizsgálata. Győr 1826. 130 l.“ de e munkákat nem olvastam. Egyébiránt úgy hiszem, hogy G. I. ezen munkájával a kérdést előbbre nem vitte ; következőleg a vitály zárpontját inkább előbbi munkája képezi. F. L.

tollesata, melyet az Élet és Literatura lapjain Kölcesei, Guzmics és Szontag egymás ellen víttak, és a miről kívánunk még emlékezni.

IV.

Az únióvitály befejeztetése.

(Kölcesei, Guzmics és Szontag).

A theológusok befáradva a hosszas és sükertelen harcba, felhagytak mind két részről az úniókérdés vitatásával. De felvették azt a szépirodalom és bölcsészet férfiai, hogy az únió ügyének legalább a művészet és bölcsészet fóruma előtt szerezzenek győzedelmet. Egyike a legérdekesebb irodalmi harcoknak fejtett ki ebből az Élet és Literatura lapjain. Cselkövi (Kölcesei) kezdte azt meg „Hit, remény és szeretet“ című értekezésével (1827. 2-dik kötet. 5-ik rész 23—46 l.), melyben a r. kath. vallás mellett egész dicsőítő beszédet tart s így hallgatag mintegy a r. kath. vallásban egyesülést ajánlja.

Feltűnő Kölceseinek ezen iránya s gondolkodása. Hát vajjon ő protestáns létére csak oly kevésbé volt meggyőződve a prot. vallás és egyház helyes volta felől? Vajjon mi tehette őt saját egyháza iránt oly idegenné s mi kedveltette meg ő vele annyira a r. kath. egyházat?

Hogy e kérdésre alapos feleletet adhassunk, tudnunk kell, hogy Kölceseinél tulnyomó volt bármely tárgynak megítélésénél a művészi szempont, s ezen szempont szerint tette ő a r. kath. és protestáns vallásokat is egymás mellé párhuzamba. Hogy a vallás körében, mely az ember összes szellemi életét, és így érzelmiségét is átható és megszentelő üdvhatály tartozik lenni, a művészi elemeknek szinte megvan jogosultságuk: ezt tagadni nem lehet. De az is tagadhatlan, hogy a vallásnak tulnyomólag csak az eszthetika szempontjából méltányolni akarása az evangéliom egyszerű alapjáról levezetne bennünket tán egészen a régi görög-római istenek csodált szobraikhoz.

Kölceseiben nagy volt a filozofáló talentom is; de míg ő költészetében úgy tűnik fel mint mély elmű filozófus; addig őt a bölcsészet terén mindenütt úgy ismerjük fel, mint

a kit a költő érzelme és képzelme minden pillanatban ki kitérít filozófusi utjából. Az ő bölcsészeti felfogásán mindenütt bizonyos költői fájdalmas ábránd sötét fátyola terül el s innen kell kimagyaroznunk az ő filozófiai pesszimizmusát és az emberiség történelmi életfolyásával elégtelenkedő keserűségét. Ő a történeteknek legerősebb rázkódásaiban is csak hiú és a célhoz semmivel közelebb nem vivő zavargásokat lát. Bölcsészeti gondolkodásmódját leghűvebben tükrözi viszsza „Vanitatum vanitas“ című költeménye.

Vannak költők, kiknek múzsája a jelent üdvözli énekével. Vannak, kik a távol jövőnek titokszerű homályában keresik a nagyság és dicsőség képeit; kik a múltban örömet, a jelenben megnyugvást nem találva, mintegy szent sejtellemmel fordulnak a jövő felé s annak talányait kívánják a jelennek mintegy megvigasztalására s felenyelésére megoldani. Kölcei géniusza sem ezeknek sem amazoknak osztályához nem tartozott. Ő a múltban élt; ő a múlt nagyságának és boldogságának emlékeinél tudott legédesebben merengeni, s a multak romjainál szerette könyeit önteni. Ő nála a képzeletnek és emlékezetnek camera obscurájában a multak eseményei mindig megragadó s varázsszinben jelentkeztek. S itt, Kölcei lelkületének ezen természetes irányában kell keresnünk egy részről azt, hogy ő a romantika iskolához csatlakozott, más részről pedig azt, hogy ő előtte a r. kath. vallás és egyház középkori nagyságának és fontosságának egész nimbuszával tünt fel a jelenben is.

A romantika iskola, melynek már Göthe és Schiller mintegy előfutárai valának, éppen Kölcei korában virágzott legteljesebb erejében. Minthogy ezen költésziskola az úgy nevezett klasszika iskolával ellentétben, a régi görögórámai műíránytól és műalakoktól elfordulva, a középkori műírányt és műalakokat tűzte ki maga elébe követendő példánnyul, a középkor költészete s általában művészete pedig túlnyomólag vallásos, mégpedig r. kathólikus szellemben vallásos vala: innen mindazokban, kik ezen iskolához csatlakoztak, a középkori r. kathólicizmus iránt, mint valamely eszménykép iránt, kisebb nagyobb mértékben bizonyos előszeretet, ábrándos lelkesültség fejlett ki annyira, hogy több protestánsok (Tikk, Overbeek sat.) művészi hajlamuk édes csalódásában a r. kathólicizmus középkori nagyszerűségének csodált emlékeinél feledtek a jelent s a prot. egyházat

oda hagyva, a római egyházba át is tértek, csaknem olyan formán cselekedve, mint tenne azon férfi, ki ifjú s erőteljes nejtől elválva egy idős özvegygyel csak azon különéségből lépne házasságra, mivel az ifjú korában a társaságoknak ünnepeit királynéja vala.

Kölcei ugyan ennyire ragadtatni nem engedte magát; de a romanticizmus nála is kimutatta hatását „Hit, remény és szeretet“ című értekezésében.

Rövid kivonatát ezen csupa aforizmákba burkolt értekezésnek következő sorainkban adjuk:

Az embernek tükélytelenségénél fogva itt e földön mindig bizonyos jótékony sötét világosságra van szüksége. Akár a teljes homály, akár a teljes világosság elvakítná szemeit. Ennélfogva azok, kik az emberiséget rendkívül felvilágosítottá akarják tenni, annak épen nem jóltevői. Azt se higgyük, hogy a történetek erős rázkódásai által közelebb vitelnék céljához az emberiség. Az emberiség fejlődése egy körpályáni örökös kerengés. A központ felé közelebb v. attól távolabb soha sem mehet. Azok, kik kortársaikat saját magasságukhoz emelték fel, azon dicsőséggel szállhatnak sirjokba, hogy a század nyugalma magukkal temették el. A francia forradalom, valamint a reformáció számtalan ideákat tett közönségesekké, melyek az előtt csak kevesek sajátjai valának. De mit nyert ezzel az emberiség?

Ily bölcsészeti bevezetés után áttér Kölcei a vallás eszméjének fejtegetésére.

A vallás, úgy mond, azon isteni folyam, mely az egész emberiség életén áldást tenyésztőleg keresztülhabzik. A vallások mind történet előtti és feletti hagyományokon épültek fel, s különféleségük onnan van, hogy azon hagyományokat a különféle nemzedékek és népek az Istenség felől velük született sejtelmekkel ezerféle változatosságban szőtték át. A religió nem az értelem, hanem az érzelem tárgya levén, ennél fogva arra nézve a bölcsészettől sokat ne várjunk; a religióban az okoskodásnak helye nincs. Van bizonyos religiói érzelem, s e nélkül a vallás körében olyan az ember, mint a Horác munkáját magyarázó száraz s minden költői szikra nélküli grammatikus, ki magyarázati tárgyának költői becsét felfogni s méltányolni nem képes. Már mivel a religió az érzelem tárgya, ebből következik 1. az, hogy a szertartások, mint a melyek az értelem által megfog-

hatlan dolgokat a szív sejdítéseivé teendők, a vallásnak legerősebb gyámolai s 2. az, hogy a vallás tisztogatása körül nem a romboló felvilágosultság kívánalmai szerint, hanem ovatosan, azon *communis maxima mensura* szerint kell eljárni, hogy az egésznek boldogsága előmozdítattassék.

Ezután áttér Kölcesei a r. kathólicizmus magasztalására, ezeket mondván:

A régi Róma megszűnt; de a pápában új dicső Róma fénksze állt elő. S hogy lehetett ez? Ugy hogy a római pápa universzális monárkhiját vagy is a hierárkhiát nem saját személyén, hanem a fentebb kifejtett vallás ideájának alapján állította fel. És ez a hierárkhia volt a középkori barbar népek civilizátora, a népszabadság megmentője és a tudományosság őre. A reformációt megelőzőtt világosság a r. kathólicizmus kebeléből származott, s ez a világosság bizonyosan a vallás tárgyai körül is elég erős lett volna jótekonny hatását igazolni. Mire való volt tehát azon pusztító forradalom, a reformáció, mely európa kulturáját egy századdal vetette vissza? mire valók voltak a theológiai versengések? mire valók voltak Kopernik és Galiléi mellett a Coccejusok és Voeciusok?

Kölceleinek ezen értekezésére Guzmics Izidor irt bírálatot, vagy inkább, mint Szontag helyesen jegyzé meg, magasztaló variáns lektiót az Élet és Literatura 2-ik köt. 10-ik részében a 203—226-ik lapon.

Guzmicsnak, az únióvitály legtekintélyesebb kathólikus bajnokának, képzelhetni mily örömet okozott, hogy az irodalomnak egyik legkitűnőbb férfja protestáns létére is mily kathólikus szellemben fogja fel a vallást, és hogy az a hierárkhiáról, a római pápaságról szinte költői lelkesedéssel szól. Guzmics, kinél az érzelemnek bármikori áradozása is folyvást a számító figyelem ellenörködése alatt állt, kinél még a szentimentalizmus is csupa műtani ügyesség vala, fel tudta Kölcesei értekezését a r. kath. egyház érdekében használni. De mivel jól ismerte, hogy kivel van dolga; mivel jól tudta, hogy Kölcesei bár az eszthetika terén r. kathólikus nézetű, de a gyakorlati élet körében továbbra is protestáns maradt: ennél fogva a leggyöngédebb kimélylyel forgolódik Guzmics mind Kölceleinek személye, mind a protestáns vallás bírálgatása körül; úgy annyira, hogy bírálatában nem is ő beszél, mint inkább beszélteti Kölceseit s csak itt ott szűr

be egy egy teljesebb r. kathólikus ideát; hogy azonban ez feltűnő ne legyen, ott, a hol lehet, igyekszik Kölceinél még szabadabb gondolkodású is lenni.

Guzmics bírálatában kijelenti örömét a felett, hogy a vallástalan felvilágosodás korában oly nyíltan lépett fel K. a vallás mellett, nem törődve a gúnyolóknak sziszegéseivel. Elismeri ő is, hogy a vallás igazságait nem a bölcsészetből, hanem a kijelentésből lehet meríteni, és hogy a kik nagy rázkódásokat okoznak, embertársaik boldogságát is elrabolják, magukat is szédülésbe ejtik. Ajánlja a vallás által is megszentelt emberszeretetet és türelmet, de nem a filantrópizmust és kozmopolitizmust, megjegyezvén, hogy az emberszeretettel és türelemmel a szelid és buzgó hitelesítés nemcsak nem ellenkezik, sőt abból egyenesen foly. Örömet fejezi ki továbbá a felett, hogy K. a hierárkiát úgy festi, hogy szinte kívánatosá teszi azt. Igaz, úgy mond, hogy a pápák olykor olykor vissza is éltek hatalmukkal; de van-e teljes tökély a nap alatt, s nincs-e szüksége az egyháznak látható főre? A ker. religió a ker. kathólicizmussal él és vész. Valamint a kathólicizmus már még a reformáció ideje előtt világosságot gyújtott a sötétben: úgy bizonyosan minden erőszakos reformáció nélkül is megörvösolta volna a bajokat. Különben a kathólicizmusnak a reformáció elleni harc belsőleg épen annyit használt, mint árthatott külsőleg. A protestantizmus most már egy a racionalizmussal s az ellen a kathólicizmusnak olyan forma harcot kell vívnia, mint egykor a ker. vallásnak a pogány filozófusok ellen. Majd a német nép is belátván a reformáció leple alatti megcsalattatását, visszatér az elhagyott egyházhoz.

Ilyen formán variálja Guzmics Kölcei értekezését. Végül megjegyzi, hogy az okoskodást a vallásból végkép nem tartja kizárandónak; mert a religió tárgyai ha közvetlenül nem is, de közvetve tárgyai lehetnek az okoskodásnak, különben is a naturalistát, deistát és racionalistát csak okoskodással lehet jobb útra téríteni, s a religió az igazságos kritikától soha sem félhet.

„Vajha, ezzel végzi Guzmics bírálatát, a te szellemed (t. i. a Kölceié) lebegje által e hazát! vajha e lelkes nemzet tagjait egy hit kapcsolja össze sat“.

Kölceinek és Guzmicsnak imént ismertetett értekezéseire Szontag Gusztáv felelt cáfolólag az Élet és Lite-

ratura 4-ik köt. 22-ik részének 95—125. lapjain. Cáfolata merőben bölcsészeti elvekre van fektetve, s bár nem szenvedélylyel és sértőleg, de azért elég határozottan s egyenesen mondja ki rosztalását a K. és G. okoskodásaik felett.

Szontag cáfolatának rövid vázlata ez: Kölselei csupán művészeti szempontból és így egyoldalúlag fogván fel a vallást, lemond a körül a kritizáló vagy filozofáló észről s így szkepszisbe és miszticizmusba esik; holott pedig a vallás a gondolkodásnak főtárgya levén, a körül az észt okvetlenül használni kell. Guzmics bírálata Kölselei értekezésének csak variáns lekeioja levén, arról, külön nem szükség szólni. Kölselei filozófiája a szkepszisz, melynél fogva nem engedi meg, hogy az ész a vallás dolgai körül önmagától igazságra volna képes eljutni. Ez tehát azt teszi, hogy az ész önmagával ellenkezik, vagy is akkor is, midőn eredeti törvényei szerint jár el működésében, szükségkép tévelyeg. Mert az ész ugy a vallásban, mint a tudományban az igazságot csak eredeti törvényei szerint ismerheti meg, s ha ezen törvények szerinti eljárás is tévelygés, ugy tagadnunk kell a bölcsészetnek, tagadnunk az igazságnak valóságát. Ide megy ki K. szkepszise. Holott pedig a vallásnak kútfeje az ész; a vallásban helye van az okoskodásnak; mert azt is, hogy ez vagy amaz vallás reveláta, honnan tudjuk meg, hanem ha okoskodás útján? s midőn K. és G. az észtől el akarják demonstrálni a vallási igazságok megismerésének képességét, honnan és mi által teszik ezt, hanemha az ész által? Ők tehát az ész ellen az ész fegyverével kívánnak harcot folytatni. Nem lehet és nem szabad ugyan a vallás köréből az érzeményt kizárni; de mindaz egy oldalú érzeményiség, mind az egyoldalú spekuláció a vallás körében szélsőségekre visz. A racionalizmus ellen kár viaskodni; mert az nem a revelata religio-nak, hanem az irracionálizmusnak ellentéte. Kárhooztatja Kölseit, hogy az emberiség fejlődését csak körbenkeringés gyanánt fogja fel, és ugy szól az előretörő és reformátori szellemekről, mint hasztalan sőt kártékony ábrándozókról. A hierárkhiának középkori fontosságából nem következik annak jelenkorban is szükséges és hasznos volta. A reformáció világhasznait pedig tagadni nem lehet. Kölselei békét kíván harc nélkül; holott az irodalomnak kulminációja minden népeknél csak nagy és győzedelmes harcok után következett be. A r. kat-

hólicizmus a középkori érzemény és fantázia kinyomatával bír; a reformációt az észnek újabbkori felserdülése szülte. Amaz a ker. vallásnak érzeményi, emez észí formájává lett; amaz a művészetet, ez a bölcsészetet ápolja. S így e két vallás a ker. kultúrát két különböző, de egymást kiegészítő oldalról mozdítja elő. Egymás elleni visszahatásaik a világ kultúráját kettőztetett hathatósággal viszik előre.

Szontag cáfolatában sok igazság van elmondva. Azonban Kölcei állítását nem egészen hüven fogta fel; mert Kölcei nem azt állítja, hogy az észszel a vallás igazságait nem lehet felismerni, hiszen ekkor hijában léteznének ránk nézve a reveláta vallás igazságai is; hanem azt mondá inkább, hogy az ész nem lehet a vallási ismeretek kútfeje. Szontag abból, hogy a reveláta vallást is ész által ismerhetjük meg, azt következteti, hogy ennél fogva a vallásnak egyedüli kútfeje az ész. De mire való volna ekkor a reveláció? Vallási ismereteink alakját ugyan az ész kölesönözi; de tárgyát, anyagát egyedül a kijelentés.

Szontag cáfolata úgy látszik elevenre talált. Kölcei ugyan nem felelt; tán maga is belátta értekezésének nagyon antiprotészans irányát; de Guzmics Izidor (Élet és Lit. 4-ik köt. 22. r. 126—135 l.) egy kis érzelmes, mondhatni, érzelgős antikritikában felelt Szontagnak.

Tagadja Guzmics, hogy az ész a vallásból kiküszöbölteni kívánta volna; az általuk hirdetett érzelmek nem vakok, a szertartások művészi alakja nem szolgálója, hanem dajkája a vallásnak. Tagadja, hogy nézetük a székszis volna; de annyi bizonyos, hogy a vallás fensőbb tárgyaira nézve az ész megnyugtatót nem adhat, s mindig tiszteletreméltóbb a tudatlanságát megvalló Szokratesz, mint a mindentudással kérkedő zofiszta. A mi pedig a hierarkhiát illeti, mond Guzmics, az nemcsak a középkorban, de a jelenben is hasznos és szükséges. Végül kívánja, hogy Szontag is higgyen, reményljen és szeressen, mint ő és Kölcei.

Igy végződött az únióvitálynak epilógusza. Az éveken át oly kedves témának, a protészansok és kathólikusok úniálásának vitatásával teljesen felhagytak, és azóta nyugszik e kérdés, míg egy kedvezőbb kor azt tán ismét felelevenítheti.

És most ha végig tekintünk e hosszas únióvitály tör-

ténetén, láthatjuk, hogy a lelkiismeret kérdéseit, a hová tartozik a vallási unió kérdése is, nem az irodalmi viták küzdőhomokán lehet kellő sikerrel megfejteni. Sok idő, az eszmének lassú de biztos érlelődése kívántatik arra, míg aztán egy ily kérdés milliók lelkében egyhangúlag oldathatik meg. A valódi keresztyén szeretet és a józan felvilágosodás földéből nőhet ki az unió előfaja. Azok tehát, kik a valódi ker. szeretetnek és józan felvilágosodásnak ápolói, sajátképen az egykor bekövetkezhető unió útját egyengetik.

Hogy egykor a protestánsok és kathólikusok egyesüljenek, ohajtandó; sőt hiszszük is, hogy ezen egyesülés egykor be fog következni. De még most a protestantizmus és kathólicizmus közt oly éles az ellentét, hogy a kettőnek egyesítését jelenleg még csak megkísérteni is a merészségek sorába tartoznék. Amannak a haladás, emennek a maradandóság levén életelve, míg ezen elvek közti roppant távolság el nem enyészik, addig a kettőnek uniólásáról szó sem lehet. A protestáns egyházra nézve mindig lehetségesebb az unió; de míg a r. kath. egyház a tridenti zsinat határozatai közt elsáncolva marad, addig az nem az uniónak, hanem csak más felekezetek abszorbeálásának lehet barátja.

Ily absorbens unio-t, de a mi sajátképen nem is unió, sürgettek Guzmics és társai. Ily uniónak protestáns ember barátja soha sem lehet; mert az ily unió az egyház fejlődésének nem előbbre, hanem negyedfél századdal hátra vitele lenne; pedig az unió, történjék bármikor, állandóan és kívánt sikerrel csak az egyház fejlődésének jelentékenyen magasabb állaspontra jutásával eshetik meg.

Az egy és közös nemzeti egyház, főleg hazánkban, igen kedves hangzású idea lehet, s ezt tudva a kathólikus írók nem is mulasztották el, ezen idea örökös emlegetésével édesgetni a prot. hazafiakat az absorbens unió karjai közé. De a lelkiismeret ügyét nem lehet feláldozni semmiféle földi, bármily csillogó színezetű célokért sem. S valamint a kathólikusok bizonyosan megütköznének, ha hozzájuk azon felhívást intéznék: legyenek protestánsokká, mert ezt a haza közös ügye, a nemzeti egység kívánja: úgy ne kívánják tőlünk se, hogy az ily szerkezetű felhívást helyeseljük: legyünk r. kathólikusokká, hogy legyen egy nemzeti közegyházunk; mert ezt kívánja a haza boldogsága. A haza boldogságán a különböző vallásfelekezetiségek mellett is egyen-

lő lélekkel s buzgalommal működhetünk, csak legyen meg bennünk a valódi krisztusi lélek, és legyen meg a különböző vallásfelekezeteknek egymás iránti keresztyéni türelmök s méltányosságuk, melynél fogva ne akarják, hogy a haza a jogok és előnyök osztogatása közben a vallások szerint részrehajló anyai különbséget tegyen saját gyermekei között.

Az úciónak minden nemei között legbiztosabb, legjótékonyabb, bár leglassúbb menetű a *gradualis unio*. Ezt maga az idő érleli meg az emberek lelkében, s csak midőn már itt elkészítve lesz az únió; midőn már az egyházfelekezeteket elválasztó közfalakat is az idő apránként lebontogatni fogta; midőn már a gyakorlati életben megszületett az únió: foghatják azt azután a theológusok kellő sükerrel zisztematizálni.

Addig is azonban, míg az időnek emez újabb teljessége bekövetkeznék, kövessük egymás irányában minden valláskülönbség nélkül üdvözítő Jézusunknak amaz új parancsolatját, melyet olvashatunk János ev. 13: 34, 35 verseiben.

Filó Lajos.

ZSINATI KÖVETEINKNEK TÁJÉKOZÁSUL.

Az egyházi alkotmányról általában.

1. §. A ki célszerű és állandó egyházi alkotmányt vagy törvényt akar egész kiterjedésében teremteni, előállítani: annak elébb tisztába kell jönni az idetartozó célszerű alapelvekkel, s ezeknek egymással alapösszefüggésével, hogy azután az egész rendszernek egyes részei összhangzásban lehessenek az alapelvekkel, s ezeknek alap-harmóniájával.

2. §. Mik lehetnek alapelvei egy célszerű egyházi alkotmánynak? Ezen kérdés más szavakkal azt teszi: minő alaptörvények szerint lehetne valamely egyházat célszerűen szervezni?

Hogy ezen kérdésre könnyebben megfelelhessünk, elébb

tudni kell, hogy az egyházat úgy kell tekintenünk, mint oly élő szerves rendszert, melynek a tökéletesedés fokain szüntelen mozogni kell egy kitűzött főcél felé. Mik hát azon alaptörvények, vagyis mik azon alapszervezetek, melyek valamely élő rendszert célszerűleg mozgathatnak a főcél felé?

Régóta próbálgatja ezt az emberi bölcsesség megfejteni: de úgy látszik, hogy a tökéletes megoldástól még távol vagyunk. A kormányformák, a történettan bizonyossága szerint, az emberi nemzet közt kezdettől fogva szélsőségek közt oscillálva váltogatták fel egymást, szüntelen keresve a nyugopontot, mely körül békességben, állandóan és célszerűleg mozoghassanak az emberi társadalmak kitűzött céljaik felé. Most a centralizációnak, majd a municipálitásnak vannak barátai, vagy ellenségei; mások ismét azon törik fejüket: mikép lehessen a centralizációt a municipálitással összeegyeztetni.

Ezen kérdések még most sinesenek tökéletesen eldöntve, s lehet, hogy tökéletesen soha sem is lehet azokat megfejteni a véges emberi értelemnek, hanem szüntelen küzeledhetünk a tökéletes megfejtéshez tapasztalás általi próbálgatások s észtervek készítése által.

Én részemről a tudományosságnak jelen állásánál fogva legcélszerűbben megfejthetőnek gondolnám az egyház-kormányzati nagy kérdést a naprendszer alapszervezetének, alaptörvényeinek utánzása, alkalmazása által. Hiszen a naprendszer egy oly alaptörvényeken épült élő szerves rendszer, mely kitűzött cél felé mozog szüntelen. Ezen rendszert Isten készíté még pedig tökéletesen: mi, mint Isten képére teremtetett lények, miért ne utánoznók. legalább közelítőleg, a mi egyházi rendszerünk szervezésében.

3. §. Minő alaptörvényeken mozog a naprendszer kitűzött célja felé?

a) Két erő, ugymint a centripetális és centrifugális erők együtt teszik alapját a naprendszer mozgásának. Csupa centripetális erő centrifugális nélkül mozgást nem állíthat elő, így az egész rendszernek minden részei egy pontba összezsugorodván a mozgásnak és életnek semmi jelét nem adhatná, tespedésre lenne kárhoztatva. Csupa centrifugális erő pedig centripeta nélkül az egész rendszert darabokra szakgatva elenyésztetné; a csupa centrifugális erő, magában

nem egyéb felosztató elemnél. A két erőnek együtt meg kell tehát lenni a célszerű mozgás, haladás előállíthatására.

b) De az a kérdés: mi viszonyban áll a naprendszerben a centrifugális erő a centripetával?

Kétségen kívül a középpontnál a centripetális, a perifériánál pedig a centrifugális erő legnagyobb. Midőn a két erő az egész rendszerben mindenütt együtt jelen van: de abban a viszonyban, hogy a hol a centripetális erő legnagyobb, tudniillik a középpontban, ott a centrifugális legkisebb, és megfordítva a hol a centrifugális erő legnagyobb, tudniillik a periférián, ott a centripeta legkisebb.

Én tökéletesen megvagyok győződve, hogy akármely élő rendszer, és így az egyházi kormányzati rendszer is csak úgy mozoghat célszerűleg kitűzött célja felé, ha úgy van organizálva mint a naprendszer.

4. §. Nézzük így volt-e eddig szervezve, ily alapelveken nyugodott-e eddig a magyar protestáns egyházi rendszer?

a) A r. kath. egyház rendszerét úgy nézem mint csupa centripetális erőt centrifugális erő nélkül: mérő centralizáció municipalitás nélkül. Ennek tehát bélyege kétség nélkül, boesánat e kifejezésért, a stabilitás; mert a hol csak központi erő van központi futó erő nélkül, ott nem lehet mozgás, nem lehet tökéletesedés. Nem is változtatja a római anyaszentegyház sem tanait sem kormányzati alakját.

b) Hát az eddigi magyar protestáns egyházi rendszer hasonlít-e a naprendszerhez?

Általában a protestáns egyház kezdetben úgy lépett fel, a r. kath. anyaszentegyház kebelében, mint csupa centrifugális erő. Igen, mert akármely élő rendszerben is a centripeta magában örökké nem maradhat, hanem a teremtés örök törvénye szerint, ha előbb nem, később ellenerőt, tudniillik centrifugális erőt teremt, hogy a kitűzött cél felé mozoghasson; mert a mi Istentől mozgásra, tökéletesedésre van öröktől fogva elhatározva, teremtve, annak előbb vagy utóbb multhatatlanul mozognia, tökéletesednie kell.

A reformáció tehát szükségességes képen való jelenet volt, melyet maga a római kath. anyaszentegyház akaratlanul maga teremtett.

A protestáns egyház tehát kezdetben mérő centrifugális erőt képezett; azonban így nem maradhatott, hacsak fel

nem akart oszlani, vagy folytonos anyagi és szellemi forradalomnak nem akart szülő oka lenni: teremtetett tehát magának saját centripetális erőt, hogy mozoghasson, hogy kitűzött célja felé célszerűleg haladhasson a tökéletesedés lépcsőin.

Jegyezzük meg itt, hogy a centripetális erőt nevezhetjük tekintélynek, mely ugyan elméletileg nem egyéb elvénél. Minden rendszernek elvének kell lenni; ugyde az egyház valóságos rendszer: és így ennek is kell elvének lenni a tudománynak, és tekintélyének lenni a kormányzásnak nézve.

c) Nézzük mik képezték eddig a magyar protestáns egyház rendszerében a centripetális és centrifugális erőt?

1) Centripetális erővé lett:

A vallásra nézve a szentlélek, a biblia és a szimbolikus könyvek.

A kormányzatra nézve pedig az esperesek, szuperintendensek, konventek, szinodusok, kánonok, a felség főfelügyeleti joga, és Jézus mint az egyház láthatatlan feje.

2) Centrifugális erejét képezte:

A vallásra nézve a szentírásnak szabad magyarázata (tudiillik normativa képességet adván az észnek, egyes emberek eszének).

A kormányzásra nézve pedig centrifugális erejét képezte a magyar protestáns egyháznak a többek közt a képviselő, szabadválasztás, öntörvényhozás, önkormányzás sat.

A magyar protestáns egyház tehát eddigelé oly rendszer, mely magában egyesíti a centripetális és centrifugális erőket.

d) De az a kérdés: vajjon oly arányban, oly viszonyban egyesíti-e a kettőt egymás között, mint ezt a naprendszerben lehet tapasztalni?

Csekély belátásom szerint a perifériánál, nevezetesen az egyes ekkleziáknál, ha kivált a képviselő mindenütt életbe volna lépve, meglehetősen arányban van egyesítve: de a középpont felé a centripetális erő nem növekedik szükséges arányban a centrifugális erővel szemközt. Hogy világosabban szóljak: a szuperintendenciák nehezen jöhetnek egy értelemre, akár kormányzati, akár törvényhozási, vagy akármely más tekintetben; a minek ugyan egyik oka az, hogy zsinatok ritkán tartathatnak. Innen lehet magya-

rázni Hoványinak is felsőbb kathólicizmusában azon észrevételét, hogy a protestáns egyházi rendszerben a főloszlató elem uralg; a mi ugyan, mint főlebb látuk, egyáltalában nem igaz.

En tehát szükségesnek látom, hogy legyen egy főigazgató testület, egy főtanács, mely felette álljon minden szuperintendenciáknak, melynek tagjai a protestáns zsinat által választassanak, s a fejedelem által megerősíttessenek, ne pedig felülről neveztessenek. A főtanács felelős legyen a zsinatnak, s ennek alárendelve. Ha pedig főtanácsot állítani nem látszanék célszerűnek: azon esetben szükségesnek vélném, hogy konvent minden évben multhatatlanul tartassék.

Szalai István

szentesi ref. lelkész.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFŐK.

A ZEMPLÉNI HELV. HITV. EGYHÁZMEGYE

JEGYZŐKÖNYVÉBŐL.

9. Declaratio processus synodi semigeneralis ao. 1667 die 5. octob. Sárospatakini celebratae, ab alumnis quondam scholae Sárospatakinæ indigne laccessiti.

„Hogy az ur Isten Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek életét megtartsa és idvösséges lelki, testi áldásokat szolgáltatson, mostani szent igyekezetit is kívánt véggel megkoronázza, szüből kívánjuk.

Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes Uraimék!

Az Istennek szemei tisztábbak, hogy sem mint az gonoszokra nézhetnének. Noha minden vétek Istennek dicsőséges szemei előtt utálatos, mindazáltal alig vagyon olyan bűn, mely az Istent annyira felboszontsa mint az háládatlanság. Az első világnak engedetlen háládatlansága szerzé, hogy megbánná az ur Isten az embernek ez föld színén való teremtetését és ezen szívében igen bánkódék. Saulnak engedetlen háládatlansága bánatá meg Istennel, hogy őt királylyá választotta volna, mint fiainak erköcstelen háládatlanságokon bánkódó édes atya keservesen panaszkodik az ur Isten erről sok helyekben. Esai. 1. az mennyet, földet támasztja ellenek bizonyságúl, hogy azok csudálkozzanak az ő népének ostoba háládatlanságán, kik az cökröknél, számaroknál alábbvalókká töték magokat. Jeremiásnál nyolcadikban az égi madarakkal, estrággal, daruval, fecskével, gerlicével dorgáltatja temérdek háládatlanságokat, mert azok tudjak elmeneteknek, megjöveteleknek idejét,

de az ő népe nem tudja eszébe venni vele jól töltt urának, édes atyjának jótéteményét. Az pusztában negyven esztendeig az háládatlan néppel bajlakodó és sok bút látó Móses ezt hányja a zsidóknak szemekre. Deut. 32 v. 6. Oh bolond, esztelen nemzetség avagy ezzel kell vala fizetned az urnak, ki tenéked atyád és téged megszabadított. Volt ebben részek az mi szegény magyar eleinknek, midőn hajdan így énekelték keservesen: Az mi felnevelt fiaink, kebelünkben feltartott magzatink vénségünkben szolgálatunkért, im lásd Isten, mivel fizetnek. Ez szenvedésben nem maradtunk résztelenekké mi is ez nemes Zemplin vármegyében az reformáta ecclesiákban levő tanítók, kik midőtől fogva az pataki reformata schola istenes, kegyes gondviselő dajkáitól megválasztaték és mintegy magának hagyattaték, minden gondunkat, elmékedésinket arra fordítottuk, hogy az scholát pusztulástól oltalmazhatnók, költségünket, fáradságunkat, éjjeli, nappali nyughatatlanságunkat nem számoltuk, sőt az természettől belénk oltatott szemérmetességet félre téve magunkat mintegy szemtelenekké tettük, írásaink s kibocsátott követveink által, sőt magunknak személyében is az Nagyrendűeknek ajtajokon, fülökön zörgettünk és úgy koldultunk, hogy az scholában tanító mestereket és praceptorokat tarthatnánk. De e mi nyughatatlanságunkért, fáradozásunkért az háládatlan ifjuság naponként mivel fizessen, te látod igazságot szerető Isten, el is hiszszük jüvendőben meg is bosszulod. Látja minden keresztyén ember, érti és hallja, kiknek fülök ellenünk való igazságtalan vádlásoktól keserves panaszinkra meg nem süketültenek. Noha az mi lelkiismeretünknek tisztasága mindazok az patvarokodó traductiók és igazságtalan vádolások ellen minket eléggé bátorságosokká teszen, mindazonáltal hogy hallgatással igaz ügyünket elárulni ne láttassunk és ne ítéltesünk igazságunk mellett ez írásunk által szükségesképen minekünk is meg kellett szólalnunk és megmutatnunk világosan, hogy a synodus az pataki scholabeli ifjuságnak excessusának conpescálásában mindeneket egyenes jó lelkiismerettel és törvényes processussal igyekezett elkövetni, el is követett. Ellenben az megsententiázott ifjuság az mely undok öcsmány írásokat szélyel folytatott az synodusnak és a schola mestereknek gyalázásokra, ez minden egyéb igazságtalan vádolások, patvaros traductiójok nem egyébbe valólok hanem az zempléni dioecesisben levő ministériumnak a főrendeknél és az köznépnél is contemptusba hozásra való igyekezetek, és mind az ecclesiasticus mind az secularis statusok közt való szép uniónak szagatására és egymás között való gyűlölségre és hasonlásokra való útnyitás. Mi protestálunk mind Isten mind ez világ előtt, hogy ez declara-

tiónkkal nem compareáltunk az végre, hogy újabb contentióra, disputálásra okot adjunk, sem hogy deliberátumunkat újabb judicium alá bocsássuk. Mert magunkat az scholának megrögzött fundamentalis törvényinek vigora szerint az scholának legitimus competens birájának ismerjük. Biróságunkat meddig tarthatjuk, ki sem bocsátjuk kezünkől, ha erővel, hatalommal túlünk elveszik, arrul nem tehetünk, mindazonáltal, hogy ez declarationkat Nagytok és Kgytek csendes füllel és figyelmetes elmével hallgassa, Nagystul és Kegyelmetektül alázatosan kérjük és kívánjuk.

Az pataki scholának 'állapotja miben forgott, noha kezünknel levő irásokból megmutathatnók közel száz esztendőktől fogván, de hogy azzal unodalmat ne szerezzünk, kezdjük bátor csak az magunk idején. Néhai méltóságos fejedelem, eöregbik Rákóczi György istenes keresztyén házastársával Lorántfi Zsuzsánával még pataki uraságokban, Istenekhez, vallásokhoz gerjedező buzgóságoktól viseltetvén igyekeztek minden tehetségekkel, hogy az pataki scholát amplificálhatnák. Meg is cselekedték, mert 1620 és 21. esztendőben mind az épületeknek öregbítésével, szép beneficiumok conferálásával és istenes szép törvényeknek behozásával az scholát szép rendben és karban állaták.

És mikor 1622 esztendőben az sűrű pestis grassált, az mesterek az pataki scholából úgy kihalának, hogy egy sem marada, hanem tarcali káplánságából (mint akkor nevezték) bevitették az scholába mesterségre idvözült Tolnai Istvánt, a ki maga egyedül lévén mester három esztendő alatt, az scholát szép esendességgel dirigálta és szerényen építette ugy amnyira, hogy mind az politiaiban mind az ecelesiában institutioja alól sok tudós emberek származtanak, kik közül még ma is vannak elegend. 1626 esztendő felé, hogy az schola inkább nevedkedhetnék, idvözült Rákóczi György ő nagysága mind szép épülettel amplificála mind maga tárházából három mestereknek fizetést rendele, egyik egyiknek 250 forintokat, a mellé bort, buzát, szalonát illendőképén, és egyszersmind négy mestereket is tartott. *) Voltanak ugyan holmi aprólék motusok az scholában 1640-ik esztendő tájban, de azok az seniornak és synodusnak autoritások által sedáltattanak és lecsendesítetttenek. 1648 esztendő tájban a mikor a classisokat **) akarának erigálni, az ifjuság az scholában tumultuálni kezdett és az

*) A mesterek a felsőbb pályán tanítottak, az alsóbb iskolák pedig az ifjak közzől választott úgy nevezett praeceptorok által tanítottak.

**) A négy egyházmegye a Sárospatakon 1648. június 20-án tartott egyetemes zsinatban készített új tanrendszert. Erről van itt szó. I. matr. tract. Zempl. T. II. p. 159.

scholát pusztán hagyván egyig mind kimenének. Nagy messze földre való bujdosásra eredvén, mikoron általmentenek olaszi, zsadányi, ujfalusi határokon, jutának szintén Liszka városában és ott megtelepedének. Észre vévén magokat, hogy nem jó úton indultanak, bujdosásoknak második napján, követeket küldenek Patakra és mind vétkeknek veniat mind az visszamenetelre gratiat inplorálván, hármon kívül mind vissza menének, az schola tíz esztendőknék forgása alatt szép csendességben lévén szépen nevededék. Hasznos szép épületek lőnek, tipographia erigáltaték, az idvözült Lorántfi Zsuzsána Comenius Jánost idegen országból sok költségével aláhozata, négy classicus praeceptoroknak szép fizetést rendele és az classisok azokhoz illendő szép auditoriumokkal erigáltatának, melyekben mind nagyok, aprók dicsíretesen épültenek és ez óráig épülnének, ha az tumultus szerzésben gyönyörködő ifjuság efféle excessusokkal meg nem háborítaná az schola csendességét.

Midőn az schola ilyen szép csendességgel virágoznék 1659-ben vőn eredetét az az, veszedelmes controversia az koresma felől, melyről akkori ifjuság mind ebben mind más dioecesisben eleget inquirálván az Tiszán mind innét mind túl, de egyéb nem liquidáltaték, hanem csak usus, hogy az cubulare jövedelmet percipiáló mester mindenkor árultatott egyvelges az coetussal. *) Ez controversia synodusokban is forogván előttünk, mind az synodus mind idvözült Lorántfi Zsuzsána csak az régi usust confirmálták. Recognoscálják egynehányan jó lelkiismerettel, egykor előttünk forogván Curatorok előtt ezen controversia, idvözült Zákány András uram így szóla, ifjak ne mozgassátok ezt a követ, maradjatok abban, kiben vagytok, mert ha ti azt tudnátok, kit én, békét hannátok ez controversiának, úgy ne járjatok mint az számár („inkább tevé”) mikor szarvakra vágyott volna, az füleit is elvesztette. Idvözült urunknak szavai nyilván arra collimáltak, ha az Fejedelem aszszonynak szeme hűnnék és az fejedelemre szállana az pataki uraság, főlő efféle zenebona miatt, mint hertelen indulatú ember, az korcsomára kezét ne vesse. Ez az controversia is akkor mind idvözült Lorántfi Zsuzsána mind az synodus és curatorok autoritása által sopiáltatván újabb difficultás erigála. Mert midőn idvözült Lorántfi Zsuzsána intimatiójából az curatorok discurálnának, hogy az ifjuságnak ily gyakor tumultusa miképen zaboláztathatnék meg, tetszék közönségesen, hogy az törvények megerősítsenek és az

*) Ezen névvel élt az ifjuság, saját jószágá volt s azt adminisztrálta.

alkalmatossághoz szükséges új törvényekkel augeáltatnának. Da az miképen gyakorta sok jó igyekezetek kívánt jó végben megfogynak, ez is ugy jára. Mert az Curátorok közönséges végzésből bizák Medgyesi Pálra, hogy az törvényeket concipiálná, de azt is elvégzik, hogy az törvényeket az scholába addig ne introduceálnák, meddig az senior és több értelmes emberek az törvényeket nem censeálnák. Mely végre elkészülvén az törvények, engemet seniort egykor felhivatván decemberben idvözült Lorántfi Zsuzsána, egy néhány óráig olvasván előttem szegény Medgyesi Pál a hol mi benne nem tetszett, megmondottam. Akkoron megjegyezvén azokat ígírte, hogy corrigálja, de escelekedte vagy nem, maga tudta. Beérkezvén 1660-ban januáriusban Medgyesi Pál, maga mellé vevén idvözült Zákány András és Baxa István uramékat (nekem senior-nak értésemre sem adván a dolgot) az törvényeket az scholában bevitte. Az időben az ifjuság addietus levén mind az seniorhoz, mind synodushoz és minden szép tisztességes dependentiával viselte magát hozzánk, vevén eszében, hogy sem senior, sem delegátusa jelen nem volna, igen megütközék benne és contradicálván az törvényeket nem acceptálta, sőt per contumeliam neveztek Leges Medgyesianae és mint szilaj ifjuság holmi glossákat is irtak rá.

Azonban következő februáriusnak utólján generalis synodus levén Patakon, melyben én senior súlyos betegség miatt személyemben jelen nem lehettem, de mind az tanítók mind az secularis főrendek az tumultuáló ifjuságot le nem cendesíthették, hanem martiusnak vége felé az scholát pusztán hagyván mind kimentenek. Akkor az hegyeken, völgyeken, havasokon hosszas bujdosások után, midőn érkeztenek Tállya és Göncz városába, ott megtelepedének. Ott is vevén eszékben, hogy e féle rendetlen escelekedetekkel nem annyira másoknak mint magoknak incommodálnának, eszékre törvén, mind haza menének hármon kívül, azok is eleget solicitálák vissza fogadtatásukat, de fejci levén az seditiának semmiképen introitust nem nyerhetének. Azonban elközelítvén idvözült Lorántfi Zsuzsánának is életének végső napja, kimúlék ez világból Szent György naptájban. Kinek meghidegedett részit midőn az koporsóban betöltték, fedelet az koporsóra maga kezeivel szegezett idvözült Zákány András urunk, sűrű könyhullatási oreáján és vén szakállán alá folyván keserves zokogással az környül állóknak hallatokra ezt mondotta: Ah átkozott deákok! ti öltétek ezt meg, ti fosztátok meg az szegény magyar nemzetet ez drága kinstül. Nem is ok nélkül való szók voltanak; mert engemet, seniort,

halálra való betegülése előtt mintegy hatod nappal felhivatván magához méltóságos Lorántfi Zsuzsána és házában csak magammal beszélgetvén, mintegy két óráig, beszédközt ottan ottan sirásra fakadott ki ily szókat is szólott: Idvözült Urammal ifjúságomtól fogva istenesen élvén, de sem annak sem édes kedves fiamnak Rákóczi Zsigmondnak halálán annit nem sírtam, keseregtem, mint az ifjúságnak ez rajtam tett méltatlan eszelekedetin; Te látod Istenem! mint az édes anya magzatit, az dajka az ő kicsindedit úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára, de sok dajkálkodásimat im mivel fizetik.

Bizonyára akkor is sokat panaszkodott némely secularis fő rendekre, kik az ifjúságot gonosz tanácsokkal efféle seditiókra felindították. Azonban idvözült Fejedelem is az pogány fegyvere miatt ez világból kimulék, kinek eltakarítása után egynéhány holnapok múlva mind schola mind ecclesiák jüvedelmét intercipiálák, melyek ez óráig is abban vannak. Mindazonáltal ez idők alatt is mind addig esetlettünk, botlottunk, kolultunk, hogy sem az épületekben sem az tanításban semmi fogyatkozás nem volt. Hanem mind ez boldogtalan idejében az scholának reficáltaték az az koresoma felől való veszedelmes contentio, melynek mind fundamentoma mind modalitása rossz volt. Fundamentoma rossz, mert Pásztói József sok éktelen magaviseletlenségeért, részegeskedéseért és gyilkosságra való igyekezetiért, mivel részeg korában az akkori seniort Gyöngyösi Pétert és Gyöngyösi Mihályt is ágyában meztelen törrel általverte volna, ha más ifjak meg nem mentették volna, egyszer degradáltatván, másszor a scholából kiűzettetvén sok napokig kívül tekergése után a scholamesterek mind másoknak mellette való törekvését mind maga reménkedését megszárván, jó reménség alatt, hogy életét megjobbítja, befogadtak. Azonban mihelt az seniorságnak tisztére kaphata, mint kigyó farka vágását nem felejtethi, minden elméjét fordította arra, miképen kétfős büntetéseért az mestereken való bosszúját űzhesse, nem találván arra hathatósabb okot, primárius complex társait addig concitálta, azok által az egész coetust, hogy ez veszedelmes controversiát resuscitálnák, ki már régen decidáltatott vala. Megtetszik hát, hogy nem az scholának javára való igyekezettől anynyira, mint bosszúság üzésből indította és így rossz a fundamentoma.

Modalitása nem helyes, mivel a tavaszi exameni alkalmas-

sággal, midőn sok vármegyéből való böcsületes főrendek és mind ebből mind az környűlvaló dioecesisekből sok seniorok, tanítók jelen volnának Patakon az examen hallgatásán, estve szállásomra jüvén ketten vagy hárman az ifjak (mivel már sötét volt, személyekben nem discernálhattam, de gondolom, hogy az senior lehetett) és kezdék panaszlani mi módon injuriáltatnának az mesterektől az koresoma dolgábul, ilyen választ adék nekik: Édes atyámfiai és jó öcséim, kegyelmetek legyen csendesen, holnapot adván az ur Isten nekünk, együtt leszünk az főrendekkel, mert egyéb dolgaink is lesznek. Ez dolgot magam előadom és azon leszünk, hogy kegyelmeteket megegyeztessük, az mint jobbnak itiljük, azt cselekedjük. Ily válaszzsal tülem elmenvén, más nap ugy mint die 12. maji, midőn reggel egyik auditoriumban, (melyben az úrnak, ő nagyságának szálást rendelték vala, mivel ő nagysága *) maga házához az belsővárosban ki és bejárást neheztelte) begyűlvén mind az secularis főrendek mind az ecclesiastikusok az scholának megmegmaradására tartozó dolgukról discursálnának, nem várván az ifjuság, hogy én dolgokat előadjam, hanem magoktól formált supplicatiót, (melyben nagyobb modestia kívántatott volna, mivel mestereknek sok becsstelenítésével volt teljes) beadván, abban bűségesen declarálván az mesterektől való injuriáltatásokat, kívánák az főrendektől, hogy az koresoma felől való controversiában tennének egy finalis és megmaradandó determinátiót, melylyel az ifjak és az mesterek között való egyenetlenség tolláltatnék. Őket kiküldvén az főrendek kezdenék az dolog körül munkálkodni és mikor már az dolog jó folyamatot vött volna és jó véghez közelítene, meg-sajditván az ifjuság, hogy nem szintén az ő várakozások szerint succedálna azon dolog, ujabbán bejövének és contradicálnak, hogy ők nem ujabb revisiót vagy determinátiót, hanem teljes jussoknak (hogy már) confirmátióját kívannák. Ezen kiváltképen a secularis főrendek igen megindulván, lőnek sok szók, azok közt ilyek: mire játszottatnak ennyi főrendeket, kik egy kő várban forgó dolognak eligazítására is illendők és elégségesek volnának; csak nyakon kellene a nyakasában kettőt vagy hármát kötni. Ezen az ifjuság megzendüle és az ajtó felé kezde tolyongani. Esék ily szó is: ne bocsásd, zárják be az ajtót, nem a végre ugyan, hogy valakit megfogtak vagy kötöztek volna, hanem hogy az elindított matéria környűl többet is fáradoznának, mint megtetszik abból is, hogy a tumultus után is eléggé munkálkodának de semmire sem mehetének.

*) Bocskai István zempléni főispán és a sárospataki főiskola főgondnoka. H. L.

Az kirohant ifjuság fegyverre kiálta és mindjárt mezítelen fegyverekkel, puskákkal scholában és külső udvaron kezdenek grassálni scholának minden kapuit belakatoiván és a főrendek közzül némelyeket nevezetesen N. Bancsi Márton és Csernel Pál uramékat éktelenül szidalmazni, az ördög lelkűeknek (próféták fiaihoz illendő szép szó szintén), üssék el a fejét sat. Itt vagyon egy scrupulus, melylyel élnek az ifjak. Igaz fogtunk fegyvert, de nem offensive hanem defensive; mert az úr ő Nagysága szolgái fogtak elsőben fegyvert. De akárki mint oltalmazza ezzel őket, mert constál, hogy addig az ur ő Nagysága szolgái az fegyverhez nem kapkodtak, hanem hogy az fegyverre kiáltást hallották. Az kik pedig így szitkozódta a többi között Baló, Halmaji, az utolsó pedig Ongvári volt, magaviseletlenségeért mind az debreceni scholából mind az patakiból annak előtte kiűzetett. Ez érezvén bűnét megijedt és még nyárban elszökött. Ennek elmeneteliben az primáriusok közzül némelyek tudtak, mert egy Tolnai Mihály nevű primárius el is kísérté egy darabon, mely cselekedetiért és más erkölestelenségeért az pataki praedikátorok, az schola mesterek sőt magok a primáriusok sententiájokból az scholából kiűzetett. Ez is, szokott mesterségeket elkövetvén, folyamodott az főrendekhez és nem azoknak kezekkel hanem maga kezével leírott maga excessusit úgy a mint maga akarta annak subseribáltanak némely főrendek és azzal akarta magát ujabban az scholába bebocsáttatni; Patakon 29 septembris celebratott partialisunkban, midőn az primáriusoknak szemére hányta volna, hogy ők is szintén úgy tudták az Ongvári elszökését, az primáriusok előttünk megvallák, hogy Ongvárit nem tartoztak megtartóztatni, sem elmenő szándékát mestereknek vagy másoknak megjelenteni, mert ők is parsok voltak benne; melybűl világosan megtetszik, hogy a primáriusok annak gonoszságát si non a priori tamen a posteriori javallották és gonosz cselekedetiben részesek voltak.

Meglévén ez comoediával egyelítettett szomorú tragoedia, másodnap mind secularis főrendek mind ecclesiasticusok eloszlanak. Mi ez zempléni dioecesisben levő tanítók, kikre az scholának fundamentalis törvénye szerint az scholára közelebb való vigyázás bízott, ilyen váratlan és hallatlan enormitásnak nem lévén szenvedhetői, szánakodván a becsületes főrendeknek is ilyen megbecstelezésén, kiknek tutelájok alatt csendesesen nyugosznak, kenyereket, eledeleket veszik naponként, patrociniumok által ezüst kapcsokkal megfűzött dolmányokat, tíz, húsz talléros látmostokkal ékesített süvegeket viselnek, kegyes patrociniumokért meztelen fegyverrel

forgódnak nyakok környékén, tisztünket el akarván követni, az scholába inquirálni beküldöttünk, hogy mi módon a seditionnak főbb indító okait kitalálhatnók és az bűnösökkel a vétek nélkül valók ne büntettetnének.

Midőn inquisitor uraim tisztekben procedálnának az scholában, hozzájok mene az schola seniora Pászthói József egynéhány primarius complex társaival és ilyen vallást tőn: Mi haszna, hogy Kgyk inquirál, mert valamelyek ez causában az scholában löttenek, nem egynéhány hanem az egész coetus egyező akaratjából löttenek, soha közölünk senkit ki nem adnak hanem mind kimegyünk és a felföldön scholát erigálunk sat. Ez közönséges confessiót több fassiókkal együtt az dolognak világosítására elegendőnek lelven ad finem 23 mensis junii anni praesentis Erdő-Bényére promulgáltatott generalis synodusunkra én ecclesiasticus senior autoritate et nomine supremi iudicis ecclesiastici citáltattam ilyen tenorral:

Ex inquisitione, si quidem jam peracta et in dies peragenda, imo ex confessione senioris scholae pathachinae Josephi Pászthói et sibi adjunctorum coram D. inquisitoribus edita satis manifestum evadit, conjurationem illam seditiosam et necem spect. ac gener. d. patronis, reverendis item eccl. antistibus et pastoribus strictis ensibus et tormentis in rem eandem praeparatis intentatam non aliquorum duntaxat verum totius alumnorum universitatis consensu, non fortuito et contingenter, verum definito consilio et destinato studio ibidem Patakinin in schola 12. maji mensis proxime praeteriti anni praesentis fuisse conceitatum. Eapropter autoritate ea seniorali, qua per constitutionem regni superinde sancitam et electionem fratrum in hac diocesi Zempleniensi fungor vigore hujus dioceseseos nostrae sigilli vos omnes universos et singulos, qui sub censum alumnorum scholae Sárospatakinac die dicto venistis, cito, certifico, quatenus in synodo nostra generali pro die 23. et subsequentibus hujus mensis junii anni praesentis Erdő-Bényeini celebranda, vosmet foro et iudicio synodi sistite, commissorum synodo rationem reddituri sufficientem: signanter vero Josephum Pászthói, seniore scholae Patakinac ad rationem reddendam, cur contra datam in electione coetui et rectoribus fidem, legemque scholae dictae fundamentalem superinde sancitam, conventiculum illud clancularium, ejus vi conjuratio erupit, insciis rectoribus non solum permiserit et rectores celaverit, imo procuravit, ad reddendam horum inquam rationem sufficientem vigore hujus sigilli die ac loco dicto compello. Jisdem ex superabundanti denuntio, si contumacia ducti (quod tamen sperare charitas prohibet) et sprete synodi autoritate con-

parere recusent, synodum nihilominus ipsam in cognitione causae et sententiae pronuntiatione officio suo minime defuturam. Liscæ 7. mens. junii ao. 1667. Paulus Tarczali dioeceseos Zempleniensis senior et scholae Sárospatakinæ curator.

Synodusunkban 24. junii compárealának ugyan, de immár annak előtte szomszéd n. vármegyékben (mivel az n. Zemplén vármegyében levő patrónusokhoz, kik dolgokat jobban tudták, nem bizhattanak) mind secularis s mind ecclesiasticus főrendeket eljárván, mellettek való intercessionalis leveleket emendicálván azoktól, azokat synodusunkban producálták. Azoknak az becsületes főrendeknek mellettek való instantiájokat illendő becsületben és respectushban vévén a synodus, egyéb circumstantiákat is megfontolván ellenek nem pronúciála hanem más időre halasztá, reménség is táplált bennünket, hogy talán resipiscálnak és magokat jobb karban foglalják. De azt nem hogy cselekedték volna, naponként inkább nagyobb insolentiával grassáltak, a főrendeket futni, azokat ellenünk gerjeszteni, sok igazságtalan vádolásokkal mind a synodust mind mestereket traducalni meg nem szűntek. Melyhez képest tetszék ujjobban pro die 14. julii Ujhelyben generalisban egybegyűlnünk, hová citáltatván comparealának ugyan, de előbbeni mesterségek szerint megerősítvén magokat a főrendeknek becsületünket és lelkünk ismeretét nem kevésbé sértegető levelekkel. Ott is, mind az ő levelektől, hogy t. i. ne vádoltatnánk vakmerő praecipitantiával, mind egyéb nehézségektől meg is akadályoztatván, dolgokat halasztottuk.

Azonban elközelítvén az őszi examenek ideje, tetszék, hogy pro die 29. septembris partialisban egybe gyűlnénk Patakon, holott több dolgaink közt ezt is discursusban vévén, ha annak a tumultusnak decisióját illendő volna-e az examenek idejére hagyni. Ugy tetszék közönségesen, hogy nem, ilyen okokra nézve: mert noha vagynak a főrendek között, kik az ifjuságnak fáveálnak, de ellenben vannak sokak, kik se szolgálatjokkal élni nem akarnak, sőt mintegy fogadással mondták, addig a pataki scholának kapuján be nem mennek, meddig el nem igazodik és ha szintén hivattnak is a főrendek a szokás szerint kijő be, ki nem és félő, hogy mind magok közt a főrendeknek mind a főrendek és ecclesiasticusok között való nagyobb dissensióra ok ne adattassék. Továbbá mikor idvözült öregbik Rákóczi György a törvényeket az scholába introducáltatta volna, noha az scholának főpatrónusa volt és hozzá közel lakott gyakorta egy városban, de mindazonáltal az scholának directióját magánál nem hagyta, hanem in totum adta és bocsátotta az zempléni dioecesisben levő seniornak cum sua

synodo kezében, és mivel az törvények is nem más bíróra vagy arbiterre mutatnak hanem egyenesen az ecclesiasticus seniorra, azonban az ujhelyi synodusban elvégeztetett, hogy az deákok⁷ másokhoz ne excurráljanak, melytől recedáltak; azért a törvények vigora szerint ez dologhoz bátorságosan hozzá nyulhatunk. Ezen megnyugodván ugyanott terminálánk pro semigenerali synodo ad diem 5. octobris ugyan Patakra arrul az ifjuságot is certificálván. A terminált napon egybegyűlvén az pataki egyik parochiában, midőn az ifjuságot hívtuk volna, eljövének négyen a coetus képében (a senior nem volt ezek közt), kiknek mikor oda gyűlésünknek célját és végét hogy megjelentettük volna, cum protestatione megmondák aperte, hogy ők sem seniort sem synodust competens bírójoknak nem ismernék, tőlük törvényt nem is hallanak. Melyet hallván a synodus, kérdezte, mi okon nem ismernék bírójoknak, holott az ű törvények, kiknek űk subscribáltak, annak az scholának felsőbb bíróságát mi nekünk nem másnak adta, a melyet mi tőlünk sem űk sem mások el nem vehetnek, valedmeddig a pataki scholát törvényestől el nem rontják. Tovább, hát kit ismertek bírátoknak? Erre csak hallucináltak, mert még bírásokat fel nem találták volt, hanem azután sok keresések után feltalálván Muraközi Sámuel követek által többekkel együtt megizenék nemzetes vice Ispán uramnak, hogy az egész evangélikus statust sem bírálják meg, hanem országgyűlésre appellálnak. Csekély elméjű együgyű ifjuság! talán azt itéli, hogy a clerus és praelatusok statusa között incorporáltatik a pataki nemes coetus. Nemes coetusnak per illusionem nem mondjuk, hanem magok vették magoknak azt a titulust, hogy nemes coetus. Ennek előtte mintegy tíz esztendővel némely alkalmatossággal köztök levén, mikor sűrűven iterálnák a nemes coetus nevezetet, üdvezült Zákány András és Incédi Mihály uraimék igen megdorgálák őket, hogy az nem őket, hanem a nemes vármegyét illetné. Azólta azzal a titulussal tapogatvák élnek.

A coetus képében előttünk compáreált négy ifjak protestatiójuk után tőlünk elmenvén sok órákon munkálódttunk, miképen per placidiora et pacifica media dolgokat igazíthatnók, hogy ha miképen a seditiók főokait és fautorit kitalálván, azoktul seductusokat segregálhatnók, hogy a malignusokkal az elcsalattak együtt ne luálnának. Hosszas discursusok után tetszék, hogy értelmes atyánkfiait közikbe küldenők ily instructióval. Mivel ez féle coetusban megeseik, hogy a kik consentiálni láttatnak is, azt nem sponte cselekszik. Hanem vagy félelemtől viseltetvén vagy másképen seducáltatván consentiálnak. Itt is talán vannak olyanok és ha volnának, vagy

szóval vagy valami nutussal, indiciummal magokat kijelentvén segregálnák ű magokat, még készen volna a gratia, a ki vétékét megismervén azt megvallaná és resipiscálna. Ez követek elménvén, az egész ifjúság együtt létében midőn reájok bizatott követséget proponálták volna, becestelenül tractálták őket, incendiáriusoknak kiáltották és kevés hijja, hogy kezeket is reájok nem vetették. Felkiáltván egyenlőképen, hogy fejek fenállatáig egymástul el nem szakadnak. Midőn ennyi sok csendes, istenes mediumokat egyik terminusról másokra másíkrul harmadikra való halogatásokat elkövetett volna a synodus; de látná, nem hogy azokkal valamit használhatna, sőt az ifjúság mindinkább megkeményedvén magát a nagy veszedelmet siettető vakmerőségnek vetné. Egyéb remédiumot már hátra lenni nem látna, az schola törvényének vizsgálásához kezdvén és mind az ifjúságnak excessusa nyilván való volna, arrul való világos törvények is volnának, felölők deliberált. Mely deliberatumnak meghallására midőn a synodus hivatta volna, követek által ezt izenék: Ha a synodus megizeni nekiek, miért hivatja, hogy megtudják és ha tetszik eljönek, de ők bizony a törvény hallására nem jönnek. A synodus, noha itt is élhetett volna authoritásával és ilyen vakmerőségekért per non venit ellenök sententiát mondhatott volna; de mégis ex superabundanti hozzájuk küldött ilyen izenettel. Ne vessék magokat ilyen nagy vakmerőségre, jöjjenek közinkben, assecuráljuk őket bona fide, itt senkit közölők meg nem fognak, nem kötöznek, hanem mondandó beszédünket hallják meg, ha tetszik benne, hanem, senkinek füléhez nem varjuk, elbocsáthatják fülök mellől. Ezeket hallván sok tergiversatiók után eljövének egész coetusul, a ki az házban be nem fért, megnyitván az ház ajtaját a pitvarban állottak. Ott is azon beszédekkel intvén őket: Edes ősceim, ha mi a kegyelmetek beszédét meghalljuk, noha nem tagadhatjuk, abban is több modestiat kívánnánk, halljátok meg ti is a mienket ha tetszik és ha veszitek jó, ha nem, senkinek füléhez nem kötjük, elbocsáthatja füle mellől. Itt is noha ultro citroque sok velitatiók voltak, elkésőre inducáltatának, hogy meghallanák. A synodus notarius a felszóval előttök elolvasá a deliberatumot, mely ez volt *).

*) Ezen melléklet nincs beírva, de a mint a zsinat jegyzőkönyve mutatja, annak főbb tartalma ez volt: miután megkeményítették magokat, a földes uraknak izennek s ha a jobbágy fiak elfogatnak, hozzájuk ne folyamodjanak, pártjokat nem fogják; ha az iskolából ki nem mennek, sem mesterök nem leszen, sem mesterségre nem mehetnek; a senior adjon számot, a coetus bonumát senki el ne vigye, mert a vármegyén proscibálatnak. l. matr. tr. Zemp. Tom. III. p. 739.

Ez deliberatumot előttök elolvastván, onszollotta a synodus eléggé, hogy ha kívánják, párban nekiek kiadják; de nem kelle nekiek, hanem közzülünk elmenének. Akarván a synodus tovább is az scholáruul provideálni, a mestereknek serio megparancsolá: Ha az ifjúságnak mozdulását vennék eszekben, igen serényen vigyáznának. A seniort addig el ne bocsátanák, meddig mindenkről számot nem adna, az épületekben, bibliothecában és egyéb coetus javaiban kár ne esnék általok, az scholát egy szempillantásig is ne tágetának sem éjjel sem nappal, egyik mindenkoron az scholában bent ott hálna, a nemeseket, neutrálistákat tanítanak, sőt ha illendő praeceptorokat találának, újabb praeceptorokat constituálnának; sőt még a szomszéd ecclesiákban levő tanítóknak is demandálta, hogy per vices az scholában lennének, meddig az schola restaurálódnék.

A synodus után való nap, ugy mint 6. octobris, a mesterek felmenvén a scholában a synodustul reájok bizattatott dolgoknak elkövetésére, mikor intenék a seniort a számadásra, simpliciter detrectálta, hogy nem cselekeszi. Midőn a praeceptorok constitutiójában igyekeznének a sententia alatt levő ifjúság felzendülvén, ilyen szókra erumpált. A mi scholánkban bizony nem teszték, tanítjuk mi a nemeseket. Mi nekünk nem vagytok mestereink, a mi scholánkba ne jöjjetek praescribálni; mert ha mi rajtatok esik, el nem veszi rólatok se zsinat se zsinat másikja. A scholából ha ki kell mennünk, olyat cselekszünk, hogy Magyarországnak a füle megcsendül bele.

Az mi legyen, könnyű kinyomozni, mert társaságunkbeli tanítóknak beszélte egy leleszi canonicus, hogy némely pataki deákok végeztek már Zámbar Mátyással, hogy az scholát neki kezébe adják. Az időtül fogva az ifjúság a scholában ben vagyon, sőt haesak ben volna, szenvedhető volna; de ez darab földet befutván, sok rendbeli emissariusai által minden rendek előtt a synodust és magok mestereit hallatlan és minden igazság nélkül való calumniákkal, vádolásokkal traducalni meg nem szűnnek, sőt ocsmány képtelen, hamisságokkal teljes írásokat minden szemérem nélkül szélyel folytatván a ministériumot és mestereket oly gyűlötségbe juttatták, hogy némelyek az ő informatiójokra egyedül minket meg nem hallgatván először, mely contra aequitatem van; mert azt mondja a pogány Seneca is: Qvi statuit aliquid parte altera inaudita, aequum licet statuerit, haud tamen aequum fuit, ki egy, ki más kemény sententiát mond ellenünk. Hogy a zempléni dioecesisbeli praedikátorok megérdemlenék, ha lábokon fogva vonnák ki őket a paro-

chiákból. De ez csak annyi, mint a mi ártatlan mesterünk felől kiálták crucifige, crucifige. Az apostolok idejében való keresztyéneknek: ad sarmenta et rogos. A mesterek elatus spiritusua. De ennyi nyughatatlanságinkért, istenes vigyázásinkért ha szenvedünk, azt örömmel viseljük; mert tudjuk, hogy erre hivattattunk. A miképen a camomil nevű fű úgy nevedik, mentül inkább tapodtatik; a Christus tanítványa is akkor conformáltatik az ű mesteréhez, mikor szenved az igazság mellett. Ignatius sietvén a vadaknak fogok által való szenvedésre, azt mondja: Nunc incipio fieri Christianus. Noha ugy vagy, sokkal keservesebb attul szenvedni, kiktől tutelát, defensiót és érdemlett becsülést várhatnánk, de ebben sem esüggednek el, mert ebben sem elsők vagyunk. Megesett ez Dávidon, kirül így panaszolkodik psal. 55. Ha ellenség illetett volna engemet szidalommal, elszenvedném, de te én vezérem és én barátom, kik együtt gyönyörűségesen tanácskoztunk vala és az urnak házában együtt megyünk vala. Megesett az mi mesterünkön: a ki az én kenyeremet ötte, az emelte fel ellenem az ű sarkát. A római birodalomnak fundálója Cajus Julius Császár midőn alacsony állapotból túle nagy méltóságra felemeltetett Cassiustúl és Brutustúl a tanásházon hanczárral által verettetének 23 sebekkel megsebesítetvén halála előtt keservesen ezt ingeminálja: Siccine mi fili Brute! De ezt ebben hagyván, tudjuk, a mint kegyelemből adatott minékünk, hogy himnénk a Christusban, kegyelemből adattatott, hogy szenvedhessünk is ő érte. Mi ez processusban, a mint a schola törvényiből lument vehettünk mindeneket rendesen, jó lelkiismerettel igyekeztünk elkövetni. Ha rendesen cselekedtünk, miért tapostatunk lelkünk ismeretiben és kicsén becsületünkben. Mi tisztünket elkövettük, a miért minket senki scholarontóknak, pusztítóknak méltán nem kiálthat. Ha minden névvel nevezendő excessusok s a mi temérdek sok becsutelenítésink impune hagyattatnak, ítélje meg Isten és e világ, minemű rettenetes dolgok következnek; a miképen csak az elmúlt napokban megújítottak, fegyveres kézzel némely nemes ember földére reá mentenek és hatalmasul marháját elhozták. A szőlőpásztorokra is ugyan fegyveres kézzel reá mentek. A lelkeződés, részegeskedés, hamis esküvés, rosz gyanus személyekhez való szabados járás, azokon való verekedés ugy lábra kapott köztök, hogy immár megtetszik, sem politicus sem ecclesiasticus magistratust nem ismernek, hanem undok independentismusra vetemettek, a mely independentismusnak minemű veszedelmes ártalmas consequentiái lehetnek, tanuljanak a főrendek az angliai király példáján. És hogy írásunkat berekeszszük, kérjük Ngystkt, Kgykt Istenre

és jó lelkiismeretire, hogy e declarationkba betekintvén, e mostani deliberationk effectuáltassék, e meg nem lévén Nagysk és Kgyk bölesen megítélheti, miért kellessék ebben a dioecesisben seniornak, synodusnak, schola mestereknek és törvényeknek e scholára nézve fenmaradni.

Hosszas írásunkról Ngystktúl és Kgylymtúl bocsánatot kérvén, Ngyskat és Kgyket Istennek oltalma alá ajánljuk és a kik előtt meg despectusban nem jutottunk, azoknak minden időbeli alázatos, együgyű szolgálatunkkal való kedveskedésünket ígérjük. Legyen a nagy Isten Nagykal, Kegykkal.

Ezen itt közlött Declaratio, melyet a zsinat megbízásából Tarcali Pál, zempléni esperes, intézett a világiakhoz, becses és fontos, okmány. Ez legközelebb nemcsak a sárospataki iskola beléletére történetére sat. vet több tekintetben világot, hanem az iskola egyik legfőbb jöltevőjének, Lorántfi Zsuzsánának életrajzához a legbecsebb adalékokat szolgáltatja. Ki e fejedelelnő életét megirandja, már bírja rajzához a fővonást. Azon szavak, melyeket Tarcali Pál esperes a fejedelelnő ajkairól nem sokkal halála előtt hallott és emlékezetben hagyott, e nő szellemi fenségének legdicsőbb s magasztosabb záloga. Mig azonban valaki Lorántfi Zsuzsána életét méltán megirhatná, sok adatnak kell nap fényre jőnie. Tartottak-e felette hal tti beszédet s kik? Még Medgyesi Pál, kedves udvari papja életben volt. S kinyomattak-e e beszédek, melyek kutfő gyanánt szolgálhatnak s ha igen, megvannak-e vagy ezek is az üldözés vak dühének estek áldozatul? Annyiban is becses és fontos ez okmány, mert ez világosan megcáfolja azon történészeket, kik azt állíták, hogy Lorántfi Zsuzsána fia, II. Rákóczi György, halálát túl élte s az ezen érzett fájdalomnak lett áldozata. A fejedelemlének saját szavai s Tarcalinak előadása mást bizonyítanak. II. Rákóczi György megholt Váradon 1660. június 8-án egy órakor. (Csécsi Magyarország historiajában és a maga registrumában 7-ik júniusra teszi s a különbség tehát csak néhány óra lehet, de a fejedelem veres selyem zászlóján, mely egy ideig a vári templomban függött, majd az újabb időkben a belső várba vitetett 6-ik június áll.) Majd 1661-ben Mikecz Mihály által Patakra hozatott és a vártemplomban temettetett el aprilis 24-én.

Álljon itt Lorántfi Zsuzsána családi viszonyára nézve Szombathi Jánosnak következő feljegyzése:

„Michael Lorántfi arcis et oppidi Patakiensis dominus (1609—

1614) uxorem primam habuit Barbaram Zeleméri filiam Nicolai Zeleméri, at ea mortua, duxit mox secundam Catharinam Andrási. Mortuus est ipse Michael Lorántfi ao. 1614 exeunte. Certe in documentis in archivo ven. conventus lelesziensis exstantibus clarissime exstat, anno quidem 1614 Catharinam Andrási fuisse uxorem Michaelis Lorántfi, anno vero 1615 jam ejusdem Relicta audit. Ad annum eundem 1615. dicuntur Michaelis Lorántfi duae filiae, Susana et Maria, virgines sub tutore Joanne Bakos de Osgyán. Vide archivi memor. actor ai. 1615 nrum 26. In elencho autem literam L nro 24, ubi inter caet. haec habentur: „An. 1615 Joanes Bakos de Osgyán tutor filiarum Susanae et Mariae Lorántfi.“

„Barbara Zeleméri uxor Michaelis Lorántfi. Pater Barbarae fuit Nicolaus Kamarás de Zelemér, mater Margareta Henyei. Nicolaus hic Zeleméri filius fuit Annae Dobo, filiae Dominici de Dobó ex Sophia filia Joannis Czékei, qui Czékei cognatione fuit junctus Antonio Palóczi ad Mohács ao 1526 caeso. Haec accepi e deductione quadam genealogica mecum Ujhelyini 4. Martii 1788 communicata.

Lorántfi Zsuzsána és Mária testvérek két Rákóczi testvérhez mentek férjhez; amaz I. R. György, ez pedig III. R. Zsigmondhoz. I. Diarium. p. 425 és 285-b.

Hegedűs László.

A BODROG-KERESZTÚRI HELV. HITV. EGYHÁZ

LEVÉLTÁRÁBÓL. *)

1665. Miskolczi p. Gáspár, coll.: Szennai János, rector: Pécsváradai Lőrinc; cantor: Poresalmi Péter.

1669. Miskolczi p. Gáspár, coll.: Liszkai András, rector: Halmágyi János, cantor: Poresalmi Péter.

1. Ez a Miskolczi Gáspár volt ama zempléni híres esperesnek Miskolczi Csulyak Istvánnak a ki Liszkán halt meg 1645. a fia. Deákka lett a sárospataki collegiumban 1648. Külső országi akademiákon lakott 1654. Bodrogkeresztúri pappá lett 1665. Da a Rákóczi ház által, a melyben bízta és ajánlotta ekkor B. Keresztúrt is, a reformáta ekklesia itt is megháboríttatván, és a templom min-

*) Folytatás. Lásd IV. évf. 442. 534. lapjait.

den hozzávalókkal egyben elvétetvén, ő is innen 1672. vagy 1673. kimozdított. Volt azután somlyai, azután pedig nagybányai predikátor, de innen is az üldözés által 1689. kiháborítottván, bebujdosott Erdélybe, és ott 1691. lett Igeni predikátor, idővel pedig udvarhelyi esperes.

Munkái melyek nyomtatásban kijöttek ezek: 1) Angliai independentismus, nyomt. Traject. 1654. 8dr. 2) Vadkert, fordítottatott Fránzius Farkas munkájából, az atyja halála után adta ki a fia Ferenc Löcsén 1702. 8dr.

2. Liszka András a collegája lett deákká a sárospataki collegiumban 1659. A collegiumból vitetett a sajó-szentpéteri iskolába mesternek, onnat ment külső országi akademiákra, visszajövéen lett bodrogkeresztúri kis pap.

Jegyzés: 1. Ezeknek a predikátoroknak idejekben egynehányszor jártak itt a visitorok, és mindenkor külön különféle dolgokat jegyzettek fel a protocollumba, nevezetesen:

1665. 11. juny. így irnak: Az auditorok mindennekben jó bizonytságot tesznek predikatoraik felől, nem különben a rector felől, de a cantort vádolják, hogy gyakran elmulatja tisztit.

A deákok vádoltatnak, hogy a mesternek nem engedelmeskednek, intését contemnálják, nem akarják azt tanulni a mit tanítana.

A predikátorok vádolják hallgatóikat, hogy a predikáció halgatásban restek, a bűnösök büntetésében keményebbeknek kellene lenni, mentik magokat, hogy a nemes udvarokba be nem mehetnek, és a gonosztevőt onnat ki nem hozhatják.

A predikátorok részére való jövedelmet nem akarják befizetni. Deliber. Notarius uram az embereket megállítván a templom előtt, mondja meg nekik, hogy valaki meg nem fizet, nem szolgálnak neki. —

Debretei uram elvitte magával a keresztelő kannát, és még egy poharat, mivel adósak maradtak a keresztúriak. Deliber.: Viszsa kell kérni, különben ha maga lesz magának bírása, nem fog esperes uram a dolgában fáradozni.

Kisfaludi mester Szathmári Pál egy asszonynyal a pincében találtatott, kivel együtt a keresztúriak megfogták, a mester menti magát, hogy csak a melegbe ment a pince torkába. Deliber.: Kapossi Mihály uram kisfaludi minister, Miskolci és Szennai uramék menjenek ki Kisfaludra, és inquiráljanak Szathmári Pál ellen, mely inquisitiót hozzák a szerdahelyi generalisra, a mestert is az asszonynyal együtt küldjék el, és ott a synodus decernáljon felelők.

Ao. eod. 17. juny. Acta synodi Szerdahelyini celebratae:

Nro. 5. A kislaludi mester az asszonynyal együtt, kivel egy régi elhagyatott pincében találtatott, előhozattatván, esperes uram elő kigyelme, mint a b. keresztúri visitatióban dolga declaraltatott, causáját proponálta, a kislaludi mester mentette magát, mint Keresztúrba is. A fassiók, melyek Keresztúrban és Kislaludon szedeggettettek, elolvastattak, melyekben igen erős gyanúságok találtattak; ennek felette undok szitkokkal illette az asszony férjét, kutya hitűnek nevezte sat. Deliber.: A káromkodó szitkokért a mester plágáltasson meg, a gyanúságért menjen ki dioecesisunkból.

1667. 10. juni, megfordulván itt a visitatorok, így protocoláltak: Visitata est ecclesia Bodrogkeresztúriensis, pastor primarius Caspar Miskolezi, alter: Joh Szenmai. Rector scholae Steph. Bieskei.

A hallgatók examináltatván predikátoraik felől, semmi heterodoxiát bennök észre nem vettek, de sérénysége felől Miskolezi uramnak panaszolkodnak, hogy ő kigyelme a szegény ember teste felett nem akar predikállani, így szólván: biz én senki szemetjén nem predikálok. De cactero, erkölesökről jó bizonytságot tesznek.

A cantor szöllejéről panaszolkodnak, hogy elpusztúlt. Deliber. Adják valakinek, hogy dolgoztassa.

A predikátorok examináltatván hallgatóik felől, panaszolkodnak, hogy közönségesen restek az Isten igéjének hallgatásában, nevezetesen vagynak olyanok is, a kik igen ritkán gyakorolják a templomot. Deliber.: hivassák elő azokat, és intsék meg.

Parlagi Ferenc kívánná, hogy feleségétől absolváltatnék. Deliber.: Inquiráljon felesége ellen, vagy ha nem akar, concordáljon vele, egyébaránt a templomból kirekesztetik.

Csanádi Gergely kezét adta volt Mezei Pálnénak, de a férfiú igen megnyomorodott, nem itéli magát a házasságra, absolutiót kívánnak egymástól. Delib.: Mivel a férfiú, mikor kezét adta, alkalmas volt a házasságra, azonban az asszonyt repudiálta: azért a férfi házasság nélkül legyen el, az asszony pedig absolváltatik, és férjhez mehet, ha pedig a férfi alkalmas lenné is, a synodus hire nélkül meg nem házasodhatik.

1669. 28. január ismét meglátogatván a visitatorok ezt az ekklesiát is, ilyen jegyzéseket tettek a protocollumban:

A hallgatók, predikátorok tanítása, erkölesök, és magokviselete felől examináltatván, jó bizonytságot tettek ő klmek felől, hanem a kis pap Liszcai András uram ellen neheztelik, hogy ő klmét Miskolezi uram mint első predikátor által megintették, hogy ő klmé mind predikálásában, mind könyörgésében alkalmaztatná magát a

hallgatókhoz, tanulna ő klme, és a könyörgést vontatva ne mondaná; de ő klme azt jó neven nem vette, sőt predikálásában mind az ekklesiát, mind pedig Miskolczi uramat is beestelenítette.

Mivel cántort nem régen kezdettek tartani: a cántor számára rendelték három darab szőlőt, melyeknek ketteje a felső Somoson vagyon, harmadik pedig a közép Lapon.

A predikátorok examináltatván a hallgatóknak serénységek felől, panaszolkodnak ő klmek némelyek ellen, hogy nem járnak a templomba, nevezetesen Kis János alias Retek János, a ki Liszakai uramnak sok injuriájára vagyon. Ennek orvosságát kell keresni.

Notabene: Ezen 1669. eszt. halt meg az esperes Tarczali Pál a ki liszakai pap volt, és viselte az esperességet 16 esztendeig, és' lett utánna esperessé a v. ujfalusi predikátor Szentpéteri János, a ki hogy 1672-ik esztendőben is esperes volt még, megtetszik azon protestációjából, mely így vagyon: „Én Szentpéri János mostan a zempléni fraternitásnak seniora, adom tudtokra a kiknek illik, hogy mellettem levő becsületes collegáimmal tiszt. Miskolczi Gáspár, Becekeházi István és Bányáeszkai Péter uraimékkal, Bodrogkeresztúrban egyik parochiára gyűlvén, b. e. Keresztúri Páltól a keresztúri scholához legált 500 m. forintokat, melyeket ugyan b. keresztúri becsületes embereknek interesre kiosztottunk volt, kértem, hogy ő klmek producálják, és deponálják, de szegénységeket praetendálván, nem cselekedték, melyhez képest én is protestá tam, és protestálok, hogy kinél kinél a nála levő pénz, quoquo modo, hogy ha tőle elvész, vagy tőle kiveszik jövődőben ő magokon, vagy maradékjokon a nálók lévő summát, kit nem producaltanak, Isten megadván békeségünket, megkeressük, mely protestatio szerént mi, a kinknél a summa vagyon, azon summát kezeinknél megtartjuk, és a protestatiónak mindenekben subscribálunk. Anno 1672. 28. febr.“

1669. 26. novemb. másod izben is meglátogatták ezen esztendőben a visitorok ezt az ekklát, és ilyen jegyzést tettek:

A hallgatók jó bizonytságot tesznek predikátoraik felől, a mester felől is egyébbaránt, csak hogy a bort igen szereti.

A deákok felől panaszolkodtak, hogy éjszaka igen kijárnak a scholából, sok csintalanságot cselekesznek, melyről mind magokat meg kell inteni, mind pedig a mestert is, hogy disciplinába tartsa őket. Nehezen szenvedik a predikátorok, hogy vasárnap délyest igen kevesen vagynak az auditorok a templomban, a hétköznapi predikációkra sem mennek fel. Deliberat: a templomba feljárjanak, mert különben az ekklesiai censura fog rajtok esni.

A cantor az éneklésben olyan módot tartson, hogy alternatim énekelje a francia nótákra szerzett énekeket a régiekkel.

A kisleludi ekklesiát is ugyanazon napon látogatták meg a visitorok, és ilyen jegyzést tettek felőle: Predikátor Bányácskai Péter, rector Muraközi Sámuel, főbíró Zólyomi György.

A hallgatók panaszolkodtak, hogy a predikátor elhagyta a hétköznapi predikációkat, a mestert megfogták volt Keresztúrbán, melyért fizetett, purgálja magát, minthogy fizetett.

1671. 24. febr. ismét megfordultak ezen kisleludi ekklesiában a visitorok, és így irtak a protocollumba: Visitata est ecclesia Kisleludiensis, pastor Petr. Bányácskai, rector Sam. Muraközi, judex Mathias Tót. Aedituo carent, vices ejus judice supplente.

Szüghi filialis. Judex Joh. Vég, aedituus idem. A hallgatók difficoltàják, hogy Szüghibe háromszor volt kinn szüretkor a minister szolgálatra, az időtől fogva pedig egyszer sem. A kisleludiak pedig azt nehezlik, hogy néha a barátságtól elvonattatván, reggel néha a hétköznapi predikációt elmulatja, a leányok catechisatiója ritkán vagyon. A schola rector felől panasz az, hogy ninesenek gyermekei; vagynak némelyek, kik a feddést nehezlik felvenni, Hamza Gergely ördögattával és több undok szitkokkal szitkozódott, a minister nem vonhatta elő poenententiára, minekokáért szolgabíróval kell a dolgot közleni. A paróchiának a templom felől való oldala egészen kidűlvén vagyon, nem akarják építeni.

Jegyzés: Ki lakott legyen ezen kisleludi ekklesiában Bányácskai Péter után? nem tudhatom, meglehet, hogy soha többé senki se. Legalább semmi régi írásokból nem sül ki, hogy az 1673. esztendőben támadott üldözés után lett volna itt valaki predikátor, és Bányácskai Pétert olvasom utolsónak lenni.

Hasonlóképen itt Bodrogkeresztúrbán, minekutána 1673. a predikátorok Miskolci Gáspár és Liskai András kimozdítottak, darab ideig senki sem volt pap.

Mert felette sokat szenvedtek a protestánsok tíz eszt. alatt Magyarországon. A mely üldözésnek históriája rövideden e volt: Némely római valláson levő magyarországi nagy urak, ugymint: Nádasdi Ferenc országbirája, Zrinyi Péter horvátországi bán, Rákóczy Ferenc és mások rebellálván a király ellen, azt fogták a szegény protestánsokra, hogy ők is részesek ebben a támadásban, azért is 1670. esztendőből fogva 1680-ig sokat kellett nekik a miatt szenvedni. Templomaik sok helyeken elvétettek, a predikátorok és oskolarectorok Posonyba citáltattak, az holott a kik az elejekbe tétetett conditioknak nem subscribaltak, halálra sentenciáztattak,

azután setét és bűdös tömlőcökre hányattattak, sőt negyvenegyen közülök, mint valami gonosztévők, Olaszországba a neápolyi gályákra pénzen eladattattak, holott sokan nem állhatván ki a nyomorúságokat, keserves halállal holtak meg, a kik pedig életben megmaradtak, azok a belgáknak közbenjárásokra kiszabadultak, és hazájokba visszajöttek. Nevezetesen egy Rujterus Mihály belga hajós kapitány volt az, a ki őket Nápolyból kiszabadította. A több papoknak is, kik itt Magyarországon fogságban voltak, szabadságot nyertek a belgák. A kik exiliumba küldettek volt, azoknak magok ellen adott reversalisaikat is semmivé tétették a soproni gyűlésben 1681. és a vallás gyakorlására egész Magyarországon szabadság engedtetett, melylyel megbizonyítottatott ártatlanságok.

Ekkor volt hát, valamint másutt sok helyeken, úgy kivált a rebellis Rákóczy Ferenc uradalmaiban az üldöztetés, ekkor szedték el mindenütt a hegyalján a reform. templomokat, parókháákat, és parochiale bonumokat. Ekkor fosztatott meg ez a b. keresztúri igen híres és szépen virágzó ekklésia is minden jóságától, templomától, mely még ma is fennáll, paróchiáitól és az azokhoz tartozó szőlőtől, szántóföldjeitől, és rétjeitől, melyeket többnyire bírnak mind e mai napig is a plebános urak, úgy hogy, mint feljebb is említünk, a Miskolczy Gáspár és Liszcai András innét lett kihajtatások után sok és jó darab ideig itt két predikátorok nem voltak, sőt valami hat esztendeig talán egy se volt, hanem

1679. Féli János pap is volt, mester is volt, mivel a predikátorok elszéledtek a györkei veszedelemkor a hadak miatt, és minthogy nagy pestis uralkodott akkor ezen a részen, mely miá sokat kellett temetni, tehát felszenteltette az ekklésia az oskola rectort Féli Jánost papságra a tolesvai gyűlésen, 1681. ki 8 esztendeig folytatván itt hivatalát, ment Tolcsvára és ott meghalt 1707-ben.

Ki lakhatott itt négy esztendőök elforgása alatt nem tudom, meglehet hogy senki sem, mert az üldözéseknek ismét újabb tüze ütötte ki magát a protestánsokra nézve. Külsőképen az ország állapotjára nézve is szomorú idők voltak akkor. Ez idő tájban támadott Tököli Imre a király ellen, és nagy pusztításokat tett felső Magyarországon. Ezt követte a töröknek Magyarországra és onnan Bécs alá való menetele, s ott a keresztényektől lett megvertetése, 1683. végre Leopold császár által az egész országból való kiverettetése 1686. Ezeknek utána támadott fel Rákóczy Ferenc Beresényi Miklóssal 1703. és felette nagy lármát csináltak az or-

szágban, kik végre 1711. végképen kiköltöztek az országból és mentek a törökhöz.

Ilyen sok változások és viszontagságok közt nem került el a szenvedést az ekklesia is, de csakhamar lecsendesítvén a kuruc világot a királyoknak böles intézeteik, csendesebb időket kezdett az anyaszentegyház szemlélni, chez képest

1693—1702. lakott itt csak maga Pataki Kádas Ferenc, ki a sárospataki nagyobb rendű tanulók seregébe bevétetvén 1686. öregbik Csécsi János professor alatt, tanulását különös előmenetellel folytatta. Azután lett Sátoralja-Ujbelyben oskolarector, onnan 1692. külső országi akadémiákra ment, és nevezetesen Franeckerában lakott tudományának öregbítése végett. Visszajöven lett bodrogkeresztúri predikátor, a mely hivatalát nem sokáig viselhette, mert 1702. reménységen kívül, élete idejének még a javában lévén, megholt. Szép tudományú ember volt, nevezetesen jeles deák poéta. Mikor Franeckerában lakott, akkor egyik tanulótársa Vecsei György e következendő munkát adta ki: Georgii Vecsei dissertatio metaphisica de lumine mentis naturalis, sub praesid. H. A. Roëll Franecker 1692. 4-a és ő ezen munkának íróját igen szép versekkel tisztelte meg, melyek így végződnek a többek között:

„Tam sano et sacro juvat indulgere labori
Culta inculta colas, et mentis sphalmata tollas,
Aspirent ceptis tibi sol et luna secundis,
Rumpito sed fuscis medii mala terga draconis,
Te duce luna comas emittat solis ad instar.

Franciscus K. Pataki S. M. C. p. u. P. E.

Megjegyzem, hogy itten az S. M. C. betűk ugyan, a mint tartom ezt teszik: Sacri Ministerii Candidatus, de a P. E. mit jelentsenek már azt nem tudom. Megvagyon ez a munka a sárospataki collegium bibliothecájában is.

NB. Ez időben zempléni esperes volt Zádorfalvi Márton sátoralja-ujhelyi első predikátor.

1702—1709. Pósházi István Jánosnak a sárospataki professornak fia. Született 1667. Pataki deákká lett a bujdosó collegiumban Erdélyben 1686. Onnan kijöven ugyanazon bujdosó collegiumnak seniora volt Göncön 1695. Azután lett miskolci oskolarector 1694. Akadémiákra ment 1696. Visszajött 1699. Bodrogkeresztúri predikátor lett 1702. Innen ment Tolesvára 1710. Ott esperessé lett Zádorfalvi Márton helyébe 1711. az erdő-bényei gyűlésben 25. marty., és viselte az esperességet 19 esztendeig. Megholt ugyancsak Tolesván 1729. novemb. 16. napján, életének 62.

esztendejében. Hivattatott volt 1708. a sárospataki collegiumba theológiai professorságra: de betegeskedésével mentegette magát, és nem vállalta fel. Collegája volt Pósházinak 1709. Bogáti Balázs, a ki deákká lett 1701. az akkor Kassán bujdosó pataki collegiumban. Azután 1706. jött ide Bodrogkeresztúrba oskolarector-nak, s ezen hivatalból vétetett fel papi collegának. Innét ment Sátoralja-Ujhelybe 1710. Esperessé lett Pósházi helyébe 1729. Meghalt 1735. predikáltott felette b. keresztúri akkori predikátor Szathmári György, arról a mi van Fil. 3: 14.

Ezeknek a predicatoroknak idejekben ilyen jegyzést tettek a visitorok: Itten a parochiale bonumok abalienaltatása felől esett vád, nevezetesen a Salygó nevű promontoriumon situáltatott három darab szőlők felől, melyek felől tudakozódván a hallgatóktól, úgy adták elő, hogy az egyiket az ekklesia egy bizonyos embernek, bizonyos időre, hogy parlagos voltából építse meg, kiadta, de abba semmi se tölt; a szőlő megvan, de parlag, úgy a más kettő is.

A collegát illető szőlők is, ugymint a csonka Málon egy, a Kővágón is egy sült parlagok, a schola és mester szőlei is elvesztek, semmit nem tudnak az auditorok mondani felőlök. S szántóföldek közül is a harmadik nyomáson tévelygésben vagyunk. Keressek a hallgatók.

NB. Debreczeni Ember Pál ez idő tájban lakott O-Liszkán, lakott Sárospatakon is, Losoncon is, Szatmáron is.

1710—1714. Viski János e. bényei predikátorságból hozattott ide, de nem sokáig szolgálhatott itten, mert 1715. háládatlan hallgatói által ekklesiájától megfosztatott, és hivatal nélkül való állapotban halt meg 1716. *).

1714—1718. Zérczi Lőrinc kispapnak hozatott volt ide Viski János mellé 1714. de mindjárt következő esztendőben maga lett ordinárius, vagy is első pap, és talán azolta nem is volt itt collega, vagy kis pap. Négy esztendei itt lakása után 1718. vitetett a miskolci népes ekklesiába, és ott holt meg. 1728.

Ennek idejében 1714. vétetett el végképen a templom, mely már az előtt 40 esztendővel elvétetett volt ugyan egyszer, a mint felebb is említettük a Miskolczy Gáspár predikátorságában, de ismét visszanyerték ezt a reformátusok, és ha szintén sok viszontagságok között is, de csakugyan bírták azt 1714 esztendeig, hanem ekkor végképen megfosztattak attól, és bírák mind e mai napig is a romano catholicusok. Lásd bővebben alább pag. 30. 31.

*) Az egyház levéltárában eredetiben meglevő de csonka egyházi inkvizíció szerint 9 pontban keményen vádoltatott, s 24 tanúk hallgattattak ki ellene mint vádlók.

Hogy ez előtti időkbén typographia vagy könyvnyomtató műhely is lett legyen itt B. Keresztúrban, megtetszik azon munkákból, melyek itt nyomtatódtak ki; p. o. *Majestatis hungaricae aquilla a Christophoro Lakner edita, typis excusa B. Kereszturini apud Emericum Farkas, anno 1617.* Ismét: *Summája azoknak az articulusoknak sat. B. Kereszturini typis Joannis Manlii anno 1598.* Emlekezik ezen könyvről cardinal Pázmány Péter is Hodeg. *Libr. 3 pag. 9.* Mikor és kinek idejében pusztult legyen el ez a typographia? és hová lett? nem bizonyos előttem.

1718—1721. Apáti Miklós debreceni fi, híres cartesianus philosophus, tanult először a debreceni collegiumban, azután Lejdában, és Ultrajectumban 1686 és 1687. Visszajöven a hazába, predikátori hivatalt viselt ezen zempléni ven. tractusban, Varannón, Lasztócon, a hol lakott nevezetesen 1713. Toronyán és B. Keresztúrban. Innét három esztendeig való itt lakása után vitetett Debrecenbe isputálybeli papnak, és ott holt meg 1724. Hogy szép tudományú ember volt, megtetszik azon munkáiból, melyeket irt, és világ eleibe bocsátott, melyek is ezek:

1. *Disputatio theologica de Urim et Thummim, partes 3. Lugd. Batavor. 1686. 4-o.* Megdicsérte ezen munkát magyar, deák, görög, siriai és zsidó versekkel Kapossi Sámuel. A magyar vers így van:

A fejedelmeknek fejedelme leiratik ebben

A munkában: tehát fejedelmi dicséreti legyen.

2. *Dissertatio de virga Mosis Lugd. Bat. 1687. 4-o.*

3. *Vita triumphans civilis ad mentem Renati Des Cartes. Amstelodami 1688. 8-o.*

4. Vári Mihály szatmári espereshez (kinek leánya Krisztina 1713. július havában égi tűz által megsértetvén, hirtelen meghalt) küldött vigasztaló levele. Irta ezt Lasztócon 1713. Kinyomtattott pedig több ide tartozó munkákkal együtt ilyen titulus alatt: *Thabera, azaz az Istennek olyan meggyúlادott tüze, melyet az égből bocsátott Szatmár városában Vári Krisztinára 1713. Nyomtatt. Kolosváratt 1716. 8-o.*

1721—1749. Szathmári Paksi György, a legöregebb Szathmári Paksi Mihálynak (a ki pataki professorságban 1744. halt meg) atyafia, sárospataki deákká lett 1705. A pataki collegiumból vitetett a szepesi ekklesiába oskolamesternek. Ezen hivatalát letevén, bement Erdélybe Fehérvárra tanulását folytatni. Onnan visszajöven, lett vinnai predikátor 1716. Két esztendő mulva ezen ekklesiától búcsút vevén, külső országi akademiákra ment 1718. Onnét követ-

kezendő esztendőben visszajövéen lett tarjányi predikátor 1719. Azután pedig b. keresztúri 1721. és itt lakott 28 esztendeig, s itt is holt meg 1749. január 9-ik napján. Gyermekei közül egyik, t. i. Mihály 1755. volt a pataki collegiumban senior, azután akadémiákról haza jövéen, predikatori hivatalt viselt Csanáloson és Parasznyán, a hol meg is holt 1798. eszt. Ennek idejében egynehányszor fordúlván itt meg visitátorok, mindenkor bizonyos jegyzéseket tettek a protocollumba p. o. 1735. ily protocolláltak: Visitata est ecclesia B. Keresztur. Predikátor tisztelendő Szathmáry György uram, a hallgatók közül jelen voltak Csányi uram, Baczoni János, Molnár András sat. A paróchia rongyos, sindelezni kellene. Dicsérik a hallgatók a predikátort. Vagy 70 forintja és 28 köből buzája kinn van. A mester Zámbori István uj lévén, admoneáltatott de officio bene peragendo.

Jegyzés: 1. Ezen 1735. eszt. meghalván az esperes Bogáti Basilius, lett helyébe esperessé az e. bényei predikátor Héczei Dániel, assessorrá pedig Szathmári György.

2. Még 1715. megtiltatott volt a generális gyűléseknek tartása; de 1737. kegyelmes resolútiót kaptak a protestánsok a felséges királytól, hogy a dolgok igazgatására választhatnak magoknak superintendenset, és gyűléseket tarthatnak. Ezen négy egyesült tractusoknak, mint a borsodi, abauji, zempléni és ungi tractusoknak legeslegelső gyűlések volt Bodzásujlakon 1737. 17. február, aholott assessorokat is választottak. Láss többet alább pag. 35.

1738. ily protocolláltak: Visitata est ecclesia etc. Ex auditoribus praesentes fuere: Joh. Farkas, Andreas Molnár, curator ecclesiae, Petrus Inczédi, Joh. Béresi, And. Kiss, Sam. Szecsi, Joh. Zilai, Georg. Kazai, et And. Kovács aedituus.

Clarissimus Dnus pastor mansit his conditionibus. 1. Quandoquidem Grosus Dnus Joh. Baczoni officio curatoratus amplius fungi nollet, jam vero cum vix alio modo exigere posset salarium Cl. Dni pastoris, nisi assistentia et auctoritate curatoris, adjungendis eidem honestis viris nonnullis ex ecclesiae commembris: idcirco postulat Clar. Dnus minister, ut Grosus ac egregius vir Dnus Andreas Molnár, in exigendo suae claritatis salario, cum viris quibusdam ab ecclesia denominandis operam suam navare ne gravetur.

2. Si quidem domus ad familiam spectans, (vulgo eselédház) omni tempore, non solum ventis vehementer spirantibus, adeo fumosa esset, ut fumo fere intolerabili subinde ad terram usque plena sit: proinde mox ineunte vere Dnus curator in removenda hac in-

commoditate seriam adhibeat operam, rectificando ea, quae fumum causare possent.

Interrogati de Ludi magistro Nicolao Kovács, ignorantiae capitum religionis, quam manifestavit in concionando, et praeceibus publicis, precando contra orthodoxiam, nec non negligentiae in instituendis pueris accusatus est, et officii male administrandi: proinde expleto uno anno, dimissus est.

Közli Barna József.

IGAZGATÓI JELENTÉS

A HELV. HITV. SZATMÁRNÉMETHI ALGIMNÁZIUM KÜL ÉS
BELÁLLAPOTÁRÓL AZ 185⁹/₆₀ ISK. ÉV VÉGÉN;
S ÉVZÁRÓ BESZÉD.

A gimnázium külállapotát illetőleg: Tanodánkban ez évben nyolc tanár vezette a növendékeket a tudományok és művészet forrásaihoz: Bartók Gábor igazgató, a latin és magyar nyelv tanára; Figura Ábrai Károly a IV. osztály vezére, a történelem és német nyelv tanára; Kanizsay Zsigmond a III. oszt. vezére, a görög, latin és magyar nyelv tanára; Nagy Áron Geiza, a II. oszt. vezére, a magyar, latin és német nyelv tanára; Orosz István, az I. osztály vezére, a mennyiség és természettan tanára; Mándy Bénéámin szatmári s. lelkész és a vallástan tanára a gimnázium minden osztályában; Jóó Imre, az öszhangzatos éneklés tanítója; Forstner Jakab, a rajz és szépirás mestere. Megjegyzendő, mikép a vallástudományt Mándy Bénéámin ur csak e folyó évi május hó 16-ika óta adja elő, akkor költözvén el előde, a kedves emlékü Ilyés Bálint tőlünk lelkészül Tisza-Becsre.

A tanítványok száma ezen iskolai évben nem növekedett, sőt, bár igen csekély számban, meg is apadt. Viszonyítva tanodánk növendékeinek létszámát a múlt évekbenivel, az arány így áll: 185⁵/₆ iskolai évben volt 76; 185⁶/₇-ben 95; 185⁷/₈-ban 101; 185⁸/₉-ben 104; 185⁹/₆₀-ban 99; és így öt egyénnel kevesebb mint a múlt évben; ezek közül is búcsút mondott az év folyta

alatt a múzsáknak őt; így a létszám, az iskolai év végével 94-re apadt. Legfőbb és legsúlyosabb oka ez apadásnak az vala, hogy iskolánkat valódi jó akaróink (Isten legjobb áldásait árasztza érte reájok) megkívánván menteni a bukástól, ennek nyilvánosságai juthatását siettették; a nyilvánosság ugyan a múlt évben már nem diszére sőt bajára szolgált a protestáns gimnáziumoknak: a miénknek szükséges volt, mint a darab kenyér a szegény ember házában; nélküle évenként 1350 pengő forintunk forgott veszedelemben, mely ha csak egy évre is fenakad: iskolánkban csak egyetlen tanár működhetik. A szülék hülni kezdtek megmentett tanodánktól, melybe a múlt években vetélkedve hordák gyermekeiket, ... s elvivék oda, hol a nyilvánosságért senki nem fáradozott.

Tanszereink között első helyen áll a könyvtár. Tanodánknak jelenben négyféle könyvtára van. Első a régi könyvtár, melyből miután a múlt évben a szükségtelen és megromlott vagy hiányos példányok kiválogattak, 970 kötet, nagy becsű, kivált a római klaszszika irodalomra vonatkozólag kimondhatlan becsű, könyv van. Ez e leáldozott évben nem szaporodott. Második az olvasó könyvtár, melyet gimnáziumunkban az 1855-dik évben megoszlott szatmári olvasó kör ajándékozott; a benne lévő könyvek száma 200-ra tétethetik. ... Száma nem szaporodott. Harmadik az új könyvtár, mely alólirott által 1858-ban kezdett gyűjteni; tartalma a múlt iskolai év végén 1595 darab könyv vala, mely ez évben ismét szaporodott; mert a) fejérgyarmati lelkész Ilyés István ur küldött bele 60; b) Szabó József ügyvéd F. Gyarmatról 40; c) Vajai Károly ügyvéd 16; d) orvos dr. Kőszegi Mihály (r. kathólikus) 20; e) Kiss Áron porcsalmi lelkész 10; f) mások kisebb mennyiségben 12 darab becses és értékes könyvet. Negyedik a Kazinczy könyvtár, melynek alapját ügyvéd Vajai Károly ur tette le; gyűjtven barátai, iskolánk jóakarói és a szatmár-németű nemes cehek közt 72 új forintot, mely összeg felét a római kath. fő, másik felét a helv. hitv. algimnázium igazgatóinak küldé meg, hogy abból a nagy Kazinczy emléke örökítésére könyvtár alapíttassék. Kazinczy könyvtárunkban immár 10 darab igen becses könyv várakozik a többire; a könyvek egyforma díszkötésbe foglalvák. A négy könyvtár összes tartalma 2923 darab könyv.

A muzeumban: a) A növénygyűjtemény Orosz István tanár fáradozásai mellett ez évben is szaporodott. A növények száma haladja a 700-at. b) Tömött madaraink és négy lá-

kozó figyelme nem tépetik naponként öt, hat felé: ennyi sikert sokkal kevesebb törődés után nyerhetni!

A fegyelmet illetőleg, tanáraink legnagyobb (sanior) része, az ember méltóságához legillőbb humanus fegyelmet gyakorolja; értelmes és szívnemesítő tanácsai által téríti vissza a tévedteket az erény ösvényére; tapasztalatból tudják, miszerint a tanítók a durva bánásmód által a szülők neheztelését, a felnővekvendő tanítványok visszatörő bosszúját ingerlik magok ellen; s mi legkárhózasabb: a tanodát pusztítják ki népéből baromi tilos dühöngésök által; az is meggyőződésévé váltott e testület legnagyobb, miveltebb érzelmű részének (kár hogy nem mindnyájának!), miszerint: „mennél több ízben fordul elő a tanodában a testi fenyték: annál hitványabb az iskola és a tanító“... a mint ez megirattott a Sárospataki Füzetekben.

A vallásos érzelem ébresztésére és ébrentartására a tanári kar, ez évben is, minden szükséges és illendő eszközöket használatba vett. Hétköznapokon az iskolai foglalkozást isteni tisztelettel kezdték meg a tanárok, együtt énekelvén és imádkozván növendékeikkel; délután, a tanítások bevégeztével, ismét istenitisztelettel rekeszték be, mint igaz keresztyének munkálkodásukat; vasárnapokon pedig tanárok által kísértettek el a tanítványok a szent gyülekezetbe, hallgatni Isten beszédét a több hívők seregében: isten-tisztelet után az osztályvezérek exhortációkat tartottak osztályaikban.

A közvizsgák, melyek az iskolai évet bezárták július 25-től 30-ig tartattak. Eredményöket a vizsgáló bizottmány kielégítőnek sőt sok tekintetben dicséretesnek nyilvánítá. Az előhaladás a főnévtárakból tűnik ki, melyek lapjain a törekvőknek jutalom, a szorgalmatlanoknak az érdemlett bér szinte kiadatott, úgy azonban, hogy a szigorúság irgalommal lőn párosítva. Közvizsgáink után a jelesebb tehetségű és szorgalmasabb növendékeknek ösztön-jutalmak is osztattak. A Kazinczy lakomá alkalmával begyűlt 150 o. é. ft. tőke kamatja Rásó Lajos IV. és Bozsó Ferenc III. osztálybeli növendékeknek ítéltetett oda s fog október 25. napján átadatni, mint kik a magyar irodalom iránt legmelegebb vonzalmat tanúsítottak s a magyar fogalmazásban magukat leginkább kitüntették. Könyvekkel jutalmaztattak a IV. osztályból Barkász Albert és Horthy Vilmós; a III-ból Farkas Károly, Rácz István és Elek Lajos; a II-ből Sztárai Imre, Berei Imre és Koroknay Károly; az I. osztályból Szűcs Endre, Kovács Gusztáv és Papp Arthur. A ki-

osztott könyveket Vajai Károly és Bartók Gábor ajándékozták.

A gimnázium küligazgatósága, a szatmár-németii tanügyi bizottmány ez éven át is oda intézte törekvését, hogy tanügyünk hiányt vagy fogyatkozást semmiben ne szenvedjen; a közvizsgákon küldöttei által folytonosan képviselve volt, hogy a heldolgok folyamáról és állásáról is bőv ismeretet szerezhessen. E bizottmány a tandíjból, mely a múlt évben 277 o. é. ft. volt, a gimnázium felsegélésére évenként annyit ad, mennyit a szükségek igényelnek.

Meg kell még azt is említenem, mikép Értésítvényt (Programot) az igazgatóság, ez évre sem nyomathatott, . . . ezen igazgatói jelentést kívánja programmul tekintetni, a mennyiben a programba szükséges főbb s lényegesebb adatok ebben föltalálhatók. Pénz erejét a pártfogóság, jövő évben az V. később a VI. osztály beállítására és felszerelésére kívánja meggazdálkodni és növelni.

Az 185⁶⁰. isk. évet alólirott következő beszéddel rekesztette be:

Eljött-e már az idő, melyben így közhelyen, kimondhatjuk mind azt mit érezünk? Előadhatom-e, hacsak változatosan is négy és fél évi tapasztalatimat, melyeket szatmár-németii gimnáziumunk eseményeinek és történeteinek tanulmányozása közben gyűjtöttem? Elmondhatom-e már Cornelius Tacitussal, a nagy nevű Agricola vejével és életirójával mikép: „nunc demum redit animus, nobis, qui per decem annos dedimus grande patientiae documentum“, elmondhatom-e? nem tudom! —

De midőn látom és hallom, mikép mind testületek, mind az eddig kötött tollú hirlap és egyéb írók tartózkodás nélkül öntik ki fájdalmukat, mely egy idő óta sérült szívökből fölfakadozott s keblökben keserűség tengerévé áradott; midőn látom, hogy a szenvedések temetőjében immár a remény gyönyörű virágai fakadoznak; midőn édes mindnyájan győzelem ittason szemlélhetjük, hogy országunk fejedelme, az életeszélytan e szabályára hallgatva: „sapiensis est consilium mutare in melius“ szüzsies jellemű és rendíthetlennül bátor magyar népére, figyelmének, szeretetének és becsülésének újabb újabb sugárait ragyogtatja: én sem fojtom el tovább érzelmim forrását; nem takargatom többé az óvakodó politika hideg hamvával a keblemet oly rég égető parázst; . . . s ha nem mondok is el mindent úgy a mint volt; kimondom miért volt szük-

sége tanodánknek a nyilvánosságra; elmondok mult éveink történeteinek eredményeül néhány gondolat-töredéket; kimondom mit tartok én, mint született magyar ember, mint magyar szellemű gimnázium tanára és igazgatója az Organisations Entwurfról, mely eddig főbb tanodáinkban vezérkönyvül tekintetett és használtatott; elmondom magyar őszinteséggel: mit akarok tenni jövőben, Isten segélyével, hasznára szatmár-németii iskolánknek, melynek ügye vezetésében, ez utolsó évek alatt, nekem, bár igen nehéz, de szép és jelentékeny szerep jutott, melynek sorsa, a próba tűzön, szívemmel egészen összeforrott.

Midőn gimnáziumunkba, mint igazgató, beoltattam; hatalmas léptekkel haladt e városban, a közohajtás és közakarát a nyilvánosság felé. Nekem jutott a szerencse, megszerkeszteni a második fölterjesztvényt 1856-ban a nyilvánosság ügyében (az első kérvényre, mely 1852-ben küldetett fel, mai napig sem érkezvén válasz). A fölterjesztvény, magasb helyeken: a főtárgytól eltér engőnek találtatván, a megoszlott nagyváradi helytartóság: tárgyhoz lapultabb, praecizebb nyilatkozatot parancsolt. A harmadik fölterjesztvény fogalmazása is rám bízott. Annak soráiból, vagy talán sorai között, azt olvasá ki az illető hatóság, melynek jó szívé s tevékeny tagjai, ügyünket igen hirtelen ohajták sikerhez vezetni, miszerint: a szatmári gimnázium pártfogósága csak tréfál, a nyilvánosságot valóban nem kívánja, nem akarja! Megszerkesztetett de már nem általam, a negyedik fölirat is. Válasza: a nyilvánossági okirat lön!

Midőn az okirat megérkezett: akkor lön megmentve a szatmárnémetii gimnázium azon szomorú sorsától, mely 1749-ben fölötté elvonúlt, midőn kollégiumi magasságából oly féltrivialis iskolává törpült, melyben egy primárius és egy sekundárius preceptor tanítá a latin nyelv legvékonyabb elemeit. Azon napokban, midőn 1858-ban a nyilvánosságról szóló oklevél megérkezett: sovár pillantásokkal lesék a tagadó választ azon jó akaróink, kiknek intézetünk élete érdekökbe ütközik. Ezerháromszáz ötven (1350) p. forintunk volt évenként veszedelemben! mely, ha csak egy évre is lefoglaltatik: tanodánkban csak egyetlen tanár öntözgetendé Apollónk kertjének néhány szál szende virágait! pedig, hogy ez a végzetyszerű szerencsétlenség, a tagadó válasz megjöttével, röktön bekövetkezendett: azt csak a kételheti, ki városunk akkori pénzügyeivel s körülményeivel, jó akaróink (?) politikájával teljesen ismeretlen!

Szakaszszuk félbe e tárgyat! Mi, midőn a legszükségesebb

áldozatot hoztuk meg tanodánkknak: akkor arattuk a gyalázat vadócát az elismerés tiszta búzája helyett! A pártfogóság megmentette saját gyermekét, e tanodát, melyet folytonosan szíve vérével táplált; ... ha e tett „véteknek“ mondható: neveztessek splendidum, neveztessek divinum peccatumnak: mert általa 333 éves iskolánkat vontuk vissza széléről az enyészet tengerének!... egy életet mentettünk meg, melynek kimulta, itt e városban, e környékben: a tiszta magyarszellem, a józan fölvilágosodottság s a protestántizmus halála leendett!... Mi a nyilvánosságért semmit föl nem adtunk, csak ígértünk valamit a lehetőség esetében; de, a mennyiben a lehetőség, e tiszta magyar szellemű városban, vagy igen sokára, vagy soha nem állhatanda elő: a józan morál e szabályánál fogva: „ad impossibilia nemo obligatur“ ígéretünket soha be nem váltandottuk volna! Mi annyit tettünk, és sem többet, sem kevesebbet a multban, mint mennyit tett Sárospatak, Debrecen és más tanodáink algimnáziumai. Így értsük meg mélyen tisztelt közönség ez ügyet! E szavakat mondjuk el fölvilágosításul mindazoknak, kik nyilvánosságunkból oly rém szörnyet alkotnak magoknak.

Azt ígérém, midőn beszédem vitorláját kiterjesztém, miszerint: előadom négy és fél év alatt gyűjtött tapasztalatim eredményét. Hogy ezt tehessem; másik ígéretemet kell röktön beváltanom: az Org. Entwurfról, a nagy monárkhia gimnáziumai igazgatóinak enkhiridionáról kell egy pár igaz szót elmondanom.

A tanterv, mely az osztrák birodalmi iskolai hodegósza van szöve, nem magyar ember gyermekinek való! A magyar ember nem szokott egyszerre száz dologhoz fogni; inkább százan fognak egy dologhoz, s viribus unitis, emberül elbánnak vele; sem testi sem lelki erőit nem szokta elforgácsolni Hunnia népe; ... azt se szerette soha, ha sok ur parancsolt neki; sőt midőn már a gyermekkorából kiserdült, kiizmosodott: önbecsérzeténél fogva, mint önállásra törekvő cholerico sangvinicum temperamentumú népfaj, a vitézek megigázójának, a hódítók hódítójának is azt üzente: „Nec servire ulli possumus, nec imperare desideramus.“

Tekintsük meg ez előzmények után, ha nem alkalmatlan, nem céltalan-e az Entwurthba szőtt tanterv a magyar tanulók és magyar gondolkozású tanárookra nézve?

A mi gimnáziumunkba, részint jól rendezett elemiskolákból, minőek a szatmári, németii, fejjérgyarmati, vetési, ökörítói ... és még egy két iskola egyházmegyénkben, részint rendezetlen falusi iskolákból hozatnak gyermekek, éltek 9—10. évében. Ezeknek két-

harmada olvasás, rendetlen írás és egy kis számláláson kívül, mit sem tud; de ha tud is? ... kilenc! tíz éves!! A tanév első napján hóna alá szorít 8—10 új könyvet (melyek árán hajdan a gimnáziumi pályához szükséges könyveket mind meg lehetne szerezni): az új könyveket, a bohók vad örömeivel viszi a leendő kis mártír a tanterembe, hová tanárát sovároghva várja. Nyolc órákor a latin nyelv tanára fölülteti a latin nyelvtan valamelyik lapját, melyen az 59. gyakorlat áll (mintha 15 gyakorlat mellett a nyelv és mondattant egészen meg nem lehetne tanulni!); a gyakorlat olvastatása közben, a betűk természetét, a szótagosztályozás szabályait magyaráztatja a bábák gyenge sereg előtt, ... és értekezését ott szakasztja félben, hol a csengő parancsolja; s midőn helyét tiszte társának kénytelen engedni, parancsára a kilenc órának, komolyan nyilvánítja hallgatói előtt, miszerint: a latin nyelv tudása nélkül tudós ember senki nem lehet, s majoris recommendationis ergo még azt is kimondja, mikép: az ki latinul beszélni tud: az egész földön körülmehet, hol a tudományok világa eláradt. Kilenc órákor, ugyan ezekhez, a magyar nyelv tanára megy be, előadja a magyar szótagolás szabályait, melyek a latintól sokban elütnek, ... s midőn a tízet csöngetik: ajánlja nekik az édes atya és anya zengzetes nyelvét, és határozottan kimondja, és igenjöl teszi, hogy mondja, mikép az, ki hona nyelvét tanulni nem akarja, nem érdemli, hogy magyar földben termett magyar kenyeret egyék, hogy testét magyarhon földének hantjai takarják, ha meghal. Tíz órákor a vallástanárra; délután két órákor a mennyiség, háromkor a földrajz tanárai mondják el tanszakaikhoz az előzményeket; ... ezekhez járul más napokon a természetrajz és német nyelv. Egy gyermeknek! négy, öt tanár ad elő különféle hivatással, kedvvel és modorban hét nyolc-féle tudományt! Egy gyermeknek öt külön fajú és természetű tudomány adatik elő ugyan azon napon!

Ki a gyermeki lelket hajlamival, a gyermeki szívet változó-köny vágyaival, annak vérét szerkezetében s vegyülékében ismeri, vagy a ki foglalkozott valaha tudománynyal; .. megítélheti: mily kül s belterjelmű előhaladásra számíthatni ily tömkelegben, oly sok útbá igazító mellett és után! ... Valóban a szegény gyermek: *nesoit cui domino pareat* mit a magyar így szokott nyelvére nagy okosan áttenni: „a sok bába közt elvész“.... Ennek gyászos, de igen természetes következménye az, hogy: a gyermek mindenből tud, vagy is álmodik valamit; az egészből semmit; ... s valljuk meg, miszerint: a legközelebb mult 8—9 év alatt, ezen, hogy igaz nevén nevezzem, észcsigázó, értelemzavaró

tanrendszer mellett, a növendékek legjelesbbjei is, közepszerűkké törpültek, az önszorgalomból szinte kipusztultak, a szelíd ismeretekben szánandóan szegényekké lettek, összefüggő ismeretekre szert nem tehettek; mert a hosszúra nyújtott kézikönyveket (melyekben összefüggés talán még is van) ki s berekeszgetve, paragrafusokon átugrálgatva kell tanulniok;... valljuk meg! ne tagadjuk! hisz az igazság napja utoljára is föltünteti a borzasztó valóságot, melyszerint: a gimnáziumokban hét, nyolc éven át pályázott mostani növendékek, a hajdani syntaxisták és rhétorokkal épen nem versenyezhetnek; a hajdani mértéket midőn egy osztályt egy preceptor vezetett, semmi tekintetben meg nem ütik!

Hát a tanárok, mikép érezhetik magokat? s miképen oldhatják meg feladatukat, a tanodákat szervező Entwurf mellett?

Egyelőre ugylátszik, hogy a tisztelettel említett könyv főcélja: „szolid s a tudományok egyes szakaiba teljesen bebúvárlott szakférfiak által adatni elő a tudományok mindenik nemét; útat nyitni, módot alkalmat nyújtani egyik vagy másik tanszak kedvelőjének, hogy: magát kedvence tudományával teljesen, mint a magyar mondja, nyakig szaturálja; így a cél valóban szent és üdvös! És ha a tudományok külön ágai nem egy törzsből fakadnának; ha egymással természetes kapcsolatban és szoros logikai rendben, összefüggésben nem állanának; ha egy szaktudományt a másiktól teljesen el lehetne szigetelni; ha az algimnáziumokba tartozó tudományok oly igen mélységesek, terjedelmesek és nehezen fölfoghatók lennének, hogy azoknak bebúvárlása egy, különben is, tudományos pályát végzett férfiú minden lelki erejét igénybe venné: akkor a tanárok mindegyikét egy tanszakhoz kötni, a legszükségesebb dolgok egyike lenne.

De midőn a boldog emlékü szent hajdanban tapasztaltuk, mikép: egy hittani pályát bevégzett to g á t u s, négy órát tanítván egy nap, a tudományos élethez szükséges tanszakokat, egy egész osztályban, ép oly alaposan, vagy talán (maga rendelkezhetvén ideje és teendői felett) alaposabban tanította meg, mint most négy öt szaktanár, kiket működésökben minden akadály gátol, mi az előhaladásnak életelothatlik és hányathatik, kiket a sebesen rohanó idő, a fáradt s unatkozó gyermekek szórakozottsága, a gépszerű munkálkodás,... s annak lélekkínzó s kedvgyilkoló tudata, hogy: helyettök más felel, rajtok semmi felelősség nem fekszik, hogy: ők majd csak akkor tekintetnek rendes tanárokká, midőn azon tanszaktól, melyből ők vettek több ízben szigorlatot, egy különféle elemekből egybe vont delegatum judicium előtt szigorú

vizsgát fognak kiállani: mindezekből, lélektani s emberi méltóságunk szempontjából vont következtetés, bátran kimondhatjuk, mikép algimnáziumban a szakrendszer, akár a tanítványok, akár a tanárok oldaláról tekintjük a dolgot: céltalan is, káros is. Céltalan és káros a növendékekre, mert részükről, összefüggő, alapos és tiszta tudományos ismeretekről szó alig lehet; céltalan és káros a tanárookra, mert tanszakukból, azon keveset, mennyit egy 9—10 éves gyermekesoport fölfoghat, egy év alatt teljesen elsajátítván, . . a többi éveket pályájukon kívül eső dologra vesztegetik, s ha több éven keresztül ismétlik ugyan azt; az előttük érdekét veszti; . . mi, hogy a közélet tekintetében kimondhatlanul káros, azt okokkal támogatnom felesleges; holott a tudományok külön ágai közt, újabb újabb ösztönt talál a lélek a folytonos bűvárműködésre.

Midőn az osztályrendszerben vezetett tanodákban mindenik tanár tudja azt, hogy osztálya erkölcsi és tudományos haladásáról mind Istennek mind a szülőknek, mind a tanoda pártfogóságának, mind a hazának, mind lelkiisméretének ő a felelős; midőn látja azt, hogy dicsőségén senki nem osztozik, hogy gyalázatát senkire nem tolhatja: akkor, a tanszékben a gyermekek között, kik szájának beszédéhez szoktak, mások által megkezdett újról, le nem tereltetnek, idegen tanág által fölvetett és megkedvelt tárgyakról félre nem vonatnak . . soha nem unatkozik; mellék foglalkozásokról, minthogy minden ideje igénybe vétetik, nem is álmodik; . . az is ösztönzi törekvését, miszerint: bizton remélheti, mikép a szülők hálijára csak ő egy maga számíthat; minthogy azok gyermekei körül, minden fajú kötelességeket, ő egy maga teljesített; mely hálijokat a szakrendszer mellett, a szülők, a legjobb akarat, a legőszintébb elismerés mellett sem képesek leróvni a nélkül, hogy vagy magokat ki ne merítenék, vagy a szaktanárok egyikét vagy másikat, a mellőzés által, szívig ne sértenék.

Látván ezekből, miszerint a monárkhiai enkhiridionba letett elvek, különösen a tanrendszert illetőleg, magyarországi algimnáziumunkban nem alkalmazhatók; vagy, ha alkalmaztatnak, mind a növendékekre, mind a tanárookra nézve céltalanok és károsok, a szülőknek pedig éppen kelletlenek; nagyon következetes dolog, mikép: itt Szatmárt, magyar honunk egyik igen magyaros megyéjében, a gimnáziumban, a szakrendszer helyett, az osztályrendszert kel visszaállítanunk, ha akarjuk, hogy ennek jó híre neve, régi becsülete visszaszálljon, növekedjék és öregbedjék. És az osztály rendszer itt részben ma is visszaállítható! Nem olyanok a szatmári gimnázium tanárai, mint ama híres berlini professzor,

ki a theológiai tudományokon kívül, saját vallomása szerint, a tudományok minden egyéb ágában tudatlan lévén, a történelemből egy fiatal akademikust ki nem kérdezhetett; ... ifjú, tevékeny erő pezseg ezek mindegyikében; alapos ismeretekkel jöttek ezek mindannyian a tudományok tiszta forrásaitól, Patakról és Debrecenből intézetünk ápolására és emelésére; erős akarattal s önbecsérzettel tekintenek a jövő napok terheire; nem vonakodtak, nem irtóztak soha a terhektől; ezentúl is azon lesznek, hogy fokozott szorgalmuk és tudományos képzettségük által növelkedjék és erősödjék azon tanoda, melynek életét, a legnehezebb és feketébb napokban, követésre méltó önmegtadadással s önérdékök feláldozásával mentették meg az örvénytől, mely körötte kavargott.

Még most nem mondhatom ki határozottan, de hiszek az Istenben, mikép három hét alatt szétküldhetem hirlapjainkban az evangéliumot, melyszerint a jövő 1860/1 isk. évben gimnáziumunk I-ső II-od osztályában, az osztályrendszer fog beállíttatni, mint volt ez előtt tíz évvel; s hogy az algimnázium IV-ed osztályához, ez év októberében, az V. is hozzá fogtoldatni.

Hogy erre segítsen meg minket a nemzeti művelődésben gyönyörködő Isten: az utolsó könyörgése ez 1859/60 iskolai évben lelkemnek és ohajtása e négy és fél év lejártá alatt sokat hányatott s gyötretett szívemnek! Hallgasd meg lelkem buzgó imáját! teljesítsd szívem forró ohajtását oh Isten! kié az erő és hatalom minden erők és hatalmak felett!

Bartók Gábor, igazgató.

ÉRTESÍTÉS

A RIMASZOMBATI EGYESÜLT PROT. GIMNÁZIUM

1859—60. TANÉVÉRŐL.

A legközelebb elmúlt 1859/60. tanév a mi egyesült prot. tandánk fenállásának hetedik tanéve, mind a tanulók száma, mind a felmutatott eredmény tekintetéből a kedvezőbbek közé sorozható. Tanszervezetünk az Organ. Entwurf alapján készült ugyan, de úgy módosítva, hogy a protestantizmus és nemzetiség részéről támasztható igények is kielégíttessenek. Vallástani szempontból a hit- és

erkölestannak vallásfelekezeti tanárok által történt előadása mellett szent könyveink ismertetésére s az egyháztörténelem és egyházi éneklés tanítására is különös gond fordítottatott; a nyilvános isteni tiszteleten saját vallásfelekezeti tanárok vezetése mellett vön részt a tanuló ifjúság; a szokott ájtatos előkészület után időnkint kiszolgáltattott az urvacsora. A kötelezett tantárgyak egyes szakaszai gimnáziumunk hat osztályaiban az Org. Entwurf szerint rendeztettek. Tannyelvül kizárólag a magyar használtatott. A fegyelem szigorát az atyai kiméletes gondosság enyhíté, melynek feladata vala, különbséget tenni a fiatal elme könnyelműsége s a rossz indulat kihágása között, s mely inkább felvilágosította az ifjút és megelőzte a vétket, mint büntette az elkövetett törvénysértést.

Tanévünk történetéhez tartozik, hogy október első napjaiban kezdődött a tanítás és ugyanazon hó 18-án tanodai törvényeink az összesereglett tanuló ifjúság előtt felolvastattak és megmagyaráztattak; s 27-én a feldiszített nagy teremben Kazinczy ünnepély rendeztetett, hol az igazgató tanár beszédet tartott s a felsőbb osztálybeli tanuló ifjak közül többen ez alkalomra készített munkáikat, folyó és kötött beszédben, olvasták. Ez alkalommal a tanárok által „Kazinczy-emlék“ című, testületileg nyitott aláírási ivre Szabó Márton ácsmester ur 105 forintnyi nemzeti kölcsön-kötelezvényt és Káposztás József ur egy, mintegy 60 forintot érő, fürdő-részcélt irtak alá. Ezen összeg alapúl szolgáland egy alapítványra, melynek kamatai évenként oly tanuló ifjak ösztöndíjazására fognak fordíttatni, kik magokat a tanulásban, erkölcsi viseletben és a magyar nyelvben kitüntetik. Okt. 31-én délután a szokott tanórak végén összegyűjté az igazgató tanár a tanuló ifjúságot s elénekelvén velök Luther himnusát, beszédet tartott hozzájuk azon befolyásról, melyet a reformáció az emberre átalában s a keresztyénre és polgárra különösen gyakorol. Február 16—21 napjain szokott téli szigorlatok tartattak, melyeknek végeztével ugyanazon hónap 22—25 napjain lefolyt téli közvizsgák zárták be az első félévet, miknek eredménye az osztályzati könyvekben látható. April 19-én megültük a tanodában Melancthon Fülöp halálának évszázados napját; s 22-én az ugyanazon okból rendezett gyász-istenitiszteleten mind a két prot. templomban tanáraival együtt megjelent a tanuló ifjúság. Junius 14-én helv. hitvallású egyházkerületi bizottmányképen jövének tanodánkba Ragályi Károly algondnok ur és Szentpéteri Sámuel lelkész ur, hogy személyes meggyőződést szerezzenek magoknak a gimnázium egyesülésének feltételéről s mind külső belviszonyairól, a főtiszt. egyházkerületnek e tárgyban jelen-

tést teendők. Jul. 8-ára mint a sárospataki ref. főiskola háromszázados ünnepélyére tanodánk is meghívattván, mind az igazgató választmány, mind a tanári kar volt képviselve.

A második félévi szigorlatok jul. 12—18 napjain tartattak s a nyári közvizsgák által jul. 23. 24. 25. napjain befejeztetett a tanév.

A főgimnáziumi osztályok az első félévben költői, a másodikban folyó-írási saját dolgozatokból rendeztek pályázati versenyt. Amott Terray Gyula VI. osztálybeli tanuló az első, és Széplaky Andor V. oszt. növendék a második helyre érdemesített; imitt Széplaki Andor az első díjat nyerte el, a második pályadíj pedig Nagy Ferenc és Szabó Béla VI. oszt. tanulók közt felosztott.

E tanévvel kezdve a tandíjak 10% mindenkor könyvtárra és egyéb taneszközökre lesz fordítandó. Könyvtárunknak különösen az ifjúság kiképezésére szolgáló osztálya ez évben is számosabb hasznos könyvekkel gazdagodott. Taneszközeink örvendetes szaporodása jeléül említjük a tökéletes szerkezetű s borszeszszel vagy szénnel mozgásba hozható kis gőzgép megszerzését, az ózdi vas-hengergyári angol gépész Griffith Tamás művét; ugy szinte ez évben vétetett egy 12 elemű Wollaston-féle galvántelep; Farkas József ur egy hidmintát, Szabó Márton ur a muzeumi terembe egy nagy asztalt s Victorisz Sándor ur 368 darab rovarat adományoztak. Vétetett 7 kitömött madárfaj. Szügyi Gábor polgármester ur, Hudoba Sám. számvevő ur és Lengyel György IV. osztálybeli tanuló adományaikkal az éremgyűjteményt szaporították.

A tápoldában 40 szegényebb sorsú tanuló láttatott el ebéddel: 5 díjmentesen; 7-en 5 ft., 28-an 10—18 ft. fizetés mellett; vacsorában 12 ft. díj mellett részesült 26 tanuló. A tápláló eledel magán-háznál főzetett; a kenyeret pék sütötte. A tápintézet ez idei jóltevői a magyarhoni prot. testület átalában; s különösen Szontagh István ur örökösei, Kubinyi Imre ez évi gimn. igazgató választmányi elnök ur, Széplaki Lajos gimn. pénztárnok ur, Borbély László ur és Dapsy Vilmos ur. Hálás köszönet a jótékony emberbarátoknak.

Tanárok: Baksay István, Gáborhelyi Endre, Fábri János, Miklovics György, Séverlai Károly, Szeremlei Károly, Terrai Károly, Tóth József.

Tanítványok száma: I. osztályban 66, II. 39, III. 33, IV. 23, V. 10, VI. 11. Összesen = 182.

Terrai Károly igazgató-tanár.

WÉBER ENDRE ÉS „LEÁNYNEVELŐ INTÉZETE“ ROZSNYÓN.

Minél kevesebb figyelmet fordított eddigelé a magyar evangélikumi mind két testvér egyház a leányok magasb kiképeztetésére: annál nagyobb elismerés kell hogy illesse azon egyeseket, kik őket és minden erejüket a testületileg elhanyagolt magasb nőnevelésre szentelték. Ezen minden tiszteletet érdemlő egyesek között, bizonyosan az első sorban áll W é b e r E n d r e, egyike felső Magyarország most élő legrégibb és legérdemesebb protestáns nőnevelőinek. Született ő Kézsmárkon 1813-ban, tanult és minden tudományokat kitűnő sikerrel végzett Kézsmárkon, Pozsonyban és Debrecenben. 1835-ben lépett a nevelői pályára, művelt családok gyermekeit tanítván előbb Csetneken. Később a gömöri ágostai evang. esperesség felügyelése alatt nyilvános leány-iskolában volt vezértanító ugyancsak Csetneken; míg nem végre 1845-ben meghívást kapván a népes és gazdag rozsnyói ágost. evang. egyháztól az ottani jó karban álló leány-iskola felsőbb osztályai tanítására: azt oly módon fogadta el, hogy erre mások által is felhivatva, különösen kikötötte magának, egy a nyilvános oskolától egészen különvált önálló magasb protestáns nőnevelde nyithatását. A mint-hogy rozsnyói köztanítói állomásának elfoglalása után, haladék nélkül szervezte és meg is nyitotta magánintézetét, mely azóta, annyi lezajlott változások között, vidéke legjobbainak elismerésével és pártolásával jutalmazva, és mindig tökélyesbülve, folyvást a legszebben virágzik, s most már annyival inkább, mert hét év előtt a nyilvános tanításáról leköszönvén, addig megosztott minden erejét, az államkormány által is megerősített, m a g á n i n t é z e t é n e k szentelheti.

Volt alkalmá e sorok írójának több ízben széttekinteni ez intézetben, s örömmel tehet róla vallást, hogy itt mindannyiszor a legjobb szellemet és munkásságot, rendet, tisztaságot és vallásosságot talált, kitarító igyekezettel a valódi műveltség és a női hivatás által szükségelt tudomány, ügyesség és erényekre. A tanrend célszerű, rendesen négy évi folyam mellett, négy osztály van az intézetben. Az elméleti tudományok csak dél előtt taníttatnak; a délutánok kézi munka, rajz és szépirásra rendelvek. A tantárgyak közzül mi sem hiányzik mit egy célszerűn berendezett leány-

növeldétől kívánhatunk. Tannyelv vegyesen a magyar és német, beosztva és kezelve oly ügyesen, hogy itt a született magyar növendék tökéletesen magáévá teheti a német nyelvet, viszont a német vagy más ajkú gyermek magyarra lesz. A taneszközöket illetőleg, szerencse, hogy ez intézet nincs kitéve a gyakor helyváltoztatás és vándorlás kellemetlenségének. A derék tágas emeletes épület tudniillik mint állandó helyiség, tulajdona a vezértanárnak, ki úgy is mint szenvedélyes természetbúvár, mint a művészetek barátja s vagyonos szakférfi, büszkeségét tartja abban, hogy háza mint sok szép gyűjtemények tára egy kis muzeum legyen, s ő szorosb értelemben vett taneszközökre nézve is megfelelően minden követelésnek. Mit szóljak a tanerőkről is mást? mint dicséretet. Magát az intézeti tulajdonost, mint igazgató vezértanárt, úgy is mint boldog férj és három kedves leányka édes atyját, folyvást felfokozott lelkesedésben tartja a nőnevelés szent ügye. Mint alaposan művelt, érett szakférfi, határozott ellensége minden divatkóros felületesség és vakításnak. Birtokában a magyar, német, francia, tót és deák nyelveknek; birtokában a nevelői hivatottság, hosszas tapasztalás, és minden szükségelt testi lelki erőnek: minden szigorúsága mellett is nagy mértékben bírta és bírja ő tanítványainak bizodalmit, szeretetét, valamint igen sok méltányos szüle hála-ját és tiszteletét is. Méltó társa a vezér-tanárnak kedves jó felesége W é b e r n é, ki mint intézeti rendes nevelőnő, különösen a szépírás, rajz, sokféle kézi munkák és társalgásban, úgy is mint példás életű nő, anya és gazdasszony, teljes mértékben bírva a szükségelt szakképzettséggel, méltó dicsekvése ez intézetnek, és minden tekintetben érdemes reá, hogy a magyar protestáns nevelőnők között neve mindig tisztelettel említettessék.

Nagy előnyére van ez intézetnek, hogy benne a hazaszerte, irodalmi munkáiról is ösmert, derék és tudós Batizfalvi István tanítja a magyar nyelvtant, magyar történelmet és magyar irodalom történetét; aránylag ugyan kevés órán, csakis annyin megnyit több oldalról igénybe vett becses idejéből, különösen is mint a rozsnyói ág. evang. gimnázium egyik rendes tanára, ön megerősítésével is elszakaszthat: de minden bizonynyal azért oly sikerrel, melyhez foghatót ugyan ritkán tapasztalhatni. Sokan hallottuk itten őt, és hallottuk nemes lelkétől át meg áthatott növendékeit; és nem maradt szem szárazon, az ihletteljes előadás, a leány sereg felett áradozó hazafias szellem folytán. Isten tartsa meg őt mindnyájunk örömére.

A francia nyelvet és zenét, mint nem kötelezett tantárgyakat magántanítók külön díj mellett tanítják az egyes növendékeknek.

Egyetlen baj itt az, hogy a tandíj sok, hatvan pengő forint évenként. Híjába! magánintézet csak a felemelt tandíjból tarthatja fel magát. A jó szívű tulajdonos azonban szegényebbekre mindig figyelemmel van, s ritka év hogy féldíjas, sőt egész ingyenes tanítványa is nem volna egy kettő. Mig a nála, bent az intézetben lakó, és mindennel ellátott gyermek így sem jön évenként 250 pengő forintnál többre; mit más magánnevelő intézeti költséghez képest a jobb módú családok soknak nem tarthatnak.

Örömmel teszem közzé, hogy ezen intézet, a betegségéből teljesen felgyógyult jeles Batizfalvink közremunkálásával, a közelgő szeptember elején ismét megnyílik, ernyedetlen működendő rendeltetésének szép mezején. Eddigelé 25 és 30 között volt rendszeren a növendékek száma. Remény van hozzá, hogy ennyi leányka most is összegyűlik magyarok és nem magyarok, protestánsok és nem protestánsok között úgy miként ez előtt... S nekem engedessék meg, hadd kívánjak szerenését felvidékünk ime kedves intézetének; távolról sem rovására vagy kissebbíteni akarására más ily nemű intézeteinknek: sőt épen ellenkezőn buzdítására, ösztönzésére: hogy ezzel versenyezni, vagy ezt túl is haladni törekedjenek a nevelés szent ügyének javára.

És engedessék meg, ha jelen sorokban igyekszem megadni többek nevében is az elismerésnek, a nevelői pályán oly ritka, de épen azért, nem kétlem, annál kedvesebb koszorúját Wéber Endrénak, épen most, midőn ő csendes házi körében, egy negyed százados, 25 éves nőnevelőségének ezüst jubileumát ünnepli!...

Pelsőc aug. 12. 1860.

Szentpétery Sámuel.

Javítandó.

IV. évf. VI. szállítmány 611. lapon, 14. sorban felülről hála helyett halál olvasandó.

Munkatársainkat tisztelettel s bizalommal kérjük, hogy prot. történeti kútfők másolásánál a mai irmodort méltóztassanak használni.

Szerk.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

SZEPT. 19. 1860.

EGYHÁZI KÉPVISELET.

A május 15-ki leirat nehéz követ gördített le a magyarhoni prot. egyház szivéről. Egyházunk ismét vissza van adva önmagának, saját legjobb belátása s buzgósága szerint történeti fejlődése nyomán munkálni önjavát s felvirulását. Megbecsülhetetlen jog ez az önkormányzati jog, de nagy a vele járó felelősség is. Közjóért buzgó lelkesült munkásság, a kor igényeinek megfelelő, az egyház szükségét s fejlődési fokát tekintetbe vevő intézkedés egy részről; ez intézkedéseket tisztelni tudó engedelmesség, az egészérti önmegtartás s áldozatkészség más részről egy iránt nélkülözhetlenek itt. Mert ha az egyház jó szándékkal s érett megfontolás után hozott törvényeit s rendeleteit érvényre emelni, s alárendeltei által tiszteltetni nem bírja, s ha nemcsak egyesek, de egész községek elég vakmerők az engedelmességet megtagadni, s értetlen daccal azt kérdeni: mi az a traktus, mi az a szuperintendencia? úgy az autonómia nagyszerű öncsalódás, a kormányzat tehetetlen s hálátlan zizifusi munka, mely törvényeit s rendeleteit fel-feltolja az egyház magasára, de a tiszteletlen engedetlenség újra visszagörgeti azokat a közönyös tespedés, a gyáva vagy roszakarátú mitsemtevés völgyébe; így tekintélyét s befolyását veszélyeztetve, inkább súlyosztására mint emelésére szolgál az egyháznak.

Vagy ha rendelkezései visszasák, mulasztásai kiáltók, javítási próbái légből kapottak, intézkedései csak a türelmes papíron állhatók meg: úgy a jelen és utókor vádja s szemrehányása méltán önfejére esik vissza. Mi erős felhívás, hogy a buzgóságot s jóakaratot értelemmel, törvényhozói belátással s kormányzati helyes tapintattal kössük össze. Különösen hogy kicsinyes vágyak, ohajtások és remények miatt egyházunk önfentartási erejét s jólétét kockáztatva, szét ne szakadozzunk, hanem törhetlen egyetértés vezesse közremunkálásunkat. Most ha valaha ohajtandó, hogy a szent ügy szorosan fűzzön össze bennünket, ohajtandó, hogy az osztályérdek s a közügy vezetésének hiú dicsvágya a valódi vallásos buzgóság s az egyetemes egyház javát szíven viselő jó akarat által háttérbe szoríttassék.

Lehetlen ugyan, hogy e mozgalmas korban, midőn egyházunk, iskoláink belügyeit az előhaladott tudomány nyomán a kor igényeinek megfelelőleg szervezni akarjuk, egyes tárgyakban elterő nézetek s vélemények fel ne tűnjenek; de ezek sem kigúnyolandók, sem sértőleg visszaútasítandók. Hadd találja meg most minden eszme, minden vélemény a maga képviselőjét s nyilatkozati terét, majd meghozza az idő és tapasztalás mindeniknek az őt megillető érvényt, a diadalt, vagy elfelejtetést. Az apostol szent Pál szavaival szólva: Mindennek munkája nyilván lészen, mert a nap megmutatja, mert a tűznek általa megjelentetik, és mindennek munkája minemű legyen, a tűz megpróbálja. Ha kinek munkája, melyet épített, megmarad, jutalmát veszi: a kinek munkája megég, kárt vall; ő maga pedig megtartatik, de úgy mint tűz által, 1 Kor. 3: 13, 14, 15.

Én ez alkalommal a magyarhoni prot. egyházi képviseletről akarom szerény nézetemet elmondani.

Nem a §-ok s meddő szabályok tekintélyes számának előszeretete vezet, midőn a képviselet eszméjét a nálunk gyakorlati szokásban levő egyházi kormányzat minden ágain keresztülrészletezni kívánom; de sőtinkább e rövid cikk igénytelen próbatétül tekintendő a képviseleti elv alkalmazásának megfejtésére, s alkalomnyújtásul a szétágazható vélemények kölcsönös kicserélésére s tisztítására.

Az államkormány által kiadott két rendbeli szervezetben is a képviseleti elvvel összekötött községrendszer van alapúl fölvéve és lélekszáma fektetve, mint prezsbiteri rend-

szerű egyházban másként nem is lehet. Az egyház ügye s annak fentartásának gondja napjainkban nem egy osztály joga vagy kötelessége. Egyesek erőködései s áldozatai, bármily nagyok s fényesek legyenek is, virágzásra nem emelhetik ma az egyházat s annak intézeteit. Az egész egyetemenek, a népnek is sorompóba kell lépni, s valamint a terhekben, úgy a jogokban is osztoznia kell. Ez Krisztus egyházának jogszerű szervezete, fennállásának s virágzásának feltétele. A mely szervezés ezt tekintetbe nem venné, nem lenne prot. prezsbiteri, még kevésbé evangyéliomi. Azonban jogban mint kötelességben mérték és arány tartandó, a képesség mértéke és aránya; egyiknek a képviseleti, másiknak a helyesen alkalmazott személy és birtokadó eszméje felel meg. Az elsőbről most akarok szólni. Az utóbbit egykor a Prot. Egyh. és Isk. Lapban hoztam szóba. És még ma is folytonos tapasztalás által erősítve azon hitben élek, hogy a magyar prot. egyházat anyagi, sőt bizony szellemi tekintetben is, csak a helyesen alkalmazott személy s birtokarányos adó képes tisztességesen fentartani s virágzásra emelni. Ne áltassuk magunkat egyházunk anyagi állására nézve! Az idő sürget, már nyakunkra nőtt, tovább úgy mint vagyunk sok egyházaink s egyházi személyeink anyagi sülyedésében veszély nélkül nem maradhatunk. Most még tőlünk függ az útát és módot megválasztani anyagi helyzetünk gyökeres javítására. Ne késsünk megragadni az eszközöket, melyek célhoz vezethetnek.

Nem tetszik nekünk az államsegély, félve, hogy főbb egyházi hivatalnokaink bürokratákká, kormány eszközeivé válandanak. Mi ön lábunkon akarunk járni, s inkább egy kissé szegénykedni, mintsem segély s alamizsna elfogadása által függő viszonyba lépni. Nagyon szép és helyes; mert ép kézláb alamizsnára szorúlni szegyenítő; de az is igaz, hogy míg erő lesz lelkünkben, míg a világi érdek s becsvágy a vallás szent szerelmét ki nem oltja keblünkkel: emberi hatalom s Mammon-szeretet rajtunk erőt nem vehet; ellenkező esetben a legkisebb nyomás, fenyegetés vagy ígérlet képes lesz bennünket kisértetbe viinni. Azonban az imént említett félelem minden esetre felhívás megmutatni, hogy államsegély nélkül is nemcsak tengetni, de virágzásra emelni is képesek vagyunk az egyházat. De ehhez több kell, mint tíz évre kevesek által önkénytesen megajánlott, most ide,

*

majd amoda fordított, s így eredmény nélkül elforgácsolt domesztika, vagy egyikmásik egyházkerület prekárius krajcáros adója. Tiszta, világos jog, tiszta, világos kötelességet feltételez.

De hagyjuk ezt most. Szóljunk inkább kitűzött tárgyunkról.

Az újabb és régibb kormánysservezetet összehasonlítva, látjuk, hogy a jog és szabadság az ujbán tágasb alapra van fektetve, mert míg a régiben 500 lelket meghaladt népességű községben már képviselet van, az ujbán csak ezer lelken felül kezdődik. Hiszszük, hogy az államkormány ezen támogatás által a prezsbiteri rendszerrel együtt járó jog és szabadság ügyének lehető legszélesebben kívánt szolgálni. Isten mentsen, hogy a jog és szabadság ellen emeljük fel szavunkat! Az nekünk is nagyon becses és drága; de azért kénytelenek vagyunk kimondani, hogy szűkebb körű jog s egykissé kevesebb szabadság, de annál több rend s törvénytisztelet; és a jog s szabadság jótékonysága inkább azokra kiterjesztve, kik arra képesítvők, mint azokra, kik még képesítendőek. A mi az államkormány szervezetében nincs tekintetbe véve. Mert míg az ezer lelken alúli községekben minden 25 évet betöltött önállású tag teljes jogú képviselő, addig a 10—20 ezer népességű községekben sem lehet több 200 képviselőnél, holott ezekben ötszáz s ezer kellő műveltséggel s képességgel bíró tagot is inkább lehet találni, mint amott 20—30-at. Igaz, a képviselők számát sem lehet a legnagyobb községben is túlságosan megszorítani, de azt tartjuk, hogy a 10 ezer lelket meghaladó községben a képviselők számának 300-ig kiterjesztése még nem lenne túlságos szám. Míg viszont a képviseletet, ha bárcsak következetesség okaért is, bevinnök a legkisebb községbe is, mert mint máskor is mondtam, az üdvös és célos intézkedések garanciája nem a számban, de az értelmes jó akaratú buzgóságban keresendő. Inkább tanácskozom én, és bizonyosan üdvösebben s több sikerrel 20—30 értelmes, az egyházi ügyekben jártas, s közjóért buzgó egyháztaggal, mint 80—100 értetlen, oktanuln zajgó, s a tanácskozás folyamát idétlen kiabálásokkal mind untalan zavaró emberrel. És nem méltánytalanság-e, s nem szül-e kellemetlen érzést, hogy a népesebb községekben a nagyobb képesség kizáratik oly jogok, élvezetéből, melyekben a kisebb községekben minden meg-

szorítás nélkül részt vehet az értetlenség, vagy kevesebb képesség? De ha a képviselet mindenütt be van hozva, egyenlő törvény vagy szabály részeltet a jogokban, vagy rekeszt ki azokból.

Maga a fővalóság is jónak és célszerűnek látta a lelki és testi erők s tehetségek különböző foka által különbséget tenni az emberek között, s ez által mintegy kimutatni azon állást, melyet kiki elfoglaljon az emberi társaságban. Tudom ugyan, hogy ez nem így van valósággal az életben, hogy sokan állanak ott, a hova nem valók, és ez egyik fő kalamitása az emberi életnek, s oka amaz ösztönszerű mozgalmaknak, melyek sokszor erősen döngetik s meg-megrázzák a társadalom előjogokra rakott épületét. Ezt figyelemben tartva, habár jog s kötelességben egyenlők is az egyház tagjai, de a kormányzat tisztas terheinek viselése, s a közügyek intézésének megtisztelő joga csak az erő és kegyelem magasb fokának lehetnek előnyei. Igen, előnyei, mert szerintem az is ajánlja a képviseletnek a legkisebb községekbe is behozatalát, hogy én a képviselők állását mint kitüntetést óhajtom tekintetni, melyre vágyini s törekednie kell minden jobb érzésű egyháztagnak, s hogy legyen az inger s ösztön a buzgóság és értelmesség megszerzésére.

De helyén látom itt megjegyezni, hogy én a községi képviselők jogait kellő határok közt akarom tartani, s nem szeretném a község egyes egyéneit pusztá zérókká sülyeszteni. Minden egyháztagnak legyen joga saját tiszt- és képviselőit megválasztani, s bírjon tudomással az általa viselt terheknek s közszükségi költségeknek miként kezeléséről, mert e tudomásban van garanciája az áldozat és teherviselési készségnek; de fontos ügyekbeni higgadt tanácskozássra nagy tömeg nem való. Véleményem szerint az egyháztagok jog-egyenlősége nem abban áll, hogy az egyházban mindenki minden legyen, hanem hogy lehessen, az erő, képesség és buzgóság mértéke szerint, s ezek legyenek egyedül a lehető és faktorai, nem pedig születés és birtokarány.

Az újabb szervezet a prezsbitek számát a lelkeszen s tisztviselőkön kívül az ötszáz lelken alul levő egyházakban 8—10 számra határozta, arányosan haladván fel a 3500 lélekszámig, melyen felül levő községeknek 32 prezsbiter ad, míg a képviseletben az 5000 lelken állapodik meg. Vé-

leményem szerint lehetne, sőt kellene folytatni mind a két számot, szabályul állíttatván fel a képviselők számának meghatározásában, hogy minden egyes községben a presbiterek száma öttel vagy hattal szorozva adja ki a képviselők számát. P. o. 3500—5000 lélekig a tervben megállapított 32 presbiter, 5000—10,000 lélekig 8 taggal növelve adna 40 presbitert, mely szám hattal szorozva 240 képviselőt ad. Tízezer lelken felül 48—50 presbiter, a minek 288—300 képviselő felelne meg. Ugy vélem, hogy a képviseleti rendszernek az egyes községekben ilyszerű keresztülvitele, a nélkül hogy a szabadságot nagyon korlátozná, megfelelné a községek igényeinek, s szolgálna a rend ügyének.

A mi az egyházmegyei gyűléseket, vagy esperességi képviseletet illeti: itt már bajosabb eligazodni. A kormány-szervezet ezen könnyen keresztülesett, meghatározván, hogy az esperességi konvent áll: 1. Az esperesből. 2. Az esperességi felügyelőből. 3. Az esperességi minden papokból. 4. A parókhialis községek ugyanannyi világi követeiből. 5. Az esperességi konzisztórium egyéb tagjaiból. E szerint az egyházmegyei gyűléseken egy öt—tíz ezer lelket számláló község is, ha egy lelkesze van, csak úgy egypár tag által lenne képviselve, mint egy három-négyszázból álló. A mi sem a presbiteri kormányrendszernek, sem a méltányosságnak s főleg a nagyobb községek igényeinek nem fogna megfelelni, mert így a többség képvisellete a kisebbség által mindig le fogna szavaztatni. Pedig nem szenved kétséget, hogy a nagyobb községek értelmesb, miveltebb képviselőt fognak küldeni, mint sok apró községek, a melyekben alig találhatni kellő miveltséggel bíró tagot. A képességnak pedig a képtelenség általi leszavaztatása sehogy sem kívánatos.

Nem akarok félreértetni. A nép közt éltem le az élet nagy részét, s hivatalom hozta magával, hogy azt tanulmányozzam. Csak úgy tudom mint bárki más, hogy a magyar nép annyi józan észszel áldatott meg Istentől, hogy sok bonyolodott ügyben is csodálatosan feltalálja magát, s egyszerű józan esze igen sokat megbír. Mig viszont sok ferde növelést nyert, vagy hitvány olvasmány s álbölcsélet által megromlott értelmű, bár tudományosan mivelte egyén vallásos ügyben teljesen használhatatlan. De, mert az esperességi gyűléseken többször jövendenek elő tárgyak, melyek

eldöntéséhez némi miveltségi fok, s az egyházi ügyekben bizonyos jártasság kívántatik, ohajtandó, hogy a képviselők sorában minél több tudományos képesség s értelmi erő találtassék, mindig oda értve a vallásos buzgóságot s kellő jó akaratot.

Nagyon kiáltó példával tudnám igazolni állításomat nem rég mult időből, egy bizonyos egyházmegye életéből, hol a képviseleti elv alkalmazásával próba tétetvén, fontos és érdekes ügy körüli vita alkalmával az egyik fél kész volt anyagi nyers erejét mérlegbe vetni az értelmi súly ellenében.

A lélekszám aránya felelhet meg itt is az önkormányzat eszméjének, s ha a községi képviseletnél ezen arány vétetik fel, következetesen kell azt keresztülvinnünk az egész szervezeten.

Szabad legyen kísérletet tennem.

Két ut ajánlkozik célravezetőnek.

1. Minden ezer lélekre vétetik két képviselő, ugymint egy papi és világi. Azon községek tehát, melyek ezer lelken alúl vannak, összecsatolandók, az összecsatolásnál természetesen néhány lélekkel több vagy kevesebb szám nem jöhetvén tekintetbe. Az összecsatolt községek képviselői egy bizonyos napon a legalkalmasb helyen összejönnek a megrendelt módon megválasztani képviselőiket, mégpedig hogy a gyakori összejövetel kikerültessék, de hogy az illetők is bele okjanak, 2—3 évre. Ismét egy okkal több, hogy a kisebb községekbe is a képviselet behozassék, hogy ily esetekben ne kelljen egész községeket összecsatolítani. Ezen arányban a népesebb egyházak minden ezer lélekre két képviselőt választanak. Azonban első tekintetre feltűnik, hogy az ily eljárás főleg azon megyékben, a hol számos népesebb községek vannak, a képviselők számát nagyon megnevelné, különösen a világiak száma jóval túlhaladván az egyháziakét nem kis aggodalomra s némi féltékenységre adhatna okot. Például egy ötezer népességű község választ a mondott esetben tíz képviselőt, azonban egy vagy két papja levén, 8 vagy 9 világi tagot kellene kebeléből választania; mi a gyűlés súlyegyenét a világiak részére fogná billenteni. De az ily esetekben lehetne segíteni a kisebb községek összecsatolása által kimaradt lelkészeknek a népesebb gyülekezetektől megválasztásával.

2. Másik eljárási mód volna: az egyházmegyei gyűlésekre minden község két, ugymint egy papi és egy világi képviselőt választ. Minden ötszáz, vagy ezer lelket számláló község, a kisebbek is ez esetben ilyenekül tekintetvén, követei két szavazatot adnak. A nagyobb községek a hány-szor ötszáz vagy ezer lelket számlálnak, annyiszor számí-tatnak szavazataik. Vagy lehetne rendezni fél, negyed- és nyolcadrés szavazatokat, a mi ez utóbbi irt eljárással eredményben egyre ütne ki.

Bármelyik eljárási mód választassék e kettő közül, egy kissé nehézkessé válik általa az ügymenet. De kikerül-hetlen, ha az önkormányzat eszméjét következetesen keresz-tül vinni, s a képviseleti elvet a lélekszámra fektetni a-karjuk.

Az egyházmegyék különböző népességű községekből állván, ezek számarányának kisebb vagy nagyobb volta adhat itt célirányos eljárást. Miért is általános elvül ki-mondatván a lélekszám arányán nyugvó képviselet, annak az egyházmegyékben leendő alkalmazása a megyék önkor-mányzati, ugynevezett házi ügyeül volna tekintendő.

Az egyházkerületi vagy szuperintendensi gyűlésekre azt mondja a kormánysszervezet: az esperes, egyházmegyei gondnok és társesperesen kívül, kik rendes tagok, választ az esperességi gyűlés két papi és három világi egyént. Itt is semmi tekintet az egyházmegyék népességére, legyen annak népessége 50, vagy 8 ezer. Ezen aránytalanság, kü-lönösen fontos ügyekbeni szavazás alkalmával, nem egyszer fölmerült már eddig is egyházkerületi gyűléseinken, s ha-talmas hangok emelkedtek a rendezés szüksége mellett; de a t. bbség az ügyet mindannyiszor az általános szervezés idejére kívánta halasztani.

Itt is két utat lehet követni. Vagy az esperességeket kell lélekszám szerint, a mennyire a helyzet engedi, egyen-lősíteni, természetesen párezer lélekkel több vagy kevesebb nem jöhetvén tekintetbe. Ekkor minden esperesség egyenlő számú követek által képviseltetendő. Vagy a legkisebb megyére vétetvén az államkormány által rendelt szám, a nagyobb megyék aránylagosan lennének képviselendők. A mi az egyházkerületi gyűlések népességét igen is megne-velné. Ezen, de még más okokért, mint az esperesek által

végzendő egyházlátogatás, s a lelkekre való felügyelet könnyebbségeért is, az elsőbb útát vélném követendőnek.

Még a zsinati képviseletről pár szót. Az államkormány hat hat kerületre akarván osztani mind a két prot. felekezetet, rendelé: hogy a zsinatra minden kerület 8 követet küldjön, és így mindenik felekezet zsinata nem több mint 48 személyből állana. E szám egykor, ha az egyház rendezett állásba jövend, igen is elég lehet; de alkotmányozó zsinat, melynek százados mulasztásokat kellend helyrehozni, s tagjainak hihetőleg annyi választmányban kell munkáltniok, mint a mennyi főbb tárgyai leendenek a zsinatnak, több személyt kíván, hacsak vagy hosszúra nyúlni, vagy tagjait túlságosan terhelni nem akarja. A budai zsinat 27. kánona azt mondja: egyik felekezet zsinata se álljon többől 100, de kevesebből sem 72 tagnál. Ennyi értelmi erő együtt elég, de fel is fér.

De talán ezen zsinati választmányi munkálatokat szükségtelenekké teszik azon választmányi munkálatok, melyek most az egyházkerületek közmegegyezése folytán zsinati előkészületek tétele végett kinevezvék. Meddig terjed célja és köre ezen egyházkerületi egyesült választmányinak? most még kimondva nincs. Ha az a cél, hogy a zsinati tárgyakra nézve az eszmék tisztúljanak, az egyetértés útjára egyengettessék, s a protestantizmus elveinek életbe átvitele az előhaladt tudomány segélyével előkészítettessék, a cél jó és üdvös. Erre közremunkálni a sajtónak is feladata. De ha a cél odáig terjesztetnék ki, hogy azon munkálatok a zsinati követeknek adandó és talán eskü által is biztosítandó utasításul szolgáljanak, e nézetben nem osztozhatunk.

Utasítás vagy nem? E kérdés mind két oldalán fontos okok vívnak, ezt mondá futólag a küzelebbi sárospataki gyűlésen egy országosan tisztelt férfiú. És mégis a politikai tanban eldöntött kérdés már ez, mint a művelt világ alkotmányos élete bizonyítja. A legutolsó időkig a magyar alkotmány palládiumául tartatott az utasítás, és máig is sokan hiszik, hogy ebben van az üdv és fenmaradás. Igen, az utasítás jó lehet arra, hogy megtartsuk azt, a mink van; de az előhaladás a szárnyára bocsátott ész szabad röptén nyugszik, midőn a gondolatok s nézetek kölcsönös közlése folytán, eszme eszmével, vélemény véleménynyel találkozik, küzd és győz — néha talán az éretlen tulhajtás! Ám legyen,

mert végre ez ellen is legjobb biztosíték a szabad eszme és véleménynyilatkozat, s az idő és tapasztalás által szült érettség. De hitem szerint a képviseleti elvvel nem is fér össze az utasítási rendszer, mert az utasítással ellátott követ küldői helyi és pillanati érdekeiknek, tárgyelfogásának, sőt sokszor szeszélyeinek is tolmácsa s bajnoka tartozik lenni, míg a képviselő mindezen felülemelkedve s az egyetemesség magasára állva azt nézi, mi szolgál az egésznek javára és üdvére, habár az egyes részek s egyének nézeteivel és érdekeivel ez idő szerint ellenkeznek is.

A zsinati utasítás a dogmákra s rituálékra legalább is felesleges. Az államhoz s más felekezetekhez viszonyainkra pedig idő előtti, s könnyen akadály lehet. E mellett a felmerülhető vitás kérdésekre nézve pótló utasítások végett egy permanens testületet tesz szükségessé, mely végre is az egésznek kicsiny töredéke, nem pedig az egész volna, melynek nevében és érdekében kell tartatni a zsinatnak. És nem volna-e fonákság azoktól kérni s fogadni el utasítást, kik a diskusszió helyétől távol, az okoskodásokat s eszmék fejlődési menetét nem tudhatják. E nézet szerint tehát nemcsak nem szükséges, sőt hibás eljárás volna, hogy minden egyházkerület s talán egyházmegye is saját kebeléből válaszsza képviselőit. Válaszsza az egész felekezetből azokat, kiket e fontos szerepre legalmasbaknak ismer, kik jézusi erős hittel, apostoli buzgósággal, protestáns tiszta öntudattal, az egyházi jog és történelemben kellő jártassággal s érett ítélettel bírnak. Ily férfiak választása a legjobb s legbiztosabb utasítás.

Ezeket inkább figyelemébresztésül, mint a tárgyat ki-merítve mondtam, remélvén, hogy avatottabbak fogják e tárgyban döntő szavukat felemelni.

Lesz-e s mikor leend zsinatunk? Sokan ohajtják, mások e jelen viszonyok közt félnek tőle. Azt hiszem, egyikre sincs nagy okunk. Kimagyarázom magamat. Én azt tartom, hogy a mostani zsinatnak mindenek felett és előtt az egyház belügyeire s intézményeire kell fordítani figyelmét, erejét s munkásságát, annyival inkább, mert itt az eredmény tőlünk függ, és ezt semmi külvizony miatt most nem szabad kockáztatni.

Hogy egyházunkban a jó rend, béke, egyháziasság s valláserkölosiség célszerű törvények által előmozdittassék;

hogy fennálló főbb iskoláink az európai tudományosság színvonalára emeltessenek, szívben s lélekben jelesen képzett, buzgó, művelt s erős jellemű férfiakat adandók a hazának és az egyháznak ;

hogy ezek felett egy magyar prot. egyetem, a már sokak által elmondott okok miatt állíttassék ;

hogy végre a mi mindezeket fenntartja és biztosítja a nervus rerum gerendarum, bármi cím alatt, országos adó, domesztika, csakhogy biztos számítási alappal előállíttassék : ez az, a mit a közelebbi zsinattól multhatlanul várunk s kívánunk. Csak belügyeinkre nézve legyünk jó rendben, a többit is megadja Isten és az idő.

És mindezeket most, midőn egyházunk vissza van adva önmagának, közegyetértés és jóakarattal nem tehetnők-e meg zsinat nélkül is. Azért mondom felebb, hogy nincs nagy okunk jelenleg zsinatot ohajtani, mert én semmit sem szeretnék kockáztatni, sem a hatalommal összeütközésbe jönni. De hitem szerint félni sincs nagy okunk, mert a viszonyok s körülmények józan felfogásán alapult s megfisztult állambölcsesség, a szerződések s törvények által biztosított jogok s lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása, s megszeghetlen fejedelmi szó egy részről ; szinte a viszonyok, körülmények s fejedelmi jogok tekintetbe vétele, s alattvalói loyális méltánylása másrésztől biztos révbe vezetendik az egyház eddig fenyegető szirtek közt hányatott hajóját.

Az előadott módon gondolnám én a képviseletet az egyházi szervezet minden ágain keresztülvinni, mely a mellett hogy a prezbiteri önkormányzat eszméjéből foly, a községek s egyházi testületek igényeinek is megfelelne.

A képviselet kérdésének megfajtása alkotmányos államokban többféleképen próbáltatott, s még most is újabb és újabb kísérlet s folytonos fejlődés tárgya. A legrégibb időkben görögök, rómaiak, persák, egyiptomiak közt csak két osztálya volt az emberiségnek, ugymint szabadok és rabszolgák osztálya. Amazok voltak törvényhozók, kormányzók, szóval minden az államban, míg ezek elmondhaták Horáccal : nos numerus sumus et fruges consumere nati. Később a feudális rendszer fejlett ki, melynek befolyása alatt sok századokig álltak s részben ma is állnak az európai államok. E privilégiumos rendszer is súlyosan nehezkedvén az iparos és földmivelő népre, a városokban már korán kezdett fejleni

s erőre vergődni egy rend, a később ugynevezett harmadik rend, mely folyvást növekedvén s erősödvén, az arisztokráciával rendes és tartós ellenségeskedésben élt, de tekintélyre s befolyásra itt ott s csak mulólag emelkedett, mig nem a francia forradalom kezdetén a Siéyes által felvetett s fejtegetett ama híres kérdés: Qui est ce que le tiers etat? ezen harmadik rendet döntő hatalomra emelé. Ebből fejtett ki később egyrészt a napjainkban oly hatalmas pénzarisztokrácia, másrészt a nép felségiség eszméje, mely ugyan már elébb, nevezetesen az 1688-ki angol trónváltozáskor is felvillant, de idő múltán ismét elhomályosult. Szerencsésb sors vár-e most rá?

Vajjon megállapodott-e itt a világ? Mind végig az anyagi érték, születés, cenzus tegye-e a képviselőt alapját s erejét? Ugy hiszem, nem. Már is hallatszik egy hang, gyengé ugyan még, el elhaló mint a pusztában kiáltóé, de egykor ez is megnyerendi az őt megillető érvényt. Ez az ész arisztokráciája, a tudományos műveltség képviselője. Már ez előtt több mint kétezer évvel a világ egyik legnagyobb bölcsésze Plátó, azon országot mondá legboldogabbnak, melyben a bölcsék kormányoznának, vagy a kormányzók volnának bölcsék. És mégis, nézetem szerint nem ez főleg az egyházban a képviselőt növeztet; még ezen felül áll az, a mit az arisztokrácia tulajdon értelmé fejez ki: a legjobbak uralma, vagyis az erény s erkölcs arisztokráciája s az ezen alapult képviselő. E lehet egyedül a keresztyén egyház arisztokráciája, melynek alapja az egyetemes papság magasztos eszméje, s melyhez közeledni földadatuk Krisztus híveinek. Ismét egy okkal több, hogy a képviselőt az apróbb községekbe is bevigyük, hogy az egyházi arisztokrácia, azaz a jobbak, a valláserkölcscsel ékeskedők kormányzata biztosíttassék. Ez, és semmi más a keresztyén egyház választási cenzusa.

Megbocsát a t. olvasó, hogy szokásom ellenére cikkem végsoraiban a theóriák világában jártam, csak azt akartam belőlök kisütni, hogy prot. egyházunkban a legjobb s legüdvösb képviselőt volna a vallásos erkölcscsel párosult értelmesség. Ez fektetné azt oly erős sziklaalapra, melyen a pokolnak kapui győzedelmet soha nem vennének.

Mikor jövend el Istennek ezen országa!

Lassan érik az emberiség. Századok folynak le sokszor

míg a valláserkölciség világában kimutatható előmenetel történik. A minek szembetűnő bizonyossága az európai műveltség erős haladása, mely az újabb korban anyagi s szellemi tekintetben óriási léptekkel haladt, míg valláserkölcsei tekintetben haladása alig észlelhető.

De nem kiáltanak-e itt ellenem az újabb kornak humanus intézetei, kórodák, ápodák, s más jótékony egyletek, s általában a kornak gyakran emlegetett szelídebb s emberibb iránya? Egy egy kicsiny oázis Szahara végetlen homoktengerén! Fel-fellobban az emberiség nemesb érzelte, alkotót jót, szépet s dicsőt, s majd ismét lehamvad s kihűl, s feldúlt alkotmánya szomorú romjai felett gyászol az emberiség nemtője.

Korunk humanus intézetei többnyire nagy erőködéssel s mesterségesen ápolt melegházi növények, kevés jobb keblekben gyökerezők, de hiányzik bennök az általános részvét erősítő lege, s a valláserkölciség élesztő napfénye.

Pesszimizmus talán ez állítás, mely ismét szememre lobbanthatja azt, a mi egykor az egyháziasságról írott cikkem ismertetése alkalmával a Pesti Napló tárcájában hason értelmű állításomra mondatott: „Az egyháziaknak régi s örökös panaszuk a világ anyagiassága s vallás-erkölcstelensége ellen“. Annál rosszabb, ha e panasz régi s örökös; mert éppen ez igazolja állításomat, s tudva van, hogy az évült bajok nehezebben orvosolhatók.

És mégis szánandó volna az emberiség sorsa, ha itt is haladást remélnünk nem lehetne.

Simon József.

ROUSSEAU NEVELÉSTANA, EMILJÉBEN KIFEJTVE.

III.

Az értelmi képzés tekintetében Rousseau, leszámítva néhány tévedését, azon lélektanilag helyes elveket állítja fel elég kimerítőleg és határozottan, melyeknek feltalálását gyakran Pestalozzinak és az ő iskolájának tulajdonítják *), melyek tehát sokkal régiebbek, mint némelyek hiszik, noha rólok még ma is sokan, kiknek feladatuk embereket képezni, nem bírnak helyes fogalommal. Csakhogy R. e tekintetben is nagyon lassú haladást tétet növendékével, midőn a természetszerűség elvének tulságosan következetes megtartásánál fogva folytonosan óvást tesz a sietés és erőszakolás ellen. Figyelmeztet azon tényre, hogy olykor az okos gyermekek később keveset, a lassúk sokat mutatnak, int: „Tiszteljétek a gyermeki természetet!“ Emilnek semmit sem szabad eltanúlnia, mit bensőleg élénken fel nem fog; ismereteinek világos szemléleten kell alapúlniok, s azokat élénk önmunkásság által kénytelen megszerezni; inkább tévedések ellen kell őt óvni, mint a tudományok tökéletes megszerzésére vezetni; inkább maradjon némely részben tudatlan, mint hogy lelke önállóságát, élet és szabadságát elveszítse, és ez által benne a tanulás iránt undor ébredjen. „Oktatásom szelleme nem az, hogy a gyermek sokat tanuljon, hanem hogy fejébe más képzeteket ne juttassunk, mint a melyek helyesek és világosak. Ha valamit nem tud, azzal nem sokat gondolok, ha csak nem téved. Csupán azért fejtegetek benne igazságokat, hogy ezek helyett tévedéseket be ne fogadjon. Nem az a cél, neki a tudományokat tanítani, hanem izlést ébreszteni benne, hogy azokat szeresse, és a tanulás módszerét. Ez bizonyosan lényeges elve minden

*) Ezek Pleiszner szavai, melyek azonban tévedésen alapúlnak. Hiszen már Komén János sürgette a szemléletet. Pestalozzi csak felélesztője volt ama tannak és legtagább körben alkalmazója.

jó nevelésnek. E nélkül a gyermeknek csak szavakat adunk, ismét szavakat és ismét szavakat. De bármely tudományban a megjelelt képzetek nélkül a megjelelő jelek semmik. Beszéljenek bármit, én nem hiszem, hogy valaha valamely gyermek, a csodagyermeket kivéve, tizenkét vagy tizenöt éves koráig két nyelvet valóban megtanult volna. Megengedem, hogy ha a nyelvtanulás nem volna egyéb szavak tanulásánál, ha csak hangok és írásjelek forognának kérdésben, akkor e tanulmány gyermekek számára alkalmas lehetne. De midőn a nyelvekben a jelek változnak, a megjelelt fogalmak is más színezetet nyernek. Csak az ész közös valamennyivel; a szellem minden nyelvben másképp alakul. Ha a gyermek két nyelvet tanul, szükséges, hogy képes legyen képzeteket összehasonlítani (természetesen ilyenekkel előbb bírnia kell). Én is láttam ugyan oly csodagyermeket, kik azt hitték, hogy 5, 6 nyelvet beszélnek. Hallottam őket egymásután beszélni németül, latin szavakkal, francia szavakkal, olasz szavakkal; valóban öt vagy hat szótárt használtak, de mindig csak németül beszéltek. Mit R. a latin nyelvnek szellem nélküli tanulásáról az iskolákban mond, ez fájdalom, sok helyen ma is úgy van, miután a nevelésszet épen a gimnáziumokban tett legcsekélyebb haladást. A földrajz és történelem elhamarkodott és hibás tanítása ellen is nyilatkozik R. „Nagyon könnyű a tanítványok szájába rakni a királyok, országok, háborúk, hódítások, forradalmak, törvények sat. szavait. De mit használ, ha fejükbe bizonyos jelek katalógusát írjuk, olyanokét, melyek rájuk nézve semmit sem jelentenek“. Kimutatja az ily hibás bánásmód következéseit is: a tanítványok megszokják a tanító szavainak hinnit, szavait utánmondani a nélkül, hogy önmüködéleg felfognának és ítélnének; mivel összefügg, hogy a tanuló a tudományokat mindjárt kezdetben felületesen fogja fel, s ha a mellett azt hiszi, hogy az előadott dolgokat megértette: akkor az alaposság előtt a kapu be van csukva. Ily szócsinálás és szótanulás helyett R. mindenek előtt eltörölhetetlen betűkkel (szemlélettel) magokat a dolgokat, azaz a képzeteket akarja az ifjú lelkekbe beírni, azon képzeteket, melyek képességökkel és álláspontjokkal megegyeznek, melyekből valódi szellemi élet fejlődik, mi által a növendék gondolkozó emberré lesz. „E módszer, igaz, nem képez csodaembereket,

s a guvernantoknak és tanítóknak nem nyújt alkalmat ragyogni. De képez embereket, kik itélni képesek, kik testen és lélekben erősek, egészségesek, kik a nélkül, hogy gyermek korukban csodáltatnának, mint férfiak tiszteletre méltók lesznek“. Könnyen felfogható, hogy ily elveknél fogva R. az értelmi képzést kénytelen az érzékek működésére építeni, s ezekre nagy súlyt helyezni, hol természetesen a felsőbb érzékeknek (látás, hallás, tapintás) legtöbb figyelmet szentel. Midőn így a szellemi képzés alapja a szabad természetben vettetik meg, a testi fejlődés nemcsak kárt nem szenved, sőt inkább együtt ez is előmozdítatik. „Hogy gondolkodhassunk, érzékeinket kell gyakorolnunk. Első mestereink a filozófiában lábaink, kezeink, szemeink. Ezek helyét könyvekkel pótolni, nem annyit jelent, hogy gondolkodni tanítani, de annyi, mint tanítani, hogy más eszét használjuk, hogy sokat higgyünk, a nélkül hogy tudnánk valamit“. Künn a szabadban tanul tehát Emil a természeti dolgokkal bánti, megtanúlja azokat ismerni, mérni, fontolni, összehasonlítani, számlálni; szemmértékét kisebb és nagyobb távolságokon gyakorolja, emeli és tova viszi a testeket, mi által fogalmat nyer azok különféle súlyáról s egyszersmind képessé lesz a súlyt hozzávetőleg mérleg nélkül is meghatározni; így tanulja ismerni a színeket, nagyságot, alakot, hallja a különféle hangokat sat. Ekkép szerzi meg a tudományok alapfogalmait, melyek mindinkább tárgittatnak. A növendéknek a tüneményeket, tárgyakat, a természet erőit és törvényeit szemlélet után kell megismernie; úgy a földet hegyeivel, folyóival sat., az ásványokat, növényeket, állatokat, a napot, eget, szóval mindazt, mit a gyermek észlel, úgy teszi magáévá a „világrajz“ (cosmographia) elemeit. „A földrajz első két pontja Emil számára: lakása és az apai ház, azután a szomszéd helységek, úgy a legközelebbi folyók sat. minderről magának kell térképet készíteni“. Ebből láthatni, hogy R. előtt a mai didaktika elvei nem voltak ismeretlenek. A növendék tanulmányainál R. maga (mint nevelő) nagyon csekély segítséget nyújt; nem kívántatik tőle egyéb, mint rövid útbairgázítás, újmutatás, kérdés, ellenvetés sat., mik csupán eszközök a cél felé, t. i. a tudvány, figyelem, észlelés, gondolkodás, önmunkásság ébresztése és fentartása, óvás, s illetőleg tévedések igazítása. „Ne tartsatok a gyermeknek szó-

noklatokat, melyeket nem érthet. Soha se tegyék a jelt a dolog helyébe, legfeljebb akkor, midőn ezt előmutatni lehetetlen. Mert a jel elfoglalja a gyermek figyelmét, s a dolgot elfeledteti“. Épen ezért R. fő gondja oda van fordítva, hogy növendéke elé minél több tárgyat állítson. Felkeresi ennél fogva vele az embereket munkáiknál is; sőt elmegy vele több ízben egy bűvészhez, ki a természet erőit a maga módja szerint kizsákmányolja, s így a növendék szemléleti körét tágitja s természettani ismeretek utáni vágyát ingerli, melyek ekkép a delejességre, villanyosságra, egyensulyra, levegőre, melegre s a legismeretesebb és legfontosabb eszközökre kiterjednek. Egy kő, egy bot, egy delejtű s más könnyen megszerezhető testek kísérleti eszközökül szolgálnak a szabadban és otthon. Helyes és tartalmas világnézetet, a természeti tárgyakba és viszonyokba való belátást különösen igyekszik R. Emiljében megalapítani. Szerinte tizenöt éves kora előtt maga az ember nem lehet ismeretének tárgya. „Az ember a bölcs utolsó tanulmánya. Fő gondolatokat oda kell fordítanotok, hogy növendékektől a társadalmi viszonyokra vonatkozó minden fogalmakat távol tartatok, melyek még felfogási tehetségéhez nem illenek. Ha pedig a tudományok összefüggése kényszerít is benneteket az emberek viszonyos függését megmutatni, a helyett hogy ennek erkölcsi oldalát mutatnátok, fordítsátok egész figyelmeteket előbb az iparbeli munkásságra és mekhanikus képességre, mely által egymásnak használnak. (Ezzel összefügg az erkölcsi nevelés sajátságos menete, melyet előbbi cikkünkben felmutattunk.) De forogjon bármi körül a kérdés, nem inthetem eléggé a nevelőt, hogy növendéke felfogási erejét latba tegye; mert ismétlem, nem abban van a hiba, a mit nem tud, hanem abban, a mit tudni vél“ (és nem tud); minél inkább sürgeti R. a közvetlen tanulást, annál határozottabban ellenzi a közvetett, könyvekből valót. „Emil tizenkét éves korában is alig fogja tudni, mi a könyv“. Ez onnan következik, mivel csupán azt kell tanulnia, a mit nemcsak felfog, hanem a mit hasznosnak és jónak is tart, és mi nem esik nehezen, nehogy szellemi erőködés miatt a test szenvedjen. „A gyermekek soha sem tanulhatnak valamit, minek valódi és jelen hasznát be nem látják, legyen ez bár gyönyör vagy valódi haszon“. A jó olvasástanítási módszer feletti vitát R. feleslegesnek tartja. „Gerjeszszetek a

gyermekben tanulási kedvet, s akkor mindenik módszer jó lesz“. E kedv Emilben nagyon későn gerjed fel, t. i. 12 éves korában, és pedig következő módon. Olykor levelkét kap, melyben sétára, ebédre vagy más hasonló kedves dologra hívják. Igen, de nem tud olvasni. Olykor senki sincs jelen, ki a levelkét elolvasná, vagy pedig megtagadtatik tőle a szolgálat. Ekkép a meghívás néha időn túl jut tudtára, elszalasztja az élvezetet, mi nehezére esik. Most belátja, mi jó olvasni tudni, és elhatározza magában, hogy megtanul olvasni. Ugyanez történik a kis Zsófiával. Ő legelőször irni tanul, mivel szükséges fejérneműjét megbélyegezni; az olvasás azután magától következik. Emil első könyve, és tizenöt éves koráig az egyetlen, Robinson Cruzoe. Ez meg-egye az ő neveltetésével: önségély, önmunkásság minden tekintetben. Mert tudjuk már, hogy R. nemcsak semmit nem akar mondani növendékének, mit maga láthat, hallhat; de a cselekvésben is saját lábaira akarja állítani. Ezzel összefüggőleg magasztalja R. a vademberek testi és szellemi tökéletességeit, mikhez az által jutnak, hogy ifjúságuktól fogva magokra vannak hagyatva, míg nálunk a szülők gondolkodnak, beszélnek, ügyelnek gyermekeik helyett. Ebben keresendő az ok, miért áldozza R. kizárólagos kegyét Robinsonnak. „Azt akarom, hogy Emil magát Robinsonnak gondolja“. (Önségély, önfejlődés, küzdés a természettel, küzdés a létért, minden testi és szellemi erők gyakorlása.) E könyvet Emil gyönyörrel, kedvvel fogja olvasni; minden más könyv egyelőre száműzetik. „Eltávolítom a gyermekektől legnagyobb kínjok eszközeit, a könyveket, melyek csak beszélni tanítanak nem értett dolgokról“. Idegen nyelvek és történelem tanulásáról egyelőre szó sincs, minthogy ezek szellemi téren feküvén, a gyermek által fel nem foghatók. „Tizenöt éves kora előtt Emil a történelemnek nevét sem ismeri“. Ez ismét összefügg az emlékezéssel, melyet R. szinte megvet. „Emil semmit sem fog könyv nélkül tanulni, meséket sem, még Lafontaineéit sem“. R. épen nem akar a gyermekeknek meséket adni, már csak azért sem, mivel az igazságot lepelbe burkolják és a dolgokat s viszonyokat valódi alakjokból kiforgatják. „Mesék csak a férfiakat oktat-hatják, gyermekeknek tiszta igazságot kell mondani“.

A fenebbiekben el van mondva főrészeiben, mit akar R. növendéke szellemi képzése tekintetéből tizenöt éves ko-

ráig tenni. Mielőtt tovább menne, panaszkodik, hogy oly sokat szükséges tanulni. „Mert miután az emberek annál többet tévednek, minél többet tudnak: a tévedés kikerülésének egyetlen módja a tudatlanság. „Mit gondolok én vele“? ez a tudatlannak legközöségebb szava, s ez legillendőbb a böleshöz. De fájdalom, ma már nem kell e szó. Közbevetőleg megemlítjük itt, hogy Lessing Rousseauval egészen ellenkező véleményben volt. „Ha Isten jobbában minden igazságot tartana, úgy mond, a balkézben az igazság utáni egyetlen, de mindig éber vágyat, noha mindenkor a tévedés veszélyével, és azt mondaná: „válaszsz“! alázatosan balkeze után fognék nyúlni, mondván: „add ide Atyám, a tiszta igazság csupán neked való“! Rousseaunál a szellemi képzés utáni törekvés egészen más alapon nyugszik, t. i. azon, mivel e nélkül nem illünk bele a világba, mely már messzire túl van az egyszerű természeti állapoton. Emilnek is szükséges, ha polgártársaitól nem akar elmaradni, hogy bírjon művelt szellemmel, találó itélettel és különféle hasznos ismeretekkel. „Mert Emil vadember, kinek feladata városokban lakni, nem pusztákban“. Ezért tanult eddig, s tanul ezután. Azt tudjuk már, hogy most emberi társaságba lép, mi által sajátjává teszi a kellő nézeteket és képzeteket, melyeknek alapja nélkül a történelem tanulmányozása lehetetlen, mely jelenleg kezdődik. „Most van a történelem időszaka Emilre nézve; ez az, melynek segélyével a szívekben olvas, filozófiai leckék, személyes részvét nélkül, mint annak bírása, és nem mint büntársa vagy vádlója“. Azonban Rousseau-nak a történelem ellen is van panasz. Szerinte a növendéknek a tények tárgyilagos és kimerítő előadását kell nyernie, s aztán magának itélnie. E helyett azonban a történetírók saját érdekeiket, véleményeiket, ítéleteiket keverik bele, mi által a dolgokat elferdítik és az olvasót megzavarják vagy legalább gyámkodnak felette. Ezen kívül pedig: „a történelem egyik főhibája, hogy az embereket sokkal inkább rajzolja rossz, mint jó oldalukról. Csak a gonosztevők híresek; a jók elfeledtetnek, vagy nevetségessé válnak téve, miből következik, hogy a történelem szintugy, mint a filozófia az emberi nemet szüntelenül gyalázza (!). Thukydides az én belátásom szerint valódi példánya a történetírónak. Ő előadja a tényeket a nélkül, hogy ítélne; de egy körülményt sem feled el, mely arra szolgál, hogy rá ítél-

tünket alapítsuk. Mindent az olvasó szeme elé állít, távol attól, hogy az események és olvasó közé tolakodjék, sőt inkább elrejtőzik. De fájdalom, mindig csak háborúról beszél“. Az államok és világ története előtt R. növendékének jobban szeretne magánszemélyek életrajzait adni, mit az újabb nevelészet is helyesel. Idegen nyelvekkel R. keveset gondol. Emil már húsz éves, világműveltséggel bír, szerelmes kezd lenni, s most ébred fel nyelvtanulási hajlama is. „Mi gyönyörrel fogja a költők nyelvét tanulmányozni: a görögöt, latint, olaszt! E tanulmányok élvezeteül szolgálnak, nem nyűgöl. „Ki idegen nyelveket tanúlt, mosolyogni kénytelen ez észrevételen. Bizonyos, hogy szép volna, ha ily könnyű szerrel lehetne 3—4 nyelvet birtokba keríteni. Különben R. azon meggyőződésben van, hogy attól igen kevés függ, vajjon Emil szerencsés lesz-e kísérleteiben; ha nem, azért nem lesz kevesebb becse a világ előtt. Végre midőn már Zsófiát eljegyezte, tanulmányozza a politikát és népis-mét, különösen útazás közben. „Miután megtekintette magát más lényekhez való természeti viszonyában, más emberekhez erkölcsi tekintetben, hátra van még, hogy polgári tekintetben hasonlítsa össze magát polgártársaival“. Minde-nek előtt ismerje meg a kormányzás természetét, aztán ennek különböző formáit, végre válaszsza ki azt, mely alatt házi tűzhelyét fel akarja állítani. Ez utóbbit azonban rögtön nem teheti, miután még sokféle hiányzik nála. Mi R. politikai eszméit illeti, ezekhez a tanítónak semmi köze, itt neki hallgatnia kell. Menjünk át tehát más tárgyra. Előbb azonban említsük még meg R. nézeteit a nő értelmi képzéséről. „Általános és spekulatív igazságok, elvek, tudományos axiómák vizsgálata, mindaz, minek célja a képzetek általánosítása, nem tartozik a nők körébe“. Ezeknek ismereteik tárggyaul R. a konkrét valót jeleli ki.

A szépirodalmi képzés iránt R. nagyon mostoha. Azt már tudjuk, hogy a mesét mint képzési eszközt végképen megveti. „A mesék morálja oly kevert, és a gyermeki korhoz oly kevésbé illő, hogy az ifjúságot inkább vétekre, mint erényre vezeti“. A meséből folyó tanulságot a gyermek nem érti, nem is sokat gondol vele; mindig a legragyogóbb szerep iránt lesz rokonszenve, s ezt teszi magáévá, mely pedig igen gyakran a hízélgést, ravaszságot, igazságtalanságot, önzést, embertelenséget mozdítja elő. R. előveszi Lafon-

taine legjobb meséinek egyikét („A holló és a róka“), ezt sorról sorra rostálja, hogy megmutassa, mi képtelen, az igazsággal ellenkező egyes részeiben, s erkölcstelen egészben. Itt azonban R. elfelejtette, hogy a mese lényegében játék, a képzelem játéka, s a gyermek által is főleg ilyennek véte-tik. A gyermek gyönyörködik benne a nélkül, hogy eszét veszténé, s a nélkül, hogy cselekvését a színre hozott állatok életszabályaihoz alkalmazná. A mennyiben pedig némely fonákság mutatkoznék, a gyermeket képzeteiben, valamint hajlamaiban és cselekvésében is az élet józan valósága folytonosan útba igazítja. A szépzészeti szempontot, mely a mesében lényeges, R. épen nem vette figyelembe. A gyermek álmodozik, költ, képzeleg, a tárgyakat személyesíti. Ezt korán kezdi, mindjárt élete első éveiben, mihelyt nem ismerettel ugyan, de sejtelemmel bír a szellemi életéről, előbb magában, s ezt aztán átviszi környezetébe is, midőn gondolatait, vágyait, érzéseit sat. más embereknek, állatoknak, sőt élettelen tárgyaknak is kölcsönzi. Nevezetes, hogy R., ki különben oly mély belátást tanusított, e fontos pontot mellőzhette. „Emil tizenöt éves korában is alig tudja, hogy lélekkel bír“. E szerint R. nevelési rendszerében, mi a gyermek és ifjúkort illeti, hiányzik a szépzészeti képzés alapja; a szellemi élettagadása egyenesen ellenkezője a szépzészetnek, mely épen abban áll, hogy a természet, a művészet termékei, az embervilág tüneményei szellemi oldalukról, valamely anyag nélküli lét kifejezései gyanánt tekintetnek. Ezzel ellentétben R. ott, hol, mint felebb láttuk, Emiljével a természetet ismerteti, felkiált: „Semmi leírások, semmi ékes-szólás, semmi képek, semmi költészet! most nincs szó érzésekről és véletről. Legyetek folyvást világosak, egyszerűek, hidegek. Nem sokára be fog következni a más beszéd időszaka“. Bizonyosan nem fog a józan nevelés a nevezett eszközökkel a gyermeknél tolakodni, hogy unalmassá vál-jék. De a gyermek akarataunkkal vagy nem akarásunk nélkül is játszani fogja aképzelem játékait, mely előbb ébredt a világos értelemnél; és épen az nevezetes, hogy R. az ifjúság e természeti irányát nem vette észre. Igaz ugyan, hogy nevendékével rajzoltat, és pedig természet után; de itt csupán az alakok jőnek tekintetbe, a természetnek csak külső oldala. Azt is megengedi, hogy a gyermek zenét tanuljon, de csupán azon feltétel alatt, hogy ez ne legyen egyéb győ-

nyörködtetésnél. Átalában arra törekszik, hogy a gyermek bútalan életöröme képzése iránti tulságos gondoskodás által meg ne zavartassék; ez annyit tenne szerinte, mint jelen boldogságát szétdúlni, hogy a jövő boldogság, melyet talán el nem ér, megalapíttassék. „Az emberi élet bizonytalanságában óvakodjunk azon álgondosságtól, hogy a jelen a jövőnek feláldoztassék. Ez igen gyakran annyit jelent, mint a meglevőt annak feláldozni, mi soha sem lesz“. Azonban Rousseaunak ez életszabályában épen olyas valami rejlik, mire ő valószínűleg nem gondolt, hogy t. i. a növendék e szabadsága és kimélése szépirodalmi fejlődését előmozdítja. Mert az üres idő kedvez a Múzsáknak. Csak midőn Emil társaságba lépett, képeztetik izlése. „Vezessétek a húsz éves ifjú férfit a világba; és ha előbb jól vezetett, egy év múlva szeretetreméltóbb és illedelmesebb lesz, mint az, ki ezekben gyermekkorától fogva neveltetett. Szívednek nőnemű társra van szüksége: keressünk olyat, ki tetszeni fog. Emilre nézve e csábító indítvánnyal vezetem őt be a világba“. A társaságban való képzésen kívül most a szépirodalom, színház, szóval a szépművészetek és tudományok nyitva állnak előtte, minél igen kevés függ attól, vajjon mélyebben hat-e be azokba. Erre R. nem is alapította tervét, miután a természet állapota inkább szereti a művészetnél. Mit a nőnél a jó izlés tekintetében mond, azt a földolgra nézve helyeselhetjük. Természetesség, nemesítve csendes, házias erkölcsök által, az ő osztályrésze. R. Zsófiája valódi női szépségben és méltóságban tűnik fel: a legnagyobb tisztaság és rend ékessége („nincs utálatosabb tárgy a világon a piszkos nőnél“); szerénység, gyöngédség lényével össze van forrva; senkit meg nem szól, a magához hasonlókat le nem alázza, nem akarja őket felülmúlni, nem tetszvágyó, nem udvaroltat magának, nem hajhászsa a multságot, nem találékony a bókolásban, mindenkivel illedelmesen és barátságosan bánik, házias és istenfélő életben találja egész örömet és megelégedését. A mellett a világ ártatlan örömeit nem veti meg, s általok kárt nem szenved. „Anyák, oltsatok leányaitokba józan értelmet és tiszta lelket, s aztán semmit se rejtsetek el előlük, mit a szűz szemnek látnia szabad: bálakat, ünnepélyeket, vigalmakat, színházat“ (!) A művészetekből R. a nőnemnek csak a jó izlést és életkedvet hagyja osztályrészlül. „Zsófiának nem volt más énektanítója mint

atyja, nem más tánemestere mint atyja, és a zongorázásban egy szomszéd organista oktatta a dalkiséreire. Ez is nem annyira a művészet, mint a jó izlés kedvéért történt; a hangjegyeket sem tanulta ismerni“. Határozottan kijelenti R., hogy a nő se művésznő, se írónő ne legyen. „A művésznő korbácsa férjének, gyermekeinek, szolgálinak, az egész világnak. Szép lelke felemelkedett magosságáról megvet minden női kötelességeket s férfiúvá akar válni. És egész charlatansága a nőhöz nem méltó. Valóban az értelmes nevelőnek nem szabad a női képzést elhanyagolnia, hogy a lányt szándékosan a művészetek magasságára emelje.

Szeberényi Lajos.

VERMIGLI MÁRTYR PÉTER.

Utolsó közlemény. *)

V.

Megvalósult elvégre, mit Mártyr régóta és forróan ohajtott. A gondviselés tért nyitott előtte Zürichben, hol nyugodtan szentelheté a szabad vizsgálódás és tudományokra életének még hátra levő idejét. Bullinger Henrik, Gvalther Rudolf, Simler Józsiás, Lavater Lajos, Haller Farkas, Zwingli Ulrik, a reformator fija, Wolf János és Gesner Konrád, orvos és természetbúvár, Zürichnek akkori nevezetességei, mind

*) E becses élet és egy részben mondhatni korrajzot a S. P. F. harmadik évfolyamában I. II. V. és a negyedik folyam I. szállítmányaiban közöltük. A közlöttek iránt sokkal nagyobb érdekltséggel volt olvasó közönségünk, hogy sem a reformáció annyi nemes harcban küzdő első rendű bajnokának egész életpályáján ne ohajtott volna végig tekinteni. Hogy ennek tudása mellett is ez utolsó közlemény kissé későn követi a hozzá méltó derék előbbieket, az ugy magunk, mint tisztelt munkatársunk részéről nem az akarat és készség hi-

oly férfiak valának, kik Mártyrhoz őszinte és igaz szeretettel ragaszkodtak, és a kiknek körében teljesen föltalálható, mit Straszburchban hiában keresett: a lelki egyességet, a békés és nyugalmas életet.

Egyelőre jó viszonyban állott Bibliander Tódoralis, ki Zwingli halála után zsidó nyelv tanára lőn. Csak később fejlett ki bizonyos tantétel fölött meghasonlás közöttök.

Zürichbe 1556 jul. 17. megérkezvén, tanári működését azonnal megkezdette. Biblianderrel együtt megosztották a zsidó nyelvtant és az ószövetségi könyvek magyarázatát úgy, hogy egyik héten Bibliander a kisebb prófétákat, majd a zsoltárokat, másik héten Mártyr a Sámuel és a királyok könyvét magyarázta. A zsidó nyelvtanból pedig Bibliander télen, Mártyr viszont iránta való kiméleletről csak nyáron volt tartandó hetenként kétszer felolvasást. Minden egyéb munkától, miként Bullinger meghívó levelében érintette volt, megkíméltetett; de a hittani kérdésekben és általában fontosabb egyházi ügyekben tudományos képzettsége és széles tapasztalati köre véleményezés és tanácsadás végett folyvást igénybe vétetett.

Zürichi székfoglaló beszéde egyike Mártyr hátrahagyott legérdekesebb műveinek.

ánya, hanem mindez ideig legyőzhetetlen akadályok miatt történt. Ezért t. olvasó közönségünk elnézésére bizton számolunk.

A dolgozat terjedelmét illetőleg t. munkatársunknak, hozánk küldött becses soraiból következtetve, némi aggodalmak lehetnek. Mi azok alapos megszüntetését épen saját igazolásában találjuk a következőkben.

„Jól esik megértenem azon okokat, melyeknél fogva közleményemet ennyire nyújtani kényszerítve érzem magamat. 1. Mert azt tartottam, hogy Mártyrnak, ki prot. egyházunk hittani fejlődésének történetében oly nevezetes szerepet vitt, miután eddigelé jobbára csak nevérol volt ismeretes, elégtellel tartozunk; úgy de ezt nem róvhatjuk le életfolyamára gyorsan vetett átfutó pillantással: tüzetesen kellett vele foglalkodnunk, ezt pedig rövid kivonatban nem tehattük. 2. Mert azt tartottam, hogy Mártyr nem annyira élettörténetének elősorolásában, mint inkább a XVI. század nagy eszméinek hozott hű szolgálatában kell felismertetnünk; e végre pedig leghelyesebb eljárásnak azt tartottam, hogy saját szavait s az előforduló tárgyak feletti nyilatkozatait, hol tehetém, min-

Elősorolván ime beszéde folytán azon okokat, melyeknél fogva sokan visszaútasíthatni vélik a felajánlott hivatalt: t. i. hogy a hivatal új és váratlan reájok nézve; hogy nincsenek ahhoz kellőleg elkészülve; hogy elegenden vannak, kik azt elvállalják; hogy nem fognak annak megfelelni; hogy nem bírnak elég erővel, ugyanazért félnek, hogy leroskadnak a reájok sulyosodott teher alatt, előadja, hogy noha az itt említett okoknál fogva ő is visszaútasíthatta volna a Zürichben neki ajánlott hivatalt: mindazáltal habozás nélkül elfogadta; mert Krisztus lelke által anynyira megerősítettett, hogy minden fölmerülhető okokat és ellenvetéseket leküzdhessen. Az első helyen említett ok megdöntése végett saját élettörténetét hozta fel, hogy Olaszországban miként jutott el sok benső küzdelmek után az idevezítő tudomány ösmeretére; miképen intéztetett hozzá az Urnak hivatala és azt miképen követte mind eddig, dacára az értelem ellenvetéseinek; az, mi őt visszatartóztathatá vala, a szentlélek segítsége által hitben való megerősödésének eszköze lön. Több rendbeli vándorlásaira nem könnyelműleg vállalkozott, hanem mivel folyvást előbbre

denütt folyvást idézzem, ez lévén az egyedül biztos út Mártyr jellemének s reformatori egyéniségének felismertetésében; úgy de itt kivonatos munkálatot nem használhaték, alkalmaznom kelle magam a kútforráshoz, melyből saját szavait s nyilatkozatait meríthetém: annál fogva közleményemnek hosszúra kellett terjednie.

Mi egész meggyőződéssel irunk alá a jelentékeny szavaknak: „Mártyrnak elégtétellel tartozunk,” s örülünk, hogy kötelességünket egyelőre leróttuk, s épen a S. P. F. útján emeltünk élő emléket a derék reformátornak hit-sorsorink keblében. Egy oly férfiú, mint Mátyr volt, megérdemli, hogy életének körülményeivel közelebbről megismerkedjünk, főleg mert azok teljesek tanúsággal, s örülünk, hogy az előadásnál fogva vele mintegy személyesen ismerkedünk meg, látjuk nyugodt, férfias, mindig tiszteletre méltó magatartásában, saját szájából halljuk döntő és megdönthetetlen erősségeit; szóval, a feldolgozást módszerére nézve is szerencsésnek kell vallanunk. A mi a terjedelmet illeti, egy tartalomdús közlemény, mely mulattat és tanít, nem könnyen lehet szertelenné: a jóból mennél többet! s egy emelkedett szellemű olvasó közönség nagyobb terjedelmű olvasmányokat is megbír s nem apró csecsebecsékben keres élvezetet.

Szerk.

tört az igazság ösmeretében s minden alkalmat felhasznált annak védelmére; épen azért a zürichi hivatal nem találta készületlenül; ez nem új rá nézve; az ő hallgatói, buzdító okot találhatnak abban, a mint őtet vezette az Ur, az egyháznak hív odaadással való szolgálatára, és minden ellenvetések s nehézségek leküzdésére. A másik ok: t. i. hogy elegenden vannak, kik az evangyéliom érdekében működhetnek, legfarthatlanabb, minden lehető ellenvetések között. Mert igaz ugyan, hogy Párizsban, Löwenben, Salamancában, Bolognában, Páduában nagy számmal vannak doktorok; ámde micsoda theológia az, mit azok tanítanak?! És ámbár maga Zürich nem szenved hiányt hírneves theologusokban: mindazáltal Helvétországban sincsenek elég számmal theológusok, miután az evangyéliom nem predikáltatik mindenütt. Tarthatóbbnak látszik a harmadik ok: t. i. a hivatal fontossága, kivált jelen időkben, mikor erős tévelygések leküzdendők; s e mellett magok a protestánsok között is heves viták folynak;... „én mélyen érzem ime nehézségek ellenében erőtlenségemet, de az Urban vetett bizodalomnál fogva, ki feldicsóiti magát az erőtlenekben, nem vonogattam magam; lelkem áthatva van a theológiai tudományok nagy méltósága és üdvös voltától: annál fogva kész vagyok azt tanítani, mint tőlem telhetik.“

Sámuel könyvének magyarázatában is eddigi, már ösmeretes módszerét követte. Először a szöveg szó szerinti értelmét mutatta fel; majd a kétes vagy homályos helyeket fejtette ki, s így ment által a történelmi magyarázatra. Megállapította a kronológiát. A krónikák könyvének segítségével kipótolta az egyes hézagokat. Kimutatta, hogy a látszólag ellentétes helyek miképen lennének összeegyeztethetők. Végre az elősorolt tényekre és példákra alkalmazta az isteni törvényeket, kijelölendő: mit kelljen követnünk, mit kerülnünk; s micsoda tanulságot és vigasztalást vonhatunk el azoktól. Mindenütt, az isteni gondviselés csudálására vezette az elmét, szemléltetvén és imádatván annak a világ kormányzásában végére mehetetlen útait. E mellett Krisztust ösmertette fel, miképen az ószövetségi ígéretekben és példázatokban folyvást megjelenik. Általában pedig hit és erkölcstan fontos kérdéseket vett fel alkalomszerűleg tárgyalás alá, például: a pápa primátusát, a jó cselekedete-

ket és bűnbocsánatot, az egyházi törvényeket, az egyház-kormányzást, sákramentomokat, elővégtet, a bűnök okait, poligámiát, háborút, párbajt, öngyilkosságot, hazugságot.... melyek a szöveghez szorosan nem tartoztak, de az akkori idők szokása szerint, különösen mivel hit és erkölestani felolvasások önállólag nem tartattak, kisebb vagy nagyobb erőtetéssel beszövettek az ekszegétikai felolvasásokba. Utoljára a királyok könyvét magyarázta; ezt azonban nem fejezhette be. Mert midőn a második könyv XI. fejezetéig ért, le kellett lépnie működése hasznos teréről!

Kettőt kell kiemelnünk azon tárgyak közül, melyeket Mártyr imez öszövétségi könyvek felett tartott felolvasásai folytán kimerítő alaposzággal s kiválólag fejtegetett: 1. Igazolását az evangélikusok Rómától való különválásának. 2. Az egyházkormányzást. Azon időben ugyan is súlyos vádak és panaszok emeltettek a protestánsok ellen a miatt, hogy az egyház egységét széjjeltépték, s az eddigieknél mélyebb és veszélyesebb szakadást okoztak. És pedig eféle vádakát s panaszokat nemcsak a protestantizmus elkeseredett ellenei emeltek; hanem azok is, kik nyíltan bevallották ugyan a kathólicizmus fogyatkozásait, s több pontokban teljes öszhangzásban állottak a protestánsokkal, de szorongattattak azon gondolat miatt, hogy a kathólicizmus tiszteletre méltó épülete összeroskadhat. Ily gyenge idegzetűek nagy számmal voltak Olasz és Franciaországban. Másutt arra használták a szétszakadottság rém, nem különben a római egység esalképét, hogy általa a nép idegenné tétessék a reformáció iránt, és a reformátorok mint nagyravágyó szakadárok s forradalmárok gyaláztassanak.

Mártyr ezen vádak minden alapnélküliségét kimutatandó, egész sorát hozza fel a legjogosabb okoknak, melyek a Rómától való különválásra nézve fenforogtak. Ezek között legfontosabbak s máiglan is figyelemben veendő: 1. hogy egység épen nem lehet azok között, kik a hit dolgában egyedül Isten ígéjére támaszkodnak, és azok között, kik a hagyományok emberi szavát egyértékűnek tartják a bibliának isteni ígéjével, sőt ennek fölibe emelik; és a kik többet igényelnek magoknak, mint a mennyit az apostolok tőnek 2. Kor. 1, 24. Nem hogy uralkodnánk a ti

hiteteken sat. 1. Pét. 5. 2--3. Legeltessétek Istennek seregét, mely a ti gondviselésetek alatt van, gondot viselvén arról, nem kényszerítésből, hanem örömet, nem kívánnván éktele nélkül a nyereséget, hanem kész indulattal. 2. Igazolva van a mi Rómától való külön válásunk az által, hogy a római egyház nemcsak ellene van annak, hogy mi Istennek tisztán szolgáljunk, a sákramentumokat Krisztus rendelése szerint szolgáltassuk ki; hanem zsarnoki hatalommal akarja lelkiesméretünket Isten igéjével ellenkező és épen elhordozhatatlan tárgyakkal megterhelni; továbbá az által, hogy kárhoztat és kiátkoz minket, Rómában a Péter templomában minden zöld csőtörtőkön ünnepélyesen felolvastatván amaz eretnekek elleni elhírhedt bulla. *) 3. Igazolva van a mi Rómától való külön válásunk az által, hogy az, nem tartva elégnak kiátkoztatásunkat, fogsággal, kínpaddal, máglyával fenyeget, és ha vagy hol szerit teheti, hazánkából kiűz minket, s életünket is eloltja. Mondhatná ugyan valaki, hogy a kegyes érzületűeknek nem kelle vala ime gyűlöletes világot elhagyniok, tápláltatván azon reménynyel, hogy azt az ige és példaadás által Istenhez téríthetik. Ámde ha ez a remény végképen elenyészett, avagy nem kellett-e a különválásnak bekövetkeznie? Már pedig ennek ideje valóban elkövetkezett. Mert a mi elleneink századok óta zárva tartják füleiket az igazság előtt; semmi nemű reformációt nem akarnak, sem főben, sem tagokban épen semmi változást nem tettek. Koncíliumokat tartottak Konstáncban, Bázelben, Florencben, Tridentben: de micsoda tévelygést töröltek el eddigelé? Sokan nagy reményöket helyhetik még a protestánsok közül is a közönséges, szabad egyházi zsinatban, mint a keresztyénség önmagávali kibékítésének végső és hathatós eszközében.

*) Bulla in coena Domini. Eredete a közép korból való; de időnkint bővítettett. 1521. Luther és követői is beleiktattak. A 16. és 17. századbeli pápák közül is többen pótolták. Fennáll maiglan is noha minden hatály nélkül. Mindjárt az elején ez áll: „a mindenható Istennek, atyának, fiúnak és szentléleknek nevében, mint szintén Péter és Pál apostoloknak és a mieinknek tekintélyöknél fogva kárhoztatunk és kiátkozunk minden husszítákat, wiklefítákat, lutheránusokat, zwingliánusokat, kálvinistákat.”

Ámde koncílium soha sem fog létre jöni, melyben a protestánsoknak is szabadjon szólni; Róma soha meg nem engedí, hogy egyházi ügyekhez az ő püspökei kivül egyebek is szólhassanak.

Mártyrnak e részben világosabb látköre volt, mint barátjának, Sturm Jánosnak, sőt Kálvinnak is. Sturm folyvást azon hitben élt, hogy tudós és kegyes érzületű egyháziak és világiakból alkotandott koncílium az ohajtott békét visszaadhatná az egyháznak. Kálvin felhívta a francia protestánsokat, hogy egyeznének bele a francia király, szintugy mint a császár által sürgetett, a tridentitől egészen független egyházi zsinat tartásába. Németországban szintén, még a protestáns theológusok közül is többen nagy reménnyel voltak egy közönséges, Tridentben ismét egybehívandott, vagy legalább nemzeti zsinatiránt. Mátyr szelid és békülékeny lelkülete mellett is erősen állott nézete mellett. Jobban ismerte a római udvar szellemét, mintsem ily hiú reménnyel tudta volna magát kecségtetni. Bullinger teljesen osztotta Mátyr nézetét. „De conciliis, Zürich 1560.“ című művében történelmi adatok nyomán kimutatta, hogy zsinattól, melyen kétségtelenül kath. prelátusok fogják a tulnyomó erőt képezni, épen semmit sem várhatni. Szerintük az idő nincs megérve az egyház viszonttegyesítésének eszközlésére. Ugyanazért a helyett, hogy a protestantizmus ereje az ellentétek elérhetetlen kiegyenlítésének munkájára vesztegettétnék, azt ohajtotta Mátyr, hogy maradjanak határozottan a különválás mellett, bár sajnos legyen is az; azt ohajtotta, hogy az evangélikusok saját egységükben realizálják mind inkább az igazi egyház eszményképét; mert ez által biztosabbá tétetik Krisztus ügyének diadala, mint a kölcsönös engedmények feletti sikerhez nem vezető tárgyalások által. A kathólikusok ugyanis koncessziókat sürgettek mindenek felett, és pedig nagyobbakat, mint sem ők viszont megadni hajlandók lettek volna. Ám vegyük fontolóra, ugy mond Mátyr, az egyház jelen helyzetét. A mi földolog, azaz: tan, sákramento-mok kiszolgáltatása, életnek szentsége, minden lehető módon elforgatva, megrontva, megvesztegetve van; a mi mellékes t. i. az eledelek megválasztása, házasság, öltönyök használata, egy szóval a mi külsőségre tartozik, tilalmak és rendletek által kényszerítővé tétetett; a fogyatkozásokat jobbít-

ni nem akarják, sőt üldözik azokat, kik a jobbitást sürgetik. Senkit sem tartanak keresztyénnek, ki az ő egyházukhoz nem tartozik; az ő római külön egyházukat egyetemes, egyedül igaz egyházzá emelik, feledvén, hogy Krisztusnak minden tagjai, bár hol legyenek, az ő testéhez tartoznak; és ha eltérnek is minket, csak azon feltétel alatt, ha az ő miséjükhöz alkalmazzuk magunkat, melyben annyi tévelygés van. Valóban a mi rómától különválásunk eléggé igazolva van.

Azonban hogy semmitel ne hallgassunk, felveszi Mártyr a római theológusoknak a protestantizmus ellen emelt érveiket. Különös figyelemmel emeli ki Hosius Stanislaus ermelandi lengyel püspöknek kevéssel azelőtt megjelent „De expresso verbo Dei“ című művét, mely a kath. világban nagy figyelmet támasztott, s általában ugy tekintetett, mint „fényes diadal az eretnokség felett“. Hosius a maga idejében leghatalmasabb tevékenységet fejtett ki Lengyelországban, a római abszolutizmus fentartásának érdekében; a honnan őt Mártyr „a pápisták főpaizsának“ nevezte. Több könyvet adott ki Laszki és Vergerio működéseik ellensúlyozása tekintetéből, melyek között különösen fentebb címzett műve kiemelendő módszerénél fogva, melylyel a biblia és az egyház tekintélyét tárgyalja. Mártyr ennek megcáfolásában oly nyugodt méltóságot tanusított, mint a mily szenvedélylyel és eszélytelenül járt el Hosius. Mert valóban nem csekély mértékű elbizottság kívántatott ahhoz, hogy efféle tételek állíttassanak fel: „a biblia a római egyház tulajdona, s ezen kívül nincsen több értéke, mint például Aesop meséinek; nevezett egyháznak van joga, ha jónak látja, Pál apostol tanait és rendszabályait is megváltoztatni“. Mártyr nem bocsátkozott imez igazi római fantáziák cáfolatába; csak azon érveket emelte ki, melyek némi tudományos színezettel bírván, a hozzászólásra érdemesek voltak.

Hosius szerint Isten ígéje nem lehet egyetlen sinórmértéke az egyháznak; sőt megfordítva, hogy Isten ígéje hathatós legyen, az egyház tekintélyével kell támogattnia. Maga Krisztus mondotta: ha a bűnös két vagy három bizonyoságnak szavakat nem fogadja, mondd meg a gyülekezetnek. Máté 18: 17. Gyülekezet tehát már volt, mielőtt az ige megírva lett volna.

Mártyr ennek ellenében ekszegétikai szabatosséggal kimutatta, hogy az Urnak ime szavai nem egyébre, mint csupán a gyülekezet testvéri útbaigazítására vonatkoznak. Különbben már ekkor is volt irott ige, az ószövetség, melyre Krisztus és apostolai folyvást hivatkoztak. Továbbá úgy vélekedett Hosius, hogy a biblia tekintélye az egyház által alapítottatott, mennyiben a kánon, az új szövetségi könyvek gyűjteménye, az egyház által rendeltetett el. Mártyr ez ellen viszont azon alapelvet emelte ki, hogy az egyház feladata Isten ígését tisztaságában megőrizni és predikálni; de sem arra, hogy változtatást tegyen rajta, sem arra, hogy helyeselje, magát feljogosítva nem érezheti; nem is tett effélet az elsőbb századokban sem, hanem csak a valódiakat különítette el a nem valódiaktól. És midőn Hosius ismételve felhozta, hogy a szentírás magyarázatát nem lehet egyesek önkényére bízni, hanem annak az egyháztól kell erednie: Mártyr több rendbeli hibás magyarázatot idézett, melyekre fektette a katholicizmus később feltalált tanait s gyakorlatba hozott rendtartásait, és ama protestáns elvvel fejezte be, hogy a bibliamagyarázatnak magából a bibliából kell megpróbáltatnia, egyedül ezt illetően a legfőbb tekintély, egyedül ebben nyilatkozván a szentlélek, mely az egyházi atyáknál és koncíliumokban csak ott volt jelen, hol azok a bibliával egyezőleg szólottak. Alaptalan fenhéjázás a kath. rendszer érdekében Pál apostol azon szavaira is hivatkozni: az élő Istennek anyaszentegyháza oszlopa és erőssége az igazságnak. 1. Tim. 3: 15. Nem mondja az apostol, hogy az egyház azon oszlop melyen a szentírás igazsága nyugoszik, ez önmagában erős és örökkévaló Máté 5: 18. Az egyház csak annyiban oszlopa az igazságnak, a menyiben megtartja és predikálja Isten ígését. Végre a hagyományból s nevezetesen Krisztus urunk helytelenül értelmezett szavaiból merített érvek hozatnak fel a protestánsok ellen, a pápa főurasága mellett: Te Péter vagy, és ezen kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat. Máté 16: 18. Ezen helyre van építve az egész római alkotmány; ehez képest szerkesztetett a történelem, s emeltettek bizonytalan mondák az igazság rangjára. Mártyr kimutatta Cajetán és Reginald Pole bibornokok ellenében a kath. érvek bibliai és történelmi alaptalanságát; kimutatta több egyházi atyákkal és

Erasmussal együtt, hogy Krisztus idézett szavai nem Péter személyiségéről, hanem hite s vallástételéről szólnak. Különösen Pole ellen, ki elfogadta ugyan ez értelmezést, de vitatta, hogy a vallástétel vallástevő nélkül csupán gondolatjáték, üres akcidencia szubjektum nélkül; Krisztus tehát nemcsak a vallástételre gondolt említett szavainál: hanem magára Péterre is, ki azon vallást tevő; kifejtette, hogy ez nem egyéb, mint skolásztikai elménckedés; az egyház alapja egyedül az igazság, és nem az ember lehet, ugymint a ki, bármily kegyes érzületű és megvilágosított értelmű legyen is, mindig erőtlen marad az Urhoz hasonlítva. Egy részben igazat kell adnunk Pole-nak, a mennyiben Péter személyiségétől vallástételét elszakasztani nem lehet. Péter az egyház oszlopának mondatott lenni Krisztus által, természetesen a menyiben bölcs volt az isteni dolgokban; a honnan, miután csak hamar az emberek lettek benne tulnyomók, sátánnak nevezi őt az Ur Máté 16: 23. És ezen szavak teljesen megdöntik mindazon hierárkhiai igényeket, melyeket Pole és vele együtt minden kath. theológusok amaz üsmeretes helyre építenek. Mártyrnak föltétlenül igaza van, az igazságot állítván az egyház egyedül erős oszlopának lenni, mely nem elvont fogalom, hanem a Krisztusban megjelent élet, maga Krisztus; én vagyok az út, az igazság és az élet Ján. 14: 6.

Kimutatván Mátyr, hogy a protestánsoknak elég okuk volt azon egyháztól különválásra, mely egyetlen megállható érven nem tudja bázírozni kizárólagos tekintélyét, tovább megy, és úgy tünteti fel ezen különválást, mint a mely mulhatlanul szükséges vala. Szentírásbeli helyeket idéz s ezekből azt vonja ki, hogy a hívőknek lelkiismeretbeli szent kötelességük különválni azoktól, kik a tiszta tudományt megváltoztatták és Isten ígéje helyett emberi tételeket állítanak fel, nyílt vallástétel levén különválások az evangyéliomi igazságról Isten és emberek előtt. Végre kifejtette, hogy a protestánsok voltaképen nem is váltak külön az egyháztól, hanem csak visszatértek az egyedül igaz és apostoli egyházhoz. Ez soha, még a pápaság idejében sem szűnt meg; mindig támadtak bizonyágtételek Krisztus mellett, és az Ur ígérete szerint: valahol ketten avagy hárman egybegyültek az ő nevében,

ott vala közöttök. Most immár tisztábban és dicsőségesebben emelkedik ki az egyház, miután Isten Luthert és Zwinglit, ime hős férfiakat előállította, hogy azt eredetszerű formájára visszavigyék. Noha mi kevesen vagyunk is, ellenfeleink pedig nagy számot és hatalmat állíthatnak ellenünk: mindazáltal az nem bánt minket. Az egyháznak legkevésbé sem üsmertető jele a nagyszámú sokaság és világi hatalom. „Azt hányják szemünkre, hogy az egységet széjjeltéptük; de kérдем: micsoda egység az, miről beszélnek? A római pápáé, kinek rabszolgainak alávetették magokat? Ez nem lehet az egyház igazi egysége, mert erről Isten ígéje semmit nem tud. Azt mondja Pál apostol: Efész. 4, 2—6. Igyekezzetek megtartani a léleknek egyességét a békességnek kötele által; egy test és egy lélek vagytok, miképen hogy a ti hívataltoknak egy reménységére hívatattatok. Egy az Ur, egy a hit, egy a keresztség, egy az Isten és mindeneknek atyjok, ki mindenek felett vagyon és mindeneknek általa, és ti benneket mindenitekben; és 5: 30. az ő testének tagjai vagyunk, az ő tagjaiból és csontjaiból valók. Maga Krisztus azért könyörgött szent atyjának, nemcsak tanítványaiért, hanem azokért is, kik az ő ígéje által hiendők lesznek ő benne: hogy mindnyájan egyek legyenek, miképen te atyám! én bennem és én te benned, hogy ők is mi bennünk egyek legyenek Ján. 17: 20—21.

Mindnyájunknak egynek kell tehát lennünk az ő belőle kiáradó léleknek ereje által. Az egyház egysége áll: lélekben, Isten ígében, sákramentomokban, Krisztushoz való erős kapcsoltságban, ki fő a tagok között. Mi nem szaggattuk szét ezen egységet; sőt ohajtottuk abban folyvást és mindig szilárdabbul megállani. Miután ugyanis különváltunk azoktól, kik üldözik az igazságot: feladatunk megbizonyítani, hogy ebben komoly szándékunk volt, nehogy valaki szemünkre vesse, miszerint csak testiképen váltunk külön. Teljes szívünkben és minden erőnkben az igazi kegyességre kell törekednünk, s hitünknek gazdag s távolról is látható gyümölcseit adnunk. És ebbeli hivatásunkban távoztassunk magunktól minden botránkoztatást, mely által az evangéliom folyama feltartóztatnék, és azok, kik még

a kezdet erőtlen színvonalán állanak, a Krisztusról való vallástételtől eltántoríttatnának; sőt inkább, épületeikre szolgáljunk testvéreinknek erőnktől telhetőleg, tisztább hitre juttatandók azokat. Ne feledjük, hogy nem elég csak az ekére vetni kezeinket, mint hív munkásoknak mind végig ki kell tartanunk. Annak okáért, miután egyenes úton állapotok: örízkedjete a sátánálnokságaitól. Ne engedjete magatokat tarthatatlan nézetek által eltántorítani a hit erejével megragadott igazságtól. Így mind a kegyes érzelüek, mind ellenfeleitek előtt igazolva leendetek. Különben mindkettő előtt botránkozás lesztek, és pedig nem rómátóli különválástok, hanem saját vétkeitek miatt“.

Visszautasítván Mártyr az egyházszakadás miatt emelt vádakát és panaszokat a protestántizmustól a dolog természete szerint, egyházszerkezet és kormányzat feletti nézeteinek kifejtésére tért által. Erősen állott azon elv mellett, hogy a protestántizmus az igaz egyházat állította viszsza, szilárd elvök és törekvésük levén a reformátoroknak az egyházat minden részleteiben apostoli tisztaságra és egyszerűségre visszavinni. Az öskeresztyén egyház ime dicső példányképe újra felelevenítettetésének az egyház külső igazgatására és formájára is ki kelle vala terjesztetnie. Az e részben felmerülő kérdések legfontosabbak azok közül, melyek a reformáció idejében az elméket foglalkoztatták. Mártyr nézete e tárgy felett annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel önállóságát e téren is megtartotta. A genfiektől több pontban eltért.

Mártyr ugyanis azon nagy horderejű, de akkor még eléggé ki nem fejtett reformatori elvből indult ki, hogy lényeges különbséget kell tenni a láthatatlan és látható egyház között. Szerinte amaz misztikus test, melynek feje Krisztus; az ujjászülettek egyessége, kik a szentlélek által Krisztushoz kötettek. Látható lesz azonban mindenütt, hol a tan tisztán predikáltatik, s a sákramentomok az Ur rendelése szerint szolgálatnak ki. Külsőleg azok is hozzá tarthatnak, kik sem el nem választattak, sem ujja nem születtettek. Külső kapcsa az egyháznak a vallástétel és a sákramentomokban való részesülés. Mind a látható, mind a láthatatlan egyháznak csak egy feje van: Jézus Krisztus. Az a kérdés merül fel már itt, hogy a látható egyházban miképen lészen a rend feltartható? Mártyr sze-

rint az egyházban Isten akaratából arisztokráciának kell lenni; azaz az egyházi ügyeknek a püspökök által kell intéztetniük, ugy azonban, hogy a gyülekezet hozzászólása ki ne rekesztessék. A világ jelen állásában minden tanítók egyformák nem lehetnek; külsőleg is kell bizonyos elsőségnek lenni közöttük, ámde ez csakis lelki tulajdonokon alapúlhat. Tehát legtekintélyesebb csak az lehet, ki kegyes érzülettel és tudományos ismerettel kitűnik egyebek felett; azonban semmi tárgyban nincs joga a prezsbiteriek által képviselt gyülekezet akaratja ellen dönteni. Ezek szerint ugy látszik, hogy Mártyr nem volt szigorú prezsbiteriánus; noha elméletileg a prezsbiteri rendszert legheylesebbnek vallotta: mindazáltal nem tartotta ezen kérdést annyira fontosnak, hogy felette, mint kortársai között, és a jelen időkben is, heves versengések támasztassanak. Hadönthetetlenül kimondatik, hogy Krisztus az egyháznak egyedüli feje, a külső formákat különbözőségeikben eltűrhetőeknek vélte, a mint azok a protest. egyházban különböző országok szokásaihoz képest megalakultak. Angolországban aggodalom nélkül alája vetette magát az episkopálizmusnak, míg Straszburbán és Zürichben szintén minden tétova nélkül csatlakozott a fenálló felekezethez. Ezzel nem az van mondva, hogy Mártyr közönyös lett volna az egyházkormányzat iránt; sőt a fentebbiekből láthatólag a gyülekezet jogait vitatta, és annak képviseltetését sürgette, mert e nélkül az egyházban önkény uralkodik. Abban, hogy az angol rendszert meg nem támadta, jelét adta szabadelvűségének, mely a formát a lényegtől különválasztani tudja, és a reformáció művét külrendtartások feletti vitákkal nem akarta megakasztani; ez egyébiránt a XVI. század irányával van összefüggésben, melylyel Mártyr magát egészen azonosította. Ugy vélekedett ugyanis, hogy az egyház, mint külső látható társulat, a polgári felsőségeknek alatta áll. „Az egyházi hatalom gyakorlására a polgári hatóság elégséges. Arisztóteles szerint ennek kell felügyelni, hogy kötelességét minden teljesítse, hogy a jogtudók, orvosok, földmívelők, kézművesek hivatásukat betöltsék; ezekhez tesszük mi az egyházi szolgálkat s predikátorokat. Nincs arra szükség, hogy a fők szaporíttassanak. Salamon, Dávid, Józsiás polgári felsőségek voltak; de nem vélték a vallásos ügyekről gondoskodást reájok épen

nem tartozónak lenni. Konstantin, Theodózius, Jusz-
tinián mindenek felett valónak tartották, hogy Isten egy-
háza rendeztessék. Az egyháznak prezbiteri és püspökei
vannak. A polgári hatóság felügyel, hogy ezek tisztokban
híven eljárjanak. Ezen felfogás szerint jó értelemben veendő,
midőn VIII. Henrik angol király Krisztus után második
főnek nevezte magát az ő egyházában, úgy vélekedvén,
hogy a pápa által igényelt hatalom saját országában őt
illeti. A cím szokatlan volt s nagy visszatetszést okozott a
kegyes érzületűek között, holott voltaképen tekintve a dol-
got, nem akart egyebet, mint a mit épen mondottunk. A
reformáció egyik következtése volt, mint tudjuk, hogy a
legfőbb püspöki hatalom az ország fejedelmére vitetett által.
Azonban ez a hatalom nemcsak a külső rendre és szerkezet
vezetésére szorítkozott, hanem uralkodott a lelkiismereten
is. Az Arisztóteles féle politikai fogalmak és az ószövetségi
theokrátikus alaptételek csodálatos összevegyítéséből állít-
tatott elő Isten országának eszméje, melyben a polgári fel-
sőség bíró volt egyesek felett, és pedig a hit dolgában is.
Luther és Melanchthon, Kálvin és Béza pártolták
ezen nézeteket; sőt Bucer is védte, még pedig feltűnő vi-
lágossággal. Nem lehet tehát csodálni, hogy Mártyr is
hódolt ezen nézeteknek. „A királyokat, úgy mond, kik Is-
tentől vették hatalmokat, inteni kell, hogy azt az orthodox
igazság védelmére s az istentelenek büntetésére használják.
Nem szabad tisztátalan és szentségtelen rendtartásokat meg-
szenvedniök; sőt kötelességük a tiszta tudománynak és az
ezzel egyező istenitiszteletnek bevitelére munkálniok. Arra
azonban nem kell túlsúlyt vetniök, hogy a rendtartások
mindenütt ugyanazok legyenek; hanem arra kell gondosan
ügyelniök: egy felől, hogy azok Isten igéjével ne ellenkez-
zenek; másfelől, hogy építésre szolgáljanak. Tehát a fel-
sőségnak joga van és kötelessége a reformációt bevinni, a
katholicizmust eltörölni, habár nem minden alattvalók vet-
ték is be az evangéliomot! Ezen, oly kiáltólag evangyé-
liomellenes feltevés ellen már akkor méltó észrevétel emel-
tetett, felhozatván, hogy a ki kényszerűségből, és csupán
külsőleg tartja magát valamely tudományhoz, lelkiismeret-
ével ellenkezőt cselekszik; az nem hitből származik, pedig
a mi nem hitből van, bűn, Róm. 14: 23; ugyanazért nyil-
ván bűnre vezetetik. Bámúlni lehet, hogy oly férfiak is

mint Márt y r, ezen ellenvetést, melynek súlyát pedig épen nekik és annál inkább kellett érezniük, minél nagyobb nyomatékkal állították fel ők magok a kathólicizmus ellen, elmenekedéssel erőködtek meggyöngíteni; „a felsőségnak azt kell maga előtt tartani, a mi helyes és igaz; ha valaki abban vétkezik, hogy azt el nem fogadja: annak oka nem a felsőség, hanem a hitetlenség és hűtlenség azok részéről, kik elfogadni az igazságot nem akarják“. Következétesen vonta ki ebből, hogy a polgári hatóságnak nem lehet a hitetleneket és eretnekeket megszenvedni; sőt ha kellő oktatás után is megmaradnak ellenszegülésükben, büntetnie kell. E szerint a tévelygés és eretnekség státus elleni vétségnek tartatott épen úgy, mint az első keresztyén császárok alatt és a közép időkön keresztül kathólikus szempontból tekintetett. Mennyi idő kellett, mennyi inségbe és vérbe került, míg a protestánsok a theokrácia bilincseit lerázva, s a római kathólicizmus ime végső maradványát magoktól elvetve, a lelkiismeretszabadság szükséges voltának öntudatára jutottak!! Márt y r és többen a reformátorok között erős tévelygésben voltak e tárgy felett. Minden ellenvetést zofisztikus érveléssel vertek vissza. Tiszteletre méltó ugyan, magában véve, az az erős meggyőződés, melylyel az efféléket kimondották: de erőre és érvényre nem emeltettek általa. Mert az efféle nézetek nemcsak merőben ellenkeztek azok jellemével, kik magokéinak vallották, mint történt például Márt y rrel is; hanem a reformáció legfőbb céljával is ellentétben állottak, melynél fogva épen az emberi tekintély és hatalomtól tétetett szabadbá egyesek lelkiüsmérete s vitetett Krisztus általegyedül Istenhez. Egy idő óta ismét szóba hozatott régi theokrátikus értelemben a nyilvános egyház feletti legfőbb felügyeletnek s védelemnek és az ezzel összefüggésbe hozott intoleranciának szükséges volta; de Istennek hála! nem félhetünk többé, hogy ezen zsidós-kathólikus szellem oly erőssé fejlődjék, miszerént ismét életre kelthesse ama régen leküzdött tévelygéseket protest. egyházunkban.

Említettük fentebb, hogy Márt y rnak minden teendője Zürichben felolvasások tartására szorítkozott. Ugyanazért elég ideje volt műveinek átnézésére és kiadására. Bulinger ugyan még Oxfordban létekor felkérte Stras-

burgban tartott felolvasásainak világ elébe bocsátása iránt. Nem különben Kálvin is folyvást sürgette, hogy adná ki a genezis és a proféták felett tartott felolvasásait. De hiába! Mártyr mindig tudott okokat felhozni, melyek egyedül szerénységére vihetők vissza, melyeknél fogva a hozzáintézett sürgető felhívásokat elhárította. Most újlag és épen ostromoltatott a minden felől hozzáintézett felhívásokkal. Elhatározta tehát néhány műveinek kiadását. 1558. kiadta Oxfordban tartott felolvasásait: „In epistolam Pauli ad Romanos commentarii“ cím alatt, Sir Anton Cook-nak ajánlva. 1561. Straszburgban tartott felolvasásait „Commentarii in Librum Iudicum“ cím alatt, a straszburgi iskolatanácsosokhoz intézett ajánlattal. Zürichben tartott felolvasásait szintén kiadandó volt, de nem fejezhette be *). Zürichben léte alatt tett előkészületet „Loci communes“ cím alatti nagyszerű és nagybecsű művéhez is, melyben a keresztyén tannak dogmatikára és az ettől elválhatatlan morálra vonatkozó főbb pontjait akarta rendszeres összefüggésben előadni. Ezzel a reformált theológiának meghálálhatatlan szolgálatot tón vala.

Mártyrnak Zürichbe jöttével abbeli ohajtása is teljesült, hogy honfitársaival együtt lehessen, és azok érdekében is működhessék. Zürichben ugyanis virágzó gyülekezet volt olasz menekültekből. Ezek először Locarnóban telepedtek meg s alkottak 1544. evang. gyülekezetet; melyhez később az ottani legelőkelőbb családok is csatlakoztak. Sokszor szenvedtek nyomattatást, noha a helvétországi kántonok, különösen Zürich, ismételve tettek kísérletet vallásos szabadságuk fentartására érdekében. 1555 elején pedig a majlandi tanács fenyegető ediktuma következtében oly szomorú helyzetbe jutottak, hogy újabb hazáról kelle gondolkodniok. Zürichhez folyamodtak. Zürich

---

*) Simler Jozsiás 1575. kiadta. „In duos libros Samuelis profetae, qui vulgo priores libri regum appellantur, D. Petri Martyris Vermigli Florentini professoris divinarum literarum in schola Tigurina commentarii doctissimi cum rerum et locorum plurimorum tractatione perutili. Tiguri MDLXXV. A királyok könyvének XI. fejezetéig Mártyr, a XII. fejezettől végig Wolf János műve. Nagy örömemre közelebbről birtokába jutni szerencsés valék. P. I.

vendégszeretettel fogadta őket, sőt megérkezésük után istenisztelet tartása végett Péter templomát is átengedte nekik. Első gondjuk predikátor választása volt. A 68 éves Ochimoto ohajtották megnyerni. Ochimo akkor Bázelen tartózkodott. Angolországból lett menekülése után Straszburgba, innen Genfbe ment 1553. okt. 28, épen Servet kivégeztetése utáni napon. Itt is kevés ideig maradhatott, miután a Servet elleni procedúrát határozottan kárhoztatta. Ment tehát elébb Chiavennába, azután Bázelbe. A zürichi tanács által innen hívatott meg az olasz gyülekezet predikátorául. Székfoglaló beszédét 1555. jun. 23. tartotta. Mártyr egy évvel utána érkezett meg. Mátyrt a zürichi olasz gyülekezet mint atyját fogadta, s 1556 aug. 23. kivételesen előjárói közé megválasztotta. És mivel Ochimo sokszor betegeskedett, predikatori hivatalában pótolta. Öröm és fájdalom érzéseivel lépett fel Mátyr, mint pap; anyanyelvén tarthatván tanítást azon gyülekezet előtt, melynek vele együtt hitben való állhatatossága miatt hazáját elhagynia kellett. Ochimo és Mátyr több pontban, például az urvacsorai tanra nézve, nem voltak egy értelemben; azonban a régi bajtársakat a régi szeretet kötötte egymáshoz. Mátyr sokszor visszatartotta Ochimoto nézeteinek közzétételétől, melyek őt elvégre is veszélybe döntötték. Masfelől védelmére kelt, midőn ellene panaszok emeltettek. Ochimónak Zürichben közzétett iratai között még nem fordult elő nyílt ellenmondás az egyház tana ellen, csak itt-ott merültek fel szubjektív irányának egyes jelenségei. A trinitást még nem érintette, miért is őt Kálvin, noha nem bízott benne, nyugton hagyá. De már 1556 „Dialogo del purgatorio“ cím alatt megjelent művében Krisztus munkája felett oly nézetek fordultak elő, melyek többek előtt nagy megütközést okoztak. Ochimo úgy vélekedett, hogy szorosán véve Krisztusnak, a mennyiben ember volt, semmi érdeme nincs Isten előtt mindezekben Isten iránti engedelmességének tartozván, annál fogva az emberek bűneiért csak azért tett eleget, mert az ő munkáját Isten a maga kegyelméből véghetetlen érdeműnek elfogadta. Ezen nézet a veltlini egyházak által felkaroltatott és tovább fűzetett. Michael-Angelo Fiorio, soglioi predikátor, írja Mátyrnak: hogy Chiavennában a sozzini testvérek azon hírt terjesztették, miszerint Oc-

himo a Krisztus érdeméről tant köztanításaiban esztelen-ségnek nyilvánította. Mátyr közölte e vádat Ochimoval. Ochimo visszaütötte, előadván, hogy ő Krisztus munkáját véghetetlen érdeműnek vallja, a mennyiben nemcsak ember, hanem Isten fia volt. Mátyr megleégedett ezen nyilatkozattal; de felkérte Ochimot, hogy saját igazolása végett irjon Agostino Mainardino chiavennai predikátorhoz és Salis Fridrikhez a reformáció nemes lelkű védőjéhez; ő szintén irt Ochimo mellett Fiorióhoz. Ochimo ettől fogva óvatosabb lett Mátyr haláláig; minden idejét gyülekezetének *) építésére szentelvén.

Mátyrnak, Zürichbe érkezvén, feltett szándoka volt Kálvint és a genfi olasz gyülekezetet meglátogatni; ott voltak az ő kedves lukkai hallgatói, s barátja Celso Martinengo és Carraccioli, nápolyi tanítványa. Azonban szándokát nem valósíthatá; sem a genfi gyülekezetnek hozzá több ízben intézett meghívását el nem fogadhatá. Kálvin már 1557. jan. 31. tudatta Mátyrral, hogy honfitársai predikátornak ohajtanák; egyszersmind theologiai tanszéket is ajánlott neki. „Zürichben elég theologus van; Genfben nincs; de meg, miután angol és német egyházban szolgált: szolgáljon francia egyházban is. Magyarazzák együtt a szentírást; vagy ha úgy tetszik: kész a szentírás magyarázatot egészen Mátyrnak engedni.“ Martinengo halálával, 1557. auguszt. folytán az olasz gyülekezet egyhangúlag Mátyrt választotta predikátorrá. Kálvin újra irt Mátyrnak s a zürichi predikátoroknak. Mátyr ez ügyet a tanács elébe terjesztette. A tanács nem adta beleegyezését. Annálfogva Mátyr csak levél általi összeköttetésben élt a genfi olasz gyülekezettel, melynek sorsában legélénkebb részvételt osztzott. Nem kevés aggodalmat okoztak neki a genfi gyülekezetheli antitrinitári-

---

*) Ezen gyülekezet tagjai folyvást szaporodtak. Azon arányban, mint az inquizició fokozta kegyetlenkedéseit, menekültek az olaszok, s csatlakoztak ezen gyülekezethez. 1558. érkezett meg Francesco Betti és Izabella Manrica, fíjával együtt; 1559. Lelio Zoccini, feddhetlen erkölcsű, kellemes, de kétkedésre és vitatkozásra hajló ifjú; orthodoxiája már 1554. többek előtt gyanúba hozatott. Bullinger és Mátyr nagy reménnyel voltak Zoccinit a hit egyenes ösvényén megtarthatni. . . . . P. I.

usok túlhajtásai. Ezek jobbára világiak: jogtudók, orvosok voltak. Sokat törték fejüket a dogmák felett, a nélkül hogy kellő theológiai képzettséggel bírtak volna, saját értelmi felfogásukkal próbálván egyeztetni. Kálvin 1558. máj. 22. értesítette Mártýrt, hogy Blandrata György orvos Saluzzóból egy idő óta azzal tölte tele néhány itteni menekült fejét, hogy: „Isten csak egy van, Jézus Krisztusnak atyja, ki elsőszülött a lelkek között,” és e miatt felindulást támasztott a gyülekezetben, melyet csak nagy bajjal lehetett lecsendesíteni. Hasonló nézetet hinteggett Gianpaolo Alciati is. Mindkettőnek távoznia kellett Genfből. Zürichbe vonultak. Azonnal felkeresték Mártýrt saját értelmükre vonandók. Mártýr igazolva találta, mit Kálvin írt Blandrata felől s közölte a dolgot Bullingerrel. Bullinger határozottan roszalta a Blandratávali találkozást; miután ily szellemek gyógyíthatását nem remélhetni. Mártýr ajánlotta honfitársának a genfiekkel való őszinte kibékülést, különben Zürichben sem fogna soká maradhatni. Azonban erre nem volt birható. Miután Wolf és Gvalther is hiú kísérleteket tőnek e részben, utóljára figyelmeztette Mártýr, hogy távozzék Zürichből, mert kiutasítatik. Blandrata engedett s Erdélybe, Alciati pedig Chiavennába utazott.

Mártýr ez idő tájon Ochimo sürgetésére újabb házasságra lépett, bresciai menekült Merenda Katalinnal. Az egybekelés 1559 máj. 9. volt, Bullinger és Carraccioli mint tanúk jelenlétében.

Mártýr befolyása Zürichben csak hamar látható lón egyebek felett az urvacsorai és az elővéگزeti tanra nézve. Nem sokkal Zürichbe érkezte után a reformátusok részéről újabb kísérlet tétetett a lutheránusokkal való kiegyezkedést illetőleg; ellenére annak, hogy a Westphál és elvbarátai által támasztott viták még mindig heves folyamatban voltak. A waldenszesek üldöztetése ugyan is 1557. arra bírta a genfieket, hogy a súlyosan nyomatott testvérek érdekében követek küldessenek a francia udvarhoz. Mégpedig, hogy a követek kérelmének annál nagyobb nyomaték nyujtassék: a helvétországi kantonokon kívül a német protest. rendeket is megnyerni ohajtották vagy a kérelemnek írásban való támogatása, vagy egyenesen és közvetlenül a követségbeni részvétel iránt. Ha az ágostai

hitvallású fejedelmek és városok is csatlakoznak a követ-séghez, kikkel a francia kormány mindig örömet találko-zott, kivált ha a császár ellen nyújtandó segítség forgott szóban, biztosabb remény volt a siker iránt; annál inkább, mert a király sem mentheté vala azzal nyomasztó rendsza-bályait, hogy ezek csak a reformátusokat, sakramentáriu-sokat érdeklik. Megindultak tehát e célból Béza és Farel Zürichbe, Schaffhausenbe és Bazelbe, értekezen-dők az ottani predikátorokkal és tanácscsal. Az ügghöz mindenütt nagy részvéttel csatlakoztak. Majd Mümpel-gardba s onnan Straszburbba mentek, hol Marbach szintén osztotta nézeteiket. Innen Pfalzba útaztak. A vál. fejedelem udvari papja Diller Mihály előtt Béza úgy nyilatkozott, hogy általa Farellel együtt tanaiknak írásba tételére hivatott fel, mely a v. fejedelem elébe lenne terjesztendő. Béza és Farel engedtek a felhívásnak. Azon-ban egyfelől hogy a magas cél elérve legyen, másfelől hogy az evang. rendeknek Frankfurtban épen összehí-vandott gyülekezete kedvezőleg hangoltassék: olyan for-mákat és kifejezéseket használtak, melyek épen nem voltak alkalmasak a gondolatokat tisztán előadni, bármennyire tanúskodjanak is Bézának diplomáciai ügyessége felől. „A helvétországiak, ugymond e vallástétel szerzője, elis-merik, hogy az urvacsorában több van mint csupán szim-bolum; azt tanítják, hogy a szubstancia, Krisztusnak való-ságos teste és vére, nemcsak jelképesen, hanem valósággal előnkbe adatik és nyújtatik; hogy az ígéretet tevő és meg-adó Istenre vonatkozólag maga a dolog mindig jegyekkel van összekötve, akár hívőknek, akár hiteteleneknek nyuj-tassanak azok, hogy ennél fogva az eltérés nem a Krisztus jelenlétéről tanból eredhet, miután azt a helvétországiak a németekkel együtt elfogadják, hanem a jelenlétel mód-jának meghatározásából; ugyde ezt egyedül Isten tud-hatja; ugyanazért azt az evang. keresztyének vitatárgyává nem tehetik; végre, hogy az elemek, minden bizonynyal fizikai módon osztatnak ki, azonban a Krisztus szubstanci-ájának a miénkkel való egyesülése épen oly hihetetlen, mint a kenyér átváltozása, az egyesülés lelkipépen történik a szentlélek megmagyarázhatatlan ereje által.“

Béza és Farel átnyújtván ezen vallástételt Heidel-bergben az udvari papnak, s ettől a v. fejedelemhez ve-

zettetvén, kitől erélyes közreműködés felőli ígéretet vettek, nagy reményekkel tértek vissza Helvétországba. Zürichben sokat beszéltek kedvező fogadtatásuk, s a straszburgiak, pfalziak, würtembergiek ügy iránti nagy buzgóságuk felől: de a heidelbergi vallástételről hallgattak, attól tartván, hogy Mártyr és Bullinger nem fogják helyeselni sem a vallástétel szándékosan szerkesztett homályosságát, sem az abban használt lutheri formákat. Csak egy közönséges helvétországi vallástétel szerkesztését sürgették, mely Mártyr, Bullinger és Kálvin által helybenhagyatnék.

Azonban a heidelbergiek, különösen Hesshus, szigorú lutheránus szuperintendens, közzétették Béza és Farel nyilatkozatát; és pedig nem úgy, mint egyességi kísérletet, hanem mint a lutheránusoknak ajánlott koncessziót. Így eljutott ez Zürichbe is. Poulain Valerand, akkor a frankfurti idegen gyülekezet papja, egyenesen megküldötte Mártirnak. Mártyr és Bullinger meglepve voltak ez okmány miatt. Bullinger keserű panaszt emelt Béza és Kálvin előtt azért, hogy ezen vallástétel nem közöltetett velök; s hozzátette, hogy ilyet sem szerkeszteni nem tudott, sem aláírni nem fogta volna. Mártyr pedig írja Bézának: „Poulain küldött hozzám egy nyilatkozatot, melyet te és Farel irtatok volna; az igazat megvallva: engem ez szerfeletti álmélkodásba ejtett. Midőn körutadban nálunk valál, úgy vélekedtem egyszerűségemben, hogy ez ügyben velünk közösen akarsz eljárni. Annál fogva úgy vagyok meggyőződve, hogy ezen vallástételt más valaki írta. Mire való a sok beszéd? .... erősen hiszem, hogy ez nem tőled eredett. Tudattam Kálvinnal, hogy mi nem tetszik ebben nekem, kérd el tőle leveletem. Neked is irtam volna, de az alkalom sietett. Igen kérlek: válaszolj tüstént, hogy megnyugtathassam azokat, kik velem e tárgyról szólottak.“

Kálvinhoz írott levelében határozottan roszalja a vallástétel kétértelműségét. „Mennél nagyobb figyelemmel tekintem, annál kevésbbé tudom elhinni, hogy azt mieink irták volna; mert ebben szóval sem tétetik említés hit által való elfogadásról, pedig nekem úgy tetszik, hogy a vita sarkpontját ez képezi; a „substantia“ használatában nem ütközöm meg; mert a mi hitünknek tárgya nem üres

vagy látszólagos test; de bámúlok azon feltevés felett, hogy maga a tárgy összekötve van a jegyekkel. Én jelentésszerű összeköttetésen kívül mást el nem ismerek; mely azonban hatálylyal bír, miután a szentlélek azt eszközül használja. E tárgyak körül a legnagyobb világosságra van szükség. Azt sem helyeslem, hogy a mi Krisztussal való egyességünk módja megfoghatatlan titoknak mondatik lenni; holott mi folyvást úgy tanítottuk, hogy ez hit által történik. Mélyen fájlalnom, ha ezen vallástételt, és épen így, csakugyan mieink irták volna. Minthogy azonban ezt magammal el nem hitethetem, csak az a gondolat fáj, hogy efféle dolgok a mi nevünkben terjesztetnek.“ Bernben szintén nagy megindulást okozott. Kálvinnak nem kevés erejébe került szelidebb hangulatra bírni a mindenütt felingerelt indulatokat. Béza-nak sok útát kellett tennie, több rendbeli apológiát kellett írnia, míg a kedélyeket maga iránt valamennyire megnyugtathatá. A zürichiekben sok ideig bizonyos hidegség maradt Béza iránt. Ezen körülmény Kálvinnak mély fájdalmat okozott. — A honnan midőn a párizsi evangélikusok üldöztetése után 1557. Béza újabb körútra vállalkozott a helvét és németországi rendeknek a francia udvarnál leendő közbenjárását eszközzendő: Kálvin felkérte, hogy az alkalmat használva Zürichben személyes megjelenése által igyekezzék a felindult kedélyeket teljesen megnyugtadni. Ez nem csekély feladat volt. Béza és Farel Zürichben hidegen fogadtattak. Csak miután hibájokat bevallották s jövőre nagyobb vigyázatot és szilárdságot ígértek magok felől, nyujtottak nekik békejobbot a zürichiek; s ígértek minden tőlök telhető közremunkálást a szorongatott francia testvérek érdekében.

Béza és Farel innen Wormsba indultak, hol vallásos értekezlet volt tartandó a protestánsok és kathólikusok viszontegyesítése végett. Mártyr az értekezlettől annyi meghiusult kísérlet után semmit sem várt; csak annak örült, hogy Melanchthon is részt vesz benne, és alkalmilag szót emel a reformátusok mellett. Az értekezlet csakugyan eredmény nélkül oszlott el. A jénai theológusok, kezdetén mindjárt, a protestánsok közötti versengéseket hozták szönyegre, s mindenek előtt anathémát sürgettek mondadni azokra, kik az augszburgi konfesszióhoz nem tart-

ják magokat. Az e felett támadt heves vitatkozások minden további tárgyalást lehetetlenné tettek. Még Marbach is, ki mint straszburgi követ volt jelen, rosztalta a szászok eszélytelen he vességét. Béza még ezek mellett is újabb kísérletet teendő a lutheránusokkal való kiegyezkedésre, felhívta a zürichieket, bázeliéket és bernieket az egybehívandott értekezletbeni részvételiránt. Utóbbiak hallani sem akartak róla többé. Zürich e felhívásra Mártyr következő levelében válaszolt. 1557. dec. 15. „Mi legkevésbbé sem vagyunk ellene az egyességnak azokkal, kik velünk együtt ugyanazon ur Jézust vallják, akár szászok akár svábok legyenek, mert Krisztus egy testté fűzött mindnyájunkat; de afféle egyességben soha meg nem nyugodhatunk, mely csupán a tudomány kétértelműségére, vagy homályosságára építetik és a lutheránusok által még sem fogadtatnék el. Egyébiránt a vallásos értekezletek mind eddig keveset használtak. A közelebbi évek történetéből eléggé világos. Annál fogva óvakodjál ismét ígéretet tenni a fejedelmek előtt oly tárgyak felől, melyek többféle nehézséggel járnak együtt; és a melyeket nem szabad egyeseknek kezdeményezni, mert többeknek hozzászólását igénylik. Ne irj többé vallástételeket, melyeket később vagy magadnak kell nagy ügygyel bajjal kimagyaráznod, vagy azon veszélynek teszed ki magad miattok, hogy tulajdon barátaid is elleneiddé váljanak“. Bezárólag azon utat jelöli ki, melyen az egyesség szerinte egyedül valósítható: „tűrjenek el minket a lutheránusok, miként mi is készek vagyunk eltűnni minden rendtartásaikat, tanaikat, beszéd módjukat; azon legyenek, hogy a túlheves és versengő kedélyek lecsendesedjenek közöttök, s oly szenvedélylyel többé ne irjanak ellenünk, mert felelet nélkül nem hagyhatjuk. Tartsuk fenn a békét közöttünk, szenvedjük el egymást kölcsönösen, míg az Ur nagy kegyelméből jobb időket, kedvezőbb viszonyokat hozand reánk“.

Dicső és jelentésteljes szavak! Találókban nem lehetne az evangélikusok közötti únió lelkét kifejezni. Két értelmű szavak mellett az únió soha meg nem születik. Mert ha nem mindig közönyösségből, hanem a legnemesebb célból erednének is, mint elébb Bucer, közelebb Béza és Farelnél: mindazáltal csak igen ritkán fognák kielégíteni a határozott értelem után vágyakozó lelkeket. Mártyr példája mutat

ja, hogy a lélekben való egyességtől a leghatározottabb jellemek sem idegenek. Azonban míg formula nem találtatik fel, mely a legmerevebb ellentéteken is felülemelkedni bírjon a nélkül, hogy a konfessziókat meghomályosítaná, vagy erőtlentítené: nincs más teendőnk, helyesen jegyezte meg Mártyr, mint békében tartani magunkat, kölcsönös elismerésében és életeleven öntudatában annak, hogy mind két részről ugyanazon testhez tartozunk. Ezen öntudat életeleven volt Mártyrban, s barátja Melancthonban. De az ő álláspontjuk korukon felülemelkedett vala. Únió, mint ők ohajtották, akkor kivihetetlen volt, s folyvást kivihetlenebb lön, a túlhajtó lutheránizmus szóvivőinek mindig merevebb és hevesebb föllépéseik miatt, kik türelmet nem ismerő uralgásuk lármájával betöltötték Németországot egyik szélétől másikig. *).

Még erősebben mutatkozott Mártyr befolyása Zürichben, Bullingernek és a többi predikátoroknak az elővégzet feletti nyilatkozataikban. Eddig sem voltak ugyan ellene az elővégzet tanának, mert ez a reformátusok rendszerének kiegészítéséhez tartozott; Zwingli is tanította; de a Kálvinnal történt egyességnek **) is alapjául szolgált; csak hogy Bullinger eddigelé folyvást azt sürgette, hogy azon nagy titok mérséklettel és vigyázattal tárgyalassék; sőt Kálvinnak Bolseccel folytatott vitálya alatt nyilván ellene nyilatkoztak Kálvin merev tanának, azon alaptételt emelvén ki:

*) Az únió nálunk is fölkaroltatott. Lelkes szavak nyilatkoztak és nyilatkoznak mellette. De a porosz únió története nagy tanúságul szolgálhat előttünk, hogy a legjobb akarattal célzott és valószínű szándékolt únió hova vezethet! Nekünk e részben annál több óvatosságra van szükségünk, mivel az únió útjában nálunk oly nehézségek is állanak, melyek másutt nincsenek. Annyi bizonyos, hogy minket a legszerencsésebben feltalált székem a sem fog úniálni. . . . Magyar protestáns egyetemet állítsunk. Ha van út az únióhoz, ez lesz az. P. I.

**) Consensus tigurinus. Az uryacsorára nézve tartatott Zürichben Bullinger és Kálvin között 1549. máj, de a melyben a neuenburgi, schaffhauseni, st. galleni s több helvétországi theológusok is részt vettek. Zwingli nézete helyett Kálviné fogadtatott el, s az uryacsorára nézve tanegység lön a helvétországi egyházakban. P. I.

hogy Isten minden embert akar idvezíteni; a
 honnan neni sirták alá az 1551. dec. 18. genfi egyessé-
 get. Bibliander szintén és pedig már régibb idő óta el-
 lené volt Kálvin értelmének. Már 1535. szemére vette-
 tett, hogy a szabadakaratról Erasmus értelmében tanít.
 Bibliander ugyanis feltételes predestinációt vett
 fel. Szerinte Istennek csak abbeli végzése rendeltetett el elő-
 re, hogy az emberek Isten kegyelméből idvezüljenek; azon-
 ban az üdvösség magoktól az emberektől függ, a mennyi-
 ben vagy használják Istennek kegyelmét, vagy nem; de
 senki sem az üdvre el nem választatott, sem el nem vettetett.
 Ugyanazért többször készült fellépni Kálvin ellen, külö-
 nösen 1551., de Bullinger és Hallertől visszatartatott.
 Mártyrnak Zürichbe érkezével azonban tartván e rész-
 beni befolyásától, nem engedte magát többé visszatartóztat-
 ni. 1557. júniusban tartott felolvasásai folytán nyíltan fel-
 lépett a predestináció ellen. Mártyr Sámuel könyvét
 magyarázván, épen ott, hol Saul elvettetéséről tétetik em-
 lités, alkalmat vett a megtámadott tan védelmére. Irja Kál-
 vinnak: „Nagy lelki örömmel olvastam könyvedet Cas-
 talio ellen. Miután feleleted Isten dicsőségére és az ort-
 hodox hit védelmére szolgál: sajátomnak tekintem; külön-
 ben is veled mindenben egyetértek. Most a predestinációról
 tanítok, s ez egész héten ezzel foglalkozom. Erre engem
 nemcsak a magyarázat alatti szöveg indít, hanem tisztársam
 is, ki, mint tudod, e tekintetben égtávolságra áll tőlem, s
 mult héti felolvasásaiban ezen tan ellen nyilatkozott. Re-
 mélem, hogy munkám nem lesz haszon nélküli; mert látom,
 hogy a nagyobb és értelmesebb rész örömet hallgatja“. Szó-
 váltásra akkor mindjárt nem került a dolog a két tanár
 között. Azonban Bibliander csakhamar nagy ingerült-
 séggel megtámadta Mátyrt; sőt 1559. dec. 31. csodálatos
 eszközt gondolt ki azon kérdés megoldására: hogy ő van-e
 predestinálva, vagy ellenfele? t. i. Mátyrt pár bajra
 hívta ki. A tanárok e felett tanácskozmányt tartottak.
 Mátyr terjedelmes előadásában kifejtette és védte ezen
 tan feletti értelmét. Előadása nyugodt, méltóságteljes volt.
 Az agg és lélekben elgyengült Bibliandert egy
 szóval sem érintette. Az ő szánandó helyzete különben is
 kimélyt igényelt.

Elsőben kimutatta, hogy ez a latin szó arbitrium

sehol sem fordul elő a bibliában, sőt a régibb bölcseleknél sem. Elvetni azonban még sem lehet, miután a theológusok s a gondolkodó fők figyelmét elejétől fogva igénybe vette; csak az a fődolog, hogy helyesen értelmeztessék. Arbitrium itéletet, választást jelent; tehát oly műveletet, melynél a gondolkodás van érdekelve. Liberum arbitrium, az akaratnak bizonyos képessége: önként határozni valami mellett vagy ellen, mely elébe a józan ész által terjesztetik. Tárgya kétféle: vagy érzékiség alá eső dolgok, és a melyeket a józan ész felfoghat; vagy a melyek ezeken felülállanak. Most már az a kérdés, hogy az ember minő helyzetben van erre nézve: 1. mielőtt ujjászülettetett, 2. ujjászülettetése alatt, 3. ujjászülettetése után. Mártyr az első pontot fejtette ki különösen, a vita különösen e körül forgván.

„Azoknak, kik még ujja nem születettek, van szabad akaratuk az érzéki dolgokra nézve, tetszésük szerint állhatván, járhatván, fekvethén. Sőt azokra nézve is tehetnek valamit, miket Isten törvénye parancsolt. Nincs oly műveletlen nép, mely bizonyos érzékkal nem bírna a jó és illedelmes iránt. A törvény előre felteszi az akaratot, mely azal egyezőleg, vagy ellenkezőleg járhat el. Ebből azonban nem következik, hogy az ember meg is tehetné mindazt, mit az parancsol. Dicső példái tűntek fel ugyan a pogányoknál is az erénynek és bölcseségnek; de mindezek Istennek kiválólagos munkája által az ő céljaihoz képest történtek; általában az akarat annyira megromlott a bűn miatt, hogy helyesen mondhatni, miszerint a mi nem kegyelemből származik: bűn. A mi jó volt a pogányoknál: kegyelem munkája vala. Természet szerint a még ujonnan nem született akarat nem szabad, mint Luther helyesen megjegyezte volt“.

Ezután a tan tűzetes fejtegetésébe bocsátkozott. Megcáfolta a pelágiánizmust, és a nem-szabadakaratról tan ellen felhozott ellenvetéseket, kiváló tekintettel azokra, melyek Bibliander által emeltettek. Legfontosabbak a következők: „Ha az akarat nem szabad, úgy mikövek és tuskók vagyunk“? Mártyr: épen nem; mert ezek passzive mozognak, mi pedig öntudatosan érzett, vagy elhatározásunkból eredett oknál fogva. „Igy tehát mi kényszerűségből cselekszünk“? Nem, ugymond Mártyr, nincs kénysze-

rített akarat; mi mindig magunktól, önként, saját ösztönből cselekszünk; csakhogy ez az ösztön a rossz embereknél megromlott, és kegyelem nélkül meg nem gyógyítható“. Igen nehéz álláspont ez az ellenfelek ellenében, kik a kényszerűséget és szükségességet felváltva használták; e kettőnek összezavarása által megdöntendők a protestáns tant. Luther és Kálvin nagy erőt fejtettek ki e két fogalom közötti különbségnek felderítésében. Mártyr szintén megtette e részben a magáét. A reformátorokkal azon nézetben volt, hogy az ember nem szabad ugyan, azonban saját ösztönéből cselekszik, de ez az ösztön a rossz embereknél az eredendő bűntől, a választottaknál Istentől származik. Az akaratnak Istentől származható újjászületése előtt, melynél az ember épen úgy passzív állásban van, mint a test szerénti születésnél, magától semmit nem tehet az isteni és lelki dolgokra nézve. Ez ellen felhozatott: „így tehát ti valamely heves rohamot s erőszakos hatást vártok Istentől“? Nem, felelt Mártyr, semmi egyebet nem várunk, csak az isteni erő munkáját és a kegyelmet. „S ezeknek elene állhatni-e“? Minden bizonynyal, míg az ember újjá nem született, ellenállhatni az általános elhívásnak, mely a mindenkihez szóló predikáció által történik; de miután kiválólagos hivatás történt, ellenállani többé nem lehet. Mutatja Pál megtérése. „Ha általában tagadjátok a szabadságot, eltaszítjátok magatoktól, kik azt keresik, és a katholicizmus kezére dolgoztok“. Mártyr: a szabadságot minden bizonynyal tagadnunk kell, mihelyt az isteniekre vonatkozó tárgyakról van szó; csak az újjászületés által nyerjük meg a szabadságot, mennyire emberi erőtlenségünk megengedi. Az újjászülöttek ugyan elválhatatlanul osztályosai a kegyelemnek: mindazáltal szabadságuk tökéletlen marad, mert folyvást vétkezhetnek, miután a test törekedik a lélek ellen; ámde a miatt nem szomorkodnak, tudván, hogy bennök csak kezdet van, és amaz utolsó mennyei újjászületés után vágyakoznak. „Annál fogva voltaképen három féle szabadságot vehetünk fel: kényszerítő szükségességet, mely közös kegyesekkel és istentelenekkel; a bűntől és nyomorúságtól valót, melyek egyike sem lehet az istenteleneké, csak az újjászülötteké; ha többféle balesetek által ide s tova hanyattatunk, boldogságunkat találjuk azon reményben, hogy mennyei hazánkba juthatván, egészen

megszabadulunk a bűntől és nyomorúságtól. A szabadakaratról legyen ennyi elég“.

Mártyr előadása folytán nemcsak Ágostonra és a többi egyházi atyákra, hanem Zwinglire, Oecolampádra s elődere Pelinkánra hivatkozott kimutatván, hogy semmit nem tanít, mi Helvétországban és épen Zürichben új és ösmeretlen volna. Értelme a zürichi egyházi szolgák s tanárok által helyeseltetett s elfogadtatott.

A két tanár ügye a polgármester elibe vitetett. És febr. 8. az iskolai hatóság véleményének meghallgatása után Bibliander aggkora s zavart lelki állapota miatt fizetésének megtartása meliett, tanári hivatalától elmozdítatott.

Sokan e határozat okának Mátyrnt tartották s kemény vádakat emeltek ellene, uralkodni vágyása s tisztársaivali megférhetetlensége miatt. Alaptalanúl. Bibliander nem azért mozdíttatott el hivatalától, mert a predestináció ellen tanított; hanem azért, mert elmebeteg volt. Különben pedig nem mozdíttatott el, hanem nyugdíjba tétetett.

Nagy öröme szolgált Mátyrnak Zürichben azon körülmény is, hogy ott angol gyülekezetet talált és annak tagjai között sok jeles képzettségű férfiakkal s régi jó barátaival találkozhatott. Itt találta John Parkhurst, Thomas Sampson, Sir Anton Cook, John Cheke, Thomas Spencer, Richard Masters, John Bale, Lord Francis Russel, Gróf Betford, Edwin Sands, Robert Horn s többeket. Angol menekültek már VIII. Henrik alatt jöttek Zürichbe. Mária alatt újra és nagy számmal kerestek a legkitünőbb családok menhelyet a vendégszeretetről már elírhedt városban; kiknek száma a lutheránizmus túlhajtásai miatt Frankfurttól kiűzött angol gyülekezet tagjaival még inkább növekedett. Mátyr akkor mindjárt felkérte Bullingert, hogy a tanácsnál eszközöljön számukra helyiséget, hol isteni tiszteletüket anyanyelvükön saját liturgiájok szerint tarthassák. Zürichbe érkezvén John Jewel barátja kíséretében, gyülekezetüket jól rendezve s virágzó karban találta.

Egy év múlva a gyülekezet sorában nevezetes változás történt. 1559. nov. 30. a straszburgi menekültek által

értesítettett Mária királyné halála, s Erzsébetnek trónra lépte felől; mit Mátyr rögtön tudatott Kálvinnal s a genfi angol menekültekkel. Nagy volt az öröm, e váratlan szabadulás felett. A menekültek sietve tértek vissza mindenfelől honukba; s köztök többen azonnal egyházi és világi magas állást nyertek. De nagy volt az öröm e felett a helvétországi theológusok között is. Mátyr, Bullinger, Gvalther megragadták ez alkalmat üdvözlő és a reformáció érdekében működésre felkérő levelet intézni a királynéhoz. És valóban szebb jövő kezdett a reformáció ügyére derülni Angolországban. Valósulásnak indult, mit Zanchi Cranmer halála után Bullingerhez irt: „az nem lehet, hogy a föld, melyet annyi mátyr vére öntözött, gazdag vetést ne teremjen Istennek és Krisztus egyházának dicsőségére.“ Cook Russel lord s egyebek mindjárt oda működtek, hogy Mátyr visszahívassék. 1559. febr. 12. irt is Cook e tárgyban Mátyrnak; azonban úgy látszik, hogy a német protestans rendekre való tekintetből, kikkel szövetkezni kívántak, de a kik nem örömet láttak, hogy angol részről a reformátusok értelme pártoltatik s különösen hogy ezen egyház leghíresebb theológusa Angolországba hívassék, felhagytak e szándékkal. Ősszel ez ügy újra felvétellett. De Jewel Mátyrhoz intézett levelében nem ajánlotta, hogy még most zürichi csendes és nyugalmas állását elhagyja. Ez időben értesült Mátyr lelkének kimondhatatlan öröme a felől, hogy a Pole által oly gyalázatosan elítélt Bucer és Fagius megbánott emlékének a kellő tisztelet ünnepélyesen megadatott. Ünnepélyes emlékbeszédek tartatván a cambridgei egyetemen felettök. Oxfordban, szintén a királyné parancsára Mátyr első nejének hullája tisztességesen eltemettetett azon sirba, melyben pihentek sz. Frideswida maradványai.

1561. érkezett határozott és sürgető meghívás Mátyrhoz. Parker érsek és több püspökök följánlották jövedelmeik egy részét idegen theológusoknak Angolországba hívása s az egyetemeken leendő alkalmazása végett. Tamás, norfolki herceg, a királyné és az érsek nevében fényes ígéretek mellett intézte a meghívó levelet Mátyrhoz. Mátyr az ügyet a tanács és a predikátorok elébe terjesztette. A tanács késznek nyilatkozott ugyan

az angol egyház érdekét tekintve Mártýrt elbocsátani; de másfelől agg korára és az utazással együtt járó nehézségekre való tekintetből reménykedő szavakban fejezte ki ohajtását megmaradása iránt, annál inkább, mert az angol egyház érdekében akár az irodalom terén, akár egyébkint Zürichből is tehet hasznos szolgálatot.

Mártýr Zürichben maradt. Az angol egyház érdekében híven működött élte végeig.

Kiadta Gardiner ellen készített nagyszerű művét: „*Defensio doctrinae veteris et apostolicae, de sacrosancto Eucharistiae sacramento, adversus Stephani Gardineri..... librum*“ cím alatt. 4 részből áll. Első részben megállapítja a Gardiner által megtámadott tant; megcáfolja a transzszubstanciációt. Második részben visszaútásítja Gardiner azon állítását, mintha Mártýr egy külön iratában szabályokat állított volna fel az egyházi atyák értelmezésére nézve: „soha ál-momban sem írtam efelét; mert ez véghetetlen terhes munka lenne, miután az egyházi atyák megszámlálhatatlan tárgyak fölött nyilatkoztak“. Egyébiránt tüzetesen fejtegetvén a kérdéses tárgyat, újból megállapítja ama többször említett alaptételt, hogy a régi egyházi írókat csak a szentírás szerint lehet megítélni, szabályozó tekintélyül pedig soha sem vehetni fel. Két utóbbi részben megcáfolja a kathólikusok érveit, melyekkel a reformátusoknak a kenyér átváltozása elleni ellenvetéseiket akarnák megdönteni. Végre patrisztikus idézeteket fejteget, melyekre Gardiner hivatkozott. Az egész mű 890 folio lapra terjed. Valóban bámulni lehet Mártýr fáradhatatlan türelmét és vas szorgalmát, mely ezen nagyszerű mű kiállításához kivántatott. Nem csak terjedelmét tekintve pedig, hanem tartalmát tekintve is nagyszerűnek mondható; úgy mint a melyről úgy nyilatkozott Béza, hogy az egész keresztyén régiség nem mutathat fel művet, mely tárgyát helyesebben s nagyobb tudományos készűtséggel fejtegetné, mint Mártýr ezen irata.“

Kiadta Smith Rikárd elleni cáfolatát is: „*Defensio ad R. Smithaei duos libellos de coelibatu sacerdotum et votis monasticis*.“ Felhozta ebben azon tételeket, melyeket oxfordi felolvasásai, folytán fejtegetett; és ezeknek kimerítőbb fejtegetése után felhozza

Smith ellenvetéseit, s egyenként megcáfolja. Minden egyes tételnél kimutatja, hogy a szentírás mit tanít e részben; azután, hogy mit kell tartani az egyházi atyáknak e feletti nézeteikről; nem különben a pápák és konciliumok erre vonatkozó határozataikról. Smith ez uttal nem kiméltetett. Mártyr adatokat hozott fel, melyek Smith jellemét egész aljasságában tüntetik fel. Mindezen művei Mártyrnak a római levél feletti magyarázatával Angolországban nagy mértékben elterjedtek s nagy érdekléssel olvastattak, és olyan tekintélyt szereztek Mártyrnak Angolországban, milyennel a külföldi theológusok közt senki nem dicsekedhetett.

Azonban az Erzsébet uralkodásához kötött remények nem valósultak oly gyorsan, mint a honukba visszatért menekültek várták volna. A reformáció ügye lassan haladt. Sőt VI. Eduárd alatti állásához képest visszaesésben látszott lenni. Erzsébet ugyanis nemcsak az egyházi hatalmat ruháztatta magára parlament által 1559, hanem a liturgia revízióját is elrendelte azért, hogy a kathólikusok előtt elfogadhatóbbá tétessék. Képek, feszület, papi öltönyök újra behozattak, s törvény által meghatározottak. Jewel, Sands és Sampson több ízben fordultak ezek miatt Mártyrhoz. Keservesen panaszkodtak különösen azért, hogy Erzsébet királyi kápolnájában két égő gyertya között feszületet állíttatott; s felhívták, hogy befolyásával hasson a királynéra, az efféle pápistas szokások eltávolztatása végett. Felhívták e célból Bullingert s Ochimoto is. Bullinger és Mártyr engedtek a felhívásnak. A királynéhoz intézett feliratokban nem helyeselték, hogy urvacsorálás alatt feszület legyen az oltáron; miután ez nem közönyös dolog, de épen egy neme a képimádásnak.

A papi öltönyök felett szintén újból kitértek a versengések. Az új püspökök és theológusok hevesen ellene nyilatkoztak. Sampson több rendbeli levelet írt e tárgyban is Mártyrhoz s Bullingerhez. Ezt illetőleg azonban mindketten azon nézetben voltak, hogy határozottan tanácsot nem adhatni. „Az istenitiszteletre tartozó dolgokban a legnagyobb egyszerűség volna ugyan kívánatos, ámde a papi öltöny viselete külsőségre tartozik s nem is annyira fontos, hogy miatta a béke megzavartassék. Ugyanazért kövesse mindenki lelkiismeretét. Fő dolog a hivatalnak he-

lyes és igazi gyakorlása. Öltöny a hívatalt sem jobbra, sem rosszabbra nem teszi.“

Nem csekély gondot adott Mártyrnak a londoni idegenek gyülekezetének sorsa is. Erzsébet trónra lépte után Franciaországból és Németalföldről sokan kerestek menhelyet Angolországban. Utenhoven János visszatért Lengyelországból s gyülekezetet alkotott, melynek predikátora lön. A francia gyülekezet predikátora: Des Gallars Miklós, a flamandiaké Hamstaed volt. Ez utóbbi Valdes misztikus nézeteit kezdte terjeszteni. Az ujrakeresztelők is hintgették Krisztus emberré létezőről fantasztikus nézeteiket. Antitrinitáriusok szintén mutatkoztak. Mindezekből nagy zavar keletkezett. Utenhoven értesítette Mátyrt a dolgok miben állása, különösen Hamstaednek az ujrakeresztelők értelméhez való hajlása felől, úgy mint a ki vitatta, hogy Krisztusnak nem földi, hanem mennyből alá hozott teste volt.

Mártyr tanártársaival tanácskozmányt tartott; s innen vett megbízatása folytán, 1561. febr. 15. kelt s Utenhovenhez intézett levelében terjedelmesen kifejtette nézeteit. Előadván, hogy „Hamstaed értelme meg nem állhat; mert az idévezítő hitre nézve nem közönyös dolog, Krisztus testéről így vagy amúgy gondolkodni. Lényeges tantételek közé tartozik, hogy valóságos testtel bírt legyen. Ki e részben nem az orthodox egyházhoz tartja magát, abban meg nem maradhat. Mert miképen hihet valaki igazi közbenjáróban, ha ez, mint valóságos ember nem született és nem földi, vagy test szerinti születés által öltött magára emberi természetet. Ki azt hozza fel ez ellen, hogy a biblia sehol nem mondja, hogy azok elvetendőek volnának, kik tagadják Krisztus testének Máriától lett származását igen sokat, tehát semmit sem bizonyít. A biblia nem sorolhat elő minden tévelygést, mely idővel előállott. Elég e részben mit Pál apostol mond; Gal 1, 8. Igaz, hogy Istennek irgalmatól sokat várhatunk, de ítélőszékéről sem szabad elfelejtenünk, mely a hitetleneket és tévelygőket sújtani fogja. Annálfogva kik Hamstaedhez hajlottak, térjenek vissza az igazsághoz, nehogy a franciak és flamandiak gyülekezete versengésük miatt az angoloknak több több botrányt okozzon. Hamstaed is, ha tévelygéséből megtért, állásában maradhat.“

Hamstaed tovább is állott nézetei mellett. Utenhoven sürgetésére hivatalából kitétetett s Angolországból kiűzetett. Németalföldre ment. 1561. újra visszatért Angolországba. Ismét kiűzetett. Ekkor Emdenbe vonult s itt nyert papi állomást. Itt fordította flamandi nyelvre Valdes „elmékedését“, mi ellen Béza hevesen kikelt.

Angolország mellett ez idő tájon Lengyelországban is újra igénybe vétetett Mátyr figyelme és munkássága.

Lengyeországban Laszki és Utenhoven még 1556. visszatérvén nagy erélyt fejtettek ki a reformáció ügyének elébb vitelében. Mátyr időszakonként értesítettet az ügy miben állása felől, részint Laszki és Utenhoven levelei, részint a lengyelekkel való személyes találkozás által, kik vagy tudományos ösmereteik öregbítése végett jöttek Zürichbe, vagy tanácskérés végett küldettek, mint a szükség hozta volt magával. Jól esett Mátyrnak a lengyel reformáció ügyének kedvező állása felől értesíttetnie. De leverőleg hatott reá más felől az a felöli értesíttetés, hogy a reformátusok és lutheránusok között ott is heves versengések folynak; különösen pedig, hogy az antitrinitáriusok nézetei Blandrata és Gribaldinak Lengyelországba érkezésük óta folyvást nagyobb mérvben terjednek. Laszki segédjét, Pecki Sebestyént, Zürichbe küldvén tudatta Mátyrral, hogy Blandrata Radziwil hercegnek orvosa lön és a hercegre, ki a reformációnak leg-hathatósbb terjesztője vala, erős befolyást gyakorol. Mátyr rögtön írt Radziwilhez, figyelmeztetvén Blandrata tévtanára. Radziwil sem az egyháztól különválni, sem orvosát elbocsátani nem akarván: 1561. Segowie Mártont Helvétországba küldötte megkísérteni a kiegyezkedést Blandrata és a reformátusok között. Bullinger úgy nyilatkozott, hogy noha dicső és kívánatos volna az egyesség, mindazáltal az igazságot azért áldozatul adni nem lehet; kivált ha sokkal fontosabb tárgy forog fenn, mint sem engedni lehetne. Blandrata ennek folytán a pinco-wi zsinaton 1561. öngazolására felhívatott. Egy vallástételt nyújtott be. A lengyelek ebben megnyugodtak; a helvétországiak épen nem. Sokáig tartott vitatkozások és versengések után elvégre Blandrata Radziwilt elhagyta, Erdélyországba visszatért, s mint egység hívő nyíltan fellépett.

Az olasz antitrinitáriusoknak Lengyelországban történt fellépésükből Stancaro alkalmat vett sajátos tantételeinek újból terjesztésére. A reformátorok nyilatkozatai ugyanis, melyeket Lismarini magával hozott, nézetein semmit nem változtattak. Előadta, hogy most jó szolgálatot teend az egyháznak, mennyiben a trinitas elleneit csak az ő Krisztusról szóló tanával lehet diadalmasan leküzdeni, a ki minden bizonynyal Isten, de közbenjáró csak emberi természeténél fogva volt. Az antitrinitáriusok viszont azon nézetben voltak, hogy Stancaro orthodox szempontból meg nem cáfolható; épen oly következtetés lévén közbenjáróról szólni azon állítás mellett, hogy Krisztus Isten és ember volt egyszersmind, mint Istenségét elismerve elfogadni, hogy csak ember volt. Közbenjáróul csak úgy gondolható, ha Istentől különbözik, az az, ha az atya nagyobb mint a fiú; és vele nem egy lényegileg. Lismanini ezen okoskodás megszáditette, s nagy buzgósággal nyilatkozott ezen felfogás mellett. E szerint egyik tévelygés a másiknak terjedését elősegítette. Ebből nagy zavar lett. A lengyel theológusok igen kellemetlen helyzetbe jutottak. Ugyanazért midőn Laszki halála felől értesítették a zürichieket egyszersmind Stancaro értelme feletti nyilatkozatra is felhívták, annál inkább, mert Stancaro vitatta, hogy Mártyr kommentáraiban vele több helyen egyet ért. Ez ügy legközelebből Mátyrt érdekelte: épen azért Mátyrnak kellett nyilatkoznia. 1560. maj. 17. kelt iratában nagy megindulással fejezven ki Laszki halála feletti mély fájdmát, Krisztusnak közbenjárói hivataláról ugyanazokat ismételte, miket Lismanini által elébb megküldött iratában fejtegetett. Végül erőlyesen tiltakozott az ellen, hogy neki Stancaroval egyező nézetei volnának. Ez úttal elégnék tartotta a tiltakozást.

Stancaro értesülvén ez irat felől, úgy bánt a zürichiekkel, mint bánt elébb Melanchthonnal. A zürichieket is eretnekeknek, ariánusoknak, eutikhiánusoknak nyilvánította, ugymint a kik most állítják a három személy különbözőségét; mintha azok nem ugyanazon természetűek volnának; majd összeolvasztják az istenséget és emberiséget Krisztusban, úgy hogy egyik a másikban feloszlik. Lengyelországban e miatt folyvást

hevesebb vita, folyvást nagyobb zavar lett. Az orthodoxsz predikátorok nem bírtak magokon segíteni. A lengyel nemeselek tehát megbízták Thretius Kristófot, újabb felvilágosítást kérni a zürichiectől. Mártyr ekkor terjedelmes iratot készített. Kifejtette elsőben az egyháznak a trinitas és a Krisztusban levő két természet feletti tanát, annál alaposabban kifejtendő közbenjárói hivatalát.

„Krisztus közbenjáró mindkét természeténél fogva. Ezen pontra vonatkozólag nem szükség kimutatni, hogy mint ember közbenjáró, mint ezt Stancao is megengedi; csak azt, hogy isteni természeténél fogva is az; vagy helyesebben: hogy a közbenjárói teendőknél a két természetet különválasztani nem lehet; mindegyik külön magába vétetvén a közbenjárói hivatalra nem levén alkalmazható; mert egyfelől az emberi, mint olyan, elégséges a végre nem lehetett; másfelől az isteni szenvedést és halált magára nem vállalhattott. Azon kérdésre pedig: közbenjáró volt-e Krisztus, mint a trinitás második személye, földi születése előtt? azt felelem: nem; mennyiben az atyával ugyanazon lényegű; de igen, mennyiben öröktől fogva elrendeltetett, hogy testté legyen a váltságot végrehajtandó. Minden bizonyynyal az emberi test nem volt egyesülve születése előtt az isteni természettel; de Isten végzése szerint az egyesülés előre elrendeltetett. Hogy nem lehet az isteni természetet kirekeszteni a közbenjáróban, kitetszik következőkből: az emberiségnek Istennel való kibékülésére nem volt elég, hogy Krisztus általában működjék, szenvedjen, meghaljon; az ő munkájának tökéletesnek kellett lenni, hogy Istennek tetszését megnyerje, ki azzal megelégedett lehessen; ámde ez csupán emberi természeténél fogva nem történhetett. Krisztusnak munkája csak az isteni természettel való egyesülés által lehet tökéletes. Továbbá Zsid. 10: 20. láthatni, hogy Krisztus teste volt az áldozat, és pedig olyan áldozat, mely által mi megszenteltettünk; ugye az áldozat a testre vonatkozik; a megszenteltetés pedig nem attól, hanem egyedül az emberrel összekötött isteni természettől származhatik: a közbenjárásra tehát mindkettő szükséges volt. Annál fogva Krisztus mindkét természeténél fogva közbenjáró, különben a gyümölcs elszakasztatik törzsökétől. Pál apostol szavait sem kell felednünk: 2 Kor. 5: 19. Isten vala Krisztusban, ki megbékéltette magát vala világot“.

Stancaro megengedte, hogy bizonyos tekintetben Krisztusnak isteni természete is közremunkált közbenjárói hivatalában; mennyiben az ember Krisztust szenvedései között támogatta és bátorította. Mártyr erre megjegyezte, hogy „itt nem közreműködő okról van szó, hanem Isten fiáról, ki emberré lett, és ezen összeköttetésben hajthatta végre a reá bízott munkát. Eretnekségre ezen tan nem vezet. A trinitáson csorbát nem ejt. Ebből sem az nem következik, hogy Krisztus mintegy második Isten az atya mellett; sem az, hogy az Istenség mint olyan halált szenvedett volna; sem végre az, hogy a Fiú az Atyának alárendeltetett. A lényegnek egysége megmarad. Krisztus mint ember szenvedett és meghalt; mint Isten, kibékeltetési munkájának a kellő tökélyt megadá.”

Miután még az egyházi atyáktól vett idézetekből kimutatta, hogy az orthodox tan a régi egyház tanával teljesen egyezik, hozzátette: „Kérdem már, hogy a közbenjáró feletti vita micsoda hasznót és épületet hozott az egyházra? Valóban az efféle szörszálhasogató motozások nélkül is igazi és őszinte hittel magunkhoz karolhatjuk Krisztust, mint valódi és tökéletes közbenjárónkat. Tagadhatatlan, vannak tárgyak, melyek a kíváncsiságot ingerlik, azonban csak akkor használnak, ha érintetlenül hagyatnak, vagy ha mintegy felhőn által szemléltetnek a nélkül, hogy az azokat környező homályt észélytelenül szétoszlatnók. Ha végletekig nyomozzuk s vitatkozunk felettük, és pedig elkeseredett szenvedélylyel, veszélyesek; építők legtávolabbról sem leendenek.”

Azonban ezzel a vitának vége nem szakadt. Stancaro folyvást hevesebb kifejezésekkel harcolt az orthodox nézetek ellen. Egy íratot bocsátott közre, s ebben Mátyr, Bullingert, Kálvint nem kevesebb mint hétféle eretnekséggel vádolja. A lengyel reformátusok, nehogy a külföld előtt azon gyanúba jöjjenek, mintha Stancaro eljárását osztanák: 1562. aug. 22. a pincowizsinaton egy vallástételt készítettek, melyet Lismanini is aláírt. Straszburgba, Zürichbe, Genfbe megküldötték. Helyeseltetett. Mátyr már nem felelhetett Stancaro vádjaira. Helyette Józsiás felelt. Kálvin szintén irt ellene erős cáfolatot. Azonban a vita még sokáig és nagy hévvel folyt Lengyelországban.

Németországban is ily meddő tárgy, t. i. az ubiquitás, azaz Krisztus valóságos testének mindenütt jelenvalósága feletti versengés emésztette a kedélyeket. Luthernek urvacsorai tanát ugyanis leganyagiásabb értelemben fogták fel némely tanítványai, ennek sovány kihajtása az ubiquitas.

Valóban nagy átok feküdt a mi hitrokonainkon a XVI. században, hogy minden tartalom nélkül való, üres formák feletti versengésekre vesztegették legnemesebb erejüket; olyan formák feletti versengésekre, melyekből sem hitre, sem tudományra csak egy cseppje is a tápláló nedvnek nem szívároghatott; sőt a melyek egyedül arra szolgáltak, hogy a köztök levő, már különben is nagygyá vált szakadási űr meglábolthatatlanná tétessék.

Ez történt az ubiquitás feletti versengéssel is. A lutheránusok és reformátusok közötti szakadás mélyebbé, gyógyíthatatlanná tétetett általa.

Hubert Languet helyesen jegyezte meg ennek kitörése után: „a kálvinista név gyűlöletesebb a németek előtt a kathólikusnál; mintha bizony rosszabb volna a Krisztusnak az urvacsorában jelenlétének módja felett egy értelemben nem lenni, a sákramentom hatálya és minden egyéb tanra nézve egyező értelemben lévén, mint az egész vallást, miként a pápaság tévé, elferdíteni. Csak egyetlen szikrája volna bár bennünk azon testvéri szeretetnek, melyet az Úr szívünkre kötött, azonnal és igen könnyen felhagyhatnánk ime szomorú viszálykodásokkal! Ámde az emberek azt szokták mondani, hogy az igazság szent érdeke mellett buzognak, midőn szenvedélyeiket követik. Büntetés az rajtunk bűneink miatt. És ha meg nem változtatjuk gondolkodásunkat, még súlyosabbak következnek reánk“.

Az ubiquitás feletti versengés Württembergből indult ki.

Brenz János, ama tartomány nagy tudományú reformátora, ki eddigelé Kálvinnal baráti viszonyban volt, hosszas fontolódás után felhíva érezte magát, hogy a reformátusok értelme ellen, melyből szerinte az urvacsorát egészen elferdítő következtetések erednek, erőlyesen fellépjen. Annál inkább, mert midőn 1559. a kálvinizmus kiszorította a szomszéd Pfalz-ból a lutheránizmust, hasonló veszélytől

féltette hazájának egyházát. A honnan midőn Kristóf herceg a stuttgárdi zsinattól vallástételt kívánt az urvaesora felett szerkesztetni, Brenz fellépett egy vallástétellel, mely a predikátorok által elfogadtatott. A lutheri tan ebben szélsőségig van hajtva. Brenz ugyanis azt állítja, hogy Krisztus teste és vére a sákramentomi egységnél fogva, szubstanciálisan jelen van az urvaesorában. Itt mindennek előtt a „substantia“ értelmezése födolog. Brenz, minden kétértelmű magyarázatot kikerülendő, mint előbb Timann, azon bibliai helyekre alapította a szubstanciális jelenlétet, melyekben Krisztusnak földről lett felemeltetése után isteni dicsőség tulajdoníttatik. Istennek jobbjára való ülésén azt értette, hogy Krisztus mindenekeket betölt Istenségével s mindennek között az Urnak emberi testét is. Krisztus nemcsak isteni, hanem emberi természeténél fogva is részese Isten méltóságának úgy, hogy a mindenüttjelenvalóság az emberi természetet kiegészítő testre is kiterjed; a felmagasztalt és mindeneket betöltő Krisztus egyesül a kenyér és bor szubstanciájával, annál fogva ezekben világos test és vér van, és ezek valósággal elfogadtatnak, tehát az istentelenek által is.

A württembergi vallástétel nagy figyelmet gerjesztett. A szigorú lutheránusok örömjajjal fogadták. Melancthon roszalta. Azonban a szelíd, békeszerető Melancthon nem érte meg a versengéseket, melyekre e vallástétel adott okot, s melyekbe az ő neve is kiméletlenül bevonatott. Halála ez időtájrán, 1560. apr. 19. esik. Értesülvén Mártyr nemeslelkű barátjának halála felől, ime levelet intézte veje, Peucer Gáspárhoz: „Mit irjak, nem tudom. Vigasztalni ohajtanálak; miután pedig vigasztalásra nekem is nagy szükségem van, fájdalommat semmivel sem enyhíthetem. Csak Isten ígéje marad számunkra; miről hiszem, hogy téged is felel. Minden egyéb, mi ezenkívül nyujtatnék nekünk, hiábavalóság. Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen az Urnak neve. Mi mélyen meghatva vagyunk ily nagy férfiú halála miatt. És méltán! Ki nem keseregne, látván az egyház szövétnekeit egymásután kialudni! Isten kegyelméből itt ugyan nyugalmat és békét élvezünk; de mélyen érezzük a külföldi egyházak szenvedéseit, elgondolva, mily sötétség ül még sok erőtlen lelkeken; és az igazság a különböző felekezetek mord fellegei

miatt mennyire elhomályosítottak?! Nagyon érezzük, hogy sok szövétnekre van szükségünk, melyek egyedül Istentől gyujtathatnak meg. A mi bűneink miatt oltatott el, kimondhatatlan kárára minden jó és tudomány barátinak oltatott el Filepné oly szelíden lobogott szövétneke, mely a tudomány és egyház javára jótékonyan világolt. Azonban a kegyes érzületű emberek méltó fájdalomra még csak elviselhető volna, ha versengő emberek nyugodni hagynák, ki Istenben már elnyugodott. De erre legkevesbbé gondolnak; mert nemcsak folyvást megtámadják rosz indulatú irataikkal, hanem nyiltan kárhoztatják. Remélem, hogy ítéletüket a jobb érzelműek nem helyeslik. Ti, kik hasonlóul üldöztettek azoktól; ti, kegyes érzületetek és tudományos műveltségtekhez képest nem fogjátok tűrni, hogy mesteretek és iskolátok tudománya gyaláztassék a nélkül, hogy védelmére keljeteek. Ha e tűz a mi házunkat is fenyegetné, tölünk telhetőleg védnök, hogy tovább ne terjedjen. Adjon Isten erőt a kiengesztelődésre azoknak, kik gyűlölik az igazságot“.

Mitől félt Mártyr utóbbi sorai folytán, nagyon hamar bekövetkezett. A versengés tüze Würtembergből a helvét-országiakra, legközelebbbről a zürichiekre szórattott. — Brenz ugyanis kiadta: *De personali unione duarum naturarum in Christo et ascensu Christi in coelum, accessione ejus ad patrem* című művét s ebben szemökre hányja azoknak, kik különösen lelkieknek kívánnak tekintetni, azaz a reformátusoknak, kik Krisztus testének csupán lelki ételét veszik fel, hogy sokkal érzékibb nézetben vannak mint az ubiquisták; a mennyiben a mennyről, mint bizonyos határok közé szorított helyről, érzéki felfogással bírnak, és ama régi Arisztóteles-féle tételt, hogy minden test egyszerre csak egy térben lehet, Krisztusra alkalmazzák, holott Krisztus teste feltámadása és mennybemenetele után megdicsőítettett; annál fogva anyagi, közönséges testtel többé semmi köze nincsen. Még ebben látszólag csekély eltérés van Brenz és Kálvin között; hanem abban tértek egészen egymástól, hogy Brenz szerint az emberi testtel, melyben a hús és csont azután is megmarad, az Istenséggel való egyesülésnél fogva mindeüttjelenvalóság közöltetik; és ennek szubstanciája az urvacsorában valósággal elfogadtatik; Kálvin szerint pe-

dig a megdicsőített Krisztus helyszerüleg nincs jelen a sákramentom jegyeiben.

Bullinger vasárnapi predikációiban fellépett Brenz ellen. Brenz cáfíráttal felelt. Bullinger viszonzóáfolattal lépett fel. Tovább hallgatni Mátyrnak sem lehetett. A zürichiek egyenes felhívására: „Dialogus de utraque in Christo natura“ című értekezéssel lépett sárámpóba. Mátyr lehető legnagyobb mérséklettel kívánt azon tudós férfiak érveire megfelelni, kik az ő nézetével ellenkezőleg értettek. Brenz neve ez értekezés folytán sehol sem említetik. Színét is kerülni ohajtván a személyes polémiának; John Jewel salisbury püspöknek ajánlotta párbeszéd formában szerkesztett értekezését, mintha nem is württembergi, hanem angolországi viszonyokra lett volna tekintettel. A párbeszéd Pantachus és Orothetes között történik, amaz ubiquistát, ez reformátust képviselvén. Pantachus szemökre hányja a reformátusoknak, hogy térbeli, geometriai dimenziót alkalmaznak mennyre és Krisztus testére. Orothetes viszont ócsárolja az ubiquistákat, mivel testnek tulajdonítanak mindenüttjelenvalóságot, s azt mondják róla, hogy minden helyre kiterjedhet. De egyik sem akarja a kölcsönösen tett szemrehányást elismerni: Pantachus a Krisztusban levő két természet egyesülésére hivatkozik. Orothetes: „ezen egyesülést mi is, orthodox hitűek, teljesen elismerjük; nem választjuk külön a két természetet, mint Nestorius; de nem is elegyítjük össze mint Eutyches. Krisztus egy személy. A két természet benne úgy egyesült, hogy saját tulajdonait mindegyik megtartotta. Nem szükség egyházi atyáktól idézett helyekkel vagy konciliumokkal bizonyítanunk; mintha ez előttünk ismert, vagy általunk már bevallott nem volna. A ti nézetetekből következik vagy az, hogy Krisztus isteni természete egészen bezáratott emberi természetébe, vagy az, hogy emberi természete olyan mértékben terjesztetett ki, mint az isteni, annyira, hogy az egyiknek ugyanazon tulajdonai vannak, mint a másiknak. Vagy pedig Krisztusból egy személy helyett kettőt csináltak. Szerintünk a két természet Krisztusban úgy egyesült, hogy sem külön nem választhatók, sem össze nem elegyíthetők. Krisztusnak emberisége Istensége nélkül nem lehet; a nélkül azonban, hogy ezt határai közé szorítaná, s mint

az Istenség mindeneket betöltene. Elég, hogy mint végtelen kíséri az emberiséget. Noha tehát Krisztus teste mennyben van és nincs a földön többé: mindazáltal az Isten fia, mennyiben az egyházban és mindenütt jelen van, emberi természetét soha le nem vetkezheti, úgy hogy ez vele ott, ahol van, a személynek egységében összekötve nem volna. Továbbá az ubiquisták azt hányják szerzőkre a reformátusoknak, hogy Krisztust valamely távollevő, a látható égen túl fekvő helyre teszik, úgy hogy a földön többé nem lehet, tehát az urvacsorában sincs jelen. Mártyr: „felejtitek, hogy Isten mindenhatóságát, melyre hívatkoztok, mi is segítségül vehetjük; mondhatnók, hogy Isten mindenhatóságánál fogva mi is részesülhetünk a távollevő dolgokban, tehát Krisztus testét és vérével valósággal, szubstanciáliter magunkhoz vehetjük. Ha meggyőződve vagytok a felől, hogy az isteni erő semmiféle fizikai lehetetlenség által nem korlátoztatik, miért nem akarjátok megengedni, hogy az egymástól helybeli távolságban eső tárgyak ugyanazon időben együtt lehetnének? Nem azért mondom, mintha ilyen nézetben volnék az isteni hatalom felől, hanem hogy kimutassam, mily gyalró a ti okoskodástok, midőn Isten mindenhatóságára akartok támaszkodni!! Egyébiránt inkább a lelki egységre figyelmeztetek titeket, melyben vannak az újjászülettek Krisztus testével és vérével; és a melynek hely vagy térbeli jelenlétre nincs szüksége. Noha Krisztus emberisége a látható égen felül trónol! mindazáltal életelevení egységben köthet össze magával minket. A hívek bár legtávolabbi helyeken lakjanak s messze térek által legyenek egymástól elválasztva, ugyanazon főnek tagjai, az ő húsából való csont. Ha semmi sem gátolja például, hogy az angolországi hitrokonok, francia és németországi társaikkal egységben legyenek, mi gátolhatna, hogy Krisztus emberiségével is egységben legyünk? Senki sem tagadhatja, hogy Krisztus erős lelki kapesok által van az egyházhoz s minden egyes hívekhez kötötve. A nap bár az ég üregében távol esik tőlünk: velünk van éltető sugáiraival; mennyivel inkább jelen van Krisztus övéi között, ki emberiség szerint is igazságnak napja, nem testi képen, hanem lelkiképen, kegyelmének és reánk árasztott javainak munkás ereje által. Hát több hasznatok van nektek a testi mint nekünk a lelki jelenlétben? Nem hihetem.

Ugyanazért folyvást azt tartom, hogy aligha bölcsen cselekesztek, oly szenvedélylyel védvén képtelen és hiábavaló tudománytokat “

Igen szép nyilatkozata fordul elő ez irat folytán Mártyrnak Lutherről, mely egészen más szellemről tanúskodik, mint a melylyel a lutheránusok, helvétországi hitrokonaikról nyilatkoztak: „Lutherben mi is Istennek legdicsőbb adományait üsmerjük fel; különösen pedig az erőnek lelkét az íge predikálásában. Soha nem szólok róla különben, mint legnagyobb tisztelettel. Azonban ugyanakkor Isten más férfiakat is támasztott, s kitűnő adományokkal felruházott. Annál fogva, midőn ezen hű bajnokoknak egy mással ellenkező nézeteik egybevettettek: a szentírás analogiája szerint kell azokat megítélnünk, miután mi emberi tekintélyre nem támaszkodunk.“ Igazi reformátori elv! Szabadjon e mellett néhány szavait megemlítenünk, melyekben értekezése végén, a lutheránusok türelmetlensége és hevéssége ellen panaszt emel: „Ti mindig azon voltatok, hogy minket elnyomjatok; lealázó neveket adtatok nekünk; eretnekeknek, rajongóknak, fanatikusoknak, sakramentáriusoknak neveztetek. Mi soha nem kárhoztattunk titeket. Sőt többször igyekeztünk egyesülni veletek. Ti mint valamely felemelt helyről ránk parancsolni akarjátok, hogy mit higyjünk. Ó adja Isten! urunk Jézus Krisztus által, hogy ne legyen többé meghasonlás az ő egyházában, és hogy mindnyájan ugyanazon lélekben egyek legyünk. De félek, hogy bűneink miatt a béke még a mi időnkben be nem következik!“ 300 év mult el már az óta... és a béke maiglan sem állott helyre közöttünk... maiglan is ugyanazon akadályok állanak útjában. Az önhit-ség, a gyarló értelem, maiglan is formákba szorítja a hit tárgyait; és az önző szenvedély, mint feltétlenül tökéletes igazságot védi, mit egyoldalúlag felfogott.

Az ubiquitas feletti sajnos versengés még soká folyt a lutheránusok, helvétországiak s a pfalziak között. A reformátusok az egész versengés alatt nyugodt mérsékletet tüntettek fel. Fájdalom! az ubiquisták legkevésbé sem akarták magokat így kitüntetni. Hesshus a legaljasabb rágalmakat, melyeket valaha kigondoltak a kathólikusok, határtalanul szórta Kálvinra és Bézára; Brenz pedig efféle nyilatkozatra is engedte magát ragad-

tatni: „az ördög nem kevesebbet akar a kalvinizmus-sal az egyházba becsempészni, mint pogányságot, tal-mudizmust, mahometizmust.“

Mártyr még be sem végezhetette Brenz elleni dialo-gusát, midőn újabb küzdter nyílt meg előtte, Franciaország-ba, a poissy szóvitára meghívatván.

A francia udvar ugyanis, miután az ország rendei egybegyűlve voltak, ez alkalmat némi nemzeti zsinat tartá-sára kívánta felhasználni, azon ürügy alatt, hogy a tri-denti közönséges konciliumra előkészületek tétessenek. Ebben a püspökök nyilatkozandók lennének az egyházjavítás felett, mert Franciaország a fenforgó vi-tályok miatt a tridenti gyűlésnek e tárgyban teendő hatá-rozatait be nem várhatja. Helyéül Poissy választatott. Jul. 28. tehát a prelátusok Poissyba gyűltek. Az udvar Saint-Germainben tartózkodott.

Ugyanekkor Kristóf würtembergi herceg ajánlatára jónak látta az udvar, hogy szóvitára a protestánsok is meghívassanak. A birodalmi tanács és parlament beleegyezett. A Sorbonne tiltakozott. De az udvar azt tekintetbe nem vévén, királyi nyiltparancsban szabad me-net mellett meghívja a francia alattvalókat, kik a szóvitá-ban résztvenni akarnak. Feltűnő, hogy a prelátusok épen nem, csak a pápai legátus, a spanyol követ és a Sorbon-ne tiltakoztak ez intézkedés ellen. A lotharingiai bibornok azzal nyugtatta meg az itt ott felmerült aggodalmakat, hogy „elbánik majd az eretnekekkel; az egyházi atyáktól elégséges érv levén kezei között, hogy azok számára teljes vereséget készítsen.“

Azonban a bibornok másnemű érvekről is gondosko-dott. Miután ugyanis az udvar, tovább fűzvéen Kristóf herceg ajánlatát, abban állapodott meg, hogy a szóvitára külföldi protestánsok is meghívassanak: Baudonin Ferenc ügynökét küldötte Németországba azon titkos útasítással, hogy a lutheránus fejedelmeknél a szóvita el-len működjk; vagy olyan theológusok küldetését eszkö-zölje, kik Poissyban a francia protestántizmus elvetésére a katolikusokkal közreműködjenek. Meghi-úsult ugyan a terv, de nem a bibornokon mult, se nem a szigorú lutheránusokon.

A helvétországi theológusok között Bézára és Már-

tyrra esett az anyakirályné Medici Katalin és a navarrai király Antal választása.

Pradelles Helvétországba küldetett a navarrai király, Condé herceg, Coligny tengernagy és a párizsi evang. gyülekezet leveleivel Béza meghívása végett. Megbízataa volt Mártyr is meghívni, de meghívó levél hozzá nem küldetett. Pradelles tehát Zürichbe is elment, sőt vele együtt ment Béza is, vivén magával a genfi tanács levelét a zürichiekhez, élő szóval is kérvén és sürgetvén Mártyrnak Poissyba bocsáttatását. Bullinger ellenzette. A zürichiek nem hittek a francia udvarnak. De különben is vallásos értekezletről már hallani sem akartak. Azonban mindenfelől sürgető felhívások tétettek. Mártyrban is forró ohajtás gerjedt fel, miután már délen és északon szolgált az Úrnak, hirdetvén az evangyéliomot, Franciaországban is hathatós bizonyosságát tanúsíthatni az Ur és magasztos ügye iránti hűségének. A tanácshoz folyamodott. A tanács jul. 30. kelt határozata folytán csak azon esetre nyilvánította beleegyezését Mártyr elútazásába, „ha a francia korona által számára szabad menet és elégséges kísérők adatnak, hogy oda és vissza biztos őrizet alatt utazhassék azokkal együtt, kik a tanács által Mártyr mellé rendeltetnek.“ Pradelles Zürichbe érkezvén azonnal jelentést tett az udvarnál, hogy Zürichben írásbeli meghívásra várnak. Ennélfogva Mártyr a navarrai királynak a zürichi tanácshoz intézett levelében meghívatott. Coignet francia követ útján pedig IX. Károly és Medici Katalintól Mártyr és kísérői számára védlevél küldetett.

De a tanács mindemellett sem tudott határozni. Kétkedett a francia udvar jó akaratában. Ez úttal ugyan alaptalanúl; azonban a közelebbi évek eseményeiben csakugyan elég okot találhatott kétkedésre s aggodalomra. A védlevél kelte, homályos pecsétje gyanús volt előtte. Az útazás veszélyei szintén sok aggodalomra adtak neki okot. Ide járult az a felőli meggyőződés, hogy eredményre ugy sem számíthatni. A predikátorokhoz fordult. A predikátorok nem láttak többé aggodalomra okot, miután a védlevél Coignettól küldetett, ki nagy tiszteletben állott a helvétországi protestánsok előtt. Mártyr is írásbeli nyilatkozattal járult a tanácshoz, előadván: „ha nem engedek a felhívás-

nak, azon feltevésre adok okot, mintha elmulasztani akar-nám, mi Isten dicsőségének keresésére szolgál; és mintha életemet előbb tenném, mint Krisztus ügyét, ki halálra adta magát érettem; ezen gyalázatot soha le nem moshatnám; lelkiismeretem mindig vádolna engem; rólam többé senki semmit nem tartana. A város becsülete és a szorongatott francia hitrokonok iránti szeretet egyaránt követelik, hogy elútazásom engedélyeztessék.“ Hosszas vitatkozás után el-végre a tanács beleegyezett. Nagyobb biztosság végett azonban Coignethez, ki szintén az udvarhoz menendő volt, kérés intéztetett, hogy szabad legyen Mártyrnak és társainak kíséretében utazhatni. Coignet e kérést ö-römmel teljesítette.

Megindult tehát Mártyr 1561. aug. 26. Santeren-ziano és Stuckival Zürichből a tanács által számá-ra rendelt lovakon, s Coignet kíséretével szept. 9. Pá-rizsba megérkezett. Pradelles tüstént Saint-Germain-be ment az udvarhoz Mártyr megérkezése felől jelentést teendő. Másnap Mártyr az udvarhoz hívatott.

Béza már aug. 23. volt az udvarnál, szept. 9. pedig részt vett az első ülésben. Az ülés Poissyban a nőzárdá éttermében tartatott. Béza-n kívül a legjelesebb francia predikátorok voltak jelen. Az ülést L. Hospital Mihály korlátnok nyitotta meg az udvar jelenlétében, ünnepélyes beszéddel előadván, hogy a király ohajtása megkísérteni a protestánsok kibékítését az egyházzal; ha nem sikerülne is az ohajtott cél, legalább a protestánsok nem mondhatand-ják, hogy kihallgatatlanul kárhoztatnak. Utána Béza lé-pett fel. Forró hálát nyilvánítván elsőben Istenhez emelt könyörgésében a protestánsok iránt mutatott nagy kegyel-méért, minélfogva hitökről szabadon és nyíltan vallást tehetnek, erőteljes beszédet tartott előbb a királyhoz, majd a prelátusokhoz fordulva. Visszaütasította a reformáció ellen emelt vádakát; úgy állította fel a reformátusok értel-mének főbb pontjait, mint az igaz keresztyén egyház val-lástételét. Előadása, különösen az urvacsora felett tartott beszéde, a prelátusok között nagy megindulást okozott.

Nagy remények köttettek mind Franciaországban, mind külföldön a poissyi összejövetelhez. A francia protestánsok bizonyosnak tartották a jó ügy diadalát. Külföldön sok jót vártak az összejöveteltől. Mert Medici

Katalin nagy kívánsággal ohajtotta Mártýrt látni; mint atyját tiszteli, a vallásos ügyekben tanácsát követendi.... kik efféle reményeket tápláltak keblökben, az első gyűlés alatt azonnal megghiúsultaknak tekinthették azokat.

Szept. 10. Mártýr a kiadott rendelet szerint Saint-Germainbe az udvarhoz lovagolt. Conde hercegnőnél bemutatattatott. A navarrai király, Coligny neje s Conde is jelen voltak. Conde azonnal szóba hozta Bézának közelebb tartott beszédét s aggodalmát fejezte ki a miatt, hogy ürügyül használtatik az a prelátusok által a gyűlés félbeszakasztására; a prelátusok ugyanis elhatározták válástételt nyújtani a királyhoz, melynek előbeszédében Bézát megcáfolni s kimondani akarják, hogy a protestánsok határozott fellépésök mellett a velök való egyezkedésről szó sem lehet. Hozzá tette azonban, hogy a király ezt meg nem engedi. Mártýr nagyon jól tudta, hogy a püspököktől keveset várhatni. Minden reményét abban helyezte, hogy a királynét legalább türelemre hangolja a protestánsok iránt.

Szept. 12. vezettetett a királyné elé. Előadta, hogy parancsára nagy örömmel jelent meg jó eredményt remélvén az összejöveteltől. Az Úr adta e gondolatot a királynénak, s választotta az egyház békéjének helyreállító eszközeül. Biztosította ő felségét saját és a zürichi tanács jóakarata felől, mint a mely őt nem bocsátotta volna el, ha ő felségének és a vallásnak jó szolgálatot tenni nem kívánt volna. Intette a megkezdett munkabani kitartásra, melyből nemesak Franciaországra, hanem az összes keresztyénségre nagy haszon hárúland; akadályok és nehézségek állanak ugyan előreláthatólag útjában, de Istentől gyámolíttatni fog, mint mindig gyámolítottak, kik az ő munkájában voltak foglalatosok: a tant és sakramentomokat eredeti tisztaságukra visszavinni. Isten azt fejedelmek nélkül is eszközölheti; de fölhasználni kívánja magas állásukat; vajha teljesítenék hivatásukat! A királyné ritkán hallott ily beszédet. Azonban nyájasan adott reá feleletet, „én is ohajtom, hogy az igazság elismerésre jusson; épen azért hívtam össze a gyűlést. Csak egy tanácsot kérek tőled: miképen lehetne a békét helyreállítani az ellenfél rövidsége vagy sérelme nélkül?“ — Ez nagy kérdés volt! Mártýr: kétlem, hogy ily eszköz lehetne; egyéb-iránt, ennek megkisértése esetében nem sokat várok az

ellenfél jó akaratától. Katalin meglepetve volt, s csak azon észrevételt nyilvánította: hogy szeliden kell velük bánni. Mátyr: igen is, de kikötvé, hogy az igazság sérelmével semmi se történjék. Katalin sajnálkozását fejezte ki, hogy Franciaországban annyi versengés és gyűlölség uralkodik a vallásos tárgyak miatt. Mátyr: nem lehet csodálni, miután Krisztus előre megmondotta: nem jöttem hogy békességet hozzak a földre, hanem hogy fegyvert; ha védeni akarja az igaz valást, a protestánsoknál hívebb alattvalókat nem talál. Katalin: kétlem; a hugonották nyúltak először fegyverhez. Mátyr: határozza el felséged, és kövesse őszintén az igazság ösvényét, Isten békével fogja megáldani. Katalin: ha nem hiszed, hogy az egyház reformáltathatnék a prelátusok által, mit tanácsolsz a nehézségek megoldására nézve? Mátyr: adjon felséged vallásszabadságot a protestánsoknak; az igazság majd magától kiderül, s szóvitákra nem lesz többé szükség. Katalin kitérőleg felelt, nem idegen a vallásszabadságtól, de ennek behozatalához a prelátusok beleegyezése kívántatik; analfogva oda működjék hitsorsosai között, hogy bármi egység jöhessen létre; bízik benne, mert tekintélylyel és tudománnyal mindenek felett áll. Mátyr erre előadta, hogy tőle nem sokat várhat; mindazáltal részéről minden lehetőt megtesz, a mennyiben Isten igéje engedi. A királyné félbeszakasztotta ezen tárgy feletti beszédét . . . az augszburgi konfesszióra tért által, tudni akarván Mátyrnak e feletti nézetét. Mátyr: nekem úgy tetszik, hogy Isten igéje elégséges, minden meglévén benne, mi az üdvre tartozik. Egyébiránt nem hiszem, hogy az augszburgi konfesszió, mely Rómában mint eretnekség kárhoztatik, a prelátusok által elfogadtatnék egységi alapúl.

Ezen párbeszéd alatt a korlátnok távolabb állott a teremben. Katalin felhívta Mátyrt, hogy L. Hospitállal is szóljon e tárgy felől. Mátyr ismételte, hogy a prelátusoktól az egyház reformációját illetőleg keveset várhatni; miután azok birtokukról s befolyásukról nem hajlandók lemondani. L. Hospitál megengedte, s egyszerre az augszburgi konfesszióhozta szóba. Mátyr épen kifejtendő volt e feletti nézeteit, midőn a

navarrai király a terembe lép. Mártyr üdvözölte a zürichiek nevében is. A király szintén az augszburgi konfessziót hozta fel, dicsérvén s ajánlván Mártyrnak. De észrevévén, hogy Mártyr e tárgyra nézve nem épen azon nézetben van, beszédét félbeszakasztotta.

Ez volt azon találkozás, melyre Franciaországban és külföldön annyi reményt építettek. Mártyr igen jól tudta, hogy erre minél kevesebbet lehetne építeni. „A királyné, írja Bullingernek, nagy reményt látszik bennem helyezni. Adja Isten, hogy ne csalatkozzék. Mert az egyházat csak a prelátusok beleegyezésével akarja reformálni: mi soha nem történt eddigelé, most sem fog történni. A navarrai király humánitással bánt velem; de megvallva az igazat, nem viseltetik igaz érdekekkel a vallás iránt. Misét hallgat.“ Igen feltűnt Mártyr előtt a sok kérdés is, mely hozzá az augszburgi konfessziót illetőleg intéztetett. Nem tudta, hogy a nyár folytán Kristóf hercegnek küvete jelent meg a navarrai királynál egy irattal, melyben a lutheri nézet magasztaltatik a reformátusoké felett, s az augszburgi konfesszió figyelmébe hathatósan ajánltatik; azt sem tudva, hogy Katalin előtt így nyilatkozott a lotharingiai bíbornok az urvacsorára nézve: „mi engem illet, védhetném ugyan a transzszubstanciációt, de azt hiszem, jobban tennék a theológusok, ha azt nem is érintenék; nem kellene a miatt meghasonlásnak lenni az egyházban.“ Egyszersmind kétértelmű szavakban dicsérőleg nyilatkozott a németek értelme felett, mint a melynek alapján egyességre legkönnyebben eljutni lehetne.

Szept. 16. Poissyban újabb ülés volt tartandó. Ez úttal Mártyr is résztvenni kívánt a szóvitában. A prelátusok értesülvén e felől, ellenzették; mert a királyi nyiltparancs, melyben a reformátusok meghívtak, csak franciákról szól; Mártyr pedig idegen. Katalin ez ellenzést figyelembe sem veendőnek nyilvánította. Mártyr tehát Conde titkára kíséretében megjelent. „Belépván a terembe, írja Bullingernek, sok bíbornokot és püspököt láttam nagy körben ülni, hátok megett állani papokat, szerzeteseket s a Sorbonne doktorait. Miután a király és királyné még nem érkezett meg, egy szegletbe vonultam bevárandó tisztársaimat, mert nem tudtam, hol

van számunkra hely jelölve. Chatillon bibornok és két püspök hozzám lépett. A bibornok kérdezte, én vagyok-e doktor Mártyr? s erre barátságosan üdvözölt, ajánlotta szolgálatát s biztosított, hogy megérkezésem minden nemesen gondolkodó előtt igen kívánatos. A két püspök kért, hogy követnék el mindent, a vitályok megszüntetése és a béke érdekében. Én köszönetem kifejezése mellett nyilvánítottam, hogy a béke művének kieszközlésére kész vagyok, mennyiben Isten ígéje s az evangéliumi igazság engedi. E pillanatban lépett be a lotharingiai bibornok. Utána jöttek a király, a királyné és a hercegek. Utoljára jöttek az én tisztársaim, kikhez azonnal csatlakoztam. A bibornokoknak és püspököknek ülő helyük volt. Nekünk állanunk kellett a prelátusok által formált körön kívül. Következő gyűlésen ülő helyük volt a reformátusoknak is. Azonban Laynez Jézsuíta, „az orthodox bölcseségen“ elkövetett ime gyalázzaton felfortyanva kivitte, hogy a reformátusoktól az ülőhelyek ismét elvétettek.

A gyűlést, terjedelmes beszéddel, a lotharingiai bibornok nyitotta meg. Szólván elébb az alattvalóknak a király, a királynak az egyház iránti köteleikről, így folytatá: Nyolc napja már felség! hogy kiadott parancsára bizonyos számú egyének hivattak össze, kik a mi legbensőbb fájdalomunkra több idő óta elszakadtak tőlünk. Más vallástételt követnek. Nem akarják magokat a mi rendszabályainknak alávetni. Nyilatkozataik folytán úgy értesítettünk, hogy taníttatni, utasíttatni ohajtanának, hogy legyen mivel hazájukba, házukba, atyáik gyülekezetébe visszatérniük. Ha eljutni akarnak az ismerethez, elfogadtatnak, és mint gyermekek szívesen köszöntetnek. Mi nem akarunk szemrehányást tenni, sőt szánakozunk erőtlenségükön; nem akarjuk elvetni, sőt visszahívjuk; nem akarjuk elszakasztani tőlünk, sőt velünk újra egyesíteni, hogy mindnyájan egy szájjal adjunk Istennek, a mi urunk Jézus Krisztus atyjának, dicsőséget. Azt feleljük tehát szeretet és szelídség lelkével nekik, hogy igen örvendünk a minden keresztyének közönséges hitformájának cikkelyei felett tett vallástételükön; és szívünkől kívánjuk, hogy valamint a szavakban egyeznek velünk: épen úgy azok értelmében és magyarázatában is egyetértsenek. De ugy

hiszszük, hogy tényleg nem értenek egyet velünk azon értelmezést tekintve, melynél fogva a kath. egyházat választottak gyülekezetének nevezték. E mellett több pontot érintettek, melyek mind eltérnek a kath. egyháznak azokra vonatkozó hitétől és tanításaitól; oly nagy ezeknek száma, hogy miután a mi hivatalunkhoz nem illik azokról csak felületesen szólni, s értelmünket azok megcáfолása nélkül hagyni: minden egyes pont egy napi ülést, következésképp az egész egy hónapot venne igénybe. Ez oknál fogva ezennel csak két pontra szorítkozom.“ E két pont: az egyház tekintélye és az urvacsora volt. Mind kettőt terjedelmesen tárgyalta. Az egyház tekintélyéről kath. értelemben szólott. Az urvacsorát fejtegetvén a misét nem is érintette; hanem a lutheri felfogáshoz látszott beszédében hajlani, az augszburgi konfessziót dicsérettel kiemelvén. Végül előadta, hogy a prelátusok elhatározva vannak az egyházzal való soha egy hajszálnyiira is el nem térni, sőt annak fentartására életüket is feláldozni.

Béza felelni akart, de értésére adatott, hogy e végre majd később bizonyos nap fog határoztatni. — A gyűlés eloszlott.

A bibornok beszéde különböző hatást tett. Rá mus Pétert, akkor még kath. bölcslőt, ime tárgyak feletti mélyebb vizsgálódásra, s elvégre is a reformáció melletti határozásra birta. A reformátusok megannyi erős fulánkot láttak a bibornok szavaiban. Az ő beszéde nem volt alkalmas engedékenységre bírni azon férfiakat, kik nem azért jöttek Poissyba, hogy a bibornoktól utasítást vagy tudományt vegyenek; még kevésbbé, hogy gúnyos és lealázó szavakkal illettessenek; hanem azért, hogy hitükről vallást tegyenek, s azt tőlök telhetőleg védelmezzék. Méltó boszankodással töltötte el őket az a szemfényvesztő játék is, melyet a bibornok űzött az augszburgi konfesszióval. Könnyű volt a bibornok fortélyát belátniok. Ha alá nem írják az augszburgi konfessziót, még gyűlöletesebbé teszik magokat a német fejedelmek előtt, kiknek teológusai megérkezendők voltak; ha aláírják: a helvétországiakkal jönnek ellenkezésbe, s a református egyházban szakadást támasztanak. Ez az oka, miért a bibornok annyit beszélt az augszburgi konfesszióról;

Annál inkább, mert ez által bizonyosan megzavarhatni hitte a tárgyalások folyamát, s megghusíthatni minden eredményt.

A protestans főemberek Conde, Coligny nem bírták felfogni a bibornok tervét. Magasztalták a mérsékletet, melylyel beszélt; különösen bámúlták, hogy a transzsubstanciációt nem is érintette. Ugyanazért felhívták Bézát és Mártýrt, hogy a bibornok beszédéről szigoruan ne ítéljenek, különben a tárgyalásokat fogják félbeszakasztatni. Különösen intették Mártýrt, ki más napra a királynéhoz volt hivatalos, hogy a bibornok beszédéről kiméletesen nyilatkozzék. Mártýr megígérte, hogy a királyné előtt nyugodtan, de egészen Isten ígéje szerint fog róla szólni.

Szept. 17. megjelent Mártýr a királyné előtt. Katalin első kérdése volt: mit tartotok a bibornok beszédéről? Mártýr előadta, hogy a mennyire franciául ért, igen ékes beszédnek látszott; és noha jöttek elő benne kifejezések, melyeknek lehetetlen volt a protestánsokra igen kellemetlen hatást nem gyakorolniok, mindazáltal legalább nyílt kárhooztatást nem hallott. Sok jót és igazat is mondott a bibornok, mit a protestánsok szintén állítanak; például, hogy jó és rosz vegyesen van az egyházban; hogy a felsőségnek engedni kell. Egyébiránt mit a lelkési hivatalról és az urvaosoráról mondott, nem helyeselhetni, noha beszéde folytán lágyabb és jobb értelmet adott szavainak. „A királyné nem folytatta tovább, hanem újra tanácsát kérte Mártýrnak az egyházi béke helyreállíthatása érdekében. Mártýr ismételte a lelki isméret szabadságát. „Ha egyetértés nincs Krisznak az urvaosorábani jelenlétére nézve, tétessék közzé egy irat, mely mindegyik félnek megengedje azt hinni és tanítani, mit a szentirással leginkább egyezőnek tart; e mellett egyik se szaggassa szét a testvériség köteleit, se eretnekeknek egymást ne csúfolják. Ha azt kívánja az igazság, hogy a kathólikusoknak vallásszabadságuk megmaradjon, ugyanazt kívánja a protestánsokra nézve is. A prelátusok ellenszegülése leginkább a miatti félelmükből ered, hogy a reformáció győzedelme méltóságukba és gazdagságukba kerül. Ugyanazért méltán kétségbe vonhatni, hogy önmagokat reformálják; sőt bizonyos, hogy min-

dent szilárdul megtartanak, s változtatást épen nem akarnak. Ez okból szükséges volna az egyház állapotát szorosán megvizsgáltatni: részrehajlás nélküli férfiak minden bizonynyal sok hiányt fognának felfedezni.“ A királyné megjegyezte, hogy egészen rajta lesz, miszerint ily vizsgálat elrendeltessék, s Mátyrzt azon régi nótával bocsátotta el, hogy a protestánsok ellenfeleikkel szelíden bánjanak. Béza is volt a királyné előtt; ugyanez köttetett szívére Bézának.

Szept. 19. vonult be nagy pompával Saint-Germainbe, Estei Hyppolit ferrarai püspök, mint pápai követ. Küldetése volt minden változtatást ellenzeni, mi nem Rómából jön. Ez által a gallikán egyház alapelvei megtámadva voltak. A honnan a püspök követi minőségben az ülésekben fel nem léphetett, általában mint olyan is csak hosszas vitatkozás után ismertetett el. Ez alkalomból Coligny indítványba hozta a királyné előtt: mindkét részről tudós férfiakat választani és bizottmányilag tárgyaltatni az urvacsora feletti egyességet. Elfogadtatott; de kivitele későbbre maradt.

Szept. 24. ülés volt. Béza nyitotta meg a bibornok közelebbi beszédét cáfolván. Erre heves vita keletkezett, különösen a biblia és a konciliumpok tekintélye felett. Végre az urvacsora is szóba jött. A bibornok eddigi mérsekletével felhagyva egyenesen kimondotta, hogy a protestánsokkal többé szóba sem áll, míg azt nem látja, hogy nézetök az övével egyezik. Intette őket a németekkel való egyességre s kihúzáván zsebéből az 1559. württembergi konfessziót, határozott nyilatkozatra hívta fel a predikátorokat: készek-e aláírni? Béza: hát ti elfogadjátok-e minden pontjában a német konfessziót? ha nem: miért kívánjátok tőlünk, mit magatok elvettek?! A bibornok észrevén, hogy fortélyá fölfedeztetett, nagy indulattal rivalt Bézára: „én nem törődöm a többi pontokkal; csak a Krisztus testének és vérének jelenlétéről szóló pontot helyeslem.“ Béza attól tartván, hogy a hercegek, általában kik nem theológusok, azon tévérteltemre jöhetnek, mint-ha az urvacsorára nézve lutheránusok és kathólikusok egyetértének, és az eretnekség sulya csak a reformátusokra esik: kifejtette a különbséget a lutheri nézet és a transszubstanciáció között. A bibornok közbevágott, hogy általában

nem fogadja el Luther értelmét, hanem csak Krisztusnak valóságos jelenlétét. Ha ebben egyet nem értenek vele, a tárgyalástól visszavonúl. Ily zaklatások a protestánsokra, sőt a királynéra nézve is igen meglepők voltak. Az ülés eloszlott. A predikátoroknak idő engedtetett magok közötti tanácskozássra: elfogadják-e a bíbornok nézeteit, közelebbi gyűlésen ez iránt egyszerűen és határozottan nyilatkozzandók lesznek.

Most már világos lőn a bíbornok célja Conde és Coligny előtt is. Mindamellet arra birták Bézát és Mátyrt, hogy az urvacsorát vitatárgyává ne tegyék, színét is távolítandók magoktól, hogy a tárgyalások zavarására, vagy éppen félbeszakasztására protestánsok adtak volna okot. Hanem egyedül a fenforgó hiányok és visszaélések földerítésére szorítkozzanak; ez lévén egyetlen eszköz az ellenfélt reformokra kényszeríteni. De a protestánsok elkedvetlenedve a prelátusok közelebbi határozata miatt, Bézával protestációt tettek fel erőszakos eljárásuk ellen. Egyszermind Mátyrt felhívták, közvetlenül részt venni a szóvitában. Eddigelé ugyanis, nem bírván a francia nyelvet annyira, hogy vitatkozásba ereszkedjék, nem tett egyebet, csak Bézának némely helytelenül ejtett kifejezéseit javította, és támogatta a vitatkozások folytán. Engedélyt kért a királynétól, hogy szabad legyen az olasz nyelvet használnia. Az engedély megadatott.

Szept. 26. felolvasta Béza az általa felvett protestációt. Nagy figyelmet gerjesztett. Azonban egy ige sem adatott reá feleletül. Csak a bíbornok említett egy két szót a püspököknek a király általi kineveztetésére vonatkozólag, s rögtön az urvacsorát vette fel. Ez úttal Mátyr felelt olaszúl. Beszéde kezdetén védte a protestánsok értelmét a lelkési hivatalról „mi ezen hivatalt eredeti tisztaságában helyreállítottuk; mert az igaz tudomány hirdetésére, a sákramentumok helyesen kiszolgáltatására, a kegyes élet példányszerű gyakorlására visszavittük. Ez a három elég a keresztyén hivatal érvényességére, ha nem járúl is hozzá a püspökök kezének fejretétele. Ezt különben mi nem vettük el, ha magok a püspökök megadták volna nekünk. Egyébiránt az általunk vallott tudomány mellett soha sem is adhatták volna meg; de a kéznek fejretételével összekötött sok tévelygések miatt elfogadnunk sem lehetett vol-

na.“ Bibliából idézett helyekkel kimutatja, hogy a szóban forgó rendtartás nem is szükséges feltétlenül. Voltak idők, mikor az Ur rendkívüli úton állította elő szolgálait, ez az eset jelenleg is, az egyháznak megromlott állapotában. Ezután tért által a püspökök kinevezésére.... a bibornok közbeszó-
lott: a protestánsok vétenek a királyi felség ellen, meny-
nyiben a püspököket, ha nem a nép által választattak, tör-
vénytelenül beállítottaknak tekintik. Mártyr: nem poli-
tikai rendszert tárgyalni jöttünk ide; noha a történelemből
tudjuk, hogy az elsőbb századokban, sőt azon időkben is,
mikor az uralkodók keresztyének voltak, a nép által vá-
lasztattak a püspökök. Utóljára az urvacsorai tant fejteget-
te. Bibliában és az egyházi atyákban való rendkívüli jár-
tassággal a legtalálóbbr és döntőbb érveket és példákat idéz-
te a bibornok amaz állítása ellen, hogy valamint minden
helyei a bibliának, úgy a szereztetési szavak is betű szerinti
értelemben veendőek, és Krisztus testének és vérének va-
lóságos és testiképen való jelentételére viendőek. A bibornok
ujra közbeszólt. Zavarba jött az ellene hatalmas érvekkel
harcoló bajnok előtt. Azonban semmit sem tudván ellene
felhozni, csak az olasz nyelv ellen tett kifogást, melyen
Mártyr beszélt: „nem értelek; nem az én nyelvemen be-
szélsz. Mártyr előadta, hogy a királyné akaratjából hasz-
nálja az olasz nyelvet; egyébiránt hozzátette, mindegy,
akár olaszul akár latinul szóljon. A bibornok ismételte,
hogy olyan emberrel szeretne vitatkozni, ki az ő nyelvén
beszél; és miután Mártyr előadásából néhány pontot a
felszínen megérintett, megengedte, hogy jönek elő a bibli-
ában trópusi kifejezések, csakhogy szerinte azoknak vilá-
gosoknak kellene lenniök. Erre hosszas vita keletkezett
az egyházi atyáknak a szereztetési szavakra vonatkozó ér-
telmeük felett; ekkor lépett fel D. Espence: magasztalta
Mártyr tudományos készültségét, „senki, a mi időkben
a sákramentomokról annyi elmeéllel nem irt, mint Már-
tyr,“ csak a „substantia“ használatát nem tartotta a refor-
mátusok tanához illőnek, miután testiképen való jelen létel-
ről tudni sem akarnak. Mártyr szót emelt kifejtendő a
„substantia“ értelmét.... de hasztalan.... az indulatok ne-
ki hevültek... Laynez jézsuíta generál állott fel. Nagy
haragra lobbánva a miatt, hogy protestánsokkal szóba eresz-
kednek, olasz nyelven tartott hosszú beszédében kigyóknak,

rókáknak nevezte a protestánsokat, kiket annálfogva kerülni s minden lehető módon kiirtani kell. A királynéhez fordulva előadta, hogy efféle dolgok feletti intézkedés nem őt, hanem a pápát illeti; nincs joga ily fontos tárgyakat épen most, mikor a tridenti nagy koncilium összeül, privát koncilium elé vinni. Az eretnekeket a koncilium elé kell útasítani, ha tudni akarják, mit kell tenniök, hogy az egyházzal kibékíttessenek. Ezután az urvacsorára tért által megcáfolandó Mátyr-t, kivel úgy bánt, mint megszökött szerzetessel, megvetőleg fráternek címezvén. Végre intette a királynét az igaz római hit védelmére. Erre igen zajos vita támadt Béza és Laynez között. A püspököket is sértette a spanyol gőg, melylyel Laynez a pápa egyeduralmát vitatta. Az egész gyűlés zajosan emelkedett fel helyéről s eloszlott.

Belátván a királyné, hogy a gyűlés még eddig csak a zavart nevelte a helyett, hogy kibékítő lépéseket tett volna, felfogta Coligny indítványát s magához hívatván D'Espencet a Sorbonne doktorát, és Montluc velenci püspököt, elejükbe adta, hogy őt kath. és ugyannyi protestáns tagból álló bizottmány által egyességi formát kíván készíttetni az urvacsorai tanra nézve, mely a prelátusok elébe leszen terjesztendő. Ugyanazért melléjük Duval Péter püspök, Boutellier Lajos a Sorbonne doktora, Salignac János apát mind szabad elvű s a reformáció iránti hajlamaikról ösmeretes férfiak, a reformátusok közül pedig Béza, Des Gallars Miklós, Mátyr, Marlorat és De l'Espine neveztettek ki a bizottmány tagjaiúl. A munkának hova hamarább meg kelle kezdetnie. Annálfogva már szept 29. összeült a bizottmány. A kathólikus tagok felkérték a reformátusokat formulát szerkeszteni, mely Krisztusnak testiképen való jelenlételét elfogadhatóvá tegye. Mátyr: „részemről nyilvánítom, hogy Krisztus teste valósággal és szubstanciáliter sehol nincs, hanem csak a mennyben: mindamellet, nem tagadom, hogy az ő valóságos testében és valóságos vérében, mely az emberek üdvéért kereszten megáldoztatott, a hívek hit által lelkiképen részesülnek.“ Mátyr társai ezen nyilatkozatot minden szavaiban egészen sajátjoknak vallották. Azonban a kathólikusok megütköztek a „részemről“ kifejezésen. Kétely támadt bennök a reformátusok közötti tanegység felett. Már-

tyr e felől értesülvén, más nap következőleg olvasta fel írásba tett vallástételét: „tegnap előszóval adtam elő Krisztusnak az urvacsorában jelenlételéről való vallástételemet; ezennel írásba téve felolvasom, hogy világosabban és bizonyosobban megérthessétek. Hiszem, hogy Krisztusnak valóságos és szubstanciális teste csak mennyben van; ugyanban, hogy a hívek az ő valóságos testében és valóságos vérében, mely érettünk keresztre adatott, az urvacsorában hit által lelkiképen részesülnek. Ugyanazért elvetem szintúgy a transzszubstanciációt, mint a konzubstanciációt. Továbbá állítom, hogy térbeli távolság nem gátol minket Krisztus testével és vérével egyesülhetni; mert az urvacsora lelki eledel. Noha mi e földön testi szánkkal eszszük a kenyeret és bort, Krisztus testének és vérének jegyeit: mindazáltal lelkünk, melyre nézve ez isteni táplálék rendeltetett, hit által a szentlélek segítségével mennybe emeltetik, és az Urnak ott levő testével éltetetik. Tehát nincs szükség azon feltevésre, hogy Krisztus testiképen és szubstanciáliter jelen legyen bennünk, vagy helyiképen a szimbolumokban; végre állítom, hogy a jegyeztetett dolgok csak sákramentomilag vannak a jegyekkel összekötve, úgy hogy ezek által nem a szentséggel ellenkezőleg, vagy hiábavaló módon, hanem Krisztus rendelése szerint hathatósan kijelentetnek. Ebben áll e tárgyra vonatkozó hitemnek főpontja; a honnan megelégszem a felmutatott formulával*), mennyiben értelmemet fejezi ki, vagy ahhoz alkalmazható. De ha valaki ellenem akarja használni vagy magyarázni, azon esetben abban meg nem nyugszom. Miután itt „substantia“ fordul elő: ezen kifejezés alatt nem egyebet értek, mint Krisztus valóságos testét. Mert a mi hitünk nem valami képzelt vagy látszólagos testre irányul, hanem

*) A királyné először négy tagból álló bizottmány által akarta az egyességi formulát előkészíttetni. Ezek hozzá is fogtak a munkához, s a következő formulát tették fel: „Hiszszük, hogy az urvacsorában Krisztusnak valóságos teste és valóságos vére igazán, a maga szubstanciájában lelkiképen és kimondhatatlan módon jelen van és nyújtatik s elfogadtatik a hívők által.“ Azonban a predikátorok azt sürgették, hogy ezen formula Márttyrral is közöltessék. Ennek következtében neveztetett ki bizottmányi tagúl mindkét részről a három utóbb említett tag.

az igazi természeti, emberi testre, melyet az örök íge vett fel s adott keresztre érettünk. Ugyanazért ezen szó mellett senki se vélje, hogy mi Krisztusnak valóságos jelenlétét a mennyen kívül másutt keressük“.

Erre nyugodt, méltóságteljes tárgyalás következett, s ennek folytán a protestánsoktól feltett következő terjedelmesebb formula elfogadtatott: „Hiszszük, hogy Jézus Krisztus az urvacsorában testének és vérének szubstanciáját valósággal ajánlja, adja, nyújtja a szentléleknek munkája által; és hogy mi az ő testét, mely meghalt érettünk, magunkhoz veszszük és sákramentomilag, lelkiképen hit által eszszük, mely által mint csont az ő csontjából, hús az ő hú-sából éltettetünk, és mindazt elfogadjuk, mi az üdvre szükséges. És mivel az Isten ígéjére támaszkodó hit a megígért dolgokat jelenvalókká teszi, mi ezen hit által valósággal, tényleg részesülünk a szentlélek erejénél fogva az igazi természeti testben. Annálfogva Megváltónk testének és vérének ily módoni jelenlétét hiszszük az urvacsorában.“

Mártyrnak sok kifogása volt ellene. Azonban, mivel különben is azzal vádoltatott, hogy az egyességet hátráltatja: elállott további vitatásától. Abban is meg kellett nyugodnia, hogy a „substantia“ nevezet megtartassék, miután az 1559. párizsi zsinaton készített, s 1561. a király elé terjesztett vallástételben különben is előfordúl. De elejét veendő minden félreértésnek és hibás magyarázatnak rögtön tudósította Bullingert a dolgok miben állása felől: „én igen makacsnak látszom társaim előtt annyira, hogy többen engem tartanak a béke létre nem jöhetése okának. Valószínűleg épen ezért nem állok kedvességben a királyné és a hercegek előtt, kik minden áron s lehető leggyorsabban akarnák keresztülvinni az egyességet; mert minél tovább halad a vallásos ügyek kiegyenlítése, annál inkább félnek a népfelkeléstől.“

Megállapodván a bizottmány a fentebbi egyességformában, okt. 3. a királyné elébe terjesztetett. A királyné Montlucot okt. 4. a formulával Poissyba a prelátusokhoz küldötte. A Sorbonnehoz útasíttatott. Előreláthatólag mint eretnecség elvettetett. A bizottmány tagjai szigorúan megrovattak, mivel a gyűlés tudta és rendelete nélkül konferenciát tartani merészelték. S egyszersmind okt. 9. meghatározatott, hogy a reformátusokkal,

ha tovább is vonakodnak a kathólikusok urvacsorai tanát elfogadni, mint megátalkodott és javíthatatlan eretnekekkel, szóba sem kell állani. Végre a király előtt a gyűlés azon ohajtását fejezte ki, hogy a reformátusok kikergettesenek az országból, melynek eddigelé egy Istene, egy királya, egy hite, egy törvénye volt.

E szerint az ohajtott eredményre minden kilátás meg hiúsult. Katalin felfüggesztette a bizottmány további munkálatát. Haragudott a prelátusokra, de ellenök semmit nem kezdhett. Mártyr t sem kedvelte nyugodt és szilárd magatartása miatt: hajlékonyabbnak, diplomátikusabbnak ohajtotta volna. Az ellenfélnek szintén nyugodt és szilárd jelleme nem tetszett tudományos készütséggel: vádakot koholtak ellene. Csendháborítónak híresztelték.... mit neki Franciaország békéje?.... Az ellene koholt vádak elhatottak az udvarba.

Mártyr gyanúban állott.

A gyűlés okt. 14. bezáratott. Határozatai a királyné elé terjesztettek. Némi indítvány tételük bennök a kiáltóbb visszaélések megszüntetése iránt; egyébiránt pedig Luther, Zwingli, Kálvin eretnekségének ünnepélyes kiátkozásával fejeztetnek be. Ez eredménye a poissy-i szövegnek! Miként Hubert Languet megjegyezte: „nagy erőködés és munka mellett nem sikerült egyéb, mint nevetségessé tenni magokat.“ Sőt tovább mentek a prelátusok: okt. 17. egy fölíratban sürgették a király előtt, hogy a protestánsok a birtokokba vett templomok s egyházi fekvő javak visszaadására szoríttassanak.... És az udvar beleegyezett. Okt. 28. a restitúció elrendeltetett.

A prelátusok megyéikbe siettek, annál inkább, mert Saint-Germain körül pestis mutatkozott. De Béza és a predikátorok visszatartóztattak, mert a pfalzi és würtembergi theológusok megérkezvén, az udvar egyességi kísérletet vala még teendő. Mártyr tovább időzni nem akart, Conde által a királyné elé ohajtá magát vezetetni elbocsáttatását kérendő: „Azon meggyőződésben, hogy Istennek meg kell adnunk a mi Istené, a fejedelmeknek, mi a fejedelmeké, jöttem ide, hogy tőlem telhetőleg közremunkáljak a vallás ügyében; ezt annál örmestebb tévém, mivel ez által felséged előtt hódolatom s engedelmeskedni készségem bizonyosságát adhatám. Kivá-

natos volt ez előttem, mivel felségednek magas erényei világszerte ismeretesek; mivel felséged a legszebb ország felett uralkodik s azon országból való, melyben én is születtem; különösen pedig, mivel kötelességemmé tétetett a zürichi tanács által, mely a királynak és felségednek kedveskedni kívánt azzal, hogy engedelmeskedjék. Felséged minden bizonynynyal kedvesen veszi a zürichiek ezen érületét, kik sokat tehetnek a szövetségesek között. A poissy szóvitán semmit nem mulasztottam el, mi ítéletem szerint hasznos lehet. Ugy hiszem, békülékeny és nyugodt valék, mint felséged megparancsolá. Nem az én hibám, hogy az ügy tovább nem juthatott. A szóvita még is hasznos leend, ha bár jelenleg ellenkezőleg történik is. Miután azonban engem hivatalom visszahív: esedezem felséged előtt kegyelmes elbocsáttatásomért. Én idős ember vagyok. A tél közelget, későbbi utazás rám nézve a rövid napok s hőésés miatt terhessé válnék; s ezért annál inkább esedezem, mert hallottam, hogy felséged előtt feljelentetett, miszerint én, mint idegen, csak nyugtalanyságot támasztani jöttem ez országba, mert nekem efféle dolgokban kedvem telik. Kérem felségedet: ne adjon hitelt ime gyűlöletes beszédeknek. Azt hiszem, nem vagyok az az ember, kiről effélét feltenni lehetne. Voltam Straszburbban, Angolországban, ismét Straszburbban, közelebb Zürichben, onnan szerezzem felséged tudomást, ha nekem nem hinne, hogy nem oda volt-e folyvást minden törekvésem irányozva, miszerint a béke és egyesség, mennyire Isten igéje szerint lehető, fentartassék. Mi birhatna engem arra, hogy Franciaországnak bajt szerezzek? Nem voltam-e iránta mindig jó indulattal, mint őseim valának, kik királyainak szolgálatában éltek? Nem az én hazámban született-e az a nemes fejedelemnő, kivel most beszélek? Nem dicsekvése és fénye-e annak? Maga ezen gondolat elég engem arra indítani, hogy életemet, ha szükség volna, jólétéért és hatalmáért adjam. Ohajtásom annakokáért először: hogy felséged, felséged fiai és Franciaország boldogságban és jólétben maradjanak; másodszor: hogy felséged kegyelmes legyen engem neheztelés nélkül elbocsátani.“

E kérelem teljesítve lön. Okt. 25. királyi védlevél adott Mártyrnak, s Navarrai Antal és Conde herceg egy egy századost rendelték mellé kísérőül. Így indult meg

Párizsból okt. 30. Santerenzianóval; s 22 napi utazás után nov. 21. fáradtan és betegen Zürichbe megérkezett. Valódi szívélyességgel fogadtatott. A kísérő századosok tiszteletére nagy lakoma rendeztetett, sőt visszaindulván Zürichből Bernig kísértettek.

Mig Mártyr Poissyba járt, az alatt Straszburbban kitört és szenvedélyes hévvel folyt a praedestinatio és ubiquitas feletti versengés.

Marbach célja, mint fennebb, Mártyrnak tanári állásába lett visszahelyezése alkalmával láttuk, az volt, hogy Straszburbból a helvétországi irány képviselői végképen eltávolíttassanak. Ezen célhoz képest intézte folyvást lépéseit. Mártyr után Zanchit látta útjában állani. Annálfogva Zanchit tette megtámadásainak tárgyává. Eddig is sokszor voltak zsurlódások közöttök; de ismét kiegyenlítették. Most azonban egész szenvedélylyel támadta meg Zanchit. És a köztök támadt versengés nagy kiterjedést vőn, s következéseit tekintve nagy fontossággal bír a prot. egyházban. A versengés voltaképen az ubiquitas felett tört ki, noha Marbach nem az ubiquitas miatt támadta meg oly rögtön és nagy hevességgel Zanchit; hanem bizonyos tételek miatt, melyeket Zanchi az antikrisztusra, különösen a predistinációra vonatkozólag, felolvasásai folytán fejtegetett. Marbach nem volt ellene a predestinációnak. Sajátlag véve a predestináció nem is jött vita alá; hanem csak az a kérdés: „nem bizonyosabb-e valaki a posteriori elhívattatása felől, mint a priori?” Azon nézetet pedig egyenesen és határozottan elvetette Marbach, mint a szentirással és az egyháztannal ellenkezőt, hogy „az elválasztottak a kegyelemből ki nem eshetnek.” Márbach ugyanis másként fogta fel a kegyelem és a kegyelmi eszközök közötti viszonyt, mint Zanchi. Marbach szerint: a ki hiszen üdvezül; ámde a hit Isten adománya, melyet azoknak ad, kiknek akarja, minden befolyások s érdemükön kívül. Ez kétségtelenül predestináció. Azonban lágyítandó ezen tant szigorában, kevesebb következetességgel ugyan, mint a Kálvin értelmén levők, de az erkölcsi öntudat szükségével inkább egyezőleg, a józan ész által kifürkészhetetlen titoknak nyilvánította: hogy Isten miért nem adja a hitet mindeneknek; a predestinációról dogmának praktikai érdeke van; t. i. hogy

eszközül szolgáljon Isten dicsőítésére s az ember megalázására, a kegyelemből azonban kieshetni, ha az ember a kegyelmi eszközöktől elvonja magát.

Ha így, tudomány terén s kellő mérséklettel folyt volna a vitatkozás, noha az eltérő nézetek közötti kölcsönös kiegyenlítés nem vala remélhető, mindazáltal a béke legalább megmarad a strasburgi egyházban. De a régi gyakorlat ez úttal is alkalmaztatott. A predikátorok szószékbe vitték a vitát. És pedig, minthogy a gyülekezet teológiai subtilitásokhoz nem értett; tehát oly tárgyat vittek a szószékbe, melylyel a tömegre legbizonyosabb hatást véltek gyakorolhatni; felvitték t. i. az urvacsoraitant s Zanchi hevesen megtámadták e részbeni tévelygéséért. Zanchi is fellépett. Felolvasásaiban egész erélylyel megtámadta az ubiquitást. Marbach hevesen védte. Egyszersmind sürgető lépéseket tétetett Zanchi elmozdíttatása iránt. Az iskolatanácsosok megtiltották Zanchinak a vitás kérdések fejtegetését felolvasásai folytán. Zanchi erre egészen megszüntette felolvasásait.

Mártyr értesülvén ezek felől, felkérte Sturmot hozzá írott levelében, hogy keljen fel Zanchi védelmére, úgy mint a ki semmit nem tanít, mit Ágoston, Luther és Bucer nem tanítottak volna. Sturm minden lehető megtett Zanchi mellett. Indítványba hozta a tanács előtt külföldi theologusok véleményét felkérni Zanchi tételei iránt. Sturm e célból összeszedte az előkelőbb theologusok véleményét, mely a Sz. Tamás káptalan és az iskola hatóság vagy az általok kinevezendett ítélő bírák elébe lenne terjesztendő. Zanchi személyesen felkereste Heidelbergben, Marburgban, Bázelen és Zürichben az ottani theologusokat, véleményöket írásba téve fölkérendő. A zürichiek véleményét Mártyr tette fel; főbb pontjai kivonatban ezek:

„A világ végéről semmit sem tudhatni. Márk. 13. 32. Csel. 1. 7.“ Zanchi ugyanis azt állította, hogy a világ vége nincs oly közel, mint akkor sokan képzelték....

„Igy van a dolog az antikrisztussal. 1. Ján. 2. 18. többekről van szó, kik a keresztyénségnek ellenségei; ilyenek jelenleg: a pápa, a törökök, s az eretnekek; hogy egyik ezek közül különös hatalommal lépend fel a világ végén, valószínű, de melyik? nem tudni. Zanchi védheti a maga

nézetét, mint valószínűt, de nem úgy mint szükségesképen valót. Zanchi ugyanis azt vitatta, hogy a bibliában megjövendőlt antikrisztus alatt nem a pápát kell szükségesképen érteni.

Zanchi egyeztetni akarván Rom. 11, 25. és Luk. 18, 8. kifejtette, hogy midőn az utolsó antikrisztus uralkodik: zsarnoksága miatt a hit megfogyatkozik, de meggyőzetvén Krisztus által, az emberek Krisztushoz térnek. Mártyr: midőn Zanchi két egymással látszólag ellentétben álló bibliai helyet akar egyeztetni, ebbeli igyekezete inkább dicséretet és nem gáncsolást érdemel.“

A következő tételek mind a predestinációra vonatkoznak. Elöl Zanchi tételei, utána Mártyrnak azokra adott véleményei állanak.

„Istennél meghatározott száma van mind az életre elhatározottaknak, mind az elvettetteknek vagy kárhozatra rendelteknek.“ Ezt kétségtelennek tartjuk. Mert azoknak, kik megtartatni akarnak, Isteni kegyelemre, szentlélekre és hitre van szükségük. Minthogy pedig ezeket Isten adhatja nekik, tehát öröktől fogva el kell határoznia, kiknek akarja megadni, kiknek nem. Különben Istennek vak-tában való és esetleges cselekvés tulajdoníthatnák. Valamint csak egy veréb is akarhatja nélkül a fedélről le nem eshetik: épen úgy az ő akarata nélkül senki sem meg nem tartat-hatik, sem el nem vettethetik. Ugyde az ő akarata öröktől fogva való és változhatatlan; annál fogva az elválasztottak szintugy mint az elvettettek számának meghatározva kell lenni Istennél. Az írás is így tanítja.“

„Valamint az életre elválasztottak el nem veszhetnek, ugy azok, kik az életre predestinálva nincsenek, nem idvezülhetnek, és így szükségesképen elkárhoznak.“ Ezt szintugy helyeseljük. Mert Krisztustól az ő juhait senki el nem veheti; és maga is csak egyet is el nem veszthet azok közül, kiket az Úr neki adott. Isten akarata megdönthetetlen. Megfordítva, miután az elvettettek Pál apostol szerint haragnak edényei, melyek kárhozatra készítettettek Rom. 9, 22. annál fogva meg nem tartat-hatnak; merte célból hitre és szentlélekre volna szükségök; ezek pedig minden különbség nélkül mindeneknek nem adatnak. Isten könyörül, kin akar, és elveti, kit akar. Minthogy pedig Isten igazságos, de alapjában előt-

tünk nem mindenkor kijelentett ítéleténél fogva határozta ezeknek amaz adományokat meg nem adni; annálfogva kétségtelenül elvettetésre kárhozzatnak. Senki nem járulhat Krisztushoz, hanem csak a kit az Atya magához von; magához pedig csak azokat vonja, kiket akar. Ez a kifejezés: szükséges képen, nem gáncsolható; miután Zanchi világosan kizárja a kényszerítő szükségességet, s csupán az eredmény szükséges voltát veszi fel. Az eredmény más nem lehet az írás szerint, mint hogy az elválasztottak idvezüljenek. Ki ezt tagadja: az idvesség bizonyos voltát veti el.“

„Ki egyszer elválasztatott, elvettetett többé nem lehet, s megfordítva.“ Ezt nem szükség bizonyítanunk, miután Isten akaratja megváltozhatatlan. Itt azonban csak az isteni végzésen alapuló elválasztásról van szó; mert a jelen egyházban, igazságosnak látható és ítélhető elválasztást tekintve, Zanchi sem tagadja, hogy a ki elválasztatott, elvettetett, és a ki elvettetett, elválasztatott lehet; az az: emberi ítélet szerint egyik vagy másik most elválasztottnak, majd elvetettnek nyilvánítható.“

„Kétféle kapocsra van szükség, hogy az ember Krisztushoz és az egyházhoz valósággal köttessék, t. i. az öröktől fogva való elválasztása, továbbá a léleké és hité; mindkettő benső, láthatatlan s felbonthatatlan. Külsőleg szintén kétféle kapocs köt minket az egyházhoz: a tanróli vallástétel és a sákramentomokban való részesülés; mindkettő külső, látható s felbontható.“ Ezt is helyeseljük. Mert a ki igazán Krisztusba oltatott nem szakadhat el ismét végképen Krisztustól, sem az elfogadott hitet és szentlelket teljesen el nem vetheti. Ellenben a külső kapcsok ismét felbonthatók, mert a vallástételtől sokan elszakadnak.“

„Az elválasztottnak az igaz hit e világon csak egyszer adatik; és a ki ezzel megajándékozott: érzi azt; az az bizonyosan tudja, hogy az igaz hívők közé tartozik.“ „Itt megjegyezzük, hogy egyszeri ajándék állítatik a nélkül, hogy a hitben való öregbedés és fogyatkozás lendületei kétségbe vonatnának. Továbbá valódi és megigazító hitről van szó; mely mellett a csupán idő szerinti elenyészhet és ismét visszakerülhet. Az elválasztottak, kikről itt említés tétetik, nem vétkezhetnek, mert Isten magva azokban marad 1. Jan. 3, 9. az az: az ige ígérete; ez csak úgy lehetséges, ha bennök marad a hit a szentlélekkel

együtt, mely azt fentartja. Az elesésnél mindkettő szunynyad és megtompul; de nincs egészen elvonva, különben a mag bennük nem maradna.“

„Az újjászülettekben két ember van: külső és belső; ha vétkeznek, ez a külső ember szerint történik, az az a szerint, mi bennük még ujja nem született; a belső ember nem akarja a bűnt; tehát nem teljes akaratjából vétkezik.“ Ezt sem kell tovább bizonyítani; mert az újjászülettek nem vétkeznek teljes szívökből, lelkökből, hanem akaratjuk ellen, Róm. 8. 15. — akkor is Isten törvényére lévén hajlók. Tehát a vigyázás hiányából, gyarlóságból vétkeznek; mint Péter apostol, ki miként Zanchi helyesen jegyezte meg, szájával megtagadta az Urat, holott szívében hit lakozott. Krisztus imádkozott érte, hogy hite meg ne fogyatkozzék. Ezen hit megrázkodtatást és fogyatkozást szenvedhet, de egészen el nem enyészhetik.

„Noha az üdvösség felőli ígérek általában mindeneknek tétettek és predikáltak: mindazáltal sajátlag véve csak a választottakra tartozik.“ Valóban így van. Mert az ígérek hitre tartozó dolgok, a hit pedig nem mindeneknek adatik. Az ígéreknek minden különbség nélkül mindeneknek kell ugyan hirdettetniök, mivel az ige szolgálai nem ismerhetik az isteni végzés szerint elválasztottakat; de a predikálás Istennek lelke által csak az elválasztottakban tétetik hatályossá. Pál apostol világosan megírta, hogy az ígérek nem tartoznak mindenekre, hanem csak azokra, kik az ígéretnak fiai Róm. 9. 8.“

„Mindezek mellett azt mondja Pál apostol 1. Tim. 2, 4. Isten minden embereket akar üdvözíteni. A szentirással nem ellenkezik, ha ez a szó, „minden“ az elválasztottakra vitetik.“ Mi is ezt valljuk. Ágoston épen azt tanította, tévelygéssel mégis soha nem vádoltatott.“

„Doktor Zanchi tételeiben tehát semmit nem találunk, mi eretnek vagy helytelen értelem volna. Sőt úgy tekintjük: egy felől mint szükségesképen való, másfelől mint valószínű, általában a szentirással nem ellenkező tételeket. Egyszersmind nyilvánítjuk, hogy ezek nemcsak minden egyházi atyák, hanem Luther, Capito, Bucer, Brenz és az evangyéliomi tan többi hírneves előharcosai által tanítottak.“

„Isten parancsának engedve, mely kötelességünk kéte-

szi a veszélyben forgót magára nem hagyni, az igazság iránt is hűtlen lenni nem akarván, de azt sem tűrhethvén, hogy ezen tanárral együtt az egyház iránt magokat jól érdemesített annyi jeles férfiak kárhoztassanak: szükségesnek ítéltük szorongattatása idején bizonyágtételünkkel támogatására szolgálni.“

Magától érthetőleg ezen vélemény nem volt kedvező hatással a straszburgi theológusokra. Minél szigorúbb következetességgel fejtegettetett a szóban forgó tan: Marbach o t annál kevésbbé tudta kielégíteni. Marbach is fentartani kívánta ugyan a predestinációt, de azon hiú törekvéssel, hogy egyeztessenek az ellentétek, melyeket semmiféle logika nem bír egyeztetni. A helyett hogy amaz igazságot egyszerűen felállította volna: Isten minden embereket akar idvezíteni: ő is a mellett maradt, minden ekszegétikai igazolás nélkül, csupán rendszere érdekében, hogy a „minden“ csak a választottakra vonatkozik, csak-hogy a gyakorlat ellenmondásaival törekedett e tant szigorában enyhíteni. Egyébiránt ebbeli törekvése is elismerést érdemel. Érezte, hogy a kegyes életszükségeire nézve a végső szó nem a logikát illeti. Ismételnünk kell, hogy a közönséges isteni kegyelem védőinél is, Kálvin, Mártyr, Zanchi, az ellentétek saját kegyes érzületük által közvetítették. Ezeknek is, mint Luther minden mélyebben gondolkodó tanítványainak, céljok csak az volt: egyfelől az embert megalázni; másfelől az üdvet egyedül Isten kegyelméből származtatni. Mindkét részről ezen közös szempontból indultak ki; de az ekkori idők izgatottsága miatt egymástól mindig távolabb s növekedő gyűlöléssel tértek el.

Ezen versengés következése lett: hogy a lutheránusok és reformátusok az isteni kegyelemről való tanra nézve is elszakadtak egymástól.

Egyébiránt a Marbach és Zanchi közötti versengés valódi oka nem a predestináció, hanem az ubiquitás volt. Mert noha Brenz nyilatkozata szerint is nem helytelenül tette fel Zanchi említett tételeit: mindazáltal nem szüntek meg a straszburgiak folyvást törni a kálvinista érzelmű predikátor ellen. Hevesen védték az ubiquitást. Zanchi és Sturm szintén nagy erővel harcoltak ellene; úgy hogy a versengés folyvást terjedtebb és

zavartabb lön. Sturm felkérte Mátyrt, hogy az ubiquitás feletti nézeteit is közölje velök, ime versengést is, mint a predestináció felett, külföldi theológusok közbenjárásával ohajtván elintézni. Mátyr engedve a felhívásnak, Massario orvostól következőkben küldötte meg az ubiquitás és a menny feletti nézeteit: „azt tartom, hogy Krisztus természeti teste mindig bizonyos meghatározott helyen volt, melyet annyira betöltött, hogy ugyanazon időben másutt nem lehetett. Az evangyéliumi történelem mutatja, hogy most Galileában, majd Jeruzsálemben, most Simon házában, majd ismét Bétániában volt; ebből látható, hogy Krisztus testének mindenütt bizonyos tér jeleltetett ki. E mellett világosan mutatja, hogy ugyanazon pillanatban különböző helyeken soha nem volt. Jan. 11, 14—15. Krisztus így szól tanítványainak: Lázár meghalt.... örülök azon, hogy ott nem voltam; tehát eléggé érthetően nyilvánítja az Ur, hogy míg útban volt, Bétániában nem lehetett. Tovább Máté 28, 6. monda az angyal az asszonynak: nincsen itt, hanem feltámadott. Tehát kiszállott a koporsóból, úgy hogy ott többé nem vala. Végre Csel. 3. 21. mondja Péter apostol: Krisztusnak az égtől be kell fogadtatnia mind az időkig, míglen megépítetnek mindenek. Ha tehát Krisztus emberi természeténél fogva az égben van világ végeig, miért keressük az ő testét és vérét a földön? Különben, mi szükség egyik másik apostolra hivatkozni? Avagy nem maga az Ur mondotta-e Máté 26, 11: szegények mindenkor lesznek veletek; de én nem mindenkor leszek veletek. Indíttatva a szentlélek ezen nyilatkozata által, hiszem: hogy Krisztus emberi természete mennyben van, elválasztva az itteni világtól az idők végeig, és hogy onnan eljövendő ítéletre. Röviden fejezve ki magam, ebben áll azon helyre vonatkozólag hitem, hol Krisztus teste és vére jelen vagyon. Azok pedig, kik mindenütt levő mennyet teremtenek, melynek anyaga lég-nemű volna, s addig terjed, míg nekik tetszik; kik azt predikálják, hogy az Ur teste sok helyen van egyszerre, vagy a mi még merészebbnek látszik, mindenütt; kik az urvacsorában levő kenyérrel és borral összekötik azt mindenütt, hol ember létezik; kik állítják, hogy mindamellet min-

den tér nélkül és láthatatlanul jelen van: mindazokat igen kérem, mutassák ki elvalahára a szentírásból csodálatos találmányaikat; ha igazán tehetik: győzteseknek hirdetem; miután azonban ezt, erős hitem szerint, nem fogják tehetni, komolyan intem: szünjenek meg új tudományt, soha eddigéle nem hallott hitcikket faragni, s reánk tukmálni akarni, mi csupán az ő fejökben nőtt fel, de a szentírásban sehol nem található. Jól tudom, hogy e tárgyat illetőleg azt vetik ellenünk, miszerint mi nem úgy tekintjük magunkat, mint theológusok, hanem mint természeti bölcselők, noha megengedik, hogy nézetünk szintugy igaz, mint szükségesképen való, természeti törvények szerint; de hozzátesszik, hogy az isteni és mennyei titkok sokképen felülhaladják a természetet, s ennek törvényei alá nem rendelhetők; és ha ezen titkok szemlélete közben józan eszünk valamibe megütközik: gondolóra kell vennünk, hogy az isteni hatalom véghetetlen. De erre könnyű a felelet. Elsőben is, midőn a szentírás bizonyágtételére hallgatunk, mint előbb említettük, nyilvánvalóvá tesszük, hogy nem bölcselők vagyunk, hanem Isten igéjének engedünk. Továbbá, midőn a természetre figyelmezzünk, hol Isten igéjével nem ellenkezik, semmit nem teszünk, mi keresztyén theológushoz méltó nem volna. Isten a természetnek alkotója; annál fogva annak törvényei nem magától, hanem Istentől vannak, ugyanazért nem elvetendők, ha nem lehet kimutatni, hogy a szentírással ellenkeznének. Tudományunk védhetése tekintetéből Isten igéjéhez tartjuk magunkat; és a természet szavára hallgatunk. Itt azonban semmi szükség nincs arra, hogy Isten mindenhatóságához folyamodjunk lehetővé teendők, mi lehetetlen. Figyelmeztetünk minden kegyes érzületű embert, hogy az isteni mindenhatóság, melyben minden keresztyénnel együtt hiszünk, nem tekinthető minden korlátozás nélkül. Maga Pál apostol is mintegy korlátok közé szorítja, 2. Tim. 2, 13: Isten magát meg nem tagadhatja; s többször említi, hogy Isten a megtörtént dolgot meg nem történtté nem teheti. Theológiai iskolákban taníttatik, hogy Isten nem teheti, mi ellenmondást foglal magában. Miután ez a dolgok korlátozottságán, nem pedig valamely Istenben levő hiányon alapszik: az ő mindenhatósága ez által nem kicsinyíttetik. E mellett gondolóra kell vennünk, hogy a tévtanítók közül sokan

használták ezt érvül, képtelen és lehetetlen tanaik védelmére felhozván, hogy „Istennek minden lehetséges“. Bezárólag a lelkieledel és Krisztusnak a hívőkkel való jelenléte mellett már többször említett erősségeit sorolja elő.

Feltűnő, hogy ámbár épen nem voltak a straszburgiak izlése szerint az itt elmondott nézetek: mindazáltal a versengésből szakadás még akkor nem származott. A városi és iskolai hatóság külföldi theológusokkal vallástételt készítettett, melylyel egyelőre mind Marbach, mind Zanchi megelégedettnek mutatkozott. Az urvacsorára nézve Luther értelme fogadtatott el, a wittembergi konkordiára való hivatkozással. A predestinációra nézve ezen tétel emeltetett ki: mindenek, a kik hisznek, idvezülnek. Előreláthatólag a béke nem soká tartott. Épen kitörő félben volt újra a versengés, mikor 1563. Zanchi, Chiavennába hivatván lekipásztornak, Straszburgot elhagyá. —

Zürichben valódi béke és lelki egyesség uralkodott. Mátyr befolyása által az olasz gyülekezet sorsa is javulásnak indult. A tévtanok kiigazítottak. Ochimo csak később Mátyr halála után lépett föl a trinitas és a predestináció fölötti sajátságos nézeteivel. 1563-ban adta ki dialogusát, se miatt Zürichből távoznia kellett. Lengyelországba ment, de ott sem marathatván, Morvába vonult, s 1565. Schlakauban halt meg.

Azonban a zürichiek nem élvezhették egész mivoltában a közöttük uralkodott békét és lelki egyességet. Brenz János újra és igen hevesen megtámadta Mátyrt és Bullingert „De divina majestate Christi et de vera praesentia corporis et sanguinis eius in Coena“ Frankfurt 1562. című művében; sokkal ingereltebb hangon, mint elébb az ubiquitásról írott könyvben, és sokkal erősebb iskolai szórshasogatással tárgyalván régibb állításait. Fő érve most is az Isten mindenhatósága volt. „Isten akarhatja az ő hatalma; Krisztus ezt mondotta: „ez az én testem“, tehát tehetnie is kellett, hogy testiképen mindenütt jelen legyen. Ebben áll az ő méltósága és dicsősége“. Szokása szerint egész művét a szeretetlenség legkiáltóbb bizonyásaival s a reformátusok gyanúsításaival halmozta el. Mátyr elolvastván, fájlalta, hogy Brenz, oly jeles theologus, 63 éves létére annyira elragadtatni engedi magát, hogy: így

tudjon bánni ellenségével! Megfoghatatlan volt előtte, hogy védeni tudja az ubiquitást; legfellebb a katolikusoknak tön vele szolgálatot; úgyde azok tudni sem akartak róla. Midőn a poissy-i szóvita alatt Brenz iratai kézen forogtak, Mártyr ez észrevételt hallotta a püspöktől tétetni: „a stuttgárdi predikátor hallatlan eretnek dogmát tanít“. Megcáfolni készült Brenz újabb művét. Már ki is jegyezte a főbb pontokat, melyek feleletre érdemesek valának, de betegsége, ágyba fekteté. Franciaországból lett visszatérése óta folyvást betegeskedett. A nyár folytán aggasztóan súlyosodott betegsége. Aug. 24. írja Jewellnek, forró köszönetét fejezván ki elébb „apologia ecclesiae anglicanae“ című művéért, melyet a zürichieknek is megküldött: „a mi engem illet, most is azon munkákkal foglalkozom, melyekkel itt létedkor foglalkozám, de nem vagyok már oly erős, mint eddig valék. Az aggkor naponként terhesebb, s minden nemű fájdalmakat hoz magával reám annyira, hogy lelkem egészen leveretve érzi magát; nem mondanám, tudva, hogy baráti szivednek szomorúságot okozok, de kérlek: imádkozzál érettem; mer tarra nagy szükségem van.“

Ősszel járványos mellbetegség kezdett Zürichben terjedni. Nov. 5. Mátyr-t is megrohanta. Barátai nem aggódtak miatta, mert a járvány nem mutatkozott életveszélyesnek. Még senki nem lett áldozatává. Mátyr is négy nappal utána felolvasásait készült folytatni. Azonban rögtön erős láz következett reá. Orvosa Gesner Konrád jó reményben volt a kór lefolyása iránt; de Mátyr érezte, hogy végórája közelget. November 11. végrendeletet tett. Sprungli orvost nejének gyámjául kérte fel. Gyermekeit illetőleg, kinek születése épen bekövetkezendő vala, ohajtását nyilvánította, hogy kizárólag Zürichben nőveltesék. Könyveit és kézirateit a mindig hű Santerenzianóra hagyta. Egész napon nyugodtan beszélt barátaival. Noha erős fájdalmakat szenvedett, mindamellett folyvást nyugodtan volt. Midőn Bullinger eme szavakat intézte hozzá: „gondold meg, hogy a mi hazánk mennyben van.“ Mátyr szelid mosolylyal jegyezte meg: „igen, de nem a Brenz féle mennyben, mert az nincs sehol,“ s hozzá tette: „ohajtottam volna Brenz-et megcáfolni, de mindent örömet megbocsátok neki, mit ellenem irt.“ Nov. 12. felöltöz-

tette magát, s ágyon ülve egyik barátjának mellére hajtotta fejét. Ochi mo is jelen volt az olasz gyülekezet előjáróival. De Mártyr keveset szólhatott. Nyugodni kívánt. Csak neje és az orvos maradtak vele a szobában. Elkövetkeztek a halálos küzdelmek. Barátai előhívtak. Mélyen meghatva szemlélték az általok híven szeretett Mártyr utolsó küzdelmeit. Bullinger zokogva fogta be elhunyt barátjának megtört szemeit. Hullája a nagy Münszter keresztfolyosójába helyzetetett. 13 évvel később mellé tétetett Bullinger is.

Mártyr halála Zürichben átalános és mély fájdalmat okozott. Haller Farkas értesítvén a szomorú esemény felől Zanchit, írja a többek között: „Mártyr nemcsak a mi egyházunknak, hanem az Ur összes, az egész földön elszórt gyülekezetének szövétneke és oszlopa volt. Kegyes érzülete, tudományos képzettsége, szeretetre méltó volta, humánitása oly nagy volt, hogy őt mindenki csudálta és tiszteletteljesen szerette. Ki lehetne oly érzéketlen, hogy szíve mélyéből nem fájlalná a férfiú halálát, ki oly dicső adományokkal ékeskedett, és a zürichi egyházat most árván hagyá“.

Simler tartott fölötte emlékbeszédet, egy e célból rendezett akadémiái ünnepélyen. Emlékére ezüst érem veretett, egyik lapján Mártyr arcképével. Érdemei és erényei latin és görög versekben magasztaltattak. A városi hatóság az elhunyt iránti kegyeletből özvegyének még fél évig egész jövedelmét megadatni rendelte. Santerenzianot Simler fogadta magához. Zürichben azonban csak 1575-ig maradt. Ekkor Chiavennába költözött.

Nemcsak Zürichben pedig és egész Helvétországban, hanem mindenütt, hova művei eljutottak, nagy fájdalmat okozott Mártyr halála. Egyebek között különösen Angolországban, hol Mártyr neve mint a reformáció atyjáé tiszteltetett. Sőt olasz és franciaországbeli katolikus írók is nagy részvéttel fizették le iránta a méltó tiszteletadót. *)

*) Auguszt Száz v. fejedelem föltűnő kivételt tett e részen: Mártyr műveinek olvasását határozottan eltiltotta. 1574 kiadott rendelete folytán a wittembergi egyetem stipendiátusainak irásba tett kötelezettséggel kellett fogadniok, hogy sakramentárius könyveket, melyek között Martyréi névszerint megemlittetnek, sem venni, sem olvasni nem fognak.

Hátrahagyott műveit Simler, Lavater, Wolf és Gvalther különböző időkben kiadták. Masson Robert francia predikátor 1575. „Locī communes“ cím alatt kiadta 4 könyvben eddig megjelent művei gyűjteményét. 1580 Gvalther Rudolf a „Locī communes“ újabb kiadását eszközölte.

Ime Mátyr Péter, a XVI. század leginnepelebb theológusa, egyik legkitünőbb előharcosa az evangéliom terén, s rendíthetetlen hitbajnoka. Nevét a protestáns egyház leghálásabb tisztelettel említheti dicső emlékü reformátorai között.

Pápai Imre.

Határozott műveit Simler, Lavater, Wolf és Gvalther különböző időkben kiadták. Masson Robert francia predikátor 1876 „L'oeil communis” cím alatt kiadta 4 könyvben eddig megjelent művei gyűjteményét. 1880 Gvalther Rudolf a „L'oeil communis” újabb kiadását eszközölte.

Ime Mártyr Péter, a XVI. század legismertebb theológusa, egyik legkisebb előzetese az evangélium terén a rendkívül fiatal hitvesnek. Nevét a protestáns egyház legfőbb tisztelttel említheti, de az emléke is a formai történeti köztudat.

Pápai Imre.

TÁRCA.

MAGASB NYILVNOS NŐISKOLA SZERVTERVE.

Minden munkásság eredményt ad; csak akkor üdvös, ha eredménye annak bizonyítja; hogy pedig ilyen legyen, már munkásságom kezdetén előre ki kelle tűznöm a célt, hova működésem üdvös eredményeül eljutni akarok; de hogy a cél eléérések, kíváncsnak eszközök s azok helyes használata, az eszközökkel öntudatosan bánni tudó személyiség, végre szükséges helyiség. Ez okból e szervterv adja elsőbbsen a célt, aztán a tanokat, azok miként előadását s eszközeit; majd a személyzetet s végre az iskola építészetét illető berendezését.

CÉL. A magasb, úgy magán, mint nyilvános nőiskola célja: növendékeit, legyenek ezek a közép vagy magasb osztályból, evangéliumi vallásosságra képzés mellett mindazon műveltségi kellékek öntudatos birtokosává tenni, mely kellékek a születés vagy körülményekadta társaskörök s az azokat alkotó egyénenkeli érülködésnél nélkülözhetlenek; továbbá nevelni a nőt családayává, hon s egyház hű leányává, szívben és lélekben nagygyá; mire nézve oktatást ad mindazon tudományokban, melyek a világ természeti s szellemi nevezetese eseményeinek, továbbfejlési mozzanainak értésére, a világ különféle tárgyainak egymásért, s egy felséges egészérti létének felfogására, összeillesztésére s annak értelmesen átadására szükségesek.

Különbözik tehát az elemi iskoláktól kiterjedésére nézve. Mert

míg az elemi iskola növendékei helyzet s kor viszonyaihoz képest csak a mindennapi életre s annak körülményeihez nevel, addig a magasb nőiskola a női hivatással megférőleg tudomány és művészet iránt ébreszt hajlamot; előkészíti a nőt nemcsak mint a család kizárólagos, de a hon s nemzet tényező tagját, tudatván vele a nő nagy hatásterét, előtárván a nő magasztos jövőjét.

A különbség terjelmi levén, itt sem szabad az elemeket mellőznünk, kivált népiskoláink jelen állása mellett, sőt mindent elemeink kell kezdenünk; de ezek után a magasb nőiskola nevének megfelelőleg taníttassék tudomány. Mindenek előtt taníttassék a valóság, mely erkölcsiségre képez; a történet, hol a tettek színeiből avatott ecsettel alkotott egyéniségek életképeiről jellemet néz le a tanítvány, lelke nő s szilárdul; felismeri benne az örök gondviselést; természetiek, melyekben a nagy alkotó kézzelfoghatólag tárja bölcsességét és nagyságát a vizsgálódó elé. Vegye fel tantervébe a társas s iparos életben gyakorlativá lett nyelveket, részint hogy az által nemzeti nyelvünk eszmékben gazdagíttassék, részint hogy e tekintélyre emelkedett nemzeteket nyelvek által ismerje. Fordítson lehető gondot a művészetiekre, nem hogy művészeket képezzen, hanem hogy a szépnek érzését megerősítse. Hogy a kézművek úgy a hasznosság, mint a szépség tekintetében alaposan taníttassanak, említeni is felesleges.

Ezekben van foglalva egy nyilvános nőiskola célja; nyilvánosé, hova minden rangú s rendű növendék felvétetik.

De épen ez okból kiválságos gondot kell fordítani a növendék családi viszonyaira, annak jövődjére; mert az iparos osztály a családi s üzleti foglalatosságokban töltvén idejét, a kenyér megszerzésére szükséges ismeretek birásával megelégszik; a magasb osztály pedig, nem levén műhelyébe szorítva, a nagy világban s annak is él; azért a szellemi s általában magasb műveltséghez szükséges kellékeknek is osztályosa kíván s akar lenni. Mindenik osztály női azonban leendő feleség s így első nevelők; e tételben a különbség néhány évre megszűnik, az általános ismeretekre egyiknek is, mint a másiknak szüksége levén. Előáll hát a különbség a felsőbb iskolai osztályokban, melyekben az iparos osztálybóliak a szívképző és életre szükséges tudományokon kívül a művészetiekből a hasznosra fordítják minden idejüket, a magasb osztálybóliak pedig a lelket önvizsgálásra indító tanok s a művészeti szép gyakorlásában töltik idejüket. Így lehető az osztályhivatás s követelménynek megfelelő a nyilvános iskolai tanítás. E különbség nélkülözhetlen.

Tanok, ezek előadása eszközei. A tanok, bár terjelmők s előadásukra nézve különböznek, s az eszközök ugyanazok a miscolciban is, mint bármely tanintézetben. Lesznek tehát a reális, ideális megszokott elnevezések helyett hatásuk tekintetbevételével következők:

I. Inkább tevést s ügyességet ébresztők:

- 1) Merőn testiek, testgyakorlás.
- 2) Kézügyesítők és pedig
  - a) Képzetre hatók, írás, rajz.
  - b) Hasznos munkákra tanítók, kötés, varrás, himzés sat.
- 3) Félig érzékitők: a) zene, b) beszéd, c) olvasás.
- 4) Szellemiek különösen: nemzeti s idegen új nyelvek.

II. Inkább tudást eszközölők: a) szám- s térmértan, b) nézlet-tan, c) természetrajz, d) föld s égisme, e) természettan, f) ember-isme, g) iparisme.

III. A lelket önvizsgálásra szólítók: vallás, történet, szépészet.

Jegyzet. Ezen rendet megtartva megyünk a tudományokon sorban.

Testgyakorlástan. Cél: A nőket mint leendő anyákat edzeni, a kisded korban netalán gondatlanság miatt lett kinövéseket helyreigazítani, vagy legalább azokat tovább haladásukban megátolni, a testnek hajlékonyságot s külső ügyességet szerezni.

Mi legyen a tanmenet s tanmód? meghatározni csak akkor tudnók, ha minden szükséges eszközök hatalmunkban volnának. Átálánosan ennyit jegyzünk meg: kezdessék ez a járás s üléssel, a különféle munkásságnál kellő testtartásra ügyelettel, tovább vitetik a test kerekdedségét s illemes mozgást magábanfoglaló tánc, bevégeztetik az eszközökön testgyakorlat által.

Eszközök: a tehetség szerint.

Írás. Cél: a latin s német betűk szabályos folyékony írása, hogy azok által gondolatainkat szemlélhetővé tegyük, a másokét elsajátíthassuk. Kizáratik a műírás s irfestés.

Tanmenet: Határ- s közeg-vonalak, azokban különböző méretű s irányú vonalak, használatuk, a betűk alkatrészei, betűkké összekötése, betűk tagokká, szótagok szavakká írása.

Tanmód: Két határ s két közegvonal és három tér levén megkülönböztetendő, előbb a két közegvonal közti középtéren, közép és felső téren, közép s alsó téren húzatnak különféle dőlt vonalak a fali táblán s utániratnak; betűk alkatrészei a középtéren s azokból betűk idomíttatnak egyszerűbből s könnyebből menván összetettebb s nehezebbre; a felső tér, alsó tér, s végre mind-

három tért átfutó betűk taníttatnak, a mint a betűk alakja, azok kezdete s vége tisztán maradt emlékezetben a másolások útján, helyt foglal az ütenyírás. Ez a menet úgy a német mint a latin, s úgy a kis, mint a nagy betűk betanításánál. Azon mód, miszerint a betűalak felfogásánál törvényeket állítok elő azok kezdetéről, megállapodási helyekről s végezetekről s egyszersmind időmértéket is használok ütenyzés által, sokkal összetettebb s elvégre is nem a törvénytudás, de a jó írás célom, mit a fenemlített módon egyszerűbben érek el, a gyakorlás által bevésztvén emlékezetembe az alak s ekkor a törvényt önmagam készítette betűimről olvashatom le.

Főkövetelmény az írástanításnál, hogy folytonosan szemléltető levén a tanmód, az írástanító minden osztályban ugyanaz maradjon, vagy legalább egy legyen a modor, mert mikor ez változik, változott a kézirat is, s ingatag, kifejezéstelen marad; pedig sokan állítják, hogy a kézírás jellemek tüköre; de ha ez nem is, bizonyosan egyik szép tulajdona, mondhatnám ajánló levele az egyéniségnek.

Eszközök: Vonalzott falitábla, palatábla s írvessző, ütenyes irpéldányok, írka, lúd vagy amerikai ruganyos toll, fénytelen fekete vagy kék tinta.

Rajz. Célja nem annyira teremtmő mint másoló, nem az előállítás mint a már kész alakok tiszta, szabatos felfogása, utánzása, s így a művészi alakítás iránti izlés és haljam ébresztés, elevenítés, finomítás.

Tanmenet. Kezdeté az írásával ugyanaz, majd adatnak görbe, kigyózó, szögletes, négyszeg, kör, sokszög s különböző jegecidomot alkotó vonalak, ezek segítségével tárgyak mintákról, árny nélkül, árnynyal, ugyanazon, majd bizonyos arányban nagyobbított alakban, majd minta nélkül fejből; egyes tárgyak, több egytérbeniek rajzoltatnak mintáról, fejből, természetből.

Tanmód. A vonalak pontok által jeleltetnek, finom vonalakkal egybekötvetnek, utánméretnek, kierősítettnek a vonalak; egy tárgy egyes részei megneveztetnek, használatuk adatik, a természetből vett tárgyak világos és árnyas helyei megkülönböztetnek, nevük, helyük elmondatik; a tájképeknél felmutattatik térképen a vidék, annak történeti nevezetessége elmondatik.

Eszközök. Váson falitábla, rajztábla, körző, rendszeres minták, törőrugany, különféle keménységű rajzónok, rajzpapír, tollkés, mintatámlák.

Kézművek. Cél: A mindennapi életre szükséges ruhane-

műek jó és gyors varrása, szabása; a szemnek kedves s ékitőtárgyak izléssel készítése.

Tanmenetül itt a növendék helyzetét kell tekintetbe venniünk s a szerint kell inkább a hasznos mint a szép tárgyakat tanítani, a kötés, varrás, szegés, tűzés, horgolás, ruhajegyzés, egész ruhák készítése s kijavítása az iparos osztálynak teljesen kielégítő; a magasb osztály tanulja a pipere neműek varrását, hímvarrást, gyöngy, selyem, haraszt, arany s szalmávali munkákat. Kivánatos volna a takácsmunkával megismertetés is.

Tanmód: A kéz, az eszköz, a varrandó tárgy s általában az egész testtartásra szigorú ügyeleten kívül az egyforma távolság megtartása kötés-, varrásnál, a szemek egymáshozzi nagyságának, számának gyors áttekintése, fekvése; a színek összeállításának tudománya; valamely egész részeknek felismerése, szükséges helyre állítása; forma után szabás, majd a test után, minták után majd fejből másolás; kelmék neve, tartóssága, tulajdonsága, mosása.

Eszközök: Varreszközök, cérna, haraszt, vásznak, rámak, minták.

Ének. Cél: Hallérzékfinomítás a beszélő szervek edzése s azok magasb hangú működése; ezek érzéki célok; érzésnemesítés, művészi kinyomat által hatás, belső érzéseinknek ilyen kifejezése; ezek szellemi célok; így az ének képezi az egész lényt.

Tanmenet: Vonal, közeg, azok uj- s hangtelegráfon felismerési hangmenet; időmérték, hangsúly, hallás irgyakorlás; két hangú éneklés, fél hangok, eltalálás, a dur s moll tón más alapra átvitele, kulcsok, időmérték jegyei, hangemelés s süllyesztés jegyei, szakaszolás, egész darabok éneklése, mely darabok tartalomra nézve vallásosak, de változatosság kedvéért lehetnek nemzeti s történetiesek.

Tanmód: Az alaphang mindig ugyanaz maradván, terc énekeltetik; ezt utánéneklí a növendék szám, la szótag s különböző szótagokkal, ezen módon megy fel s le a nyolcadig, midőn már szöveg is használható. A hang illető helye megmutattatik a kézen, telegráfon, hangvonalak s közegeken. A rendes fel s lemenet most változik, kezdetvén a hármon fel vagy haton lefele. E gyakorlatok kísérvék kézen, telegráfon. Énekeltetnek különféle lejtések p. o. a terc taníttatván éneklek 1—2—3 teljes hangon, majd a kettő gyengébb, végre egészen elmarad; az ütenyzés által behozatik az időmérték, súlyozás, a hallottak kézről vagy telegráfról leiratnak, énekeltetnek. A két hangú éneklésnél az al mint fel hang tömegesen taníttatik, majd külön külön, egyik és másik csapat által egyen-

lően, egymástól meglehetősen eltávolítva együtt, majd egymás mellé állítva a csapatokat együtt éneklí egyik az al másik a fel hangot. A telegráfnál mindkét hang jeletetik különböző színű hangpálcák által, az éneklők kísérik a kézen, majd csak a dalkönyvből. Felismeretnek a felhangok s eltaláltatnak, mint a rendes hangmenetnél valamely alaphól a 8 vagy 5 hangja. A moll s dur átvitéésénél szükséges kereszt és b jegyek értéke, használatmódja, jelentése, valamint a kulcsoké, adatnak. Az időmérték, s különböző hangjegyek alakja az időmérték szerint, szakaszolása. Melódika s rythmika elsőbb teljes elkülönítéssel, majd együtt, végre a dinamika ugyancsak így. Szöveg éneklése mindezekre figyelettel. A rendes betűk behozása a számok helyett. A művészi éneklés.

E s z k ö z ö k. Hordozható hangszer, hangtelegráf két különböző színű pálcával; hangvonalzott papír s íróeszközök, módszeres hangjegytár, dallamgyűjtemény, tankönyv.

Zene. Minthogy mesterek által tanítatik s nem is kötelezett tantárgy, ennek részletesebben tárgyalása nem feladatunk. Megemlítünk csak annyit, hogy a Cserni „Klavier Schule“ és „Schule der Geleifigkeit“ egyike a legujabb s legcélosh e térre tartozó munkáknak.

Beszélés mint külső előadás, minthogy az elemeknek is kezdete szintén nem tárgyalatik, de nem hagyatik ügyeletlen, mert miként az előadás ügyes, értelmes mondatokban adatik, felmondása is valamely tárgynak ugyan ily módon t. i. mindig teljes mondatokban követeltetik.

Olvasás. Cél: A betűkben rajzolt tárgy felismerése, felfogása, megértése, azoknak belső erejükhez mért, értelmüket kifejező, izléses vagy művészetileg szabályos olvasás, hogy az olvasó az egésznek lelkét hang s kifejezés által értvén, másokban is ugyan, és a hallgatókban hasonló felfogást eszközöljön, ez szellemi cél, érzéki pedig a lát- hall s beszédérzék ügyesítés s ezek szerveinek erősítése.

Tanmenet: a betűalakok felfogása, hogy az olvasás folyó legyen; jelzés szerinti olvasás, hogy az értelem tisztán adassék, s végre szép olvasás, mely által az olvasó hallgatóira hat, érzést költ fel azokban.

Az ügyes vagy folyó olvasás megelőzvé az itteni tanítást, arról az elemek tanításánál illik szólni bőven; ide tartozó az értelmes és szép olvasás, melyek

Tanmódja: Olvastatik egyszerű, bővített, összehúzott, összetett mondat, s ily mondatokból tűzetesen alkotott egész beszéd,

mindenütt különös gonddal az irjegyekre, melyek időközök által jelöltetnek s célos e közökét üteny által tartani ki, midőn a vessző egy ütenyig pihenés, a pontosvessző vagy két pont egy s fél ütenynyi, a felkiáltás, kérdésjegy s pont két ütenynyi pihenés. Ezen jegyek kellőleg használatánál a hang is tekintetbe vétetik, mert a vesszőnél hangom leszállás nélkül marad függőben, a kétpont s pontos pesszőnél félig, a pontnál egészen leeresztem a hangot. A kérdés s felkiáltójegy már inkább a hangsulylyal jönnek összeköttetésbe. Így természetes az összefüggés az értelmes és zenei olvasás közt, melyek egyesítése oly formán, hogy ne csak a jegyek, de a szó ereje szerint is módosítsam a hangot, teszük a művészileg szép olvasást; melyre képzésnél legtöbbet tesz az előolvasás, mit a tanító teljesít, sokat segít a párbeszédes s elbeszélő költemények olvasatása.

Es z k ö z ö k: Módszeres olvasókönyv kötött s kötetlen alakú tartalmakkal. Vezérkönyv, melyben a megállási jegyek időmértéke, s azok által előállott hangsúlyedés, az erőt magokban foglaló szavak sulyozására bizonyos jegyek is felrakvák az olvasandó daraboknál.

Honi nyelv. Cél: A gyakorlati életben közhasznú s azért mindennapi szükségű iratok ügyes feltevése; a nyelvvalakok s azok által változó képzetek ismertetése, végre gondolatfejtés.

Tanmenet: Betűk, szavak, a beszéd részei, egyszerű mondatok, ragozás, származtatás, tö- s gyök levonás, összetétele a szónak, bővített egyszerű, bővített összetett mondatok, körmondat, sajtásokok, ügyiratok, bizonyos adott tárgyról szerkesztett egész beszéd kötetlen, kötött alakban, miért is a költészettan elemei is felvételnek a tanfolyamba; remek írók olvasása, irodalom történet.

Tanmód: A betű mint hangjegy a teljes kimondásra nézve hangzó s mássalhangzó, a leírásra egyszerű s összetett, a hangra, melylyel mondatik al-, fel- s középhangú; a betűk szótagokká, majd szavakká köthetők, mely szavak több tagúak is lehetnek s tagolhatók ama törvény szerint: a szótagot mindig a szóban levő egy mássalhangzóval kezd, s hangzóikra nézve különböző hangúak, melyek tudása a ragozás alapja. Elsőbben is a tárgy neve az mit tudni akarok, aztán arról érzékeim segítségével leolvasom minő az, s hány és mit mivel; ennél fogva felismerem a fő-, mellék-, számnevet s ígét; midőn ezeket ismerem, ily szavakból egyszerű mondatot már alkothatok s kell is, hogy ugrás nélkül menjek az elvont fő- s melléknevek ismertetésére, melyek ismét mondatok által gyakoroltatnak be. Midőn az egyszerű mondat minden részét hasz-

nálni akarom, már szükségem van a beszédrészekre az indulatszók s kötszókön kívül; ezért a cselekedetről bővebb módon szólás által, magának a tudvágynak teszünk eleget, midőn a cselekedetnek helyét, idejét, módját, okát leírjuk, s minthogy a név gyakran előjöhethet egy mondatban mint alany, mely pedig egyformaságánál fogva untató, belsőszükségű a névmások felismerése is. Most állhat mondatom alany s állítmány, kiegészítő, határozó s tulajdonítóból, módszeresen változtatván a beszédrészek szerint a mondattagokat. Most visszatérek a ragozásra, hol a név helyragok s névragok s birtokot kifejező ragok által változik, az ige személyragok által idő, mód s személy szerint változólag. Ezek tudása után az egyszerű mondatok összetett mondatokká változtatásánál még szükségem van a kötszókra, melyektől függ sokszor a mellékmondat nevének eltalálása. A különböző benyomások szülte érzelem kifejezésénél áll elő az indulatszók szükségessége. Az egyszerű mondatok teljes ismeretére szükséges már a szók elemzése, származtatása s összetétele is; nélkülözhetlen pedig az összetett mondatok alkotásánál. Ezután bővítetik az egyszerű mondat, mondattagonként s alkottatnak bővített összetett mondatok, különös gonddal a jelzésre. Az egyszerű körmondat a kötszók különbsége szerint, majd összetettek. Ezeket megelőzte valamely tanult tárgy alakhú leírása s az értelmiség azon fokára emelkedés, hol hasonló s ellenkező, megengedő s feltételező mondatokat alkotni nem nehéz. Az ügyiratok közül tudósító, meghívó, kérő, köszönő levelek, nyugták, naplók, kötvények az idetartozók. Adott tárgy egész beszédben feldolgozásánál elsőbben oly dolgozatok kívántatnak, melyek az értelmet hívják munkára, később olyanok, hol képzelet vezet; az egész beszéd szerkesztésénél már a sajátlagos iránytanra van szükség, melyből a másítók és díszmondatok s a szónok művészi változtatosan bővített mondatok közlése mintegy gépileg sajátíttatik el. Minthogy feladatunk az irány különböző nemeit is ismerni: kötelessége az iránytannak az írásműnemekről, mint mesék, kriák, műbeszéd s azok miként előadásáról is értekezni röviden. A költészeti rész kötött dolgozatokra is segít, előadván a dal s alaka különbségeit, az elbeszélő költemény kellékeit s felosztásait. Bezárja az édes hazai nyelv tanítását az irodalom történet, melyben azon emberek s műveik foglalvák, kik mintegy korszakalkotók. A tanalak mindenütt lehozó, elsőbben a kész elemeztetik s azután után szerkesztetik.

Eszközök: Vezérkönyv a nyelv s iránytan tanítására. Házi ügyvéd s levelező könyv, irányremek, remek írók könyvtára.

Idegen nyelvek. Cél: Anyagilag az életre szükséges

nyelvek értése, beszélése, írása, szellemileg elmefejtés, ismeretbővítés s így lélekgazdagítás, s végre nemzeteket nyelvökben s azok által ismertetés.

Tanmenet: Ügyes olvasás, helyes kiejtés, szóbőség, értelmezés, beszédrészek, elhelyezés, ragozás, származtatás, összetétel, helyes írás, alak, anyaghű, majd együtt alak s anyaghű átfordítás, eredeti dolgozatok kötetlen s kötött alakban.

Tanmód: Az ügyes olvasás eszközöltetik a betűalakok felismerése, összekötése s taglalás által; a helyes kiejtés előmondás és az erőt rejtő szótagok megjelezése által. A szóbőség s az azzal együttjáró értelmezés a mondatok egymásután bővítése által történik, mely mondatok azonban oly szerkesztésűek, melyek a nemzeti nyelv s annak természetével leginkább egyezők. A beszédrészek mint ilyenek nem sok fáradságba kerülnek; mert megelőzván ezt a nemzeti nyelv tanítása, jelentésénél fogva megis határozható, itt hát a beszédrészek elhelyezési tulajdonságai azok, melyekre különös gond kívántatik, minthogy ez a nemzeti nyelvtől egészen eltérő. A helyes írás már feltételezi a ragozás, származtatás és összetétel szabályainak gyakorlatilag tudását. A névragozás nem különítettik el az igeragozástól, hanem a mint egyik ragozási módot megtanítatam a neveknél, azonnal az ige minden tételben szükséges időiről is szükséges ismertetést adok s a törvényt nem alkotom, de következtetés útján alkottatom, gyakorlat útján bevésem mintegy az emlékezetbe. Az átfordításoknál elsőbben alakhűn teszek át minden tételt, aztán szorítkozom annak anyaghű fordítására különösen. Az eredeti dolgozatoknál elsőbben anyaghűség, majd alakhűségre, végre együtt mindkettőre kiterjed a figyelem. Idegen nyelveknél már nem lehet csak a lehozó modort követnem; de hol lehet ez ajánlatos. A gyakorlatra háromszor annyi idő fordítatik mint az elméletre, hogy a beszéd folyósság eszközöltessék.

Eszközök: Módszeresen készített kézi s vezérkönyv, ilyen olvasókönyv. Irálytan. Nehány remek írók.

Szám- s térmertan. Cél: Anyagilag a polgári életben előforduló számvetési esetekben magukon segitenitudas, öntanácslás; szellemileg a lélek szemléltető, képzelő s emlékező tehetségét összehasonlító erejét s értelmet fejtés, elme élesítés, az ítélő tehetség képzése s ezeken felül az erkölcsi érzetnek, a jog és igazság érzetének biztos alapra fektetése.

Tanmenet. a) Számtanban: alapszámok, felsőbb egységek, viszonyok, arányok hazai s külföldi pénz s mérték és súlynemek ösmertetése, viszonya; hatványzás s gyökvétel. b) Mértanban: vo-

nalak, szögek, síkok, testalakok, kör, kerület, mentelék, hajtalék, felület, köbmérés.

Tanmód: Az alapszámok alaki s anyagi ismerése, alakuk története; ezen alapszámok maga az első tér, hogy azok segítségével a számok lehető változásairól előismeretet adjak. Itt adom hát a mennyiség vagy szám másikához vagy többször magához adása vagy így kisebbitése által a négy u. n. alapműveletet, arányt midőn két egymástól ugyanazon egységre különböző számokat hasonlítom, s midőn magamagát belértéke szerint bizonyos számszor emeli valamely mennyiség, előáll a hatvány, ellenkezőleg a gyökér. A törtékről is itt adom az általános fogalmakat s míg inkább elmét fejlesztnek a számalakok s azok sok módon kifejezése által az életről s a számnak abbani alkalmazásáról sem feledkezem meg. Midőn felsőbb egységre mentem át a mód ugyan ez. a változatok inkább bővülnek s azokkal a tökéletesb ismeret s értelem. Ez a mód a számtannál. A térmértannál a párhuzamos, össze- szét hajló vonalak, nyújtott, üreges, visszahajtott, derék, hegyes és tompa, megfelelő s váltó szegek, három, négy, sok szegek, sík, kör, kerület, mentelék, hajtalék s testek oly módon taníttatnak, hogy itt az alaki képzés legyen a fő s azoknak a mindennapi életre szükségessége adassék. A kör s testek nézése lehet kissé terjelmesh, mivel a csillagászi földismeretet segíti a körmérés; testek mérése pedig az egész térmértan gyakorlati alkalmazása.

Eszközök. Vezérköny, falitábla, körző, szögmérő, testalakok.

Nézlettan. Sajátlag óvodáké, általánosán minden tudást s ügyességet eszközölő tanok segítője s ennyiben mindenütt ügyelendő.

Természettarajz. Cél: Anyagilag a természet különféle tárgyainak felismerése s hasznos volta és alkalmazása. Szellemileg a természet sokszerűségében folytonos rend, összeköttetés, lépcsőzet s célosság felkeresése által a mindenség alkotójának itt a természetben felismerése s csudálása.

Tanmenet: Állat-, növény- s ásványország, az állatország tárgyai gerincesek, tagoltak, hasacsok, a gerincesek ismét emlősök, madarak, hüllők, halak; a tagoltak rovarok, pankányok, héjancok, férgek; a hasacsok vagy nyálkások pedig puhányok, sugárosok, buányok, ázacsok. A növények törzs- és telepnövények, a törzsek ismét virágosak, hova a két s egy szikűek, s virágtalanok, hova a sziktelenek tartoznak; a telepnövények pedig másod- és ősfajlódások. Az ásványok, földek, sók, gyulányok, fémek. A három ország: ásvány, növény s állatország szervtana.

Tanmód: A három ország az érzékek által különböztetik

meg, felmutattatván egy egy tárgy mint annak képviselője, s azokról az egymástól teljesen eltérő sajátságok s tulajdonságok leolvasztatván. Feltéve hogy az állatország taníttatik elsőbben, itt a gerincesek négy osztálya az osztály tulajdonságait leginkább magánhordó azon állatok közül választottakkal alkottatik meg, melyek vagy ismert voltuknál fogva a képzelet által híven, vagy a valóságban előmutathatók. Ekkor következzenek annyi a szervtanból, mennyi szükséges arra, hogy e négy osztályt gerincesekül ismerjük, ez a mód a tagoltak s hasacsoknál. Aztán jó a valóságos szervtan, melynek segítségével előállíttatik a rendszer. A növények tanításánál a növények virágzási idejét kell tekintenünk, s azon rendben mint nyílnak, vesszük a növényeket, figyelve arra, hogy ugyanazon nem több fajaira terjeszkedvén a nemeket ne legyünk kénytelenek mellőzni; itt is jön végül rövid életmű- és élettan. A további folyamathoz a nemnek már fajai vétetnek, s midőn tárgyismeretem elég dús, a nemeket rendekké, a rendeket seregekké s a seregeket csoportokká alkotom, s a teljes rendszert megkészítem. Hasonlóan előbb ismeretszerző, majd rendező a tanmód az ásványországban is.

Mindhárom országban összehasonlítom a tárgyakat, elvonom a különbségeket s befejezem, mint az állatországnál, szervtannál, hol vegyészeti is foglal helyet. A természetrajz rendszer nélkül nem tanítható teljességében, s ismét nem másként mint csak szemléltetve.

Eszközök: Kézi s vezérkönyv; színezett ábrák; legalább ásvány s növénygyűjtemény, nagyító üvegek, vegyeszközök s szerek.

Világ s földisme. összeköttetésben az ipar-történet-tan s terményrajzzal.

Cél: Ugyanaz mi a természetrajznál.

Tanmenet: Helység, megye, kerület, hon, birodalom, földrész, az egész föld. égisme.

Tanmód. A sajátlagos földiratról: Ismertetik a helység belseje kiindulván a tanszobából, utak, házak, folyók, hegyek táblára rajzoltatnak, határai s a vele szomszédos helységek jeleltetnek s így tovább. Felkerestetnek a helység terményei, azok miként művelése s felhasználása leíratik; aztán a helység eredete s annak nevezetesebb eseményei, azon emberek életrajzával adatik, kik ezen események tényezői. Így látható, hogy helységünk teljes, kimerítő ismereténél is szükségünk van a terményrajz, ipar s történettanra. Hogy a tovább tanításnál is ez a helyes mód: kétségkívül. Ily módon kerekítem hát ki a megyét, a kerületet, hazát s birodalmat sat. olykor olykor a statisztika számokra is kiterjesztetik. Földabroszok készíttetnek.

Az **égisme** válhatlan a földirattól s egy magasb nőiskolának terjelmesebben is lehet tantárgya s tanmódja. Szabad helyről nézeltetem az égnek földdel érintkezését s azon érülködő körvonalat, tulajdonságát magában foglaló nevén, látkörnek nevezem. Az égür felettem boltozottnak tűnván elő, fejem felett mindig legmagasb, mely pontot tetőpontnak s az alatta fekvőt talappontnak nevezem. Megnézem hol jó a nap a láthatárra; ezen ponttól indulva a tetőponton át egy egyenest vonok, ugyanis egy másikat, hogy a szögletek mindenike egyforma legyen, s ekkor a négy vonal előállítja a négy égtájat. A sarkak megmagyarázása előtt már némely csillagokat kell ismertetnem, minők a nagy s kis medve, melyeket könnyen is feltalálok az északot mutató vonal segítségével; ismervén a kis medvét ennek farkvégesillagából képzeltetek a földön át egy tengelyt úgy, hogy ez az égtájakat mutató vonalak egymást metsző pontján menjen keresztül; erre egyenes szöglet alatt húzott vonal lesz az egyenlítő. Az ég, vagyis az égür foglalván magába a földet is, mint egyik világtest, az éggömbbe illesztvén a földet, sark, tengely s átmérő ugyanaz leend az ég mint a földön. Ily módon adatnak a délkör, hosz s szélességfok, átmérő. A csillagok felkeresésénél ismervén már a nagy medvét, másik keletelő pontúl vesszük a kaszást és ezektől induló vonalak segítségével keressük a láthatáron feltűnő csillagokat, adván mithológiai elnevezésüket s eredetüket. Aztán a planéták, tejút, ködfoltok, hullócsillagok magyaráztatnak. A csillagok ismertetésénél tapasztaltuk azok helyváltoztatását, a nap is, mint ezek egyike változtatja helyét; különböző időkben más más csillagok irányában tűnik fel, ez vezet a 12 égi jegyre, melyek nevezete az egyiptomiaktól kölcsönöztetett, kik e csillagokat mezei életrendekből indulva ki, nevezték el. A nap helyváltoztatása által eszközli az évszakokat, a hold a hónapokat; a hold különböző alakja a földdeli viszonyt mintegy tapasztalatilag adván, átmenetül szolgál az égitestek viszonyára s az ez által okozott tünetményekre. A naptár értéséhez szükséges a vasárnapbetű, aranyszám s holdkules, melyek az illető égitestek mozgásából magyaráztatnak. Bezárja a világ s földismét a három világegyetem rendszere.

E s z k ö z ö k: Kézi- s vezérkönyv; föld s éggömb, lapföldabroszok.

Természettan. Cél: Anyagilag, a természet erőinek el-
 lesése, hogy azokat az élet mindennapi szükségéinél használhassuk;
 szellemileg, a természeti jelenetek, azok törvénye s okai fürkészése
 által a még ma is élő babona semmisítés, mindenek felett pedig a

teremtő bölcseségének és jóságának a természeti erők munkásságában felismerése.

Tanmenet: Szilárd, csepegő s légnemű testek, ezek általános tulajdonai, állományai; suly, rugalmasság; sulytalanok: hang, hő, fény, mágnes, villany lég, villany, fénytűnemények.

Tanmód. Fogalma, sajátos s általános tulajdonai adatnak a testeknek, külső, belső jegyei után megkülönböztetnek. A testnek sulya van, melynek alapul vétetik a víz sulya. A sulypont különböző testeknél; a suly hatása a cseppes folyósoknál az edényre, sűrűmő, realsajtó, közlőcsövek, artézi kút, zsilipezés, folyamnművesztés termőföldök öntözésére. A légsulya: a vízbe merített pohár, légsulymő, a levegő nyomása az emberi testre, buvárharang, lég-hajó, köppölyözés, a fúvó, lopó, szivatyúk, hérolapda. Némely testek rugalmasok. Rumford erőmérője, a ruganyos lapda visszapat-tanása, hangnyugalmasság, hall- távcsövek, viszhang, fényrugalmasság, visszatükrözés a sima, darabos, homorú s domború lapokról. Melegrugalmasság, ennek finom érclapok által nagyobbítása. A restség, mozoghatóság mint általános tulajdonok; suly, vonzás mint mozgató erők, font, hajcsővesség, különböző irányú erők hatása, összerakása, szétbontása; a sárkány, repülő hidas, vitorlášhajók menetele, gépek. Szilárdak mozgása, szabadesés, olajütő, inga, óraszerkezet, hajítás. Cseppfolyósok mozgása. Az edényen ejtett lyuk alaka által eszközölt kifolyás, hullámhegy, völgy, csomó. Légneműek mozgása; szellő, szél, vihar, orkán, mint a légneműek lépcsőzetes mozgási emelkedése, medárdi esőzés, kipárolgás. Hangmozgás, terjedés, síp, húros zeneszer, rezgés, hanghullám s csomó. Meleg mozgása, jó s rossz melegvezetők, a meleg hatása, gőzök előállása, mozgása s főzésre használása, takarékkonyha. Fény mozgása, egész, fél árnyak, a vízről visszavettetés általi fénytűnemények; a fény átvezetése homorú s domború lencséken, szemalkotás, távcsövek, színbontás és összetétel, szivárvány; mágnes mozgása; a föld mágnesessége s ennek tűneményei; villany, mozgása; delejesség; légtűnemények, harmat, dér, köd, felhő, eső; villany s fénytűnemények; a gyakorlati életben, különösen a házi nőt érdeklő vegyészet.

Minden tárgya a természettannak képek által ábrázoltassék. Mindenütt magát a jelenetet ismertetem elébb vagy is a mit; a jelenet felett gondolkodván annak törvényét vagy hogyanját; végre a lehozott törvények okát fürkészem. A számjegyekkel lehozásoknál a képletek az ezen iskolának megszabott számműveletek után alkotandók.

Eszközök: Kézi s vezérkönyv s a tehetség szerint természettani s vegyészeti eszközök.

Vallás. Cél: Azon belső viszony ismertetése, mely van Isten és ember, teremő és teremtményei közt; a kedélyérzelem nemesítése; az egész emberiséget átkaroló szeretet ébresztése; erényes élet, kötelességteljesítés eszközlése; a szerencsétlenségben megnyugvást keresés azon hitben, hogy Isten mindeneket bölcs célokra cselekszik.

Tanmenet: Bibliaismeret, vallástörténet, egyháztörténet, katekhizmusi tanítás.

Tanmód: Kiválasztatnak az ó szövetségből azon történetek, melyek a családi élet vallásos s erkölcsi képeit híven, a növendék képzettségi fokához alkalmasan tükrözik elő; az új szövetségből Jézus születése és halálának körülményei. Mindezek olvastatnak, megmagyaráztatnak, tartalmuk elvonatik, belőlök hasznos tanúság húzatik s ekkor fejből után iratnak. Majd összfüggésben adatnak mindkét szövetség nevezetesebb részei. Aztán azon helyek taníttatnak, melyekben Isten mint teremő, gondviselő, bölcs, szent sat. ismertetik s mint a ki az emberek megváltását előre elrendelte, a megváltó megjelent, tanított, meghalt, menybe ment, szent lelket küldött alá. Ez szorosabban hittani rész. Azon helyek, melyekben engedelmesség, kötelesség teljesítés, hála, bűn büntetése, erény s bizodalom megjutalmazása tükröztetik erkölestan; mindkettő bibliaismeret által egyik a másikat segítve, egyik a másiktól föltételeztetve taníttatik. A vallástörténet vagy szorosabban szenttörténet szintén a bibliából vétetik az ó szövetségből, nevezetesen a zsidó nép története a római hatalom alá jutásig, az újból pedig kereszt. János születésétől az egyház megalakulásáig s dicsőséges győzelméig. A ker. egyháztörténet vétetik az egyetemes történetből s itt vázlatilag, bővebben az egyetemes történetben adatik elő. Ekkor a katekhizmusi tanítás kezdetét veheti már a nélkül, hogy ugrás történnék a tudomány lépesőzetén; itt minden hittani tétel a szentírásból húzatik, arra alapíttatik, s minden hittani tételből erkölcsi kötelesség húzatik. A vallástanítás csak ünnepies, a tárgy magasztos voltát már külsőleg is kimutató lehet.

Eszközök: Biblia, kézikönyvek, térképek.

Történattan. Cél: Hon s nemzet irtánt kiolthatlan szeretet, szív- s léleknagyság képzés; a történet hordárainak tetteikben s által felismerése, tisztelet és hálával vagy borzadás között emlegetése; a multból következtetés a jövőre, tettekben felmutatása amaz örök törvénynek, hogy a szerencse minden változandósága dacára is jutalmát nyeri az erény, büntetését a bűn; mindenek felett pedig előtérre hozatala annak, hogy minden, mi volt s leend

nem egy vak történet, de ama bölcs gondviselő Isten akaratával s igazgatása szerint történt s történik.

Tanmenet: Egyes nagy emberek ismertetése hazánk történetéből; ugyan ezek időszerinti rendben életök történetébe foglalva a nemzet történetet; majd az egész világ nevezetese egyénei, mind két nemből, kerestetnek fel, adatnak az emberiséget a tökéletesebb pályáján tovább tovább vezető tetteik, majd az egyetemes történet egymásutánbani főmozzanai vázoltatnak.

Tan mód: Az egyének születéshelye, ideje, tetteik körülményei, helye s ideje, tetteikből elvont jellemük, haláluk ideje, sirjuk mondatik el. Az idő szerint élt nagyok életében magának a nemzetnek élete tükröztetik elő, szorosb egybefüggés nélkül, majd egybefüggésben, helyre, időre, körülményre s a tettek következésére szoros figyelettel, mindenütt befelelve mintegy a kérdéseket: ki, mit, hol, mikor, hogyan cselekedett? A jelesek lelkes szavakkal rajzoltatnak, tetteiket magasztaljuk, halálukat megsiratjuk, emléküket áldjuk, példányokul szívünkbe vessük; a honárulók, hűtlenek, gazok, fekete színekkel ecseteltetnek; tetteik szomorú következtetéseit élénken adatnak, emlékökhöz borzadás csatoltatik, hasonló cselekedeteknek csak gondolatára is rettegés költetik. Ily módon meggyünk az egész világ nevezetese egyénein, s végre az egyetemes történelem főbb mozzanain keresztül, a messze ködlő múlt felett gyorsabban, a közelebbiek mellett lassabban haladva. Az előadás mindenütt oly élénk s hű, mintha a cselekvény szemünk láttára folynék le. Mindenütt jutalmaztatik a jó, sulytatik a gonosz. Minden nemzet vallása, különösen a nemzeti az egyetemes történetben is kellő helyen s körülményesen, valamint szokásai, találmányai, irodalma, említettik. Igyen a történet szeretni tanít hazát és nemzetet, becsülni az idegeneket, imádni Istent, és meggyökereztetni szívünkben a hitet s erkölcsiséget. Zárjel közt mondván: a történet ilyen előadására csak édes nyelvünk alkalmas.

Minthogy a történet nőknek adatik elő: fel kell keresnünk a jeles férfiak nőit is; meglesnünk azok csendes munkásságát, férjeiket mint buzdíják, mint örülnek az általok nyert győzelmeknek vagy bármely vívmányoknak; mint siratják meg halottaikat, s mint találnak vigaszt a nemzet életében, a haza virágzásában.

Eszközök: Kézi s vezérkönyvek, a nemzetek s népek folyami térrajza (Strom der Zeiten); történeti térképek; időszaki táblák.

Szépészet. mint a szervterv végboltozatköve s a nevelés és tanítás mulhatlan kielégítője.

Cél: A szépnek az emberben magában s maga körül és cselekvényeiben felkeresése s azok szerinti magaal alkalmazása; továbbá a szépművészetek szépségének felismerése, megítélni tudása, s ezek által szellemmagasítás.

Tanmenet. A szép és magasztos általános meghatározása; a föltetés vagy mellékleteiért, s magáért szép; eleven szépség; lelki szépség mint minden szépnek utolsója s egyesítője; drámai, epikai, lírai szépség; szépsészeti világnézet vallásos érzülettel; végre szépművészetek.

Tanmód: A szép és magasztos minden más tetre vagy különböző érzelmekre indító erőktől megkülönböztetve; föltetés szépség, mely előáll a használhatóság, az arány, s más körülmények tekintetbevétele által; eleven szépség van magán az egész lényen, annak kifejezésén, cselekvényeiben; a lelki szépség magában foglalja a kellem, hűség, kegyesség, lelkierő s méltóságot; a drámai szépség magában foglalja a kómikai, epikai, elégiai s tragikai szépet, az azoknak megfelelő érzelmet és kifejezést, s végre cselekvényeket; a lírai szépség áll az érzelem vagy lantosszerű tárgyknál az alak, tartam s mód összhatóságából, egybevágásából; a világegycetem szépsége vallásos érzülettel meggyőző a felől, hogy a természetben minden, nemcsak a célosság, de a valódi szép bélyegét hordja magán, s a természet a szépnek valódi s kimeríthetlen tárháza.

A szép feltalálható végre a művészetben mint a természet hű lenyomatában. E téren megkülönböztetendők a klasszikai, népies s vallásos szép, mindezekben ismét külön külön a tanító, elbeszélő s elevenítő. A képző művészet szorosabban eloszlik költészeti s zenei művészetre. Az alakító művészet szól az építészet s szobrászatról. Az előadás mindenütt népszerűen szabatos, minden bölcsészeti előismereteket kizáró, példákban tanító.

Jegyzetek. a) Az ipar- s terménytan mint a földisme elválhatlan része említettik; szabadjon itt e tanokra nézve a következőket röviden elmondanunk. Minden állat saját terményei leiratnak rajzolólag, megemlítettik az osztály melyhez tartoznak, miként feldolgozások, azokhoz szükséges eszközök s a feldolgozás egész folyama mintegy szemléltető hűséggel adatnak, még pedig azon államoknál, melyek ezek feldolgozásával vagy természetével leginkább foglalkoznak, vagy éghajlatuk valamely állat vagy növény tenyésztésére kiválólag alkalmas.

b) Némely, itt elősorolt tudományok tantárgyai azért említvük tüzetesebben, hogy a tudósság gyanújától ment lehessen a szervterv.

Osztályzat s a tanok ekként beosztása. Hogy valaki felsőbb leánynöveldei növendékké irassék be, csak irni s olvasni kell tudnia. Vajha tudnának ennyit is! Az intézet ezen előképesség birtokosának tartozik megadni mindazon kellékeket, melyeket a magasb műveltségű társas körök s az élet sokszerű körülményei követelnek. Mindenkinck szabadsága van gyermekét addig taníttatni, meddig azt körülményei engedik, vagy gyermeke jövőjére szükségesnek találja; de a nyilvános leánynöveldének ugy kell osztályoztatnia, hogy azon általa megalapított osztályokba minden tudomány, mit méltán kíván, követel a világ a művelt címért, beleférjen. Ezt négy évnél kevesebb idő alatt teljesíteni lehetetlen. Minden szorgalmat igénybe vesz a szükséges tudományok terjelme 4 éves osztályzás mellett is.

A tudományok ezek folytán négy osztályba következőleg osztatnak be.

I. osztály. 1) Írás: szavak s mondatok ütemzés után írása. 2) Rajz: vonalak, szegletek, kör s ezek segítségével alkotandó különféle alakok, leginkább házi s mesterséghez tartozó eszközök. 3) Kézmunka: itt mint mindenütt az ügyesség s szülei akarat szerint. 4) Éneklés: skálázás s a legegyszerűbb dallamok hangjegyekről. 5) Olvasás: helyesen s értelmesen olvasás, azoknak felmondása. 6) Magyar nyelvtan: beszédrészek, egyszerű mondatok, ragozási előismeretek. 7) Szám: a négy alapművelet, 1-es 10-es 100-asokkal. 8) Földirat: általános előismeretek. 9) Vallás: az ó szövetségből a családi élet vallásosságát s erényeit egyszerűen festő történetek, az új szövetségből Jézus születésének s halálának körülményei.

II. osztály. 1) Írás: helyes, szabatos írás. 2) Rajz: épületrészek, egész épületek, ugyanigy virágok árny nélkül, majd árnyal. 3) Kézmunka. 4) Ének: kéthangon éneklés. Zsoltári énekek. 5) Olvasás, a szép olvasás kezdete. 6) Magyar nyelv: a nyelv s mondattan egészen, egyszerű utándolgozatok. 7) Német nyelv: az egyszerű mondatok alkotásához szükséges nyelvtani ismeretek, szöbbség. 8) Szám: a négy alapművelet 1000-ig; egyenletek s arányok e téren. 9) Természettan: a természet három országának általános, az állatország részletes ismerete. 10) Világ s földisme; honisme; földgömb s égteke. 11) Természettan: a naponta előforduló ide tartozó tárgyak. 12) Történet: egyes emberek élettörténetében a nemzet élete. 14) Vallás: az első osztályé kibővítve s egymásutánban.

III. osztály. 1) Írás: a helyes s szépírás bevégezve. 2)

Rajz: különféle minták, facsoportok, aránygyakorlatok. 3) Kézimunka. 4) Ének: a ton változtatás, rytmika, melodika, dinamika, nemzeti dalok. 5) Magyar nyelv: ügyiratok, levelek, szabad dolgozatok. 6) Német nyelv: átfordításokbani ügyesség. 7) Természetrajz: növény s ásványország részletesb ismertetése. 8) Szám: az előbbiekből bővítve, tizedes- közönséges törtek. 9) Földisme: Európa, az éggömbön jártasság. 10) Természettan: Suly szilárd s folyósoknál, rugalmasság. 11) Történet: az egyetemes történet főbb egyének életrajzában. 12) Vallás: szent- s egyháztörténet.

IV. osztály. 1) Kézimunka. 2) Ének: művészi éneklés. 3) Irály: kötetlen s kötött művek, irálytan s történet. 4) Német nyelv: kötetlen s kötött művek alak s anyaghu átfordítása. 5) Szám: az előbbiekből bővítve, hatvány, gyök, logaritmák, mint a szorzást feleslegesítő művelet. 6) Természetrajz: rendszerben. 7) Világ s földisme: az 5 világrész, csillagászat. 8) Természettan: bevégezve. 9) Vallás: katekhizmus. 10) Történet: az egyetemes történet egy másutánban. 11) Szépészet.

Tanórák hetenként. 1) osztály. 1) irás 4. 2) rajz 2. 3) kézimunka 6. 4) éneklés 2. 5) olvasás 6. 6) nyelvtan 4. 7) szám 4. 8) földirat 2. 9) vallás. 4. Összesen 34.

2) osztály 1) irás 2. 2) rajz 2. 3) kézimunka 6. 4) ének 2. 5) olvasás 2. 6) magyar nyelv 3. 7) német nyelv 3. 8) szám 3. 9) természetrajz 2. 10) világ földisme 3. 11) természettan 2. 12) történet 2. 13) vallás. 5. Összesen 34.

3) osztály. 1) irás 1. 2) rajz 2. 3) kézimunka 10. 4) ének 2. 5) magyar nyelv 3. 6) német nyelv 4. 7) szám 2. 8) természetrajz 2. 9) világ s földismeret 2. 10) természettan 2. 11) történet 2. 12) vallás. 3. Összesen 35.

4) osztály. 1) kézimunka 10. 2) rajz 2. 3) ének 2. 4) irály 2. 5) német nyelv 4. 6) szám 2. 7) természetrajz 2. 8) világ s földismeret 2. 9) természettan 2. 10) történet 2. 11) Vallás 3. 12) szépészet 2. Összesen 35.

Személyzet s az általa követendő fegyelet. A vezértanár mellett annyi segédszemély volna kívánatos a hány az osztály, azaz négy; de ennyit csak kétszerezett tandij s akkor is legalább 20 egyén, egy egy osztályban, volna képes feltartani; miért is, ha a vezér mellett két, nem épen elemi ismeretekkel bíró, egyén működik folytonosan, a foglalkodtató módszer mellett kielégítő eredmény mutatható fel. A vezértanár pályájához szükséges sokoldalú ismeretekkel birjon elmélet s gyakorlat terén egyaránt. A segédek, kiknek egyike született német de magyarul is értő le-

gyen, hogy a gyakorlat támogassa az elméletet a német nyelv tanításában, másika pedig kiválólág ügyes legyen a kézművek minden nemeinek úgy alkotása mint megtartása, tanítása körül, feltétlen engedelmességgel tartoznak, részint az egység, egybevágóság, részint a felelősség miatt; büntető hatalmuk nincs. A vezértanár rendeli el az órákat, jeleli ki a kötelelességeket; ügyel a pontosságra, tanításnál eljárásokra, s csak egyedül ő büntet a kikerülhetlen esetekben. Rendes naplót visz a tanítványok erkölcsi s tudományos haladásáról, s ezek folytán készíti a küldöttségnek benyújtandó vizsgálati tabellákat, írja meg a végelbúcsuzásnál a bizonyítványokat; maga miként segédei folytonosan nevelői szigorral jár el, engedelmességet, tiszteletet követel, illemi szabályokra pontosan ügyel.

Az intézet helyisége. Nem lényegtelen dolog, hogy a vándorlásra kénytetett intézet a helyiségre is kellő gonddal legyen. Ügyelendők itt ezek: a helyiség a város középtáján kerestessék, legyen tantermek s tanári lakul alkalmas osztályzatú; világos, téres, tiszta, lármától szabad, nyugodalmas, megbecsülhetlen előnyül tétetik ha van egy tágas kertje, hol a testgyakordára szükséges helyiségen kívül a növénytan tanításával egybekötött kertészi ismeretek gyakorlás által megerősítendők s a nyári idény alatt naponta némely, szabadban is a tanmód hiánya nélkül tanítandó, tudományok adatnának elő.

Dóczy Gedeon.

A TISZÁNINNEI HELV. HITV. EGYHÁZKERÜLET

MISKOLCON SZÉKELO

FŐLEÁNYNÖVELDÉJÉNEK

RÖVID ISMERTETÉSE.

Az intézet átalakulása. A tiszáninneni helv. hitv. egyházkerület az 1859. május első napjain tartott kerületi gyűlésen, hódolva az idő kívánatának, teljes örömmel vette át az ezutánrai, bár anyagi tehetségének csak nagy megfeszítésével történendő, ápolás végett az ez ideig kizárólag a miskolci h. h. egyház főfelügyelete s anyagi ápolása alatt Karacs Teréz k. a. által vezetett főleány-növelvét, hogy azt a kor s különböző rangú szülék sokszerű követelményeit kielégítőleg alakítsa át, s honunk bármely magasb nőnevelő intézetével egyenlő színvonalra állítsa. E végre az intézet élére

hivatalához az elmélet s gyakorlat terén több éveken át készült férfiút állított mint az intézet vezértanárát, ki egy bizottmány folytonos felügyelete alatt az egyházkerületnek időnként felelős a vezérlete alatt álló intézetről.

Az intézet célja: Nevelni nőket, kik sok oldalú hivatásuknak minden tekintetben megfeleljenek; az élet különböző viszonyaiban úgy ismert mint társalgási téren magukat találni tudják; hon s vallás iránt lángoló lélekkel, minden szép s nemes iránt fogékony kebellet lépjenek az életbe.

Tan t á r g y a k. A nemi különbség, polgári s az ebből következtethető jövő tekintetbevételével taníttatik itt a tevést s ügyességet, tudást eszközölő s a lelket önvizsgálásra szólító tudományok mindenike célnak megfelelő mennyiségben s módon. Később képeztetnek nevelőnők is, hogy a külföldről behozott, nemzetiségünket s történetünket legkevésbé sem ismerő, az idegen úgy polgári mint egyházi érzelmeket s szokásokat nemzetiségünk s vallásunk felszármíthatlan kárára átültető nevelőnők feleslegesíttessenek.

Berendezés: Az intézet négy osztályú, mindenik osztály két szakaszú, két tágas, tiszta, világos teremmel, nyelv-, művészek- kéznűvekhez avatott személyekkel.

Beírás történik kétszer évenként u. m. szeptember s március hó első napjaiban; beíratik minden olvasni s írni már tudó leánygyermek; ki melyik osztályba írandó, szerzett ismerete s képessége határozza meg.

Tan ó r á k, melyek ének s a vezér által előmondandó ima által kezdetnek s záratnak be, a nyári hónapokban d. e. 8—11. d. u. 2—6-ig, de a téli hónapokban d. u. 2—4-ig tartatnak; a nem kötelezett tantárgyak az ezen órákon kívül taníttatnak; a tanórákról elmaradás csak kivételes esetekben s akkor is előleges bejelentés mellett tűretilik.

Vizsga. Nyilvános vizsgák tartatnak évenként kétszer, február s júliusban, egyházker. bizottmányi küldöttség előtt, kik annak hogyan végeztéről az egyházkerületnek részletes előterjesztést adnak be; a tantermek ajtai azonban örömet nyitnatnak fel bármely időben minden ügybarátnak.

Sz ü n i d ő k: Szüreti alkalomra s a három sátoros ünnepekre 10 10 nap, nyári szünidő 6 hét.

Bizonyítványt minden, az intézettől véglegesen búcsut vevő növendék tartozik venni, mely lelkiismeretes kimutatása a növendék ezen intézetben hogyan töltött életszakának. Ez szükséges erkölcsi nagy hatásaért, szükséges az intézet hitele fentartásaért.

Tandij: Az egyházkerület által megszabott tanok, hova a német nyelv is számíttatik egy évi tandija 16 ft. o. é. iskolai szükségek, fűtés s tisztogatási költség 2 ft., rajz 10 ft. ezen összegek fél évenként előlegesen, francia nyelv 3 ft., zongora 8 ft.; tánc 6 ft. o. é. havonta előlegesen fizetendők.

Egyházkerületi jóváhagyás folytán elfogad az intézet benlakókat is, hogy azokat, mint teljesen az intézet gondja alá bízottakat, társalgásra, ügyességre, illem s csinra nézve példányul állíthassa a bejárók elé.

Azon növendékek kik benlagnak, találnak az intézetben tisztességes fanemű bútort, tiszta s egészséges szobát, melyben a térhez mérve 3 legfelebb 4-en laknak együtt s nappal a közös teremben együtt munkálkodván, csak alvás s öltözködés végett térnek szobáikba; éjjel mint nappal folytonos, mintegy szülei felügyelet alatt vagynak.

Élelmezés következő: reggelre s uzsonnára tej, kávé, leves, gyümölcs között szabad választás; délre négy, estére két tál étel.

Ki minő ágyat, ruhaneműeket, hány asztalkendőt, abroszt s több efféléket hozzon, nem az intézet, de az anyagi helyzet határoz.

Társalgási nyelv magyar, német s francia.

A leánygyermek a nevelési időszak alatt sokféle változásoknak lehetvén kitéve, mely változások étkezés s foglalkozási rend-változtatást igényelnek, gondoskodva van arról is, hogy a benlakók hetenként kétszer orvosi látogatásban részesüljenek.

Az intézetben benlakók élelmezés, nevelés és felügyeletért fizetnek csak 250 ft. o. é. a tudományokért épen úgy mint a bejárók; a szünidők az intézetben vagy hon töltése a fizetésre nézve különbséget nem tesz.

Ily berendezés folytán teljes reménye van az egyházkerületnek a felől, hogy intézete egyike leend a legkeresettebbeknek.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÜTFŐK.

VALLÁSÜGYI TÁRGYALÁSOK.

AZ 1839—40. ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSEN.

Előszó.

Az 1839—40. évi országgyűlésen, többek közt, én is tudósítások szerkesztésével foglalkozván, minthogy még ekkor nem volt szabad Guttemberg találmányát használnunk, csak nagy költségbe került s hibáktól óvhatatlan kéziratokban, s ugyanazért vajmi keveseknek szolgálhatánk azokkal.

Csak mécs világa vala ez, fénylő nap helyett, a nyilvánosság egén.

De nem levén még ekkor az országgyűlési tárgyalásoknak más nyomtatott közlönye a Kk. és Rk. országos üléseiről vezetett Naplónál, (a főrendi Napló csak 1840. febr. 25-ik napján vette kezdetét) a legérdekesebb kerületi ülésekről pedig, sem napló, sem jegyzőkönyv nem vezetettvén, elég érdeklél és becsesel birt akkor a nyilvánosság eme nyomorult surrogatuma is. A későbbi korra, vagyis a történetre pedig kiegészítő adatokul szolgálnak eme kéziratok.

Szándékom is volt, kétszáz ívet haladó jegyzeteimet az országgyűlés után, tárgyaik szerint újra redigálni és sajtó alá bocsátani; de meggyém bizodalma oly hivatalra híván, mely minden időmet igénybe vette, nem valósíthatám eme szándékomat. Mióta pedig az áldott óciomot élvezem, hiányzott mind a kedv mind az alkalom.

Ergo ibit in ignes?

Et tot congestos noctesque diesque labores

Hauriet una dies?!

Annyival inkább örömmel lepett meg a Sárospataki Füzetek tisztelt kiadóinak s szerkesztőinek azon felhívása, hogy az 1839—40-ik évi vallásügyi országos tanácskozásokat, mint a későbbi országgyűléseken hozatott vallási törvények történetére szolgáló adatokat, Füzeteikbe küldeném meg. Noha más részről némi aggodalmat szült bennem annak meggondolása, hogy most, midőn elmondhatjuk, mikép vallásbeli különbségre nézve „opinionum commenta

delevit dies“, és hogy Magyarország különböző vallású polgárai soha oly közel nem álltak egymáshoz, mint most: nem eszélytelen-ség-e feleleveníteni a külön vélemények harcát? De éppen azért, hogy „delevit“, reményilem nem.

A történetírat szükséges és hasznos voltát kellene megtagad-nunk, ha a felett komplacentiának vagy bármely gyöngédségnek előnyt adnánk.

Vagy talán még korai dolog megírni ezen törvények történe-tét, miután még többnyire élnek, kik e nemes harcot megharcol-ták? Én azt tartom, hogy minden történetet maga korában lehet megírni leghitelesebben; aztán vajjon nem inkább dicsősége mint gyalázatára szolgálhat-e nemzetünknek, sőt még azoknak is, kik a kor igényeit még hamarlották, ha, a mit egy Nagy Pál így fe-jezett ki: „Ezen különböző nyelvű és vallású nemzetekből álló Ma-gyarhon csak akkor érheti el boldogságát, midőn ezen sokféle ér-dekek megszűnnek és a nép mind polgári mind vallásbeli jogaira nézve egyesülni fog“; majd ismét másutt: „ugyan minek halaszt-gatni a tökéletes egyenlőség kimondását? úgy is kifogja azt vívni az idő elébb utóbb“, vagy a mit egy Szentkirályi eként jósolt meg: „hiszem, hogy hazánkban a vallási vakbuzgóság lábra kapni, ultramontán tendenciák gyökeret verni soha nem fognak;“ hamarább megtörtént, beteljesedett, mint sem még azok, kik az elvek harcá-ban részt vettek, letűntek volna az élet ösvényéről? Hát a kik előmozdítói valának az igaz ügy győzedelmének, nem kötelesség-e mielőbb leróni a háládatosság adóját azok iránt s átadni neveiket az utókornak.

E hittel kívánom az 1839—40-ik évi országgyűlési jegyzete-imből a vallásügyi tárgyalásokat ezen Füzetekben nyilvánra bocsá-tani, mint a melyek sem a Kk. és Rk. sem a fő Rk. Naplójában nem foglaltatnak és így sajtó útján még napvilágot nem láttak.

Mihályfala jul. 22-én 1860.

Bodon Ábrahám.

I. Vallásügy átalában.

1839. okt. 21-iki kerületi ülésben került először szőnyegre a vallás tárgya ezen országgyűlésen.

Felolvastatván a Kk. és Rknek az előbbi országgyűlésen le-tett üzenete és a fő Rk. második válasza:

Marczibányi Antal, Trencsin vármegye követe: a reverszálisoknak jövődre nézve törvény általi megszüntetésébe beleegyeznek, de a hozandó törvénynek visszaható erőt tulajdonítani nem akar.

Kovács Mátyás, egri káptalan követe így nyilatkozott: „Azon okok, melyek a felolvasott üzenetben a reverszálisok ellen felhozatnak, nem győzhetnek meg engem azoknak bűnös voltáról; nem ismerhetem el ugyanis, hogy azok 1-ször a természet és az Isten törvényével ellenkezzenek; mert mik ezek? bizonyosan nem egyebek, mint elszánt akarathból származott személyes kötelezvények, oly különös törvények, melyek a szülőköt szabályozzák magzataiknak miként leendő nevelésére nézve. Már pedig természeti jog elve szerint különbség nincs közte, közönséges törvénynek, vagy személyi kötelezvénynek magát alávetni, a kinek szabad az első, szabad a másik is; ha tehát alávetetheti magát valaki azon közönséges törvénynek, hogy minden gyermekét a maga vallásában fogja nevelni, miért ne kötelezhetné magát különösen arra is, hogy azt más vallásban fogja neveltetni? én ezt a természet törvényével összeütközőnek nem látom. Nem ismerhetem el 2-or azon oknak alaposágát sem, hogy ez jövődre nézve szemrehányásokat szülhet a fiú és az apa közt; erre nézve azonban alávetette magát az evangélikus apa azon köztörvénynek, hogy leányait ha kathólika nőtől származnak, kathólikus hitben fogja neveltetni; már pedig el nem ismerhetem, hogy a leányok neveltetése kevésbé volna kötelessége az apának s a státusnak is kevesebb gondját érdemelné mint a fiúk; következtetem ismét hogy ha alávetette magát az evangélikus atya leányaira nézve a köztörvénynek, miért ne tehetne hasonlóképen fiaira nézve személyi kötelezést? holott erre neki természeti joga van. Mondatik 3-or, hogy az ilyenmű kötelezések korlátozzák a lelkiismeret szabadságát; de ezt sem engedhetem meg, mert írott és nemírott kötelezés közt lényegére nézve különbséget nem tartok; ha nem korlátozza senkinek lelkiismeretét magát a köztörvény rendeletének alávetni, hogyan korlátozhatja az írásbeli önkéntes szerződés? meg nem foghatom, hogy szerződés és szerződés közt különbség legyen; ha egyet megengedünk, meg kell engedni a másikat is. Ezeknélfogva szóló a reverszálisoknak meghagyatását kérte.

Báró Rudnyánszky Sámuel esztergomi káptalan követe: azt nyilvánítja, hogyha a Kk. és Rk. e tárgyban újabb vitatkozásba merülni nem akarnak, hanem a felolvasott üzenetet azon módon kívánják átküldeni, (felkiáltás: igen!) akkor egyes pontokra észrevételeit nem teszi, csupán az egyház nevében tartja kötelessé-

gének kijelenteni, hogy a mely pontokban a mult országgyűlésen a kath. egyház meg nem egyezett, azokba most sem egyezhet; egyébiránt a reverszálisokra nézve csak azt említi, hogy azok a művelt németeknél is divatoznak.

Gróf Zichy Domonkos, győri káptalan követe: a reverszálisok mellett felhozott erősségei következő okoskodáson alapúltak. Meglehet a kath. vallásnak in favorem olyat engedni, a mi az evang. vallás kárával nem történik; már pedig, vélekedése szerint, miután az evangélikusok egyedül idvezítő hitet nem ismernek, nekik semmi káruk benne, ha kath. hitben neveltetnek is gyermekeik; továbbá elvök levén a tökéletességre való törekedés, nem lehet visszatetsző, ha valaki más vallásban ugyanazon tökéletességet még inkább elérhetni hiszi; az egész dolog oda megy ki, hogy beleütköznek-e a reverszálisok az 1790. 26. t. cikkbe vagy nem? vélekedése szerint nem, mert abban csak „possint“ van; azonban ha erőszakkal csikartatnának ki, a k. rezolúciók értelmében úgy is semmit érők.

Klauzál Gábor Csongrád vm. követe. Pártolom mindazon sérelmeket, melyek a felolvasott üzenetben foglaltatnak; mert azokat úgy nézem mint a bécsi és linci békekötéseken az 1790. 20-ik sarkalatos törvényen, és így közvetlen ugyan evangélikus polgártársainkon, de közvetve az alkotmányon ejtett sérveket, egyszersmind felszóllítani kívánom a m. főrendeket, hogy miután a státus polgárainak óhajtott egyesítésére legcélosabb út és mód a vallási viszonyoknak tökéletes elrendezése, fogadják el már valahára üzenetünket. Részemről kívánom, hogy mindazok, melyek jelen üzenetünkben foglalván, egyszersmind törvényjavallatban foglaltassanak, s az üzenettel együtt átküldessenek a főrendekhez; kívánom hogy tisztán s általánosan mondassék ki abban azon elv, miként a magyar nemzet, ember és ember közt azért, mert különböző hitvallású, semmi különbséget nem ismer; kívánom, hogy a tökéletes reciprocity kimondassék, valamint továbbá azt, hogy ezen kifejezés „bévett vallás“ törvény által eltöröltessék. Az egri káptalan követe által a reverszálisok pártolására felhozott okoskodás nem áll; mert igaz hogy a szerződés nem ellenkezik a természeti törvénnyel, valamint a hozott törvényekkel sem, de csak maga személyét kötelezheti kiki, hanem egy oly lényről, mely még nem is létezik, s melynek még meggyőződése sem tudatik, szerződni, még pedig minden viszonyosság, minden feltétel nélkül úgy szerződni, hogy az azt megtartani köteles legyen, ez már a természeti törvénnyel nyilván ellenkezik. Azt mondá továbbá az egri káptalan követe, hogy a szülék rendelkezhetnek egymás közt gyermekeik vallásáról. Igen szép szavak! törvénybe kell

iktatni. De nem úgy van ám a dolog; mert megengedettetik ugyan, hogy az evangélikus apának fiai, kik törvény szerint követhetnék apjuk vallását, kathólikusok lehessenek, de nem viszont. Egyezték meg az egyházi rend ezen viszonyosságban, én örömet ráállok, kivált a vallásnál, hol senkit kényszeríteni nem lehet. Nem fogadhatom el azt sem, mit Trencsin követe mondott, nem lesz ez a törvény visszaható; ha a reverszálisok a multa nézve szinte megszüntetnek is, mert ez csak akkor állna, ha a törvény valami olyat szüntetne meg, a mi eddig törvényes volt, de midőn azt semmisíti meg a mi eddig is törvénytelen volt, azon törvényt visszahátónak mondani nem lehet; szükség ezt tenni annyivalinkább, mert tapasztaljuk, hogy még a mult században adott reverszálisokkal is zaklatják a békés unokákat.

Palóczy (Borsod). Küldőink meghagyták, hogy a vallás tárgyát magunk ugyan elő ne hozzuk, mert még most is sajog keblökben a fájdalom, hogy ámbár ezen tárgyat a mult országgyűlésen magok a római kathólikusok, nevöknek örök dicsőségére, oly buzgón pártolták, mégis végre azt a főrendeknek ellenszegülése miatt letenni kénytelenítettek; meghagyták azonban azt is, hogy ha felhozatik, pártolni köteleességünknek tartjuk; annál fogva a jelen üzenetet én is pártolom. Óhajtottam azonban, hogy mint az felolvastatott, hozzá bővebben nem is szólva, csak úgy küldtük volna által a főrendekhez. Mert pro et contra, a mit csak felhozni lehetett, minden felhozatott már e tárgyban annyira, hogy, tisztelem a talentumokat, de akármi éles észszel e tárgyban valami újat felhozni többé bajosan lehet. De miután a főtisztelendő egyházi rend a reverszálisok védelmezésébe ujjal bele avatkozott, kénytelen kellett nekem is hozzá kell már szólnom, annyival inkább, mert nem régiben is jött Borsod vármegyéhez egy kir. rendelet épen a reverszálisok kérdésében, mely a vármegyét severissima animadversióval fenyegeti. Az mondatott itt, hogy a reverszálisok nem törvénytelenek. Engedjen meg az egri káptalan követe, ha azt neki el nem hihetem; mert menjünk csak vissza, hogyan és mikor származtak a reverszálisok? Ezek az Istenben boldogult Jezsuiták officinájából kerültek. Ők t. i. a mit szerzetőknek dicsőségére elkövethettek, mind azt elkövették. Hanem mutasson nekem valaki 1758 előtt csak egy reverszalist! Ekkor tiltotta meg Mária Terézia, a minő vallásos buzgó volt, a vegyes házasságot; hogy ez az általam tisztelt pátereknek befolyásával történt, kétséget nem szenved. Csakhamar észre vették azonban a dolgot, hogy rosszul kalkuláltak, mert igen megszorították térítési körüket; annál fogva 1768-ban ismét új parancs jött, mely már megengedte a vegyes házasságokat, de reverszális

mellett. Azonban nem sokáig gyönyörködtek a páter Jezsuiták ezen munkájuk dicsőségében, mert 1775-ben a híres Ganganelli kimondta rájuk a halálos szentenciát; később pedig József császár is eltörülte; nem voltak tehát már 1790-ben, és így a mi nem volt, nem is kellett eltörülni. Honnan jöttek tehát ismét vissza? Boldogult Ferenc császár 1792-ben elment a tábornok meglekinteni, az alatt jött ki, de altissimo jussu regio, egy felső rendelet, mely a reverszálisokat újra lábra állította. Voltak azonban megyék, melyeknek nevét nem lehet dicséret nélkül említeni, u. m. Liptó, Zólyom, Pest, melyek eziránt azonnal representáltak; ezt tették az evang. superintendenciák is. Ő felsége csak elálmélkodott, hogy mit csináltak hon nem léte alatt; megparancsolta mindjárt hogy revokálják; revokálta is ezt a konsilium amugy nyöszörögve; még is fenn áll ma is; de azért abból, miután tudjuk hogy miként jött be, usust formálni nem lehet. Azt mondja az egyházi rend, hogy szerződni szabad, és „contractus contrahentibus legem ponit“. Én erre csak azt mondom, hogy szabad igenis, de religio est extra commercium humanum; nem lehet azt eladni, sem reá örököt venni. Igenis furesán jön ki, hogy ha én jószágomat örökösen eladom, a fiam invalidálhatja, és midőn hitét, meggyőződését örökre lekötöm, azt neki változtatni ne lehessen. De hiszen nincs is arra szükség, hogy protestáns magát ilyenekre kötelezze; legyen az olyan apa maga is katolikus, ha azt a vallást jobbnak tartja; de hogy nem meggyőződését követi, az mutatja, hogy maga még is protestáns marad. Végre még Trencsén követének felelek: ne féljen az érdemes követ attól, hogy már mi majd valami nagy inquisiciókat fogunk tenni, visszafelé egész Mária Teréziáig; mi protestánsok proselitákon nem kapunk, legyen minden abban a vallásban, a melyben neveltetett, de azt törvényben kimondani nem lehet, hogy ezek a multa, nézve meg nem szüntetnek. Felszólítom a rendeket, hogy ne vitatkozzunk sokat felette, hanem küldjük által e jelen üzenetet úgy a mint van.

Gróf Péchy Manó (Abauj) küldőinek fő gondoskodása oda terjed, hogy a különböző vallásu polgárok szíveinek szorosabb összekapcsolása által a haza java előmozdítottassék; meg levén győződve a felől, hogy nincs nyommasztóbb érzés, mint midőn az ember polgártársain segíteni kíván, de azt az emberi tehetségen uralkodó sors miatt kivívni nem tudja, akkor érzi csak a felemelkedett szív, önhatalmának semmiségét, és hogy az ember mindig csak a sors vas kezének rabja marad. Hogy tehát ezen akadályok mentül hamarébb elhárítottassanak, a közértelem s ezen alapuló hazánk bol-

dogsága előmozdítottassék, küldői a vallás szabadságának kivívását annyira lelkére kötötték, hogy az a melletti küzdésben még csak elcsüggednie sem szabad. Örömmel teljesíti a szóló ezen megbízást, mert valamint a polgári társaságnak céljával nem ellenkező minden szabadságot, úgy a vallás és lelkiösméret szabadságát is sérthetetlen szentség gyanánt tiszteli. Küldői nem kételkednek a felől, hogy a főrendek a mult országgyűlésnek e tárgybani izenetét, melynek kimenetelét egész mivelte Európa feszült figyelemmel kíséri elfogadják. Mert vajjon micsoda rémképek foglaltatnak abban hogy attól a főrendek annyira borzadnak? Oly sérelmek azok, melyek az 1791. 26-dik sarkalatos törvény cikkelyen, a bécsi és linci békekötéseken ejtettek; ezeket tehát orvosolni a törvényhozásnak nem csak jussa, de kötelessége, mit ha nem tenne, nemzetisége iránt lenne hűtelen. Oly kívánatok vannak továbbá abban, melyek a szelidebb század szüleményei, és a melyeket a törvényhozó testületnek, mint a nemzet organumának, indítványozni nem csak joga, hanem kötelessége is. Tudják azt a m. főrendek, hogy korántsem a külbefolyás és erőszak, hanem hazánkban létező egyenetlenség és bizalmatlanság lesznek polgári létünknek, nemzeti-ségünknek sírásói. Nem lehet tehát feltenni, hogy a m. főrendek, a vallás szabadságának kivívását, mint a közértelem s a hazának azon alapuló boldogságát tovább hátráltassák. Nem elégszik meg szólló azon csekély érdekű két pontokkal, melyekben a főrendek a mult országgyűlésen megegyeztek, hogy t. i. az ezredekhez evang. káplánok is alkalmaztassanak és közös temetők tartassanak; a többi pontok annyira megesonkíttattak, hogy azok a Kk. és Rk. törvényes kívánságaihoz alig hasonlítanak.

Azt mondá Trenesén vármegye érdemes követe, hogy a reverszálisokat jövőre igen, de a multra nézve megszüntetni nem kívánja. Megfelelt erre Borsod vármegye érdemes követe, mikhez szóló csak azt teszi, hogy ha az 1790°/₁. 26-dik törvény cikket mint sarkalatos törvényt, a törvényhozásnak fentartatni szoros kötelessége, a reverszálisoknak multra nézve is el kell töröltetni. Az egri káptalan követe továbbá azt mondá, hogy a reverszálisok szabad szerződések. Szóló ezt nem tartja, mert a szabad szerződések lényeges feltétele szabad akarat, ez pedig a reverszálisoknál nincs, mert itt az egyik félnek szabad ugyan magát kötelezni, de a másik attól ugyan tiltatik. De feltéve meg nem engedve, hogy a reverszálisok csakugyan szabad akarattal kötöttek, ha a szerződő felek kötésüket kölcsönösen felbontani akarnák, kérdé szóló: mi joggal kényszerítheti egy harmadik őket annak megtartására?

Ezeknél fogva az üzenetet egész épségében elfogadja és azon semmi csorbitásokat tétetni nem enged s azt kívánja, hogy ezen tárgy a kir. előadásokkal egyetemben egy felirással terjesztessék fel Ő felsége eleibe.

Szucsics Károly (Bács) az üzenetetet pártolja, egyszersmind, miután a görög nem egyesültek a reverszálisokra nézve hasonló helyzetben vannak, azt rájuk is kiterjesztetni indítványozza.

Deák Ferenc, Zala vármegye követe. A mi az egészséget, ugymond, státus tekintetben illeti, legnagyobb hibát az államok akkor követtek el, midőn legelőször a vallás dolgába avatkoztak; az államnak elég arra felügyelni, hogy a polgári társaság céljával ellenkező vallások ne legyenek; a mely állam ebbe mélyebben bele ereszkedett, mindig megadta az árát. E hibát azonban Európának minden státusai elkövették, a bajban már benne vagyunk, nincs más hátra, mint ezen az uton vigyázva járnunk, hogy újabb hibát el ne kövessünk.

Az üzenetben foglalt sérelmeket szóló nem csupán protestánsok, hanem az egész ország sérelmeinek tartja, mert a lélekismeret szabadsága és a törvények korlátozását tárgyazzák. De miután ezek a mult országgyűlésen már eléggé kifejtettek, úgy hogy küldői nem láták szükségesnek e tárgyban új utasítást adni, hanem csak azon üzenetre hivatkoztak, szóló véleménye az, hogy mivel ellenzésre ugyis alig talál, küldessék át az üzenet a mint fekszik, ne hogy ezen élénk seb ismételi felvakarása újabb surlódásokat szüljön; majd elvállik mit mondanak a főrendek? akkor lesz inkább szükség hozzá szólni. (Felkiáltás: helyes! Mindnyájan.)

Bezerédi Miklós, veszprémi káptalan követe: ujolag kijelenteni kénytelen, hogy a mely pontokban a papság a mult országgyűlésen meg nem egyezett, azokban most sem egyezhet, egyébbiránt a tárgynak a főrendekkel közlését nem ellenzi.

Szentkirályi Móric, Pest vármegye követe: a tárgyhoz bővebben szólni nem kíván, azt pártolja, valamint a bácsi indítványt, sőt a visszakapcsolt megyékben szabadon gyakorlott unitária vallásnak egész országban törvényesítését is kívánja.

Sötér Ferenc (Moson) utasítása az, hogy ha a vallás tárgya szőnyegre jön, ne a Kk. és Rendek, hanem a m. főrendek mult országgyűlésének 5-dik válasz üzenetét pártolja.

Szentmiklósy Viktor, Gömör vármegye követe a Kk. és rendek üzenetét egészen pártolja, egyszersmind küldői meghagyásából, a volt rozsnói most pécsi püspöknek Gömör megyéhez küldött levelét, maga utján tárgyalandót bemutatja, feltartván hogy

arra, maga idejében észrevételeit megtehesse, most csak azt jelentvén ki, mikép a tisztelt püspök tettei küldöit arra birták, hogy az 1507. 8. törvény cikk megújítását kívánják; indítványát a Kk. és Rk. figyelmébe ajánlja.

Gedeon Lajos (Torna); Mihályi Gábor (Máramaros) a Kk. és Rk. izenete mellett nyilatkoztak, az utóbbi hivatkozva a vallás fő mesterének e szavaira: „Szeresd felebarátodat mint tenmagadat.“ — Ambró Antal (Bars) szinte; egyszersmind kiterjesztetni kívánja a törvényt az unitária és görög vallásuakra is, utóbbiakra nézve különösen azért, hogy ne kényteleníttessenek a világ egy bizonyos tájéka felé intézni fohászaikat. — Marczibányi Lőrinc (Nyitra) küldöinek azon akaratát nyilvánítá, miként a vallás tárgyának per excerpta leendő felvételét nem kívánják.

Andrásy József (Esztergom) óhajtotta volna, hogy ezen tárgy most minden vitatkozás nélkül ott vétessék fel, hol azt a mult országgyűlésen letette, mert szóló is, miként Zala vármegye követe legnagyobb szerencsétlenségnek tartja, ha a státus a vallás dolgába avatkozik; elég neki a vallást az elnyomás ellen oltalmazni; hazánkban ez annyival nagyobb szerencsétlenség, mert itt különben is már a sok nyelv a polgárokat egymástól annyira elkülönözi, hogy ha még ehez a vallás külön érdekei hozzá járulnak, akkor hazánkban előhaladást reményleni nem lehet. Szóló tehát az egyetértés tekintetéből, ha vallásának cikkelyei úgy tiszteltetnek, mint ő a másokét tiszteli, az üzenetnek átküldésében megegyezik; bővebb észrevételeit akkorra tartván fel, midőn a főrendek válaszuakat átküldendik:

Hollaky (Zaránd) a megyéjében létező minden vallásnak, Magyarországon leendő törvényesíttetését kívánja.

Pribék Antal (Ung) törvény által kimondatni kívánja még azt is, mikép senki a más vallásuak ünnepét megülni ne köteleztessék.

Kende Zsigmond (Szathmár) az üzenetet egész terjedelmében pátolja, egyszersmind ahoz megyéje részéről még két újabb sérelmet kíván csatoltatni, u. m. 1) a nagyváradi püspöknek kevés az országgyűlés megnyitása előtt kibocsátott pásztori levelét, mely által a vegyes házasságok korlátoztatni céloztatnak, s a mely megyéjét épen úgy, mint Gömör megyét arra birta, hogy az 1507. 8. törvény cikkelyek fogamatba vételét sürgesse. 2) megyéje egy r. kath. lelkészt azért, hogy bizonyos tiszti vizsgálat alkalmával a szolgabíró ellen kikelt, fenyítő perbe fogatván, ezen tette a nm. m. kir. helytartó tanács által rosszaltatott. Végre az unitária vallás bevételét szinte kívánja.

Nagy Pál (Sopron vármegye követe) Sopron rendinek ugymond, régtől fogva legfőbb törekvésük volt ezen vallás, nyelv s több ily tekintetben elszórt nemzetet egyesíteni, annál fogva mind azon indítványt, mely ide céloz, mindig forrón pártolták. Nem lehet ugyan szóló azon véleményben, hogy egy még nem született lénynak mily vallásbani neveltetése felől a szülők ne egyezhethnének, mert azt a törvény is előre rendeli, mit tenni a státusnak kötelessége, csak hogy majd ha az érett kort eléri, megengedtéssék neki meggyőződéséhez képest azt a vallást követni, melyet legjobbnak tart. A mi a jelen üzenetet illeti: csudálkozik hogy a Rk. úgy szólván nemine contradicente disputálnak, hiszen már maga a klerus megegyezik benne, hogy küldjük át a főrendekhez; a veszprémi káptalan követe is csak annyiban ellenzi, a mennyiben az, az egyház dogmáiba ütközik. De én azt hiszem, hogy ez az egyház elveivel nem ellenkezik, mert ha az nem ellenkezik, hogy a protestáns apától származott fiu, protestáns lehessen, miért ellenkeznék az, hogy a leány is az legyen? hiszen ha lelki veszedelem forog fen, ellenzeni kellene azt a fiura nézve is; ez tehát nem egyéb, mint civódás. Minek halasztgatni a tökéletes reciprocitás kimondását? úgy is ki fogja azt vívni a világ előbb utóbb! Különösen tűnik fel szóló előtt, hogy Kölnben, Posenben, Nagyváradon, Rozsnyón mind egyszerre jönnek a püspökök azon gondolatra, hogy a vegyes házasságokat tiltsák; mert hiszen ha ezek a kath. vallás elveivel ellenkeztek, miért nem tiltották eddig is? Igazsága van Borsod vármegye érdemes követének, hogy az a jezsuita szerzet munkája, mely most több helyeken újra behozatott; talán azt látja ezen szerzet, hogy Európa békéje már igen hosszúra terjed, tehát újra egyenletlenséget akar közénk hinteni. Küldői meghagyták, hogy a jezsuita szerzetnek Magyarországra leendő behozatala ellen felszólaljon, sőt más szerzetek is csak a törvényhozó testület megegyezésével hozathassanak be. Az üzenetet pártolja.

Szentiványi Anzelm (Nógrád), Luka Antal (Hont) úgy az üzenetet mint a felhozott indítványokat mind pártolák; utóbbi megjegyezvén, hogy miután a langyos beszéd e tárgyban sükertelen, az élénkebb pedig ellenhatást szül, bővebben felette tanácskozni szükségesnek nem tartja.

Báró Prónay Gábor (Turóc). Küldőinek elve levén az, mit Esztergom vármegye érdemes követe ez előtt néhány nappal mondott, hogy egyik vallás a másikon ne uralkodjék, mind az üzenetet, mind a bácsi, gömöri, szatmári, zarándi indítványokat pártolja.

Busan Herman, Horvátország követe. Most utasítása nem

levén e tárgyban, a mult országgyűlési szerint csak azon pontokat pártolja, melyek sérelmeket foglalnak magokban. Hasonló értelemben nyilatkozott Matyasóvszky (Szepes).

Bohus János (Arad). A görög vallásuak közt divatozó azon különös szokást terjeszti elő, hogy ha valamely községben az egyesültek száma a nemegyesültek közüli áttérés által annyira szaporodik, hogy a nemegyesültek számát felülmúlja, amazok ezeknek templomát minden kárpótlás nélkül elfoglalják.

Somsics Miklós (Somogy) azon elvre, hogy a reverszálisok szabad szerződésen alapúlnak csak azt feleli, hogy ha szabad e felett kölcsönösen szerződni, legyen szabad kölcsönös egyesség által visszalépni is. Az ujonnan felhozott indítványokat pártolja, de azokat a jelen üzenettel összezavartatni nem akarja.

Jankovics László (Verőce), a protestánsoknak Horvátországba bevételét törvény által kimondatni kívánta.

Báró Bánfy László (Kraszna), az unitária s minden Erdélyben divatozó vallások bevételét a tetteges visszszakapcsolást sürgető felirattal kívánja felterjesztetni.

Bernáth József (Bihar), megyéje a nagyváradi püspök elleni panaszát Ő felsége elibe terjesztvén, most a leiratra vár, csak annak leérkezése után adandja elő az egyes sérelmeket.

Szóltak még az üzenet mellett: Hunkár Antal (Veszprém) Piller László (Sáros), Bónis Sámuel (Szabolcs), Perczel István (Tolna), Zarka János (Vas), Pázmándy Dénes (Komárom), Majláth György (Baranya), Beniczky Márton (Zólyom), Szentpáli László (Ugocea).

Ezekután az elnökség a határozatot kimondta, miszerint az üzenet úgy a mint az 1833⁶-dik évi országgyűlésen letétetett, átküldetik a főrendekhez; a görög nemegyesülteké szinte. A többi kérdések eldöntése más napra halasztatott. Ekkor u. m.

Október 22-én tartatott kerületi ülésben Szucsics Károly Bács vármegye követe felvilágosítá, miként a vallási sérelmek a nemegyesült görögökre nézve csupán a reverszálisok, a transitus és az allectió kérdésében alkalmazhatók.

Klauzál és Somsics Miklós (Somogy) azt fejtegették, hogy a görög nemegyesültekkel nem egészen úgy áll a dolog, mint a protestánsokkal, mert az utóbbiaknak vallási szabadságuk békekötéseken és törvényeken alapulnak, a nemegyesült görögök pedig az 1790¹. 27. törv. cikk szerint vallási dolgaikra nézve egyenesen Ő felsége rendelkezésére vannak bízva. Azonban szólók a görögök sérelmeit sem kívánják kevesebb lelkesedéssel pártolni, sem a sé-

relmek ama nagy tengerébe meríteni, hanem ezeket is felterjesztetni akarják, de külön. Ily értelemben volt Andrásy József (Esztergom vármegye követe) is, Palóczy, Justh József (Túróc), Laczkovics János (Temes), azonban együtt kívánták felterjesztetni, már csak azért is, hogy vis unita fortior. Mihály Gábor (Máramaros) szinte, ha egyébből nem, emberszeretetből is, ugymond, Zsembery Imre (Hont) hasonlóul, nem lévén e tárgyban barátja a politikának.

Szavazatra kerülván a dolog: 36 szavazattal 11 ellenében (a többi jelen nem lévén) a nemegyesült görögök sérelmei ugyan elválasztatni határozattak az evangélikusokétól, de egyszerre, noha külön papíron fognak felterjesztetni. Az unitária vallás törvényesítése továbbá a visszakapcsolás végrehajtása alkalmával fog megállapíttatni, mely célból az országos bizottmány munkálatának beadatása sürgettetni határozott; végre a szatmári, gömöri sérelmek külön lesznek tárgyalandók.

Október 23-iki kerületi ülésben: Szucsics Károly Bács vármegye követe előterjesztvén, mikép küldői által úgy lévén utasítva, hogy a nemegyesült görögök sérelmeit az evangélikusokéi közze csak úgy beszúrtni sűrgebbe, miután a határozat másként történt, hogy ezen sérelmek magukban külön felterjesztethessenek, még több adatokra van szüksége; míg tehát azokat küldői kezeihez szolgáltatathatnák, indítványát addig elhalasztja. Hasonlót kívántak Kis András (Krassó) Laczkovics János (Temes). Miben a Kk. és Rk. megnyugodván, a nemegyesült görögök sérelmei egy ideig elhalasztattak; s ezzel a vallásügyi tárgyalások a Kk. és Rk. kerületi üléseiben befejeztetett. Megjegyzendő, mikép Beöthy Ödön, Bihar vármegye követe, az előbbi országgyűlésen a vallásügyének egyik leghuzgóbb apostola s úgy szólva e tárgynak rendes referense és a ki annak letétele alkalmával ama szavakat igen találólag alkalmazá: „nem halt meg a leányzó, csak alszik“, épen ekkor megyéjében lévén foglalkozása, nem vehete részt ezen tanácskozásban, és így nem leheté jelen a leányzó újra felébresztése első alkalmánál.

Ezen tanácskozások szüleménye az itt következő törvényjavaslat, mely a november 11-én tartatott országos ülésben minden változtatás nélkül elfogadtatván, így küldetett át az előbbi országgyűlésen letett üzenet mellett a m. főrendekhez.

Törvénycikkely a vallás dolgában.

A bécsi és linci békekötéseknek alapján az 1790. 26. t. cikk következőkben bővítettik, illetőleg módosítatik:

1. §. A vallásos reverszálisok, vagyis a születendő gyermekek, mely vallásban neveltetésük iránti kötelezések erőnélküliek, s azok tekintetéből akár eddig eredett és még függőben levő, akár ennekutánna támadható mindennemű vallásbeli követelések teljesen és tökéletesen megszüntetnek.

2. §. A vegyes házasságból származott mindkét nembeli gyermekek atyjuknak, a törvénytelen születésű gyermekek anyjuknak, a talált gyermekek gondviselőiknek vallásában neveltessenek; a 18-ik esztendőt meghaladván pedig, szabadságukban álland azon vallást követni, melyet meggyőződésük szerint, lelkiismeretök megnyugtatósára, legalkalmasabbnak ítélandnek.

3. §. A kathólíka vallásból és viszont az evangéliká vallásra általmenni kívánó, ebbeli szándékát az illető polgári törvényhatóságnak bejelenteni tartozik. Ily esetben a vármegyék és külön portákkal bíró kerületek ugyan az első közgyűléseikből, a városok pedig tanácsuléseikből kihalgatás végett vegyes küldöttséget rendeljenek, mely a végzés hozatalától számítandó 15 nap alatt eljárni és ha az átmenni kívánó kijelentett szándékában állhatatosan megmarad, számára bizonyáglevelet, hogy a kívánt vallást, minden akadály nélkül azonnal gyakorolhatja, nyomban kiadni köteles. A küldöttség a törvényhatóságot eljárásáról tudósítván, tudósítása az 1790. 26. t. cikk 15-ik szakaszának rendeletéhez képest, Ő felsége eleibe, tudomás végett felterjesztessék.

4. §. Az evangélikusok templomaiban oda különben sem meg nem hívatott sem nem édesgetett más vallásuaknak járása, az evangélikus lelkipásztorokra nézve törvénnyel tiltatott s fenyítettetni is rendelt csábítási véteknek nem tartatik.

5. §. A kathólikusok gyermekeinek az evang. iskolák gyakorlása, ugy szinte mind az evang. mind a kath. ifjúságnak a külföldi u. m. az ausztriai monárkhián kívüli iskolák látogatása megengedtetik, egyszersmind szabadságukban álland a kath. szüléknek, hogy gyermekeik mellett evang. nevelőket tartsanak.

6. §. A vallásos kérdés alatt levő házastársaknak rekopulációja tiltatik, azon lelkipásztor pedig, ki a házastársak esketését tudva az 1790. 26. t. cikk 15. §. rendelete ellen végrehajtotta, mint hivatalával visszaélő a közpolgári törvények rendes útján fog felelet alá vonatni.

7. §. Az 1790. 26. t. cikk 5-ik szakaszának ellenére, az evangélikusok abbeli szabadságuk gyakorlásában, hogy elemi és grammatikális iskolákat, mindenütt hol szükségesnek látandják, előleget nyerendő felsőbb engedelem nélkül állíthassanak, nem korlátozthatnak.

8. §. A vegyes házasságból eredett válóperekben, ha a perlekedő felek az ágytól s asztaltól örökre elválasztatnak, ezen elválasztás által az evang. részre nézve a kötés is felbontottnak tekintetik s szabadságában állandó új házassági szövetségre lépni.

Azonban az 1790. 26. t. cikk 16. szakasza által a hasonló válóperekre nézve megállapított bíróság hatósága nem terjed ki oly esetekre, midőn a házasságszerzés alkalmával evang. valláson volt mindkét házastársak között valamelyike a válóper lefolyta alatt vagy épen az elválasztási ítélet után, kath. vallásra tér; ily által, sem a már meghozott ítéletre, sem a per folyamatjára nézve változtatást, vagy a már lefolyt pernek az említett bíróság előtti megújíthatását nem következtetheti.

9. §. Az egyházi személyeknek és tanítóknak fizetésére, és bármint egyházi épületek felállítására és igazítására az evangélikusok és viszont a kathólikusok egymásnak nem köteleztethetnek; ott azonban, hol az e végre szükséges költségek közjövelmekből gyűjtött községi pénztárból tétetnek, mind a kathólikusok, mind az evangélikusok kölcsönös arányosságban részesüljenek.

10. §. Az 1790. 26. t. cikk 8-ik szakaszának rendelete a hivatalok betöltése iránt a szabad királyi városokra is világosan kiterjesztetik.

11. §. Az evangélikusokat vallás tekintetéből a lakosságtól, vagy mesterségek űzésétől eltiltani nem szabad, és minden e részben netalán fenálló ellenkező szokás, határozat, vagy rendelet ezen eltorlítottván, az ellenszegülők az 1790. 26. t. cikk 12. szakaszában kitett minden egyes esetre külön megveendő büntetés alá vétessenek.

12. §. A megürült telekbe költözött evangélikusnak a kathólikus, és viszont a kathólikusnak az evangélikus egyházi személyek fizetésére nem köteleztethetnek.

13. §. Oly helyeken hol elválasztott temetők nincsenek, a temető használása az evang. és kath. vallásukra nézve közös.

14. §. Az 1790. 26. t. cikk 14-ik szakaszának rendelete ezenel megszüntetvén, az evang. vallás szabad és nyilvános gyakorlatát tárgyazó törvények Horvát, Dalmát és Tótországokra is kiterjesztetnek.

15. §. Ő felsége kegyelmesen megigérni méltóztatott, hogy a magyar ezredeknél az evang. valláson levő katonák tekintetéből evang. tábori lelkészek alkalmazása iránt is gondoskodni fog.

A főrendi táblán, 1839. dec 30-án kezdettek meg a vallásügyi tárgyalások. Midőn a t. Kk. és Rk. üzenetének a reverszálisokat tárgyzó első szakasza felolvastatván:

Gróf Nádasdy Ferenc váci püspök, következő beszéddel nyitotta meg eme fontos és hosszas vitatkozást: „Tagadhatatlan, hogy minden nemzetnek érdekében fekszik a vallási viszonyok elintézése; de bizonyos az is, hogy mennél több vallású felekezetek vannak valamely országban, annál inkább elkülönöznek elveikre nézve, noha mindeniknek belső meggyőződése a haza közjává van intézve. A Kk. és Rk. úgy tüntetik fel a reverszálisokat, mintha azok a bécsi és linci békekötésekkel és az 1791. 26. t. cikkel ellenkeznének. Megvallom, hogy szükségtelennek találom békekötésekre hivatkozni ott, hol egy törvényeikk már létezik, mely ugyanazonokon alapúl, és a mely vallási állásunkat polgári tekintetben tökéletesen elhatározza. Igaz, hogy ezen törvény a reverszálisokat világosan nem említi, de ha felveszem annak ezen szavait: „si mater fuerit catholica proles nonnisi masculae patris religionem sequi possint“, és így non „debeant“ sed „possint“: következik, hogy ezek iránt még feltételeknek és szabad kötéseknek helye van. Hogy a régi időket ne említsem, bizonyos, hogy a reverszálisok léteztek b. e. Mária Thérézia, József, Leopold és Ferenc fejedelmeink alatt a nélkül, hogy hazánk törvényhatóságai, melyeknek az ily reverszálisok felett intézkedni kellett, azok ellen kikeltek volna; sőt inkább hozott ítéleteiket azoknak tartalmához alkalmaztatták; bizonyos továbbá az is, hogy a reverszálisok az evangélikusok elvével nem ellenkeznek, mert azok szerint akármely vallásban idvezülni lehet, a kathólikusoknak megnyugtatósokra azonban okvetlenül szükséges, hogy gyermekeiknek lelki boldogságát eszközöljék; ehez járul, hogy a reverszálisok semmi rosszat vagy természetellenit magukban nem foglalnak, hanem csak oly kötések, mint akármely más, melyről mindenkinek szabadon lehet intézkedni. Ezen tekintetből a reverszálisokat mind a multa, mind a jövődre pártolom.

Gróf Zay Károly: Ha valaha, most búval lepi el szívemet szónoki tehetségem gyarlósága. Nagy az ügy, melyért a szellemi küzdőterre szállunk, hol a diadalnak jutalma honunk közboldogsága. E szent ügy a vallásbeli egyenlőség. Ezt keresztyéntársaknak megadni szent kötelesség, és csak az akaratosság, a türelmetlenség késhtetik azt a protestánsoknak megadni. Csak ott fejlődik

a szabadság és erkölcsiség, hol kiki szabadon gyakorolhatja vallását, hol pedig a türelmetlenség az embernek ezen legszentebb jogát elfojtani törekszik, ott egyenetlenség forrong, mely annál dülöb, mennél nagyobb felsőséget követel egy vallás a másikon; mert minden kényhatalmak közt az egyházi a legsanyargatóbb, mely lebilincseli nemcsak a testet, hanem a lelket is; hol a polgári kötelesség egyenlő, ott a jogoknak is egyenlőknek kell lenni, nehogy az erősebb kedvező állását a gyöngébb elnyomására használja. Korunk felvilágosodott gondolkozása a külön vallásuak korlátozását ellenzi, mert átlátja, hogy az által az emberiség eredeti jogai sértetnek, politikai hasonlások tápláltatnak, és így a nemzet és kormány java veszélyeztetik. Így tehát a kormányra nézve is csak kívánatos lehet a vallásbeli egyenlőség; de a kath. egyház sem sértetik meg, mert dogmáit a protestánsok megtámadni, világi javaiban osztozni nem kívánnak, csak a törvény előtti egyenlőség kivívása törekvésük célja. Méltóságos főrendek! tudjuk, hogy e díszes körtől a szűkkeblűség és elfogultság távol van, és így bizton reméljük, hogy e szent ügyben testvéri kezet fognak azokkal, kikkel egy az Istenök, egy a királyok, egy a hamvaikat fedezendő anyaföld, egy az idvezítőbeni reménységök. De ha mégis testvéri bizodalunk csalódnék, ha hő keblünk visszatorlasztatnák: nem csüggedünk, hanem ügyünk szent paizsa alatt újra és újra a küzdhelyre szállunk, mert nem anyagi jólétért, hanem az emberiség jogai legfőbbikeért, vallásbeli egyenlőségért küzdünk, és ha ügyünk most elnyomatik is, majd önerejével diadalmaskodni fog, ha emberek nem segítenek, majd a királyoknak királya segít.

Lonovics József esanádi püspök: Az előttem szóló gróf még a vallásbeli egyenlőségnél is többet kívánni látszik; azt mondja egy részről, hogy a kathólíka hitnek dogmáit sérteni nem akarja más részről ohajtáná, hogy minden vallási zsurlódások megszüntetnének. Ha oly országban mint hazánk, hol annyi különböző felekezetűek együttélnek, lehetséges volna, hogy vegyes házasságok ne létezzenek, akkor igenis azt hiszem, hogy alig volnának vallásbeli zsurlódások, a békekötésekre semmi szükség nem lenne, s azok legfelebb mint régi históriai adatok tűnnének fel. Nálunk a törvény megadja a protestánsoknak a vallásbeli szabadságot oly mértékben, hogy annak szabad gyakorlására nézve kathólikusok és evangélikusok közt semmi különbség nincs, sőt állítom, hogy a protestáns vallás sokkal szabadabb mint a kath. egyház, oly szabad, mint Európában seholsem. A törvény oltalma alatt békeségben élhetnek kathólikus és protestáns atyánkfiai; a kathólikus tartozik a protes-

tánsok jogai iránt türelemmel viseltetni. A vegyes házasságok azonban érintésbe hozzák a két vallás elveit, bevágnak a családi viszonyokba, magok után vonják a vallásbeli nagyobb fontosságú tövises kérdéseket, melyek ma több külső kormánysszékeket fárasztanak, és a melyeket a békekötések nálunk elhatározatlanul hagytak, a 26. t. cikk pedig hosszas habozás után úgy döntött el, hogy noha az első tekintetre a kathólikusoknak kedvezőnek látszik, de kevésbé kielégítő; már ma pedig a protestánsok is annak változását kívánják. Ezen törvénycikk az, mely már két országgyűlésen vallásbeli kérdésekre nyújtott alkalmat, pedig nincs hazánkban egyetlen egy protestáns is, ki vallása szabad gyakorlásában bárki által legkisebb akadályt szenvedjen, hanem minden vallási panaszok kilenetizedrésze oly személyeket illet, kik a 26. t. cikk következtében kath. religiót tartoznának követni, azonban ezen hitben való neveltetéstől eltiltatnak. A kathólika egyház a vegyes házasságot nem kedvelheti; nem ellenzette ugyan azt, ha minden gyermekek a kath. fél vallásában neveltetnek; ezen biztosítást nyújtja a 26. t. cikk azon esetben, ha az apa kathólikus, nem pedig ott, hol csupán az anya kathólika; innen származtak a reverszálisok, mely által a protestáns fél kathólika hitvesének aggodalmát eloszlatja, midőn magát arra kötelezi, mit a törvény megenged, és a mi az ő vallásának elvével nem ellenkezik. A reverszálisokról hallgatnak ugyan a békekötések, de hallgatnak a vegyes házasságokról is. Tudjuk, hogy külföldön a mult század végeig kedvetlen tárgy volt a reverszálisok kérdése; tudnék felhozni külföldi törvényeket protestáns országokban, melyek által a vegyes házasságok tiltottak, úgy hogy azok az országon kívül tétettek oly feltétel alatt, hogy „minden gyermek az evangélika vallást tartozik követni“, sőt még a keresztkomaság is csak ezen feltétel alatt van megengedve. Nálunk 1768-ban Mária Thérézia; 1782-ben József császár, a vegyes házasságokat megengedték, azt rendelvén, hogy a multa kiadott reverszálisok megmaradjanak; József császár sem tiltotta tehát el a reverszálisokat, hanem csak azt kívánta, hogy azok a vegyes házasságokban mint *conditio sine qua non* ne tétessenek. A 26. t. cikk felhagyja a protestáns félnek azon szabadságát, magát valamennyi gyermekeinek kath. nevelésére kötelezhesse, mely annak „debeant“ helyett „possint“ szavából kitetszik; de hogy ezen törvény fakultatívus, kitetszik továbbá onnan is, hogy II. Leopold, kit az ország rendei a vallási panaszokra nézve arbiter birónak megkértek, s kinek erre kiadott királyi válasza szóról szóra törvénybe ment, s így annak szellemét legjobban értette, nem sokára ugyan azon évben kiadott válasza által az ön-

ként kiadott reverszálisokat törvényeseknek jelenti ki, mely resoluciót e tekintetben csakugyan authentika magyarázatnak lehet venni. Egyébiránt a reverszálisokra is áll azon juris axioma „quod quid lex non prohibet permittit.“ Azon okok közt, melyekkel a Kk. és Rk. a reverszálisok eltörlését támogatják, felhozzák azt is, hogy egy még nem is született lény vallása, szerződés tárgya nem lehet. Meg fogják azonban engedni a Kk. és Rk. hogy eventuais esetekről is lehet szerződni, mert máskép sikeretlenek volnának a házasulandók közt kötött minden szerződések, a még nem született gyermekek örökösödésükről és vagyonukról rendelkezések. Miután a protestáns apa tartozik gyermekeit keresztyén vallásban nevelni, mi képtelenség van abban, ha magát arra kötelezi, hogy azokat oly vallásban fogja nevelni, melyet ő ugyan nem követ, de minden órán követhet, a melyet tisztelni tartozik, és a melyben leány gyermekeit nevelni köteles. Ha a reverszálisok a természettel ellenkeznek, hogyan létezhetnek Baváriában, Würtembergben és Hannoverában, sőt léteztek a művelt Poroszországban is, míg az ország érdekében jobbnak nem tartatott azokat eltörleni? 1790-ben nálunk is a reciprocitás elve javaltatott, ha akkor nem, úgy most sem ellenkeznek a reverszálisok sem a természettel, sem az igazsággal. A természettel nem, miután a törvény csak azt parancsolja, a mi moralliter és fizice lehetséges, az igazsággal sem, mert ha egyes embernek nem volna szabad gyermeke neveltetéséről eleve rendelkezni, úgy azt törvény által, mely nem egyéb mint a közakaratnak kijelentése, sem lehetne elhatározni, hogy melyik vallást kövesse a még nem született gyermek. Azt mondják továbbá a Rk, hogy a reverszálisok végrehajtásában egy harmadik vág bele, ki tulajdonképen nem áll a reverszálisoknak; azonban azt hiszem, hogy ha a reverszálisok a törvényt nem ellenkeznek, azoknak végrehajtását sürgetheti a közigazgatás és azon felsőség, melynek jogaiban sőt köteletségében áll arra nézni, hogy minden igazságos szerződések végrehajtassanak. Azon aggodalom is tartja a Rendeket, hogy a reverszálisok az illető felektől gyakran kicsikartatnak, holott vannak királyi válaszok, melyek azt rendelik, hogy az ily reverszálisok, valamint azok is, melyek gyakorlatba nem vétettek, sikeretlenek. A Kk. és Rk. a reverszálisokat a multa is meg akarják szüntetni. Ez azon kívül, hogy a törvénynek visszaható erőt adna, felháborítaná a jámbor katholika félnek lelki nyugalmát, mely oly feltét alatt ment protestánsokhoz férjhez, melyet neki protestáns férje önként felajánlott, melyet erkölcsiség és törvény nem tilt sőt pártol, ez némely zelotikusoknál arra adna alkalmat, hogy az illető feleket arra bírják, miszerint az adott szótól

álljanak el, így az oly személy legszentebb reményeiben megcsalatlának; -tz ekként megcsalatkozott felek nem is fogják hinni, hogy ezen törvény a XIX-dik század szüleménye volna. Nem áll az mit a Kk. és Rk. mondanak, hogy a 26-dik t. c. eltörölte a régi reverszálisokat, mert a törvény históriája és szavai ellenkezőre mutatnak, úgy az sem, hogy a későbbi reverszálisok az 1790. 12. t. c.-el ellenkeznek, mert a kormánysszékek a reverszálisokat soha nem pártolták, hanem csak akkor, midőn azoknak teljesítése iránt folyamodás történt, foganatosították. A mult országgyűlés megállapodott abban, hogy a reverszálisok a multa nézve ezután is úgy tekintessenek, mint különös szerződések jövőndőre nézve pedig törvénykivülieknek tartassanak. Ezen határozást kétség kívül ezen tiszteletre méltó nemes vágy szülte, hogy ez által a vallásbeli panaszok és viszálykodások megszüntessenek. Tudom eljes mértékben méltányolni azon célt, azonban úgy hiszem, hogy ha fog is törvény létezni e részben, még is fognak oly emberek találtatni, kik azt áthágják; a közigazgatásnak tehát a vegyes házasságokra nagy felvigyázással kell lenni, mert ez olyan tárgy, mely mind a két félre nézve sérelmes összeütközéseket szülhet, így e tárgyban törvény nélkül el nem lehet lenni. Mindezeknél fogva a reverszálisokat mind a multa, mind a jövőndőre feltartatni kívánom.

Gróf Erdődy Sándor: A vallási viszonyok elintézése legforróbb kívánsága lehet a törvényhozásnak, mert felejtethetlenek még ma is azon idők, melyek megmutatták, hogy e nélkül egy ország is boldog nem lehet. Honunk is elég példáját látta ezen zavaros időknek, melyeknek a bécsi és linci békekötések vetettek véget. Dogmák vitatása ugyan nem tartozik világi gyülekezetekre, de minden vallásuak polgári jogáról rendelkezni, a törvényhozás tiszte. Így jött Magyarországra ama két békekötés, és a 26-dik t. c. így Angliában az emancipáció létre. Ha minden vallásuak csak a magok elveit védelmeznék, úgy sem nálunk az evangélikusok, sem Angliában a katolikusok ügye többséget nem nyert volna. Kövessük az 1791-ki törvényhozók példáját, kik a 26-dik t. c.-et annak szavai szerint: „*sine stabiliendae unionis et harmoniae*“ alkották. Ez a gyermekeknek mily vallásban leendő neveltetésükről is rendelkezik, ki kell tehát mondanunk, hogy az e végre költ reverszálisok nem törvényesek. Azt mondják, „*contractus contrahentibus legem ponit*,“ és így ezek is mint magán szerződések megállhatnak, de ezek nem birnak más szerződések természetével, mert minden szerződést kölcsönös egyesség által fel lehet bontani, a mi a reverszálisokra nézve meg nem engedtetik. Én tehát ezeket mind a multa, mind a jövőndőre megszüntetni kívánom, hanem amazokra nézve még is különbséget teszek, azok

között, melyek már régen, és a melyek az élő házások között kötettek, amazokat megszüntetni nem kívánom azért, hogy így sok ember akarója ellen is, változtatni kényteleníttetnék vallását. Én tehát a törvényt úgy kívánnám alkottatni, hogy a reverszálisok mind a multa, mind a jövődőre törvénytelenek ugyan, hanem mind a régibb, mind a mostani házasságból született gyermekek tartsák meg azon vallást, a melyben neveltettek, az ezután születendők pedig atyjok vallásában neveltessenek. Arra, hogy másutt is léteznek a reverszálisok, csak azt felelem, hogy az valamint nálunk, úgy másutt is igazságtalan.

Báró Barkóczy László, székesfejvári püspök. Az 1791. 26. t. c. nem csak a protestánsok, hanem a katholikusok biztosítására is hozott; meg van abban határozva azon vonal, melyen túl egy vallásnak is, a nélkül hogy a másik jussába vágna, menni nem szabad. Mi azt illeti, hogy mennyiben tartozik a hitnek kérdése a polgári institúciók alá, én azt tartom, hogy a polgári institúciókat kell a hithez, nem pedig ezt amazokhoz alkalmaztatni; mert a hit állandó és örök igazságra van alapítva, a polgári törvények pedig változásoknak vannak alávetve. Koránt sem hozta be a kath. egyház a reverszálisokat világi javainak szaporítása végett; szülte azokat a vegyes házasságok mellőzhetlensége, mely mellett mégis hiveinek számát megtartani az egyháznak kötelessége; szülte azon természeti és erkölcsi kötelessége a kath. szülőnek, hogy a mely vallást maga üdvösségének tart, gyermekeit is abban nevelje. A reverszálisokat mind a multa, mind a jövődőre megtartatni kívánom.

Báró Perényi László. Az előttem szólott püspök urakhoz csatlakozva, a reverszálisokat mind a multa, mind a jövődőre megtartatni kívánom; első azért, mert a törvénynek visszaható erőt adni nem akarok, de igazságtalannak is tartom, hogy bármilyen magán szerződés törvény által megsemmisíttessék. Azt mondják, hogy a mult országgyűlésen már a fő Rk. megegyeztek azoknak jövődőre nézve eltörlésében; ez ha úgy van is, már most zsinór mértékül nem szolgálhat, mert még az nem törvény. Én noha akkor is minoritásban maradtam, most is azon véleményben vagyok, hogy azokat jövődőre nézve sem kívánom eltörlötni. Okaim következők: 1. törvényes tekintetben, nem akarok egy oly törvényt, melyről az mondatott: „lex in perpetuum duratura“ változtatni. 2. Vallási sérelem tekintetben sem, mert annak csak azt tartom, mely a lelkiismeret szabadságát korlátozza, már pedig az e féle kötelezés az evangélikus apának, a ki azt hi-

szi, hogy a vallást változtatni lehet, lelkiismeretét nem korlátozza, de korlátozná a kath. anyáét, kinek az ellenkezőről kell meggyőzetre lenni, ha gyermekét más vallásban kellene neveltetni; itt tehát a protestáns félnek semmi sérelme, nincs, de lenne a katholikusknak, ha erre kényszerítették. 3. miután a kath. hit elvével ellenkezik a vallás változtatás, a törvény által megengedett vegyes házasság akadályoztatnék ez által.

Gróf Czebrián: Az 1791. 26. t. c. célját, u. m. az egyességet és békességet még állandóbbá tenni óhajtván, röviden a reverszálisoknak mind a multa mind a jövődre nézve leendő eltörlésére szavazok.

Kis Pál, flumei kormányzó. Meg vagyok győződve, hogy minden kívánja, miszerint a vallási viszonyok minél inkább tisztába hozassanak; mert király és oltár legszentebb tárgyai az emberi tiszteletnek; de meg kell vallani azt is, hogy a vallási viszony az, melyre nézve különböző felekezetek közt legnehezebb egyességet eszközölni, ezen tárgy az, mely iránt nálunk is a mult országgyűlésen egyesség nem eszközölthetett; félek, hogy most sem lesz több sikere. Oly tárgyban, hol a felek meggyőződni nem akarnak, kapacitálni lehetetlen, nincs itt más mód, minthogy a király szóljon, ő töle mint apostoli királytól várhatja mind a két fél ügyének igazságos elintézését. Annálfogva véleményem az, hogy ezen tárgy, minden vitatkozás nélkül, vagy mint 1791-ben történt, az ellenvélemények hozzá csatolása mellett, küldessék fel Ő felségéhez.

Báró Eötvös József. A literaturai pályán ismeretes ezen fjú mágnásunk eképen emelé legelső parlamenti szavát e tárgyban: „Ha a Rk. üzenetében valami olyat látnék, a mi vallásom érdekével összeütközik, ha csak távolról is sejdíthetném, hogy ezen kívánatok által azon vallás, melyben én születtem, neveltetem és a melyben az ország lakosainak többsége él, magas állásáról lelépni s azon áldó befolyásról, melyet a népre gyakorol, lemondani kényteleníttetnék, magam volnék az, ki minden tehetségemet arra fordítanám, hogy a m. főrendeket azoknak elfogadásától visszatartóztassam. Arra, a mi a kathólíka hitnek lényegére tartozik, a törvényhozó testnek befolyása nincsen; arra, miben milliók lelki boldogságukat s éltöknek legszebb reményeit keresik, a törvényhozó test nem terjesztheti ki hatalmát; nincs hatalom, nincs önkény, mely a szabadságot e végső menedékhelyéből, lelkiismeretünkéből, kitilthatná. Az egész előttünk levő tárgy elhatározása tehát csak e két kérdésnek megfejtésétől függ: 1-ör vajjon a Rk. üzenetében előadott kívánatok a kath. hitvallás lényegével ellenkezésben áll-

nak-e? 2-or ha nem, hasznos-e azoknak elfogadása az országra, mint egészre nézve? Most csak a tanácskozás alatt levő pontra szorítom beszédemet. Nem akarok bővebben szólni a reverszálisokról, nem akarom megfejtetni, vajjon célirányos-e általában azon természeti jogot, melylyel minden atya gyermekének nevelésére bír, az atyának átengedni? főképen olyannak, ki midőn gyermekének más hiten való neveltetését igéri, ez által már indifferentizmusának adja némi bizonyítványát? hanem csak azt kérdem, vajjon ezek a kath. hitvallás lényegéhez tartoznak-e? Teljes meggyőződésemből azt tartom, hogy nem (zajos éljen!); a kath. hitvallás lényegéhez tartozik az, hogy szabadon folytathassa oktatásait, hogy szent kötelességének teljesítésében senki által ne háborgattassék, hogy oktatás által szabadon terjeszsze hivei számát, de az, hogy hiveit privát kontraktusok által szaporítsa, hogy egy szenvedélytől elragadott férfi, midőn házasságra lép, csak azért, hogy célját elérhesse, születendő gyermekei vallásáról szerződést kössön, ez a kath. hitvallás lényegéhez nem tartozik (hangos éljen), ez a kath. anyaszentegyházra nézve fontos csak akkor lehetne, ha annak magas tekintete hivei számától függne, nem oktatásának tisztaságától s nem céljainak szentségétől. De megengedvén, hogy a kath. hitvallásnak tekintete hivei számával csakugyan nő; kérdem a m. főrendeket, vajjon a reverszálisok megszüntetése után, minthogy ez által az egyenlőség állítatik helyére, a két felekezet közt, kinek használ ez másnak, mint a többségnek? Vagy azt gondolja talán valaki, hogy vallásunknak pártolásra van szüksége? hogy hiveit csak törvény tartja össze? hogy terjeszkednie csak engedmények által lehet? én, mint kathólikus, ellenmondok ezen állításnak és bátran kimondom meggyőződésemet, hogy azon milliók közt, kik a kath. hitvallást követik, nincsenek ezrek, kiket engedmény vagy üldözés vallásukban megtántoríthatna (éljen!). Nézzünk határainkon túl; ott hol e vallás pártolva nincsen, nem látjuk-e terjeszkedését Irlandban annyi üldözések közt, Angliában, hol az uralkodó egyház minden erővel ellene törekszik, Amerikában, hol azt különös törvény nem pártolja? Nem áll-e maga e vallásnak kezdete egy dicső példaként előttünk, hol egy pár szent férfi, érezve magas hivattatását, s feláldozva életét, bátran állt egy ellenkező világ ellenében, hol pártolója nem volt más, mint az igazság, hol hiveit nem várta más jutalom, mint azon dicsőség, mely kinpadon környékezé az állhatatosságot? Nem győzött-e mégis a vallás? nem emelkedett-e fel diadalmasan a széthomlott római birodalom romjai felett? nem terjeszti-e száz milliókra áldott hatalmát? Most midőn a vallás megerősödött, midőn hazánk többsége

követi, pártolásra volna szükségünk? nekünk engedmények s törvények kellenének? én még egyszer ellenmondok ezen állításnak: hivatkozom a m. főrendekre s mind azokra, kik honunkban e vallást követik, nem mondám-e a közmeggyőződést? (helyes!) De ha a reverszálisok a kath. hitnek lényegéhez nem tartoznak, vajjon azoknak megszüntetéséből, mit az országnak egy része oly forrón ohajt, nem következnek-e némi haszon az országra, mint egészre? Tekintsük helyzetünket; mióta az 1791. 26. t. cikk létezik, a vallási elnyomás hazánkban, hála az égnek! megszűnt; minden felekezeti hontársaink egész szabadsággal gyakorolják vallásukat, s habár külön oltárok alatt imádják Istenüket, egy hazaszeretet, királyok iránt egy hűség lelkesíti mindig a hon külön vallású polgárait. De hármiféle dalmas legyen megvallanunk, a mindennapi életben ezen egyetértés nem létezik többé. Tekintsünk körül s ha önmagunkat csalni nem akarjuk, több ellenségeskedést, több mélyen érzett keserűséget-fogunk találni, főkép az utolsó években, mint e haza javára kívánatos, mint egy hon polgárhoz illő volna. S mi más adott erre alkalmat mint az, hogy a külön vallások közt egyenlőség nem létezik, mi más, mint a reverszálisok, a hat héti oktatás, egy szóval mind azon engedmények s kiváltságok, melyek a kath. hitvallásnak nem szükségesek, sőt meggyőződéseim szerint nem is hasznosak, s melyek reformált hontársaink által mégis mindennapi bántásoknak tekintetnek. Az 1791. 26. t. cikk többet adott reformált hontársainknak minthogy egyenlőséget ne reménylhetnének, kevesebbet, minthogy azzal megelégedhetnének. Sérelmek támadtak, vallási viták tölték el országgyűléseinket, vallási viszálykodások az országot egyik határatól a másikig s az egyes polgárok, kik véleményeikben különváltak, eltávoztak egymástól érzeményeikben is. Lehet-e nagyobb érdeke a hazának, lehet-e fenségesebb feladása a törvényhozó testnek, mint e viszálykodásoknak megszüntetése; lehet-e nagyobb érdeke magának a vallásnak, mint hogy az pártok jelszavául nem használtatván, a viták közt szélylyel ne tépessék? Mondjuk ki az egyenlőséget, s a pártok zaja hallgatni fog. Miként apáink az 1791. 26. t. cikk által megszüntették az elnyomást, úgy szüntessük meg mi annak színét is, s habár egyesek, kik a most felvett szokások szerint a kath. hitvallásban neveltetnének, más vallást fognak is követni, az a vallás, mely a szivben és tetteinkben fekszik nyerni fog ez által, nyerni a haza, melynek valóságosnál erősebb talpköve nincs, nyerni a nemzet, mely csak polgárainak egysége által erősül. (Hosszas éljenzés.)

Gróf Károlyi György. Főelvül tűzém ki, miszerint alkotmányos országban minden törvényt sértetlenül kell feltartani; a

protestáns atyáinkfiái vallásának szabad vallásgyakorlatát biztosítják a bécsi és linezi békekötések, és az 1790. 26. t. cikk. Az tehát a kérdés, hogy voltak-e esetek, melyek ezen törvények rendeletébe ütköznek. Az 1608-ikban benne van: „absque praejudicio catholicorum“, de az 1647-ikben viszont megvan: „ut gravamina tam evangelicorum, quam catholicorum cum satisfactione et absque injuria evangelicorum complanentur“. A szőnyegen levő reverszálisokról tömegeket lehet már olvasni, azokról tehát hosszasan okoskodni nem akarok, hanem röviden oda szavazok, hogy jövőre teljesen megszüntessenek, a multa nézve pedig in statu quo hagyassanak.

Palugyay Imre nyitrai püspök. A vallásbeli kérdéseknek királyi rezolúciók által leendő elintézésének alapját még 1715. 30. t. cikkben látja megvetve lenni; innen az e tárgyban mind a reverszálisokra, mind más kérdésekre nézve kiadott rezolúciók törvényen alapulnak. A reverszálisokat mind a multa, mind a jövődőre megtartatni kívánja.

Gróf Viczay Héder: Örömmel valloam meg, hogy ámbár még a teljes viszonyosság hazánkban a vallás dolgára nézve meg-alapítva nincs, mégis annak hiánya kevesebb káros befolyással van nálunk, mint másutt, például Spanyol és Angolországokban, hol sokkal szembetűnőbben gyakoroltatik ezen privilégium. Dicséretére szolgál ez az egyházi rendnek, mely, kevés kivétellel, már ma e részben hatalmát nem gyakorolja úgy, mint a régibb időkben, sőt jótéteményeinek naponként több több jelenségeit mutatja. De mi-nek kell ezt tulajdonítani hazánkban? Valóban nem másnak, mint a békeség és egyetértés azon szellemének, mely átlehelte elődeinket akkor, midőn az 1791. 26. t. cikket meghozták. Most azonban midőn a külföldön felemelték ujra viacsorgó fejüket a jézsuiták, honunkban is kezdenek szórítani az egyenetlenség magvai. Elejét kell vennünk, és őseink példáját követve az egyesség és békeség ked-veért elintéznünk a vallási viszonyokat. A reverszálisoknak jövődőre leendő megszüntetésében a multkor már a főrendek is meg-egyeztek, nem gondolnám, hogy visszalépés történnék e tárgyban sőt azt tartom, hogy azoknak a multa nézve leendő megszünteté-sét is ki kell mondani; én ennél fogva a Kk. és Rk. javaslatát terjedelmében pártolom.

Gróf Teleki József (koronaőr és szabolcsi főispán). Több előadásokra meg kell jegyeznem, hogy a protestáns vallásban létező türelemesség elve oda nem magyaráztathatik, hogy annál fogva ez más vallásnak alávetethessék. Mi a reverszálisokat illeti, legfőbb kérdés itt az, hogy törvényesek-e azok vagy nem? Ez

iránt több vélemények adattak elő; legnevezetesebb köztük az, mely az 1790. 26. t. cikk 10-ik §-ából hozatott fel, miszerint a vegyes házasságokban a protestáns apa gyermekeit a maga vallásában nevelheti, a kathólikus pedig tartozik abban nevelni; itt gondolják sokan alapúltni a reverszálisokat; holott itt egészen más. t. i. a protestáns vallás türelmességi elve van kifejezve, az t. i. hogy a protestáns apának, a körülmények úgy hozván magokkal, a nélkül hogy magát lekötötte volna, szabadságában áll gyermekét nem maga vallásában, hanem a kath. vallásban is nevelhetni; és hogy ez nem vétethetik a reverszálisokra, bizonyítja az is, hogy ugyanazon törvény 1-ső §-ában minden régi királyi válaszok eltöröltettek. A nyitrai püspök ur ugyanazt kívánja azon §-ból magyarázni, hogy az csupán a vallás szabad gyakorlását korlátozó rezolúciókról szól minthogy ugyanazon §-ban áll, hol a vallás szabad gyakorlata van kifejezve; azonban ez alább áll a §-ban, az elején mondott szavak az egész törvényre vitetnek; de ha nem is úgy volna, valahányszor törvény alkottatik, az által minden előbbi azzal meg nem egyező királyi válaszok eltöröltetnek, (helyeslés) ha mindjárt azoknak eltörléséről egyenes említés nincs is a törvényben. Az mondatik ugyan erre, hogy azon fejedelem, kinek köszönhetik a protestánsok azon 26-ik t. cikk adását, maga ismét behozta a reverszálisokat 1791-ben kelt rezolúciója által. Ezt tagadni nem lehet, ez publikáltatott is, de nem azon közönséges móddal, melylyel szoktak publikáltatni a körlevelek; nem ment jelesen a protestánsok konzisztóriumához; hanem miután az nekik mégis tudokra esett, a maga útján az ellen szót tettek s folyamodtak Ő felségéhez; nem tehették pedig ezt elébb mint közönséges esztendőnként csak egyszer tartatni szokott konventeikre összegyűltek, t. i. 1792-ben; az, hogy az alatt ismét érkezett egy királyi rezolúció, mely az előbbinél is sérelmesebb. különbséget nem tesz, mert a protestánsok midőn folyamodásukat Ő felségének benyújtották, mind a két királyi választ sérelmesnek nyilatkoztatták; sőt azóta is valahány esedezések Ő felségének benyújtattak, melyek pedig számosak, azoknak egyik főpontja az, hogy a reverszálisok törvény ellen hozattak be; igaz, hogy akkor panaszképen tétetett ki az is, hogy azok nemesak önkéntesen adatnak ki, hanem azokra a felek kényszerítettetnek; de azért a sérelem mindig a reverszálisok ellen közönségesen volt intézve. Így, meggyőződéseim szerint, ez a reverszálisok törvénytelenységét eléggé bizonyítja. Kérdés már igazságosak-e? miután némelyek ezen oldalról is támogatják azokat. Én azt tartom, hogy midőn egy félnek teljes sza-

badságában áll magának feltételeket kikötni, a másik félnek elleneben csak arra van szabadsága, hogy azokat elfogadhassa, de maga részéről feltételeket nem tehet, az nem igazságos (helyeslés). és így a reverszálisokat sem az igazságban sem a természet törvényeiben alapulni nem látom. Kérdés továbbá szükségesek-e? itt is azt tartom, hogy nem szükségesek; mert a protestáns apának meg van adva azon szabadság, hogy ha tetszik gyermekeit mind a kath. vallásban nevelheti; következésképen ha meggyőződése, vagy felelése iránti szeretete azt hozza magával, minden reverszális nélkül teheti. De végre a reverszálisok még veszedelmesek is; mert oly szempillantásban köttetnek, mikor az ember teljes szabadságában nincs, mikor szabadon nem szerződhetik (helyeslés); az ily pillanatban kivett reverszálisok bizonyosan kedvetlen következtetéseket szülnek, annyiaval inkább, mert közönségesen egy harmadik is beleavatkozik. Így a reverszálisok elítélése alkalmával azon kérdést; „önként adattak-e ki azok, avagy fizikai vagy morális kényszerítés mellett? a mi itt mindegy, elítélni igen bajos, sőt mondhatom lehetetlen. Mindezeknél fogva magam részéről ugyan kívánnám a reverszálisoknak eltörlését mind a multra mind a jövőre, de ha a többség azokat a multra meghagyatni ohajtáná, némely feltételek alatt azt sem ellenzem. Ezen feltételek pedig gyökereszetnek részint legfelsőbb kir. válaszokban, részint magában az igazságban. Az első azok, melyek nyilván ki vannak mondva II. József császárnak 1786-ban kelt válaszában, t. i. hogy csak azok, melyek szabadon kötöttek, gyakorlat által megerősítettek és vissza nem vonattak, tartassanak meg a multra nézve. 2-ik feltétel, hogy ha ugyanazon felek, kik a szerződést kötötték, habár valamely harmadiknak közbejöttével is, de a ki nem tartozik egyenesen oda, önként felbontani kívánják, azt szabadon megtehessék, és ebbe egy harmadik hatalom ne avatkozassék. Ezen feltételek alatt a reverszálisoknak elfogadásától a multra nem vagyok idegen.

(Folytatjuk.)

A BODROG-KERESZTÚRI HELV. HITV. EGYHÁZ

LEVÉLTÁRÁBÓL. *)

Vége.

1739. 14. január igy irtak a visitátorok: Visitata est ecclesia B. Keresztur. Pastor Cl. D. Georgius Szathmári, ludimagister: Joh Fodor.

Auditores de Cl. ministro nihil nisi laudem retulerunt, Cl minister interrogatus de diligentia auditorum in exercendo divino cultu, non habuit, quod in hoc negotio nimis noterentur, licet subinde occurrant pauci quidam, virgula censoria digni. Multum conqueritur ecclesia, de expensis, sine fundamento, et verbali saltem non literali contractu in oratorium, quod domus vinaria audit illustrissimae familiae Telekianae, insuntis, quod licet circa illud multum aedificaverint, interim nondum sit secura ratione cultus liberi ibidem exposit sine incommodis exercendi si quidem qualibet vindemiali occasione ibidem turbentur.

Quod adinet parochiales defectus: Quum anno praeterito serio injuncta fuisset correctio domus fumosae posterioris, licet juxta promissum conati sint hunc defectum tollere, et etiam caminum applicaverint; attamen mansit idem defectus, ut et sepimenta correctione indigent.

Quod adinent solutionem domini ministri, etiam num restantiam tam frumentariam, quam pecuniariam habet.

Jegyzés: Öt esztendeig viselte az esperesi hivatalt az erdőbényei predikátor Héczei Dániel, pestisben meghalván, lett helyébe Mihályi Kovács István, kistoronyai predikátor, a ki konfirmáltatott a zempléni gyűlésen 1740. 5-a januar. Már ekkor püspökök is volt a reformátusoknak. Legeslegelső püspök volt Szentgyörgyi Sámuel, a ki legelőször consecrálta ezen tractusbeli új predikátorokat a petrahai gyűlésben 1742. 7-a juny, kik is voltak számszerint 17-en, és a kiket az előtt csak maguk az esperesek exmittáltak. Meghalván főtiszt. superintendens Szentgyörgyi Sámuel ur, lett helyébe püspökké tiszt. Csáji Márton miskolci predikátor ur 1745. 28. july Lúczon.

1744. Visitata est ecclesia B. Keresztur. Pastor idem Cl Georgius Szathmári, rector scholae Mich. Megyasszai, curator Paulus Váradi, parochia habet defectus in stabulo et sepiementis.

Jegyzet: Meghalván tiszt. Szathmári György ur, mint feljebb is említettett 1749. 9-a januar; temetése alkalmatosságával dislocationalis gyűlés volt itt B. Keresztúrban, és 14 predikátorok változtak, a b. keresztúri ekklesiának pedig generalis concessa adódott, melynek erejével a borsodi tractusból hívták meg, és hozták el predikátornak

1749-ik esztendőben Szűcs István urat, a ki sárospataki deákká lett 1730. A collegiumban volt poéták classicus praeceptor 1739—40. Logicusok tanítója (praesesnek hívták ekkor) 1741, bibliothecarius 1742. Azután vitetett a miskolci ekklesiába iskola rectornak 1743. Onnan ment külső országi akademiákra, hazajöven, lett predikátor a borsodi ven. tractusban, de nem sok idő mulva általjótt Zemplénbe, és lett b. keresztúri predikátor 1749. Assessorrá 1754. Viselte a notáriusságot is két esztendeig, és minekutána ezen ekklesiában 8 esztendőket töltött volna, megholt 1757. 23. april.

Jegyzés: Mihályi Kovács István helyébe, ki petrahai predikátorságában szerencsétlenül járt, esperessé lett az ujhelyi predikátor Görgei András, 1755. az e. bényei gyűlésben 29 januar, de a ki csak három esztendeig viselhette ezt a hivatalt, meghalálozván, azért is lett helyette esperessé ugyancsak az ujhelyi predikátor Sziráki András 1758 25 juni, ez is 6 esztendőre meghalván, tétetett helyébe esperestnek az ordinarius notarius kolláti Kozma János o. lizskai predikátor 1765, de csak esztendeig viselhetvén halála miatt hivatalt, lett helyébe a notarius Váradi Mihály e. bényei predikátor 1765, ki is viselte az esperesti hivatalt 20 esztendeig.

1757—1773 Palóczi György sárospataki deákká lett 1750. Bodrogkeresztúri predikátorra egyenesen ide jöven ki a Collegiumból 1757 és 16 esztendőket töltvén itt, ment O. Liskára 1773. Ott proseniorrá lett az erőtelenkedő Esperestnek Tiszt. Csizi János úrnak (ki sárospataki predikátor volt) segítségére 1788. 20 septemb. Meghalván az, ordinarius seniorrá lett 1792. 17 sept. megholt ugyancsak O. Liskán 1805. 23 Decemb, eltemettett 27 Dec. életének 72. predikátorságának 49. Esperestségének 13-ik esztendejében.

Irt egy lakadalmi köntös nevű könyvecskét, mely kijött Posonyban 1777. és egy állandó élet tűkörét, versekben, ez is kijött Posonyban és Komár. 1791.

Ennek idejében kezdett az ekklesia azon curialis fundusnak, melyen a mostani templom épült, megvételéről gondolkodni. — Ugyanis.

Minekutána azon templom, mely mind e mai napig fenn áll, és a catholikusok birtokában vagyon, legelőször 1672 elvételét volna, ismét visszanyerték azt a reformátusok 1676, és valósággal birták 1687-ig. Akkor a tokaji plebanus Mokrai, és az újhelyi Gál nevezetű, a tokaji udvarbírónak Bégányi Györgynek segítségével, többeknek jelenléteben eljöttek, és erőszakosan elvették mind a a templomot, mind a parochiát mind az iskolát, mind pedig az azokhoz tartozó jószágokat is, és minthogy nem volt kinek a templomba járni, mivel nem laktak akkor itt pápisták, s azonban a gyanúság útján sem kereshették az ahoz való jussokat: pusztán állott itt minden, mind templom, mind parochia, mind pedig az iskola is egész 1705-ik eszt. — Ekkor eljövén a Rákóczi zenebonás világa, commissio tartatott a vallás dolgában a Szécsényi táborban, melynek ereje szerint három commissariusok, ugymint Goldenfinger János, Szathmári János, és Brezinai János, kiknek társaságokban volt Kozma Péter táljai plebanus, és Vice Archidiaconus is, ide is elérkeztek, és mindent visszaadtak, templomot, parochiát, iskolát, szőlőt, etc. Az iskolának csak a puszta helyét találta a commissio, mivel az azelőtt tűz által megégett vala, de a mieink osztán felépítették azt, és jó békességben éltek 1714 esztendeig, ekkor érkezett az akkori Császári Kir. fgnek egy patentele mandatura, mely felolvastatván 5-ik Juni a Gálszécsi generális gyűlésben, annak effectuatiojára pro deputato rendeltetett az akkori subst. V. ispán Kosovicz Mártona, ki nagy próbát tett a Keresztúriakon is, de veleek semmire se mehetett, mert a templom felől azt megmutatni, hogy nem a mi saját örökségünk, lehetetlen volt. — Gróf Erdődi ur Eö Excellja tehát, mint akkori dioecesaneus erősebb commissióval sürgette a dolgot, czitáltatta az ekklésiát a pesti commissio eleibe, de ott is megigazítottak a mieink. Azután 1723—24—25 processussal látott a dologhoz, mely egyébbaránt nekünk nem ártott, nem ártott a sok fenyegetés is, hanem a dolog vitetett a felséges császár eleibe, de ott se veszhettük el igazságunkat, mert világosan megvan a parancsolatban, hogy: licet templum scholamve nostri aedificaverint, etc. placuit tamen suae Matti Ssmae ect. — mindazáltal elvettek tőlünk mindent, és fizettek érte 300 forintokat. Templomnak való helyet is adtak a mlgos gróf Aspremont Eö extja parancsolatjára alkalmatost, de nem alkalmatos helyen. Azért is eladta azt az ekklésia, és más telket szerzett az árán 1728, ott a hol most vagyon a mlgos földes uraságnak Váradí Koncz Zsigmondról álló palotájának felső udvara, az Inczédi György úr curiája szomszédságában. Itt már úgy tetszik, hogy bátorság-

ban maradhattunk volna, de mivel minden insinuatio nélkül találtak gondolatlan embereink valami csekély oratoriumot galyabitani; pater Czakó, kivel a nemesek közül némelyek ujat húztak, beadta a dolgot, és felső parancsolattal levágatta az oratoriumot, és elhárnyatta azt.

Ekkor folyamodott az ekleksia Mlgos gróf Kemény László Erdélyi Gubernator eő exljához, a ki itt a Vay curiát birta, felesége Teleki Susánna Vay successor után, s kiarendálta azon a curián lévő házat, melyben szüretelni szokott a gróf 300 mforintokban, 30 esztre 1746 esztb. Azután a gróf leányától, kisasszonyától, Kemény Therézia eő mgától ismét 30 esztendeig ugyan 300 mforintban 1765 megzalogosította az ekleksia ezt a curiát. És így vagyon már helye a hol bátorságban tisztelheti az Istent. De mindég fejében volt az az ekleksiának, hogy a zálog csak zálog, és idővel is vissza szálhat az a maga örökös urára, a mikor osztán azt a sérelmet fogja az ekleksia szenvedni, hogy hurezolóskodni kell más helyre, sőt kérdés: ha a népnek megszaporodásával talál, e telket is alkalmatost? melyen, ámbár a földes uraság adná is azt, oratoriumot építhessen. Mindig vigyázott azért az ekleksia, hogy ez ellen a történet ellen magát megerősíthesse, és a változást elkerülhesse. —

Egykor történik, hogy Tettes Szemere Adám úr meghal, Gálszécsben, kinek mint Vay successornak ebben a curiában negyedrésze vala. — Gondolkodott azért az ekleksia, hogy ezt a részt jó volna a Tettes osztozó familiától elinstálni, és ekkép magát azon a Curian a cserélés által valami jó móddal örökkössé tenni. — Melyre való nézve instanciát adott Szécsben. az osztálykor a Tettes dividenseknek, és igen sokat segítettek az ekleksián Tettes Bernát János, Kácsándi László, Szemere László, és Puki András urak mint arbiterek, de a ttes familia is hajlandó volt a kegyelemre, és megegyezett abban, hogy a curiának azon negyedrésze, melyben a mészárszék vagyon legyen az ekleksiác arra a történetre, hogy ennek birodalma által talán a templomnak birtokában is megörökösíthetetik. —

Ugy is lett kevés idő mulva a dolog, mert a grófné Kemény Therezia önsga Isten dicsőségét és a maga nagyobb hasznát is tekintvén, maga férjének M. L. B. Bánfi Mihály ur ö nsgának adott plenipotentiával, megkereste az ekleksiát, és az elibe ilyen kívánságát terjesztette: „Én azt akarom, hogy a mészárszék legyen enyim oda le a korcsma mellett, én pedig a Curianak felső két quartáját által adom a nemes ekleksiának örökösen cserében. Hanem, mivel

ott nekem köépülem is vagyok, úgy pinczém, vinczellér házacs-kám; tehát a nemes ekklésia 1. Annihilálja azt a 600 mftot, melyet nekem és ipam nramnak adott, és a melyet, ha ezen házamat ki akarnám váltani, én is tartoznám kigyelmeteknek vissza fizetni. 2. Még azon summán felül, fizessen nekem az ekklésia 400 mftokat, és így osztán én a curiában, rész szerént a Cambiummal, rész szerént pedig a kész pénzzel örökkössé teszem.“

Mivel ezek a conditiok jók voltak, acceptálta azokat az ekklésia, és a bárónét 1000 mftokban kifizetvén egy summában, megkészült a Cambiális levél T. Eszláron 1774. esz. 27. nov. nztes. Vársári László Curátorságban. Végbement nem sokára a capitularis fassis is Leleszen 1782 eszt. 16 october. mely is áll az ekklésia commódjában, de be van az adva párban mind a Vett. Tractusra, mind pedig a vett. Superintendentiara is 1807. 1. Marti, és ha valaha a maradék olvasni akarja mind a két helyen megtalálhatja, — az originált pedig megtalálhatja a leleszi captalauban. —

Es így mint tulajdon örökét, úgy birja már az ekklésia a cúriát, de minthogy a rajta lévő oratorium kicsiny, mivel az csak egy borházból fordittatott annak: arról kezd az ekklésia gondolkozni, hogy új templomot építsen, — e végre benyújtja a felsőséghez a maga instantiáját 1784 eszt. és örvendetes resolútiót kap 1785-ben, megnyeri, hogy templomot és tornyot építhet két harangra. E végre nem késik a dologgal, hanem következendő 1786-ik esztb hozzáfog az építéshez, leteszi a fundamentom követ 25. Aug. felépíti azt, és felis szentelteti 1791 eszt. Mart. 20-ik napján. — Ekkor kevés lévén a költsége, nem építhetett tornyot, hanem annak építéséhez is hozzáfogott 1803-ik esztb. és elvégezte azt 1807-ben. Harang mind ez ideig sincs több egynél, de isteni segedelem által többet szándékozik az ekklésia öntetni.

Ennyiből áll ezen mi ekklésiánkban lévő templomnak historiája, melynek csak a helyének megszerzéséről gondolkodott volt még az ekklésia néhai tiszt. Palóczi György úr idejében, a ki is innét O. Liszkára menvén jött helyébe papnak

1773. Benkő József, ki a spataki Collegiumból hozattatván ki, lakott itt 2 esztendeig, innét ment S. a. Újhelybe, onnat K. Tárkányba, onnat bement a szabolesi tractusba, és ott halt meg valahol. —

1775. Thúri Gábor S. a. Újhelyből jött ide, és 6 esztig tartó szolgálatja után itt halt meg. —

Ennek idejében lakott itt az a szerencsétlen Sípos nevű rector, kinek historiáját lássd alább az o. rektorok közt 1775-ben.

1781. Meleg Sámuel a S. pataki anyaoskolából hozattatván ide, lakott itt 5 esztendeig. Innen ment Lasztóczra, és most lakik Jesztrebben, - végre megháborodott az elméjében.

1786. Putnoki Nagy István, végezvén spataki collégiumban a seniorságot, egyenesen idejött predikátornak, itt lakván 2 esztig, ment Petrahóra, és ott megholt 1801. Ennek idejében tétetett le a templomi fundamentum köve 1786. 25 Aug.

1788. Csenkeszfai Pócs András, elvégezvén Spatakon a syntaxisták classisában a publicus praeceptorát, ment tudományának öregbitése végett külső országi akadémiákra. Onnat lejöven, lett az édes atya helyébe tiszta nánai pappá, de onnan csakhamar kiesvén, esztendeig hivatal nélkül való állapotban élt Csabán. Onnan az idevaló akkori esperestnek eszközése által hozatott predikátornak ebben az ekklesiában. Itt 7 esztendőket hivatalban, a 8-kt pedig magánosságban töltvén, ment 1796-ik Esztendőben Pinkóczra, onnat Ungvárra, onnat Mokesába, — az holott darab ideig folytatván hivatalát, végre önként letette azt 1806-ik eszt. és már most ismét magánosságban él, azt mondják hogy pápistává lett, megholt Ungváron 1812.

Ez az ember igen szép talentummal bír, még is oly csudálkozásra méltó sok változásokon ment keresztül, hogy nem lehetne azokat kevés idő alatt leírni. Két feleségétől vált el a törvénytevő szék előtt, életében. Tehetségei közt nevezetes volt a poésis, vagy a vers írásban való könnyűség. Innet lett az, hogy a Lukrecia históriáját versekbe, strófákba foglalta, és kiadta 1787-ik eszt. Ennek idejében szenteltetett fel az új templom 1791. 20. Marty.

1795. Tasnádi Nagy József a spataki Collegiumban tanulván gyermekségétől fogva, akkor vétetett be a primarius deákok száma közé, mikor rhetorok classicus praeceptora volt, azt elvégezvén lett a kisebb rendű deákoknak a zsidó nyelvben praesese, melyet kevés ideig folytatván, jött ide Bkeresztúrba praedikátornak, 1795. 29 Marty. Megházasodott 1798. 10 Febr. vevén magának feleségül t. Tokajban lakozó nemes Inczédi Sámuel úr mostoha leányát, nemes Színi Szegő Ersébetet.

N. b. Lakott Lőcsén is esztendeig, a német nyelv kedvéért.

Ennek idejében volt T. Tokajban 1802. 17. Sept. Superintendentialis consecrationalis gyűlés, — mely alkalmatossággal predikáló személynek rendeltetvén, predikált arról a mi van 1 Kor. 3: 10—15. mely predikacioja kijött nyomtatásban. Pesten 1805. 8. Van ez a Collegium Bibliothecájában is, ajándékozott egyet az ekklesiának is.

Ugyan ennek idejében épült ebben az ekklesiában az új torony, melynek valamint fundamentomköve letevésekor 1803, ugy felszenteléskor is, vagy gombjának, és azzal együtt csillagának feltételésekor is mondott egy predikatiót, és ezt az utolsót, mely vagyon arról a mi van Zach. 4. 7. kinyomtatta az ekklesiának Ord. Curatorának zetes Bihari Ferencz úr. Ez is megvan a spataki Collegium Bthecájában, és az ekklesia kasztlijában is.

Többire, viselt a tractusban a maga szolgatársai között diaconusi hivatalt, és notariusságot is, melyre először ugyan még csak úgy mint expeditor tétellett per conclamationem 1800, azután pedig úgy, mint primarius v. notarius választatott a tiszt. Atyafiaknak szabad voxok által 1806. Assessornak választatott ismét voxolás, és felis eskettetett a Spataki tractualis gyűlésen 11 July 1809. Főnotáriussá lett 1812. 14 July.

Ennek idejében egynehányszor insurgáltak a nemes urak, a Franciák ellen folytatott hoszas háború alkalmatosságával, és valamint minden vallású és rangu papok, úgy a reformatus predikátorok is, és ő is, mindenik insurrectioba fizetett, e szerént, u. mt.

1. Az 1797-ik legelső insurrectioba fizetett 27 Rft és 10 krt.

2. Az 1800-ikiba 15 Rft.

3. Az 1805-dikibe (mikor a Franciák Bécsset is elfoglalták volt) ösze lévén az

4. Az 1809-iki insurrectióval a fizetésre nézve foglalva, fizetett a kettőbe in summa 14 Rft és 48 krt.

Volt egy traktualis gyűlés is ennek idejében, itt a Bkeresztúri parochián, 1799. 16 sept, mely arról lehet nevezetes, hogy itt üttetett a Tractus a mostani formába; azaz, mikor vármegyék szerént osztattak fel a tractusok. — Itt fogtak atyafiságos kezét egy mással az ujonnan ide jött predikátorok az itt lakozott régi predikátorokkal.

Resignalta a diaconusi hivatalt Spatakon 1814. d. 12 July.

Jegyzés: Mikor ezen protocollomat készítetttem, nevezetesen fellyebb a 26 és 27-ik leveleken a Szakmári György úr históriáját írtam, még akkor nem kaphattam kezemhez azon híres synodusnak, mely itten B. kereszturban 1734-ik esztb. tartatott, jegyző könyvét, hanem azután későre, t. i. 1814-ik esztb. nyertem azt ki Főtiszt. Superintendens Öry Fülep Gábor úrtól, melyet eléggé sajnállok, hogy a maga helyére, a Szakmári György úr neve alá nem írhattam, mert ő kigyelme volt itt akkor a predikátor, mikor itt a synodus tartatott; mindazonáltal nem állhatom meg, hogy örök

emlékezetnek okáért, azon jegyző könyvet, úgy a mint kezembe jött, szórúl szóra ide ne írjam, e szerént:

Anno 1734. die 5. Novembris. Posteaquam ad moderandam negotiorum ecclesiasticorum tristiores faciem, stabiliendumque in regimine meliorem ordinem, in oppidum B. Keresztúr, quali fieri poterat numero fuisset constituti: proposuit Dominus spectabilis Samuel Patay de Bájj, qua scholae S. patakiensis ordinarius supremus Curator, quatenus ut desiderata scholae illius S. patakiensis studiorum felicitas, pristino Statui, humanioraque ad meliorem ordinem reduci valeant, non modo commodum, sed et necessarium omnino foret, ut accommodatis jam in eadem schola, theologiae atque philosophiae professoribus, quoad humaniora etiam consumatus vir, sub titulo eloquentiae Magistri, ordinaretur, qui mutua cum reliquis professoribus cointelligentia, munus sui officii, principaliter circa historiam politicam, et civilem geographiam, et latinitatem exercendo, rem literariam redderet politiore. Qua etiam dominationis spectabilis salutari propositione applacitata, pro tali munere subeundo Clarissimus Dominus Andreas Kármán, scholae Lossoncziensis rector cum aequali reliquis professoribus salario requirendus decernitur; sineque convenientionis suae dominationis Clarissimae requisitionis Domini perillustres Abrahamus Vay de Vaja, atque Georgius Király de Szathmar, denominati sunt.

Ad instantiam ingenui juvenis Josephi Tunyogi, Civis olim scholae patakiensis, habita reflexione demissarum ejus precum, siueque ad omnem meliorem frugem fiendae compositionis, nec amplius in posterum attentandae illius, contra publicam auctoritatem refractarietatis, quin imo suimet, ad statum ecclesiasticum accomodationis, determinatum est: quatenus praehabita erga coetum scholarem togatorum solemnem deprecatione, reversaliumque de non attentandis amplius similibus emanatione, nunc finaliter, ultimum inter togatam juventutem ordinem capiat, nec ullis in posterum precibus, primum gradum recipere valeat.

His taliter resolutis: ex quo post obitum Spectabilis ac Generosi Domini Pauli condam Rháday de Rhada, supremi ecclesiarum Helveticae confessioni addictarum, in regno Hungariae Curatoris. in moderamine rerum ecclesiasticarum, non leves confusiones, collisiones, disordines, ac rerum neglectus, et ex his subsequuta vix reparabilia damna, hinc inde intercessisse certum est. Ad emendandas itaque in posterum similes rerum facies, consultum fore judicatum est: ut hactenus etiam observata superioritas ex utroque, seculari videlicet et ecclesiastico statu, felicior in ordinem redigatur, pro

supremis ecclesiarum Curatoribus sequentes denominati sunt: Et quidem Illustrissimus Dominus Comes de Bethlen, inclyti Comitatus Maramaros supremus Comes. In districtu trans danubiano Spectabilis Dominus Stephanus Kenesey.—In districtu cis-tibiscano spectabilis Dominus Andreas Döry de Jobaháza. In districtu transtibiscano spectabilis Dominus Sámuel Patay de Baaj. In districtu Pataiensi spectabilis dominus Stéphanus Gyürky, e statu seculari.—E statu vero ecclesiastico singuli singulorum districtuum superintendentes, ac usquequo, in districtu cis-tibiscano tractus uniti in superintendentiam coalescerent, singuli tractuum Seniores. Qui taliter electi, ac pari votorum, rerumque administrandarum auctoritate, munus officiorum suorum obeuntes, ut emersas haecenus, et emergendas ne fors etiam imposterum ecclesiasticarum rerum controversias, difficultates, occurrentias, et alias quasvis gravioris considerationis materias, quae privata privatorum ac inferiorum auctoritate componi nequirent: priusquam gravi gloriosae nostrae religionis opprobrio in infinitum protrahi, et ad publicum scandalum emergere contingeret, tamquam communibus suis suffragiis, ex seculari ac ecclesiastico statu ad id electi curatores, attributa iisdem facultate, pro prudenti iudicio, rerumque exigentia, componant, ac terminent. Quibus taliter praehabitis, ut publica horum auctoritas, meliorem effectum sortiri, sanctaeque illorum decisiones ocyus in executionem deduci valeant, veluti in singulis singulorum districtuum comitatibus, liberis, regiisque civitatibus, Cumanisque et Jazigibus, communibus ecclesiarum et benefactorum suffragiis eligendos status secularis Coadjutores, ita et reliquos etiam dominorum, superintendentium seniores Coadjutorum munere fungi conveniet. Quibus, ut determinationes dominorum Curatorum constare ac per eos reliquis ad notitiam pervenire possit, incumbet Dnis singulis supremis Curatoribus, singulos suorum districtuum coadjutores, illis vero sui comitatus ecclesias et benefactores informare, ac taliter, semel determinata, per eos quos saepe mentionati Domini Coadjutores requisiverint, fideliter exequi facere.

Ut autem singularis in gerendis rebus harmonia et uniformitas procurandarum rerum modalitas observari valeat: inevitabiliter omnino dicti Dni Supremi Curatores eo, quo commode fieri poterit numero, ad minus semel quotannis in unum convenient, vel si quis eorundem, impeditus, pro constituto termino, in persona comparare nequiret, aliquem tamen sui districtus coadjutorem, fidelem, ac de officii sui requisitis bene meritum, expediet, qui collatis mutuis consiliis, vel saltem de modalitate ulterius agendi interse coalescent, ac de iis quae pro ratione cujusvis temporis, vel circa in-

stituendas elemosynas, vel earundem erogationem vel vero instantiarum promotionem necessaria fore existimarent, commodius providebunt. Hos autem, veluti ad obeunda publica munia, et eruendum de tot confusionibus statum ecclesiarum constitutos, et communia onera supportantes, reliqui utriusque status publico benevolentes, nisi recidivam confusionem, et has disorderis conditiones, quam meliorem regiminis bonum ordinem ferri maluerint, observabunt.

Denominatis itaque jam praevio modo supremis ecclesiarum curatoribus; esto quidem modalitate praeattacta, singulis singulorum ditsrictuum comitatibus, et liberis, regiisque civitatibus, praeattactisque oppidis, et locis suarum ecclesiarum coadjutores eligendi facultas apposita haberetur, quia tamen ea modalitas longiorem moram requireret, ad evitandum itaque tam grave temporis dispendium, pro coadjutoribus sequentes (salva caeteroquin Helveticae confessioni addictorum commembrorum, singulorum Comitatum, liberarum, regiarumque civitatum, et praedeclaratorum oppidorum ac locorum circa aliam, in gremio sui denominationem, auctoritate permanente) declarati haberentur:

In Comitatu Máramaros Perill. et Grosus Dnus Franciscus Szegedi.

In Cottu Ugocsensi Perill. et Grosus Dnus Ladislaus de Ujhelyi.

In Cottu Beregiensi Perill. et Grosus Dnus Ladislaus de Lónya.

In Cottu Szathmáriensi P. et G. D. Andreas Komáromy.

In libera regiaque civitate ejusdem nominis Perill. et G. D. Georgius Csegöldi.

In Cottu de Zaboles P. et G. D. Stephanus Szúnyoghí.

In Cottu mediocris Szolnok P. et G. D. Samuel Vas.

In Cottu Krasznensi P. et G. D. Stephanus Halmágyi.

In Districtu Kővár P. et G. D. Stephanus Matkó.

In Cottu Bihariensi P. et G. D. Georgius Komáromy.

In Oppidis Hajdonicalibus P. ac G. D. Samuel Csanádi.

In Cottu Ungensi P. ac G. D. Adamus Horvath de Pálócz.

In Cottu Zemplén P. ac G. D. Ladislaus de Szemere.

In Cottu Abauj P. ac G. D. Ladislaus de Bárca.

In Cottibus Sáros et Scepusiensi P. a G. D. Sigism. Márjásy d. Mfalva.

In Cottu Borsodiensi P. ac G. D. Abrahamus Vay de Vaja.

In Cottu Tornensi P. ac G. D. Stephanus Fekete.

In Cottu Gömöriensi P. ac G. D. Sigismundus Ragályi.

In Cottu Pestiensis P. ac G. D. Michael Erdős.

In Cottu Heves et Cumania, atque Iazigia P. ac G. D. Micháel Borbély.

In Cottu Kis-Hont P. ac G. D. Ioannes Sípos.

In Cottu Nograd cum Nagy-Hont P. ac G. D. Joseph Darvas, de Nagy Rét.

In Cottu Barsiensi P. ac G. D. Andreas Pély.

In reliquis vero Comitatibus providebunt Domini Supremi Curatores, pro prudenti suo iudicio. Quia vero ex benignitate Suae Mattis spmae admissi apud augustam suam Aulam Agentis nostri subsistentia, promovendaeque instantiae nostrae, et aliae necessitates, sumptus haud exiguos requirerent, iisdem congerendis nullum prorsus alium fundum ac modum superesse, praeter benevolum piorum religionemque zelantium elemosynae subsidium innegabile esse: ideo hujus congestio, conservatio, et erogatio, sat exacta curiositate observanda veniret, ac sequenti modo convenienter fieri posse censeretur, et quidem:

1. In quibusvis nostrarum partium ecclesiis, series in anno, occasione administrationis Sanctae eucharistiae, antecedenti die dominico, pathetica ac rebus nostris, circumstantiisque accommodata, medio Curatoratus, ad uniformitatem etiam observandam, elaboranda adhortatione, piorum subsidia publice implorentur, ac eo fine

2. Peculiaris cista, vulgo Persely dicta, in quibusvis ecclesiis exacte praeparetur, praeparata per seniores tractuum obsignetur nec secus, nisi coram visitatoribus erga quietantiam assignetur, assignatam autem taliter summam, visitatores penes quietantiam conservatori elemosynae immediate administrabunt.

3. Ubi vero res moram non pateretur, et praesentaneum rebus remedium exposcentibus, ad tempus visitationis negotium differri haud quiret, casu in eo, Supremo curatore insinuante, Domini seniores diversos ad diversas sui tractus plagas V. D. Ministros, viros graves exmittant, qui singulas adeundo ecclesias, earum cistas publico usui destinatas, reserant, modalitateque superius attacta pecuniam numerent, ad se recipiant, Cistulas denuo obsigillent, ac pecuniam eo, quo intererit, assignent.

4. Ubi autem declaratae publicationum dies, in alios usus jam destinati essent, quamquam ad uniformitatem observandam, pro illis usibus alios dies dominicos adhiberi, hancque publicam, et universalem necessitatem, unis, iisdemque diebus, in omnibus ecclesiis publicandam venire convenientius judicaretur: si tamen magná absque difficultate usus hactenus observatus variari vix posset; alii

dies dominici, pro hac universali necessitate, publicanda, et promovenda, secundum prudens, ac zelosum locorum, in hisque Deo famulantium Ministrorum Arbitrium deligantur.

5. Titulati Domini supremi Curatores seculares regestum requirendorum sub propriis subscriptionibus et sigillis pro quibuslibet Comitatus civitatibus, ac oppidis, et locis praedictis praeparabunt, ac suis coadjutoribus promovendum transmittent qui singuli ubi Coadjutores essent, ibi commodum, activum, et zelozum aliquem, cujus dexteritas, et sedulitas eidem constaret, pro adeundis singulis in regesto specificatis requirent, qui etiam convenienter, subsidium charitativum impleret, et quis? quantum zelo motus, se dare resolverit? ac dederit? medio conferentis registo inscribi curet; ac peracta circulatione, tam regestum, medio supremi ejusdem districtus Curatoris subscriptum, sigilloque munitum, quam congestam summam, coadjutori, per eundem quietatus, assignet, assignataque taliter summa, singuli coadjutores regestum domino Supremo seculari Curatori resignabunt.—Summam vero congestam ejus districtus elemosynae Conservatori erga quietantiam assignabunt, conservatorem vero contra quietabunt.

6. Ad antevertendas vero ex variis assignationibus facile emergibiles confusiones consultum fore judicatum est, exceptis inopinatis casibus, si non nisi unus dominorum supremorum curatorum, erogationes assignaret.

Pro conservatoribus autem gratuita summae elemosynariae in districtu cis-tibiscano, electus est Perillustris ac Gnrosus Dominus Andreas Szentpéteri, in districtu vero transtibiscano Perill. ac Grosus Dnus Michaël Baranyai, in districtu pataiensi P. ac G. D. Josephus Darvas de Nagy Rét. In districtu tandem trans danubiano tam coadjutores, quam et elemosynarum conservatores districtus ejusdem spectabilis Dni supremi Curatoris judicio eligendi relinquuntur.

Naturale vero, ac decorum esset, in perceptionem semet immitentes, erogationibus remonstrandis obnoxiiari. Ut itaque omnis evitetur suspicio, ac diffidentia, quod iidem coram certis personis, per curatoratum ad id deputandis, quotannis remonstrationem facere teneantur adinventum est.

Spectabili ac Grosso. Dno. Andreas Döry de Iobaháza, non absimiliter Perill. a Grosso. Dno. Josepho Darvas, de Nagy Rét, de perceptionibus ac erogationibus suis remonstrationem offerentibus, sine revisionis eorundem, deputati sunt Perill. ac Grosi dni Ladislaus de Bareza, Stephanus Szunyoghi de eadem. Michael Baranyai, Sigismundus Ragályi, et Ladislaus Márjási de Markusfalva, qui revisione quantocius peracta Dominis supremis Curatoribus relationem facient.

Ad exigendas porro a Dominis scholae S. patakiensis condam professoribus, Dominis videlicet Joanne Csécsi, et gregório Nagy Mihályi rationes in quantum semet in perceptionem scholarium beneficiorum immisissent, denominantur Peril ac Grosi Dni Andreas Szentpéteri, Marcus Márjásy de Mfalva. Joseph. Darvas, de Nagy Rét, et Georgius Király de Szatmár, Clarissimi item Domini Martinus Csáji, Paulus F. Öry et Joannes Téglási—relationem Dominis Supremis Curatoribus desuper facturi. — Sig. in oppido Bodrogkeresztur, Anno et die supra notatis.

Extrada per Jun. Gabrielem Fülep, de felső Ör. S. Szentpéterini die 7. Octobris Anni 1714.

Többnyire minekutánna 22 esztendőket eltöltött volna ez ekklesiában, hivatala adódvan a cigandi Ekklesiába való menetelre, elfogadta azt, és a Bájón folyó 1817 Ferb. 20 napján tartatott tractualis helyosztó gyűlésen meg is erősítettett. Sajnálva hagyja itt ezt a gyülekezetet a mennyiben ide szokott, és sok jó embereit kelleltik itt hagyni: de ha meggondolja, hogy régi jó akaró barati közül néme-lyek, mi okon? ez ideig se tudja— ellene, noha csak titkon, és alattomban, rossz indulatot öltöztek magokra: már úgy örömmel megyen, tudván azt, hogy a hol a predikátor személye nem kedves, tanításai sem sikeresek ott. Ehezképest elbúcsúzott a templomban 1817. Mart. 23 arról a mi van 2. Kor: 11. Végezetre Afiai legyetek jó egészségben sat és e következő Versekkel rekeszti be itt lakozását.

Bodrogkeresztúrtban huszonkét esztendőt

Töltöttem, ki tudja a következőt?

Sok jó s víg napokat barátimnak éltem,

Hé! de rosszakat is eleget szemléltem!

Csak a van szívemnek legfőbb örömére

Ide is felteszem időnk örökére:

Hogy a míg itt laktam, és az ígét szólltam,

Rosznál háborúságban senkivel se voltam.

Mind magam, mind házam népe békességben,

Jó hallgatóimmal éltünk egyességben.

Noha az utolsó esztendőben voltak

Némelyek, kik rólam kedvetlenül szólltak.

A szózat parancsol, — más ekklesiába.

Hogy menjek szolgálni az úrnak házába.

Megyek, de nem megyek, míg az úr népének

Jót nem mondok, az ő szenti seregének.

Ti kicsinyek! kiket keresztség vizével,

Megmostam, — mosson meg Jézus szent vérével,

Nyolyszáz harmincznyolcan vagytok egy summában

Felírva általam a Matriculában.

Éljetek, nőjetek, áldottak legyetek,

Végre boldogságot az úrtól nyerjetek.

Kik páros életre előttem léptetek

Kétszázhetven öten meg is esküdtetek

Hordozzon jobb karján az úr benneteket,

Minden jóval áldja páros élteteket.

Ti! kiket a setét sírba betemettem,

És porotok felett tisztességet tettem,

Hétszáz kilenczvenen vagytok számláltatva

A holtak könyvébe általam íratva,

Nyugodjatok! mig nem eljő amaz óra

Melyben feltámadtok a trombita'szóra.

Ti élők! kik mostan az ekklesiában

Hétszáz nyolczvannolczan vagytok átaljában,

Nagyok! és kicsinyek! gazdagok! szegények!

Férfiak! asszonyok! szűzek! és legények!

Egy szóval mindenek! áldottak legyetek

Mind itt, mind amott is boldogul éljetek!

Tasnádi Nagy József msk.

volt Predikátor.

Eddig az érdekes mű, melyben a tudós szerző azon a főtiszt. egyházkerület által is érvényre emelt elv életrevalóságának igazolójául tűnik elő, mikép magyar ref. egyháztörténeti parlag irodalmunk megélénkítése végett egyes egyházak és megyék leveltárainak megnyitására s kibuvárlására van szükség. Szerző érdemeinek méltánylása végett szükségesnek tartom megemlíteni, miszerint közlött művén, s egy, hallgatóit családonként befoglaló névsoron kívül, becses kincsül bírjuk tőle, az egyházunkban szolgált okolatlanítók nagy gondal összeállított életírását 1619-től, a segédtanítókét 1807-től kezdve, úgy szinte a tiszáninneni főtiszt. püspökök- és a zempléni esperesek életírását is. De ezeket, minthogy a szövegben is néhol, bár töredékesen előjönnek, s a becses Sárospataki Füzetek sokoldalról igénybevett szűklapjai talán be sem fogadhatnák, ezuttal mellőzhetőknék vélem.

B. J.

IRODALMI SZEMLE.

ERKÖLCSI OLVASÓKÖNYV a népiskolák második osztályának. (Másodrangú jutalma nyert pályamű.) Sárospatak. Nyomtatta Jäger Károly a ref. főiskola betűivel, 1860. 12-rét 100 lap. Ára 16 ujkracjár.

Midőn ezelőtt néhány évvel a négy ref. egyházkerület előljárósága vizsgább szemekkel kezde betekinteni a népiskolák többnyire alacsony, mocskos, az év nagyobb részén üres tantermeibe: meggyőződött, hogy az optimisták ezen állítása: „Minden úgy van jól, a hogy van“ nem mindenkor és mindenben áll. Meglátta mondom, a tantermek célszerűtlenségét, de ezek gyógyítását a helybeli egyházi, illetőleg iskolai előljáróságra bízta; ha szintén ezt rajta kívül mások még hamarabb meglátták, itt ott tettek is róla, de nem volt benne köszönet. Meglátta a tudomány egyes ágaiban egyesek által használt tan módszer tökéletlenségét. „Ez sem jól van így, gondolá, de majd segítünk rajta, képezünk tanítókat, (állítván képezdéket) iratunk vezérkönyveket, melyekből minden jóra igyekező tanító megláthassa: mit és miként kell tennie.“ Egyes egyházkerületek ezt szintén korábban meglátták, tettek is mit tehettek. Ebben már volt köszönet. Kíé itt leginkább az érdem, szóljanak a tények. Betekintvén a népiskolába, nem lehetett fel nem tűnő egy megállapított s határozott tanrendszer általános hiánya. Voltak ugyan egyesek és testületek is (péld. egyházmegyék) kik, illetőleg melyek e részben kísérleteket tettek, de határozottságra, megállapodásra nem vergődhettek. Majd felhangzott a nagy szó: „Egyesüljünk! egységben van az erő! s megszületett a népiskolai egyetemes választmány, melynek működése tudva lévén (?) a t. e. közönség előtt tiszta helyen sepergetni szükségesnek nem tartom. Nem feszegetem: vajjon e testület intézkedéseinek finomabb számai (egyes egyházkerületi, egyházmegyei, egyházközségi népiskolai választmányok) behatottak-e már az egyes népiskolákba, rendbe hozták-e azokat, megtöltötték-e tanulókkal sat. Erre adatok hiányában felelnem nem is lehetne. Világosabban feltűnik az egység létrehozásabani működés, a másik két hiányt t. i. tanmód- és rendszert illetőleg. Ez utóbbira nézve kézen forog a „népiskolai szervezet, melyet a helv. hitv. négy egyházkerület népiskolai egyetemes választmánya a négy egyházkerület jóváhagyásával az 1858.

évi Szept. 28. 29. és 30. napján Debrecenben megállapított.“ *) Helyén kívül lenne itt e tárgyban véleményem nyilvánítása. Hasztalan lenne kimondanom, hogy ily központosítás, az egyediségnek ily alárendeltsége alig ha protestáns szellemű, alig ha célhoz fog vezetni. Különben adja Isten, hogy a tapasztalat által cáfoltassam meg; de a jelenségek nem oda mutatnak.

Legnagyobb a három szükségességet illetőleg, célszerű képezdék felállítására s alkalmas vezér- és népiskolai kézikönyvek készítése. Mily gyakorlati e részben a t. c. egyetemes választmány eljárása, meg fogja mutatni a siker, melynek már látszani kezd némi nyoma. A legelső pályázat e részben Debrecenben 1858. évi Szept. 30. napján tüzetett ki, melynek harmadik pontja így hangzik. „Készíttessék egy olvasókönyv, mely foglaljon magában vallásos irányu, magyar jellemhez alkalmazott erkölcsi elbeszéléseket, imákat, szív nemesítő, s a gyermek felfogásához mért verseket, erkölcsi és illedelemi szabályokat. Figyelmezzon pályázó arra, hogy az olvasási tárgyak egyszersmind a magyar nyelv tanításához előkészítő anyagul szolgáljanak. . . . A könyv terjedelme 3—4 nyomott ív.“ **) E pályázati pont egybefüggésben van a népiskolai szervezet több cikkelyeivel, (l. 13. 30.) melyekre utalni elég legyen az olvasót. E kitűzött kérdésre két pályamű érkezett, melyek közül egyik mint tartalmilag és alakilag teljesen célszerűtlen, egyszerűen elvettetett; másik pedig, melynek jelmondata vala: „Valaki egy gyermeknek gondját felveszi, én nekem veszi fel gondomat. Máté XVIII. 5.“ „Ez az egyetemes népiskolai választmánynak Pápan f. 1860. Apr. 14—15. napjain tartott ülésében a bírálatok szerint másodrangú pályadíjra méltónak ítéltetvén: a jelígis levelke felbontása után kitűnt, hogy e munka szerzője Páncél Ferenc, theologus diák Kolczsvárott.“

Feltűnő lehet valaki előtt, hogy e mű egy maga nyert jutalmat és mégis nem első hanem másodrangú díjra méltatott, a nélkül, hogy e tárgyban az egyetemes választmány véleményének nyilvánítását hallani szerencsém lett volna, a dolgot így történnem tudom. Jutalomra ítéltetett jelen pályamű, de csak feltételesen, t.

*) Részemről is osztom, s azt hiszem: e tárgyban többek véleményét fejezem ki a „Néptanítók könyve“ egyik szerkesztőjének e tárgyra vonatkozó ezen szavait: „Bátori kodom a t. c. népiskolai egyetemes választmányhoz azon szerény kérelmemet intézni, miszerint a nagy becsű munkálatnak (érti a népiskolai szervezetet) a közhasználat érdekében is, minél több példányban leendő nyomtatásáról, s így könyvtárusi uton is kaphatóvá tételéről intézkedni sziveskedjék.“ Ntk. 1860. l. 28.

**) Lásd Spf. 1858. l. 507. 508.

i. jöttek benne elő idiotizmusok, tájszólások, szószármaztatási és más nyelvtani hibák, de a melyek a szerző által ön maga által megigazíthatók valának. Ennélfogva az egyes bírálatok a bírálók (szám szerint =5.) neve elhallgattatván, közöltettek szerzővel, hogy azoknak figyelembe vételével a szükséges módosításokat tegye meg azon, majd küldje meg Erdélyi János népiskolai egyetemes választmányi tagnak, ki azt még egyszer átnézzé, s sajtó alá bocsássa. Így született jelen könyvecske. E nem feltétlenül s módosítás nélkül lett elfogadás okozá hát szerintem, hogy az egy maga lévén, mégis másodrangú díjra íteltetett érdemesnek. Az alakban, külsőségben volt hiánya, de a tartalom, a szellem kifogás nélkülinek találtatott. Volt alkalmam látni a beadott kéziratot, mint emlékezetemben annak alaka és tartalma megmaradt, összehasonlítván azt a már kinyomott könyvecskével, megvallom nem csekély azon változtatások száma, melyek azon két részről tétettek; mondanom sem kell, hogy annak nem hátrányára. Ne várja senki, hogy e könyvecske részletes bírálatába bocsátkozom; nem, mert még ez a közönség kezén nines, így a bírálatot a bírált művel össze nem hasonlíthatja, s az azok közötti viszonyt (helyesség, vagy ennek ellenkezője) be nem láthatja; de nem inkább azért, mert ez már oly sok bírálaton ment át, hogy azok közül egyiket vagy másikat kellene ismételtnem; de nem lehet mégis, hogy egyet mást róla ne mondjak: szerintem e művecske a pályakérdés feltételeinek teljesen megfelel, azért tartalmáról hallgatók, az megfogja dicsérni önmagát. A szabad beszédben (prosa) írott elbeszélések rövid mondatokból állanak, mi sokak előtt feltűnő lehet; de épen úgy van jól, minthogy e könyvecske arra is van számítva, hogy a nyelvtani tananyagot magában foglalja. A nyelvtanításnak a mondattagok megkülönböztetésén kell-vén kezdetnie, ezek rövid mondatokban könnyebben felismerhetők, mint hosszan folyó, fő- és mellekmondatokból összefűzött beszédben.

Van még e művecskenek egy más előnye, melyet nem lehet ki nem emelnem. „Szerző a gyermekét úgy tekinti, mint romlatlant, ki még semmi bűnt nem tanult, nem tud; azért nem is akarja azt a bűnöktől elidegeníteni azok ocsmányságának leírása által, hanem a szépet, jót akarja velők megkedveltetni. (Pedagógiai szempontból lásd e tárgyat illetőleg „Néptanítók könyve“ 1857. I. 16. 17.)

Mi Istennek az emberhezi viszonyát illeti: ment e könyvecske az ily irányu és tárgyú művekben gyakran tulságig menő antropomorfizmustól, mintha Isten testileg járna az emberek között, mikkel különösen a német irodalom ide vágó termékei hemzsegnek. Hogy egyet említsek: olvassa meg valaki „Der Schreibleseeschüler,

Bearbeitet von Gittermann Lehrer in Magdeburg“. Páncél az Isten lételet a gyermekre nézve hit által véli felfoghatónak. Nem is lehet ez másként azon korban, midőn még a lélek szabad vizsgálódása által az okozatnak okára nem bir emelkedni, hanem csak hit által győződik meg arról, mi neki tekintély által mondatik, (E tekintély nem szükség, hogy külhatalom által szereztessék, ennél még hathatósabb a szeretet tekintélye) s mit hinnie jól esik.

Mi a könyvecske külalakját illeti: Nem vagyok költő, hogy határozott s eldöntő feleletet adhatnék arra nézve: vajjon az ikes igék ragozása törvényét szabad-e megrontani a mérték kedvéért? vajjon ez a költői szabadsághoz tartozik-e? péld. l. 39. s. l. „Ne aggódj“ (aggódjál?) l. 77. s. a 1. „hű (hő?) imádban fohászkodj (fohászkodjál?) fel“. l. 84. s. 3. „Kelj hát korán, öltözz“ (öltözzél?) l. 90. s. a. 4. „Ha ettél, ne feküdj (feküdjél?) mindjárt“. Ilyesek a tanítót hozzák bizonytalanságba a szóelemzésnél. Az idézett utolsó sorról jut eszembe, hogy szerző hason célú művekkel ismeretes, minők péld. a régóta használt „erkölcsi szabályok“, Edvi Illés „arany abcéje“ sat. De ezt csempészetnek venniünk nem lehet. Némely pályázó művébe több idegen, leginkább német, nyelvből kölcsönöz, s ezt elhallgatja, mi a bírálókat feljogosítja a művet elejteni. Ajánlatos, hogy kiki a kútfőket, melyek után dolgozik, nevezze meg. Így nem fog kárhoztatni.

Az utolsó lapon följegyzett sajtóhibához kérem még toldani: l. 45. s. a. 4. „Őszkor szemébe tünt, Sándor fája“. A vessző kiagyandó. L. 72. s. a. 8. „Azonb anhirtelen“ e. h. Azonban hirtelen. L. 79. s. 10. „Ha jó téssz“ e. h. Ha jót téssz, vagy Ha jó léssz. L. 87. s. 15. „Isennek“ e. h. Istennek. E csekélységnek látszó hibát azért részletezem, hogy a második kiadásban figyelembe vétessék.

Még egy szerény megjegyzésem van. Tudtommal e könyvecskéhez vezérkönyv nem iratik, így kezelésére nézve a tanító teljesen önmagára van hagyva. Szerintem nem lenne felesleges, ha egyik vagy másik szakközlönyben az avatottak annak kezelési módjáról értekeznének.

Zs. I.

VILÁGKRÓNKA.

London. (Vallásos egyletek). A vallásos egyletek mult évi gyűléseiről a következő adatokat közöljük.

Az evangy. szövetség ez uttal tárgyalta az imádkozási gyülekezeteket, a szövetség terjedését a missiókerületekben és felépését Törökországban a vallásszabadság mellett.

A brit és külföldi bibliatársulat panaszolja dr. Steinkopf halálát; utolsó volt ő azon 300 közzül, kik 1804-ben a társulatot alapíták Franciaországban és Belgiumban a római kath. papság akadályozó működését. Németországban kedvezőbb állapotnak örvendett. Magában Berlinben több mint 136,000 szentírást terjesztett el, 28 ezerrel többet mint a megelőző évben; hasonlóan más helyeken is. Svédországban 17000-el többet mint a múlt évben, öszvesen már több mint egy millió bibliát adott el. Olaszországban 24 ezerrel többet mint a megelőző évben, magában Florenzben egy hét alatt 500-at; itt és Milanóban most nyilván árultatik. Törökországban 20 különféle nyelven 24000 példány terjesztett el, két annyi mint a lefolyt évben. Spanyol- s Oroszország és Portugal elzárattott előle. Indiában a kormány ellene volt; Kínában is lassan halad előre. A biblia egyes részei némely nyugot áfrikai nyelvekre lefordítottak. Amerikában és Ausztráliában rendszeres folyamathban van a bibliaterjesztés ügye, Angolországban pedig tetemesen előbb ment. Évi bevétele 7000 lira volt (kerekszám 50,000 tallér). Egészben mintegy 2 millió példány osztatott szét a múlt évben. Az egész összeg 37,527,828. Az elnök, gróf Shaftesbury véleményét nyilatkoztatta, hogy Olaszország szabad lesz a biblia által és politikai szabadsága a bibliához vezet. Keleten a biblia a leghatalmasabb misszionárius.

A nagy, értekezéseket terjesztő társulat 253 új iratot adott ki, 4 és $1\frac{1}{2}$ millióval több iratot terjesztett el mint múlt évben, tehát csaknem 42 milliót. Az egész öszveg tesz többet mint 800 milliót. Tízezer lírával többet adott el. Anglián kívül leginkább Franciaországban, Olaszországban, Indiában és Törökországban.

A segédlelkészi társulat, mely a kenti érsek elnöklése alatt áll, 26,000 lírát vett be és több mint 3 millió lélekre 417 lelkészt tartott. Szónokai, többnyire magas egyházi férfiak, panaszkodtak, hogy az államegyháztól azért mennek át oly sokan a disszidensek közé, mert kevés a lelkész.

A londoni városi missziónak 1840-ben csak 58 misszionáriusa és 3897 lira bevétele volt, 1860-ban pedig 375 misszionáriusa és 35,473 lira jövedelme van. A múlt évben még 20,700 család volt biblia nélkül, most már csak 9900, kik közzül 5900 protestáns. Több mint $2\frac{1}{2}$ millió traktatust osztott szét, 1100 ré-

szeges tért meg, 293 korosma (120-al több mint tavaly) volt zárva vasárnap.

Az angol egyház írásolvasó társulata négy új előolvasót nyert. Isten igéje általuk ezreknek olvastatott. Bevétel: több mint 9000 lira.

Az angol egyház belmissziójának feladata az egyházak és iskolák szaporítása mellett a meglevőknek hasznosítása a mint arra a városoknak és népesebb falusi egyházaknak szükségök van.

Az írásolvasó egyesület szegények számára mind a bevétel mind az olvasók számára nézve előment (29 helyett 50). Egyes grófságok tartanak egy egy olvasót egy ezred vagy zászlóalj számára. Indiára nagy gond fordított, kevésbé Kanada, Újseeland, Újdélvaes, Kaplandra.

A tengerészek missziója 1000 lírával többet vett be, de a csatornában 15 új állomást létesített, a hol gyakran a kedvező szél hiányában 600 hajó is vesztegel hosszabb ideig. A kormány „Calliope“ hajót adta át a misszió rendelkezésére, mely kápolna gyanánt szolgál. 18000 hajót kerestek meg. Istentisztelet tartott ott, hol különben unalom, káromkodás és esküdözés hallatszott.

Az ifjak szövetsége jelenti, hogy ezelőtt 600 ifjú kereskedő közül csak 18 akart valamit tudni a vallásról. Az egyesület alakításakor 1848-ban csak 70 részvényese volt, most magában Londonban 2000, összesen legalább 60.000 Angliában, Franciaországban, Északamerikában, Belgiumban, Magyarországon, Indiában.

GYÁSZHIR. **Wéber Endre** és intézete nincsenek többé! Még aug. 12-én az elismerésnek, az életnek reményzöld koszorúját tehette ezek homlokára Füzetünk, sőt még szept. 2-áról is biztos tudomásunk volt, hogy az új iskolai év kezdetén tanár és kedvelt intézete legjobb kinézések közt mozdultak meg az új pálya futásához: már szeptember 6-án meghalt Wéber Endre, s vele 8-án intézete is sírba szállott. Az erőteljes férfit kemény bélgyuladás rohanta meg harmadikára viradóra, s ha bár ő maga is szenvedélyes hasonszenvi orvos volt, ellátva gazdagon felszerelt házi gyógyszerzárral: becses életét mindazáltal oly hirtelen el kellett menthetlenül veszítenie!... Virasszon az emlékezet anygala a poraiban is áldott nevelő sirja felett! Védje Isten az özvegyet és árvákat! Az intézetre pedig derüljön minél hamarébb kíváncsi feltámadás! A minthogy a rosnyai ág. hitv. ev. egyház fel is karolta az eszmét: helyreállítani mennyire lehet a leánynevelődét, s örökíteni azt az egyház és vidék javára. Koronázza süker e részben a jók fáradozását.

Sz.

SÁROSPATAKI FÜZETEK.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

NOV. 28. 1860.

A KRISZTIÁNIZMUS BIRKOZÁSA A VILÁGGAL.

SZÉKFOGLALÓ BESZÉD.

Tartotta Sárospatakon szept. 17. 1860, Dr. Heiszler József, a szentírásmagyarázat és az egyháztörténelem rendes tanára.

Tisztelt gyülekezet!

Ha ama hirhedt római szónok, Cicero, ki előtt hasonló a római közügyek színpadán nem állott, s utána hasonló nem következett, elmondhatta: „principio dicendi tota mente atque omnibus artibus contremisco;” mennyivel inkább elmondhatom én ezen ünnepélyes pillanatban, midőn oly helyre állok, hol előttem annyi jeles, annyi történeti súlylyal bíró férfiak álltanak, hol előttem egy negyven éves munkásság becsületkoszorújával megkoszorúzott nagytiszteletű aggastyán annyi süker, annyi elismeréssel működött, s learatta előttem mindazon borostyánokat, melyeket a tehetség és szorgalom arathat. Azért úgy hiszem, nem leend felöltő, ha midőn igénytelen székfoglaló értekezésemet felolvasom, mindenek előtt a tisztelt gyülekezet becses türelme s elnézéseért esedezem.

A világ a teremtői tevékenység, energia kifejezése. A teremtési eszmének a világgali küzdése a világnak sorsa, s ezen eszmének véggyőzelme a világnak predestinációja, ren-

deltetése. Számunkra, kik e viadal befolyása alatt állunk, két nemtő áll készen engesztelőleg: a jövőbe néző hit és Istenben megnyugvó önmegadás.

Az eszmék, melyek napjainkban felmerültek, a szenvedélyek, melyeket előidéztek, a változások, melyek az eszméknek a megöregült érdekek és szenvedélyekkel való küzdéséből születtek, a száraz ágak, melyek a zajlás alatt az emberiség életfájáról lehullottak; az elévült s kimerült intézmények hanyatlása, eltűnése, továbbá az egyik elemnek rögtön győzni, a másiknak rögtön elenyészni nem tudása is eléggé mutatja, hogy a világ rendeltetését, vagy határozó eseményeit erőszakkal sem előidézni, sem végkép visszavetni nem lehet.... Mutatja, hogy teremtése felett végül is a Teremtő végez és hogy a világtörténet istenítélet!

Lássuk tehát a történelemből, miként megy Isten keresztül a világon, mint mennek keresztül hódító eszméi, e szellemi hadoszlopok, s e tekintetből tüzetesen a krisztianizmusnak a világgali birkozását teszem székfoglaló értekezésem tárgyául.

* * *

A múltak összefüggése a jelennel.

A dolgok és események teleológikai összefüggése az isteni háztartás szükségessége.

Minden egy magasabbnak, az egész egy kimélyezhetlen egységnek van alárendelve.

Mindennek fokonként kell oda közeledni léte eszméig. Az eszmének be kell váltódnia a dolgok fejlődése által.

A világ örvendetes eseményeinek, úgy fájdalmas rázkódásainak gördülete ezen érlelődést, e fejlődést ama magasabb eszmében célozza folyvást.

A világ legfenségesebb eseménye, legmagasb képző intézete pedig a krisztianizmus.

A krisztianizmus egyedül az általános kibékítés és megnyugtató rendszere.... Az egyetlen pálya, hol boldogító közelségbe juthat az ember, mint szellemi lény, Istennel, mint szellemmel, s mint a Krisztusban az isteni és emberi természet, úgy a krisztianizmusban az emberiség az Istenséggel egyesül.

Ezen egyesülés a krisztianizmus lét-célja.

S ezen egyesülés által leend a krisztianizmus az emberiségnek apotheozisa!

Nézzük tehát, minő készülleteket tett a világ multja az emberiség e legmagasb intézete utjának elkészítésére.

A multaknak készüllete a jövőhöz.

Midőn Isten akar valamit, mond Lamartine, az egész világ oda dolgozni látszik akaratlanul.

Ha a mult anyja a jelennek s jövőnek, úgy kell, hogy a jelen s jövő eseményeinek magvai már a multnak kebelén hintessenek el.

A multnak tehát már messze régen munkálkodni kelle, habár öntudatlanul, de egy magasabb terv lökése után a világnak a krisztianizmus felé taszításán, egy új korszak megszülésén.

Először is találkozni kelle a világrészeknek, s mi csudásan lőn elrendelve az, hogy Ázsia és Afrika találkozási útjába egy parányi, vándor, jelentéktelen népnek kelle leülni, melynek egyetlen ereje nemzetiségét a vallással páratlan bölcseséggel egyesítő remek rendszerében fekiúdt. S a hódító hadrajoknak mindnek e népen kelle keresztül gázolni, rendszerével s vallásával, mely mint egy legyőzhetlen talizmán örködött a nép felett, megismerkedni.

Valóban az eszmének, mely annyi világösszezsattaná sok rázkódásában a körülte fekvő birodalmak romjai között hiveit megörzé, fentartá, isteninek kelle lenni.

Az országok összedöltek, a hódító népek átzajongtak, elenyésztek: de az Isten ott maradt, az isteni eszme ragyogott tovább.

Továbbá, mi csudásan kelle Ázsia ős monárkiáinak egymásba átmenni, s miután mindent legyőztek, csatába ereszkedni a héber nép által képviselt isteneszmével, s elfogadni a népdeportáció politikáját ott, hol a népben a vallási magas eszmén kívül semmi félelmes nem vala.

És e deportációban rejlik a világ átalakításán ernyedetlenül dolgozó ős terv egyik megoldása.

A népben deportáltatott az eszme. Az átszállított nép átvitte magával belső Ázsiába szentségét: az egy Isten eszméjét.

A babiloni száműzetés tehát az Isten népének missziója, az egy istenség apostolsága volt a világra.... Dániel Istenét végre királyi parancs hirdettette a föld minden népeinek.

A persa monarchia alapítója Cyrus már kegyelettel fordult e sajátos misszionárius nép felé, kinek egész Ázsia átterjedő uralma széles mezőt nyitott azon eszmének, mely egy a birodalom minden részein elszórt népet egységben, egy szétvagdalt testet folyvásti életlűtetésben fentartani képes vala.... Az eszme győzött az anyagi erő, idő és tér felett, s felépíté ismét templomát. A Zerubábeli templom valóban dicsőbb lön Salamon templománál. Az isteneszme győzelmének dicső tropéona lön.

De az idő nem áll meg soha, s ismét tovább haladott, még csak végezni valója volt és van.... Ázsiát Európával kelle összevezetni, s elkészíteni a valóban fáradságos utat, a melyen át az igazság Európába is átjöhethetne. S mi történt?

Az erős Persiának ki kelle mozdítani Ázsiát saját helyéből, s Európa felé taszítani.... Az eszmevándorlást hadnépvándorlás előzte meg.

Ekkor Európa keleti kapujában szintén egy parányi, de elválasztott nép ült, mint Afrika és Ázsia között a theokrátikus héber nép. S e nép hivatva volt, hogy a civilizáció, művészet és tudomány kiinduláspontja lenne a barbár nyugot felé.... Heráklida csoportja a humanizmusnak! — Kiképzői nyugotnak egy nagyobb világosság áldásainak elfogadására.

A hellenek érzék megbiztatásukat, s mint az európai civilizáció lévitái megannyi felszentelt hősökké váltanak. Érzék, a népeknek sajátos ösztön tesz vallást missziójukról, érzék, hogy egy világrész jövője ok, velök az emberiség érdeke hanyatlik vagy emelkedik, s érezve ezt, a maroknyi nép ünérzete ígézetében egy világrész erejét hordozta diadalmas csatamezőin egy világrész ellen!

Ezen új viadalban a nagy Ázsia a kis Görögországban emésztődött fel.... az anyagi a szellemiben!

Görög uralkodás, görög nyelv, görög szellem vonult győzelmesen keresztül Ázsia és Afrika ismert vidékein.

Végre a szellemnek egy új diadalt kelle aratni a világ felett. Görögország szellemének meg kelle hódítani a már akkor világhurászra hivatott Rómát.

Ez is megtörtént.... Orchomenosznál legyőzte Gréciát Róma, s Rómában győzött a legyőzött Grécia, győzött nyelve

igézetével, győzött szelleme világhatalmával. Görög lön minden: a nyelv, a szokás, az irodalom, a filozófia, a köz és családelet.

A görög nyelv Róma által a világ nyelve lön.

A görög nyelv hegemoniájának e napjaiban még a világhatalom hegemoniájának is egy kézre kelle jutnia.

Egy birodalom, egy nyelv.... s be lön végezve a világt teremtés drámájának első nagy szakasza!

A világtörténet első fele bezáratott, mint Jánus temploma. A fegyvernek hallgatni kelle, midőn egy új hatalom, az eszme világurasága, kiinduláspontját szándékozik megünnepelni.

Az új korszak.

Tehát világbéke van. Róma sasai lehajták szárnyaikat. Megáll minden, végül maga az idő is, s várakozni látszik.

S a világvárakozás e feszítő csendjében a világnak összekelle iratni. Cenzust kell tartani a világon, midőn egy új imperátor van fellépőben!

S íme egy elhagyott pusztá istálló jászolába egy új szülöttet helyeznek igénytelen elavult nevű emberek.... És ez elhagyott pusztá hely még is az, honnan a világtörténet új folyama kiindult.... és ez igénytelen gyermek még is az, ki kiküldetett ketté szakítani az idő tengerét.... Krisztus történeti és szellemi iszthmusz!.... beállva az idők közé, eltaszítja a multakat, teremte új idöket, új meggyöződéseket, új emberiséget. Azóta a történelem tudja, hogy ő ura az időnek, hogy mindenek általa lettek, s megsemmisült minden, mi nélküle lön. A bölcsesség tudja, hogy az alkotmány, mely minden külerő hatalma, fény igézete, és érzéki csábítás nélkül ép az érzéki élet tulsulya lerontására emelkedett fel, melynek ellen nem állhatott az ő világ idöszentesítette háztartása, a hatalom fegyvere s a népek meggyöződése, vagy öreg előitélete, s a bölcsék észzostroma.... hogy az ily alkotmány isteni.

Ezen alkotmány lelke az isteni „logos“ ki itt az időben mint nyilvános személy lép fel a világ szinpadán.... ama megtestesült ige, s mint abszolút isteni akarat elfoglalt mindent, s mi láttuk az ő dicsőségét a világtörténetben, az emberiség ujjászületésében, a szellemi világ megnyitásában s annak közössé tételében!

Rendszere ellen összeesküdött a világ, pártot ütött elene ész és érzékiség, s mi emberi volt e rendszer megalapítójában, az emberi szenvedélyek áldozata lön, s a Golgota lön a reakció, de egyszersmind a szellemelő győzelmének sziklapecsétje a nagy utolsó áldozat felett, miután ajkain elhangzott ama nagy s a világ sorsát megalapító szó „bevégeztetett.“

Igen, a nagy mű, a művek műve: az emberiség regenerációja a Krisztusban kiengesztelődés által e halálban tényleg bevégeztetett, az isteni rend s istenország története átfolyt az emberiség történetébe, s a világ nem bírja azóta porba tiporni az emberiség lelkét, a föld azóta nem bírja visszatartóztatni halottait, s mióta megnyilatkozni láttatott a kiengesztelt örökkévalóság, a halál elveszté régi borzalmát, régi jelentőségét, melylyel a világot rabigában tartá... Azóta érte az önmagába szálló bölcsesség, hogy a kereszténység az emberiség igaz élete, az örök élet kérdésének megoldása, s az ember eltörölhetlen személyiségének szánkiója.

E világ-ujjászüelő rendszernek történelmi szentesítése az egyház, a mely nem más, mint az isteni eszmének az emberiségbeni szerves megtárgyasulása. Ez egyházban, mint új templomban kell összegyűlni az emberiségnek napkeletről és napnyugotról. Egyesülhet is itt; mert ennek principiuma nem merően észelv, az több, világteremtési és megváltási elv, az az általános szeretet isteni elve, egy a Krisztus előtt ismeretlen világelv.

De nézzük most már, mint ment keresztül az egyház a földön, s küzdései közben az idővel s a világgal minő változásokat szenvedett, s minő lépésekkel közeledik léte megoldásához.

I. A krisztusi hitrendszernek a theokrácia feletti győzelme.

A krisztusi hitrendszer, mint egyház, a theopátriarkhia szerencsés kifejlése, s ennek diadalma a theokrácia felett.

A kijelentett vallás mindjárt kezdetben, az ősz hajdában kormányzatára nézve a pátriarkhiát, a családfői hatalmat, fogadta el. Ebben egyesült az apai és isteni hatalom, sőt ez amaz által lön kifejezve, mi a második és magasabb

eszme méltóságához képest kielégítő nem lehetett. Azonban az emberiség gyermeksege napjaiban azt más nyilatkozatban el nem bírhatta.

Az isteni és apai hatalomnak, mint a pátriárkhia tényezőinek a tulsúlyért természetesen küzdeni kellett. E küzdelem eredménye lón a theokrácia, mint már az isteni hatalomnak az apai felett határozott tulnyomósága.

A theokrácia az emberiség ifjuságának kielégítő rendszere volt.... az erős fegyelem rendszere az erős és korlátlan szenvedélyeknek uraságra törekvése ellen! Szellemi diktatúra az érzelmek anárkhiája napjaiban!

Azonban e rendszer kitepte a vallás kebeléből az élet-melegség organumát, a szívet, hogy legyőzhetné azt. Ez erőszak volt a természetén, s innen uj küzdesnek kelle kiindulni. Ennek bizonyítéka egy részről a maig is élő scheik, rendszer az araboknál, más részről az adulterált mózesi rendszer holt tengerében itt ott még ma is fennuszkáló darabjai a theokráciának.

E küzdelem bevégzője s a két különvált fogalomnak isméti, de már szerencsésebb egyesítője a Krisztus, ki az apai hatalmat, mint alárendeltet, de soha el nem nyomhatót az istenibe befoglalva saját világújító rendszerében életbe léptette, s alakult a theo-pátriárkhia, az istenapaság uralkodása.

„Egy a ti atyátok a mennyben, ti pedig mindnyájan atyafiai vagytok.“

A theo-pátriárkhia megszüntette a theokráciát, mint elvet, a krisztianizmus megszüntette azt, mint rendszerét ama prefigurációknak, melyek Krisztusban bevégeztetve s rendeltetésök célját elérve, kötelező jelentőséggel birni megszűntek.

2. Figyelemre méltó tünemény a krisztianizmusban az eszmének küzdése a nyelvvel.

Az eszme, mint lelki alakulat, a belvilágból, hol született, a külvilágra csak a nyelv organuma által jöhet ki.

A nyelv jelhangok összege.

Hangokkal, jegyekkel idáig minden módosulati képességük dacára csak kisebb nagyobb ügyességgel közelítke-

ténk a kifejezendő tárgyhoz, és annál nagyobb nehézségre bukkanánk, minél közelebb férközünk, s annál kevésbbé érteténk meg. Ez sorsa a bölcséleti buvárkodásnak.

Innen kelle lenni azután annak is, hogy a kijelentésnek, mint magasabb eszmének és szellemvilági mozzanatnak, mondhatlan sokat kelle küzdeni az emberek nyelvével, hogy az isteni az emberi szavak öntetében önmagát kifejezhesse. Bár e tekintetben igen sok lön megnyerve az által, hogy a legműveltebb s legkifejezőképesebb nyelv, a hellen nyelv akkor a világ nyelve volt.

De bár mely kifejezésgazdag volt legyen is a görög nyelv az emberi érzelmek s a világi bölcsesség tolmácsolására, de hogy a kijelentésnek mint közlöny egészen kielégítő szolgálatot nem tehetett, mutatja az elmélődő apostolnak Pálnak ernyedetlen küzdelme a nyelv szervezetével; mert vagy a tan tisztaságát kell a nyelv tekhnikai formáinak feláldozni, vagy ezt amannak. S Pál tudá, mit kelle mint apostolnak választania, s a szép hellen nyelvet szeszedarabolta, s a szavakat az uj eszmék lehető hű kifejezésére oda kényszeríté.

E küzdelméből a gondolatnak a nyelvvel önkényt foly az ki: hogy mennyire szükséges a kijelentés értelmezésére a hermeneutikai tudomány mindamellelt, hogy a szellem ott leng, a hol akar.

Továbbá, mindazon viták sszakadások, melyek a Krisztus napjaitól idáig felmerültek, épen a nyelv tekhnikai szerkezetéből folytak ki.

Egyébiránt az Istent és igéjét vagy is nyilatkozatát a betű és emberi ige urasága alól felszabadítani a protestáns theológiának tartatott fent.

A világ már a tolmácsok foliántjaival be van borítva, de mivel a tolmácsok ezrei az irás kérgén rágódtak, de az irás szellemében azon egységet keresni vagy elfeledték, vagy odáig nem is emelkedtek, a melyben minden különféleségnek feloszlani s összehangzani kell: az irásnak nagyobb kárára mint javára voltak.

A nyelv harca az eszmével még bevégezve nincs, ugy látszik, azt csak egy uj elem végzendi be: midőn t. i. az irást János lelke: „fiaim szeressétek egymást,” fogja a világnak megmagyarázni.

3. A krisztianizmus küzdse az érzelemmel.

Az érzelem soha sem marad el az embertől, gyakran legfontosabb kérdéseiben előtte jár s lesz tévedések forrása.

A krisztustannak szent erkölcsi ereje s megszellemesítő iránya magasztosan hatott kilobbanása eredeti tisztaságában a kedélyre; valamint jelenleg is hat az arra, ha az tiszta és romlatlan, s az érzelem megtanult égbe nézni, oda vágyani, s megszentessült.

Később az érzelem visszafoglalta előbbi jogait az ember felett új módosulatóval, és nem az érzelem volt az emberben, hanem az ember olvadt fel érzelmében, s ez kivonta őt az emberi társaságból, s az ember csak hamar undorral fordult el a világtól, melyet az Isten templomául kell vala felszentelnie.

A lelki kevélység a szentesülési vágy álcája alatt megszaggatta a Krisztus által felállított köztestvérség szent kötelekeit, s megnépesültek az odahagyott s úgy nevezett elkorcsosult emberi társaság romjaiból a lakatlan puszták, s a vadak által elfoglalt barlangok, s visszajöttek a primitív világállapot throgloditái, az anakhoretákban, kik ellentétben a Krisztus által kimondott s világjavítást célzó parancssal: „menjetek az egész világra, s tanítsatok minden népeket,“ leültek egy barlangba, s meddő ábrándozásban és rajongó öncsalódásokban keresték életcéljuk megoldását.... Szent önzés az egyházi közélet, vagy is a Krisztus teste építésének megvetésével.

Mások ismét az eltévedt vallásos érzelem vezérlete alatt nagyszerű katakombákat építettek a pusztában az élő halottak számára, hol egyéniségüket egy idegen akaratba végkép beolvasztva, magukat erkölcsileg nihilizálták, testi gépekké aljasították, azt hiven, hogy az akarat, ezen egyedüli erkölcsi és szellemi tényező kiirtása lehet az embernek egyetlen biztosítéka a végbukás ellen, s hogy tehát rosszul ne akarhassanak, elhatározták magukban inkább nem akarni semmit.

Ezen emberek tehát csak egyszer akartak igazán, s akkor is lelki életüket ölték meg.

Ezek valának a kenobiták, a zárdaépítők.

S a beteg érzelmiség kóranyaggá válva, mint erkölcsi ragály keletről, honnan szoktak rendesen a pusztító miazmák átvándorolni, megindult nyugot felé, s a keresztyén-ség testét siralmasan megszagatva áthúzódott a világon, s a szelid, a kiengesztelő, a lélek- és világfelderítő elem, a Krisztustan, setét melankhólia forrására változott... Megrothadt manna a telhetetlenség edényében!

E fekete forrásból már majdnem évezredek óta merít az emberiség egy része magának borzalmat, világundort, emberkicsinylést, vakbuzgóságot, babonát, kinos gyümölcstelen életet, kevés igaz tisztelettől követett halált... Ez a monakhizmus tényleg.

A krisztianizmus küzdése a beteg érzelemmel még bevégezve nincs, de megnyugtató kilátással bir a javulásnak indult idő szellemében, a polgárisodás és tudomány emelkedésében, az evangyéliom tisztább fogalmainak győzelmében. A hitnek győzni kell, s a rajongásaiban önmagának hízogő érzelem lefogja tenni uraságát a krisztusbai élő hit egyedüli megigazító hatalma előtt!

4. A krisztianizmus küzdése a politheizmus-sal, s a theokráciának kézfogása a paganiz-mussal.

Midőn az evangyéliom kiindult Ázsiából, a népek bölcsőjéből, legelőször is találkozott a babonával a megöregült politheizmus mint meggörbedt világrend képében.

Tehát a legfensőbb tisztaságu istentudat találkozott a lelkek belpoklosságával, a vallásos fogalmak tisztátalanságával.

Mit idézett elő a politheizmus találkozása? Az egyház heberes jellemének, a theokrátikus foszlányoknak végleges levetkezését, s az új életnek páliasabb független alakbani kifejlését, szakadást a multtól, a körülmetélkedés, szombatosítás, az étkezés rendszabályainak bukását, vagy is a theokráciának messze háttérben maradását a haladó krisztianizmus, e hódító hatalom után.

De el kelle enyészni a politheizmusnak, miután az elv, melyet képviselt, a vallásosság, nemesebb s méltóbb alakra talált, s közelebb jöve önmagához

Juliánban a paganizmus és theokrácia, mint két megbukott világrend kezét fog, s új csatát kezdenek az ifjú krisztianizmussal.

A szövetségeselek tábora élén világ ura állt, két hatalomnak, az állam és bölcsesség kettős hatalmának erőteljes képviselője.

Az ő világ vallása szintén keletről Egyiptomon keresztül vándorolt át Görögországba, onnan Italiába, s lön végre, mint minden emberi alkotmány, elévült intézmény erő nélkül, illat nélkül, az idő elvitte a jelvények ígését és értelmét, s lön caput mortuum-a annak, mi valaha volt.

Hellász regéit ékesíté fel a mithósz képeivel, melyeket képzelete templomfalaira rajzolt, hogy lenne, mivel mullassa magát üres óráiban.

Róma politikai amalgamát készíté belőle, belső élet nélkül, ... merő enyvezete a véres karddal összehajtott népelemeknek és szokásoknak, s lön a Kapitólium az istenek stallauma... és börtöne! És még is az volt azon időben az erénynek egyetlen principiuma; a társadalmi élet szánkiója.

Julián, a bölcs, érzi, hogy az emberiségnek s polgári társaságnak nélkülözhetlenül vallásra van szüksége, mely ismét szervezné új erőteljes életre a dezorganizációnak indult elemeket. Látta a görög rege-tant, a római hideg államszertartást (Rómának fátuma a szertartás... ott azzá vált a politheizmus, és később maga a krisztianizmus is) érzi a bölcs, hogy ezek már elkorhadt oszlopok, s így többé a műveltebb emberi társaság súlyos épületét el nem bírják, szervezeti célokra pedig sem ígézettel, sem erővel többé nem bírnak: tehát egészen keletre fordult. Onnan jönnek a nép-rajok, onnan jöttek az ő civilizáció titánai, onnan kell jönni az élő gondolatnak az érzelem lángpalástjában, onnan jött odáig nyugotnak jó vagy bal sorsa... tehát egészen keletre fordult, s felkarolta csudás vallásrendszerét.

A fejedelmi lehelleltre megrázkódott az avas porokban az ő mágusok lelke, s előállt egy hitalkotmány telve csudákkal, varázslatokkal, tüneményekkel.

E misztikus műnek még bölcsészeti zománcra való szüksége, s a görög miszticizmus két koszos apostola, Pythagoras és Plató, előhívaték az emlékezet Pantheonából ezen alkotmány homlokzatára az értelmiség színezetét deríteni.

Ez is megtörténvén, Julián felülteté e teremtményét legpompásabb diadalkocsijára, melyet két megszelídíthetlen vadállat vontatott: rajongás és erőhatalom!

Azonban e törekvés sem sikerült. Elesett e bálvány is, mely csak ragyogó álcája volt egy elrothadt hullának, melyben lélek nem vala többé, nem vala többé csudatévő hatalom, ... és a megvetett, és a pompa nélküli (mert szegény emberekre bízott a krisztustan kezelése) tehát az igénytelen keresztyén vallás győzött. ... Vicisti Galilee, vicisti! .... mond Julián elfordulva a világtól, s a krisztianizmus lón az emberiség vallása!

Csudás alkotmány! A mi előtte járt, a mit lehelt, az egy tulvilágiasságban megdicsőült szeretet volt. ... A mi utána jött, az volt a népek összeülekezése!

Kezdődött egy nagyszerű sociale dogma: a nemzeti separativ létezésnek összeolvadása az istencsaláddá vált emberiségben. Kijelentetett egy új tan: az emberiség egysége Krisztusban!

E tan mozgatása alatt testvérseregek támadoztak a népekből az egyik világrésztől a másikig, melyeket egy lélek éltetett, egy zászló vezetett, melyek mind egy cél felé tartottak.

Óriási terv.

A világ óráját ismét felhuzta az emberiség lelke. Új időnek kell vala lefolyni, nagyszerű ígéreteknek beváltatni. Érezni kezdé a világ, hogy az emberiség csak a krisztianizmusban születhetik ujja, és hogy az valóban isteni intézmény. ... A szív bölcsesége, mely meleget vezet és világosságot mindenre, a mit az ész tudni ohajt. ... Az emberiség posztulátuma, s mellette a többi vallások mind csak inséges intézmények: lares, paenates egy népcsalád szentélyében!

A szeretet theizmusa! ... s mivé tevék e felséges isteni művet később az emberek! ... az az eszmének mit sem árt! Hol remekelt az isteni bölcsesség, ott rendesen szeret kontárkodni az aljas érdekű ember elcsábítva a világ lelkétől.

5. A világ lelkének befolyása az egyházra.

A kezdetleges prezsbiteri szervezet, mely szerint az egyházak tisztos öregeik által őriztettek, csak hamar engedett a világ lelkének, a hatalom és uralkodási vágnak a testvérek felett.

A theokrácia, midőn saját neve és zászlója alatt többé nem győzhetett, nevet és zászlót cserélt, és szerencsét próbált mint hierárkhia, melyben a theokrácia megkeresztelkedett.

Az episzkopuszoknak metropolitákká, ezeknek ismét pátriárkhákká fejlődése a világ lelkének betörése volt a Krisztus igénytelen egyházába.

Az egyház versenyezni kezdte a világgal, s a primitive igénytelen prezsbiteriek az egyház, az Isten nyájának uraivá nőttek ki magukat, s alakult a ledöntött jeruzsálemi oltár helyett új oltár, az eltörölt áron-papság helyett új papság, holott a nagy egyházalkotó sehol sem mondja: menjetek, paposkodjatok, építsetek fel a theokráciát új alakban.... hanem „menjetek, tanítsatok, ne vigyetek magatokkal semmit, s a ki első akar lenni, legyen utolsó.“ Ezek a világ-misszió szerzettetési igéi.

Azonban a szolgálat munkája csak hamar méltósággá emeltetett. A szent nép királyi papsága elkoboztatván letétetett az oltár zsámolyára. Az egyházakat többé nem maga az egyház, hanem annak uralkodó képviselője a papság fejezte ki. S így eltöröltetett az egyházak hajdani szabadsága végkép, a nyilvános lelkiismeret gyámság alá esett ismét, s az egyetemes keresztyénség a papi zsinathatalom jármá alá görbesztetett.

Azért a reformációnak, ha nevének megakart felelni, el kelle vetni a nicéai zsinatén kívül jobbadán minden zsinathatározásokat, mint a melyek már nem a krisztusi keresztyénség, hanem merően csak a papi keresztyénség jogainak s nézeteinek kifejezései voltak.

A pátriárkáknak egymással ingerült tusái mély szomorúsággal tölték az igaz s az apostoli ősz szervezetet tisztelő keresztyén ember lelkét, látván a Krisztust saját lakából, az egyházból kivonulni, s mély megvetéssel tölték el a

nem keresztyén lelkét, látván itt a világhódításba belefáradt szenvedélyeket az egyház zászlója alatt Krisztus palástjában tovább vivni a bűnös nagyravágyás szennyes harcait, melyekben gyakran egész népek boldogsága emésztetett fel.

E zajlása között az új sorompóban viaskodó szenvedélyeknek romboltattak le az ő világ tiszteletes maradványai, a művészet örökre bámulandó remekei, melyekben a hellenvilág az emberiség szellemét törekedett megdicsőíteni.

S a vakbuzgóság és nagyravágyás lobogó szenvedélye midőn egy részről a világ multját elpörkölé, más részről lassanként kifáradva ugyanazon végletnél roskadott össze, honnan ellenszenvének tárgya kiindult, s az üldözött képek és szobrok sokkal nagyobb mértékben foglalák el a vallás szentélyeit, mint a politeizmus napjaiban, s az egyház többé nem az evangéliommal, hanem jelvényekkel, képekkel, szobrokkal és rejtélyekkel akarta a hívek lelkét szaturálni, s annak felsohajtó szükségzeit elnémítani.

E zajlásai alatt a vakbuzgóságnak és nagyravágyásnak szakadt kétfelé a keresztyén világ: nyugotra és keletre, s emelte fel rettenetes félholdját a világot felduló s a civilizáció egész épületét fenyegetett mohamedánizmus: fanatizmusa az életnek, a lelketlen babona, üres dialekticizmus, s az udvari divat theológia fanatizmusa ellen.

Kadmusz sárkányfogainak fel kelle emészteni egymást!

E tusában hamvadott el az örökké megsiratóandó világkincs, az alexandriai könyvtár, s támadott helyette a spanyolföldi Alhambra fejedelmi kéjlak, melynek árnyékában, mint hajdan a római triumfátorok előtt a rabok, összegyűltek a legyőzött tudományok romai: a geometria, architektura, asztronómia, medicina, és Aristoteles, a melyekből a nyugoti skolaszticizmus emelte fel üres kaptiunkulákkal és fontos gözzel megtömött fejét ... Mulatt-termése a szabad tudományoknak a rabszolgasággal!

6. A népvándorlás és a goth keresztyénség.

Míg Krisztus templomában a pártos szenvedélyek vívák bűnös harcaikat, itt ott rettenetes népsikoltás jajdult fel.

A világ megfoghatlan lökés után helyéből kifordulva, mint fellázadt tenger hulláma kiáradt.

A népek, e világhullámok, szétesapódtak világrészről világrészre.

Khina óriás falai alól megindultak apáink a nagy Isten ostorával, Hadúr kardjával kezükben; mert legnagyobb ostor a háboru, melyben az ég vasvesszővel veri meg a szadzadok avas bűneit.

A székeikből kitaszított népek összecsapódtak, s összeolcsolva véreiket befúlladtak az áradatba, mit ereikből ontának, beomoltak a romok közé, miket okozának, s eltakarák őket a világ elől végkép a porfelleg, melyet a felettök átrobogó néposzlopok verének fel.... Igen, a barbár népeknek elő kelle jönni napkeletről és napnyugotról, s a krisztianizmusban csudásan összetörni, összevegyülni!

Midőn a népvándorlás zavarában összeomlott minden, a krisztianizmus volt az egyetlen világrend s közbiztosság. Megszelídíté a vérengző oroszánokat. Törvényeket irt a hadrobaj között. Kevésből állott az egész, de hálóját e törvénynek egy feudális kard se vághatta keresztül.... „Isten, kinek kegyelme nélkül élni nem lehet, meghalni iszonyat, személyválogatás nélkül, tetszése szerint osztja áldásait s tartja ítéletét.“

E rövid tanból épült fel a világ. E néhány szóban volt megmentve a jövő!

S a népek üldöklésébe befáradt hadérczek köveket faragtak ama templomokhoz, hol a földhöz szorított jobbágy is könyöröghetett, s volt egy pont, hol urával egyenjogositatott, stámada azilum a népek reményének, s a társadalomnak karddal szétvagdalt tagjait egy új elem kezdé összeolvasztani: az áhitat:

A középkor pszikhéje „vas erőszak“ volt, a vallás ellentéte e romboló agenst, s azt emberiség pneumája az áhitat lön.

E két elem küzdése a középkor jellemző története, s támadott a góth keresztyénség góth alakzattal, választófejedelemségekkel, várgrófságokkal.... Merev páncélos alak... vas tekintély a soha meg nem álló idő és soha fejleni meg nem szünhető szellemi élet ellenében.

A püspöki pásztorbotot kard váltá fel, mely várakat rombolt, önkényes harcokat harcolt, búc-ut járt, templom-

kat, zárdákat épített, mindent, csak az evangéliomot nem hirdette, ezt leszorította a páncéllal, melyet mellén viselt. Végül nem egy püspök találtatott, ki a lovagkor szellemében írni sem tudott, kit azután írnoka így jegyzett az okmányok alá: quoniam dominus episcopus scribere non scit, pugno proprio subscribo. sat.

Ilyen volt a góth keresztyénség.

Éles vonásu, szegletes volt minden. Ellentétek között vergődött a világ; nem csuda, ha a végletek oly gyakran találkoztak: lovagi öv és barátsuklya.

Szóval egy nagyszerű góth dom volt az egész.... oszloperdő hosszú árnyakkal.... magas setét boltozat, melynek ívsarkain háborítlan százados homály boronga.... szűk, színes üveglemezekkel betakart ablakok, hogy minden bejuthasson, csak a világosság ne.

Midőn eltűntek, vagy meghódoltak egymás után a nemzetek a kifáradt világon, a kifáradhatlan nagyravágyás a szellemi világba menekült, az egyházba, s itt folytatta tovább játékait.

Igy épült ama város romjain, melyről mondatott: fraterno primi maduere sanguine muri, melynek a Kapitólium alatt talált véres fej világuraságot jósolt, épült fel egy új uralkodás: a hierárkkia, a világ lelkének legnagyobb szerű ellenhatása az őс egyszerű krisztusegyház ellen.

Róma ismét uralkodott... Rómának kevés egy halál...

7. Hierárkhia.

A hierárkhia csodamű. Öt század dolgozott alapján szakadatlanul. Végül előállt teljes alakjában, mint a vasidegzetű 11. század egyik góth alkotmánya, s mintegy a világ fölé emelkedő sziklavár, melynek lörésein ágyuk helyett az átok villámai mennydörögtek, zászlója Péter kulcsa.... cimere a triregnum, mint világuraság jelvénye.

A hierárkhia tényleg szerződése a ledölt theokráciának a Krisztus egyházával.... ároni papi fejedelemség.... áldozatos oltár.... szent sátor ereklyékkal a pusztából, köztörvénylappal, üres mannakorsóval, csudatevő áron-bottal.

A hierárkhiában Mózes feltámadott és megkeresztelkedett, és a Krisztus?.... Eltakará arcát, ott hagyva kereszt-

jét eltávozott, s átadta egyeseknek az ott lepecsételt evangyéliomot s kik azt elfogadták, meghaltak mind, mint a Krisztus, kinpadon, máglyán, börtönökben: Bresciai Arnold, Bruis Péter, a Vauxiak, az Albiak! — Wickleff poraiban szenvedte le Róma engesztelhetlen haragját, Husz a konstánci zsinat máglyáján.

A bástya, melyet Róma az evangyéliom szabadsága ellen felállított, volt az inkuizició.... a légio, melyet ellene később szervezett, voltak a jézsuiták....

Mind hasztalan!

Az egyszer kinyitott evangyéliomot lepecsételni többé nem lehet. Azt be nem zárandja többé egy világdülés sem! Az ige, épen azért, mivel ige, kihat örökké, visszatarthatlanul!

A hierárkhia eredményileg a keresztyénségnek kiskorusága a papság örök gyámsága alatt.... S miután a hierárkhia, mint organizmus, életévé vált, foglalmányairól soha le nem mondhat: tehát a hierárkhia az emberiségnek örök gyámságai rendszeres elítéltetése.... Már mint ilyen magába zárja bukása elemeit.... Hadüzenet az emberiség szellemének, haladásának.... Stagnáció, megállapodás, midőn sem az anyagi természetben, sem a lelki világban megállapodás nincs sehol, nem lehet sehol.

Megdöbrentő az, hogy a legszentebb eszme is, ha átmegy a földön, elveszti csakhamar eredeti tisztaságát, foszlány, gyakran vérfolt az, a mit átmenete után felmutathat. A világ beszenneyez mindent.

Sokszor nem marad más vigasztalásunk, mint azon világtapasztalás, hogy lehet ugyan inni az igazság véréből, de azt kiirtani nem lehet soha. Az igazság az ég halhatatlan gyermeke, szenvedve győz, győzve magasztal.

A krisztianizmus szenvedve kezdé meg pályáját a földön. Isteni szerzője lángesze volt egész bizalma s biztosítéka. Elszánt türelme volt minden fegyvere, egész mindenhatósága.... s eddig jól ment minden. De midőn idő haladtával a nagyravágyásnak életkérdésévé lőn, midőn általa universzális monárkhiák céloztattak, vagyis midőn a Megváltó töviskoronájából hármaskoronát, keresztyéből kormánypálcat s a bibliából törvénykönyvet alkotának, s Golgota vércseppein felépíték a világuraság bibortrónusát: le-

alázó szenvedélyek csatlakoztak vele s megváltozott a krisztus-egyház ábrázatja.

A szeretet, ezen egyedüli krisztusi jelleme az új szövetségnek, elnémult.... A zaj, mely betöltte a templom csarnokait, a kevélység és gyűlölet versengése és dúlakódása volt, az árusok és vevők zaja! Áldás helyett hangzott az átok. Megrázkodott a föld. A halottak porai nem voltak biztosak többé a temetőben, a koporsóban. A trón és népek közötti államkapocs szentsége a vatikáni szél lengésétől függött.... s vajjon mindezt tehette-e a Krisztus igaz egyháza?

Mondják, az egyház hierárkhikus hatalma a középkor nélkülözhetlen szüksége volt.... A nyers középkor csak nyers ellenhatás által vala ellensúlyozható.... Kelle átok-bulla, fegyver, vassfegyelem!

Pedig mi felségesebben hatott volna az anathéma helyett az evangyéliom.... az interdiktum helyett a világ-béke!

És kérjük meg a történelmet: ki hirdette akkor az evangyéliomot, e világ-békét? Senki! Elég volt, ha a véres karddal leigázott barbárokat, mint szilaj csordát, oda hajták valamely folyóhoz, hogy megkereszteltetnének, mint a hős Wittekind nemzete! — Ott, hol kezdődik rendesen a keresztyénség a keresztségnél, ott végződött ama korban. Ez elég volt. Az evangyéliom szent tüzét meggyújtani a népek lelkében megszűnt főkérdés lenni!

Innen azután a középkori keresztyénségben a kárhozatos sötétség, az erkölcsök nyers durvasága, a babona és rájongás.

Az evangyéliom soha sem tagadja meg bármely korszak kedvéért sem az ő regeneráló erejét, a benne rejlő istenerőt, csak meg kell azt ismertetni. Ha a középkort meg nem szelidítette, oka, mert nem hirdettetett úgy, a mint kell. A középkor tehát nem más, mint a feudális hierárkhia természetes gyermeke!

8. A tudományok restaurációja.

A hierárkhia tehát nem lévén a krisztus-egyház miszsiójának megoldása, lévén pedig az evangyéliom szabadságának eltörlése, az idvesség eszközeinek elkobzása a néptől,

s a papi keresztyénség uralkodása Krisztus testének tagjai felett: tehát az isteni gondviselés, hogy céljait az emberiségben elérhesse, új eszközökhöz nyúlt.

„Támasztott a kövekből fiakat Ábrahámnak.“

Felszólítja a pogány bölcsesség lelkét.

A görög bölcsesség megíngatva a bálványok hitét, s megindítva az elmélkedést, nagy munkát végzett az Urnak szülőjében, s Pálnak első korinthusi predikációjában nem kelle másra hivatkozni, mint az ismeretlen Istenre, kinek már az athénei közvélemény oltárt épített.

Görögországba csendesen ment át Ázsiából az evangéliom, s ott letelepedett.

A görög bölcssek már régen átmentek, de hátrahagyott műveik mint világtekintélyek még sokáig uralkodtak.

A népvándorlás hullámai halomra döntének mindent, népeket, országokat, az idők emlékeit. A világ fátuma vizűzön helyett vérűzönbe meríte mindent. Oly sok elfulladt, elveszett a zúgó habok között, de a görög bölcsesség fenmaradt a romok között. Egy része a félhold pusztító zászlaja alatt vándorolt be Áfrikán át Spanyolországba. A többiek oda ültek Akropolisz csarnokaiba Pallász Athéne emlékei körül némán, gyászolva sokáig, a fáklya, mely az ó világ istenei között gyújtatott meg, nem aludhatott ki kezükben, végre átvonta őket az udvari fény, a görög élet bár beteges sugárzása Bizánceba, a hol midőn Bojuk Mohamed a Szófia tornyára feltűzte a félhold bal jóslatu lobogóját, összeszedve százados szerzeményeiket átvándoroltak Florencbe örök hirt vinni és adni a Medici családnak.

S így a görög bölcsesség másodszor is nagy figyelemre méltó missziói munkát teljesít az emberiség szellemének felszabadítása körül. . . . Szolgált ismét a pogány tudomány az ismeretlen Istennek. . . . Meggyújtá az ismeret szent tűzét, melyre az idők vihara annyi romok porát s annyi elpusztult intézmények hamvát takará, s most felébredt szikrái szét pattanva a világra sajátos nagy ómenű fényt támasztának, melyre nyugtalankodni a kapitólium, a világ pedig ébredni és gondolkozni kezd, s támada lelkében amaz epikhális vágy: reformáció in capite et membris.

Mely gondolat eszmévé tisztulva, több mint egy századig tiltakozott a világon a dolgok folyása ellen, s jövőért kiáltozott.

Ime, mint keresték fel a Krisztust ismét napkeletről a bölcssek a bölcseségben, a mely öntudatra vergődésében sejté, hogy létcélja csak amaz abszolút egységben, az Istenben, kit Krisztus után ismerünk, érhető el.

A tudományok lelke másodszor is hadat üzent Rómának, s legyőzte azt a sajtóban.

9. A sajtó mint a reformáció keresztelő Jánosa.

A sajtó protestációja az emberiség szellemének a középkor barbársága s a hierárkhia stagnációja ellen.

A XV. és XVI. század között támadva bezárta az egyik korszakot, megnyitotta a másikat

A sajtó az emberiség új életének epokhája... Iszthmus a középkor és az új kor között.

A betű kezdetben megkeresztelkedett Mózesben és a Ködben.... de a sajtó megkeresztelkedett a szentlélekben!

A biblia megszentelte a sajtót!....

Ezen első gyermekében a sajtónak áldattak meg a földnek minden nemzetségei, s a halál országának árnyékában ülöknek támadott világosság.

A sajtó megszárnasítja és megsokasítja a gondolatot, s a népek felett szétröppenő szabad gondolat ujjászülte a világot.

A sajtó világhatalom lön, erős, mint a közvélemény, mely benne nyilatkozott, diadalmas, mint a zászlós tábor.

A sajtó ösztöne kezdetben vallásos volt. A XV. század apostola csak az Ur nevében emelhetette fel szavát, s az áldások miatt, melyeket hozott, szívesen elfelejtkezünk a sebekről, melyeket némely újabb szüleményei okozának, midőn a sajtó az emberi szenvedélyek s anyagi érdekek leigázott képviselője volt.

A sajtó vissza fogja vívni a tiszteletet, melyet az Isten szolgálatában kiérdemelt, s az irodalom, mely a sajtóval visszaélt, meg fogja érteni küldetését. Az irodalom érezni fogja, hogy feladata nem lehet meddő időtöltés, s nem engedendi meg, hogy a sajtó a társadalom szomorú tévedéseinek visszfényé, s az emberi szenvedélyek elsanyart nap-számosa legyen.

A világ szelleme a nyomoruság tüzkemencéjében válásosodni, érni kezd. Erkölcsiség, magasabb ismeret, élet-

irányozás kezd átmenni az irodalomba. Az idő utban van, midőn a sajtó a világ tanszéke, az erkölcsiség kathedrája, a népek apostola lesz ismét. A sajtó elszülve a bibliát, kiérdemelte magának az egyház oltalmát, s az egyház reá lehelte lelkét. E lélek utóbb meghódítandja a sajtót!

A sajtó a bibliával kebelén lőn a réformáció előfutója, keresztelő Jánosa. Világmegtérést s nagy jövőt hirdete. A betű gyors mozgása által termékenynyé lett szellem nem állhatott meg többé a Vatikán árnyékában, nem sanyaroghatott többé a triregnum ígérete alatt, s a középkori nézetek sötét kövületei, lélektelen múmiái előtt.... Megindult, s találkozott utjában a jövő felé az egyházi regeneráció első elemeivel, s megkeresztelte őket tűzzel és szentlélekkel.

A reformáció épen ezért nem válhatott el soha a sajtótól, reá bízta az istenügy sorsát, reá veté kezét és lelkét. S míg a reformáció kebelében egyetlen lehellet leend: addig a sajtó a világon meg nem szentségteleníttethetik egészen.

10. A reformáció.

A reformáció theofániája Krisztusnak az emberiség történetében.... győzedelmes kifejlése az ígének az idők porából. Feltámadás egy világkorszak temetőjében.

Ez isteni mozgalomban részt kelle venni ismét a világnak.

Görögország, miként már mondtam, mint néprom évezredes kincseivel Olaszországba menekül... a feltámadó tudományok lelke megszállja Európát, s Rómát halálos aggodalomba dönté.

Az eszmék sergének hadoszlopai megindultak; a láthatatlan, a győzhetlen tábor, melyet most a világtörténet vezére, a seregek ura vezetett.

S mi történt?

Az eszmék, mint egyes villámok le lecsaptak a földre. Bresciai Arnold, Bruis Péter, Weaux Péter, az Albiak, Husz valának a villámcapások.... Saját tűzökben megdicsőült eszmék!

A piemonti havasokról le a Provence-ba alányuló veres vonal jegyzé ezen eszméknek menetét s diadalmait.... Láng és vér! A lángot mások gyújták reá, a vért saját ke-

beléből önté.... Tudta, hogy a mártírvér a legterméke-
nyebb propaganda.... s ugy lön!

1516-ban nagyszerű gyuladás támad a swájci havasok-
kon: örömtűz-e, vagy hadi jel? Mind a kettő. A szikra
szétrobbant a provence-i városok üszkei közül a világra, és
swájceban gyulékony anyagra talált... s lön belőle Zwingli!

1517-ben a wittenbergi theológ néhány gondolatot
szegez fel a vártemplom ajtajára, s a kalapácsütések baljós-
lagú döngést okoztak a Vatikánban.... Az eszmék vehm-
etlensége a világ ítélőszéke elé idézé Rómát a kalapácsüté-
sekkel.

E kihívást százesztendős viadal követé, s a wesztfáli
béke bezára.

A reformáció világjoga elismertetett.

És méltán; mert a reformáció alaki lételve a krisztia-
nizmus alaki lételve!

Ugyanis, mi volt kezdetben a krisztianizmus? — Re-
formáció a theokráciában. Protestációja a megjelent való-
ságnak a jelvények ellen.

A theokrácia tipikus és profétikus jelképek organiz-
musa.... Jegyhalmaz.... Szellemi gúla, tele írva hierogli-
fekkel.... Hieroglifje a jövőnek, hol az élet és a dolgok je-
lentősége a jegyek anyaga alá temetve feküdt.

S mit tön a krisztianizmus?

Kifejté az értelmet a jegyek alól, felmutatva magában
a valóságot. Emáncipálta a szellemet, a valóságos életet az
anyag és jelvények hosszú urasága alól, elveté az igazság
gátló burkait.

S mit tön később a protestantizmus?

Megújítá a krisztianizmus első életlűktetését s műkö-
dését akkor, midőn az égből hozott eszméket, az oly drága
vérrel lepecsételt eszméket a világ pora ellepte, elborította,
s azok ismét érzeki volumen alatt mutattattak be az embe-
riségnek, és ismét szimbolumokká változtak át.... Kikelle
tehát fejteni az anyag alá takart lelket, fel kelle szabadí-
tani a fogva tartott evangyéliomot, hogy az, a mi az embe-
riségnek közös joglevele volt, szünnék meg lenni elvégre
valahára a Vatikán monopóliuma s bázisa az új theokrá-
ciának.

A protestantizmus tehát visszaadta az evangyéliomnak
saját szabadságát s világjogát, kivevé az emberiség közös
palládiumát a hierárkhia kezéből.

A protestántizmus összeszótta sorsát az evangéliommal.... csak vele élhet.... csak nélküle halhat el!.... Azért a protestántizmusé a jövő; mert az a világbéke.

Azt hiszem, a világtörténet ítéletét mondom ki, midőn állítom: a protestántizmus világbéke! Az életelvében: az evangéliomban.... az történelmi kihatásában.

A wesztfáli szerződés elismerte, hogy a protestántizmus végre is a népek békéje, és megszentelte azt, s a világtörténet gondolkozó szelleme látva az azóta lefolyt időket, álmélkodva áll meg ismét, mint egykor Betlehem felett: hogy ily csekély, ily megvetett forrásból oly nagy világfolyam származhatott.

A német államok, hol s a honnan hajdan a háboru és dulongás irtó kardja hurcoltatott a Belttől Kárhágóig, a mely nagy időn át rablóvárak és százados vérboszuk büzhödt tanyája volt, most az evangéliom szabadságának kimondása után békés, iparüző s virágzó államokká lettek.

Poroszországot az evangéliom szülte európai hatalommá. Ez szülte Hollandiát. Anglia nagysága az evangéliom szabadságával együtt s egyszerre született. Micsoda volt Anglia ama forduló pont előtt, s mi most?

Chateaubriand a nagy forradalom napjaiban Észak-amérikába utazván ott csak elszórt kunyhókat, meztelen indiánokat, messze távol néhány nagy várost láthatott.... Néhány évvel később, mint a restauráció miniszteriumába belefáradt államférfiu, ismét Északamérikába vetődött, de ott nem ismerheté fel többé magát a civilizáció gyors csudái között, melyeket a protestáns jellemű államszövetség ott oly hamar előidézni képes vala. A halászkunyhókat fényes városok, a rengeteg ős erdőket virágzó telepek válták fel, s a büszke évszázados fák helyett az emelkedő gyárak magas kéményei nyultak fel a légbe. Ekkor ki kelle mondani az ultramontán érzelmű államtudósnak azt: hogy a protestántizmus eddig általa nem ismert világhatalom: a népek virágzása, jólléte, s így békesége.

Nem is lehete másként; mert az államegyének kölcsönös jogainak meghatározása és tisztelete egyedül a béke maradó alapja. Már különösen az állam épen és csak a protestántizmusban és egyedül általa jutott saját autonómiaja birtokához, vagyis az egyház addig abszolút hatalmatóli független ekzsisztenciához. A protestántizmussal

nem vala szükség konkordátumozni soha, csak neki békét hagyni! Csak a protestántizmus volt az, mely midőn kivívta Istennek, a mi az Istené az evangyéliom és lelkiismeret szabadságában, megadta a császárnak is a mi a császáré, az államnak az egyháztóli független önállásában az egyház majdnem ezredéves abszolutizmusának megtörésében, a protestántizmusban pedig annak végkép megszűnésében. Így tehát csak a protestántizmus az elvileges béke a népek, az egyház és államok között.

A protestántizmus bírja megfajtását ama különségnek is, a mely az egykor első, de az egyház abszolutizmusának virágzása után évről évre mélyebben sülyedő, s polgárháborukban felemészthető Spanyolország, s a mindig szegény és hideg, de azért büszkén álló Svédország között, továbbá a belől békés északi- s a lázongásból ki nem fogó déli Amerika között létezik.

Hogy pedig a protestántizmus eddigi építkezéseit a világon fentarthassa s folytathassa: szükséges a tényező elemeknek, az egyháznak és iskolának szoros, bonthatatlan egyesülete.

Igy fog emelkedve Istenhez uj thorát írni a bölcsesség, mint az Istentől lelkesült Mózsés, ki megvetett rabszolgákból népet alkotott, melyet az idő rombolása szétvetni ugyan, de végkép megtörni idáig képes nem vala. Ily szívós életelem a törvény, melyet az Istennel szövethető bölcsesség ír.

Igen, a bölcsesség teljes öntudatában csak és csak kereszttyén lehet, s mint ilyen az evangyéliommal szívén hozhat lelket és polgárzatot emelő, egyetemes célhoz vezérő intézkedéseket.

Keresse fel magát a bölcsesség a Krisztusban, s az egyházban. Van itt elég tennivaló minden tehetség számára. Fejtse ki, és erősítse a betű urasága alól felszabadult szellemet, hogy legyen az szabad és dicső lengésében igazán méltó a Krisztushoz, legyen az minél általánosabb, legyen végre az emberiség szelleme: úgy lesz beváltva, hogy a szabad evangyéliom valóban világbéke!

Ekkor leszen fényesen igazolva, hogy az evangyéliomot felszabadító protestántizmus az emberiségnek, a jövőnek dogmája, és nem lehet merően negáció rendszerének gúnyolni azt, a mely csak normális századok tan- és gyakorlatalapjáról lelépett egyházzal tette magát negációba,

hogy a már századokkal előbb önmagába viasszaszorított egyházszmét felemelt zászlóján ismét a világ szinpadára hozza új életre, új győzelemre, lábaihoz fektetve az ébredő világot... Igen, nem lehet merően negációnak gúnyolni azon vallásrendszert, mely eddig pozitíve annyit épített, s magában a Krisztust oly fényesen igazolta, s mennyit építene még, ha szent palládiumát az isteni evangyéliomot mindenütt mindig teljesen felszabadítva üelhethné szívéhez, ha az iskolák az egyháznak ezen drága s tőle elválaszthatlan gyermekei megértve anyjoknak szózatát, összemunkálva közösen ápolandják a szent tüzet, a hitet, mint magasabb tudalmat s legfenségesebb szellemvilági tényezőt.

Azonban három százada már annak, hogy ezen főiskola hagyományos pietással rója le az 5. parancsolat szentadóját, s talán épen e gyermeki ragaszkodás volt egyik hatalmas indoka annak, hogy ama válságos időkben, midőn az egyház és iskola, az anya és gyermek egymástól elválasztása céloztatott, e főtiszt. egyházkerület egy pillanatig sem kételkedett szülői tiszte felől, s e drága szülöttével kebelén élni és halni elhatározta.

Talán épen ezen főiskolának az életbe már rég átment s asszimilált háromszázados szelleme vala főleg az, mely az újabb idők harcaiban az irányt ingatlan kezekkel kimutatva, fentartá a főtiszt. egyházkerület közszellemét azon ponton, hol magának a jelenkor elismerését s a jövőnek tiszteletét biztosítá.

Nemesen büszkék lehetnek ama küzdelem férfiai a korra, mely őket méltóan tenni engedé.... a kor büszke leendő reájuk, hogy azok neki történelmi súlyt kölcsönözni erősek valának!

Én e kor egyik igénytelen s áttűnő árnya vagyok, de ha a rhóduszi oszlop volnék is, kegyelettel hajlanék meg ama férfiak előtt, kikben három század szent ősi elve megdicsőült.

Tisztelt gyülekezet! Szent borzalommal állok e helyen ezen ünnepélyes pillanatban, körüllegve komoly kötelezettségek szellemétől. Mintha intőleg lengenének át lelkem előtt az apák tiszteletes árnyai, intőleg, hogy ne feledném soha, hogy e tanszék, melyet elfoglaltam, nem az egyéné, ki azt elfoglalá, hanem az egyházé! és hogy e tanszéknek azon szellemet kell képviselni mindenkor, mely azt alkotá.

A protestántizmus napjainkban nagy lépésekkel siet a tudománygyal egyesíteni az életet. Az eszme, melyet képvisel, nem merően hideg tudomány többé, nem egyedül az individualizmus viadala többé, hanem éltető szerves élet is.... Az ige, miután közénk jött s megtisztult, testté változott! Ime az irány, melyet követni kell a jelennek a jövő felé, s az erő, mely alkotott ellenséges körülmények sanyaru napjaiban, alkotand ismét, csak foglalhassa el a lelkekben azon pontot, honnan a teremtés kiindul, s ekkor valóban a pokolnak kapui sem diadalmaskodnak felettünk.

Komoly szándékom e tiszteletreméltó erőt a nékem adatott szerény tehetség mértéke szerint képviselni. Komoly szándékom biztosítani az apák örökségét a fiakban. Átvinni a szellemet az egyik időből a másikba, az a tanszékek feladata. — A tanszék ama nagy jelentőségű pont, hol a múlt a jövővel találkozik, s az emberiség sorsa felett végzetesen intézkedik; mert erősebb a tanár betűje a hatalom szuronyánál! Közlöny a tanár, s a forrás, mely lelkén megy át egyik nemzedékből a másikba, átviszi a színezetet is, melyet medre képvisel, és épen ez az, a miért óhajtam ezen állomást, s a miért most szent borzalommal foglalom azt el.

Azonban lelkesít aggodalmaim közepette ama szerencsés körülmény, hogy ama felejtethlen férfiu helyét, ki Pál-apostoli lélekkel állt meg kora zúgó viharai között, kiről bővebben megemlékezni a történelem dolga leend, oly férfiu foglalta, ki ép a tanári pályán gyűjtötte azon érdemkoszorúkat, melyekkel kora figyelmét és tiszteletét kidermelve egyházkerületi főpásztorra elválasztatott, kinél élénk emlékezetben marad a tanári pályán felmerülő nehézségek hosszú sora, s a szellemi építkezés lassu menetele: kegyes leend az akadályok legyőzésében engem ügyavatott bölcseséggel ápolandani, és főpásztori szelíd türelemmel várakozandik ama gyümölcsökre, melyeket a remények ígértek, s a főt. egyházkerület bizalma megérdemelt.

Ajánlom magamat főtiszt. szuperintendens ur főpásztori hajlamaiba.

Továbbá lelkesít aggodalmaim közepette ama bizonyos reménység is, hogy ama tisztelt és nagytudományu férfiak, kik velem e nemés szolgálat munkáját megosztandják, szives hajlamuk, jó akaratuk és bölcs tanácsukkal támogatni, nemés emberbaráti kötelességüknek tartandják, s

ha másért végre nem is, de az ügy szentségeért szívesen támogatandják azon még itt ismeretlen egyéniséget, a mely szívesen akarandja a jót, s a hol mindenkivel tisztelettel találkozni szent kötelességének ismeri el.

Ajánlóm magamat a nagytiszteletű s tekintetes tanári kar ügytársi hajlamaiba.

Miután pedig a tanár buzgalma a hallgatóság fejlődési nyereségeiben van megdicsőítve, egy meleg szavam volna még e lelkes tanuló ifjúság azon osztályához különösen, mely a sikamló földi pályán küzdő emberi szellem támogatására a többi tudományok halmazához még a vallási szent tudományok lélekemelő erejét is elhatározta megszerezni.

Ismert dolog önök előtt, hogy miután a nagy világ-épületben a parányt s a fényes égi testet ugyanazon tervező hatalom mozgatja: önökre is ki van vetve a teremtetési terv végzetes hálója, s létkérdésüket csak az átkölesönzött erők teljes feldolgozása által oldhatandják meg egyedül.

Önök előtt fekszik még majdnem az egész élet, s miután minket, kik önök előtt nyomulunk be az időbe, elszólít az Ur a földi cselekvőség színpadáról, önök vannak kiküldve tovább vinni az igaz hit és ismeret szövetségládáját Jehova hatalmas arca előtt az anyagi érdekű világon, mely megkövezi az Urnak prófétáit és követeit, s töviskoszorút tőn a Megváltó szent fejére is.

Komoly, megdöbbenő hivatás az, mely önökre várakozik, a mely élő hitet és apostoli szilárdságot igényel.

Azért, midőn az oda megkívántató tudományokat hallgatandják önök, mind a tárgy, mind a cél magasztossága úgy hozza magával, hogy szorgalmuk vallásos pietás alakját öltse fel. Ez legyen azon titokszerű urim és thumim, melylyel felszerelve behathassanak önök egykor a szentek szenthelyébe.

Mit ha önök teendének, mint édesen biztat a remény, én is szerencsés leendek becsülettel beváltani ama kitüntetést, melylyel engem a főt. egyházkerület érdemem felett megtisztelt. ... más részről magasztos nyugalommal nézhetek a nagy örökkévalóság elé, hogy nem egészen nyomtalanul mentem át a földön.

Kiváltságos végzete a tanárnak az, hogy midőn már csontjait is rég előrlé az idő s nevét letörlé a közemlékezeti táblájáról, él és mozog eszméiben, melyek talán egy új ál-

lami vagy szellemi alakulat homokszemeivé változtanak át, él és mozog egy új kor megváltozott és nemesebb törekvéseiben.... Mit árt az, ha eltűnünk, mit árt az, ha elfelejtünk: csak eszméink győzzenek!

Az igaz tanár csontjai a próféta csontjai, melyekkel ha érintkezésbe jönnek a más idők halottai, újra kilobban az elszenderült élet az elhanyaglott tagokban.

Szeretett ifju barátim! Én őszinte atyai szeretetet s használhatási szándékot hoztam önökhöz. Bizalom és ragaszkodás az, mit azokért önöktől méltán várhatok. Várhatom önöktől becsületemnek, mely a mai naptól fogva önök munkásságával elválaszthatlan kapcsolatba jött, kegyeletes megőrzését.

Biztosíthatom önöket, mert rendületlen meggyőződés az, hogy az Ur megáldja elvégre is a kitartó munkát és kegyeletet. —

Isten gondja lebegjen felettünk. Legyen megáldva általa szent egyházunk, a köz haza, s az ősök pietása, e tanintézet. Ámen.

KÖZLEMÉNYEK A VALLÁSBÖLCSESZET MEZEJÉRŐL.

II.

Isten és a vallás eszméje.

Valamint a bölcsészet általában mind tárgyára, mind formájára nézve egyetemes ismeret: úgy a vallásbölcsészet is nem egyik vagy másik pozitív vallásnak, ezen vagy amazon tudatformában (p. o. emlékezet, képzelet, érzelem, értelem sat.) elsajátított ismerete; hanem a vallás egyetemes eszméjéből kiinduló igazolása és megmutatása annak, hogy a különféle vallások mind megannyi lépcsők és fokok,

melyek által az igaz vallásnak létrejövése, az emberiség életében meggyökerezése s kifejlése készítettett elő, míg nem az a keresztyén vallásban tökéletes megvalósulást nyert.

A vallásbölcsezet egész rendszerére néző ime feladatot minden részleteiben megoldani nem lehet ugyan célja jelen közléseinknek, annyit mindazáltal ohajtunk és igyekszünk elérni, hogy fejtegetéseinkben is meglegyen a gondolati egymásután, egymásból folyó következetesség; és ha csak a főbb tárgyakra fogunk is szorítkozni, azokat minden esetre bölcselemileg igazolva adandjuk elő.

Most pedig mindennek előtt a vallás és isten eszméjének bölcseészeti földerítése lesz jelen értekezésünk feladata.

* * *

Már magában abban, hogy jelen fejtegetésekben a vallásnak eszméjéről azaz a vallásról mint eszméről szólunk, rejlik mindjárt az első bölcseészeti határozat, melynek alapos felfejtése annál több tanuságra nyújt kilátást, minél inkább az egész vallásbölcseészeti rendszer lényegére, fundamentumára tartozik.

Hogy a vallás eszme: ezzel legközelebb csak annyit akarunk mondani, miszerint az ugy tekintendő, mint szellemi életünknek alkotó eleme; mely sem nem értelmi avagy észí képzemény, hanem eredeti élethatvány, mely saját törvények szerint képi, fejtí, evolválja magát, s képi, szellemesíti egyszersmind az egész életet.

A legvégső és legfelső eszme mégis, mely forrása s összetartó lelke mindazon eszméknek, melyek a magunkról s a világhozí viszonyunkról való tudatunkban megjelennek; melyhez kell azért visszavínni a vallásnak eredetét is: az a legvégső és legfelső eszme, mondom, az Isten eszméje. Az Isten eszméje az, melyet már semmi magasabból leszármaztatni nem lehet; sőt minden egyéb eszme benne leli végső magyarázatát, indokoltatását, közös és egységes alapját. Ez eszme minden egyéb eszméknek szükségképeni feltétele; igazi „*conditio, sine qua non*,” mely nélkül semmi nincs; de ő maga által, magától van,

magában leli alapját és célját lételének. *) Az Isten eszméje a legmagasabb öntudatot s szabadságot zárja magában; ki szabadon teremti a világot, hogy a tökéletes szeretetet, azaz legbensőbb isteni lényét, kijelentse s közölje az emberiséggel. Isten eszméjének ez életteltjén alapul annak igazi végtelensége; mivelhogy nemcsak maga által, magától levő, hanem egyszersmind az általa teremtett világot lényegi jelenléttel átható és betöltő lény, egy szóval: Isten eszméje a legfőbb szeretet. A szeretet tehát nem csupa tulajdonsága, avagy közönséges értelemben vett tökéletessége Istennek, mint p. o. mindenhatóság, mindentudóság, bölcsesség sat. Ez utóbbiak nem az isteni lényeket magát, hanem annak csak megtört sugárait, reflexumait, fejezik ki; e tulajdonok egyáltalában nem úgy tűnnek fel, mint a nekik megfelelő isteni munkásságoknak egyszersmind benső indokai, mint motivumok; hanem úgy szólva csak azok külsején ömlenek el, az isteni működések külmezét képezik. Így p. o. a mindenhatóságon azon munkáját értjük istennek, melynél fogva minden, egyetemben véve a világ, létezését nyert, teremtettet. A mindenhatóság tehát csak a teremtés műveletét, aktusát, annak terjedelmét méri meg, az indokot azonban távolról sem jelöli. Egészen másként a szeretet. Ha kérjük: mi nyilatkozik a világban, a világnak teremtésében? feleljük, a szeretet. Ha kérjük tovább, mi indítja Istent arra, hogy magát kijelentse? ismét felelnünk kell, a szeretet. És mert Isten minden cselekvényeinek indokát ő maga képezi: végezetre

*) Nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy én e tárgy körül igen sok figyelemre méltó, s valódi vallásbölcseleti gondolatot látok az Anselm tételeiben: melyek közül szabadjon azért egy párt ide iktatnom: „Mivel annakokáért mindenek, a mik vannak, amaz egy által vannak: kétségen kívül van, hogy maga azon egy is, maga által vagyon. A melyek tehát mások, más által vannak; s csak ő maga maga által. A mi pedig más által van, az kisebb annál, a mi által minden mások vannak, s a mi egyedül van magától; következésképp az, a mi magától van, mindenek között legnagyobb. (Quoniam ergo cuncta, quae sunt, sunt per ipsum unum: procul dubio et ipsum unum est per se ipsum. Quaecumque igitur alia sunt, sunt per aliud, et ipsum solum per se ipsum. Ac quidquid est per aliud, minus est, quam illud, per quod cuncta sunt alia et quod solum est per se: quare illud, quod est per se, maxime omnium est.) Lásd Fischernél: Der ontologische Beweis für das Dasein Gottes und seine Geschichte. Basel 1852.

Isten lényege is a szeretet; ez annak valódi, tökélyes kifejezése.

Összefügg, sőt teljesen egyértelmű ezekkel azon közhívséges meghatározás is, hogy a szeretet általában véve azon hatalom, mi másban él, másban keresi és találja életét. S e szerint már a teremtés, mint az Isten másának (világnak) tévése, és az abban nyilatkozó mindenhatóság semmi egyéb, mint a szeretetnek első sugára.

Ezen itt főbb vonásaiban vázolt isteneszmének létele, tartalmának reálitása azon alapúl, hogy dacára tiszta szellemi, eszményi mivoltának, éltető és munkás elvként tűnik fel a létezés minden lépcsőjén, s minél világosabban és tisztábban felfogja gondolkodó lelkünk, annál inkább bebizonyúl, hogy ő a teremtő s megtartó szeretetnek legfőbb, leg-tökéletesebb lelke, kinek nem léte, vagy másként léte gondolati lehetetlenség. *)

Istennek ez eszméjén alapszik az embernek igaz eszméje is, = önmagáról való tiszta és tökéletes öntudata. A mily mértékben megismerjük Istent, mint egyedül önállót, szabadot, és legfőbb szeretetet, oly mértékben értjük helyesen saját viszonylagos szabadságunkat, s a szeretetnek be-

*) Az Isten lételet bizonyító erősségek később egy külön cikkben fognak tárgyalatni. Itt csak alkalmilag s tárgyrokonság nyomán idézem ugyancsak Anselmnek ime néhány, habár mint látni fogjuk, nem teljes bizonyító erejű, de azért figyelemre méltó szavát: Bizonyára az, a minél nagyobbbat nem gondolhatni, nem lehet csupán csak az értelemben. Mert ha csak az értelemben van, lehet gondolni miut a valóságban levőt is, a mi már nagyobb. Ha tehát az, a minél nagyobbbat nem gondolhatni, csupán az értelemben van: akkor éppen az, a minél nagyobbbat nem gondolhatni, volna az, a minél nagyobbbat gondolhatni; de cz bizonyára nem lehet“ (Et certe id, quo maius cogitari nequit, non potest esse in intellectu solo. Si enim vel in solo intellectu est, potest cogitari esse et in re, quod maius est. Si ergo id, quo maius cogitari non potest, est in solo intellectu: id ipsum, quo maius cogitari non potest, est, quo maius cogitari potest: sed certe hoc esse non potest.). Hogy pedig a teremtet világ Isten lényegének kijelentése, azt már Erigena is tanítja, de divisione naturarum című szelleműs, de pantheisztikus munkájában: „cum audimus Deum omnia facere, nihil aliud debemus intelligere, quam Deum in omnibus esse, hoc est, essentiam omnium subsistere. Ipse enim solus per se est, et omne, quod vere in his, quae sunt, dicitur esse, ipse solus est. Omne, quodeunque in creaturis vere bonum vereque pulcrum et amabile intelligitur, ipse est. Nullum amabile essentiale praeter ipsum solum.

lénk is oltott képességét. A mint mindinkább tisztábban és világosabban fogjuk fel jelentését annak, hogy Isten mindenekben jelen van s mindenben érvényesíti a maga végetlen szellemi hatalmát és szeretét: ahhoz képest fogunk mindinkább meggyőződni arról is, hogy az embernek szelleme és szabad személyisége csak az Istennel való legszorosabb összeköttetésben állhat fen, hogy az ember Istenért van, az Istenben lehet igazi szabad, s mint a legfőbb szellem és a természet közt középen álló, arra van hivatva, hogy a bele oltott, s vele született isteni eszméket a természetbe bemunkálja; s viszont a természet törvény s rendszerőségét szellemi felfogás s szemléleti tudás által a szeretet s szabadság eszméjén nyugvó magasb erkölcsi társas lét szférájába felemelje.

Az Istennek és embernek itt vázlatosan előadott eszméi a lehető legszorosabb összeköttetésben vannak egymással. És épen ezen összeköttetés, Isten gondolatának emberi önértetünkkel való összetalálkozása; szellemi képességeinknek fogékonysága az istenhezi viszony és az isteni hatások, működések iránt: az teszi lehetővé, az szüli bennünk a valást.

Ekként a vallás maga is eszme; eszméje nevezetesen azon életteljes és eredeti összeköttetésnek, mely van a megismerendő istenség, s az öntudatban saját önjét, életét, életerejét érző ember között. Eszméje tehát függési és szabadsági viszonyunknak, eszméje szellemi létünk azon határozottságának, miszerint képesség s fogékonysággal birunk az Isten működései s lényének közössége iránt.

A vallásnak ezen bölcészeti eszméje eltér némileg a közönséges dogmatikai fogalomhatározatoktól. Köztudomásu dolog ugyan is, hogy újabb időkben a vallásnak meghatározása egészen összeesett azon kérdéssel: „szellemünknek melyik tehetsége szolgál a vallás eredeti szervéül”? Legujabban pedig az lett megint vitás kérdéssé, ha lehet-e s szükséges-e azon tehetséget kijelölni? Vélekedésünk szerint ott, a hol már valamely pozitív, saját elvekkel, meghatározott fogalmakkal bíró vallás forog szóban; a hol a vallás már sajátsterü kifejezést, életet nyert, bizonyos vallásos társaságban, a hol egy, már valamikép alakult vallás eszméje kerestetik, nem látjuk feleslegesnek és lehetetlennek meghatározni, hogy a szellemet azon vallás leginkább mely oldalon foglalkodtatja.

Mondják ugyan, és valóban úgy is áll a dolog, hogy a vallás az egész szellem dolga, az egész embert meg kell hatnia, ez a vallásnak eszmei határzata, azon legfőbb feladata, melyet maga a tökélyes vallás is csak a hívők tökélyes társaságában fog megoldani. Egyébiránt pedig az emberi természet végeessége miatt a valóságban rendszeren részlegesen a vallás eszméje is; még a tökélyes vallás követői közül is egyik egy, másik más tehetségével öleli fel azt, minek következtében kap a szellem benső embere is bizonyos jellemvonást.

Ez a gondolat lebegett szemeim előtt, midőn „a hittani tudat jelene“ című dolgozatban a vallás legigazabb alakjául részemről a lelkületet állítottam fel, mint a szellem azon változatlan állandó egységét, mely az élet minden viszonyai között egyenlő marad önmagával, s folytonos vonatkozással van az Isten eszméjére. Mások inkább a vallás eredetére, annak első megmozzanására fektetvén a hangsúlyt: az úgy nevezett eredeti tehetségeit veszik fel a szellemnek, a tudást, tudatot, vagy a cselekvést, leginkább pedig az érzelmet. Így nevezetesen Zsarnay is, nem kis hézagot pótló apologétikájában, ez utolsót veszi föl a vallás fészkeül, s általában a Schleiermacher iskoláját követvén, a vallást úgy határozza meg, hogy az „általános függésünknek tudata a legfőbb lénytől, vagy a legfőbb lénytől függésünknek tudata által föltételezett határozottsága a szellemi emberéletnek.*)

A vallásnak bölcseészeti eszméje hát, mint mondtuk, eltér némileg mindezen határozatoktól, eltér pedig azon természetes és világos oknál fogva, mivelhogy ez utobbiakban már a vallásosság, kegyesség azaz a vallásnak minősültsége is figyelemre vétetik, míg ellenben amaz elsőbb, bölcseészeti határozat, még csak tiszta gondolati, egyetemes lényét, gondolati lehetőségét, hogy úgy mondjam, tránszcendentális mivoltát mutatta fel a vallásnak. Ezen tiszta eszmei minőségében tekintve méltán mondhatá Hegel róla, hogy az Istennek öntudata, mert ha mint mondtuk, az Isten és ember eszméjének élő összeköttetése, kohéziója a vallás: úgy az ember csak annyiban, csak az által tudhatja Istent, a mennyiben Isten ő benne magát tud-

*) Apologétika. Kiadta Zsarnay Lajos. Sárospatak, 1858. 29 l.

ja; az az saját lényét közölve vele, tárgyává tévé azt mind saját, mind az ember öntudatának. A két tudatnak e találkozására teszi a vallás eszméjében a legfőbb gondolatot; ez a tökéletes vallás eszméje, mely szerint Isten nem csupán világon túli lény, ismeretlen hatalom, hanem kijelenti magát; mégpedig nem valami külső ábrázolatban, történetben, hanem a legbensőbb, legszellemibb módon, t. i. az öntudatban. Ez képezi épen alapját a keresztyénség „istenfiúsági” tanítmányának.

De csak maradjunk meg még most a vallásnak általános eszméjénél; illetőleg annak még inkább földérítése végett szóljunk valamit azon viszonyról is, a mely közte s egyéb eszmék között létezik.

Ezen viszony felderítését igen világos tudattal, szabatos felfogással általában sok szerencsével oldotta meg, véleményem szerint, Sack Károly Henrik keresztyén apologétikájának második (teljesen átdolgozott) kiadásában (50—58. l.) mely okból legcélszerűbbnek találom ezen tárgyat egyenesen az ő munkájának ide vágó cikke szerint fejtegetni.

A tudomány, erkölcsiség és művészet ideái képzik ama törzs-eszméket, mik a vallás mellett szinte nagy jelentőségű hatást gyakorolnak az emberiség életében; miket igen sokan úgy fognak fel, mintha más nevek alatt ugyanazt tartalmaznák, mit a vallás ideája.

Lássuk őket egyenként.

A tudomány eszméje az igaznak és valónak tiszta és egységes felfogását zárja magában; azaz oly felfogást, mely által az érzékileg észrevett dolog s annak eszmeileg megismert lénye közti ellentétel közvetítettik, kiterjedésére nézve magában foglalja az egész mindenséget, Istent és világot, mivelhogy a dolgok eszményi léte, mint végfundamentomban, az Isten eszméjében alapszik. Minden létezőnek ez Istenre való eszményi vonatkozása képezi az igazi tudomány természetes vallásosságát; míg az ellenkező azaz a dolgok tárgyiasságába vesző gondolkodás a tudomány érzéketlenségét, szív nélkülségét vonja maga után.

Sokan a tudomány eszméjében alapuló ama természetes vallásosságra hivatkozván, azt tanítják immár, hogy az egész vallásnak fel kell olvadni a tudományban. Amde ezek feledik, hogy az ember személyes életének az élő Istennel

való szoros összeköttetését, ez összeköttetés boldogító tudatát (a miben a vallás valódi lényege határozódik) a tudomány eszméje sem nem létesítheti, sem nem pótolhatja. A dolog úgy áll, hogy a tudomány már adva találja a vallás eszméjét, mint élethatványt bennünk, mint isten-emberi elemet, melynek elismerése nélkül mind Isten, mind az ember eszméjének helyes felfogása lehetetlen. Másrésről azonban szintoly hibás azon nézet, mintha ezek egymás iránt közönyösek lehetnének. Minden eszme bennünk a szellemi élet ugyanazon közös forrásából szülemlik; következésképpen a legbensőbb összeköttetésben is van egymással, úgy hogy egyik a másikat magyarázza és egészíti ki. Így a vallásnak is a kellő világosságot a tudomány adja meg, mint erről már multkori közlésünkben is értekeztünk.

Az erkölcsiség eszméje szinte nevezetes tényező szellemi életünkben. Alapúl ez azon tudaton, hogy akaratunk szabad, s képes a jó gondolatát megvalósítani. A jónak e gondolata szinte vonatkozik Isten eszméjére, ép úgy, s ép azért, mint a tudomány eszméje; de az istenneli élő összeköttetés érzetét viszont ez is nélkülözi. Az erkölcsiség mezeje, munkaköre az emberi élet véges viszonyai közt nyulik el, s a kinek vallása csupán csak a jónak cselekvésében áll: arra nézve az istenség mind végiglen a gondolat metafizikai távoljában marad.

Az erkölcsiség eszméje, az ő kategórikusz imperatívuszával, folytonos cselekvést követelvén: vallás nélkül elnyomná a tudományt és művészetet; pedig sokszor szükséges és szép dolog nem cselekedni, hanem e helyett szabadon feltárult lélekkel, fogékony érzelem és tisztán látó szemlélődéssel fogadni a nagy mindenség életének ránk gyakorlott hatásait.

Szinte nevezetes, a vallással közel rokon, s ezért vele sokszor össze szokott tévesztetni a művészet eszméje is.

A művészet ugyanis a szépség eszméjével foglalkozik, azaz valamely véges elemből (a szó legszélesebb értelmében) a képzelet segélyével oly egészet alkot össze, vagy is valamely általános gondolatot bizonyos egyenkénti véges alakban olykép hoz kifejezésre, hogy benne s általa a végetlennek és végesnek egysége, mint összhangzat, mint szépség szemléltetik. Már az igazi és voltaképeni végetlenség az Istenben van; s ennyiben el

lehet mondani, hogy a művészetben a világnak Istenre való vonatkozása, azzali összhangzata jó kifejezésre; miből ismét könnyen megfejtethető, hogy minden időben találkoztak olyanok, a kik a vallást és művészetet egynek tartották, akár úgy, mint a görögök, kik t. i. nemzeti vallásuknak összes foglalatját kifejezhetni vélték a művészet által, akár pedig úgy, hogy általában az embernek belsejében élő vallást úgy tekintették, mint fejletlen, lappangó, művészi képességet, a mindenségnek művészi felfogását.

De könnyű belátni, hogy az a végetlen, mely ekkép a művészetben szerepel, semmi egyéb, mint magának a végességnek, de a képzelet által egységre vitt, s a szépség kategóriája szerint felfogott eszméje; úgy, hogy a puszta művészeti világnézet, vallás nélkül, okvetlenül pantheizmusra vezet, az az Istent úgy tekinti, mint a magát különféle alakokban kifejező világnak, ennek szépségének alapját. Ezen nézet és felfogás Isten eszméjéről, nyíltan hamis, mivel a művészi szépben szemlélt egysége a végesnek és végetlennek csak érzéki jelvénye, érzéki ábrája ama benső egységnek, az Isten és emberszellem élő összeköttetésének, mely a vallásos tudatban, az embernek isten-tudatában jó kifejezésre.

E viszonyban rejlik oka azon sajátságos körülménynek is, hogy reformátoraink épen azért, mert a vallás és művészet egészen az összetévesztésig rokonok; az utóbbit mindenképen távoltartani igyekeztek.

Peti József.

ROUSSEAU NEVELÉSTANA, EMILJÉBEN KIFEJTVE.

(Utolsó közlemény.)

IV.

Hogy Emil vallásos nevelése is igen későn kezdődik, már az előbbieket után következtethetjük. A szellem fogalma (Rousseau szerint) a gyermek előtt egészen idegen és hozzáférhetetlen; annál kevésbé birhat Istenről szellemi felfogással. E tekintetben legfelebb úgy járhat, mint azon

népek, melyek a kifejlődésnek még igen alacsony fokán állnak, hogy t. i. Istent az érzéki világba vonják le. „Minden gyermek, ki Istenben hisz, szükségképen bálványimádó, vagy legalább anthropomorfitá.“ E szerint az egész első életkornak el kell folynia, a nélkül, hogy a vallásról valamit hallana. „Emil tizenöt éves korában még nem tudta, hogy lélekkel bir, és talán tizenhét éves korában is korán van, hogy azt tanulja.“ R. most mutogatja, mi káros következtetése a szokásos korai vallásoktatás. Szerinte ez által a gyermekbe mindenféle ellenmondó tanok oltatnak, melyek által értelme megzavartatván, vagy tompaeszüvé, vagy türelmetlenné lesz, mitől egész élete folytán még nem szabadulhat, úgy hogy aztán a valódi emberi vallás számára hely nincs. R. maga éppen nem ellensége a vallásnak. „Az egész különbség köztetek és köztem abban áll, hogy ti azt állítjátok, hogy a gyermekek hét éves korukban azon felfogási tehetséggel birnak, melyet én még tizenöt éves korukban sem teszek fel bennök.“ Mely egyházhoz tartozzék Emil, arról szó sem lehet; ezt válaszsza maga, midőn felnőtt s a kellő belátásra szert tett. R. művének harmadik kötetében olvassuk, mikép akarja ő növendékét e választásra képesíteni. Itt ugyanis 100 lapnál hosszabb értekezés foglaltatik, mely a természetre, emberre, szellemre, erényre, lelkiismeretre, Istenre, halhatatlanságra vonatkozó bölcsészeti nézeteket tartalmaz. Az egészet élénk, lelkesült, magasztos nyelvezet jellemzi; a szemléletmód komoly, nemes, szellemi, távol a materializmustól. Igaz, egyedül helyes szempont és egyedül tiszta vallás gyanánt a természeti állítatik fel; a pozitív és kijelentett vallás éles ítészetnek van alávetve; a három egyistenségű vallás tisztán emberi szempontból összehasonlítottatik. És habár némely kemény helyekre akadhatni, de a szív és lelkiismeret vallása, kötelesség, ész őszinte becsülése, Jézus színletlen tisztelése, az egyházi szertartások kíméletes méltatása félreismerhetlen. Némely gondolatokban alig lehet ismerni azon Rousseaura, ki az előbbi könyvekben mutatta magát; ki ezt, úgy látszik, maga is érezte, miért az egész értekezést egy szavoyai katolikus lelkésznek szájába adja, mint „hitvallomást,“ kinél, midőn, mint az elveszett fiu, a világban szertebolyongott, menhelyet s testi és szellemi ápolást talált, és kit úgy is mint embert, valamint hivatalos működésében is példá-

nyul állít fel. Aztán folytatja R.: „Ide iktattam ez egész előadást nem szabályul, melyet a vallás ügyében követni kell, de például, mikép lehet a növendékkel beszélni, nehogy azon módszertől, melyet felállítani törekedtem, eltávazzunk. Mig az emberek tekintélyére mit sem adunk, valamint azon ország előítéleteire sem, melyben születünk: az ész világa nem vezethet bennünket tovább, mint a természeteti vallásra, és erre szorítkozom én Emilemmel. Ha más vallásra van szüksége, nincs többé jogom, vezetőjének lennem: az az ő dolga, melyiket választja. Ha egyszer e pontig jutottunk, valódi érdekét abban keresendi, hogy jó legyen, hogy jót tegyen, akkor is, midőn nem láttatik, a nélkül, hogy erre törvények által kényszerítették; hogy igazságos legyen Isten és maga közt, hogy kötelességét élete kockáztatásával is teljesítse, hogy az erényt szívében hordja alkotója iránti szeretetből, és azért, hogy azon maradandó boldogságot elérhesse, melyet a jó lelkiismeret és a legfőbb lény szemlélése a más világon ígér, ha a jelen életet becsületesen használta.“ Igen részletesen kiterjeszkedik R. a leányok vallási nevelése leírásában is. A célpontok ugyan egészben véve ugyanazok, de a módszer más. Zsófia általában sokkal előbb vezettetik erre, és sokkal előbb képeztetik. Itt R. a kátéra is kiterjeszkedik, melyet egészen elvet, mivel szerinte a gyermeket vagy istentelenségre vezeti, vagy fanatizmusra. A gyermek ne tanulja a kérdésekben és feleletekben szerkesztett kátét, mivel az utóbbiak az ő szájában nem egyebek értetlenségnél és hazugságnál. A hit ágazatait gyermeki beszélgetések által kell fejtegetni és felvilágosítani. Mutatványul egy nevelőnő és leány közti beszélgetést hoz fel ama tétel felett: „Isten teremtet engemet,“ melyben igaz, oly gyermekded egyszerűség, világosság, természetes gondolatmenet uralkodik, melyet a katekhizálás bármely mestere alig fogná felülmulni. Lássunk még néhány tételt magának Rousseaunak előadása szerint: „Ha fiatal leányokkal a vallást akarjátok ismertetni, ne tegyétek ezt gond és kényszer tárgyaul, ne feladatul és kötelességül. Soha se tanulják ezt könyv nélkül, még az imádságokat se. Elégedjete meg azzal, hogy saját imádságotokat az ő jelenlétükben végezzétek, a nélkül, hogy őket ebben résztvenni kényszerítenétek. Legyenek azok rövidek, Jézus

Krisztus utmutatása szerint ajtatosak, tiszteletteljesek. A példa, a példa! e nélkül gyermekeknél semmire sem lehet menni. A leány a vallást inkább szeresse, mint tanulja.“ Ezután részletesen előadja R., mit tart a vallásban részint lényegesnek, részint épen elvetendőnek, mit tehát a nevelés ne tűzzön ki feladatául. Azonban ezt az olvasó a mondot-tak után maga is elgondolhatja. Mit ellenben az ifjúságnak és minden embernek egész szorgalommal tanulnia kell, fen-nebb szinte már érintetett. Itt még csak néhány szót: „ne képezzétek leányaitokat theológusnékká és fecsegőkké; szok-tassátok inkább őket, hogy magokat mindenkor Isten szemei előtt érezzék, őt cselekedeteik, gondolataik, erényök, örö-meik tanujának tekintsék. Zsófia egész életét a jónak véghez-vitelében isteni tiszteletnek szenteli. Ez az igazi vallás, ez az egyetlen, mely sem visszaélésre, sem istentelenségre, sem ábrándra nem képes. Ám predikáljanak miattam másokat, sokkal magasztosabbakat; mi engem illet, én mást nem is-merek, mint azt.“

Vége a gyakorlati növeléshez érünk, melynek fel-adata, a cselekvő életre képezni, képezni önálló működésre és saját létünk biztosítása végetti munkálkodásra, nagyko-ruságra, a hivatás teljesítésére és saját házi kör megalapí-tására. Könnyen átlátjuk, hogy a nevelés eddigi részei is a serdülő ember gyakorlati munkásságának alapját vetik meg, de egyszersmind azt is, hogy annak teljes kifejezésére még különös rendszabályok is kívántatnak. Ez Rousseaunak is nézete. Előbb az általános embert, aztán a polgárt akarja képezni; minélfogva előbb a természetnek és azután a tár-sadalmi viszonyoknak kíván eleget tenni. E mellett meg van győződve arról, hogy minél tökéletesebb az ember, an-nál jelesebb lesz a polgár, következőleg, hogy a természeti nevelés legjobb előkészítője a társadalminak. Ezért töreke-dett kezdettől fogva, növendékét képessé tenni a sors csapá-sainak elviselésére s a bővölködéssel és szükséggel való da-colásra. Az emberi viszonyok bizonytalanok és változók, minélfogva Emilnek meg kell tanulnia, mindenhez alkal-mazkodni; és ámbár gazdag, úgy neveltetik, mintha va-gyonára életében semmi szüksége nem lenne. Továbbá, tud-juk már, mikép igyekszik R. az ő Emiljét a természet fe-letti uralkodásra vezetni, és mint igyekszik érzékeinek, tag-jainak, erejének használata által különféle gyakorlati ügyes-

séget, előrelátást, gondosságot, kitartást, magán való uralkodást, bátorságot és rettenthetlenséget sajátjává tenni és rossz szokásoktól megóvni. Ezek azonban mind csak előgyakorlatok a valódi gyakorlati munkára, melyet a növendéknek tanulnia kell. Mert Rousseaunak és Emilnek elve: „Minden henye polgár naplopó“ Midőn tehát R. növendéke számára hivatalt keres, ismét előtérbe lépnek a polgárosult társaság felőli nézetei. Emil jövőre földjét fogja művelni, ezt tehát ifjúságában meg kell tanulnia; mivel azonban nem bizonyos, fog-e földdel birni és meg fogja-e azt tarthatni, mesterséget is kell tanulnia, melytől senki meg nem foszthatja, mi tehát legbiztosabb. Ellenben részletesen és nem keserűség nélkül adja elő R., mi kétes kilátásuk van azoknak, kik hivatalnoki, tanítói, művészi stb. pályára lépni kívánnak. Ki ily felsőbb életpályára szánja magát, s e mellett személyes szabadságát, méltóságát, erkölcsi elveit megőrizni akarja, az a világban hátra fog tolatni és nyomorulttan elveszni, míg a hizelgés, sarlatánság és semmirekellőség kegyet és kenyeret szerez a kontár számára. De Emilnek nem szabad sem szükségét, sem erkölcsi hajótörést szenvednie, következőleg tanuljon becsületes mesterséget, mely őt táplálja és egy úttal hasznos a polgári társaságnak. „Nem akarom, hogy Emil himző vagy aranyozó, fénymázoló vagy zenész, színész vagy könyvesináló legyen. (R. nem akarja, hogy az ő példáját követve, író legyen). Inkább legyen cipész, mint költő. Inkább kövezzé az utcákat, mint hogy porcellánvirágokat fessen.“ Itt is magának kell Emilnek választania; életszabályai, melyek szerint minden haszontalant megvet, nem fogják őt félrevezetni. Azonban dacára gyakorlati működésének, növelése folytán mégis gondolkodó ember marad. „Dolgozzék mint paraszt, és gondolkozzék mint bölcsész. A nevelés nagy titka abban áll, oda vinni a dolgot, hogy a test és lélek gyakorlatai egymásnak felüdítésül szolgáljanak.“ Emilnek ennél fogva nem szabad valamely egyhangu, szellemölő kézművet tanulnia; nem lesz péld. takács, nem harisnyaszövő, nem kővágó. Végre megtörténik a választás. „Mindent jól megfontolva, legjobban szeretném, ha az asztalosmesterség felelne meg növendékem ízlésének. Ez tiszta és hasznos, a házban végezhető, ügyességet és szorgalmat kíván, s a munkák alakjában, melyet a cél határoz meg, a csín és ízlés nincs ki-

zárva.“ Csaknem ugyanazt lehetne a cipésmesterségről mondani, s a többiek is tiszteletre méltók. De R. könnyen egyoldaluvá lesz, mint a következőkből is kitűnik. Ha t. i. a növendék a spekulatív tudományok felé irányulna, akkor ne tanuljon, de oly életnemet válasszon, mely hajlamának megfelel, péld. készítsen csillagászati, láttani stb. eszközöket. De Emil csakugyan az asztalosmesterséget tanulja, s aztán bizonyos mesternél kenyérért és bérért dolgozik, mint a többi segédek.

Ezután, midőn az érettséget megközelítette, R. nagyobb utakat tesz vele, hogy a világot és embereket mutassa meg neki. És itt alkalmilag kimerítő beszélgetések jönnek elő a természetes, egyszerű, józan és kellemes háztartásról és mindarról, mi hozzá tartozik; mert Emilnek nem sokára ilyenbe kell jutnia. „Mialatt ezzel töltjük időnket, tévelygő lovagok gyanánt, mindig Zsófiát (a leendő, most még csak képzelt arát) keressük, de nem találjuk. Isten veled Párizs, mi szerelmet, boldogságot és ártatlanságot keresünk,“ (mi Párizsban nem található). Utazás közben véletlenül egy falusi házba tértek be, hol vendégszerető fogadtatásban részesülnek; ott végre Zsófiát is megleglek. Az ifju pár közt nemes, képző viszony jó létre, mely bölcsen vezettetik. Itt R. kiterjeszkedik a kölesünös viszonyokra (nevezetesen rangra és vagyonra), valamint azok tulajdonságaira, kik házassági kötésre akarnak lépni (melyet R. különben szentnek tart). Valamint Emil, úgy Zsófia is most gyakorlati oktatást nyernek jövőbeli kötelességeikről és állapotjaikról. Emil ne válassza nejét a legalsó rétegből és egészen a természeti állapotból, mivel ez nem volna képes őt valóban boldoggá tenni és majdan a gyermekeket okosan nevelni. Általában most már megtanulja Emil, mikép alkalmazza magát a társas, polgári viszonyokhoz. Mestere ez időszakban következő képet nyújt róla: „Nézzétek az én Emilemet, miután a huszadik évet átlépte! Jó termetű, lelkileg és testileg képzett, erős, egészséges, gyors, ügyes, tele értelemmel, észszel, jósággal, emberséggel, bír erkölccsel és ízléssel, szereti a szépet, cselekszi a jót, embertelen szenvedélyek uralmától szabad, véleményeknek nem alárendelt, hanem engedelmeskedik a bölcsesség törvényeinek, a barátság hangja iránt tanulékony, bírja a hasznos tehetségeket mind, a kellemesekből sokat, a gazdagsággal keveset gondol, miután

segítségét karjaiban hordja és kenyérszükségtől nem fél, bármi történjék vele.“ E szerint bátran jegyezhet el nőt. Miután a már előbb említett utolsó képző utból visszatért, mestere még ekkép oktatja: „Menj és élj polgártársaid közt, ápold barátságukat szelíd magadviselete által, légy jóltevőjök, légy példányuk. A pátriárkhái, falusi élet a legnyugalmasabb, legtermészetesebb, legédesebb a romlatlan szívek számára. Ha azonban a fejedelem vagy állam hív a haza szolgálatára, hagyj el mindent, hogy a számodra kijelölt helyen a polgári tiszteletre méltó kötelességet betöltsed.“ Ezután megtartatik a lakodalom; tehát még egyszer a menyasszonyra kell tekintenünk.

Zsófia kezdettől fogva gyakorlatilag neveltetik. Atyja és anyja nagyobb személyes befolyást gyakorolnak rá, mint R. az ő Emiljére. Kezdetben inkább szoktatják függésre, alárendeltségre, engedelmisségre. Képzése jobbjára a szülői tekintély befolyása alatt állván, gyorsabban is halad előre. R. a két nem természeti különbségét nagyon találóan taglalja; előadja a természetes, értelmes, nemes, erényes, szeretetre méltó nőiség gyönyörű rajzát minden viszonyokban, és védi annak tiszteletét és méltóságát minden ellenvetések ellen, melyeket akkor látszólag jogosan tettek. Zsófia neveléséről különösen még csak annyit akarok megjegyezni, nehogy művem túlságosan terjedelmes legyen, mennyi annak jellemzésére okvetlenül megkívántatik. Zsófia nagyobb gondnal és felügyelettel neveltetik, és pedig a szülői házban, leginkább atyja által; szeretet, szelídség, a leány kímélete és védelme képezik a sinórmértéket. „Minden, mi a természetet korlátozza és terheli, rossz izlésre mutat,“ e szabályhoz van alkalmazva az öltözet, foglalkozás és magaviselet. „Tanulmányainak a valóra kell irányoztatniok, a világ (az embervilág) az ő könyve.“ Emil könyve a természet volt, tanulmánya mindennek felett az érzéki világ. Zsófiának leginkább emberismeretre kell szert tennie egyes esetek, egyes személyiségek észlelése által, absztrakt oktatás és vizsgálódás nélkül. „A nő észlel, a férfi gondolkodik. A nők dolga kísérleti erkölcsant találni, a mienk, ezt rendszerbe szedni.“ E végre azonban korán sem kell Zsófiának a háztól elidegeníttetnie, hogy folytonosan társaságban legyen, mi által éppen a kitűzött cél eltévesztetnék; azon szoros és természetes körben, mely a családi életet s a hozzá legközelebbi viszo-

nyokat zárja magában, kell a leánynak otthonosnak lennie és mindenoldalulág képeztetnie: a háziasság nagyra becsültetik. „Mit Zsófia legjobban tud, s mire leginkább tanították, azok nemének munkái, még azok is, melyekre oly keveset gondolnak, mint ruháinak szabása és varrása. Nincs oly munka, melyhez nem értene, és melyet örömet nem tenne. Legjobban szeret csipkét verni, mivel egy más munka sem nyújt alkalmat oly kellemes testtartásra s az ujjakat oly kellemesen nem gyakorolja. Azonkiyül a házi gazdálkodás minden részleteiben jártas: ismeri a konyhát és éléstárt, tudja az élelmi szerek árát és azok minőségét, tudja a házi számtartást. Rendeltetése levén, hogy családanyává legyen, az atyai házban a magáét tanulja kormányozni. Soha sem tudjuk azt helyesen rendezni, mit magunk helyesen kivinni képesek nem vagyunk; ez elv szerint neveltett.“ E szerint a testi, szellemi és kedélyi tulajdonok mellett azon gyakorlatiakkal is bir, melyekre a leendő nőnek, háziasszonynak és anyának szüksége lesz.

Ekkor anyja és nagynénje által a nagyobb társaságba is bevezettetik, hol több hódolóval találkozik, kik közül azonban egy sem nyeri meg tetszését, kiknek köréből tehát ismét kedves szülői házába menekül. „Mert ő férfit keresett és nem lelt mást, csak majmokat.“ Mint jó aztán az igazi, már tudjuk.

V.

Miután „Emil“ tartalmát egyes részleteiben kifejtettük, térjünk vissza még egyszer az egészre, s vegyük rövid vizsgálat alá az abban alkalmazott elveket. Azon sok kárhoztató ítélet, melyet Rousseau neveléstana felett hoztak, nagy részben azon tévedésen alapul, mintha ő azt akarta volna, hogy az Emilen gyakorlott módszer egészben és részletekben mindenhol alkalmaztassék. Sőtinkább, épen ki kell emelni, hogy ez Rousseaunak épen nem volt szándéka. Ő csupán azt adja elő: mikép fogná az általa megjelelt tulajdonságokkal bíró fiut, a szinte felhozott körülmények közt nevelni, ha korlátlan hatalommal birna, saját belátása szerint működni. Ugyanez áll Zsófiára nézve is. R. növendékei két konkrét egyén, és nem minden, mit ezekre nézve

mond és tesz, általános érvényű: más viszonyok más rendszabályokat kívánnak. Annyi igaz, hogy szerzőnk az általa rajzolt nevelésmódot a legjobbnak tartja és azt alkalmazná is, ha és mennyiben lehetséges. Melyek azon elvek, melyeket véleménye szerint általában követni kell, azt előadása közben elég világosan megmutatja; míg minden nevelőnek szabadságában áll az ő különös helyzetében amaz általános elveket alkalmoszerűleg felhasználni és módosítani. „Én kimutatom a célt, melyet ki kell tűzni; azt nem mondom, hogy oda el lehet jutni. De igenis azt állítom, hogy ki azt leginkább megközelíti, legtöbbet tett. Módszerem nem függ példáimtól; alapja az ember tehetségeinek mértéke a különböző korszakokban, és a foglalkozások választása, melyek azon tehetségeknek megfelelnek.“ Minden attól függ, hogy a nevelés három tényezője: a növendék természete, a nevelő tevékenysége és a kultúrgyak befolyása, mindig kellő összhangba helyeztessék. A gyermek természete belülről hat az erők és szervek fejlődésére, a nevelő hivatása, hogy megtanítsa e fejlődést helyesen használni és a növendéket érintő tárgyaktól való helyes tapasztalásra vezesse. „Azon gyermek, kinél a három tényező útmutatása egymással ellentmondásba jő, rosszul lesz nevelve és soha magával összhangba nem jő.“

Azt már láttuk, mikép viszi R. keresztül ez elvet az életkor különböző fokain. A nőnevelésnél e fokozat kevésbbé szembetűnő; de Emil nevelésénél világosan négy korszakot különböztet meg. Az első a születéstől az elválasztásig terjed: „a gyermek enni, járni, beszélni tanul, csaknem egyidejűleg,“ körülbelül második éveig. A második korszak mintegy a 12. évig, a harmadik a 15. a negyedik a 20. évig vagyis addig terjed, hol a nevelés az önkormányzat elől mindig háttérbe vonul, míg végre a házasságnál, mely R. szerint mintegy a 20. éves korban történik, egészen az utóbbinak engedi át a tért. A növendék tehát csecsemő, gyermek, fiu, ifju.

R. csak következetes elveiben, ha azt kívánja, hogy az ifjuság előbb falun neveltessék, a test épsége, gyakorlása és erősítése végett, hogy a gyermek birjon alkalommal természeti működésére és első szellemi fejlődésére, de erkölcsi tekintetek is ajánlják e választást, mert R. szerint a gyermeket „távol kell tartani a szolganéptől, mely az ő uraival

együtt a legsemmirekellőbb emberosztályt képezi, távol a városok sötét erkölceitől.“ Csak midőn a növendék érettségéhez közeledik, hogy ezt tökéletesen elérhesse, kell őt a városi életbe bevezetni és ezzel megismertetni.

Mennyire nem tartja azt R., hogy minden gyermeket Emil módjára kellene nevelni, kitűnik a nevelőkről tett észrevételeiből is. Legkevésbé sem kételkedik abban, hogy a szülők, név szerint az anya, első sorban állanak. „Az első nevelés a legfontosabb, és ez ellenmondás nélkül a nőket illeti. Ha a természet alkotója e tisztet a férfiakra akarta volna bízni, tejet is kellett volna adni a gyermekek táplálására. Forduljatok tehát nevelésre vonatkozó értekezéseitekkel mindig leginkább a nőkhez; mert azon kívül, hogy ők a nevelésre közelebbről ügyelhetnek, és rá nagyobb befolyást gyakorolhatnak a férfiaknál, az eredmény is inkább érdekli őket, miután az özvegy nők legnagyobb része csaknem egészen gyermekeitől függ, s ezek jóban és rosszban nevelési módjuk hatását élénken éreztetik velők.“ Ezért bosszankodik R. a legnagyobb mértékben azon lelkiismeretlen anyákra, kik nem akarják magok gyermekeiket táplálni és ápolni, csak hogy mulatságaik után járhassanak, a szegény gyermekeket aztán a bérelt dajkák elhanyagolják és kínozzák, mert ők is szabadok akarnak lenni a gondtól. Sőt némely nők semmirekellősége még tovább megy. „Meg nem elégedve azzal, hogy megszűntek gyermekeiket szoptatni, megszűnnek szűlni is akarni... Ez, kapcsolatban a néptelenítés többi okaival, kijeleli Európa legközelebbi sorsát. Európa pusztává lesz, csak vad állatok fogják lakni s ez által lakói tekintetében nem nagy változást fog szenvedni.“ E rossz állapot gyógyszerét R. az erkölcsi kötelekek által körülvelt és megerősített családi életben keresi. „Ha a ház nem egyéb szomorú magánynál, természetesen, máshol kell szórakozást keresni. A házas élet ingere legjobb ellensúlya a rossz erkölcsöknek. Ha a családi életben jó szellem uralkodik, akkor a házi gondok a nő legkedvesebb foglalatossága s a férj legkellemesebb mulatsága. Legyenek csak a nők ismét valódi anyák, nem sokára ismét a férfiak is apák és férjek lesznek. Valamint valódi táplálója az anya, úgy valódi oktatója az apa a gyermeknek. De működésükben és elveikben összhangnak kell lenni; az anya kezeiből menjen át a gyermek az apa kezeibe. A be-

látással bíró egyszerű apa jobban fogja nevelni, mint a világ legügyesebb mestere. Mert a buzgóság inkább kipótoltatja a tehetséget, mint ez amaszt. Ki pedig az apai kötelességeket nem képes teljesíteni, nincs jogosítva, azzá lenni. Sem szegénység, sem munka, sem bármilyen emberi tekintet nem menti fel gyermekei táplálásának és nevelésének kötelességétől.“ Más nevelőkről, azaz olyanokról, kiknek a nevelés nem természeti kötelességük, de választott hivatásuk, R. ekkép ítél: „Nagyon át vagyok hatva az ifjuság képző kötelességeinek nagyságától, nagyon érzem tehetetlenségemet, valaha ily hivatalt elfogadhatni. Egykor elégendő kísérletet tettem e szakban, hogy meg legyek győződve, miszerint nem vagyok arra való. Ezért nem is fogok hozzá, de tollhoz nyúlok, és a helyett, hogy tegyem azt, minek történni kell, inkább iparkodom azt elmondani. Csúpan a közönséges vélemény ellenére meg akarom jegyezni, hogy a gyermek nevelőjének fiatalnak, és pedig oly fiatalnak kell lennie, milyen csak az okos férfi lehet. Szeretném, hogy maga is gyermek legyen, ha ez lehetséges volna, hogy növendékének pajtása lehessen s bizodalját megnyerhesse, midőn örömeiben osztozik. Több tapasztalással jobban tudna az ember cselekedni, de már nem volna képes. Ki valaha e hivatalt jól betöltötte, nem fogja megkísérteni, azt még egyszer elvállalni. Első tulajdonsága a jó nevelőnek, hogy ne legyen megvásárolható. A ti embereteknek minden öt évben lehet más növendéke, az enyimnek általában csak egy lesz. Ti megkülönböztetitek a tanítót a nevelőtől, ez a második balgaság. Megkülönböztetik-e a tanítványt a növendéktől?“

Minden nevelőtől követeli R., hogy maga nevelt legyen, hogy a jó benne tökéletes uralomra jutott legyen, hogy ebben a növendék előtt példány gyanánt tündököljön. „A ki merni akar embert nevelni, kell, hogy előbb magát emberré képezte legyen. Magában kell azon példányt feltalálnia, melyet maga elé ki akar tűzni. Tegyétek magatokat becsülésre méltókká az egész világ előtt; kezdjétek azzal, hogy szeretetet vívjatok ki magatok iránt. Nem lehettek a gyermek mesterei, ha egész környezetének mesterei nem vagytok. És e tekintély soha sem lesz kielégítő, ha nem az erény tiszteletén alapul. Nem ismételhetem egyszer: hogy a gyermek mestere lehess, magad mesterének kell lenned.“

Az eddig mondottakból kitűnik, hogy R. rendszerében külön képző intézetek, milyenek nálunk vannak, nem léteznek. Az iskolák előtte nevetséges és káros intézetek. Az egyháznak az ő nevelésénél szinte nincs osztályrésze. A leányokra nézve különösen megveti a zárdabeli nevelést, melyre aztán a világi műveltség építtetik; mely eljárás a későbbi női, gazdasszonyi és anyai rendeltetések, tehát R. elveivel ellenkezik. Az ő nevelésének színhelyei: a szabad természet, a ház és az emberi társaság. E mellett kiemeli, hogy a nők, anyák és családi viszonyok protestáns országokban nevelés tekintetében sok előnnyel bírnak a katolikusokéi felett.

R. nevelési művét eléggé szemléltük eddig, hogy róla igazságos ítéletet mondhassunk. Általában kevés könyv van, melyben az igazság a tévelygéssel oly különös vegyületben volna található, mint Emil némely részleteiben. Hiányzik e szerzőnél, valamint legtöbb honfitársánál, a bölcsészeti nyugalom. Taglalásai inkább hasonlítanak tüzes rohamhoz, mely a bosszu zaboláját megereszti, mint meggondolt, bölcsen tervezett küzdelemhez, minél fogva a rossz elleni viharban gyakran a jót is megsérti. Logikai rendszert az egészben hiába fogsz keresni; ellenmondások, ferde és egyoldalú ítéletek nem ritkák. Így pálcát tör minden felett, mi csak a műveltséghez tartozik. Továbbá: milyen ellenmondás azon elvének, hogy az emberi természet fejlődésének szabad folyást kell engedni, ha máskor ismét azt mondja, hogy tévedések elkerülése végett a szellemi fejlődést végkép ki kell küszöbölni. Az sem természetes, hogy a gyermeket mindjárt kezdetben a meztelen igazság megilleti, sőtinkább ez álomból, költészetből, hasonlatból fejlődik, mivel korán sem azt akarjuk mondani, hogy a nevelés a tiszta belátást akadályozza; de a gyermekdedségről is meg ne feledkezzék.

R. nevelési módszere ellen általában azon ellenvetést kell tennünk, hogy nagyon is lassan halad előre, sokkal lassabban, mint azt a növendék természetére való tekintet követeli. Mi csak azt kívánjuk, hogy ez meg ne sértessék. De a nevelés fogalma nem azt tartalmazza, hogy a fejlődés mellett fussunk, hanem az a természeti fejlődés segítése és szabályozása; a nevelés azon mesterség, mely nélkül a növendék korának műveltségi fokára nem emelkedhetnék,

de vad maradna és az emberiség ezredéves törekvésének eredményeit nélkülözni kényteleníttetnék. Igen helyes, sőt szükséges, hogy a gyermeket óvjuk, nehogy a tanulást megunja, vagy hogy az neki undort okozzon; de ez megtörténhetik R. tulságos késleltetése nélkül is. Hat éves gyermekeink örömmel, és ha okosan mértéket tartunk, természetük sérelme nélkül tanulják azt, mit R. Emilje még tizenkét éves korában sem képes tanulni. A nevelészeti fegyelemmel homlok egyenest ellenkezik, ha a tanulás rugó-jává kizárólag a gyermek kívánsága, kedve és szeszélye tétetik. Szerintünk nem állhat az: „akár foglalatatoskodik a gyermek, akár mulat, az mindegy; a játék az ő foglalatossága. A boldog gyermek élvezi az időt, a nélkül, hogy becsét ismerné.“

Feltűnő, hogy R. oly sulyt fektet a test edzésére és megfeszített testi gyakorlatokban való kitűrésre, míg a szellemet minden lehető erőfeszítéstől meg akarja kíméltetni. Ha gyermekeinket tizenkét vagy tizenöt éves korukig úgy vezetnök, mint Rousseau az ő Emiljét, ezek e korban méltán állati vadsággal vádoltatván, kortársaik társaságából kilöketnek. De a Rousseau-féle késleltetés valaminthoz ellenkezik az emberi természettel, épen oly lehetetlen. A szellem ellenállhatatlanul keresztül tör és utat nyit magának. Nagyon téved abban R., ha azt állítja, hogy Emil tizenöt éves korában azt sem tudja, bir-e lélekkel, és hogy ezt tizennyolc éves korában is alig fogja megtanulni. Gondoljuk a lelket bár mikép, már a gyermek is bir sejtelemmel s később mindig világosabb tudatot nyer az ő belső, szellemi életéről; észreveszi maga magát, tapasztalja, hogy észlel, érez, akar, gondolkozik, szóval, hogy a külvilágon kívül van egy belső is. R. azonban kevésre becsüli a növendékben a tehetségeket és a szellemi életet. Ezért bízik oly kevésbé felfogásához; más felől pedig későn gondol arra, hogy az ifjuban az ésszt, a szabad erkölcsiiséget uralomra emelje, hogy győzelemre vezesse a test, az állati érzékiség felett. A helyett tehát, hogy az erkölcsi erőt és szabadságot korán fejlesztené és szilárdítaná, a természeti erőt és önhasznót nagyon is soká teszi határrá és sinórmértékké az érzékiség átellenében, hogy ez tulságosan el ne hatalmasodjék. A hiba akkor tűnik ki, midőn a növendék idősebb lett. „Az első korszakban az idő hosszú volt, nehogy

roszul használtassék, igyekeztünk azt elúzni. Most épen az ellenkező áll, most rövid arra, hogy mindent, a mi szükséges, elvégezzünk. Jusson eszetekbe, hogy a szenvedélyek közelednek, és hogy mihelyt ezek az ajtón kocogtatnak, növédeketeknek csupán ezek iránt lesz figyelme.“

R. módszere nyomán nem csuda, ha ő Emiljét még húsz éves korában is lépésről lépésre követni, mindenhol óvni és vezetni kénytelen. De e korban kell, hogy az ifju férfinak már nevelőre ne legyen szüksége. Mielőtt tehát eljönének a gonosz napok, a nevelésnek előre kell azokról gondoskodnia; mert különben az ifju vagy veszélybe rohan, vagy pedig még kiskoru és tehetetlen, míg kortársai már önkormányzatra és erkölcsi szabadságra jutottak. Az ifju bukhatik, de erővel kell bírnia, hogy saját erejéből ismét felkelhessen. De ez erőt előbb kell neki adni, mint R.; nem szabad a szellemet tudomásul sem venni és parlagon hagyni, csakhogy mindig az állatot ápoljuk és nagyra neveljük. Másképp ez könnyen igen is erőssé válhatik arra, hogy szelidíthető legyen. Továbbá azt is meg kell gondolni, hogy nem sokára nem lenne elég nevelő, ha minden ifju ember húsz éven túl külön vezetőt igényelne. A növédekben magában kell a nevelésnek a legjobb segédet képeznie, t. i. a szellemet, mely a testen uralkodjék. Ez alatt nem értjük csupán a kizárólag erkölcsi elveket, de általában a fensőbb életet, mely az állatiság ellensúlyaul szolgál és a romlás útját elzárja. A társadalom tehát helyesen cselekszik, ha a gyermekek számára iskolákat állítván, a tanulást és terv szerinti oktatást sokkal előbb kezdi, mint R. Van anyagunk elég, mely a 6—10 éves gyermekeknek nem nehéz, és mely bennök a szellemi életet jokor erősítvén, a további kiképzés alapját megveti, és ez által az ifju szíveket tévedésektől elvonja. Maga a történelem és földrajz is sokat foglal magában, mit már a gyermekek képesek felfogni, és hibáznánk, ha bizonyos adatok felfogására és megtartására nem akarnók őket szoktatni. A könyv nélkül tanulást általában nem vetjük meg, feltéve, hogy a gyermek érti is a tanulandót. Azon kívül a tantárgyak sok mekhanikus elemmel is bírnak, melyeknek gyakorlása a gyermekekre nézve a milyen ártalmatlan, annyira nélkülözhetlen. De bizonyos, hogy célszerű módszernek kell uralkodni, ha a R. által jogosan korholt hibát elkerülendő az ő tulságába

esni nem akarnak. Azonban az ő korában az oktatás módszere még csaknem egészen hiányzott. Ezért volt neki a tanítói hivatal nehézségéről is tulságos fogalma, noha ez részben egy felől Rousseau sajátos egyéniségének, mely oly könnyen esik nyugtalanságba, más felől a nevelés felőli azon fonák nézeteknek, melyek azon korban a szülőknél uralkodtak, tulajdonítandó.

Hogy az esztétikai és vallásos képzésnek is sokkal korábban kell kezdődnie, mint Emilnél, emlitenünk is alig szükséges. Elég R. főtévedését kiemelni, hogy t. i. a szellem jogát és hatását nagyon későn ismeri el. És meg vagyunk győződve, hogy Emil, ha valóban létezett volna, mesterét nem egyszer játszotta volna ki, a mennyiben eljárása nem egyez meg a természettel. A tapasztalás és lélektan, mint ezt Herbart, és a nevelészetre nézve még természetesen Beneke kiművelte, R. nevelési rendszerének sok pontban ellentmond. Maga a testi nevelés sem állhatna meg a mai tudományos diétetika ítélőszéke előtt egészen. De R. a tudományos normákat épen nem akarja helybenhagyni; ő azon szabályok szerint halad, melyeket maga józan észnek tart, mi ezekkel nem egyez, azt érintetlenül hagyja, vagy felületes észrevétellel végez vele. Így tesz, mint már említők, a szabályos módszerrel, a testi hibákkal és betegségekkel, erkölcsi tévedésekkel, a szépészeti képzés hiányai-
val és hibáival, a vallásbeli tökéletlenségekkel vagy kinövésekkel, szóval, minden abnormitással a növendék fejlődésében. Nevezetesen gyenge és beteges gyermekekhez semmi köze. „Egyenlítse ki más, úgy mond, e nembeli mulasztásomat; én megelégszem vele és helyeslem feláldozó szeretetét, de én részemről nem bírok arra tehetséggel.“ Így nyilatkozik elég könnyelműen: „A szegénynek nincs nevelésre szüksége,“ leendő helyzete számára minden esetre alkalmas.

De igazságosaknak kell lennünk. Dacára a főnebbi állításoknak, R. Emiljében több igazat találunk, mint valótlan, s egészben véve, szerzőnk a nevelészet helyes útján indult. Különösen mit a nőnevelésről mond, csaknem általában kitűnő, úgy hogy az újabb korban e tárgyban tett vitatkozások egyetlen egy nevezetesebb tételt sem hoztak fel, melyet már kitűnően ki nem fejtett volna. Sőt maga a rossz-
szálás is, melyet az Emiben felállított példány ellen fel kel-

lett hoznunk, nem egy enyhítő körülményre talál, ha a viszonyokat részrehajlas nélkül tekintetbe vesszük. Minde- nek előtt nem szabad azon feltételekről megfeledkeznünk, melyek mellett R. növendékét elfogadta, név szerint azt nem, hogy ő egész férfikoráig felügyelete alatt marad. R. tehát mindenkor tudja, hogy még kipótolhatja azt, mit egyelőre elmulasztott. Növendéke az első fokon ugyan nyers, de nem romlott; hiányzik ugyan nála a képzés, de egyszerűs mind szabad tévedésektől és gyengéktől, s el sem bocsátatik előbb, mielőtt nevelése teljesen be lenne fejezve. Habár R. módszerét nem használhatjuk, mivel minden tekintetben lehetetlen: elvei és célpontjai nagyobb részint összhangzanak az észszerű neveléssel. Azt sem szabad szem elől eltévesztenünk, milyen állapotban volt azon korban a nevelésügy. Az oktatás nem volt egyéb, mint gép- szerű emlemlő, önkényes idomítás, természetellenes szellemi kényszerítés: R. ennek ellenében szemléletet, gyermeki természet iránti tekintet, ennek előitélet nélküli tanulmányo- zását, általános műveltséget, önmunkásságot és az ifjuság szabad fejlődését sürgette; ő a gyermeki természet jogait a természetellenes gyakorlat ellenében igyekezett érvényre emelni. Továbbá, R. XV. Lajos korában írván, legközelebb Franciaországot tartotta szem előtt. A történelem ismeri ama kor boldogtalan viszonyait; R. szemei előtt látta azokat, félt, hogy azok még gonoszabb jövőt fognak előidézni, és általánosságban nem is csalatkozott; mert a forradalom nem volt egyéb, mint következménye azon romlásnak, mely az erkölcsökben és vallásban, családban és egyházban, a társadalmi és polgári viszonyokban századokon keresztül uralkodott. E viszonyok ellen lépett fel Rousseau, mint a nevelészet reformátora, miért őt az ő kora lázadónak tar- totta. Csudálkozhatunk-e, ha a társadalommal, erkölcsök- kel, egyházzal, képző intézetekkel és nevelési viszonyokkal elégedetlen volt? és ha méltó haragjában részben messzire menvén, ellenkező tulságra jutott? Miután azóta igen sok javult, különösen pedig a nevelés az ő értelmében lényege- sen átalakult, ha most hozzánk jőne, bizonyosan igen sok pontban egészen másképp fogna itélni, mint száz év előtt, noha, természetesen, mindenben egyet nem értene. De Emilje éppen nem tartozik azon könyvek sorába, melyekről kíván- juk, vajha ne irattak volna, vagy melyeket figyelmünkre

sem méltatunk. Ha meggondoljuk, hogy Pestalozzi, Niemeyer, Schwarz előtt irt, hogy azon korban nevelészeti irodalom, úgy szólván, nem is létezett: szellemének lehetetlen teremő erejét és merész éles látását nem csudálni. Egyetlen egy nevelészeti író sem hasonlítható hozzá e tekintetben, és egyetlenegy sem tett oly nagy lépést előre. Hiszen még most, száz esztendő után sincsenek minden tanai, még azok sem, melyeknek igazsága kétségen kívüli, gyakorlatban életbe léptetve, mivel az iskola- és nevelésügy sok igazgatója, felügyelője, szolgálja, sőt némely hatóság is nem bír helyes fogalommal a nevelészetről. Rousseau ott is szellemdus, hol téved. Mi neki leginkább kedvezett, az szabad álláspontja volt; ő nem irt mint államférfi, theológus, vagy valamely tudós céh tagja, hanem egyedül mint gondolkozó ember, a nélkül, hogy hivatalos vagy álláselőítéletektől elfogult volna. És R. korában az ítélet ily önállósága nagy jelentőségű volt. Véleményeit nem mások által csináltatta, hanem a gyermek, ember és társaság észlelése által maga alkotta. Elveiben mindenütt szigorú erkölcsiséget tanusít, és Emiljében lehet ugyan tévedéseket kimutatni, de erkölcsitelenséget nem. Igaz, hogy élete nem volt dicsőséges és szennytelen; de nem szabad elfelejtenünk, hogy ifjuságától fogva el volt hanyagolva, hogy nyugtalan szelleme nem zaboláztatott. És tévesztett élete nélkül talán Emiljét megírni sem lett volna képes. Elég dicséretes rá nézve, hogy pályája romjaiból becsületes érzületet tudott megmenteni, hogy kivált romlott korában és környezetében fogékony kedélyt, a női méltóság és anyai hivatás szeretetét és tiszteletét, az emberi természet becsülését képes volt megővni. Továbbá érélyes irálya dacára sem anynyira elbizott, mint némely más író, ki mindig alázatos kötmódban beszél. Véleményeit vélemények gyanánt nyújtja, melyek vizsgálatnak alávetvék. Hibáit nem szépíti, sőt inkább elismeri és bevallja azokat. „Hibáim, melyekért véleményem szerint eleget bűnhődtem, nem szolgálnak okul, hogy mások hasonlókkal birjanak. Nem azért írok, hogy botlásaimat mentegessem, hanem hogy másokat követésüktől visszatartóztassak.“ Mindent fontolóra kell vennie annak, ki a R. feletti oly sok ítéletigazságtalanságát fel akarja fogni. Halottat gyalázní, mond épen rá vonatkozólag Pleiszner, sem mesterség, sem hősi tett, hanem gazság. A leg-

elhatározottabb embergyülölőnek nevezték őt; Palmer azt is tudja, miért lett ilyenné: „hogyminden oldalról üldözöttnek hitte magát, és minden emberi arcban egy egy ellenségre ismert, az csak az önzés félelme.“ Épen nem, sőt inkább tény, hogy Rousseaut állam és egyház és a népcsoport egyiránt üldözte. Vagy talán elleneit kedves pártfogók gyanánt kellett volna tekintenie és kezeiket csókolnia? És ha Palmer azt hiszi, hogy ítéletében „ez ember ledér életpályájából“ kell kiindulnia, folytatja ugyanazon Pleiszner, „nekem valamely könyv megítélésénél mindegy, vajjon szerzője rabló volt-e vagy káplán, mert a férfi meghalt, csak könyve él.“ Ha továbbá szeretetlen nyersséggel vádolják, lehetetlen, hogy ily nyilatkozat „evangélikus nevelés tanban“ fel ne tűnjék; mert az ily igazságtalan szigorúság bizonyosan nem az evangéliumból származik. Ki mindig ajkain viseli az evangéliumot, attól megvárhatnók, hogy Rousseau életére és Emiljére tekintve, azt mondja: Isten bölcs igazgatása a rosztat is jóra vezérli.

Szeberényi Lajos.

TÁRCA.

MAGYAR PROT. EGYHÁZTÖRTÉNETI KÚTFÓK.

VALLÁSÜGYI TÁRGYALASOK*)

AZ 1839—40. ÉVI ORSZÁGGYÜLÉSEN.

Gróf Nádasdy Leopold, (komáromi főispán). Minden törvénynek célja a jövődönék célszerű elrendezése; mi történt a multban? az a hozandó törvényre nézve csupán adatul szolgálhat. A szabad kötéseket megszüntetni nem volna célos, mert ez által alkalom adatnék azon immorális lépésre, hogy a szerződők kötéseiktől elálljanak. Ily szabad kötéseken alapult reverszálisokat tehát a multa megtartatni, de jövődöre nézve a koronaőr ő excja által kifejtett elveknél fogva én is megszüntetni kívánom.

Tihanyi Ferenc, temesi gróf s főispán. A társas élet legszentebb feladása a személy és vagyonbeli bátorság, és a lelki ismeret szabadsága. Kötelessége a törvényhozásnak ezeket biztosítani. Biztosították is a bécsi és linci békekötések a protestánsok vallásbeli szabadságát hazánkban, és miután ezek időjárával megbolygattattak, József császár helyre hozta azt türelmi parancsának kiadásával. De még e sem lévén elég, az 1791. 26-dik törvény azért alkottatott, hogy a békekötéseken ejtett sérelmek orvosoltasának. Azonban ismét ujabbán megsértettek ezen biztosító törvények, és a Rk. üzenete nem más, mint elsorolása az ezeken ejtett

---

*) Lásd VI. évf. 819—814 lapjait.

sérelmeknek. Ezek már a mult országgyűlésen is felhozattak, még pedig már nem úgy, mint egy vallásnak, hanem mint a nemzetnek a közös törvényeken ejtett sérelmei. A mi a reverszálisokat illeti: én ezekre nézve a Kk. és Rk. üzenetét pártolom, és a mtgos fő rendeket felszólítom, hogy a nemzetnek legdrágább kincsét a külön felekezetek közötti egyességet fentartani méltóztassanak. A multa nézve ugyan a koronaőr ő excellenciája véleményét én is elfogadom, és e végre egy határidőt vélnék kirendeltetni, mely alatt minden ily szerződést kötött fél kijelenthesse, mely vallásban kívánja neveltetni gyermekeit? jövődre pedig átalánosan megszüntetni kívánom.

Báró Majthényi Antal, lipői főispán. A Kk. és Rk. a mult országgyűlésen azon kezdték üzenetüket, hogy „az állandó egyetértés az ország erejének és hatalmának talpköve,” én ezt nem csak köz, hanem magán életben is igaznak tartom, mert „concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur,” de ha valaha célt nem értek, úgy azt itt bizonyosan el nem érték a Rk., midőn e tárgyat ezen elvből indították ki, mert a tapasztalás megmutatta, miként nem hogy egyetértés eszközöltetett volna, hanem hogy ezen tárgy valódi „Pándora pixise” volt a két tábla között. Azért én most is legjobbnak tartanám, a mit a fiumei kormányzó mondott, hogy ezen tárgy egyenesen ő felségéhez küldessék fel. Azonban miután már tanácskozás végett kitűzetett, véleményemet oda nyilatkoztatom, hogy a reverszálisokat ha lehet, mind a multa, mind a jövődre megszüntetni kívánom, de ha azt el nem érhetem megnyugszom abban is, a mit a koronaőr ő excellenciája előterjesztett. A „possint” szóból felhozott erősségre ugyancsak ő excellenciája eléggé megfelelt. Ha állanának is azok, miket a csanádi püspök ő méltósága felhozott, csak annyi bizonyíttatnék általok, hogy azok világos törvénybe nem ütköznek, de a törvényhozásnak a közjó tekintetéből a jövődőről is kell gondoskodni, már pedig az bizonyos, hogy ezen reverszálisok a családok tagjai közt egyenlenséget szűlnek. Azt is mondá a csanádi püspök, hogy a kath. egyház soha sem volt barátja a vegyes házasságoknak, mert alig reménylhető az ily házastársak közti egyesség és boldogság: engedjen meg az egyházi rend, de mi világiak, a kik házasodhatunk kompetensebb bírák lehetünk e tárgyan, és én mondhatom, hogy igen ritkán oka a vallásbeli különbség a házások közti egyenlenségnek, hanem jobbról is balról is más okok járulnak oda. Felhozott az is, hogy több német státusokban léteznek a reverszálisok. Igaz! sőt Württembergben a státus ügyésze perli meg

az ily szerződés ellen cselekvőket, de igaz az is, hogy ott kölcsönös c részben minden vallásuak szabadsága, ott lehet reverszálist adni arról is, hogy a vegyes házások gyermekei protestáns vallásban fognak neveltetni. Mondatott végre az is, hogy az anyaszentegyháznak vigyázni kell híveire, nehogy azoknak száma a vegyes házasságok által kissebbüljön: erre csak azt mondom, hogy a „*ni si Deus custodiverit civitatem*”, hijában ott minden igyekezet, hiszen ha ez az anyaszentegyház célja, úgy nem kellett volna a tranzitust megengedni.

Gróf Dessewffy Aurél; az lett volna a polgári társaságoknak kezdetétől fogva legkívánatosabb, hogy magát a világi hatalom a lelkiismeret legdrágább kincsébe, a vallás kérdésébe nem avatva, hanem azt magára bízva, annak tulajdon belső erejétől várta volna szellemi kifejlését s haladását, ez által a vallásos ideáknak ereje s terjedése bizonyosan nem vesztett, más részről pedig elkerültetett volna azon viszontagságoknak nagy része, melyek a történetekben egész évszázadokat homályba borítanak. A történetek azonban mást akartak, státus és egyház egész Európában többféle viszonyban állanak egymással, érdekeik sokféleképen egybeszővők s ugyanazon egy országban létező különféle vallásbeli felekezeteknek érdekeik gyakorta összeütközésbe jöven, számos esetekre nézve elkerülhetetlenné vált a polgári hatóság közbejövetele. Már most ama sokkal könnyebb kötelesség helyett a státusnak az a nehezebb feladat jutott, hogy az összeütközések minden esetre célirányos szabályokat találjon fel, s alapítson meg. Ezen szabályok megalapításában mikor az egyház és annak tulajdon hívei közti viszonyokról van szó, minden kétségen kívül a dogma; de midőn különböző vallásos felekezetek érdekei jönnek egyes személyekben összeütközésbe, akkor ha az egyik vagy a másik dogmát választaná vezér elvül a törvényhozás, szükségesképen igazságtalannak kellene lennie, mert mindenkor csak az egyiknek tehetne eleget. Az ily esetekben tehát nincs egyéb hátra a törvényhozó hatalomra nézve, mint egyeztetést, úgy szólván közbenjárást gyakorolni, a mi ismét csak igazság és viszonyosság által érthetik el. Ezt a viszonyosságot pedig nem pusztán és mekhanice kell érteni, hanem úgy, hogy minden egyes esetben, tekintetbe vétetvén valamennyi egyéb körülmények felett a dogma is, oly kombinációk találtsanak fel, melyek által a kedvezések a két érintésbe jött felekezetek között egyenlően osztassanak fel s ez az a körülmény, mely ezen vallásbeli kérdéseket más előmeneteli vagy javítási kérdésektől megkülönbözteti, minden más esetekben a magában legcélirányosabb s legszentebb újításnak

gyakran méltán lehet ellenébe vetni, hogy a nemzetnek arra megkészíttetnie, megérnie kell, az itten szóban lévő intézkedéseknek ez a tekintet közbe nem jön, mert nem kedvezésekről van a szó, hanem csak arról, hogy a kölcsönös állapotok összeütközések eseteiben az igazság elvei szerint intéztessenek el. Ezen elvek vélekedésem szerint mindenütt igazságosak; Magyarországon egyszersmind a józan politika által is megkívántatnak, mert egy olyan vallásos felekezet helyheztesítéséről van szó, mely békekötések és világos törvények által biztosított törvényes állással bír, és minden tekintetben különös figyelmet érdemel. Az 1790. 26. t. c. hozatalakor, az előbeszédnek szavai szerint is, a békekötések állapotára való visszamenetről volt szó, és mégis nem nehéz lett volna megmutatni, hogy evangélikus atyáinkfiai állapotja most kedvezőbb, mint a békekötésekkor volt, s valamint a 26. t. c. a dolgot inkább kimerítette s javított, úgy nekünk is ugyanez a feladásunk, mert nem csak mindinkább új esetek adják magokat elő, melyek ellátást kívánnak, hanem azért is, mivel a kölcsönösség és igazság eszméi is idővel kitisztulnak és tökéletesednek, a mennyiben tehát itten törvénysértésekről lenne szó, annyiban a törvény szellemére s tartalmára kelletik visszamenni, a kívánatok közül pedig megadni mindazt, mit igazság s kölcsönösség tőlünk kíván. A mi már a reverszálisokat illeti, azon ellenek felhozott erősség, hogy a természet törvényébe ütköznek, itten alkalmasint tökéletesen megcáfoltatott, nem is ezen okból kívánom én azoknak megszüntetését jövődre, hanem más két okból: 1. mert a reverszálisok lévén az ugynevezett vallásbeli kérdéseknek kutfeje, nem látom lehetségesnek ezeknek megszüntetését, míg a reverszálisok állanak. 2-or mert nem látok sem magoknál az evangélikusoknál különös kívánságot, sem a törvényhozásnál legkisebb hajlandóságot is arra, hogy a reverszálisokra nézve a reciprocitás megadassék, és így megállván a reverszálisok, nem látom lehetőknek ezt az ügyet az igazság bázisára állítani. Megegyezem tehát abban, hogy jövődre a reverszálisok erő nélkülieknek nyilatkoztassanak, a mi a multat illeti: magában értvén hogy a családtság, vagy erőszak által kicsikartak erő nélküliek legyenek, a többiekre nézve azokat magánkötések gyanánt kívánom tekinteni s azt az elvet követni, hogy senki azon vallásban melyben már oktatást kapott, ne háborgattassék. Ezen kívánatoknak megfelelni látszván nekem a koronaőr indítványa, hogy t. i. álljanak a reverszálisok mindazon esetekben hol megtartásukat az érdekllett fél követeli, vagy pedig azoknak következtében vallásos nevelést nyert gyermekek már léteznek, azt egész kiterjedésében elfogadom.

Gróf Keglevich János, barsi főispán. Hogy a reverszálisok nem törvénytelenek, több püspök urak, különösen a csanádi, eléggé megmutatták, erre nézve semmi változtatást nem tesz, hogy a kir. rezolúció tudtul adatott-e a protestánsoknak vagy nem? Hogy továbbá lehet még nem létezőkről is szerződni, mutatják a mindennapi gazdasági szerződések, végre hogy nem természet elleniek mutatja Németországnak példája, mert hogy Poroszországban léteznek, azt tapasztalásból is mondhatom, mivel egy unokám oda ment férjhez, még pedig reverszális mellett, a mi a porosz királynak is tudtával történt. Én tehát azokat jövődre is felhagyatni kívánom, különben merem állítani, hogy egy buzgó kathólika leány sem fog menni protestánsához férjhez!

Báró Jeszenák János, polgári és vallásbeli szabadság a XIX-ik század jelszava. Örömmel látom, miként hazánk nagyjai is ezen szent célt tüzték ki maguk elébe. Büszkén állhat így szemben hazánk a külfölddel, ha ezen viszonyok szelidebben fognak elintéztetni nálunk mint ott. Nem csak az itt a kérdés, hogy kell-e orvosolni ezen sérelmeket, hanem az is, hogy megakarjuk-e adni 3 millió polgártársainknak azon jogokat, melyek őket illetik, vagy megvárjuk az időt, míg maga sulya által fogja magát kivívni? Ha a kath. egyház érdekében állának is ezen reverszálisok, mégis alacsonyabb kereskedés nemét annak szaporítására nézve nem tartok. Én tehát azokat mind a multra, mind a jövődre megszüntetni kívánom, hogy ha pedig ezt el nem érhetem ragaszkodom a koronaőr véleményéhez.

Gróf Andrássy György. Hogy a reverszálisok világos törvénybe ütközők volnának, a mai tanácskozások által sem győztethettem meg felőle: mindazáltal hogy jövődre megszüntessenek, kész vagyok elfogadni a Kk. és Rk. üzenetét. Okaim ezek: 1. Mert a szerződés akkor kötötték, mikor a felek nincsenek teljes szabadságban. 2. Nem hagyatik magokra a felekre, hanem mindig egy 3-ik és 4-ik avatkozik bele. 3. Vallástalanságot szül, a meny nyiben a kötelezett religio sokszor csak papiroson marad. A multra nézve általánosan akár megszüntetni, akár felhagyni, mindkét részről zavart és elégedetlenséget szül; annál fogva ragaszkodom azokhoz, kik azokat, melyek csalárdság nélkül kötöttek, és a melyek már foganatba is vétettek, meghagyatni, különben pedig a multra is megszüntetni kívánják.

Gyürky Pál, krassói főispán: Miután némelyek azt mondják, hogy a 26. t. c. oly sarkalatos, hogy attól eltávozni nem lehet, kijelentem, hogy sarkalatos törvényeknek e részben csak a bécsi

és linci békekötéseket tartom, a 26-ik törvénycikket pedig csak annyiban, a mennyiben ezekre hivatkozik; egyébiránt a törvényhozásnak mindig joga van akármely törvényt világosítani és az időhöz képest javítani. A reverszálisokat a koranaőr elveinél fogva én is megszüntetni kívánom.

Seitovszky János (pécsi püspök). Tagadhatatlan, hogy van abban erő, miszerint ezen reverszálisok már századosok levén, a multa megszüntetni zavar nélkül nem lehet, hogy sem a bécsi és linci békekötésekbe, sem az 1790. 26. t. cikkbe nem ütköznek, és hogy 1790 óta egy országgyűlés sem szólalt fel ellenök, mindezekben nagy erő van. De ha csak individuális szabadságból indulunk is ki, kérdem, mikor van nagyobb szabadsága a szüléknek, akkor-e midőn én magam elébe állítok egy protestáns apát és kath. anyát, és azt mondom, hogy nektek kötelességtek gyermekeitek neveléséről gondoskodni, de ti arról szabadon rendelkezhetek, mert ezen szabadságotokat a törvény felhagyta, vagy akkor, midőn azt kell mondanom, hogy nektek nincs jussotok gyermekeitek neveléséről intézkedni, mert azt a törvény szorosan meghatározta? Ha a reverszálisok általánosan eltöröltetnek, akkor a kath. hitnek egy lényeges dogmája fog sértetni, mely abban áll, hogy a kath. szüle tartozik a maga gyermekeit önvallásában nevelni. Hogy ezek különböznek más magánszerződésektől az igaz, de magok a magánszerződések is igen sokfélék azon szabály szerint „do ut des etc.; de ha maga a házasság is szerződés, miután törvényeink jelesen Verbőczy is úgy nevezi, akkor az azokból folyó reverszálisok is lehetnek ily természetűek. Mondatik, hogy viszálykodásokra szolgáltatnak alkalmat, de ha ezt tekintjük, akkor igen sok szerződéseket meg kellene szüntetni. A reverszálisokat általában megtartatni kívánom.

Gróf Andrassy Károly. Krisztus urunk azt mondá: „Az én országom nem e világból való;“ én pedig a törvényhozásról azt mondom, hogy az e világból és csak e világból való; a religio tehát csak annyiban tartozik a státus intézkedése alá, a mennyiben annak elvei a státus céljával vagy megegyeznek, vagy pedig ellenkeznek. A reverszálisokat szorosan törvényellenieknek én sem tartom, még pedig a csanádi püspök által felhozott azon oknál fogva „quod lex non prohibet, permittit.“ Reménylem, hogy e szerint majd a szólás- és a sajtószabadság tárgyában azon püspök urak, kik ezt felhozták, velem együtt fognak szavazni. (Kacaj). Én azonban, miután a reverszálisokat világosan a törvényekben sem találom, ellenben azt látom, hogy protestáns atyánkfiai, kiken én annyiival inkább segíteni kívánok, mert noha állásuk a törvény

által biztosítva van, mégis mindig a rövidebbet húzták eddig, azokat megszüntetni óhajtják, jövődre ugyan teljesen, a multa pedig, mint a koronaőr eltöröltetni akarom.

Almásy József, gömöri főispán. Meg vagyok ugyan győződve, hogy ha ezen reverszálisok önként és minden kényszerítés nélkül köttetnek, nemcsak nem veszedelmesek, sőt mind a két félre hasznosok, nem szándékom azonban külön szavazatot adni, hanem azoknak jövődre leendő megszüntetését én sem ellenzem; a mi pedig a multat illeti, én már majd félszázados jurista vagyok, annál fogva tapasztalásból mondhatom, hogy ez igen nagy zavart hozna az országban, hány végrendeletek, alapítványok, örökösödések bolygattatnának meg az által?! Azt tehát hogy azokat a multa is megszüntetni kívánjam, lelkiismeretem nem engedi.

Majláth György, országbíró. Legnagyobb figyelemmel kísértem mind a mult országgyűlési mind a mai tanácskozások folyamatait; de meg kell vallanom, hogy mindazáltal meg nem győztethettem a felől, hogy azon reverszálisok, melyek szabadon, és minden erőltetés, csalárdság, vagy álnokság nélkül kötöttek, és így a melyekre törvényi kifejezéssel azt nem lehet mondani: „Sunt actus ipso jure nulli“ egyenesen törvénybe ütközők volnának; ily szerződéseket tehát a multa megszüntetni célosnak nem tartom; hogy azonban jövődre megszüntessenek, részemről is kívánom; a multa nézve, mint mondtam, csak azokat, melyek erőszak vagy csalárdság által csikartattak ki; minden esetre azonban egy elválasztó vonalt kívánok húzatni ezekre nézve is, jelesen azt, hogy bármineműek legyenek, ha az illető gyermekek 18 éves korukig azoknál fogva kath. hitben nem neveltettek, többé kérdés alá ne vonattassanak. A főrendeknek a multkori azon szándékát, hogy a 18 éven alól lévő fiu csak atyja engedelmével házasodhassék, szükségesnek nem tartom, mert ha az apa tud elég hatással lenni fiára, ily törvényre szüksége nincs; ha pedig nem bír ily befolyással, ott a törvénynek is semmi következése nem lesz.

Pyrker László, egeri érsek. Némely előadásokra kénytelen vagyok megjegyezni, miképen a kath. anya soha meg nem egyezhet abban, hogy gyermekei más religióban neveltessenek, mint a melynek idvezítő voltáról ő meg van győzve; a Kk. és Rk. javallatában ugyan az atyának céloztatik tulajdaníttatni ezen jog, de az némileg azon pogány törvényből foly, miszerint az apának szabad volt meg is ölni gyermekeit. A kath. anyaszentegház a reverszálisok által nem kívánja szaporítani híveit, mert a vegyes házasságoknak soha sem volt barátja. Némely kifejezésekre

továbbá azt is kijelenteni kénytelen vagyok, miként a „religio“ nem helyesen nevezetik vallásnak. Jön az ezen szótól „religare“ feloldozni, például az áldozatra rendelt barmot. Evangélikus atyáinkról pedig törvényeink mindenütt „konfesszió“ nevezettel élnek, ezt lehet hitvallásnak nevezni, de a katolikusoknak religiója és hite van, az evangélikusoknak pedig konfessziója, ezen különböztetést megkívánom. Liptó vármegye főispánjának válaszolom, miképen, mi ha nem házasodhatunk is, de az idevezítőtől hatalom adatván nekünk a bűnös lelkeket feloldozni, ezen szent foglalatosság alatt tehát elég alkalmunk van tapasztalni a vegyes házasságokból eredő sérelmes panaszait hűveinknek; ha nem is tehát azon értelemben mint az érdemes főispán mondá, de ekképen csakugyan ítélnünk az ily házasságok eredményei felett. A mi a reverszálisokat illeti, azokat mind a multra, mind a jövőre megtartatni kívánom.

Kopácsy József, hg. primás. Az ország primása az egész egyházi rend nevében így nyilatkozott:

A jelen tanácskozásnak eredménye, mely szerint a többség által a t. karokkal egyezőleg a reverszálisok jövőre erőn élőkülieknek ujonnan is kimondatnak, oda vezet, hogy a katolikusoknak a vegyes házasságokat illető elvök egyik támaszától ezentúl elessék, olyan támaszától, mely annak fentartását hathatósan elősegíté, s majd százados szokással erősítettett volt. Ez alkalommal nekünk érsekeknek és püspököknek, kik a katolika hit érdekének, Istentől vett küldetésünk szerint, őrei és védői vagyunk, lehetetlen oda nem függeszteni figyelmünket, hogy a hazai törvény a katolika religiónak önnön tanítása, s elvei szerinti szabad gyakorlatát, igen nyilván biztosítja, s azokat igaz tartalmuk szerint általunk taníttatni, s hűveinknek elébe adadni, nem csak megengedi, de szinte parancsolja. Figyelmünket, sőt kötelességünknek erzetét a jelen időben még inkább ébresztik azon külföldi kedvetlen történetek, melyek hasonló tárgyban hitünknek, hivatalunknak sorsosít, a mint világszerte tudva van, mélyen érdeklették.

Császári kir. főhercegséged tehát, és a m. fő Rk. bölcseségek, s igazságszeretetükhöz képest helyzetünket méltányolván, rosz néven, a mint reményljük, nem veendik, hogy ezen tekintetektől vezéreltetve, de az 1791-ik esztendei törvénycikkelynek igaz értelmére is támaszkodván, ez alkalommal lelkiismeretünknek ösztönéből kijelentjük, hogy ezentul a vegyes házasságokban, valamint egyrészről a polgári törvénynek és hatóságnak az ő körébe tartozó

kívánatit teljesíteni el nem mulasztjuk, ugy más részről a lelkiekben, különösen a szent szertartások kiszolgáltatásában azt leszünk teendők, a mit hitünknek, és anyaszentegyházunknak igazán felfogott, s az apostoli szék által ez újabb időkben is állhatatosan védett elvei tőlünk kívánni fognak.

Az érintett szőlőkkel együtt a többi e tárgybani nyilatkozatok szerint a szavazatok így állnak:

A reverszálisokat általánosan meghagyatni kívánták: gr. Nádasdy Ferenc, Lonovics, b. Barkócy, Palugyay, Haulik, Seitovszky, Pyrker, Kopácsy, érsekek és püspökök. B. Pérenyi, gr. Keglevich János, barsi főispán, — összesen 10.

A Kk. és Rk. üzenete nyomán általános megszüntetésre szavaztak: gróf Zay, gr. Czebrán, b. Eötvös József, gr. Viczay Héder, gr. Szapáry Antal, — összesen 5.

Minden vitatkozás nélkül felterjesztetni kívánta: Kis, fiumei kormányzó.

Jövendőre teljesen, a multrapedig azelőadott feltételek alatt megszüntetni kívánták: gr. Erdődy Sándor, gr. Károlyi György, gr. Teleki József, gr. Nádasdy Leopold, Tihanyi, b. Majthényi Antal, gr. Dessewffy Aurél, gr. Majláth János, gr. De la Motte Károly, b. Jeszenák, gr. Almásy Móricz, gr. Andrássy György, Gyürki és gr. Széchenyi főispánok, gr. Battyány Lajos, gr. Andrássy Károly, b. Kulmer, Almásy József főispán, b. Rédel, gr. Szécsényi István, b. Eötvös Ignáczt főtárnok, b. Orozy Lőrincz, Majláth György, országbiró. Végre a

Fő hg. József Nádor, kijelenté, hogy az országbirónak véleményét részéről is osztja, miszerint a reverszálisok jövendőre ugyan teljesen, a multra nézve pedig oly módosítással szüntessenek meg, hogy azok, melyek kényszerítés nélkül teljes szabadságban köttettek, épségben hagyassanak; minthogy azonban legtöbb nehézség onnan származik, hogy több évekre visszahatólag követelések formáltatnak, azon elválasztó vonal állíttassék fel, hogy bármienmük legyenek is ezen reverszálisok, de ha az illetőknek neveltetésök 18 éves korukig fogamatba nem vétetvén katholika válásban nem neveltettek, az ily személyek többé kérdés alá ne vonatassanak. Elfogadhatónak véli az országbirónak azon véleményét is, hogy a fő Rk. a mult országgyűlési azon záradékoktól, hogy „a 18 éven alól a fiak atyjok engedelme nélkül ne házasodhassanak,” ezennel elálljanak.

Ezen előadása a főhgnnek általános felkiáltással helyeseltetvén, s éljenzésekkel fogadtatván, — az ülés délutáni 3 órakor eloszlott.

Közlő örömmel jegyzi meg, miképen az e naponi tanácskozások, dicsőségére korunknak, diszére hazánknek és dicséretére országos főrendeinknek, nagy mérséklettel, és legnagyobb türelemmel folytak.

1839-ki dec. 31-dikén mindkét tábla ujévi kölesönös köszöntése után a főrendeknél folytattattak a vallás tárgyabani tanácskozások; jelesül napi renden volt a Kk. és Rk. üzenetének azon pontja, mely szerint a vegyes házasságból születendő mindkét nemű gyermekek apjuk vallását követendették 18 éves korukig, a midőn meggyőződésük szerint választhatnak vallást. E pont felolvastatása után:

Gróf Nádasdy Ferenc, váci püspök kijelenté, hogy az 1790¹/₁-ki 26. t. cikkbe és a kath. hit dogmájába ütköző, sőt a ker. erényekre is káros befolyásu ezen javallathoz nem járulhat.

Gróf Zay Károly. Ezen pontnak szerencsés eldöntése által a katolikusok és protestánsok közti legtöbb vizzályoknak és azon szomorú eseteknek kutfeje fog elfojtatni, miszerint vallás színe alatt a gyermekek, jegyesek és házások a szeretet karjai közül sokszor kiragadtatnak. Hogy a Kk. és Rk. ezen igazságos kívánata nem ellenkezik a kath. hit dogmaival, világos onnan, hogy ha kath. anya protestáns fiakat szülhet és nevelhet, miért ne leányokat? holott a mindenható előtt némberek a férfiak felett elsőbbséget nem követelhetnek. Tudom ugyan, hogy ezen pontnak elfogadása által az 1790. 26. t. c. némi változást szenvedend, de hiszen csak az örök igazság változhatatlan, minden pedig a mi embertől származik, és így a törvények is a körülmények szerint változhatók. Honunk palládiuma az arany bulla is, még pedig lényegesen változott. Az 1790. 26. t. c. is változhatik tehát, minthogy az csak annyiban sarkalatos, a mennyiben a békekötéseken alapul. A törvényhozó test, mely azon békekötéseket korlátolhatta, azoknak előbbi erejüket is visszaállíthatja; és azt a protestánsok méltó joggal követelhetik. Pártolom a Kk. és Rk. üzenetét.

Gróf Majláth János. A bécsi és linci békekötések a vegyes házasságról s az abból születendő gyermekek vallásáról nem intézkednek; ezek csak a 16-ik és 17-ik század azon elvét szün-

tették meg: „eujus regio, illius religio; itt tehát eldöntő törvény csak az 1790. 26. t. c. lehet. Ez meghagyja szabadságát a protestáns apának, azon vallásban nevelni gyermekeit, a melyikben tesszik; a Kk. és Rk. javaslata által ezen individuális jog korlátozhatnák, melyben részéről meg nem egyezhet; de más részről a 26. t. cikket sarkalatosnak tartja, sarkalatos törvényt pedig változtatni nem tanácsos, de nem is lehet; ezeknél fogva, a Kk. és Rk. üzenetét e részben nem pártolja.

Kopácsy József, hg. primás. A Kk. és Rk. ezen kívánatukat is a bécsi és linci békötésen alapítják; de akármi gondosan olvastassanak azok, egyéb bennök nem foglaltatik, mint a religió szabad gyakorlatának biztosítása. Hallottam már e jelen tanácskozások folyamatja alatt az egyenlőségről és kölcsönösségről: 1790-ben csak megvitattak ezen békekötések, de azoknak erejénél fogva az egyenlőség akkor sem terjesztethetett ki. A religio dolgában lehetetlen is egyenlőségi szabályt felállítani; ez csak számokban történhetik, de a meggyőződésre nem vitethetik. A religiónak elvei tevéen a cselekedetek zsinórmértékét, hogyan lehet különböző elvet követő felekezetek közt ily egyenlőséget felállítani? Veszem például az esküvést, e szerint mind katolikusnak, mind protestánsnak egyenlő hitformát kellene letenni; de én azt tartom, hogy akkor van igazi egyenlőség, ha szabadságában hagyatik mindennek a maga religiója szerint tenni le esküjét. Hasonlóul a kérdés alatt levő tárgyban a protestáns apának szabadságában lévén akármely vallásban neveltetni gyermekeit, ő lekötelezheti magát e részben katholika nejének, de a kath. anya nem teheti, hogy más vallásban engedje neveltetni gyermekét, mint a magáéban; akkor lesz tehát egyenlőség, ha a protestáns apa ezen szabadságában meghagyatik; nem pedig ha ily törvény által mind a két fél szabadságában és lelkiismeretében korlátoztatik. Eléggé fárasztotta a külföldi országokat ezen fontos tárgy; de végre is oda jutottak, hogy szabadon kellett hagyniok a reverszálisokat; fontolóra vették ezt eldöndeink is 1790-ben és azért alkották a 26-dik t. cikkelyt az állandó béke és egyetértés kedvéért. Már ha ez most ismét tárgyittatik, jövődre pedig újabb kívánatokkal pótoltatik, vagy módosítatik, hová vezetnek ezen engedmények? mert ki állhat jót a jövő kornak ilyen vagy amolyan szelleméről? akkor ily sarkalatos törvényt megbolygatni, szomorú következtetéseket szülhet; de feltéve, hogy mindig csak a protestánsok javára fog az változást szenvedni, akkor ugyan az egy résznek kívánsága teljesítve lesz; de az ország lakosainak nagyobb részében aggodalmat szül. Ezek-

nélfogva e tárgyban a főrendeknek mult országgyűlési határozatához ragaszkodom.

Gróf Teleki József, (koronaőr és szabolcsi főispán). Nem örömet eszkedek ugyan részletekbe, de némely nyilatkozatok következtében ujlag kijelenteni kénytelen vagyok, miképen a türelemesség elvéből azt következtetni nem lehet, hogy a miatt a protestáns vallás más akármilyen vallásnak alárendeltethessék; továbbá a tegnapi napon történt azon kifejezésnek, melynél fogva egy magas egyházi pólcon álló férfiú által a protestánsoknak hite mintegy kétségbe hozatott, és valami olyas állítatott, mint ha a protestánsoknak hite nem, hanem csak konfessziója volna, ünnepélyesen ellentmondani kötelességemnek tartom; mert helyesen csak a két felekezet megkülönböztetéseül használtathatik az „augusztana és helvétika konfesszió“ nevezet, és ezt törvényeink is aként említik, de mint evangélikusoknak hitünk és vallásunk van; a mit magunknak mindenkor megadatni kívánok (helyeslés). Történt a tegnapi ülésben még egy más, igen váratlan nyilatkozat, melyet érteni szerencsém nem volt, de ha az oda volna irányozva, hova gyanítani lehet; úgy az iránt véleményemet elő fogom adni akkor, midőn ezen tárgy érdemére nézve fel fog vétetni. A mi már a szőnyegen levő tárgyat illeti: erre nézve főelvül tétetik itt az, hogy a 26. t. c. oly alapos, miszerint az egy betűben is változást nem szenvedhet. Én ily törvényt, mint törvényhozó, nem ismerek; mert minden törvény az idő szelleméhez és körülményeihez képest hozatván, következik, hogy annak az idővel változnia kell. Igaz, hogy ezen törvényeikk békekötéseken alapul, noha azt tartom, hogy ha az idő azt kívánja, a maga útján, ezeket is lehet változtatni, de mint protestáns ezen békekötéseket örömet elfogadom, sarkalatosaknak és felbonthatatlanoknak, valamint továbbá az 1790-26. törvénycikket is, a mennyiben ez, azokra hivatkozik és a valóságbeli szabadságot megerősíti, de hogy annak egyes pontjait, melyek csak különös rendeleteket foglalnak magukban, és a melyek az egésznek lényegére nem tartoznak, változtatni ne lehetne, el nem ismerem, sem azokat változhatatlanoknak tartani nem kívánom. A mi pedig különösen az üzenetben foglalt javaslatot illeti: e részben véleményem némileg különbözik a Kk. és Rkétől; osztozom nevezetesen gróf Majláth Jánosnak azon elvében, hogy az individuális szabadságot szükség nélkül nem kell korlátozni; annál fogva azt tartom, hogy mivel mind a természeti, mind a polgári törvények szerint a gyermekek mihelyt születnek az atyai hatalom alá esnek, a kiknek kötelességek azokat táplálni, nevelni, és az ezen

kötelességet hanyagon teljesítő vagy elmulasztó szüléket jussa van a státusnak számadásra is vonni: természetes következés tehát, hogy azoknak miként és mily vallásban leendő neveltetését a szülékre kell bízni, tudniillik a melyet ők célirányosabbnak látnak, és csak ott avatkozzék bele a státus, csak ott álljon elő a törvény, hol a szülék e felett egymás közt meg nem egyezhetnek; mely esetben azt kívánom elhatároztatni a végyes házasságokra nézve a mit a Kk. és Rk. javallanak, hogy t. i. a gyermekek mind atyjok vallását kövessék; itt én igaz, hogy az apának tulajdonítok elsőséget, de nem azon pogány törvényből, mely szerint az apának a fiát meg is ölni szabad volt, hanem a természetből és magából a szentírásból folyó igazságnál fogva, hol a férj felibe tétetik a nőnek; következtetem végre azon elvből, melynek létezni kell minden státusban, miként a családi viszonyok célos elrendezése és kiegyenlítése, egyedüli feltétele az egyes polgárok békeségének, és az ebből kifolyó rendnek, közcsendességnek és boldogságnak.

Főherceg Nádor: elnökileg felhívja a fő Rket, hogy szorosan a tárgyhoz tartozandókra terjeszszék előadásait; a tegnapi tanácskozások folytában igen bőlesen tüzetett ki azon elv, hogy dogmai kérdésekbe bocsátkozni nem kívánnak, nincs itt másról kérdés, mint arról, hogy valamint más tárgyakban úgy itt is elfogadtassék-e a Kk. és Rk. üzenete vagy nem?

Gróf Erdődy Sándor. A törvény eddigi rendeletét, mely a családban egyenlenséget szül; továbbá a különféle vallásban való neveltetés által sok költséget okoz, és így mind politikai, mind gazdasági tekintetben szülékre és gyermekekre nézve egyformán káros, megszüntetni kívánja. Együtt tart gróf Zayval, hogy ez a kath. hit dogmaiba nem ütközik, és hogy alaptörvényeket is lehet változtatni; felhossa például a resistendi facultas, és a királyok választása megszüntetését, melyekre nézve régi alaptörvényeink változtattak, még pedig bőlesen változtattak. Pártolja a Kk. és Rk. javaslatát.

Gróf Széchényi István. A szőnyegen levő tárgynak tökéletes elrendezése, azon szellemi elrendezése, mely a keresztyén vallásnak alapja, t. i. a kölesönös szeretet, sok áldást fog hozni hazánkra, valamint felfüggesztése vagy félszeg elintézése azt hiszem, minden tekintetben csak felette káros következtéseket szülhet. Ezen tárgyat általánosán én is azon álláspontból szeretem tekinteni, a mint azt egy igen tisztelt szónok *) terjedelmesen előadta; mondhatom, hogy azon beszédében oly filozofiai nézeteket és igazságokat

*) Érti báró Eötvös Józsefet.

fejtegetett, hogy azokat nem lehet itt figyelembe nem venni. Té-
nora beszédének főképen abban állott, hogy a dolgot nem annyira
a protestánsok, mint a katolikusok érdekében vette fel. Én is
ezen szempontból veszem. Vallásom mellett buzgok; mert azt hi-
szem, hogy ez minden becsületes embernek érett korában köteles-
sége, ha csak az állatok sorába nem akar esni; mert a vallás az,
mely összekapcsolja a földi életet a jövővel, a halandó embert
a halhatatlan Istenekkel. Mondom, buzgó pártolója vagyok vallá-
somnak s reményem lelkemnek azon jövődjét, melyet minden
becsületes ember keblében sejt. De vallásomat azon tiszta egysze-
rűségben szeretem, melyben azt mesterség s ember gondolta for-
mák el nem változtatták; mert ezek mellett, kivált az indifferentiz-
musra hajlandó emberek, utoljára annak isteni eredetéről is kétsé-
get támaszthatnak. E mesterséges formák mellett nem buzgalom,
hanem valamely túlzott akarat mutatkozik, mások kárán alapítani
önmeggyőződésének elsőségét. Én is azt hiszem, mint tegnap az
igen jeles szónok megmutatta, hogy a hol a katolika vallás nyo-
matik, hol nem mesterkéltségek módokon akarja terjeszteni híveinek
számát, ott ezen vallás szépen terjed: ellenben a tulság mindig el-
lenkező következményeket szül; következik ez az akció és reakció
változhatlan törvényéből, melyeknek mindig diametralis ellenhatásuk
van. A vallásos buzgóságot én csak addig tartom jónak, míg az
zelotizmussá nem megy által és míg a szomszédom körébe nem
vág; minden a mi ezen túl van, prozelitizmussá fajul. De hol van
a vonal a kettő közt? Itt már átmegyek azon kérdésre, vajjon a
bécsi és linci békekötések mi végett létesültek? és az azokra ala-
pított 1790/1. 26. t. cikk miért hozatott? Ennek szavai igen tisz-
ták, hozatott az *fine stabiliendae harmoniae et unionis*, hozatott to-
vábbá a vallás szabad gyakorlatának biztosítása végett és ez ugy
hiszem annyit jelent, hogy itt reciprocitásnak kell lenni, a mit az
általam igen tisztelt herceg primás maga is elméltőztatott fogadni,
hanem csak számokban. De én sem alkotmányi, sem matematikai
tekintetben oly egyenlőséget nem ismerek, hol $3=2$, hanem vagy
 $3=3$ vagy $2=2$. Vagy van egyenlőség vagy nincs; de több vagy
kevesebb egyenlőség nem létezhet. Így áll ez a vallás dolgában
is, egyiket a másikkal egyenlőnek csak akkor mondhatjuk, ha egyik-
nek sem szabad a másiknak sérelmével több jussokat gyakorolni.
Ha az emberi lelket a testtől úgy el lehetne választani, hogy
egyiknek a másikra semmi hatása ne legyen, ha lehetséges volna
hogy státus in státu felálhasson, akkor talán plauzibilis lenne ezen
kiváltsági fogalom; de miután polgári társaságban a vallási viszo-

nyok minden nap érintésbe hozhatják a hon polgárait, teljes viszonyosságnak és egyenlőségnek kell itt létezni, mégpedig nem számokban, hanem minden jogaikban. Én ugyan ohajtom, hogy a katolika vallás, ezen gyönyörű vallás, melynek alapja a szeretet, minél nagyobb tisztaságban maradjon; de ha az évrázokat tekintjük, úgy találjuk, hogy éppen ez volt oka a reformációnak, és hogy viszásnak tetszett az, miszerint státusban valamely hatalom azon felül emelkedjék, vagy a státus rendszeréhez tartozó valami dolog, p. o. a házasság, annak köréből kivétessék; ha az egyházi rend visszaemlékezni méltóztatik, éppen ily vallásos kérdések okozták, hogy a katolika vallás egy kissé hátrább tétetett. Az általam igen tisztelt országprimása azt mondá, hogy hová vezetnek ezen engedmények? mikor lesz vége ezen kívánatoknak? Véleményem szerint a polgári társaság kifejlődésében is megvan az, hogy még valami eredeti rendeltetése helyére, Istentől adatott állására nem jut, addig az nem fog nyugodni. Valamint egy magasra felhajított kőnek le kell onnan jönni, és mind addig mozog, míg a földet nem éri, úgy az embertől sem lehet megtagadni, hogy addig, míg a tökéletes egyenlőséget, melyet a 26-dik t. cikk rubruma is mutat, el nem éri, addig megnyugodjék. Valamint a tövis, melyet ha apródonként huzunk ki a testből, a sebet begyógyítani nem engedi, mind addig, míg csak az egészen ki nem vételik; így vagyunk a kérdés alatti vallástárgyban is az előhaladás kívánatával, ez addig meg nem szűnik, míg tökéletesen és minden mentális rezerváta nélkül ki nem elégítettik, és a lehető egyenlőség helyre nem hozatik. Igen sokat lehetne ezen tárgyról szólni, de csak oda megyek vissza, hogy én mint buzgó katolikus és az egyházi rendnek legalázatosabb hű szolgálja, éppen azért, hogy a magam határában minden megtámadástól és reakciótól biztos kívánok maradni; én is a szomszédom körébe egy hajszálnyt sem akarok bevágni; mire nem csak szívem, de eszem is vezet.

A jelen kérdés igaz, hogy a 26-dik t. cikknek némi javítását foglalja magában. Itt a váci püspök ur előadására azt felelem, hogy igen is tudom, mily nehezen született ezen t. cikkely; tudom azt is, hogy azt az egyházi rend a katolika vallás elveivel ellenkezőnek állította; most azonban már néhány évek lepergése után, mindamellett hogy a római kath. vallás elvei változhatatlanok, a 26-dik t. cikk kompatibilissé vált a dogmákkal, úgy hogy annak megtartását éppen azoktól hallom, kik azt akkor akadályozták. Így ezen dolog az indifferenseket arra a gondolatra bírhatja, hogy ezen engedmény nem szeretetnek eredménye, hanem szükségből származik.

zott, és az indifferensekben még nagyobb elhidegülést támaszthat. Ha a 26-dik t. c. nem foglalja is magában a rendek kívánatát, de annak ténorában, jelesen a 15-ik §-ban mégis van valami olyan, mi az egyenlőség és reciprocitás mellett militál, és így ha nem lehetne is ezen törvényt mint sarkalatost egészen megváltoztatni, azt azonban ezen pont szelleméhez módosítani és kiegészíteni szükséges. Én azonban azt sarkalatosnak csak annyiban tartom, mint a szabolcsi főispán ur kifejtette; igen csudálkozva hallottam tehát azon igen nagy tudósnak gróf Majláth Jánosnak szájából, hogy ezen törvény sarkalatos levén, változtatni nem lehet; noha törvényeink történeti rajza ellenkezőre mutat, ha mást nem, csak az arany bullának egyik lábát (facultas resistendi) említeni elegendő. De maga a tisztelt gróf, úgy tetszik akkor, midőn a szabadválasztási sérelem szőnyegen volt, oly népszerű elveket méltóztatott fejtegetni és jelesen azt állítani, hogy ha némely alaptörvényeink bizonyos módosításokat nem nyernek, egy tapodtat sem lehet előre haladnunk.

Végzem beszédemet azzal, hogy saját vallásunk érdeke kívánja, minden differenciát megszüntetni. Minden embernek van szívében egy vágy egykor magasabb boldogságra emelkedhetni; hagyjuk azt kinek kinek önbelátására minő módokat válaszszon ennek elérésére; de a mi polgári létünket illeti, szükséges kihúzni a tövist sebünkből, különben nagy reakcióját fogjuk tapasztalni, mert minden nyomás annak árt inkább a ki nyom, nem pedig a ki nyomtatatik. Ez az ezerévi tapasztalás! Én tehát kezét fogok a rendekkel, csak azt adván hozzá, hogy ha ezen tárgy természetes állásába vissza nem helyeztetik, nemcsak bizodalmatlanság tövise marad meg, a magyarországi lakosok keblében, hanem a mint a szabolcsi főispán ur mondá, a családi körökben is, melyeknek egység által kell erősülni, a bizodalmatlanság magvát fogja elhinteni. Vigyük vissza tehát a dolgot a természeti állapotjába, bízzuk azt a férjnek belátására, a ki a családnak főnöke, hogy melyik vallásban kívánja nevelni gyermekeit. Mig ezt nem tesszük, messze elrepül honunktól azon békés egyetértés, melyre ha valaha, most van legnagyobb szükségünk! e nélkül azon nemzetek sorában fogunk maradni, melyek belső gyengeségük miatt szüntelen csak magukkal kénytelenek vesződni; igen alant fogunk állani a helyett, hogy előmenetelünkön a törvény útján segíthettünk volna. Kérem tehát a méltóságos főrendeket, járuljunk egy szívvel, lélekkel a Kk. és Rk. ezen böles és igazságos kívánatához (zajos éljen).

Főherceg Nádor, kijelenti, hogy volna ugyan sok észre-

vétele az előtte szólott gróf beszédére, de miután maga szólítá fel a főrendeket, hogy minden kitéréseket és cáfolatokat mellőzve a tárgy érdemére szorítsák előadásait; ezen maga által kitűzött szabály ellen véteni nem akar, csak általánosan jegyzi meg, hogy nem lehet mindazokban, melyeket a gróf előadott, vele egy véleményben.

Sztankovics János, (győri püspök). Nem akarok ugyan dogmába bocsátkozni, de kötelességem világosan kijelenteni, hogy minden igaz katolikusnak elengedhetetlen kötelessége azon religióban nevelni gyermekeit, melyről ő Isten és lelkiismerete előtt meg van győződve; de azt látom, hogy ezen elv az evangélikusokkal is köz, mert különben nem igyekeznének azon, hogy a protestáns apának minden gyermeke protestáns vallásban neveltesse. Én is azon elvből indulok, mit a koronaőr ő exreja már ismételve kijelentett, hogy t. i. szeretem az evangélikusokat mint felebarátimat, elismerem törvényes szabadságukat, de azt mindenkor hozzá teszem, hogy nem akarom ezen türedelemnek alája vetni a katolika hit elveit; épen ez történnék pedig akkor, ha a Kk. és Rk. ezen javaslata elfogadtatnék; én tehát azt nem pártolom.

Gyürky Pál, (krassói főispán). Nem akarok dogmából kiindulni, mert az nem ide való; hanem juris publ. elvből; ugyan azért nem hallgathatom el az általam tisztelt hercegprimásnak tegnap a tanácskozások végezetével tett nyilatkozására azon észrevételt tenni, hogy ha az állna, akkor törvényhozáson kívül megsemmisíttetnék 1790/1. 26. t. cikknek azon világos rendelete, mely szerint a vegyes házasságoknak katolikus lelkészek előtt kell történni; csak az vigasztal e részben, hogy egy nagy többség határozata ellen mondatván ki, semmi erővel nem bírhat. A mi a tárgyat illeti, úgy látom, miként itt minden erősség abban áll a Kk. és Rk. üzenete ellen, hogy az 1790/1. 26. t. cikk oly sarkalatos, melyet változtatni nem lehet; mennyiben tartom én ezt sarkalatosnak tegnap kijelentettem; most is azokkal tartok, kik semmi törvényt nem tartanak törvényhozás útján változhatatlannak. Az előttem szólott győri püspöknek azt felelem, hogy a protestánsok sem magukat a katolikusoknak alávetettni nem engedik, sem a katolikusokat maguknak alárendelni nem akarják, hanem csak egyenlőséget kívánnak; a hol ez létezni fog, ott nem lesz egyik vallás a másik felett; egyenlőség mellett állhat fel csak a vallás szabad gyakorlata, melyet a békekötések, és az 1790. 26. t. cikk biztosítanak. Pártolom a Kk. és Rk. üzenetét.

Gróf Almásy Móricz: az 1790. 26. t. cikket, mint békekötéseken alapulót s azon szavai szerint „lex in perpetuum duratura“ változhatatlannak tartván, a Rk. javaslatát nem pártolja.

B. Perényi László: hason értelemben nyilatkozott; az egyenlőséget ott tartván szinte, mint egy előtte szóló; de azt tartja, hogy vannak oly dolgok, melyekben reakciótól nem szabad tartani.

Gróf Viczay Héder: a 26. t. cikknek oly bővítéséről levén, ugymond, szó, mely a békekötéseken alapúl, pártolja a Rk üzenetét.

Gróf Zichy Károly, (vasi főispáni helytartó) szinte.

Tihanyi Ferenc, (temesi gróf s főispán), szót tett szinte a hercegprimás tegnapi nyilatkozatára, észrevételét akkorra hagyván, mikor arra legjobb alkalmat látand. A rendek jelen javaslatában oly változtatását látván a törvénynek, mely nem más mint a teljes viszonyosság, azt általánosan pártolja.

Lonovics József, (csanádi püspök). A vegyes házasságok természetéből foly, hogy azokról lehetetlen törvényhozóilag is vitatkozni, a nélkül, hogy be ne vágjunk azon tartományba, melytől épen az elnöki kijelentés kívánja, hogy ovakodjunk; minden mély tisztelem mellett tehát ő cs. k. főhgsége iránt fentartom magamnak, hogy ha később bármikor arra alkalmat nyerek, ahoz dogmatikus tekintetben is szólhassak. Mindenek előtt válaszolok azon panaszra, mellyel a nm. koronaőr, egy nm. egyházi férfinak tegnapi kijelentése ellen fellépni jónak találta. Két címet hallottam a tegnapi diskusziók alatt, melyeknek egyikét a protestánsok nem szívelik, a másikat a katolikusok el nem fogadhatják; t. i. a protestánsok akatolikusoknak, a katolikusok pedig pápistáknak neveztettek; az elsőt felsőbb rendeletek tiltják, a másik egy a reformációval kezdődött gunynevezet, melyet ma már csak hazánkban és a „no popery“ esztelen kiáltozások hazájában, Angliában lehet hallani. Egyébiránt a szokás annak, a mi valaha csufság volt, kivette fulánkját, és a szónak józan értelmében sem én sem más kath. nem fogja szégyenleni, sőt fennyen fogja vallani, hogy ő pápista. Hihetőképén ezen szó és az, hogy a diskusziók közt a kath. religió több izben csak konfessziónak, vallásnak nevezetett, fájhatott a nagytiszt. szónoknak, midőn a kath. religió és az ágostai s helvéciai vallásbeli nevezet közt azon különböztető észrevételt tévé, mely ellen koronaőr ő excja most panaszos szavát fel emelte. Igaz, az 1791. 26. t. c. a katholika hitet maga is religiónak, az evangélikát konfessziónak nevezi, de sem ezen t. cikk alkotójának 1791-ben, sem a megrótt nm. szónoknak tegnap távolról sem juthatott eszébe, hogy miután a közéletben, de a theológiai és politikai körben még a zsidó s pogányok hitét is religió névvel

illetjük, épen az evangélikát akarták volna egy oly nevezettől megfosztani, melylyel azt a békekötések is nevezik. Egyébként véleményem szerint a parlamenti diskusziók szabadságának érdekében fekszik, hogy minden egyes kifejezést latra ne vessünk, túlhegyre ne állítsunk; mert ha a vitatkozás hevében vigyázatlanul, de sértő szándék nélkül ajkainkon kiröppent kiejtésért egymással mindig szembe szállunk, a nagy tartózkodás miatt a tanácskozások szabadsága s e mellett a közjó fogna szenvedni; legjobb volna minden vitatkozás nélkül egykedvűleg szavazni. Én magához a Kk. és Rk. kívánatahoz nem szólok, csupán az azt támogató okhoz. Azt mondják t. i. hogy a bécsi és linci békekötések kölcsönösség és egyenlőség elvein építvék s hogy eként azon kívánatot, miszerint a vegyes házasságokban minden gyermekek atyjok vallását kövessék, az 1791. t. c. annál kevésbbé akadályozhatja, mert ez ama békekötéseknek, mint nemzeti szerződéseknek célzataival nem ellenkezhetik. Már a ki ezen békekötéseket valaha olvasta, első tekintetre meggyőződhetett a felől, hogy azok a kölcsönösségen és egyenlőségen teljességgel nem alapulnak; különösen a bécsi békekötés megadván a protestánsoknak a vallás szabadságát, nyilván hozzá teszi, „*absque tamen praejudicio catholicae religionis*.” — Tudom mi szokott az újabb időben ezen záradék ellen felhozatni, hogy t. i. az 1608. I. t. cikkben az nem említették; ugy de azok, kik ezen békekötések iránt oly mély tisztelettel viseltetnek, hogy az 1791. 26. t. cikket is csak annyiban kívánják túrni, a mennyiben ez amannak vagy betűjével, vagy lelkével vagy célzataival nem ellenkezik, elvesztik azon just, hogy egy törvényből egy békekötés ellen okoskodhassanak. Tudom azt is, Bocskai ezen záradék ellen a kassai gyűlésen reklamált; azonban ama békekötést sem Bocskay sem Rudolf császár, hanem az ő utasításaik szerint s meggyőződésökből egy részről Illésházy, Apponyi s többek, más részről Mátyás főhg. s más urak készítették és irták alá; Bocskaynak váratlan reklamációjára pedig legottan egy különös diploma által Mátyás főhg. kijelentette: „*conventionem etiam quoad hoc caput optima fide coaluisse*.” Tudjuk egyébiránt hogy ama pacifikációk II-dik Ferdinánd idejétől fogja épen nagy Leopoldig, valamennyi diplomátika aszekurációban bent foglaltatnak; sőt 1790-ben, azon hitlevélben, melyet II-ik Leopold ő fgének részére az országos választmány készített vala, a protestánsok vallásbeli szabadságának biztosítása is szükségesnek tartatván, az ő megegyezésökkel az is beiktattatott, „*absque tamen praejudicio catholicae religionis*.” Oly kevés gondja volt Bocskaynak ezen egyenlőségre, hogy porosz ki-

rály ő fgnének hazánkat néhány évek előtt vallásbeli tekintetben beutazott Frederik nevű udvari káplánja, Bocskaynak szemére teríté, hogy úgy, mint ő a vallás dolgában soha még senki meg nem alkudott; mert midőn hitsorsosinak vallásbeli jogai iránt egy rövid s határozatlan értelmű cikkben megnyugodott, tulajdon jussairól, hasznairól és címzeteiről egy ívnyi hosszaságú t. c. által gondoskodott. A mi pedig a linci békekötést illeti, ebben a többi közt az rendeltetik, hogy hol a kath. lelkésznek fekvő javakban álló dotációja nincs, ott. és pedig minden reciprocitás nélkül a protestáns hívek adózásaikban a protestáns lelkipásztorral egyiránt osztozzék; egyszersmind pedig, valamint a bécsi békekötés meghagyta a kath. szentszékeknél a házasságbeli ügyeket, és pedig nemcsak a katolikuskét, hanem az evangélikuskét is, a mi kölcsönösségre épen nem mutat. Átaljában véve nem lesz a m. főrendek közül egy is, a ki máskép a t. Kk. és Rk. kívánatát pártolván, protestáns atyáknak jussait, és vallásbeli állását azon lábra akarná visszatenni, melyre azt az említett békekötések helyhez tették. Sürgették ezt az 1790-ki országgyűlésen a kir. rezolúcióval meg nem elégtűlt több katolikusok, de a protestánsok érezvén a különbséget, tartván e veszteségtől, jobbnak vélték a 26. t. c. elején a békekötésekre ugyan hivatkozni, de egyszersmind inkább a rezolúciónak, mint amannak tartalmához ragaszkodni. — Azon állításra, hogy az 1790. 26. t. c. ama békekötések célzataival nem ellenkezhetik, ez a válaszom: ama békekötések vagy azért oly nagy tekintetűek, mert mint azt a tek. Kk. és Rk. mondják nemzeti szerződések, vagy a mit én is gondolok, mert törvénybe vannak iktatva. Ha az első, akkor azoknak egész kiterjedésükben egyenlő erejűeknek kell lenni; mert az a szerződéseknek mégis egy hallatlan neme volna, miszerint állnának a mennyiben az egyik, nem pedig a mennyiben a másik félnek is kedveznek; már pedig a bécsi békekötésben benne van absque praejudicio etc. s ki kételkedhetik azon, hogy az mégis nem praejudiciuma volna a kath. religiónak, ha volnának oly vegyes házasságok, melyekben a kath. egyházhoz se a férfi se a leány magzatok ne tartoznának. Ezen záradékot megerőtlenítve, minden esetre pedig kiegyenlítve találta m. gróf Károlyi György ur, a linci békekötésnek ama szavai által: „hogy ő fge a vallásbeli nehézségeket absque injuria evangelicorum componere dignetur,” elkerülvén figyelmét azon lényeges különbség, hogy a linci békekötés csak azt kívánja, hogy az evangélikusok azon jussaikban csorbát ne szenvedjenek, melyeket a két békekötés által nyertek; ellenben a bécsi békekötés ama záradék által csak annyi just enge-

dett nékiek, a mennyit a kath. religió praejudiciuma nélkül néki adni lehetett. Megengedem én azt m. báró Eötvös József urnak, hogy a kath. religió minden emberi támasz nélkül el lehet, mert isteni ígéreteken épült egyházam iránt meg vagyok győződve, hogy az minden ostrom, kísértet s ellenkezés dacára is a napok fogytáig tartani fog, azonban mivel az egyház nem valami abstrakció hanem mintegy magasabb célu társaság emberekből áll, gyarapodására, üdvös céljainak sikeresítésére békére, nyugalomra, bátorságra s arra szüksége van, hogy jól keresett jussaiban senki által ne háboríttathassék. Nincs neki oka sem a Kk. és Rk. üzeneteitől félni, sem a főrendeknek pártfogásáért esdeklelni, mert mint lelki ország felül van ő minden időn s veszélyen emelve s kegyelmet nem vesz, hanem osztogat. De a státusbani állása a m. szónok ur előadása szerint a protestáns egyházéhoz képest igen egyenetlen lenne, ha midőn protestáns atyánkfiai mind a békekötések, mind az 1791. 26. t. cikk által nyert jussaikhoz merevenen ragaszkodnak, a kath. egyház ugyanott nyert s írott jussaitól megfosztva csak az isteni gondviselésre utasítatik. Ha pedig azért bírnak oly tekintettel, mert törvénybe vannak iktatva, ugy ezen kívánat ellenkezik ama 26. t. cikkel, mely a protestánsok megegyezésével magát *lex in perpetuum duratur*ának nevezi. Általában véve nehéz megfogni hogy ezen t. c. bevezető szavai 1791-ben a bécsi és linci békekötéseken alapultnak jelentetik, ma pedig már azoknak célzataival ellenkezőnek állítatik. Ismételve hallom említeni némi csipősséggel azt, hogy a klérus ezen t. cikknek ellentmondott, ma pedig annak tartalmához ragaszkodik; meg kell azonban jegyeznem, hogy a klérus a 26. t. cikknek csak azért mondott ellene, hogy az némely pontjaiban a kath. principiumokkal ellenkezik; el is árulta volna véleményem szerint legszentebb kötelességét, ha miután mást tennie nem lehetett, ellenmondása által törvényhozói állásánál fogva egyháza változhatatlan elveit megővni elmulasztotta volna; amint azt akkor kardinális primás Batthyányi és a váci püspök b. Splényi ismételve kijelentették; nem volt a klérusnak semmi kifogása a protestánsoknak sem a bécsi és linci békekötésekben nyert jussaik sem pedig vallásuk szabad gyakorlata ellen, hanem szükséggé vált ellenmondásuknak három okát adák, a) hogy ezen t. c. a kath. hitről való általmenetelt, habár feltételekhez kötve is, szabadnak jelenti. b) hogy az a „possint“ ige által megengedi, hogy a vegyes házasságokban ott, hol az apa evangélikus, a férfi gyermekek az ő vallásában neveltethessenek és c) hogy a bécsi és linci békekötések ellenére az evangélikusok házassági ügyeit a kath. sz. székektől elvonja és protestáns prin-

cipiumok szerint ítélendőnek rendeli; s miután az országos napló bizonyága szerint ezen t. cikknek nem csak a klérus hanem maxima pars catholicorum ellenmondott, hogy egyebet ne említsek, a történeti eset sérelmével tétetik bűn ezen kontradikcióból magának a klérusnak, midőn abban vele az akkori katolikusoknak legnagyobb része osztozott.

Pyrker László, (egri érsek). A koronaőr ő exreja észrevétele következtében kijelenteni szükségesnek tartom, miképen nekem tegnapi nyilatkozatomban korántsem volt szándékom a protestánsokról azt, hogy hitük nem volna, állítani, hanem csak azt mondám, hogy ezen szó vallás vagy hitvallás, mely utóbbi kifejezést is egy érdemes tagjától ezen főtáblának hallottam, a katholika hitre és religióra, az általam kifejtett értelem miatt nem alkalmaztathatik, és hogy törvényeinkben s a békekötésekben mindenütt „catholici“ és „evangelicae confessionis homines“ kitételeket olvastam; de hogy ez által hitöket és vallásukat kétségbe nem akartam hozni, ismételve kijelentem; sem vallásuk törvényes gyakorlatában és szabadságában korlátozni nem szándékom. Köszönöm a csanádi püspök ő ngának, miszerint engem e részben menteni igyekezett, de megjegyezni kénytelen vagyok, hogy én azt nem vigyázatlanságból, hanem meggyőződésemből mondtam. A tárgyra nézve szorosán ragaszkodom a 26-dik t. cikk rendeletéhez.

Báró Jeszenák János. Nem hiszi, hogy a kath. hit elvével ellenkezhetnék az osztó igazság, jelesen viszonyosság, de azt sem tartja, hogy a törvényhozásnak bármely törvény célos és korszerű változtatására nézve meg volna kötve a keze: annálfogva a Kk. és Rk. javaslatát elfogadja.

Báró Majthényi Antal, (líptói főispán). Gondolkozó emberre változhatatlan törvényt csak a mindentudó és előrelátó Isten hozhat, és ez a különbség az isteni és emberi törvényhozás közt; de törvényeink történetében sok olyanokat láthatunk, melyek ugyan őseink által örök időkre alkottattak, sőt az köttetett ki rólok, hogy soha még csak országgyűlési tanácskozások tárgyai sem lehetnek, mégis az idővel változniok kellett. A jelen javaslatban én nem láthatom azt, mit a győri püspök, hogy t. i. az által a kath. vallás az evangélikának vettetnék alá, különben ellene volnék, de látok igen is reciprocitást, ugyan azért pártolom, mert azt igazságosnak és a boldogság oly esalhatatlan feltételének tartom, hogy ha az mindenütt léteznék, az egész föld paradicsommá válnék. Ezen viszonyosságra hozok fel a históriából egy különös példát, nem nevetség gerjesztész céljából, mert jól tudom, hogy

az a tárgy komolyságával és a hely méltóságával meg nem egyeznék, hanem mivel a reciprocitásra magasabb példát nem tudok; t. i. VII-dik Károly francia királynak vitéz generálja La Hier, a ki egyszersmind buzgó katolikus volt, az angolokkal folytatott hadaiban így szokott imádkozni: „Isten! úgy segíts engem győzelmeimben, valamint te kívánnád tőlem, hogy segítslek, ha te La Hier, és én Isten volnék.“ Lett is sükere ezen imádságnak, mert VII-dik Károlyt a francia trónra emelte.

Báró Orczy Lőrinc. A protestánsok vallási szabadságát biztosító törvényeket én is oly alaposoknak tartom, hogy azokat megbolygatni veszedelmes, mert sok vérengzéseknak vetettek azok véget. Igaz, mit egy főispán ur mondott, hogy az Isten törvénye változhatatlan, ellenben voluntas hominis est ambulatoria usque ad mortem; de éppen azért a protestánsok javára nem kívánom ily csiklándós tárgyban a törvényt megbizgatni, olyannak tartanám azt, mint az épületben a szögletkövet megháborítani. Egyet tartok gróf Széchényivel is abban, hogy aktív reakciót szül: de éppen azért mert reakciótól félek, nem akarom a szabadságot oly köré alapítani, mely addig esik, míg utoljára a földön áll meg.

Báró Jósika Sámuel. A Kk. és Rk. ezen indítványát három szempontból veszem fel u. m. 1) az alkotmánynyali viszonyban, 2) vallási tekintetben, 3) az elérni kívánt célra nézve. Mi az elsőt illeti, az 1790. 26. t. cikket én is sarkalatosnak tartom, melyen t. i. alapulnak a protestánsoknak létező és lehető jogai, de nem olyanak, hogy azt némelyekben javítani és a kor szelleméhez alkalmaztatni, az egész alkotmány veszedelme nélkül, nem lehetne. Másodszor, ha az ugyanazon egy kormány alatt lévő német státusokban, és a csak egy hegy által elválasztott testvér Erdélyben a katolika és protestáns vallás közt teljes viszonyosság divatozhatik, hogy ütközhetik az Magyarországhban a katolika hit elveibe? által nem látom. A mi harmadszor a célt illeti: az 1790. 26. t. cikknek az egyetértés eszközlése és a béke örökítése volt célja; már kérdem, hogyan lehet ott állandó egység, a hol ily különbség létezik? Sőt figyelmeztetem a m. fő Rket arra, hogy ha ezen javaslat, mit előre látok, ezen tábla többsége által el nem fogadtatik, mi történik akkor azon négy visszakapcsolt törvényhatósággal, mely most viszonyosság és teljes szabadság jótékonyágát élvezi Erdélyben? hogyan fog az, mintegy kivétel gyanánt állni Magyarországhban? vajjon nem lesz-e ez mind egyik, mind másik részről aggodalmat gerjesztő egyenetlenség minden napi példája szemünk előtt? De törvény filozófiai és politikai te-

kintetben is pártolni kell a viszonyosságot; mert ez minden törvénynek alapja, a mely törvényben ez nem létezik, az már magában rejti a változás elemét, mely abból előbb utóbb ki fog törni. Adja Isten! hogy rossz jósló legyek, de ha ezen törvény változást nem szenved, egyetértés volt jelszava a 26. t. cikknek, de utószava egyenlenség lesz. Pártolom a Kk. és Rk. üzenetét. (nagy tetszés.)

Gróf de la Motte Károly. Sokat hallottam már e két nap az egyenlőségről, de én azt mind polgári, mind vallási tekintetben csupa képzeletnek tartom. A nagy egyenlőségről dicsért Amérikában mi történt nem régen? az, hogy az apácák klostromát felgyújtották. Hogy minden ember azt pártolja, a mi őt legjobban érdekli, benne van az emberi természetben; törvénynek kell tehát ezen különböző érdekeket kiegyenlíteni, de azokat teljes egyenlőségbe hozni, a dolog természetével ellenkezik. Hogy sarkalatos törvényeket lehet-e változtatni? arról in theoria azt tanultam, hogy nem lehet, de in praxi azt tapasztaltam, hogy bármi záradék kötésség is a törvényekhez, mint p. o. az 1741. 8. t. cikkben elszámoltakhoz, hogy azok diétának sem lehetnek tárgyai, mégis megváltoztattak. De minden változtatásnál kettőt kell figyelembe venni, t. i. kell-e és tanácsos-e változtatni? A mi már az első illeti, miután látom, hogy az 1790. 26. t. cikket, mind a protestánsok, mind a katolikusok nagy része változtatni kívánja, ez ugyan nagy lat előttem a fontban; de ha más oldalról meggondolom, hogy már fél századtól fogva feláll, és a protestánsok mindig erős palládiumoknak tartották, sőt követ lévén, mindig a volt utasításom, hogy azt szorosan megtartsam; ha végre fontolóra veszem, hogy fél századig szép egyességben és békeségben tudtunk mellette lenni: miért kellene azt éppen most változtatni? én ugyan által nem látom. Nagy megfontolást érdemel az is, hogy tanácsos-e változtatni? Itt ha azt, hogy azon törvény célja az egyesség és békeség helyreállítása volt, szemem előtt tartom, valamint továbbá azt, a mire nézve itt figyelmetessé tettem, meggondolom, hogy „akció reakciót szül,” ettől pedig úgy hiszem, hogy akkor kell leginkább félni, midőn oly engedmények tételnek, melyek csak az egyik félt érdeklik, midőn mindig csak egynek kell engedni; ha kiszámítom végre azon káros következtetéseket, melyek ebből magára a vegyes házasságra hárulnának, mert majd jobban megfontolná mind a katolika személy hogy menjen-e, mind pedig a kath. szülék, hogy adják-e leányukat protestánsokhoz férjhez; majd lenne ebből akadálya a vegyes házasságnak, még pedig nagy, a mit egyébiránt

ezen törvény rendelete tilt: mind ezeknél fogva ily reformációt behozni nem akarok, hanem szorosan a törvényhez ragaszkodom.

Gróf Szapáry Sándor. Sarkalatosoknak csak a bécsi és linci békekötéseket tartom, az 1790. 26. t. cikket pedig úgy nézem, mint azoknak következményét és az akkori időkhöz alkalmazását. Egyébiránt sok évi oktattatásom következtében elég módomban levén kitanulni a kath. hit dogmáit, úgy találom, hogy a Kk. és Rk. ezen kívánata azokkal össze nem ütközik és így azt pártolom.

Gróf Nádasdy Leopold, (komáromi főispán). A koronaőr által a családi viszonyoknak szükséges elrendezéséből felhozott erősséget méltánylom; mert a mindennapi tapasztalás mutatja, miképen a divatozó rendszernél fogva, a testvérek közti religió különbsége, egész életükre kiható visszavonást szül; azt tehát elintézni a kölcsönös igazság és a státus java kívánja. Minthogy a Kk. és Rk. ezen javaslata némileg a kath. hit dogmájába ütközik, én azt következőképen látnám kiegyenlíthetőnek: (halljuk!) 1) hogy ha ily törvény hozatik, akkor szükséges azon változtatást is tenni, hogy a vegyes házassokat ne katolikus, hanem protestáns lelkész kopulálja; mert a mint az egyházi rend nyilatkozásából látjuk, akkor ha minden gyermeknek protestánsnak kell lenni, ott kath. lelkész nem kopulál, de nem is lehet tőle kívánni, hogy kopuláljon, 2) hogy az ily házasság mind a két félre nézve felbonthatatlan legyen. Így látom csak eszközöltetni a teljes viszonzosságot és kikezültetni a kath. hit dogmájába való ütközést. E szerint a Kk. és Rk. javaslatát csak ezen két feltétel alatt fogadhatom el.

Gróf Dessewffy Aurél. Kettő itt a kérdés, az 1-ső a 26. t. c. fundamentálítását illeti, 2-ik az, hogy célirányos és elfogadható-e a Kk. és Rk. jelen indítványa? Mi az elsőt illeti: áll minden kétségen kívül, hogy az ország élő törvényeit fontos okok nélkül változtatni nem kell; más részről azonban tagadhatatlan, hogy legsarkalatosabb törvényeink is a körülményekhez képest módosulnak. Előhozattak már e tekintetben a bulla aurea és más fontos törvények. Szabad legyen nekem még a koronázási diplomákat megemlíteni, melyek mint az 1830-ik is, a kölcsönös egyezkedés útján változhatnak. Átaljában áll ez az elv mind a magyar, mind más jus publikumokban, hogy a szerződések minden nemi azon az úton oldatnak fel, melyen kötöttek, a 26. t. c. a békekötéseken alapul, melyek nem rendes törvényhozói uton keletkeztek, és már előttem megmondatott, hogy ezek a békekötések részleteiségekre nem terjeszkednek, hanem csak általános elveket foglalnak

magukban s világosan kitetszik innen, hogy mennyiben változhatatlan a 26. t. c. is, ezen elvekre nézve. Ezen elvek alkalmasint e két ideában pontosulnak össze: „*liberum religionis exercitium pro evangelicis et absque praejudicio cath. religionis.*“ Ezen két elv igen is sérthetetlen, de annak világos értelme, kiterjedése, alkalmazása felett szabad tanácskozni a törvényhozásnak és így nincs az 1790. 26. t. c. fundamentalitása által elzárva, hogy a mostani törvényhozás azt a két elvet világosabb s tisztább értelemben ne vegye s ne alkalmazza. Átmenvén már most a kérdés 2-ik részére t. i. a rendek indítványa célirányosságára, meg kell jegyezni, hogy a 26. t. cikkben nincs ugyan még meg a tökéletes kölcsönösség, mert ha annak némely bevezető szavai ide mutatnának is, más részről mégis a törvénynek egyes pozitívus rendeletei a kölcsönösségnek meg nem felelnek, el van mindazáltal abban a kölcsönösség magva vetve, el van készítve az út, melyen e tárgyban haladni lehet és kell, a kölcsönösséget, mint már tegnap mondtam, úgy értem, hogy minden körülmények és így a hit is, melyet valaki követ, mérlegre tétessenek s úgy történjék aztán oly intézkedés, mely a kölcsönös állapotokat igazságos irányban döntse el. Ezen elvet a jelen kérdésre alkalmazva, itten a dogmáról s az individuális érzetről lehet csak szó. Az elsőre nézve már mások előhozták, hogy nem ellenkezik inkább a kath. hittel, ha a kath. anya vegyes házasságból született leányát is protestánsnak neveli, mint az ha fiait neveli protestánsoknak, felhozatott Erdély és más az ausztriai birodalomhoz tartozó provinciák példája, annak bizonyosságául, hogy a dogma itt a kölcsönösségnek útjában eldöntő akadályul nem állhat. Fenmarad tehát a másik kérdés az individuális érzet kérdése. E tekintetben azonban lehet-e igazságtalanság nélkül azt állítani, hogy a kath. rész mindig melegebben érez hite mellett mint a protestáns, és hogy így mindig nagyobb levén az áldozat az e féle esetekben a kath. mint a protestáns részről, a Rk. indítványában a belső, a szellemi, az erkölcsi kölcsönösség tulajdonkép hiányzanék. Hallottam én azt említeni, hogy ez egy új engedmény, mely ismét új engedményeket fogna maga után huzni. Én azt tartom, hogy a kath. ügy csak akkor fog erősen állani minden ostromok ellenében, mikor egyszer evang. atyánkfiaiak megadtuk mindazt, a mit tőlünk igazságosan kívánhatnak. Az irántuki igazságnak határai azon ponton vannak, melyen túl a kath. ügy iránti igazságtalanság fogna kezdődni. De a mint mondtam én ezen indítványt reám katholikusra nézve igazságtalannak nem látom és így pártolom azt azon értelemben, hogy a protestáns atya

vegyes házasságból született minden gyermekeit protestánsoknak nevelhesse.

Gróf Zichy Ferenc. (bihari főispán). A mult országgyűlésen hét válaszaikban mindig azt mondtuk, hogy a 26. t. c. oly sarkalatos, hogy azt változtatni nem lehet; én is igen szeretem kedves protestáns atyánkfiait, de éppen azért azt javaslom nekik, hogy ne háborítsák meg ezen törvényt, mert bizony több káruk lesz belőle, mint hasznuk.

Gróf Keglevich János, (barsi főispán). Hasonló szellemen szólnán, kijelenté, hogy csak akkor pártolhatná ezen indítványt, ha még sen nem állna a 26. t. c, de mivel posteriores leges derogant semper priori, azt ily engedmények által gyengíteni nem kívánja.

Gróf Andrássy Károly. Én csak a természeti igazságból és a tapasztalásból indulok ki; jelesen úgy találom, hogy minden egymás ellenébe tett jogok és kötelességek, foglaltassanak azok bár békekötésekben vagy bármi alap törvényekben: valamint a víz, addig meg nem nyugszik, míg a maga niveauját el nem éri, úgy ezek mind addig vetélkednek egymással, míg az egyenlőségre fel nem jutnak. Hasonlót látok itt a Kk. és Rk. ezen javaslatában a vallási szabadságra nézve, és én azt azon értelemben, mint a koronaőr kifejté, elfogadhatónak látom, hogy t. i. hagyassék fel a szabadsága, és csak azon esetre szóljon a törvény, ha ők egymás közt meg nem egyezhetnek. Felszólítom tehát a m. főrendeket, hogy azt, melynek előbb utóbb úgy is meg kell lenni, vigyük szerencsésen keresztül, essünk át dicsőségesen rajta, mint elkezdjük; valóban itt az idő és alkalom, hogy mivel Boeskey, a mint a csanádi püspök ur mondá, némelyeket elfelejtett, mi azt most egészen kipótoljuk.

Báró Mednyánszky Alajos, (nyitrai főispán). Némelyek a 26. t. cikket csak annyiban tartják sarkalatosnak, a mennyiben a bécsi és linci békekötéseken alapul; de én tulajdonkép törvénynek sem tartom, hanem hasonló békekötésnek; mert tudjuk azon törvényhozatala történetéből, miképen akkor is két ellenfél állott egymással szemközt, úgy hogy egyesség a felhevült indulatok miatt nem eszközölthetvén, egy békéltetőnek t. i. az akkori fejedelemnek kellett közbejönni. De hogy békekötés magából a törvény szelleméből és szerkezetéből kitetszik, mondatik jelesen abban, hogy az *fine stabiliendae harmoniae et unionis* alkottatott; továbbá az általános és a békekötésekre hivatkozó elveknek kifejtése után áttér a két fél különös viszonyaira s úgy szólnán az

egyes békepontokra katolikusok és protestánsok közt. Igaz, hogy nincs törvény, melyet elegendő ok miatt változtatni ne lehetne; hallottam, hogy az arany bulla s több más sarkalatos törvények is megváltoztattak; igaz, de megmaradt-e az alkotmány az, a mi volt? vagy inkább nem változott-e lényegesen? Lehet változtatni törvényhozás útján a törvényt, de azt ok nélkül tenni nem szabad, legfőbb szükség nélkül nem tanácsos. Maradok a 26. t. c. mellett.

Báró Eötvös Ignác. (tárnok). A 26. t. c. legyen akár sarkalatos, akár közönséges, a protestánsok biztosítására hozatott. Nem tartozom azok közzé, kik a jelen korszellemet állandónak reménylik, annál fogva nagyobb becset tartok ezen törvény változhatatlan voltában, mint ezen kedvezésekben. Elismerem ugyan az eljelerőségeknek fontosságát, de azoknak alapját az egyenlőséget el nem fogadhatom, mert nem tudom minő hatása lenne annak az ország nagyobb részét tevő kath. társaimra. Minthogy továbbá ezen javaslatnak azon másik része által, hol a 18 évet elért embernek jelszésére bizatni céloztatik vallást változtatni és mást választani, a kath. hit egészen felforgattatnék: azt egyik részében sem párttolhatom.

Nyilatkoztak még ezeken kívül számosan a tárgyban. A szavazatok ígyáltak: A Kk. és Rk. javaslatát pártolták: Gróf Teleky József, Gyürki, Tihanyi, gróf Nádasdi Leopold, báró Majthényi Antal és gróf Eszterházi Károly, főispánok; Zay, Erdődy Sándor, Széchényi István, Viczay Héder és Adolf, Zichy Károly, (vasi főisp. httó.), Szapári Sándor és Antal, Czebrián, Dessewffy, Battyány Lajos, Amade Viktor, Andrassy Károly, Zichy József, Eszterházi Mihály, Károlyi György, grófok; Eötvös József, Jeszenák, Forray és Jósika, bárók. Összesen 26.

Szorosan a törvényhez ragaszkodtak és így az üzenet ellen szavaztak: Gróf Nádasdy Ferenc, Sztankovics, Lonovics, Scitovszky, Palugyai, b. Barkóczy, Haulik, Lajesák, püspökök; a szentmártoni apátur; az egri érsek és a hercegprimás, báró Eötvös, tárnok; gróf Zichy Ferenc, gr. Keglevich János, b. Mednyánszky, Marich, gróf Battyány Imre, Almássy József, gróf Szécsen, Lányi, főispánok; Majláth János, Almássy Mór, De la Motte, Szapáry József, Sztáray Albert, grófok; Perényi László, Orey, Redl, Pongrácz József, bárók; Markovics (horv. org.) Összesen 30.

Ezen többséget a főherceg Nádor kimondván, az ülés d. u. 3 órakor eloszlott.

GÖMÖRVÁRMEGYE

FOLYAMODÁSA ¹⁾ A PALATINUSHOZ 1667.

Excellentissime Princeps ac Dne!

Dne Regni Hungariae Palatin. D. Gratosissime!

Obsequentissimorum servitiorum nostrorum in Gratiam ejusdem Celsitudinis vestrae Principalis simul ac Palatinalis demissam semper oblationem.

Nem tagadhattyuk ²⁾ kegl's urunk faidalmas szivel 's könyves ³⁾ szemmel ne érzenénk ez mostani országunk gyűlésének — (az hova my is bokros faidalminknak 's terhes nyavalyáinknak megh orvoslására ez utolsó veszedelemhez közelítő maroknyi magyar hazának, és ez ideigh abban az sok külömb külömbféle nyomorgató Nemzeteknek 's idegeneknek közötté nyomorgó édes Feleinknek megh maradására nyakunkon függő terhes igainknak könnyebbitésére és elébbenyi ⁴⁾ jó allapottyának újabban való helyre állatására bizonyos követ atyánkfiát eleiben adott 's megh is határozottatott hazánk 's Nemzetünk ⁵⁾ megh maradására, eleink vérével keresett 's szerzett szabadságunknak helyben való állatására nézendő 's tartozandó Instructionionkul bocsátottunk vala). Némelly csak névvel magyar columnáknak 's romlott oszlopoknak ⁶⁾ be vett igaz vallásunkal ⁷⁾ és külső szabadságunkal ellenkező cselekedetek, nyughatatlankodások és elme futtatások miatt, illy reméntelen és véletlen sőt boldogtalan és szerencsétlen el mulását. —

1) Közli, jelen okirtnak a Sárospataki Füzetekbe való felvevését leginkább egyháztörténeti szempontból kéri. Mivel azonban megvan ennek becsé úgy polgári mint különösen nyelvészeti tekintetben is: azt ohajtáná, ha az itt híven adott ragok, kifejezések, sat. változatlan nyomafának. Az ohajtást teljesítjük. Szerk.

2) tagadhattyuk, nem t-j mint most írjuk.

3) Ma is él a nép ezen kitéttellel „könyves“ helyett Gömörben.

4) A kemény n-i végzet helyett ma is széltiben használja a gömöri nép nagy része a l-ly n-i ragot, valamint 5) az az unk, ünk helyett önk és önk végzeteket.

6) Csak „névvel magyar columnák“ és „romlott oszlopok“ már akkor is voltak.

7) Ez időben Gömörvármegye legnagyobb része az evangéliumi vallást követte.

Mindazon által Isten és a mi kegyelmes urunk eő Felséghe után egyedül Nagd⁸⁾ lévén nekünk reménségünk és óltalmunk, nem is lévén nagyságodon kívül senkiben bizodalmunk Naghoz confugiálunk, és atyaj lábaihoz alázatosan burúlva⁹⁾ könyörgünk, buzdúljon könyörülő kegyelmességre Naagd igaz Magyarsága 's igaz magyar vére, és édes Nemzete, saját hazája szeretetitül, méltóságos tisztinek exigentiájátul indittatván, ha az mi kegl's Urunknak eő Felségének, ez mostani boldogtalan országunk gyűléséből haza jött követ atyánkfiára sőt mi reánk is minnjáinkra, némely Delatoroknak sinistra informatióiokból és ellenkező vádlásokból¹⁰⁾ valami neheztelése (kit mindazon által mi nem remélhetünk) lehetne. Nagd böles tanácsával, alázatos instantiájával, és méltóságos interpositiójával, a mi kegl's urunkat eő Felségét, méltóztassék úgy disponálni, hogy az mi eő Felségéhez való igaz hűségünkben követ atyánkfiával együtt, életünk fogytaigh boltigh akarunk megh maradni, készek lévén hűségünket minden névvel nevezendő javainknak és életünknek is el fogyásával megh bizonyítani és peccsételni s véghigh abban megh maradni; noha az njomorúlt Török igája és inséghe alá vettetett föld csak már is az alá 's fel járó 's el múlt egy néhány esztendőkből (sőt mostan is hazánkban) njakunkon uralkodó javainkon, jószáginkon, télben nyárban egy iránt quartélyozó és válogatás nélkül mindenünket fel 'sákmányló idegen Német nemzetnek Pogány igáját felül haladó insége és szorongatása miatt csak nem végső pusztulásra jutott, ugy annyira hogy az incoláknak és föld lakóinak kik az idő alatt, miolta azon Német iga njakunkról im megh is ez egy néhány hetek alatt keves ideigh való pihenésünkel, le szállani láttatott vala, az alföldről 's Török háta megül (az hova vármegénknek nagyobb része óltalomért confugiálni kényszerítették) megh tértenek, csak testi ruhájok is aligh akadhatott njakokban, kik tovább is semmi securitast 's könnyebséget magoknak nem ígérhetvén, félő az egész föld pusztán ne hagyattassék és végső pusztulásra jutni ne kényszerítettessék, ha Nagd hamar időn való orvoslását és atjai kegl'ségét velünk edjűtt hozzájuk nyujtani nem admaturallya. — Mert ámbár el hadgyuk Zuza General eő nga vitézinek, kik vármegyénknek termékenyebb két processusát csak nem mindenestül fogva semmivé

8) Nagyságod még ekkor a' Nádor címe volt, ma? majd nem oly átanosan elterjedt mint régebben a kigyelmed és kend címek.

9) burúl, talán jobb mint a borúl melyet ma használunk; beborúl az égleborúl az ember.

10. Ma haragezanak nyelvtudósaink a' búl búl végzetre, pedig jó.

tők, insolentiajokat, 's elhalgatiuk Gróff Montecuculli urunk elő Nga hadajnak iszonyatos irtózásra méltó és megh hallásra is alkalmatlan cselekedeteket, hazánk s nemzetünk szabadságával ellenkező éktelen öldökléseket, serezzoltatásokat, rablásokat, és minden névvel nevezendő gonoszságokat s fajtalanságokat, kik hány száz vagy inkább ezer szám öreg és apró marhákat, hány búzával töltött vermeket, hány rejtekeket, hány curiákat, udvarházakat és falukat rontottak 's vertek fel, 's hány Keresztyén vért ontottak, 's tüzzel hanyat süttöttek, kiket mind siralmasan említhetünk Isten csak ki megh mondhatná.

Mind ezeknél még is csak nem majd mind fajdalmasban sérelmesben, 's mind mérgesben sért Esztergomi Érsek urunk elő nga Dézmásinak sub termino novissimae Diaetae emérgalt törvénytelen cselekedetek, kik semmi igaz októl sőt magok gondatlanságoktól (ha nem urok parancsolattyátul) viseltetvén, magok mellé bizonyos számú németh vitézeket assectalván, vármegyéjünkben lakos szegénységet, nem csak az szokatlan Dézmának exactiójával hanem minden javoknak vállogatás nélkül való sakmanlatával, halatlan és illetlen sőt törvénytelen gazdálkodásokkal, edgyütt az nemességhel terhelvén, az Csithneki földes urakat is in vili pendium et praejudicium nobilitatis eorundem libertatis megh dézmal-tak, és az ő Csethneki kastély és pridialis portiojok után való földökből provenialni szokott Decimakat is hatalmasul extorqueálták. Bóldog Isten mire jutott szegény hazánk! holott az ront, az pusztít az kitűl óltalmat kellene várnunk, és édes eleink vére hullásával szereztetett szép szabadságunkat az 'sákmanyolja, az kinek annak óltalma incumbalna, az labefactálja ki hazánk javainak 'sirjával élvén az igazsághnak és szabadságnak színe alatt szabadság-talanságot vadász és nemz. Mellyeket tellyességgel meg unván tsak már is az szegénységh edgyütt az szenvedő nemességhel, nem egyebet várhatunk pusztulásnál, és nevelő hazánknak pusztán való hagyattatásánál, nem lévén igaz Evangelica religionkban is az persecutoroktól incattus urak 's közöttünk lakó fű rendektől szabadosok és securusok. Iterato annakokaért meghis alázatosan kérjük ngdat a Christusnak vére hullásaért reménkedvén, essék meg szánakozó szíve Nemzetének az idegen Nemzettől illy méltatlan való divexatioján, édes hazájának 's nevelő dajkájának illy iszonyú pusztittatásán, reghi dicsősséges elejnek hűséges vérekkel szereztetett szép szabadságának nem csak az idegenektől, hanem az minn hazánkfiajtul is sárban való tapodtatásán. Szánja, szánja, Istenért szánja hazáját, könyörüllye Nemzetét, remenkedgyék,

installyon és alázatosan könyöröggjön eő Felsőgenél, hogy megh elégyvén akkor már valaha eő Felsőghe az idegen nemzetnek ennyi időtül fogva njakunkon való uralkodását, szabaditson megh ez rettenetes njomorúságoknak el viselhetetlen terhétül, megh örvendeztetvén bennünket az idegen nemzetnek országunkból ki vitézésével, sőt ez njomorult hazának Istentül adott oltalma és Fű őrállója lévén királyi kegyelmességébül és atyai indulatbül származott szanakozástul indéttatván, az hatalmas persecutorokat is és Potentatusokat a persecutione Religionis Evangelicae absoluta sua auctoritate Regia in hibealni és in contravenientes severe animadvertni keglsen méltóztassék.

Mert tartunk attúl felette ighen keglis urunk, és felette ighen is félők hogy ez Hazánkat hallatlan képen pusztító tűz tovább tovább serpalván véghképpen megh ne eméssze nemzetönket, és az Regnicolák ez két kivált képen volt extremitásoktúl kényszerítettvén, intestinum ne orialtassék (mellyet mind azon által mi, haza igaz fiay, 's keglis urunk eő Felsőghe Hiveji, tellyes tehetségünk el háritani, sem mint fovealni igyekszünk). Mind ezeket kglis urunk kglis urunknak 's királyunknak eő Felsőgenek is rövid alázatos Instánkba mellyet ngod is praesentibus includalván megh küldöttünk alázatosan presentaltuk, esedezvén nsgdk megh is iterum atque iterum, hogy az mi keglis urunktul eő Felsőgétül minekünk örvendetes választ ez ket dolgainkban. Elsőben is: hogy Religionis Evangelicae Exercitium liberum ubique sit. persecutoresq. ab inceptis supersedentes persecutionibus, az el vétetett parochialis proventusokat és el foglalt templomokat scholákat minden pertinentiaival edgyütt megh adgyák, et per manus assignallyák. Az másodikban penigh, hogy az Extraneus miles hazánkából késedelem nélkül ki vettessék, nyerni és impetralni keglsen méltóztassék. Melly Nasgd abbeli atyai keglis gondviselését és kegl. gondviselő atyaságát myis alázatos és engedelmes szolgálatunkal megh hálalni el nem mulattyuk.

His in reliquis eandem principalem simul et Palatinalem excellentiam vestram diutisse ad vota valere cupientes. Datum ex genrli nra congregatione in oppido Sajó Ghömör celebrata die 30-a 7 bris ao 1667. Ejusdem Excellentiae vestrae Principalis simul ac Palatinalis humillimi servitores.

Univers. nobilim Comitts. Ghömör.

Egyháztörténeti jegyzetiből közli:

Szentpéteri Sámuel

pelsőci ref. pap.

A FOLYÓ ÉVI SZEPTEMBERBEN TARTOTT EGYETEMES TANÁRI ÉRTEKEZLET ÜGYÉBEN.

A protestáns közönség, mely iskolai ügyét rendes időben is oly nagy figyelemmel szokta kísérni, most pedig, miután alkalma vala meggyőződni, hogy iskoláiban nemzeti és hitfelekezeti életének legfőbb biztosítékát kell óvni és féltetni, kétszerte erősebb ragaszkodással és feltékenységgel csügg azon, bizonynyal nagy érdekekkel várta a Pesten f. év. szeptember 20-dik s több napjain tartott tanári értekezlet eredményét. Valóban nemcsak iskoláink jövője s azokhoz kötött szent érdekek forogtak itt fen, hanem ezen értekezletnek, mely minden helv. hitv. fő- és középiskola tanárkaraiknak képviselőit foglalta magában, más, ha lehetséges, még magasabb s mondhatnám nemzeti hivatása is volt. Egy európai hírű s a német tudományosságot joggal képviselő tudósoktól dolgozott, külföldön is csaknem egyetemes elismerést nyert, a korszerűségnek sőt némi szabadelvűségnek is színezetét bíró gimnáziumi rendszer ellen kellett, a ft. egyházkerületek akarátja és felhívása nyomán, hitfelekezeti s nemzeti igényeinket érvényesíteni, a nemzeti életből folyó, a mai tudománynak megfelelő tantervet készíteni, tehát prot. magyar tudományi képességünknek a hitfelekezeti, a nemzet és valljuk be a közelebbi külföld irányában, mely most épen tudományos értékünkkel, szellemi képességünkkel s jogosultságunkkal annyit foglalkozik, képességi bizonyítványt adni iskoláink férfairól.

Másfelől súlyos felelősséget tett az értekezleti tagokra a ft. egyházkerületek és általán a pártfogóságok bizodalma. Általában is tudtomra ez vala első eset, hogy prot. helv. hitv. tanárok ily egyetemes összegyülekezést tartsanak, s véleményadásra ilyképen felhivatassanak. A gimnáziumiak pedig sajátságos helyzetök miatt bizonynyal megbecsültetve érezék magokat, hogy úgy szólván, irányadó szavakat kértek tőlük, s így tapasztalatuknak megadatik az elismerés, állásuknak a szavazatképesség, s némi erkölcsi érték sőt autonomia az egyház és pártfogóságuk irányában. Nekik hát főképp kellett szavazatukat érvényesíteni s kitüntetni, hogy tudomány és

pedagógiai képesség által megérdemlik a bizodalmat, méltók tudnak lenni az egyház áldozatkészségéhez, alkalmas és hű bajnokai annak, mit az egyház részére annak bátor előjárói annyi küzdéssel újra vissza vittak!

Mi vala hát természetesebb, minthogy a közönség és előjáróságok teljes figyelemmel várják ezen értekezlet eredményét? S mi természetesebb mint az, hogy a szakferfiak ismeretei és tapasztalása nyomán megalkotott tanterv, melytől annyi függ vala, minden érdekeltekre nézve legkomolyabb gonddal kerestetett az egyház egyetlen heti közlönyének már legelső hasábjain?

Meg is jelent Peti J. tanár urnak közlése ezen értekezlet-ről az E. és Isk. Lap legelső számában. E rövid közlésben az értekezletnek sem vitatárgyai, sem részletes terve, sem annyival inkább elvei és indokai nem említetnek. Egyedül az eredmény, s az is olyféle színezettel, mely reá nem az értekezleti tagok többsége által adatott, az is úgy, hogy teljesen összhangzott ama másik cikkkel, mely ugyanazon számban a mellékelt tantervet igazolja, mely tanterv és igazolás, az E. Lap legelső számában már megdönti, sőt eltemeti az értekezlet működését; melyről aztán, legelőbb is az értekezlet saját szellemében, többé az Egyh. Lapban szó alig vala.

Az értekezlet tanterve, elvei, nézetei az E. Lapban közölve soha sem lőnek; hanem igen is a dunamelléki egyházkerület intézkedése, mi által hat osztályu gimnáziumok rendeztetnek *) és a népiskolai egyetemcs választmány határozata, mely aztán röviden és indokolás nélkül, mégis elég határozottan értesíti a közönséget az értekezlet eredményéről, t. i. hogy mivel annak munkálatát alkalmasnak nem találta, más gimn. tanterv készítésére kebeléből Sz. és T. urak megbizattak. E megállapodás aztán előterjesztetvén a ft. egyházkerületeknek s legalább a hely. hitv. tiszántúli egyházkerületnek f. é. októberben tartott gyűlése kinyomott jegyzőkönyvének 54. számában olvasható is. (Mellékesen megjegyzem, hogy az értekezleti jegyzőkönyv a most említett egyházkerülethez s így bizonynyal a többihez sem juttatott el.)

A tanári értekezlet működésének eredménye tehát az lett, hogy tervezete alkalmasnak nem találtatott. S mi okokért?

1. Mert alapelvek kifejtve nem terjesztettek elő.
2. Mert részletes (péld. óra) felosztás nem adatott.
3. Mert (ezt hitelt érdemlő egyet. isk. vál. tagtól tudom)

*) Azt hiszszük, hogy a dunamelléki és dunántúli egyházkerületek intézkedése nem akar a „bevezetett tény” hatalmával és kényszerűségével bíni. Ez annyi volna, mint a más két egyházkerületnek felmondani az egységes eljárást. Hegedűs.

körét tülhágta, tervezvén nem csupán gimnáziumot, hanem bölcsészeti, theológiai, sőt néptanítóképző intézetet is.

Ezen indokai ellen az isk. egyet. választmányynak némely megjegyzéseket kell tennem.

1. Az értekezőlet alapelveket állapított s hitelesített meg. Ha ezek vagy a jegyzőség által be nem adattak, vagy a hitelesítő küldöttség által az értekezőlet tagjai legnagyobb részének eltávoztával, mellőztetni határozottak, vagy bármely módon az iskolai egyet. választmány kezéhez nem jutottak. nem az értekezőlet hibája.

2. Az értekezőlet részletes és így órafelosztást is készített, de egy tekintélyes kisebbség által, mely kisebbség, ha nem csalódom, az egyetemes választmányban is képviselve vala, kívántatott, hogy az ilyféle részletességek mellőztessenek, mert ez által az egyházi előjáróságok s pártfogóságok „joga, autonómiaja“ sértetnék, különben is az „ilyek helyi körülményektől függenek.“

3) Az értekezőlet éppen nem akart mást, és az első ülésben e felett folyt legtöbb vita, mint gimnáziumi tantervet készíteni; de fötiszt. elnöke által győzetett meg a ft. egyházkerületek ebbeli utasításának felolvasása folytán s hitem szerint érvényes okokkal arról, hogy a) erre is egyenesen ki van küldve s hogy b) nem lehet gimnáziumot alkotni a felsőbb és alsóbb tanintézetek tervének megállapítása nélkül, s ha ki nincs fejezve, hogy a nevelés és tudomány prot. és nemzeti érdekeiből mit kíván a gimnáziumtól a filozófiai s követve a theológiai tanfolyam, s mit viszont a gimnázium a népiskolától vagy a mi egyre megy ki, a praeparandiától? Természetes vala, hogy a gimnázium is bármely más fokozatu tanintézet is oly tért foglalt el, vagy legalább ha tisztán nevelési és tudományos szempontból indul ki, oly tért igyekszik elfoglalni, mennyi szükséges tudományos és nevelési céljaira. Ha pedig netalán azért láttatott volna az értekezőlet hivatását tülépni; mivel kilene osztályra terjeszkedett, a jegyzőkönyvből ki kelle látszani, hogy az értekezőlet főeszméje nyolc egységes célú, methodusu s egészben szolidaris gimnázium volt s a kilencedik év az akadémiái kurzus minimumát (Debrecen és Patak határozottan két bölcsészeti év mellett nyilatkoztak, Pápa és Pest ellenében) akarta magában foglalni.

Ha már ezeket az értekezőlet jegyzőkönyve magában foglalta, s ha az értekezőlet igazolására mindenké az isk. egyet. választmány előtt felmondattak, miről kételkednünk sem lehet, hogyan lehetett ama dolgozatot feltétlenül „nem alkalmasnak“ találni, hogyan lehetett magánosokat küldeni ki gimn. tanterv készítésére az összes tanártestület megállapodása ellen, s alapul sem véve fel an-

nak tapasztalás nyomán adott véleményét; s vajjon midőn ez történt, nem hiúsított-e meg teljesen a ft. egyházkerületek akarata, mely a gimnázium szervezete alapjául épen a szakértségek szavát, tanácsát akarta kivenni?

E kérdésekre részéről mást mint csodálkozást nyilvánítani nem tudnék; a dolgot pedig tovább feszegetni nem akarom. Egyedül a tisztelt prot. közönség s az iskolai ügy baráti megnyugtató-saul csatolok ide észrevételt.

A t. közönség ezen tanári értekezlettől bizonyynyal nemcsak szervezési de tudományi tekintetben is egy mozzanatot várt, például az iskolai methodusra, irodalomra. Nézetem szerint a t. közönség e tekintetben is nyugodt lehet. Ha értesülhet amaz értekezés tárgyalásainak részleteiről, bizonyynyal nem lesz oka tanárai iránt aggódni.

Szervezés lévén a feladat, nem lehetett egy tárgyat sem tisztán a tudomány szempontjából felfogni és vitatni. Mindent az iskolák bizonyos alakjához kelle viszonyítani, szabogatni. Minden tárgynál saját helyzetünk, szükségünk, anyagi erőnk forgott fen. S így nem volt az értekezők előtt oly szabad tér, mint egy tudományos társulat vagy épen a német filológok és pedagógok éves gyűlései előtt, s oly eredményt várni is képtelen volna, melyet amazok felmutatni szoktak. És mégis érdekes és igen tanulságos eszmecserék folytak tudományos és pedagógiai tárgyakról, melyeknél sok érdekes nézet, vidéki sajátságok, sok tanulságos előny és hátrány tűnt elő. Volt szó például a rövidebb és hosszabb iskolázásról, ifjaink kifejlési képességéről a 16—18-ik évre, a magyar fogalmazási feladványokról s a magyar nyelvtanításról, a görög nyelvtanítás céljáról, s a görög irodalomnak gimnáziumban tárgyalható részleteiről, a latin fogalmazásokról, az ókori történelem felosztásáról, a matematika terjedelméről a filozófiai tanulmányok közt, a képezdek szomorú állapotáról, ennek okairól, a képezdébe felvétel feltételeiről, az apologetika theológia és az egyháztörténet viszonyairól, a természetrajz methodusáról, tankönyvek készítéséről stb.

Így bizton merem állítani, hogy ezen értekezés által az iskolai élet a mi körünkben némileg ébresztetett, s elég célszerűen megkezdett az a munka, mely művelt népek körében rég foly, hogy közszellem és egyszersmind szolidaritás keletkezzék azon tanfélék közt, kik egymás képzői, tökéletesítői úgy is leginkább lehetnek, s kiknek egy részről alapos tudományára, más részről erős jellemére és a mi ezeken a'apul, erkölcsi autonómiájára ép oly

szüksége van az egyháznak, mint a tudományos, erős jellemű és tekintélyvel bíró birákra van az államnak.

Mindezekről azonban részletesb és biztosb értesítést az értekezlet volt jegyzősége adhat, és hogy adjon is szívünkéből ohajtjuk és kérjük,*)

egy tanár és értekezlet-i tag.

*) A tisztelt tanár urnak nagy igaza van, ha kívánja sőt követeli, hogy a tanári értekezlet jegyzőkönyvével az illető elnök vagy jegyző urak a közönségnek számoljanak be: de az egyetemes népiskolai vagy a mint jövőre nevezetlik tanügyi választmány kénytelen magától a vádat elutasítani. Az egyetemes tanügyi választmány saját ténye ellen vétett volna, ha a tanári értekezlet munkáját semmibe sem vette avagy oly könnyen félretolta volna, miután épen a választmány hozta indítványba az egyházkerületek előtt a tanári értekezlet megtartását. De miután a választmánynak a tanári értekezlet jegyzőkönyve, miért, miért nem? nem tudom, át nem adatott, pedig ebből látta és ismerte volna meg az elveket, nézeteket, iránypontokat, hanem kezei közt csak a tudományok szárazon s a tantárgyak előadására fordítandó idő kimutatása nélkül levázolt beosztása volt, a választmány aligha más utat választhatott, mint a melyen elindult. Vagy új, teljesen kimerítő munkát kellett volna készíteni, de erre nem volt idő, vagy kijelölve némely iránypontokat kebeléből kellett megbízni férfiakat. S ez utóbbit tette, annyivalinkább, mert miként a tanári értekezlet kebelében, ha ugyan jól vagyok értesülve, úgy a választmány kebelében is lényeges elvi különbségek merültek fel. Az egyik párt hat osztályu szoros értelemben vett gimnáziumot akart s e felibe három éves bölcseleti tanfolyamot; a másik nyolc egységes célú gimnáziumot, hozzátoldva egy szorosan bölcseleti szakot; a harmadik, s ez volt a választmány többségének nézete, egy nyolc osztályu teljesen bevégzett gimnáziumot s ezen felül akadémiát, bölcseleti, hittani s a hol az anyagi erő engedi jogi szakkal s a tudományok előadására nézve már kiválólag s szorosan akadémiai modorral. Az is áll, hogy az egyetemes választmánynak az egyházkerületek előtt tett indítványa különösen a gimnáziumok szervezését tűzte ki, a többi intézetekre nézve pedig csak annyit szól, hogy a szervezők legyenek figyelemmel az akadémiára és képezdésre. S ezért nagyon célos volt, hogy akadémiai és képezdei tanárok is hívtattak meg, a kik előadhatták mit kíván az akadémia és képezde a gimnáziumoktól, sőt az sem felesleges, ha ezen intézetekre nézve tervet adtak az illető szakférfiak. Erre azonban meg kell jegyeznem, hogy a mennyire a véleményeket kivehettem, aligha oda nem hajlik a többség nézete, hogy az akadémiát és képezdét nem szeretné a szoros egyformaság rájárára vonni; e tekintetben célosabb, ha mindenik akadémiának, képezdének megmarad erejéhez mért szabad mozgása, és saját egyéni arca. Ujra azt mondom, igaza van tiszt. tanár urnak, ha a jegyzőkönyv közzétételét kívánja, annyivalinkább, mert még ez egész ügy a szervezés azon stádiumában van, hol a tanári értekezlet nézetei, elvei sat. lényeges szolgálatot tehetnek s kell, hogy tegyenek.

Hegedűs.

VILÁGKRÓNIKA.

London. A koldusiskolák társulatának van 500 iskolája Londonban, 50,000 tanítványa, a vasárnapi iskolában 25,000; 800 fizetett és 2900 ingyen tanítója. A múlt évben 1650 tanítványt segített szolgálatba és mesterségre, és több mint 800 jutalmat osztott a jó magaviseletűeknek. A Kanada, Ausztrália és Indiába kivándorlottakról kedvező tudósítások érkeztek. A takarékpénztári betételek megkétszerezettek, azokban 25000 tanítvány vett részt. Az elnök, gróf Shaftesbury jelenti, hogy 17 évvel ezelőtt 4 vagy ötven álltak össze, hogy gondoskodjanak azon ezer gyermekekről, kik a fővárosban elfelejtve, elhagyatva bolyongnak, pizsokban, nyomorban, durvaságban és bűnben elvesztek, most már ezereket megmentettek. A rendőrség is azt jelenti, hogy az ifjú bűnösök száma tetemesen megfogyott. Az, ki ezen anyatársulatnak eszméjét legelsőben felfogta, többet használt az emberiségnek mint a gőzgépek első feltalálója.

A brit és külföldi iskolatársulatnak (Russel alatt) 88000 gyermeke van londoni iskoláiban. Képezdét állít tanítónők számára, legközelebb pedig tanítóképezdét nyit Bangorban, Délválesben is több fogja követni. Bevétel 23,000 lira.

(PKZ.)

Délamérika. Egy panamai ujságlap a türelmetlenség következő példáját beszéli el. Bogotában a római kath. érsek és klérusa összegyűlt a püspöki palota előtt, a hová 800 könyv volt összehordva, a melyekről azt nyilvánították, hogy azok az egyház által el vannak tiltva. Voltak bibliák jegyzetek nélkül, továbbá Gibbon, Guizot, Dumas sat műveinek fordításai. A papok botokat tartottak kezeikben és igen buzgón szították a tüzet, mialatt körül katonaság volt felállítva, hogy a nép tolongását akadályozzák. Ily cselekedetet mint ez, mond a nevezett lap, illőleg méltányolni, nincs szavunk.

(N. Evgl. KZ.)

Königsberg. A szabad község január 19-kén bizonyos statutumokban megegyezett, melyekből a következő §-okat emeljük ki.

1. §. Az 1853. október 23-án „evangy. keresztyén község” nevezete alatt alakult szabad vallásos társaság az itteni „keresztyén

kath. községgel" 1859. október 23-án történt egyesülése után magát „szabad evangéliumi kath. községnek" nevezi.

Célja: kölcsönös előmozdítása az erkölcsi vallásos életnek az erkölcsi vallásos szabadság alapján.

Kinyilatkoztatja: Mi nem akarunk új egyházat vagy vallásfelekezetet alapítani, hanem a fenálló vallások unióját előmozdítani, megtisztítván azokat minden felekezetestől.

2. §. A község magát a törvény 13. § 11. r. 2. cime alá állítja, mely szerint minden egyházi társulat köteles tagjaiba az istenség iránt félelmet, a törvények iránt engedelmességet, az állam iránt hűséget és polgártársai iránt erkölcsi jó érzelmet önteni. Épen úgy aláveti magát az állam más törvényeinek s igénybe veszi a vallásos társaságoknak alkotmányilag garantizált jogait.

3. §. A község rábizzá a predikátorokra, kik kellő tudományos műveltséggel bírnak, a tanítást a nyilvános istenitiszteleteken, végrehajtását a vallásos cselekvényeknek, u. m. a keresztséget, úrvacsora kiszolgáltatását, gyermekek konfirmációját, házasságok megáldását, valamint az ifjak vallásos erkölcsi nevelését.

(PKZ.)

Amérika. Egy északamerikai ujságban Utah és a Mormónizmusról következő tudósítás áll: ezen utálatos család siet végromlására s a Mormonok szektájának erkölcsi állapota napról napra gonoszabb. Lopás, gyilkosság borzasztó mérvben szaporodnak és Brigham-Joung, ezen főcsaló, egész nyugodtan mondá predikációjában: „azon rablásokra nézve, melyek kerületünkben történnek, nincs semmi isteni kijelentésem; de ha az Ur jönnek látja, határt vet nekik s ezt bizonynyal tenni fogja. A mi engemet illet, én azt hiszem, az ember lophat, és magát ebből könnyen igazolhatja. Az amerikai ujságlap azt kérdezi: látva ezen gonosztságot, mely a szentek ezen földjén szabad ég alatt történik, miért késik az egylet kormánya ezen banditákat fegyverhatalommal elűzni és a gonoszság és erkölcstelenség fészket egyszerre összerontani?

(PKZ.)

Dublin. Egy itteni kath. journal, The Morning News, egy cikket közöl, mely minket borzalommal telt el szentségtelenül használni Isten igéjét. A cikknek, melyet közlünk címe ez:

A pápa az 1860-iki kongresszus előtt.

A franciák császára: Imhol az ember! (Ján. 19, 5.) Mint tetszik nektek? (Mat. 26, 66).

Anglia: Vidd el, vidd el, feszítsd meg őt. (Ján. 19, 15).

Svéd: Méltó a halálra! (Mát. 26, 66).

Ausztria: De micsoda gonoszt tett? (Mát. 27, 23).

Szárardinia: Mi nekünk törvényünk vagyon és a mi törvényünk szerint meg kell hallnia (Ján. 19, 7).

Porosz: Én ő benne semmi bűnt nem találok. (Ján. 18, 38).

Spanyol: Ártatlan vagyok én ez igaz ember verétől (Máté 27, 24).

Portugal: Mire való e haszontalan tékozlás (Luher. Ganéj) (Mát. 26, 8).

Oroszország: Mit gondolunk mi azzal. Ám te lásd. (Mát. 27, 5).

Nápoly: Ha mindnyájan megbotránkoznak is te benned, én soha meg nem botránkozom (Mát. 26, 33).

A franciák császára: Egészséggel Mester! A lélek kész, de a test erőtelen. Jobb egy embernek meghalni a községért. (Mát. 26, 49. 41. Ján. 18, 14).

A francia császárné: Ne avasd magad az igaz ember dolgába, mert én sokat szenvedtem ma álmomban ő miatta. (Mát. 27, 19).

A keresztyén nép: Jaj az embernek, ki által elárultatik.

Minden monárkhák: A mi betegségünket ő viselte és a mi fájdalminkat hordozta. (Esaiás 53, 4 Mat. 8, 17).

A püspökök és papok: Tűrj! Az Isten megsegít (Tób. 5, 14).

A pápa: Üljetek le itt addig, míg elmegyek és amott imádkozom. Harmad nap feltámadok. Boldog, valaki én bennem meg nem botránkozik. (Mát. 26, 36. 27, 63. Luk. 7, 23).

(PKZ.)

FELHIVÁS.

A MÁRAMAROS-SZIGETI REFORM. EGYHÁZ ÜGYEBEN!

Az 1859-ik évi Augusztus hó 10-ike egyik azon balteljes emlékeztető napok közül, melyeket Sziget városa mind a jelen század, mind a megelőzöttek folyamában a legszomorubbak közé számúl, s melyeknek keserveit egészben olykor, olykor csak részben nem egyszer érzi, siratá, gyászolá.

Tetszett t. i. a mindeneken szabad uralkodásu Istennek, ki akarataval kormányozza az elementumokat, s elküldi őket jótéteményül vagy ostorul, engedni, hogy a tűzvész pusztító hatalmát bo-

csássa ki reá, mely gyorsabban, mintsem gondolható vala, emész-
többen mintsem ellene lehetett volna állani, siralmas módon porrá
hamuvá tett, több mint hatvanra menő köz- és magánépületet,
egyik legszebb részét városunknak, ezerekre menő kárral, melynek
sebei, évtizedek kívántatnak, míg be lesznek gyógyulhatók.

Azok között, kiket az Ur ily siralmas sorsra hívott, főképen
e mi helvét hitvallásu egyházközségünk az, kire legérezhetőbben
nehezedtek a látogatásnak sújtoló kezei. Elégtelen volt az em-
beri erő, minden segítség hasztalan, az emészítő hatalom ellenében,
s fájdalmas szívvel kelle látnunk, mint borultak lángba egymás
után a tudományok hajlékává szentelt gimnázium, parokhiális majd
minden épületeink, s végre maga az Ur szent hajléka is, annyi
századok zivatarai között mindeddig fenállt, sőt épen ez évben di-
szesen kiújított templomunk, tornyával, harangjaival, orgonájával, s
minden belszerelvényeivel együtt.

A vész lecsilapultával, midőn a pusztító elem kidühöngte ma-
gát, néhány óra lefolyása után siralmas pusztasággá lett csaknem
mindenünk, rommá lőn maga az egyház, mely több mint 600 éves
állapotában egyike volt e haza legnevezeteseb építményeinek, mely-
nek falai között három száz éven keresztül hirdettetett ur Jézu-
sunknak megtisztított tudománya, hajlék nélkül maradt az Ur
hiveinek gyülekezete, könyvelábbadt szemekkel keresvén, s nem
találván helyet, hol lelke megnyugodhatnék a vallás vigasztalásai
által, s fájdalmát, keservét kisírhassa a veszteség felett.

A mily nagy volt, és hirtelen jött a baj: oly mértékben mu-
tatkozott a részvét is és gyorsan minden felől; s nem lehet, hogy
mély köszönetét ne fejezze ki egyházközségünk az áldozatok felett,
melyekkel kiki vetélkedve mintegy sietett letörlni szeméinkről a
a közvesztesség érzetéből fakadt keserű könnyeket.

Az önként hozott kegyes adományokból veszteségeink egy
nevezetes, s első szükségü részét képesek is voltunk eddig helyre-
pótlani. Parokhiális épületeink immár kijavítva, fedél alá hozva
állanak; elolvadt harangjaink helyett újak öntettek, melyeknek
sokáig nélkülözött hangjait hallva, kegyes érzelmek között gyül-
hetnek hiveink ismét az Ur imadására, azon ideiglenes imádság-
házba, melynek helyeül a helybeli gimnáziumi kormányzóság a
tanoda épület nagy termét felajánlotta, a mi által van legalább
egy hely, hol a mélyen sújtott szívek érzéseiket egyesítvén, ki-
buzoghatják a fájdalmat e meglátogatás felett, együtt könyörög-
hetünk a vigasztalásért és kegyelemért, ő hozzá kitől száll alá
minden jó adomány és tökéletes ajándék, az egek urához.

Azonban részint a helyiség szűk terjedelme, mely elégtelen, hogy hiveink összes számát befogadhassa, részint azon buzgó érzés, melynél fogva vágy szívünk vissza a helyre, hol az Istent mi és atyáink is imádták, olthatatlanul ösztönöz, s intve int bennünket törekednünk, hogy e romokat minél előbb felépítve láthassuk, helyre állítván ismét e szegletkövet, mely annyi századokon keresztül volt erős végbástyája, s mozdulhatatlan fundamentuma az evangéliom szerénti tiszta tudománynak s ezzel együtt nemzetiségünknek, magyar hazánk e legutolsó szegletében.

Szent a szándék, mely Isten dicsőségét célozza: de az erő elégtelen. Ezt érezzük, s be kell vallanunk; és bár mennyire terhelnők is magunkat meg, bár a végső kimerültségig vinnők önmegadóztatásunkat: egyházunk hivei csupán, magunkra hagyottan alig volnánk képesek, huzamosb idő alatt is, egy a hely s célnak megfelelő Istenházat újból állítani; mert, hogy ama régi imár, a szenvedett rombolás következtében, kiigazíthatlan rommá lőn: az, a hivatalos megvizsgáztatás következtében, ítéletképen kimondatott.

Ily körülmények között nem vala más mód, mint a cs. kir. magas kultuszminiszteriumhoz folyamodnia egyházunknak, engedné meg a szokott segedelemkérést felhasználni romlásunk helyreállítása végett. Kérelmünk meghallgattatott, s ugyanazon m. miniszterium f. é. október 14-én ¹³⁰⁵²/₂₉₉ szám alatt kiadott engedélye által megnyitotta előttünk az utat, melyen mindkét hitfelekezetünk hiveit, testületileg, avagy egyénenként is megkeresve, feltárhatjuk siralmas voltát helyzetünknek, s esedezhetünk előttük, hogy az Urnak nevében járuljanak kegyes adományaikkal szent célunk létesítéséhez, s legyenek eszközei ohajtásunk teljesülésének.

Az imaház építését szándékunk lenne, a gyűlendő erőhöz képest, 1861. év tavaszán megkezdeni, s szakadatlanul folytatva bevégezni.

Ez értelemben keresünk meg és hívunk fel titeket, nemes és buzgó fia! anyaszentegyházunknak! kérvén kit kit közületek az atyafiui ezen szent szeretetnek gyakorlására! s kegyes adományaitoknak a mellékelt rovatokba bejegyzésére.

A mult, melyet az időknek jó és rossz körülményei között egyházunk, a legvégső magyar reformált egyház e végszegletében hazánk földének, leélt, és nem disszégstelenül, nem megingadozva élt le vallásunk szent ügyének dolgaiban, méltóvá teszi ezt, hogy el ne hagyjátok utolsókra jutott inségében. Maga az, hogy ez egyház bocsátotta ki rajként ápoló kebeléből az itt virágzó, s egykor

még dúsabb tenyészetű gimnáziumot, melynek falai között oly sokan nyerek azon tudomány erejét, melylyel később mint fénylő csillagok ragyogtak, hazánk, tudományosságunk és egyházi életünk egén, nem mindennapi diszszel, érdemesíteni látszanak ez egyházat. hogy most hanyatlott állapota ismét visszanyerje azon kitünő állást a jövőben, melyen eddig is nem utolsó erőben diszlett, öröme minden jöknak, s az Isten földi országának használatos gyönyörűségére.

Az Urnak, a mi Urunknak szent lelke szállja meg a sziveket, hogy terenjen azokban a felhuzdult kegyes érzelem bő gyümölcsöket, Istenünk dicsőségére, kié legyen a tisztelet és magasztalás mind örökké!

Kelt Máramaros-Szigeten, 1859. december 11-én tartott egyházi közgyűlésünkéből.

Pataky János, Lator Bálint, Szarka József,
főgondnok. jegyző. lelkész.

É R T E S Í T É S.

A Sárospataki Füzetek eddigi kiadói és szerkesztői tulajdoni jogaikról, a sárospataki ref. főiskola tanári nyugintézete javára, örök időkre lemondván: e folyóirat ötödik (1861. jan. dec.) évfolyama már úgy fog megjelenni, mint a főiskola tanári karának tudományos közlönye.

Eddigi t. c. munkatársainknak és előfizetőinknek becses pártfogásukért szíves köszönetet mondva; kérjük továbbra is mindnyájuk hathatós részvétét s nagybecsű pártolását.

J a v i t a n d ó k.

	Lap.	Sor.	Helyett.	Olvasd.
IV. évf.	824	f. 20.	invalidálhatja	invalidálhatja.
" "	827.	16.	országgyűlésen	országgyűlés.
" "	836.	4.	„quid“ kihagyandó.	
" "	845.	22.	adtnent	adtnet.
" "	851.	12.	voxolás után olvasandó által.	
" "	852.	20.	convenientionis	convenientioris.
" "	853.	alólr. 9.	umformitas	uniformis.
" "	"	4.	comparare	comparere.
" "	"	2.	interse	interse.
" "	854.	f. 7.	ferri	fieri.
" "	"	9.	esto	etsi.
" "	855.	18.	seriés	sexies.
" "	"	19.	cucharistiae	eucharistiae.
" "	856.	9.	eidem	eisdem.
" "	"	17.	destrictus	districtus.
" "	"	26.	di astrictu.	districtu.
" "	"	al. 7.	Andreas	Andrea.
" "	857.	f. 7.	Extrada	Extradatum.

TARTALOM

A SÁROSPATAKI FÜZETEK

NEGYEDIK ÉVFOLYAMÁHOZ.

Egyház, hittan, egyháztörténet.

Merengések. NAGY JÓZSEF.	Lap 1
Vermigli Mátyr Péter. PÁPAI IMRE.	9, 727
1791. évben Budán tartott nemzeti zsinathan hozott egyházi	
kánonok. ZS. Y.	53
A felszentelendő papok esküformája a tiszáninneri ref. egyház-	
kerületben.	109
Róma és Franciaország viszonya a multban 752—1832. SOMO-	
SY ISTVÁN.	113
Husz János reformatori működései és végorai. NAGY JÓZSEF.	120
Adatok a tiszántuli ref. egyházkerület multjából. RÉVÉSZ	
IMRE.	144
Kivonat Végh János csehországi ref. predikátor emlékiratából.	
SZENTPÉTERY SÁMUEL.	149
A bázeli egyetem anyakönyvéből. ZSINDELY ISTVÁN.	154
A szatmári és nemetii ref. egyházak és iskolák történetei.	
BARTÓK GÁBOR.	205, 302, 416
Eszterházy Miklós nádornak 1640. nov. 24. az iránt kelt bizo-	
nyítványa, hogy Sopron városa a kebelbeli sz. János ja-	
vadalomnak jezsuiták általi birtokba vétele s iskoláiknak	
oda áttétele ellen előtte tiltakozott. GARÁDI.	240
A szatmár-nemetii zsinat végzései, eddig ismeretlen eredeti	
szövegekben. RÉVÉSZ IMRE.	244

Kecskeméti anyakönyvi följegyzések. SZILÁGYI SÁNDOR.	247, 338
Az lalkai hegy dézmájáról. 1648. Á. D.	356
A parokhiának Iványibul Rákosra transzlókáltatásáról való fejedelmi levélnek párja. 1648. Á. D.	357
Pösaházi István és Almási Péter levele. BARNÁ JÓZSEF.	358
Gróf Teleki József véleménye a budai kánonoktól. ZS.	362
A skót szabad egyház és a kardroszi eset.	398
Az ungvári hely. hitv. egyház történeti töredéke. MAKAY DÁNIEL.	429
A b. kerezturi h. hitv. egyház levéltárából. BARNÁ JÓZSEF.	442, 554, 679, 845
A bázeli reformált egyházszervezet. MISLEI KÁROLY.	446
Legfelsőbb kézirat a protestáns ügyben.	473
Unióvitály a báz. r. kath. és protestánsok közt. 1822—27. FILÓ LAJOS.	481, 631
Bethlen Gábor levelei Alvinci Péterhez. SZILÁGYI SÁNDOR.	550
Abstemius Péter szuperintendensnek a soproni tanácshoz 1574. ápril. 24. irt a Beythe Istvánt papnak ajánló levele. GÁR RÁDY.	553
Vay Ábrahám levele. 1743.	564
Zsinati követainknak tájékozásul. SZALAI ISTVÁN.	659
A zempléni hely. hitv. egyházmegye jegyzőkönyvéből. közli: HEGEDÜS LÁSZLÓ.	664
Egyházi képviselő. SIMON JÓZSEF.	705
Vallásügyi tárgyalások az 1839—40. évi országgyűlésen. közli: BODON ÁBRAHÁM.	819, 918
A krisztianizmus birkozása a világgal. Dr. HEISZLER JÓZSEF.	866
Gömör vármegye folyamodása a palatinushoz 1667. közli: SZENTPÉTERI SÁMUEL.	946
Világkrónika.	110, 181, 284, 383, 863, 955
Nevelés, tanügy, bölcsészet, műbölcsészet, szent-költészet, könyvismertetés, bírálat, felelet.	
Ének új év reggelén. FILEP MIHÁLY.	52
Szeremlei „Keresztyén vallástudomány.“ HEGEDÜS LÁSZLÓ.	97, 172
Templomban. KISS ÁRON.	143
Végző az egyházi zene érdekében Sz. G. urhoz. IVÁNKA SÁMUEL.	165

Zsoltárok és énekügy. GONDA LÁSZLÓ	193
Hivatalos előterjesztés a miskolci hely. hitv. szentegyház fel- ügyelése alatt álló tanintézetek 1859/60. tanévi állásáról	254
Népiskolai rendtartás	271
A heidelbergi katekizmus átdolgozása	278
A lelkeszi vizsgák egyenlősítése	280
Szintén végszó I. S. urhoz a zene terén általában SZÉNYI GUSZTÁV	282
Közlemények a vallásbölcsezet mezejéről. PETI JÓZSEF	289, 892
Énekügyi levelek. IVÁNKA SÁMUEL	369, 568
A miskolci hely. hitv. főgimn. tanárai által alapított nyugdíj- intézet szabályai	376
Néptanítók könyvének ismertetése	381
Rousseau neveléstana, Emiljében kifejtve SZEBERÉNYI LA- JOS	385, 718, 900
Egy magyar prot. egyetem mint életszükség. HOMOKAL- FÖLDI	405
Fordítási kísérlet Ovid átalakulásaiból. SOMOSI ISTVÁN	425
Dr. Schenkel keresztyén dogmatikájának bírálata	456
Szózat a protestánsokhoz Németországban és Németországon kívül, Melanchton Fülöpnek állítandó emlék iránt	475
Valami az ének-danolásbani tanításról. SZÉNYI GUSZTÁV	478
Óvástétel	480
Egyetemes ref. népiskolai tanácskozmányi jelentés	480
Milton, Macaulay által jellemezve. KÖNYVES TÓTH MIHÁLY	495
Vay József életrajza, arcképpel	543
Hivatalos tudósítás a sárospataki ref. főiskola 1859—60. évi állapotáról. ZSARNAY LAJOS	576
Sárospatak ünnepe	584
A tiszáninneni ref. egyházkerület aratási közgyűlése	619
Balogh B. Dicsénekek ismertetése	621
Blázy. Protestáns új zsinati törvények ismertetése	622
Beneke Eduárd Frigyes életrajza. KÓRÓDI LAJOS	625
Igazgatói jelentés a hely. hitv. szatmár-németi algimnázium 1859—60. iskolai állapotáról. BARTÓK GÁBOR	689
Értesítés a rimaszombati egyesült prot. gimnázium 1859—60. tanévről. TERRAI KÁROLY	699
Wéber Endre és leánynövelő intézete Rosnyón. SZENTPÉ- TERY SÁMUEL	702
Magasb nyilvános főleánynövelde szervterve DÓCI GEDEON	798

A tiszántúeni helv. hitv. egyházkerület Miskolcon székelő főleánynöveldejének rövid ismertetése.	816
Erkölcsei olvasókönyv. ZS. I.	859
A folyó évi szeptemberben tartott egyetemes tanári értekezlet ügyében. EGY TANÁR	950

Vegyes.

Szerkesztőségi előszó.	1
Gyász hírek.	287, 864
Felhívás a máramaros-szigeti reform. egyház ügyében.	957
Kiadók és szerkesztők értesítése.	960